ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 28 (1973)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1977

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 28 (1973)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1977

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 1

ΕΘΝΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ (Πίν. 1 - 2) ..... Σελ. 1-4

Νομισματικὴ Συλλογὴ Ἀθηνῶν (Α΄. Ἐξ ἀνασκαφῶν, Β΄. Εὑρήματα, Γ΄. Διαφόρων προελεύσεων, Δ΄. Ἐκ δωρεῶν) (Πίν. 3 - 6) ..... Σελ. 5-10

Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ (Πίν. 7 - 10) ..... » 11-15

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Προσκτήματα, Κέντρον Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως (Κ.Ε.Σ.), Ἐργασίαι ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (Τοιχογραφίαι ἀνασκαφῆς Θήρας, Βωμὸς ἐκ Δήλου, Τοιχογραφίαι ναοῦ Ὁδηγητρίας χωρίου Ἀπόλπενα Λευκάδος, Εἰκόνες καὶ λοιπὰ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου), Ἐργασίαι ἐκτὸς τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου: Ψηφιδωτά (Καθολικὸν μονῆς Δαφνίου. Θῆβαι, Οἰκόπεδον Λούκου. Ὑπάτη (α) Βασιλικὴ Ἁγίου Νικολάου, (β) Οἰκόπεδον εἰς θέσιν Βαρκᾶ. Ἐρέτρια, Οἰκόπεδον Παπαθανασίου. Νέα Ἀγχίαλος, Βασιλικὴ Γ΄ (Ἁγίου Πέτρου). Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ, Καθολικόν. Πάτραι. Ἄργος (α) Οἰκόπεδον Φίλη, (β) Οἰκόπεδον Κουτρουμπῆ. Μεγαλόπολις, Οἰκισμὸς Α.Η.Σ. - Δ.Ε.Η. Φενεός, Ἀσκληπιεῖον. Μυστρᾶς, Μητρόπολις - Ἁγία Σοφία. Νικόπολις. Θεσσαλονίκη (α) Παλαιὸν Μουσεῖον, (β) Πλατεῖα Ναυαρίνου, (γ) Ἀχειροποίητος. Βέροια (α) Ἀνάκτορον Βεργίνης, (β) Οἰκόπεδον Συμεωνίδη (ὁδὸς Κυρίμη καὶ Μούμογλου). Κοζάνη, Ἁγία Παρασκευή. Καβάλα, Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Νάξος, Περιοχὴ Ἁπλωμάτων. Πάρος, Καταπολιανὴ - Μουσεῖον. Ρόδος (α) Καστέλλο, (β) Οἰκόπεδον Χατζηανδρέου. Κῶς (α) Κάζα Ρομάνα, (β) Βασιλικὴ Μαστιχάρη. Ἱεροσόλυμα, Μονὴ Τιμίου Σταυροῦ). Τοιχογραφίαι (Ἀττική (α) Ὅσιος Μελέτιος Κιθαιρῶνος, (β) Παιανία (Ἅγιος Ἀθανάσιος). Πελοπόννησος (α) Λεοντάρι (Ἅγιοι Ἀπόστολοι), (β) Κροκεαί (Ἅγιος Δημήτριος), (γ) Μυστρᾶς (Ναὸς Ὁδηγητρίας - Ἀφεντικό), (δ) Μάνη, (ε) Γεράκι Λακωνίας, (στ) Θαλάμαι Μεσσηνίας (Προφήτης Ἠλίας), (ζ) Κάμπος Ἀβίας Μεσσηνίας (Ἅγιος Ἰωάννης), (η) Λειβάρτζι Καλαβρύτων (Ἅγιοι Θεόδωροι). Θεσσαλονίκη (α) Καθολικὸν μονῆς Λατόμου (Ὅσιος Δαβίδ), (β) Ἀχειροποίητος. Βέροια (α) Ἑλληνιστικὸς τάφος Λευκαδίων, (β) Παλαιὰ μητρόπολις, (γ) Ἁγία Βαρβάρα, (δ) Ἅγιος Δημήτριος χωρίου Καβάσιλα. Ἔδεσσα. Γρεβενά, Μονὴ Ὁσίου Νικάνορος (Ζάβορδα). Ἅγιον Ὄρος (α) Μονὴ Χελανδαρίου, (β) Μονὴ Παντοκράτορος. Ρόδος. Νάξος, Μονὴ Τραγαίας (Πρωτόθρονος), Ἅγιος Νικόλαος εἰς Σαγκρί, Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Κεραμί. Κρήτη, Κριτσᾶ Μεραμβέλλου, Μυριοκέφαλα (ναὸς Παναγίας), Φόδελε (Κοίμησις Θεοτόκου), Μονὴ Κερᾶς Καρδιωτίσσης Πεδιάδος). Φορηταὶ εἰκόνες. Προμελέται (Πίν. 11 - 18) ..... Σελ. 16-22

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Μουσεῖον Κανελλοπούλου, Συντήρησις ἀκινήτων τοῦ Δημοσίου εἰς Πλάκαν ..... » 23-24

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

1. Ὁδὸς Ἀγαθάρχου καὶ Λεπενιώτου, 2. Ὁδὸς Ἀμφιπόλεως καὶ Σιδηροκάστρου, 3. Ὁδὸς Βορείου Ἠπείρου 85 καὶ Ξανθίππης, 4. Ὁδὸς Δημητρακοπούλου 97 καὶ Μεϊντάνη, 5. Ὁδὸς Ἐρεχθείου καὶ Καλλισπέρη, 6. Ὁδὸς Εὐγενίου Βουλγάρεως καὶ Σορβόλου (χάνδαξ ΟΑΠ), 7. Ὁδὸς Εὐριπίδου 6, 8. Ὁδὸς Ἡρακλέους 15, 9. Ὁδὸς Θεοφιλοπούλου 1-3-5 καὶ Παρασκευοπούλου 24, 10. Ἱερὰ Ὁδὸς (χάνδαξ ΟΑΠ), 11. Ἱερὰ Ὁδὸς καὶ Μαγνησίας 2 (χάνδαξ ΔΕΗ), 12. Ὁδὸς Καλλιρρόης καὶ Πετμεζᾶ, 13. Ὁδὸς Κοκκίνη 4-6, 14. Ὁδὸς Κοκκίνη (ἔργα ΟΑΠ), 15. Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως (ἔργα ΟΑΠ), 16. Ὁδὸς Λυσικράτους 7, 17. Ὁδὸς Μακρῆ 3, 18. Ὁδὸς Μεναίχμου (χάνδαξ ΟΑΠ), 19. Ὁδὸς Μεναίχμου καὶ Παρασκευοπούλου, 20. Ὁδὸς Μητροπόλεως, Πεντέλης καὶ Πετράκη, 21. Ὁδὸς Μητσαίων 5 - 7 καὶ Ζήτρου, 22. Ὁδὸς Μ. Μπότσαρη 42 καὶ Ὀ. Ἀνδρούτσου, 23. Ὁδὸς Παρασκευοπούλου (χάνδαξ ΟΑΠ), 24. Πλατεῖα Μοναστηρακίου (ἔργα ΟΑΠ), 25. Ὁδὸς Πολυκλείτου 21, 26. Ὁδὸς Προπυλαίων 8, 27. Ὁδὸς Προπυλαίων 23, 28. Ὁδὸς Σπ. Πάτση 65, 29. Ὁδὸς Συγγροῦ 10, Ντ' Ἀνζὲ Δαβὶδ καὶ Τζηραίων, 30. Ὁδὸς Σφακτηρίας 24 (Σχέδ. 1 - 14· Πίν. 19 - 31) ..... Σελ. 25-45

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Πειραιεύς (Λόφος Προφήτου Ἠλία), Μοσχᾶτον (Κτῆμα Μιχαλοδημητράκη), Αἴγάλεω (Διασταύρωσις ὁδῶν Γιαννιτσῶν - Ψαρῶν καὶ Νέστου), Αἴγινα (Οἰκόπεδον Ἀθαν. Παπακωνσταντίνου, Οἰκόπεδον Ἰω. Κουτσοδόντη. Οἰκόπεδον Στυλ. Λυκούρη, Φανερωμένη) (Σχέδ. 1· Πίν. 32 - 40) ..... » 46-51
Grotte de Kitsos (Πίν. 41) ..... » 51-52

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΟΜΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ἀθῆναι (Μονὴ Πετράκη, Ἀνασκαφὴ εἰς Μητροπολιτικὸν ναόν, Ἅγιος Ἐλευθέριος (Παναγία Γοργοεπήκοος), Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων (Ἐξαρχεῖον Παναγίου Τάφου). Μενίδι (Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος). Ὑμηττός (Μονὴ Ἀστερίου). Ἀμαρούσιον (Νερατζιώτισσα). Μέγαρα (Μητροπολιτικὸς ναός). Μονὴ Δαφνίου. Χαλάνδρι (Ἅγιος Γεώργιος). Πεντελικόν (Σπηλιὰ Νταβέλη. Ναοὶ Ἁγίου Νικολάου καὶ Ἁγίου Σπυρίδωνος). Μονὴ Ὁσίου Μελετίου Κιθαιρῶνος. Κουβαρᾶς (Ἅγιος Ἀθανάσιος). Παιανία (Λιόπεσι) (Ἅγιος Ἀθανάσιος). Αὐλών (Στρατόπεδον). Αἴγινα (Ἀρχαιολογικὸς χῶρος Κολώνας, Παλαιοχώρα). Σαλαμίς. Κύθηρα (Σχέδ. 1 - 13· Πίν. 42 - 77) » 53-79

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ - ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ 1971 - 1972

Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Ναυπλίου, Μουσεῖον ἱεροῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου, Μουσεῖον Ἀρχαίας Κορίνθου, Μουσεῖον Ἄργους, Μουσεῖον Ἰσθμίας). Διαμόρφωσις ἀρχαιολογικῶν χώρων, Ἐπιστημονικὰ ἀρχεῖα, Ἀναστηλώσεις καὶ συντήρησις ἀρχαίων, Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Παλαιὰ Κόρινθος (Θέσις Καλντερίμι (ἀγροὶ Σπ. Ρεκλείτη καὶ Π. Νέζη), Ὁδὸς Σισύφου (οἰκόπεδον Σπ. καὶ Ἐλισ. Μαρίνου), Ὁδὸς Σισύφου (οἰκόπεδον Γ. Σοφοῦ), Λουτράκι (Ὁδὸς Κολοκοτρώνη - Λέκκα (οἰκόπεδον Ἀγγελίδη). Θέσις Κατουνίστρα (κτῆμα Κωνσταντινίδου). Στεφάνι, Ἐπίδαυρος (Θέατρον πόλεως), Περιοχὴ Λιγουριοῦ -Ἑρμιονίδος, Ἀκροναυπλία (1. Περιοχὴ Στρατώνων Francesco Grimani, 2. Νοτία πλευρὰ Ἀκροναυπλίας, 3. Περιοχὴ παρὰ τὸν πύργον τῆς Εἰρήνης), Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς περιοχὴν Ναυπλίας, Περιοχὴ Καζάρμας, Ἄργος (Ὁδὸς Ἡρακλέους 91 α (οἰκόπεδον Π. Τσελεμπατιώτου), Οἰκόπεδον πρὸς Δ. οἰκοπέδου Τσελεμπατιώτου, Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Γ. Οἰκονόμου), Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Γκριτζάνη), Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Καπετάνου), Ὁδὸς Ἡρακλέους (τάφος ὑδαταγωγοῦ Δήμου Ἄργους), Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Παπαδοπούλου), Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκία Κιντῆ), Ὁδὸς Περσέως 41 (οἰκόπεδον Θεοδωροπούλου), Πάροδος Περσέως (οἰκόπεδα Προκοπίου καὶ Ρέντα), Ὁδὸς Νιόβης 60 (οἰκόπεδον Χρήστου Βλάχου), Ὁδὸς Ἡρακλέους 158

(οἰκόπεδον Καζῆ), Ὁδὸς Ἡρακλέους 225 (οἰκόπεδον Μαντέση), Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον 6ου Δημοτικοῦ Σχολείου), Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Καραγιάννη), Πάροδος Δ. Γούναρη (οἰκόπεδον Σπ. Κακάκη), Πάροδος Δ. Γούναρη 164 (οἰκόπεδον Κουτρουμπῆ), Ὁδὸς Γούναρη 29 (οἰκόπεδον Φίλη), Πάροδος Ἀσκληπιοῦ (οἰκόπεδα Γ. Πήλιου - Σπ. Ζαχαράκη καὶ Γ. Ρέντα), Πάροδος Θεάτρου 86 (οἰκόπεδον Παναγιωτοπούλου), Ὁδὸς Κορίνθου 166 (πρατήριον SHELL), Πάροδος Καρατζῆ 38 (οἰκία Ἀναστ. Ἰωαννίδη), Πάροδος Γούναρη (οἰκόπεδον Βασιλάκου-Κυριακοῦ), Πάροδος Ἡρακλέους 71 (οἰκόπεδον Μαρίνου), Ὁδὸς Νιόβης 56 (οἰκόπεδον Ρέσκου), Πάροδος Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Λυμπεροπούλου), Ὁδὸς Διομήδους 136 (οἰκόπεδον Συρεγγέλα), Ὁδὸς Θεάτρου 130 (οἰκόπεδον Χ. Μπουτσιάνη), Πάροδος Θεάτρου 44 (οἰκόπεδον Γ. Μπουρδέρη), Ὁδὸς Γούναρη 35 (οἰκόπεδον Π. Πούλου), Ὁδὸς Θεάτρου καὶ πάροδος Θεάτρου (οἰκόπεδον Λακασᾶ), Πάροδος Θεάτρου 5 (οἰκόπεδον Ἀνδρ. Σιρούνη), Πάροδος Θεάτρου 4 (οἰκόπεδον Εὐαγγ. Μπαλάσκα), Ὁδὸς Τριπόλεως 10 (οἰκόπεδον Θεοφανοπούλου), Πάροδος Ἁγίου Κωνσταντίνου 7 (οἰκόπεδον Ν. Δελαβίνια), Β΄ πάροδος Δαναοῦ 48 (οἰκόπεδον Κ. Πηλιγκίκου), Ὁδὸς Τριπόλεως 31 (οἰκόπεδον Εὐαγγ. Π. Κούρου), Ὁδὸς Ἀτρέως (οἰκόπεδον Σπ. Κώρου), Πάροδος Θεάτρου 6 (οἰκόπεδον Εὐαγγ. Κώρου), Οἰκία Ἀναστασίου, Πάροδος Τριπόλεως - Πλατεῖα Συνοικισμοῦ (οἰκόπεδον Παντελῆ), Πάροδος Τριπόλεως (οἰκόπεδον Δημ. Δριμούρα), Ὁδὸς Τριπόλεως 13 (οἰκόπεδον Κουτσοπούλου), Ὁδὸς Ἁγίου Γεωργίου 3 (οἰκόπεδον Στράγκα), Ὁδὸς Ἁγίου Γεωργίου 7 (οἰκόπεδον Ζαχ. Τούμπανου), Πάροδος Καρατζῆ (οἰκόπεδον Σιαμπλῆ). Νέος Κόσμος Ἄργους, Ὁδὸς Γούναρη 54 (οἰκόπεδον Γ. Κούγια). Πλάκα Ἀσίνης (οἰκόπεδον Βλάμου - Μπογιατζῆ) (Σχέδ. 1 - 23· Πίν. 78 - 109) ..... Σελ. 80-122

Ἄργος (Κοίτη Χαράδρου ποταμοῦ, Ὁδὸς Θεάτρου 49 (οἰκόπεδον Γ. Ποντίκη), Ὁδὸς Κορίνθου 1 (οἰκόπεδον Βασ. Δοντᾶ), Πάροδος Ἁγ. Γεωργαντᾶ 45 (οἰκόπεδον Δημ. Πατούρα), Πάροδος Γούναρη 127 (οἰκόπεδον Ἰω. Σκούρου, πρώην Πιτσικάλη), Θέσις Πορτίτσες -Ἀγροτικὴ ὁδὸς πρὸς Ἄκοβαν (οἰκόπεδον Δ. Μπουκάρα), Ὁδὸς Βασ. Γεωργίου Α΄ ἀριθ. 8 (οἰκόπεδον Δημ. Λυγκίτσου), Πάροδος Γούναρη 7 (οἰκόπεδον Δημ. καὶ Χρ. Ἀθανασοπούλου), Ὁδὸς Τριπόλεως 26 (οἰκόπεδον Ἰωάννου Κανελλοπούλου), Πάροδος Τριπόλεως - Πλατεῖα Χρυσοστόμου Σμύρνης (οἰκόπεδον Παν. Τρικαλιώτη), Ἀνάγλυφα ἐπὶ βράχων τοῦ Ἄργους). Ἀρχαῖαι Κλεωναί. Νεμέα - Φλειοῦς (Σχέδ. 1 - 7· Πίν. 110 - 122) ..... » 122-135

Excavations at Corinth (Temple Hill, Forum Area, Hero Shrine, Early Remains under Building III, Building III, Destruction date of Building III, The Sacred spring, Protocorinthian and Corinthian Levels of the Sacred Spring, Demeter Sanctuary) (Σχέδ. 1· Πίν. 123 - 125) ..... » 136-143

Isthmia excavations (East Field, Roman Bath, Hexamilion Outworks, Fortress Towers) (Σχέδ. 1 - 3· Πίν. 126 - 134) ..... » 143-149

Perachora: 1. Excavation at the early Helladic settlement by Lake Vouliagmeni (The excavations, Preliminary conclusions), 2. Water installations (Πίν. 135) ..... » 149-152

Excavations at Phlius (Πίν. 136) ..... » 152-153

Argos: I. Aphrodision, II. Agora, III. Thermes romains (Πίν. 137-139) ..... » 153-155

Asine. Barbouna Area (Σχέδ. 1· Πίν. 140-141) ..... » 155-159

Excavations in Halicis (Porto Cheli). Final Reports (Σχέδ. 1· Πίν. 142) ..... » 159-163

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ - ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Νομὸς Λακωνίας. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Σπάρτης, Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Νεαπόλεως Βοιῶν), Ἀνασκαφαί: Σπάρτη (Οἰκόπεδα Ὀργανισμοῦ Ἐργατικῆς Κατοικίας, Οἰκόπεδον Μπουγάδη, Οἰκόπεδον Λούμου (Ο.Τ. 117), Οἰκόπεδον Ρουμελιώτη -Ἀνδρακάκου, Προαύλιον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου, Ἀγρὸς Πολυχρονάκου), Γύθειον (Οἰκόπεδον Μαστοράκου), Νεάπολις Βοιῶν, Κυπαρίσσι Λακεδαίμονος. Νομὸς Ἀρκαδίας. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Μεγαλοπόλεως), Ἀνα-

σκαφαί: Μεγαλόπολις (Οἰκισμὸς προσωπικοῦ ΑΗΣ - ΔΕΗ), Λυκόχια Ἐπαρχίας Μαντινείας (Σχέδ. 1 - 10· Πίν. 143 - 152) ..... Σελ. 160-180

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Ἐπισήμανσις ἀρχαίων. Ἀναστηλώσεις - συντήρησις μνημείων (Περιστερά, Μεθώνη). Ἀνασκαφαί (Νιχώρια Καρποφόρας, Μεσσήνη) ..... » 181
Nichoria. Area I, Area III, Area IV, Area V (Σχέδ. 1 - 6· Πίν. 153 - 159) ..... » 181-193
A tholos tomb on the northwest slope of the Nichoria Acropolis (Σχέδ. 1· Πίν. 160 - 161) ..... » 193-196

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΛΕΙΑΣ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Ἀρχαία Ὀλυμπία). Τυχαῖα εὑρήματα, Ἐπισήμανσις καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων. Ἀναστηλώσεις - συντήρησις μνημείων (Ἀρχαία Ὀλυμπία. Ἱερὰ Ἄλτις, Βάσσαι Φιγαλείας. Ναὸς Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος, Κάστρον Κυλλήνης). Ἀνασκαφαί (Φλόκα Ὀλυμπίας, Ἀρχαία Ἦλις, Καλύβια Ἠλίδος) (Σχέδ. 1 - 3· Πίν. 162 - 167) ..... » 197-206
Investigations at Bassai and Perivolia (Bassai, Perivolia) ..... » 206-207

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι. Ἀνασκαφαί (Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου 31 καὶ Καραϊσκάκη, Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141, Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου 56 καὶ Ἡφαίστου 43, Ὁδὸς Βότση 58 καὶ Κανακάρη, Ὁδὸς Καραϊσκάκη 134, Ὁδὸς Φιλοποίμενος 58 καὶ Καραϊσκάκη, Ὁδὸς Μαιζῶνος, Ὁδὸς Τριῶν Ναυαρχῶν καὶ Μαιζῶνος 205, Ὁδὸς Σμύρνης καὶ Σολωμοῦ 53, Ὁδὸς Πετμεζᾶ 3, Ὁδὸς Δ. Ὑψηλάντου καὶ Κουμανιώτου 14, Ὁδὸς Ἀλ. Ὑψηλάντου 261 - 263, Ὁδὸς Κουμανιώτου καὶ Γεωργ. Ὀλυμπίου 58, Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 34 καὶ Γεωργ. Ὀλυμπίου, Πλατεῖα Ὁμονοίας 3, Ὁδὸς Σισίνη καὶ Γούναρη 90 - 100, Ὁδὸς Λόντου 69 - 71, Ὁδὸς Λόντου 76 καὶ Γούναρη, Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου 60 - 62, Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου καὶ Γούναρη 168, Ὁδὸς Δ. Ὑψηλάντου 216 καὶ Δ. Γούναρη, Ὁδὸς Λόντου 11, Ὁδὸς Λόντου καὶ Ἐρενστρῶλε 72, Ὁδὸς Χαραλάμπη καὶ Ἐρενστρῶλε 7, Πλατεῖα Ψηλῶν Ἀλωνίων καὶ ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 1, Ὁδὸς Γεωργ. Ρούφου 18-20, Ὁδὸς Βασ. Ρούφου 118, Ὁδὸς Ἁγίου Γεωργίου, Ὁδὸς Μητροπολίτου Νεοφύτου 20) (Σχέδ. 1-16· Πίν. 168 - 191) ..... » 208-227

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Ἀνασκαφαί: Ἀρχαία Κόρινθος (Οἰκόπεδον Τσιμπούρη, Οἰκόπεδα Γέρου καὶ Γιαννάκη), Περιοχὴ Λεχαίου (Θέσις Ταγαρᾶ, Θέσις Διαβατίκι), Βασιλικὴ Κρανείου. Στερέωσις μνημείων: Πάτραι (Φρούριον), Χλεμούτσι (Φρούριον), Ὄρος Ἰθώμη (Μονὴ Βουλκάνου). Συντήρησις τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων: Γεράκι (α) Ἅγιος Ἀθανάσιος, (β) Ἅγιος Νικόλαος. Λειβάρτζι Καλαβρύτων (Πίν. 192 - 194) ..... » 228-230
Ναύπλιον. Ἀνασκαφὴ εἰς Ἀκροναυπλίαν (Σχέδ. 1 - 3) ..... » 230-234
Ἐπιμελητεία Μυστρᾶ. Νομὸς Λακωνίας: Ἀνασκαφαί (Μολάοι, Κονιδίτσα). Συντήρησις μνημείων - Διαμόρφωσις χώρων: Μυστρᾶς (Κτηριακαὶ στερεώσεις, Διαμόρφωσις χώρου, Συντήρησις τοιχογραφιῶν, Στερέωσις μαρμαροθετημάτων), Μέσα Μάνη: Κτηριακαὶ στερεώσεις (Κοῦνος), Συντήρησις τοιχογραφιῶν: Γεράκι, Μονεμβασία (Ναὸς Παναγίας Μυρτιδιώτισσας (Παναγία Κρητικιά), Κροκεαί (Ἅγιος Δημήτριος), Μονὴ Γόλας, Κάμπος Ἀβίας (Ναὸς Παναγίας Ἀντρουμπεβίτζας) (Σχέδ. 1-2· Πίν. 193 - 202) ..... » 234-246

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ - ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Βοιωτία. Μουσειακαὶ ἐργασίαι. Ἀνασκαφαί: Θῆβαι (Ὁδὸς Ἐπαμεινώνδου καὶ Μεταξᾶ (οἰκόπεδον ἀδελφῶν Σωτηρίου), Ὁδὸς Κέβητος (οἰκόπεδον Χαρ. Σταμάτη), Ὁδὸς

'Επαμεινώνδου 114 (οἰκόπεδον Παντ. Καραμαγκιόλη), Νέος Συνοικισμὸς Θηβῶν. Ρωμαϊκὸν ἀμφιθέατρον, 'Αμφεῖον, Μεγάλο Καστέλλι, 'Ορχομενός, Σπηλιὰ Σαρακηνοῦ Κωπαΐδος, Λιθαρές, Παραλίμνη, Τανάγρα, Πλαταιαί, 'Ογχηστὸς - Ποσειδώνιον, Τιλφούσιον, 'Ιτώνιον, 'Αγόριανη, Πότζα, Ἄντερας. Διαμόρφωσις - Καθαρισμὸς ἀρχαιολογικῶν χώρων (Σ χ έ δ. 1 - 10· Π ί ν. 203 - 227) ..... Σελ. 247-273

Μουσειακαὶ ἐργασίαι. 'Ανασκαφικαὶ ἐργασίαι: Θῆβαι (Ὁδὸς Κιθαιρῶνος - 'Ηλέκτρας (οἰκόπεδον Γ. Κατσέλη), Ὁδὸς Πελοπίδου 14 (οἰκόπεδον 'Αθ. Σταμάτη), Ὁδὸς Δίρκης καὶ 'Ισμήνης (οἰκόπεδον 'Ι. Γεώργα), Ὁδὸς 'Επαμεινώνδου 114 (οἰκόπεδον Π. Καραμαγκιόλη), Ὁδὸς Βουρδουμπᾶ (οἰκόπεδον ΟΤΕ), Ἅγιοι Θεόδωροι (οἰκόπεδον ἀδελφῶν Σταυρῆ), Ὁδὸς Δίρκης 36 (οἰκόπεδον Σπυρ. Περγαντῆ), Ὁδὸς Λεύκτρων καὶ Οἰδίποδος (οἰκόπεδον Στυλ. Δεληγιάννη), Ὁδὸς Βουρδουμπᾶ καὶ 'Ηλέκτρας (οἰκόπεδον 'Αγγ. Κατσόγιαννη - Β. Μπεκρῆ), Νέος Συνοικισμός (οἰκόπεδον Δημ. Κίτσου), Πάροδος ὁδοῦ 19 (οἰκόπεδον 'Αθαν. Νερούτσου). Περισυλλογὴ ἀρχαίων (Ζεμενὸ 'Αραχώβης, 'Αταλάντη). Συλλογὴ Καρανάσιου εἰς Καμμένα Βοῦρλα (Σ χ έ δ. 1 - 3· Π ί ν. 228 - 232) ..... » 273-280

Φθιῶτις: Λαμία (Στρατῶνες Λαμίας, Οἰκόπεδον 'Α. Χαλβατζῆ. Ὁδὸς Καραϊσκάκη (οἰκόπεδον ἀδελφῶν Συριοπούλου). Μελιταία. 'Αρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λαμίας. 'Ανασκαφαί: Παλιόμυλος Λιανοκλαδίου, 'Εκκάρα Δομοκοῦ, Δομοκός, Ἄνω Φτέρη Σπερχειάδος, Λαμία: Ὁδὸς 'Ελ. Βενιζέλου (οἰκόπεδον Ν. Κουτσομπόλη), Ὁδὸς Φειδίου (οἰκόπεδον Κ. Κρόκου), Ὁδὸς 'Εκκλησιῶν (οἰκόπεδον Ν. Στούκα) (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 233 - 235) ..... » 280-283

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Λεῦκτρα (Ναὸς Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου), Θῆβαι (οἰκόπεδον Λούκου, οἰκόπεδον Σπ. Περγαντῆ), Θεσπιαί (Ἅγιος 'Αθανάσιος), Παναγιὰ - Ἄσκρη (Ναὸς Χριστοῦ), Κόκκινον (Ἅγιος 'Αθανάσιος, Ἅγιος Νικόλαος), 'Ορχομενός (Μονὴ Σκριποῦς), Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ (Σ χ έ δ. 1 - 4· Π ί ν. 236 - 254) ..... » 284-293

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

Χαλκίς: Μουσειακαὶ ἐργασίαι, 'Ανασκαφαί (Οἰκόπεδα Εὐ. Γαρεφάλου καὶ 'Αντ. Σάλιαρη (Ο.Τ. 349), Οἰκόπεδον Εὐ. Θεοδώρου (Ο.Τ. 348, ἀριθ. 17, 18), Οἰκόπεδον 'Η. Σταματούκου (Ο.Τ. 348, ἀριθ. 20) Οἰκόπεδον Ἐ. 'Αντζινᾶ (Ο.Τ. 348, ἀριθ. 23), Οἰκόπεδον Β. Φάλαρη (Ο.Τ. 391), Οἰκόπεδον Κ. Κώτσαρη, Οἰκόπεδα ἀδελφῶν Γεροντίτη, Οἰκόπεδον 'Ι. Συρόγιαννη), Παραδοθέντα καὶ τυχαῖα εὑρήματα. 'Ερέτρια: 'Ανασκαφαί (Οἰκόπεδον Χρ. Μαυρογένους (Ο.Τ. 686 Γ/10). 'Ωρεοί (Θέσις Κολώνα, Θέσις Σταφίδα, Παράδοσις ἀρχαίων). Λουτρὰ Αἰδηψοῦ. Σκῦρος. Ὡρολόγιον Κύμης. Ἅγιος Γεώργιος Καρυστίας. Ἅγιος Λουκᾶς Καρυστίας. Κάδδιον. Βρύση Καρυστίας. Κάρυστος (Μουσεῖον Καρύστου). 'Αετὸς Καρυστίας, Πόθιον Καρυστίας, Φυλάγρα. 'Αρχάμπολις (Εὐαγγελισμὸς) Καρυστίας. Γεραιστὸς (Καστρὶ) Καρυστίας (Σ χ έ δ. 1 - 8· Π ί ν. 255 - 266) ..... » 294-306

Grabungen in Eretria: (1) Apollontempel, (2) Heiligtum (des Enyalios und der Aphrodite?), (3) Neuer Palast zwischen Palast I und II, (4) Der Südteil von Palast I, (5) Westfront der Stadtbefestigung, (6) Westfront der Stadtgründung, (7) Die nord - südliche Hauptstrasse, (8) Anders ..... » 306-310

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

Στερέωσις μνημείων: Χαλκίς (Οἰκία Βαπτιστηρίου ἢ Βενετοῦ Βαΐλου, Τζαμὶ Χαλκίδος, Φρούριον Καράμπαμπα), Πολιτικά (Φραγκικὸς πύργος), Φύλλα (Μονὴ Ἁγίου Γε-

ωργίου «Ἁρμᾶ »), Κάρυστος (Μπούρτζι, Καστέλλο Ρόσσο). Ἀνασκαφαί: Χαλκίς (Λεωφόρος Ἐλ. Βενιζέλου (οἰκόπεδον Σ. Σιλβέστρου), Λεωφόρος Ἐλ. Βενιζέλου 53 (οἰκόπεδον Ξύδη), Ὁδὸς Φαβιέρου 10 (οἰκόπεδον Ν. Παπαγεωργοπούλου), Ὁδὸς Ὠρίωνος καὶ Σταμούλη (οἰκόπεδον Πάτσαλη), Ὁδὸς Χαρώνδα καὶ Φριζῆ 18 (οἰκόπεδον Βασιλείου - Κοντούλα), Χάνδακες ΔΕΗ, Πλατεῖα τζαμιοῦ). Στερέωσις τοιχογραφιῶν (Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Ἁρμᾶ) (Σχέδ. 1 - 2· Πίν. 267 - 272) ..... Σελ. 311-317

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ - ΦΩΚΙΔΟΣ

Ἀνασκαφὴ ἐν Κίρρᾳ (Σχέδ. 1· Πίν. 273) ..... » 318-319
Delphes (Πίν. 274) ..... » 320

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Λουτρὰ Ὑπάτης, Ὑπάτη, Μενδενίτσα, Λαμία, Ἡράκλεια, Κομποτάδες, Μονὴ Ἀντινίτσης, Θαυμακός (Σχέδ. 1· Πίν. 275 - 280) ..... » 321-325

ΕΘΝΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Συνεχίσθησαν κανονικῶς αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως, ταξινομήσεως καὶ ἀνασυγκροτήσεως τῶν ἔργων τοῦ Μουσείου ὑπὸ τοῦ προσωπικοῦ, συνισταμένου ἐκ τῶν ἀρχαιολόγων, τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τῶν τεχνιτῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐργασθῆ καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1971.

Ἡ προσωρινὴ ἔκθεσις τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν ἐν Θήρᾳ ἀνασκαφῶν τοῦ Καθηγ. † Σπ. Μαρινάτου, ἡ ὁποία προσελκύει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπισκεπτῶν, συνεπληρώθη διὰ νέων τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ 1971 (Excavations at Thera V, 1972, ἔγχρ. πίν. D - J καὶ πίν. 92 - 94, 96 - 98). Ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν μυκηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων ἐξετέθησαν καὶ αἱ πλέον ἐνδιαφέρουσαι καὶ καλῶς διατηρούμεναι τοιχογραφίαι ἐκ τῶν εὑρεθεισῶν ἐν Μυκήναις, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Καθηγ. κ. Γ. Μυλωνᾶ (ΠΑΕ 1970, σ. 122 - 124, πίν. 170 α, 171 καὶ ἔγχρ. πίναξ).

Μετεφέρθησαν ἐντεῦθεν, εἰς τὸ νέον Μουσεῖον Μαραθῶνος, τὰ εὑρήματα τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν εἰς θέσιν « Τσέπι », κυκλαδικὰ προϊστορικὰ ἀγγεῖα (ΑΑΑ III (1970), σ. 349 κ.ἑ.), τὰ ὁποῖα εἶχον εἰσαχθῆ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον καὶ καταγραφῆ μεταξὺ τῶν ἀριθ. Π 9259 καὶ Π 9334.

Εἰς τὸ ἐργαστήριον συνεκολλήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν πολλὰ πήλινα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ἐξ Ἀττικῆς, ὀκτὼ ἀκατάγραφα ἐκ Μυκηνῶν, τεσσαράκοντα τέσσαρα ἀπὸ τὸ Βουρβάτσι, ἄλλα ἐκ Λακωνίας, δέκα λίθινα ἀγγεῖα καὶ λύχνος (καταγεγραμμένα μεταξὺ τῶν ἀριθ. Π 9718 καὶ Π 9737). Ἐγένετο καθαρισμὸς τῆς ἐκ φαγεντιανῆς γῆς κεφαλῆς Π 2604, συγκόλλησις τριῶν λιθίνων ἀγγείων ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ, λιθίνου δίσκου Π 7952 καὶ τριῶν μικρῶν ἀντικειμένων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, Π 7845, 2326 καὶ 2460. Ἐγένετο, εἰς εἰδικὴν αἴθουσαν, συγκέντρωσις, ταξινόμησις καὶ καταγραφὴ ἑκατοντάδων μικρῶν ἀντικειμένων προερχομένων ἐκ Μυκηνῶν καὶ ἐξ ἄλλων χώρων, ὡς καὶ λεπτομερὴς ἔλεγχος τῶν ἐκτεθειμένων ἐντὸς τῶν προθηκῶν τῆς Ἐκθέσεως.

Εἰς τὴν Συλλογὴν τῶν χαλκῶν, εἰσήχθησαν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος τὰ ἑξῆς: (α) τὰ χυτὰ μέρη, λαβαὶ καὶ βάσις, ὑδρίας τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἐξ ἀγορᾶς παρὰ νομίμως λειτουργοῦντος ἀρχαιοπωλείου, πρβλ. ΑΑΑ V (1972), σ. 272 - 273, εἰκ. 13, (β) ἀνάγλυφον ἐπὶ σφυρηλάτου ἐλάσματος, εἰκονίζον γυναικείαν κεφαλὴν κατ' ἀριστερὸν κρόταφον, ὕψ. 0.10 μ., ἀριθ. Χ 17236· ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ κ. Κωνσταντίνου (Πίν. 2 α), (γ) διακοσμητικὸν σταθμίον ζυγοῦ, Ρωμαϊκῶν χρόνων, εἰκονίζον προτομὴν στρατηγοῦ, ὕψ. 0.173 μ. Προέρχεται ἐξ Ἀχλαδέας Καρδίτσης, κατεσχέθη δὲ ὑπὸ τῆς Χωροφυλακῆς.

Τὸ ἄγαλμα τῆς Ἰουλίας Μαμαίας, εὑρεθὲν ἐν Σπάρτῃ (ΠΑΕ 1964, πίν. 116 - 118), συνετηρήθη καὶ συνεκολλήθη εἰς τὸ ἐργαστήριον, ἐξετέθη δὲ προσωρινῶς ἐν τῇ αἰθούσῃ ρωμαϊκῆς πλαστικῆς 43. Ἡ βαρεῖα βλάβη εἰς τὴν κεφαλὴν δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς τὴν damnationem memoriae, ἣν ὑπέστη ἡ εἰκονιζομένη αὐτοκράτειρα (Πίν. 1). Παρὰ τὴν ἐκτεθειμένην κεφαλὴν τοῦ φιλοσόφου τῶν Ἀντικυθήρων (αἴθουσα 30), ἐξετέθη ὁ ἀριστερὸς βραχίων αὐτοῦ (ἀριθ. Χ 15096), ὡς καὶ τρία ἀγαλμάτια τῆς αὐτῆς προελεύσεως (Χ 13397 - 13399).

Εἰς τὴν αἴθουσαν 31 ἐξετέθησαν τὸ ἐκ Πατρῶν ἀγαλμάτιον Ἀπόλλωνος, τὸ ἐξ Εὐρυτανίας ἀγαλμάτιον Διονύσου, τὰ τεμάχια τοῦ « ἀστρολάβου » τῶν Ἀντικυθήρων (Χ 15234, 15209, 15087) καί τινα ἀγαλμάτια Ἑλληνιστικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων. Τέλος, ἐξετέθη προσωρινῶς εἰς τὴν αἴθουσαν 35 τὸ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος ἐκ τῶν εὑρημάτων τοῦ Πειραιῶς (πρβλ. Τὸ Ἔργον 1959, σ. 165 - 166, εἰκ. 182 - 183 καὶ H. von Heinze, Das Bildnis der Sappho, 1966, πίν. 5), τὸ ἀξιολογώτερον ἴσως ἔργον ἐκ τῶν ἀνδριάντων τοῦ αὐτοῦ εὑρήματος, ὡς πρὸς τὴν καλλιτεχνικήν του ἀξίαν.

Σημαντικὴ ἐγχάρακτος ἐπιγραφὴ Ἀρχαϊκῶν χρόνων ἀπεκαλύφθη, κατόπιν χημικοῦ καθαρισμοῦ, ἐπὶ τῆς βάσεως χαλκοῦ ἀγαλματίου ἐλλείποντος. Προέρχεται πιθανῶς ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Πτῴου, διότι εἶναι ἀνάθημα τῶν Ἀκραιφιέων εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Τὸ εὕρημα θὰ δημοσιευθῇ ὑπὸ τῆς κ. Τουλούπα.

Ὁ προσφάτως ἀνακτηθεὶς θώραξ ἐξ Ὀλυμπίας (πρβλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 5), μετεφέρθη εἰς τὸ ἐκεῖ νέον Μουσεῖον, ὁμοῦ μετὰ τοῦ θώρακος Χ 6441, κοσμουμένου δι' ἐγχαράκτου παραστάσεως λέοντος καὶ κάπρου (Olympia IV, Πίν. LVIII). Οἱ δύο θώρακες ἐξετέθησαν εἰς τὸ νέον Μουσεῖον Ὀλυμπίας, τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ὁποίου διενήργησεν ὁ Ἔφορος κ. Ν. Γιαλούρης, ἔχων ὡς βοηθοὺς τὸν μουσειακὸν καλλιτέχνην κ. Στ. Τριάντην καὶ τὰ ἱκανώτερα στελέχη τῶν συνεργείων τοῦ ἡμετέρου Μουσείου (ΑΑΑ VI (1973), σ. 55 - 63).

Εἰς τὸ Χημεῖον ἐκαθαρίσθησαν καὶ συνετηρήθησαν πολλαὶ ἑκατοντάδες χαλκῶν, ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν ἀντικειμένων τῶν Συλλογῶν τοῦ

Μουσείου, ὡς καὶ ἄλλων Μουσείων, τὰ ὁποῖα δὲν διαθέτουν ἐργαστήρια συντηρήσεως. Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν συνέβαλον ἐθελοντικῶς, διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἀπαραιτήτων ἀναλύσεων τῶν μετάλλων, ὁ χημικὸς κ. Κ. Βαρουφάκης, ὁ Καθηγητὴς τοῦ ΕΜΠ κ. Κονοφάγος, ἡ ἐπιμελήτρια τοῦ ἐργαστηρίου του κ. Μαντέκα, ὁ κ. Σιμόπουλος καὶ ὁ φυσικὸς τοῦ Κέντρου « Δημόκριτος » κ. Καράκαλος, ἀσχοληθεὶς εἰς τὴν πλήρη ἀκτινογράφησιν τοῦ « ἀστρολάβου » τῶν Ἀντικυθήρων.

Σημαντικὸν γεγονὸς ἀπετέλεσεν ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ ἀγάλματος τῆς κόρης Φρασικλείας καὶ τοῦ εὑρεθέντος ἐν Μερέντᾳ μετ' αὐτῆς μαρμαρίνου ἀρχαϊκοῦ κούρου (ΑΑΑ V (1972), σ. 298 κ.ἑ. εἰκ. 7-8, 12 - 15). Πρὸς συντήρησιν τῶν ἐπὶ τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν διατηρηθέντων χρωμάτων, κατεβλήθη ἰδιαιτέρα προσπάθεια, ὁ δὲ καθαρισμὸς ἐγένετο μόνον διὰ μηχανικῶν μέσων ὑπὸ τὰς ὁδηγίας καὶ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ζωγράφων - συντηρητῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κκ. Μπαλτογιάννη καὶ Μαργαριτώφ. Ἡ ἐνεπίγραφος βάσις τῆς Φρασικλείας, φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Παρίου πλάστου Ἀριστίωνος, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος[1], μετεφέρθη ἐκ τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐπ' αὐτῆς τοποθέτησις τοῦ ἀγάλματος τῆς κόρης. Ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ ἔκθεσις τοῦ ἀριστουργήματος τούτου θὰ πραγματοποιηθῇ συντόμως. Εἰσήχθη ὡσαύτως καὶ φυλάσσεται ἐν τῷ Μουσείῳ, λαμπρὸν πλαστικὸν ἔργον, ἡ προσφάτως εὑρεθεῖσα παρὰ τὴν Κόρινθον μαρμαρίνη σφίγξ τῶν μέσων τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. (ΑΑΑ VI (1973), σ. 182, εἰκ. 1), ἡ ὁποία ἐν καιρῷ θὰ ἐκτεθῇ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς ἀρχαίας Κορίνθου.

Κατὰ τὸ 1972 συνετελέσθη ἐκτεταμένη ἐργασία ἀναγνωρίσεως ἀποτμημάτων συνανηκόντων εἰς γνωστὰ μαρμάρινα γλυπτὰ ἢ εἰς ἄλλα ἐκ τῶν ἀποθηκῶν καὶ συγκόλλησις αὐτῶν. Σημαντικὰ ἀποτελέσματα εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ὀφείλονται κυρίως εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν ἱκανότητα τοῦ γλύπτου κ. Στ. Τριάντη. Περιοριζόμεθα ἐνταῦθα νὰ ἀπαριθμήσωμεν τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν συμπληρωθέντων: ὁ κορμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Μουνιχίας (ἀριθ. 258, αἴθουσα 25) συνεπληρώθη διὰ συγκολλήσεως μεγάλου ἀποτμήματος ἐκ τοῦ δεξιοῦ γλουτοῦ καὶ πτυχῶν τοῦ ἱματίου (πρβλ. διὰ τὸ ἀπότμημα ΑΔ 1888, σ. 133). Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 79 ἀρχαϊκὸν ἄγαλμα ἱππέως ἐκ Βάρης, συνεκολλήθησαν σημαντικὰ θραύσματα, θεωρούμενα ἐκ πλάνης ὅτι προήρχοντο ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Σουνίου. Οὕτω, προσηρμόσθη τμῆμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τῆς κεφαλῆς τοῦ ἵππου, ὡς καὶ ἄλλα θραύσματα (περὶ τοῦ γλυπτοῦ βλ. ΑΔ 1890, σ. 91 καὶ ΑΜ 1879, σ. 302). Εἰς τὸ ἄγαλμα Ὑγείας 701, αἴθουσα 27, συνεκολλήθη τεμάχιον τοῦ ὄφεως. Εἰς τὸ ἄγαλμα γυναικὸς 1647, αἴθουσα 43, συνεκολλήθη τμῆμα τοῦ ὀπισθίου μέρους τῆς κεφαλῆς μετὰ τοῦ λαιμοῦ. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 698 ἄγαλμα ἐκ Μαντινείας (Ἀντίνοος;) ἐτοποθετήθη ἐπὶ βάσεως. Ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀδημοσίευτον ἀπότμημα ἀρχαϊκῆς μετόπης ἐκ Μεγάρων, ἀριθ. 4468 αἴθουσα 13, ἀνεγνωρίσθη ὅτι ἕτερον μικρὸν ἀπότμημα, ἀποκείμενον εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἀποθήκην Μεγάρων, ἀνήκει εἰς τὴν ἰδίαν ἐκ πωρολίθου μετόπην. Τὸ νέον ἀπότμημα μετεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον, ἀλλὰ δὲν προσαρμόζεται πρὸς τὸ ἐκτεθειμένον. Τὰ ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους γλυπτὰ 4121, 4340, αἱ ἐπιτύμβιοι στῆλαι 756, 1238, 1275, 4356, αἱ κεφαλαὶ ἐξ Ἀθηνῶν 2144, 3293, τὸ ἀνάγλυφον Θρακὸς ἱππέως ἐξ Ἀθηνῶν 2352, ὡς καὶ ἄλλα δεκαπέντε γλυπτὰ μὴ ταυτισθέντα, συνεπληρώθησαν διὰ συγκολληθέντων τμημάτων. Εἰς τὴν αἴθουσαν 42 ἐξετέθησαν οἱ ἐνεπίγραφοι Ἑρμαῖ 1627 καὶ 1629. Συνετελέσθη ἐργασία ἀντικαταστάσεως τῶν σιδηρῶν συνδέσμων διὰ χαλκῶν, ἀφαιρέσεως τῶν γυψίνων συμπληρώσεων καὶ ἐπανατοποθετήσεως ἐπὶ μαρμαρίνων βάσεων, εἰς τεσσαράκοντα ἑπτὰ κεφαλὰς ἑρμαϊκῶν στηλῶν, εἰς πεντήκοντα ὀκτὼ εἰκονιστικὰς Ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ εἰς πολλὰς μαρμαρίνας ἐπιτυμβίους ληκύθους καὶ λουτροφόρους.

Λίαν σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀνακάλυψις τοῦ γλύπτου κ. Στ. Τριάντη, ἀφορῶσα εἰς δύο κεφαλὰς ἐξ Ἐπιδαύρου, παιδὸς καὶ κορασίδος (ἀριθ. 309 καὶ 310). Αὗται προσηρμόσθησαν ἐπὶ δύο ἐκ τῶν μορφῶν τοῦ ἀναθηματικοῦ συμπλέγματος ἀριθ. 304, εἰκονίζοντος, κατὰ τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἰ. Σβορώνου ἑρμηνείαν, τέσσαρα τέκνα τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καί, εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον, τὸν ἱματιοφόρον ἀναθέτην ὑπὸ μικροτέραν κλίμακα (Πίν. 2 β).

Ἀλλὰ συμμετρικῶς πρὸς αὐτόν, ἡ εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον ἱσταμένη παριστάνεται ὑπὸ μικροτέραν ὡσαύτως κλίμακα καὶ πιθανῶς εἰκονίζει τὴν σύζυγον τοῦ ἀναθέτου καὶ ὄχι κορασίδα τῆς θεϊκῆς οἰκογενείας, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Ἰ. Σβορῶνος (ΑΕ 1917, σ. 83 κ.ἑ.). Ὁ ἴδιος ἐξέλαβε τὸ ἀνάθημα ὡς ἀνῆκον εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν (ἔ.ἀ., σ. 93). Ἐν τούτοις, ἡ καλὴ ἐργασία καὶ ἡ

1. N. M. Kontoleon, Aspects de la Grèce préclassique, Paris 1970, Πίν. XIV - XV καὶ εἰκ. 4.

τεχνοτροπία τοῦ γλυπτοῦ ἐπέβαλον τὴν χρονολόγησίν του εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (πρβλ. Σ. Καρούζου, Συλλογὴ Γλυπτῶν. Περιγραφικὸς Κατάλογος, 1967, σ. 150).

Ἡ προσαρμογὴ τῶν δύο κεφαλῶν (Πίν. 2 β), αἱ ὁποῖαι ἦσαν γνωσταὶ ἀπὸ τοῦ 1884, ἀλλ' οὐδέποτε συνεσχετίσθησαν πρὸς τὸ σύμπλεγμα ἀριθ. 304, ἐπιβεβαιοῖ τὴν χρονολόγησιν. Αἱ δύο κεφαλαὶ εἶναι πράγματι ἀξιόλογα πλαστικὰ ἔργα, ἡ δὲ χρονολογικὴ τοποθέτησίς των εἰς τὰ τέλη περίπου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. εἶναι βεβαία.

Εἰς μαρμάρινα ἀγάλματα ἐκ τοῦ ναυαγίου παρὰ τὰ Ἀντικύθηρα (ΑΕ 1902), ἀνεγνωρίσθησαν, διὰ πρώτην φοράν, πολλὰ τμήματα ὡς συνανήκοντα καὶ συνεκολλήθησαν. Τὰ ἀγάλματα ἐστήθησαν ἐπὶ βάσεων. Τοιουτοτρόπως τινὰ παρουσιάζουν νέαν ὅλως ὄψιν καὶ νέα στοιχεῖα πρὸς ἐξέτασίν των ὡς ἀντιγράφων. Πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐρευνητῶν, ἀνελήφθη ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Ν. Γιαλούρη, ἡ δημοσίευσις νέου Καταλόγου αὐτῶν, ἀφοῦ ὁ παλαιὸς Κατάλογος[2] δὲν ἀνταποκρίνεται πλέον εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις (Ἰ. Ν. Σβορώνου, Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μουσεῖον, ἀριθ. 23 - 109, Πίν. XI - XX).

Προτάσει τοῦ Γάλλου Καθηγητοῦ κ. J. Marcadé, μετεκομίσθη ἐκ Δήλου μαρμαρίνη κεφαλὴ Γαλάτου, ἀνήκουσα εἰς τὸ ἐκτεθειμένον ἐν τῇ αἰθούσῃ 29 ἄγαλμα τοῦ μαχητοῦ ὑπ' ἀριθ. 247. Τὸ ἐν τῇ αἰθούσῃ 42 ἄγαλμα ἐξ Ἐρετρίας, ἀριθ. 244, ἐτοποθετήθη ἐπὶ τοῦ συνανήκοντος ἐνεπιγράφου βάθρου, μεταφερθέντος ἐκ τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς. Εἰκονίζει ἄνδρα ἀγένειον, ἱματιοφόρον (διὰ τὴν χρονολόγησίν του πρβλ. D. Arnold, Die Polykletnachfolge, σ. 183, ὑποσ. 485 καὶ B. Schweitzer, ÖJh 39 (1952), σ. 108).

Ἐπικειμένης τῆς τακτοποιήσεως τοῦ νέου Μουσείου Πειραιῶς, μετεφέρθησαν ἐκεῖ πρὸς ἔκθεσιν ἐννέα ἐπιτύμβιοι στῆλαι, δύο ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα, 467 καὶ 516, ἐξ μαρμάρινοι « ὀφθαλμοὶ » ἐκ τῆς διακοσμήσεως πρῴρας τριήρων, 2674 - 2679, ἅπαντα προερχόμενα ἐκ Πειραιῶς.

Μετεφέρθησαν ὡσαύτως εἰς τὸ ὀργανούμενον Μουσεῖον τοῦ Μαραθῶνος, ἕνδεκα γλυπτὰ εὑρεθέντα κατὰ καιροὺς ἐν Μαραθῶνι, ὡς αἱ στῆλαι 2655, 3506, αἱ κεφαλαὶ Ἡρώδου καὶ Πολυδευκίωνος ΒΕ 933, 934, ἡ κεφαλὴ Φαυστίνης τῆς νεωτέρας 3712 καὶ τὰ νεώτερα εὑρήματα τοῦ ἀνασκαφέντος πρό τινων ἐτῶν ἱεροῦ τῆς Ἴσιδος, πρβλ. ΑΑΑ I (1968), σ. 230 - 234, εἰκ. 1 - 9. Τὴν ἔκθεσιν τῶν γλυπτῶν εἰς τὸ νέον Μουσεῖον ἐκτελεῖ ὁ μουσειακὸς καλλιτέχνης κ. Στ. Τριάντης.

Πρὸς διευκόλυνσιν ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης τοῦ κ. Dinsmoor Jr περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς, ἐγένετο ἡ ταύτισις, ἡ καταγραφὴ καὶ ἡ φωτογράφησις τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ ἀποτμημάτων τῶν φατνωμάτων τοῦ ναοῦ. Ἀπότμημα ἐξ αὐτῶν ἐφυλάσσετο μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Βρετανικὴν Σχολὴν Ἀθηνῶν, ὁπόθεν μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐταυτίσθησαν καὶ κατεγράφησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Σουνίου.

Συνετελέσθη, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ κ. Ν. Γιαλούρη, συστηματικὴ ἐργασία ταξινομήσεως καὶ φωτογραφήσεως ἀποτμημάτων τῶν ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων, τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς ἀποθήκας, ὡς καὶ ἔρευνα περὶ τῆς προελεύσεως αὐτῶν. Τὰ ἀνάγλυφα φέρουν ἐνίοτε ἀριθμὸν καταλόγου ἀποθήκης, εἰς τὰ λήμματα τοῦ ὁποίου, δυστυχῶς, δὲν ἀναγράφεται προέλευσις, τὰ πλεῖστα ὅμως ἐξ αὐτῶν, στεροῦνται οἱασδήποτε ἐνδείξεως. Παραλλήλως συνεκεντρώθησαν, κατεγράφησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν, ὑπὸ τῆς κ. Ἰσμήνης Στυψιανοῦ - Τριάντη, μικρὰ μαρμάρινα γλυπτὰ καὶ ἄλλα εὑρήματα τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν εἰς τοὺς δυτικοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, γενομένων ὑπὸ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου (πρβλ. ΑΜ 1893, σ. 231 - 256 καὶ ΑΜ 1896, σ. 287 - 332). Ἡ ἰδία συνεκέντρωσε καὶ κατέγραψεν ἀποτμήματα ἀρχαϊκῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων, προερχομένων ἐκ διαφόρων τόπων ἢ ἀγνώστου προελεύσεως.

Συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Χρ. Χατζηλιοῦ ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν χρυσῶν κοσμημάτων, ἡ ταξινόμησίς των ὡσαύτως βάσει ταφικῶν συνόλων ὑπὸ τῆς Ἐφόρου δ. Β. Φιλιππάκη, ἐν ὄψει τῆς προσεχοῦς ἐκθέσεως αὐτῶν εἰς εἰδικὴν αἴθουσαν, ἡ ἐγκατάστασις τῆς ὁποίας συνετελέσθη δαπάνῃ τοῦ Ἱδρύματος Ψύχα. Ἡ ἰδία Ἔφορος ἀνέλαβε τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐκθέσεως τῶν πηλίνων ἀγγείων εἰς τὸ νέον Μουσεῖον τοῦ Μαραθῶνος, εἰς τὸ ὁποῖον μετεφέρθησαν ἐντεῦθεν τὰ εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τύμβου τῶν Πλαταιέων (πρβλ. ΑΑΑ III (1970), σ. 357 κ.ἑ., εἰκ. 20 - 30) καὶ τὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σωτηριάδου ἐν Μαραθῶνι (ἀριθ. Εὐρ. Ἀγγ. 19708 - 19757).

Μετεφέρθησαν προσέτι ἐντεῦθεν εἰς τὸ Μου-

2. Ἐπὶ τοῦ καταλόγου τούτου ἐβασίσθη κυρίως ἡ διατριβή: P. C. Bol, Die Skulpturen des Schiffundes von Antikythera, Berlin 1972.

σεῖον τῆς Φλωρίνης ἐνενήκοντα πέντε ἀγγεῖα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Κεραμοπούλλου ἐν Δ. Μακεδονίᾳ (πρβλ. ΑΕ 1932, σ. 60 κ.ἑ. εἰκ. 9 - 38, σ. 115 κ.ἑ. εἰκ. 71 - 85), φυλασσόμενα μέχρι τοὐδε εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον.

Τὸ συνεργεῖον συντηρήσεως τῶν ξυλίνων τῆς Συλλογῆς αἰγυπτιακῶν ἀρχαιοτήτων συνέχισε τὰς ἐργασίας του, ἐπίκειται δὲ ἡ ἐπανέκθεσις τῶν πλέον σημαντικῶν ἔργων τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου.

Εἰς τὸ ἐργαστήριον ἐκμαγείων κατεσκευάσθησαν τὰ ἀναγκαῖα διὰ τοὺς μελετητὰς ἐκμαγεῖα γλυπτῶν, ἐξ ὧν πλήρης σειρὰ τῶν ἐναετίων καὶ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς Ἐπίδαυρον, περὶ τῶν ὁποίων νέαν δημοσίευσιν ἑτοιμάζει ὁ Ἔφορος κ. Ν. Γιαλούρης.

ΒΑΣ. Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

*

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΘΗΝΩΝ

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ 1972 ἡ συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς εἰς τὸ ἐργαστήριον τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν ἑκατοντάδων ἀργυρῶν καὶ χαλκῶν νομισμάτων τῶν ἀρχαιολογικῶν Περιφερειῶν ἀλλὰ καὶ τῆς Συλλογῆς παρὰ τῆς δ. Μαρίνης Πέτρου. Ὡσαύτως, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐργασίαν ταξινομήσεως τῶν προσκτημάτων τοῦ Μουσείου, ἐταυτίσθησαν πλέον τῶν τριῶν χιλιάδων νομισμάτων, προερχομένων ἐκ τῶν διαφόρων Ἐφορειῶν. Ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ εἰργάσθησαν αἱ κκ. Ἠὼς Τσούρτη - Κούλη καὶ Ἀσημίνα Κρίκου - Γαλάνη. Ἐπίσης, πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ ἐθελοντικὴ προσφορὰ ἐργασίας κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας μικρᾶς ὁμάδος φοιτητῶν, ἀποτελουμένων ἐκ τῶν δδ. Βιβῆς Βασιλοπούλου, Μαρίας Παπαγιάννη, Ρόδης Σταμούλη καὶ τοῦ κ. Εὐστρατίου Κυριακίδου. Ἡ ἐργασία αὕτη συνίστατο κυρίως εἰς τὴν ἀποδελτίωσιν κατὰ ὁμάδας (μελέται ἀρχαίων ἑλληνικῶν, ρωμαϊκῶν, βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων νομισμάτων) τῶν νομισματικῶν περιοδικῶν.

Τὰ εἰσαχθέντα κατὰ τὸ ὡς ἄνω ἔτος νομίσματα, μολυβδόβουλλα καὶ μετάλλια προέρχονται κυρίως ἐξ ἀνασκαφῶν, τυχαίων εὑρημάτων καὶ δωρεῶν. Ἡ ταξινόμησις τῶν προσκτημάτων ἔχει ὡς ἀκολούθως[1]:

Α΄. Ἐξ ἀνασκαφῶν

(α) Ἐκ τῶν σκαφικῶν ἐρευνῶν εἰς Ἀμφίπολιν κατὰ τὰ ἔτη 1971 καὶ 1972 ἑξήκοντα τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα[2], ἤτοι:

Ἀμφίπολις

1 - 2. Ἐποχῆς Τιβερίου, πρβλ. Gaebler πίν. X, ἀριθ. 20 καὶ SNG Cop. ἀριθ. 95 - 96 (Πίν. 3, ἀριθ. 1).

3. Ἐποχῆς Κλαυδίου, πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 98.

4. Ἐποχῆς Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 117 - 118.

5. Αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἐφθαρμένον.

Θεσσαλονίκη

6. Αὐτοκρατορικῶν χρόνων, πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 388 - 390.

Ἠέλλα

7. Περὶ τὰ 187 - 31 π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 266 - 275.

Φίλιπποι

8 - 10. Αὐτοκρατορικῶν χρόνων, πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 305 - 306.

Περδίκκας Γ΄

11. 364 - 359 π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 519 - 521.

Φίλιππος Β΄

12. Πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 621.

Ἀλέξανδρος Γ΄

13 - 14. Πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 1021 - 1025.

Κάσσανδρος

15 - 18. Πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 1146, 1153, 1154-58.

Ἀντίγονος Γονατᾶς

19 - 20. Πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 1205 κ.ἑ.

Φίλιππος Ε΄

21. Πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 1254 - 1256.

Περσεύς

22. Πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 1271 κ.ἑ.

Μαρώνεια

23. Περὶ τὰ 400 - 350 π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 628 - 632.

Ἀρχαῖα ἑλληνικά

24 - 28. Τελείως ἐφθαρμένα.

Ἀπροσδιόριστον ρωμαϊκὸν Δ΄ αἰ. μ.Χ.

29. Φόλλις, πιθανῶς Λικινίου Α΄, τοῦ τύπου τῶν δύο Νικῶν.

Κωνστάντιος Β΄

30. Χαλκοῦν (AES III), νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς: 351 - 354, πρβλ. Carson - Hill - Kent, ἀριθ. 1683.

Θεοδόσιος Α΄

31 - 34. Τέσσαρα χαλκᾶ (AES IV), νομισματοκοπείου Κυζίκου, χρονολογία κοπῆς: 378 - 383, πρβλ. RIC IX, σ. 244, ἀριθ. 21c, ὁ αὐτὸς τύπος *VOT/X/MVLT/XX* ἐντὸς στεφάνου ἀβεβαίου νομισματοκοπείου, καὶ τὰ ἕτερα δύο τοῦ τύπου *SALVS REIPVBLICAE*/Νίκη σύρουσα αἰχμάλωτον, ἀπροσδιορίστων νομισματοκοπείων.

Ἀρκάδιος

35 - 36. Δύο χαλκᾶ (AES IV καὶ AES III) νομισματοκοπείων Κυζίκου καὶ Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπῆς ἀντιστοίχως 383 καὶ 395 - 408, πρβλ. Carson - Hill - Kent, ἀριθ. 2562 καὶ 2205.

1. (α) Ὅπου κρίνεται ἀπαραίτητον, ἡ διατήρησις σημειοῦται: ΔΑ = διατήρησις ἀρίστη, ΔΚ = διατήρησις καλή, ΔΜ = διατήρησις μετρία, Δμ = διατήρησις μετριωτάτη καὶ ἐφθ. = ἐφθαρμένον.

(β) Αἱ φωτογραφίαι τῶν πινάκων ὀφείλονται εἰς τὸν φωτογράφον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Κ. Κωνσταντόπουλον.

2. Παρέδωσεν ὁ κ. Εὐστ. Στίκας.

Ὀνώριος

37. Χαλκοῦν (AES III) τοῦ τύπου *VIRTVS EXERCITI*/Νίκη στέφουσα τὸν αὐτοκράτορα, ἀσαφοῦς νομισματοκοπείου, χρονολογία κοπῆς: 395 - 408.

Ρωμαϊκὰ

38 - 53. Δεκαὲξ χαλκᾶ (AES III καὶ AES IV) Δ΄ αἰῶνος, ἐφθαρμένα.

Ε΄-ΣΤ΄ αἰῶνος μ.Χ. μικραὶ χαλκαῖ ὑποδιαιρέσεις («βανδαλικά»).

Ἐποχῆς Μαρκιανοῦ

54 - 55. Πρβλ. NNM 148, σ. 62, ἀριθ. 313 κ.ἑ. καὶ Adelson - Kustas εἰς MN ἀριθ. XI, σ. 184, ἀριθ. 55.

56 - 62. Ἑπτὰ τελείως ἐφθαρμένα τῆς αὐτῆς κατηγορίας.

Ἰουστῖνος Α΄

63. Εἰκοσανούμμιον ἐφθαρμένον.

Ἰουστινιανὸς Α΄

64. Τετρανούμμιον, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς: 527 - 562, πρβλ. DOC I, σ. 107, ἀριθ. 101 (Πίν. 3, ἀριθ. 2).

(β) Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Κεφάλου τοῦ Ἀμβρακικοῦ, κατὰ τὸ 1970[3], εἴκοσι ἑπτὰ χαλκᾶ νομίσματα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βυζαντινὰ (ἐποχῆς Ἀναστασίου Α΄- ἐποχῆς Ἡρακλείου), πλὴν δύο μικρῶν ὑποδιαιρέσεων Ε΄ καὶ ΣΤ΄ αἰ., τὰ παλαιότερον ὀνομαζόμενα «βανδαλικά», ὡς καὶ ἓν χαλκοῦν βυζαντινὸν σταθμίον, πρβλ. ΠΑΕ 1970, σ. 96 - 97, πίν. 143.

(γ) Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς τοῦ Γλυκέος ἐν Ἠπείρῳ, κατὰ τὸ 1972[4], δύο χαλκᾶ ἐφθαρμένα (Θεοδοσίου Α΄, φραγκικὸν) καὶ ἓν τελείως ἐφθαρμένον ἀργυροῦν τουρκικόν.

(δ) Παρὰ τῆς Α΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας[5]:

1. Ἐκ τῆς δοκιμαστικῆς σκαφῆς ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἁδριανοῦ ἓξ χαλκᾶ, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τρία τελείως ἐφθαρμένα: 1. AES III Κωνσταντίου Β΄, νομισματοκοπείου Νικομηδείας, χρονολογία κοπῆς: 351 - 361, πρβλ. Carson - Hill - Kent, σ. 92, ἀριθ. 2309 καὶ 2311. 2. AES III Οὐάλεντος, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς: 364 - 367, πρβλ. ἔ.ἀ., σ. 79, ἀριθ. 1707. 3. AES IV Ἀρκαδίου, νομισματοκοπείου Κυζίκου, χρονολογία κοπῆς: 278 - 383, πρβλ. RIC IX, σ. 244, ἀριθ. 20b.

2. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Τσιμπίλη - Καραμπόζα ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μ. Αὐρηλίου καὶ Κυρρήστου τρία χαλκᾶ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο τελείως ἐφθαρμένα, τὸ τρίτον (ΔΜ) εἶναι «Κληρούχων Πεπαρήθου» καὶ κατὰ τὴν M. Thompson (βλ. Some Athenian cleruchy Money, εἰς Hesperia X (1941), σ. 199 - 236), χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον αἰ. π.Χ. καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς προϊὸν τοῦ ἀθηναϊκοῦ νομισματοκοπείου.

(ε) Ἐκ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης παρὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δημ. Πάλλα εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Κρανείου ἐν Κορίνθῳ, ἀπὸ 17ης Ἰουλίου μέχρι 12ης Αὐγούστου 1972, τεσσαράκοντα τρία χαλκᾶ νομίσματα καὶ ἓν μολυβδόβουλλον:

Χαλκὶς

1. 369 - 313 π.Χ. καὶ μετέπειτα, πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 443 - 446.

Θεοδόσιος Α΄

2. AES IV, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς: 388 - 393, πρβλ. RIC IX, σ. 188, ἀριθ. 65 b.

Ὑστερορρωμαϊκὸν

3. Ἐφθαρμένον.

Μικραὶ χαλκαῖ ὑποδιαιρέσεις (Ἀρκάδιος, Ὀνώριος ἢ Θεοδόσιος)

4. Τύπος: *GLORIA ROMANORVM* / Τρεῖς ἱστάμενοι κατ' ἐνώπιον αὐτοκράτορες, πρβλ. H. Adelson καὶ G. Kustas, A Bronze Hoard of the Period of Zeno I, εἰς NNM 148, σ. 55, ἀριθ. 121 - 133.

Ἀρκάδιος

5. Τύπος: *CONCORDIA AVG* / Σταυρός, πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 54, ἀριθ. 117 κ.ἑ.

Θεοδόσιος Β΄ (;)

6. Τύπος: *VT/XXX/V*, πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 52, ἀριθ. 81 κ.ἑ. (ἐφθ.).

Μαρκιανὸς

7. Τύπος, πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 62 κ.ἑ.

Λέων Α΄

8. Τύπος λέοντος πρὸς ἀρ., πρβλ. NC 1934, σ. 276, πίν. VII, ἀριθ. 19-20.

Ἀναστάσιος Α΄ ἢ Ἰουστινιανὸς Α΄

9. Τύπος, πρβλ. MN XI, σ. 188 κ.ἑ.

10 - 15. Ἓξ τεμάχια ἐφθαρμένα.

Ἀναστάσιος Α΄

16. Τεσσαρακοντανούμμιον, νομισματοκοπεί-

3. Παρεδόθησαν παρὰ τῆς ἀρχαιολόγου † Χαρικλείας Μπάρλα - Πάλλα.

4. Παρέδωσεν ὁ Καθηγητὴς κ. Δημ. Πάλλας, ὡς καὶ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν παράγραφον (ε) νομίσματα.

5. Παρέδωσεν ὁ Ἔφορος κ. Γεώργιος Δοντᾶς.

ου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπῆς: 498 - 518. Πρβλ. DOC I, σ. 21, ἀριθ. 231. 1 κ.ἑ.

Ἰουστῖνος Β'

17. Εἰκοσανούμμιον, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς: 567 - 568 μ.Χ. Πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 221, ἀριθ. 63. 3 καὶ 63. 4.

Ἰουστῖνος Β' καὶ Σοφία

18. Τεσσαρακοντανούμμιον, νομισματοκοπείου Νικομηδείας, χρονολογία κοπῆς: 574 - 575 μ.Χ. Πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 229, ἀριθ. 100a.

Φωκᾶς

19. Εἰκοσανούμμιον, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς: 603 - 610 μ.Χ. Πρβλ. ἔ.ἀ. II, 1, σ. 168, ἀριθ. 37a1 - 37a2.

20. Τεσσαρακοντανούμμιον, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς: 605 - 606 μ.Χ. Πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 173, ἀριθ. 46 (Πίν. 3, ἀριθ. 3).

Μιχαὴλ Ζ' Δούκας

21. Φόλλις νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, πρβλ. Cécile Morrisson, Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, II, σ. 658, ἀριθ. 55/Cp/AE/01 (ἐφθ.).

Ἀνώνυμα βυζαντινά

22. 989 - 1028 μ.Χ., πρβλ. M. Thompson, The Athenian Agora, II (Coins), Class A - 2, ἀριθ. 1864.

23. 1067 - 1071 μ.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ. Class G, ἀριθ. 1870.

24. Τὸ αὐτό.

25. Τὸ αὐτό.

26. 1078 - 1081 μ.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ. Class I, ἀριθ. 1872.

Ἀλέξιος Α' Κομνηνός

27. Τεταρτηρόν, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς: 1092 - 1118 μ.Χ. Πρβλ. M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081 - 1261, σ. 88, πίν. 8, ἀριθ. 10 - 12 (ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου).

Μανουὴλ Α' Κομνηνός

28. Ἥμισυ τεταρτηροῦ, ἀβεβαίου ἑλληνικοῦ νομισματοκοπείου. Πρβλ. ἔ.ἀ., σ. 121, πίν. 18, ἀριθ. 1 - 2.

29. Ἥμισυ τεταρτηροῦ, ἀβεβαίου ἑλληνικοῦ νομισματοκοπείου. Πρβλ. ἔ.ἀ., σ. 121-122, πίν. 18, ἀριθ. 3 - 4.

Ἐποχῆς Κομνηνῶν

30 - 33. Τέσσαρα ἐφθαρμένα τεμάχια.

« Λατινικαὶ ἀπομιμήσεις »

34. Πρβλ. ἔ.ἀ., σ. 198, πίν. 29, ἀριθ. 1 - 3.

35. Τὸ αὐτό.

36. Πρβλ. ἔ.ἀ., σ. 198, πίν. 29, ἀριθ. 10 - 12.

37. Τὸ αὐτό.

Guillaume I de Villehardouin (1245 - 1278)

38. Πρβλ. Schlumberger, σ. 313, πίν. XII, ἀριθ. 7.

Guy II de la Roche (1287 - 1308)

39. Πρβλ. ἔ.ἀ., σ. 340, πίν. XIII, ἀριθ. 10.

Philippe de Tarente (1307 - 1313)

40. Πρβλ. ἔ.ἀ., σ. 317, πίν. XII, ἀριθ. 21.

Ἐφθαρμένα

41 - 43. Τρία τελείως ἐφθαρμένα καὶ ἀποτετριμμένα.

Βυζαντινὸν μολυβδόβουλλον Γ' αἰῶνος μ.Χ.

Ἐμ. +*ΚΕ ΡΟΗΘ ΕΙΤΩ CΩΔΟVΛ*=+ Κ(ύρι) ε βοήθει τῷ σῷ δούλ[ῳ] πέριξ σταυροῦ ἔχοντος ἀκτῖνας εἰς τὸ κέντρον τῶν κεραιῶν.

Ὀπ. +*ΝΙΚ.*	+Νικ[ο]
ΛΑΩΕ ΙΙΙ	λάῳ ἐπι
CΚΟΠΩΛΑ	σκόπῳ Λα
ΚΕΔΑΙ	κεδαι
ΜΟΝΙS	μονί(α)ς

Πρβλ. V. Laurent, La liste épiscopale du synodicon de la metropole de Lacédémone, εἰς REB 1961 (XIX), σ. 216 - 219 (Πίν. 3, ἀριθ. 4).

(στ) Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς τῆς Μεσσήνης κατὰ τὸ ἔτος 1972, δεκαὲξ χαλκᾶ[6], ἤτοι: 1. Θηβῶν, περὶ τὰ 315 - 288 π.Χ., πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 373/4. 2. Λίαν ἐφθαρμένον, πιθανῶς Αἰγείρας, μετὰ τὸ 251 π.Χ. 3. Πατρῶν, ἐποχῆς Κομμόδου, πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 197. 4 - 9. Ἐξ Μεσσήνης, μετὰ τὸ 280 π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 511. 10. Μεσσήνης, αὐτοκρατορικῶν χρόνων, πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 527. 11. Μεσσήνης, ἐποχῆς Γέτα, πρβλ. NCP, πίν. P, ἀριθ. VI. 12. Ἄργους, ἐποχῆς Καρακάλλα, πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 97 (δι' ὀπισθίαν πλευράν). 13. Τεγέας, ἐποχῆς Κομμόδου, πρβλ. διὰ παραπλήσιον τύπον τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς NCP, πίν. V, ἀριθ. XXI. 14. Ἓν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν τελείως ἐφθαρμένον. 15. Εἷς ἀντωνιανὸς Αὐρηλιανοῦ, νομισματοκοπείου Σισκίας, πρβλ. RIC VI, σ. 289, ἀριθ. 225. 16. Ἓν ἀνώνυμον βυζαντινόν (1042 - 1055 μ.Χ.), πρβλ. M. Thompson, The Athenian Agora, II, (Coins), Class D, ἀριθ. 1867. Cécile Morrisson, Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, II, σ. 601, ἀριθ. 41/Cp/AE/107 - 119.

6. Παρεδόθησαν παρὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀναστασίου Ὀρλάνδου.

Β΄. Εὑρήματα

Ρωμαϊκὰ

Τὸ ἔτος 1970 ἡ οἰκογένεια Σπυρίδωνος Φωκᾶ - Κοσμετάτου ἐδώρησεν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν διακόσια τεσσαράκοντα δύο ἀργυρᾶ ρωμαϊκὰ δηνάρια (ΔΚ - ΔΑ), προερχόμενα ἐξ ἑνὸς « θησαυροῦ » εὑρεθέντος κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὸ φρούριον Κράνης Κεφαλληνίας[7].

Κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, ἡ ἀρχικὴ προσφορὰ συνεπληρώθη διὰ τριακοσίων πεντήκοντα τριῶν ἀργυρῶν ρωμαϊκῶν δηναρίων (ΔΚ - ΔΑ), προερχομένων, ὡς καὶ τὰ πρῶτα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ θησαυροῦ.

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ καθαρισμοῦ τῶν νομισμάτων εὑρέθησαν οἱ ἑξῆς αὐτοκράτορες: Νέρβας (2 τεμ.), Τραϊανός (73 τεμ.), Ἁδριανός (145 τεμ.) Ἀντωνῖνος Εὐσεβής (1 τεμ.), Φαυστῖνα Α΄ (17 τεμ.), Μᾶρκος Αὐρήλιος (92 τεμ.), Φαυστῖνα Β΄ (17 τεμ.) καὶ Λουκίλλα (6 τεμ.). Ἡ σύστασις τῆς νέας προσφορᾶς εἶναι περίπου ἡ αὐτὴ ὡς καὶ ἡ πρώτη[8].

Ἐκρίθη σκόπιμον, ὅπως ἀπεικονισθῇ μικρὰ ἐπιλογὴ ἐξ αὐτῶν: 1. Νέρβας, πρβλ. BMC III, σ. 8, ἀριθ. 57. Χρονολογία κοπῆς: 97 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 5). 2. Τραϊανός, πρβλ. Ε.ἀ. σ. 40, ἀριθ. 72. Χρονολογία κοπῆς: 100 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 6). 3. Τραϊανός, Ε.ἀ., σ. 55, ἀριθ. 158. Χρονολογία κοπῆς: 103 - 111 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 7). 4. Τραϊανός, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 75, ἀριθ. 319. Χρονολογία κοπῆς: 106 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 8). 5. Τραϊανός, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 76, ἀριθ. 328. Χρονολογία κοπῆς : 106 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 9). 6. Ἁδριανός, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 274, ἀριθ. 282. Χρονολογία κοπῆς: 119 - 138 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 10). 7. Ἁδριανός, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 292, ἀριθ. 422. Χρονολογία κοπῆς: 125 - 138 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 11). 8. Ἁδριανός, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 301, ἀριθ. 491 - 493. Χρονολογία κοπῆς: περὶ τὰ 128 - 132 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 12). 9. Ἁδριανός, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 330, ἀριθ. 715. Χρονολογία κοπῆς: 134 - 138 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 13). 10. Φαυστῖνα Α΄, πρβλ. Ε.ἀ. IV, σ. 58, ἀριθ. 400. Χρονολογία κοπῆς: μετὰ τὸ 141 μ.Χ. (Π ί ν. 3, ἀριθ. 14). 11. Μᾶρκος Αὐρήλιος, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 103, ἀριθ. 716. Χρονολογία κοπῆς: 149 - 150 μ.Χ. (Π ί ν. 4, ἀριθ. 15). 12. Μᾶρκος Αὐρήλιος, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 458, ἀριθ. 512. Χρονολογία κοπῆς: 169 - 170 μ.Χ. (Π ί ν. 4, ἀριθ. 16). 13. Μᾶρκος Αὐρήλιος, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 471, ἀριθ. 605. Χρονολογία κοπῆς: 173 - 174 μ.Χ. (Π ί ν. 4, ἀριθ. 17). 14. Φαυστῖνα Β΄, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 399, ἀριθ. 104. Χρονολογία κοπῆς: 161 - 176 μ.Χ. (Π ί ν. 4, ἀριθ. 18). 15. Λουκίλλα, πρβλ. Ε.ἀ., σ. 431, ἀριθ. 339. Χρονολογία κοπῆς: 164 - 169 μ.Χ., πιθανῶς καὶ ἀργότερον (183 μ.Χ.;) (Π ί ν. 4, ἀριθ. 19).

Μεσαιωνικὰ

Παρὰ τῆς Β΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας ἑκατὸν τριάκοντα δηνάρια - τορνήσια, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν μικρὸν « θησαυρόν », ἡ προέλευσις τοῦ ὁποίου παραμένει ἄγνωστος[9]. Ἡ σύνθεσις αὐτοῦ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Guillaume de Villehardouin: 7 τεμ., πρβλ. Schlumberger, σ. 314, 315 (Π ί ν. 4, ἀριθ. 20).

Charles I d'Anjou: 4 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ., σ. 715 (Π ί ν. 4, ἀριθ. 21).

Florent de Hainaut: 7 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ. (Π ί ν. 4, ἀριθ. 22).

Isabelle de Villehardouin: 9 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ., σ. 316 (Π ί ν. 4, ἀριθ. 23).

Philippe de Savoie: 19 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ., σ. 317 (Π ί ν. 4, ἀριθ. 24).

Philippe de Tarente: 20 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ. (Π ί ν. 4, ἀριθ. 25).

Louis de Bourgogne: 1 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ., σ. 317-18 (Π ί ν. 4, ἀριθ. 26).

Guillaume I de la Roche: 20 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ., σ. 338 (Π ί ν. 4, ἀριθ. 27).

Guy II de la Roche: 1 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ., σ. 339 (Π ί ν. 4, ἀριθ. 28), καὶ 23 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ., σ. 340.

Philippe de Tarente (κοπῆς Ναυπάκτου): 19 τεμ., πρβλ. Ε.ἀ., σ. 388 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 29).

Παρομοίας συνθέσεως « εὑρήματα », κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν τοῦ Ἀγρινίου τὸ 1967, πρβλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 13, τῆς Πύλου (1968-69), βλ. D. M. Metcalf, The Pylia Hoard: Deniers Tournois of Frankish Greece, εἰς MN 17 (1971), σ. 173, 227[10], ὡς καὶ τῆς Ναυπάκτου τὸ 1970, πρβλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 327.

Γ΄. Διαφόρων προελεύσεων

(α) Παρὰ τῆς Α΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας, ἓν ἀργυροῦν ἀρχαϊκὸν ἀθηναϊκὸν τετρά-

7. Βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 11, Πίν. 9 καὶ 10.

8. Τὸ εὕρημα θὰ δημοσιευθῇ ἐν καιρῷ ὡς ἐνιαῖον σύνολον.

9. Παρέδωσεν ὁ Ἔφορος κ. Εὐθ. Μαστροκώστας.

10. Γενικῶς διὰ τὴν κυκλοφορίαν τῶν δηναρίων - τορνησίων εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας βλ. D. M. Metcalf, The Currency of Deniers Tournois in Frankish Greece, εἰς BSA 55 (1960), σ. 38 - 59.

δραχμον, 6ου αἰ. π.Χ.[11], εὑρεθὲν ἐπὶ τῆς 'Ακροπόλεως ὑπὸ ξεναγοῦ (Π ί ν. 5, ἀριθ. 30).

(β) Παρὰ τῆς Διευθύνσεως τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου παρεδόθησαν τὰ ἑξῆς σύνολα νομισμάτων[12]:

1. 'Εκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Κεραμοπούλλου, τοῦ ἔτους 1938, εἰς 'Αηδονοχώριον, δύο χαλκᾶ νομίσματα Μακεδονίας: Θεσσαλονίκης, 187 - 31 περίπου π.Χ., πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 353 (ΔΚ), Π ί ν. 5, ἀριθ. 31, καὶ Πέλλης, περὶ τὰ 187 - 31 π.Χ. πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 266 - 275 (Δμ).

2. 'Εκ τῆς ἀνασκαφῆς Λουσῶν, ἓν χαλκοῦν (Δμ) Πατρῶν, ἐποχῆς Δομιτιανοῦ, πρβλ. BMC σ. 26, ἀριθ. 28, πίν. V, ἀριθ. 17.

3. 'Εκ τοῦ εὑρήματος 'Αντικυθήρων, ἓν ἀργυροῦν τετρώβολον Κῶ (Δμ), β΄ ἡμίσεος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., μέχρι καὶ τῶν δύο δεκαετιῶν τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. πιθανῶς. Πρβλ. J. Kroll, The Late Hellenistic Tetrobols of Kos, εἰς MN XI, σ. 85.

4. 'Αγνώστου προελεύσεως, δεκαεννέα χαλκᾶ νομίσματα μετριωτάτης διατηρήσεως ἀρχαῖα ἑλληνικά, ρωμαϊκά, βυζαντινά, μεσαιωνικὰ καὶ τουρκικά, ὡς καὶ τρία χαλκᾶ σταθμία.

(γ) 'Εκ τοῦ Α΄ Τελωνείου 'Αθηνῶν (Τμῆμα 'Αζητήτων), ἑβδομήκοντα ἐννέα νεώτερα κέρματα διαφόρων κρατῶν, ὡς καὶ δύο 1/2 δολλαρίου τῶν ἐτῶν 1964 καὶ 1968.

(δ) Παρὰ τῆς 'Εφορείας 'Αρχαιοπωλείων καὶ 'Ιδιωτικῶν 'Αρχαιολογικῶν Συλλογῶν παρεδόθη ἡ Συλλογὴ νομισμάτων τοῦ ἀποβιώσαντος Κ. Θεοχάρη, ἀριθμοῦσα ὀκτακόσια ἑπτὰ ἐν συνόλῳ νομίσματα[13], ἤτοι: ἑκατὸν ἔνδεκα ἀργυρᾶ καὶ ἐκ κράματος καὶ ἑξακόσια ἐνενήκοντα ἓξ χαλκᾶ· ἐξ αὐτῶν τριακόσια πεντήκοντα ἓν ἀρχαῖα ἑλληνικὰ διαφόρων περιοχῶν, κυρίως δὲ Μακεδονίας, Θράκης καὶ ὡρισμένων πόλεων ἠπειρωτικῆς 'Ελλάδος καὶ Μ. 'Ασίας, διακόσια εἴκοσι πέντε ρωμαϊκά, ἐποχῆς τῆς Δημοκρατίας μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων, τριάκοντα ὀκτὼ βυζαντινὰ τῆς περιόδου τοῦ 'Ιουστινιανοῦ Α΄ ἕως τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν, ἑβδομήκοντα τέσσαρα τουρκικὰ καὶ ἀνατολικά, ἐννέα νεωτέρων χρόνων, ἓν μολυβδόβουλλον, ἓν μολύβδινον σύμβολον, δύο χαλκᾶ σταθμία· τὰ ὑπόλοιπα λόγῳ τῆς κακῆς διατηρήσεως δὲν ἦτο εὔκολον νὰ προσδιορισθοῦν. Μικρὰ ἐπιλογὴ ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἀναφερομένων νομισμάτων ἀπεικονίζεται εἰς τοὺς Π ί ν. 5 - 6. 1. Νεάπολις (Καμπανίας), περὶ τὰ 250 - 200 π.Χ., πρβλ. SNG Collection Evelpidis ἀριθ. 66 - 67 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 32). 2. 'Ηιών (Μακεδονίας), περὶ τὰ 500 - 437 π.Χ., πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 177 - 180 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 33), διώβολον 0.76 γρ. 3. Θεσσαλονίκη, ἐποχῆς 'Ιουλίας Δόμνας, πρβλ. Mionnet Suppl. III, ἀριθ. 920 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 34). 4. Νεάπολις (Μακεδονίας), περὶ τὰ 424 - 350 π.Χ., πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 229 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 35), τριώβολον, ↑, 1.825 γρ. 5. Οὐρανόπολις (Μακεδονίας), περὶ τὸ 300 π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 455 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 36). 6. Παντικάπαιον (Ταυρικῆς Χερσονήσου), 4ος - 3ος αἰ. π.Χ., δύο ὑστερόσημα (ἔμ. ἀστήρ, ὄπ. τόξον ἐντὸς φαρέτρας), πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 37 - 40 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 37). 7. Τόπειρος (Θράκης), ἐποχῆς 'Αντωνείνου Εὐσεβοῦς, πρβλ. BMC σ. 175, ἀριθ. 2 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 38). 8. Θάσος, περὶ τὰ 463 - 411 π.Χ., πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 1020 - 1021 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 39), ὀβολός, 0.49 γρ. 9. Τρίκκη (Θεσσαλίας), περὶ τὰ 400 - 344 π.Χ., πρβλ. Rogers σ. 177, ἀριθ. 555 - 557 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 40), ←, 8.27 γρ. 10. Λευκάς, 4ος αἰ. π.Χ., ἐπικεκομμένον ἐπὶ χαλκοῦ νομίσματος Φιλίππου Ε΄, τοῦ τύπου τοῦ ἱππέως, πρβλ. BMC, σ. 174, ἀριθ. 1 - 10 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 41), ↓, 7.14 γρ. 11. Κίος (Βιθυνίας), Β΄ ἥμισυ 4ου αἰ. π.Χ., πρβλ. SNG von Aulock ἀριθ. 503 - 505 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 42), ἡμίδραχμον, ↑ , 2.45 γρ. 12. Κῶς, περὶ τὰ 300 - 190 π.Χ., πρβλ. BMC, ἀριθ. 83 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 43), δραχμή, ↑, 2.965 γρ. 13. Καισάρεια (Καππαδοκίας), ἐποχῆς Κομμόδου, πρβλ. SNG von Aulock, ἀριθ. 6446 (Π ί ν. 6, ἀριθ. 45), ↗, 16.55 γρ. 14. 'Ασκάλων ('Ιουδαίας), ἐποχῆς Βεσπασιανοῦ, πρβλ. Grose III, ἀριθ. 9544 (Π ί ν. 5, ἀριθ. 44), ↑, 9.74 γρ.

(ε) 'Αγνώστου προελεύσεως[14].

1. Θῆβαι, 5ος αἰ. π.Χ., πρβλ. BMC, ἀριθ. 40 (Π ί ν. 6, ἀριθ. 46), στατὴρ (ΔΜ), ←, 11.85 γρ.

2. Δραχμὴ ροδιακοῦ τύπου, 2ου αἰ. π.Χ., πρβλ. Askidil Akarca, Les Monnaies Grecques de Mylasa, σ. 88, ἀριθ. 5 καὶ Walter W. Sheridan, A Hoard of Rhodian - Type Drachms, εἰς MN 18, σ. 9, ἀριθ. 59 (Π ί ν. 6, ἀριθ. 47), ΔΚ, ↑, 2.09 γρ.

3. Κύπρος, ἀβεβαίου νομισματοκοπείου, περὶ τὰ 440 π.Χ., πρβλ. E. S. G. Robinson, Greek Coins Acquired by the British Museum 1938 - 1948, Num. Chron. 1948, σ. 47, ἀριθ. 5, C.M.

11. Παρέδωσεν ὁ 'Εφορος κ. Γεώργιος Δοντᾶς.

12. Παρέδωσεν ὁ διευθυντὴς τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Βασ. Καλλιπολίτης.

13. Παρεδόθησαν ὑπὸ τῆς 'Εφόρου δ. 'Αγγελικῆς 'Ανδρειωμένου.

14. 'Ηγοράσθησαν διὰ χρημάτων τοῦ Κληροδοτήματος 'Αλεξάνδρου Σούτζου.

Kraay, Notes on the Mint of Side in the Fifth Century B.C., εἰς Num. Chron. 1969, σ. 16 καὶ Bank Leu, Auktion 49 (1971), ἀριθ. 242 (Πίν. 6, ἀριθ. 48) ΔΚ, στατήρ, ↓, 10.90 γρ. Ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου.

4. Ὑπέρπυρον Ἀνδρονίκου Β΄ καὶ Μιχαὴλ Θ΄, πρβλ. BMC II, ἀριθ. 13 κ.ἑ. καὶ Goodacre, σ. 329, ἀριθ. 24 - 25. Σίγλα Μ Κ (Πίν. 6, ἀριθ. 49) ΔΚ, ↓, 4.064 γρ.

Δ΄. Ἐκ δωρεῶν[15]

(α) Παρὰ τῆς κυρίας Ἀγνῆς Μπουροπούλου ἑβδομήκοντα ἑπτὰ ἀργυρᾶ καὶ διακόσια χαλκᾶ νομίσματα, ἤτοι: ἑκατὸν ἑξήκοντα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ διαφόρων περιοχῶν (Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἰλλυρίας, Κερκύρας, Ἀκαρνανίας, Αἰτωλίας, Βοιωτίας, Εὐβοίας, Ἀττικῆς, Πελοποννήσου, Μικρᾶς Ἀσίας, Παρθίας). Ὀγδοήκοντα ἓν ρωμαϊκὰ (ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας ἕως τοὺς ὑστέρους Ρωμαϊκοὺς χρόνους). Δεκαὲξ βυζαντινὰ (ἐποχῆς Ἰουστίνου Β΄ μέχρι τῶν χρόνων τῶν Κομνηνῶν). Δεκαὲξ μεσαιωνικὰ (τῶν εὐγενῶν τῆς Κομητείας τῆς Ἐδέσσης, τῶν δόγηδων Lorenzo Tiepolo, Jacobo Contarini, Giovanni Dandolo, Pietro Gradenigo) καὶ τέσσαρα ἐφθαρμένα νεωτερικά. Μικρὰ ἐπιλογὴ ἐξ αὐτῶν τῶν νομισμάτων ἀπεικονίζεται εἰς τὸν Πίν. 6: Δραχμὴ Φαλάννης (Θεσσαλίας), 4ου αἰ. π.Χ., πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 199, ↗, 4.63 γρ. (Πίν. 6, ἀριθ. 50). Δραχμὴ Δυρραχίου, 3ου αἰ. π.Χ., πρβλ. Ἔ.ἀ., ἀριθ. 433 - 437 ↗, 2.52 γρ. (Πίν. 6, ἀριθ. 51). Ἡμίδραχμον Ἀνακτορίου περὶ τὰ 350 - 300 π.Χ., πρβλ. Ἔ.ἀ. ἀριθ. 302 - 303, ↑, 1.17 γρ. (Πίν. 6, ἀριθ. 52). Τριώβολον Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, Πατρῶν, πρβλ. Ἔ.ἀ. ἀριθ. 253, ↗, 2. 47 γρ. (Πίν. 6, ἀριθ. 53). Δραχμὴ Ἀριοβαρζάνου Α΄, πρβλ. BMC σ. 40, ἀριθ. 22, ↑, 4.243 γρ. (Πίν. 6, ἀριθ. 54).

(β) Παρὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰωάννου Βασιλείου ἑκατὸν τριάκοντα ὀκτὼ ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ νομίσματα Παρθίας, Βακτριανῆς καὶ Ἰνδίας, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν λεπτομερῶς εἰς ΑΔ 28 (1973): Μελέται, σ. 71 - 96.

(γ) Παρὰ τοῦ Καθηγητοῦ † Θωμᾶ Δοξιάδη ἓν ἀργυροῦν κιστοφορικὸν τετράδραχμον Τράλλεων (Λυδίας), πρβλ. SNG von Aulock, ἀριθ. 3262, ↓, 11.54 γρ.

(δ) Παρὰ τοῦ κ. Βασιλείου Δημητριάδου δεκαεπτὰ μικραὶ χαλκαῖ ὑποδιαιρέσεις Δ΄ - Ε΄ αἰ. μ.Χ.

(ε) Παρὰ τοῦ κ. Ἀγαμέμνονος Μπασιανᾶ ἓν χαλκοῦν Πύδνης, πρβλ. Gaebler πίν. XX, ἀριθ. 30 - 31. Προέλευσις: «Ἁγυιᾶς » Λαρίσης.

(στ) Παρὰ τοῦ κ. Ἀγησιλάου Μαντζουρανῆ ἓν ἀργυροῦν δηνάριον Σοαιμιάδος, πρβλ. Cohen τόμ. IV, σ. 388, ἀριθ. 8, καὶ τριάκοντα πέντε χαλκᾶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκά, ἤτοι: Δεούελτος (Θράκης), ἐποχῆς Μαξιμίνου, πρβλ. Lischine, Monnaies Grecques, σ. 39, ἀριθ. 370, Ἀθῆναι, 2ος αἰ. π.Χ. καὶ αὐτοκρατορικῶν χρόνων, Σελεύκεια πρὸς Καλύκαδνον (Κιλικίας), 2ος αἰ. π.Χ., πρβλ. SNG von Aulock ἀριθ. 5805 - 5807, Γαλλιηνός, Γρατιανός, Βαλεντινιανός Β΄, Θεοδόσιος Α΄, Ἀρκάδιος. Ἐπίσης ἐδωρήθησαν παρὰ τοῦ κ. Μαντζουρανῆ τέσσαρα ἀργυρᾶ ἀναμνηστικὰ 30δραχμα τῶν ἐτῶν 1963 καὶ 1964.

(ζ) Παρὰ τοῦ κ. Εὐριπίδου Σεφεριάδου τέσσαρα νομίσματα, ἤτοι: 1 δραχμὴ ὑπόχαλκος Θάσου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 1018 - 1019[16]. 2. Τετρώβολον Ἱστιαίας τοῦ τύπου SNG Cop., ἀριθ. 517 κ.ἑ. μεθ' ἑνὸς ὑστεροσήμου εἰς τὴν ἐμπροσθίαν πλευράν, εἰκονίζοντος ἀνδρικὴν κεφαλὴν κατ' ἐνώπιον. 3. Ὑπόχαλκος δραχμὴ Ρόδου τῆς σειρᾶς τοῦ ἄρχοντος « ΣΤΑΣΙΩΝ », πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 786. 4. Δηνάριον Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς σειρᾶς M. Cipius, πρβλ. Sydenham σ. 72, ἀριθ. 546 δι' ἐμπροσθίαν πλευράν. Τὸ ὡς ἄνω δηνάριον ἔχει χαραγμένην μόνον τὴν μίαν ὄψιν[17].

(η) Παρὰ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Ξαρλῆ ἕνδεκα χαλκᾶ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δέκα ἀρχαῖα ἑλληνικά, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Αἰτωλῶν καὶ ἓν πεντάλεπτον Καποδιστρίου.

(θ) Παρὰ τῆς κ. Μαρίας Βελουδίου ἓν σύγχρονον μετάλλιον τοῦ 1940 - 1941.

(ι) Παρὰ τῆς Association Internationale des Numismates Professionnels ἓν μετάλλιον σύγχρονον, φέρον τὴν προτομὴν τοῦ Leonard S. Forrer.

(ια) Παρὰ τοῦ κ. Ἀλεξάνδρου Βεγλερῆ τέσσαρες ψηφῖδες ἐκ τῶν μωσαϊκῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως.

15. Ἡ δωρεὰ τῆς οἰκογενείας Σπυρίδωνος Φωκᾶ - Κοσμετάτου συμπεριελήφθη εἰς τὸ κεφάλαιον « Β΄. Εὑρήματα ». Βλ. ἀνωτέρω σ. 8.

16. Βλ. ἐπίσης Georges Le Rider, Les Monnaies Thasiennes, Guide de Thasos E.F.A., 1968, σ. 186, πίν. 1, ἀριθ. 7-8.

17. Βλ. D. G. Sellwood, Experiments in Greek Minting Technique, σ. 218.

ΜΑΝΤΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

*

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως, αἱ ὁποῖαι ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν διευθέτησιν τῶν ἐκθεμάτων εἰς ρυμοὺς ἢ εἰς ἰδιαιτέρας βάσεις — μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν παλαιῶν σιδηρῶν συνδέσμων καὶ τὴν ἀνασυγκρότησίν των διὰ τῆς γνωστῆς μεθόδου συγκολλήσεως — ἐπεξετάθησαν μέχρι γενικοῦ καθαρισμοῦ τῶν ἐνεπιγράφων μνημείων εἰς ὡρισμένας αἰθούσας καὶ χώρους ἐξωτερικοὺς τοῦ Μουσείου. Ἐξ ἄλλου, ἐπωφελήθημεν τῆς ὀλιγομήνου παραμονῆς εἰς τὸ Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον δύο νέων διοικητικῶν ὑπαλλήλων τῶν κκ. Ἡλία Δημοπούλου καὶ Μεν. Κοκοσάλη, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνετέθη ἡ ἐπίβλεψις τῆς φωτογραφήσεως ὑπὸ τοῦ κ. Βασ. Σταματοπούλου τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ὡς καὶ ἡ κατάρτισις τοῦ λευκώματος. Τὸ λεύκωμα τοῦτο, ἐμπλουτιζόμενον ὁλοέν, θὰ ἦτο δυνατὸν ἐν καιρῷ νὰ ἀποτελέσῃ « παράρτημα » τῆς ἀναμενομένης εἰς IG I³ ἐκδόσεως τῶν προευκλειδείων ἐπιγραφῶν.

Ἐγένετο καὶ πάλιν ὁ ἔλεγχος τῶν ἀναγραφομένων ἐπὶ τοῦ μαρμάρου ἀριθμῶν Εὐρετηρίου, ἐνῷ ὁ Μεν. Κοκοσάλης ἔκαμε τὴν ἀνανέωσιν τῶν ἀριθμῶν, εἰς ὅσα ἐκ τῶν ἐκθεμάτων τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ ὑπερῴου εἶχον οὗτοι ἀποσβεσθῆ. Τὴν ἐποπτείαν εἰς τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας εἶχεν ἀναλάβει ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Χαρὰ Καράπα.

Κατὰ τὴν ἄνοιξιν συνεπλήρωσε συντάξιμον χρόνον ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μικροῦ συνεργείου ἐργατοτεχνιτῶν Στυλ. Νικολάου, ἐργαζόμενος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ κτηρίου καὶ τῆς ἐπανεκθέσεως τοῦ Μουσείου, εἰδικὸς εἰς τὰς μετακινήσεις ὀγκωδῶν μνημείων, καὶ προωθήθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀρχιτεχνίτου ὁ Παν. Διακουμῆς. Οὗτος, βοηθὸς ἐπὶ ἔτη τῆς ὑπογραφομένης Ἐπιμελητρίας τῆς Συλλογῆς κατὰ τὴν μέτρησιν καὶ μελέτην τῶν φυλασσομένων λίθων, διὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ νέου εὑρετηρίου καὶ ἔμπειρος εἰς τὰς εἰδικὰς ἐργασίας τοῦ συνεργείου ἐργατοτεχνιτῶν, ἀπέκτησε σὺν τῷ χρόνῳ μεγάλην ὀξυδέρκειαν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν συνανηκόντων τεμαχίων μετ' ἐπιγραφῆς διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ μόνον τῆς ποιότητος καὶ τῶν φλεβῶν τοῦ μαρμάρου. Κατόπιν ὑποδείξεων τῆς προϊσταμένης καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Χαρᾶς Καράπα, κατὰ τὰς ἀναζητήσεις διὰ τὴν ἀνεύρεσιν ὡρισμένων, ταυτίσεων σχετιζομένων πρὸς διαφόρους μελέτας ξένων καὶ μὴ ἐπιστημόνων, ὁ Π. Διακουμῆς ἀνταπεκρίθη ἐπιτυχῶς, διεπίστωσε δὲ καὶ ἄλλας ἀγνώστους μέχρι τοῦδε συγκολλήσεις ἐπιγραφῶν.

Ἰδιαιτέρως ἀπησχόλησε τὸ ὀλιγάριθμον συνεργεῖον ἐργατοτεχνιτῶν ἡ συγκόλλησις ἑνὸς μεγάλου ἀνεπιγράφου τεμαχίου εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς μνημειώδους στήλης (ΕΜ 13297) μετὰ ψηφίσματος τιμητικοῦ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως τῶν Μολοσσῶν Ἀρύββα καὶ τῶν ἀπογόνων του (IG II², 226). Ἡ ὑψηλὴ αὕτη στήλη, ἐλλιπὴς ἄνω καὶ κοσμουμένη εἰς τὸ κάτω μέρος διὰ ζωφόρου μὲ παράστασιν Νίκης ἐπὶ τεθρίππου, μετεφέρθη τὸ 1956 ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν εἰς δύο τεμάχια καὶ εἶχεν ἐκτεθῆ παρὰ τὸν τοῖχον τοῦ κεντρικοῦ ὑποστύλου.

Ἄνευ συσχετίσεως καὶ ἄνευ ἀριθμοῦ Εὑρετηρίου εἰσήχθη τὸ κάτω δεξιὸν ἀνεπίγραφον τμῆμα αὐτῆς μετ' ἀναγλύφου κολοβοῦ, ὅπου ἐσώζετο ὁ τροχὸς τοῦ τεθρίππου, ἡ ἄκρα τοῦ ἀνεμίζοντος χιτῶνος τῆς Νίκης καὶ ἵππεὺς πρὸς ἀριστερά. Τοῦτο παρέμεινεν ἀκατάγραφον, διότι δὲν παρεῖχεν ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ταύτισίν του, ἥτις ἐγένετο ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης τὸ φθινόπωρον τοῦ 1972. Ἐν συνεχείᾳ, ἡ στήλη ΕΜ 13297 μετεφέρθη εἰς τὸ ἐργαστήριον πρὸς συγκόλλησιν τοῦ ἀνεπιγράφου τεμαχίου εἰς τὸ κάτω μέρος της (Πίν. 7). Ἡ συσχέτισις τοῦ τμήματος τούτου εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς στήλης, ὅπου τὸ ψήφισμα IG II², 226, εἶχε γίνει τὸ πρῶτον (ἀνωνύμως) εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ O. Walter εἰς Wiener Jahreshefte 32 (1940), σ. 1 - 25, εἰκ. 6.

Σήμερον ἡ στήλη μὲ τὴν ἀνάγλυφον ζώνην σχεδὸν πλήρη καὶ τὴν χαρακτηριστικὴν ἐγκοπὴν διὰ τὴν τοποθέτησίν της ἐντὸς τῆς βάσεως (σημειουμένην εἰς ὕψος 0.12 μ. ἀπὸ τοῦ κατωτάτου σημείου τοῦ λίθου διὰ μιᾶς ἐγχαράκτου ὁριζοντίας γραμμῆς) ἐστήθη καὶ πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν (Πίν. 7).

Αἱ σωζόμεναι διαστάσεις τῆς στήλης, ὀλίγον διαφέρουσαι ἀπὸ τὰς σημειουμένας εἰς Jahreshefte (σ. 2), εἶναι: ὕψ. 2.43, πλ. 0.58 - 0.65 καὶ πάχ. 0.215 - 0.26 μ. (κάτω). Ἡ στήλη, ἡ ὁποία ἐστήθη τὸ 343/2 π.Χ. περίπου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, εἶχεν ἐλαφρὰν μείωσιν πρὸς τὰ ἄνω[1].

Πλὴν μιᾶς προσθήκης εἰς τὸν ὕμνον τῆς θεᾶς

1. Περὶ τῆς ἐπιστέψεώς της πιθανῶς δι' ἀναγλύφου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, πρβλ. O. Walter, Jahreshefte, ἔ.ἀ. εἰκ. 6 καὶ σ. 10 κ.ἑ., ὅπου καὶ γραφικὴ ἀναπαράστασις. M. N. Tod, Greek Historical Inscriptions II, ἀριθ 173. Περὶ τοῦ ἐξαιρετικῶς μεγάλου ὕψους τῆς στήλης καὶ τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος διὰ τὴν ἀνέγερσίν της πρβλ. Jahreshefte, ἔ.ἀ., σ. 9 καὶ 23 - 24 καὶ Σωτ. Δάκαρη, Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν (1964), σ. 52, σημ. 2.

'Αθηνᾶς (IG II², 4347), τὴν ὁποίαν ἐδημοσιεύσαμεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ καθηγητοῦ R. Stroud εἰς AAA VI (1973), σ. 293 - 295, ἀναφέρομεν ἐνδεικτικῶς διὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἐργασίαν τὰ ἄρθρα τοῦ κ. Μ. Μιτσοῦ εἰς AE 1972, σ. 55 κ.ἑ. καὶ 1973, σ. 87 - 92, τοῦ κ. G. Daux εἰς BCH, Études 1972, σ. 550, τοῦ κ. Ἡ. Καπετανοπούλου εἰς AE 1972, σ. 133 κ.ἑ.

Ἐκ τῶν ἀγνώστων μέχρι σήμερον ταυτίσεων καὶ συγκολλήσεων ἐνεπιγράφων τεμαχίων ἐκθέτομεν ἐδῶ κατ' ἐπιλογὴν ὡρισμένας μόνον, αἱ ὁποῖαι ἔχουν γλυπτὸν διάκοσμον ἢ ἐπίστεψιν ἁπλῆν καὶ γνωστὴν ἤδη ἐπιγραφήν:

1. IG II², 5236 = IG II², 5240 (EM 11609β)

Ἡ ἐλλιπὴς ἐπιτυμβία στήλη EM 11609β (Πίν. 8 α), μετὰ δύο ροδάκων καὶ χαμηλοῦ ἀναγλύφου — γενειοφόρου ἀνδρὸς ἱσταμένου πρὸς ἀριστερὰ ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου — ἐδημοσιεύθη ἐκ λάθους εἰς δύο διάφορα λήμματα τῆς Editio Minor τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν. Ἤτοι εἰς IG II², 5240 ἀπετυπώθη ὑπὸ τοῦ J. Kirchner ὁ τρίτος μόνον στίχος τῆς IG II², 5236 ἐπιγραφῆς = *Ἀγγελῆθ[εν]*. Παρ' ὅλον ὅτι αἱ διαστάσεις καὶ ἡ περιγραφὴ τῆς στήλης «cum anaglypho infra rosas virum barbatum repraesentante» ὁμοιάζουν πρὸς ἐκείνας τῆς IG II², 5236 ἐπιτυμβίας μετὰ τοῦ αὐτοῦ δημοτικοῦ, ὁ J. Kirchner δὲν ἔκαμε τὴν ταύτισιν, διότι δὲν διέκρινε προφανῶς ἴχνη τοῦ δευτέρου στίχου εἰς τὸ ἔκτυπον ἢ ἐπὶ τοῦ EM 11609β (ὁ ἀριθμὸς καταγραφῆς EM 11609 εἶναι λανθασμένος εἰς τὸ Corpus).

Μέχρι τοῦδε ἦτο ἄγνωστον ποῦ ἔκειτο ἡ εἰς IG II² 5236 περιγραφομένη στήλη, διὰ τὴν ὁποίαν ἀνεφέρετο ὡς τόπος εὑρέσεώς της «Athenis». Αὕτη εἶχε μελετηθῆ παλαιότερον (Στέφ. Κουμανούδη, 'Αττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι, 1871, σ. 13, ἀριθ. 21, IG II 3,1688, κ.ἀ.) καὶ ἦτο γνωστὴ ὡς «στήλη ἱερέως», καθ' ὅσον τὸ ἔνδυμα τοῦ γενειοφόρου εἶχε χαρακτηρισθῆ ὡς ἱερατικόν (A. Conze, Die attischen Grabreliefs, ἀριθ. 924, πίν. 182). Εἰς τὴν δημοσίευσιν ταύτην ὁ A. Conze ἀνέφερεν ὅτι ἐχάθησαν τὰ γράμματα τοῦ δευτέρου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς, τὰ ὁποῖα διακρίνονται σαφῶς εἰς τὴν φωτογραφίαν τοῦ ἔτους 1874 (πίν. CLXXXII) εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ἀποκεκρουμένης στήλης. Ταῦτα ἀνέγνωσεν ὁ Στέφ. Κουμανούδης, ἐνῷ ἡ στήλη εὑρίσκετο εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Βαρβακείου:

\- - - | *[Π]εδιῶς* | *Ἀγγελῆθ[εν]*.

Ὑπῆρχεν εἰς τὸν δεύτερον στίχον τὸ πατρώνυμον εἰς τὴν γενικὴν τοῦ συνηρημένου τύπου τοῦ ὀνόματος *Πεδιεύς*. Οὕτω περιελήφθη ὑπὸ τοῦ J. Kirchner εἰς PA, 11750 καὶ ἀργότερον εἰς IG II², 5236. Ταυτοχρόνως, ἡ αὐτὴ ἐπιτυμβία στήλη ἐδημοσιεύετο εἰς νέον λῆμμα (IG II², 5240).

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον ἡ EM 11609β ἐζητεῖτο. Μόνον κατὰ τὴν μελέτην τῆς ἐκτεθειμένης ἄνευ ἀριθμοῦ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν στήλης ἐταυτίσαμεν ταύτην εἰς τὰς δύο δημοσιεύσεις τῆς Editio Minor. Σήμερον, ἡ ἐπιτυμβία στήλη, ἐφθαρμένη καὶ ἐλλιπεστάτη ὡς καὶ παλαιότερον, ἐτοποθετήθη εἰς τὸ κεντρικὸν ὑπόστυλον. Διαστάσεις: ὕψ. 0.47, πλ. 0.43, πάχ. 0.20 μ. Ὕψ. γραμμ. 0.02 - 0.025 μ. Ἐκ τῆς παραστάσεως εἰς χαμηλὸν ἀνάγλυφον καὶ ἐκ τῶν χαρακτήρων τῆς ἐπιγραφῆς ἡ χρονολόγησις παραμένει ὡς εἰς τὸ Corpus: μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Διακρίνονται εἰς τὸν δεύτερον στίχον ὀλίγα ἴχνη ἐκ τοῦ γνωστοῦ *[Π]εδιῶς*, δηλ. ἡ ἀριστερὰ κάτω γωνία τοῦ *Ω* καὶ μέρος τοῦ *Σ*, ἀντιστοίχως ὑπὲρ τὸ *Λ* καὶ τὸ *Η* τοῦ *Ἀγγελῆθεν* =

\- - - | *[Π εδι]ῶς* | *[Ἀ]γγελῆθ[εν]*.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων καὶ τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου εἶναι φανερόν, ὡς καὶ ἐκ τῆς περιλαμβανομένης εἰς A. Conze (ἔ.ἀ.) φωτογραφίας, ὅτι ἡ EM 11609β ἐπιτυμβία στήλη (IG II², 5236) ἐδημοσιεύθη καὶ πάλιν εἰς IG II², 5240.

2. IG II², 7942 καὶ IG II², 11283 : EM 10541 + EM 996.

Τῆς εἰς IG II², 7942 ἐπιτυμβίας στήλης ἐπανευρέθη τὸ ἄνω ἀριστερὸν τμῆμα μετὰ τοῦ ἀετωματίου εἰς τεμάχιον μαρμάρου EM 996 (Πίν. 8 β). Τοῦτο ἔχει ἕνα ἐκ τῶν πρώτων ἀριθμῶν καταγραφῆς εἰς τὸ Εὐρετήριον καὶ ἀπεχωρίσθη ἐπὶ ἕνα αἰῶνα τῆς στήλης EM 10541.

Ἡ ἐπιτυμβία αὕτη στήλη, μετὰ παραστάσεως δύο μορφῶν ὑπὸ τὸ χαμηλὸν τόξον μεταξὺ τῶν παραστάδων, ἦτο γνωστὴ ὡς στήλη τοῦ «Ἐπικτήτου», διότι εἶχεν ἀνευρεθῆ ἀκεραία καὶ διετήρει πλῆρες τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ. Ὁ Στέφ. Κουμανούδης εἶδε τὴν στήλην εἰς τὴν «αὐλὴν τοῦ Μουσείου» καὶ ἀντέγραψε τὸ κείμενον ἄνευ συμπληρώσεως ('Αττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι, 1871, σ. 175, ἀριθ. 1399). Ἀργότερον αὕτη περιεγράφετο εἰς τὰ Corpora (IG III 2, 2232) καὶ ὑπὸ A. Conze (Die attischen Grabreliefs IV, σ. 90, ἀριθ. 2089) ὡς κολοβὴ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ συνεπληροῦτο κατὰ τὴν παλαιὰν ἀνάγνωσιν. Ἀλλὰ ὁ Στέφ. Κουμανούδης ἐξήτασεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου καὶ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν

τῆς αὐτῆς στήλης, τὴν ὁποίαν δὲν ἐταύτισε καὶ ἐδημοσίευσεν ὡς ἄσχετον ἀπότμημα (ἔ.ἀ. 3698). Ἀκολούθως αὕτη περιελήφθη εἰς τὰ Corpora (IG III 2, 3126 καὶ IG II², 11283). Περὶ τῆς ταυτίσεως τοῦ τμήματος τούτου τῆς διστίχου ἐπιγραφῆς πρὸς τὸ ΕΜ 996, δηλαδὴ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν τῆς στήλης, δὲν νομίζομεν ὅτι ὑπάρχει ἀμφιβολία.

Ὁπωσδήποτε, ἡ στήλη εἶναι σήμερον πλήρης καὶ πάλιν (ὕψ. 0.93, πλ. 0.46 - 0.495, πάχ. 0.11 καὶ ὕψ. γραμμ. 0.022 - 0.025 μ.). Δυνατὸν ἐκ τῶν γραμμάτων νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τοῦ 1ου π.Χ. μέχρι καὶ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἐπίκ[τ]ητος Ἀπολλω-
νίο[υ] Ἀδραμυτηνὸς

Τὸ ὄνομα *Ἐπίκτητος* εἶναι σύνηθες εἰς τὴν Ἀττικήν, *Ἐπίκτητος | Π[αμ]μένο[υ] | [Μιλ]ήσι[ος]* τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς (W. Peek, Att. Grab. II, σ. 27, ἀριθ. 78. B. D. Meritt, Hesperia XXIX (1960), σ. 73, ἀριθ. 140. SEG XIX (1963), 287. D. Bradeen, Athenian Agora XVII, Inscriptions, σ. 116, ἀριθ. 570. Διὰ τὸ Ἀδραμύττιον καὶ τὴν ἐκεῖ ἀγορὰν ἀρχαιοτήτων πρβλ. L. Robert, Villes d' Asie Mineure, 2α ἔκδ. 1962, σ. 23).

3. IG II², 10807 (ΕΜ 9805) + ΕΜ 1000

Εἰς τὸ ἄνω ἀριστερὸν μέρος ἐπιτυμβίου στήλης ΕΜ 9805, τὸ ὁποῖον ἐταυτίσθη πρὸς τὴν εἰς IG II², 10807 ἐπιγραφὴν μὲ τὸ ὄνομα *Ἀρίστων* συνεκολλήθη δεξιὰ τὸ ἐλλεῖπον τμῆμα τοῦ ἐπιστυλίου ΕΜ 1000 (Πίν. 9α). Τοῦτο εἰσήχθη μετὰ τῶν πρώτων ἐνεπιγράφων μνημείων εἰς τὸ Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον, ἀλλ' εἰς τὸ Εὑρετήριον δὲν ἀναφέρεται προέλευσις καὶ δὲν προκύπτει, ὅτι ἐδημοσιεύθη μέχρι τοῦδε. Ὁ Στέφ. Κουμανούδης (Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι, 2631) εἶδε μόνον τὸ ἄνω ἀριστερόν, ὡς φαίνεται. Δὲν σώζεται ἡ ἄνω ἀκμὴ τῆς στήλης, ἡ νεκρικὴ παράστασις τῆς ὁποίας περιεβάλλετο ἀπὸ δίδυμον ἡμικυκλικὸν τόξον. Μετὰ τὴν συγκόλλησιν τοῦ τεμαχίου ΕΜ 1000, τὸ ὁποῖον ἐφάπτεται πλήρως δεξιὰ τοῦ ΕΜ 9805, ἔχομεν τὴν συνέχειαν τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τῆς ἐπιγραφῆς μέχρι τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς στήλης. Διαστάσεις: σωζ. ὕψ. 0.28, πλ. 0.495, πάχ. 0.107 - 0.12 μ. μετὰ τοῦ τόξου. Ὕψ. γραμμ. 0.028 μ. Τὸ μεταξὺ τῶν γραμμάτων διάστημα εἶναι μικρότερον εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐπὶ τοῦ νέου τεμαχίου σώζονται μόνον 5 γράμματα ἀποκεκρουμένα καὶ πυκνότερα. Τὸ σχῆμα τῶν ὀλίγων σωζομένων γραμμάτων εἶναι ἐπιμελημένον καὶ θὰ ἦτο δυνατὸν ἐκ τῆς ὁμοιότητός των πρὸς ἐπιγραφὰς τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου (π.χ. εἰς IG II², 3173) νὰ χρονολογήσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸν 1ον αἰ. π.Χ. Νομίζομεν ὅτι τώρα προσετέθη τὸ ἐθνικὸν τοῦ νεκροῦ, συμπληρούμενον ὡς:

Ἀρίστων [Μει]λήσιο⟨ς⟩

Μᾶλλον δὲν ἀφέθη κενὸν μετὰ τὸ κύριον ὄνομα, ὥστε ἡ πιθανωτέρα γραφὴ εἶναι *Μειλήσιος* παρὰ *Μιλήσιος*. Παρατηροῦμεν ἐπίσης ὅτι τὸ τελικὸν σῖγμα τοῦ ἐθνικοῦ δὲν ἁπαντᾷ εἰς τὴν κανονικὴν γραμμήν. Ἴσως τὸ σῖγμα ἐχαράχθη ἐντὸς τοῦ *Ο* ἢ παραπλεύρως τοῦ στίχου, ἐλλείψει χώρου.

Κιονίσκος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *Ἀρίστων | Μειλήσιος* ἀνευρέθη εἰς τὴν Πλάκα (IG III 2, 3624), ἀλλὰ δὲν περιελήφθη εἰς τὴν Editio Minor. Εἰς κιονίσκους χρονολογουμένους κατὰ τὸ Corpus ἀπὸ τοῦ 2ου μέχρι τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. μὲ τὰ ὀνόματα Μιλησίων γυναικῶν ἔχομεν *Ἀριστὼ Ἀρίστωνος* (IG II², 9427), *Ἰσιδώρα Ἀρίστωνος* (IG II², 9705), *Μο[υσὶ]ς Ἀρίστωνος* (IG II², 9782) καὶ ἐπὶ κιονίσκου ἐπιτυμβίου ἐκ τῆς Ἀγορᾶς χρονολογουμένου εἰς τὸν 1ον π.Χ. αἰ. *Ἀφροδισία | Ἀρίστωνος | Μιλησία* (B. D. Meritt, Hesperia XVII (1948), σ. 49, ἀριθ. 48 καὶ D. W. Bradeen, The Athenian Agora XVII (1974), σ. 114, ἀριθ. 559). Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὡς προκύπτει, τὸ ὄνομα *Ἀρίστων* ἦτο σύνηθες εἰς τοὺς Μιλησίους.

4. IG II², 11407 = ΕΜ 9365 + ΕΜ 819

Ἀνευρέθη τὸ ἄνω ἀριστερόν, ΕΜ 819, τῆς ἐπιτυμβίας στήλης μετ' ἀετώματος καὶ ἐλλιποῦς ἀναγλύφου (Πίν. 9β), τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει περιγραφὴ εἰς IG II², 11407. Ἐκεῖ ἀναφέρεται τὸ ὑπ' ἀριθ. ΕΜ 9365 ὡς ἡ δεξιὰ γωνία, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι τὰ πρῶτα τέσσαρα γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς *Εὔκλεα*[2] εἶχον τότε χαθῆ (ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἀνευρίσκετο τὸ ἀριστερὸν τμῆμα τῆς στήλης). Συμφώνως πρὸς μίαν πληροφορίαν εἰς A. Conze (Die attischen Grabreliefs III, σ. 270, ἀριθ. 1225C) ἡ κολοβὴ στήλη εὑρίσκετο εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Βαρβακείου καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τεμαχίων. Φαίνεται ὅτι ταῦτα ἀπεχωρίσθησαν κατὰ τὴν μεταφορὰν των εἰς τὸ Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον. Τοῦτο συνέ-

2. Παλαιότερον τὸ ὄνομα τῆς νεκρᾶς ἐσώζετο ἀκέραιον, ἀλλ' ἀνεγνώσθη λανθασμένως ὡς *Εὔκλεα*. Στέφ. Κουμανούδης, Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι, σ. 340, ἀριθ. 2879 ὡς καὶ εἰς IG II 3, 3698, κ.ἀ.

βη περὶ τὰ ἔτη τῆς ἱδρύσεως τοῦ Μουσείου ἐκ πολλῶν μικρῶν συλλογῶν, διότι τὸ ἀριστερὸν ἔλαβεν ἕνα ἐκ τῶν πρώτων ἀριθμῶν καταγραφῆς εἰς τὸ Εὐρετήριον. Ἔκτοτε τὸ ΕΜ 819 παρέμεινεν ἀταύτιστον· εἶχεν ἄλλωστε ἀναγραφῆ εἰς τὸ Εὐρετήριον ὡς *ΕΥΚΛ* ἐκ λάθους, διότι ἡ ὑποτιθεμένη ὁριζοντία γραμμὴ τοῦ *Λ* ὀφείλεται εἰς ἐπεξεργασίαν τῆς ἐπιφανείας τοῦ μαρμάρου μὲ εἰδικὸν ἐργαλεῖον (χτένι) διὰ τὴν χάραξιν πολλῶν λεπτῶν, παραλλήλων γραμμῶν.

Σήμερον, μετὰ τὴν ἐκ νέου ταύτισιν καὶ τὴν συγκόλλησιν τῶν δύο τεμαχίων τῆς μικρᾶς στήλης, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος αὐξάνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ κάτω (ὕψ. 0.235, πλ. 0.34, πάχ. 0.05 μ.), παρατηροῦμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ ΕΜ 819 σώζονται ἐπίσης ἐλάχιστα ἴχνη τοῦ ἀναγλύφου. Ἐντὸς ἀβαθοῦς πλαισίου διακρίνεται μόλις τὸ ἄνω περίγραμμα μικρᾶς γυναικείας κεφαλῆς, εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ὕψος πρὸς τὴν ἱσταμένην παρὰ τὴν παραστάδα μορφήν, γνωστὴν ἤδη ἐκ τῶν παλαιοτέρων περιγραφῶν. Ὥστε ὑπῆρχον δύο γυναικεῖαι μορφαί, ὀρθαί, ἡ μία ἀπέναντι τῆς ἄλλης; Ἴσως μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχε καὶ τρίτη δεξιουμένη.

Παρατηροῦμεν ἐπίσης ὅτι τὸ ὄνομα *Εὔκλεα*, ἀντὶ τοῦ *Εὔκλεια*, ἤτοι κατὰ παραλλαγὴν τοῦ συνηθεστέρου τύπου εἰς ὀνόματα θηλυκοῦ γένους μὲ τὸ δεύτερον συνθετικὸν *-κλεια*[3], ἔχει γραφῆ προχείρως, τὸ δὲ τελευταῖον γράμμα *Λ* στερεῖται τῆς ὁριζοντίας γραμμῆς. Ἡ ἐπεξεργασία ἄλλωστε τῆς ἐπιφανείας τοῦ μαρμάρου εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς στήλης — μὲ τὸ χτένι, ὡς εἴπομεν — δυνατὸν νὰ ἐπιφέρῃ σύγχυσιν σήμερον εἰς τὰς ὁριζοντίας γραμμὰς τῶν γραμμάτων (ὕψ. γραμμ. 0.015 μ.).

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐπισημαίνομεν ὡς πιθανὴν τὴν συσχέτισιν τῆς στήλης τοῦ Ἐπιγραφικοῦ πρὸς μίαν λουτροφόρον - ὑδρίαν (Πίν. 10α) τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, Γλυπτὰ 1697 (πρβλ. Π. Καστριώτου, Γλυπτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, 1908, σ. 301, ἀριθ. 1697), ἡ ὁποία ἔχει τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἐπιγραφὴν *Εὔκλεα* (εἰς IG II²,11408). Αὕτη ἐκτίθεται εἰς τὴν Β΄ αἴθουσαν ἐπιτυμβίων μνημείων τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Εἶναι πιθανὸν ἡ ἐπιτυμβία στήλη καὶ τὸ ἀγγεῖον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου μὲ σκηνὴν δεξιώσεως μεταξὺ γυναικῶν, χρονολογούμενα ἀμφότερα περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν τάφον τῆς Εὐκλείας[4]. Διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς δεδομένα: τὸ ὄνομα τῆς νεκρᾶς εἰς τὸν γραμματικὸν τύπον *Εὔκλεα*, ἡ σχετικὴ ὁμοιότης τῶν γραμμάτων καὶ ἡ προχειρότης εἰς τὴν χάραξιν τῶν δύο ἐπιγραφῶν (καὶ εἰς τὰ δύο ὀνόματα παρελείφθη ἡ ὁριζοντία γραμμὴ τοῦ *Α* καὶ τοῦ *Ε* εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἀγγείου). Οἱαδήποτε σύγκρισις τῶν παραστάσεων εἶναι ἀδύνατος, διότι ἡ στήλη εἶναι κολοβή· πλὴν ὅμως παρατηροῦμεν ὅτι τεχνοτροπικῶς ὑπάρχουν κοιναὶ στοιχεῖα, δηλ. ἡ προετοιμασία διὰ τὸ χαμηλὸν ἀνάγλυφον ἔχει γίνει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐντὸς ἀβαθοῦς πλαισίου μὲ τὰς γωνιώδεις ἐγκοπὰς δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐπικράνου τῶν παραστάδων (Πίν. 9β, 10β).

Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν ἡ στήλη καὶ τὸ ἀγγεῖον ἀνευρέθησαν εἰς τὸν αὐτὸν τόπον. Εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἀθηνᾶ» τῆς 25-8-1860 ὑπάρχει ἡ εἴδησις ὅτι ἡ κολοβὴ στήλη «σώζει ἴχνη ἐζωγραφημένων κοσμημάτων» καὶ ὅτι προέρχεται μετὰ τῶν ἄλλων ἐκεῖ ἀναγραφομένων εὑρημάτων «ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν». Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λουτροφόρον - ὑδρίαν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου εἰς ΑΔ 1891, 36, ἀριθ. 1 ἀναφέρεται ὅτι εὑρέθη «παρὰ τὸν σταθμὸν τὸν σιδηροδρομικὸν Πελοποννήσου, ἐν τῇ κατασκευαζομένῃ γραμμῇ τοῦ σιδηροδρόμου Ἀθηνῶν - Πειραιῶς - Λαρίσης». Ὥστε, πρὸς τὸ παρόν, δὲν ὑπάρχουν ἄλλαι ἐνδείξεις διὰ νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι τὰ δύο μικροῦ μεγέθους μνημεῖα εἶχον τοποθετηθῆ εἰς τὸν αὐτὸν τάφον. Σημασίαν ἔχει ἡ πληροφορία περὶ τῶν γραπτῶν κοσμημάτων εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς στήλης[5], διότι ἐπιβεβαιοῦται διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὅτι ἐλλείπουσαι λεπτομέρειαι τῶν γραμμάτων μιᾶς ἐπιγραφῆς συνεπληροῦντο διὰ χρώματος.

5. IG II², 12162 (ΕΜ 4274 + ΕΜ 806)
Ἐκ δύο τεμαχίων λευκοῦ μαρμάρου (ΕΜ

3. Πρβλ. K. Meisterhans, Gramm. der att. Inschriften, ἐκδ. 3η, § 15, 12, σ. 40 - 41. Χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ *Πατρόκλεα* εἰς ἀττικὴν ἐπιγραφὴν χρονολογουμένην ἐντὸς τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (M. Guarducci, Epigrafia Greca I, σ. 373, φωτογρ. 198).

4. Σχετικῶς πρὸς «ἐπιστήματα» τοῦ αὐτοῦ τάφου ἢ εἰς τάφους περισσοτέρων μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ἐντὸς κοινοῦ περιβόλου πρβλ. Εὐθ. Μαστροκώστα εἰς Χαριστήριον Α. Ὀρλάνδου, Γ΄ (1966), σ. 281 - 296. A. Prukakis - Christodulopulos AM 85 (1970), σ. 54 - 58. D. Peppas - Delmusu, Monumento sepolcrale di un guerriero. Stele e «loutrophoros», εἰς Archeologia Classica XXV - XXVI (1973 - 1974), σ. 529 - 538, πίν. XCI - XCVI, πρὸς τιμὴν M. Guarducci. B. Schmaltz, Untersuchungen zu den att. Marmorlekythen (1970), σ. 12, 82 κ.ἑ.

5. Τὰ εἰς τὴν ὑδρίαν - λουτροφόρον ἀναφερόμενα ὑπὸ τῆς G. Kokula - von Leitner (Marmorlutrophoren, Dissert. Hansen, Köln, 1974, σ. 112, H 1) δὲν διακρίνονται σήμερον. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο χρονολογεῖται ὑπὸ τῆς G. Kokula - von Leitner (ἔ.ἀ.) τὸ 380/70 π.Χ.

4274 + ΕΜ 806), ἀμέσως ἐφαπτομένων, συνεκροτήθη καὶ πάλιν ἡ εἰς IG II², 12162 ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή (Π ί ν. 9 γ). Αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν πρώτην δημοσίευσιν (Pittakis, L'ancienne Athènes, σ. 294) ὅτι εὑρίσκετο εἰς ἀνάγλυφον « sur un bas relief », ἐν συνεχείᾳ ὅμως περιγράφεται ὡς ἀέτωμα εἰς τὰς μετέπειτα δημοσιεύσεις (Στεφ. Κουμανούδη, Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι 1871, ἀριθ. 3155. IG II 3, 3970 καὶ IG II², 12162). Ἆραγε ὑπὸ τὸ ἀέτωμα εἶχε διασωθῆ ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον ἐπρόλαβε καὶ εἶδεν ὁ Κ. Πιττάκης; Πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ ἀνάγλυφον μὲ τὸ ὄνομα *Μνησιστράτη* τοῦ Πιττάκη δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸ ἀέτωμα IG II², 12162, ἀλλὰ εἶναι τὸ εἰς IG II², 12159 α, add., σ. 896 ἀνάγλυφον, τοῦ ὁποίου ἔκαμεν ἀπόγραφον τὸ 1940 ὁ W. Peek.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς παλαιὰ ἀρχεῖα παραλαβῆς καὶ παραδόσεως ἐπιγραφῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἔχει καταχωρισθῆ (ὑπ' ἀριθ. 2488) ἀέτωμα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ *ΣΙΣΤΡΑΤΗ*, δηλ. πρόκειται περὶ τοῦ ΕΜ 806, τοῦ ὁποίου ἀπεκόπη τὸ πρῶτο γράμμα *Σ*. Ὥστε τὸ ἀέτωμα μετεφέρθη εἰς δύο τεμάχια, τὰ ὁποῖα ἐν συνεχείᾳ κατεγράφησαν εἰς ἀσχέτους ἀριθμοὺς εὑρετηρίου, ὡς διαπιστοῦται μετὰ τὴν ταύτισιν καὶ τὴν συγκόλλησίν των.

Σήμερον σώζεται πλήρως τὸ ἀριστερὸν τοῦ ἀετώματος μέχρι τοῦ μέσου (καὶ ἐν μέρει τὸ δεξιὸν) μετὰ τοῦ ἐνεπιγράφου ἐπιστυλίου. Πρόκειται περὶ τοῦ ἄνω τμήματος ναϊδιοσχήμου ἐπιτυμβίας στήλης (σωζ. ὕψ. 0.225, πλ. 0.485 ἐκ τοῦ εἰς 0.76 ὑπολογιζομένου ἀρχικοῦ πλάτους, πάχ. 0.165 καὶ μετὰ τοῦ ἀετώματος 0.20 μ. Ὕψ. γραμμ. 0.02 μ.).

Τοῦτο ταυτίζομεν πρὸς τὴν IG II²,12162 ἐπιγραφὴν *Μν[ησ]ιστράτη*, ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὸ Corpus καὶ ἀγνώστου θέσεως, διότι εἰς τὸ ἐπιστύλιον (ὕψ. 0.04 μ.) ἀναγιγνώσκεται:

Μν[ησ]ιστράτη

Χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἀκόμη, ἡ ὑπογραφομένη εἶχε διακρίνει μεταξὺ τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν τὸν βωμίσκον ΕΜ 6109, γνωστὸν εἰς τὸ Corpus Λακωνίας (IG V 1, 1219 καὶ J. N. Svoronos, Das National Museum Athen 1908, ἀριθ. 459, Πίν. CCXXIX). Ἐπειδὴ εἰς τὸν τόπον ἀνευρέσεώς του πιστεύεται ὅτι ἦτο ἡ ἀρχαία Τευθρώνη, συνέδεσε τὸν φορητὸν τοῦτον βωμίσκον πρὸς τὴν ἐκεῖ λατρείαν τῆς Ἰσσωρίας Ἀρτέμιδος (βλ. AAA VI (1973), σ. 482 - 490, Mélanges Helléniques offerts à Georges Daux (1974), σ. 303 - 307, πρβλ. καὶ Archaeological Reports for 1973 - 74, σ. 16). Ἐκ Γυθείου ἐπίσης (IG V 1, 1150) προήρχετο ὁ βωμίσκος ΕΜ 2955, τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὁποίου διὰ δευτέραν φορὰν μεταξὺ τῶν ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἀττικῆς (IG II², 4526) διεπίστωσεν ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς Χαρὰ Καράπα (σχετικῶς πρβλ. Ντ. Πέππα - Δελμούζου, AAA VII (1974), σ. 255 - 260 καὶ σ. 436, παροράματα τεύχους VII 2, ὅπου δίδεται ἐκ νέου τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς).

Τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν δείγματα τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1972 πραγματοποιηθείσης ἐργασίας εἰς τὸ Μουσεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον περὶ τὴν ἄνοιξιν ἔγινε περιωρισμένη ἐπισκευὴ τοῦ προθαλάμου, ὅπου ἐκτίθενται ὀγκώδη μνημεῖα καὶ στῆλαι μεγάλου ὕψους, τοῦ γραφείου, κλπ. μικροτέρων χώρων.

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Τό ἔργον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κατὰ τὸ ἔτος 1972 ὑπῆρξεν ἡ ἐποπτεία τῆς συλλογῆς τοῦ Μουσείου καὶ ἡ κατεύθυνσις καὶ ἡ κατανομὴ τῶν συνεργείων τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως (Κ.Ε.Σ.).

ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ

Εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Μουσείου προσετέθησαν τὰ κάτωθι προσκτήματα:

(α) Ἐξ ἀγορᾶς, εἰκὼν Θεοτόκου « Κυρία τῶν Ἀγγέλων », διαστ. 1.52 × 0.93 μ. (Τ. 2331).

(β) Ἐκ δωρεᾶς παρὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γενικοῦ Προξένου κ. Ν. Καραγεώργου, χαλκοῦς δίσκος καὶ ἅγιον ποτήριον. Τὸ τελευταῖον ἔχει ὕψ. 0.21 καὶ διάμ. 0.175 μ., φέρει δὲ ἐπὶ τῆς κοιλίας του τρεῖς ἐγχαράκτους ἰσοσκελεῖς σταυροὺς καὶ ἐπιγραφήν: *ΠΙΓΗΣ ΑΘΑΝΑΤΟΥ*... (Τ. 2330).

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ (Κ.Ε.Σ.)

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτοῦ, ἡ ἐργασία συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν, ψηφιδωτῶν καὶ εἰκόνων τῆς χώρας, ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων ἀναγκῶν καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἐγκεκριμένου προγράμματος. Αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν διὰ πιστώσεων τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, κατανεμομένων εἰς τὰς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων.

Τὴν εὐθύνην καὶ ἐποπτείαν τῶν συνεργείων τοῦ Κ.Ε.Σ., κατὰ τομεῖς, εἶχον οἱ συντηρηταὶ - καλλιτέχναι Ἀναστ. Μαργαριτώφ, Στ. Μπαλτογιάννης καὶ Φ. Ζαχαρίου, διὰ τοὺς τομεῖς συντηρήσεως τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων, καὶ ὁ καλλιτέχνης - συντηρητὴς Ἰω. Κολέφας, διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ψηφιδωτῶν.

Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐργασίαι ἔχουν συνοπτικῶς ὡς κάτωθι:

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Τοιχογραφίαι ἀνασκαφῆς Θήρας[1]

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἡ μεταφορὰ ἐκ Θήρας καὶ ἡ συντήρησις ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου τῶν τοιχογραφιῶν, ἐκ τῶν διενεργηθεισῶν ἐν Ἀκρωτηρίῳ Θήρας ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ † Σπυρ. Μαρινάτου.

1. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 16.

Βωμὸς ἐκ Δήλου

Εἰς ἐκ Δήλου προερχόμενον βωμόν, φέροντα γραπτὸν διάκοσμον εἰς ἐπάλληλα στρώματα ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ στερέωσις χρωμάτων τοῦ δευτέρου στρώματος. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται.

Τοιχογραφίαι ναοῦ Ὁδηγητρίας χωρίου Ἀπόλπενα Λευκάδος

Εἰς τὰς τοιχογραφίας ταύτας, ἀποτειχισθείσας τὸ ἔτος 1968 καὶ ἀποκειμένας εἰς τὸ ἐργαστήριον, ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ, μετὰ τὸ πέρας τῶν ὁποίων αὗται ἐτοποθετήθησαν εἰς πλαίσια καὶ φυλάσσονται προσωρινῶς εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου.

Εἰκόνες καὶ λοιπὰ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου

Ὑπὸ τῆς συντηρητρίας Αἰκ. Σταμέλου συνετηρήθησαν:

Α'. Εἰκόνες: (1) Κοίμησις Θεοτόκου (Πίν. 11 β - γ), διαστ. 0.49 × 0.35 μ. (Τ. 1651). (2) Ρίζα Ἰεσσαί (Πίν. 11 α), διαστ. 0.45 × 0.32 μ. (Τ. 612). (3) Ἡ « ξηρανθεῖσα συκῆ » (Πίν. 12 α - β), διαστ. 0.36 × 0.24 μ. (Τ. 564). (4) Ἡ Γέννησις, διαστ. 0.455 × 0.325 μ. (Τ. 526).

Β'. Ἀντικείμενα μικροτεχνίας (ἐκ τῶν κειμηλίων προσφύγων): (1) Ἀργυροῦς στέφανος γάμου (Τ. 1448). (2) Ἀργυροῦν κανδήλιον, χρονολ. 1906 (Τ. 535). (3) Ἀργυροῦν θυμιατήριον (Τ. 1428). (4) Ἀργυροῦς κυαθίσκος (Τ. 55).

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Ψηφιδωτά

Καθολικὸν μονῆς Δαφνίου

Εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ νάρθηκος ἐγένετο ἀφαίρεσις τοποθετηθέντων παλαιότερον κονιαμάτων ἐκ σιμέντου καὶ στερέωσις τῶν ψηφίδων διὰ νέου κονιάματος, ἔχοντος βάσιν τὰ παλαιὰ ὑλικά.

Ἐγένετο ἐπίσης γενικὸς καθαρισμὸς τῶν παραστάσεων τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, τοῦ Νιπτῆρος καὶ τῆς Προσευχῆς τῆς Ἁγ. Ἄννης. Τέλος, ἀπετειχίσθη, συνετηρήθη καὶ ἐπανετοποθετήθη τμῆμα ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Προδοσίας. Εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ κυρίως ναοῦ ἐγένετο ἀφαίρεσις τοῦ τοποθετηθέντος παλαιότερον κηροῦ εἰς τὰ ἐλλείποντα τμήματα τῶν παραστάσεων καὶ καθαρισμός (Πίν. 13 α - β, 14 α - β).

ΘΗΒΑΙ

Οἰκόπεδον Λούκου

Ἐγένετο ἀποκόλλησις καὶ μερικὸς καθαρι-

σμὸς ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐκτάσεως 8 τ.μ. περίπου, τὸ ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθη εἰς ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Θηβῶν.

ΥΠΑΤΗ

(α) Βασιλικὴ Ἁγίου Νικολάου

Ψηφιδωτὸν δάπεδον, ἐκτάσεως 25 τ.μ. περίπου, ἀπεκολλήθη καὶ ἐκαθαρίσθη, ἀφοῦ δὲ κατεσκευάσθησαν δύο ὑποστρώματα, ἐπανετοποθετήθη ἐπ' αὐτῶν, γενομένης καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

(β) Οἰκόπεδον εἰς θέσιν Βαρκᾶ

Εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐν τῷ ὡς ἄνω οἰκοπέδῳ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐγένετο στερέωσις τῶν ἐξ ὑαλομάζης ψηφίδων καὶ μερικὸς καθαρισμὸς τῆς ἐπιφανείας. Τμῆμα, ἐκτάσεως 4 τ.μ. περίπου, ἀπεκολλήθη καὶ ἐπανετοποθετήθη, ἐν συνεχείᾳ δέ, διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ὅλου ψηφιδωτοῦ, ἐκαλύφθη τοῦτο διὰ στρώματος ἄμμου.

ΕΡΕΤΡΙΑ

Οἰκόπεδον Παπαθανασίου

Τὸ εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀνευρεθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον, διαστ. 2.70 × 3.75 μ., ἀπεκολλήθη καὶ μετὰ τὴν πλήρη συντήρησιν αὐτοῦ ἐτοποθετήθη ἐντὸς πλαισίων ἐξ ἀλουμινίου καὶ μετεφέρθη εἰς ἀποθήκην τοῦ Μουσείου Ἐρετρίας.

ΝΕΑ ΑΓΧΙΑΛΟΣ

Βασιλικὴ Γ΄ (Ἁγίου Πέτρου)[2]

Συνεχισθεισῶν καὶ κατὰ τὸ 1972 τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς, ἐγένετο ἀποκόλλησις τμήματος ἐκτάσεως 102 τ.μ., ἀφοῦ ἐλήφθη προηγουμένως πρόνοια στερεώσεως τῶν λίαν εὐπαθῶν ἐξ ὑαλομάζης ψηφίδων.

Εἰς τὰ δωμάτια I, II, IV ἐπανετοποθετήθη τμῆμα, ἐκτάσεως 187 τ.μ. περίπου.

ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Καθολικὸν

Εἰς τὸ κεντρικὸν σταυροθόλιον τοῦ νάρθηκος καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν Α. πλευρὰν αὐτοῦ ἀπετειχίσθη ἡ παράστασις τοῦ Χριστοῦ καὶ συντηρηθεῖσα πλήρως ἐπανενοποθετήθη (Πίν. 15 α - β).

Εἰς τὸ αὐτὸ σταυροθόλιον αἱ παραστάσεις τῆς Θεοτόκου Δεομένης καὶ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, λόγῳ παρατηρηθείσης σαθρότητος τοῦ κονιάματος τοῦ ὑποστρώματος, ἐστερεώθησαν πλήρως καὶ ἐκαθαρίσθησαν δι' ἀπεσταγμένου ὕδατος.

Τέλος, ἐγένετο ἀφαίρεσις ἀσβεστωμάτων εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ναοῦ.

ΠΑΤΡΑΙ

Ἐκ τῶν κάτωθι ἀναφερομένων οἰκοπέδων τῆς πόλεως ἀπεσπάσθησαν ἀποκαλυφθέντα τμήματα ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἅτινα συντηρηθέντα μερικῶς ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς πλαισίων ἐξ ἀλουμινίου καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν:

Οἰκόπεδον ὁδοῦ Πετμεζᾶ (ἔκτασις ψηφιδωτοῦ 26 τ.μ. περίπου) (Πίν. 15 δ - ε), ὁδοῦ Γούναρη 150 (ἔκτασις 9 τ.μ. περίπου), ὁδῶν Μαιζῶνος καὶ Τριῶν Ναυάρχων (ἔκτασις 16 τ.μ. περίπου), ὁδοῦ Γεωργίου Ρούφου, ὁδοῦ Κανάρη καὶ Κορίνθου (ἔκτασις 10 τ.μ. περίπου) καὶ ὁδοῦ Παναχαϊκοῦ 8 (ἔκτασις 8 τ.μ. περίπου).

ΑΡΓΟΣ

(α) Οἰκόπεδον Φίλη

Ἐγένετο ἀπόσπασις ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

(β) Οἰκόπεδον Κουτρουμπῆ[3]

Συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ ὡς ἄνω ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΣ

Οἰκισμὸς Α.Η.Σ. - Δ.Ε.Η.

Εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἔξωθι τῆς πόλεως, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν δημοσίων ἔργων, ρωμαϊκὴν ἔπαυλιν ὑπάρχει ψηφιδωτὸν δάπεδον, ἐκτάσεως 90 τ.μ. Λόγῳ δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν, πλὴν τῆς ἀποκολλήσεως τμήματος 3 τ.μ., ἐπιβληθείσης ἕνεκα μεγάλης καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους, ἐγένετο μόνον πρόχειρος καθαρισμὸς καὶ εἶτα προστασία τῆς ὅλης ἐπιφανείας, καλυφθείσης διὰ χαρτοβάμβακος, φύλλων «νάυλον» καὶ στρώματος ἄμμου. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν.

ΦΕΝΕΟΣ

Ἀσκληπιεῖον

Ἐγένετο ἀποκόλλησις, σταθεροποίησις τῶν ἐξ ὑαλομάζης ψηφίδων τμημάτων ψηφιδωτοῦ δαπέδου, συνολικῆς ἐκτάσεως 40 τ.μ., καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς ἀποθήκην τοῦ κοινοτικοῦ γραφείου τοῦ χωρίου. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν (Πίν. 15 γ).

ΜΥΣΤΡΑΣ

Μητρόπολις - Ἁγία Σοφία

Ἐγένετο καθαρισμός, ἀποκόλλησις καὶ ἐπανατοποθέτησις μαρμαροθετημάτων.

2. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 18, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 17.

3. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 14, Πίν. 17 α.

ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ

Χάριν προστασίας τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων ταῦτα ἐκαλύφθησαν διὰ χαρτοβάμβακος καὶ στρώματος ἄμμου.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

(α) Παλαιὸν Μουσεῖον

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἀποσπασθέντων κατὰ καιροὺς ἐκ διαφόρων οἰκοπέδων τῆς πόλεως καὶ ἀποκειμένων εἰς τὸ παλαιὸν Μουσεῖον.

(β) Πλατεῖα Ναυαρίνου[4]

Συνεχισθεισῶν τῶν ἐργασιῶν ἐπὶ τῶν ψηφιδωτῶν τούτων ἐγένετο ἀποκόλλησις, γενικὸς καθαρισμὸς καὶ ἐπανατοποθέτησις ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐκτάσεως 400 τ.μ. περίπου.

(γ) Ἀχειροποίητος[5]

Αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ψηφιδωτῶν τῆς βασιλικῆς τῆς Ἀχειροποιήτου συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972. Τὰ καλύπτοντα τὰ ἐσωράχια τοῦ 11ου καὶ 12ου τόξου τῆς Ν. κιονοστοιχίας ἀπεκολλήθησαν καὶ συντηρηθέντα πλήρως ἐπανετοποθετήθησαν.

ΒΕΡΟΙΑ

(α) Ἀνάκτορον Βεργίνης[6]

Ἐν συνεχείᾳ τῶν ἐκτελουμένων ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τοῦ ἀνακτόρου, ἐγένετο ἀποκόλλησις καὶ γενικὸς καθαρισμὸς τμήματος, ἐκτάσεως 20 τ.μ.

(β) Οἰκόπεδον Συμεωνίδη (ὁδὸς Κυρίμη καὶ Μούμογλου)

Τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου ψηφιδωτοῦ δαπέδου, Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐκτάσεως 25 τ.μ., ἐγένετο ἀποκόλλησις, ἀφαίρεσις τῶν ἁλάτων καὶ σταθεροποίησις τῶν ψηφίδων.

ΚΟΖΑΝΗ

Ἁγ. Παρασκευὴ[7]

Συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ὁ καθαρισμὸς τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἀποκολληθέντος ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἐκτάσεως 250 τ.μ. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ καταλλήλου ὑποστρώματος, ἐγένετο ἡ ἐπανατοποθέτησις ὁλοκλήρου τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀποκατάστασις αὐτοῦ.

ΚΑΒΑΛΑ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον

Τὰ ἐξ Ἁγίου Ἀθανασίου Δράμας προερχόμενα τεμάχια ψηφιδωτῶν ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσείῳ Καβάλας, συναρμολογηθέντα συνετηρήθησαν μερικῶς (Πίν. 16 β-γ). Πρὸς προστασίαν τῶν ψηφιδωτῶν τούτων καὶ μέχρι λήψεως ἀποφάσεως περὶ τῆς ὁριστικῆς τοποθετήσεώς των, ὡπλίσθησαν δι' ἐπικολλήσεως καταλλήλου ὑφάσματος.

ΝΑΞΟΣ

Περιοχὴ Ἁπλωμάτων

Ἐγένετο ἀποκόλλησις ψηφιδωτοῦ δαπέδου, καθαρισμὸς τῆς ὀπισθίας ὄψεως καὶ σταθεροποίησις τῶν ἐξ ὑαλομάζης ψηφίδων, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐπανατοποθέτησις αὐτοῦ, ἐκτάσεως 36 τ.μ.

ΠΑΡΟΣ

Καταπολιανὴ - Μουσεῖον

Τὰ εἰς ἀποθήκην τοῦ Μουσείου ἀποκείμενα τεμάχια ψηφιδωτῶν, ἀποκολληθέντα παλαιότερον, εἶχον τοποθετηθῆ ἐπὶ πλακῶν ἐκ σιμέντου. Ἀφαιρεθέντος τοῦ ὑποστρώματος τούτου ἐγένετο τοποθέτησις τῶν τεμαχίων ἐπὶ νέας ὑποδομῆς, καθαρισμὸς καὶ συναρμολόγησις αὐτῶν. Τέλος, τὰ τεμάχια ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸν χῶρον τῆς αὐλῆς τοῦ Μουσείου (Πίν. 16 α).

ΡΟΔΟΣ

(α) Καστέλλο[8]

Ἐγένετο γενικὸς καθαρισμὸς δι' ἀπορρυπαντικῶν ὑλικῶν ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐκτάσεως 1.000 τ.μ.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ὡς ἄνω ἐργασίαν ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς πλαισίων τεμάχια δαπέδων τεχνικῆς «βοτσάλου», ἐκτάσεως 60 τ.μ.

(β) Οἰκόπεδον Χατζηανδρέου[9]

Ἐγένετο προπαρασκευαστικὴ ἐργασία ἀποκολλήσεως τοῦ δαπέδου τῆς ἀποκαλυφθείσης

4. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 21 καὶ 391, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 13, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 18.

5. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 558, Πίν. 510 α.

6. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 18, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 515, Πίν. 448 β.

7. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 475, Πίν. 589 α-β, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 18.

8. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 19.

9. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 442, ΑΑΑ 1 (1968), σ. 260 κ.ἑ., ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 464, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 19, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 689.

βασιλικῆς, καθαρισμὸς τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοποθέτησις αὐτῆς ἐντὸς πλαισίου.

Τὸ εἰς τὴν κόγχην τῆς βασιλικῆς ἀποκαλυφθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀπεκολλήθη καὶ συντηρηθὲν πλήρως, ἀφαιρεθέντων τῶν σαθρῶν κονιαμάτων καὶ ἁλάτων, ἐπανετοποθετήθη.

ΚΩΣ

(α) Κάζα Ρομάνα

Ἐγένετο στερέωσις ψηφίδων, γενικὸς καθαρισμός, ἀποκόλλησις καὶ ἐπανατοποθέτησις ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐκτάσεως 70 τ.μ.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ ἐν συνεχείᾳ προληπτικὴ προστασία ψηφιδωτῶν δαπέδων, δι' ἐπιστρώσεως χαρτοβάμβακος καὶ ἄμμου, τῶν κάτωθι χώρων: Ὠδείου, Νυμφαίου καὶ Γυμναστηρίου περιοχῆς λιμένος.

(β) Βασιλικὴ Μαστιχάρη

Μετὰ τὴν στερέωσιν ψηφίδων καὶ τὸν γενικὸν καθαρισμὸν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐλήφθησαν μέτρα προστασίας αὐτοῦ ἐκ τῆς περαιτέρω φθορᾶς.

ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

Μονὴ Τιμίου Σταυροῦ[10]

Ἐγένετο ἐπανατοποθέτησις ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐκτάσεως 60 τ.μ., εἰς τοὺς χώρους τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ. Δεδομένης τῆς ὑπάρξεως παλαιοτέρου στρώματος εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, ἡ ἐπανατοποθέτησις ἐγένετο κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε συρομένου τοῦ νεωτέρου στρώματος εὐκόλως νὰ καθίσταται ὁρατὸν καὶ τὸ παλαιότερον.

Τοιχογραφίαι

ΑΤΤΙΚΗ

(α) Ὅσιος Μελέτιος Κιθαιρῶνος

Εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ μνημείου τούτου ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ.

Ἐστερεώθησαν τὰ σαθρὰ κονιάματα, ἀφῃρέθησαν στρώματα ἐξ αἰθάλης καὶ ἀσβεστωμάτων καὶ συνεπληρώθησαν ἐλλείποντα τμήματα διὰ «στοκαρίσματος». Εἰς τὸν Δ. τοῖχον τοῦ νάρθηκος, ἄνωθεν τῆς θύρας, πρὸς ἀποκατάστασιν ἀρχικοῦ παραθύρου, ἐγένετο ἀποτείχισις τμήματος τοιχογραφίας, ἐκτάσεως 2.50 τ.μ., ἥτις ἐναπετέθη πρὸς φύλαξιν εἰς κελλίον τῆς μονῆς.

(β) Παιανία (Ἅγιος Ἀθανάσιος)

Ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν καὶ καθαρισμὸς ἐξ ἐπιζωγραφήσεων καὶ ἀσβεστωμάτων (Πίν. 17α).

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

(α) Λεοντάρι (Ἅγιοι Ἀπόστολοι)

Τὰς τοιχογραφίας τοῦ ὡς ἄνω ναοῦ ἐκάλυπτε κονίαμα, πάχ. 0.03 μ. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τούτου, αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι ἐστερεώθησαν εἰς τοὺς χώρους τοῦ νάρθηκος, τοῦ κυρίως ναοῦ, τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ γυναικωνίτου.

(β) Κροκεαὶ (Ἅγιος Δημήτριος)

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐκτελουμένας ἐργασίας κτηριακῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου, ἐγένοντο καὶ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν ἑτοιμορρόπων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν δι' ἐπικολλήσεως ἐνισχυτικοῦ ὑφάσματος.

(γ) Μυστρᾶς (Ναὸς Ὁδηγητρίας - Ἀφεντικὸ)[11]

Συνεχίσθησαν αἱ κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἀρξάμεναι ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τοῦ καθαρισμοῦ ἐκ τοῦ στρώματος κρυσταλλικῶν ἁλάτων.

(δ) Μάνη

Χωρίον Κοῦνος (ἀνώνυμος ναός)

Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ὑπάρχουν κατὰ τόπους τοιχογραφίαι εἰς δύο στρώματα. Ἐγένετο στερέωσις τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας καὶ συγκράτησις τοῦ νεωτέρου στρώματος.

Χωρίον Κοῦνος (ἀνώνυμος ναός)

Εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ τούτου ἐγένετο στερέωσις τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας καὶ δειγματολογικὸς καθαρισμός.

Κίττα (Ἅγιος Σέργιος, Ἅγιος Νικόλαος, Ἅγιος Γεώργιος)

Εἰς τοὺς ὡς ἄνω ναοὺς ἐστερεώθησαν ἑτοιμόρροπα τμήματα τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἐκαθαρίσθησαν δειγματολογικῶς.

Κηπούλα (Ἅγιος Νικήτας)

Εἰς τὴν ὑφισταμένην εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ Βήματος τοιχογραφίαν ἐγένετο στερέωσις διὰ κονιάματος.

Μπρίκι (Ἅγιος Γεώργιος)

Καὶ εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τοιχογραφιῶν διὰ κονιάματος.

10. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 18, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 19.

11. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 19, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 20, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 302.

Καρίνια

1. Ἅγιος Γεώργιος. Ἐγένετο στερέωσις ἑτοιμορρόπων τμημάτων τοιχογραφίας εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ὡς ἐπίσης καὶ τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς.

2. Ἁγία Παρασκευή. Εἰς τὰς ὑφισταμένας εἰς τὴν Β. κόγχην τοιχογραφίας ἐγένετο συγκράτησις αὐτῶν διὰ κονιάματος.

Μεγάλη Καστάνια (Ἅγιος Νικόλαος καὶ Ἅγιος Ἰωάννης

Αἱ τοιχογραφίαι τῶν ναῶν τούτων ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν μερικῶς.

Κεχριάνικα (Ἅγιος Ἀνδρέας)

Ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι εἰς τὰς κατὰ τὸ ἔτος 1971 μερικῶς συντηρηθείσας τοιχογραφίας.

(ε) Γεράκι Λακωνίας

1. Ἅγιος Νικόλαος Πύργου. Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν ἑτοιμορρόπων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες εἶχον ἀρχίσει κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος.

2. Ἅγιος Ἀθανάσιος[12]. Ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν, ἐν συνεχείᾳ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἀποκαταστάσεως αὐτῶν.

(στ) Θαλάμαι Μεσσηνίας (Προφήτης Ἠλίας)

Τὰς τοιχογραφίας ἐκάλυπτον ἐπιχρίσματα, ἅτινα ἀφῃρέθησαν, αἱ δὲ ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν μερικῶς.

(ζ) Κάμπος Ἀβίας Μεσσηνίας (Ἅγιος Ἰωάννης)

Ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως διὰ κονιάματος ἑτοιμορρόπων τμημάτων τοιχογραφιῶν.

(η) Λειβάρτζι Καλαβρύτων (Ἅγιοι Θεόδωροι)

Ἐγένετο στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν τριῶν κλιτῶν καὶ ἔμφραξις ρωγμῶν διὰ κονιάματος οὐδετέρου τόνου.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

(α) Καθολικὸν μονῆς Λατόμου (Ὅσιος Δαβὶδ)

Γενομένης ἐρεύνης εἰς τὴν Ν. καμάραν τοῦ ναϋδρίου τούτου ἀπεκαλύφθησαν ἀξιολογώτατοι τοιχογραφίαι, τῶν ὁποίων ἤρχισεν ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωσις. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν.

12. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 19, ΑΑΑ IV (1971), σ. 154 - 160, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 297, Πίν. 232 α.

(β) Ἀχειροποίητος

Ἐγένετο μικρᾶς ἐκτάσεως συντήρησις τῶν ὑπαρχουσῶν τοιχογραφιῶν[13].

ΒΕΡΟΙΑ

(α) Ἑλληνιστικὸς τάφος Λευκαδίων

Ἐγένετο μηχανικὸς καὶ χημικὸς καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τάφου. Αἱ ἐργασίαι δέον ὅπως συνεχισθοῦν μετὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῆς ὑγρασίας.

(β) Παλαιὰ μητρόπολις[14]

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαλύψεως καὶ στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν.

(γ) Ἁγία Βαρβάρα

Ἡ κτηριακὴ κατάστασις τοῦ ναοῦ τούτου ἦτο ἀπελπιστική. Αἱ ρωγμαὶ καὶ αἱ ἀποκλίσεις τῶν τοίχων ἔδιδον τὴν εἰκόνα πλήρους ἀποσυνθέσεως, τὸ δὲ μνημεῖον ἀπετέλει κίνδυνον διὰ τοὺς περιοίκους. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐκρίθη ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπον καὶ κατεδαφιστέον, διὸ καὶ ἀπεφασίσθη ἡ ἀπόσπασις τῶν ὑπαρχουσῶν τοιχογραφιῶν, ἐκτάσεως 120 τ.μ., αἵτινες καὶ μετεφέρθησαν εἰς ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων (Πίν. 17 β).

(δ) Ἅγιος Δημήτριος χωρίου Καβάσιλα

Καὶ τοῦ ναϋδρίου τούτου ἡ κτηριακὴ κατάστασις, λόγῳ καὶ τῆς θέσεώς του ἐντὸς τοῦ χωρίου, ἐπέβαλε τὴν κατεδάφισιν, μετὰ προηγουμένην ἀπόσπασιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἐκτάσεως 400 τ.μ. περίπου, ἥτις ἐπραγματοποιήθη, αἱ δὲ ἀποτειχισθεῖσαι τοιχογραφίαι μετεφέρθησαν εἰς ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων εἰς Βέροιαν (Πίν. 17 γ).

ΕΔΕΣΣΑ

Εἰς τὴν ἐν τῇ πόλει κειμένην παλαιὰν μητρόπολιν, ὑπὸ τὰ καλύπτοντα τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων ἐπιχρίσματα, ἀπεκαλύφθησαν ἀξιολογώτατοι τοιχογραφίαι, τῶν ὁποίων ἤρχισεν ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρησις. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται.

ΓΡΕΒΕΝΑ

Μονὴ Ὁσίου Νικάνορος (Ζάβορδα)[15]

Συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν αἱ ἀρξάμεναι

13. Α. Ξυγγόπουλος, Αἱ τοιχογραφίαι τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα εἰς τὴν Ἀχειροποίητον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐν ΑΕ 1957, σ. 6 - 30.

14. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 21, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 558, Πίν. 507 α.

15. ΑΑΑ IV (1971), σ. 346 κ.ἑ.

κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς ὡς ἄνω μονῆς.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

(α) Μονὴ Χελανδαρίου[16]

Συνεχίσθη ὁ δοκιμαστικὸς καθαρισμὸς ἐκ τῶν ἐπιζωγραφήσεων τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ (Πίν. 18 β).

(β) Μονὴ Παντοκράτορος

Εἰς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς, ἔνθα ὑπῆρχε βεβαιότης, ὅτι ὑπὸ τὰς ἐπιζωγραφήσεις ὑφίστατο ἡ ἀρχικὴ ζωγραφική, ἐγένοντο κατὰ τόπους ἔρευναι διὰ καθαρισμοῦ, δι' ὧν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀρχικοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ναοῦ. Ἐν καιρῷ θὰ πραγματοποιηθῇ ὁ ὁλικὸς καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν.

ΡΟΔΟΣ

Εἰς ναΰδρια τῆς νήσου ἐγένοντο ἐργασίαι εἰς τὰς τοιχογραφίας, περιωρισμένης ἢ καὶ μεγαλυτέρας ἐκτάσεως, ἔχουσαι συνοπτικῶς ὡς κάτωθι:

(1) Ἅγιος Ἰωάννης Κόκκινης Πόρτας. Ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν καὶ στερέωσις δι' ἐνέσεων.

(2) Ντουλαπλῆ τζαμί. Μηχανικὸς καθαρισμὸς καὶ στερέωσις χρωμάτων.

(3) Ἁγία Μαρῖνα. Ἀποκάλυψις καὶ στερέωσις τοιχογραφιῶν.

(4) Μονὴ Σωτῆρος Μαριτσῶν. Ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν.

(5) Ἅγιος Γεώργιος Μαριτσῶν. Ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν.

(6) Ἅγιος Γεώργιος Μαριτσῶν. Μηχανικὸς καὶ χημικὸς καθαρισμὸς τοιχογραφιῶν.

(7) Ἅγιος Γεώργιος ὁ Χωστὸς Λίνδου. Ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν, ἔνθα διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τεσσάρων στρωμάτων.

(8) Ἅγιος Γεώργιος Λίνδου. Ἀποκάλυψις καὶ στερέωσις τοιχογραφιῶν.

(9) Ἅγιος Δημήτριος Λίνδου. Ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν, μηχανικὸς καὶ χημικὸς καθαρισμὸς αὐτῶν. Διεπιστώθησαν ἴχνη τριῶν στρωμάτων.

(10) Ἅγιος Ἰωάννης Πευκιᾶ Λίνδου. Ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν, μηχανικὸς καὶ χημικὸς καθαρισμὸς αὐτῶν. Διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις δύο στρωμάτων.

(11) Ἁγία Κυριακὴ εἰς Κάλαθον. Ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν.

(12) Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Ἀρχάγγελον. Ἀποκάλυψις καὶ συντήρησις τοιχογραφιῶν.

(13) Ἅγιοι Θεόδωροι εἰς Ἀρχάγγελον. Ἀποκάλυψις καὶ συντήρησις τοῦ συνόλου τῶν τοιχογραφιῶν.

(14) Μονὴ Κυρᾶς εἰς Πυλῶνα. Ἀφαίρεσις ἀσβεστούχων ἁλάτων καὶ συντήρησις τοιχογραφιῶν.

(15) Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Ἀρχάγγελον. Ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν καὶ στερέωσις αὐτῶν. Διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις δύο στρωμάτων.

(16) Ἅγιος Γεώργιος εἰς Πετρώνα -Ἀρχάγγελον. Ἀποκάλυψις καὶ στερέωσις τοιχογραφιῶν.

(17) Ἅγιος Μηνᾶς Λίνδου. Μηχανικὸς καθαρισμὸς καὶ στερέωσις τοιχογραφιῶν. Διεπιστώθησαν ἴχνη δευτέρου στρώματος εἰς τὸ ἱερὸν Βῆμα.

ΝΑΞΟΣ

Μονὴ Τραγαίας (Πρωτόθρονος)[17]

Συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ συντήρησις τοιχογραφιῶν.

Ἅγιος Νικόλαος εἰς Σαγκρὶ

Ἐγένετο στερέωσις τοῦ κονιάματος δι' ἐνέσεων, ἀφαίρεσις ἀσβεστωμάτων καὶ ἁλάτων, κυρίως εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ Βήματος, συμπλήρωσις διὰ κονιάματος οὐδετέρου τόνου καὶ προστασία τῶν τοιχογραφιῶν εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν. Αἱ ἐργασίαι δέον ὅπως συνεχισθοῦν κυρίως εἰς τὸν ὑπόγειον χῶρον τοῦ ναοῦ, ὅπου ἡ ζωγραφικὴ ἀποφλοιοῦται.

Ἅγιος Ἰωάννης εἰς Κεραμὶ

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τούτου ἐκαθαρίσθησαν ἐκ τῶν ἀσβεστωμάτων καὶ τῶν κονιαμάτων, ἐστερεώθησαν δι' ἐνέσεων καὶ ἀκολούθως συνεπληρώθησαν κατὰ τὰ ἐφθαρμένα μέρη δι' οὐδετέρου τόνου ἐκ μείγματος ἀσβέστου καὶ ἄμμου καὶ ἐπροστατεύθησαν μὲ διάλυσιν Polyvinil.

ΚΡΗΤΗ

Κριτσᾶ Μεραμβέλλου

(α) Παναγία Κερὰ[18]

Συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μνημείου.

(β) Ἅγιος Ἰωάννης

Εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ τούτου ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι: Πρόχειρος καθαρι-

16. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 22, ΑΑΑ IV (1971), σ. 341 - 346, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 554, Πίν. 503 α.

17. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 22, ΑΑΑ IV (1971), σ. 368 κ.ἑ., ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 643, Πίν. 566 - 567.

18. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 668, Πίν. 621.

σμὸς ὁλοκλήρου τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας, ἀφαίρεσις ἀσβεστωμάτων, τελικὸς καθαρισμὸς καὶ αἰσθητικὴ ἀποκατάστασις εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ συμπλήρωσις τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων δι' οὐδετέρου τόνου.

Μυριοκέφαλα (ναὸς Παναγίας)

Ἐγένετο ἀφαίρεσις νεωτερικῶν κονιαμάτων καὶ ρυπαρῶν οὐσιῶν ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τῶν τοιχογραφιῶν, τελικὸς καθαρισμὸς καὶ αἰσθητικὴ ἀποκατάστασις εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ τέλος δειγματολογικὸς καθαρισμὸς πρὸς ἔρευναν τοῦ παλαιοτέρου ὑπάρχοντος στρώματος τοιχογραφιῶν.

Φόδελε (Κοίμησις Θεοτόκου)[19]

Συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν αἱ κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ.

Μονὴ Κερᾶς Καρδιωτίσσης Πεδιάδος[20]

Συνεχισθεισῶν τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τούτου, ἐγένετο ἐνίσχυσις τῆς ὅλης ἐπιφανείας εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ἀφαίρεσις ἀσβεστωμάτων διὰ μηχανικοῦ τρόπου καὶ συμπλήρωσις, δι' οὐδετέρου τόνου, τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων.

Διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ἀσβεστωμάτων καὶ ἐπιζωγραφήσεων, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις καὶ παλαιοτέρου στρώματος ζωγραφικῆς εἰς τὸ Ν. κλίτος τοῦ κυρίως ναοῦ.

Φορηταὶ εἰκόνες

Τὰ κατὰ τόπους ἐργαζόμενα διὰ τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ναῶν συνεργεῖα, εἰργάσθησαν παραλλήλως καὶ εἰς τὴν συντήρησιν φορητῶν εἰκόνων, ὡς κάτωθι:

Τὸ ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν Ἀ. Μαργαριτὼφ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀρχιτεχνίτην - συντηρητὴν Στ. Παπαγεωργίου συνεργεῖον συνετήρησεν, ἐκτελέσαν ξυλουργικὴν ἐργασίαν, καθαρισμόν, στερέωσιν χρώματος καὶ αἰσθητικὴν ἀποκατάστασιν, πεντήκοντα εἰκόνας εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος Λειβαρτζίου Καλαβρύτων καὶ πεντήκοντα ἑπτὰ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ αὐτοῦ χωρίου.

Τὸ ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν Στ. Μπαλτογιάννην συνεργεῖον εἰς τὴν μονὴν Γωνιᾶς Ἡρακλείου συνετήρησε πλήρως δεκαοκτὼ εἰκόνας, εἰς τὴν μονὴν Τοπλοῦ Λασιθίου, ὁμοίως τριάκοντα ἓξ καὶ ἐκ διαφόρων ναῶν τῆς αὐτῆς περιοχῆς δεκατρεῖς εἰκόνας.

Συνεργεῖον ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω συντηρητὴν ἀποκατέστησεν εἰς Νάξον τὰς κάτωθι εἰκόνας: (1) Θεοτόκον Ὁδηγήτριαν, (2) Ἀρχάγγελον Μιχαὴλ καὶ (3) Δίζωνον εἰκόνα παριστῶσαν ἄνω τὴν Σταύρωσιν καὶ κάτω τὴν Ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Τὰ ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν Φ. Ζαχαρίου συνεργεῖα συνέχισαν τὴν συντήρησιν τῶν φορητῶν εἰκόνων τῆς συλλογῆς Καστοριᾶς (Πίν. 18 α), τῆς μονῆς Χελανδαρίου καὶ τῆς μονῆς Παντοκράτορος Ἁγίου Ὄρους.

Προμελέται

Ὑπὸ τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ Ἀ. Μαργαριτὼφ συνετάγησαν καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Κ.Ε.Σ. προμελέται περὶ τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν συντηρήσεως εἰς τὰ κάτωθι μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας:

(1) Χωρίον Ἀχλαδοχώρι, Κοίμησις Θεοτόκου, (2) χωρίον Καστράκι, Κοίμησις Θεοτόκου, (3) χωρίον Ἁγιά, Ἀσκητήρια Ἁγίων Ἀναργύρων, (4) χωρίον Πολυδένδρι, μονὴ Παναγιᾶς, (5) χωρίον Μακρυνίτσα, Κρυφὸ Σχολειὸ καὶ Ἅγιοι Πάντες, (6) χωρίον Καστράκι, Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ (7) χωρίον Μεταξοχώρι, Ἅγιος Νικόλαος.

Ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου - συντηρητοῦ Στ. Παπαγεωργίου εἰς τὰ κάτωθι μνημεῖα:

Α΄. Λακωνία, χωρίον Λογγανίκος (Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιοι Ἀπόστολοι καὶ Παναγία). Μέσα Μάνη: (1) χωρίον Κηπούλα (Ἅγιοι Ἀνάργυροι), (2) χωρίον Καραβᾶς (Ἅγιος Νικήτας), (3) χωρίον Μπρίκι (Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἁγία Τριάς), (4) χωρίον Κίττα (Ἁγία Πελαγία καὶ Ἅγιος Θεράπων), (5) χωρίον Καρίνια (Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἁγία Παρασκευή), (6) χωρίον Μίνα (Ἅγιοι Ἀνάργυροι), (7) χωρίον Μέζαπος (Ἅγιος Νικόλαος), (8) χωρίον Γαρδενίτσα (Ἁγία Μαρῖνα), (9) χωρίον Κοτράφι (Μεταμόρφωσις Σωτῆρος), (10) χωρίον Νικλιάνικα (Ἅγιος Γεώργιος), (11) χωρίον Χαρούδα (ναὸς Ταξιαρχῶν).

Β΄. Μεσσηνιακὴ Μάνη: (1) χωρίον Κάμπος Ἀβίας (Ἀϊ - Γιαννάκης), (2) χωρίον Μεγάλη Καστάνια (Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἅγιος Νικόλαος).

Ὁμοίως ὑπὸ τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ Στ. Μπαλτογιάννη εἰς τὰ κάτωθι μνημεῖα:

(1) Χίος, Παναγία ἡ Κρήνα (τὰ ἔξοδα συντηρήσεως κατέβαλεν ἡ Ἐμπορικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος), (2) Σίφνος (χωρίον Κατεβατή, ναὸς Παναγίας καὶ χωρίον Σκάφη, ναὸς Ταξιαρχῶν), (3) Ἐλευθερούπολις, Ἅγιος Νικόλαος.

ΜΥΡΩΝ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

19. Ἔ.ἀ., σ. 671, Πίν. 623 α - β, 624 α.
20. Ἔ.ἀ., σ. 668, Πίν. 622 α - β, 623 γ.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Ἡ ἔκθεσις τῆς Ἐφορείας, ἡ ἀφορῶσα εἰς ἐργασίας συντηρήσεως τῶν ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Ἡφαιστείου καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἁδριανοῦ, θὰ δημοσιευθῇ, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Γεν. Ἐπιθεωρητοῦ (15.10.76), εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος, ἀναλυτικῶς, εἰς τὸν τόμον 29 (1974) τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου.

Μουσεῖον Κανελλοπούλου

Τὸν Αὔγουστον τοῦ 1972 ὑπεγράφη ἡ συμβολαιογραφικὴ πρᾶξις, διὰ τῆς ὁποίας ἐδωρήθη εἰς τὸ Δημόσιον ἡ ἰδιωτικὴ συλλογὴ τῶν ἔργων τέχνης τοῦ κ. Παύλου Κανελλοπούλου, συμφώνως πρὸς παλαιότερον ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ. Ἡ συλλογὴ τοῦ κ. Κανελλοπούλου περιλαμβάνει χιλιάδας ἀντικειμένων τῆς ἑλληνικῆς κυρίως τέχνης, ἀπὸ τῶν Προϊστορικῶν μέχρι καὶ τῶν Μεταβυζαντινῶν χρόνων, καὶ τὸ πλεῖστον αὐτῆς μετεφέρθη κατὰ τοὺς ἑπομένους μῆνας εἰς τὸ κτήριον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπιλεγῇ διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν πρὸ ἐτῶν. Τὸ κτήριον τοῦτο εἶναι τὸ κατὰ τοὺς Β. πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως (ὁδὸς Θεωρίας καὶ Πανὸς) κείμενον νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ ἀρχοντικὸν Μιχαλέα, τὸ ὁποῖον ὡς ἀνεφέρθη ἤδη εἶχε στερεωθῇ καὶ ἀνακαινισθῇ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀκροπόλεως κατὰ τὰ προηγηθέντα ἔτη.

Ἡ ἔκθεσις τῆς συλλογῆς Κανελλοπούλου, ἡ ὁποία γίνεται μὲ τὴν συνεργασίαν τῆς κ. Μ. Μπρούσκαρη, εἶχε καὶ ἔχει εἰσέτι νὰ ἀντιμετωπίσῃ σημαντικὰς δυσκολίας. Μίαν πρώτην δυσκολίαν παρέχει ὁ σχετικῶς περιωρισμένος χῶρος, ὁ ὁποῖος διατίθεται διὰ τὴν ἀνάπτυξίν της, διότι αὗτη ὡς ἐλέχθη ἀριθμεῖ χιλιάδας ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν ἐξ ἄλλου εἰς περιόδους τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, πλεῖστον ἀπεχούσας ἀλλήλων καὶ διαφερούσας ἰσχυρῶς κατὰ τὸν χαρακτῆρα. Ἄλλη μεγάλη δυσκολία ἦτο ἡ διάταξις τῶν δωματίων τοῦ ἀρχοντικοῦ, τὰ ὁποῖα κανονικῶς θὰ ἦσαν ἀκατάλληλα διὰ τὴν ὑποδοχὴν Μουσειακῆς συλλογῆς. Εἰς τὰς δυσκολίας προσετίθετο καὶ ὁ χαρακτὴρ τῶν δωματίων, ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὸν ἄνω ὄροφον εἶναι μεγαλοαστικὸς μὲ νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ ζωγραφικὰς διακοσμήσεις εἰς τὴν ὀροφήν, εἰς δὲ τοὺς κάτω ὀρόφους μεσοαστικὸς μὲ ὀροφὰς ἐκ σανίδων καὶ καλυπτρῶν εἰς τοὺς ἁρμούς. Τέλος, μία σημαντικωτάτη δυσκολία ὑπῆρξε τὸ γεγονὸς ὅτι οὐδὲν σχεδὸν ἐκ τῶν δωματίων ἔχει εἰς τὰς πλευράς του ὀρθὰς γωνίας.

Ἐν τούτοις, ἡ ἔκθεσις ἀνελήφθη μὲ πολὺ θάρρος καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς προσαρμογῆς τοῦ ὑλικοῦ εἰς τὴν ὑπάρχουσαν κατάστασιν, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἂν ἡ ἔκθεσις ἐγίνετο τελικῶς, οἵα ἔπρεπε νὰ εἶναι, θὰ προσεδίδετο εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος ἰδιαίτερος τόνος οἰκειότητος.

Τὸ βασικὸν σχέδιον τῆς ἐκθέσεως ὑπῆρξεν οἱ μὲν ἄνω χῶροι (οἵτινες περιλαμβάνουν τὸν ὄροφον μὲ τὰς νεοκλασσικὰς διακοσμήσεις ὀροφῆς) νὰ δεχθοῦν τὰς προχριστιανικὰς ἀρχαιότητας, οἱ δὲ κάτω τὰς χριστιανικάς. Ἐπίσης ἐκρίθη, ὅτι αἱ προθῆκαι οὐδόλως ἥρμοζεν (οὔτε ἦτο δυνατὸν ἄλλωστε) νὰ παραγγελθοῦν ὁμαδικῶς, βάσει ὡρισμένων, βιομηχανοποιημένων τύπων, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ κατασκευάζωνται ἑκάστοτε ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου των καὶ τῆς θέσεώς των, τὸ δὲ ὑλικὸν τοῦ σκελετοῦ των νὰ εἶναι τὸ ξύλον, διὰ νὰ συμφωνῇ πρὸς τὸν ὅλον χαρακτῆρα τοῦ περιβάλλοντος χώρου, καὶ οὐχὶ τὸ μέταλλον.

Μέχρι τέλους τοῦ ἔτους κατεσκευάσθησαν τρεῖς μικραὶ προθῆκαι τοίχου, αἵτινες ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ περιέλαβον βοιωτικὰ ἀρχαϊκὰ εἰδώλια καὶ ἀγγεῖα, ἐπίσης μία μεγάλη προθήκη εἰς τὸ συνεχόμενον δωμάτιον, εἰς ἣν ἐξετέθησαν μελανόμορφα ἀττικὰ ἀγγεῖα, καὶ μία μεγάλη προθήκη εἰς τὸ παρακείμενον μικρὸν δωμάτιον, εἰς ἣν ἐξετέθησαν τεμάχια κρητικῶν δαιδαλικῶν πίθων καὶ εἰδώλια κρητικὰ τῆς ἰδίας περιοχῆς καὶ περιόδου, ἐνῷ εἰς τοὺς κάτω ὀρόφους ἤρχισε μὲ γοργὸν ρυθμὸν ἡ ἔκθεσις τῶν εἰκόνων, τῶν μὲν παλαιοτέρων εἰς τὸ ἰσόγειον, τῶν δὲ μεταβυζαντινῶν εἰς τοὺς ὑπογείους χώρους.

Συντήρησις ἀκινήτων τοῦ Δημοσίου εἰς Πλάκαν

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1972 προβαίνει δι' εἰδικῆς πιστώσεως τοῦ Ὑπουργείου εἰς τὴν συντήρησιν δημοσίων οἰκημάτων τῆς περιοχῆς τῆς ἁρμοδιότητός της, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἀρχιτεκτονικὸν ἐνδιαφέρον ἢ ἁπλῶς συνεργοῦν εἰς τὸ γραφικὸν χρῶμα τῆς ὅλης περιοχῆς. Διὰ τὴν συντήρησιν μερικῶν ἐξ αὐτῶν ἐδόθη εἰδικὴ ἐντολὴ παρὰ τοῦ Ὑπουργείου, ἐνῷ ἄλλων ἡ συντήρησις ἀνελήφθη κατόπιν πρωτοβουλίας τῆς Ἐφορείας.

Ἓν τῶν σημαντικωτέρων, τὰ ὁποῖα ἐπεσκευάσθησαν, ὑπῆρξε τὸ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Πολυγνώτου καὶ Διοσκούρων, ἔναντι τῆς Πύλης τῆς Ἀρχηγέτιδος Ἀθηνᾶς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, κείμενον νεοκλασσικοῦ ρυθμοῦ ἀρχοντικόν, ὅπου στεγάζονται ἤδη τὰ γραφεῖα τῆς 1ης Ἐφορείας

Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Τὸ κτήριον, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται πιθανῶς εἰς τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἶναι διώροφον, τὰ πλεῖστα δὲ τῶν δωματίων τοῦ α΄ ὀρόφου αὐτοῦ ὡς καί τινα τοῦ ἰσογείου παρουσιάζουν ἐνδιαφερούσας ζωγραφικὰς διακοσμήσεις τοῦ κλασσικίζοντος ρυθμοῦ, ὅστις ἦτο τοῦ συρμοῦ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Αἱ ἐπισκευαὶ ἀφεώρων κυρίως εἰς τὰ κονιάματα τῶν προσόψεων καί τινων ἐσωτερικῶν χώρων. Ἡ 1η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων συνέχισε τὸ ἔργον τῆς ἐπισκευῆς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ συνεργείου μας.

Ἐπισκευαὶ ἐγένοντο ἐπίσης εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πολυγνώτου οἰκίαν Κωλέττη, ὅπου στεγάζονται τρεῖς Ἐφορεῖαι Ἀρχαιοτήτων, καὶ δὴ εἰς τὸ ἰσόγειον αὐτῆς, ὅπου ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι εἶχον ὑποστῆ βλάβας ἐκ τῆς ὑγρασίας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΟΝΤΑΣ

*

Σχέδ. 1. Χάρτης τῶν 'Αθηνῶν, ἐφ' οὗ σημειοῦνται οἱ ἀνασκαφέντες τὸ 1972 χῶροι

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 1-1-72 ἕως 30-6-1972 τὴν Διεύθυνσιν τῆς Γ΄ Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων εἶχεν ἡ Ἐπιμελήτρια Ὄλγα Ἀλεξανδρῆ. Ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, οὕτω καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος κύριον ἔργον τῆς Ἐφορείας ἦτο ἡ παρακολούθησις πάσης φύσεως ἐκσκαφικῶν ἔργων εἰς τὰ θεμέλια τῶν ἀνεγειρομένων οἰκοδομῶν ἢ τοὺς διανοιγομένους ὑπὸ τῶν διαφόρων Ἑταιρειῶν χάνδακας ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Γ΄ Περιφερείας. Διὰ λόγους τεχνικούς, αἱ διεξαχθεῖσαι ἀνασκαφαὶ εἰς τὰς πόλεις Ἐλευσῖνος καὶ Μεγάρων θὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἑπομένου ἔτους. Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι διεξήχθησαν ὑπὸ συνεργείου εἰδικευμένων ἐργατῶν μὲ τὴν συνεχῆ παρακολούθησιν τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν τῶν ἀπασχολουμένων εἰς τὴν Ἐφορείαν: Φανουρίας Δακορώνια, Μυρτοῦς Βασιλείου, Νίκης Προκοπίου καὶ †Πέπης Καπετανάκη. Τὸ ἔργον τῆς ἀποτυπώσεως ὀφείλεται εἰς τὸν ἀρχαιολόγον - σχεδιαστὴν Ἡλίαν Ἀνδρέου καὶ εἰς τὴν ἀρχιτέκτονα Μάν. Φουντούκου. Ἐπίσης ἀριθμὸς σχεδίων συνετάγη ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου - σχεδιαστρίας Ἕλσης Σπαθάρη. Τὴν καταγραφὴν τῶν ἀρχαίων ἀντικειμένων, τῶν ἐναποκειμένων εἰς τὴν μουσειακὴν Συλλογὴν τῆς ὁδοῦ Ἄρεως 3, συνέχισεν ὁ ἐπιστημονικὸς βοηθὸς κ. Π. Πάντος.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, διὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ παρόντος ἔτους, ἀνῆλθεν εἰς τριάκοντα καὶ τὰ νέα τοπογραφικὰ δεδομένα ἐνεσωματώθησαν εἰς τὸ γενικὸν διάγραμμα τῆς πόλεως (Σχέδ. 1), ἐνῷ τὰ κινητὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὴν μουσειακὴν Συλλογήν.

Τμῆμα τῆς ὀχυρώσεως τῆς πόλεως ἀπεκαλύφθη εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως - Πεντέλης καὶ Πετράκη. Συστάδες τάφων ἀνηκόντων εἰς γνωστὰ νεκροταφεῖα τῆς πόλεως ἀνεσκάφησαν εἰς πολλὰ σημεῖα. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νεκροταφείου τοῦ Κολωνοῦ ἀνευρέθη ὡραῖος ἐπιτύμβιος μαρμάρινος ταῦρος τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., εἰς χάνδακα διανοιγέντα κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Κωνσταντινουπόλεως. Πλησίον τῆς ὁδοῦ Λένορμαν ἀνεσκάφη ἐπίσης εἰς τάφος ὑστεροκλασσικός, εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βορείου Ἠπείρου καὶ Ξανθίππης οἰκόπεδον. Πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Διπύλου πρὸς Ἀκαδημείαν, εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σφακτηρίας 24, ἀνευρέθη συστὰς ρωμαϊκῶν τάφων. Εἰς τέσσαρας θέσεις ἐνετοπίσθησαν λείψανα τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ: (α) εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀμφιπόλεως καὶ Σιδηροκάστρου οἰκόπεδον ἀνεσκάφησαν ἑπτὰ τάφοι τῆς Ὑστεροκλασσικῆς περιόδου, (β) εἰς χάνδακα κατὰ μῆκος τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ ἕνδεκα ἡμικατεστραμμένοι τάφοι, (γ) εἰς χάνδακα διανοιγέντα κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Μαγνησίας καὶ παρὰ τὴν διασταύρωσίν της μετὰ τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ ἀνεσκάφη εἷς τάφος ὑστεροκλασσικός, καὶ (δ) εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σπύρου Πάτση 65 οἰκόπεδον ἀνευρέθησαν ἐπιτύμβια μνημεῖα. Τοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ πρὸς Φάληρον, ἀνεσκάφησαν μόνον πέντε ὑστεροκλασσικοὶ τάφοι, εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δημητρακοπούλου 97 καὶ Μεϊντάνη οἰκόπεδον. Τμήματα τοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ πρὸς τοὺς ΝΔ. δήμους τῆς Ἀττικῆς, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τέσσαρας θέσεις: οὕτω (α) εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεοφιλοπούλου 1-3-5 καὶ Παρασκευοπούλου οἰκόπεδον ἀνεσκάφη συστὰς ἓξ τάφων τῶν Γεωμετρικῶν χρόνων, (β) εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κοκκίνη 4 - 6 οἰκόπεδον ἀνεσκάφησαν τεσσαράκοντα δύο τάφοι, χρονολογούμενοι κυρίως εἰς τὸν Ζ΄ αἰ. μ.Χ., (γ) συστὰς ὑστερορρωμαϊκῶν τάφων ἐνετοπίσθη κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κοκκίνη, καὶ (δ) εἰς ἕτερον χάνδακα διανοιγέντα κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Παρασκευοπούλου ἀνευρέθη ἐπιτύμβιος κιονίσκος. Σημαντικὴ ἦτο ἡ ἀνεύρεσις βάθρου ἀναθηματικοῦ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Προπυλαίων 8 οἰκόπεδον, μὲ ἐπιγραφὴν εἰς τὴν Ἄρτεμιν, ὑποδηλοῦντος τὴν ὕπαρξιν εἰς τὴν περιοχὴν ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος.

1. Ὁδὸς Ἀγαθάρχου καὶ Λεπενιώτου (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1)

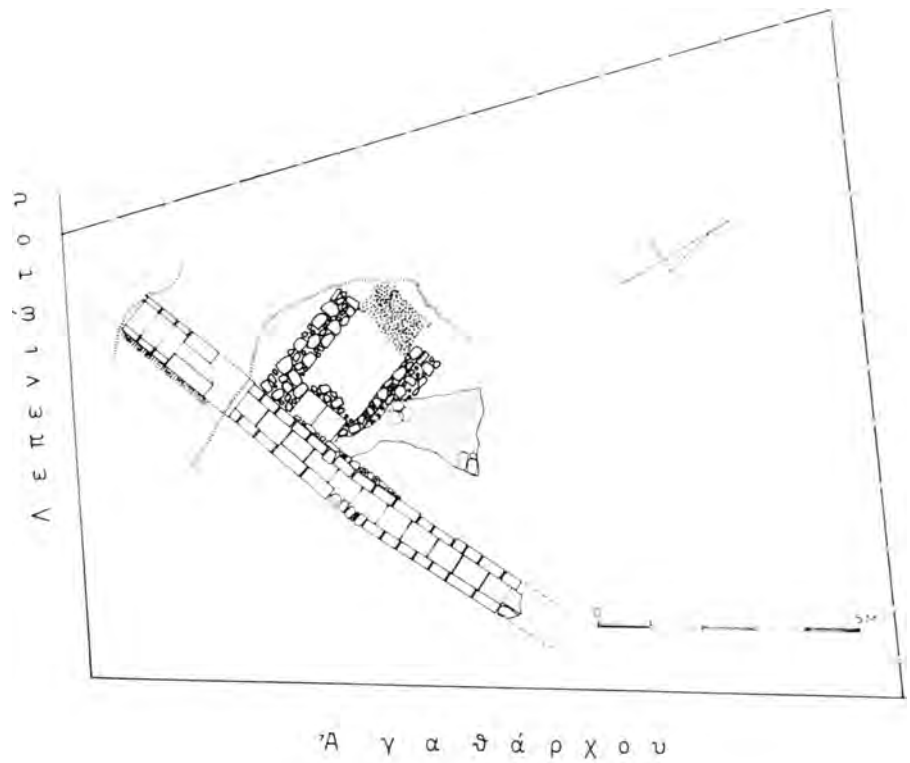
Εἰς τὸ οἰκόπεδον, διαστ. 15.50 × 13.30 μ., ἰδιοκτησίας Κατσούλα, ἐσώζοντο τὰ λείψανα ρωμαϊκῶν κατασκευῶν, κλιμακουμένων εἰς δύο οἰκοδομικὰς περιόδους (Σχέδ. 2).

Τὸ παλαιότερον κτίσμα ἔχει ὀρθογώνιον σχῆμα καὶ διαστ. 1.30 × 1.50 μ. Οἱ τοῖχοι του εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων, ἀργῶν λίθων καὶ ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ εἰς δευτέραν χρῆσιν, συνδεομένων διὰ κονιάματος, ἑδράζονται ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς, τῆς ὁποίας ἡ στάθμη κεῖται 3.10 μ. βαθύτερον τοῦ συγχρόνου ἐδάφους, ἔχουν πάχος 0.50 μ. καὶ διατηροῦνται εἰς ὕψος 1 μ. Ἡ Δ. πλευρά του διατηρεῖται μόνον κατὰ τὴν ὑποθεμελίωσιν, ἡ εἴσοδος εἰς τὸν χῶρον ἐγένετο ἀπὸ Α., ὅπου διατηρεῖται κατώφλιον ἐκ πηλίνων πλακῶν. Παρὰ τὸ κατώφλιον

διατηρεῖται τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἡ στάθμη τοῦ ὁποίου κεῖται 1.80 μ. βαθύτερον τοῦ συγχρόνου ἐδάφους. Ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν τοίχων συνελέγησαν μαρμάρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον Κυβέλης, ὕψ. 0.155 μ. Μετὰ τὴν ἀχρήστευσιν τοῦ περιγραφέντος κτίσματος κατεσκευάσθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων του νέον κτίσμα. Τούτου διετηρεῖτο τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

8 × 10.50 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε συστάδα ἑπτὰ τάφων, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸ νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη ἑκατέρωθεν τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ, τμήματά του δὲ ἔχουν ἐπανειλημμένως ἀνασκαφῆ κατὰ τὸ παρελθόν (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 139, ὅπου συγκεντρωμένη ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία) (Σ χ έ δ. 3).

Οἱ ἐρευνηθέντες τάφοι ἦσαν σαρκοφάγοι ἐκ πωρολίθου (Π ί ν. 19 α) καὶ ἠδράζοντο ἐπὶ

Σχέδ. 2. Ὁδὸς Ἀγαθάρχου καὶ Λεπενιώτου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Ἐπίσης, ἀνεσκάφη ἀγωγὸς ἀποχετευτικός, εἰς μῆκος 6.90 μ., βαίνων μὲ κατεύθυνσιν ΝΔ.- ΒΑ. Ὁ πυθμήν του ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθογωνίους κεραμίδας, αἱ παρειαί του εἶναι κατεσκευασμέναι δι' ἐπαλλήλων στρώσεων ὀπτοπλίνθων καὶ ἡ κάλυψίς των ἐγένετο διὰ καμπύλων κεραμίνων σωμάτων. Ἔχει σωζ. διαστ. 0.80 × 0.40 μ. καὶ βαίνει ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς.

2. Ὁδὸς Ἀμφιπόλεως καὶ Σιδηροκάστρου (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 2)

Εἰς οἰκόπεδον κείμενον κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ἀνωτέρω ὁδῶν, ἰδιοκτησίας Χατζάκη, διαστ. ἐπιχώσεων, εἰς βάθος κυμαινόμενον ἀπὸ 2.35 ἕως 2.80 μ. Ἐξ αὐτῶν, αἱ δύο μόνον διετήρουν τὰ καλύμματά των (αἱ I καὶ II). Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρονται ἐνταῦθα αἱ διαστάσεις τοῦ ὑπ' ἀριθ. I τάφου: 2 × 0.58, ὕψ. 0.52 μ. Ὁ καθαρισμός των ἀπέδωσε μικρὸν ἀριθμὸν ἀντικειμένων, χρονολογουμένων εἰς τὴν Ὑστεροκλασσικὴν περίοδον.

Τάφος I: Παρὰ τὸν σκελετὸν τοῦ νεκροῦ εὑρέθησαν ἀλάβαστρον ἐξ ἀλαβάστρου, ὕψ. 0.335 μ., ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον, ὕψ. 0.067 μ., καὶ θραύσματα σιδηρᾶς στλεγγίδος.

Τάφος II: Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐκτάδην ἐπὶ τοῦ

πυθμένος καὶ παρ᾽ αὐτὸν σιδηρᾶ στλεγγίς, μήκ. 0.26 μ., καὶ δύο σιδηροῖ ἧλοι.

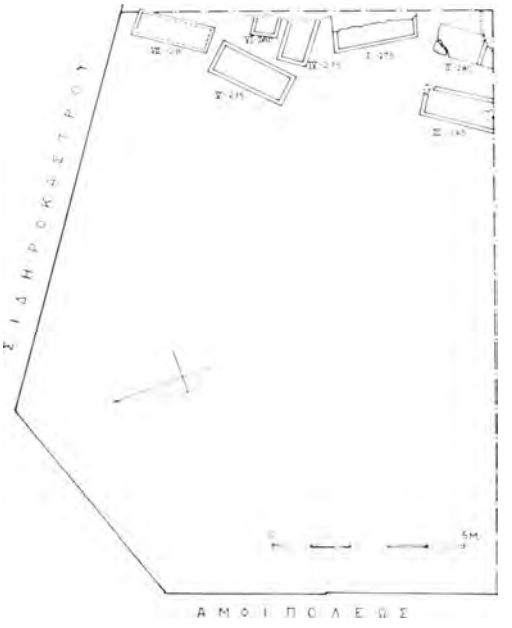
Τάφος III: Μεταξὺ τῶν διαλελυμένων ὀστῶν τοῦ νεκροῦ εὑρέθη χαλκοῦν κάτοπτρον, διαμ. 0.087 μ., ὑάλινον ἀλάβαστρον, ὕψ. 0.095 μ., καὶ λίθινον ἐργαλεῖον.

Τάφος IV: Ὁ καθαρισμός του ἀπέδωσεν ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον, μὲ ἀπεικόνισιν ἐρυθρομόρφου ἀνθεμίου, ὕψ. 0.07 μ.

δύο λεκανίδες ἀβαφεῖς μετὰ πώματος, ὕψ. 0.095 καὶ 0.065 μ. (Πίν. 21 α).

4. Ὁδὸς Δημητρακοπούλου 97 καὶ Μεϊντάνη (Σχέδ. 1, ἀριθ. 4)

Κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς τὸ οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Παναγίου Τάφου, ἀπεκαλύφθη συστὰς πέντε τάφων, χρονολογουμένων εἰς τὴν Ὑστεροκλασσικὴν περίοδον. Οἱ

Σχέδ. 3. Ὁδὸς Ἀμφιπόλεως καὶ Σιδηροκάστρου. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντων τάφων

3. Ὁδὸς Βορείου Ἠπείρου 85 καὶ Ξανθίππης (Σχέδ. 1, ἀριθ. 3)

Εἰς οἰκόπεδον κείμενον κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν, ἰδιοκτησίας Μπερδάκη, διαστ. 27.80 × 33.80 μ., ἀνευρέθη τάφος. Ἀνήκει καὶ οὗτος εἰς τὸ νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς Κολωνόν (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 68, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Ὁ ἀνασκαφεὶς τάφος ἦτο πωρίνη σαρκοφάγος, διαστ. 2.15 × 0.82, ὕψ. 0.75 μ. Ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν ἀετωματικῶν. Ἡ σαρκοφάγος εἶχε τοποθετηθῆ ἐντὸς λαξεύματος τῆς κιμηλιᾶς, εἰς βάθος 3 μ. ὑπὸ τὸ σύγχρονον ἔδαφος. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ πυθμένος ἐκτάδην, ἑκατέρωθεν αὐτοῦ δὲ εὑρέθησαν σιδηροῖ ἧλοι καὶ τὰ ἑξῆς κτερίσματα: ἀλάβαστρον ἐξ ἀλαβάστρου, ὕψ. 0.17 μ., χαλκοῦν κάτοπτρον εἰς θραύσματα καὶ τάφοι ἀνευρέθησαν πλησίον τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Δημητρακοπούλου καὶ κατὰ μῆκος αὐτῆς, ἐνῷ ἡ ἔρευνα τοῦ ὑπολοίπου οἰκοπέδου, διαστ. 14.70 × 12.20 μ., οὐδὲν ἀπέδωσε (Σχέδ. 4).

Οἱ ἐρευνηθέντες τάφοι ἦσαν λακκοειδεῖς, ἤτοι ὀρθογώνια ὀρύγματα εἰς τὴν κιμηλιάν, αἱ διαστάσεις τῶν ὁποίων ἐποικίλλον ἀπὸ 2 × 0.60 ἕως 1.30 × 0.60 μ. Ἡ στάθμη τῆς κιμηλιᾶς ἔκειτο εἰς βάθος 2.50 μ. περίπου. Οἱ τάφοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένοι, ὁ δὲ τελικὸς καθαρισμός των ἀπέδωσεν ὀλίγα ἀντικείμενα.

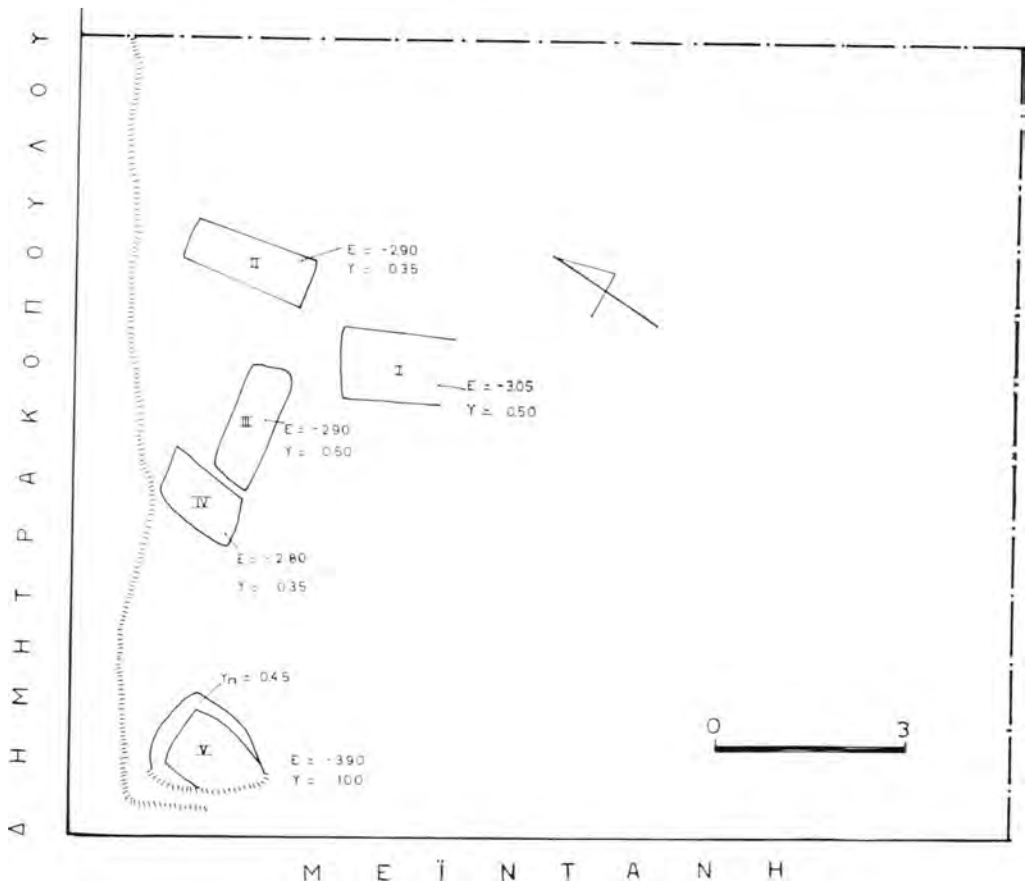
Ἐκ τοῦ τάφου I συνελέγησαν θραύσματα χαλκοῦ πώματος. Εἰς τὸν τάφον II εὑρέθη χαλκοῦν κάτοπτρον, ὕψ. 0.188, διαμ. 0.14 μ. Ὁ τάφος V περιεῖχε χαλκοῦν πλαστικὸν ἀγγεῖον ἐκ δύο τεμαχίων εἰς σχῆμα ἀλέκτορος, ὕψ. 0.14 μ. (Πίν. 20 α).

5. Ὁδὸς Ἐρεχθείου καὶ Καλλισπέρη (Σχέδ. 1, ἀριθ. 5)

Κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Β. Παπαδοπούλου, ἀνευρέθησαν τὰ λείψανα δύο τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς δύο διάφορα κτίσματα. Αἱ διαστάσεις τοῦ οἰκοπέδου ὑπολογίζονται εἰς 15 × 13 μ. περίπου, τὰ δὲ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἐνετοπίσθησαν κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν του (Σχέδ. 5).

Ὁ τοῖχος 2, τὸν ὁποῖον θεωροῦμεν καὶ προγενέστερον, ἔχει κατεύθυνσιν Β.-Ν., θεμελιοῦται ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἐδάφους, τὸ ὁποῖον ἔχει λαξευθῆ καταλλήλως διὰ τὴν ἔδρασιν καὶ τοῦ ὁποίου ἡ στάθμη κυμαίνεται ἀπὸ 3.70 ἕως 5 μ. Διατηρεῖται μέχρι μήκους 5.30 μ., τὸ σύστημα τῆς τοιχοποιίας του ἐνθυμίζει τὸ ἀκανόνιστον τραπεζιόσχημον, διὰ δὲ τὴν κατασκευήν του ἔχουν χρησιμοποιηθῆ λαξευτοὶ πωρόλιθοι, μικροὶ λίθοι καὶ θραύσματα κεράμων. Τμῆμα του πρὸς Ν. ἐπεσκευάσθη μεταγενεστέρως.

Ὁ δεύτερος τοῖχος ἑδράζεται ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας στάθμης τῆς κιμηλιᾶς καὶ ἔχει κατεύθυνσιν ὁμοίαν πρὸς τὸν περιγραφέντα. Διατηρεῖται μέχρι μήκους 6.50 καὶ ὕψους 0.70 μ. καὶ εἶναι κατεσκευασμένος διὰ λαξευτῶν λίθων, μικρῶν λίθων καὶ θραυσμάτων κεραμίδων, συνδεομένων διὰ κονιάματος.

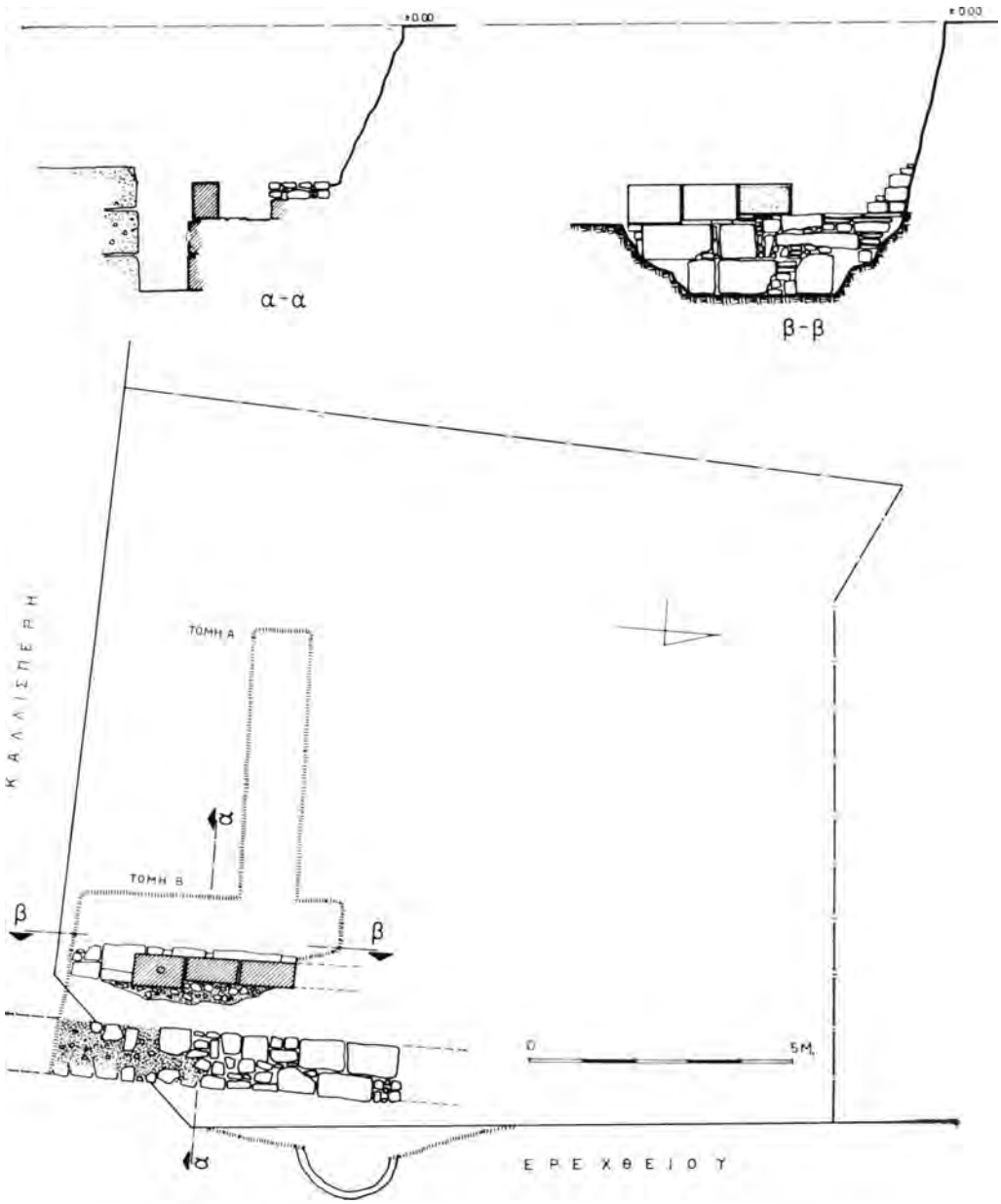

Σχέδ. 4. Ὁδὸς Δημητρακοπούλου καὶ Μεϊντάνη. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντων τάφων

Πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.30 μ. ἀνεσκάφη τμῆμα κτιστοῦ ἀποθηκευτικοῦ πίθου.

6. Ὁδὸς Εὐγενίου Βουλγάρεως καὶ Σορβόλου (χάνδαξ ΟΑΠ) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 6)

Ἐντὸς χάνδακος, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, ἀνευρέθη κτιστὸν ὀρθογώνιον

Σχέδ. 5. Ὁδὸς Ἐρεχθείου καὶ Καλλισπέρη. Κάτοψις καὶ τομαὶ ἀνασκαφῆς

φρεάτιον, εἰς ἀπόστασιν 11.50 μ. δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Σορβόλου. Αἱ διαστάσεις του ἦσαν 1×0.70 μ., αἱ πλευραί του, πάχ. 0.60 μ., ἦσαν κατεσκευασμέναι διὰ λίθων καὶ κονιάματος. Πήλινος ἀγωγὸς διασχίζει τὴν Β. πλευρὰν αὐτοῦ. Ἀνεσκάφη μέχρι βάθους 3.50 μ. Τοῖχος, ὁ ὁποῖος κατεσκευάσθη μεταγενεστέρως, κατέστρεψε τὴν ΝΔ. γωνίαν του. Οὗτος ἦτο ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος, ἠδράζετο εἰς βάθος 2.80 μ., εἶχε πάχος 0.70 μ. καὶ διετηρεῖτο εἰς ὕψος 1.60 καὶ μῆκος 1.80 μ.

7. Ὁδὸς Εὐριπίδου 6 (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 7)

Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Λεβαντῆ, διαστ. 27×17 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τὰ λείψανα τριῶν τοίχων, διαφόρου χρονολογήσεως.

Εἰς τὴν Ὑστεροκλασσικὴν περίοδον ἢ τὴν Ἑλληνιστικὴν χρονολογεῖται τὸ πενιχρὸν λείψανον τοίχου ἐξ ἀργολιθοδομῆς, μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ. Σώζεται εἰς μῆκος 0.90, ὕψ. 0.50 μ., ἔχει πλάτος 0.50 μ. καὶ ἑδράζεται ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 1.70 μ.

Ὁ τοῖχος, ὁ ἔχων κατεύθυνσιν Β.- Ν., ὁ ὁποῖος εἶναι ἐκτισμένος διὰ κροκαλοπαγῶν λίθων καὶ μικροτέρων εἰς τοὺς ἁρμούς, χρονολογεῖται λόγῳ τῆς κατασκευῆς του εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν περίοδον. Διατηρεῖται μέχρι μήκους 7.45, ὕψους 0.50 καὶ ἔχει πλάτος 0.65 μ., ἑδράζεται δὲ εἰς βάθος 1.60 μ. ἐπὶ ἐπιχώσεων.

Ὁ τρίτος τοῖχος χρονολογεῖται εἰς τὴν Ὑστερορρωμαϊκὴν περίοδον. Ἔχει καὶ αὐτὸς κατεύθυνσιν Β.- Ν., εἶναι ὅμως ἐκτισμένος διὰ χυτῆς τοιχοποιίας, ἐκ λίθων, πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονίας, ἑδράζεται δὲ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου (κιμηλιᾶς) εἰς βάθος 2.15 μ.

8. Ὁδὸς Ἡρακλέους 15 (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 8)

Ἡ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον, διαστ. 18.50 × 12 μ., ἰδιοκτησίας Μίχου, ἀπέδωσε συστάδα τριῶν τάφων. Ἡ ἀνασκαφὴ των ἐπεξετάθη καὶ πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἡρακλέους. Οἱ τάφοι ἦσαν λακκοειδεῖς, ἤτοι ὀρθογώνια ὀρύγματα εἰς τὴν κιμηλιάν. Εὑρέθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡμικατεστραμμένοι καὶ τὰ ἐκ κεραμίδων καλύμματά των δὲν διετηροῦντο εἰς τὴν θέσιν των.

Τάφος I (διαστ. 0.55 × 0.55, ὕψ. 0.50 μ.): Ὁ πυθμήν του ἔκειτο εἰς βάθος 2.80 μ. Πλησίον τῶν ὀστῶν ἑνὸς νεκροῦ εὑρέθη τὸ ἥμισυ ὑστεροκλασσικοῦ μελαμβαφοῦς φιαλιδίου, διαμ. 0.075 μ.

Τάφος II (διαστ. 1 × 0.43, ὕψ. 0.55 μ.): Ἡ στάθμη τοῦ πυθμένος του ἔκειτο 2.55 μ. βαθύτερον τοῦ συγχρόνου ἐδάφους. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν του εὑρέθησαν τμῆμα ἐρυθρομόρφου ὑστεροκλασσικῆς κοτύλης, ὡς καὶ τεφρόχρουν ἀτρακτοειδὲς δακρυδόχον, συνολ. ὕψ. 0.09 μ., τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου.

Τάφος III (σωζ. μῆκ. 1.10, ὕψ. 0.30 μ.): Ἐπὶ τοῦ πυθμένος του ἐσώζοντο κατάλοιπα πυρᾶς, ἐκ τῆς ὁποίας συνελέγη ἀβαφὴς προχοΐσκη, ὕψ. 0.085 μ.

9. Ὁδὸς Θεοφιλοπούλου 1 - 3 - 5 καὶ Παρασκευοπούλου 24 (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 9)

Εἰς οἰκόπεδον διαμπερὲς ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν, ἰδιοκτησίας Δουνούκου καὶ Τσιράκη, διαστ. 21 × 14 μ., ἀνεσκάφη συστὰς ἓξ τάφων. Εἰς τὴν περιοχὴν ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ὕπαρξις ἐκτεταμένου νεκροταφείου, ἡ παλαιοτέρα χρῆσις τοῦ ὁποίου ἀνάγεται εἰς τοὺς Γεωμετρικοὺς χρόνους (ΑΑΑ V (1972), σ. 165 - 175 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 93).

Οἱ ἐρευνηθέντες τάφοι χρονολογοῦνται εἰς τὴν Ὑστερορρωμαϊκὴν περίοδον κυρίως, πλὴν τοῦ ὑπὸ τὸ στοιχεῖον II. Οἱ τέσσαρες (III, IV, V καὶ VI) ἦσαν κτιστοὶ διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος. Οἱ δύο (I καὶ II) ἦσαν λακκοειδεῖς, ὀρθογώνια ὀρύγματα εἰς τὴν κιμηλιάν· ἐπὶ τοῦ ἑνὸς (I) εἶχε κατασκευασθῆ, μεταγενεστέρως προφανῶς, πλαίσιον ἐκ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, εἰς τὸν δεύτερον (II) ἐσώζοντο τὰ ἴχνη καύσεως. Ἅπαντες οἱ τάφοι ἦσαν συλημένοι. Ἡ στάθμη τῆς κιμηλιᾶς κυμαίνεται ἀπὸ 3 ἕως 3.70 μ.

Ὁ καθαρισμὸς τῶν τάφων ἀπέδωσεν ὀλίγα ἀντικείμενα:

Τάφος I: Τμῆμα πώματος πυξίδος τῆς Ἀρχαϊκῆς περιόδου μὲ παράστασιν πτηνοῦ καὶ ρόδακος, μίαν δακρυδόχον ἀπιόσχημον, ὕψ. 0.07 μ., τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου.

Τάφος V: Λύχνον μὲ διακόσμησιν ἰχθυακάνθης ἐπὶ τῆς στεφάνης τοῦ δίσκου, μήκ. 0.095 μ., τοῦ Ε΄ αἰ. μ.Χ.

Τάφος VI: Λύχνον μὲ ἔντυπον σταυρόν, μήκ. 0.09 μ., καὶ ἕτερον μὲ ἔντυπον ρόδακα, σωζ. μήκ. 0.09 μ., τοῦ Ε΄ αἰ. μ.Χ.

Ἐκ τῶν θραυσμάτων συνεκολλήθησαν αἱ ἑξῆς μελανόμορφοι λήκυθοι, χρονολογούμεναι περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Λήκυθος λευκοῦ βάθους, ὕψ. 0.288 μ., μὲ ἀπεικόνισιν τριῶν καθημένων μορφῶν (Π ί ν. 20 ε). Λήκυθος, ὕψ. 0.288 μ., μὲ παράστασιν τριῶν ὀρθίων μορφῶν, γυναικὸς μεταξὺ δύο ἀνδρῶν (Π ί ν. 20 δ). Δύο λήκυθοι, ἐξ ὧν ἡ μία ἔχει ὕψος 0.225 μ., μὲ παράστασιν τριῶν γυναικείων

μορφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μεσαία εἶναι ὀρθία καὶ κρατεῖ λύραν.

10. Ἱερὰ Ὁδὸς (χάνδαξ ΟΑΠ) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 10)

Κατὰ μῆκος τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ διηνοίγη χάνδαξ ὑπὸ τοῦ ΟΑΠ, ἡ ἔρευνα τοῦ ὁποίου ἀπεκάλυψε τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ ἀριθμὸν τάφων. Τὰ ἀρχαῖα ἐνετοπίσθησαν κυρίως εἰς τὸ τμῆμα τοῦ χάνδακος, τὸ περιλαμβανόμενον μεταξὺ τῶν καθέτων ὁδῶν Σπύρου Πάτση καὶ Χαλκιδικῆς, συνολ. μήκ. 29 μ.

Τὴν Ἱερὰν Ὁδὸν καὶ τμήματα τοῦ ἑκατέρωθεν ταύτης ἀναπτυχθέντος νεκροταφείου ἔχομεν ἀνασκάψει κατὰ καιροὺς εἰς πολλὰ σημεῖα (βλ. συγκεντρωτικὴν βιβλιογραφίαν εἰς ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 139).

Συγκεκριμένως, εἰς τὰς παρειὰς τοῦ χάνδακος διεπιστώθησαν πέντε ὁδοστρώματα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, συνολ. πάχ. 2.30 μ., τῆς στάθμης τοῦ μεταγενεστέρου εὑρισκομένης 2 μ. κάτωθεν τοῦ καταστρώματος τῆς συγχρόνου ὁδοῦ.

Ἡ ὁδὸς εἶχε κατεύθυνσιν ΒΔ.-ΝΑ., διὰ λόγους ὅμως τεχνικοὺς δὲν ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον τὸ πλάτος της, τὸ ὁποῖον ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀνέρχεται εἰς 5 μ., ἐφ' ὅσον, ὡς εἴπομεν προηγουμένως, ἡ Ἱερὰ Ὁδὸς ἔχει ἀποκαλυφθῆ πλειστάκις κατὰ τὸ παρελθόν. Τὰ ὁδοστρώματα εἶχον κατασκευασθῆ ἐκ χώματος καὶ λίθων μικροῦ μεγέθους. Εἰς βάθος 4.30 μ., ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βραχώδους ἐδάφους (κιμηλιά), ἡδράζετο ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, κατεσκευασμένος διὰ πηλίνων σωμάτων, διαστ. 0.90 × 0.45 μ., ὁ ὁποῖος ἔβαινε μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ.

Εἰς τὰς παρειὰς τοῦ χάνδακος ἐσώζοντο τὰ ὑπολείμματα ἕνδεκα τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς μόνον ἦτο κιβωτιόσχημος, διαστ. 1.80 × 0.80 μ., ὕψ. 0.60 μ., διὰ μαρμαρίνων πλακῶν κατεσκευασμένος. Οἱ λοιποὶ ἦσαν λακκοειδεῖς, ἀνωρυγμένοι εἰς τὸ φυσικὸν ἔδαφος, καλυπτόμενοι διὰ κεραμίδων. Αἱ διαστάσεις τῶν λακκοειδῶν ἐποίκιλλον ἀπὸ 1.20 - 1.40 × 0.30 - 0.45 μ.

Ἐκ τῶν συλλεγέντων ὀστράκων συνεκολλήθησαν ἐννέα ἀγγεῖα, χρονολογούμενα εἰς τὴν Κλασσικὴν καὶ Ὑστεροκλασσικὴν περίοδον: Λήκυθος, ὕψ. 0.245 μ., μὲ σκηνὴν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ νεκροῦ, ὅπου εἰκονίζονται ἑκατέρωθεν τῆς ἐπιτυμβίου στήλης ἀριστερὰ μὲν γυνή, δεξιὰ δὲ ἑτέρα μορφὴ δυσδιάκριτος. Ἑτέρα λευκὴ λήκυθος, ὕψ. 0.285 μ., μὲ παρομοίαν σκηνὴν ἐπὶ τοῦ τάφου· ἑκατέρωθεν τῆς ἐπιτυμβίου στήλης εἰκονίζονται δύο μορφαί, ἀριστερὰ ἵσταται μία γυνή, ἡ ὁποία στολίζει τὴν στήλην, καὶ δεξιὰ εἰκονίζεται ὁ νεκρός. Τρίτη λήκυθος, ὕψ. 0.245 μ., φέρει παρομοίαν παράστασιν. Παραπλησίαν σκηνὴν φέρει τετάρτη λήκυθος, ὕψ. 0.295 μ. Μελαμβαφὴς λήκυθος ἀρυβαλλοειδής, ὕψ. 0.115 μ., μὲ ἀπολεπισμένον βερνίκιον. Ἀλάβαστρον πήλινον, ὕψ. 0.183 μ., μὲ λευκὸν ἐπίχρισμα. Ἄπους κύλιξ, ὕψ. 0.04 μ., μελαμβαφής. Ἄωτον ἀγγεῖον, ὕψ. 0.175 μ., ἀπιόσχημον, ἀβαφές. Κοτύλη μελαμβαφής, ὕψ. 0.09 μ., κορινθιακοῦ τύπου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐρεύνης συνελέγησαν ἐπίσης καὶ τὰ ἑξῆς ἐπιτύμβια μαρμάρινα μνημεῖα τῆς Ὑστεροκλασσικῆς περιόδου: Μαρμαρίνη λήκυθος, ἐλλιπὴς κατὰ τὸν λαιμὸν καὶ τὴν βάσιν, συνολ. ὕψ. 0.67 μ., μὲ σκηνὴν δεξιώσεως καὶ τὰ ὀνόματα: *ΦΙΛΟΚΛΙΙΣ ΝΙΚΟΜΑΧΗ* (Πίν. 26 β) ἄνωθεν τῶν εἰκονιζομένων προσώπων. Ἑτέρα ἐλλιπής, σωζ. ὕψ. 0.64 μ., μὲ σκηνὴν δεξιώσεως ὁμοίως. Τρίτη λήκυθος ἐλλιπής, σωζ. ὕψ. 0.52 μ., μὲ παράστασιν δεξιώσεως. Τετάρτη λήκυθος, σωζ. ὕψ. 0.44 μ., μὲ σκηνὴν δεξιώσεως δύο μορφῶν καὶ τὰ ὀνόματα: *ΕΞΗΚΙΑΣ ΝΙΚΟΝΙΚΗ* (Πίν. 26 α). Τὸ ἀριστερὸν ἥμισυ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, ἐλλιποῦς ἄνω καὶ εἰκονίζοντος γυναικείαν μορφὴν ἐνδεδυμένην πέπλον, σωζ. διαστ. 0.43 × 0.26 μ. Τὸ μεγαλύτερον τμῆμα στήλης μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν καὶ τὴν ἐπιγραφήν: *ΝΟΣΤΩΝ ΚΛΕΟΜΑΧΩ ΜΑΝΤΙΝΕΥΣ* εἰς τρεῖς στίχους (Πίν. 26 γ). Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου μὲ ἀπεικόνισιν παιδίσκης, κρατούσης εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἀντικείμενον. Ἐλλείπουν ἡ κεφαλὴ τῆς μορφῆς ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ καὶ οἱ πόδες ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ δεξιοῦ μηροῦ καὶ τῆς ἀριστερᾶς κνήμης· σωζ. ὕψ. 0.31, πλ. 0.24 μ. Τμῆμα ἀετωματικῆς στήλης. Σώζεται τὸ ἄνω ἀριστερὸν τοῦ ἐγκοίλου τῆς ἀναγλύφου παραστάσεως καὶ ἡ ἐπιγραφή: *ΕΡΜΑΙΟΣ*. Ἑτέρα ἀνάγλυφος στήλη, διαστ. 0.82 × 0.26 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *ΣΟΤΑΙΡΟΣ*. Τμῆμα ἐπιστέψεως μὲ γλυπτὸν φυτικὸν διάκοσμον, σωζ. ὕψ. 0.21 μ. Δύο κιονίσκοι, ὁ εἷς, ὕψ. 0.40, διαμ. 0.23 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *ΑΓΑΘΩ[ΝΥ]ΜΟΣ ΕΡΕΤΡ[ΙΕ]ΥΣ*, ὁ δεύτερος, ὕψ. 0.38, διαμ. 0.17 μ. φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *ΔΗΜΟΣΤΡΑΤΗ/ΔΙΟΦΑΝΤΟΥ/ΣΤΕΙΡΙΕΩΣ/ΘΥΓΑΤΗΡ*. Ἐπίσης ὅρος, ὕψ. 1.16, πλ. 0.56 μ., μὲ ἐπιγραφὴν δυσανάγνωστον εἰς ἓξ στίχους.

11. Ἱερὰ Ὁδὸς καὶ Μαγνησίας 2 (χάνδαξ ΔΕΗ) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 11)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος ὑπὸ τῆς ΔΕΗ ἐνετοπίσθη σαρκοφάγος ἐκ πωρολίθου, πλησίον τῆς ἰδιοκτησίας ὑπ' ἀριθ. 2. Ἡ σαρκοφάγος ἡ-

δράζετο ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 1.14 μ. ἀπὸ τοῦ συγχρόνου καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Μαγνησίας. Εἶχε διαστ. 1.84 × 0.53, ὕψ. 0.58 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν της ἀνευρέθησαν τὰ διαλελυμένα ὀστᾶ ἑνὸς νεκροῦ, δύο πήλινα ἀλάβαστρα, ὕψ. 0.185 καὶ 0.19 μ., ἕτερον ἀλάβαστρον, ὕψ. 0.24 μ., καὶ χαλκοῦν κάτοπτρον, διαμ. 0.10 μ.

12. Ὁδὸς Καλλιρρόης καὶ Πετμεζᾶ (Σχέδ. 1, ἀριθ. 12)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ἰδιοκτησίας Βαλατᾶ, διαστ. 18.50 × 16 μ., ἡ γενομένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε λείψανα ὑστερορρωμαϊκοῦ, μεταγενεστέρου πιθανῶς, τοίχου μετ' ἀντηρίδων.

Ὁ ἀνασκαφεὶς τοῖχος, μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ., ἐσώζετο εἰς μῆκος 5.20 καὶ ὕψος 1.20 μ. Ἡδράζετο ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου εἰς βάθος 2.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Πετμεζᾶ. Ἦτο κατεσκευασμένος δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος καὶ ἔφερεν ἐπὶ τῆς Δ. ὄψεως αὐτοῦ δύο ἀντηρίδας, ἀπεχούσας μεταξύ των 2.10 μ. Αὗται διατηροῦνται εἰς μῆκος 1.80 μ. ἡ πρώτη καὶ 2.20 μ. ἡ δευτέρα.

13. Ὁδὸς Κοκκίνη 4-6 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 13)

Εἰς οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Μητροπούλου καὶ Βαγγελάτου, διαστ. 28.80 × 15.50 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε συστάδα ἐκ τεσσαράκοντα δύο τάφων, χρονολογουμένων εἰς τοὺς πρωίμους Βυζαντινοὺς χρόνους κυρίως (ΣΤ΄ καὶ Ζ΄ αἰ. μ.Χ.). Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ὕπαρξις ἐκτεταμένου νεκροταφείου, ἡ παλαιοτέρα χρῆσις τοῦ ὁποίου ἀνάγεται εἰς τοὺς Γεωμετρικοὺς χρόνους (βλ. ΑΑΑ V (1972), σ. 165-175, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 93).

Κατὰ τὴν Δ. παρειὰν τοῦ οἰκοπέδου συνελέγησαν θραύσματα ἀγγείων καὶ ἀγγεῖα τῆς Ὑστερογεωμετρικῆς περιόδου: Κύπελλον, ὕψ. 0.035 μ. (Πίν. 20 γ), μὲ διακόσμησιν τριγώνων πληρουμένων διὰ πλέγματος. Προχοΐσκη ἀβαφής, ὕψ. 0.06 μ., μὲ ἔντυπον διάκοσμον (pie ware). Ὑψήλαιμος γεωμετρικὴ πρόχους, ὕψ. 0.20 μ., μὲ διάκοσμον ὁριζοντίων γραμμῶν καὶ τρεχούσης σπείρας. Διπλῆ πρόχους, ὕψους 0.157 μ., μὲ διακόσμησιν φύλλων πληρουμένων διὰ πλέγματος, ζατρικίου, τριγώνων καὶ ὁριζοντίων γραμμῶν. Κάνθαρος, συνολ. ὕψ. 0.07 μ. (Πίν. 20 γ), μὲ διάκοσμον ἐξ ὁριζοντίων γραμμῶν, ζατρικίου καὶ ρόμβων πληρουμένων διὰ πλέγματος. Πινάκιον, διαμ. 0.083 μ., κοσμούμενον δι' ὁμοκέντρων κύκλων. Ἕτερον, διαμ. 0.074 μ., παρόμοιον.

Ἐκ διαφόρων σημείων τοῦ οἰκοπέδου συνελέγησαν πέντε ἀγγεῖα Κλασσικῶν χρόνων, τρεῖς λήκυθοι μὲ μελανόμορφον διάκοσμον ἀνθεμίων, λήκυθος μὲ διάκοσμον θαλλοῦ κισσοῦ καὶ μελαμβαφὴς πρόχους, ὕψ. 0.08 μ. (Πίν. 20 β), μὲ αὐλακωτὴν διακόσμησιν καὶ ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν ἐπὶ τῆς λαβῆς: *ΛΑΚΩΝ: ΘΕΣΤΙΟ*.

Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι διακρίνονται κατ' ἀρχὴν εἰς ἁπλοῦς, διπλοῦς καὶ εἰς συγκροτήματα (Πίν. 21 β, 22 β). Ἅπαντες ἦσαν κτιστοί, κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ἡδράζοντο δὲ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εἰς βάθος κυμαινόμενον ἀπὸ 2.65 ἕως 4 μ., ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Κοκκίνη. Ὁ τάφος XL ἦτο λακκοειδὲς ὀρθογώνιον ὄρυγμα εἰς τὸ φυσικὸν ἔδαφος. Οἱ πλεῖστοι τῶν τάφων εὑρέθησαν ἀκάλυπτοι, πλὴν τῶν III, XVI καὶ XX, οἵτινες ἐκαλύπτοντο ἐκ δύο λιθίνων πλακῶν.

Οἱ τάφοι XXI (Πίν. 22 α) καὶ XLII (Πίν. 24 γ) διετήρουν μερικῶς τὴν κτιστὴν καμάραν τῆς καλύψεως.

Ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης τῶν τάφων συνελέγησαν πολλὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται κατωτέρω. Ὁ τάφος XL χρονολογεῖται εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., διὰ τοῦτο καὶ ἀναφέρεται πρῶτος. Ἂν καὶ ἦτο κατεστραμμένος, ὁ καθαρισμός του ἀπέδωσεν ἐξ ἀγγεῖα: λήκυθον, ὕψ. 0.185 μ., μὲ μελανόμορφον παράστασιν σφιγγὸς καὶ ἥρωος κρατοῦντος βακτηρίαν καὶ μανδύαν, τέσσαρας ληκύθους μὲ μελανόμορφον διάκοσμον θαλλοῦ κισσοῦ, ὕψ. 0.147, 0.12, 0.095 καὶ 0.087 μ., καὶ μίαν λήκυθον, ὕψ. 0.145 μ., μὲ μελαμβαφῆ ὄρθια ἀνθέμια.

Οἱ λοιποὶ τάφοι χρονολογοῦνται εἰς τὴν πρώιμον Βυζαντινὴν περίοδον. Τὰ μεγάλα ταφικὰ συγκροτήματα ἦσαν τρία. Τὸ μεγαλύτερον ἀπετελεῖτο ἐξ ἑπτὰ τάφων (IV, V, VI, VII, VIII, IX καὶ X), τὸ δεύτερον συγκρότημα ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν τάφων XI, XII, XIII καὶ τὸ τρίτον περιελάμβανε τοὺς τάφους XIV, XV, XVI, XVII. Ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης των συνελέγησαν τὰ κάτωθι ἀγγεῖα κατὰ τάφους:

Τάφος IV: Ἀνευρέθησαν ἔνδεκα ἀγγεῖα: ὀκτὼ πρόχοι, ὕψους ἀπὸ 0.105-0.127 μ., οἰνοχόη τριφυλλόστομος, ὕψ. 0.125 μ., δύο λήκυθοι, ὕψ. 0.145 καὶ 0.155 μ., καὶ δύο τμήματα χαλκῆς πόρπης μὲ διακόσμησιν ἰχθυακάνθης, πλ. 0.034 μ.

Τάφος V: Τέσσαρες πρόχοι, ὕψ. 0.195, 0.12, 0.113 καὶ 0.117 μ., τέσσαρες οἰνοχόαι (Πίν. 23 β), ὕψ. 0.115, 0.237, 0.12 καὶ 0.136 μ., μία λήκυθος, ὕψ. 0.145 μ. (πρβλ. Agora V, ἀριθ. 367), ὑάλινον ἄωτον κύπελλον μετὰ ποδός, ὕψ. 0.082 μ. (Πίν. 24 α), καὶ θραύσματα χαλκῆς πόρπης.

Τάφος VI: Τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τοῦ τά-

φου δίδει χαλκοῦν τεσσαρακοντανούμμιον Ἡρακλείου (614 - 615 μ.Χ.). Συνελέγησαν ἐπίσης ἓξ πρόχοι, ὕψ. 0.113, 0.117, 0.118, 0.13, 0.145 καὶ 0.18 μ., ἓξ λήκυθοι, ἡ μία μὲ σφαιρικὸν κορμόν, ὕψ. 0.135 μ. (Π ί ν. 23 α) (Agora V, ἀριθ. 367), αἱ ἕτεραι κυλινδρικοῦ κορμοῦ, τέσσαρες οἰνοχόαι τριφυλλόστομοι, ὕψ. 0.215, 0.12, 0.185 καὶ 0.171 μ., ἓν βαλσαμάριον (Π ί ν. 23 α), ὕψ. 0.105 μ., καὶ μία ὑαλίνη δακρυδόχος (Π ί ν. 24 β), κορμοῦ ἀπιοσχήμου, ὕψ. 0.14 μ. Ἐπίσης, ἀνευρέθη τμῆμα μαρμαρίνου ἀναγλύφου πλακιδίου, μὲ παράστασιν ἀνδρικῆς μορφῆς στηριζομένης ἐπὶ δένδρου, σωζ. ὕψ. 0.18, πλ. 0.11 μ.

Τάφος VII: Περιεῖχε τριφυλλόστομον πρόχουν, ὕψ. 0.12 μ.

Τάφος VIII: Περιεῖχε δύο ἀγγεῖα, λήκυθον κορμοῦ κυλινδρικοῦ, ὕψ. 0.133 μ., καὶ πρόχουν, ὕψ. 0.128 μ.

Ἐκ τῶν τάφων τοῦ δευτέρου ταφικοῦ συγκροτήματος μόνον ὁ XI περιεῖχεν ἀντικείμενα. Συγκεκριμένως συνελέγησαν ἑπτὰ ἀγγεῖα (Π ί ν. 23 γ - δ), ἤτοι τέσσαρες πρόχοι, ὕψ. 0.14, 0.126, 0.138 καὶ 0.12 μ., τρεῖς λήκυθοι, ὕψ. 0.168, 0.125 καὶ 0.13 μ., καὶ θραύσματα σιδήρου.

Ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν τεσσάρων τάφων τοῦ τρίτου ταφικοῦ συγκροτήματος ἀντικείμενα ἀπέδωσαν οἱ τρεῖς:

Τάφος XIV: Περιεῖχε τέσσαρας πρόχους, ὕψ. 0.14, 0.165, 0.21 καὶ 0.123 μ., καὶ δύο οἰνοχόας, ὕψ. 0.145 καὶ 0.13 μ.

Τάφος XVI: Περιεῖχε δύο ληκύθους, ὕψ. 0.15 καὶ σωζ. ὕψ. 0.105 μ., δύο πρόχους, ὕψ. 0.128 καὶ 0.177 μ. καὶ μίαν οἰνοχόην, ὕψ. 0.15 μ.

Τάφος XVII: Περιεῖχε τριφυλλόστομον οἰνοχόην, ὕψ. 0.175 μ., ὑαλίνην οἰνοχόην εἰς θραύσματα καὶ χαλκῆν ὀκτώσχημον πόρπην, μήκ. 0.043 μ.

Ἡ ἔρευνα τῶν τριῶν διπλῶν τάφων (XVIII-XIX, XXXI - XXXII καὶ XXXIII - XXXIV) δὲν ἀπέδωσεν ἀντικείμενα. Ἐνταῦθα ἐπισημαίνεται τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν παρειῶν τῶν τάφων XVIII (Π ί ν. 25 α) καὶ XIX (Π ί ν. 25 β) ἐσώζοντο ἐγχάρακτοι διακοσμήσεις.

Οἱ ἁπλοῖ τάφοι ἦσαν εἴκοσι δύο: I-III, XX-XXX, XXXV-XLII. Ἐξ αὐτῶν μόνον οἱ τρεῖς ἀπέδωσαν ἀντικείμενα.

Τάφος I: Περιεῖχε πέντε ἀγγεῖα ἀβαφῆ: Οἰνοχόην τριφυλλόστομον, ὕψ. 0.195 μ., τρεῖς πρόχους (πρβλ. Agora V, πίν. 35), ὕψ. 0.125 καὶ 0.14 μ., μόνωτον κύπελλον, ὕψ. 0.047 μ., καὶ δύο χαλκᾶ τεσσαρακοντανούμμια Ἡρακλείου.

Τάφος II: Περιεῖχε μόνον μίαν πρόχουν, ὕψ. 0.115 μ. (πρβλ. Agora V, πίν. 35).

Τάφος III: Συνελέγησαν ὀρθογώνιον μαρμάρινον πλακίδιον, διαστ. 0.107 × 0.067 μ., χαλκοῦν ἐπίμηκες ἐργαλεῖον, μήκ. 0.18 μ., καὶ τὸ ἄνω τμῆμα χαλκῆς περόνης, σωζ. μήκ. 0.07 μ.

Ἐξ ἄλλου, ἐκ τῶν ἐπιχώσεων συνελέγησαν λύχνος τοῦ Ε'- ΣΤ' αἰ. μ.Χ. μὲ διακόσμησιν ἀναγλύφου σταυροῦ καὶ ἰχθυακάνθης (πρβλ. Agora VII, ἀριθ. 2482, πίν. 40), ἕτερος μὲ διακόσμησιν ἰχθυακάνθης, τοῦ Ε' αἰ. μ.Χ. (πρβλ. Agora VII ἀριθ. 2777, πίν. 43), τρίτος λύχνος μὲ ἰχθυάκανθα (πρβλ. Agora VII ἀριθ. 2519, πίν. 40), εἷς εἰσέτι τοῦ ἐργαστηρίου *ΧΙΟΝΗ* καὶ μία πρόχους, σωζ. ὕψ. 0.115 μ. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος, σωζ. ὕψ. 0.62, διαμ. 0.16 μ., εὑρέθη ἐντὸς μπάζων. Ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 0.76, πλ. 0.21 μ., τῶν πρωίμων Βυζαντινῶν χρόνων, μὲ ἐγχάρακτον σταυρὸν καὶ τὴν ἐπιγραφήν:

ΘΗΚΗ ΟΛΥ
ΙΠΠΟΥ

14. Ὁδὸς Κοκκίνη (ἔργα ΟΑΠ) (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 14)

Ἐντὸς χάνδακος, διανοιγέντος ὑπὸ τοῦ ΟΑΠ κατὰ μῆκος τῆς ἀνωτέρω ὁδοῦ, ἐνετοπίσθη συστὰς ὑστερορρωμαϊκῶν τάφων, μεταξὺ τῶν ὁδῶν Θεοφιλοπούλου καὶ Βούρβαχη. Ἀποτελοῦν καὶ οὗτοι μέρος τοῦ μεγάλου νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη εἰς τὴν περιοχήν, τμήματα τοῦ ὁποίου ἀνασκάπτονται συνεχῶς (βλ. ΑΑΑ V (1972), σ. 165, ὡς καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 93, 97, 100, 118, 120).

Οἱ ἐρευνηθέντες τάφοι ἦσαν κιβωτιόσχημοι, κτιστοὶ δι' ἐπαλλήλων στρώσεων ὀπτοπλίνθων, συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονίας, καὶ ἠδράζοντο ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 1.90 ἕως 2.25 μ. Αἱ συνήθεις διαστάσεις των εἶναι 2.50 × 0.80 καὶ ὕψ. 1.20 μ. Τὰ καλύμματά των εἶχον καταστραφῆ καὶ οἱ ἴδιοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἶχον συληθῆ. Ἐντὸς τοῦ τάφου ΙΙ εὑρέθησαν ὀκτὼ λήκυθοι ποικίλων σχημάτων, τινὲς τῶν ὁποίων ἔφερον ὡραίαν ἔντυπον διακόσμησιν ἐπὶ τοῦ ὤμου, ὕψους ἀπὸ 0.11 - 0.153 μ., τρεῖς πρόχοι κορμοῦ ᾠοειδοῦς, ὕψ. 0.135, 0.128 καὶ 0.085 μ., μία οἰνοχόη, ὕψ. 0.16 μ., καὶ χαλκοῦν ἐνώτιον. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τάφου IV εὑρέθη μία πρόχους, ὕψ. 0.14 μ. Ἐπίσης, ἀνευρέθη ἐπιτύμβιος κιονίσκος, ὕψ. 0.27 μ., μὲ τρίστιχον ἐπιγραφήν:

ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ
ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΟΥΣ
ΑΙΞΩΝΕΥΣ

15. Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως (ἔργα ΟΑΠ) (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 15)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος κατὰ μῆκος τῆς

ἀνωτέρω ὁδοῦ, ἀνευρέθη μαρμάρινος ταῦρος ἔναντι τῆς οἰκίας ὑπ' ἀριθ. 181. Ἀνῆκε προφανῶς εἰς ταφικὸν περίβολον. Ἔκειτο εἰς βάθος 3.50 μ., ἐπὶ ἀρχαίου ὁδοστρώματος τῆς πρὸς Κολωνὸν κατευθυνομένης ὁδοῦ. Τμήματα τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἔχουν ἀνασκαφῆ κατὰ τὸ παρελθόν, ὡς ἐπίσης καὶ συστάδες τοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη κατὰ μῆκος τῶν κρασπέδων της. Τοῦ ταύρου ἐλλείπουν οἱ πόδες, τὸ μῆκος του ἀνέρχεται εἰς 1.53 μ. καὶ ἐνθυμίζει τὸν ταῦρον τοῦ νεκροταφείου τοῦ Κεραμεικοῦ. Χρονολογεῖται εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

16. Λυσικράτους 7 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 16)

Εἰς οἰκόπεδον τῆς ἀνωτέρω ὁδοῦ, ἰδιοκτησίας Παπᾶ, διαστ. 11.50 × 8 μ., ἦλθον εἰς φῶς ὀλίγα λείψανα ἀρχαίου κτίσματος, ἡ χρονολόγησις τοῦ ὁποίου, ἐλλείψει περισσότερων στοιχείων, εἶναι δύσκολος.

Τμῆμα τοίχου, μήκ. 7 μ., ἐσώζετο εἰς τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου. Ἦτο κατεσκευασμένος διὰ λαξευτῶν κροκαλοπαγῶν λίθων καὶ ἡδράζετο ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 3.60 μ. Ἐσώζετο ἐπίσης τμῆμα πηλίνου ἀγωγοῦ μὲ κατεύθυνσιν κάθετον πρὸς τὸν προαναφερθέντα τοῖχον καὶ ἡδράζετο εἰς χαμηλοτέραν στάθμην τοῦ τοίχου, διερχόμενος κάτωθεν αὐτοῦ.

17. Ὁδὸς Μακρῆ 3 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 17)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ἰδιοκτησίας Ἀποστολοπούλου, διαστ. 22.50 × 13 μ., ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, ἀνήκοντα εἰς κτίσματα μὴ συνδεόμενα μεταξύ των, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν περίοδον (Σχέδ. 6· Πίν. 27 α - β).

Πλησίον τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μακρῆ, ἀνεσκάφησαν τμήματα δύο τοίχων, τεμνομένων καθέτως μεταξύ των, οἱ ὁποῖοι ἐσχημάτιζον δύο χώρους, τοὺς Α καὶ Β, ἀποκαλυφθέντας μερικῶς. Οἱ τοῖχοι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, εἶχον πάχος 0.55 μ. καὶ ἡδράζοντο ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 3 μ. Ἡ στάθμη τῆς κιμηλιᾶς εἰς τὸ οἰκόπεδον ἔκειτο περὶ τὰ 5 μ. βαθύτερον τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους. Ὁ τοῖχος, ὁ ἔχων κατεύθυνσιν Β.- Ν., ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 5.50 μ. καὶ διετήρει εἰς τὴν θέσιν του κατώφλιον, ἐνῷ ὁ κάθετος πρὸς αὐτὸν ἀνεσκάφη εἰς μῆκος 1 μ. Ὑπόστρωμα δαπέδου ἐξ ἀμμοκονίας ἐσώζετο εἰς βάθος 2.60 μ. εἰς τὸν χῶρον Α, εἰς δὲ τὸν χῶρον Β διετηροῦντο πήλιναι πλάκες δαπέδου.

Ἀποχετευτικὸν σύστημα τριῶν πηλίνων ἀγωγῶν, σημειουμένων ὑπὸ τὰ στοιχεῖα α, β, γ, συνεδέετο πρὸς τὸ περιγραφὲν κτίσμα. Ὁ ὑπὸ στοιχεῖον α, μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ., σωζόμενος εἰς μῆκος 3.30 μ., διήρχετο κάτωθεν τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου, ἡ στάθμη τοῦ πυθμένος του ἔκειτο εἰς βάθος 3.30 μ. καὶ ἀπέληγεν εἰς τὸν ἀγωγὸν γ. Οὗτος εἶχε κατεύθυνσιν Β.- Ν., ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 4 μ., ὁ δὲ πυθμήν του εὑρίσκετο εἰς βάθος 3.40 μ. Εἰς τὸν α συνέβαλλεν ὁ ἀγωγὸς β, μὲ κάθετον πρὸς αὐτὸν κατεύθυνσιν, ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 2 μ. Ἡ στάθμη τοῦ πυθμένος του ἔκειτο εἰς βάθος 3.20 μ.

Μικρὸν ἀνεξάρτητον ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστ. 3.50 × 3.20 μ., ἀνεσκάφη εἰς ἀπόστασιν 6.30 μ. ἀπὸ τῆς Α. μεσοτοιχίας τοῦ οἰκοπέδου. Ἐσώζετο εἰς ὕψος 0.55 ἕως 1.10 μ., οἱ τοῖχοι του ἦσαν κατεσκευασμένοι δι' ἀργῶν λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος, ἡδράζοντο δὲ οὗτοι ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 3.70 μ. Μικρὸν τμῆμα δαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν διετηρεῖτο πλησίον τῆς Α. παρειᾶς τοῦ κτίσματος, εἰς παλαιότερον δὲ δάπεδον ἀνῆκε μαρμαρίνη πλάξ εὑρεθεῖσα εἰς χαμηλοτέραν στάθμην. Ἐπὶ τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ περιγραφέντος διαμερίσματος κατεσκευάσθη μεταγενεστέρως μικρὸν πρόσκτισμα, πλευρᾶς 1 μ., τὸ ὁποῖον ἐσωζεν ὀλίγας πηλίνας πλάκας δαπέδου.

Τοῖχος, μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ., ἐσώζετο εἰς μήκος 5 καὶ 12 μ., καταστραφεὶς εἰς δύο σημεῖα αὐτοῦ. Οὗτος κατεσκευάσθη μετὰ τὴν ἀχρήστευσιν τοῦ περιγραφέντος διαμερίσματος, ἦτο δὲ ἐκτισμένος καὶ οὗτος διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος (Πίν. 27 α).

Κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν δύο ἀγωγοὶ καὶ ἄνωθεν αὐτῶν τμήματα ὁδοστρωμάτων. Εἰς τὸν χῶρον τοῦ οἰκοπέδου ἀνεσκάφησαν ἐπίσης τὰ λείψανα πέντε μεταγενεστέρων πίθων, κτιστῶν διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος.

18. Ὁδὸς Μεναίχμου (χάνδαξ ΟΑΠ) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 18)

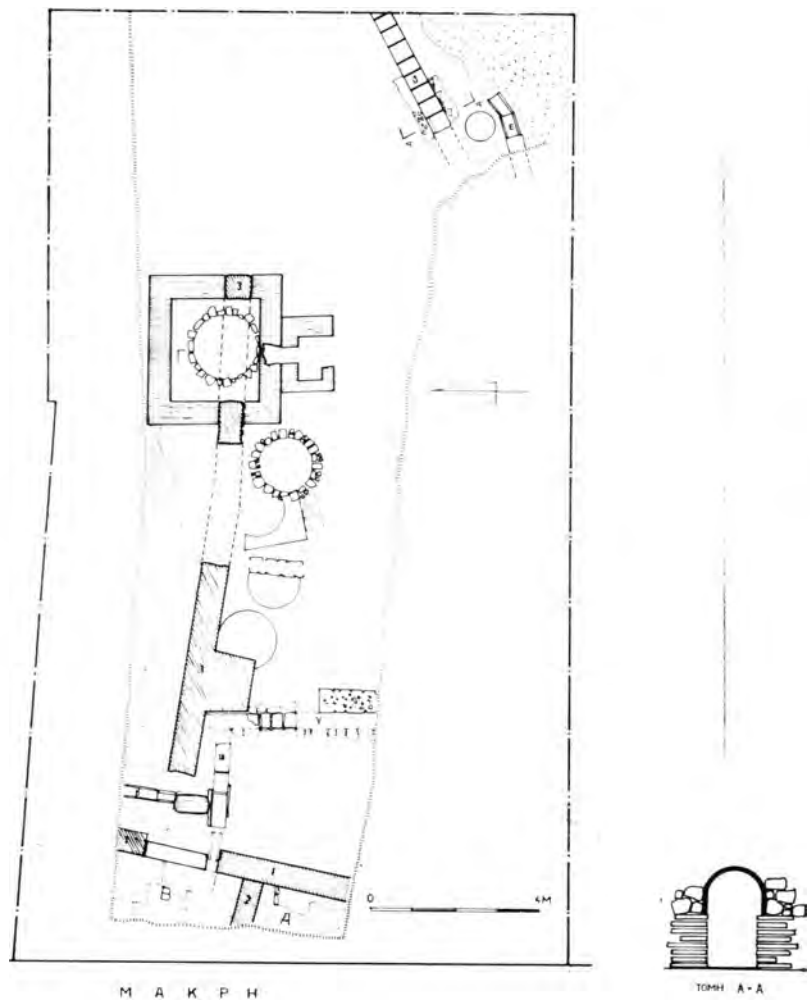
Κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος ὑπὸ τοῦ ΟΑΠ ἀπεκαλύφθη ἡ Α. γωνία κτίσματος, χρονολογουμένου εἰς τὴν πρώιμον Βυζαντινὴν περίοδον. Τὸ ἀρχαῖον ἐνετοπίσθη κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ μετὰ τῆς ὁδοῦ Παρασκευοπούλου. Ἡ ΒΑ. πλευρὰ τοῦ κτίσματος ἐσώζετο εἰς μῆκος 1.30 καὶ ἡ ΝΑ. εἰς 0.70 μ.

Οἱ τοῖχοι του, πάχ. 0.50 μ., ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ λίθων καὶ παχέος κονιάματος, ἡδράζοντο ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἐδάφους εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς συγχρόνου ὁδοῦ καὶ διετηροῦντο εἰς ὕψος 0.93 μ.

19. Ὁδὸς Μεναίχμου καὶ Παρασκευοπούλου (Σχέδ. 1, ἀριθ. 19)

Εἰς οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Εὐδ. Χρυσοφάκη, διαστ. 11.70 × 12 μ., ἀνευρέθη τμῆμα ἀγωγοῦ, κτιστοῦ δι' ἀργῶν λίθων, ὀλίγων πλίνθων καὶ κονιάματος (Σχέδ. 7). Οὗτος ἀποτελεῖ προφανῶς τὴν συνέχειαν τοῦ ἀνευρεθέντος εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῆς ὁδοῦ Μαργαρίτη 4 (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 118). Μὲ διάφορον κατεύθυνσιν, ἀλλὰ παρομοίας κατασκευῆς ἀγωγὸς ἔχει ἀνευρεθῆ καὶ εἰς ἕτερον οἰκόπεδον τῆς περιοχῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βούρβαχη 30 (Ἔ.ἀ., σ. 97).

Ὁ ἐρευνηθεὶς ἀγωγὸς ἔχει κατεύθυνσιν Β.-Ν. καὶ ἡ τομή του εἶναι πεταλόσχημος, ἀπεκαλύφθη δὲ μέχρι μήκους 10.30 μ. Ἐντὸς ὀρθογωνίου λαξεύματος τῆς κιμηλιᾶς, εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τῆς συγχρόνου ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἐδράζονται αἱ δύο πλευραὶ τοῦ ἀγωγοῦ. Οὗτος ἄνω

Σχέδ. 6. Ὁδὸς Μακρῆ 3. Κάτοψις ἀνασκαφῆς καὶ τομὴ Α-Α

σχηματίζει καμάραν, ὁ δὲ πυθμήν του ἦτο ἐστρωμένος διὰ χαλίκων. Τὸ πλάτος τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι 1.05 καὶ τὸ ὕψος του 1.55 μ.

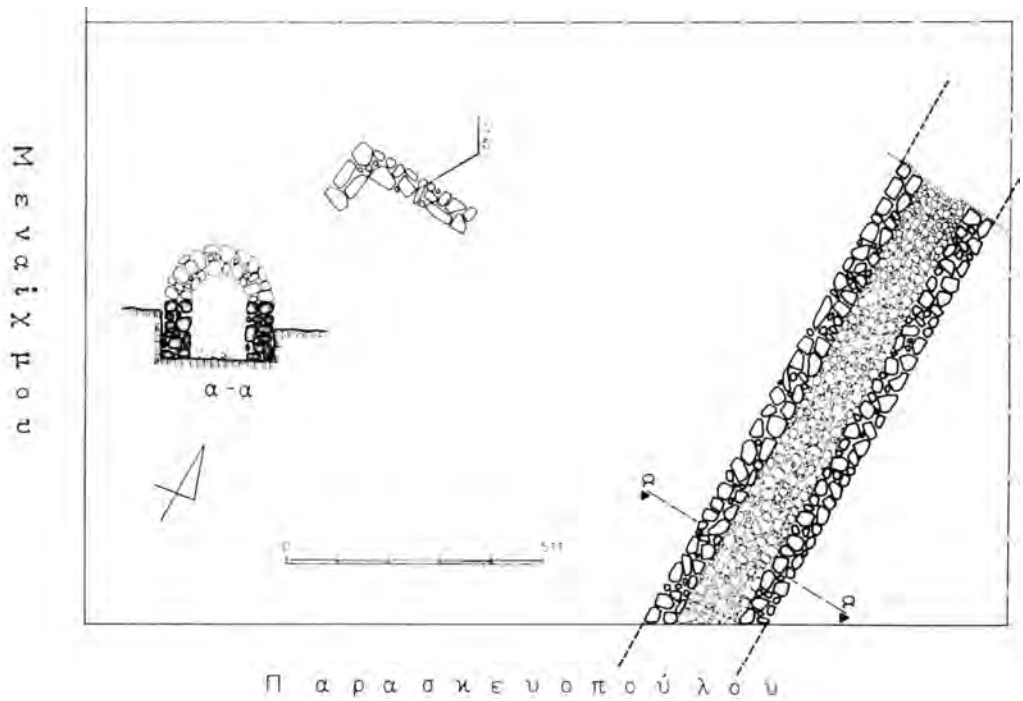
Πρὸς Δ. τοῦ ἀγωγοῦ ἐσώζετο ἡ ΒΔ. γωνία κτίσματος, κατεσκευασμένου δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἰλύος. Ἔβαινεν ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς, τῆς ὁποίας ἡ στάθμη ἔκειτο 1.45 μ. βαθύτερον τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

20. Ὁδὸς Μητροπόλεως, Πεντέλης καὶ Πετράκη (Σχέδ. 1, ἀριθ. 20)

Εἰς οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Κουμαντάρου, διαστ. 24.50 × 23 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τμῆμα τοῦ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν διερχομένου ἀρχαίου τείχους τῆς πόλεως. Τὸ τεῖχος διέσχιζε τὸ Α. ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν. Ἡ πρὸς Β. συνέχειά του μᾶς εἶναι ἐπαρκῶς γνωστή. Κατ' ἀρχήν, ἀνεσκάφη τμῆμα τῆς τάφρου εἰς ὅμορον οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς Ἠτο ἐκτισμένον διὰ λαξευτῶν ὀρθογωνίων κροκαλοπαγῶν λίθων κατὰ τὸ ἰσόδομον σύστημα (Πίν. 29 α).

Πρὸς Δ. τοῦ περιγραφέντος τείχους ἐσώζετο τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, τῆς διερχομένης ἐσωτερικῶς τῆς ὀχυρώσεως. Τὸ διατηρούμενον τμῆμα τῆς ὁδοῦ συνέκειτο ἐξ ἓξ ὁδοστρωμάτων, συνολ. πάχ. 1 μ. Ἡ ὁδὸς ἔβαινεν ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς.

Ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, μὲ κατεύθυνσιν πα-

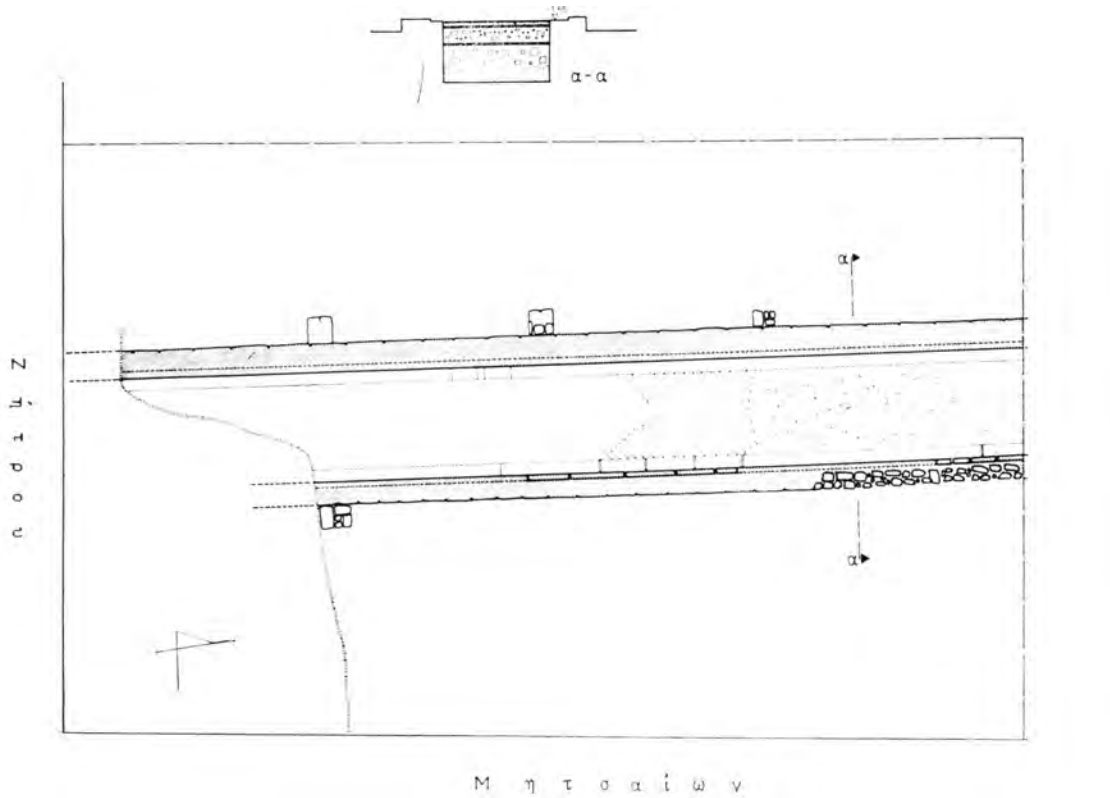
Σχέδ. 7. Ὁδὸς Μεναίχμου καὶ Παρασκευοπούλου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς καὶ τομὴ α - α

ὁδοῦ Βουλῆς καὶ Πετράκη (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 66). Ἐπίσης, εἰς δύο οἰκόπεδα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βουλῆς ἀνεσκάφησαν τμήματα τῆς ὀχυρώσεως (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 38, 46, 65). Ἐξ ἄλλου, πρὸς Ν. ἀνεσκάφησαν κατὰ καιροὺς εἰς διάφορα σημεῖα λείψανα ὀχυρώσεως· οὕτω, εἰς γενικὰς γραμμὰς εἶναι γνωστὴ ἡ θέσις τῆς ὀχυρώσεως πρὸς Α. τῆς πόλεως (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 46).

Εἰς τὸ παρὸν οἰκόπεδον ἐσώζετο τὸ τεῖχος εἰς μῆκος 3.80 μ. Τὸ σωζόμενον πλάτος του ἔφθανε τὰ 2.63 μ., διετηρεῖτο δὲ εἰς ὕψος 1.63 μ. καὶ ἡδράζετο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς εἰς βάθος 5.30 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως. ράλληλον πρὸς τὸ τεῖχος, διήρχετο κάτωθεν τοῦ τρίτου ὁδοστρώματος. Εἶχε τοποθετηθῆ ἐντὸς λαξεύματος τῆς κιμηλιᾶς καὶ εἶχε κατασκευασθῆ ἐκ τῆς συνενώσεως πηλίνων ἐλλειψοειδῶν σωμάτων. Ἐσώζετο εἰς μῆκος 8.50 μ. καὶ εἶχε διαστάσεις 0.90 × 0.45 μ. Ἡ ὁδὸς δὲν ἐσώζετο καθ' ὅλον τὸ πλάτος αὐτῆς· τμῆμα της εἶχε καταστρέψει δεξαμενή, ἡ ὁποία κατεσκευάσθη εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους (Πίν. 29 β). Ἐδῶ, ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 3 μ., ἐνῷ ἡ Α. ἐσώζετο εἰς μῆκος 8 μ. Οἱ τοῖχοι τῆς δεξαμενῆς εἶχον κατασκευασθῆ διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων καὶ λίθων συνδεομένων διὰ κονιάματος καὶ ἔφερον ἐσωτερικῶς ἐπένδυσιν ἐξ ὑδραυλικοῦ κο-

νιάματος, διετηροῦντο δὲ εἰς ὕψος 0.90 μ. καὶ ἡδράζοντο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς. Τὸ δάπεδόν της ἦτο ἐστρωμένον δι' ὀπτοπλίνθων, αἱ ὁποῖαι ἔβαινον ἐπὶ κονιάματος.

Εἰς ἀπόστασιν 7.50 μ. πρὸς Α. διεπιστώθη ἡ θέσις τοῦ προτειχίσματος, πέραν δὲ τούτου ἐξετείνετο ἡ τάφρος, τῆς ὁποίας ἡ ἀνασκαφὴ δὲν κατέστη δυνατὴ διὰ λόγους τεχνικούς, τό πλάτος της ὅμως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀνέρχεται εἰς 10 μ. ὁδοῦ μετὰ τῶν ἀναλημμάτων της ἀνέρχεται εἰς 4 μ. Κατὰ τὴν γενομένην στρωματογραφίαν διεπιστώθησαν τρία ὁδοστρώματα, συνολ. πάχ. 1.15 μ., τὰ ὁποῖα ἀπετελοῦντο ἐκ χώματος ἀναμεμειγμένου μετὰ λίθων καὶ κονιάματος. Τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔβαινεν ἡ ὁδὸς μετὰ τῶν ἀναλημμάτων της, ἦτο τὸ φυσικὸν καὶ ἡ στάθμη του ἔκειτο εἰς βάθος 2.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς συγχρόνου ὁδοῦ. Ἡ κιμηλιὰ εὑρέθη 0.40 μ.

Σχέδ. 8. Ὁδὸς Μητσαίων 5-7 καὶ Ζήτρου. Κάτοψις καὶ τομὴ τμήματος ἀρχαίας ὁδοῦ

21. Ὁδὸς Μητσαίων 5-7 καὶ Ζήτρου (Σχέδ. 1, ἀριθ. 21)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ἰδιοκτησίας Μπούρα καὶ Κορωναίου, διαστ. 15 × 24.50 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τμῆμα ἀρχαίας ὁδοῦ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, κατευθυνόμενης πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου (Σχέδ. 8· Πίν. 26 δ).

Ἡ ὁδός, μὲ προσανατολισμὸν ΒΔ.-ΝΑ., ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ οἰκοπέδου, δηλαδὴ μέχρι μήκους 24.50 μ. Τὸ πλάτος τῆς βαθύτερον. Τμήματα πηλίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὸν πυθμένα ἀγωγοῦ, διετηροῦντο σποραδικῶς κατὰ μῆκος τῶν δύο κρασπέδων τῆς ὁδοῦ, παραπλεύρως τῶν ἀναλημμάτων της. Τὰ ἀναλήμματα ἦσαν κατεσκευασμένα δι' ἀργῶν λίθων, θραυσμάτων ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος. Τὸ Α. ἀνάλημμα ἔφερε τρεῖς μικρὰς ὀρθογωνίους ἀντηρίδας κατ' ἀποστάσεις 5 μ. δι' ἐνίσχυσίν του. Τμῆμα τοῦ Δ. ἀναλήμματος ἦτο ἐπεσκευασμένον, διὰ τοῦτο διετηρεῖτο μία μόνον ἀντηρὶς εἰς τὴν ἀρχικὴν κατασκευήν του.

22. Ὁδὸς Μ. Μπότσαρη 42 καὶ Ὀ. Ἀνδρούτσου (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 22)

Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ρωμαϊκῶν κατασκευῶν διεπιστώθησαν εἰς οἰκόπεδον, κείμενον κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν, ἰδιοκτησίας Χρ. Ζαμάνου, διαστ. 11 × 13.40 μ. (Σ χ έ δ. 9).

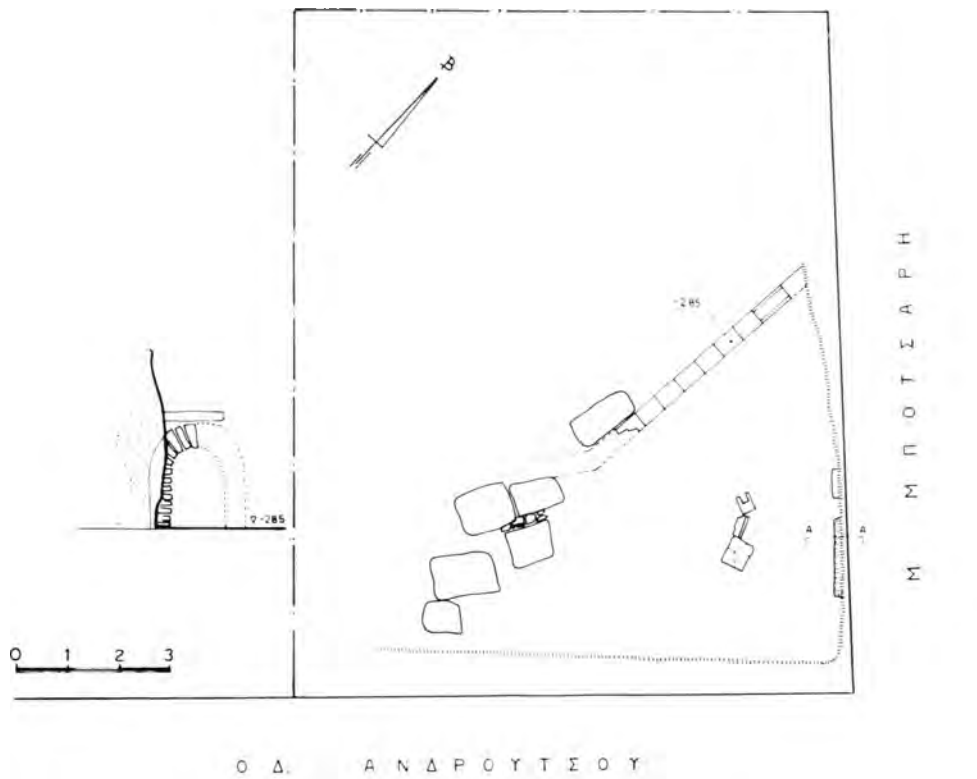
Παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Μ. Μπότσαρη ἐσώζετο τμῆμα καμαροσκεποῦς κατασκευῆς, ἀγωγοῦ προφανῶς. Ἦτο ἐκτισμένη δι' ἐπαλλήλων στρώσεων ὀπτοπλίνθων, συνδεομένων διὰ κονιάματος, εἶχεν ὕψος 0.80 καὶ πλάτος 0.75 μ., διετηρεῖτο εἰς μῆκος 1.30 μ. καὶ ἡδράζετο ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους εἰς βάθος 2.85 μ. Ἄνωθέν της ἐσώζετο τμῆμα δαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἔβαινον ἐπὶ στρώσεως κονιάματος, μὲ κατεύθυνσιν κάθετον πρὸς τὴν περιγραφεῖσαν κατασκευὴν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς ἐσώζοντο τὰ λείψανα τοίχου, συνεχιζομένου πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς.

Πήλινος ἀγωγὸς διέσχιζε τὸ οἰκόπεδον, μὲ κατεύθυνσιν Β.- Ν., διατηρούμενος μέχρι μήκους 4.10 μ. Εἶχε κατασκευασθῆ ἐκ τῆς συνενώσεως πηλίνων σωμάτων, σχήματος πεῖ, ὕψ. 0.21, πλ. 0.25 μ., τὸ δάπεδόν του ἦτο ἐστρωμένον διὰ κονιάματος, ἡ δὲ στάθμη τοῦ πυθμένος του ἔκειτο εἰς βάθος 2.85 μ.

23. Ὁδὸς Παρασκευοπούλου (χάνδαξ ΟΑΠ) (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 23)

Ἐπιτύμβιος κιονίσκος εὑρέθη ἐντὸς χάνδακος τοῦ ΟΑΠ, διανοιγέντος κατὰ μῆκος τῆς ἀνωτέρω ὁδοῦ. Ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἰς βάθος 1.60 μ., ἔναντι τῆς οἰκίας ὑπ' ἀριθ. 24. Ὁ κιονίσκος ἔχει ὕψος 0.67, διάμ. 0.225 μ., φέρει δὲ τρίστιχον ἐπιγραφήν:

ΣΩΣΙΝΟΜΟΣ
ΙΠΝΙΟΧΟΥ
ΕΓ ΜΥΡΡΙΝΟΥΤΤΗΣ

Σχέδ. 9. Ὁδὸς Μ. Μπότσαρη καὶ Ἀνδρούτσου. Κάτοψις καὶ τομὴ ἀνασκαφέντος ἀγωγοῦ

24. Πλατεῖα Μοναστηρακίου (ἔργα ΟΑΠ) (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 24)

Εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀνωτέρω πλατείας καὶ

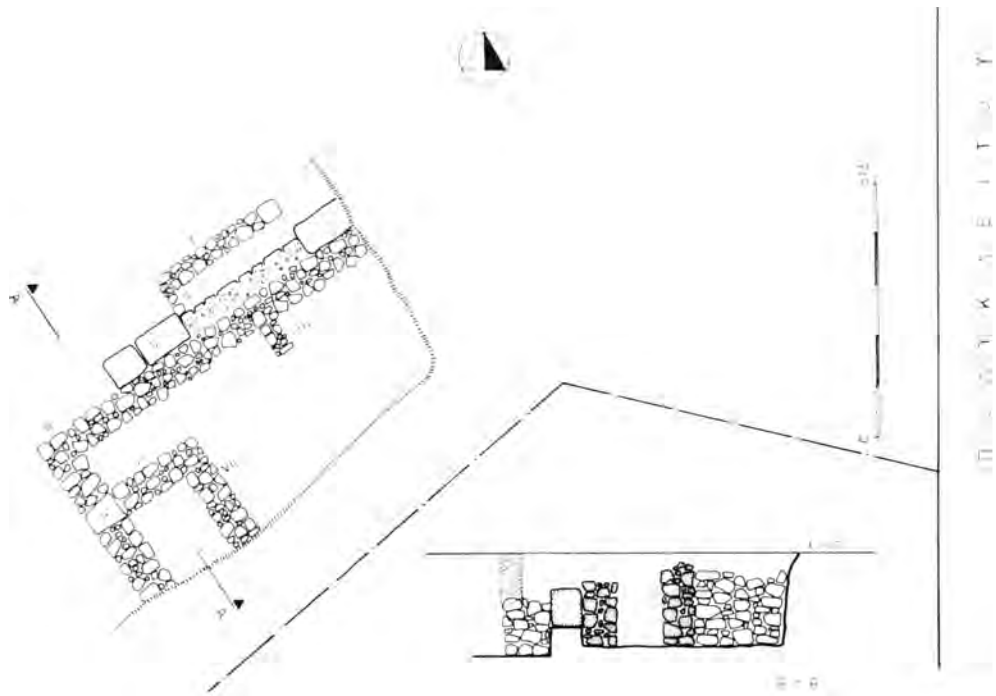
κατὰ μῆκος τοῦ Δ. πεζοδρομίου, ἠνοίχθησαν τέσσαρα ὀρθογώνια ὀρύγματα εἰς βάθος 3 μ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀνευρέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, μὴ συνδεόμενα μεταξύ των.

Εἰς τὸ πρῶτον ἀπὸ Β. ὄρυγμα ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοίχου, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ. Οὗτος ἦτο ἐκτισμένος διὰ λίθων καὶ κονιάματος, εἶχε πάχος 0.55 μ., διετηρεῖτο εἰς ὕψος 1 μ. καὶ ἡδράζετο ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 3.10 μ.

τοῦ αὐτοῦ χάνδακος, πλησίον τῆς Δ. παρειᾶς του, ἀνεσκάφη τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.-ΝΑ., κατεσκευασμένος ἐκ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη μέχρις ὕψους 0.90 μ., διότι δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκσκαφὴ τοῦ χάνδακος βαθύτερον.

25. Ὁδὸς Πολυκλείτου 21 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 25)

Εἰς οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Ζαφρακοπούλου, διαστ. 10 × 22 μ., ἀνευρέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ

Σχέδ. 10. Ὁδὸς Πολυκλείτου 21. Κάτοψις ἀνασκαφῆς καὶ τομὴ Α - Α

Εἰς τὸν ἑπόμενον χάνδακα ἀνεσκάφη μερικῶς ἀπιόσχημος σιρός, ἐκτισμένος διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος. Τὸ στόμιόν του ἦτο κατεσκευασμένον δι' ὀπτοπλίνθων καὶ εἶχε διάμετρον 0.60 μ.

Εἰς τὸν τρίτον χάνδακα ἀπεκαλύφθησαν δύο τοῖχοι, χυτῆς τοιχοποιίας, ἀνήκοντες εἰς κτίσματα διαφόρου κατασκευῆς. Ὁ εἷς, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἡδράζετο εἰς βάθος 1.65 μ. ἐπὶ ἐπιχώσεων καὶ διετηρεῖτο εἰς ὕψος 1.25 μ., ἔφερε δὲ ἐπίχρισμα ἐκ κονιάματος ἐπὶ τῆς Ν. ὄψεώς του.

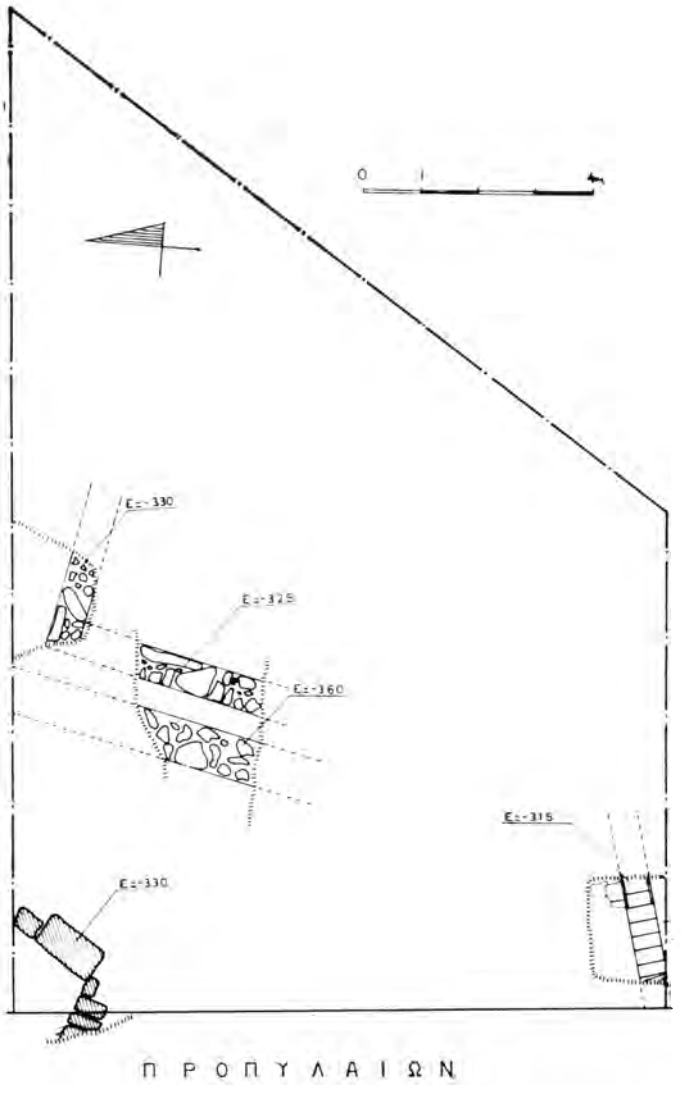
Ἐπὶ τῆς Α. παρειᾶς τοῦ τελευταίου χάνδακος διετηροῦντο τὰ λείψανα τοίχου ἐξ ἀργολιθοδομῆς, ἐπισκευασθέντος μεταγενεστέρως. Ἐντὸς λείψανα, μὴ συνδεόμενα μεταξύ των, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου (Σχέδ. 10).

Διακρίνονται πέντε οἰκοδομικαὶ περίοδοι. Εἰς τὴν παλαιοτέραν οἰκοδομικὴν φάσιν κατατάσσεται ἡ γωνία δωματίου, τοῦ ὁποίου ἡ Β. πλευρὰ (Ι) ἐσώζετο εἰς μῆκος 3 μ. καὶ ἡ Δ. (ΙΙ) εἰς 1 μ. Οἱ τοῖχοι, πάχ. 0.46 μ., εἶχον κατασκευασθῆ δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἰλύος, ἡδράζοντο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς, εἰς βάθος 2.05 μ. ἀπὸ τοῦ συγχρόνου ἐδάφους, διετηροῦντο δὲ εἰς ὕψος 1.15 μ.

Ἡ ΒΑ. γωνία ἑτέρου δωματίου ἀνῆκεν εἰς πρώιμον ρωμαϊκὸν κτίσμα, ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν κατασκευήν του ἐγένετο χρῆσις πλίνθων καὶ κονιάματος ὁμοῦ μετὰ ἀργῶν λίθων. Ἡ Β. πλευ-

ρά του (VI) διετηρεῖτο μέχρι μήκους 2 μ., ἡ δὲ Α. (VII) μέχρι 2.25 μ. Οἱ τοῖχοι του, πάχ. 0.65 μ., ἡδράζοντο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς εἰς βάθος 1.90 μ. καὶ διετηροῦντο εἰς ὕψος 0.70 ἕως 1.50 μ.

ἕως 1.70 μ. Ὁ τοῖχος V κατεσκευάσθη μεταγενεστέρως. Ἔχει πλάτος 0.50 μ., εἶναι ἐκτισμένος διὰ χυτῆς τοιχοποιίας, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ρωμαϊκοί, ἑδράζεται ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς καὶ δια-

Σχέδ. 11. Ὁδὸς Προπυλαίων 8. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Εἰς τρίτην οἰκοδομικὴν περίοδον ἀνήκει ἡ Δ. γωνία κτίσματος, τοῦ ὁποίου ἡ Δ. πλευρὰ (IV) διατηρεῖται μέχρι μήκους 4 μ. καὶ ἡ Β. (III) μέχρι 7.70 μ. Οἱ τοῖχοι του κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ἡδράζοντο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς καὶ διετηροῦντο εἰς ὕψος 1.30

τηρεῖται εἰς ὕψος 0.90 μ. Κάθετος πρὸς τὸν III ὁ τοῖχος VIII διετηρεῖτο εἰς μῆκος 0.80 μ. καὶ ἔβαινε μερικῶς ἐπ' αὐτοῦ. Ἀνευρέθη ἐπίσης κυκλικὸς σιρός, διαμ. 2.20 μ., τοῦ ὁποίου τὰ τοιχώματα ἦσαν κατεσκευασμένα διὰ χυτῆς τοιχοποιίας.

26. Ὁδὸς Προπυλαίων 8 (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 26)

Εἰς οἰκόπεδον, διαστ. 11.40 × 17.50 μ., ἰδιοκτησίας Χαροκόπου, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψεν ὀλίγα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα μὴ συνδεόμενα μεταξύ των (Σ χ έ δ. 11).

Κατὰ τὴν Δ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἀνεσκάφη μερικῶς δεξαμενή, τῆς ὁποίας ἡ Α. πλευρὰ ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 1.60 καὶ ἡ Ν. μέχρις 1.20 μ. Οἱ τοῖχοι της, πάχ. 0.60 μ., ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ λίθων καὶ ἰλύος, ἠδράζοντο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς εἰς βάθος 3.30 μ. καὶ διετηροῦντο εἰς ὕψος 0.53 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς δεξαμενῆς ἦτο ἐπικεχρισμένον δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος, πάχ. 0.03 μ.

Πλησίον τῆς Β. μεσοτοιχίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.70 μ. ἀπὸ τῆς δεξαμενῆς, ἐσώζετο μικρὸν τμῆμα τοίχου ἐξ ἀργολιθοδομῆς, μήκους 1.60 μ., εἶχε πάχος 0.55 μ., διετηρεῖτο εἰς ὕψος 2 μ. καὶ ἠδράζετο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς.

Νοτίως τοῦ περιγραφέντος τοίχου ἐσώζοντο δύο εἰσέτι λείψανα τοίχων παραλλήλων μεταξύ των καὶ ἀπεχόντων 0.45 μ. Ἀμφότεροι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ λίθων καὶ κονιάματος. Ὁ ἀνατολικώτερος ἐκ τῶν δύο, μήκ. 2.20 μ., ἔβαινεν ἐπὶ στρώσεως ἀρχαίας ὁδοῦ εἰς βάθος 3.25 μ., ἐνῷ ὁ ἕτερος, σωζ. μήκ. 2.20 μ., ἠδράζετο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς. Ὁ πρῶτος διετηρεῖτο εἰς ὕψος 0.65 καὶ ὁ δεύτερος εἰς ὕψος 2 μ.

Παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου διετηρεῖτο ἐλλειψοειδὴς ἀγωγός, μὲ κατεύθυνσιν ΝΔ.-ΒΑ. Ἦτο κατεσκευασμένος διὰ τῆς συνενώσεως δύο πηλίνων σωμάτων, εἶχεν ὕψος 0.90, πλάτος 0.50, ἐσώζετο δὲ εἰς μῆκος 1.90 μ.

Παρὰ τὴν Α. παρειὰν τοῦ οἰκοπέδου, εἰς τὰς ἐπιχώσεις, ἀνευρέθη βάθρον, διαστ. 0.72 × 0.49, ὕψ. 0.24 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΤΕΙ ΑΡΤΕΜΙΔΙ ΑΝΕΘ[ΕΚΕΝ...
...Λ]ΟΥ ΕΠΙΚΗΦΙΣΣΙΟΣ

προερχόμενον προφανῶς ἀπὸ παρακείμενον ἱερὸν Ἀρτέμιδος.

27. Ὁδὸς Προπυλαίων 23 (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 27)

Εἰς οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Ἡ. Βοττέα, διαστ. 10.50 × 18.90 μ., ἀνευρέθησαν ὀλίγα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, ἀνήκοντα εἰς κτίσματα τῆς Ὑστεροκλασσικῆς καὶ τῆς πρωίμου Ρωμαϊκῆς περιόδου (Σ χ έ δ. 12).

Προγενέστερον πάντων εἶναι θεμέλιον τοίχου, ἔχοντος κατεύθυνσιν ΒΔ.- ΝΑ., τὸ ὁποῖον σώζεται μέχρι μήκους 8.25 μ. Εἶναι ἐκτισμένον διὰ λαξευτῶν κροκαλοπαγῶν λίθων, συνδεομένων δι' ἰλύος καὶ ἔχει πάχος 1.65 μ. Ἐδράζεται ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς εἰς βάθος 3.25 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς ὕψος 0.55 μ.

Ἐπὶ τοῦ θεμελίου ἐδράζεται τοῖχος, μὲ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἐκτισμένος διὰ λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ ἰλύος, ἔχει πάχος 0.60 μ., διατηρεῖται εἰς ὕψος 1.75 μ. καὶ σώζεται εἰς μῆκος 6 μ.

Δυτικῶς τῶν περιγραφέντων λειψάνων διετηρεῖτο τμῆμα μικροῦ ὀρθογωνίου χώρου (Π ί ν. 19 β). Ἡ σωζομένη Α. πλευρά του ἔχει μῆκος 3 μ. Οἱ τοῖχοι, κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ ἰλύος, ἐδράζονται ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 2.65 μ. Δύο ἀγωγοί, συναντώμενοι κατ' ὀρθὴν γωνίαν, διέρχονται κατὰ μῆκος τοῦ Α. καὶ τοῦ Δ. τοίχου τοῦ κτίσματος, εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ καμπύλων πηλίνων σωμάτων καὶ ἐδράζονται εἰς τὸ ἐπίπεδον, εἰς τὸ ὁποῖον βαίνουν καὶ οἱ τοῖχοι. Εἰς βάθος 2.15 μ. ἐσώζοντο ὀλίγαι πήλιναι πλάκες, ἀποτελοῦσαι πιθανῶς τὸ δάπεδον τοῦ περιγραφομένου χώρου.

28. Ὁδὸς Σπ. Πάτση 65 (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 28)

Εἰς οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Κοντοδημάκη, διαστ. 17 × 20 μ., ἡ γενομένη ἔρευνα δὲν ἀπέδωσεν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων εὑρέθησαν εἰς ἐπιτύμβιος κιονίσκος καὶ μία ἐπιτυμβία λήκυθος, προερχόμενα ἐκ τοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη κατὰ μῆκος τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ.

Ὁ κιονίσκος ἔχει ὕψος 0.535, διάμ. 0.18 μ. καὶ φέρει τὸ ὄνομα τῆς θανούσης: *ΔΗΜΩ*. Ἡ λήκυθος, τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἔχει σωζ. ὕψ. 0.43 μ., εἶναι ἐλλιπὴς κατὰ τὸν λαιμὸν καὶ τὴν βάσιν καὶ φέρει ἐπίγραμμα εἰς ἑπτὰ στίχους, χαραγμένον πιθανῶς εἰς δευτέραν χρῆσιν (Π ί ν. 28) (βλ. ΑΑΑ VII (1974), σ. 406 - 416):

Κερκώπη μὲν ἔγωγ' ἐκαλούμην,
εἰμὶ δὲ πατρὸς Σ[ωσι]κράτου Ἠδυτίου
Μαραθωνίου. Εὐθ[α]νάτως δὲ στείχω
ζηλωτὴ Φερσεφόνης θάλαμον,
γηραιὰ ’ριθμ[ὴ]σας ἐννέα ἐτῶν
δεκάδας. Εὐσεβία θυγατρὸς δὲ
ἐτάφην ὥσπερ μὲ προσήκει.

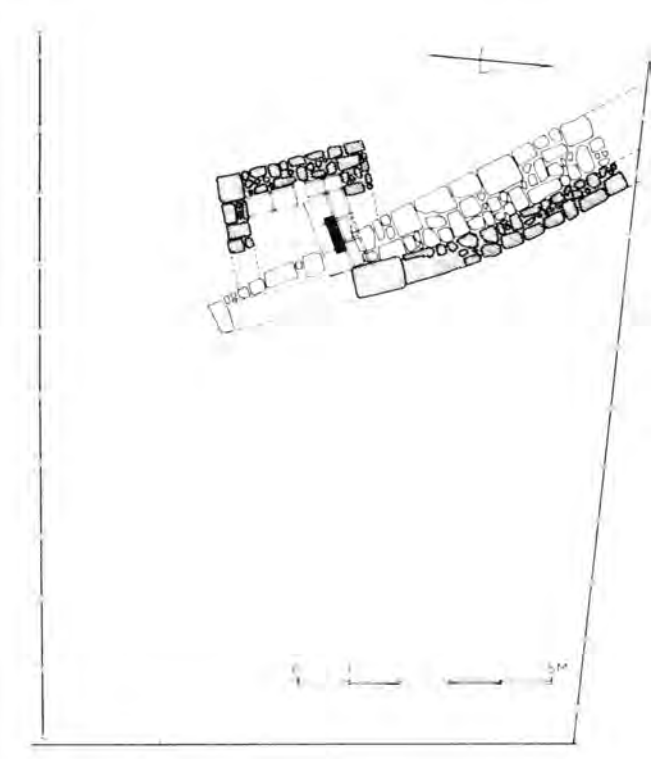
29. Ὁδὸς Συγγροῦ 10, Ντ' Ανζὲ Δαβὶδ καὶ Τζηραίων (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 29)

Εἰς οἰκόπεδον, διαστ. 29.95 × 18 μ., ἰδιοκτησίας Προυκάκη - Βρανᾶ, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε λείψανα ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ συμπλέγματα τοίχων Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀνηκόντων εἰς κτίσματα περισσοτέρων τῆς μιᾶς οἰκοδομικῶν περιόδων (Σ χ έ δ. 13· Π ί ν. 30 α). Ἡ κιμηλιὰ παρουσιάζει ἔντονον κλίσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α.,

εἰς τρόπον ὥστε πλησίον τῆς ὁδοῦ Τζηραίων συναντᾶται εἰς βάθος 4 μ. κάτωθεν τοῦ συγχρόνου ἐδάφους, ἐνῷ παρὰ τὴν ὁδὸν Συγγροῦ κεῖται εἰς βάθος 5 μ.

Ὁ τοῖχος Ι, μὲ παράλληλον κατεύθυνσιν πρὸς τὴν λεωφόρον Συγγροῦ ἀποτελεῖ τὸ Δ. ἀνάλημμα ἀρχαίας ὁδοῦ, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῆς ἀνευρέσεως εἰς πέντε σημεῖα πρὸς Α. αὐτοῦ τμημάτων ὁδοστρωμάτων. Ὁ προαναφερθεὶς τοῖχος εἶναι ἐκτισμένος διὰ λαξευτῶν κροκαλοπαγῶν λίθων κατὰ τὸ ἰσόδομον σύστημα, ἔχει πλάτος 0.50 μ., ἑδράζεται ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς εἰς βάθος 4.50 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς ὕψος δύο δόμων, ἤτοι 1.15 μ., σώζεται δὲ μέχρι μήκους 11.50 μ. (Πίν. 30 β). Ἡ ὁδὸς θὰ ἦτο ἐν χρήσει ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Ἑλληνιστικῆς μέχρι τῆς Ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου.

Ὁ τοῖχος XXII, ἐπιμελημένης τοιχοποιίας, μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.- ΝΔ., εἶναι ἐκτισμένος κατὰ τὸ ἀκανόνιστον τραπεζιόσχημον σύστημα μὲ ὀδοντώσεις καὶ βύσματα (Πίν. 31 α), ἡδράζετο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς εἰς βάθος 4.80 μ., καὶ ἡ χρονολόγησίς του εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. εἶναι πολὺ πιθανὴ ἐκ τῆς εὑρέσεως λύχνου μελαμβαφοῦς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ἐσώζετο εἰς μῆκος 5.10 καὶ ὕψος 1.60 μ. Εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐνεσωματώθη κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους εἰς τοῖχον, διατηρούμενον εἰς μῆκος 12.50 μ., ἀγνώστου χρήσεως, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἡδράζετο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς. Μετὰ τὴν διάλυσίν του μετεφέρθη καὶ ἀνακατεσκευάσθη εἰς τὸν χῶρον νοτίως τοῦ Ὀλυμπιείου.

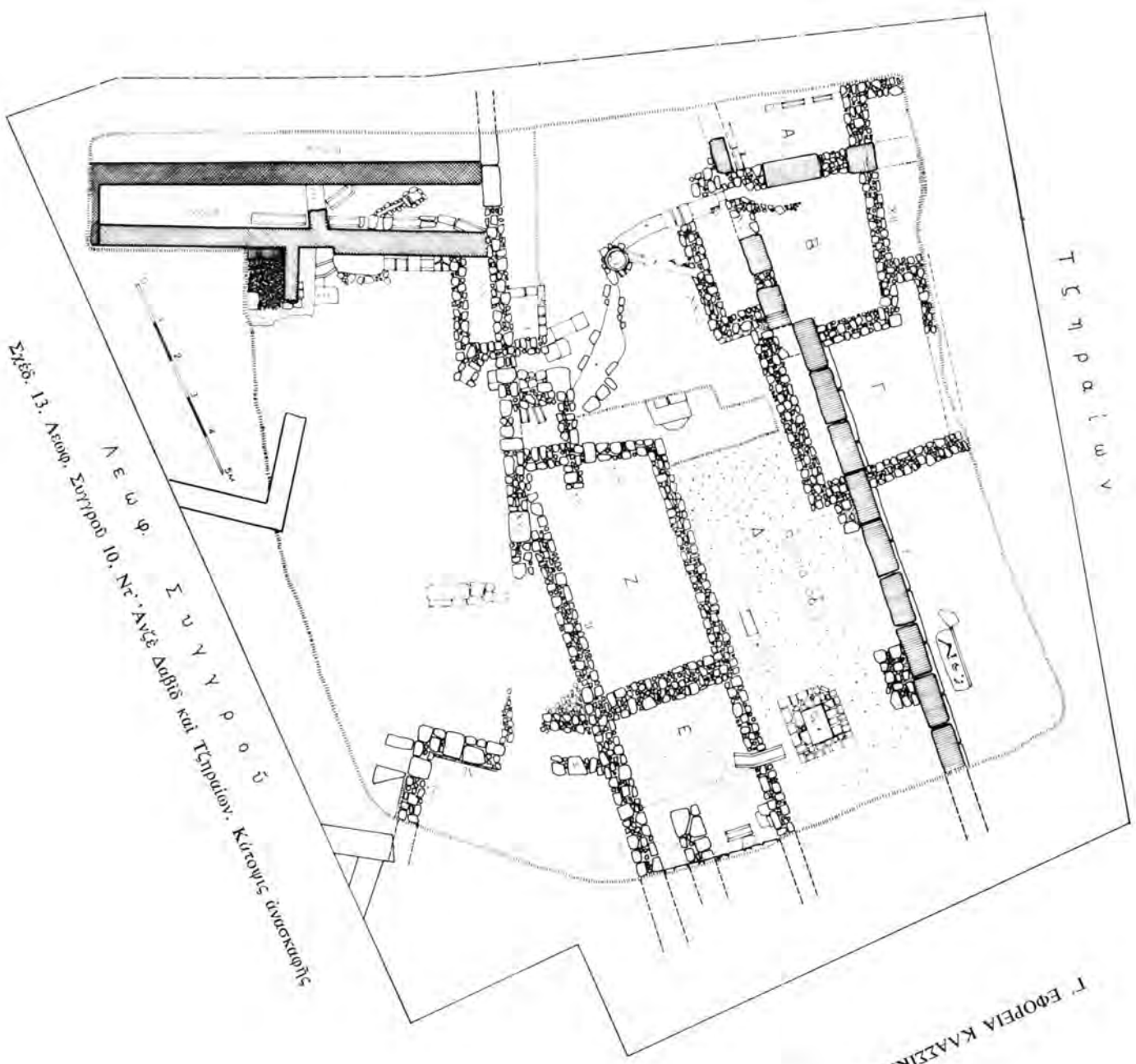

Σχέδ. 12. Ὁδὸς Προπυλαίων 23. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου ἐξ ἄλλου εὑρέθησαν μικρὰ τμήματα τοίχων ἐξ ἀργολιθοδομῆς τῆς Ὑστεροκλασσικῆς περιόδου. Ἅπαντες ἡδράζοντο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς.

Μετὰ τὴν ἀχρήστευσιν τῆς ὁδοῦ, εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, κατασκευάζονται κτίσματα, τῶν ὁποίων τὰ λείψανα παραμένουν ἀσύνδετα μεταξύ των, διότι ἀνήκουν εἰς περισσοτέρας οἰκοδομικὰς περιόδους.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου διατηροῦνται δύο χῶροι, δηλούμενοι διὰ τῶν γραμμάτων Ε καὶ Ζ. Ἡ στενὴ πλευρὰ τοῦ Ε ἔχει μῆκος 2.65 μ.,

Σχέδ. 13. Λεωφ. Συγγρού 10, Νέ· Ἀνζὲ Δοβιὸ καὶ Τζηραίων. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Γ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ἡ δὲ ἑτέρα ἐσώζετο μέχρι μήκους 4 μ. Ὁ χῶρος Ζ σχηματίζει παράγωνον, διαστάσεων 5 × 2.65 μ. Οἱ τοῖχοι των, πάχ. 0.40 - 0.60 μ., εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ λίθων συνδεομένων διὰ κονιάματος, ἐδράζονται ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 3.65 μ. καὶ διατηροῦνται εἰς ὕψος κυμαινόμενον ἀπὸ 0.45 ἕως 0.70 μ. Εἰς τὸν χῶρον Ε διετηρεῖτο τμῆμα δαπέδου ἐξ ἀμμοκονίας, τοῦ ὁποίου ἡ στάθμη ἔκειτο εἰς βάθος 3.60 μ. ἀπὸ τοῦ συγχρόνου ἐδάφους· εἰς τὸ αὐτὸ ἐξ ἄλλου βάθος ἔκειτο καὶ τὸ δάπεδον τοῦ παρακειμένου χώρου Ζ συγκείμενον ἐκ πεπατημένου χώματος. Μικρὰ τμήματα ἀγωγῶν, μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ., ἐσώζοντο εἰς τὸν χῶρον Ε. Φρέαρ πλινθόκτιστον ὀρθογωνίου στομίου ἀνευρέθη πρὸς Δ. τοῦ χώρου Ε.

Πλησίον τοῦ ἀναλήμματος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἐσώζετο ὁ χῶρος Γ, τοῦ ὁποίου ἡ μία πλευρὰ εἶχε μῆκος 3, ἡ δὲ ἑτέρα διετηρεῖτο εἰς μῆκος 2.30 μ.

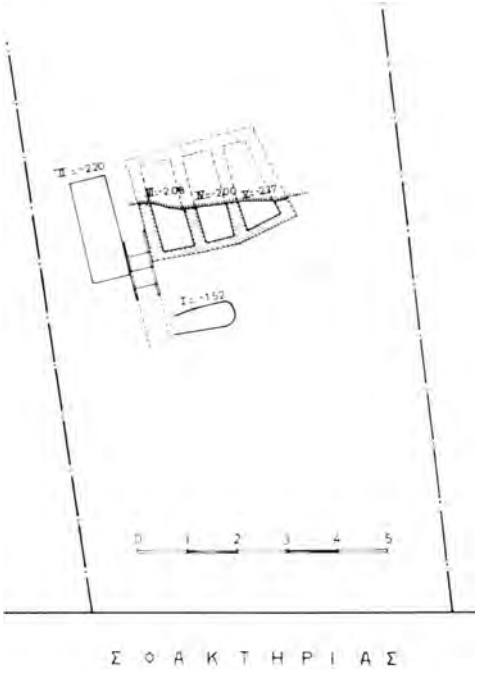
Ἕτεροι τοῖχοι, οἱ XII, XIII, XIV, XV, XXVI, ἀπετέλουν ὑπολείμματα μεταγενεστέρων μετασκευῶν. Ἅπαντες οἱ τοῖχοι, πλ. 0.40 - 0.70 μ., ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ λίθων συνδεομένων διὰ κονιάματος καὶ ἠδράζοντο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς εἰς βάθος 4 μ., διετηροῦντο δὲ εἰς ὕψος 0.75 - 0.90 μ. Ἀγωγὸς ἐκ πηλίνων σωμάτων, μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ., καὶ ἕτερος μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.- ΝΑ. κατέληγον εἰς μικρὸν φρέαρ, ὅπου κατέληγον καὶ ἕτεροι δύο, ἐξ ἀντιθέτου κατευθύνσεως ἐρχόμενοι. Ὑπολείμματα δύο εἰσέτι ἀγωγῶν ἐσώζοντο πλησίον τῶν τοίχων XII καὶ XIV.

Πλησίον τῆς Α. γωνίας τοῦ οἰκοπέδου, ἐσώζετο ἡ Ν. γωνία δωματίου, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ λίθων καὶ κονιάματος καὶ διετηροῦντο ὁ μὲν ΝΔ. εἰς μῆκος 2, ὁ δὲ ΝΑ. εἰς μῆκος 2.30 μ. καὶ ἠδράζοντο ἐπὶ ἐπιχώσεων εἰς βάθος 3.82 μ. ἀπὸ τοῦ συγχρόνου ἐδάφους. Τμήματα τοιχογραφιῶν μὲ ἀπομίμησιν ὀρθομαρμαρώσεως διετηροῦντο ἐπὶ τῶν παρειῶν των (Πίν. 31 β).

Πλησίον τῆς Ν. μεσοτοιχίας τοῦ οἰκοπέδου ἐσώζετο ὁ τοῖχος XXVII, ὁ ὁποῖος διετηρεῖτο εἰς μῆκος 9.30 μ. Ἐφ' ἑκατέρας τῶν παρειῶν του διετηροῦντο ἀνὰ εἷς κάθετος τοῖχος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζωνται τέσσαρες χῶροι. Οἱ τοῖχοι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ἠδράζοντο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς εἰς βάθος 4.05 μ. καὶ διετηροῦντο εἰς ὕψος 1.35 - 1.45 μ. Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων ἐκαλύπτοντο διὰ τοιχογραφιῶν μὲ ἀπομίμησιν ὀρθομαρμαρώσεως. Τρεῖς ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ διήρχοντο κάτωθεν τῶν δαπέδων τοῦ περιγραφέντος κτίσματος.

Οἱ τοῖχοι XXVIII καὶ XXVIIIα ἀνήκουν εἰς κτήριον ἀνεγερθὲν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ προηγουμένου κτίσματος. Ὁ μεγαλύτερος τοῖχος εἶχε μῆκος 9.20, ὁ δ' ἕτερος 1.50 μ. Καὶ οὗτοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ἐδράζονται δὲ εἰς ἐπιχώσεις εἰς βάθος 3.35 μ. καὶ διατηροῦνται εἰς ὕψος κυμαινόμενον ἀπὸ 0.85 ἕως 1.80 μ.

Τάφος λακκοειδής, διαστ. 1.30 × 0.30, ὕψ. 0.40 μ., ἀνεσκάφη πρὸς Δ. τοῦ ἀναλήμματος τῆς

Σχέδ. 14. Ὁδὸς Σφακτηρίας 24. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

ὁδοῦ. Περιεῖχε τὸν σκελετὸν ἑνὸς νεκροῦ ἐκτάδην, ἄνευ κτερισμάτων.

Ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ οἰκοπέδου συνελέγησαν:

Τμῆμα πλαστικοῦ ρύγχους πάνθηρος, μεγ. διαστ. 0.085 μ. Τμῆμα λαβῆς τηγανίου εἰς σχῆμα κεφαλῆς κριοῦ, σωζ. μήκ. 0.085 μ. Λαβὴ πυραύνου, μεγ. διαστ. 0.095 μ. Ἀπότμημα ἀναγλύφου πλακός, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁποίας φυτικὸν κόσμημα καὶ τμῆμα πτέρυγος, τμῆμα πηλίνης πλακὸς μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν φύλλων ἀκάνθης καὶ ἑλίκων, μεγ. διαστ. 0.12 μ. Λύχνος ἐλλιπὴς μὲ αὐλακώσεις ἐπὶ τοῦ δίσκου, μεγ. μήκ. 0.10 μ., λύχνος ἐλλιπής, ἐπὶ τοῦ δίσκου τοῦ ὁποίου διάκοσμος ἐξ ἀναγλύφων ροδάκων,

στιγμῶν καὶ φύλλων κισσοῦ, μεγ. μήκ. 0.108 μ., λύχνος, ἐπὶ τοῦ δίσκου τοῦ ὁποίου ἐγχάρακτον πτηνὸν ἐπὶ κλάδου, τμῆμα πηλίνου, ἀκεφάλου εἰδωλίου, σωζ. ὕψ. 0.075 μ.

Ἐπίσης, συνελέγησαν πολλὰ νομίσματα χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. μέχρι καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους.

30. Ὁδὸς Σφακτηρίας 24 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 30)

Εἰς οἰκόπεδον, διαστ. 13 × 7 μ., ἰδιοκτησίας Φίλη, ἀνεσκάφησαν πέντε τάφοι, χρονολογούμενοι, λόγῳ τῆς κατασκευῆς των, κυρίως εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν περίοδον. Τὸ ἀνασκαφὲν οἰκόπεδον εὑρίσκεται πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Διπύλου πρὸς Ἀκαδημείαν καὶ ἐγγύτατα ταύτης (Σχέδ. 14). Κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Ἐφορείας διεξαχθείσας ἀνασκαφὰς εἰς τὴν περιοχὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔχουν ἀνευρεθῆ πολλαὶ συστάδες τάφων ἑκατέρωθεν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ (βλ. καὶ ἐσχάτως τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ναυπλίου καὶ Πλάτωνος ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους 1971, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 130).

Συγκρότημα, συγκείμενον ἐκ τριῶν τάφων (III, IV, V), ὡς ἐπίσης καὶ εἷς μεμονωμένος τάφος (II) ἠρευνήθησαν μερικῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου. Ἅπαντες ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ἠδράζοντο δὲ ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς εἰς βάθος 2 μ. Ὁ ὑπὸ τὸ στοιχεῖον III περιεῖχε τὰ ὀστᾶ ἑνὸς νεκροῦ καὶ μίαν ἀβαφῆ πρόχουν, ὕψ. 0.12 μ. Μεταξὺ τοῦ τάφου II καὶ τοῦ ταφικοῦ συγκροτήματος εὑρέθη ἀγωγός, ἀποτελούμενος ἐκ τῆς συνενώσεως πηλίνων σωμάτων, σχήματος ἀνεστραμμένου πεῖ. Ὁ ὑπὸ τὸ στοιχεῖον I τάφος ἦτο λακκοειδής, ὀρθογώνιον ὄρυγμα εἰς τὴν κιμηλιάν, εὑρέθη δὲ καὶ οὗτος ἡμικατεστραμμένος.

ΟΛΓΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

*

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ.: Ἔκθεσις περὶ τῶν λοιπῶν ἐργασιῶν τῆς Β΄ Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων δὲν ἐδόθη πρὸς δημοσίευσιν μέχρι τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ παρόντος.

ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ

Λόφος Προφήτου Ἠλία[1] (Σχέδ. 1)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἐπεκτάσεως πρὸς Ν. τῆς παλαιᾶς δεξαμενῆς ὑδρεύσεως, ἡ ὁποία ἔχει ἱδρυθῆ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 5 μ. περίπου, ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ χώρου τῆς δεξαμενῆς, κάτωθεν παχυτάτου νεωτέρου στρώματος δημιουργηθέντος ἐκ τῶν χωμάτων τῶν ἀπορριφθέντων κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς παλαιᾶς δεξαμενῆς, λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων.

Αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν καί, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Μουνιχίας[2], ἀνελήφθη εὐρυτέρα ἀνασκαφή. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία δὲν ἔχει εἰσέτι πλήρως ὁλοκληρωθῆ, ὑπῆρξαν πράγματι ἱκανοποιητικά, ἔχουν δὲ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὡς ἀκολούθως[3]:

Ἐν πρώτοις, διεπιστώθησαν, καθ' ἅπασαν τὴν ἐρευνηθεῖσαν περιοχήν, ἴχνη ἀρχαίου λατομείου, τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τοὺς Κλασσικοὺς χρόνους καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ὡς καὶ ἐπὶ παχέος στρώματος λατύπης προερχομένης ἐκ τούτου, ἐθεμελιώθησαν ἢ ἐλαξεύθησαν μεταγενεστέρως διάφορα κτίσματα.

Τὸ πρῶτον ἐκ τούτων (συγκρότημα Α, Πίν. 32, δεξιά), εὑρισκόμενον εἰς τὴν ΝΔ. πλευρὰν τοῦ ἐρευνηθέντος τόπου, ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τετραπλεύρων χώρων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δυτικώτερος, διαστ. 4.70 × 5.30 μ., διέσωζε πρὸς Ν. καὶ τὸ κατώφλιόν του κατὰ χώραν. Κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς τῶν δύο τούτων χώρων ἀπεκαλύφθη ἐπιμήκης χῶρος, διαστ. 8.50 × 3.55 μ. Ἀνατολικῶς, οἱ ὡς ἄνω δύο χῶροι, ἐπλαισιοῦντο ἀπὸ Β.-Ν. ὑπὸ στοᾶς, πλ. 2.60 μ., μετὰ μικρῶν ἀρραβδώτων κιονίσκων, διαμ. 0.25 μ., ἡ ὁποία ἠνοίγετο εἰς μεγάλην αὐλήν. Εἰς τὸ Ν. τμῆμα τῆς στοᾶς, τὰ μεταξὺ τῶν κιονίσκων διαστήματα ἐφράχθησαν εἰς μεταγενεστέραν φάσιν διὰ τοίχου. Εἰς τὸ συγκρότημα Α καὶ κυρίως εἰς τοὺς δύο ὀρθογωνίους χώρους ἦτο σαφὴς ἡ ὕπαρξις δύο χρονολογικῶν φάσεων, τοῦ δαπέδου τῆς παλαιοτέρας σωζομένου εἰς ἱκανὸν βάθος ἀπὸ τῆς νεωτέρας φάσεως.

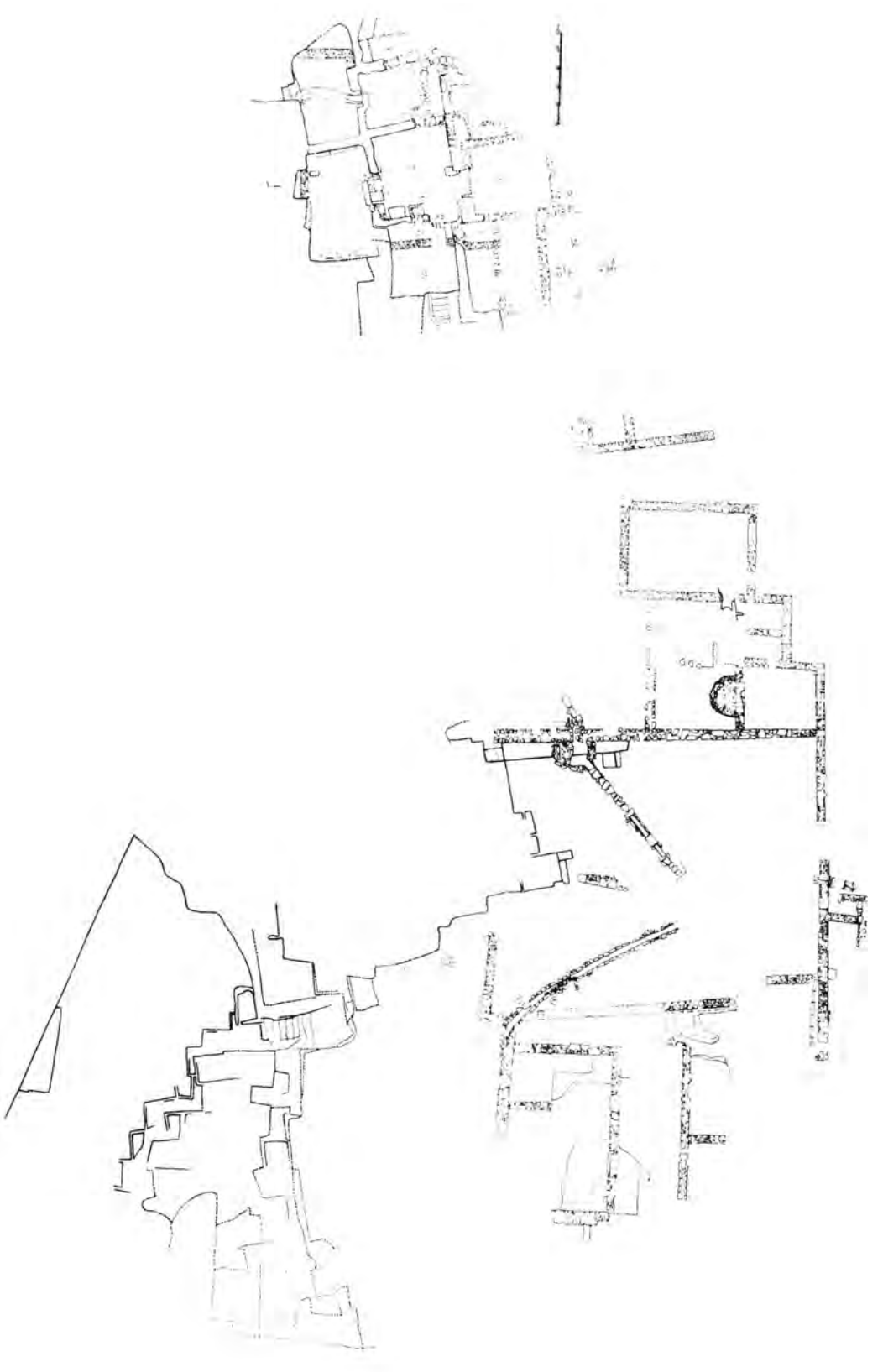
Ἡ αὐλὴ (Πίν. 34, μέσον) ἐκλείετο ἐξ Α. ὑπὸ τοῦ Δ. τοίχου δευτέρου κτηριακοῦ συγκροτήματος (Β), εὑρισκομένου εἰς τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου. Ἀπὸ Β. ἡ αὐλὴ ὁρίζεται ὑπὸ τῶν λαξεύσεων τοῦ λατομείου, ἀπὸ Ν. δὲ ὑπὸ τοίχου, ὁ ὁποῖος συνέδεε τὰ συγκροτήματα Α καὶ Β. Νοτίως τοῦ τοίχου τούτου ἀπεκαλύφθησαν ἕτεροι χῶροι, ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ὁποίων δὲν ὡλοκληρώθη. Εἰς τὸ συγκρότημα Β (Πίν. 32, ἀριστερὰ καὶ 34 γ, ἐμπρός), ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡμικυκλικὴ κλιμακοειδὴς κατασκευή, παρουσιάζουσα εἰς τὸ ἄνω μέρος ὀρθογώνιον λιθίνην βαθροειδῆ κατασκευήν (Πίν. 34 α - β). Δὲν εἶναι βέβαιος ὁ προορισμὸς τῆς κατασκευῆς ταύτης, ὁ λατρευτικὸς χαρακτὴρ ὅμως εἶναι πιθανός, ἐὰν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ στοιχεῖα τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐν συνεχείᾳ ἐντὸς τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος Γ.

Δίοδος, πλάτους 2.65 - 2.15 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. (Πίν. 34 γ, σημεῖον α), ἐχώριζε τὸ συγκρότημα Β ἐκ τοῦ Γ, ὡδήγει δὲ εἰς κλίμακα λαξευμένην εἰς τὸν βράχον κατὰ τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ συγκροτήματος Γ (Πίν. 33 α), διὰ τῆς ὁποίας ἀνήρχετό τις πρὸς τὸ συγκρότημα τοῦτο, ἐνῷ ἑτέρα κλῖμαξ κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν τοῦ συγκροτήματος ὡδήγει εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Εἰς τὸ συγκρότημα τοῦτο, μὴ ἀποκαλυφθὲν πλήρως, ὅπως καὶ τὸ Β, καθ' ὅσον ὁ χῶρος διακόπτεται πρὸς Ν. καὶ πρὸς Α. ὑπὸ τῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Προφήτου Ἠλία, ἀνεσκάφη σειρὰ τετραπλεύρων χώρων εὑρισκομένων εἰς διάφορα ἐπίπεδα. Οἱ χῶροι ἦσαν κατὰ μέγα μέρος λαξευμένοι, ἡ δὲ κατασκευὴ συνεπληροῦτο διὰ κτιστῶν τοίχων. Ἐκ τῶν χώρων τούτων, ὁ ὑπ' ἀριθ. ΙΙ (βλ. Σχέδ. 1· Πίν. 33 β, ἄνω), προσιτὸς διὰ μικρᾶς κλίμακος ἐκ τοῦ πρὸς Ν. εὑρισκομένου χώρου V, παρουσίασε τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον: ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθη ἐλαφρὸν τετράπλευρον ἔξαρμα, διαστ. 0.50 × 0.40 μ., τὸ ὁποῖον σημειώνει πιθανώτατα τὴν θέσιν μικροῦ βωμοῦ (Πίν.

1. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν Ἔφορον Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐθ. Μαστροκώσταν, ὁ ὁποῖος μοῦ ἀνέθεσε τὴν σύνταξιν τῆς ἐκθέσεως τῆς παρούσης ἀνασκαφῆς, ὡς καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν λοιπῶν ἀνασκαφῶν, περὶ τῶν ὁποίων βλ. κατωτέρω. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν κ. Νικ. Παπαχατζῆν διὰ τὰ σχόλιά του ἐπὶ τοπογραφικῶν προβλημάτων τῆς περιοχῆς Πειραιῶς.

2. W. Judeich, Topographie von Athen (2α ἔκδ., Μόναχον 1931), σ. 162 - 63, E. Curtius - J. A. Kaupert, Karten von Attika, Text I (Berlin 1881), σ. 61 κ.ἑ. Περὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τῆς μακεδονικῆς ὀχυρώσεως τῆς Μουνιχίας βλ. ΑΑΑ Ι (1968), σ. 114 - 115.

3. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν εἰργάσθησαν κατὰ σειρὰν ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ οἱ ἀρχαιολόγοι Νικ. Παπαδάκης, Μυρτὼ Οἰκονομίδου καὶ Ἑλένη Φωκᾶ.

Σχέδ. 1. Πειραιεύς. Λόφος Προφήτου Ήλία. Κάτοψις ανασκαφής

33 β). Πλησίον τούτου ἀπεκαλύφθη ἐπίσης, ἐρριμμένη ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ὀρθογωνία πλάξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, σωζ. ὕψ. 0.22, πλ. 0.225, πάχ. 0.05 μ., σώζουσα ἐξάστιχον ἐπιγραφήν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἱερὸν νόμον ἀναφερόμενον εἰς λατρείαν τῶν Μοιρῶν[1].

Ἔτι σπουδαιότερον εὕρημα ὑπῆρξε τμῆμα ὀρθογωνίας βάσεως ἐξ ὑμηττίου μαρμάρου, συγκολληθὲν ἐκ τριῶν τεμαχίων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς διαφορετικὰ σημεῖα τοῦ κτίσματος Γ. Σωζ. διαστ. 0.37 × 0.33, ὕψ. 0.09 μ. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν σώζεται τόρμος διὰ τὴν ἔνθεσιν τῆς πλίνθου ἀγαλματίου, εἰς δὲ τὴν κυρίαν πλαγίαν ὄψιν ἐπιγραφὴ εἰς δύο στίχους:

Θεοδότη
ἐκ τῶν ἰ]δίων Ἀρ[τέ]μιδι ἱλεωι

Ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρω ἐπιγραφῶν[5], αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν μεταφερθῆ ἐξ ἄλλης θέσεως, καὶ ἐξ ἄλλων κινητῶν εὑρημάτων, τῶν ὁποίων ἡ μελέτη δὲν ἔχει εἰσέτι προχωρήσει, συνάγεται σαφῶς ὅτι οἱ ἀνασκαφέντες χῶροι εἶχον κάποιαν λατρευτικὴν σημασίαν.

Πρὸς Β. τοῦ κτίσματος Α. κλῖμαξ λαξευτὴ ὡδήγει πρὸς τὰ ἄνω εἰς ἀρκούντως ἐπίπεδον χῶρον, ὁ ὁποῖος συνεχίζετο πρὸς Β. εἰς τὸν χῶρον τῆς παλαιᾶς δεξαμενῆς (Π ί ν. 35 γ). Μόνον εἰκασίαι εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν περὶ τοῦ τί ὑπῆρχεν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ τούτου ἐπιπέδου χώρου.

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω σημειοῦμεν, ὅτι ἡ ἀνασκαφεῖσα θέσις ἐχρησιμοποιήθη ἀρχικῶς ὡς λατομεῖον, κατόπιν δὲ διὰ τὴν οἰκοδόμησιν κτισμάτων, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἀνήκουν εἰς ἑνιαῖον σύνολον καὶ εἰς τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο κυρίας φάσεις: μίαν παλαιοτέραν, ἀναγομένην εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου καὶ τὸν 3ον αἰ. καὶ μίαν νεωτέραν ἀνήκουσαν εἰς τοὺς προκεχωρημένους Ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Βέβαια ἴχνη τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς δὲν διεπιστώθησαν. Ἡ ἀνασκαφὴ μᾶς παρέχει νέα ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα ὡς πρὸς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Μουνιχίας καὶ τὰς λατρείας, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον ἐπ' αὐτῆς. Ἰδίᾳ ἡ μνεία τῆς Ἀρτέμιδος πρέπει νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἐπανεξέτασιν τῶν ἀπόψεων περὶ τῆς λατρείας τῆς θεᾶς ταύτης ἐν Μουνιχίᾳ, καίτοι ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας — τὸ ὁποῖον παλαιότερον ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλία — εἰς τὴν χερσόνησον Κουμουνδούρου (Ναυτικὸς Ὅμιλος), διὰ τῶν ἀνασκαφῶν Θρεψιάδη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφισβητηθῇ[6]. Θὰ ἦτο εὐκταία ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς παρούσης ἀνασκαφῆς καὶ ἡ συστηματικὴ συγκριτικὴ μελέτη τῶν εὑρημάτων αὐτῆς καὶ ἐκείνων τῆς ἀνασκαφῆς Θρεψιάδη.

Χάρις εἰς τὴν σθεναρὰν στάσιν τῆς Ἐφορείας κατωρθώθη ἡ διατήρησις τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος ἤρχισεν ἤδη νὰ διαμορφοῦται καταλλήλως, παρὰ τὰς ἐπιμόνους προσπαθείας τῆς τότε δημοτικῆς ἀρχῆς νὰ ἀνεγείρῃ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων σύγχρονον ἐκκλησίαν.

ΜΟΣΧΑΤΟΝ

Κτῆμα Μιχαλοδημητράκη[7]

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἡ ἀνασκαφὴ ἐτέθη ἐπὶ συστηματικῆς βάσεως διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ παρουσιάζοντος τὸ κυριώτερον ἐνδιαφέρον ΝΑ. τμήματος τοῦ κτήματος, διαστ. 40 × 30 μ. περίπου, εἰς τετράγωνα πλευρᾶς 5 μ., τῶν ὁποίων ἤρχισε σταδιακῶς ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφή[8]. Συνεπληρώθη ἡ ἔρευνα τῶν τετραγώνων τῶν περιβαλλόντων τὸν ναὸν ἐκ Ν. καὶ Δ.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ μνημεῖον ἠλευθερώθη πανταχόθεν καὶ ἀνεδείχθη, ἡ δὲ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ κυριώτερον σημεῖον της προσέλαβεν ἀξιόλογον ἔκτασιν καὶ πλέον συγκεκριμένην μορφήν (Π ί ν. 35 δ). Νοτίως τοῦ ναοῦ διεπιστώθη, ὅπως καὶ βορείως αὐτοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1971, μία κλίσις τοῦ ἐδάφους ἐξ Α. πρὸς Δ., δηλοῦσα παραβίασιν γενομένην μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ γ΄ στρώματος. Φαίνεται ὅτι, εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, ὁ ἀμέσως περὶ τὸν ναὸν χῶ-

4. Πρβλ. τὸν ἱερὸν νόμον ἐν IG II² 4971, F. Sokolowski, Lois sacrées des cités grecques (Paris 1969), σ. 529, ἀριθ. 22, ὁ ὁποῖος προέρχεται πιθανῶς ἐκ τοῦ ἐν Πειραιεῖ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς λατρείαν Μοιρῶν, ὡς καὶ Sokolowski, ἔ.ἀ. ἀριθ. 21 καὶ 23.

5. Ἐκ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων αἱ δύο ἐπιγραφαὶ εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρως.

6. Βλ. ΠΑΕ 1935, σ. 159 κ.ἑ. Θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθοῦν μὲ ἰδιαιτέραν προσοχὴν αἱ πληροφορίαι περὶ τοῦ βωμοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Φωσφόρου, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖται ὑποθετικῶς ἐντὸς τοῦ τεμένους τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας (βλ. σχετ. W. Judeich, ἔ.ἀ., σ. 452. M. P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, τόμ. I (Μόναχον 1955²), σ. 495, σημ. 3 κ.ἀ.)· δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητον ὁ βωμὸς οὗτος νὰ ταυτίζεται πρὸς τὸν βωμὸν τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας ἢ νὰ εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τεμένους.

7. Πρβλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 37 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 182.

8. Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ χώρου ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου κ. Ὄλγας Ἀποστολοπούλου, ἡ ὁποία εἰργάσθη καὶ ἐφέτος εἰς τὴν ἀνασκαφὴν κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον αὐτῆς. Ἐμετρήθη ἐπίσης διὰ χωροβάτου τὸ βάθος εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ἐν σχέσει πρὸς τὴν στάθμην τοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Χρυσοστόμου Σμύρνης, ἡ ὁποία εὑρίσκεται πρὸς Α. τοῦ κτήματος.

ρος κατεσκάφη κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του, ἴσως πρὸς πορισμὸν οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ. Τὰ δυτικῶς τοῦ ναοῦ τετράγωνα ἐσκάφησαν μέχρι καὶ τοῦ β΄ στρώματος — ἐνταῦθα δὲν διεπιστώθη σαφῶς ἡ ὕπαρξις τοῦ γ΄ (κιτρινομέλανος) στρώματος. Οὔτε ἐντὸς τῶν τετραγώνων, οὔτε εἰς τομὴν διανοιγεῖσαν παρὰ τὸ Δ. ἄκρον τοῦ κτήματος (παρὰ τὸ συρματόπλεγμα τὸ χωρίζον τὸ κτῆμα ἐκ τοῦ πρὸς Δ. κτηρίου τοῦ ΙΚΑ) διεπιστώθη, ὡς ἀνεμένετο, ἡ ὕπαρξις τοίχου κλείοντος τὸν χῶρον ἐκ Δ. — ὡς φαίνεται νὰ συμβαίνῃ μὲ τὰς τρεῖς ἄλλας πλευρὰς τοῦ κτήματος — ἢ ἑτέρων οἰκοδομικῶν λειψάνων. Ἰδιαίτερον ὅμως ἐνδιαφέρον παρουσίασεν ἡ ἀνεύρεσις πολλῶν μαρμαρίνων θραυσμάτων διαφόρων μεγεθῶν, ὡρισμένα ἐκ τῶν ὁποίων ἀνῆκον μετὰ βεβαιότητος εἰς τὸ μαρμάρινον σύνταγμα τῆς Κυβέλης καὶ συνεκολλήθησαν μετ' αὐτοῦ (κυρίως τεμάχια ἐκ τῶν πτυχῶν τοῦ ἐνδύματος καὶ ἐκ τοῦ θρόνου τῆς θεᾶς). Κυριώτερα εὑρήματα ἦσαν:

(1) Ἀκανόνιστον τμῆμα, πιθανῶς ἐκ τοῦ λαιμοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο ἔνθετος ὁμοῦ μετὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀγάλματος.

(2) Τμῆμα τοῦ ὀπισθίου μέρους μαρμαρίνης κεφαλῆς, διαστ. 0.19 × 0.12 × 0.008 μ., εὑρεθὲν περὶ τὰ 7 μ. πρὸς Δ. τοῦ ναοῦ, εἰς βάθος 1 μ. περίπου ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κτήματος. Πρόκειται πιθανώτατα περὶ τμήματος τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀγάλματος (Πίν. 35 α).

(3) Τεμάχιον μαρμαρίνης ἄκρας δεξιᾶς χειρός, διαστ. 0.11 × 0.11 μ., τὸ ὁποῖον δύναται μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ ἄγαλμα (Πίν. 35 β).

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 μετεφέρθησαν καὶ αἱ βάσεις τοῦ ἀγάλματος τῆς Κυβέλης καὶ τοῦ λέοντος ἐκ τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς, διὰ νὰ γίνῃ ἐκεῖ ἡ κατάλληλος τοποθέτησις καὶ ἀναπαράστασις τοῦ συντάγματος.

ΑΙΓΑΛΕΩ

Διασταύρωσις ὁδῶν Γιαννιτσῶν - Ψαρῶν καὶ Νέστου

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἔνθα κατὰ τὸ ἔτος 1969 ἀνευρέθησαν μαρμάριναι λήκυθοι, μεταφερθεῖσαι εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς, καὶ πενιχρὰ ἴχνη ταφῶν[9], ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ὑπὸ τῆς ΔΕΗ μαρμαρίνη σαρκοφάγος, ἐσωτ. διαστ. 1.92 × 0.885, ὕψ. 0.96 μ., καλυπτομένη ὑπὸ δύο μεγάλων ὀρθογωνίων πλακῶν (Πίν. 36 α - β). Ἐντὸς ταύτης εὑρέθη εἰς λίαν καλὴν κατάστασιν ξυλίνη σαρκοφάγος, αἱ ἐξωτερικαὶ διαστάσεις τῆς ὁποίας δύνανται νὰ ὑπολογισθοῦν εἰς 1.76 × 0.725 μ. τὸ δὲ ὕψος εἰς 0.80 μ. Ἐκ ταύτης διετηροῦντο κεχωρισμέναι ἀνὰ μία ἐκ τῶν στενῶν καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἐνῷ δὲν φαίνεται νὰ ἐσώθησαν ἴχνη ἐκ τοῦ πυθμένος (Πίν. 36 γ).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν σανίδων τῆς σαρκοφάγου, αἱ ὁποῖαι εἶχον καταπέσει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, ἀπεκαλύφθη σκελετὸς διασώζων, ἐκτὸς ἄλλων, τὸ κρανίον καὶ τμῆμα σιαγόνος. Ὁ σκελετὸς εἶχεν ὡς κτερίσματα ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον, ὕψ. 0.10 μ., μετὰ διακοσμήσεως ζητοειδῶν γραπτῶν γραμμιδίων μεταξὺ ζεύγους ὁριζοντίων γραμμῶν[10], σιδηρᾶν στλεγγίδα συγκολληθεῖσαν ἐκ περισσοτέρων τεμαχίων, τεμάχιον χαλκῆς στλεγγίδος (;) καὶ τεμάχια ἀλαβάστρου.

Ἡ εὑρεθεῖσα ξυλίνη σαρκοφάγος, ἡ ὁποία μετεφέρθη πρὸς συντήρησιν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, ἀποτελεῖ ἓν τῶν καλύτερον σωζομένων παραδειγμάτων ξυλίνων ἀντικειμένων[11], μετὰ δὲ τὴν πλήρη ἀποκατάστασίν της θὰ προσφέρῃ σημαντικὰ στοιχεῖα εἰς τὸν τομέα τῆς γνώσεως τῆς ἀρχαίας ἐπιπλοποιίας. Χαρακτηριστικὸν τῆς τεχνικῆς εἶναι ὅτι τὰ διάφορα τμήματα τῆς σαρκοφάγου εἶναι «περαστὰ» μεταξύ των, ἄνευ χρήσεως μεταλλίνων συνδέσμων ἢ ἥλων, τοῦτο δὲ προσιδιάζει εἰς χρόνους παλαιοτέρους τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς[12]. Ἐξ ἄλλου, ἐκ τῶν κτερισμάτων ἡ ταφὴ τοποθετεῖται περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἐξωτερικῆς μαρμαρίνης σαρκοφάγου: τὰ τοιχώματά της εἶχον πλάτος 0.11 μ. Ἀπετελεῖτο ἐκ πέντε καλῶς συνηρμοσμένων τεμαχίων, πλὴν τῶν καλυπτηρίων πλακῶν, εἰς δὲ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ δαπέδου της ὑπῆρχον ἀβαθεῖς ὀρθογώνιοι κοιλότητες, χρησιμεύουσαι προφανῶς εἰς τὴν στήριξιν τῶν τεσσάρων ἄκρων τῆς ξυλίνης σαρκοφάγου.

ΑΙΓΙΝΑ

Οἰκόπεδον Ἀθαν. Παπακωνσταντίνου

Τὸ οἰκόπεδον, κείμενον ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἰου-

9. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 123.

10. Πρβλ. ΑΕ 1958, σ. 88, εἰκ. 150 κ.ἀ. Athenian Agora XII 2, πίν. 38, ἀριθ. 1123 - 24.

11. Βλ. σχετικὰ παράλληλα ἐν H. Kyrieleis, Throne und Klinen (Berlin 1969), σ. 126 κ.ἑ. κ.ἀ. D. C. Kurtz - J. Boardman, Greek burial Customs (London 1971), σ. 269 κ.ἑ., ὅπου καὶ βιβλιογραφία, κ.ἀ. Διὰ πρόσφατον σχετικὸν εὕρημα ἐκ Χαραυγῆς βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 31.

12. Kyrieleis, ἔ.ἀ., σ. 142 κ.ἑ., 166.

λίας καὶ Παν. Κάτσα καὶ Παν. Ἡρειώτη (Πίν. 37 α - γ), πλησιέστατα τῆς παραλιακῆς λεωφόρου τοῦ ἐμπορικοῦ λιμένος, ἔχει σχῆμα Γ, πρόσοψιν 11 μ. (πρὸς τὴν ὁδὸν Κάτσα) καὶ βάθος περίπου 13 μ.

Τὸ πρόσθιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου διασχίζεται ὑπὸ λιθοστρώτου ὁδοῦ, Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐχούσης κατεύθυνσιν Β.-Ν., πλ. 2.10-2.90 μ. Τὸ λιθόστρωτον εἶναι κατεστραμμένον εἰς ἀρκετὰ σημεῖα, μεταγενεστέρως δὲ ὁ χῶρος τῆς ὁδοῦ κατεπατήθη ὑπὸ εὐτελῶν τοίχων. Ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ σώζονται ἴχνη κτισμάτων: πρὸς Δ. καὶ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, τοῖχος ὁρατοῦ μήκους 6.60, πλάτους 0.45 - 0.47 μ., ὁ ὁποῖος εἰς τὸ Ν. ἄκρον του σχηματίζει γωνίαν πρὸς τοῖχον ἔχοντα κατεύθυνσιν πρὸς Δ. (πρὸς τὴν ὁδὸν Κάτσα). Οἱ τοῖχοι οὗτοι ἀπετέλουν τὸ ἐξωτερικὸν ὅριον κτίσματος, ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ὁ εὑρεθεὶς κατὰ χώραν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν γωνίαν ὅρος. Σύγκειται ἐκ κανονικῶν δόμων ἐξ ὀρθογωνίων πωροπλίνθων (Πίν. 37 β, δεξιά). Τὸ λιθόστρωτον συνεχίζεται παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, πρὸς Ν. τῆς γωνίας τοῦ ὡς ἄνω κτίσματος, ἐκ τούτου δὲ συμπεραίνεται ὅτι ἡ προαναφερθεῖσα ὁδὸς ἐξέβαλλεν εἰς ἑτέραν λιθόστρωτον ὁδὸν ἢ πλατεῖαν, ἡ ὁποία θὰ εὑρίσκετο ἐγγύτατα τοῦ ἀρχαίου ἐμπορικοῦ λιμένος.

Τὴν Α. πλευρὰν τῆς ὁδοῦ καταλαμβάνει κτίσμα, τὸ ὁποῖον ὁρίζεται ἐκ Δ. ὑπὸ τοίχου, ὁρατοῦ μήκους 9.70 μ. (κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ), καὶ ἐκ Ν. ὑπὸ ἑτέρου τοίχου, συνεχιζομένου ὑπὸ τὴν πρὸς Α. νεωτέραν οἰκοδομήν. Τὸ κτίσμα παρουσιάζει δύο σαφεῖς φάσεις:

(α) Τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ χώρου καταλαμβάνει τοῖχος, πλ. 1 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α., ἀποτελούμενος ἐξ ἰσχυρᾶς θεμελιώσεως ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, ἐπὶ τῆς ὁποίας βαίνει σειρὰ κανονικῶν ὀρθογωνίων πωροπλίνθων, ὕψ. 0.40 μ. Ἐπὶ τῶν τελευταίων ἑδράζονται ὄρθιαι πωρόπλινθοι, ὕψ. 0.55 μ., σχηματίζουσαι τὰ δύο πρόσωπα τοῦ τοίχου, μὲ γέμισμα ἐνδιαμέσως ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος (ἡ τελευταία αὕτη μορφὴ σώζεται μόνον εἰς τὸ Α. ἄκρον τοῦ τοίχου). Καθέτως πρὸς τὸν τοῖχον τοῦτον βαίνει παρόμοιος καὶ σύγχρονος τοῖχος, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται ὑπὸ τὴν πρὸς Β. οἰκοδομήν (Πίν. 37 α).

(β) Οἱ δύο, ὡς ἄνω, τοῖχοι διέρχονται διὰ μέσου τοίχων παλαιοτέρου κτίσματος, τοὺς ὁποίους καὶ ἐν μέρει κατέστρεψαν. Τοῦ παλαιοτέρου τούτου κτίσματος σώζονται τρεῖς παράλληλοι τοῖχοι ἐκ Β. πρὸς Ν. καὶ δύο κάθετοι πρὸς τοὺς προηγουμένους. Οἱ παλαιότεροι οὗτοι τοῖχοι εἶναι στενότεροι τῶν δύο μεταγενεστέρων, ἀποτελοῦνται δὲ ἐκ κανονικῶν δόμων ἐξ ὀρθογωνίων πωροπλίνθων, ἑδραζομένων ἐπὶ θεμελιώσεως — ἀνευ ἴχνῶν ἀσβεστοκονιάματος —, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὑλικὸν παλαιοτέρων κτισμάτων, ὡς λ.χ. τμήματα κορμῶν κιόνων. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν μεταγενεστέρων τοίχων διῆλθε διὰ μέσου καὶ παλαιοτέρου ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Ν. καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς Δ. κατέληγεν εἰς τὴν ὁδόν.

Ἐκ τῶν δύο, ὡς ἄνω, φάσεων, ἡ πρώτη χρονολογεῖται πιθανώτατα εἰς τοὺς μέσους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους καὶ ἡ δευτέρα εἰς τὴν ὕψιμον Ἑλληνιστικὴν περίοδον.

Εἰς τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ ἐκ Δ. πρὸς Α. σκέλους τοῦ Γ τοῦ οἰκοπέδου, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀπετέλει γωνίαν αὐλῆς, ἀπεκαλύφθη πήλινον φρέαρ, διαμ. 0.80 μ., ἡ ἀρχικὴ κατασκευὴ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐπιχώσεως καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ χείλους χαρακτῶν γραμμάτων, ἀνάγεται εἰς τοὺς ὑστέρους Κλασσικοὺς χρόνους (Πίν. 37 α καὶ γ). Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου, εἰς τὸ βάθος, ἀπεκαλύφθη γωνία κτίσματος Ἀρχαϊκῶν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, χρόνων.

Οἰκόπεδον Ἰω. Κουτσοδόντη

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγ. Εἰρήνης, εἰς Λίμπονες, νοτίως τῆς πόλεως (Πίν. 38 α - γ). Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὀρυγμάτων πρὸς οἰκοδόμησιν νέας οἰκίας, περὶ τὰ 30 μ. νοτιώτερον τῆς ὑπ' ἀριθ. 4 παλαιᾶς οἰκίας τοῦ αὐτοῦ ἰδιοκτήτου, ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος τῆς ΝΑ. γωνίας τῆς οἰκοδομῆς γωνία ἀρχαίας κατασκευῆς, ἡ ὁποία ἐν συνεχείᾳ ἠρευνήθη συστηματικῶς. Πρόκειται περὶ ὀρθογωνίου κατασκευῆς, ἐσωτ. διαστ. 1.05 × 1.65 μ., ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς ὁποίας εὑρίσκετο εἰς βάθος 1 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου. Τὰ τοιχώματα, πλ. 0.30 - 0.40 μ., ἐκτισμένα ἐξ ἀργῶν λίθων, ἐσώζοντο μέχρις ὕψους 1.10 μ. ἀπὸ τοῦ πυθμένος, ὁ ὁποῖος ἐσχηματίζετο ἐκ τοῦ φυσικοῦ στερεοῦ ἐδάφους.

Ἡ κατασκευὴ ἦτο πλήρης ἐπιχώσεως περιλαμβανούσης, πλὴν λειψάνων ὀργανικῶν οὐσιῶν, ὡς ὀστᾶ ζώων καὶ θαλάσσια ὄστρεα, διάφορα μικροαντικείμενα ὀστέινα καὶ χαλκᾶ, θραύσματα δύο μικρῶν πολυχρώμων ὑαλίνων ἀγγείων, τμήματα λύχνων πρωίμου μορφῆς καὶ μεγάλην ποσότητα θραυσμάτων πηλίνων ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων συνεκολλήθησαν μικρὰ μελανόμορφος ὑδρία, φέρουσα παράστασιν διονυσιακήν, μελαμβαφὴς κύλιξ καὶ σκύφος κ.ἄ. Ἡ ἐπίχωσις χρονολογεῖται προχείρως ἐκ τῶν εὑ-

ρημάτων εἰς τοὺς περὶ τὸ 500 π.Χ. χρόνους.

Πλησίον τῆς ὡς ἄνω κατασκευῆς, ἐπεσημάνθησαν μεγάλη συσσώρευσις λίθων καὶ ἄλλα εὐτελῆ λείψανα, ἐκ τῶν ὁποίων ὡρισμένα σαφῶς μεταγενέστερα, ὡς ἦτο τοῖχος, ὁ ὁποῖος διήρχετο ὑπεράνω τῆς κατασκευῆς καὶ ἐχρειάσθη νὰ διαλυθῇ, διὰ νὰ ὁλοκληρωθῇ ἡ ἔρευνα ταύτης.

Οἰκόπεδον Στυλ. Λυκούρη (Πίν. 39 α)

Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἐπὶ τῶν ὁδῶν Στρατ. Πετρίτη καὶ Φιλελλήνων καὶ εἰς βάθος 0.30 μ., ἀπεκαλύφθη τὸ ἄνω μέρος μεγάλου ὀρθογωνίου τάφου, Ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἶχε κατεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ. καὶ ἦτο ὀρθογώνιος κτιστὸς κιβωτιόσχημος, ἐσωτ. διαστ. 2.70 × 1.14 μ. Τὰ τοιχώματά του, πλ. 0.65 καὶ ὕψ. 1.47 μ., ἦσαν ἐκτισμένα ἐξ ἀργῶν λίθων, μὲ χρῆσιν κεράμων καὶ ἀσβεστοκονιάματος ἐνδιαμέσως. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν. Ὡς καλύμματα τοῦ τάφου ἐχρησίμευον μεγάλαι τετράπλευροι πώριναι πλάκες. Ὁ τάφος εὑρέθη πλήρως συλημένος.

Φανερωμένη

Κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν ὁδοῦ, ἀγούσης ἐκ τῶν Φυλακῶν Αἰγίνης εἰς θέσιν « Λαζάρου Πλάκες », ἀπεκαλύφθησαν παρὰ τὸ νότιον ὅριον τῆς ὁδοῦ δύο ὑπόγειοι θαλαμωτοὶ τάφοι. Ἡ κάθοδος πρὸς τὸν θάλαμον ἑκάστου ἐκ τῶν τάφων ἤρχιζεν ἐκ τῆς ὁδοῦ, ἐνῷ οἱ θάλαμοι εὑρίσκοντο κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ παρακειμένου κτήματος (Πίν. 40 α).

Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν τάφων εὑρίσκεται 15 μ. ΒΑ. τῆς ἐκκλησίας τῆς Φανερωμένης. Ὁ θάλαμος ἦτο προσιτὸς ἐκ Β., διὰ καθόδου ἐξ ἑπτὰ λαξευτῶν βαθμίδων. Ἡ εἴσοδος, πλ. 1 μ., εὑρέθη πεφραγμένη δι' ἀκανονίστων κατὰ τὸ πλεῖστον πωρολίθων, ὡς καὶ δι' ὑλικοῦ εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ὁ θάλαμος, τετράπλευρος, λαξευτός, διαστ. 13.10 × 2.85, μεγ. ὕψ. 1.90 μ., μὲ ἐλαφρῶς σαμαρωτὴν ὀροφήν, ἦτο πλήρως συλημένος. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως πάντως τῆς καθόδου καὶ τοῦ θαλάμου εὑρέθησαν πολλὰ ἀξιόλογα ὄστρακα, ὡρισμένα ἐκ τῶν ὁποίων μελανόμορφα καὶ ἐρυθρόμορφα.

Ὁ δεύτερος τάφος εὑρίσκετο 2.50 μ. πρὸς Α. τοῦ πρώτου καὶ ἦτο μικρότερος ἀλλὰ περισσότερον ἐπιμελημένης κατασκευῆς. Ὁ θάλαμος ἦτο προσιτὸς διὰ καθόδου ἐξ ἓξ βαθμίδων (Πίν. 39 β). Ἦτο σχεδὸν τετράγωνος, διαστ. 2.65 × 2.40, μεγ. ὕψ. 1.84 μ. Ἡ ὀροφὴ ἦτο σαμαρωτή. Ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἀνὰ μία σαρκοφάγος πλήρως καταστραφεῖσα. Τὰ τοιχώματα καὶ ἡ ὀροφὴ τοῦ θαλάμου, πλὴν τοῦ χώρου τοῦ καταλαμβανομένου ὑπὸ τῶν σαρκοφάγων, ὡς καὶ τὰ τοιχώματα καὶ αἱ βαθμίδες τῆς καθόδου, πιθανώτατα δὲ καὶ ὁ μεταξὺ τῶν σαρκοφάγων διάδρομος, ἔφερον ἐπένδυσιν διὰ κονιάματος (Πίν. 40 β). Καὶ ὁ τάφος οὗτος εὑρέθη συλημένος. Πλησίον τοῦ δαπέδου εὑρέθησαν ἴχνη ὀστῶν διατεταραγμένα καὶ τρία κρανία.

Καὶ οἱ δύο τάφοι ἀποτελοῦν μέρος εὐρυτέρας νεκροπόλεως, τὰ ἴχνη τῆς ὁποίας εἶναι ἐμφανῆ εἰς τὴν περιοχὴν μεταξὺ Φανερωμένης καὶ Φυλακῶν. Ἐντὸς τοῦ κτήματος Ρούσσου ἀνεσκάφη τὸ 1963 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐνδιαφέρων λαξευτὸς τάφος, τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[13].

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

*

GROTTE DE KITSOS

Le chantier de la Grotte de Kitsos est devenu cette année une sorte d'école de fouilles préhistorique. Outre l'expérience pratique les stagiaires ont pu acquérir des notions de zoologie, grâce aux exposés faits durant la campagne de fouilles par R. Jullien (anatomiste) et H. Chevallier (malacologue), et se familiariser avec la céramique préhistorique de Kitsos.

Les travaux ont eu lieu simultanément au site extérieur et dans la grotte.

A l'exterieur le foyer Σ1 contenait sur 0,50 m d'épaisseur des débris de bois carbonisés, des coquilles marines, des éclats d' obsidienne, quelques tessons de céramique et un poinçon court en os (Pl. 41 b). Ce foyer comme le foyer Σ2, fouillé en 1970, et comme la zone M1 qui a été aménagée pour servir de campement (peut-être cabane sommaire) fait partie d'un ensemble révélant une occupation préhistorique tardive, probablement de l'époque du Bronze Ancien.

La brèche osseuse du Niveau II, sur lequel reposent ces témoins, a fourni un intéressant matériel. Aux restes, très fossilisés, de daim et de loup viennent s'ajouter diverses espèces dont un grand carpin proche de celui qui se trouve dans les niveaux paléolithiques de la Grotte de Franchthi, de la panthère et de la grande hyène.

13. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 74 κ.ἑ. Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τάφων εἰς θέσιν « Μύλοι », βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 130 κ.ἑ., ἔνθα παλαιοτέρα βιβλιογραφία.

Dans la Grotte la fouille s'est poursuivie sur la banquette entre le Sondage 1 et le centre de la salle 1. C'est dans cette partie du chantier qu'ont surtout travaillé les stagiaires et aussi à l'extérieur de la grotte.

Au Nord de la salle 1, dans l'extension du Sondage 2, la fouille a rencontré d'abord le niveau d'occupation classique du 5o et 4o siècle (couche 1 d) et a mis en évidence le niveau néolithique le plus ancien daté de 4000 ans avant J.-C. Dans ce niveau (couche 4 c), près d'un foyer en place, avaient été jetés des restes de cuisine (chèvre et sanglier notamment), quelques obsidiennes et des vases brisés (Pl. 41 c). Parmi ceux-ci deux types nouveaux à Kitsos ont pu être reconstitués. Ils caractérisent cette couche 4 c. Ce sont:

— une poterie peinte mate sur enduit blanc poli, à forme élaborée et pâte très fine et très bien cuite (Pl. 41 a),

— une poterie polie monochrome de forme tronconique à oreilles verticales perforées en pâte assez fine mais friable.

Au-dessous de cette couche 4 c apparaît un horizon brun-rouge foncé, la couche 5, qui correspond à une phase très ancienne de l' occupation de la grotte. En effet le passage de l'homme est attesté par de petits charbons diffus, des coquilles marines et un outil en os poli qu'accompagnent des restes de gros animaux tels que l'ours. Des feuilles très riches en micro-faune séparent les niveaux archéologiques dans la couche 5 qui se subdivise actuellement en quatre.

Le travail en laboratoire a permis aux stagiaires de participer au traitement de conservation des ossements et coquilles, aux déterminations zoologiques, au tri de certains éléments irrécupérables au chantier, tels les dents de petits rongeurs des couches anciennes, à l'étude à la loupe binoculaire de certains détails de l'industrie lithique et des objets de parure.

La restauration des céramiques a abouti à une série de nouveaux types de vases que nous ne connaissions qu'à l'état fragmentaire.

En résumé les faits marquants de cette campagne sont:

— la nouvelle orientation du chantier vers la formation des jeunes archéologues se destinant à la Préhistoire,

— la découverte de deux nouvelles espèces de céramiques caractérisant la couche néolithique la plus ancienne à Kitsos (4000 avant J.-C.),

— la mise en évidence, à l'extérieur et dans la grotte, de niveaux très anciens, riches en mammifères fossiles et correspondant à une occupation du Paléolithique. Une datation par le C 14, sur les charbons de la couche 5a donne un âge de 40.000 ans à ces dépôts. Cette période reste encore à préciser, comme restent à trouver au cours des prochaines recherches les industries qui lui correspondent.

N. LAMBERT

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΟΜΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Μὲ ἀμείωτον ρυθμὸν ἀποδόσεως ἀλλὰ καὶ συνεχῶς αὐξανομένη εἰς ἔκτασιν ὑπῆρξεν ἡ δραστηριότης τῆς 1ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972.

Περιοδεῖαι, αὐτοψίαι, καταγραφαὶ ἀντικειμένων, ἀνασκαφαί, διαμορφώσεις χώρων, συντήρησις μνημείων καὶ ἀναστηλώσεις διενηργήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν εἰς τὴν Περιφέρειαν τῆς Ἐφορείας ὡς ἑξῆς:

(1) Νομὸς Ἀττικῆς καὶ Πειραιῶς: Ἀθῆναι, Καισαριανή, Μονὴ Ἀστερίου, Μονὴ Καρέα, Πεντελικόν, Ἀμαρούσιον, Χαλάνδρι, Μενίδι, Αὐλῶν, Δαφνί, Μονὴ Ὁσίου Μελετίου, Μονὴ Ἁγίου Ἱεροθέου, Μέγαρα, Πάρνης, Κουβαράδες, Παιανία, Κορωπί, Ὑμηττός, Καλύβια Κουβαρᾶ, Σαλαμίς, Αἴγινα, Πόρος, Ὕδρα, Σπέτσαι κ.ἄ.

(2) Νομὸς Βοιωτίας: Θῆβαι, Λεβάδεια, Ὀρχομενός, Ἁλίαρτος, Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ, Λεῦκτρα, Θεσπιαί, Αἰγόσθενα, Ἀλεποχώρι, Κόκκινον, Ἄσκρη κ.ἄ.

(3) Νομὸς Εὐβοίας: Ἐπειδὴ τὴν μέριμναν διὰ τὰ μνημεῖα τοῦ Νομοῦ Εὐβοίας ἔχει ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μυρτὼ Γεωργοπούλου, αἱ περιοδεῖαι τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἐφορείας περιωρίσθησαν εἰς τὴν Χαλκίδα καὶ τὴν Λίμνην.

(4) Νομὸς Φθιώτιδος: Λαμία, Λουτρὰ Ὑπάτης, Ὑπάτη, Μονὴ Ἀγάθωνος, Ἡράκλεια, Κομποτάδες, Μονὴ Ἀντινίτσας, Ἀχινός, Μενδενίτσα, Δομοκός, Θαυμακὸς κ.ἄ.

(5) Νομὸς Εὐρυτανίας: Καρπενήσι, Μονὴ Τατάρνας, Δυτικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Φραγκίστα, Παυλόπουλον, Παπαδιά, Δομιανοί, Συνοικισμὸς Δομιανῶν καὶ Βραγγιανά.

(6) Θεσσαλία: Ἂν καὶ τὴν μέριμναν διὰ τὰ μνημεῖα τῶν τεσσάρων Νομῶν Θεσσαλίας καὶ τῶν Βορείων Σποράδων, ὡς καὶ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως, διασώσεως καὶ ἀναδείξεως τούτων, διεξάγει μετὰ πολλῆς δραστηριότητος ὁ Ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Βόλου Νικόλαος Νικονάνος, ἐν τούτοις ἐγένοντο καὶ ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου περιοδεῖαι εἰς Βόλον, Ν. Ἀγχίαλον, Σούρπην, Ἀμαλιάπολιν, Πορταριάν, Μηλέαν Πηλίου, Μετέωρα, Καστράκι, Τσάγεζι - Κομνήνιον, Λάρισαν, Ἁγιάν, Μεταξοχώρι, Μεγαλόβρυσον, Ἀσκητήρια Ἁγίων Ἀναργύρων, Ἁγιόκαμπον, Βιλίτσαν, Καρδίτσαν, Φυλακτήν, Μονὴν Κορώνης κ.ἀ.

Ἀλλά, καὶ ἐκτὸς τῶν ἑνδεκα Νομῶν τῆς ἁρμοδιότητος τῆς Ἐφορείας, ἐγένοντο περιοδεῖαι καὶ εἰς: Μυτιλήνην, Πάτμον, Τῆνον, Μῆλον, Κεφαλληνίαν, Σπάρτην, Μυστρᾶν, Πάτρας, Κόρινθον, Μονὴν Ἀγνοῦντος, Σοφικόν, Ναύπακτον, Ἄργος, Ναύπλιον, Παλαιὰν Ἐπίδαυρον, Θεσσαλονίκην, Ἰωάννινα, Δωδώνην, Λευκάδα, Νικόπολιν, Ἄκτιον, Πάργαν κ.ἀ.

Τέλος, ἀνετέθη καὶ ἡ ἐκτέλεσις σημαντικῶν ἐργασιῶν ἐκτὸς τῆς Περιφερείας εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τῆς Ἐφορείας, ὡς ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Ἰουστινιανείου τείχους εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, ἡ ἀναστήλωσις τοῦ φρουρίου καὶ ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς Ναύπακτον καὶ ἡ ἀνασκαφὴ εἰς Ἀκροναυπλίαν.

Ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Ν. Νικονάνος εἰς ἰδιαιτέραν ἔκθεσιν θὰ ἐκθέσῃ τὰς ἐργασίας, τὰς ὁποίας ἐπέβλεψεν οὗτος εἰς Θεσσαλίαν καὶ Βορείους Σποράδας, ἡ Ἐπιμελήτρια δὲ κ. Μ. Γεωργοπούλου θὰ ἐκθέσῃ τὰ περὶ τῆς δραστηριότητός της εἰς Εὔβοιαν.

Ἐδῶ ἐκτίθενται περιληπτικῶς αἱ ἐργασίαι τὰς ὁποίας διεξήγαγον μὲ εὐσυνειδησίαν, ἐργατικότητα καὶ ἐπιστημονικὴν ὑπευθυνότητα αἱ βοηθοὶ Μ. Λάζαρη, Ν. Μιχάλου, Ἀ. Κουρέντα καὶ Ἑλ. Γκίνη ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐφόρου.

ΑΘΗΝΑΙ

Μονὴ Πετράκη[1]

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 ὑπὸ τῶν συντηρητῶν Ν. Κάιλα καὶ Π. Καράγιαννη ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς, Ἐπισκόπου κ. Βασιλείου. Δύο μεταγενέστεραι παραστάσεις εἰς τὰς ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ παραστάδας ἀφῃρέθησαν καὶ ὁ κενὸς χῶρος ἐκαλύφθη διὰ μείγματος εἰς οὐδέτερον τόνον.

Ὁ ζωγράφος Ἰ. Καροῦζος συνεχίζει τὴν ἁγιογράφησιν τοῦ μεταγενεστέρου νάρθηκος.

Ἀνασκαφὴ εἰς Μητροπολιτικὸν ναὸν

Κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς Ὑπηρεσίας τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Συμβούλιον τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ κατέστρεψε τὸ πλακόστρωτον πεζοδρόμιον μεταξὺ τοῦ κτηρίου καὶ τοῦ Β. ὁρίου τοῦ περιβόλου τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου καὶ ἤρχισε τὴν σκαφὴν τοῦ χώρου διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, προκειμένου νὰ δημιουργηθῇ ὑπόγειον, πρὸς ἐγκατάστασιν λεβητοστασίου καὶ λοιπῶν μηχανημάτων

1. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 185 - 186.

διὰ τὴν θέρμανσιν τοῦ ναοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως, ἀπὸ βάθους 1 μ. καὶ κατωτέρω, παρετηρήθησαν λείψανα τοιχοποιίας, διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι κατασκευῆς τοῦ ὑπογείου καὶ ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἀνέλαβε τὴν διενέργειαν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν Μ. Λάζαρη, Ἑλ. Γκίνη καὶ Νικ. Παπαδάκη.

Ἡ ἀνασκαφή, ἡ ὁποία ἔφθασεν εἰς βάθος 7 μ. ὑπὸ τὴν εὐθυντηρίαν τοῦ μαρμαρίνου τοιχοβάτου τοῦ ναοῦ, ἀπεκάλυψε λείψανα τοιχοποιίας, πίθους καὶ ἄλλα ἀρχαῖα, τὰ κυριώτερα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἑξῆς:

(1) Εἰς βάθος 4.75 μ. δωρικὸς κίων ἐκ πωρολίθου, διαμ. 0.32 καὶ ὕψ. 2.05 μ. Οὗτος εὑρέθη παρὰ τὴν νοτίαν θεμελίωσιν τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ὀρθός, χωρὶς ὅμως νὰ ἐδράζεται ἐπὶ βάσεως ἢ στυλοβάτου. Κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ὕψους του ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὕδατος. Μετὰ τὴν ἄντλησιν τοῦ ὕδατος καὶ τὴν διερεύνησιν τῆς θέσεως, ἡ ὁποία οὐδὲν ἀπέδωσεν, ἀνεσύρθη ὁ κίων καὶ ἐτοποθετήθη παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ περιβόλου τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου (Σχέδ. 1· Πίν. 42 δ).

(2) Πλακόστρωτον δάπεδον Δα. Εὑρέθη εἰς βάθος 4.41 μ. καὶ ἔχει κατεύθυνσιν Β.- Ν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ πηλίνας ὀρθογωνίους πλάκας, διαστ. πλευρῶν 0.65 × 0.64 καὶ 0.67 × 0.64, πάχ. 0.03 μ. Αἱ πλάκες πατοῦν ἐπὶ ὑποστρώματος ἐξ ἐλαφρᾶς λιθορριπῆς, ἀσβέστου καὶ ἀμμοχάλικος, συνολ. ὕψ. 0.08 μ. Τὸ δάπεδον σώζεται εἰς δύο μόνον σειράς, συνολ. πλ. 1.30 καὶ εἰς μῆκ. 3.92 μ. Καὶ ἡ μὲν βορεία πλευρά του ἔχει καταστραφῆ ὑπὸ τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ ἡ δὲ νοτία συνεχίζεται εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ νοτίου ὄχθου τοῦ χώρου. Ζημίας ἔχει ὑποστῆ καὶ ἀπὸ δύο πίθους, οἱ ὁποῖοι κατεσκευάσθησαν μεταγενεστέρως ἐπ' αὐτοῦ (Σχέδ. 1· Πίν. 42 α, γ). Τὰ χώματα κάτωθεν τοῦ δαπέδου ἦσαν ἐλαφρά, καστανόχροα καὶ περιεῖχον ὄστρακα μελαμβαφῶν καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων. Τὸ δάπεδον τοῦτο θὰ ἀνῆκεν εἰς κτήριον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὴν μέσην περίοδον τῆς Ρωμαιοκρατίας.

(3) Τμῆμα πηλίνου ἀγωγοῦ, ἀνοικτοῦ, τετραγώνου διατομῆς, μήκ. 0.50 μ., ἐσωτ. διαστ. 0.16 × 0.12 μ.· εὑρέθη δυτικῶς τοῦ δαπέδου Δα καὶ εἰς βάθος 0.50 μ. ἀπ' αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (κιμηλιᾶς).

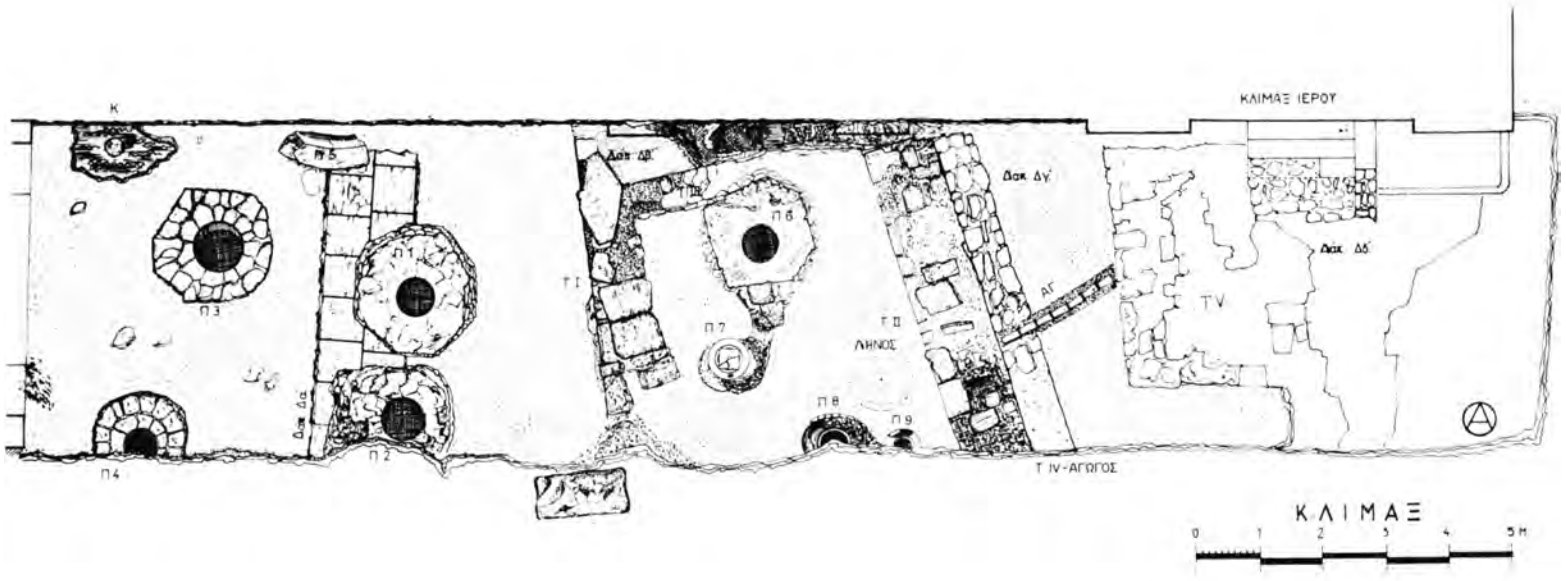
(4) Τοῖχος ΤΙ. Εὑρέθη εἰς βάθος 3.62 καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἀνατολικῶς τοῦ δαπέδου Δα (Σχέδ. 1· Πίν. 42 α). Ἀποτελεῖται ἀπὸ πωρολίθους εἰς β΄ χρῆσιν, διαφόρων σχημάτων καὶ διαστάσεων 0.87 × 0.54, 0.55 × 0.56, 0.40 × 0.35, 1.49 × 0.42 καὶ 0.55 × 0.36 μ. Μεταξὺ δύο σειρῶν δόμων ὑπάρχει ζώνη τοιχοδομίας ἐξ ἀσβεστοκονίας, ὕψ. 0.16 μ. Εἰς τὰ κενὰ τῶν ἁρμῶν ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὀπταὶ πλίνθοι. Ὁ τοῖχος ΤΙ, ὁ ὁποῖος ἔχει κατεύθυνσιν ΒΔ.- ΝΑ. καὶ μῆκος 4.50 μ., εἶναι θεμελιωμένος ἐπὶ βραχώδους ἐδάφους, τὸ ὁποῖον ὅμως ἔχει κλίσιν πρὸς Δ. Διὰ τοῦτο τὸ ὕψος τοῦ εὑρεθέντος τοίχου εἰς μὲν τὴν δυτικήν του ὄψιν εἶναι 1.40 μ. εἰς δὲ τὴν ἀνατολικὴν 1.10 μ. Τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τοίχου ἔχει καταστραφῆ ὑπὸ τῆς θεμελιώσεως τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ, τὸ δὲ νότιον σχηματίζει ὀρθὴν γωνίαν μὲ ἕτερον τοῖχον βαίνοντα πρὸς Δ. Τοῦ τοίχου τούτου ἀπεκαλύφθησαν μόνον δύο ἐπάλληλοι δόμοι ἐκ πωρολίθου, διαστ. 1.45 × 0.41 καὶ 1.18 × 0.71 μ. Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν ἠρευνήθη περαιτέρω, καθ' ὅσον εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τῆς τοιχοποιίας τοῦ βορείου περιβόλου τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου.

Εἰς στρῶμα ἐπιχώσεως, ὕψ. 0.35 μ., μεταξὺ τοῦ δαπέδου Δα καὶ τοῦ τοίχου ΤΙ, περιεῖχοντο θραύσματα κεράμων στέγης, συντρίμματα τοιχοποιίας μὲ ἀσβεστοκονίαν, θραύσματα κοινῶν ἀδιακοσμήτων ἀγγείων ἀλλὰ καὶ μελαμβαφῶν, τεμάχιον στομίου μεγάλου πηλίνου πίθου καὶ τεμάχιον λιθίνου κατωφλίου, διαστ. 0.57 × 0.38 × 0.19 μ., τὸ ὁποῖον εἶχε χρησιμοποιηθῆ εἰς β΄ χρῆσιν, ἐφ' ὅσον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του ὑπάρχει στρῶμα κουρασανίου.

Ἡ χρῆσις ἀρχαιοτέρου ὑλικοῦ, ὁ τρόπος τῆς συναρμολογήσεώς του, τὸ ἀσβεστοκονίαμα καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν μεταξὺ τῶν δόμων κενῶν, διὰ τεμαχίων μεγάλων ὀπτῶν πλίνθων, μᾶς ὁδηγοῦν νὰ χρονολογήσωμεν τὸ κτήριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ τοῖχος ΤΙ, εἰς τοὺς ὑστέρους Ρωμαϊκοὺς καὶ τοὺς πρώτους Παλαιοχριστιανικοὺς αἰῶνας (Πίν. 42 α, γ, 43 β).

(5) Τοῖχος ΤΙΙΙ. Οὗτος συνδέεται ὀργανικῶς καὶ κατ' ὀρθὴν γωνίαν μετὰ τοῦ τοίχου ΤΙ (Σχέδ. 1). Εἶναι θεμελιωμένος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (κιμηλιᾶς) καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ἀργῶν λίθων μὲ ἰσχυρὸν συνδετικὸν κονίαμα. Τὸ ὕψος του εἶναι 0.78 καὶ τὸ πλάτος του 0.60 μ., ἀλλὰ εἰς τὴν θεμελίωσίν του ἔχει προεξοχὴν (πατούραν) κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς του, πλ. 0.10 μ. Εἰς μῆκος 1.35 μ. ἀπὸ τῆς διασταυρώσεώς του μὲ τὸν τοῖχον ΤΙ ἔχει καταστραφῆ ὑπὸ μεταγενεστέρου πίθου (Π6). Ἡ βορεία του πλευρὰ φέρει ἐπίχρισμα, πάχ. 0.015 μ.

(6) Δαπέδον Δβ. Μέρος του μόνον, διαστ. 1.05 × 0.87 μ., διεσώθη εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ τοίχου ΤΙΙΙ, εἰς τὴν θέσιν ὅπου γωνιάζει μὲ τὸν τοῖχον ΤΙ (Σχέδ. 1). Πάντως εἶναι μετα-

Σχέδ. 1. Μητροπολιτικὸς ναὸς Ἀθηνῶν. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

γενέστερον τοῦ ΤΙΙΙ, καθ' ὅσον τὸ ἐπίχρισμα τοῦ τοίχου τούτου κατέρχεται χαμηλότερον κατὰ 0.10 μ. τῆς ἄνω ἐπιφανείας του. Τὸ συνολικὸν πάχος τοῦ δαπέδου Δβ εἶναι 0.10 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὰ ἀκανόνιστα τεμάχια λατύπης, διαστ. 0.05 × 0.025 × 0.03 μ., τὰ ὁποῖα ἔχουν τοποθετηθῆ μὲ τὴν στενοτέραν πλευράν των πρὸς τὰ ἄνω, « κολυμβητὰ » εἰς ἰσχυρὸν μεῖγμα κουρασανίου.

(7) Τοῖχος ΤΙΙ. Εὑρέθη εἰς βάθος 2.18 μ. πρὸς Α. τοῦ τοίχου ΤΙ. Ἔχει καὶ οὗτος κατεύθυνσιν ΒΔ.- ΝΑ., ἀλλὰ μὲ μεγαλυτέραν ἀπὸ τὸν ΤΙ ἀπόκλισιν πρὸς Α. (Σχέδ. 1· Πίν. 42 α). Εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων, εἰς β΄ χρῆσιν, καὶ συνδετικοῦ κονιάματος. Μεταξὺ τῶν δόμων τῶν πωρολίθων μεσολαβεῖ κοινὴ τοιχοποιία, ἐκ διαφόρων ἀκατεργάστων λίθων, κονιάματος καὶ ὀλίγων θραυσμάτων κεράμων, ἡ ὁποία κατὰ διαστήματα διακόπτεται ὑπὸ ὀρθῶν πωρολίθων, ὕψους μεγαλυτέρου τοῦ 1 μ. (Πίν. 43 α). Ὁ ΤΙΙ, σωζ. ὕψ. 2.40 μ., εἶναι θεμελιωμένος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (κιμηλιᾶς). Εἰς στρῶμα ἐπιχώσεως πρὸ τοῦ ΤΙΙ, ὕψ. 0.30 - 0.50 μ., εὑρέθησαν θραύσματα κοινῶν ἀγγείων ἀλλὰ καὶ ἐλάχιστα μελαμβαφῶν, τεμάχια ὑαλίνων δοχείων, τεμάχιον μαρμάρου καὶ ἄνω δίσκος λύχνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διακρίνεται κεφαλὴ βοὸς κατ' ἐνώπιον.

Ἐκ τοῦ τρόπου δομῆς καὶ τῆς χρήσεως ὀρθῶν δόμων κατὰ διαστήματα, ὁ τοῖχος ΤΙΙ δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα περίπου· ἀνήκει δηλαδὴ εἰς κτήριον τοῦ συγκροτήματος τοῦ κομψοτάτου βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου (ΙΒ΄ αἰ.) Μεταξὺ τῶν τοίχων ΤΙ καὶ ΤΙΙ καὶ εἰς βάθος 4.50 μ. εὑρέθησαν σπαράγματα τοιχογραφιῶν.

(8) Ληνός. Εὑρέθη πρὸ τοῦ τοίχου ΤΙΙ, εἰς ἀπόστασιν 0.40 ἀπὸ τῆς Δ. πλευρᾶς αὐτοῦ καὶ 0.60 μ. ἀπὸ τοῦ Ν. ὄχθου. Εἶναι κατεσκευασμένος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐξ ἰσχυροῦ κουρασανίου μετὰ θραυσμάτων κεράμων, εἰς βάθος 2.40 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ΤΙΙ. Τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων τοῦ ληνοῦ εἶναι 0.10 καὶ ἡ διάμετρος 0.75 μ. Εἰς τὸ μέσον τοῦ πυθμένος του ὑπάρχει ὀπή, διαμ. 0.08 μ.

(9) Τοῖχος - ἀγωγὸς ΤΙΥ. Εὑρέθη εἰς βάθος 1.86 μ. Πρόκειται περὶ κοινῆς τοιχοποιίας ἐκ λίθων καὶ ἀσβεστοκονίας, ἡ ὁποία περιβάλλει ἀγωγὸν κυκλικῆς διατομῆς, τὸ κάτω ὅμως ἥμισυ τοῦ ὁποίου, πλ. 0.24 - 0.27 καὶ ὕψ. 0.24 - 0.25 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ πηλόν, οὐχὶ καλῶς ὠπτημένον. Ὁ τοῖχος ΤΙΥ, πλ. 0.70 καὶ ὕψ. 0.55 μ., εἶναι μεταγενέστερος τοῦ τοίχου ΤΙΙ καὶ βαίνει κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ χωρὶς νὰ συνδέεται ὅμως ὀργανικῶς μετ' αὐτοῦ (Σχέδ. 1· Πίν. 42 β).

(10) Πήλινος ἀγωγός. Εὑρέθη εἰς βάθος 0.70 μ. μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ. καὶ ἔχει κατασκευασθῆ ἐπὶ καὶ καθέτως τοῦ ΤΙΥ, τοῦ ὁποίου φυσικὰ εἶναι μεταγενέστερος (Σχέδ. 1· Πίν. 42 β). Τοῦ ἀγωγοῦ τούτου ἐσώθησαν μόνον ἑπτὰ κυλινδρικοὶ σωλῆνες ἐξ ὑποκίτρινου πηλοῦ, τὸ μῆκος τῶν ὁποίων κυμαίνεται ἀπὸ 0.315 - 0.34 μ., ἡ δὲ διάμετρός των ἐξωτερικῶς μὲν εἶναι 0.135 ἐσωτερικῶς δὲ 0.115 μ. Ἡ διάμετρος τοῦ ἑνὸς ἄκρου τῶν σωλήνων αὐτῶν μειοῦται εἰς 0.09 μ., ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται στεγανὴ σύνδεσις μεταξύ των. Ὁ ἀγωγὸς ἀνήκει εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῶν κατασκευῶν πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ.

(11) Δάπεδον Δγ. Ἀνατολικῶς τοῦ ΤΙΥ καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ προηγουμένου πηλίνου ἀγωγοῦ, ἁπλοῦται δάπεδον προχείρου κατασκευῆς ἐκ χαλίκων καὶ πεπατημένου πηλοχώματος. Τοῦτο εἶναι μεταγενέστερον καὶ θὰ πρέπει νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀνατολικῆς κλίμακος τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ (Σχέδ. 1).

(12) Τοιχοποιία ΤΥ. Εἶναι συμπαγὴς καὶ ἄμορφος μάζα τοιχοποιίας ἐξ ἀργῶν λίθων, ἀσβεστοκονίας καὶ θραυσμάτων πλίνθων, σποραδικῶς. Ἔχει μῆκος 4.15 καὶ ὕψ. 1.30 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνειά της εὑρίσκεται εἰς βάθος 1 μ., εἰς τὸ ὁποῖον κατήρχετο καὶ ἡ μαρμαρίνη ἀνατολικὴ κλῖμαξ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ, κατὰ τὴν ἀρχικὴν κατασκευήν της. Διότι πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐδῶ ὅτι ἡ κλῖμαξ αὕτη, ὡς καὶ ἡ δυτικώτερον ἑτέρα, ἀρχικῶς εἶχε τοὐλάχιστον πέντε βαθμίδας καὶ ὄχι δύο, ὡς ἔχει σήμερον. Αἱ τρεῖς βαθμίδες ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ κατασκευασθέντος μεταγενεστέρως πλακοστρώτου πεζοδρομίου (Σχέδ. 1· Πίν. 42 β, 43 δ).

(13) Δάπεδον Δδ. Σημειοῦται ἁπλῶς ὅτι τοῦτο, ἀποτελούμενον ἐξ ἀσβεστοκονίας, ἁπλοῦται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ΤΥ καὶ ἀσφαλῶς κατεσκευάσθη πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ πρὸ τῆς κλίμακος τοῦ Ἱεροῦ χώρου κατὰ τὴν ἀρχικήν της μορφήν (Σχέδ. 1).

(14) Εἰς τὸν δυτικῶς τοῦ τοίχου ΤΙΙ χῶρον εὑρέθησαν κατεσπαρμένοι εἰς διάφορα ὕψη ἐννέα πίθοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἓξ, ἤτοι οἱ 1, 2, 3, 4, 5 καὶ 6, εἶναι κτιστοί, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς, οἱ 7, 8 καὶ 9, εἶναι πήλινοι (Σχέδ. 1· Πίν. 42 α, γ, 43 γ). Οἱ πίθοι 1, 2 καὶ 5 κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου Δα, τὸ ὁποῖον καὶ κατέστρεψαν. Ὁ πίθος 6 κατέστρεψε τὸν τοῖχον

ΤΙΙΙ. Οἱ κτιστοὶ πίθοι, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται εἰς διάφορα βάθη καὶ ἔχουν μεγάλα ὕψη (ἕως 2.25 μ.) καὶ ἐσωτερικὰς διαμέτρους μέχρι 1.40 μ., φέρουν ἐσωτερικὸν ἐπίχρισμα ἐξ ἰσχυροῦ κουρασανίου, πάχ. 0.02 μ. (Σχέδ. 2).

Ὁ πίθος 3, ὕψ. 1.75 μ., εὑρέθη εἰς βάθος 4.58 μ. δυτικῶς τοῦ πλακοστρώτου Δα, ἦτο δὲ δεξαμενὴ ὕδατος, ὡς μαρτυροῦν δύο ἀγωγοὶ ἀνοιγόμενοι εἰς τὴν κοιλίαν του, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ὑψηλότερον εὑρισκόμενος ἔφερεν ὕδωρ, ὁ δὲ ἄλλος μετέφερεν ὕδωρ πρὸς Β.

Ὁ πήλινος πίθος 7, εὑρεθεὶς εἰς βάθος 2.91 μ., ἐκαλύπτετο διὰ τετραγώνου πηλίνης πλακός, διαστ. 0.325 × 0.325 μ.

Τέλος, οἱ ἕτεροι δύο πήλινοι πίθοι, οἱ 8 καὶ 9, εὑρεθέντες εἰς βάθος 2.95 καὶ 3.20 μ. ἀντιστοίχως, ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ ἥμισυ, καθ' ὅσον τὸ ἕτερον ἥμισυ αὐτῶν εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ νοτίου ὄχθου (Σχέδ. 1· Πίν. 43 γ).

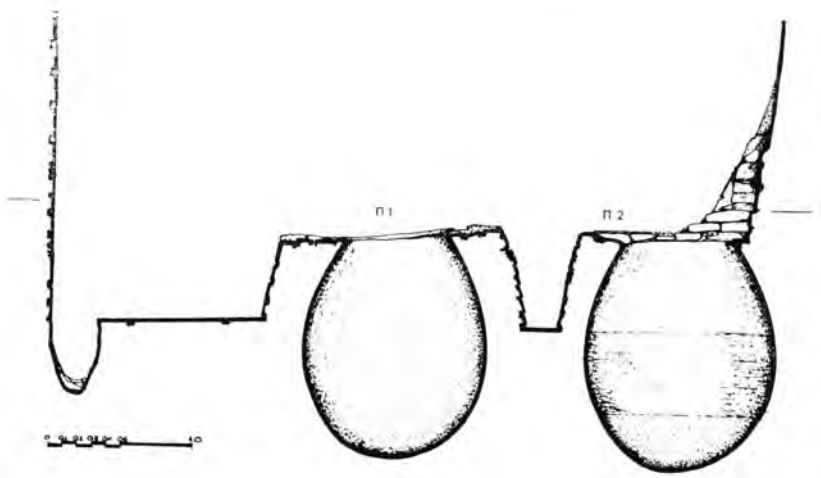
Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ πίθοι κατεσκευάσθησαν ἢ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰς θέσεις εἰς τὰς ὁποίας εὑρέθησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν κτηρίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνῆκον τὸ πλακόστρωτον δάπεδον Δα, οἱ τοῖχοι ΤΙ καὶ ΤΙΙΙ καὶ τὸ δάπεδον Δβ.

Ἀσφαλῶς, τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶναι σύγχρονοι τοῦ κτηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ τοῖχος ΤΙΙ, δηλαδὴ χρονολογοῦνται περὶ τὸν ΙΒ΄ αἰ.

Τὰ περιγραφέντα ὡς ἀνωτέρω εὑρήματα, ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ἀποκαλυφθέντα πρό τινων ἐτῶν (1956) εἰς τὴν κρύπτην, κάτωθεν τοῦ σημερινοῦ δαπέδου τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ Ἀθηνῶν (Γ. Δοντᾶ, Ἀνασκαφὴ ὑπὸ τὸν Ἱερὸν Ναὸν τῆς Μητροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ΑΕ 1953 - 1954, Γ΄, σ. 89 - 97), εἶναι σαφῆ δείγματα ὅτι εἰς τὸν χῶρον ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦτον καὶ τὸν πέριξ τοῦ παρακειμένου ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου εὑρίσκοντο κατὰ τὴν ὑστέραν ἀρχαιότητα, τὴν ρωμαϊκήν, παλαιοχριστιανικὴν καὶ τὴν μέχρι τοῦ ΙΒ΄ αἰ. περίοδον, σημαντικὰ κτήρια, ἀγνώστου πρὸς τὸ παρὸν μορφῆς καὶ προορισμοῦ.

Ἅγιος Ἐλευθέριος (Παναγία Γοργοεπήκοος)

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς γενομένας τὸ 1970 ἐργασίας (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 63), τὸ 1972 ἔγιναν τὰ ἑξῆς εἰς τὸν παρὰ τὴν Μητρόπολιν βυζαντινὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου: (α) το-

Σχέδ. 2. Μητροπολιτικὸς ναὸς Ἀθηνῶν. Τομὴ κατὰ πλάτος (πρβλ. Σχέδ. 1)

ποθέτησις μαρμαρίνου τέμπλου, δαπάναις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ, βάσει σχεδίων τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ (β) τοποθέτησις τριῶν νέων ξυλίνων θυρῶν, ὁμοίως δαπάναις τοῦ αὐτοῦ συμβουλίου καὶ βάσει σχεδίων τῆς Ὑπηρεσίας. Κατὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς βορείας καὶ νοτίας θύρας ἀφηρέθησαν μεταγενέστεραι κατασκευαὶ καὶ κάτω ἀπ' αὐτὰς εὑρέθησαν τὰ ἀρχικὰ μαρμάρινα κατώφλια. Ἐπὶ τῶν κατωφλίων τούτων καὶ ἀκριβῶς ὄπισθεν τῶν σταθμῶν τῶν μαρμαρίνων περιθυρωμάτων ἀπεκαλύφθησαν τετράγωνοι βαθύνσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν πληρωθῆ διὰ μολύβδου. Εἰς τὸν μόλυβδον εἶναι πακτωμένον ἀνὰ ἓν τετράγωνον τεμάχιον σιδήρου μὲ μίαν κοιλότητα εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν του. Εἰς τὴν κοιλότητα ταύτην περιεστρέφετο ὁ ἄξων τῶν ἀρχικῶν φύλλων τῆς θύρας.

Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων (Ἐξαρχεῖον Παναγίου Τάφου)

Ὁ ναὸς τοῦ Ἐξαρχείου τοῦ Παναγίου Τάφου, παρὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, εἶχεν ὑποστῆ ἐπικινδύνους ρωγμὰς καθ' ὅλον τὸ ὕψος τῶν τοίχων του καὶ τὰ ἐξωτερικά του ἐπιχρίσματα εἶχον κατὰ τὸ πλεῖστον καταρρεύσει, ὥστε καὶ ἡ ἀσφάλεια τοῦ κτηρίου εὑρίσκετο ἐν κινδύνῳ ἀλλὰ καὶ ἡ ἐμφάνισίς του ἦτο ἀθλία. Ἐπειδὴ ὁ ναὸς οὗτος εἶναι χαρακτηριστικὸν δεῖγμα μεταβυζαντινῆς μονοκλίτου βασιλικῆς, μὲ ἐπιμήκη καμάραν καὶ κόγχας (trompes) εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας, τῶν ἀρχῶν τῆς Τουρκοκρατίας (ΕΜΜΕ Β΄, σ. 96), ἡ Ἐφορεία ἐξετέλεσε, συμφώνως πρὸς ἐγκεκριμένον πρόγραμμα, σειρὰν ἐργασιῶν διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ μνημείου καὶ τὴν αἰσθητικὴν ἐμφάνισίν του.

Κατὰ τὰς ἐργασίας ταύτας διεπιστώθησαν τὰ ἑξῆς: (α) εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ ναοῦ ἔχει γίνει μεγάλη χρῆσις ἀρχαίου γλυπτοῦ ὑλικοῦ (Πίν. 44 α) καὶ (β) τὰ νεώτερα παράθυρα ὄχι μόνον εἶχον ἀλλοιώσει τὰς διαστάσεις καὶ τὴν μορφὴν τῶν παλαιῶν ἀλλὰ καὶ ὅτι ὑπεράνω τούτων ὑπῆρχον ἕτερα τρία τοξωτὰ εἰς τοὺς δύο μακροὺς τοίχους (Πίν. 44 β). Μετὰ τὰς διαπιστώσεις αὐτάς, ἀφῃρέθησαν τὰ ἐπιχρίσματα ἐξ ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ κτηρίου καί, ἀφοῦ ἠσφαλίσθη τοῦτο διὰ τῆς ἐμφράξεως τῶν ρωγμῶν καὶ τῶν ἐνδεδειγμένων συρραφῶν, ἀθεάτων ἐξωτερικῶς, ἔγινε τὸ κατάλληλον ἁρμολόγημα εἰς τὴν τοιχοποιίαν, ὥστε τὸ ἀρχαῖον ὑλικὸν νὰ παραμείνῃ ὁρατόν. Ἐν συνεχείᾳ, βάσει τῶν ἀποκαλυφθέντων μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων στοιχείων, ἀποκατεστάθησαν ἅπαντα τὰ παράθυρα εἰς τὴν ἀρχικήν των μορφήν (Σχέδ. 3 - 4).

ΜΕΝΙΔΙ

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος

Ἡ παρὰ τὸν σημερινὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Μενιδίου μικρὰ καμαροσκεπὴς μεταβυζαντινὴ βασιλικὴ εἶχεν ὑποστῆ ἐπικινδύνους ρωγμὰς κατὰ μῆκος τῆς καμάρας καὶ σοβαρὰς ἀλλοιώσεις ἐκ μεταγενεστέρων ἐπεμβάσεων (ΕΜΜΕ Γ΄ (1933), σ. 214). Διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ μνημείου ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

(1) Ὑποστύλωσις τῆς καμάρας ἐσωτερικῶς διὰ ξυλοτύπου.

(2) Ἀφαίρεσις τῆς κατεστραμμένης κεραμώσεως, τῶν ὄγκων τῶν μπάζων, τὰ ὁποῖα εἶχον συσσωρευθῆ ἐπὶ τῆς στέγης, ὡς καὶ τῆς ἐκ σιμέντου ἐπικαλύψεως τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ.

(3) Καθαρισμός, ἔμφραξις καὶ συρραφὴ τῶν ρωγμῶν.

(4) Κατασκευὴ μανδύου ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος διὰ τὴν συγκράτησιν τῆς καμάρας, ἡ ὁποία εἶχεν ὑποστῆ κάμψιν.

(5) Ἀποκατάστασις τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν κλίσεων τῶν μερῶν τῆς στέγης καὶ ἐπίστρωσις τούτων διὰ παλαιῶν κεράμων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διαγράφωνται σαφῶς τὰ περιγράμματα τῆς καμάρας, τοῦ ἀνατολικοῦ τεταρτοσφαιρίου, τῶν δύο ἡμιχωνίων καὶ τῆς ἡμιεξαγωνικῆς ἀψῖδος τοῦ Ἱεροῦ.

(6) Ἀνακατασκευὴ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιχρισμάτων εἰς ἀπόχρωσιν ἐναρμονιζομένην πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ μνημείου. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἐλήφθη πρόνοια ὥστε νὰ παραμείνουν ὁρατὰ τὰ ἀρχαῖα γλυπτά, τὰ ὁποῖα ἔχουν χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν τοιχοποιίαν ἢ ἔχουν τοποθετηθῆ πρὸς διακόσμησιν τοῦ ναΐσκου.

(7) Ἀποκατάστασις τοῦ τοξωτοῦ ὑπερθύρου διὰ θολιτῶν ἐκ πωρολίθου καὶ τοποθέτησις ξυλίνης θύρας.

(8) Ἀνανέωσις ἐσωτερικῶν ἐπιχρισμάτων, ὅπου δὲν ὑπῆρχον τοιχογραφίαι.

(9) Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ναΐσκου ἀπὸ τῆς ὑγρασίας ἔγινεν ἀποχωμάτωσις πρὸ τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ κατασκευὴ πεζουλίου, πλ. 0.30 μ.

Τὰς ἐργασίας ἐπώπτευσεν ἡ κ. Μ. Λάζαρη - Εὐστρατοπούλου.

ΥΜΗΤΤΟΣ

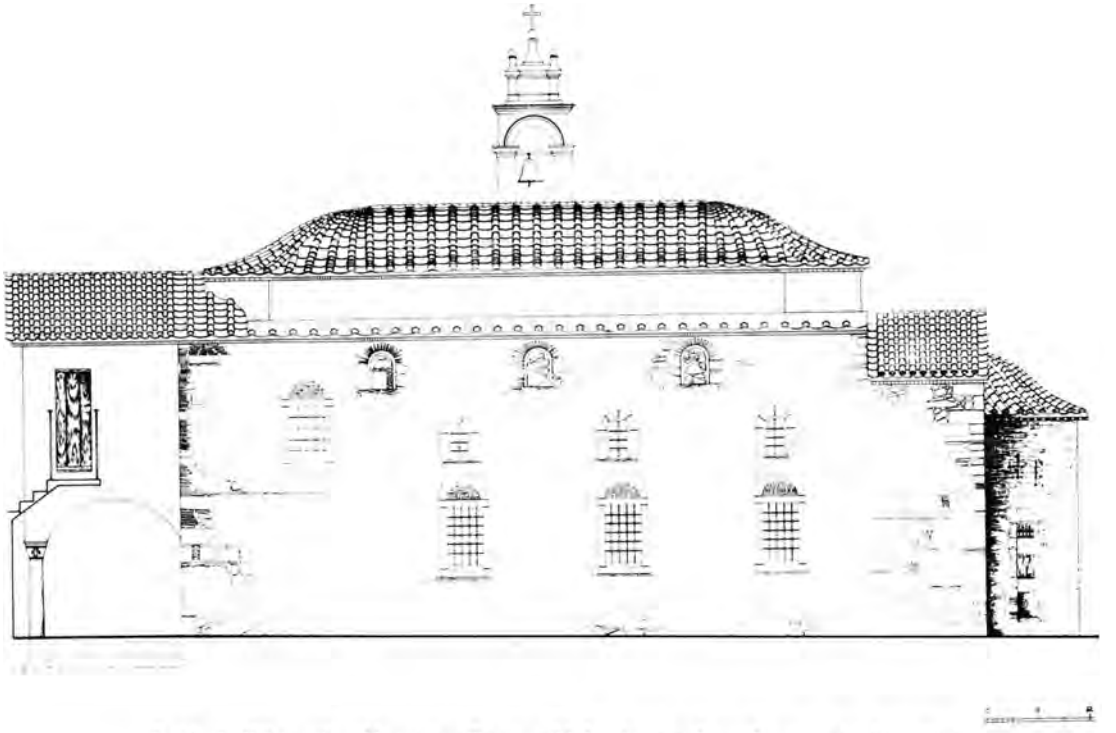
Μονὴ Ἀστερίου

Συμφώνως πρὸς μελέτην τῆς Ὑπηρεσίας ἐγένετο διαμόρφωσις τοῦ πρὸ τῆς μονῆς Ἀστερίου χώρου (βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 63 κ.ἑ.).

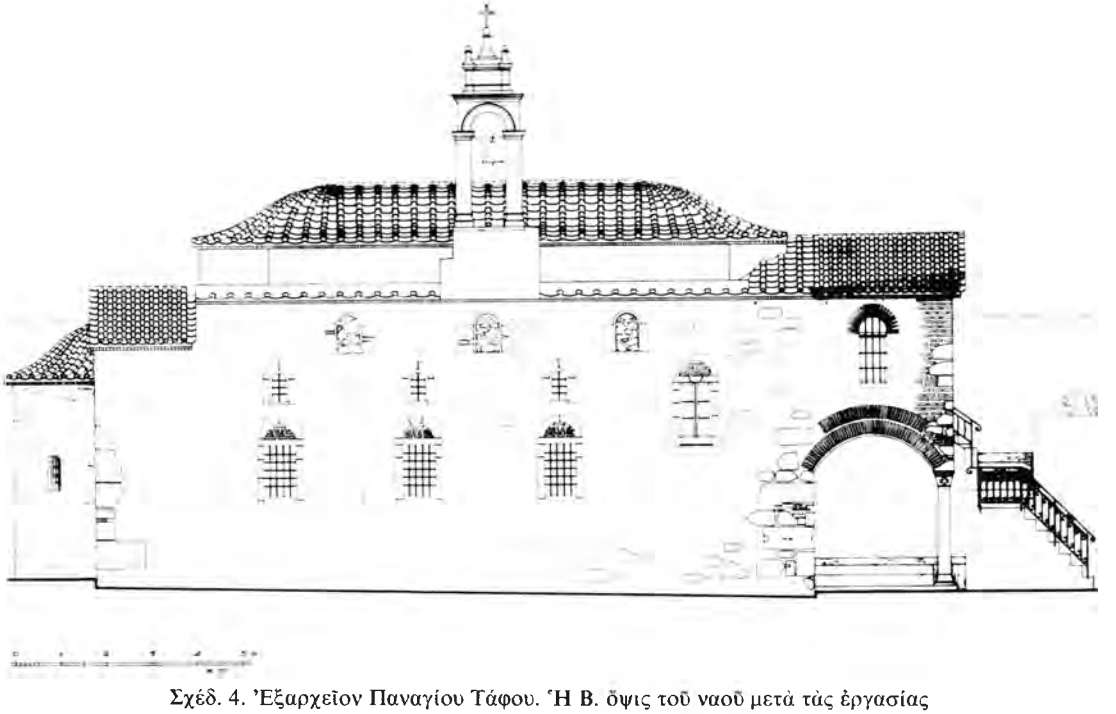
ΛΑΜΠΡΟΥΣΙΟΝ

Νεραντζιώτισσα

Κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν ἀγωγοῦ ἀποχετεύσεως παρὰ τὸν ναὸν τῆς Νεραντζιωτίσσης (βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 65 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 188) ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας, δαπάναις τῆς ἀναδόχου Ἑταιρείας, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πέριξ τοῦ ναοῦ πρὸς ἀποκάλυψιν τυχὸν ἐρειπίων παλαιοτέρου ναοῦ. Δὲν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τοιούτων ἐρειπίων. Μόνον νοτίως τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 8 μ., εὑρέθη, εἰς βάθος 0.35 μ., κτιστὸς πίθος, ἐκ πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονίας, ὕψ. 1.32 καὶ διαμ. 1.35 μ., ἄνευ ἄλλου τινὸς ἐνδιαφέροντος.

Σχέδ. 3. Ἐξαρχεῖον Παναγίου Τάφου. Ἡ Ν. ὄψις τοῦ ναοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας

Σχέδ. 4. Ἐξαρχεῖον Παναγίου Τάφου. Ἡ Β. ὄψις τοῦ ναοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας

ΜΕΓΑΡΑ

Μητροπολιτικὸς ναός

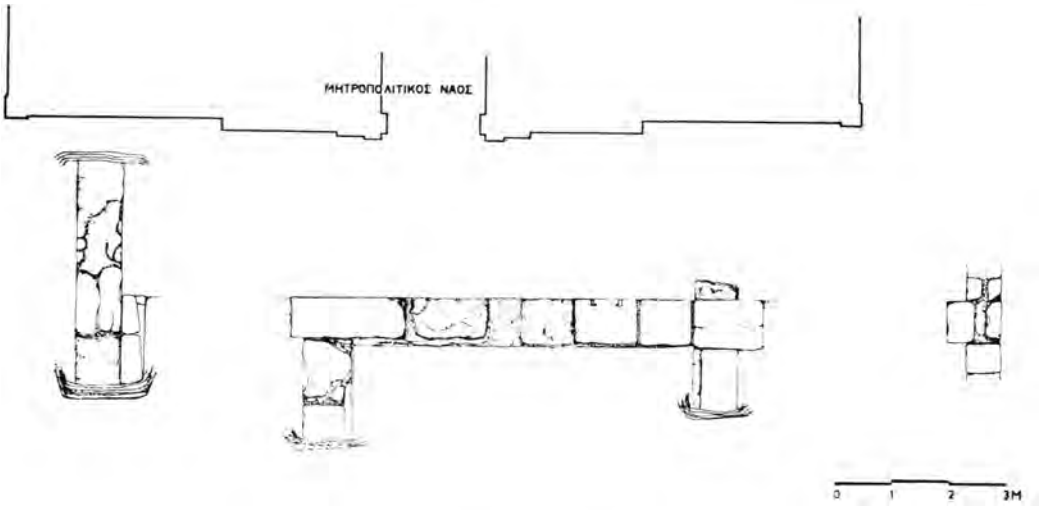
Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων διὰ τὴν προσθήκην ἐξωνάρθηκος εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου) τῶν Μεγάρων παρετηρήθησαν, εἰς βάθος 0.47 μ. ἀπὸ τοῦ πλακοστρώτου τῆς αὐλῆς, ἴχνη τοιχοποιίας ἀρχαίου κτηρίου. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενεργηθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἀπεκάλυψε τὰ ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία ὡς φαίνεται « ἐξηλώθη » κυριολεκτικῶς κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς νέας ἐκκλησίας.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα τῆς τοιχοποιίας ἀνήκουν προφανῶς εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος μὲ τὰς πρὸς Δ. τούτου γενέσεις τῶν στυλοβατῶν τοῦ αἰθρίου, ὡς καὶ εἰς τὸν βόρειον καὶ τὸν νότιον ἐξωτερικὸν τοῖχον (Σχέδ. 5). Ἡ τοιχοδομία τῆς βασιλικῆς παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, διότι ἔχει χρησιμοποιηθῆ εἰς αὐτὴν ἀρχαῖον ὑλικὸν κυρίως ἐκ μαρμάρου εἰς μεγάλας διαστάσεις καὶ μὲ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα δηλοῦν τὴν προηγουμένην χρῆσιν των. Ἡ βασιλικὴ εἶχε θεμελιωθῆ ἐπὶ πηλώδους, σκληροῦ, ἐρυθροῦ χώματος, ὡς συνδετικὸν δὲ μεῖγμα ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἀσβεστοκονίαμα μὲ χονδρόκοκκον ἄμμον. Τὸ ὕψος τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων εἶναι 1.08 μ. Τεμάχια κεράμων ἢ πλίνθων δὲν παρετηρήθησαν.

Ὁ πρῶτος ἀπὸ Ν. δόμος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς βασιλικῆς, μήκ. 1.20, πλ. 0.84 καὶ ὕψ. 0.775 μ., παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, διότι ἔχει εἰς μὲν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν του ἐπιγραφὴν εἰς ἑπτὰ στίχους, εἰς δὲ μίαν τῶν στενῶν ἑτέραν ἐπιγραφὴν εἰς τέσσαρας στίχους. Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι αἱ ἑξῆς:

1. *Ἀγαθῇ τύχῃ*
αὐτοκράτορα καίσαρα Θεοῦ Ἁδριανοῦ
εὐεργέτου υἱὸν Θεοῦ Τραϊανοῦ υἱωνὸν
Θεοῦ Νέρβα ἔκγονον Τίτον Αἴλιον Ἁδριανὸν
Ἀντωνεῖνον σεβαστὸν εὐσεβῆ
Ἐπίκτητος Ἐπικτήτου ἀρχιθεαρὸς ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέστησε.

2. *Ὁ δάμος*
Γάιον Κοΐγκτιον
Γαΐου υἱὸν Τρῶγον
Ἀντιστράταγον

Σχέδ. 5. Μέγαρα. Ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ὑπὸ τὸν Μητροπολιτικὸν ναόν

Εἰς τὴν πρώτην ἐπιγραφὴν τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων εἶναι 0.035 μ., εἰς τὴν δευτέραν, τοῦ μὲν πρώτου στίχου εἶναι 0.038 τῶν δὲ ἄλλων 0.024 μ.

Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς, ὁ ὁποῖος ἀπέχει ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ναοῦ 3.09 μ., εὑρέθη ὑπόστρωμα δαπέδου ἐξ ἀσβεστοκονίας, μὲ ἴχνη τῆς ἐπ' αὐτοῦ πλακοστρώσεως.

ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ

Συμφώνως πρὸς μελέτην, ἡ ὁποία κατηρτίσθη τὸ 1971 (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 186), ἐγένετο κατὰ τὸ 1972 σειρὰ ἐργασιῶν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, διὰ συνεργείου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καλλιτέχνου - συντηρητοῦ κ. Ἰ. Κολέφα. Ἐπειδὴ εἶχε διαπιστωθῆ ὅτι τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ νάρθηκος, ἤτοι αἱ σκηναὶ τῆς Προδοσίας, τοῦ Μυστικοῦ

Δείπνου, τοῦ Νιπτῆρος, τῆς Προσευχῆς τοῦ Ἰωακεὶμ καὶ τῆς Ἄννης, τῶν Εἰσοδίων καὶ τῆς Εὐλογίας τῶν Ἱερέων ἐκινδύνευον περισσότερον, διότι εἶχον ὑποστῆ διογκώσεις, ἀποκολλήσεις καὶ φθορὰν τοῦ ὑποστρώματος, αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ νάρθηκος.

Παραλλήλως, μὲ τὴν βοήθειαν εἰδικοῦ μεταλλίνου ἱκριώματος, ἐγένετο ἔλεγχος τῆς καταστάσεως τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ἱεροῦ καὶ τοῦ διακονικοῦ, ἐπεσημάνθησαν ἐπικίνδυνοι ρωγμαὶ εἰς τὴν Πλατυτέραν καὶ ἀποκολλήσεις εἰς πολλὰ σημεῖα της. Τὸ σιμέντον, τὸ ὁποῖον εἶχε χρησιμοποιηθῆ παλαιότερον διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ψηφιδωτῶν, διαπιστοῦται τώρα ὅτι ἔχει προκαλέσει δυσμενεῖς ἐπ' αὐτῶν ἐπιδράσεις. Τὰ αὐτὰ δυσάρεστα συμπτώματα παρουσιάζουν καὶ οἱ δύο Ἄγγελοι εἰς τὰς ἀβαθεῖς κόγχας ἑκατέρωθεν τῆς Πλατυτέρας καθὼς καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ διακονικοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μαρμαροθετήματα κάτωθι τῆς Πλατυτέρας παρετηρήθησαν ἐπικίνδυνοι καταστάσεις, ὡς φθορὰ τοῦ συνδετικοῦ μείγματος, ἀποκολλήσεις κ.ἄ.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐλέγχου τούτου κατηρτίσθη μελέτη ἐργασιῶν εἰς εὐρυτέραν κλίμακα καὶ καθωρίσθη μακροχρόνιον πρόγραμμα ἐκτελέσεως τῶν ἐπιβαλλομένων ἐργασιῶν διὰ τὴν διάσωσιν τῶν πολυτιμοτάτων ψηφιδωτῶν τοῦ Δαφνίου.

Ἡ τελικὴ ἔκθεσις συντηρήσεως θὰ δοθῇ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν.

Εἰς τὰ ἰσόγεια κελλία τῆς Δ. πτέρυγος τῆς αὐλῆς τῆς μονῆς, ὅπου στεγάζεται ἡ μικρὰ συλλογὴ διαφόρων ἀντικειμένων καὶ εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν, ἔγιναν αἱ ἑξῆς ἐργασίαι: ἐπειδὴ ἡ πτέρυξ αὕτη ὑπέφερε πολὺ ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἡ ὁποία ὡς διεπιστώθη προήρχετο ἐκ τῶν κάτω, διελύθη τὸ ἐκ σιμέντου δάπεδόν της, κατεσκευάσθη ὑποδομή, ὕψ. 0.20 μ., ἐξ ἀκατεργάστων λίθων, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ στεγανὸν στρῶμα καὶ ἐπάνω εἰς τὴν ὑποδομὴν αὐτὴν ἐστρώθησαν πήλιναι πλάκες, διαστ. 0.30 × 0.30 μ.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπεσκευάσθησαν καὶ αἱ κέραμοι τῆς στέγης καὶ ἐγένετο ἁρμολόγημα εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς πτέρυγος ταύτης. Μετὰ καὶ τὸν ὑδροχρωματισμὸν τῶν κελλίων ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἐπανέκθεσιν τῶν ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς, ὡς ἡ ἀντικατάστασις τῶν σιδηρῶν στηριγμάτων τῶν γλυπτῶν δι' ἄλλων ἐξ ἀνοξειδώτου μετάλλου, ἡ συναρμολόγησις γλυπτῶν, ἡ συγκόλλησις πηλίνων ἀντικειμένων κλπ.

Κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς κατεσκευάσθη κτιστὸν πεζούλιον, ὕψ. 0.35 καὶ πλ. 0.60 μ., ἀφ' ἑνὸς διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ μανδροτοίχου τοῦ περιβόλου, ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ δημιουργηθῇ κατάλληλος χῶρος πρὸς ἔκθεσιν τῶν γλυπτῶν, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται κατεσπαρμένα εἰς τὸν χῶρον τῆς μονῆς καὶ δὲν εἶναι κατάλληλα διὰ τὸ μουσεῖον της.

ΧΑΛΑΝΔΡΙ

Ἅγιος Γεώργιος

Μικρὸς καμαροσκεπὴς ναΐσκος ἐπὶ τῆς ὁμωνύμου πλατείας. Πρὸ ἐτῶν εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν του εἶχε κατασκευασθῆ εὐρύχωρος αἴθουσα ἐξ εὐτελῶν ὑλικῶν, ἡ ὁποία παρεμόρφωνεν ὅμως τὸν ναΐσκον. Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Δήμου Χαλανδρίου κατηδαφίσθη ἡ αἴθουσα, διεμορφώθη ὁ πέριξ τοῦ ναΐσκου χῶρος καὶ συνεκεντρώθησαν ἐντὸς αὐτοῦ διάφορα μαρμάρινα γλυπτά, τὰ ὁποῖα ἦσαν κατεσπαρμένα εἰς τὴν πλατεῖαν ἢ εἰς παρακείμενα οἰκόπεδα.

ΠΕΝΤΕΛΙΚΟΝ

Σπηλιὰ Νταβέλη. Ναοὶ Ἁγίου Νικολάου καὶ Ἁγίου Σπυρίδωνος[2]

Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ σπηλαίου τοῦ Πεντελικοῦ «Σπηλιὰ τοῦ Νταβέλη», τὸ ὁποῖον ἀνοίγεται εἰς τὴν βάσιν ἑνὸς πελωρίου ὄγκου ἐκ μαρμάρου, σώζονται, ὡς εἶναι γνωστὸν καὶ ἀπὸ παλαιοτέρας δημοσιεύσεις, οἱ δύο βυζαντινοὶ ναΐσκοι τοῦ Ἁγ. Νικολάου καὶ τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος (Πίν. 45). Ἐπειδὴ τὰ δύο ναΰδρια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σημασίαν των διὰ τὴν ὕπαρξιν ἀσκητικοῦ βίου εἰς τὸ Πεντελικὸν ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων αἰώνων τῆς πρώτης χιλιετηρίδος μ.Χ., παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον καὶ κτηριακὸν καὶ ζωγραφικόν, ἀποτελοῦντα οὕτω στοιχεῖα τὰ ὁποῖα συμβάλλουν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀναπτύξεως τῆς βυζαντινῆς τέχνης εἰς τὴν Ἀττικήν, ἡ 1η Περιφέρεια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἐξετέλεσε κατὰ τὸ 1963 καὶ τὸ 1971 σειρὰν ἐργασιῶν, σκοπὸς τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς ὄγκους λατομικοῦ ὑλικοῦ, ἡ ἐπαναφορὰ τῶν κτηρίων εἰς τὴν ἀρχικήν των μορφήν, ἡ ἀσφάλειά των καὶ ἡ συντήρησις τοῦ ζωγραφικοῦ των διακόσμου (βλ. ὑποσημ. 2).

Ἡ συνεχὴς ὅμως, ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς θερι-

2. Γ. Σωτηρίου, Ἡ σπηλιὰ τῆς Πεντέλης, ΗΜΕ 1927, σ. 45 - 59. ΕΜΜΕ Γ' (1933), σ. 196 - 197. Γ. Λαδᾶς, Ἡ Σπηλιὰ τῆς Πεντέλης, Συλλέκτης Α' (1947 - 1951), Ἀθῆναι 1952, σ. 137 - 168, καὶ Β' (1952 - 1958), Ἀθῆναι 1958, σ. 1 - 19. Νικ. Κ. Μουτσοπούλου, Ζυγός, τεῦχ. 50, Ἀθῆναι 1960. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 54 - 55 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 188. Ντ. Μουρίκη, Βυζαντινὲς τοιχογραφίες τῶν παρεκκλησίων τῆς σπηλιᾶς Πεντέλης, ἐν ΔΧΑΕ, περ. Δ', τομ. Ζ' (1974), σ. 79 κ.ἑ.

νοὺς μῆνας, ροὴ ὑδάτων ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου μαρμαρίνου βράχου ἐπὶ τῶν ναΐσκων, ὄχι μόνον ηὐνόει τὴν ἀνάπτυξιν πλουσίας βλαστήσεως ἐπὶ τῶν στεγῶν των (Πίν. 46 α), ἀλλ' ἦτο καὶ διαρκὴς ἀπειλὴ διὰ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ἐσωτερικοῦ των. Οὕτω, κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1972 ἐξετελέσθη σειρὰ ἐργασιῶν διὰ τὴν πληρεστέραν ἀσφάλειαν καὶ συγχρόνως τὴν ἀναπαλαίωσιν αὐτῶν.

Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἔχουν ὡς ἑξῆς:

(1) Στέγαι. Καθαρισμὸς ἀπὸ τῆς βλαστήσεως (Πίν. 46 α - β). Κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1963 (ΑΔ 18 Ἐ.ἀ.), ὅτε διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν μπάζων καὶ τῶν μεταγενεστέρων τοίχων αἱ στέγαι τῶν δύο ναΐσκων ἀπηλευθερώθησαν καὶ ἐπανεῦρον τὰς ἀρχικάς των κλίσεις, εἶχον ἐπισκευασθῆ μόνον αἱ σχιστολιθικαὶ πλάκες, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὴν μονοκλινῆ στέγην τοῦ νοτίου ναΐσκου, τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1971 ἐκαλύφθησαν δι' ὁμοίων πλακῶν τὰ τμήματα τῆς στέγης καὶ ὁ τροῦλλος καὶ τοῦ βορείου ναΐσκου, τοῦ Ἁγ. Νικολάου (Πίν. 46 β). Σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις τῶν στεγῶν τῶν δύο ναΐσκων, δεικνύει τὴν μορφὴν τὴν ὁποίαν ἔλαβον αὗται μετὰ τὰς ἐργασίας (Σχέδ. 6). Λόγῳ τῆς θέσεως τῶν ναῶν μεγάλα τμήματα τῶν στεγῶν των δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατασκευασθοῦν, διότι τὴν θέσιν των καταλαμβάνει ὁ βράχος (εἰς τὸ Σχέδ. 6 δηλοῦται διὰ παραλλήλων γραμμῶν). Οὕτως, ἐκ τῆς στέγης τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἐλλείπουν τὰ χαμηλότερα στεγίδια τῶν δύο ἀνατολικῶν γωνιαίων διαμερισμάτων, ἡ ἀνατολικὴ κεραία, τὸ ΝΑ. λοφίον τῆς τετραγώνου βάσεως τοῦ τρούλλου καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς νοτίας κεραίας.

(2) Δυτικὴ ὄψις. Μεταξὺ τοῦ νοτίου τέρματος τοῦ δυτικοῦ τοίχου — οὗτος σήμερον εἶναι κοινὸς καὶ διὰ τοὺς δύο ναΐσκους — καὶ τοῦ βράχου ἐσχηματίζετο χάσμα. Τοῦτο ἀπεφράχθη κατὰ τὸ κάτω ἥμισύ του διὰ χαμηλοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἐμποδίζει τὴν εἴσροὴν ὑδάτων, ἀλλὰ ἀποτελεῖ καὶ ἀντηρίδα διὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος. Διὰ μεγαλυτέραν προστασίαν τῶν ναΐσκων ἀπὸ τῶν ὑδάτων κατεσκευάσθη κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου αὐτῶν, ὡς εἶχε κατασκευασθῆ καὶ παλαιότερον (1963) κατὰ μῆκος τοῦ βορείου, χαμηλὸν πεζούλιον.

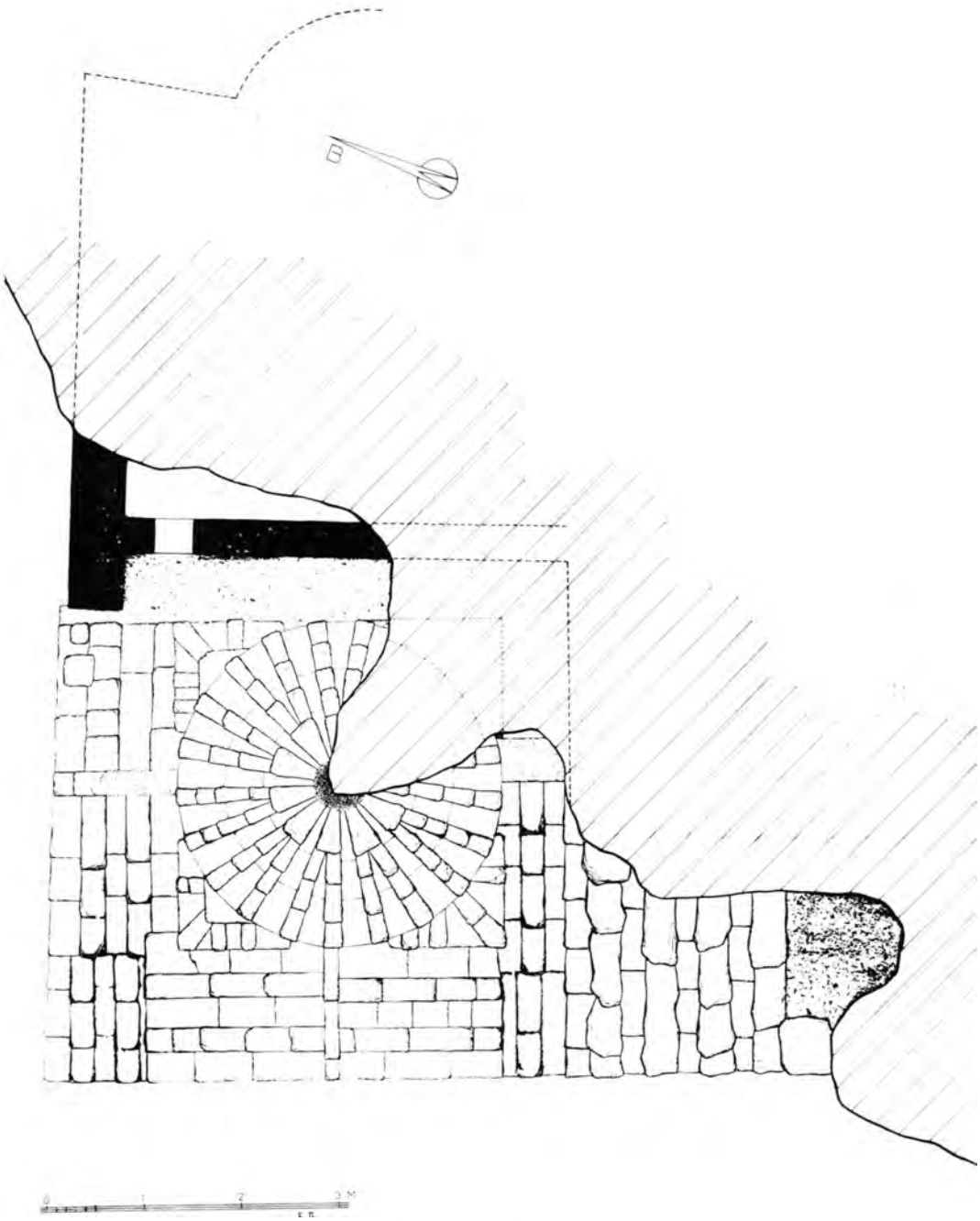
Μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τῆς ἀγρίας βλαστήσεως, διεπιστώθη ὅτι πρὸ τῆς θύρας ὑπῆρχε καμαροσκεπὲς διαβατικὸν - προστῶον μὲ δύο τοξωτὰ ἀνοίγματα εἰς τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευράν. Καὶ τὸ μὲν βόρειον ἄνοιγμα μὲ τμῆμα τῆς καμάρας σώζεται εἰσέτι, ἐκ δὲ τοῦ νοτίου ἀπέμεινε μόνον ἡ γένεσίς του ἐπὶ τοῦ τοίχου, παρὰ τὴν παραστάδα τῆς θύρας (Πίν. 46 β, 48 α). Εἰς τὸ διατηρούμενον βόρειον ἥμισυ τοῦ προστώου διελύθη λίαν ἑτοιμόρροπον τμῆμα τοιχοποιίας καὶ ἀνακατεσκευάσθη, ἐφράγησαν μεγάλαι ρωγμαί, συνεπληρώθησαν καταπεσόντα τμήματα καὶ ἐγένοντο τὰ ἀναγκαῖα ἁρμολογήματα (Πίν. 47 β, 48 β).

(3) Βορεία ὄψις. Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς στέγης τῆς βορείας κεραίας, συνεπληρώθη καὶ ἐνισχύθη ὁ ὑπεράνω τῆς βορείας θύρας τοῖχος, ὁ ὁποῖος ὑποβαστάζει τμήματα τοῦ παρουσιάζοντος ρωγμὰς ὑπερκειμένου βράχου (Πίν. 47 β).

(4) Θύραι - Παράθυρα. Κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν διεπιστώθη, ὅτι τὸ μὲν μαρμάρινον κατώφλιον τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἦτο μεταγενεστέρα προσθήκη, τὸ δὲ τετράγωνον ἄνοιγμα ὑπεράνω τοῦ ὑπερθύρου εἶχεν ἀντικαταστήσει ἕτερον ἡμικυκλικόν. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ προσθέτου κατωφλίου ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν θέσιν του τὸ ἀρχικόν, ὁμοίως μαρμάρινον. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ σωζομένων ἰχνῶν τοιχοποιίας ἀποκατεστάθη διὰ πλίνθων καὶ τὸ τυφλὸν ἀνακουφιστικὸν τόξον ὑπεράνω τῆς θύρας (Πίν. 48 α). Ἐκαθαρίσθη καὶ ἐστερεώθη τὸ ἐξωτερικὸν μαρμάρινον περιθύρωμα.

Ἐπειδὴ ἐσωτερικῶς ἡ θύρα ἦτο κατεστραμμένη, ἐτοποθετήθησαν μαρμάρινοι σταθμοὶ καὶ ὑπέρθυρον καὶ οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ ἀσφάλισις τοῦ μνημείου διὰ νέας διφύλλου ξυλίνης θύρας, διαστ. 2.23 × 1.09 μ. Σιδηρᾶ πλαίσια μὲ ὡπλισμένην ὕαλον ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ δυτικὸν δίλοβον παράθυρον τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος. Εἰς τὸ Σχέδ. 7 ἀποδίδεται ἡ μορφὴ καὶ αἱ διαστάσεις τῆς θύρας καὶ τοῦ διλόβου παραθύρου μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν των.

Εἶναι ἄγνωστον πότε ἐφράγη διὰ τοιχοποιίας ἡ βορεία θύρα τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Τὸ μαρμάρινον ὑπέρθυρον, διακοσμημένον μὲ σταυρούς, πτηνὰ καὶ φύλλα ἀκάνθης, τὸ ὑπεράνω τούτου τοξωτὸν τύμπανον, τὸ ἀπολῆγον εἰς ἀέτωμα, καὶ ἡ ἐν γένει κατασκευή της (Πίν. 47 β) δεικνύουν, ὅτι ἡ θύρα αὕτη ἦτο ἡ ἀρχικὴ τοῦ ναϋδρίου (βλ. Γ. Σωτηρίου Ἐ.ἀ., σ. 48 καὶ 54). Ἀφῃρέθη ἡ τοιχοποιία καὶ ἠσφαλίσθη διὰ ξυλίνης μονοφύλλου θύρας, πλ. 1.06 καὶ ὕψ. 1.73 μ. Σημειοῦται, ὅτι τὸ λοξότμητον ὑπέρθυρον δὲν καταλαμβάνει ὅλον τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ἀλλὰ περιορίζεται μόνον εἰς τὴν πρόσοψιν. Τὸ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἥμισυ τοῦ ὑπερθύρου ἀποτελεῖται ἐκ σκληροτάτου ξύλου, πάχ. 0.20 μ., τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται ἑκατέρωθεν τῶν σταθμῶν τῆς θύρας

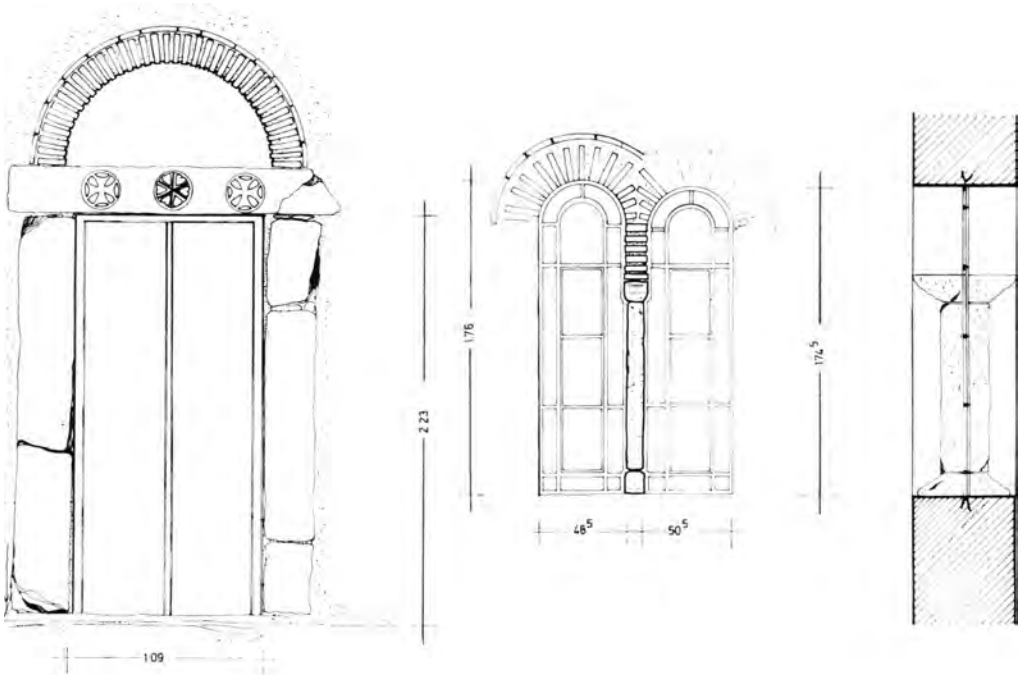

Σχέδ. 6. Σπηλιὰ Νταβέλη. Κάτοψις τῆς στέγης τῶν δύο βυζαντινῶν ναΐσκων μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

εἰς μῆκος 0.70 μ. ἐντὸς τῆς τοιχοποιίας. Κατὰ 0.40 μ. χαμηλότερον ἀπεκαλύφθη ἀνατολικῶς τῆς θύρας καὶ ἑτέρα ὁμοία δοκός. Αἱ δοκοὶ αὗται ἀποτελοῦν εἶδος ὁπλισμοῦ τῆς τοιχοποιίας πρὸς μεγαλυτέραν στερεότητα. Καὶ τὸ βόρειον παράθυρον τοῦ Ἁγ. Νικολάου μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του ἠσφαλίσθη διὰ σιδηρῶν πλαισίων καὶ ὡπλισμένης ὑάλου (Σ χ έ δ. 8· Π ί ν. 47 β).

Διὰ τὸν λίαν ἀναγκαῖον ἀερισμὸν τῶν δύο ναΐσκων ἐτοποθετήθη μετάλλινον δικτυωτόν, κάτωθεν τοῦ βορείου διλόβου παραθύρου (βλ. Σ χ έ δ. 9 - 10) καὶ τέλος ἐγένοντο σποραδικαὶ ἐπισκευαὶ εἰς τὸ δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐξ ἀνομοίων καὶ ἀκανονίστων πλακῶν ποικίλου ὑλικοῦ, σχημάτων κλπ. Σημειοῦται ὅτι εἰς τοῦτο ἔχει γίνει χρῆσις καὶ στρογγύλων ὀπτῶν πλίνθων ἐκ στυλίσκων ὑποκαύστου.

(6) Εἰς τὸν Ἅγ. Σπυρίδωνα συνεπληρώθη τὸ βόρειον τόξον τοῦ κτιστοῦ τέμπλου. Τὸ τέμπλον τοῦτο ἀπετελεῖτο πιθανῶς ἀπὸ τρία τόξα

Σχέδ. 7. Σπηλιὰ Νταβέλη. Θύρα καὶ δίλοβον παράθυρον Δ. ὄψεως (Ἁγ. Σπυρίδωνος)

ἀντὶ ὑάλου, εἰς τὸν τοξωτὸν φεγγίτην τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ὡς καὶ εἰς τὰ ἀνώτατα χωρίσματα τῶν σιδηρῶν ὑαλοστασίων τῶν δύο διλόβων παραθύρων, δυτικοῦ καὶ βορείου.

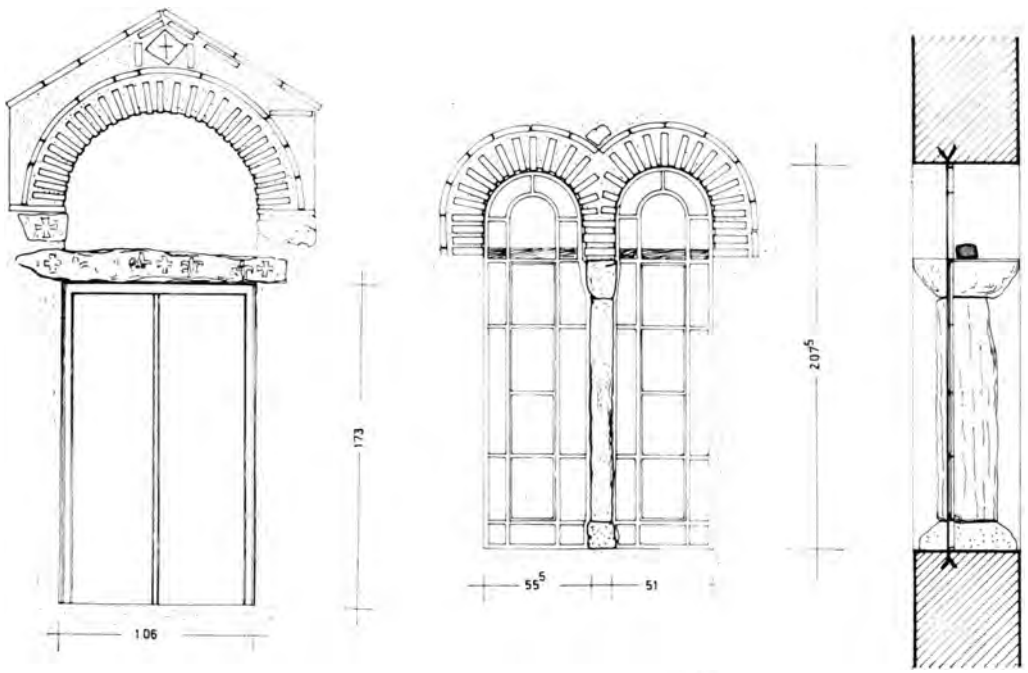
(5) Εἰς τὸν Ἅγ. Νικόλαον ἀνακατεσκευάσθη ἡ ἐκ πώρου λίθου λοξότμητος ἐπίστεψις τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, ἠσφαλίσθησαν μὲ σιδηρᾶς ἐσχάρας τὰ τετράγωνα ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀνοίγματα τῶν δύο ὑπογείων τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εὑρισκόμενος παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν ἔχει ὁριζοντίαν ὀροφήν, ἐνῷ ὁ ἕτερος (προφανῶς ὀστεοφυλάκιον), ὑπὸ τὴν νοτίαν κεραίαν, εἶναι καμαροσκεπής, ἀποκατεστάθη καὶ ὁ τρίτος τάφος, ὁ σχηματιζόμενος διὰ τριῶν ὀρθίων πλακῶν ἐκ πωρίνων θολιτῶν, τὸ μεσαῖον τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ὡραία Πύλη, ἐνῷ τὰ ἄλλα δύο ἦσαν τυφλὰ καὶ ἔφερον ζωγραφικὸν διάκοσμον εἰς τὰ τύμπανά των. Ἡ συμπλήρωσις τοῦ βορείου τόξου ἔγινε δι' ὀπτῶν πλίνθων, διὰ νὰ ὑπάρχῃ σαφὴς διάκρισις μεταξὺ τῆς νέας κατασκευῆς καὶ τῆς παλαιᾶς (Π ί ν. 47 α).

Ἡ ὡραία Πύλη δὲν ἀποκατεστάθη, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον σωθῆ στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο νὰ καθορισθῇ ἡ μορφή της.

(7) Τοιχογραφίαι. Ὁ σπουδαιότατος ζωγραφικὸς διάκοσμος τῶν δύο ναΐσκων τῆς σπηλιᾶς εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς καταστροφάς, λόγῳ τῆς συνεχοῦς ροῆς ὑδάτων ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου μαρμαρίνου ὄγκου, τῶν δημιουργηθέντων στρω-

μάτων ἀνθρακικοῦ ἀσβεστίου, τῆς αἰθάλης (καπνιᾶς), τῶν λειχηνῶν, τῆς μούχλας, τῶν κρυσταλλικῶν ἁλάτων, τῶν ἀσβεστωμάτων, ὡς καὶ ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐγκαταλείψεως, τῆς καταστροφικῆς μανίας τῶν ἐκδρομέων καὶ τῆς «εὐλάβειας» τῶν εὐσεβῶν προσκυνητῶν. Ἕνεκα τῶν αἰτίων τούτων, μεγάλα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν ἔχουν σήμερον διὰ παντὸς ἐξαφανισθῆ. Ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων προσεπάθησεν ἀπὸ τοῦ 1963 νὰ περισώσῃ ὅ,τι ἦτο νὰ μελετήσῃ καὶ δημοσιεύσῃ τὰς τοιχογραφίας τῆς σπηλιᾶς (βλ. ὑποσημ. 2), δίδονται ἐδῶ μόνον ὀλίγαι, γενικῆς φύσεως, παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως.

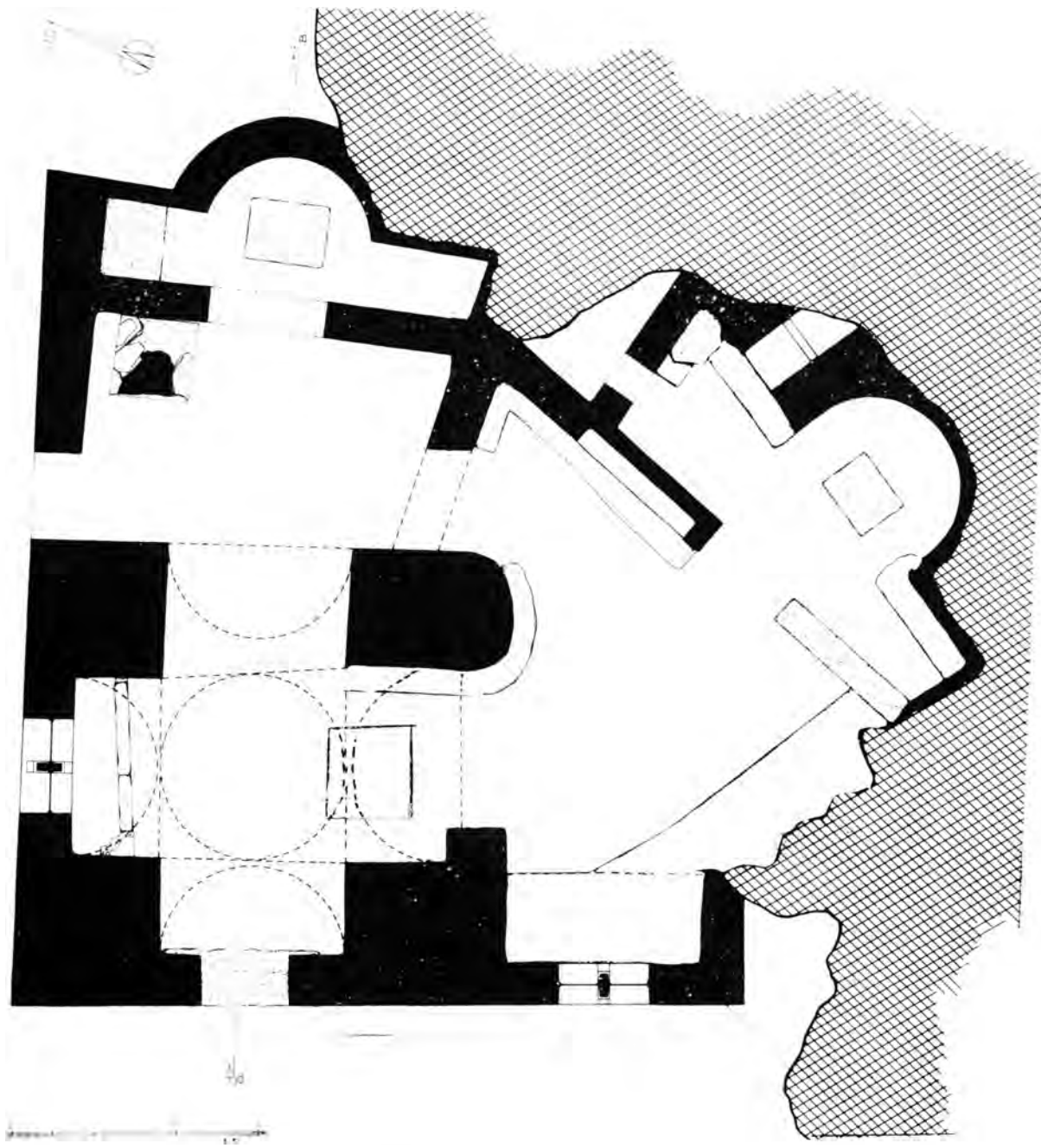
Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1927 (ΗΜΕ 1927, σ. 56) ὑπὸ καταπεσόντα τμήματα τῆς Πλατυτέρας εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ τοῦ βορείου ναΐσκου, εἶχεν ἀναφανῆ ἡ παράστασις ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ ἄνω τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Κάποιος εὐσεβὴς -

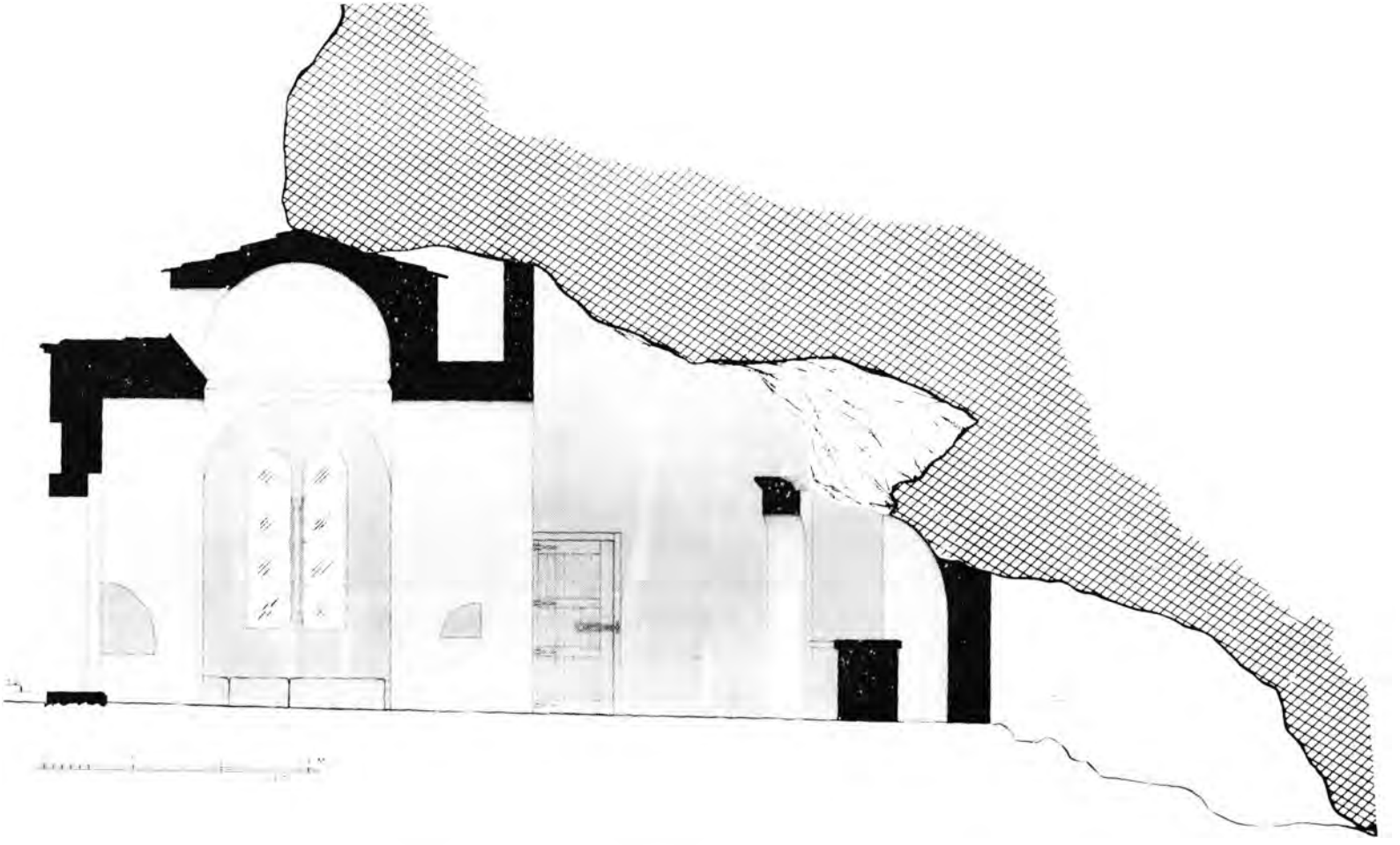
Σχέδ. 8. Σπηλιὰ Νταβέλη. Θύρα καὶ δίλοβον παράθυρον Β. ὄψεως (Ἁγ. Νικολάου)

δυνατόν, ἀφοῦ ἡ μονὴ Πεντέλης, μετόχια τῆς ὁποίας εἶναι οἱ δύο ναΐσκοι, δὲν εἶχε μεριμνήσει μέχρι τότε. Εἰδικοὶ συντηρηταὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ κ. Σταύρου Μπαλτογιάννη, ζωγράφου - καλλιτέχνου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἀνέλαβον μὲ ὑποδειγματικὴν μεθοδικότητα τὸ ἔργον τῆς διασώσεως τῶν τοιχογραφιῶν. Αἱ ἐργασίαι διήρκεσαν δύο ἔτη (1971 καὶ 1972).

Εἰς τὴν σύντομον ἔκθεσιν τῶν περυσινῶν ἐργασιῶν (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 188) ἐδόθη ἡ πληροφορία, ὅτι θὰ ἐγένετο ἐκτενεστέρα ἐξέτασις τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου μετὰ τὸ πέρας τῆς συντηρήσεώς του. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ βυζαντινολόγος κ. Ντ. Μουρίκη ἐζήτησε τὴν ἄδειαν, ἡ ὁποία καὶ τῆς παρεχωρήθη εὐχαρίστως, ἀδαὴς συνεπλήρωσε — παρεμόρφωσεν ὅμως — τὸ ἡμικατεστραμμένον πρόσωπον τοῦ Ἁγίου (Π ί ν. 49 α). Ἀφῃρέθησαν λοιπὸν αἱ προσθῆκαι καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἁγίου, ἂν καὶ κατεστραμμένον εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν μύτην, ἐπανῆλθε σχεδὸν εἰς τὴν ἀρχικήν του κατάστασιν (Π ί ν. 49 β). Ὁ Ἅγιος, εἰκονιζόμενος ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου, φέρει φωτοστέφανον καὶ τὸ ὠμοφόριον μὲ τοὺς μεγάλους σταυρούς, διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς εὐλογεῖ καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἀνοικτὸν εὐαγγέλιον μὲ τὴν περικοπήν: + *Τὸ κερὸ ἐκήν(ω) ἔστι ὁ Ἰ(ησοῦ)ς ἐπὶ τόπου πεδινοῦ*. Ἀριστερὰ τοῦ Ἁγίου ἐφάνησαν τώρα καλύτερον δέκα στίχοι εἰς μικρογράμματον γραφὴν τῆς ἀφιερωτικῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐπιγρα-

Σχέδ. 9. Σπηλιὰ Νταβέλη. Κάτοψις τῶν δύο βυζαντινῶν ναΐσκων

Σχέδ. 10. Σπηλιὰ Νταβέλη. Ἅγιος Νικόλαος. Τομὴ κατὰ μῆκος

φὴ αὕτη ἔχει σπουδαιότητα, διότι μᾶς δίδει ὀνόματα, ἐπίθετα οἰκογενειῶν κλπ. τῶν βυζαντινῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον τοῦ ἰδίου βορείου ναΐσκου εἰκονίζονται τὰ ἑξῆς: Ὑπεράνω τῆς ὡραίας Πύλης τὸ Ἅγιον Μανδήλιον, φερόμενον ὑπὸ δύο Ἀγγέλων μὲ τὴν λειτουργικὴν φράσιν: *Μετὰ φόβου Θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης*, βορείως ταύτης ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος *ἡ ὑψηλοτέρα τῶν Οὐρανῶν*, ὁ Ἅγ. Νικόλαος, ὀρθός, φέρων τὴν ἀρχιερατικὴν στολήν, καὶ εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτείνεται ὁ διάκοσμος τοῦ τέμπλου, ὁ Ἅγ. Δημήτριος, ὀρθός, κρατῶν τὸ δόρυ (Πίν. 50).

Εἰς τὸ ἐσωράχιον τῆς ὡραίας Πύλης, ἄνω ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ κάτωθεν τοῦ Ἀρχαγγέλου καὶ τῆς Παναγίας ἀνὰ μία μορφή. Αἱ δύο μορφαὶ αὗται, λόγῳ καταστροφῆς, δὲν δύνανται νὰ ταυτισθοῦν. Νοτίως τῆς ὡραίας Πύλης εἰκονίζονται ὁ Χριστός, ἔνθρονος, ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς, ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος πολὺ ὅμως κατεστραμμένος καὶ εἰς τὸν νότιον τοῖχον θὰ εἰκονίζετο, προφανῶς κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὸν Ἅγ. Δημήτριον, ὁ Ἅγ. Γεώργιος. Σήμερον ὅμως οὗτος ἔχει τελείως ἐξαφανισθῆ.

Κάτωθεν τῶν εἰκόνων τούτων ἔχει ζωγραφισθῆ ποδέα μὲ πλούσιον διάκοσμον, ἡ ὁποία συνεχίζεται καὶ εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους (Πίν. 50).

Βεβαίως αἱ τοιχογραφίαι τοῦ κτιστοῦ τέμπλου τοῦ Ἅγ. Νικολάου εἶναι πολὺ μεταγενέστεραι, δυνάμεναι νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὰ μέσα τοῦ ΙΘ΄ αἰ., ἀντιπροσωπεύουν ὅμως μίαν περίοδον τοῦ μνημείου καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἔγινε καὶ τούτων πρόχειρος καθαρισμός (Πίν. 50). Ὁ καθαρισμὸς οὗτος ὑπῆρξε καρποφόρος, διότι ἔφερεν εἰς φῶς τμήματα τοῦ ἀρχικοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ τέμπλου: (α) Ὑπὸ τὴν ποδέαν, κάτωθεν τῆς παραστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ἀπεκαλύφθη μέρος παλαιοτέρας ποδέας, μὲ διάκοσμον ἐκ συνεχομένων ἑξαπλεύρων. Τὸν ἴδιον διάκοσμον φέρει, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ τὸ ἔνδυμα τοῦ Προφήτου Δαβὶδ εἰς τὸν τροῦλλον. (β) Κάτωθεν τοῦ κατεστραμμένου Ἅγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἦλθεν εἰς φῶς ὁλόσωμος *Η ΑΓΙΑ [ΑΙΚΑΤ]ΕΡΙΝΑ* εἰς πολὺ καλὴν διατήρησιν. Ἡ Ἁγία, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς καταγωγῆς της φέρει πολυποίκιλτον ἐνδυμασίαν καὶ ἀσπίδα, λήγουσαν κάτω εἰς ὀξύ, εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά, πρὸς τὸν Ἀρχιερέα Χριστόν, ὁ ὁποῖος καὶ ἀρχικῶς θὰ εἰκονίζετο εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, καὶ κλίνουσα ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν τείνει ἱκετευτικὰς πρὸς αὐτὸν τὰς χεῖρας (Πίν. 51). Ἡ ἀπεικόνισις τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης εἰς τὸ τέμπλον, παρὰ τὸν Χριστόν, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον ἐὰν ὁ ζωγράφος, ἢ ὁ ἀφιερωτὴς ἢ κάποιος σημαντικὸς μοναχὸς ἢ ἀσκητής, προήρχετο ἀπὸ τὴν ὁμώνυμον μονὴν τοῦ Σινᾶ ἢ συνεδέετο στενῶς μετ' αὐτῆς.

Τὸ 1927 ὁ ἀείμνηστος Σωτηρίου εἶδε πολλὰ τμήματα τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ βορείου πεσσοῦ τῆς ἀνατολικῆς κεραίας (ΗΜΕ 1927, σ. 56). Σήμερον, μόλις δύναται νὰ ὑποπτευθῇ κανεὶς τὴν καθημένην Παναγίαν, τὸν Ἰωσὴφ ἀριστερά, τὴν σκηνὴν τοῦ λουτροῦ δεξιὰ καὶ ὑψηλότερον τοὺς Μάγους. Διεπιστώθη ὅμως, ὅτι ὑπὸ τὴν Γέννησιν ὑπῆρχε παλαιοτέρα τοιχογραφία. Εἶναι ἀδύνατον σήμερον νὰ προσδιορισθῇ ποία σκηνὴ εἰκονίζετο. Τὰ λείψανα τῆς Γεννήσεως ἐστερεώθησαν.

Εἰς τὴν δυτικὴν παρειὰν τοῦ νοτίου πεσσοῦ τῆς αὐτῆς ἀνατολικῆς κεραίας τοῦ βορείου ναΐσκου εἰκονίζεται εἰς ὑπερφυσικὸν μέγεθος ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου, ὕψ. 3.10 καὶ πλ. 1.70 μ. Ὁ Ἀρχάγγελος ἵσταται μεγαλοπρεπὴς κατ' ἐνώπιον, διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ τὸ σκῆπτρον καὶ φέρει ἔνδυμα καταστόλιστον. Ἀκόμη καὶ τὰ πτερά του κοσμοῦνται μὲ σειρὰς ἀπὸ μαργαριτάρια (Πίν. 52 α). Δυστυχῶς καὶ ἡ παράστασις αὕτη ἔχει ὑποστῆ μεγάλας φθοράς. Καὶ ὁ Ἀρχάγγελος ἀνήκει εἰς τὴν β΄ περίοδον τῆς ἁγιογραφήσεως τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἅγ. Νικολάου, καθ' ὅσον κάτωθεν αὐτοῦ διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις προγενεστέρας τοιχογραφίας.

Εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ Ἅγ. Νικολάου διεσώθη τὸ καλύτερον διατηρημένον σύνολον τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου. Ἡ κοίλη ἐπιφάνεια τοῦ τυφλοῦ σχεδὸν τρούλλου διαιρεῖται εἰς δύο ζώνας κυκλικάς (Πίν. 52 β). Εἰς τὴν ἐσωτερικήν, ἐντὸς ἐρυθροῦ κάμπου, διαμ. ἀπὸ Α. πρὸς Δ. 1.50 καὶ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. 1.46 μ., εἰκονίζεται ὁ Παντοκράτωρ εἰς τὴν συνήθη στάσιν, ἤτοι κρατῶν τὸ κλειστὸν Εὐαγγέλιον διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς καὶ εὐλογῶν διὰ τῆς δεξιᾶς.

Μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἀνεφάνησαν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, τὰ ὁποῖα καθορίζουν τὴν ζωγραφικὴν τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ ΙΓ΄ αἰ. (Πίν. 53 α). Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ζώνην, εἰκονίζονται ἔνδεκα μορφαί, ἤτοι ὀκτὼ Προφῆται καὶ ἡ Παναγία ἐν μέσῳ δύο Ἀρχαγγέλων, κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ σώματος λόγῳ τοῦ μικροῦ ὕψους τῆς ζώνης (1.02 μ.) (Πίν. 52 β). Μὲ τὴν τοποθέτησιν τῆς Παναγίας εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ἄξονος καὶ ἑνὸς μικροῦ φεγγίτου εἰς τὸ δυτικόν, ἡ ζώνη

διαιρεῖται εἰς δύο ἡμικύκλια. Εἰς τὸ νότιον, ἐὰν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν Παναγίαν, εἰκονίζονται: ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ οἱ Προφῆται Σολομών, Ἡσαΐας, Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἀββακούμ. Εἰς τὸ βόρειον, ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ (κατεστραμμένος) καὶ οἱ Προφῆται Δαβίδ, Ἠλίας, Δανιὴλ καὶ Ἰωνᾶς. Οἱ Προφῆται ταυτίζονται εὐχερῶς εἴτε ἐκ τῆς περικοπῆς τῆς προφητείας ἑκάστου, ἡ ὁποία ἀναγράφεται εἰς τὰ εἰλητάρια, τὰ ὁποῖα κρατοῦν εἰς τὰς χεῖρας των, εἴτε ἐκ τῶν σωζομένων εἰσέτι ὀνομάτων των. Βεβαίως αἱ μορφαὶ εἰς τὴν β΄ ζώνην δὲν μᾶς πείθουν — τοὐλάχιστον ὅπως σώζονται σήμερον — ὅτι ἔγιναν ἀπὸ καλλιτέχνην ἀνωτέρας κλάσεως, ἀλλ' ὅτι εἶναι ἔργα ἐπαρχιακοῦ ζωγράφου, ὁ ὁποῖος ὅμως παρὰ τὴν στενότητα τοῦ χώρου κατώρθωσε καὶ ὀρθὴν κατανομὴν νὰ κάμῃ τῶν ἕνδεκα μορφῶν ἀλλὰ καὶ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰς κίνησιν, ἱκανοποιητικὸν πλάσιμον καὶ ἀρκετὴν ἔκφρασιν, ὡς δεικνύουν αἱ μορφαὶ τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ (Π ί ν. 53 β), τοῦ Δαβίδ (Π ί ν. 53 γ), τοῦ Σολομῶντος (Π ί ν. 53 δ) καὶ τοῦ Ἠλιού (Π ί ν. 54 α). Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ διάκοσμος τοῦ ἐνδύματος τοῦ Δαβὶδ εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν διάκοσμον τῆς ἀρχικῆς ποδέας, μέρος τῆς ὁποίας, ὡς εἴπομεν, ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον τοῦ ναΐσκου. Σημειοῦται ἐπίσης, ὅτι μεταξὺ τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ ἀπεκαλύφθη μέρος τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἀπευθύνουν οἱ δύο Ἀρχάγγελοι πρὸς αὐτήν, διὰ τῆς ὁποίας ἔγινεν ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Θεοῦ: ..... *ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΚ ΣΟΥ ΤΕΧΘΕΝΤΑ*.

Εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ τρούλλου, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον δημιουργηθῆ κρυσταλλικὰ ἅλατα ἔγινε μερικός, ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς καὶ συνεπληρώθησαν τὰ κενά, κυρίως εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ τῆς Θεοτόκου, δι' ἐπιχρίσματος εἰς οὐδέτερον τόνον. Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς διεπιστώθη ὅτι καὶ ἐδῶ ὑπάρχουν δύο στρώματα τοιχογραφιῶν. Ἐπίσης κάτωθεν τῆς Παναγίας ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ ἡ χρονολογία τῆς ἁγιογραφήσεως, δυστυχῶς ὅμως ἐλλιπὴς εἰς τὴν ἀρχήν της. Αὕτη εἶναι ὡς τὴν ἀνέγνωσεν ὀρθῶς ὁ Καθηγητὴς Α. Ὀρλάνδος (ἐν ΕΕΒΣ, τόμ. ΚΑ (1951), σ. 214): *[ΕΤ ,Ϛ]ΨΜΒ*= 6742 ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἢ 1233/34 ἀπὸ Χριστοῦ.

Διὰ νὰ κλείσῃ ὁ λόγος περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἁγ. Νικολάου σημειοῦται, ὅτι εἰς τὰ τέσσαρα σφαιρικὰ τρίγωνα εἰκονίζοντο οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταί. Ἐξ αὐτῶν σήμερον σώζονται ὁ Ματθαῖος εἰς τὸ ΝΑ. καὶ ὁ Λουκᾶς εἰς τὸ ΝΔ. Καὶ εἰς αὐτοὺς ἔγινε συντήρησις καὶ καθαρισμός.

Εἰς τὸ νότιον παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος σώζονται τοιχογραφίαι εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον καὶ τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ, εἰς τὴν κτιστὴν ἁγίαν τράπεζαν, τὸ τέμπλον καὶ ἡ κεφαλὴ μόνον τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτη εἰς τὴν ΝΔ. παραστάδα.

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ εἰκονίζεται εἰς κακὴν ὅμως κατάστασιν διατηρήσεως, ἡ Πλατυτέρα σεβιζομένη ὑπὸ δύο Ἀγγέλων.

Κάτωθεν αὐτῆς, ὑπὸ πέντε τόξα στηριζόμενα ἐπὶ κιόνων καὶ κορινθιακῶν κιονοκράνων, εἰκονίζονται, εἰς τὸ μέσον ὁ Μελισμός, ἀριστερὰ ὁ Ἅγ. Νικόλαος καὶ ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ δεξιὰ ὁ Ἅγ. Βασίλειος καὶ ὁ Ἅγ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Εἰς τὸν Μελισμὸν ὁ Χριστὸς-Ἀμνός, ὡς γυμνὸν μικρὸν παιδίον, εἶναι ἐξηπλωμένος μὲ τὴν κεφαλὴν ἀριστερὰ ἐπὶ μεγάλου ἐπιμήκους δίσκου καταστολίστου, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν βάσιν του πατεῖ ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης. Ἡ μέση τοῦ Χριστοῦ καλύπτεται διὰ στενοῦ καλύμματος — τοῦ ἀέρος —, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐντὸς τετραγώνου ὑπάρχει ἰσοσκελὴς σταυρός. Πλησίον τῆς κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ ἅγιον δισκάριον μετὰ τοῦ ἀστερίσκου καὶ δεξιὰ τὸ ἅγιον ποτήριον. Ἄνωθεν τῆς παραστάσεως αὐτῆς διαβάζεται ἡ εὐαγγελικὴ φράσις, τὴν ὁποίαν εἶπεν ὁ Χριστὸς κατὰ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον, ὅτε ἐθέσπισε τὸ Μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας: *Ο ΤΡΟΓΟ ΜΟΥ ΤΗΝ ΣΑΡΚΑ ΚΕ ΠΙΝΟ ΜΟΥ ΤΟ ΑΙΜΑ ΜΕΝΗ ΕΝ ΕΜΗ ΚΑΓΟ ΕΝ ΑΥΤΟ* (Π ί ν. 54 β).

Οἱ ἱεράρχαι, ἐστραμμένοι πρὸς τὸν Μελισμόν, κρατοῦν ἀνοικτὰ εἰλητὰ — πλὴν τοῦ Ἁγ. Βασιλείου — μὲ φράσεις σχετιζομένας πρὸς τὴν λειτουργίαν. Οἱ Ἅγιοι Νικόλαος καὶ Βασίλειος φέρουν ἁπλᾶ φελόνια καὶ ὠμοφόρια μὲ μεγάλους σταυρούς, ἐνῶ οἱ Χρυσόστομος καὶ Γρηγόριος φέρουν πολυσταύρια φελόνια, ἐπειδὴ ὑπῆρξαν Πατριάρχαι (Π ί ν. 54 γ - δ). Ἄνωθεν τοῦ τόξου ἑκάστου ἱεράρχου ὑπάρχουν αἱ ἑξῆς ἐπιγραφαί: *Η ΒΡΗCΙC ΤΟ ΘΑΥΜΑΤΟΝ* διὰ τὸν Νικόλαον, *Η ΦΡΟΝΗCΙC* διὰ τὸν Χρυσόστομον, *Η ΓΝΟCΗC* διὰ τὸν Βασίλειον καὶ *Η ΕΝΟΡΑCΙC* διὰ τὸν Γρηγόριον.

Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς κόγχης, εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον εἰκονίζονται ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ ἡ Παναγία εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ὁ Γαβριὴλ σώζεται εἰς καλυτέραν κατάστασιν. Ἡ Παναγία κάθεται εἰς πολυποίκιλτον θρόνον. Ὑψηλότερον τοῦ Εὐαγ-

γελισμοῦ, ἐντὸς δίσκων εἰκονίζονται αἱ κεφαλαὶ μόνον, ἀριστερὰ τοῦ Πέτρου, δεξιὰ τοῦ Παύλου. Ἀκόμη ὑψηλότερον, εἰς τὴν τριγωνικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἐφάπτεται τοῦ βράχου, μόλις ὑποπτεύει κανεὶς τὴν Δέησιν.

Κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις παλαιοτέρου στρώματος τοιχογραφιῶν εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ Ἱεροῦ. Σημειοῦται ὅτι κάτωθεν τοῦ προσώπου τοῦ Παύλου ἀπεκαλύφθη ἡ μορφὴ τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα, τοῦ ὁποίου μάλιστα σώζεται καὶ τὸ ὄνομα: *ΒΑΡΝΑΒΑΣ*

Τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἀνεφέρθησαν ἐδῶ, περιβάλλονται διὰ ποικίλου διακόσμου, εἴτε ἐντὸς ὀρθογωνίων σχημάτων, εἴτε εἰς ταινίας κλπ.

Ζωγραφικὸν διάκοσμον μὲ ἐφαπτομένους μεγάλους κύκλους κατὰ μίμησιν βυζαντινῶν ὑφασμάτων φέρει καὶ ἡ κτιστὴ τετράγωνος βάσις τῆς ἁγίας τραπέζης. Τέλος, τοιχογραφίαι ἀπεκαλύφθησαν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἀσβεστωμάτων εἰς τὸ διασωθὲν ἥμισυ τοῦ τοξωτοῦ κτιστοῦ τέμπλου εἰς δύο στρώματα καὶ εἰς τὴν κάτωθεν αὐτοῦ ποδέαν. Καὶ τὰ μὲν λείψανα εἰς τὸ τόξον εἶναι τόσον κατεστραμμένα, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ δώσουν στοιχεῖα διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς σκηνῆς, ἡ ὁποία εἰκονίζετο ἐκεῖ, εἰς δὲ τὴν ποδέαν σχηματίζονται ὀρθογώνια ἐνθυμίζοντα βυζαντινὰ θωράκια (Πίν. 47 α).

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ναΐσκων τῆς σπηλιᾶς, ἔγινε καὶ καθαρισμὸς τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου — μὲ παραστάσεις ἀγγέλων, ἀετῶν, σταυρῶν — καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει ὡς νοτία πλευρὰ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος (Πίν. 55 α - γ) (ΗΜΕ, ἔ.ἀ.). Ἐδῶ δὲν ἐπεκτεινόμεθα εἰς παρατηρήσεις περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς σπηλιᾶς, ἐφ' ὅσον τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν αὐτῶν ἔχει ἀναλάβει ἡ κ. Ντ. Μουρίκη.

(8) Ἐπειδὴ τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ σχέδια τῶν δύο ναΐσκων τῆς σπηλιᾶς ἔχουν γίνει πρὸ τῶν ἐργασιῶν καί, ὡς ἦτο ἐπόμενον, δὲν ἀποδίδουν τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν μνημείων αὐτῆς, ἡ Ἐφορεία προέβη καὶ εἰς τὴν σχεδιαστικὴν ἀποτύπωσιν τῶν κτισμάτων τούτων (ΗΜΕ, ἔ.ἀ. εἰκ. 4, ΕΜΜΕ Γ΄ (1933), εἰκ. 261 καὶ Ζυγὸς τ. 50, Ἀθῆναι 1960).

Ἤδη εἰς τὴν παροῦσαν σύντομον ἔκθεσιν ἐδόθη τὸ Σχέδιον 6 μὲ τὴν ἀποτύπωσιν τῆς στέγης τῶν ναΐσκων τοῦ Ἁγ. Νικολάου καὶ τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος, τὸ Σχέδιον 7 μὲ τὴν θύραν καὶ τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ τὸ Σχέδιον 8 μὲ τὴν θύραν καὶ τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς βορείας πλευρᾶς. Ἐν συνεχείᾳ δίδεται τὸ Σχέδιον 9 μὲ τὴν κάτοψιν τῶν δύο ναΐσκων καὶ τὸ Σχέδιον 10 μὲ τὴν κατὰ μῆκος τομὴν τοῦ βορείου ναΐσκου, τοῦ Ἁγ. Νικολάου.

Ὡς γίνεται ἀμέσως σαφὲς ἐκ τῆς κατόψεως ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Πίν. 46 β οἱ δύο ναΐσκοι δὲν εἶναι σύγχρονοι. Πρῶτος ἔγινεν ὁ νότιος ναΐσκος τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὁ σαφὴς διαχωρισμὸς τῆς τοιχοποιίας του ἀπὸ τῆς τοῦ βορείου ναοῦ (Σχέδ. 9), τὸ δικαιολογεῖ ὅμως καὶ ἡ φυσικὴ διαμόρφωσις τοῦ χώρου καὶ τὸ ἀπαιτεῖ καὶ ὁ ἀρχικὸς προορισμός του ὡς χώρου προσευχῆς τοῦ ἢ τῶν ἀσκητῶν. Ἐὰν ἐξετάσῃ κανεὶς τὴν θέσιν τῆς σπηλιᾶς, ὅπου κυριολεκτικῶς ἔχει σφηνωθῇ ὁ Ἅγ. Σπυρίδων, θὰ ἴδῃ ὅτι τμήματα τοῦ μαρμαρίνου βράχου κατέρχονται μέχρι τοῦ ἐδάφους ὡς πεσσοί. Τὰ τμήματα ταῦτα σήμερον εἶναι ἐνσωματωμένα εἰς τὴν τοιχοποιίαν τοῦ ΝΑ. πεσσοῦ τῆς κεραίας τοῦ βορείου παρεκκλησίου καὶ τῆς ΒΔ. παραστάδος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νοτίου, ὅπως δηλοῦνται εἰς τὸ σχέδιον τῆς κατόψεως (Σχέδ. 9), διὰ τῶν διασταυρουμένων γραμμῶν. Οἱ δύο λοιπὸν αὐτοὶ φυσικοὶ πεσσοί, ἐν συνδυασμῷ μὲ ἄλλα δύο τμήματα τοῦ βράχου, τὰ ὁποῖα κατέρχονται μέχρι τοῦ ἐδάφους, τὸ ἓν εἰς τὴν ΝΔ. παραστάδα τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος καὶ τὸ ἄλλο εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν του, ἀπέκλειον τὴν θέσιν τοῦ ναΐσκου ἀπὸ τὸν ἄλλον χῶρον τῆς τεραστίας σπηλιᾶς. Τὰ φυσικὰ αὐτὰ στοιχεῖα στηρίξεως καὶ διαχωρισμοῦ ἐξεμεταλλεύθη ὁ πρῶτος τεχνίτης καί, μὲ τὴν προσθήκην ἐλαχίστης τοιχοποιίας καὶ μικρᾶς ἐκτάσεως στέγης, ἐδημιούργησε τὸ λίαν ἀσύμμετρον καὶ ἀκανόνιστον εὐκτήριον, τὸ ὁποῖον σήμερον ἡμεῖς γνωρίζομεν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος. Ἐκεῖ προσηύχοντο οἱ ἀσκηταὶ ὑπὸ τοὺς σταυρούς, τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀετούς, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐλάξευσαν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ μαρμαρίνου βράχου.

Ἀργότερον, ὄχι μετὰ τὸν Ι΄ αἰ., προσετέθη ὁ βόρειος ναΐσκος τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ τοῦ ναΐσκου τούτου ἐπέδρασεν ὁ ὑπερκείμενος μαρμάρινος βράχος καὶ ὅπως εἴδομεν ὡρισμένα μέρη τῆς ἀνωδομίας καὶ τῆς στέγης του δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατασκευασθοῦν, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ὑπάρξεως τοῦ βράχου.

Τὸ σημαντικώτερον μέρος τοῦ Ἁγ. Νικολάου εἶναι τὸ δυτικὸν ἥμισυ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον σχηματίζει τετράγωνον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφεται σταυρός. Μὲ τὴν βοήθειαν τεσσάρων λοφίων — σφαιρικῶν τριγώνων — γίνεται ἡ μετά-

βασις εἰς κυκλικὸν κοσμήτην, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀρχίζει ἀμέσως, χωρὶς δηλαδὴ τὴν μεσολάβησιν τυμπάνου, ὁ τυφλὸς τροῦλλος. Οἱ τέσσαρες ὀγκώδεις πεσσοὶ δικαιολογοῦν, ἴσως ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως, τὴν πρόθεσιν τοῦ κατασκευαστοῦ νὰ προστατεύσῃ τὸν ναΐσκον ἀπὸ πιθανὴν πτῶσιν τμημάτων τοῦ ὑπερκειμένου βράχου, ἀποτελοῦν ὅμως συγχρόνως καὶ ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα ἀρχαϊκότητος, ἐν συνδυασμῷ μάλιστα μὲ τὴν τοιχοποιίαν καὶ τὸν τυφλὸν καὶ κάπως ἀδιαμόρφωτον τροῦλλον. Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι ὁ τεχνίτης τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἐγνώριζε τοὺς μέχρι τῆς ἐποχῆς του σωζόμενους ὁμοίους ναούς, ἀφοῦ ὡς εἶναι γνωστὸν κτίσματα εἰς σχῆμα σταυροῦ ἐλευθέρου ἢ ἐγγεγραμμένου ὑπῆρχον ἀπὸ τοῦ Δ΄ καὶ Ε΄ αἰ. Ὁ ναΐσκος τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἀποτελεῖ δεῖγμα τοῦ μεταβατικοῦ λεγομένου τύπου, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ναοὶ ἀπὸ τοῦ σχήματος τοῦ ἐλευθέρου ἢ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ διεμορφώθησαν εἰς τὸν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου δικιονίου ἢ τετρακιονίου μετὰ τρούλλου.

Διὰ τοῦτο, νομίζομεν, ὅτι ἡ χρονολογία κατασκευῆς τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγ. Νικολάου τῆς σπηλιᾶς Πεντέλης δὲν πρέπει νὰ ἀνέλθῃ πέραν τοῦ Ι΄ αἰ.

ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΚΙΘΑΙΡΩΝΟΣ

Εἰς τὸ καθολικὸν τῆς βυζαντινῆς ταύτης μονῆς, χρονολογούμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ ΙΑ΄ ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ΄ αἰ., εἶχον γίνει παλαιότερον ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ τότε Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως Ἀκαδημαϊκοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐμελέτησε καὶ ἐδημοσίευσε τὸ σπουδαῖον τοῦτο μνημεῖον (ΑΒΜΕ Α΄ (1935), σ. 206 - 207 καὶ Ε΄ (1939 - 40), σ. 35 - 118).

Ἐπειδὴ εἰς τὸν ναὸν ἐδημιουργήθησαν ἐν τῷ μεταξὺ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐπικίνδυνοι διὰ τὴν ἀσφάλειάν του, ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1972 νὰ ἐκτελῇ σειρὰν ἐργασιῶν, σκοπὸς τῶν ὁποίων ἦτο ἀφ' ἑνὸς ἡ ἐξουδετέρωσις τῶν κινδύνων ἀφ' ἑτέρου ἡ βελτίωσις τῆς ἐμφανίσεως τοῦ μνημείου.

Αἱ κυριώτεραι τῶν γενομένων ἐργασιῶν εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

(1) Ὁ ΝΑ. κίων, ἐκ τῶν τεσσάρων οἱ ὁποῖοι ὑποβαστάζουν τὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ, εἶχεν ὑποστῆ κλίσιν πρὸς Ν. εἰς τὸ ὕψος τοῦ κιονοκράνου. Ὡς διεπιστώθη ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων τεχνικῶν τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ κλίσις αὕτη, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ΝΑ. γωνιαίου διαμερίσματος εἶχε μεταβιβασθῆ καὶ εἰς τὸν νότιον τοῖχον, ὠφείλετο εἰς τὴν ἀφαίρεσιν, ἄγνωστον πότε, τῶν ξυλίνων ἐλκυστήρων, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον ἀπὸ κατασκευῆς τοῦ κτηρίου καὶ οἱ ὁποῖοι συνέδεον τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους μὲ τὰ ποδαρικὰ τῶν κεραιῶν, τὰ ὁποῖα πατοῦν ἐπὶ τῶν κιονοκράνων τῶν τεσσάρων κιόνων. Διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τοῦ κινδύνου τούτου ἐτοποθετήθησαν δύο σιδηροῖ ἐλκυστῆρες, παράλληλοι, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β.- Ν. Οἱ ἐλκυστῆρες οὗτοι, ἐκκινοῦντες ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ καὶ διερχόμενοι διὰ τῆς τοιχοποιίας τῶν δύο ἀνατολικῶν καὶ τῶν δύο δυτικῶν ποδαρικῶν τῶν καμαρῶν, καταλήγουν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ παρεκκλησίου.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐκαθαρίσθη ἐκ τῶν ἀσβεστοκονιαμάτων τὸ μαρμάρινον κιονόκρανον τοῦ ΝΑ. κίονος, συνεκολλήθησαν ἐπ' αὐτοῦ ἀποσπασθέντα τεμάχιά του καὶ συνεδέθη ἀσφαλέστερον τοῦτο μετὰ τοῦ κίονος καὶ τῆς ὑπερκειμένης τοιχοποιίας.

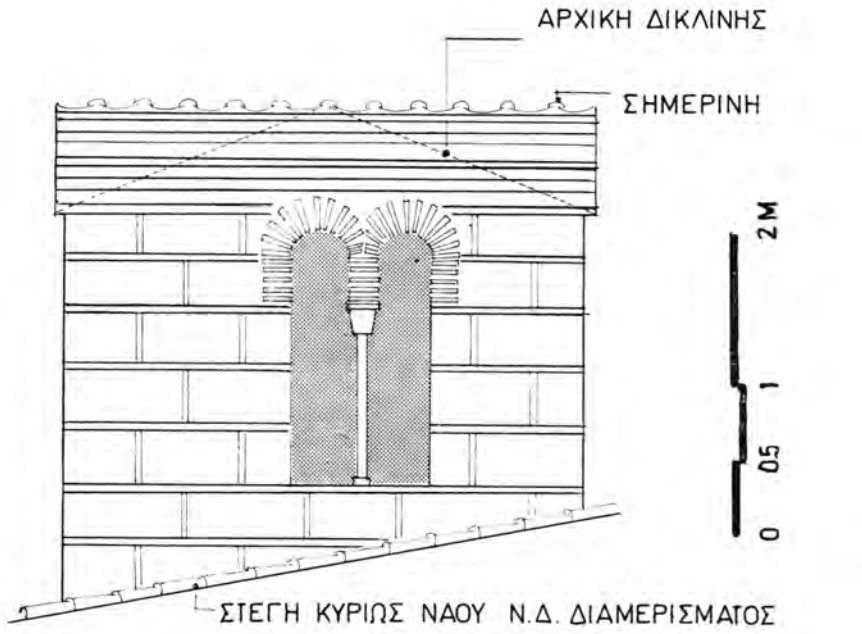
(2) Τὸ μαρμάρινον ἐπίθυρον τῆς θύρας, τῆς ὁδηγούσης ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸν κυρίως ναόν, εἶχεν ὑποστῆ θλάσιν εἰς τὸ μέσον καὶ ἐκινδύνευε νὰ καταπέσῃ (ΑΒΜΕ Ε΄ (1939 - 40), σ. 70, εἰκ. 22). Ὡς διεπιστώθη, ἡ θλάσις προῆλθεν ἐκ τοῦ βάρους τῆς τοιχοποιίας, μὲ τὴν ὁποίαν εἶχον συμπληρώσει, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς, ὅμως πρὸ τοῦ ΙΣΤ΄ αἰ., ὅτε ἐγένετο ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ νάρθηκος, τὸ ἀνακουφιστικὸν τόξον ὑπεράνω τῆς θύρας. Ἀφῃρέθη ἡ τοιχοποιία αὕτη, διὰ καταλλήλου δὲ ὠθήσεως ἐκ τῶν κάτω ἐπανῆλθε τὸ μαρμάρινον ὑπέρθυρον εἰς τὴν ὁριζοντίαν θέσιν του καὶ ἀνηρτήθη ἀπὸ ἀνοξείδωτον μεταλλίνην δοκόν, ἡ ὁποία ἐπακτώθη εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου, χωρὶς νὰ εἶναι ὁρατή (Πίν. 55 δ). Τὸ ἀνακουφιστικὸν τόξον ἀφέθη κενόν.

(3) Αἱ δύο κτισταὶ ἀντηρίδες, αἱ ὁποῖαι ὑποστηρίζουν ἐξωτερικῶς τὰ τόξα τοῦ ἐξωνάρθηκος, εἶχον ἀποκολληθῆ καὶ σαθρωθῆ, ὥστε δὲν ἐξεπλήρωνον τὸν σκοπόν, διὰ τὸν ὁποῖον εἶχον κατασκευασθῆ. Πλὴν τούτου, διὰ τοῦ ὑπερβολικοῦ ὕψους των ἀπέκρυπτον κατὰ μέγα μέρος τὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα τοῦ ἐξωνάρθηκος. Ἡ τοιχοποιία τῶν ἀντηρίδων τούτων ἐπεσκευάσθη, ἐμειώθη δὲ τὸ ὕψος των κατὰ 0.75 - 0.80 μ. Οὕτω τὰ τόξα τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἐξωνάρθηκος ἐπανεῦρον τὴν πλαστικήν των ἐμφάνισιν (Πίν. 56 α).

(4) Τὸ δίλοβον παράθυρον ὑπὸ τὴν δυτικὴν κεραίαν τοῦ ἐσωνάρθηκος εἶχε κτισθῆ. Τοῦτο

θὰ ἔγινε πρὸ τῆς τοιχογραφήσεως τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος. Ἐπειδὴ ὅμως σήμερον, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν θέσιν τοῦ διλόβου τούτου παραθύρου ὄχι μόνον ἔχουν καταστραφῆ τελείως αἱ τοιχογραφίαι ἀλλ' ἔχουν καταπέσει καὶ τὰ ἐπιχρίσματα τοῦ τοίχου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ τοιχοποιία, διὰ τῆς ὁποίας ἐφράχθη, ἔχει σαθρωθῆ, ὥστε νὰ εἰσρέουν ἐντὸς τοῦ ἐσωνάρθηκος ἄφθονα τὰ ὄμβρια ὕδατα, ἐκρίθη σκόπιμον νὰ διανοιγῆ πάλιν τὸ δίλοβον παράθυρον, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῆ καλύτερος φωτισμὸς καὶ κυρίως ἀερισμὸς τοῦ ἐσωνάρθηκος. Τώρα ἀπεκαλύφθη καὶ ὁ μαρμάρινος κιονίσκος μετὰ τοῦ ἐπιθήματος (Πίν. 56 β). Τὸ παράθυρον ἠσφαλίσθη δι' ὑαλοστασίου μὲ σιδηροῦν πλαίσιον.

(5) Ἡ κεράμωσις τῶν στεγῶν τοῦ καθολικοῦ καὶ τοῦ παρεκκλησίου ἦτο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἄλλαι κέραμοι εἶχον ἀποκολληθῆ, ἄλλαι εἶχον θραυσθῆ καὶ ἄλλαι ἔλειπον τελείως. Αἱ στέγαι μάλιστα τοῦ ὀρόφου τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ ἐξωνάρθηκος παρουσίαζον ἰσχυρὰς κοιλότητας, λόγῳ σαθρώσεως τῶν ξυλίνων κατασκευῶν αὐτῶν. Ἀφοῦ ἀντικατεστάθη ἡ σαθρὰ ξυλεία, ἔγινεν ἀνάσυρσις τῶν κεράμων τῶν στεγῶν τῶν δύο ναρθήκων, τῶν κεραιῶν τοῦ καθολικοῦ καὶ τοῦ τρούλλου αὐτοῦ (Πίν. 57 α), ὡς καὶ τοῦ παρεκκλησίου. Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς διεπιστώθη ὅτι ἐκτὸς τῶν τροποποιήσεων εἰς τὰς στέγας τοῦ τρούλλου, τῆς βορείας καὶ νοτίας καμάρας τοῦ καθολικοῦ καὶ τοῦ τρούλλου καὶ τῆς νοτίας κεραίας τοῦ παρεκκλησίου (ΑΒΜΕ Ε', σ. 65 καὶ 78, εἰκ. 15), ἔχουν γίνει κατὰ καιροὺς καὶ ἄλλαι εἰς τὰς στέγας τοῦ ἐσωνάρθηκος καὶ τοῦ ὀρόφου τοῦ ἐξωνάρθηκος, ὥστε νὰ ἔχῃ ἐπέλθει παραμόρφωσις τῆς ἀνωδομίας τοῦ μνημείου (Σχέδ. 11· Πίν. 57 β).

Σχέδ. 11. Μονὴ Ὁσίου Μελετίου. Σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις τῆς τροποποιήσεως τῆς στέγης τοῦ ἐσωνάρθηκος

Δὲν ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἐπανέλθουν αἱ στέγαι αὗται εἰς τὴν ἀρχικήν των μορφὴν κατὰ τὸ παρὸν στάδιον τῶν ἐργασιῶν.

(6) Σημαντικὴ ἐργασία ἔγινεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τῆς νοτίας καμάρας τοῦ καθολικοῦ (Πίν. 58 α). Ἡ τοιχοποιία τοῦ τυμπάνου εἶχεν ὑποστῆ ρωγμὰς καὶ εἶχεν ἀποκολληθῆ ἀπὸ τοῦ τόξου, οἱ πώρινοι θολῖται τοῦ ὁποίου εἶχον διασαλευθῆ ἐκ τῆς θέσεώς των ἢ εἶχον καταπέσει, τὸ δὲ ἀρχικὸν τοξωτὸν παράθυρον εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ ἄλλου τετραγώνου (Πίν. 58 α).

Τὰ διασαλευμένα καὶ σαθρὰ τμήματα τῆς τοιχοποιίας διελύθησαν καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν.

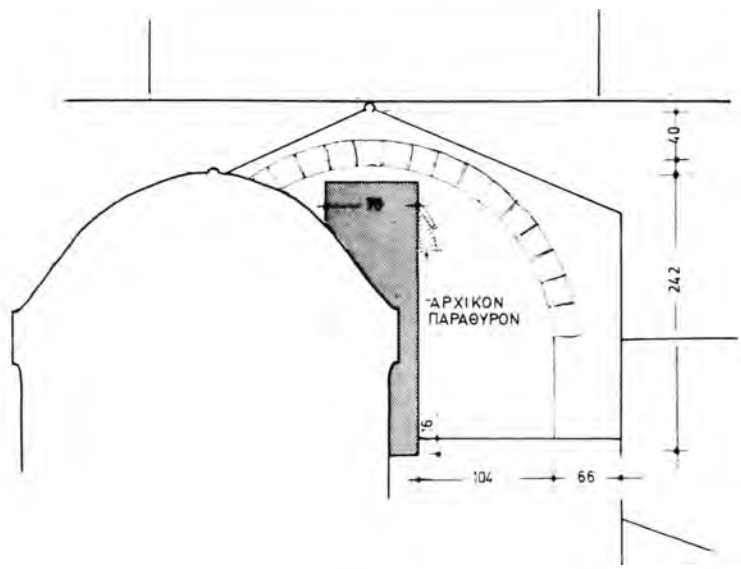
Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πωρίνου τόξου τῆς κεραίας ἐχρησιμοποιήθη ξυλότυπος (Πίν. 58 β).

Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ξυλίνης κάσσας τοῦ παραθύρου καὶ τῆς κάτωθεν τούτου σαθρᾶς τοιχοποιίας ἀπεκαλύφθη τετράγωνον ἄνοιγμα, ὕψ. 2.42 καὶ πλ. 0.79 μ. Τὸ ἄνοιγμα τοῦτο κατέστρεψε τὸ ἀρχικὸν τοξωτὸν παράθυρον τῆς κεραίας, μικρὸν μόνον μέρος τοῦ ἐκ πλίνθων τόξου τοῦ ὁποίου ἔχει διασωθῆ (Σχέδ. 12· Πίν. 59 α).

Ἡ βάσις τοῦ τετραγώνου ἀνοίγματος κατέρχεται κατὰ 0.16 μ. χαμηλότερον τῆς σημερινῆς στάθμης τῆς κεραμώσεως τοῦ παρεκκλησίου. Ἐπομένως τὸ ἄνοιγμα τοῦτο ἐκτίσθη κατὰ τὸ κάτω του ἥμισυ καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ μικρὸν τετράγωνον παράθυρον, κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν μετετράπη ἡ στέγη τοῦ παρεκκλησίου (Σχέδ. 12 - 13· Πίν. 58 α) (πρβλ. ΑΒΜΕ, ἔ.ἀ., εἰκ. 15). Εἰς τὴν δυτικὴν ἐσωτερικὴν παρειὰν τοῦ ἀνοίγματος καὶ ὑπὸ τὰ μεταγενέστερα ἐπιχρίσματα ἀπεκαλύφθη ζωγραφικὸς διάκοσμος. Ὁ διάκοσμος οὗτος, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ἐκ πλίνθων τόξου, τοῦ σωζομένου εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τυμπάνου τῆς νοτίας καμάρας, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πλάτος τοῦ ἀρχικοῦ παραθύρου ἦτο 0.79 μ., ὅσον ἀκριβῶς δηλαδὴ εἶναι καὶ τὸ πλάτος τοῦ ὑψηλοῦ τετραγώνου ἀνοίγματος (Σχέδ. 12· Πίν. 59 α).

Ἕως ὅτου μελετηθῇ ἡ τοιχογραφία, ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκει εἰς τὸν ἀρχικὸν ζωγραφικὸν διάκοσμον τοῦ καθολικοῦ καὶ ἐπειδὴ πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι γνωστὰ τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς τὸ παράθυρον τοῦτο (ἀμφικιονίσκοι, κιονόκρανα κλπ.), τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς δώσουν καὶ τὴν ἀκριβῆ μορφήν, τὴν ὁποίαν εἶχε τοῦτο πρὸ τῆς τροποποιήσεώς του, κατεσκευάσθη προσωρινῶς μονόλοβον τοξωτὸν παράθυρον, ὕψ. 1.70 καὶ πλ. 0.79 μ., τὸ ὁποῖον ἠσφαλίσθη διὰ σιδηροῦ πλαισίου (Σχέδ. 13· Πίν. 59 β).

(7) Ἐγένετο ἐπισκευὴ καὶ συμπλήρωσις τῆς τοιχοποιίας σποραδικῶς, εἰς πολλὰς θέσεις τοῦ κτηρίου καὶ κυρίως εἰς τὰ σημεῖα ἐπαφῆς τοῦ παρεκκλησίου μὲ τὸν πύργον τοῦ κωδωνοστασίου καὶ μὲ τὸ καθολικόν. Παραλλήλως ἀποκατεστάθησαν καὶ αἱ ἐπάλληλοι τοξωταὶ ζῶναι, ἐξ ὀπτῶν πλίνθων καὶ πωρολίθων, τῶν μονολόβων παραθύρων τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου τοῦ παρεκκλησίου (Πίν. 60 α).

Σχέδ. 12. Μονὴ Ὁσίου Μελετίου. Τὸ μεταγενέστερον παράθυρον τῆς Ν. καμάρας τοῦ καθολικοῦ

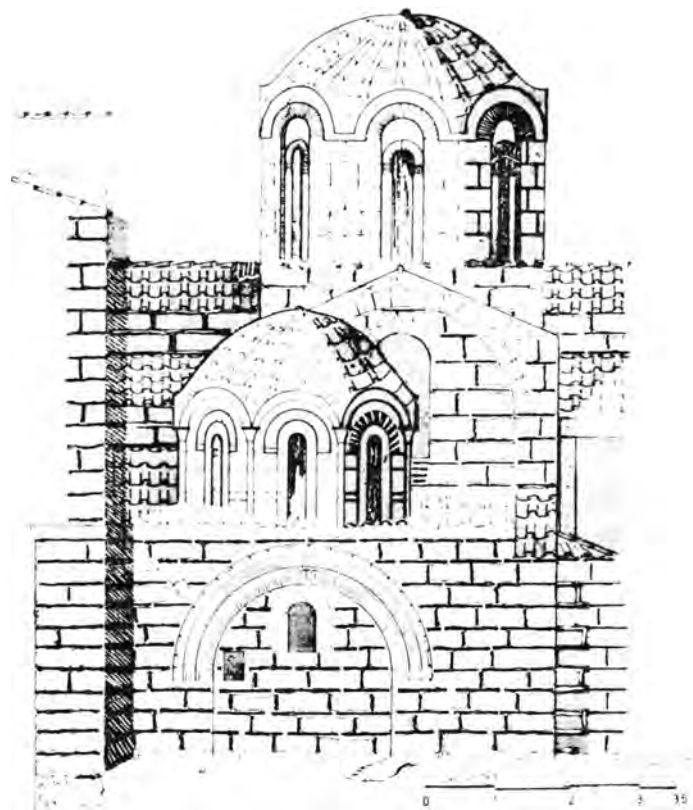
(8) Τοιχογραφίαι. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν μεγάλων ἐπιφανειῶν τῶν νεωτέρων ἐπιχρισμάτων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κυρίως ναοῦ, διεπιστώθη ὅτι ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ζωγραφικοῦ του διακόσμου (τοῦ ΙΒ΄ αἰ.) δὲν σώζονται πλέον παρὰ μόνον ἐλάχιστα πενιχρὰ ἴχνη μὴ δυνάμενα νὰ βοηθήσουν εἰς τὸν καθορισμὸν θεμάτων ἢ τὴν ἀξιολόγησιν τούτων.

Ἀντιθέτως, εἰς τὸν ἐσωνάρθηκα, ὁ ὁποῖος

μετὰ τὴν ἐπέκτασίν του πρὸς Δ. ἔχει μετατραπῆ εἰς εὐρύχωρον λιτήν, σώζονται σύνολα τοιχογραφιῶν, λίαν ἐφθαρμένα. Αἱ φθοραί, ἤτοι ρωγμαί, διογκώσεις, ἀποκολλήσεις, ἀπολεπίσεις χρωμάτων κ.ἄ., ἁπλοῦνται εἰς μεγάλην ἔκτασιν, κυρίως εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, καὶ ὀφείλονται εἰς τὰ ὄμβρια ὕδατα, τὰ ὁποῖα εἰσήρχοντο ἀπὸ τὰ δύο δίλοβα παράθυρα.

τῆς τοιχοποιίας καὶ πρὸ αὐτῆς, εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, τέσσαρα πήλινα « ἠχεῖα » (Π ί ν. 74 α).

Ἡ ἐπιλογὴ τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων καὶ ἡ διάταξίς των εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων ἀκολουθεῖ τὰ πρότυπα τὰ συνήθη εἰς τοὺς μοναστηριακοὺς ναούς. Εἰς τὴν ὑψηλοτέραν καμάραν εἰκονίζεται ἡ ἐντυπωσιακὴ σύνθεσις *Πᾶσα πνοή*, ἡ ὁποία ὡς γνωστὸν εἶναι ἡ εἰκονογρα-

Σχέδ. 13. Μονὴ Ὁσίου Μελετίου. Τὸ παράθυρον τῆς Ν. καμάρας τοῦ καθολικοῦ (ἐπὶ σχεδιαστικῆς ἀποτυπώσεως Ἀ. Ὀρλάνδου)

Συνεργεῖον ὑπὸ τοὺς εἰδικευμένους καὶ ἐμπείρους συντηρητὰς Ἐλ. Μιχαλαριᾶν καὶ Π. Ἀλιφραγκῆν, ἐργασθὲν μὲ ζῆλον καὶ ὑπὸ δυσμενεῖς καιρικὰς συνθήκας, κατώρθωσε νὰ στερεώσῃ τὰς τοιχογραφίας τοῦ νάρθηκος, νὰ τὰς ἐξασφαλίσῃ ἀπὸ κάθε μελλοντικὸν κίνδυνον καὶ νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτάς, εἰς ἱκανοποιητικὸν βαθμόν, τὴν ἀρχικήν των ἐμφάνισιν (Π ί ν. 60 β, 61 α - β, 62 α - β, 63 α - β).

Εἰς τὸ τύμπανον τῆς ΒΔ. καμάρας καὶ εἰς ὕψος 0.31 μ. ἄνωθεν τοῦ τόξου τῆς καμάρας τοῦ ἰσογείου εὑρέθη « ξυλοδεσιὰ » πακτωμένη ἐντὸς

φημένη παράστασις τῶν στίχων κυρίως τῶν ψαλμῶν 148 καὶ 150. Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ὀρθὸς ἐντὸς κύκλου μὲ τὰ τέσσαρα σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν καὶ πέριξ αὐτοῦ τὰ οὐράνια τάγματα. Βορείως, ἡ σύνθεσις *Αἰνεῖται τὸν Κύριον ἐν (χοροῖς) χορδαῖς καὶ ὀργάνοις*, νοτίως τὸ *Αἰνεσάτω τὸν Κύριον πᾶσα πνοή*. Εἰς αὐτὰς τὰς δύο συνθέσεις εἰκονίζονται Δίκαιοι καὶ πολλὰ εἴδη ζώων, συμφώνως μὲ τὴν Ἑρμηνείαν τῶν ζωγράφων, τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ (Π ί ν. 64 α - β).

Εἰς τὰς κοίλας ἐπιφανείας τῶν ἄλλων καμα-

ρῶν, μέσα εἰς ὀρθογώνια πλαίσια, εἰκονίζονται τὰ μαρτύρια τῶν ἁγίων καὶ ἀθλητῶν τῆς πίστεως εἰς πλουσίαν σειρὰν θεμάτων.

Τὰ μαρτύρια εἰκονίζονται κατὰ ἡμερομηνίας, ὅπως περιέχονται εἰς τὰ μηνολόγια καὶ τὰ συναξάρια, π.χ. βλέπομεν: ΙΕ (Νοεμβρίου) τῶν Ἁγίων Μαρτύρων καὶ Ὁμολογητῶν Γουρία, Σαμωνᾶ καὶ Ἀβίβου (Πίν. 65 α), ΙΗ (Νοεμβρίου) τῶν Ἁγίων Μαρτύρων Πλάτωνος καὶ Ρωμανοῦ (Πίν. 65 β), ΚΔ (Νοεμβρίου) τοῦ Ἁγίου Ἱερομάρτυρος Κλήμεντος Ἐπισκόπου Ρώμης καὶ Πέτρου Ἀλεξανδρείας, ΚΗ (Νοεμβρίου) τοῦ Ἁγίου Ὁσιομάρτυρος Στεφάνου τοῦ Ὁμολογητοῦ (Πίν. 62 α), ΚΘ (Νοεμβρίου) τοῦ Ἁγίου Μάρτυρος Παραμόνου μετὰ τῆς συνοδείας αὐτοῦ (Πίν. 66 α), Λ (Νοεμβρίου) τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου (Πίν. 66 β), ΛΑ (Ἰανουαρίου) τὸ Μαρτύριον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Κύρου καὶ Ἰωάννου (Πίν. 67 α), ΚΓ (Φεβρουαρίου) τὸ Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Ἱερομάρτυρος Πολυκάρπου Ἐπισκόπου Σμύρνης (Πίν. 67 β) κ.ἄ.

Κατὰ μῆκος τῆς κλειδὸς (κορυφῆς) τῶν καμαρῶν σχηματίζεται ταινία, εἰς τὸν κάμπον τῆς ὁποίας ἢ ὑπάρχουν διακοσμητικὰ γεωμετρικὰ καὶ φυτικὰ θέματα (Πίν. 68 α), ἢ εἰκονίζονται ἐντὸς κύκλων εἰς στηθάρια οἱ Προπάτορες, Πατριάρχαι, Δίκαιοι Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Λάμεχ, Νῶε κ.ἄ. (Πίν. 63 α - β, 68 β, 69 α - β, 70 α - β καὶ 71 α).

Εἰς τὰς χαμηλοτέρας ζώνας τῶν καμαρῶν καὶ εἰς τὰ τύμπανα εἰκονίζονται οἱ 24 Οἶκοι, σκηναὶ δηλαδὴ ἐκ τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου (Πίν. 71 β, 72 α - β). Καὶ οἱ Οἶκοι, ὅπως καὶ τὰ Μαρτύρια, παριστάνονται ἰδιαιτέρως μέσα εἰς πλαίσια σχηματιζόμενα διὰ στενῶν λωρίδων, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς διαστάσεις μεταξύ των.

Εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων εἰκονίζονται, ἄνωθεν ποδέας, ὕψ. 1.35 μ., μὲ φυτικὸν διάκοσμον, ὁλόσωμοι Ἅγιοι ἐντὸς πρασίνου κάμπου. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, ὑπὲρ τὴν μεσαίαν θύραν, εἰκονίζεται τὸ Ἅγιον Μανδήλιον (Πίν. 55 δ) καὶ ὑψηλότερον, ἡ Κοίμησις τοῦ Ὁσίου Μελετίου. Εἰς τὸν αὐτὸν τοῖχον εἰκονίζονται ἀκόμη ὁ Ὅσιος Μελέτιος, ἡ Παναγία ὀρθὴ μὲ τὸν μικρὸν Χριστὸν πρὸ τοῦ στήθους, εἰς τὸν τύπον τῆς Κυριωτίσσης, ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Πρόδρομος καὶ Ἅγιοι.

Βεβαίως ὁ νάρθηξ, εἰς τὴν παλαιάν του μορφήν, θὰ εἶχε τοιχογραφίας, συγχρόνους μὲ τὰς τοῦ κυρίως ναοῦ (ΙΒ΄ αἰ.). Τοῦτο μαρτυροῦν ὀλίγα λείψανα παραστάσεως τῆς Παναγίας *Η ΠΑΝΥΠΕΡΑΓΝΟΣ*, ἐν μέσῳ τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, οἱ ὁποῖοι διακρίνονται εἰς τὸ τύμπανον τοῦ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν ἀρκοσολίου.

Ὁ περιγραφεὶς ἀνωτέρω ζωγραφικὸς διάκοσμος θὰ ἔγινε μετὰ τὴν ἐπέκτασιν πρὸς Δ. τοῦ νάρθηκος, ὅτε οὗτος μετετράπη εἰς εὐρύχωρον λιτήν. Ἀπὸ τὸ ὕφος τῶν εἰκονιζομένων προσώπων, σκηνῶν κλπ., ὡς καὶ ἀπὸ τεχνοτροπικὰ κριτήρια, θὰ ἠδύναντο αἱ τοιχογραφίαι τοῦ νάρθηκος νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ ΙΣΤ΄ ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ΄ αἰ. (ΑΒΜΕ, ἔ.ἀ., σ. 86).

Ἐλπίζομεν νὰ δώσωμεν λεπτομερεστέραν περιγραφὴν καὶ περισσότερα στοιχεῖα περὶ τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ἀξίας τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νάρθηκος μετὰ τὸ πέρας τῶν εὑρισκομένων, ἀκόμη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1972, ἐν ἐξελίξει ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ αὐτῶν.

(9) Γλυπτά. Δι' εἰδικευμένου τεχνίτου ἔγινε, παραλλήλως πρὸς τὰς ἄλλας ἐργασίας, διαλογὴ καὶ ταύτισις πολλῶν μαρμαρίνων γλυπτῶν, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τὴν αὐλὴν καὶ εἰς τὴν τράπεζαν τῆς μονῆς. Πολλὰ ἀπὸ τὰ τεμάχια αὐτὰ συνεκολλήθησαν καὶ οὕτω σήμερον ὑπάρχουν ἀρκετὰ γλυπτά, θωράκια, κιονόκρανα, κιονίσκοι, κοσμῆται κ.ἄ., τὰ ὁποῖα θὰ ἀποτελέσουν σημαντικὴν συλλογὴν ἐντὸς τῆς τραπέζης τῆς μονῆς.

Τέλος, ἀναφέρεται ὅτι ὁ κατὰ τὸ 1972 Μητροπολίτης Ἀττικῆς, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁποίου ὑπάγεται ἡ μονή, κατεσκεύασεν, ὄχι μόνον ἄνευ ἐγκρίσεως τῆς Ὑπηρεσίας ἀλλὰ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ταύτης, τεράστιον οἰκοδόμημα εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῶν κελλίων, ἐκ μπετόν, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον κατέστρεψε τὴν ἐμφάνισιν τοῦ συγκροτήματος τῆς μονῆς διὰ τοῦ ὄγκου του, ἀλλ' εἶναι καὶ ἄσχετον πρὸς τὴν μοναστηριακὴν ἀρχιτεκτονικήν.

ΚΟΥΒΑΡΑΣ

Ἅγιος Ἀθανάσιος

Εἰς τὴν μονόκλιτον ξυλόστεγον βασιλικὴν τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, ἡ ὁποία εὑρίσκεται περὶ τὰ 3 χλμ. ΒΔ. τοῦ χωρίου Κουβαρᾶς, ἔγιναν αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

(1) Πρόχειρος ἐπικόλλησις εἰδικοῦ ὑφάσματος ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τὴν ἀσφάλειάν των κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν.

(2) Ὑποστήριξις διὰ ξυλοτύπων τῶν τριῶν ἐγκαρσίων τόξων (Χ. Μπούρα, Ἀ. Καλογεροπούλου, Ρ. Ἀνδρεάδη, Ἐκκλησίες τῆς Ἀττικῆς, Ἀθήνα 1969, σ. 161 - 163, σχέδια XXI εἰς σ. 171).

(3) Ἀφαίρεσις τῶν κεράμων, ἀντικατάστασις

τῶν σαθρῶν ἐξ ἀγρίας ξυλείας δοκίδων διὰ στερεῶν ἐξ ὁμοίας ξυλείας, ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιωθῇ ἡ ἐμφάνισις τῆς ὀροφῆς εἰς τὸ ἐσωτερικόν.

(4) Ἀφαίρεσις τῆς σαθρᾶς τοιχοποιίας εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τριῶν ἐγκαρσίων τόξων, κατὰ τρόπον ὅμως ὥστε νὰ μείνουν ἄθικτοι αἱ παρειαὶ τούτων, εἰς τὰς ὁποίας ὑπάρχουν τοιχογραφίαι. Οὕτω, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν ἐγκαρσίων ἀετωμάτων ἐσχηματίσθη αὐλαξ, ὕψ. 0.42 καὶ πλ. 0.48 μ. Κατάλληλος ὑπερύψωσις τῶν ξυλοτύπων διὰ σφηνῶν συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἐπανέλθουν τὰ « τσακισμένα » τόξα εἰς τὴν ἀρχικήν των κατάστασιν. Αἱ ρωγμαὶ μεταξὺ τῶν ἄνω ἐπιφανειῶν τῶν θολιτῶν ἐπληρώθησαν διὰ φύλλων μολύβδου.

(5) Κατασκευὴ « σενὰζ » δι' ὡπλισμένου σκυροδέματος καθ' ὅλην τὴν περίμετρον τῶν τεσσάρων τοίχων καὶ τῶν αὐλάκων τῶν ἀνοιγεισῶν εἰς τὸ πάχος τῶν τριῶν ἐγκαρσίων τόξων. Οὕτω τὸ κτήριον ἀπέκτησεν ἰσχυρὰν συνοχὴν εἰς τὴν ἀνωδομίαν του. Ἐπανατοποθέτησις τῶν κεράμων καὶ συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων δι' ὁμοίων παλαιῶν.

(6) Ἀποκατάστασις τῶν δύο μικρῶν παραθύρων, ἑνὸς εἰς τὸν βόρειον καὶ τοῦ ἄλλου εἰς τὸν νότιον τοῖχον.

(7) Ἐπεσκευάσθησαν αἱ ἀντηρίδες τοῦ βορείου τοίχου, αἱ ὁποῖαι εἶχον σαθρωθῆ. Ἡ δυτικὴ ἀνακατεσκευάσθη εἰς μῆκος 1.50 καὶ πλάτος 0.50 μ.

(8) Ἔγινεν ἀποχωμάτωσις πέριξ τοῦ ναοῦ, ὥστε τὸ ἐπίπεδον τῶν χωμάτων νὰ κατέλθῃ κατὰ 0.10 μ. χαμηλότερον τοῦ δαπέδου αὐτοῦ, διερρυθμίσθησαν αἱ κλίσεις τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ ἀποκατεστάθη ὁ μανδρότοιχος τοῦ περιβόλου.

(9) Οἱ συντηρηταὶ Δ. Σπαθούλας, Ἐλ. Μιχαλαριᾶς καὶ Π. Ἀλιφραγκῆς ἀπεκόλλησαν τὸ προστατευτικὸν ὕφασμα μετὰ τὸ πέρας τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ προέβησαν εἰς τὴν συντήρησιν καὶ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι, ὡς γνωστόν, εἶναι ἔργον τοῦ ζωγράφου Γεωργίου Μάρκου, τοῦ ἔτους 1743. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις παλαιοτέρου στρώματος τοιχογραφιῶν. Ἐκαθαρίσθη καὶ ἡ δεξιὰ τῆς θύρας τοῦ ναοῦ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς: + *Κυμητήριον Ἀνδρέου / κε Ἀθηναήδος κε τοῦ πεδίου / αὐτῶν Μαρίας οἳ τὸν βίον καλῶς / διαπραξάμενοι ἄν τις δὲ τορ / μήση ἀνῦξαι κε θῆ ἄλον ἔχι / τὴν μερίδαν τοῦ Ἰούδα κε γί / νητε αὐτῷ πᾶντας ΚΤΟΤΟΣ / κε ἐξολεθρεύση ὁ Θ[εό]ς αὐτὸν / ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκίνη* +.

Τὰς ἐργασίας ἐπέβλεψεν ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς Ἑλένη Γκίνη.

ΠΑΛΑΝΙΑ (ΔΙΟΠΕΣΙ)

Ἅγιος Ἀθανάσιος[3]

Διὰ τῶν ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη 1970 καὶ 1971 (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 66 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 188), ἀπεκαλύφθησαν ὅλα τὰ μέρη τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ ἐπεσκευάσθη ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐκτισμένη ξυλόστεγος τρίκλιτος βασιλικὴ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου. Κατὰ τὸ 1972, συνεργεῖον ὑπὸ τὸν ἱκανώτατον συντηρητὴν Δ. Σπαθούλαν ἤρχισε, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τελειώσῃ, ἐργασίας εἰς εὐρεῖαν κλίμακα διὰ τὴν συντήρησιν, τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ὁ ὁποῖος καταλαμβάνει ὄχι μόνον τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ κτιστὸν τέμπλον, τοὺς πεσσοὺς ὡς καὶ τοὺς κίονας (Πίν. 73 α - β).

Αἱ μέχρι τέλους τοῦ ἔτους γενόμεναι ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν ἔφερον λίαν σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Ἀπεδείχθη ὅτι αἱ τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν χρονολογοῦνται τὸ 1773, καλύπτουν παλαιοτέρας τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς δύο καὶ τρεῖς περιόδους ἀκόμη.

Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ τέμπλου, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἀσβεστωμάτων, ἀπεκαλύφθη ὁ Ἅγ. Ἀθανάσιος καὶ κάτω ἀπὸ τὰς μορφὰς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτη καὶ τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἦλθεν εἰς φῶς ἡ σκηνὴ τῆς εἰς Ἅδου Καθόδου (Πίν. 74 β, 75 α). Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ, ὅπου εἰκονίζεται ἡ Πλατυτέρα, ὑπάρχει παλαιότερον στρῶμα ὁμοίως μὲ τὴν Πλατυτέραν (Πίν. 75 β). Εἰς τὸν νότιον τοῖχον, ὑπὸ τὸν ἔφιππον Ἅγιον Γεώργιον, ἀπεκαλύφθη ἄλλος Ἅγιος Γεώργιος, ὁμοίως ἔφιππος (Πίν. 76 α). Ἡ νοτία θύρα τοῦ ναοῦ ἦτο στενοτέρα. Ὅτε ἐπλατύνθη, κατέστρεψε μέρος τῆς σκηνῆς τῆς Πεντηκοστῆς. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, ὑπὸ τὸν Εὐαγγελισμόν, ἀνεφάνη ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Ἅγ. Νικόλαος (Πίν. 76 β), ὑπὸ τὴν Ἁγ. Τριάδα διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἑτέρων δύο στρωμάτων, ὑπὸ τὸν Ἅγ. Δημήτριον ἄλλος Ἅγιος καὶ ὑπ' αὐτὸν πάλιν ὁ Ἅγ. Δημήτριος.

Εἰς τὸν δυτικὸν πεσσὸν τῆς νοτίας τοξοστοιχίας ἀπεκαλύφθησαν ὁλόσωμοι οἱ Ἅγιοι Γε-

3. Χ. Μπούρα, Ἀ. Καλογεροπούλου, Ρ. Ἀνδρεάδη, ἔ.ἀ., σ. 235 κ.ἑ.

ώργιος, Μερκούριος, Νικόλαος καὶ Κυριακή (Πίν. 77 α - γ).

Περισσότεραι λεπτομέρειαι περὶ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου καὶ τῶν παλαιοτέρων στρωμάτων θὰ δοθοῦν μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν.

Τὰς ἐργασίας ἐπέβλεψεν ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς Μ. Λάζαρη - Εὐστρατοπούλου.

ΛΥΛΩΝ

Στρατόπεδον

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἰσοπεδώσεως τοῦ ἐδάφους εἰς τὸ παρὰ τὴν Αὐλῶνα στρατόπεδον ἀπεκαλύφθη καμαροσκεπὴς κτιστὸς τάφος, ἐσωτ. μήκ. 2.28 - 2.35, πλ. 1.62 καὶ ὕψ. 1.65 μ. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀνοίγεται μικρὰ θύρα, ὕψ. 0.80, πλ. 0.61 μ., εἰς τὴν ὁποίαν ἡ κάθοδος γίνεται διὰ κλίμακος ἐκ δύο βαθμίδων, συνολ. μήκ. 1.05 μ. Τὸ ὑπέρθυρον εἶναι ἐκ πώρου λίθου, μήκ. 0.88 καὶ ὕψ. 0.12 μ. Ἡ τοιχοποιία, πάχ. 0.50 μέχρι ὕψ. 0.80 μ., ὅθεν ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται ἡ καμάρα, εἶναι κοινή, ἐκ μικρῶν ἀκατεργάστων, συνήθως πλακοειδῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονίας μὲ πολλὴν χονδρόκοκκον ἄμμον. Ἡ καμάρα ἔχει κτισθῆ ἐκ πλίνθων, μήκ. 0.29 καὶ πάχ. 0.025 - 0.03 μ., καὶ συνδετικοῦ μείγματος ἐξ ἀσβεστοκονίας, πάχ. 0.02 - 0.25 μ.

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ ἄνωθεν τοῦ ὑπερθύρου σχηματίζεται τετράγωνος ἐπιφάνεια ἐξ ἐπιχρίσματος, διαστ. 0.35 × 0.47 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχει χαραχθῆ σταυρὸς ἰσοσκελής, ὕψ. 0.36 καὶ μήκ. ὁριζοντίας κεραίας 0.33 μ. Τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν πλατύνονται εἰς μῆκος 0.22 μ.

Εἰς τὸ ἐκ χώματος δάπεδον τοῦ τάφου, εὑρέθησαν ὀστᾶ ἀνήκοντα εἰς τέσσαρας νεκροὺς καὶ ὀλίγα ὄστρακα ἀδιακόσμητα καὶ ἀγάνωτα.

Ἐκ τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν εὑρημάτων ὁ τάφος δύναται νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὸ τέλος τῆς Παλαιοχριστιανικῆς περιόδου.

ΑΙΓΙΝΑ

Ἀρχαιολογικὸς χῶρος Κολώνας

Κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, αἱ ὁποῖαι διεξάγονται ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ H. Walter, εὑρέθη δεξαμενὴ καὶ δύο τοῖχοι συνεχόμενοι πρὸς αὐτήν. Μικρὰ ἐξέτασις διεπίστωσεν, ὅτι ἡ δεξαμενή, ἡ ὁποία ἔχει κτισθῆ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀρχαίων κτηρίων, ἦτο καμαροσκεπής, δυναμένη νὰ χρονολογηθῆ εἰς τοὺς μέσους Βυζαντινοὺς χρόνους. Ἡ τοιχοποιία της ἦτο ἐκ διαφόρων λίθων, κυρίως πωρολίθων, ἡ δὲ καμάρα ἐκ λεπτῶν ὀπτοπλίνθων, τοποθετημένων εἰς ὁριζοντίας ἀλλὰ καὶ καθέτους σειράς. Τοῦτο ἀποτελεῖ σπανίαν περίπτωσιν διὰ δεξαμενήν. Ἡ περαιτέρω μελέτη ἀνήκει εἰς τὸν ἀνασκάπτοντα.

Παλαιοχώρα

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Παλαιοχώρας (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 191).

(1) Ἅγιος Γεώργιος[4]

Ἡ μονόκλιτος καμαροσκεπὴς ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Γεωργίου εἶχεν ἐπικαλυφθῆ ἐξωτερικῶς διὰ σιμέντου, ἡ τοιχοποιία της εἶχεν ὑποστῆ ζημίας, αἱ δύο ἀντηρίδες τοῦ νοτίου τοίχου εἶχον σαθρωθῆ καὶ ἀποκολληθῆ ἀπὸ τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ὑπέφερεν ἐκ τῆς ὑγρασίας λόγῳ τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον ἐν μέρει ἀπὸ Β. καὶ Α. τοὺς τοίχους του. Ἔγιναν αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

Ἀφῃρέθη ἡ ἐκ σιμέντου ἐπικάλυψις καὶ στρῶμα μπάζων, ὕψ. 0.30 μ., κάτωθεν ταύτης. Ἐκαθαρίσθησαν οἱ θολῖται καὶ οἱ μεταξὺ των ἁρμοὶ ἐφράγησαν μὲ ἀραιὰν σιμεντοκονίαν.

Εἰς τὸ κατεστραμμένον δυτικὸν τμῆμα τῆς καμάρας κατεσκευάσθη κανονικὴ ξυλίνη δικλινὴς ὀροφή, διότι, λόγῳ μὴ ἐπαρκοῦς ἀντοχῆς τῆς τοιχοποιίας, δὲν ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἐπανακατασκευασθῇ τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς καμάρας. Ἡ καμάρα καὶ τὸ ξύλινον τμῆμα τῆς στέγης ἐκαλύφθησαν διὰ μανδύου, πάχ. 0.14 μ., ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, ὁ ὁποῖος ἐνεσωματώθη εἰς «σενὰζ» κατασκευασθὲν εἰς τὸ περίγραμμα τῶν κορυφῶν τῶν τοίχων. Ἐν συνεχείᾳ ὁ ναὸς ἐκαλύφθη διὰ παλαιῶν κεράμων.

Συνεπληρώθησαν τὰ λίθινα γεῖσα εἰς τὰς κορυφὰς τῶν μακρῶν τοίχων ὑπὸ τὰς ἐξεχούσας κεράμους.

Ἐνισχύθη ἡ ὑποθεμελίωσις κάτωθεν τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας καὶ εἰς βάθος 0.50 μ. ἀπ' αὐτοῦ.

Κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου τοίχου ἔγινεν ἀποχωμάτωσις καὶ ἐν συνεχείᾳ κατεσκευάσθη πεζούλιον, μήκ. 9.50 καὶ πλ. 0.45 μ., κατὰ μῆκος δὲ τούτου ἠνοίγη χάνδαξ ἀπομακρύνσεως τῶν ὑδάτων, πλ. 0.88 μ., ὁ ὁποῖος ἐπεστρώθη διὰ σιμέντου.

Ἐπίσης ἀνακατεσκευάσθη τὸ πεζούλιον τοῦ νοτίου τοίχου καὶ παραλλήλως ἐστερεώθησαν καὶ συνεπληρώθησαν αἱ ἀντηρίδες. Ἀποχωμάτωσις ἔγινε πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 6.60 μ. ἀπ' αὐτοῦ, ὅπου ἐσχηματίσθη ἰσόπεδος

4. Ν. Μουτσοπούλου, Ἡ Παλιαχώρα Αἰγίνης, Ἀθήνα 1962, σ. 85 - 86, εἰκ. 26.

χῶρος, ἀφοῦ κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὕψους 1.90 - 2 μ., διὰ νὰ συγκρατήσῃ τὰ χώματα. Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ περὶ τὸν ναΐσκον χώρου εὑρέθησαν, τόσον πρὸς Ν. ὅσον καὶ πρὸς Δ. τούτου, λείψανα τοιχοποιίας, τὰ ὁποῖα δεικνύουν ὅτι ἀρχικῶς ὁ ναΐσκος δὲν ἦτο ἐλεύθερος ἀλλὰ περιεβάλλετο ἀπὸ κτήρια. Ἐσωτερικῶς ἐπεσκευάσθησαν τὰ δύο τόξα τῆς καμάρας, συνεπληρώθη σποραδικῶς ἡ τοιχοποιία καὶ ἐτοποθετήθησαν παράθυρα.

(2) Ἅγιος Ἀθανάσιος[5]

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς καμάρας τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου εἶχε πρὸ πολλῶν ἐτῶν καταπέσει καὶ οἱ μακροὶ τοῖχοι εἶχον ὑποστῆ ἀπόκλισιν πρὸς τὰ ἔξω ἀπὸ τῆς κατακορύφου μὲ ἀποτέλεσμα τὸ κτίσμα νὰ εὑρίσκεται εἰς λίαν ἑτοιμόρροπον κατάστασιν.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως ταύτης ἔγιναν τὰ ἑξῆς:

Τὰ ἐναπομείναντα τμήματα τῆς καμάρας ἠσφαλίσθησαν διὰ ξυλοτύπου, ἀφῃρέθησαν οἱ ἑτοιμόρροποι θολῖται καὶ ἐπανεκτίσθησαν, μὲ παράλληλον συμπλήρωσιν τῆς καμάρας δι' ὅσων θολιτῶν περισυνελέγησαν ἐκ τῶν ἐρειπίων. Κατεσκευάσθησαν δύο ἀντηρίδες, μία εἰς τὸν βόρειον καὶ μία εἰς τὸν νότιον τοῖχον, ὥστε νὰ συγκρατηθοῦν εἰς τὴν θέσιν των οἱ τοῖχοι οὗτοι καὶ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ κατάρρευσις τοῦ ναοῦ. Ἐγένετο ἀποχωμάτωσις πέριξ τοῦ κτηρίου καὶ ἐσχηματίσθη γύρωθεν ἐλεύθερος χῶρος διὰ τῆς κατασκευῆς ἀναλημματικῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι συγκρατοῦν τὰ χώματα.

Ἐφράγησαν ρωγμαὶ καὶ ἐγένοντο σποραδικαὶ συμπληρώσεις καὶ « ραφαὶ » εἰς τὴν τοιχοποιίαν.

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τοῦ χάνδακος περὶ τὸν ναὸν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου εὑρέθησαν λείψανα τοίχων κτηρίων καὶ δαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν. Ἅρα καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, ὅπως ἄλλωστε καὶ τοὺς περισσοτέρους ναοὺς τῆς Παλαιοχώρας, περιέβαλλον κτήρια.

(3) Ἁγία Κυριακὴ[6]

Ὁ δίδυμος ναὸς τῆς Ἁγ. Κυριακῆς ὑπέφερε πολὺ ἀπὸ ὑγρασίαν, λόγῳ καταστροφῆς τῆς ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν στεγάσεώς του. Ἀφῃρέθησαν αἱ ἀπομείνασαι πλάκες, ἐπεσκευάσθη ἢ ἀντικατεστάθη ἀναλόγως τὸ ὑπόστρωμα καὶ ἐκαλύφθησαν ἐν συνεχείᾳ πάλιν δι' ὁμοίων σχιστολιθικῶν πλακῶν αἱ δύο καμάραι τοῦ ναοῦ. Ἐπεσκευάσθησαν αἱ δύο εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑδρορρόαι, ὥστε τὰ ὕδατα τῆς στέγης νὰ διοχετεύωνται εἰς τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ φρέαρ, ἔγινε πεζούλιον, πλ. 1 μ., κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου διὰ νὰ προστατευθῇ καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης τὸ κτίσμα ἐκ τῆς ὑγρασίας. Τμῆμα τοίχου παλαιοῦ κατηδαφισμένου σήμερον κτηρίου προσκεκολλημένον εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον ἐπεσκευάσθη καὶ ἐστερεώθη, ὥστε νὰ λειτουργῇ ὡς ἀντηρίς.

Μικροτέρας ἐκτάσεως ἐργασίαι στερεώσεως τοιχοποιίας καὶ διαμορφώσεως χώρου ἔγιναν καὶ εἰς τὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς Παλαιοχώρας.

Τὰς ἐργασίας ἐπέβλεψεν ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς Μ. Λάζαρη - Εὐστρατοπούλου.

ΣΑΛΑΜΙΣ

Ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ Ν. Παπαδάκη διενηργήθησαν, κατόπιν τυχαίων εὑρημάτων, μικραὶ σκαφικαὶ ἔρευναι :

(α) Εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀνδρέου Πούλου, εἰς θέσιν Κακὴ Βίγλα, ὅπου εὑρέθησαν λείψανα τοιχοποιίας, δύο τάφοι, κτιστοὶ πίθοι, ἀρραβδωτος κίων, βάσις, τεμάχιον θωρακίου, κατώφλιον, ἐπίθημα καὶ ἓξ τεμάχια μαρμαρίνης λεκάνης.

(β) Παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Αἰαντιδῶν, ὅπου εὑρέθησαν δύο τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς καμαροσκεπής.

Ὁ διενεργήσας τὴν ἔρευναν ἐπιφυλάσσεται νὰ δημοσιεύσῃ ἐκτενεστέραν ἔκθεσιν.

ΚΥΘΗΡΑ

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ναῶν καὶ τῶν τοιχογραφιῶν εἰς Κύθηρα, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν τὸ 1971 (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 191).

Εἰς **Ἁγ. Ἀνδρέαν « στὸ Λειβάδι »** ἔγιναν δείγματα καθαρισμοῦ, διὰ τῶν ὁποίων διεπιστώθη ὅτι ὑπάρχουν τοιχογραφίαι καὶ ὑπὸ τὰς σήμερον ὁρατάς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὰ ἐπιχρίσματα. Ἐπίσης ἐγένοντο παρατηρήσεις καὶ ἐξετάσεις τοιχοποιίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐβεβαιώθη ὅτι ὁ ναὸς εἶναι ἓν τῶν σημαντικωτέρων μνημείων τῆς νήσου καὶ ὅτι ἡ σημερινή του μορφὴ ἀντιπροσωπεύει τὴν τελευταίαν οἰκοδομικήν του φάσιν, ἡ ὁποία προῆλθεν ἐκ τῆς μετατροπῆς παλαιοτέρου ναοῦ, τελείως διαφόρου ρυθμοῦ τοῦ σημερινοῦ. Ἐλπίζομεν μὲ μελλοντικὰς ἐργασίας νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὰς παρατηρήσεις αὐτάς.

Εἰς **Ἁγίους Πάντας « στὰ Φράντζια »** ἔγινεν ἀφαίρεσις κονιαμάτων καὶ ἐστερεώθησαν τοιχογραφίαι ἐκτάσεως 38 τ. μ.

Εἰς **Ἁγ. Βλάσιον « στὰ Πέντε Πηγάδια »** ἀφῃ-

5. Ν. Μουτσοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 76 - 77, εἰκ. 19.
6. Ν. Μουτσοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 110 - 121, εἰκ. 41 - 42.

ρέθησαν ὑδροχρωματισμοί, κονιάματα καὶ ἔγιναν στοκαρίσματα καὶ στερέωσις τοιχογραφιῶν εἰς ἔκτασιν 95 τ. μ.

Εἰς Ἅγ. **Δημήτριον « στὸ Ποῦρκος »** ἀφῃρέθησαν κονιάματα, συνεκρατήθησαν τοιχογραφίαι διὰ τῆς ἐπικολλήσεως γάζης καὶ ἔγιναν στοκαρίσματα εἰς ἔκτασιν 40 τ. μ.

Εἰς Ἅγ. **Πολύκαρπον περιοχῆς Φοινικιᾶς** ἀφῃρέθησαν κονιάματα καὶ ἔγιναν στοκαρίσματα καὶ στερέωσις τοιχογραφιῶν εἰς ἔκτασιν 60 τ. μ.

Εἰς Ἅγ. **Γεώργιον « στὰ Περλεγκιάνικα »** ἔγινεν ἀφαίρεσις κονιαμάτων καὶ στερέωσις τοιχογραφιῶν εἰς ἔκτασιν 75 τ. μ. Ἐπίσης ἐτοποθετήθησαν δύο θύραι.

Εἰς Ἅγ. **Νίκωνα εἰς Ζαγλιανικιάνικα** ἀφῃρέθη χάρτης, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπικολληθῆ μὲ UHU καὶ ἔγινε στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν.

Εἰς Ἅγ. **Νικόλαον περιοχῆς Μυρτιδίων** ἔγιναν στοκαρίσματα καὶ στερέωσις χρωμάτων.

Εἰς **τὴν Παναγίαν τοῦ Κάστρου** ἔγινεν ἀφαίρεσις παλαιῶν στοκαρισμάτων καὶ φιξάρισμα σαθρῶν κονιαμάτων.

Αἱ θύραι πολλῶν ναῶν ἠσφαλίσθησαν μὲ δύο στρώσεις λινελαίου καὶ μίαν στρῶσιν ἀχρώμου βερνικίου. Εἰς πολλὰς ἐπίσης θύρας ἐτοποθετήθησαν κλειδωνιαὶ ἢ λουκέτα ἀσφαλείας εἰς δὲ πολλὰ παράθυρα σιδηρᾶ κιγκλιδώματα.

Κατεγράφησαν 700 εἰκόνες.

Τὸ συνεργεῖον τῶν συντηρητῶν ἦτο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ ἱκανωτάτου συντηρητοῦ Δ. Σπαθούλα καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ζωγράφου - καλλιτέχνου Ἀ. Μαργαριτώφ.

Αἱ σημειωθεῖσαι κλοπαὶ εἰκόνων εἰς Ἅγ. Ἰωάννην τὸν Θεολόγον περιοχῆς Καλάμου καὶ εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Ἁγ. Σοφίας προκαλοῦν φόβους καὶ ἀνησυχίας διὰ τὴν τύχην τῶν ἀπομεμακρυσμένων ναΐσκων καὶ ἐπιβάλλουν τὴν λῆψιν δραστικῶν μέτρων, ὅπως εἶναι ἡ συγκέντρωσις ὅλων τῶν εἰκόνων καὶ λοιπῶν ἀντικειμένων ἀξίας εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς ναούς, ἡ πλήρης ἀσφάλισις τῶν ἐξωκκλησίων καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἐπαγρύπνησις, διὰ τῆς τοποθετήσεως περισσοτέρων φυλάκων καὶ αὐστηροτέρου ἐλέγχου τῶν ἁρμοδίων Ἀρχῶν.

ΠΑΥΛΟΣ ΗΡ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ-ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ 1971-1972

Τὸ 1971-72 ὑπῆρξε περίοδος συστηματοποιήσεως τῶν ἀνασκαφῶν ὁλοκλήρου τῆς περιφερείας κατὰ τρόπον, ὥστε, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ μὴ γίνεται σπατάλη δυναμικοῦ εἰς ἀπρογραμμάτιστον καὶ τυχαίαν ἐργασίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἑκάστη ἀνασκαφὴ νὰ προσθέτῃ ἀπὸ καθαρῶς ἀρχαιολογικῆς σκοπιᾶς τὴν μαρτυρίαν της διὰ τὴν κατανόησιν ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Μέρος τοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἔχει κατὰ ἓν μέρος λάβει ἀρκετὴν δημοσιότητα μὲ σειρὰν ἀνακοινώσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλαι ἠκούσθησαν καὶ εἶδον τὸ φῶς[1], ἄλλων ἀπηγορεύθη ἡ δημοσίευσις[2], ἐνῷ ἄλλαι ἀπεσύρθησαν, διὰ νὰ μὴ ὑποστοῦν πλήρη κατακερματισμόν, ὡς εἶχε ζητηθῇ[3].

Τμῆμα τῶν ἐκθέσεων, ἀφορῶν εἰς ἐργασίας ἐκτελεσθείσας κατὰ τὸ 1971, ὑπὸ τὴν ἄμεσον εὐθύνην τοῦ Ἐπιμελητοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἐφόρου, ὡς διεξήχθησαν καὶ ὅλαι αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἐφορείας, ἐδημοσιεύθη ἤδη εἰς τὸ ΑΔ[4], ἐνῷ ἐκ παραλλήλου μέγα μέρος τοῦ ὑλικοῦ παρὰ τὰς ἀντιξόους συνθήκας ποὺ ἠκολούθησαν, κατὰ τὸ 1973, εἶναι ἤδη ἀξιοποιημένον καὶ ἐν πολλοῖς ἕτοιμον διὰ τὴν τελικὴν δημοσίευσιν[5].

Τὸ 1971 ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐφόρου Σ. Χαριτωνίδη, κατὰ τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε δυνατότης ἐργασίας καὶ συστηματοποιήσεως κάποιου προγράμματος ὄχι μόνον διὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐν γένει ὀργάνωσιν τῆς Ἐφορείας, ἡ ὁποία, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι ἐκ τῶν παλαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς τὴν ἵδρυσιν, ἐστερεῖτο μέχρις ἐσχάτως καὶ τῶν στοιχειωδῶν ἐπιστημονικῶν ἀρχείων καὶ χώρων ἐργασίας.

1. Βλ. ΑΑΑ V (1972), σ. 347, VI (1973), σ. 181-188.

2. Ἀπηγορεύθη ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως ἡ δημοσίευσις τοῦ β' μέρους τῶν ἀνασκαφῶν Ἐπιδαύρου, τὸ ὁποῖον δίδεται αὐτούσιον κατωτέρω.

3. Περὶ τοῦ νεκροταφείου Ναυπλίας. Καὶ τοῦτο παραδίδεται κατωτέρω αὐτούσιον.

4. Βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 192-219.

5. Λόγῳ τῆς ἀπουσίας τῆς ὑπογραφομένης ἀπὸ τοῦ 1973 μέχρι τοῦ 1974 καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἀπασχολήσεώς της εἰς θέματα προστασίας Μουσείων, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐξέτασις τοῦ ἐπὶ μέρους ὑλικοῦ, πλὴν τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τύμβων τοῦ Ἄργους, τοῦ νεκροταφείου Ναυπλίου, τοῦ θεάτρου Ἐπιδαύρου, τῶν ὁποίων αἱ τελικαὶ δημοσιεύσεις εὑρίσκονται εἰς προκεχωρημένον στάδιον. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς αἱ παροῦσαι ἐκθέσεις ἔχουν τὴν ἔννοιαν τῆς πρώτης παρουσιάσεως καὶ ὄχι τακτικῆς δημοσιεύσεως.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Ναυπλίου

Ὡλοκληρώθη ἡ ἀποκατάστασις καὶ τοῦ ἰσογείου τῶν φυλακῶν τοῦ Λεονάρδου (βλ. καὶ κατωτέρω) διὰ τὴν δημιουργίαν χώρων ἀποθηκεύσεως εὑρημάτων ὄχι μόνον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ναυπλίου, ἀλλὰ καὶ διὰ προσωρινὴν φιλοξενίαν τῶν πρὸς συντήρησιν καὶ μελέτην εὑρημάτων ὁλοκλήρου τῆς περιφερείας. Εἰς τὰς αἰθούσας ἐκθέσεως ἐγένετο ἀνακατάταξις ὑλικοῦ μὲ ἔκθεσιν νέων εὑρημάτων ἐκ Καζάρμας καὶ Μυκηνῶν (Πίν. 80 β).

Μουσεῖον ἱεροῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου

Ἤρχισαν ἐργασίαι πρὸς δημιουργίαν τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς τοῦ ἱεροῦ, κατόπιν προτάσεως τῆς Ἐφορείας, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐπιτίμου Ἐφόρου κ. Μ. Μιτσοῦ. Τὸ ἔργον ἀποβλέπει εἰς τὴν περισυλλογήν, κατάταξιν καὶ ἀξιοποίησιν τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐν πολλοῖς ἀπέκειτο ἐντὸς τοῦ χώρου καὶ πέριξ τοῦ Μουσείου, χωρὶς νὰ εἶναι κἂν δυνατὴ ἡ ἀνεύρεσίς του.

Ἐκ παραλλήλου, ἤρχισαν ἐργασίαι ἐπισκευῆς τοῦ παλαιοῦ κτηρίου τοῦ Μουσείου (Πίν. 78 γ).

Μουσεῖον Ἀρχαίας Κορίνθου

Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ δυνατότης καθαρισμοῦ καὶ πρώτης ταξινομήσεως τοῦ ὑλικοῦ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κορινθίας διεμορφώθη μέρος τοῦ δευτέρου αἰθρίου εἰς ἀποθήκην, ὅπου ἐτοποθετήθησαν τὰ ἀρχαῖα.

Μουσεῖον Ἄργους

Ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν νέων εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν ἐντὸς τῆς πρώτης αἰθούσης τοῦ Μουσείου.

Μουσεῖον Ἰσθμίας

Εἰς τὸ νέον Μουσεῖον Ἰσθμίας - Κεγχρεῶν, τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη εἰς τὴν θέσιν τῶν παλαιῶν ἀποθηκῶν, μετεφέρθησαν τὰ ὑάλινα ψηφιδωτὰ τῶν Κεγχρεῶν καὶ ἐπρογραμματίσθη ἡ μεταφορὰ τῶν ὑπολοίπων εὑρημάτων ἐκ Κεγχρεῶν καὶ Παλαιᾶς Κορίνθου.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Εἰς Ἀρχαίαν Κόρινθον ὡλοκληρώθη ἡ διαμόρφωσις καὶ ὁ καθαρισμὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Εἰς Μυκήνας ἐγένετο συντήρησις τοίχων καὶ διαμόρφωσις τῆς προσβάσεως πρὸς τὴν ἀκρόπολιν, ἐνῷ εἰς Σικυῶνα καὶ Ἰσθμίαν περίφραξις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

Πρὸς δύο κατευθύνσεις ἀπέβλεψεν ἡ ὀργανωτικὴ ἐργασία: Εἰς τὴν δημιουργίαν μονίμου ἀρχείου ἐκ δελτίων δι' ἕκαστον τῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων ἀρχαίων ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἐφορείας καὶ εἰς τὴν ἐπισήμανσιν ἀγνώστων καὶ φωτογράφησιν σταδιακῶς τῶν γνωστῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ μνημείων τῆς περιοχῆς. Οὕτω καθιερώθησαν δελτία καταγραφῆς εὑρημάτων, περιλαμβάνοντα ἅπαντα τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὴν ταύτισιν ἑκάστου ἀντικειμένου στοιχεῖα. Τὰ δελτία τηροῦνται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ εὑρετήρια καὶ ἐπιτρέπουν τὴν ταχεῖαν καταγραφὴν συγχρόνως μεγάλου ἀριθμοῦ ἀντικειμένων ὑπὸ τῆς Ἐφορείας καὶ τῶν λοιπῶν μελετητῶν καὶ τὴν ἐπικόλλησιν φωτογραφιῶν.

Εἰς τὰ δελτία χώρων, ὅπου ἀναγράφονται στοιχεῖα τοῦ χώρου, τοῦ εἴδους τῶν ἀρχαίων, τοῦ ἰδιοκτήτου καὶ βιβλιογραφικὸν σημείωμα, περιλαμβάνονται οἱ γνωστοὶ συντεταγμένοι καὶ κηρυγμένοι ὡς μνημεῖα ἀρχαιολογικοὶ χῶροι, καθὼς καὶ νέοι ἐντοπισθέντες εἰς διαφόρους ἐπισκέψεις ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὑπηρεσιακῶν μεταβάσεων, φωτογραφίαι ἢ σχέδια. Ἡ ἀποδελτίωσις τῶν δημοσιευμένων ἀνασκαφῶν καὶ ἡ κατάρτισις δελτίων ἀνασκαφῶν τῆς Ἐφορείας μὲ πλήρη στοιχεῖα δι' ἑκάστην (ἡμερολογίου, φωτογραφιῶν, σχεδίων) προβλέπεται διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀρχείου.

Ἤρχισεν ἡ ὀργάνωσις τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου καὶ τοῦ ἀρχείου σχεδίων τῆς Ἐφορείας[6].

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Μεγάλης ἐκτάσεως ἀναστηλώσεις δὲν ἀνελήφθησαν λόγῳ τῆς ἐλλείψεως εἰδικῶν μελετῶν. Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι ὡς συνήθως ἀφεώρων εἰς τὴν συντήρησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἀρχαίων καὶ εἰς τὴν λῆψιν μέτρων προστασίας τῶν χώρων.

Μικρὰ ἀναστήλωσις διὰ τὴν διάσωσιν τῶν κινδυνευόντων τειχῶν τῆς Ἀκροναυπλίας ἀνελήφθη, δαπάναις τοῦ ΕΟΤ, ἀλλὰ διεκόπη λόγῳ διακοπῆς τῆς χρηματοδοτήσεως. Εἰς τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας πρέπει νὰ περιληφθοῦν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ Μουσείου Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον στεγάζεται εἰς τὸ ἐνετικὸν κτήριον τῆς Ἀρμερίας. Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀνευρέθησαν δύο νέοι χῶροι (κατόπιν μελέτης τοῦ ὀρόφου καὶ τῶν τοίχων) καὶ ἡ Ν. θύρα, ἡ ὁποία εἶχεν ἀπὸ ἐτῶν ἀποκλεισθῆ. Ἀξιόλογος εἶναι ὁ χῶρος Α1, πιθανῶς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ κτηρίου, διότι ἔχει διπλοῦν σύστημα ἀσφαλείας, διὰ θυρῶν καὶ τυφεκιοθυρίδος ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω.

Εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς Ἐφορείας ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ συντήρησις ὅλων τῶν μικρῶν καὶ πολυτίμων εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τοῦ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἑτοιμάσθησαν ἤδη πρὸς ἔκθεσιν. Ἰδιαιτέρα μέριμνα ἐλήφθη διὰ τὴν διατήρησιν τῶν σκελετῶν, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφάς, διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὸν πυρῆνα τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τμήματος ἑκάστου Μουσείου.

Ἀπεκολλήθησαν διὰ συνεργείου τῆς Ἐφορείας καὶ μὲ συνδρομὴν τοῦ ΚΕΣ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Ἄργος, εἰς τὰ οἰκόπεδα Κουτρουμπῆ, Φίλη καὶ Εὐ. Κώρου (βλ. κατωτέρω).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΠΑΛΑΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Θέσις Καλντερίμι (ἀγροὶ Σπ. Ρεκλείτη καὶ Π. Νέζη)

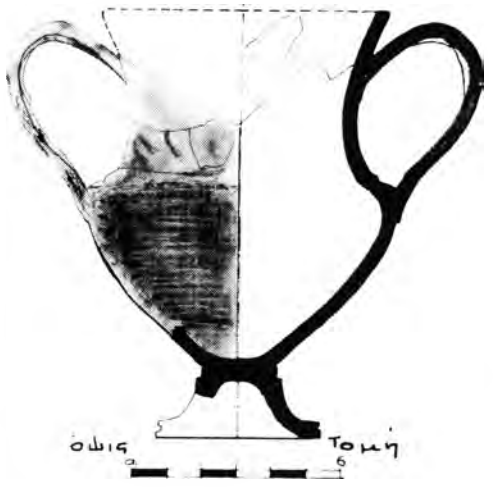
Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ρεκλείτη ἐγένετο εὐρείας ἐκτάσεως δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή, ἀφ' ἑνὸς μὲν δι' ὀκτὼ μεγάλων τομῶν εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ κτήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς παρακολουθήσεως τῆς διανοίξεως αὐλάκων πρὸς φύτευσιν.

Ἡ ἔρευνα, πλὴν ὀστράκων, οὐδὲν ἀπέδωσεν, ἐκτὸς τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ ἀγροῦ, ἡ ὁποία συνορεύει μετὰ τοῦ κτήματος Παν. Νέζη. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν εἶχον ἐντοπισθῆ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας λείψανα κατεστραμμένων ἀρχαίων τοίχων, ὁπόθεν προέρχονται δύο σημαντικὰ ἀντικείμενα, εὑρισκόμενα εἰς τὸ Μουσεῖον Παλαιᾶς Κορίνθου: μικρὰ κεφαλὴ κούρου ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τὸ ὀλίγον πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ἀνευρεθὲν ἀνάγλυφον. Τοῦτο εἶναι μικρῶν διαστάσεων πλάξ μαρμαρίνη, φέρουσα εἰς πρόστυπον ἀνάγλυφον ἀρίστης διατηρήσεως παράστασιν ἱσταμένων γυναικῶν πρὸς δεξιά. Ἐλλείπει τὸ δεξιὸν ἄκρον τμῆμα τῆς πλακός (Πίν. 80 α). Ἡ τεχνικὴ τῆς ἐκτελέσεως, ἐξαίρετος, παρουσιάζει τὴν χαρακτηριστικὴν λιτότητα καὶ λεπτότητα τῶν γραμμῶν τῆς κορινθιακῆς τέχνης[7].

6. Εἰδικώτερον διὰ τὰς ἀνασκαφὰς πλὴν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Χ. Κριτζᾶ διὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐποπτευθείσας (βλ. κατωτέρω) θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἡ συμμετοχὴ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν δδ. Ἑλ. Κονσολάκη (1971 καὶ 1972), Χρ. Δουλιγέρη (1970 - 1971), Δαν. Αὐγουστίνου (1970 - 1971), Ὀ. Δακουρᾶ (1972), Ἑ. Παλαιολόγου (1972), Δώρ. Κυριακοῦ (1971 - 1972), Ἑ. Παναγιωτούλη (1972) εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας.

7. Ἡ δημοσίευσίς του ἔχει παραχωρηθῆ εἰς τὴν Ἐπιμελήτριαν κ. Κ. Κρυστάλλη - Βότση.

Αἱ διανοιγεῖσαι τομαὶ εἰς τὸν ἀνασκαφέντα χῶρον ἔδειξαν ὅτι ἡ βασικὴ ἐπίχωσις ἦτο ἐξ ἐρυθροῦ χώματος, ὁ δὲ βράχος ἀπηντήθη εἰς πλεῖστα σημεῖα εἰς βάθος 0.73 - 1 μ. Τὰ σημεῖα χρήσεως τοῦ ἐδάφους διεκρίνοντο ἐκ τῶν μαλακῶν χωμάτων καὶ τῆς ὑπάρξεως ἀργῶν λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ τεμαχίων κεράμων ἐντὸς αὐτῶν. Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐνδιαφέρον ὑπῆρξεν ἀκανονίστου (τραπεζιοειδοῦς) σχήματος κτίσμα ἐξ ἀργῶν λίθων, εἰς βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας.

Σχέδ. 1. Παλαιὰ Κόρινθος. Μελαμβαφὲς ἀγγεῖον ἐξ ἀγροῦ Π. Νέζη

Πλὴν ὀστράκων, τεμαχίου χαλκοῦ ἤλου καὶ τεμαχίων ἀμφορέως, ὡς καὶ ἑνὸς νομίσματος, ἡ περιοχὴ οὐδὲν ἐνδιαφέρον εὕρημα ἀπέδωσε. Εἰς ἕτερον σημεῖον τοῦ κτήματος καὶ εἰς βάθος 1.10 μ., εὑρέθη εἶδος δαπέδου ἐκ πεπατημένης γῆς καὶ ἀπηνθρακωμένης ὕλης. Ταφικὴ φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἡ χρῆσις ἀμφορέων, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν ἀκέραιοι (Πίν. 78 α).

Ἀκολούθως ἠρευνήθη ὁ παρακείμενος πρὸς Β. ἀγρὸς Π. Νέζη, οὐδὲν ὅμως ἄξιον λόγου ἀνευρέθη. Τὰ συλλεγέντα ὄστρακα δεικνύουν χρῆσιν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. μέχρι καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 1).

Ὁδὸς Σισύφου (οἰκόπεδον Σπ. καὶ Ἐλισ. Μαρίνου)

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ τὸν χῶρον θεμελιώσεως μικροῦ προσκτίσματος τῆς παλαιᾶς οἰκίας. Συνολικῶς ἐγένοντο τρεῖς τομαί. Δύο πλησίον τῶν θεμελίων (διαστ. 2.50 × 3 μ.) καὶ τρίτη παρὰ λυομένην οἰκίαν (διαστ. 2 × 1.50 μ.). Αἱ δύο πρῶται τομαὶ παρουσίασαν ὄστρακα εἰς βάθος 1.15 μ., ἡ δὲ πρώτη καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα. Ἀκολούθως ἀνευρέθη, εἰς βάθος 2 μ., πώρινος μεταγενεστέρων χρόνων τοῖχος ἐκ κυβολίθων συνδεομένων δι' ἀσβέστου καὶ ἄμμου. Ἡ ἔρευνα συνεχίσθη εἰς βάθος μέχρι πέρατος τοῦ τοίχου (3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας) καὶ ἀπέδωσε μόνον ὄστρακα.

Ἡ Β. τομὴ ἀπέδωσε τεμάχιον ἀναγλύφου μὲ παράστασιν μικροῦ λέοντος ὡς καὶ τεμάχιον ἐκ γλυπτοῦ, φέρον γεωμετρικὴν διακόσμησιν.

Ὁδὸς Σισύφου (οἰκόπεδον Γ. Σοφοῦ)

Ἐγένοντο τρεῖς τομαί, ἐκ τῶν ὁποίων περισυνελέγησαν, πλὴν τῶν ὀστράκων, μαρμάρινον τεμάχιον μετ' ἀναγλύφου ἀκάνθης καὶ δύο ἀγνῦθες. Εἰς βάθος 1 μ. παρουσιάσθη τάφος ἀκτέριστος καὶ εἰς βάθος 2 μ. δάπεδον ἐξ ἀσβεστοκονίας.

ΛΟΥΤΡΑΚΙ

Ὁδὸς Κολοκοτρώνη - Λέκκα (οἰκόπεδον Ἀγγελίδη)

Εἰς Λουτράκι πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχον ἐντοπισθῆ τὰ ἐρείπια πωρίνου ναοῦ, ὅτε κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διανοίξεως χάνδακος εὑρέθη πώρινον δωρικὸν κιονόκρανον, τὸ ὁποῖον μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Περαχώρας. Ἐκ τῆς διεξαχθείσης πρώτης ἐρεύνης ἀποκαλυφθέντος τμήματος πωρίνου τοίχου ἐξ ὀρθογωνίων πελεκητῶν δόμων ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καλογήρου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Π. Τσαλδάρη, διεπιστώθησαν τὰ ἀκόλουθα, ἐπιβεβαιωθέντα ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐκ τῆς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀγγελίδη ἀνασκαφῆς.

Εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Κολοκοτρώνη καὶ Τσαλδάρη ὑποκρύπτεται ναϊκὸν κτίσμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του ἔχει καταστραφῆ πλήρως ἐκ τῆς ἀνεγέρσεως πολυκατοικίας ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Ἀνδρεαδάκη κατὰ τοὺς εὐθὺς πρὸ τοῦ 1940 χρόνους. Ἡ καταστροφὴ ἐγένετο οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς διανοίξεως τῶν θεμελίων τῆς οἰκοδομῆς ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἰδιοκτήτης ἐχρησιμοποίησε τὸν ναὸν ὡς χῶρον πορισμοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπώλει διὰ τὴν οἰκοδόμησιν οἰκιῶν.

Δυστυχῶς, εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀγγελίδη τμῆμα μόνον τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἤχθη εἰς φῶς, ἐνῷ ἡ ἐπίχωσις ὁλοκλήρου τοῦ οἰκοπέδου, πλὴν ἑνὸς λίαν μεταγενεστέρου τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων, ὁ ὁποῖος διέσχιζε τὸ οἰκόπεδον ἀπὸ Α. πρὸς Δ., οὐδὲν περιεῖχεν. Ἐν ἀφθονίᾳ εὑρέθησαν τεμάχια λευκοῦ μαρμάρου, προφανῶς ἀποτμήματα καὶ πελεκήματα ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν

μαρμαρίνων τμημάτων τοῦ ναοῦ. Ἐκ τούτων οὐδὲν ἴχνος εὑρέθη. Ὑπάρχει μόνον ἡ μαρτυρία ὅτι ὁ βόθρος τῆς οἰκοδομῆς Ἀνδρεαδάκη, ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε παρουσιάσει ἐπικίνδυνον διαρροὴν πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου Καλογήρου καὶ δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀνασκαφήν, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἐκτισμένος διὰ μαρμαρίνων τεμαχίων ἐξ ἀναγλύφων ἢ ἀγαλμάτων. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἐξακριβωθῇ. Ἡ ὅλη ἐντύπωσις ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς πέριξ τοῦ ναοῦ ἐπιχώσεως εἶναι τοιαύτη, ὥστε δυσκόλως δύναταί τις νὰ πεισθῇ ὅτι οὗτος ἤχθη ποτὲ εἰς πέρας ἢ ὅτι ἐχρησιμοποιήθη.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς κρηπῖδος τοῦ ναοῦ ἔφερε τρεῖς ἀναβαθμοὺς ἐκ μεγάλων πωρίνων δόμων, ὁ δὲ στυλοβάτης κατέληγεν εἰς κυμάτιον (Πίν. 78 β, 79 α).

Ἐντὸς τῆς τομῆς τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη ἡ συνέχεια τοῦ στυλοβάτου πρὸς Δ. καί τινες τῶν συνδέσμων τῶν δόμων (Πίν. 79 β). Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἔκειτο τμῆμα μαρμαρίνου βάθρου μὲ ἀναθύρωσιν καὶ κυμάτιον (Πίν. 79 γ - δ). Οὐδὲν ἐνδεικτικὸν χρήσεώς του ἔφερεν[8].

Θέσις Κατουνίστρα (κτῆμα Κωνσταντινίδου)

Ἐντὸς τοῦ κτήματος Κωνσταντινίδου διεπιστώθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιφύλακος Περαχώρας Μ. Θώδη καταστροφὴ ἀρχαίου οἰκοδομήματος ἐκ λαθρανασκαφῆς. Κατὰ τὴν γενομένην αὐτοψίαν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τεραστίου συγκροτήματος, προφανῶς θερμῶν, τὸ ὁποῖον ἔχει ὑποστῆ βαρυτάτας ζημίας ἐκ τῆς λαθρανασκαφῆς. Λόγῳ τῆς μεταθέσεως τῆς ὑπογραφομένης ἐκ τῆς Ἐφορείας, ἐγένετο μόνον φωτογράφησις καὶ κινηματογράφησις τῆς ὑπαρχούσης καταστάσεως (Πίν. 81 α).

Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος σώζονται εἰς μέγα ὕψος καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους διεκρίνοντο τεμάχια ἐκ μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (Πίν. 81 β).

ΣΤΕΦΑΝΙ

Ἐντὸς μεγάλου ρέματος τῆς περιοχῆς ἐπεσημάνθη ἀποθέτης ἀρχαϊκῶν ἀγγείων. Ἡ ἐπισήμανσις ἐγένετο κατόπιν τῆς συλλήψεως ἀρχαιοκαπήλων ὑπὸ τῆς Χωροφυλακῆς Ἁγίου Βασιλείου καὶ Νεμέας.

Κατὰ τὴν γενομένην αὐτοψίαν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἀκροπόλεως πλησίον τοῦ ρέματος μὲ ἴχνη οἰκοδομημάτων.

8. Τοῦτο προφανῶς ἀνῆκεν εἰς τοιχοβάτην. Λεπτομέρειαι τῆς ἀποτυπώσεως, χρονολόγησις καὶ φωτογραφίαι τῶν λεπτομερειῶν θὰ δοθοῦν εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ ἔτους 1973.

Περισυνελέγησαν δύο τεμάχια γλυπτῶν καὶ ἀρκετὰ ἀγγεῖα.

Ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ ἑνὸς τεμαχίου γλυπτοῦ παραστάσεως φαίνεται πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Σμινθέως. Τοῦτο εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς ἀναφερομένης ὑπὸ τοῦ Παυσανίου *ἐπιτόμου* ὁδοῦ ἐκ Κλεωνῶν εἰς Ἄργος (II, 15.2).

ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ

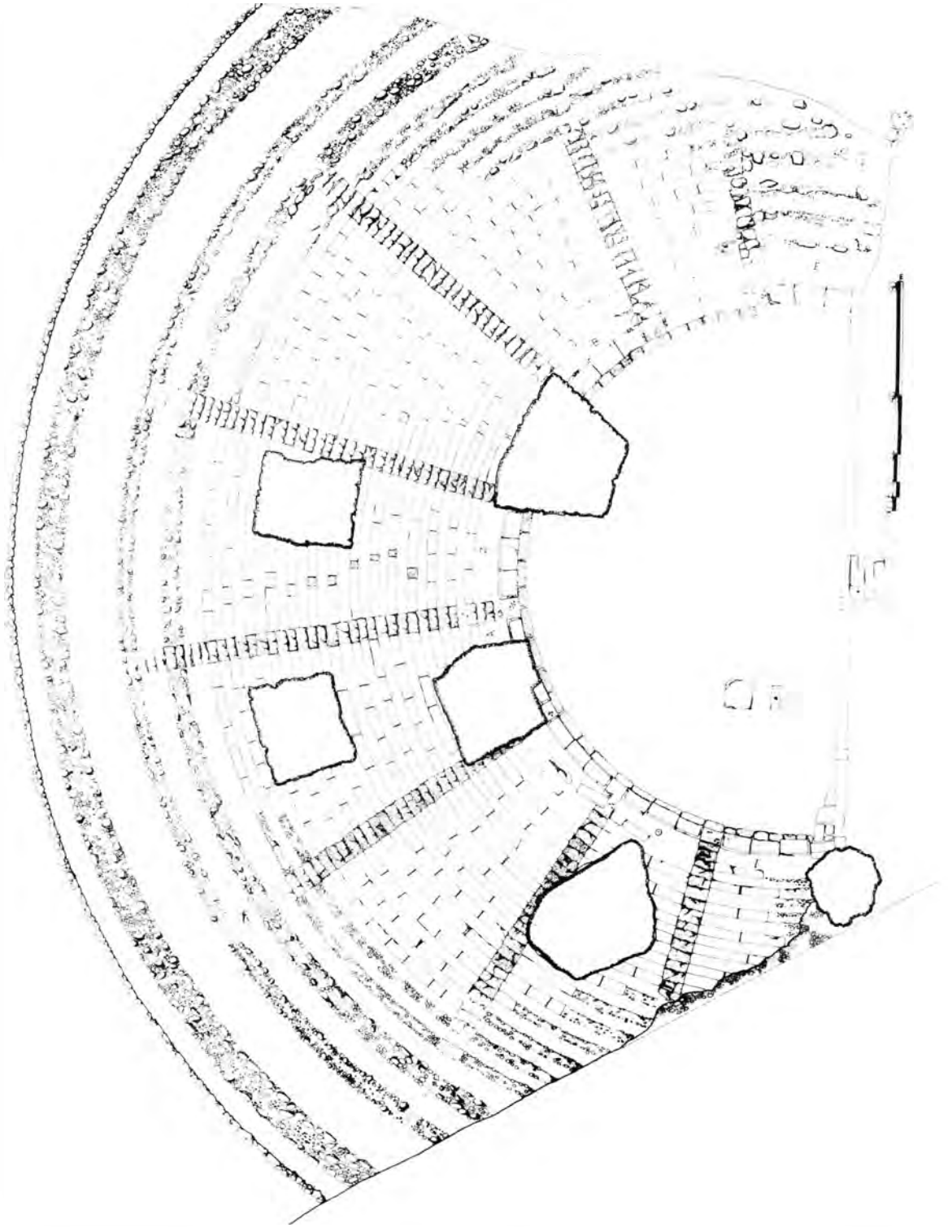
Θέατρον πόλεως

Ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ πρώτου λόφου τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἐπιδαύρου, εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν Χρ. Ζαφείρη, ἤρχισε κατὰ τὸ 1972 ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κατὰ τὸ 1970 ἐπισημανθέντος θεάτρου τῆς πόλεως. Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισεν ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ ἑδώλια, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐντοπισθῆ τὸ πρῶτον, ταχέως δὲ ἀπεκαλύφθη μέγα τμῆμα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου, τοῦ ὁποίου αἱ κερκίδες εἶχον ἐπενδυθῆ σταδιακῶς διὰ λιθίνων ἑδωλίων, ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας τῶν ὁποίων ἔχουν χαραχθῆ τὰ ὀνόματα τῶν συμμετασχόντων εἰς τὴν δαπάνην (Πίν. 81 γ).

Τὸ θέατρον ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Διόνυσον, τοῦ ὁποίου τὴν λατρείαν φαίνεται ὅτι ἐξυπηρέτει ἀπὸ τὴν πρώτην ἵδρυσιν αὐτοῦ ἐντὸς τῆς φυσικῆς κοιλότητος τοῦ ἐδάφους. Τὸ θέατρον ἦτο τελείως ἄγνωστον δεδομένου ὅτι οὐδεὶς κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἢ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνέφερέ τι περὶ αὐτοῦ. Ἐκ τῆς στρωματογραφίας ἀπεδείχθη ὅτι μετὰ τὸν Δ΄ μ.Χ. αἰ. πρέπει νὰ εἶχε πλέον ἐγκαταλειφθῆ καὶ ἐκαλύφθη βαθμηδὸν διὰ τεραστίων ὄγκων χωμάτων, ὕψους μέχρις 6 μ. (Πίν. 82 α - β). Κατωτέρω ἀναφερόμεθα δι' ὀλίγων εἰς τὰς ἐπιγραφάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι χαραγμέναι ἐπὶ τῶν ἑδωλίων, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη (Σχέδ. 2 - 3).

Συνολικῶς τὸ θέατρον πρέπει νὰ εἶχε περισσοτέρας τῶν χιλίων ἐπιγραφῶν[9], δεδομένου ὅτι ἅπαντες οἱ λίθοι, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται τὰ ἑ-

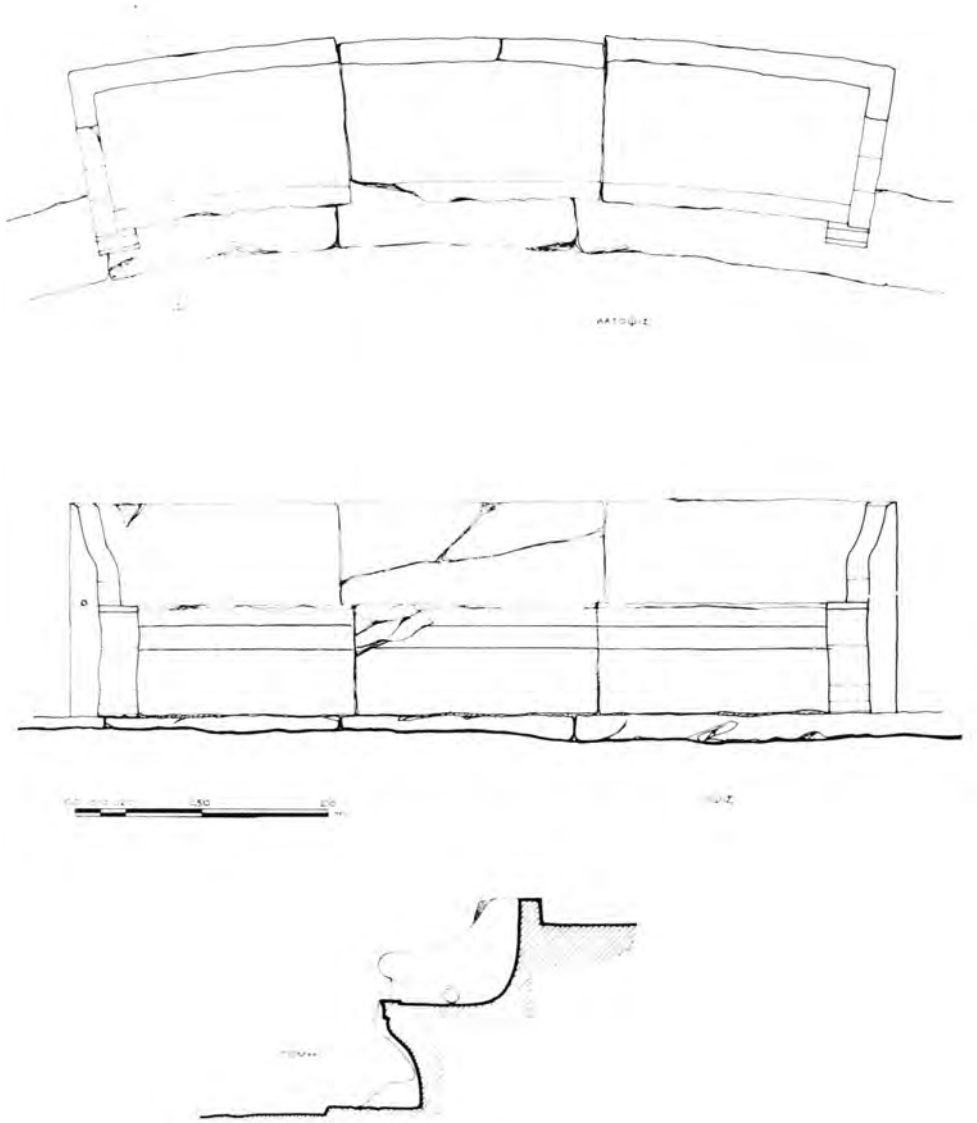
9. Αἰσθάνομαι ἰδιαιτέραν χαρὰν παρουσιάζουσα τὸ πρῶτον ἐκτενέστερόν πως σημείωμα περὶ τῶν εὑρημάτων τοῦ θεάτρου, διότι ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπεβεβαίωσε τὴν γενομένην ὑπ' ἐμοῦ ταύτισιν τῆς θέσεως. Ἐλπίζω ὅτι οἱ ἀσχολούμενοι ἰδιαιτέρως μὲ τὴν περιοχὴν τῆς Π. Ἐπιδαύρου συνάδελφοι ἐπιγραφικοὶ θὰ ἀναγνωρίσουν τὴν σημασίαν τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ θεάτρου, ὅπερ διηυκόλυνεν ἤδη αὐτοὺς ἀρκούντως εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ μελετωμένου ὑπ' αὐτῶν ὑλικοῦ καὶ θὰ μοῦ συγχωρήσουν τὴν ἐξ ἐπιστημονικῆς συνεπείας καὶ ὑποχρεώσεως ἐνασχόλησίν μου εἰς ἐπιγραφικὰ θέματα. Ἐλπίζω εἰς τὴν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπιγραφικῶν συναδέλφων διὰ τὴν ἀρτίαν ἐν καιρῷ παρουσίασιν τοῦ ὅλου εὑρήματος.

Σχέδ. 2. Κάτοψις θεάτρου Παλαιάς Ἐπιδαύρου

δώλια, φέρουν ἐπιγραφάς. Ἐκ τῶν λίθων τούτων οἱ πλεῖστοι ἔχουν παραμείνει κατὰ χώραν, ἄλλοι ἔχουν χρησιμοποιηθῆ εἰς δευτέραν χρῆσιν διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως ἢ εἶναι ἐντειχισμένοι, ὁμοίως εἰς δευτέραν χρῆσιν, εἰς ἀρχαῖα ἢ νέα οἰκοδομήματα ἢ τέλος εἶναι διάσπαρτοι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θεάτρου (Πίν. 81 γ - δ, 83 α, 85 α).

Ἡ ὕπαρξις πολλῶν ἐκ τῶν λίθων αὐτῶν εἰς τὸ τεῖχος ἦτο παλαιόθεν γνωστή. Ἅπαντες ὅμως οἱ μελετηταὶ ἐδέχοντο τὸ λεχθὲν πρῶτον ὑπὸ τοῦ Fraenkel[10], ὅτι ἀνῆκον προφανῶς εἰς τὸ

Σχέδ. 3. Κάτοψις, ὄψις καὶ τομὴ θρόνου θεάτρου Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου

στάδιον[11], διότι ἡ ὕπαρξις καὶ δευτέρου θεάτρου τοῖς Ἐπιδαυρίοις παρ' οὐδενὸς ἀνεφέρετο

10. Βλ. IG IV I, 876 - 893.

11. Ἔ. ἀ., πρώτη παρατήρησις: Erant fortasse gradus stadii, de theatro esse nequeunt, quia nusquam conspicitur curvatura.

σαφῶς, οὔτε κατὰ τοὺς ἀρχαίους οὔτε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θεάτρου ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὅτι αἱ ἤδη γνωσταὶ ἐπιγραφαὶ προήρχοντο ἐξ αὐτοῦ (Πίν. 85 β).

Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι χαραγμέναι εἰς ἕνα, δύο, τρεῖς, σπανιώτερον δὲ εἰς τέσσαρας στίχους. Ἐφ' ὅσον τὰ καθίσματα παρουσιάζουν ἐσοχήν, ὡς καὶ εἰς τὴν προεδρίαν, αἱ ἐπιγραφαί, εἰς μίαν σειρὰν γραμμάτων πλέον, καταλαμβάνουν τὸ προεξέχον ἄνω τμῆμα. Περιλαμβάνουν ὀνόματα ἐπιλέκτων Ἐπιδαυρίων μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὸν τίτλον ἢ τὸ ἀξίωμα αὐτῶν καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Διονύσου εἰς τὴν δοτικήν.

Ἡ διατήρησις τῶν ἐπιγραφῶν ποικίλλει ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ λίθου, τῆς φθορᾶς αὐτοῦ καὶ τῆς βαθείας ἢ ἀβαθοῦς χαράξεως. Τὸ μέγεθος καὶ ἡ μεταξὺ τῶν γραμμάτων ἀπόστασις ποικίλλουν ἐπίσης ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιθυμίας προβολῆς τῆς λέξεως. Οἱ τίτλοι π.χ. ἔχουν χαραχθῆ εἰς τὸ ἀνώτερον τμῆμα τῶν λίθων δι' ἀραιῶν γραμμάτων, διὰ νὰ τονισθοῦν ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ περιλάβουν ἅπαντα τὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ὑπ' αὐτούς (Πίν. 81 γ - δ, 84 α - β).

Αἱ πλεῖσται τῶν ἐπιγραφῶν χρονολογοῦνται εἰς τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τὸν 3ον π.Χ. αἰ., δυνάμεναι νὰ ἀναχθοῦν καὶ μέχρι τοῦ τέλους αὐτοῦ. Τὸ γεγονὸς δικαιολογεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι φαίνεται ὅτι ἡ διὰ λίθων ἐπένδυσις διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως στοιχείων μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν ἐν τῷ θεάτρῳ, καθ' ἃς μάλιστα ἕνια τμήματα τῶν ἑδωλίων ἀντικατεστάθησαν διὰ πωρολίθου (Πίν. 83 β). Οὕτω, αἱ ἐπιγραφαὶ παρουσιάζουν καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας χρονολογικὰς διαφοράς. Ἐκ παραλλήλου, παρουσιάζουν καὶ τὰς συνήθεις διαφορὰς ἐκ τῆς ὑπάρξεως πλειόνων τῆς μιᾶς χειρὸς χαρακτῶν.

Κατωτέρω παρουσιάζομεν δύο ἐκ τῶν μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθεισῶν ἐπὶ θρόνων ἐπιγραφάς (ἤτοι τῶν κερκίδων Γ καὶ ἐπὶ Ζ), ὡς καὶ τὰς ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 4 σειρᾶς τῆς κερκίδος Δ, ἤτοι τῆς δευτέρας ἐκ δεξιῶν τῷ ὁρῶντι τὸ κοῖλον[12]:

1. Κερκὶς Γ, προεδρία. Πρώτη σειρά:

Ἀγήσανδρος Ἀριστ[αῖο]ς[13] *οἱ φρουροὶ*

2. Κερκὶς Ζ, προεδρία. Πρώτη σειρά[14]:

Ἀριστολάδας [Ἀρισ]τολάδας οἱ φρουροὶ

3. Κερκὶς Δ. Τετάρτη σειρά[15]:

Δα[μ]ιορ[γ]οὶ Διονύσῳ
Θεόφραστος Δαμίων Εὐρυφῶν Ἰλαϊκὸς
Πολυχάρης Διονύσιος Τύρ[β]ις Ἀμφίλυτος

Αἱ δύο πρῶται ἐπὶ τῶν θρόνων ἐπιγραφαὶ ἔχουν ἀρίστην χάραξιν καὶ ὕψος γραμμάτων 3 ἑκ. καὶ ἀπόστασιν περίπου 9 ἑκ. - 10 ἑκ. Τὸ κενόν, ἐπὶ μήκους 0.38 μ. εἰς τὴν πρώτην ἐπιγραφήν, ὀφειλόμενον εἰς ἀπότμησιν τοῦ λίθου, δίδει ἔλλειψιν τριῶν γραμμάτων εἰς τὴν δευτέραν λέξιν.

Εἰς τὴν τελευταίαν ἐπιγραφὴν (Πίν. 81 δ, 84 β) τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων εἶναι 5 - 6 ἑκ. ἡ δὲ ἀπόστασις εἶναι 15 ἑκ. περίπου διὰ τὰ ἀρραιὰ γεγραμμένα καὶ 6 - 10 ἑκ. διὰ τὰ λοιπὰ γράμματα. Ἡ συμπλήρωσις τῶν ὀνομάτων στηρίζεται εἰς γνωστὰ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἀσκληπιείου ὀνόματα[16].

Αἱ ἀνωτέρω ἐπιγραφαὶ ἐπελέγησαν, διότι παρέχουν ἐν τῷ συνόλῳ των τὰ περισσότερα περὶ τοῦ θεάτρου στοιχεῖα, ἡ δὲ σχηματικὴ ἀπόδοσις τῆς τρίτης δίδει πλήρη εἰκόνα τῶν γραμμάτων, τοῦ τρόπου χαράξεως καὶ τῶν μεταξύ των ἀποστάσεων.

Ἐκ τῶν ὀνομάτων προέχει ἡ ἀναφορὰ κατὰ δοτικὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ Διονύσου.

Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐπίδαυρον γνωρίζομεν, ἐξ ἄλλου, ὅτι ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα λατρεία τοῦ Διονύσου, τοῦ ὁποίου τὸ ἱερὸν ἀναφέρει ὁ Παυσανίας[17], ὡς ἐπίσης καὶ ἑορτὴ τῶν Διονυσίων. Τὰ ἀναφερόμενα ἀξιώματα τοῦ *φρουροῦ*[18] καὶ *δαμιοργοῦ*[19], παρ' ὅλον ὅτι ἀμφότερα ἀπαντοῦν καὶ ὡς τίτλοι στρατιωτικῶν καὶ δημοσίων ἀρχόντων, ἐν τῷ θεάτρῳ φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦν θρησκευτικοὺς τίτλους, γνωστῆς οὔσης ἄλλωσ-

12. Αἱ κερκίδες δὲν ἔχουν τὴν κατὰ σειρὰν αὐτῶν ἀρίθμησιν, ἀλλὰ τὴν κατὰ σειρὰν ἀποκαλύψεως, ἤτοι ἐκ δεξιῶν τῷ ὁρῶντι τὸ κοῖλον πρὸς τὰ ἀριστερὰ Ε, Δ, Β, Η, Ζ, Α, Γ, Θ, Ι.

13. *Ἀριστᾶος*, βλ. A. Burford, The Greek Temple Builders, σ. 261 καὶ IG IV$_1$ 1484. *Ἀριστόλας*, Burford, ἔ. ἀ., IG ἔ. ἀ. 825, 925, 1484.

14. Βλ. AAA V (1972), σ. 354, εἰκ. 13.

15. Ἡ δοτικὴ χαριστικὴ εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ τῶν περισσοτέρων ἑδωλίων.

16. Βλ. ὑποσημ. 20.

17. Παυσ. II, 29. 1, πρβλ. IG ἔ. ἀ., 932, 38, 67.

18. *Φρουροὶ* ἀναφέρονται πολλάκις εἰς ἐπιγραφὰς τῆς πόλεως Ἐπιδαύρου, δύο δὲ τοιαῦται ἐπιγραφαὶ προέρχονται ἐκ τῆς πέριξ τοῦ θεάτρου περιοχῆς. Ὁ Fraenkel ἀποδίδει σημασίαν στρατιωτικὴν καὶ χρονολογεῖ τὰς ἐπιγραφὰς μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐγκαθιδρύσεως μακεδονικῆς φρουρᾶς, ἐνῷ ὁ Hiller ὀρθῶς ἀποδίδει θρησκευτικὴν μᾶλλον σημασίαν εἰς τὸν τίτλον, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἰσχύει ἀπολύτως διὰ τὴν παροῦσαν περίπτωσιν τοῦ θεάτρου.

19. *Δαμιουργὸς* ἢ *δαμιοργὸς* γνωστὸς τίτλος δημοσίου λειτουργοῦ, πρβλ. IG IV$_1$ 497, 5 (ὅπου ἀναφέρονται καὶ Διονύσια ἐκ Μυκηνῶν εἰς στίχον 6)· 498, 6· 679, 26· 764, 1· 923, 2· 932, 58, 61· *δαμιοργία*, ἔ.ἀ. 493, *δαμιοργοῖ*, ἔ. ἀ. 506, 7.

τε καὶ τῆς τοιαύτης σημασίας τῶν λέξεων.

Τινὰ τῶν ὀνομάτων Ἐπιδαυρίων εἶναι γνωστὰ[20] καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν τοῦ Ἀσκληπιείου. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν ὀνομάτων θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ ἐπανάληψις τῶν αὐτῶν ὀνομάτων καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τῶν τίτλων τοῦ *φρουροῦ* καὶ τοῦ *δαμιοργοῦ* μετὰ τῆς δοτικῆς χαριστικῆς *Διονύσῳ* ἐνθυμίζει τοὺς καταλόγους τῶν εὐεργετῶν, οἵτινες μέχρι καὶ σήμερον ἀνευρίσκονται χαραγμένοι εἰς ναοὺς ἢ εἰς δημόσια κτήρια.

Ἐν ἐπιμέτρῳ σημειοῦται ἡ ἀνεύρεσις ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ θεάτρου τεμαχίου ἐνεπιγράφου λαβῆς γεωμετρικοῦ ἀγγείου. Ἡ ἐπιγραφὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ παλαιοτέρα ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ αἰγινητικοῦ - ἐπιδαυρίου ἀλφαβήτου[21].

ΠΕΡΙΟΧΗ ΛΙΓΟΥΡΙΟΥ - ΕΡΜΙΟΝΙΔΟΣ

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν μεταβάσεων τῆς ὑπογραφομένης διὰ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θεάτρου Ἐπιδαύρου, ἐγένετο ἔρευνα εἰς τὰς πλησίον τῆς ὁδοῦ περιοχάς, πρὸς ἐντόπισιν ἀρχαίων.

1. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐπιφανειακῆς προχείρου ἐρεύνης ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Βλασίου Λιγουριοῦ συνελέγησαν ΠΕ καὶ ΜΕ λεπίδες καὶ πυρῆνες ὀψιανοῦ καὶ ὄστρακα.

2. ΝΑ. τῆς θέσεως « Χάνι τοῦ Φασουλῆ » ἐνετοπίσθησαν τεχνητοὶ γήλοφοι (μαγοῦλες) (Πίν. 85 γ, 86 ε). Συνελέγη πλῆθος λεπίδων, ἀπολεπισμάτων, ξεσμάτων καὶ πυρήνων ὀψιανοῦ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς χαλίκων ἀκεραίων καὶ εἰς τεμάχια, οἱ ὁποῖοι ἐχρησίμευον διὰ τὸν προσπορισμὸν πρώτης ὕλης διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν λεπίδων. Φαίνεται, ὅτι τὸ ὑλικὸν ἀνευρίσκετο εἰς τὴν κοίτην τῶν χειμάρρων, κατὰ μῆκος τῶν ὁποίων ἐδημιουργοῦντο οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοί. Οὕτω ἡ θεωρουμένη ὡς εἰσαγομένη πρώτη ὕλη ἀνευρίσκετο συνήθως κατὰ χώραν.

3. Εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς Ἑρμιονίδος, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν ἀνασκαπτόντων εἰς τὸ Πόρτο - Χέλι (Ἁλιεῖς) καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Φράγχθι Κοιλάδος, Ἀμερικανῶν ἐπιστημόνων (Καθηγηταὶ Jameson καὶ Jacobsen) ἐγένετο ἡ καταγραφὴ τῶν παρουσιαζουσῶν ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον περιοχῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν τεχνητῶν γηλόφων. Ἐκπρόσωπος τῆς Ἐφορείας εἰς τὰς ἐργασίας ἦτο ὁ ἐπιστημονικὸς βοηθὸς κ. Χρ. Πιτερός.

4. Εἰς τὸ χωρίον Μάσης, κατόπιν εἰδοποιήσεως παρὰ τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς περιοχῆς περὶ εὑρέσεως ἀρχαίων, ἐγένετο ἐπίσκεψις τοῦ χώρου.

Πλὴν ἰχνῶν ἀρχαϊκοῦ ναοῦ καὶ τῶν λειψάνων ἐπαλλήλων ἀνδήρων εἰς τὰς κλιτῦς τοῦ λόφου, ὁπόθεν περισυνελέγησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐνετοπίσθησαν κατὰ μῆκος τῆς παραλίας προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ἐπὶ ταπεινῶν γηλόφων, ὅπου ἀνευρίσκονται ΠΕ ἐποχῆς ὄστρακα καὶ εἶναι ἐμφανῆ τὰ ἴχνη μεταγενεστέρας κατοικήσεως.

5. Εἰς τὸ χωρίον Φοῦρνοι Ἑρμιονίδος, ἐντὸς τοῦ προαυλίου τῆς οἰκίας χήρας Ἀντωνίου Ἠλία, ἀνεσκάφη παρὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ Χρ. Πιτεροῦ κτιστὸν φρέαρ. Εὑρέθησαν ὄστρακα ΜΕ ἀμαυρά, ΥΕ ΙΙΙΑ, γεωμετρικά, ὡς καὶ ὄστρακα μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων. Φαίνεται, ὅτι ἡ κυρίως χρῆσις τοῦ φρέατος ἀνάγεται εἰς τοὺς Κλασσικοὺς χρόνους. Τὰ παλαιότερα ὄστρακα ἔχουν προέλθει ἀπὸ τὴν ἀποξήλωσιν τῶν κατωτέρων τμημάτων τῶν τοιχωμάτων του.

ΑΚΡΟΝΑΥΠΛΙΑ

Διὰ τὴν διάσωσιν τῶν ἀρχαιολογικῶν στοιχείων τῶν σωζομένων ἐπὶ τῆς Ἀκρονανπλίας, ἡ Ἐφορεία ἐξετέλεσεν εὐρείας ἐκτάσεως ἔρευνας εἰς τὰ σημεῖα ὅπου προεβλέπετο ἡ ἀνέγερσις οἰκοδομῶν.

Ἤδη εἶχεν ἐντοπισθῇ ἡ ὕπαρξις λειψάνων οἰκισμοῦ Προϊστορικῶν χρόνων, ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ λόφου καὶ τῶν κλιτύων αὐτοῦ.

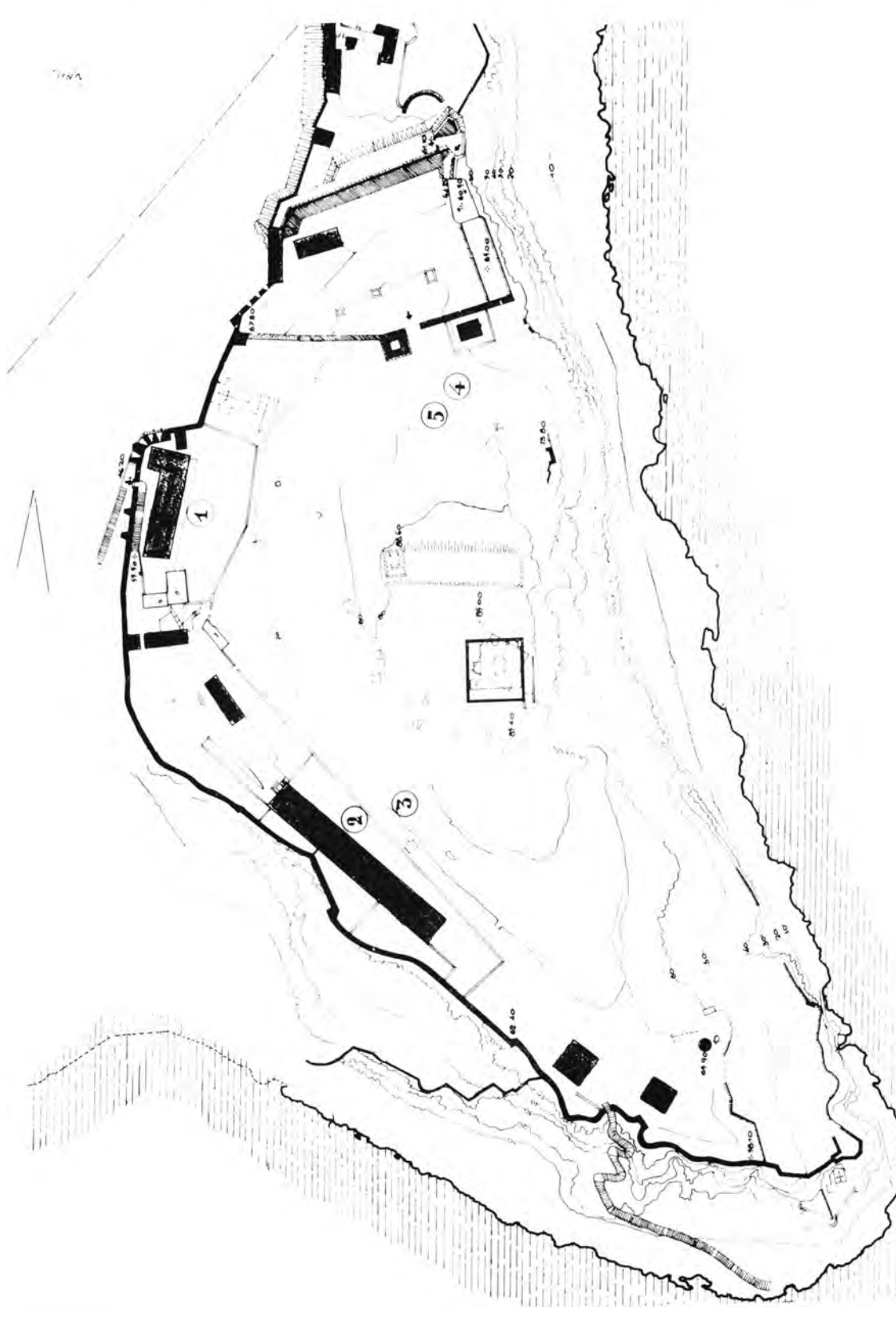
Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐπεξετάθησαν ἐπὶ τῆς Β. καὶ Ν. πλευρᾶς τοῦ λόφου ὡς ἀκολούθως:

1. Περιοχὴ στρατώνων Francesco Grimani (Σχέδ. 4)

(α) Ἀνευρέθησαν ἐλάχιστα κατάλοιπα μεσαιωνικῶν τοιχαρίων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἰσοπεδωθῇ μέχρι τῶν θεμελίων κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ συγκροτήματος τῶν στρατώνων Grimani, γνωστοῦ ὡς « γυναικεῖες φυλακές », ἐκ τῆς χρήσεώς του κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Εἰς βάθος, πλησίον τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ ὅπου ἡ ἐπίχωσις εἶχε παραμείνει ἀδιατάρακτος, ἀνευρέθησαν ἴχνη τῆς προϊστορικῆς κατοικήσεως (λεπίδες ὀψιανοῦ,

20. Π.χ. *Ἀριστολάδας* (ὄνομα γνωστὸν καὶ ἐξ Ἀσκληπιείου, IG Ε².ά., 1484, καὶ ἐκ Δελφῶν ὡς ναοποιοῦ) (Dittenberger, Syll. Inscr. Graec., σ. 339)· *Διονύσιος* ἐκ τῶν πλέον ἀπαντωμένων ἐν Ἀσκληπιείῳ ὀνομάτων (βλ. Burford, Ε².ά., σ. 263)· ὁμοίως εἶναι γνωστοὶ οἱ *Δαμίων* (IG Ε².ά. 1485), *Δαμοφῶν* (Ε².ά., 1484), *Πολυχάρης* (753, 6 καὶ 926, 34)· ἴσως δὲν πρόκειται ἐν πολλοῖς περὶ τῶν αὐτῶν προσώπων.

21. Θὰ ἐκδοθῇ εἰς τὸν εἰς μνήμην Ν. Κοντολέοντος τόμον.

Σχέδ. 4. Τοπογραφικόν σχεδιογράφημα Ἀκροναυπλίας (1. Γυναικεῖαι φυλακαί, 2. Ἀνδρικαὶ φυλακαί, 3. Πρανὲς Ἀκροναυπλίας, 4. Ἀνασκαφὴ κλιτύος, 5. Ναὸς Ἁγίων Θεοδώρων)

λίθινα ἐργαλεῖα καὶ μεγάλος ἀριθμὸς πορφυρῶν).

Ἴχνη ἐκ τῆς διαμορφώσεως τῶν βράχων εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους διεπιστώθησαν ἐκ λαξευμάτων εἰς πολλὰ σημεῖα. Ταῦτα ὅμως δὲν διέσωζον συνέχειαν οὔτε παρουσίαζον σχέσιν τινὰ μεταξύ των, ὥστε νὰ δύναται νὰ καθορισθῇ ἡ πιθανὴ χρῆσις τῆς περιοχῆς. Ὡσαύτως εὑρέθη δεξαμενὴ λαξευμένη εἰς τὸ ἔδαφος (Π ί ν. 86 α - β).

Πλησίον τοῦ πύργου τοῦ Daniele Dolfin (1701 - 1704) ἀπεκαλύφθη παλαιὸς πύργος Φραγκικῶν καὶ Βυζαντινῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑποστῆ προσθήκας καὶ μετατροπήν, πλήρως καταχωσθεὶς κατὰ τὴν β΄ Τουρκοκρατίαν (ΙΗ΄ αἰ.) ὑπὸ ἕτερον πύργον (Π ί ν. 87).

Ὑπὸ τὸ κτήριον Grimani καὶ παρ' αὐτὸ ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχων καὶ τειχῶν τριῶν τοὐλάχιστον περιόδων. Ἐκ τούτων τὸ παλαιότερον, ἀνῆκον εἰς τοὺς πρωίμους Βυζαντινοὺς χρόνους, περιελάμβανε σειρὰν δωματίων καὶ μνημειώδη τοξωτὴν εἴσοδον. Εἰς τὴν τοιχοποιΐαν του ἔχει γίνει ἀφθόνως χρῆσις οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἐκ παλαιοχριστιανικῶν καὶ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Τὸ κτήριον περιεβάλλετο ὑπὸ μεταγενεστέρου μεγάλου οἰκοδομήματος (μῆκος στενῆς πλευρᾶς 13.70 μ.). Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ προγενέστερον τῆς α΄ Ἐνετοκρατίας συγκρότημα τῶν στρατώνων Grimani. Πρὸς Β. αὐτῶν καὶ κατὰ μῆκος καὶ ἐσωτερικῶς τοῦ ὁρατοῦ τείχους ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἑτέρου τείχους, σωζόμενον εἰς ὕψος 2.30 μ., ἀνῆκον προφανῶς εἰς τὰ περιτειχίσματα τῶν Βυζαντινῶν χρόνων[22].

(β) Ὑπὸ τὸ δυτικὸν κτίσμα (Σ χ έ δ. 4). Ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ κατεδαφισθέντος ἑτέρου κτηρίου τοῦ συγκροτήματος τῶν στρατώνων Grimani, τοῦ γνωστοῦ ὡς « ἀνδρικὲς φυλακές », τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποστῆ μετασκευὴν ἐπὶ Καποδιστρίου καὶ πλήρη μετατροπὴν καὶ καταστροφὴν τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων του κατὰ τὴν χρῆσιν του ὡς φυλακῶν, οὐδὲν ἀξιόλογον ἀνευρέθη. Τοῦτο συνέβη διότι προφανῶς εἶχε καθαρισθῇ ὁ χῶρος ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ κτηρίου. Εἰς ἓν σημεῖον διεσώζοντο ἴχνη τοιχαρίων, ἐνῷ ὑπὸ τὸ ἔδαφος ἀπεκαλύφθησαν δύο δεξαμεναί. Εἰς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν εἶχον χρησιμοποιηθῇ τεμάχια μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν διὰ τὴν ἐπένδυσιν τοῦ τετραγώνου στομίου της (Π ί ν. 86 γ - δ).

Κατὰ τὸ νοτιώτατον καὶ ὑψηλότερον ἄκρον τῆς ἐκσκαφῆς εὑρέθη σειρὰ δωματίων, μετασκευασθέντων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς β΄ Τουρκοκρατίας εἰς κατοικίας, ὡς καὶ μεμονωμένοι τοῖχοι, ἀνήκοντες εἰς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ εἰς τὸ παλαιότερον ἀνασκαφὲν ὑπὸ τοῦ Wrede ναϊκὸν κτίσμα (Π ί ν. 88 β). Εἰς αὐτὸ πρέπει νὰ ἀνῆκε καὶ ὁ ὑπόγειος μετὰ τυφλῆς τοξωτῆς θύρας ἀνευρεθεὶς χῶρος εἰς τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς ἐκσκαφῆς (Π ί ν. 88 δ).

Ἄφθονα ὑπῆρξαν καὶ ἐδῶ τὰ ἴχνη κατοικήσεως κατὰ τοὺς Προϊστορικοὺς χρόνους, τὰ ὁποῖα ἐπλήρουν ὁμοῦ μετ' ἐρυθροῦ χώματος τὰ κενὰ καὶ τὰς σχισμὰς τῶν βράχων.

2. Νοτία πλευρὰ Ἀκροναυπλίας

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ ἀνεγερθῇ πολυώροφον ξενοδοχεῖον, ἦτο ὁρατὸν τὸ καλῶς σωζόμενον ἐγκάρσιον τεῖχος, τὸ παλαιότερον, τοῦ 1300. Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς διαδρομῆς τοῦ τείχους σώζονται τὰ ἐρείπια τοῦ φραγκικοῦ πύργου τοῦ Βιλλεαρδουΐνου. Πρὸς τὴν ὀφρὺν τοῦ λόφου, πρὸς Α. τοῦ τείχους, εὑρίσκετο τὸ ἀνάκτορον τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ἐνῷ εὐθὺς πρὸς Δ. ἀναφέρεται κατὰ τὴν β΄ Ἐνετοκρατίαν ἡ κατοικία τοῦ θησαυροφύλακος.

Εἰς τὸ συγκρότημα αὐτὸ ἀνήκει τετράγωνον κτήριον — ἀποθήκη πυρομαχικῶν ἢ θησαυροφυλάκιον —, σωζόμενον μέχρι τῆς ὀροφῆς καὶ ἀνῆκον εἰς τοὺς περὶ τὸ 1706 χρόνους. Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδόν του διακρίνονται τὰ ἴχνη παλαιοτέρου τείχους. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη διὰ τομῶν μέχρι τοῦ μακροῦ ἐνετικοῦ κτηρίου (Cavalieri) (Σ χ έ δ. 4· Π ί ν. 88 γ). Εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα ἀπεκαλύφθησαν ἴχνη κατοικήσεως μεταγενεστέρων χρόνων, δεξαμεναὶ καὶ ταφαὶ ἀκόμη καὶ στρατιωτῶν τοῦ τελευταίου πολέμου.

Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων κτισμάτων τὸ σημαντικώτερον εἶναι ἄγνωστος τρίκλιτος ναὸς τοῦ ΙΒ΄ αἰ., μετασκευὴ προϋπάρξαντος εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν παλαιοτέρου (Σ χ έ δ. 4). Ὁ ναὸς ἴσως εἶναι τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ἐὰν κρίνῃ τις ἐξ ἀνευρεθέντος ἐντὸς τῶν ἐρειπίων τοῦ διακονικοῦ τεμαχίου θαυμασίας τέχνης εἰκόνος ἐξ ὀφίτου (ἴσως ἐκ λειψανοθήκης), ὅπου διακρίνεται ἡ μορφὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου. Εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ ναοῦ ἀπόστασιν ἀνευρέθη σειρὰ τεραστίων λίθων ἐξ ἀναλημματικοῦ τοίχου Κλασσικῆς ἐποχῆς[23].

22. Τὰ σχέδια παρεδόθησαν εἰς τὴν Ἰην Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἡ ὁποία συνέχισε τὴν ἀνασκαφήν.

23. Ὑπὸ τῆς ἰδίας Ἐφορείας συνεχίσθη καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀνασκαφή. Ἡ ἐπιφανειακὴ ἡμετέρα ἔρευνα ἀπέβλεψε κυ-

3. Περιοχὴ παρὰ τὸν πύργον τῆς Εἰρήνης

Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ τείχους ἀπεκαλύφθη τὸ ἐσωτερικὸν βυζαντινὸν τεῖχος καθ' ὅλον τὸ σωζόμενον μῆκος αὐτοῦ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως μεγάλου μέρους τῆς ἐπιχώσεως (Πίν. 88 ε), ἡ ὁποία εἶχε δημιουργηθῆ κατὰ τὴν α΄ Ἐνετοκρατίαν, προκειμένου νὰ τοποθετηθοῦν ἐπ' αὐτῆς πυροβόλα. Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἔφθασαν εἰς βάθος μέχρι τοῦ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς στρώματος.

Ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροναυπλίας εἰς σημεῖον ὑπεράνω τῆς ἰδιοκτησίας Ἰω. Δ. Καρπατσέλη, ἐγένετο μικρὰ ἔρευνα τῆς ἐπιχώσεως. Ἐκ τῶν εὑρημάτων σημαντικὸν εἶναι χαλκοῦν εἰδώλιον ζώου, ἀρίστης διατηρήσεως. Τὸ εἰδώλιον ἐπὶ συμφυοῦς βάσεως ἦτο προσηλωμένον εἰς σκεῦος. Εἶναι καλῆς τέχνης καὶ σημαντικόν, διότι εἶναι τὸ μοναδικὸν μέχρι στιγμῆς δεῖγμα τῆς ναυπλιακῆς τέχνης κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰ. (Πίν. 88 α).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΠΕΡΙΟΧΗΝ ΝΑΥΠΛΙΑΣ[24]

Μετὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφικὴν τομὴν εἰς τὴν περιοχὴν « Κουτσούρια » Ναυπλίου[25], ἐπηκολούθησεν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ ἐντοπισθεὶς συνοικισμὸς ἐξετείνετο εἰς τὰς Ν. καὶ Α. πλευρὰς τοῦ λόφου[26], ὅπου ἀπαντᾶται παχεῖα ἐπίχωσις μὲ πλῆθος ἐπιφανειακῶν ὀστράκων. Πολλὰ χάσματα, ὡς τὸ πρῶτον ἀνασκαφὲν ἐν μέρει, ἐνετοπίσθησαν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, καθὼς καὶ εἰς τὴν Β. πλευράν, ὅπου ὑπάρχει εἴσοδος μεγάλου, ὡς φαίνεται, σπηλαίου. Ἄνοιγμα πρὸς σπήλαιον ἐνεφανίσθη καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Ζυμβρακάκη, ἐντὸς συγχρόνου οἰκισμοῦ, ὅπου μαρτυρεῖται ἡ ὕπαρξις μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τεραστίων χασμάτων, τὰ ὁποῖα ἔκλεισαν οἱ περίοικοι ἀπορρίπτοντες ἐντὸς αὐτῶν τεραστίας ποσότητας « μπάζων ». Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν εἶναι ὁρατὰ ἐπὶ τῶν βράχων ἴχνη σταλαγμιτῶν.

Εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ μεταξὺ τῶν βράχων ὑπάρχει τεράστιον τεχνητὸν ἄνοιγμα, ἀστέγαστον, κανονικῆς ὀρθογωνίου διατομῆς, ὡς διάδρομος μεγάλων διαστάσεων.

Ἀριθμὸς μικρῶν σπηλαίων ἐνετοπίσθη ἐντὸς τῶν βράχων κάτωθεν τῆς περιοχῆς « Κουτσούρια » καὶ ὑπὲρ τὸν οἰκισμὸν τῶν Ἁγίων Πάντων, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται εἰς ὅμοιον ἄνοιγμα.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεσις κατὰ δεκάδας μικρολίθων ἐξ ὀψιανοῦ εἰς τὴν περιοχὴν « Κουτσούρια », ἰδίως εἰς τμῆμα αὐτῆς ὅπου δὲν ἀπαντοῦν ὄστρακα, πιθανῶς ἐξ ἐγκαταστάσεως Μεσολιθικῶν χρόνων. Περαιτέρω ἀνασκαφὴ θὰ δώσῃ σαφεστέραν ἀπάντησιν εἰς προκύψαντα προβλήματα.

Ἐκ παραλλήλου, φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν β΄ Νεολιθικὴν καὶ κατὰ τὴν ΠΕ ἐποχήν, ὁλόκληρος ἡ ἀκτὴ ἀπὸ τῆς Τίρυνθος - Ναυπλίου - Καραθῶνος μέχρι Τολοῦ καὶ Ἀσίνης, παρουσιάζει ἔντονον κατοίκησιν. Πλὴν τῆς περιοχῆς « Κουτσούρια », ἐνετοπίσθησαν ἴχνη προϊστορικῶν συνοικισμῶν ἐπὶ τοῦ λόφου καὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἀκροναυπλίας[27] καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν Ν. πλευράν, ὅπου ὁ οἰκισμὸς ἐκτείνεται καὶ ὑπὸ τὴν θάλασσαν, εἰς τὴν Καραθῶνα[28], ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Εὐαγγελιστρίας, ἐπὶ τοῦ Παλαμηδίου[29] (προμαχὼν Θεμιστοκλέους καὶ Φωκίωνος) καὶ ἐπὶ τοῦ ὑφάλου τμήματος τῆς νησῖδος Μπούρτζι ἐντὸς τοῦ λιμένους τοῦ Ναυπλίου[30].

Τὸ νεκροταφεῖον

Ἐπὶ τῆς ἔναντι τῆς ὁδοῦ πρὸς Παλαμήδι πλευρᾶς εἶχον ἐπισημανθῆ σπήλαια - τάφοι πρὸ τῆς διεξαγωγῆς τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία διεξήχθη κυρίως ἐντὸς τοῦ πρὸς οἰκοδό-

ρίως εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὕπαρξιν ἀρχαιοτήτων, διὰ νὰ σταματήσουν αἱ ἐργασίαι καὶ νὰ ματαιωθῆ ἡ ἀνέγερσις πολυωρόφου οἰκοδομῆς.

24. Ἡ παροῦσα ἐπέχει θέσιν πρώτης παρουσιάσεως, λεπτομέρειαι δὲ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς στοιχεῖα θὰ δημοσιευθοῦν εἰς ἐκτενεστέραν ὑφ' ἡμῶν δημοσίευσιν.

25. Βλ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 10 - 11.

26. Ἡ περιοχὴ προσεφέρετο διὰ τοιαύτην ἐγκατάστασιν, δεδομένης τῆς γειτνιάσεως πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τῶν ἀποκρήμνων βράχων. Πρβλ. περιγραφὴν τοιαύτης θέσεως ἐν Εὐριπ., Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, 260 - 263.

27. Κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτὴν ἔχουν συλλεγῆ ἐπανειλημμένως τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ (πρβλ. καὶ ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 104). Ἐντὸς τῆς θαλάσσης, ἐκ τῆς μελέτης ἀεροφωτογραφιῶν, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις δύο τοὐλάχιστον κτισμάτων ἀγνώστου ἐποχῆς.

28. Αἱ ἔρευναι ἐν Καραθῶνι ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ὑπῆρξαν κυρίως ἐπιφανειακαί. Διὰ τὴν ἀκτὴν καὶ τὰς ἐναλίους ἀρχαιότητας ἐγένοντο ἀεροφωτογραφήσεις ἐκ μικροῦ ὕψους δι' ἀεροστάτου, τῇ συνδρομῇ τοῦ ζεύγους Whittlesey, τοὺς ὁποίους καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ. Διὰ τῶν φωτογραφήσεων αὐτῶν ἐνετοπίσθησαν δύο τοὐλάχιστον κτήρια ὑστέρων Ρωμαϊκῶν ἢ Βυζαντινῶν χρόνων.

29. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου ὑπάρχουν ἴχνη τειχῶν καὶ τοίχων μεγάλου οἰκοδομήματος (πρβλ. ΠΑΕ 1953, σ. 201). Ταῦτα χρονολογικῶς δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν παλαιότερα τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. Ἡ ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐπίχωσις φαίνεται ἀνήκουσα εἰς τὸν χῶρον, μὴ ὑπαρχούσης ἀλλωστε καταφανοῦς αἰτίας μεταφορᾶς χωμάτων ἐξ ἄλλης περιοχῆς. Διὰ τὴν Ἀκροναυπλίαν πρβλ. καὶ ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 104.

30. Πρβλ. τὴν μαρτυρίαν ἐν Tsountas - Manatt, The Mycenaean Age, σ. 238, σημ. 1, περὶ ἀνευρέσεως κατὰ τὰς λιμενικὰς ἐργασίας τοῦ Ναυπλίου προϊστορικῶν ὀστράκων.

μησιν ὀρφανοτροφείου, οἰκοπέδου τῆς Μητροπόλεως Ἀργολίδος.

Ἡ ὕπαρξις μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου, ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ Παλαμηδίου, ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Περιωρισμένης κλίμακος ἐρεύνας εἰς ὁρατὰ σπήλαια τῆς ἔναντι πλευρᾶς ἐπεχείρησεν ὁ Σ. Χαριτωνίδης. Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως τῆς οἰκοδομήσεως δὲν εἶχε ποτὲ ἀνευρεθῆ ἔνδειξις τάφου. Μοναδικὸν ἐνθαρρυντικὸν στοιχεῖον ἦτο σπηλαιῶδες ἄνοιγμα ἀναφανὲν κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τῆς πλησίον τῆς Εὐαγγελιστρίας πλατείας, ὡς καὶ παρόμοια σπήλαια ἐντοπισθέντα ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας Σμυρλῆ, ὑπὸ τὴν Εὐαγγελίστριαν.

Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἀνασκαφῆς ἤρχισε τὸν Αὔγουστον 1971. Κατὰ πρῶτον ἐκαθαρίσθη τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐπὶ τῆς πλατείας σπηλαίου, τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη λαξευτὸς θάλαμος μυκηναϊκοῦ τάφου (τάφος Β). Ἐν συνεχείᾳ ἠρευνήθησαν τριάκοντα τρεῖς θαλαμοειδεῖς μυκηναϊκοὶ τάφοι, οἱ ὁποῖοι καλύπτουν τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ 1550 μέχρι τοῦ 1250 π.Χ., καὶ μία διπλῆ ἐν λάκκῳ καὶ ἐν πίθῳ ταφή, Ἀρχαϊκῶν χρόνων. Τέλος, δεξιὰ τῆς πρὸς Παλαμήδι ὁδοῦ καὶ εἰς θέσιν «Βαυαρέζικα μνήματα», ἀνεσκάφησαν τέσσαρες κιβωτιόσχημοι Ὑπομυκηναϊκῶν χρόνων τάφοι[31]. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων[32], ἀποκαθίσταται συνέχεια ζωῆς διὰ τὸ Ναύπλιον ἀπὸ τῶν Προϊστορικῶν χρόνων μέχρι σήμερον, μὲ ἐνδείξεις κατοικήσεως κατὰ τοὺς Νεολιθικοὺς καὶ Παλαιολιθικοὺς χρόνους.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ πρῶτοι θαλαμοειδεῖς τάφοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν Ναυπλίαν πρὸ ἑκατονταετίας, ἔκτοτε δὲ ἀνεσκάφησαν περὶ τοὺς 104 συνολικῶς. Τὰ εὑρήματά των δὲν ὑπῆρξαν ἰδιαιτέρως ἄφθονα. Τοῦτο προφανῶς ὠφείλετο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι δὲν συνελέγοντο ἅπαντα τὰ ὄστρακα ἢ εἰς τὸ ὅτι, λόγῳ ἀνασκαφικῶν δυσχερειῶν καὶ ἐλλείψεως εἰδικευμένων τεχνιτῶν, ἡ ἀνασκαφὴ δὲν διεξήγετο συστηματικῶς. Ὁ καθαρισμὸς ἐκ νέου τῆς περιοχῆς καὶ τῶν τάφων θὰ ἀπέδιδεν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα.

Οἱ ἀνασκαφέντες κατὰ τὸ 1971 τάφοι καταλαμβάνουν τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ ἔναντι τῆς Β. κλιτύος τοῦ Παλαμηδίου λόφου. Διεπιστώθη ὅμως ὅτι καὶ ἡ Ν. πλευρὰ εἶναι πλήρης τάφων. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς θὰ ὑπερέβαινε τοὺς πενήκοσίους. Πολλοὶ ἐκ τῶν θαλάμων εὑρισκόμενοι ἐντὸς τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ Προνοίας εἶναι κενοί, χρησιμοποιοῦνται δὲ ὡς βοηθητικοὶ χῶροι τῶν συγχρόνων οἰκιῶν (Πίν. 89 α).

Οὐδεὶς τῶν ἀνασκαφέντων τάφων ἔφερεν ἴχνη συλήσεως, ὁ αὐτὸς τάφος δὲ ἐμφανίζεται χρησιμοποιηθεὶς κατ' ἐπανάληψιν ἐπὶ 200 - 300 ἔτη κατὰ τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους. Ὁ τάφος Β εἶχε προσφάτως ἐν μέρει ἀποκαλυφθῆ καὶ χρησιμοποιηθῆ ὡς ἀποθέτης τῆς ἐκκλησίας Εὐαγγελιστρίας, ἐνῷ ὁ τάφος Γ ἐχρησίμευσε διὰ τὴν ἀπόθεσιν ἀπορριμμάτων κατὰ τὰ τελευταῖα 50 ἔτη. Οἱ τάφοι ΚΖ, ΚΗ καὶ ΚΘ εἶχον χρησιμοποιηθῆ κατὰ τὴν τελευταίαν 150ετίαν διὰ τὴν στέγασιν τρωγλοδυτῶν, ἀκολούθως δὲ ἐπληρώθησαν διὰ νεωτέρας ἐπιχώσεως. Οὐδεὶς τούτων εὑρέθη συλημένος, ἐπειδὴ τὰ εὑρήματα ἐκαλύπτοντο παλαιόθεν διὰ παχέος στρώματος ἐκ τεμαχίων φυσικοῦ βράχου, σχηματισθέντος ἐκ τῆς βαθμιαίας καταπτώσεως τῶν μαλακῶν πετρωμάτων.

Οἱ τάφοι παρουσιάζουν μεγάλας μεταξύ των διαφοράς. Οἱ παλαιότεροι ἔχουν πλέον κανονικὸν θάλαμον καὶ μεγαλυτέρου μήκους δρόμον μὲ ἔντονον κλίσιν τῶν τοιχωμάτων (Πίν. 92 α). Γενικῶς ὅλοι ἔχουν κανονικοὺς σχετικῶς θαλάμους καὶ ἄλλοι μὲν παρουσιάζουν κλίσιν ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔσω καὶ ἄλλοι ὄχι. Ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου μικροὶ ἀτομικοὶ παιδικοὶ τάφοι ἐκ μικροτάτων θαλάμων καὶ τέλος μικροὶ ἀβαθεῖς λάκκοι μετὰ πλευρικῶν κογχῶν (Σχέδ. 5). Πολλοὶ ἐκ τῶν τάφων φέρουν πλευρικὰς κόγχας καὶ ταφὰς ἐν λάκκῳ ἐντὸς τῶν δρόμων.

Οἱ μεγαλύτεροι καὶ πλουσιώτεροι εἰς περιεχόμενον τάφοι ἦσαν οἱ Β, ΣΤ (Πίν. 92 β), ΙΘ, Κ καὶ ΚΒ, ἐνῷ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσίασεν ὁ παιδικὸς τάφος Ι, λόγῳ τῆς ἀνευρέσεως ἐν αὐτῷ μεταξὺ τῶν κοσμημάτων τῆς νεαρᾶς νεκρᾶς, ἐπὶ μικροῦ κωνικοῦ κομβίου ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, τοῦ πρώτου γραπτοῦ συμβόλου γραμμικῆς Β γραφῆς ἐκ Ναυπλίας.

Ὁ τάφος Β (ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀποθέτης τῆς ἐκκλησίας τῆς Εὐαγγελιστρίας) οὐδεμίαν ταφὴν κατὰ χώραν παρουσίασε, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐξ αὐτοῦ ἀγγεῖα συνεκολλήθησαν ἐκ τεμαχίων περισυλλεγέντων ἐξ ὅλης τῆς ἐπιφανείας τοῦ θαλάμου εἰς ἀλλεπάλληλα στρώματα. Τὰ συναρμολογηθέντα ἀγγεῖα ἦσαν ἀρίστης ποιότητος (Πίν. 90 α - στ, 91 α - β). Τὰ σημαντικώτερα ἦσαν ρυτὸν καλαθόσχημον, ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙ χρόνων, καὶ μέγας κρατὴρ μὲ παράστασιν ἁρμάτων (Πίν. 90 στ).

Τὸ ρυτὸν ἐνθυμίζει ἔργα τοῦ κρητικοῦ νατουραλισμοῦ (Πίν. 90 α). Εἶναι ὅμως προφανὲς

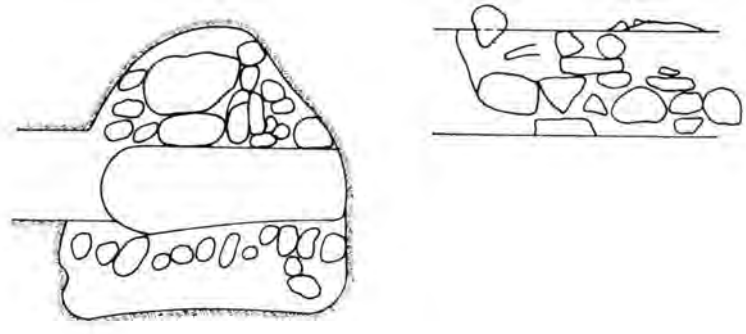
31. Τὸ περιεχόμενον τῶν τάφων εἶναι παρόμοιον πρὸς τῶν τάφων XIII (AM 78 (1963), σ. 8 εἰκ. 4 καὶ πίν. 4, 5) καὶ XXVIII (ἔ.ἀ. πίν. 4, 7).

32. Βλ. βιβλιογραφίαν ἐν Συριοπούλου, Προϊστορία Πελοποννήσου, σ. 90 - 91.

ἐκ τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς διακοσμήσεως, ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἐγχώριον ἐργαστήριον καὶ παρουσιάζει ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἐργαστήρια τῆς Τίρυνθος καὶ τοῦ Μπερμπατίου. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν παριστάνεται αἴγαγρος βόσκων ἐν μέσῳ κρόκων. Ἡ ἠρεμία τῆς στιγμῆς ἔχει διαταραχθῆ καὶ τὸ ζῷον τρέπεται εἰς φυγὴν δι' ἁλμάτων. Εἰς τὸ στόμα του κρατεῖ ἐκριζωθὲν ἐκ τῆς σπουδῆς του φυτόν. Πατεῖ μὲ τοὺς προσθίους πόδας εἰς τὸ ἔδαφος, ἐνῷ οἱ ὀπίσθιοι ἐκτινάσσονται μὲ δύναμιν εἰς τὸν ἀέρα. Παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὰς λεπτομερείας αἱ γραμμαὶ εἶναι μᾶλλον συγκρατημέναι καὶ ἀφελεῖς, τὸ σύνολον παρουσιάζει τὴν χάριν καὶ τὴν φυσικότητα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν τέχνην τοῦ Ναυπλίου.

Ὁ τάφος ΣΤ (Πίν. 92 β), πλουσιώτατος εἰς εὑρήματα, ἔδωσε τὴν καλυτέραν συλλογὴν κρίβεια τῆς κατασκευῆς των εἶναι καταπληκτική. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὰ παλαμήδια ἐργαλεῖα (1450 - 1400 π.Χ.) εἶναι ἐν πολλοῖς πανομοιότυπα ὄχι μόνον μὲ τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ μέχρι τῶν πρὸ τῆς τελευταίας ἑκατονταετίας χρόνων χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν ἰατρῶν. Ἡ διαφορὰ μὲ τὰ καὶ σήμερον χρησιμοποιούμενα εἶναι εἰς τὸ ὑλικὸν κατασκευῆς (χαλκός).

Ὁ τάφος ΚΒ εἶναι παρομοίας κατασκευῆς μὲ τὸν Κ ἀλλὰ μικροτέρων πως διαστάσεων, ἐνῷ ὁ ΙΘ, ὁ μοναδικὸς ὁ ὁποῖος διετήρησεν ἀνέπαφα τὴν θύραν (ἐκτισμένην διὰ ξηρολιθιᾶς), τὸ στόμιον, καθὼς καὶ τὸν δρόμον, παρουσίασεν ἐπάλληλα στρώματα ταφῆς (δέκα τοὐλάχιστον) (Σχέδ. 7· Πίν. 89 γ). Ἡ γενομένη στρωματογραφικῶς ἀνασκαφὴ θὰ διευκολύνῃ τὴν με-

Σχέδ. 5. Ναυπλία. Τάφος - λάκκος ΙΖ

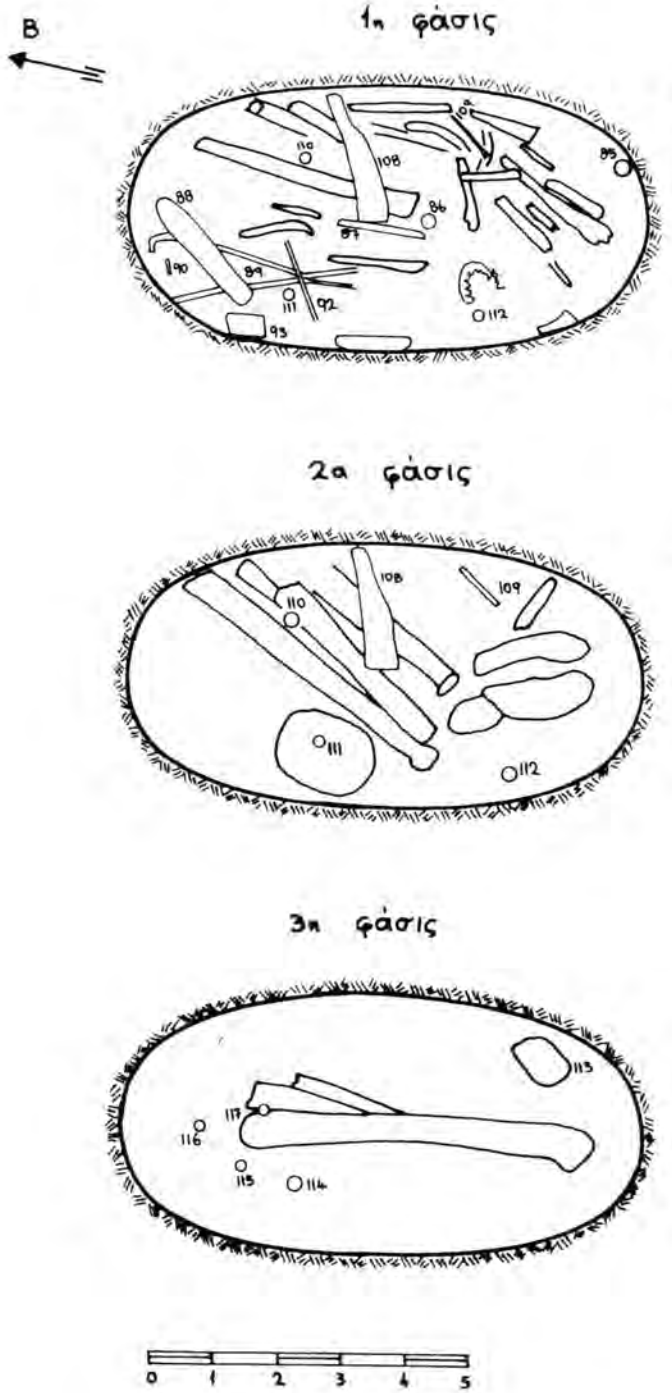
ΥΕ Ι - ΙΙ ἀγγείων. Εἰς αὐτὰ περιλαμβάνεται καὶ εἰς τῶν παλαιοτέρων ψευδοστόμων ἀμφορέων τῆς Ἀργολίδος (Πίν. 90 β, 91 α - β).

Ὁ τάφος Κ εἶναι μνημειώδης, ἐνθυμίζων θολωτόν. Εἰς τὸ ἀνώτατον τμῆμα τῶν τοιχωμάτων ἔφερεν ὀπὰς πιθανῶς ἐκ ξυλίνων δοκῶν διὰ τὴν στέγασίν του. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ εἰς ἄλλους τάφους (ΙΘ, Λ) ὑπῆρξαν ἐνδείξεις ὑπάρξεως στεγάσεως τοῦ ἄνω τμήματος τῶν θαλάμων. Εἰς τὸν ΙΘ μάλιστα αἱ τελευταῖαι ταφαὶ ἐγένοντο ἐκ τῶν ἄνω, ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ μεγάλου λακκοειδοῦς τάφου. Εἰς τὸν Λ ὁμοίως εὑρέθησαν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ θαλάμου ἐν ἀφθονίᾳ μεγάλοι λίθοι καὶ μεταξύ των ταφαί.

Ὁ τάφος Κ (Σχέδ. 6· Πίν. 89 β) πλὴν τῆς πλουσίας κεραμεικῆς ἔδωσεν ἀριθμὸν ἰατρικῶν ἐργαλείων, λαβίδας, ὀπεῖς, μαχαιρίδια, μεγάλην ὀδοντωτὴν ψαλίδα - διαστολέα καὶ τέλος διαφόρους μαρμαρίνους καὶ λιθίνους τριπτῆρας (Πίν. 91 γ - ε). Ἡ τελειότης καὶ ἡ ἀλέτην τῆς κεραμεικῆς ἀπὸ τὴν ΥΕ ΙΙ εἰς τὴν ΙΙΙ ἐποχήν, καθὼς καὶ τὰς ὑποδιαιρέσεις τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ, ὅπου κυρίως ἀνήκουν αἱ ταφαί. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ Ναυπλία ὑπῆρξε κέντρον ἰσάξιον τῶν Μυκηνῶν, τῆς Τίρυνθος καὶ τοῦ Ἄργους κατὰ τοὺς ΥΕ ΙΒ - ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνους καὶ οὐδέποτε ἔμεινεν ἔρημος κατοίκων[33].

33. Ἡ παράδοσις θέλει τὸ Ναύπλιον ἐκ τῶν σημαντικωτέρων πόλεων τοῦ Ἀχαϊκοῦ κόσμου, τοῦ ὁποίου ὅμως ἐγένετο προσπάθεια ὑπὸ τῶν Μυκηναίων νὰ ἀποσβεσθῇ ἡ φήμη ἐκ τῆς μνήμης τῶν ἀνθρώπων, λόγῳ τοῦ φθόνου καὶ τοῦ μίσους τὸ ὁποῖον ἠσθάνοντο πρὸς τοὺς Ναυπλιεῖς, οἵτινες, ἐὰν κρίνῃ τις ἐκ τῶν ὅσων εἰς τὸν Ναυπλιέα Παλαμήδην ἀπεδίδοντο, πρέπει νὰ ἦσαν πολυπράγμονες, ἱκανώτατοι τεχνῖται καὶ ἀξιόλογοι καλλιτέχναι.

Ὁ Παλαμήδης ἐθαυμάζετο καὶ ἐλατρεύετο ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ἐθεωρεῖτο δὲ ἐφευρέτης, σοφός, ἰατρός, ἀστρονόμος, γραμματικός, φιλόσοφος, τοιαύτης φήμης, ὥστε ἐλατρεύετο ὡς θεότης (βλ. Roscher, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, σ. 1264 - 1273). Ἡ ἀνεύρεσις ἤδη τῶν λεπτοτάτων καὶ εἰδικωτάτων ἐργαλείων ἐντὸς τοῦ τάφου Κ τῆς Ναυπλίας ἐπαληθεύει τὴν παράδοσιν.

85 ψῆφος ἁλομάζης
86 ψῆφος ἁλομάζης
87 μαχαιρίδιον
88 γλωσσοειδὲς ἐγχειρίδιον
89 λαβὶς μεγάλη χαλκῆ
92 ὀπεύς
93 τριπτὴρ μαρμάρινος
108 χαλκοῦς πέλεκυς
109 χαλκῆ βελόνη
110 χάνδρα
111 χάνδρα
112 θραυσμένη χάνδρα
113 χαλκῆ λαβή
114 χάνδρα ἁλομάζης
115 χάνδρα ἁλομάζης
116 χάνδρα ἁλομάζης
117 χάνδρα ἁλομάζης

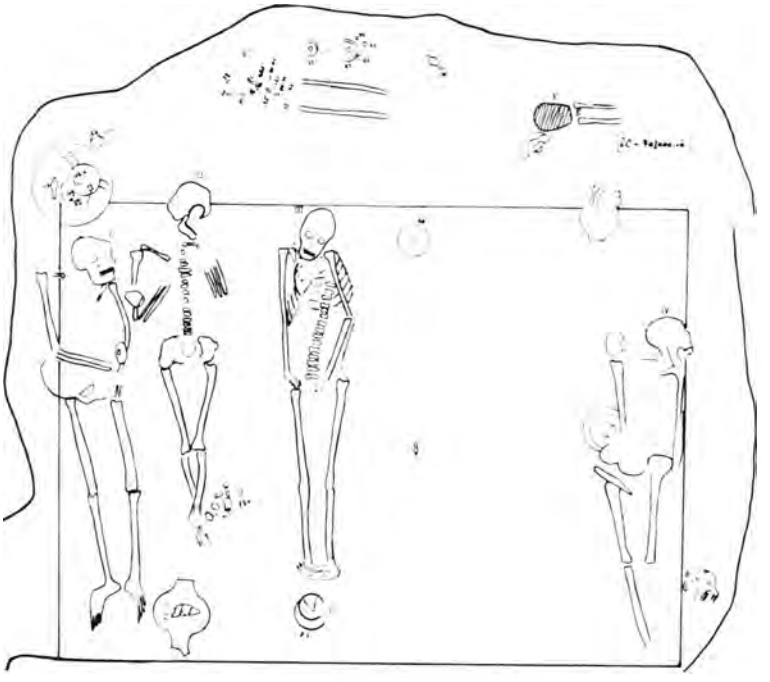
Σχέδ. 6. Ναυπλία. Τάφος Κ, λάκκος 1

ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΖΑΡΜΑΣ

Ἐνετοπίσθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν τὰ σωζόμενα ἴχνη τῆς ἀρχαίας, καταφανῶς μυκηναϊκῆς, ὁδοῦ, τῆς φερούσης ἀπὸ τῆς Ναυπλίας πρὸς Ἐπίδαυρίαν. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ σώζονται, πλὴν τῆς γνωστῆς γεφύρας, ὁρατῆς ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, δύο μεγάλαι, πλέον ἀξιόλογοι τῆς γνωστῆς καὶ ἀρίστης κατασκευῆς, γέφυραι (Π ί ν. 92 γ), ὡς καὶ λείψανα τρίτης.

καὶ ἡ πλησίον τῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ ἀρχαίου θεάτρου περιοχή, ὡς καὶ αἱ πάροδοι τῆς ὁδοῦ Γούναρη, παραλλήλου τῆς ἀκροπόλεως τῆς Λαρίσης. Μὲ τὰ νέα στοιχεῖα ἐλύθη τὸ πρόβλημα τῶν τύμβων καὶ ἀπεδείχθη, ὅτι οὗτοι ἦσαν σειρὰ μνημείων μὲ κοινὰ στοιχεῖα, καλύπτοντες ὁλόκληρον τὴν Α. πλευρὰν ὑπὸ τὴν Ἀσπίδα.

Μὲ τὴν ἀποκάλυψιν οἰκιῶν τῶν ΥΕ ΙΙΙΑ - ΙΙΙΓ1 χρόνων συμπληροῦται τὸ κενὸν ἐκ τῆς

Σχέδ. 7. Ναυπλία. Παλαιότεραι φάσεις τάφου ΙΘ

ΑΡΓΟΣ

Μετὰ τὰς συστηματικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1970, κατὰ τὰ ἔτη 1971 - 1972 κατέστη δυνατὸς ὁ διαχωρισμὸς τῆς πόλεως εἰς τομεῖς διὰ τὴν ἄσκησιν προληπτικοῦ ἐλέγχου, μὲ σκοπὸν ὄχι μόνον τὴν σωτηρίαν τῶν ἀρχαίων ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἀρχαιολογικῶν στοιχείων.

Ἡ πλευρὰ τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἔχει τὰς χαμηλοτέρας ἐπιχώσεις καὶ ὑποκρύπτει προϊστορικὰ κυρίως στρώματα, ὑπὸ τὰς Α. καὶ Ν. κλιτῦς τῆς Ἀσπίδος, ἐχαρακτηρίσθη ἀρχαιολογικὴ ζώνη. Κατὰ τὸ 1971 - 72 ἠρευνήθησαν εἰς τὴν περιοχὴν (ὁδὸς Ἡρακλέους -Ἀσπίδος) τὸ προϊστορικὸν νεκροταφεῖον τῆς μυκηναϊκῆς καὶ ΜΕ πόλεως καὶ νεκροταφεῖα τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Σημαντικὰ στοιχεῖα ἐξ ἄλλου ἔδωσε ἀπουσίας ΜΕ τάφων, ἐνῷ εἶχεν ἀποκαλυφθῆ μέγας ΜΕ οἰκισμὸς ἐπὶ τῆς Ἀσπίδος, καὶ τῆς ἀπουσίας τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως, ἐνῷ ὑπῆρχε τὸ πυκνὸν νεκροταφεῖον τῶν λαξευτῶν τάφων τῆς Δειράδος.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ νεκροταφεῖα τῶν Πρωτογεωμετρικῶν - Γεωμετρικῶν καὶ μετέπειτα χρόνων, ἀπεδείχθη ὅτι τὸ μὲν πρωτογεωμετρικὸν νεκροταφεῖον εἶχε τὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁλόκληρος ἡ μεταγενεστέρα πόλις, ἐκτεινόμενον καὶ ἐντὸς τῶν παλαιοτέρων τύμβων, ἐνῷ τὰ ἑλληνιστικὰ καὶ νεώτερα νεκροταφεῖα περιλαμβάνουν συστάδας κατὰ τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς πόλεως κυρίως, κείμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκτὸς τῶν τειχῶν.

Ἐκ τῆς ἀνευρέσεως εἰς πολλὰ οἰκόπεδα ἰχνῶν

τῶν δρόμων καὶ τῶν ὑπονόμων τῆς πόλεως, δίδεται ἤδη μία σαφεστέρα εἰκὼν τῆς διαμορφώσεως τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ συμπεράσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, ἐλπίζομεν ὅτι συντόμως θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπὶ χάρτου ἀποτύπωσις τῶν φάσεων τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Ὁδὸς Ἡρακλέους 91α (οἰκόπεδον Π. Τσελεμπατιώτου)

Συνεχίσθη (βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 82) ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Τσελεμπατιώτου ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Μετὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τῶν ΜΕ χρόνων (Πίν. 93 α - β), ἀνευρέθη στρῶμα ἐκ λεπτῶν σχετικῶς χαλίκων μετ' ἐρυθροῦ χώματος. Εἰς στρῶμα ὅπου εὑρίσκοντο μεγαλυτέρων διαστάσεων στρογγύλοι λίθοι καὶ ἴχνη πηλοῦ, ἀπεκαλύφθη τάφος πλινθοπερίκλειστος, περιέχων νεκρὸν ἄνδρα εἰς συνεσταλμένην στάσιν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β., βλέπουσαν πρὸς Α. (Πίν. 93 γ).

Παρὰ τὴν κεφαλὴν εὑρέθη προχοΐσκη λοξότμητος, ἐκ φαιοῦ μινυείου πηλοῦ. Εἶναι βαρυτάτη, χειροποίητος καὶ ἀνήκει εἰς τοὺς πρωίμους ΜΕ χρόνους.

Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνήκει καὶ ἑτέρα ἐν λάκκῳ, πρὸς Ν. τῆς πρώτης, ταφή, εἰς τὸ αὐτὸ βάθος κειμένη. Συνωδεύετο ὑπὸ ἀώτου ἐγχαράκτου ἀγγείου τοῦ τύπου τῶν «ἀδριατικῶν». Ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ πηλοῦ, ἐνθυμίζοντος ἐντόνως τὸν λεγόμενον τύπον τῶν μινυείων ἀργείων, πιθανῶς τὰ εὑρεθέντα εἰς τὸ Ἄργος ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ τύπου δὲν ἦσαν, εἰς τὸ σύνολόν των τοὐλάχιστον, εἰσηγμένα, ἀλλ' ἀπετέλουν προϊόντα ἐγχωρίου ἐργαστηρίου.

Οἰκόπεδον πρὸς Δ. οἰκοπέδου Τσελεμπατιώτου

Ἡ ἔρευνα εἶχε σκοπὸν τὴν ἀνεύρεσιν τῆς συνεχείας τῶν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Τσελεμπατιώτου ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων. Ἀπεδείχθη ὅτι τὰ μυκηναϊκὰ στρώματα ἐκτείνονται καὶ πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτήν. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου δωματίου μυκηναϊκῆς οἰκίας, εὑρέθησαν ἴχνη χρήσεως τοῦ χώρου κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἐὰν συνδυάσῃ τις καὶ τὸ γεγονὸς τῆς χρήσεως τῶν τύμβων διὰ ταφὰς Πρωτογεωμετρικῶν καὶ Γεωμετρικῶν χρόνων, φαίνεται ὅτι ἡ ἐνταῦθα συνέχισις τῆς κατοικήσεως δὲν διεταράχθη μὲ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων.

Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Γ. Οἰκονόμου)

Συνεχίσθη (βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 79 κ.ἑ.) ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τύμβου καὶ εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τοῦ οἰκοπέδου, πρὸς διασάφησιν τῶν στρωμάτων τοῦ τύμβου καὶ τῶν κατασκευαστικῶν λεπτομερειῶν (Σχέδ. 8).

Ὁ τύμβος φαίνεται ὅτι ἔχει διάμετρον 21 μ. περίπου καὶ περιβάλλεται ἀπὸ χαμηλὸν περίβολον, ὁ ὁποῖος ἁπλῶς συγκρατεῖ τὸ «ὁλοίτροχον» τοῦ τύμβου. Περὶ τὰ 3 μ. ἐσωτερικῶς τοῦ πρώτου περιβόλου ὑπάρχει δεύτερος (διαμ. 14 μ.) ἐκ κροκαλῶν εἰς μίαν σειράν (Πίν. 93 δ).

Ὁ τύμβος ἀποτελεῖται ἐξ ἐπαλλήλων στρώσεων χαλίκων. Μεταξὺ αὐτῶν παρεμβάλλονται λεπτὰ σχετικῶς (πάχ. 0.07 - 0.10 μ.) ἐπικλινῆ στρώματα πηλοῦ, πρὸς συγκράτησιν τῶν χαλίκων τοῦ τύμβου. Τὸ κέντρον του κατελάμβανεν ὁ κοινὸς οἶκος τῶν νεκρῶν μὲ ἔντονα τὰ ἴχνη καύσεως. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν τέσσαρα ἀγγεῖα, ἀλλὰ οὐδὲν ἴχνος ὀστῶν ἐκ ταφῆς (Σχέδ. 9).

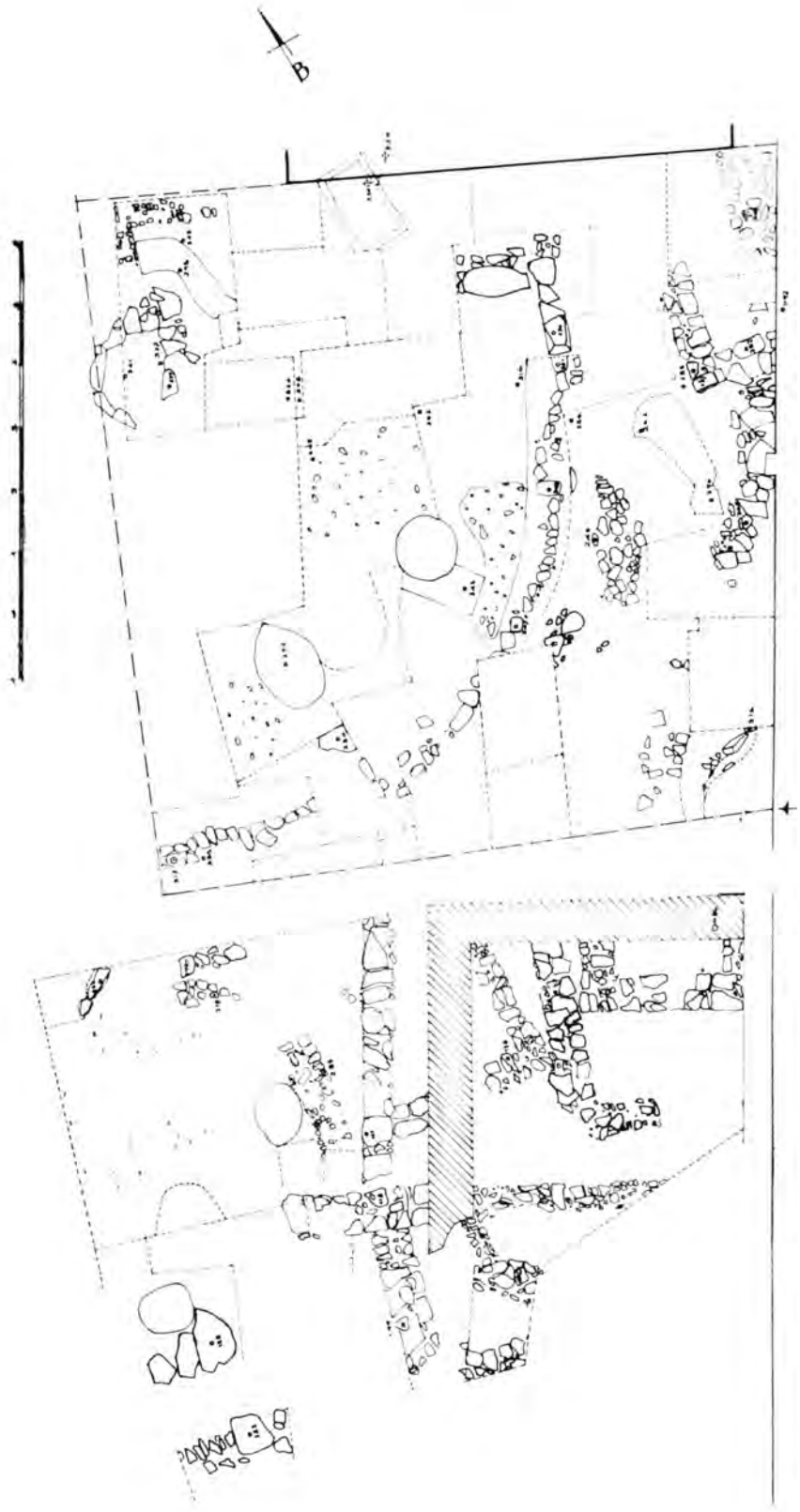
Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Γκριτζάνη) (Σχέδ. 8)

Ἐντὸς τομῆς διανοιγείσης ἀκριβῶς παρὰ τὸ Α. ὅριον τοῦ οἰκοπέδου Οἰκονόμου ἐνετοπίσθη ἡ συνέχεια τοῦ τύμβου καί, ἐντὸς λάκκου περιβαλλομένου ὑπὸ λίθων, ἐφάνησαν ἐνδείξεις ταφῆς. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ὁλοκληρώθη διὰ τὸν φόβον καταρρεύσεως τοῦ παρακειμένου παλαιοῦ κτίσματος.

Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Καπετάνου) (Σχέδ. 8)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται πρὸς Β. τοῦ οἰκοπέδου Οἰκονόμου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε κτίσματα καὶ τοίχους ΥΕ χρόνων, ἀντιπροσωπεύοντα ἔξ τοὐλάχιστον οἰκοδομικὰς φάσεις. Ἡ κεραμεικὴ περιλαμβάνει εὑρήματα ΥΕ ΙΙΙΑ - Β μέχρι ΙΙΙΓ1 χρόνων, ἐνῷ ἀντιπροσωπεύονται καὶ αἱ ΥΕ Ι - ΙΙ περίοδοι. Εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα εὑρέθη τὸ ΜΕ στρῶμα. Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἐνετοπίσθησαν τὰ στρώματα τοῦ ἐντὸς τοῦ παρακειμένου οἰκοπέδου Οἰκονόμου ἀποκαλυφθέντος τύμβου, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καπετάνου (Πίν. 93 ε). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν ἐπίσης, σχεδὸν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθησαν ταφαὶ ἐντὸς πίθων, Γεωμετρικῶν χρόνων.

Πλὴν τῆς κεραμεικῆς, εἰς τὰ μυκηναϊκὰ στρώματα ἀνευρέθησαν τὰ συνήθη μικροαντικείμενα (εἰδώλια, κομβία) καὶ ἀρκετὰ τεμάχια τοιχογραφιῶν.

Σχέδ. 8. Ἄργος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδα Οἰκονόμου - Γκριτζάνη - Καπετάνου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἡρακλέους

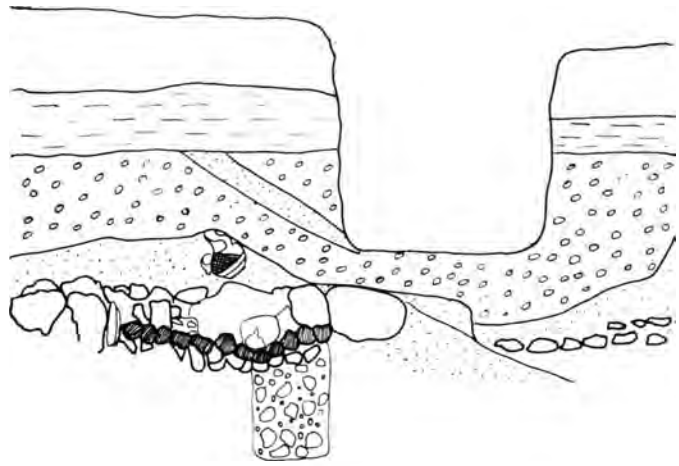
Ὁδὸς Ἡρακλέους (τάφρος ὑδαταγωγοῦ Δήμου Ἄργους)

Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἡρακλέους, διηνοίχθη τάφρος ὑδαταγωγοῦ ὑπὸ τοῦ Δήμου. Ἐκ τῆς παρακολουθήσεως τῶν ἐργασιῶν ἐπεβεβαιώθη, ὅτι ἡ ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ Ἡρακλέους ἔκτασις, καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς, ἀπὸ τῆς συμβολῆς μετὰ τῆς ὁδοῦ Διομήδους μέχρι τῆς ὁδοῦ Νιόβης καὶ πρὸς Δ. μέχρι τοῦ χώρου ἀνεγέρσεως τοῦ 6ου Δημοτικοῦ Σχολείου, ὑποκρύπτει στρώματα μυκηναϊκῶν οἰκιῶν καὶ τάφους.

Οὕτω, εἰς τὴν συμβολὴν μετὰ τῆς ὁδοῦ Διομήδους (Ἡρακλέους 101) ἐκαθαρίσθησαν τάφοι ἀκτέριστοι μὲ σκελετοὺς εἰς συνεσταλμένην στῆ προσθήκην, ἐπίσης κατὰ τοὺς ΜΕ χρόνους (Πίν. 94 β). Τοῦτο θὰ ἀπετέλει τὸ ὅριον τοῦ ΜΕ οἰκισμοῦ τῆς κάτω πόλεως πρὸς τὰς ὑπωρείας τῆς Ἀσπίδος. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὸ Α. τμῆμα τῆς τομῆς ἀπεκαλύφθη μεγαροειδοῦς τύπου κτίσμα μὲ δάπεδον ἐκ πατητῆς γῆς. Εἰς τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ σκάμματος ὑπάρχουν τοῖχοι δύο μυκηναϊκῶν οἰκιῶν, οἱ ὁποῖοι ἀφήνουν μικρὸν χῶρον μεταξύ των κενόν (Πίν. 94 γ). Ὑπ' αὐτὰς ὑπῆρχον καὶ παλαιότεραι φάσεις. Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῆ.

Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκία Κιντῆ)

Ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Κιντῆ, εἰς μι-

Σχέδ. 9. Ἄργος. Οἰκόπεδον Οἰκονόμου. Στρωματογραφία τάφου

στάσιν. Ὁ εἷς εὑρέθη κατεστραμμένος ἀπὸ τὴν παλαιὰν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ, ὁ δεύτερος δὲ ἦτο κιβωτιόσχημος, διαστ. 1 × 0.50 μ. Παρ' αὐτὸν καὶ περαιτέρω κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ εὑρέθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν ἐπάλληλοι τοῖχοι καὶ τμήματα δαπέδων.

Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Παπαδοπούλου)

Εὑρίσκεται ἐντὸς μικρᾶς παρόδου πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ Ἡρακλέους παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀσπίδος. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐγένετο μικρᾶς ἐκτάσεως δοκιμαστικὴ ἔρευνα (Σχέδ. 10· Πίν. 94 α), λόγῳ τῆς στενότητος τοῦ χώρου καὶ τῆς ὑπάρξεως μικρᾶς οἰκίας ἐντὸς αὐτοῦ.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε κτίσματα ΜΕ καὶ ΥΕ ἐποχῆς. Ἐκ τούτων σπουδαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου παχέος ΜΕ τείχους, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποκρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου Καπετάνου, ἐκ τῆς πλευρᾶς τῆς Ἀσπίδος, κατὰ τὴν διάνοιξιν βόθρου, ἀνευρέθησαν λείψανα τοίχων τεμνομένων καὶ ταφὴ ΜΕ χρόνων.

Ὁδὸς Περσέως 41 (οἰκόπεδον Θεοδωροπούλου) (Πίν. 94 ε)

Ἐν συνεχείᾳ τῆς πρώτης ἐρεύνης (βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 81) ἐντὸς τῶν τομῶν, αἱ ὁποῖαι διηνοίγησαν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου ἄνευ ἐπιβλέψεως τῆς Ὑπηρεσίας, ἐγένετο ἀνασκαφὴ εἰς ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον, ἡ ὁποία ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰ δύο παρακείμενα πρὸς Ν. οἰκόπεδα Προκοπίου καὶ Ρέντα.

Ὁ χῶρος εἶχε χρησιμοποιηθῆ κατὰ τοὺς Κλασσικοὺς καὶ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους (Πίν. 94 δ, 97 α). Ἡ ἐπίχωσις μέχρι βάθους ±0.60 μ., ἐξ ἐρυθρωποῦ χώματος, ἀνήκει εἰς τοὺς χρό-

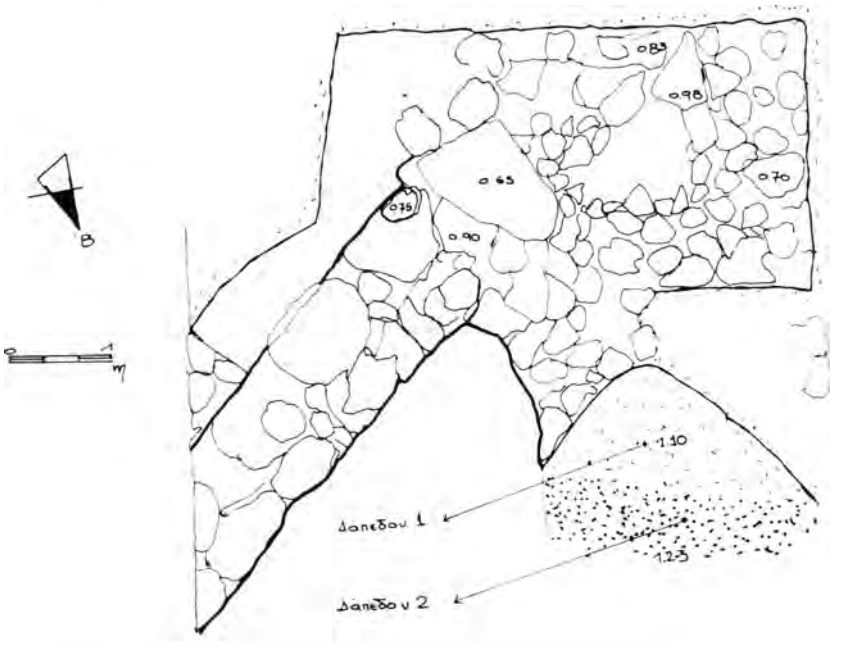
νους αὐτούς, εὑρέθησαν δὲ τοῖχοι οἰκιῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένοι ἐκ τῆς συγχρόνου καλλιεργείας, δρόμος καὶ ἀνάλημμα.

Ὑπὸ τὸ στρῶμα αὐτὸ ἐκτείνεται τὸ προϊστορικὸν (καστανὸν) στρῶμα τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον ἐπικαλύπτει τοὺς λευκοὺς χάλικας τοῦ μυκηναϊκοῦ τμήματος τοῦ τύμβου, ὁ ὁποῖος ἀνεσκάφη ἐν συνεχείᾳ κάτωθι τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος. Ὑπὸ τὸν μυκηναϊκὸν τύμβον, ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ σκληροῦ ἐρυθροῦ χώματος μὲ λεπτοτάτους χάλικας ἐνεφανίσθη ὁ παλαιότερος ΜΕ τύμβος, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ πυρὴν τοῦ μυκηναϊκοῦ. Ὅλος ὁ χῶρος ἔχει χρησιμοποιηθῆ διὰ ταφὰς εἰς τοὺς Πρωτογεωμετρικούς, Γεωμετρικούς, Ἀρχαϊκοὺς καὶ Ἑλληνιστικοὺς χρόνους (Πίν. 96 α - ε).

Ἐκ τῶν τάφων οἱ περισσότεροι εἶναι κιβωτιόσχημοι, ὀλίγοι εἶναι ἁπλοῖ λάκκοι, ἐνῷ εἷς (XXVIII) εἶναι μνημειώδης, ἀποτελούμενος ἐκ κτιστοῦ τετραπλεύρου θαλάμου μετὰ σαμαροειδοῦς στέγης, στομίου καὶ δρόμου. Οὗτος εὑρίσκεται κατὰ τὸ ἥμισυ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Προκοπίου (βλ. κατωτέρω).

Οἱ τάφοι ἔκειντο καθ' ὁμάδας (οἰκογενειακοὶ τύμβοι;) (Πίν. 97 γ). Τὰ ἐντὸς τῶν τάφων εὑρήματα ὑπῆρξαν ἄκρως ἐνδιαφέροντα καὶ εἶναι κυρίως κεραμεικὴ τῶν ΜΕ III/ΥΕ I - II χρόνων, κομβία, βελόναι ὀστέιναι καὶ ξίφος.

Ὁ μνημειώδης — ἀνατολικοῦ τύπου — θάλαμος τοῦ τάφου XXVIII, ἐκτισμένος κατὰ τὸν κυκλώπειον τρόπον, εἶναι διαστάσεων 2.80 × 1.90 μ. Τὸ ὕψος του σώζεται μέχρι 1.90 μ., κατὰ δὲ τὴν Δ. πλευρὰν ἐπαρκῶς ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναπαράστασις τῆς στέγης του. Κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν διακρίνεται εἰς τὸ κέντρον μεγάλη πλάξ, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει τὰς χαρακτηριστικὰς ψευδοθύρας τῶν αἰγυπτιακῶν τάφων, διὰ τὴν ἔξοδον τῆς ψυχῆς τῶν νεκρῶν

Σχέδ. 10. Ἄργος. Οἰκόπεδον Παπαδοπούλου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

κηνῶν καὶ πρὸς ἕτερον ἀποκαλυφθέντα τὸ 1963 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Δημοτικοῦ Νοσοκομείου Ἄργους (βλ. Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, Β', σ. 240 κ.έ.).

Εἰς τεράστιον ἐξ ἄλλου ἀποθέτην τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος ἐκάλυπτε τὴν ΒΔ. πλευρὰν εὑρέθη σωρὸς ὀστράκων ΥΕ Ι - ΙΙ χρόνων, τεμάχια τοιχογραφιῶν, τεμάχια γραπτοῦ κονιάματος ἐκ μικροῦ βωμοῦ, σφραγιδόλιθος, τεμάχια χρυσῶν κοσμημάτων, κομβία καὶ ἄφθονα ὀστᾶ ζώων (Πίν. 95 δ, 97 δ - ε).

Εἰς τοὺς Πρωτογεωμετρικοὺς καὶ Γεωμετρικοὺς χρόνους ἀνήκουν κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι, ταφαὶ ἐντὸς πίθων ἢ ἁπλῶν λάκκων. Πολλοὶ τάφοι ἐμφανίζουν δύο ἢ καὶ τρεῖς φάσεις χρήσεως (τάφοι VII, XIIIβ καὶ XV).

Καὶ οἱ Πρωτογεωμετρικῶν καὶ οἱ Γεωμετρικῶν χρόνων τάφοι ἦσαν πλουσιώτατοι εἰς εὑρήματα καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν κεραμεικὴ καλῆς ποιότητος. Ἄξιος ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ὁ μέγας (μήκ. 2, πλ. 1 μ.) κτιστὸς κιβωτιόσχημος, τοῦ 8ου π.Χ. αἰ., τάφος ὁπλίτου ἢ ἀξιωματικοῦ. Οὗτος ἔκειτο εἰς ἐλαφρῶς συνεσταλμένην θέσιν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., ἐπὶ τῶν χαλίκων τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔφερε χαλκοῦν ἁπλοῦν κράνος ἄνευ παραγναθίδων μὲ ἔκκρουστον διακόσμησιν ἐκ ταινίας περὶ τὴν βάσιν καὶ δύο ὀφθαλμῶν μετὰ ὀφρύων ἐπὶ τῆς ὄψεως (Πίν. 95 ε). Μὲ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ αὐτοῦ ὑπάρχουν ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄργους τρεῖς τύποι κράνους, τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ἀντιστοιχοῦντες προφανῶς εἰς τρεῖς διακεκριμένας βαθμίδας πολεμιστῶν. Ὁ νεκρὸς ἔφερε παρὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα δόρατα (εὑρέθησαν δύο αἰχμαί), ἐνῷ ἐκαλύπτετο δι' ἓξ σιδηρῶν ὀβελῶν, μιᾶς ὁλοκλήρου δραχμῆς. Παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ εὑρέθη κρατὴρ ὡρίμων Γεωμετρικῶν χρόνων.

Ἐνδιαφέρουσαι ὁμοίως ὑπῆρξαν αἱ ἐν πίθῳ Γεωμετρικῶν χρόνων ταφαί, καθὼς καὶ δύο ἐγχυτρισμοί (Πίν. 96 β).

Ἐκ τοῦ Ἑλληνιστικοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο μόνον κατὰ τὴν Α. πλευρὰν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ περιελάμβανε κεραμοσκεπεῖς τάφους, ὁ πλέον ἐνδιαφέρων ἦτο ὁ κεραμοσκεπὴς ΙΙΙ, περιέχων διπλῆν ταφὴν μητρὸς καὶ θυγατρὸς προφανῶς (Πίν. 96 α). Ἡ ἐνῆλιξ εἶχεν ἐνηγκαλισμένην τὴν κόρην, ἐκτερισμένην μὲ πλαγγόνας.

Ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα κινητὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἀριθμὸς σημάτων - στηλῶν, ποὺ εὑρέθησαν κατὰ χώραν ἢ εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐκτὸς τῶν ἑλληνιστικῶν τοίχων. Ἐκ τούτων μεγάλη τετραγωνικὴ πλάξ, εὑρεθεῖσα ὑπεράνω τοῦ τάφου ΙΙ, φέρει ἐγχάρακτα σύμβολα, ἀποδεικνύοντα τὴν εὐρεῖαν χρῆσιν γραφῆς καὶ ἐπὶ τῶν στηλῶν, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς ΥΕ Ι χρόνους.

Πάροδος Περσέως (οἰκόπεδα Προκοπίου καὶ Ρέντα)

Τὰ δύο οἰκόπεδα εὑρίσκονται πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου Θεοδωροπούλου, ἀνεσκάφησαν δὲ πρὸς διασάφησιν τῶν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Θεοδωροπούλου παρασχεθέντων στοιχείων. Εἰς τὸ οἰκόπεδον Προκοπίου ἔλειπεν ἡ πυκνὴ χρῆσις τοῦ χώρου κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ ἰδίᾳ κατὰ τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους. Οὕτω, πλήν τινων παραβιάσεων εἰς βάθος, ὁ ὑποκρυπτόμενος ΜΕ τύμβος παρέμεινεν ἀδιατάρακτος καὶ διετήρησε τὰ βασικὰ αὐτοῦ γνωρίσματα καὶ στοιχεῖα (ὁλοίτροχον, στρῶμα πηλοῦ), ὡς καὶ σειρὰν ταφῶν ἐντὸς πίθων, λάκκων ἢ ἐντὸς κιβωτιοσχήμων κτιστῶν τάφων.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Α. τμήματος τοῦ τύμβου, ὁ ὁποῖος ἐξετείνετο ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας Προκοπίου καὶ ἐλάχιστα ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας Ρέντα, διεφωτίσθη ἡ ἔρευνα ὡς πρὸς τὸν τρόπον κατασκευῆς τοῦ τύμβου, τὴν χρονολόγησιν αὐτοῦ καὶ τὸν τρόπον ταφῆς.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐν κύκλῳ ταφὴ περὶ τὸ κέντρον τοῦ τύμβου, ὁπόθεν οἱ τάφοι ἐκκινοῦν ὡς ἀκτῖνες. Σχεδὸν εἰς ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τῆς ὑψομετρικῆς διαφορᾶς ἐκ τοῦ κέντρου πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου. Ἐκ τῶν πλέον ἐνδιαφερουσῶν ταφῶν εἶναι ἡ ἐν πίθῳ ταφὴ 12 (Πίν. 99 στ). Ὁ πίθος εἶχε συρραφῆ εἰς τὸ μέσον διὰ μολυβδίνων συνδέσμων. Προφανῶς, εἴτε εἶχε κοπῆ διὰ νὰ δεχθῇ τὸν νεκρὸν ἢ θραυσθεὶς συνεκολλήθη. Ἡ ταφὴ ἀνήκει εἰς τοὺς μέσους ΜΕ χρόνους καὶ περιελάμβανε σειρὰν ὡραιοτάτων ἀγγείων (φιαὶ καὶ μέλανα μινύεια καὶ μεγάλα ἀμαυρόχρωμα ἀνοικτοῦ σχήματος, ὡς καὶ ὑδρίαν μὲ στιλπνὴν διακόσμησιν) (Πίν. 99 γ - δ). Ὁ τάφος 13 ἔφερε κατὰ χώραν πρωίμου τύπου ἁπλῆν λιθίνην στήλην. Ἐσημειώθησαν δύο περιπτώσεις διδύμων τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς τοῦ ζεύγους ἦτο κτιστὸς κιβωτιόσχημος καὶ ὁ ἕτερος λάκκος (Πίν. 97 στ). Οἱ σκελετοὶ εὑρέθησαν εἰς ἰσχυρῶς συνεσταλμένην στάσιν. Εἰς μίαν περίπτωσιν ἡ νεκρὰ εἶχε τεθῆ πρηνής· προφανῶς αὕτη εἶχε περιβληθῆ μὲ ὑφάσματα πρὸ τοῦ ἐνταφιασμοῦ της. Ἄλλος νεκρὸς ἐφαίνετο ὡς νὰ ἐτάφη κρατῶν εἰς τὴν ἀγκάλην ἄνθη.

Εἰς πλεῖστα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς εὑρέθησαν ἔντονα τὰ ἴχνη καύσεως καὶ εἰς τὴν Α. πλευ-

ρὰν τῆς ἀνασκαφῆς ἀποθέτης, ἀντίστοιχος πρὸς τὸν ἀνευρεθέντα εἰς τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου Θεοδωροπούλου (βλ. ἀνωτέρω).

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε (1972) στοιχείων φαίνεται, ὅτι ὁ τύμβος Προκοπίου ἀπετέλει τὸν παλαιότερον πυρῆνα τοῦ νεκροταφείου. Τὸ ὁλοίτροχον εἰς αὐτὸν ἔχει ἐρυθρωπὴν ἀπόχρωσιν, ὅπως ὁ πυρὴν τοῦ μυκηναϊκοῦ τύμβου τοῦ οἰκοπέδου Θεοδωροπούλου, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ συνόλῳ του ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν προσθήκην καὶ ἐπέκτασιν τοῦ τύμβου Προκοπίου.

Ἡ ἐντὸς τοῦ τύμβου Προκοπίου ἀνασκαφὴ τῶν τάφων δὲν ὡλοκληρώθη, ὑπάρχουν δὲ σαφεῖς ἐνδείξεις ὑπάρξεως καὶ ἄλλων τάφων.

Ἐκ τῶν Κλασσικῶν καὶ Ἑλληνιστικῶν χρόνων κτισμάτων, εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τῶν οἰκοπέδων Προκοπίου καὶ Ρέντα, τὸ πλέον ἀξιόλογον ἦτο μικρὸν δωμάτιον μὲ πρόδομον καὶ τοίχους ἐξ ἀργῶν λίθων, μὲ ἀξιόλογα τεμάχια κεραμεικῆς ἀποδεικνύοντα ὅτι ἀπετέλει εἶδος ἱεροῦ.

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Δ. καὶ πρὸς Ν., ὅπου δὲν ὑπάρχουν σύγχρονα κτίσματα, θὰ εἶναι διαφωτιστική.

Ὁδὸς Νιόβης 60 (οἰκόπεδον Χρήστου Βλάχου)
(Σχέδ. 11)

Ἡ παρὰ τοῦ ἰδιοκτήτου διάνοιξις πεδίλων οἰκοδομῆς ὡδήγησεν εἰς τὴν διενέργειαν ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἀπὸ τὰς πλέον ἀποδοτικὰς τῶν ἐτῶν 1971 - 72. Εἰς τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς τῶν χωμάτων τῶν πεδίλων περιελαμβάνοντο πλῆθος μυκηναϊκῶν ὀστράκων καὶ ὀλίγα μικρὰ θραύσματα τοιχογραφιῶν. Τὰ ἀνώτερα στρώματα περιελάμβανον Ἑλληνιστικῶν χρόνων ταφὰς εἰς διαφόρους φάσεις. Ἐκ τῶν τάφων ἄλλοι ἦσαν κεραμοσκεπεῖς, ἄλλοι δὲ ἀνῆκον εἰς μακεδονικοῦ τύπου ταφικὸν οἰκοδόμημα. Τούτου ἐσώζετο μόνον ἡ ὑποθεμελίωσις καὶ τὸ κατώτατον τμῆμα τῶν τοίχων. Οἱ ἑλληνιστικοὶ τοῖχοι συνεχίζοντο πρὸς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου καὶ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Νιόβης. Ἐνταῦθα καὶ εἰς βάθος 1.37 μ. εὑρέθη λάκκος πλήρης χώματος καὶ ὀστῶν καὶ ἔντονα ἴχνη πυρᾶς, ὡς καὶ τεμάχια ἀπηνθρακωμένων οὐσιῶν καὶ ξύλου.

Μεταξὺ τῶν τοίχων τοῦ μακεδονικοῦ τάφου καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδόν του εὑρέθησαν ἄφθονα τεμάχια μυκηναϊκῶν τοιχογραφιῶν, ἄλλα κατὰ χώραν καὶ ἄλλα μεταξὺ μεταγενεστέρων τοίχων καὶ ταφῶν.

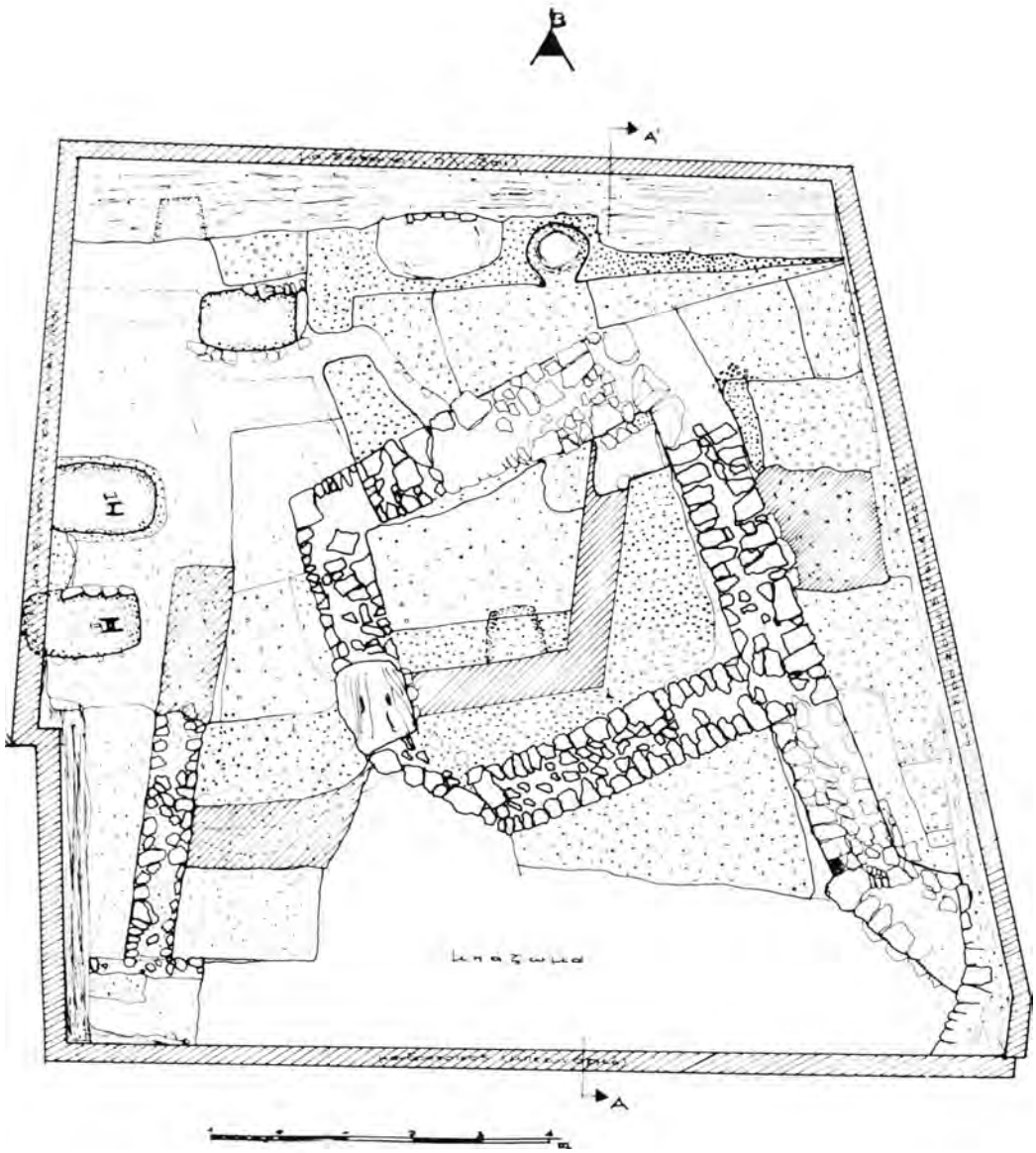
Μετὰ τὴν ἀποξήλωσιν τῶν μεταγενεστέρων τοίχων ἀπεκαλύφθησαν τεμάχια τοιχογραφιῶν (Πίν. 98 α - β) κατὰ χώραν, ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ προδόμου μυκηναϊκοῦ μεγάρου μὲ εὐρεῖς τοίχους, τὸ ὁποῖον εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ ἔφερε καὶ δεύτερον ὄροφον (Πίν. 98 στ), ὡς συμπεραίνεται ἀπὸ τὰ ἐρυθρὰ χώματα καὶ τὰς εἰσέτι σωζομένας πλίνθους παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ μεγάρου. Ἡ Β. πλευρὰ τοῦ μεγάρου ἔχει ὑποστῆ φθορὰν ἐκ μεταγενεστέρου λάκκου, ἐνῷ ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον (ὡς καὶ τὸ οἰκόπεδον Οἰκονόμου) διασχίζεται ὑπὸ ἀμυντικῶν ὀρυγμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον διανοιγῆ κατὰ τὸν Β΄ παγκόσμιον πόλεμον.

Εἰς τὸν πρόδομον τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου καὶ κατὰ χώραν, συνελέγησαν ἑκατοντάδες τεμάχια τοιχογραφιῶν, τὰ ὁποῖα διασώζουν τὰ λαμπρὰ χρώματά των. Ἡ καταστροφὴ τοῦ στρώματος ἐπῆλθεν ἐκ μεταγενεστέρας τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων παραβιάσεως, ἐκ ταφῶν καὶ βαθυτάτου καὶ τεραστίων διαστάσεων λάκκου, ὁ ὁποῖος εἶχε πληρωθῆ ἐκ νέου διὰ λίθων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐνθυμίζῃ ἀπότομον πλευρὰν τύμβου. Ἐντὸς τῆς παραβιάσεως αὐτῆς, ὡς καὶ μεταξὺ τῶν ἐπαλλήλων ταφῶν (κεραμοσκεπεῖς καὶ κτιστοὶ τάφοι), εὑρέθησαν μικρὰ τεμάχια τοιχογραφιῶν. Πρὸς Α. τοῦ Α. τοίχου τοῦ μεγάρου ἔχει ἐπέλθει καταστροφὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ δαπέδου ἐκ τῶν πεδίλων τῆς θεμελιώσεως τῆς οἰκίας Βλάχου. Εἰς τὴν ὑπόλοιπον ἔκτασιν ἐσώζοντο κατὰ χώραν τεμάχια τοιχογραφιῶν καὶ μέγας ἀριθμὸς κυλίκων καὶ τεμαχίων κυλίκων κατὰ χώραν.

Ἐκ τῆς χρονολογήσεως τῶν κυλίκων, αἱ ὁποῖαι φαίνεται ὅτι ἐσωρεύθησαν ἐκεῖ ὀλίγον πρὸ τῆς καταστροφῆς ἐκ φυσικῶν αἰτίων ἢ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ μεγάρου, ἔχομεν ἓν terminus ante quem (YE IIIA2)· ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἵδρυσις τοῦ μεγάρου καὶ ἡ τοιχογράφησίς του πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τοὺς YE II - IIIA χρόνους, δεδομένου ὅτι αἱ τοιχογραφίαι παρουσιάζουν εἰς ὡρισμένα σημεῖα καὶ ἴχνη ἐπισκευῆς διὰ δευτέρας ἐπιστρώσεως. Πρέπει ἑπομένως νὰ εἶναι ἐκ τῶν παλαιοτέρων τοιχογραφιῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἂν ὄχι αἱ παλαιότεραι.

Ἡ τεχνικὴ τῆς κατασκευῆς των εἶναι ἐνδιαφέρουσα. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα παρατηρεῖται ἀρκετὸν πάχος, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοιχογραφήσεως δαπέδου. Ἐπίσης, εἰς φυσικοῦ μεγέθους ἰδίᾳ παραστάσεις ἔχομεν παχὺ ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον δίδει τὴν ὄψιν ἀναγλύφου. Ἐκ τῶν καθαρισθέντων καὶ συγκολληθέντων τεμαχίων φαίνεται, ὅτι τὰ θέματα εἶχον ληφθῆ ἐκ τοῦ εἰρηνικοῦ βίου. Εἰς πολλὰ τεμάχια παριστάνονται βαδίζοντες ἄνδρες καὶ γυνὴ (Πίν. 98 α) ἐντὸς ποταμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται μὲ μαλακὰς κυ-

ματοειδεῖς ἀπολήξεις θαυμασίου πρασίνου - γαλανοῦ χρώματος καὶ προβάλλεται εἰς τὸ ἔντονον γαλανὸν βάθος ἢ τὸ κίτρινον τοῦ κρόκου. Μέσα εἰς τὸ ἴδιον γαλανὸν βάθος ἐκινοῦντο μορφαὶ εἰς μεγάλα θαλάσσια μαλάκια αἰωρούμενα ἐντὸς γαλανοῦ βάθους ἄνω, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἢ τῆς θαλάσσης κάτω. Σώζεται μέγα τμῆμα τῆς περιβαλλούσης τὰ θέματα ταινίας, ἐκ τεμαχίων ἀνασυγκρο-

Σχέδ. 11. Ἄργος. Οἰκόπεδον Χρ. Βλάχου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

φυσικὸν μέγεθος. Ἐκ τούτων διεσώθη ἡ κεφαλὴ γυναικὸς μὲ ἐλαφρῶς ἀναγλύφους ὀφθαλμοὺς καὶ κάλυμμα κεφαλῆς.

Ὁμοίως εἰς φυσικὸν μέγεθος ἀπεικονίζονται χρυσοῖ σκορπίοι εἰς ἔντονον γαλανὸν βάθος καὶ τηθέν: Ἐναλλὰξ γαλαναί, μελαναί, λευκαὶ καὶ βαθέως ἐρυθραὶ γραμμαὶ καὶ οἱ γνωστοὶ ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Τίρυνθος ρόδακες.

Ἐκ τῶν μικρογραφιῶν ἀξιόλογος εἶναι παράστασις νεαρᾶς γυναικὸς ἐν κατατομῇ (Πίν.

93 β). Σάζεται μόνον τὸ κάτω ἥμισυ τῆς κεφαλῆς καὶ οἱ ὦμοι. Ἡ μορφὴ φέρει περιδέραιον καὶ ἐνώτια καὶ τὴν μίαν τῶν χειρῶν πρὸς τὸ πρόσωπον. Τέλος, ἑτέρα μορφὴ μεταφέρει εἰς ἀνάφορον ζῶον κρεμάμενον ἐκ τῶν ποδῶν. Εἰς ἕτερον τεμάχιον διακρίνεται ὄρνις λευκή, βόσκουσα εἰς κίτρινον βάθος, ἐνῷ εἰς ἕτερα τεμάχια σώζονται τμῆμα δορκάδος βαδιζούσης καὶ τὸ σῶμα μετὰ τῆς κεφαλῆς ἑτέρας, κρεμαμένης προφανῶς ἐξ ἀναφόρου. Ὅλας τὰς σωζομένας παραστάσεις διακρίνει χάρις καὶ φυσικότης.

Πρὸς ΒΔ. τοῦ μεγάρου καὶ εὐθὺς ὑπὸ τὸ ἐξωτερικὸν δάπεδον αὐτοῦ ἀπηντήθη τὸ ΜΕ στρῶμα, εἰς ἐπαλλήλους φάσεις καὶ μὲ ἔντονα ἴχνη καύσεως. Τὰ ἴδια ἀκριβῶς στρώματα ἀπαντοῦν εἰς ὅλα τὰ σημεῖα πρὸς Β., ὅπου δὲν ὑπάρχει μυκηναϊκὴ ἢ μεταγενεστέρων χρόνων παραβίασις. Τὰ στρώματα αὐτὰ εἶχον κοπῆ ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρου στρώματος μέχρι τῆς καλύψεως δύο ΜΕ ΙΙΙ τάφων. Ἐξ αὐτῶν, ὁ πρῶτος εἶναι λάκκος ἀκανονίστου ᾠοειδοῦς σχήματος, καλυπτόμενος κατὰ τὸ ἀνώτατον τμῆμα διὰ ξυλίνων δοκίδων, τῶν ὁποίων αἱ ἀπολήξεις ἐσώζοντο ὑπὸ τοὺς περιβάλλοντας τὸν λάκκον λίθους.

Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν ἐξωτερικῶς εὑρέθη σωρὸς μικρῶν ἀγγείων, προφανῶς ἐντὸς καλάθου, ἀποτεθεὶς ὡς προσφορὰ εἰς τὴν μικρὰν κόρην, ἡ ὁποία εἶχε ταφῆ εἰς συνεσταλμένην στάσιν ἐντὸς τοῦ λάκκου, φέρουσα κοσμήματα ἐκ χαλκοῦ (περιδέραιον μὲ περίαπτον, ψέλια, περόνην μὲ ἀμφικωνικὴν κεφαλὴν καὶ ἐνώτια) (Π ί ν. 98 γ - ε).

Εἰς τὸν δεύτερον τάφον ἔκειτο νεκρὸς ὁμοίως εἰς συνεσταλμένην στάσιν. Παρὰ τὴν κεφαλήν του εὑρέθη πρόχους καὶ κύπελλον.

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς κρίνεται ἀναγκαία, κυρίως διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐρεύνης εἰς τὰ παλαιότερα στρώματα, λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τῶν στοιχείων τῶν τάφων καὶ τῶν τύμβων.

Ὁδὸς Ἡρακλέους 158 (οἰκόπεδον Καζᾶ)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον **Καζᾶ** ἡ στρωματογραφικὴ διάταξις εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ οἰκοπέδου Βλάχου, ἀπέχει δὲ ἐξ αὐτοῦ περὶ τὰ 100 μ. πρὸς ΒΔ.

Εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα εὑρέθησαν τάφοι, Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν κτιστοὶ καὶ ἄλλοι τάφοι ἐντὸς λάκκου, συνήθως κεραμοσκεπεῖς. Τὸ οἰκόπεδον διέσχιζε σύγχρονος πρὸς τοὺς τάφους ὁδὸς μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β.

Ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε σχεδὸν ὁλοκληρωθῆ καὶ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν μεταγενεστέρων τοίχων καὶ τάφων ἐφάνη πρὸς στιγμήν, ὅτι τὸ ἐμφανισθὲν ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἀποκαλυφθείσης μετὰ τὴν ἑλληνιστικὴν φάσιν ἐκτάσεως χαλικωτὸν ἀνῆκεν εἰς τὸ φυσικόν. Ἐχρειάσθη δὲ ἰδιαιτέρα ἐπιμονὴ — λόγῳ τῆς κεκτημένης ἐκ τῶν ἄλλων τύμβων πείρας — καὶ συνέχισις τῆς ἐρεύνης εἰς βάθος διὰ νὰ δικαιωθοῦν αἱ προσπάθειαι μὲ τὴν ἀνεύρεσιν ἓξ τάφων, τυπικῶν τῆς ΜΕ φάσεως τῶν τύμβων. Οἱ τάφοι εἶναι καὶ ἐδῶ διατεταγμένοι ἀκτινοειδῶς περὶ τὸ κέντρον τοῦ τύμβου (Σ χ έ δ. 12· Π ί ν. 100 δ). Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογοι ἦσαν: Ὁ τάφος 1, κτιστὸς κιβωτιόσχημος μὲ ταφὴν νεκροῦ εἰς συνεσταλμένην στάσιν, φέροντος ὡς κτερίσματα τὴν τυπικὴν πρόχουν καὶ κύπελλον καὶ περὶ τὰς χεῖρας χρυσοῦν διάδημα (Π ί ν. 100 α, γ). Ὁ τάφος 3, ἐν μέρει πλινθοπερίκλειστος, περιέχων μεγάλον σκελετὸν συνοδευόμενον ὑπὸ πρόχου (Π ί ν. 100 β) καὶ κυπέλλου καί, τέλος, ὁ τάφος 5 (Π ί ν. 100 ε), κτιστὸς κιβωτιόσχημος, περιέχων σκελετὸν μικροῦ παιδὸς εἰς συνεσταλμένην στάσιν, προφανῶς γόνου ἀξιολόγου οἰκογενείας, πλουσίως ἐκτερισμένου διὰ δύο μεγάλων ὑδριῶν (Π ί ν. 99 α - β) καὶ μικροτέρων ἀγγείων καί, κατὰ μῆκος τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ τάφου, διὰ μεγάλου χαλκοῦ ξίφους. Εἰς τὸν περὶ τὴν λεκάνην χῶρον, ὅπου εὑρίσκοντο αἱ χεῖρες του, εὑρέθησαν κοσμήματα ἐκ χρυσῶν ἐλασμάτων. Ὁ τάφος 6, λακκοειδὴς κτιστός, μεγάλων διαστάσεων, ὡς οἱ βασιλικοὶ τάφοι τῶν Μυκηνῶν, εἶχε παραβιασθῆ ἐκ ταφῆς Ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἐνῷ ἑτέρα ταφὴ ἐν λάκκῳ, Ἀρχαϊκῶν χρόνων, παρὰ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ τάφου ἔδωσε μικρὸν ἀγγεῖον. Ἐκ τοῦ τάφου 6 προέρχονται ψῆφοι ἠλέκτρου (Π ί ν. 99 ε).

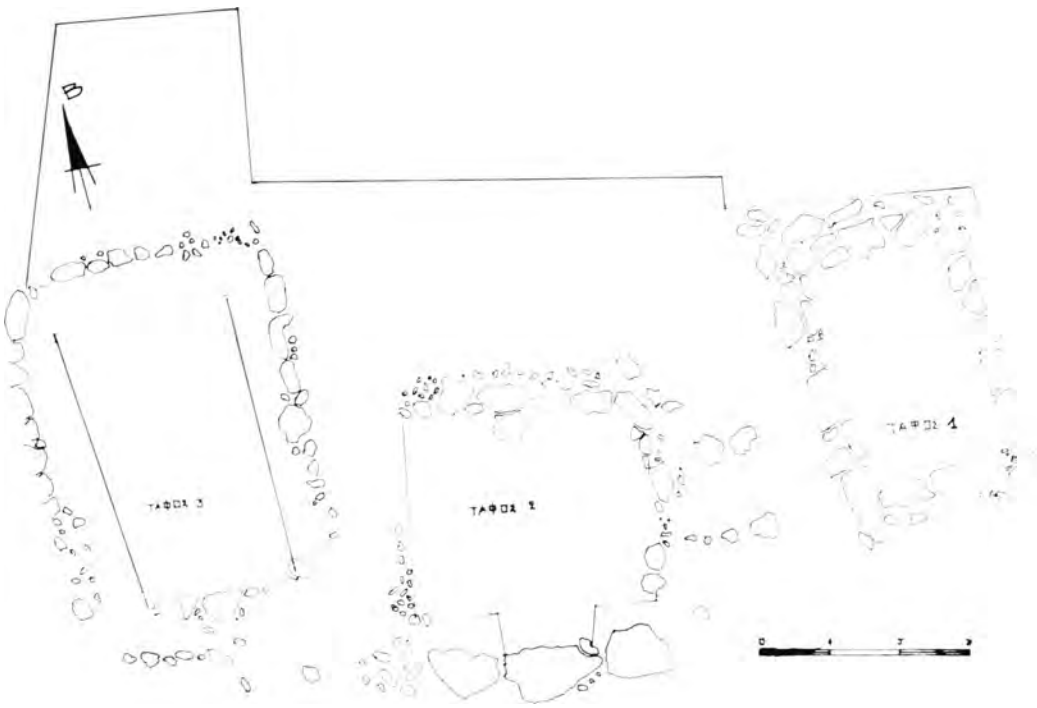
Ὁδὸς Ἡρακλέους 225 (οἰκόπεδον Μαντέση)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐναντι ἀκριβῶς τοῦ οἰκοπέδου Καζᾶ. Ἀνεμένετο καὶ ἐν αὐτῷ ἡ ἀνεύρεσις τῆς συνεχείας τοῦ τύμβου τοῦ οἰκοπέδου Καζᾶ. Ὅμως, πλὴν μεγάλου στρογγύλου λίθου εἰς τὸ ΒΑ. ἄκρον του, καὶ ὀστράκων ΜΕ, οὐδὲν στοιχεῖον ἔδειξε τοιαύτην συνέχισιν. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τῶν βαθυτέρων στρωμάτων εἶχε γίνει παραβίασις ἀπὸ τὸ ἑλληνιστικὸν νεκροταφεῖον. Οἱ τάφοι ἦσαν, ὡς συνήθως εἰς τὴν περιοχήν, κτιστοὶ ἐκ πωρολίθων κανονικοῦ σχήματος ἢ κεραμοσκεπεῖς. Συνολικῶς, ἀπεκαλύφθησαν δώδεκα τάφοι (Π ί ν. 101 α). Παρὰ τὸν τάφον 12, ὁ ὁποῖος ἦτο μνημειώδους κατασκευῆς, εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν του μέγας ἀμφορεὺς μετὰ καλύμματος.

Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον 6ου Δημοτικοῦ Σχολείου) (Σ χ έ δ. 13· Π ί ν. 101 β - γ, 102 α)

Τὸ οἰκόπεδον, πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ νέου 6ου Δημοτικοῦ Σχολείου, εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν οἰκοπέδων Καζᾶ - Μαντέση καὶ τοῦ Νοσοκομείου Ἄργους, ὅπου εἶχεν ἀνασκαφῆ τὸ 1963 πλούσιον νεκροταφεῖον τῶν ΜΕ, Μυκηναϊκῶν, ΠΓ καὶ Γεωμετρικῶν χρόνων (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 122 κ.έ.), φθάνει δὲ μέχρι τῶν ὑπωλια ἢ αἰγυπτιακὰ κουκιά). Ἐπίσης, ἀπεκαλύφθησαν δύο δάπεδα ΥΕ IIIΓ1 χρόνων.

Τὰ ὑπόλοιπα σκάμματα (2 - 9) καταλαμβάνουν κυρίως τὴν Α. καὶ τὴν κεντρικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἀπέδωσαν ἐπαλλήλους φάσεις μυκηναϊκῶν δαπέδων, μὲ ἀξιόλογα μικρὰ εὑρήματα: ἐργαλεῖα, λεπίδας ὀψιανοῦ καὶ πυριτολίθου, σφονδύλια, τεμάχια τοιχογραφιῶν, εἰδώλια, τεμάχια χαλκοῦ. Οἱ τοῖχοι εἶναι οἱ συνήθεις ἐξ

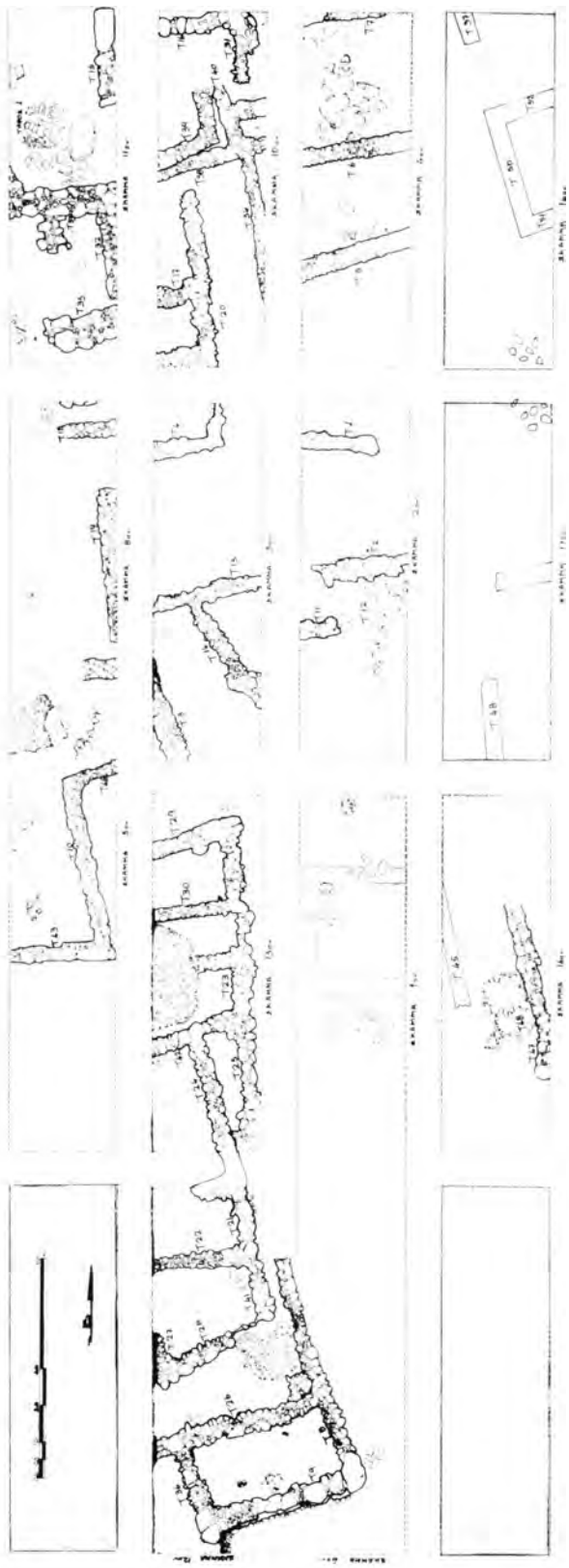

Σχέδ. 12. Ἄργος. Κάτοψις ΜΕ τάφων εἰς οἰκόπεδον Καζᾶ

ρειῶν τῆς Ἀσπίδος. Ἡ διενέργεια ἀνασκαφῆς εἰς τὸν ὑπὸ τὴν Ἀσπίδα χῶρον ἐκρίθη ἀναγκαία διὰ τὴν πρόληψιν καταστροφῆς ἀρχαίων.

Ὁ χῶρος, ἐκτάσεως περίπου 4 στρεμμάτων (σχήματος τραπεζίου, διαστ. 72.50/67 × 59.80/61 μ.), ἐχωρίσθη εἰς σκάμματα. Κατὰ τὸ 1972 ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη εἰς ὀκτὼ σκάμματα.

Εἰς τὸ πρῶτον σκάμμα ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι μετὰ δαπέδου, προφανῶς ἀποθηκευτικοῦ χώρου, ἐὰν κρίνῃ τις ἐκ τῆς ἀνευρέσεως μεγάλου ἀριθμοῦ τεμαχίων πίθων καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ σκάμματος, ἐντὸς στρώματος τέφρας, ἀπηνθρακωμένων κυάμων μικροῦ μεγέθους (φούἀργολιθοδομῆς, σωζόμενοι κατὰ τὸ κατώτατον τμῆμα καὶ ἀποτελοῦντες ἐμφανῶς μέρη μεγαροειδοῦς τύπου οἰκιῶν μετὰ δύο ἢ τριῶν χώρων καὶ κατεύθυνσιν μεγάλου ἄξονος Β.- Ν. Τὰ δάπεδα, ἐκ κτυπητῆς γῆς, ἔφερον εἰσέτι ἀντικείμενα κατὰ χώραν, ἐνίοτε πλακίδια σχιστολίθου ἐκ τῆς ὀροφῆς καὶ ἴχνη τῶν πλίνθων, αἱ ὁποῖαι συνεπλήρουν εἰς ὕψος τοὺς τοίχους. Ἐνίοτε ἐπὶ τῶν δαπέδων ἔχουν ἐπικολληθῆ μικροὶ χάλικες (δάπεδον 3, σκάμμα 4). Ἡ ἀνεύρεσις κατὰ χώραν ἀντικειμένων εἶναι ἐνδεικτικὴ μεταξὺ τῶν τοίχων 5, 6 καὶ 7 (Σ χ έ δ. 13), ἀνηκόντων προφανῶς εἰς τὸ αὐτὸ συγκρότημα. Ἐπὶ

Σχέδ. 13. Άργος. Κάτοψις άνασκαφής εἰς οἰκόπεδον 6ου Δημοτικοῦ Σχολείου

τοῦ δαπέδου ΙΙ, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τοὺς ὡς ἄνω τοίχους, εὑρέθησαν καὶ τμήματα ἀσαμίνθου κατὰ χώραν.

Εἰς τὰ κατὰ μῆκος τῶν ὁρίων τῆς Ἀσπίδος σκάμματα (5, 7, 8, 9), μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιφανειακῶν χωμάτων, ἀπεκαλύφθησαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐρυθρὰ χώματα καὶ λίθοι ἐκ κατολισθήσεως ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου λόφου τῆς Ἀσπίδος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ΜΕ τοῖχοι καὶ ἐπίχωσις.

Ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πρώτων τομῶν εἶναι σαφές, ὅτι ὁλόκληρος ἡ ὑπὸ τὰς Ν. ὑπωρείας τῆς Ἀσπίδος περιοχὴ ἀπετέλει συνοικισμὸν πυκνῶς κατῳκημένον μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀργολικῶν μυκηναϊκῶν κάτω πόλεων.

Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Καραγιάννη)

Πρὸς Α. τοῦ οἰκοπέδου τοῦ 6ου Δημοτικοῦ Σχολείου ἐγένετο δοκιμαστικὴ τομή, διαστ. 5 × 3 μ. Ἀπεκάλυψε τμῆμα κτηρίου σχήματος Π, διαστ. 2.40 × 4.40 μ. Πλὴν τυχαίων ἐπιφανειακῶν εὑρημάτων (κεφαλὴ εἰδωλίου, νόμισμα καὶ ὀψιανὸς) οὐδὲν ἀνευρέθη.

Πάροδος Δ. Γούναρη (οἰκόπεδον Σπ. Κακάκη)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται πλησίον τῆς Λαρίσης, εἰς σημεῖον ὅπου αἱ ἐπιχώσεις εἶναι συνήθως ὑψηλαὶ καὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς ἐσχάτους Ρωμαϊκοὺς καὶ Βυζαντινοὺς χρόνους. Ἡ διερεύνησις τοῦ οἰκοπέδου ἀπέδωσε πλῆθος ὀστράκων, λείψανα μεταγενεστέρων τοίχων καὶ μιᾶς ταφῆς.

Πάροδος Δ. Γούναρη 164 (οἰκόπεδον Κουτρουμπῆ)

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη εἰς ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον καὶ ἀπεκάλυψε μέγα ἀψιδωτὸν κτήριον, προφανῶς Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποστῆ μεταλλαγὰς εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Ὁ χῶρος τῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν εἶχε χρησιμοποιηθῆ εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους ὡς νεκροταφεῖον. Πιθανῶς τὸ κτήριον ἀνῆκεν εἰς μεγαλύτερον συγκρότημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεσκάφη, διότι ἡ ὑπόλοιπος περιοχὴ καλύπτεται ὑπὸ συγχρόνων κτισμάτων.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος ἐσώζοντο μέχρι σημείου ὑπὲρ τὰ ἀνοίγματα τῶν παραθύρων καὶ ἔφερον χαρακτηριστικὰ μυστρίσματα (Πίν. 101 δ). Ἡ ἁψὶς ἔφερε ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν κανθάρου, ἀπὸ ὅπου φύονται κληματίδες, περιβαλλομένου ὑπὸ φυτικοῦ πλοχμοῦ καὶ πτηνῶν (Πίν. 101 ε - στ). Εἶναι ἓν τῶν ὡραίων ψηφιδωτῶν τῆς σχολῆς τοῦ Ἄργους (βλ. G. Åkerstrom - Hougen, The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos, πίν. IX) (Σχέδ. 14).

Οἱ τάφοι ἦσαν ἁπλοῖ λάκκοι καὶ οἱ νεκροὶ ἀκτέριστοι.

Ὁδὸς Γούναρη 29 (οἰκόπεδον Φίλη) (Σχέδ. 15)

Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη εἰς τὸ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ οἰκόπεδον ἀδελφῶν Παναγοπούλου εὑρισκόμενον οἰκόπεδον Γ. Φίλη.

Κατὰ τὸ παρελθόν, ὑπὸ τῆς Ἐφορείας καὶ ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Π. Λαζαρίδη, εἶχεν ἀνασκαφῆ ἐκεῖ βαλανεῖον. Συνέχεια τοῦ κτηρίου αὐτοῦ ἦσαν οἱ ἀποκαλυφθέντες διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1971 τοῖχοι, περικλείοντες τέσσαρας χώρους. Τὸ κτίσμα ἔχει ὑποστῆ μεταβολὰς εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὰ ἀνοίγματα· τὸ ἀνευρεθὲν εἰς τὸν πρῶτον χῶρον τμῆμα ψηφιδωτοῦ (Πίν. 102 γ) ἀπεκολλήθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄργους. Ἡ τελευταία χρῆσις τοῦ χώρου ἀνάγεται εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς συμπεραίνεται ἐξ εὑρεθέντος χρυσοῦ νομίσματος (Πίν. 102 β).

Πάροδος Ἀσκληπιοῦ (οἰκόπεδα Γ. Πήλιου - Σπ. Ζαχαράκη καὶ Γ. Ρέντα) (Σχέδ. 16)

Ἡ περιοχὴ εὑρίσκεται ΒΑ. τοῦ θεάτρου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Γούναρη. Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη εἰς δύο περιόδους. Εἰς τὴν πρώτην φάσιν ἀνεσκάφη τὸ οἰκόπεδον Πήλιου καὶ ἐν συνεχείᾳ, λόγῳ τοῦ πλήθους καὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν εὑρημάτων, ἐγένετο ἐπέκτασις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Β. εἰς τὸ οἰκόπεδον Ζαχαράκη καὶ πρὸς Δ. εἰς τὸ οἰκόπεδον Ρέντα (Πίν. 102 δ - ε).

Κατὰ τὴν κυρίως ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθησαν ἑπτὰ τοὐλάχιστον οἰκοδομικαὶ φάσεις, ἀπὸ τῶν ὡρίμων Γεωμετρικῶν μέχρι τῶν Μεσαιωνικῶν χρόνων.

(α) Μεταγενέστεροι τοῖχοι (φάσεις 1 - 3)

Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἀνῆκε φρεατοειδὴς δεξαμενὴ Μεσαιωνικῶν χρόνων, ἐξ ἀργῶν λίθων. Εἰς τὴν κατασκευὴν ἔχει χρησιμοποιηθῆ καὶ ὑλικὸν ἐκ προγενεστέρων τοίχων. Οἱ Χριστιανικῶν χρόνων τοῖχοι (Τ3 καὶ Τ10) ἦσαν ἐκτισμένοι κυρίως διὰ παλαιοῦ ὑλικοῦ (Πίν. 103 ε - στ). Ἀπὸ τὸν τοῖχον Τ3 προέρχονται τρεῖς εἰκονιστικαὶ κεφαλαὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 103 δ), ἀνήκουσαι προφανῶς εἰς τὸ αὐτὸ βάθρον, δεδομένου ὅτι φαίνεται ὅτι ἀπεικονίζουν πρόσωπα τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Ὁμοίως εὑρέθησαν καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐντειχισμένα.

Ἡ τρίτη φάσις ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ δύο

μεγάλους, Ρωμαϊκῶν χρόνων, τοίχους τεμνομένους (Τ7 - Τ8). Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν πρέπει νὰ ἀνήκουν καὶ τὰ ἐντειχισμένα ἀρχαῖα πορτραῖτα.

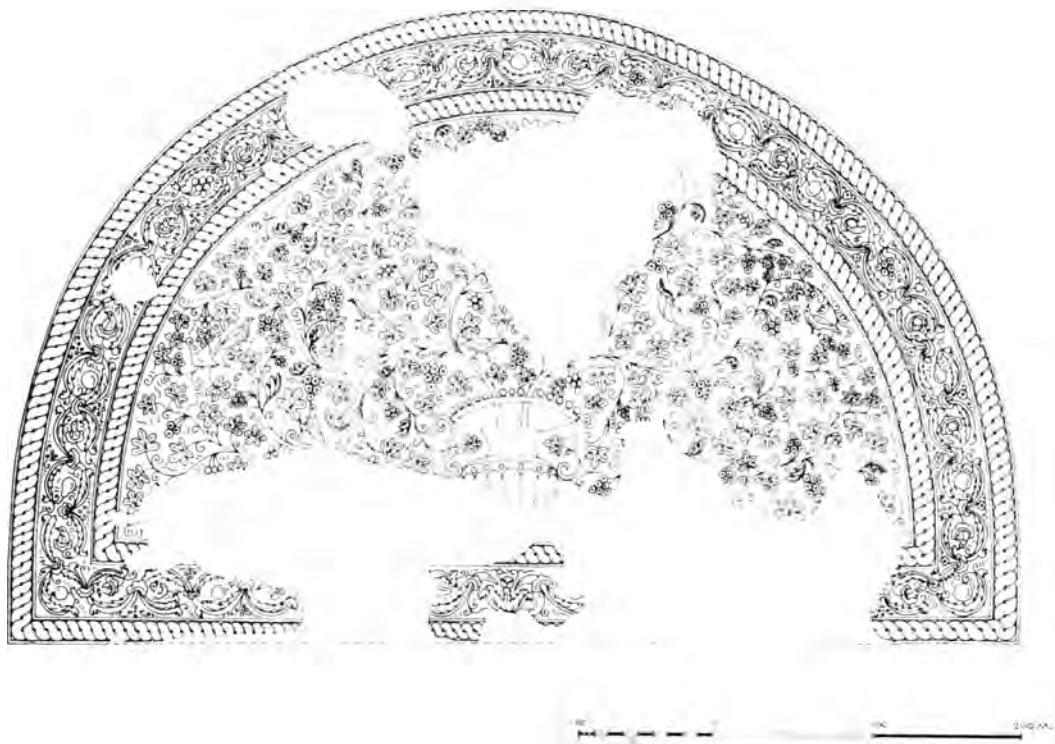
(β) Ἑλληνιστικὴ καὶ ὥριμος Κλασσικὴ ἐποχὴ

Εἰς τὴν ὑστέραν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἀνήκουν δύο μεγάλοι τοῖχοι (Τ4 καὶ Τ11), οἱ ὁποῖοι τεμνόμενοι διασχίζουν τὸ οἰκόπεδον ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Εἶναι ἐκτισμένοι διὰ πελωρίων ὀγκολίθων καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῶν ὑπάρχει δάπεδον ἐκ μεγάλων λίθων. Πρὸς τὸ μνημειῶδες αὐτὸ κτήριον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον διεσώθησαν δύο μεγάλοι τοῖχοι καὶ τὸ δάπεδον, συνδέονται δύο λίθινα βάθρα ἀγαλμάτων· τὸ ἓν εὑρέθη ὑπὸ τὸ φρέαρ μετὰ τὴν ἀποξήλωσίν του, ἐνῷ τὸ δεύτερον εἰς τὴν προέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Δ. ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας Ρέντα.

Εἰς τὴν αὐτὴν προέκτασιν ἀνευρέθη μέγας λίθος, προφανῶς ἐκ τῶν ἐδωλίων τοῦ θεάτρου, ἐνδεικτικὸν ὅτι κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ οἰκοδομήματος τὸ θέατρον εἶχεν ὑποστῆ ἤδη κάποιαν μετασκευήν.

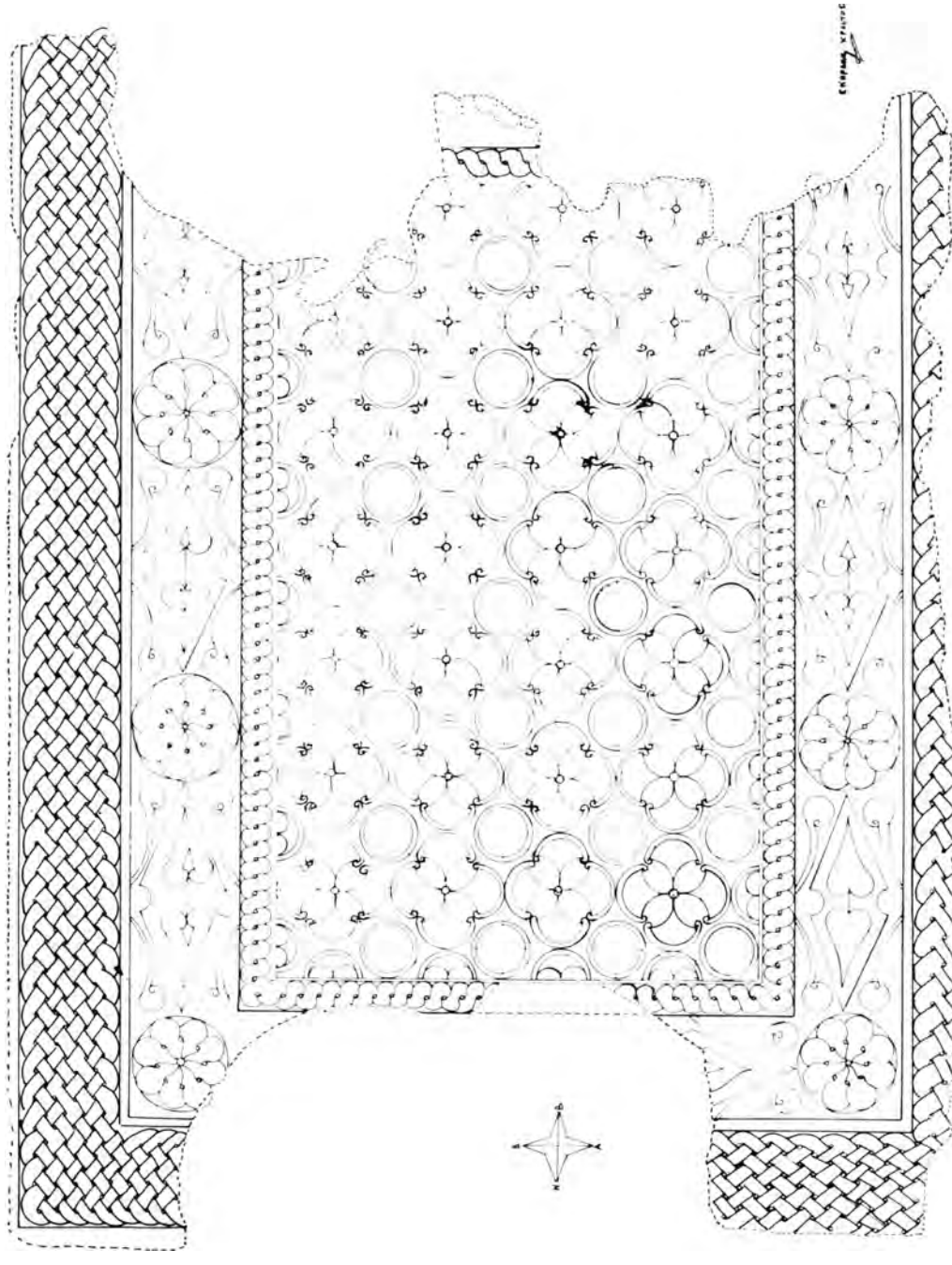
Λείψανα τοίχου παρομοίου πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Παναγιωτοπούλου, εἰς ἀπόστασιν 100 μ. τοὐλάχιστον πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου Πήλιου, ὅπου εὑρέθησαν ὁμοίως γλυπτὰ εἰς δευτέραν χρῆσιν (βλ. κατωτέρω).

Εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς ὡσαύτως χρόνους ἀνήκουν δύο καλῆς κατασκευῆς, παλαιότεροι τῆς προμνησθείσης φάσεως, τοῖχοι (Τ2 καὶ Τ1). Ἐὰν ὑπῆρχον πλείονα εἰς ἔκτασιν στοιχεῖα διὰ τὸν τοῖχον Τ11 τοῦ μεγάλου κτηρίου, θὰ ἀπεδεικνύετο πιθανὴ σχέσις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ τοίχου Τ2, ὁ ὁποῖος δίδει τὴν ἐντύπωσιν προσθήκης τοῦ Τ11.

Σχέδ. 14. Ἄργος. Οἰκόπεδον Κουτρουμπῆ. Ψηφιδωτὸν δάπεδον

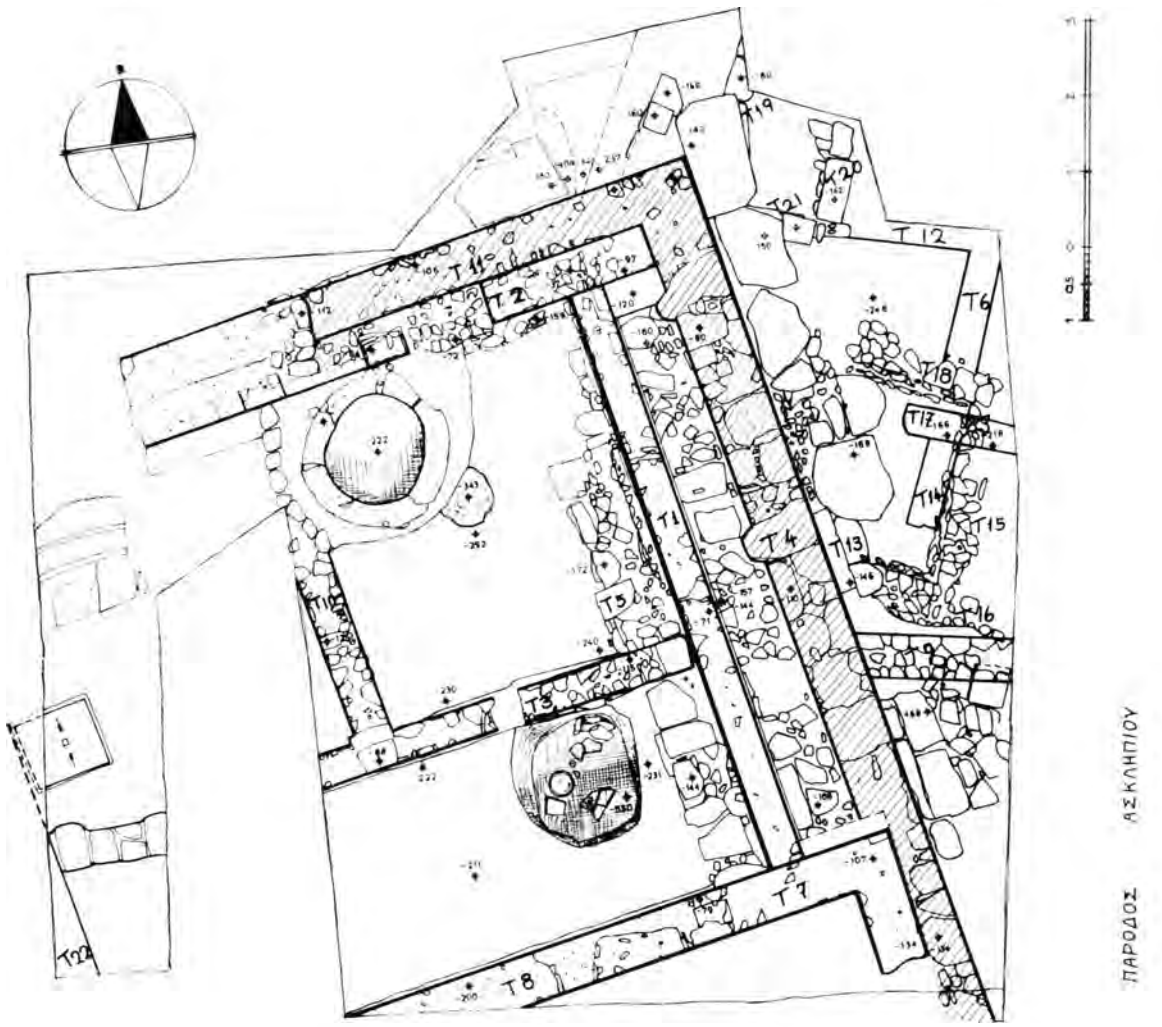
Ἡ ὑστέρα Κλασσικὴ ἐποχὴ ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, ἀγνώστου πρὸς τὸ παρὸν χρήσεως, μετὰ μεγάλου φρέατος, τὸ ὁποῖον, ὅπως καὶ τὸ δάπεδον τοῦ ἐργαστηρίου, ἔδωσε πλῆθος τεμαχίων καλῆς κεραμεικῆς. Σημειωτέον ὅτι εὑρέθη δάπεδον συμπαγὲς καὶ παχύ, ἐκ συσσωρεύσεως καὶ συμπιέσεως ὀξειδίων σιδήρου. Ἐὰν τὸ δάπεδον δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἐργαστηριακὸν συγκρότημα, πρέπει νὰ ἀπο-

Σχέδ. 15. Ἄργος. Οἰκόπεδον Φίλη. Ψηφιδωτὸν δάπεδον

δοθῇ εἰς χῶρον ἱεροῦ. Ἡ ἀκτινογράφησις τεμαχίων τοῦ δαπέδου τούτου θὰ ἀποδείξῃ, ἐὰν ὑπάρχουν ἀντικείμενα σιδηρᾶ καὶ δὴ ἐργαλεῖα, ὁπότε ἴσως πρόκειται περὶ ἐθίμου τοποθετήσεως ἐντὸς δαπέδου ἐργαλείων, χρησιμοποιηθέντων κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ ἢ τῶν ἀγαλμάτων τοῦ ναοῦ.

Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀντιπροσωπεύει καὶ τετραγωνικὸν ἐκ κανονικῶν πωρολίθων κτίσμα, ἀνευρεθέν ἐντὸς τῆς πρὸς Β. ἐπεκτάσεως εἰς τὸ οἰκόπεδον Ζαχαράκη. Πλησίον αὐτοῦ εὑρέθησαν τεράστιοι δόμοι ἐξ ὀρθοστατῶν μεγάλου οἰκοδομήματος.

Σχέδ. 16. Ἄργος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Γ. Πήλιου

(γ) Γεωμετρικὴ φάσις

Τὸ παλαιότερον, τέλος, τῶν οἰκοδομημάτων ἦτο κτίσμα ἐκ μικρῶν σχετικῶς λίθων, ἄνευ συνδετικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα ὑπὸ τὸν τοῖχον Τ4 (Τ15, Τ16, Τ18). Τοῦτο ἐκτείνεται πρὸς τὴν Α. πλευρὰν τῆς ἀνασκαφῆς. Εἶναι μικρὸς τετράπλευρος χῶ-

ρος, τοῦ ὁποίου ἔχουν ἀποκαλυφθῆ πλήρως ἡ Α. πλευρὰ καὶ τμηματικῶς ἡ Β. καὶ ἡ Ν. Φαίνεται νὰ ἔχῃ προσανατολισμὸν Α.-Δ. καὶ ἡ χρῆσις του εἶναι ἄγνωστος.

Οἱ τοῖχοι σώζονται εἰς ἀρκετὸν ὕψος καὶ φαίνεται ὅτι τὸ ἀνώτατον τμῆμα αὐτῶν συνεπληροῦτο δι' ὠμῶν πλίνθων. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χώρου καλύπτεται ἀκριβῶς διὰ κρημνισμάτων καὶ ἐρυθροῦ πηλοῦ.

Συνελέγη ἄφθονος κεραμεικὴ τῶν ὡρίμων Γεωμετρικῶν χρόνων, τῶν γνωστῶν καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν νεκροταφείων τύπων.

Ἀξιόλογα ἐπίσης εἶναι γενικῶς τὰ εὑρήματα ὅλων τῶν φάσεων. Τεμάχια σίμης Κλασσικῶν χρόνων (Πίν. 103 α), ἐπιγραφαί, εἰδώλια, ἀγγεῖα, λύχνοι, νομίσματα, κιονίσκος, πιθανῶς περιρραντηρίου, ἐνεπίγραφος, τεμάχιον ἀναθηματικῆς πλακός, μὲ παράστασιν ἱππέως βαδίζοντος παρὰ τὸν ἵππον του (Πίν. 103 β), καὶ ἀφθονία δειγμάτων ὡραίας κεραμεικῆς. Ἀξιόλογος εἶναι ἡ Κλασσικῶν χρόνων ἐλεφαντίνη κεφαλὴ ἵππου ἐκ λαβῆς βακτηρίας ἢ σκήπτρου (Πίν. 103 γ).

Τὰ εὑρήματα καὶ ἡ θέσις τοῦ οἰκοπέδου ὑποδηλοῦν τὴν ὕπαρξιν εἰς τὴν περιοχὴν ἱεροῦ, ἴσως ἑνὸς τῶν ἱερῶν τοῦ Λυκίου Ἀπόλλωνος, ἐκ τῶν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν λατρευομένων ἐν Ἄργει θεῶν.

Πάροδος Θεάτρου 86 (οἰκόπεδον Παναγιωτοπούλου)

Σημαντικώτερος ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων τοίχων ὑπῆρξεν ὁ τοῖχος 1, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τοὺς ὑστέρους Ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ εἶναι ὁμοίας κατασκευῆς πρὸς τοὺς δύο τῆς αὐτῆς ἐποχῆς τοίχους τοῦ οἰκοπέδου Γ. Πήλιου (βλ. ἀνωτέρω), χωρὶς νὰ ἀνήκουν εἰς ἓν ἐνιαῖον κτηριακὸν συγκρότημα, λόγῳ τῆς μεγάλης μεταξύ των ἀποστάσεως. Καὶ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἡ διαδοχὴ τῶν οἰκοδομήσεων εἶναι περίπου ἡ αὐτή.

Εἰς ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον εὑρέθησαν τρεῖς, Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὀχετοὶ καὶ τρεῖς μεταγενέστεροι τοῖχοι (2, 6, 4) (Πίν. 104 ε). Ἀντίστοιχος τῆς μεταγενεστέρας δεξαμενῆς τοῦ οἰκοπέδου Πήλιου εἶναι ὁ τοῖχος 3 (Πίν. 104 δ), ἴσως ἐκ μεγάλου σιροῦ ἢ φρέατος Χριστιανικῶν χρόνων (ὕψ. 0.30 μ.), ὅπου εὑρέθησαν κεφαλὴ ἀθλητοῦ, ἀντίγραφον ἔργου τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Πολυκλείτου, καὶ ἀκέφαλον ἄγαλμα γυναικός (ὕψ. 0.60 μ.) (Πίν. 104 α - γ).

Ὁδὸς Κορίνθου 166 (πρατήριον SHELL) (Σχέδ. 17· Πίν. 105 α - δ)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν πεδίλων πρὸς θεμελίωσιν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη ἡ ΒΑ. γωνία οἰκοδομήματος, ἡ ὁποία κατεστράφη ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως.

Τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἐκτισμένον διὰ μεγάλων πωρίνων κυβολίθων. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθη ταφικὸν μνημεῖον (Α) ἀποτελούμενον ἐκ προθαλάμου (χῶρος 1) καὶ κυρίως θαλάμου (χῶρος 2). Ἐντὸς τοῦ κυρίως θαλάμου εὑρέθησαν πέντε σαρκοφάγοι ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ἐπιχρίσματος (Σ1 - Σ3, χῶρος 3_1 καὶ 3_2). Τὸ δάπεδον καὶ τῶν δύο χώρων ἦτο ἐστρωμένον διὰ στρογγύλων λίθων.

Τὸ οἰκοδόμημα ἀνήκει εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἐξέλιξιν παλαιοῦ, μακεδονικοῦ τύπου, ταφικοῦ μνημείου. Αἱ σαρκοφάγοι δὲν περιεῖχον ὀστᾶ.

Εἰς γενομένην πρὸς Β. τοῦ προαναφερθέντος οἰκοδομήματος τομήν, ἀνευρέθη μικροτέρων διαστάσεων οἰκοδόμημα τοῦ αὐτοῦ τύπου μετὰ πέντε σαρκοφάγων. Ἐντὸς αὐτῶν ὑπῆρχον οἰκοδομικὰ ὑλικὰ ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ὀροφῆς καὶ μόνον ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου Σ4 εὑρέθη κρατηρίσκος καὶ ὑάλινον ἀγγεῖον.

Εἰς τὸν περιβάλλοντα τὰ ταφικὰ μνημεῖα χῶρον, εὑρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα κεραμοσκεπεῖς καὶ πώριναι σαρκοφάγοι, Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τὰ εὑρήματα καὶ οἱ τάφοι ἐπὶ μέρους εἶχον ὡς ἀκολούθως:

Τάφος 1: Εἰς βάθος 1.50 μ. Κεραμοσκεπής. Εὑρέθη λύχνος μὲ ἐπιγραφήν.

Τάφος 2: Εἰς βάθος 1.10 - 1.55 μ. Κεραμοσκεπής.

Τάφος 3: Εἰς βάθος 1.60 μ. Πώρινος. Εὑρέθη ἀργυροῦν νόμισμα.

Τάφος 4: Εἰς βάθος 1.60 μ. Πώρινος. Εὑρέθησαν δύο ἀργυρᾶ νομίσματα, τεμάχια ψελίων, μελαμβαφὴς πυξὶς μετὰ καλύμματος, ἀργυροῦν νόμισμα.

Τάφος 5: Εἰς βάθος 1.40 μ. Κεραμοσκεπής. Εὑρέθη ὑάλινον ἀγγεῖον.

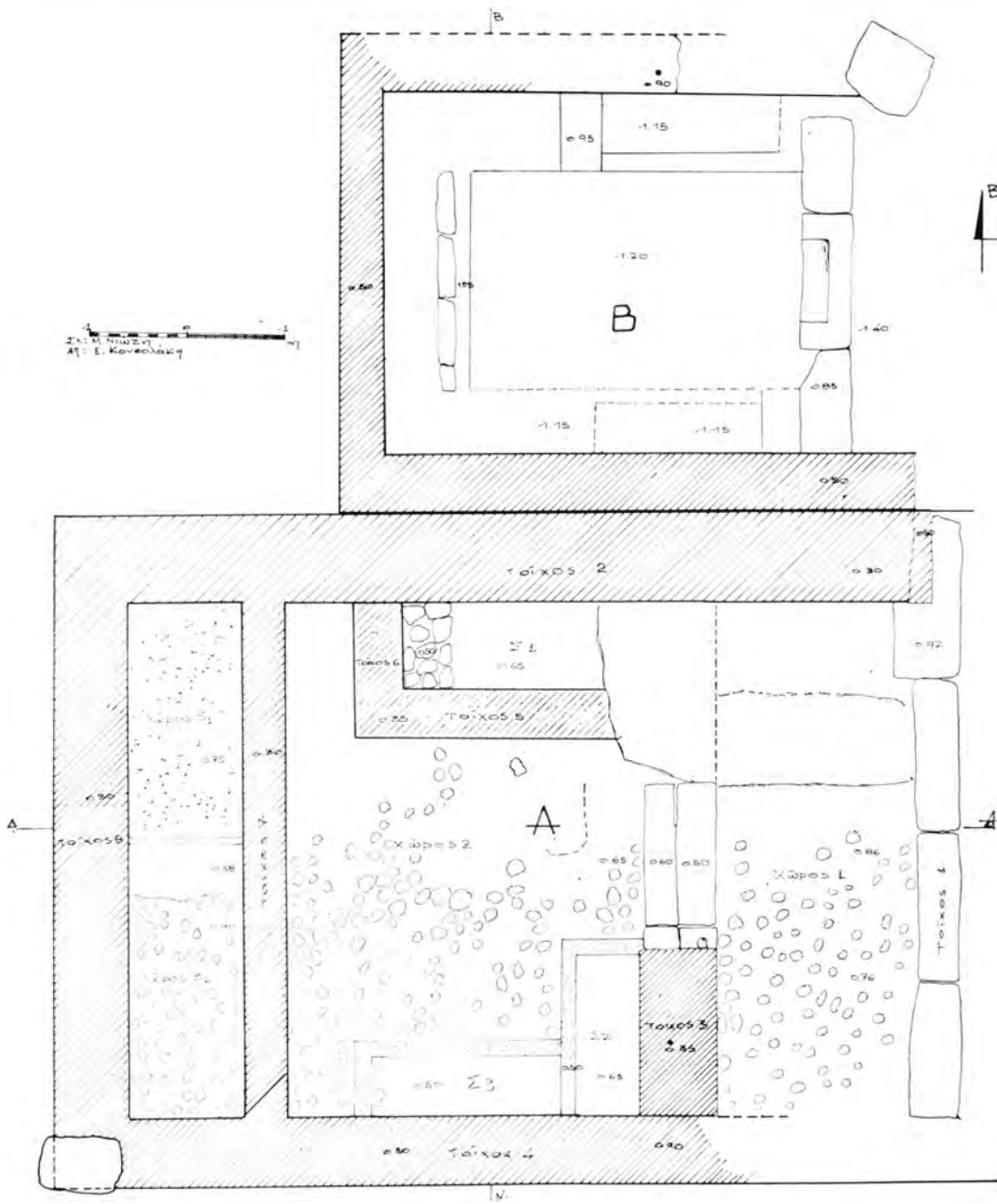
Τάφος 6: Εἰς βάθος 1.15 - 1.40 μ. Κεραμοσκεπής.

Τάφος 7: Εἰς βάθος 1.20 μ. Κεραμοσκεπής. Εὑρέθησαν τεμάχια χαλκοῦ ψελίου, ὀστεΐνη περόνη, τεμάχια μολύβδου.

Τάφος 8: Εἰς βάθος 1.20 μ. Κεραμοσκεπής.

Τάφος 9: Εἰς βάθος 2 μ. Πώρινος. Εὑρέθησαν κοτύλη, κύαθος, τεμάχιον πίθου.

Τάφος 10: Εἰς βάθος 1.85 μ. Πώρινος. Εὑρέ-

Σχέδ. 17. Ἄργος. Οἰκόπεδον πρατηρίου SHELL. Κάτοψις ταφικῶν μνημείων Α καὶ Β

θησαν στάμνος, λύχνος, δύο κύπελλα, κοτύλη, δίωτος κύαθος, μυροδοχεῖον, πῶμα πυξίδος.

Τάφος 11: Πηλίνη λάρναξ. Εὑρέθησαν τρεῖς πυξίδες.

Πάροδος Καρατζᾶ 38 (οἰκία 'Αναστ. 'Ιωαννίδη)

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται εἰς τὴν ἐλεγχομένην ὑπὸ τῆς 'Εφορείας ζώνην. Κατὰ τὸν ἔλεγχον τῶν σκαμμάτων τῶν θεμελίων εὑρέθησαν Γεωμετρικῆς, ΥΕ καὶ ΜΕ ἐποχῆς ὄστρακα. Κατὰ τὴν ἔναρξιν ὅμως τῆς ἀνασκαφῆς τὰ διανοιγέντα πέδιλα εἶχον πακτωθῆ καὶ ὡς ἐκ τούτου αὐτη διενηργήθη εἰς τὸ κεντρικὸν μόνον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ περαιτέρω διερεύνησις, λόγῳ τῆς στενότητος τοῦ χώρου καὶ τῆς παρεμβαλλομένης ὁδοῦ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν συνεχίζετο ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος 1 (βλ. κατωτέρω). 'Η διανοιγεῖσα τομὴ ἀπέδωσεν ὄστρακα καὶ τέσσαρα ἀγγεῖα, εἰς βάθος 1.80 μ., εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν της, ὀλίγον ὑψηλότερον τοῦ τοίχου 1. Οὗτος ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2.20 μ. Εἶναι ἰσχυρότατος, κυκλωπείου κατασκευῆς, πλ. 2 μ., μὲ ἔντονον καμπυλότητα καὶ κατεύθυνσιν ΒΔ. -ΝΑ. Τὸ κέντρον τοῦ διαγραφομένου κύκλου ἦτο ἐκτὸς τῆς οἰκοδομῆς καὶ τῆς ὁδοῦ. 'Ο τοῖχος ἐνθυμίζει τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐν Μυκήναις Β΄ ταφικοῦ περιβόλου.

Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς τομῆς παρὰ τὸν τοῖχον 1, εἰς βάθος 1.50 μ., εὑρέθησαν αἱ τρεῖς τεράστιαι καλυπτήριοι πλάκες τοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου 1. Περιεῖχεν οὗτος σκελετὸν νεκροῦ εἰς συνεσταλμένην στάσιν. Τὸ κρανίον εὑρίσκετο παρὰ τὴν λεκάνην, εὑρέθησαν δὲ δύο ἀγγεῖα, τρεῖς χαλκοῖ καὶ εἷς σιδηροῦς δακτύλιος, δύο χαλκοσιδηραῖ περόναι καὶ χρυσοῦς κρίκος.

Πρὸς Β. τοῦ τάφου 1 ἀνεσκάφη, εἰς βάθος 2.25 μ., ὁ παιδικὸς τάφος 2, κτιστός, καλυπτόμενος ὑπὸ σχιστολιθικῆς πλακός.

Πάροδος Γούναρη (οἰκόπεδον Βασιλάκου - Κυριακοῦ)

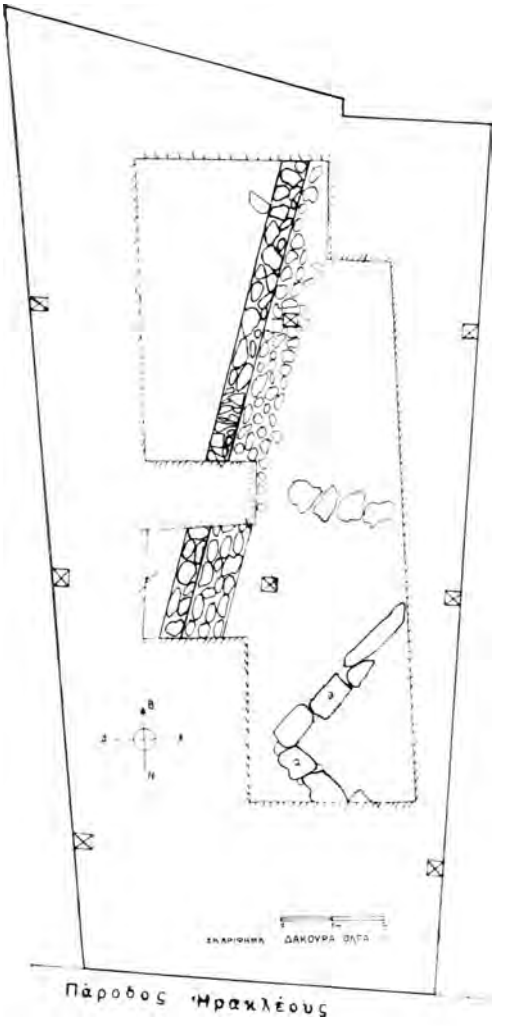
Εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας ἠνοίχθησαν δύο δοκιμαστικαὶ τομαί, προκειμένου νὰ δοθῆ ἄδεια οἰκοδομήσεως.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐνεφανίσθησαν δύο τοῖχοι ἐξ ἀργολιθοδομῆς, μὴ συνδεόμενοι μεταξύ των (Π ί ν. 105 ε - στ), καὶ βαθύτερον δύο παιδικαὶ ταφαὶ - ἐγχυτρισμοί.

Τὰ κινητὰ εὑρήματα ἦσαν ὀλίγα χαλκᾶ νομίσματα, ὄστρακα μεταγενέστερα ὡς καὶ τῆς ὑστέρας Γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Πάροδος 'Ηρακλέους 71 (οἰκόπεδον Μαρίνου) (Σ χ έ δ. 18)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν ὁδῶν 'Ηρακλέους καὶ Διομήδους. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθη καὶ εἰς τὸ σημεῖον

Σχέδ. 18. "Αργος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Μαρίνου

αὐτό, εὐθὺς μετὰ τὰ ἐπιφανειακὰ χώματα, τὸ γνωστὸν εἰς τὴν περιοχὴν στρῶμα τῶν ὑστέρων 'Ελληνιστικῶν χρόνων. Μέχρι τοῦ ἐκ λεπτῶν χαλίκων στερεοῦ ἐδάφους, ἐσημειώθησαν μεγάλαι παραβιάσεις μὲ πολλοὺς λίθους καὶ ὄστρακα.

'Απεκαλύφθησαν: (1) Τοῖχοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλέον καλῶς ἐκτισμένοι ἦσαν οἱ ἐκ πώρων

εἰς δευτέραν χρῆσιν τοῖχοι 2 καὶ 3 τῆς τάφρου III, εἰς βάθος 0.75 μ. Οὗτοι τέμνονται καὶ φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦν τοίχους δωματίου.

(2) Μέγας τοῖχος (μήκ. 6 καὶ πλ. 0.45 μ.), ἐξ ἀργῶν λίθων· ἔφερεν εἰς τὸ θεμέλιόν του ἐνίσχυσιν ἐξ ἀργῶν λίθων (πλ. 0.75 μ.), ἀνήκει δὲ εἰς μικρὸν ἀνάλημμα ὁδοῦ.

(3) Ταφὴ ἐντὸς λάκκου (τάφος I), Ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τὴν τομὴν II, εἰς βάθος 1.47 - 1.55 μ. (μήκ. 1.78, πλ. 0.50 μ.). Ἐκ τούτου συνελέγησαν δακρυδόχοι, λύχνοι, κρατηρίσκοι καὶ ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς.

Ὁδὸς Νιόβης 56 (οἰκόπεδον Ρέσκου)

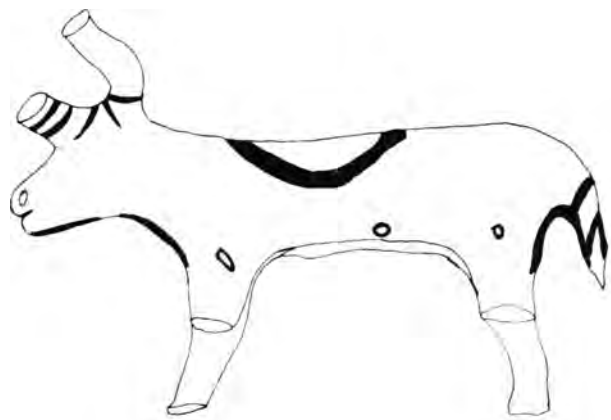
Κατὰ τὴν διερεύνησιν τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας Ρέσκου ἀνευρέθη ἐντὸς τῶν χαλίκων τῆς ἐπιχώσεως ΜΕ τυφὴ παιδός, συνήθους τύπου, ἐντὸς λάκκου. Ἡ ἐπίχωσις ἐνθυμίζει τὸ ὀλοίτροχον τῶν τύμβων, ἀλλὰ ἡ ἔρευνα οὐδὲν ἕτερον ἀπεκάλυψε.

Πάροδος Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Λυμπεροπούλου)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς τὰς παρυφὰς τῆς Ἀσπίδος. Ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο κυρίως ἐκ χωμάτων ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου λόφου καὶ τεμαχίων λίθων ἐκ τῶν βράχων· εἰς ἑτέραν βοηθητικὴν τομὴν ἔχομεν τὸ αὐτὸ ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι, ὡς καὶ εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ 6ου Δημοτικοῦ Σχολείου κειμένου ὀλίγον περαιτέρω, δὲν ἐξετείνετο ὁ προιστορικὸς συνοικισμὸς ἐπὶ τῶν βραχωδῶν τμημάτων.

Ὁδὸς Διομήδους 136 (οἰκόπεδον Συρεγγέλα)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῶν βραχωδῶν Ν. ὑπωρειῶν τῆς Ἀσπίδος. Κατὰ τὸ παρελθὸν ὁ ἔλεγχος εἰς παρακειμένας οἰκοδομὰς δὲν εἶχε δείξει ἴχνη ἀρχαίων εἰς τὸ ἐπὶ τῶν βράχων τμῆμα τῶν οἰκοπέδων. Καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Συρεγγέλα τὸ ἀνώτατον καὶ βορειότερον τμῆμα ἀπέτελουν ὡς συνήθως βράχοι μὲ ἐρυθρὸν χῶμα. Ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια παρουσίασε παχυτάτην ἐπίχωσιν μὲ ἐνδείξεις χρήσεως ἀπὸ τῶν ΜΕ μέχρι τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Ἀπεκαλύφθησαν τάφοι καὶ τοῖχοι. Ἐκ τῶν τάφων ἀξιόλογος ὑπῆρξεν ὁ ΜΕ κιβωτιόσχημος 1, κτιστὸς ἐξ ἀκανονίστων λίθων καὶ μὲ κάλυψιν ὁμοίως διὰ λίθων. Ὁ νεκρὸς εἰς ἐντόνως συνεσταλμένην στάσιν ἔχει τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. βλέπουσαν πρὸς Δ. καὶ ἦτο ἀκτέριστος (πλὴν ἑνὸς ὀψιανοῦ καὶ ὀλίγων ὀστράκων οὐδὲν περιεῖχεν). Ὁ νεκρὸς τοῦ τάφου 5, ὁμοίως εἰς συνεσταλμένην στάσιν, ἐντὸς λάκκου περιβαλλομένου ὑπὸ λίθων, ἦτο ἀκτέριστος· ὁ τάφος εἶχε παραβιασθῆ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Οἱ τάφοι 2, 3 καὶ 4 ἀνήκουν εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ εἶχον ὡς κτερίσματα λαγήνους, δακρυδόχους, πινάκια καὶ ἀμφορίσκον.

Σχέδ. 19. Ἄργος. Οἰκόπεδον Συρεγγέλα. Εἰδώλιον ταύρου

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀλλεπαλλήλων τοίχων, ὁ πλέον σημαντικὸς εἶναι ὁ τοῖχος 2 τῆς ΥΕ IIIA2 φάσεως, μὲ προσανατολισμὸν Α.-Δ. Εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως, ἄνωθεν δαπέδου, σχετιζομένου πρὸς τὸν τοῖχον, εὑρέθη εἰδώλιον ταύρου (Σχέδ. 19) καὶ μικρὸς θρόνος. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι παρόμοια ἀντικείμενα εὑρέθησαν εἰς τὸ «γέμισμα» τοῦ δρόμου τοῦ τάφου XXVIII τοῦ οἰκοπέδου Θεοδωροπούλου (βλ. ἀνωτέρω). Τὸ δάπεδον εὑρίσκεται εἰς βάθος 2.55 μ.

Ὁδὸς Θεάτρου 130 (οἰκόπεδον Χ. Μπουτσιάνη)

Ἡ ἔρευνα ἐγένετο προκειμένου νὰ δοθῇ ἄδεια πρὸς διάνοιξιν βόθρου. Ὁ χῶρος τῆς τομῆς παρουσίασεν ἐλάχιστα μικρὰ εὑρήματα καὶ σαθρὸν δάπεδον, εἰς βάθος 1.80 μ. Ἡ ἐπίχωσις μέχρι τοῦ σταθεροῦ (εἰς βάθος 4.40 μ.) ἦτο ἄνευ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Πάροδος Θεάτρου 44 (οἰκόπεδον Γ. Μπουρδέρη)

Ἐγένετο δοκιμαστικὴ τομή, διαστ. 4 × 2 μ., εἰς τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἔναντι τοῦ οἰκοπέδου Κιντῆ. Πλὴν σωροῦ λίθων εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τῆς τομῆς, εἰς βάθος 1.20 μ., καὶ ἑνὸς δαπέδου ἐκ πατητῆς γῆς ἐντὸς λάκκου, οὐδὲν ἐνδιαφέρον ἀρχαιολογικῶς στρῶμα εὑρέθη, πλήν τινων μικρῶν εὑρημάτων προφανῶς φερτῶν μὲ γεμίσματα. Ἐξ αὐτῶν τὸ πλέον ἐνδιαφέρον εἶναι τεμάχιον μαρμάρου μὲ ἀνθέμιον καὶ τεμάχιον ἀρχαϊκοῦ εἰδωλίου ζώου.

Ὁδὸς Γούναρη 35 (οἰκόπεδον Π. Πούλου)

Ἐγένετο δοκιμαστικὴ τομὴ (διαστ. 4 × 4 μ.) εἰς τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὅμορον τοῦ οἰκοπέδου Γ. Μπουρδέρη. Ἡ τομὴ ἠνοίχθη εἰς βάθος 2.40 μ., ὅπου συνήντησε τὴν ἐκ χαλίκων ἐπίχωσιν μὲ ἀρχαιότατα ὄστρακα. Οὐδὲν ἀρχαιολογικὸν στρῶμα εὑρέθη. Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα εὑρήματα ἦσαν τεμάχια λύχνων καὶ μεγαρικοῦ σκύφου καὶ λύχνος ἀκέραιος. Ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο καὶ ἐδῶ ἀπὸ γεμίσματα.

Ὁδὸς Θεάτρου καὶ πάροδος Θεάτρου (οἰκόπεδον Λακασᾶ)

Ἡ θέσις τοῦ οἰκοπέδου Λακασᾶ παρὰ τὸν χῶρον τοῦ Νυμφαίου καὶ πλησίον τῶν μεγάλων κτισμάτων τῆς Ἀγορᾶς παρουσίαζεν εἰδικὸν ἐνδιαφέρον. Διὰ τοῦτο ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐλευθέρου χώρου πρὶν δοθῇ ἄδεια οἰκοδομήσεως.

Τὰ ἀποτελέσματα δὲν ὑπῆρξαν σπουδαῖα καὶ αἱ μεγάλαι ἐπιχώσεις φαίνεται νὰ συνηγοροῦν εἰς τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐπαληθεύεται καὶ ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὰ οἰκόπεδα Μπουτσιάνη, Πούλου καὶ Μπουρδέρη, ὅτι προφανῶς ἡ πρὸ τοῦ θεάτρου περιοχὴ εἶχε διατηρηθῇ ὡς ἄλσος καὶ χῶρος, ὅπου συνεκεντροῦντο διὰ διαφόρων ἀγωγῶν τὰ ὄμβρια ὕδατα, τὰ ὁποῖα ἀκόμη καὶ σήμερον ρέουν ἄφθονα εἰς τὴν περιοχήν, προκαλοῦντα ἐνίοτε πλημμύρας.

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἐγένοντο δύο τομαί, διαστ. 4 × 4 μ., αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν ὅλον τὸν ἐλεύθερον χῶρον. Εἰς τὴν τομὴν Α εὑρέθη εἰς τὴν Ν. πλευράν, εἰς βάθος 0.90 - 1.20 μ., ὁ τοῖχος 1, ἐκτισμένος διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κουρασανίου, προφανῶς μεταχριστιανικός. Μέχρι τοῦ παρθένου χώματος. εἰς βάθος 3.80 μ., ἀνευρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς μικρῶν εὑρημάτων ἀλλ' οὐδὲν στρωματογραφημένον.

Οὕτω ἡ γενικὴ εἰκὼν τοῦ σκάμματος διεμορφώθη ὡς ἀκολούθως: ἀπὸ βάθους 0 - 0.50 μ. σύγχρονον, 0.60 δάπεδον, 0.90 - 1.20 μ. τοῖχος 1 μεταχριστιανικός, 1.25 - 2 μ. καστανὸν καὶ 2 - 3.80 μ. φαιὸν χῶμα.

Ἡ δευτέρα τομὴ ὑπῆρξε παρομοίων ἀκριβῶς ἀποτελεσμάτων: 0 - 0.70 μ. σύγχρονον, εἰς βάθος 1.15 μ. στρῶμα μὲ ἴχνη κουρασανίου. Ἀκολουθεῖ παραβίασις εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν ὑπὸ μεγάλου λάκκου καὶ ἀνεύρεσις τοῦ φυσικοῦ εἰς βάθος 3.80 μ. Διὰ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν ἐγένετο τομὴ ἀπὸ βάθους 3.80 μέχρι 5.30 μ. ἐντὸς τοῦ σκληροῦ ἐρυθροῦ φυσικοῦ χωρὶς νὰ εὑρεθῇ τί. Τέλος, τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ἔδωσε καὶ ἡ τομὴ Γ, ἡ γενομένη κατὰ μῆκος τῆς Β. προσόψεως τῆς οἰκίας, μετὰ τὴν κατεδάφισιν αὐτῆς, ὥστε φαίνεται ὅτι ἡ διέλευσις ρέματος ἀπὸ ἐκεῖ εἶναι βεβαία.

Ὁμοίως παρουσιάσθη καὶ ἐδῶ ἀφθονία μικρῶν εὑρημάτων, ἄνευ ὅμως ἀντιστοιχίας στρωματογραφικῆς.

Πάροδος Θεάτρου 5 (οἰκόπεδον Ἀνδρ. Σιρούνη)
(Σ χ έ δ. 20)

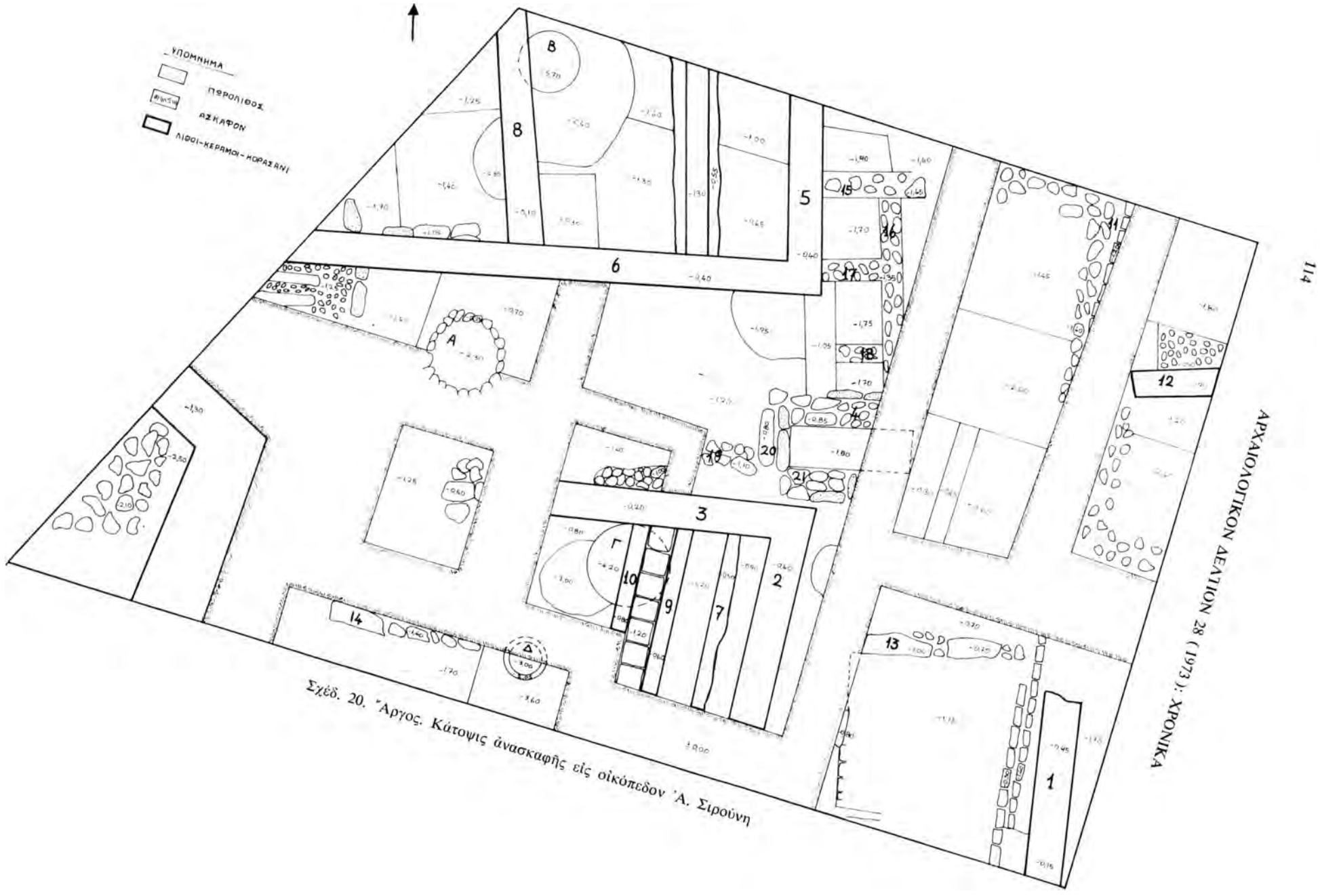
Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἀπεκαλύφθησαν λείψανα διαφόρων ἐποχῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν Ἀρχαϊκῶν μέχρι τῶν Χριστιανικῶν χρόνων (Π ί ν. 106 α).

(1) Εἰς τὴν Ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ἀνῆκον ταφικὸς κρατὴρ καὶ ταφικὸς πίθος, οἱ ὁποῖοι ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ μεσαίου πεδίλου εἰς τὴν Α. πλευράν, εἰς βάθος 1.70 μ. ὁ εἷς καὶ 2.10 μ. ὁ ἄλλος (Π ί ν. 106 δ).

(2) Εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἀνῆκεν ὁ τάφος 3, ὡς καὶ τὰ λείψανα τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον σχηματίζουν οἱ τοῖχοι 15, 16, 17, 18 καὶ 11.

(3) Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς εἶναι δωμάτιον, τοῦ ὁποίου εὑρέθη μόνον ὁ Β. τοῖχος (ἀριθ. 13) καὶ τὸ δάπεδον, τὸ Α. δὲ τμῆμα εἶχον καταστρέψει ἐκεῖθεν διερχόμενοι πήλινοι ἀγωγοί. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθησαν ἀρκετὰ τεμάχια τοιχογραφιῶν.

(4) Ὑστέρας Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἦσαν δύο συστήματα κτιστῶν ἀγωγῶν, ἤτοι τὰ ἀποτελούμενα ἐκ τῶν τοίχων 5, 6 καὶ 8 ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐκ τῶν τοίχων 2, 3, 7, 9 καὶ 10 ἀφ' ἑτέρου (Π ί ν. 106 γ). Ὁμοίως δύο πήλινοι ἀγωγοί, κυκλικῆς τομῆς, ὁ εἷς εἰς βάθος 1.40 μ. καὶ ὁ ἕτερος εἰς βάθος 0.30 μ. μὲ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Ὁ πρῶτος

Σχέδ. 20. Ἄργος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Ἀ. Σιρούνη

διέσχιζε τὸ οἰκόπεδον εἰς ὅλον του τὸ μῆκος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς ἦσαν τὰ φρέατα Β, Γ καὶ Δ (Πίν. 106 β). Τὰ φρέατα Β καὶ Γ πρέπει νὰ ἦσαν ὀλίγον προγενέστερα τῶν ὑπερκειμένων ἀγωγῶν καὶ τοίχων. Τέλος, εἰς τὴν φάσιν αὐτὴν ἀνήκει χαλικόστρωτος δρόμος ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων στρωμάτων (12, 13, 14), ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο ὑπὲρ τὸ δωμάτιον, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν τὰ τεμάχια τοιχογραφιῶν (βλ. ἀνωτέρω), καὶ συνεχίζετο πρὸς Β. μέχρι τοῦ Β. ὁρίου τοῦ οἰκοπέδου.

(5) Τὸ φρέαρ Α, ὡς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἄνευ σημασίας λάκκοι, ἀνήκουν εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχήν.

Ἡ ἔκθεσις συνετάγη βάσει τῆς ὑποβληθείσης ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ἐ. Κονσολάκη ἐκθέσεως.

Πάροδος Θεάτρου 4 (οἰκόπεδον Εὐαγγ. Μπαλάσκα)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν πεδίλων, ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν λείψανα δύο κτηρίων Ὑστερορρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Τὸ ἓν κτήριον ἐνετοπίσθη εἰς τὰ πέδιλα Α1 καὶ Β1. Τούτου ἀνεσκάφη μόνον ἡ ΝΑ. γωνία (τοῖχοι 1 καὶ 2), τὸ δὲ λοιπὸν ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ Δ. ὁρίου τοῦ οἰκοπέδου. Οἱ τοῖχοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 0.40 μ. ὁ εἷς (1) καὶ εἰς βάθος 0.65 μ. ὁ ἕτερος (2). Ἀμφότεροι ἦσαν ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων, κεράμων καὶ ἀμμοκονιάματος, μέχρι βάθους 1.80 μ., ἡ δὲ ἐκ «ξηρολιθιᾶς» θεμελίωσις συνεχίζετο μέχρι βάθους 2.80 μ. Τὸ «στερεὸν» ἔδαφος κάτωθι τούτων εὑρέθη εἰς βάθος 3.30 μ. Εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ τοίχου 1, εἰς βάθος 2 μ., παρὰ τὴν γωνίαν του μὲ τὸν τοῖχον 2, ἦσαν ἐνσωματωμένοι δύο πήλινοι κυκλικῆς τομῆς ἀγωγοί, διαμέτρου 0.11 μ. Ἕτερος ὅμοιος ἀγωγὸς ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 0.95 μ., πρὸς Δ. τοῦ τοίχου 2.

Εἰς τὸ πέδιλον Δ1 ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι 3 καὶ 4, ἀνήκοντες εἰς τὸ ἕτερον τῶν κτηρίων, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἐπεξετείνετο πρὸς Β. Ἦσαν ἐκτισμένοι δι' ἐπαλλήλων στρώσεων κεράμων καὶ ἀμμοκονιάματος. Τὸν τοῖχον 4 εἶχε καταστρέψει ἐν μέρει μεγάλος μεταγενέστερος λάκκος μέχρι βάθους 2.60 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν ἐρριμμένα δύο κιονόκρανα.

Τέλος, εἰς τὸ πέδιλον Δ2 ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι 5, 6 καὶ 7, προχείρου κατασκευῆς, ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀμμοκονιάματος, ἴσως ἀνήκοντες εἰς τὸ αὐτὸ κτήριον, ὡς καὶ οἱ τοῖχοι 3 καὶ 4. Παρὰ τὴν γωνίαν τῶν τοίχων 5 καὶ 6 εὑρέθη στρογγύλη πηλόκτιστος κατασκευή, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ τετραγώνων κεραμίδων.

Ἡ ἔκθεσις συνετάγη βάσει τῆς ὑποβληθείσης ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ἐ. Κονσολάκη ἐκθέσεως.

Ὁδὸς Τριπόλεως 10 (οἰκόπεδον Θεοφανοπούλου) (Σχέδ. 21)

Κατὰ τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη μέγα καὶ καλῶς σωζόμενον ταφικὸν μνημεῖον μακεδονικοῦ τύπου, Ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 107 δ). Οἱ τοῖχοι, κτιστοὶ ἐκ πωρολίθων, ἔφερον ἐπένδυσιν ἐξ ἐνισχυμένου κουρασανίου. Ἡ εἴσοδος ἔφερε στενὴν κλίμακα ἐκ δύο βαθμίδων. Ὁ τύπος ἐνθυμίζει τοὺς ἀνευρεθέντας εἰς τὴν Ἐθνικὴν ὁδὸν Κορίνθου - Πατρῶν παρομοίους τάφους. Ἐπὶ τῆς κλίμακος εὑρέθη κατὰ χώραν λοπάς.

Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου εὑρίσκεται 0.75 μ. χαμηλότερον τῶν σωζομένων τοίχων. Τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ θαλάμου φέρει δάπεδον ἐκ κονιάματος, ὅπου εὑρέθησαν ἐρριμμένοι πωρόλιθοι, πλάκες καὶ τεμάχιον ἀμφορέως κατὰ χώραν.

Ὁ χῶρος τῶν σαρκοφάγων διακρίνεται εἰς τὸ δάπεδον, ἐκ τῶν τοιχωμάτων των ὅμως ἐσώζετο μόνον μία πλὰξ ἐκ πώρου δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν θάλαμον καὶ τεμάχιον ἑτέρας ἀριστερά.

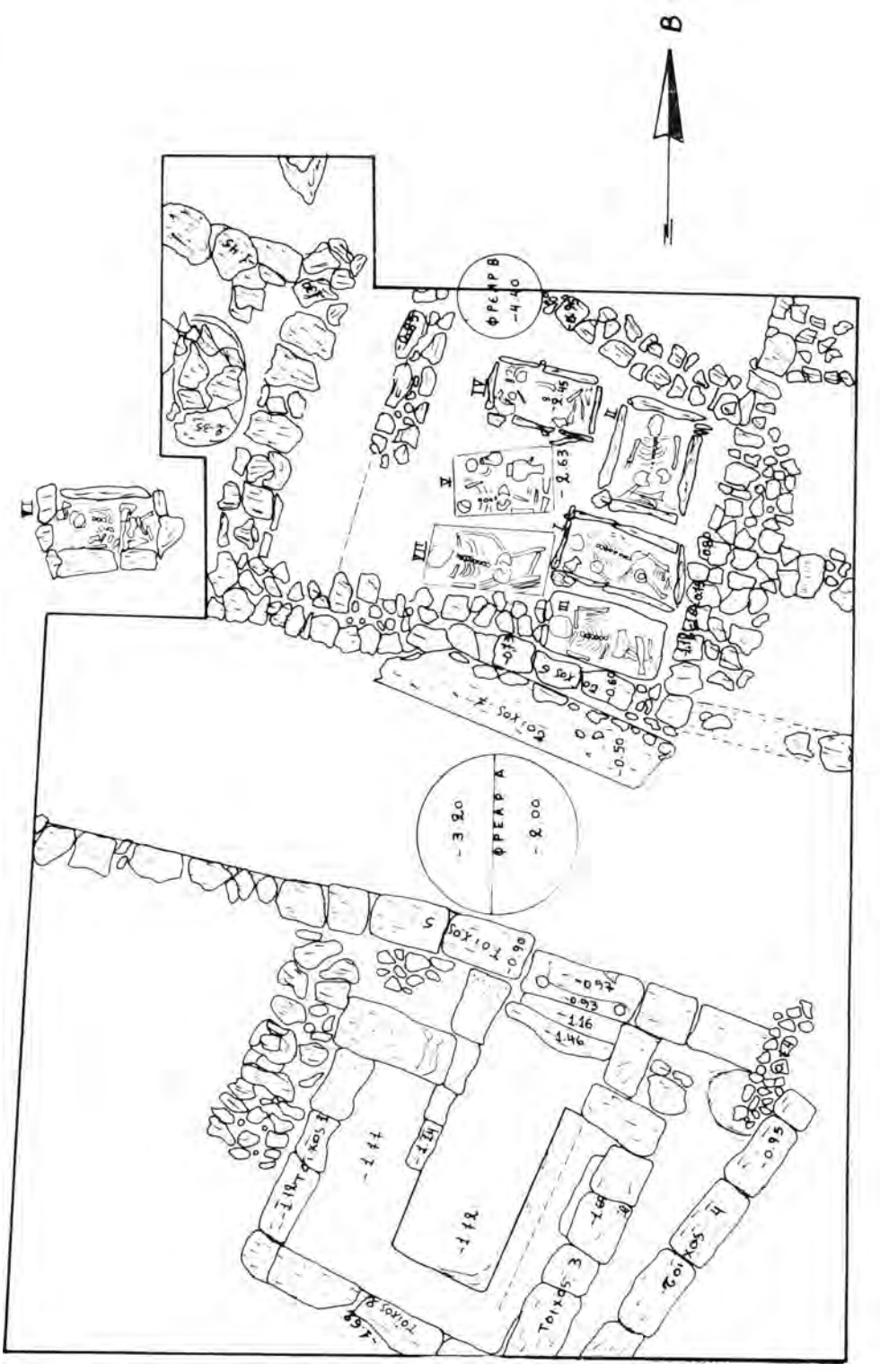
Ἀξιόλογος ἦτο ἡ ἀνεύρεσις μεγάλης ὁδοῦ (πλ. 2.50 μ.) περὶ τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου, μὲ κατεύθυνσιν Α.- Δ., ἡ ὁποία διατηρεῖ τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ καταστρώματος ρεῖθρα (Τ. 5). Ἡ ὁδὸς διεσταυροῦτο μέθ' ἑτέρας (ρεῖθρον Τ.4), κατευθύνσεως Β.- Ν.

Εἰς τὰ κατώτερα στρώματα τῆς ἀνασκαφῆς (εἰς βάθος 2.63 μ.) εὑρέθη συστὰς πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν τάφων (Πίν. 107 ε). Ἦσαν κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι μὲ τοιχώματα ἐξ ὀρθίων πλακῶν.

Οἱ τάφοι ἀποτελοῦν μέρος μεγαλυτέρας συστάδος, ἡ ὁποία εἶχε παλαιότερον ἀνασκαφῆ εἰς ἕτερον οἰκόπεδον τῆς περιοχῆς.

Πάροδος Ἁγίου Κωνσταντίνου 7 (οἰκόπεδον Ν. Δελαβίνια)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Ν. Δελαβίνια ἀνεσκάφη ταφικὸν οἰκοδόμημα μακεδονικοῦ τύπου (κτιστὸν πυραμιδοειδὲς) καὶ τμῆμα ἑτέρου, ὁμοίας προφανῶς ἀρχικῆς χρήσεως, οἰκοδομήματος, προσηρτημένου εἰς τὸ πρῶτον (Πίν. 107 β - γ). Τοῦτο παρουσίαζεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ὡς διασῶζον πλήρη στοιχεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς του. Ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς τετραγώνου

Σχέδ. 21. Άργος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Θεοφανοπούλου

θαλάμου, διαστ. 2.40 × 2.40 μ., καὶ ἦτο ἐκτισμένον δι' ἐπαλλήλων δόμων ἐξ ὀρθογωνίων πωρολίθων. Μέχρι τοῦ δευτέρου δόμου (ὕψ. 0.68 μ.) τὰ τοιχώματα ἦσαν κάθετα. Ἀπὸ τοῦ τρίτου δόμου ἤρχιζεν ἡ κλίσις τῆς ὀροφῆς, τῆς ὁποίας ἡ Ν. πλευρὰ διέσωζε τρεῖς δόμους προεξέχοντας ἀλλήλων πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου. Τὸ κατώφλιον ἀπετελεῖτο ἐκ πλακὸς ἀσβεστολίθου, πρὸ τῆς θύρας δὲ ὑπῆρχε δρόμος, μήκ. 1.60 καὶ πλ. 1.15 μ. εἰς τὴν ἀρχήν του, εὐρυνόμενος εἰς 1.30 μ. πρὸ τῆς θύρας. Οὗτος ἀπετελεῖτο ὡσαύτως ἐκ πωρίνων δόμων. Τὸν τάφον ἐξωτερικῶς περιέβαλλε δεύτερος πώρινος τοῖχος, προφανῶς ἐν εἴδει περιβόλου· τμῆμα αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν Ν. πλευράν.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου καὶ κατὰ μῆκος τῆς Α. πλευρᾶς ὑπῆρχε στενὸν θρανίον, συγκείμενον ἐξ ἑνιαίου τεμαχίου πωρολίθου, μήκ. 1.80 καὶ ὕψ. 0.60 μ., ἕτερον δὲ τεμάχιον καθέτως πρὸς τοῦτο καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ τάφου ἐσχημάτιζε τὴν Ν. σαρκοφάγον. Οὐδὲν ἕτερον ἴχνος ἐκ τῶν τοιχωμάτων τῶν σαρκοφάγων ἀνευρέθη εἰς τὰς λοιπὰς πλευράς, τὰ δὲ πλούσια εὑρήματα ἦσαν σωρηδὸν τοποθετημένα, κυρίως παρὰ τὴν Α. καὶ Ν. πλευρὰν τοῦ τάφου μετὰ διεσκορπισμένων τεμαχίων ὀστῶν. Οὐδεμία κανονικὴ ταφὴ διεπιστώθη. Τὰ εὑρήματα ἦσαν πλῆθος δακρυδόχων, εἷς μεγάλος ἀμφορεὺς καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς εἰδωλίων καὶ μικροτέρων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦν τὸν τάφον εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἀνατολικῶς τοῦ πρώτου ταφικοῦ οἰκοδομήματος ὑπῆρχεν ἕτερον κτήριον διωρόφου κατασκευῆς, τοῦ ὁποίου οἱ μὲν τοῖχοι ἦσαν ἐκτισμένοι δι' ἀκανονίστως λαξευμένων λίθων, τὸ δὲ δάπεδον καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων ἐκαλύπτοντο διὰ στρώσεως ἀμμοκονιάματος. Τὸ δάπεδον τοῦ κτηρίου εὑρίσκεται εἰς ἐπίπεδον βαθύτερον τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου, καίτοι οἱ τοῖχοι του ἔφθανον εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος. Ὁ ὅλος χῶρος διηρεῖτο εἰς δύο τμήματα διὰ τοιχαρίου προφανῶς μεταγενεστέρως κατασκευασθέντος, καθ' ὅσον ἐστερεῖτο ὑποθεμελιώσεως καὶ κάτωθι τούτου τὸ δάπεδον συνεχίζετο ἐνιαῖον. Παρὰ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ βορειοτέρου δωματίου ἀπεκαλύφθη τμῆμα ὀρθογωνίου πωρίνης κατασκευῆς ἐπικεχρισμένης ὡσαύτως δι' ἀμμοκονιάματος, ἥτις θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὡς θρανίον.

Παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ νοτιωτέρου δωματίου κατὰ τοὺς Χριστιανικοὺς χρόνους κατεσκευάσθη κυκλικὴ δεξαμενή. Ὁμοίως φρέαρ ἀπέκοψε τὸ δάπεδον τοῦ τάφου παρὰ τὸ κατώφλιον.

Νοτίως τῶν κτηρίων τούτων διήρχετο ἑλληνιστικὸς δρόμος κατασκευασθεὶς ἐξ ἐπαλλήλων στρώσεων χαλίκων. Κάτωθι τοῦ τελευταίου στρώματος, ἀπὸ βάθους 1.90 ἕως 2.60 μ., διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ΥΕ στρώματος.

Τέλος, εἰς τὸν χῶρον τοῦ διαδρόμου, εἰς βαθύτερον στρῶμα, ἀνεσκάφη Γεωμετρικῆς ἐποχῆς τάφος, ὅστις περιεῖχε τριφυλλόστομον οἰνοχόην, προχοΐσκην καὶ δύο χαλκοῦς δακτυλίους, ἅπαντα συνήθους τύπου.

Ἡ ἔκθεσις συνετάγη βάσει τῆς ὑποβληθείσης ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ἐ. Κονσολάκη ἐκθέσεως.

Β΄ πάροδος Δαναοῦ 48 (οἰκόπεδον Κ. Πηλιγκίκου)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἀνεσκάφη τμῆμα κτηρίου Ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων, ἔχον προφανῶς σχέσιν μὲ τοὺς ἐν τῇ παρακειμένῃ οἰκοδομῇ Νίκα ἀνασκαφέντας τοίχους (βλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 108). Ἀνεσκάφη δωμάτιον μὲ λίθινον κατώφλιον εἰς τὴν Δ. πλευρὰν καὶ τμῆμα παρακειμένου δωματίου πρὸς Ν. τούτου. Ἑκατέρωθεν τῆς θύρας τοῦ πρώτου δωματίου εὑρέθησαν δύο κλίβανοι. Εἰς τοὺς τοίχους παρετηρήθησαν διακοσμητικὰ «μυστρίσματα».

Εἰς τὸ Ν. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη φρέαρ παρόμοιον πρὸς τὸ τῆς οἰκοδομῆς Νίκα, ἤτοι τὸ μὲν χεῖλος τούτου ἦτο ἐκτισμένον διὰ λίθων καὶ ἀμμοκονιάματος, κάτωθεν τούτου ὑπῆρχε πηλίνη ἐπένδυσις, χαμηλότερον δὲ συνεχίζετο διὰ «ξηρολιθιᾶς».

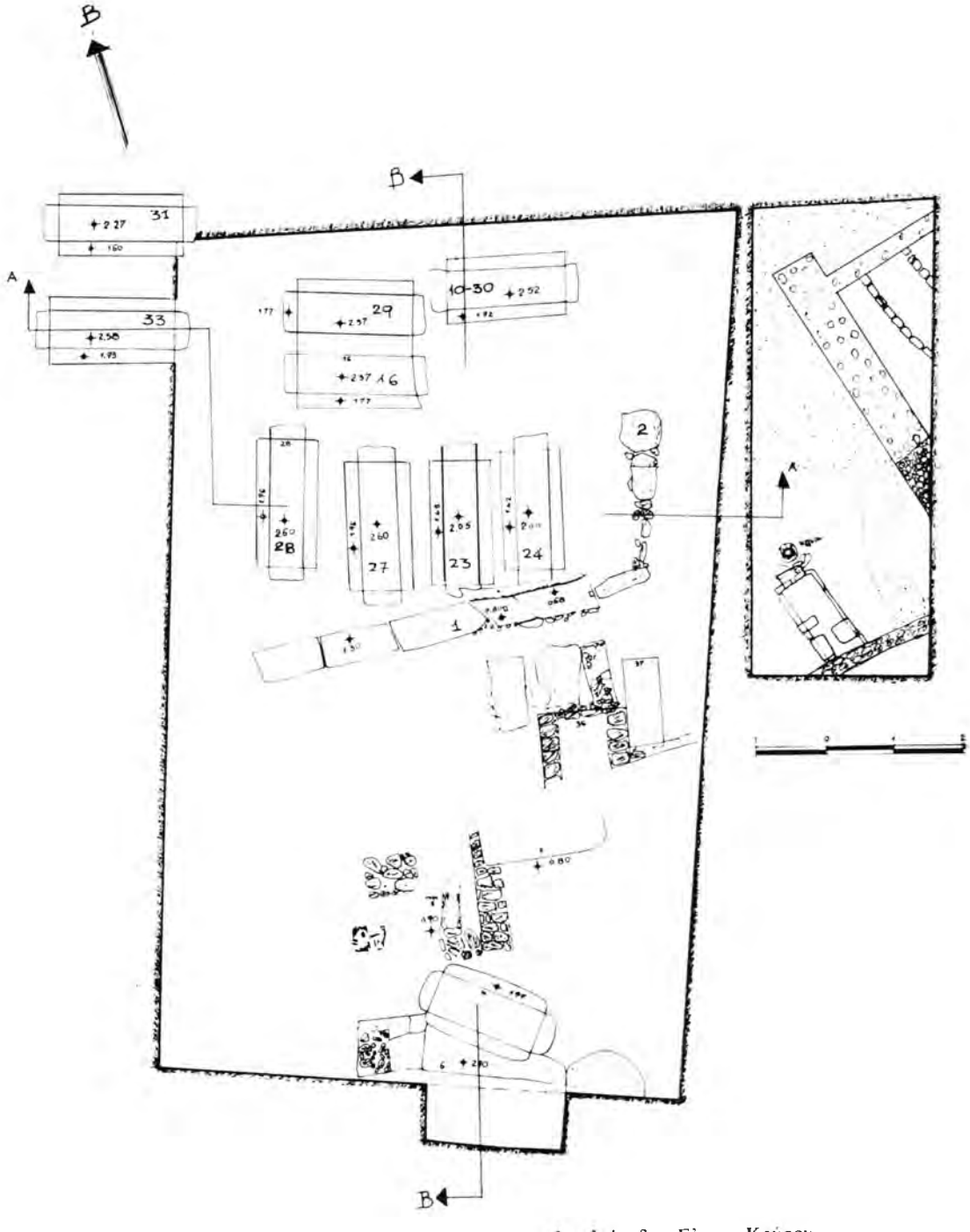
Ἡ ἔκθεσις συνετάγη βάσει τῆς ὑποβληθείσης ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ἐ. Κονσολάκη σχετικῆς ἐκθέσεως.

Ὁδὸς Τριπόλεως 31 (οἰκόπεδον Εὐαγγ. Π. Κούρου) (Σχέδ. 22)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ἓξ σκαμμάτων ἐνεφανίσθησαν ἀρχαῖα, ἀκολούθως δὲ ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου. Τὸ πρὸς Β. ὅμορον οἰκόπεδον Νικ. Π. Κούρου εἶχεν ἀνασκαφῆ πρὸ δεκαετίας ὑπὸ τῆς κ. Ὄ. Ἀλεξανδρῆ καὶ εἶχον εὑρεθῆ τάφοι (βλ. ΑΔ 19 (1963): Χρονικά, σ. 60 - 63. ΑΑΑ VIII (1975), σ. 259 κ.ἑ.).

Σχεδὸν τὸ πλεῖστον τοῦ οἰκοπέδου καλύπτεται ἀπὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα, μὲ ἔντονα ὑπολείμματα τέφρας, ἐκ τοῦ ὁποίου συνελέγησαν πλεῖστα ὄστρακα ἀγγείων καὶ λύχνων καί τινες ἀκέραιοι λύχνοι.

Εἰς τὸ Β. ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιφανειακῶν στρωμάτων καὶ ἑνὸς σκληροῦ στρώματος πιθανῶς δρόμου, ἀπεκαλύφθησαν τάφοι εἰς τρία ἐπάλληλα ἐπίπεδα (Πίν.

Σχέδ. 22. Ἄργος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Εὐαγγ. Κούρου

107 α). Οἱ τάφοι αὐτοὶ ὁρίζονται ὑπὸ τοίχου (Τ1) κατεσκευασμένου διὰ μεγάλων ξεστῶν λίθων καί τινων ἁδρῶς εἰργασμένων, ἔχοντος δὲ ἐν τῷ μέσῳ λίθινον κατώφλιον. Ὁ τοῖχος ἔχει μῆκος 5.75 καὶ πλάτος 0.60 μ. Πρὸς Α. ὑπάρχει καὶ δεύτερος κοινὸς τοῖχος (Τ2) κακῆς κατασκευῆς, ὅστις σχηματίζει γωνίαν μὲ τὸν Τ1. Οἱ δύο αὐτοὶ τοῖχοι περιορίζουν χῶρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφησαν εἴκοσι πέντε τάφοι. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἀποτελοῦνται ἐκ πωρίνων πλακῶν λαξευμένων, καλύπτονται δὲ ἐπιμελῶς διὰ πωρίνων ἐπίσης πλακῶν. Εὑρέθησαν καὶ πλεῖσται ἁπλαῖ ταφαί, κεραμοσκεπεῖς τινες τάφοι, ὡς καὶ ταφὴ ἐν πίθῳ μικροῦ παιδὸς ἐν ἐπαφῇ μὲ ἕνα τῶν πωρίνων τάφων.

Οἱ νεκροὶ ἦσαν ἐκτερισμένοι μὲ πλῆθος ἀγγείων, Ἑλληνιστικῆς κυρίως ἐποχῆς καί τινων παλαιοτέρων, καθὼς καὶ μὲ ἄλλα μικροαντικείμενα. Ἡ σωρεία τῶν ὀστῶν ἀποδεικνύει ὅτι οὗτοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ διαδοχικὰς ταφάς. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ἡ χρονολογικὴ διαφορὰ τῶν ἀγγείων τοῦ αὐτοῦ τάφου. Συνελέγησαν ἀρκετὰ πήλινα εἰδώλια γυναικεῖα, κακῆς ὀπτήσεως καὶ τετριμμένα. Εὑρέθη ἐπίσης πληθώρα δακρυδόχων καὶ ἀρκετὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα.

Ἐκτὸς τοῦ χώρου, τοῦ ὁριζομένου διὰ τῶν τοίχων Τ1 καὶ Τ2, νοτίως δὲ καὶ πέριξ αὐτοῦ, ἀνεσκάφησαν ἐπίσης τάφοι, ὅλοι κεραμοσκεπεῖς πλὴν ἑνὸς ἐκ πωρίνων πλακῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου συνελέγη καὶ χαλκοῦν κάτοπτρον, ἀκόσμητον. Κάτωθι τῶν τάφων ἀπεκαλύφθη τὸ στερεὸν ἔδαφος, ἐκ φυσικῶν χαλίκων.

Ἡ ἔκθεσις συνετάγη βάσει τῆς ὑποβληθείσης ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Ὀ. Δακουρᾶ ἐκθέσεως.

Ὁδὸς Ἀτρέως (οἰκόπεδον Σπ. Κώρου)

Λόγῳ τῆς σημασίας τοῦ χώρου, ὅπου κατὰ τὸ 1966 εἶχον εὑρεθῆ πωρόλιθοι ἀνήκοντες καταφανῶς εἰς ναϊκὸν κτίσμα, ἀπεφασίσθη ἡ διενέργεια ἀνασκαφῆς. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ ἐπιφανειακαὶ ἐνδείξεις (ὕπαρξις μεγάλων τεμαχίων ψηφιδωτῶν ἐντειχισμένων εἰς τὸν πλίνθινον περίβολον τῆς συγχρόνου οἰκίας) ἀπεδείκνυον τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίων. Ἤδη, κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς, ἦσαν ὁραταὶ ἐντὸς τῶν διανοιγέντων ὑπὸ τοῦ ἰδιώτου πεδίλων αἱ οἰκοδομικαὶ φάσεις (ἐπεβεβαιώθησαν καὶ ἀνασκαφικῶς), ἐξικνούμεναι ἀπὸ τῶν Ἑλληνιστικῶν μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Μόνον τὰ ἀνώτερα στρώματα περιελάμβανον μεταγενεστέρων χρόνων ἐπίχωσιν.

Εἰς βάθος 0.60 μ. ὑπῆρχε στρῶμα περιέχον κεράμους. Τοῦτο διέσχιζον δύο ἀγωγοί, ἐξ ἀργῶν λίθων ὁ εἷς καὶ ἐκ σωλήνων ὁ δεύτερος. Ἀπὸ βάθους 0.60 - 0.85 μ. ἐνεφανίσθησαν τοῖχοι ἐκ μεταγενεστέρων μετατροπῶν τοῦ ἀρχικοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον πατεῖ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐν μέρει καὶ φαίνεται ὅτι καὶ αὐτὸ εἶναι μετασκευὴ τοῦ παλαιοτέρου κλασσικοῦ ναοῦ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ κυρίως κτηρίου εὑρίσκονται εἰς βάθος 1.85 - 2 μ. ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἐπιφάνειαν καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ κανονικῶς λαξευμένους πωρολίθους (Πίν. 108 β). Ἄνωθεν αὐτῶν ὑπῆρχε στρῶμα ἐκ θρυμματισμένων πωρολίθων. Ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχει στρῶμα « μπάζων » καὶ στρῶμα καταστροφῆς. Μεταξὺ τῶν δαπέδων εὑρέθησαν θαλάσσια ὄστρεα. Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ εἶχον πλάτος 2 μ. καὶ ἀπετελοῦντο ἀπὸ μίαν σειρὰν πωρολίθων, διαστ. 1.30 × 0.70 μ., τοποθετημένων ἀνὰ δύο καθέτως καὶ ὁριζοντίως ἐναλλάξ. Ὁ βαθύτερος δόμος προεξέχει κατὰ 0.47 μ. τοῦ πρώτου καὶ ἔχει ὕψος 0.35 μ. Οὗτος εἶναι θεμελιωμένος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Μὲ τὴν διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν (κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1972) ἦτο πλέον σαφὲς ὅτι πρόκειται περὶ ναϊκοῦ κτηρίου μὲ κανονικὸν προσανατολισμόν, τὸ ὁποῖον ὑπέστη μετασκευὴν διὰ νὰ καλυφθῇ τελικῶς ὑπὸ μεταγενεστέρων κτισμάτων καὶ δικτύου ἀγωγῶν διαφόρων ἐποχῶν.

Τὸ ἀνευρεθὲν παχὺ στρῶμα καταστροφῆς δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἔχει σχέσιν μὲ τὸν πώρινον ναόν. Πάντως εἶναι βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς τῶν σημαντικῶν ἱερῶν τοῦ Ἄργους, ἴσως τῆς Δήμητρος ἢ τῆς Ἥρας Ἀνθείας. Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἀναφέρονται ἐλεφάντινον πλακίδιον μὲ ἀνάγλυφον γυναικείαν μορφὴν (Πίν. 109 α) καὶ μαρμαρίνη κεφαλὴ ἀγαλματιδίου (Μίθρα;) (Πίν. 108 α).

Πάροδος Θεάτρου 6 (οἰκόπεδον Εὐαγγ. Κώρου)

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ἰσχυροῦ συνδετικοῦ, ὡς καὶ τεμάχια ψηφιδωτοῦ.

Τὸν χῶρον κατελάμβανον διαδοχικῶς τὸ οἰκοδόμημα Α, τοῦ ὁποίου ἐσώζοντο οἱ τρεῖς τοῖχοι καὶ τμῆμα τοῦ δαπέδου αὐτοῦ ἐκ μεγάλων τετραγώνων πλακῶν.

Εἰς παλαιοτέραν φάσιν ἀνήκει ἐπίμηκες ὀρθογώνιον κτίσμα (οἰκοδόμημα Β). Τούτου ἀπεκαλύφθησαν οἱ τέσσαρες τοῖχοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Δ. φέρει δύο ἀνοίγματα θυρῶν.

Εἰς προγενεστέραν φάσιν τοῦ οἰκοδομήματος Β ἀνήκουν δύο παλαιότεροι τοῖχοι καὶ εἰς ἔτι παλαιοτέραν τὸ εὑρεθὲν τμῆμα ψηφιδωτοῦ. Τοῦτο

σχετίζεται μὲ δύο ὑπὸ τὸ οἰκοδόμημα Α ἀποκαλυφθέντας τοίχους.

Τὸ ψηφιδωτὸν φέρει μεγάλας φθορὰς καὶ διασώζει μόνον παραστάσεις ρόμβων καὶ ἐπαλλήλων κύκλων.

Οἰκία Ἀναστασίου

Ἠρευνήθη ὁ διαμέτρου 2 μ. βόθρος τῆς οἰκίας, ἀπεκαλύφθη δὲ εἰς βάθος 1.65 μ. ἡμικατεστραμμένος τοῖχος (1), μήκ. 0.60, πλ. 0.60, σωζ. ὕψ. 0.90 μ., μεταγενεστέρων χρόνων. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος πρὸς τὴν Β. πλευρὰν ἀπεκαλύφθη ἕτερος τοῖχος (2), μήκ. 2 καὶ πλ. 0.50, σωζ. ὕψ. 0.90 μ.

Εἰς βάθος 1.95 μ. ὑπῆρχε παχύτατον δάπεδον ἐξ ἐνισχυμένου κονιάματος.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἔφθασε μέχρι βάθους 4.60 μ., ὅπου εὑρέθησαν πλὴν ὀστράκων τρία πήλινα πηνία.

Πάροδος Τριπόλεως - Πλατεῖα Συνοικισμοῦ (οἰκόπεδον Παντελῆ)

Ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τοῖχον, συνελέγησαν δὲ ὄστρακα, ἐν οἷς καὶ ἓν ΜΕ, μικρά τινα εὑρήματα, δύο νομίσματα καὶ τεμάχιον κονιάματος καὶ ἕτερον ἐξ ὑάλου. Ἡ περιοχὴ εἶχε παραβιασθῆ κατὰ τὴν διάνοιξιν καταφυγίου εἰς τὸν Β΄ παγκόσμιον πόλεμον.

Πάροδος Τριπόλεως (οἰκόπεδον Δημ. Δριμούρα)

Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη εἰς τὸ Δ. ἐλεύθερον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου.

Ἐχαράχθησαν τέσσαρες τομαί (Α, Β, Γ, Δ), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Α εἰς τὸ Β. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου οὐδὲν ἐνεφάνισε, πλὴν ὀστράκων καὶ στρώματος μὲ τεμάχια κονιάματος, εἰς βάθος 1.40 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησε μέχρι βάθους 3.20 μ., ὅπου ἐνεφανίσθη τὸ φυσικὸν ἔδαφος. Ἐκ τοῦ τελευταίου στρώματος, εἰς βάθος 2.70 - 3.20 μ., συνελέγησαν ΜΕ ὄστρακα.

Πρὸς Ν. τῆς τομῆς Α, εἰς τὰς τομὰς Β, Γ, Δ, ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι τινὲς εἰς διαφορετικὰ ἐπίπεδα. Οἱ τοῖχοι 1, 2, 3, 4 ἀποτελοῦν τὰς πλευρὰς ἑνὸς δωματίου (εἰς βάθος 0.45 - 0.50 μ.). Εἶναι προχείρου κατασκευῆς ἐκ λίθων καὶ κεράμων (Πίν. 108 γ).

Βαθύτερον τῶν τοίχων τούτων, εἰς βάθος 0.85 μ., εὑρίσκεται ἕτερος τοῖχος (5), ὁ ὁποῖος εἶναι ἄγνωστον εἰς ποῖον οἰκοδόμημα ἀνήκει, καὶ εἰς βάθος 1.75 μ. οἱ τρεῖς τοῖχοι δωματίου (3, 6, 7), οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος ἐπὶ ὑποθεμελιώσεως διὰ πλίνθων. Τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου τούτου εἶναι ἐστρωμένον διὰ κονιάματος καὶ ἡ ὑποδομή του ἀποτελεῖται ἐκ παχυτάτου στρώματος λίθων καὶ κεράμων. Οἱ τοῖχοι ἐκτείνονται πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου δὲν ἐπεξετάθη ἡ ἀνασκαφή.

Οἱ ὑψηλότερον εὑρισκόμενοι τοῖχοι ἀνήκουν πιθανῶς εἰς κτήρια τῶν νεωτέρων χρόνων, οἱ δὲ βαθύτερον ἀνήκουν ἴσως εἰς τὴν ὑστέραν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν.

Τὰ εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἦσαν ἀξιόλογα.

Ἡ ἔκθεσις συνετάγη κατὰ τὴν ὑποβληθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Ὄ. Δακουρᾶ.

Ὁδὸς Τριπόλεως 13 (οἰκόπεδον Κουτσοπούλου)

Τὸ οἰκόπεδον (διαστ. 7 × 5 μ.) κεῖται ἐπὶ τῆς πρώτης παρόδου τῆς ὁδοῦ Τριπόλεως ἀριθ. 13.

Εἰς δύο πρὸς Β. πέδιλα θεμελιώσεως ἐνεφανίσθησαν οἱ ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ κουρασανίου κατεσκευασμένοι τοῖχοι ἀψιδωτοῦ οἰκοδομήματος. Διὰ γενομένης ἀνασκαφῆς εἰς τὸ ἐλεύθερον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ἁψὶς συνεχιζομένη κάτωθι τοῦ ἀσκάπτου — καὶ μὴ δυναμένου νὰ σκαφῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος λόγῳ τῶν παρακειμένων κτισμάτων — χώρου.

Τὸ τόξον τῆς ἁψῖδος εἶναι πρὸς ΒΑ., εἰς τὸ ἐσωτερικὸν δὲ αὐτῆς ἀπεκαλύφθησαν δύο δάπεδα. Τὸ α΄ ἐκ τούτων εὑρίσκεται εἰς βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τῶν τοιχωμάτων τῆς ἁψῖδος, ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὰ ἀκανόνιστα τεμάχια πηλίνων πλακῶν καὶ σώζεται μερικῶς. Τὸ β΄ εἶναι εἰς βάθος 1.25 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἐκ μεγαλυτέρων διαστάσεων πλακῶν.

Ὑπὸ τὸ α΄ δάπεδον διατηροῦνται λείψανα ἐπιχρίσματος τοίχου ἐκ κουρασανίου καὶ οἰκοδομικὰ «μυστρίσματα» ἐπ' αὐτοῦ. Τὸ πλάτος τοῦ τοίχου τῆς ἁψῖδος εἶναι 1 μ., τὸ δὲ ἄνοιγμα αὐτῆς (τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματός της) 5.75 μ.

Εἰς τὴν Ν. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη, εἰς μῆκος 1.75 μ., τμῆμα σειρᾶς λιθίνων πλακῶν, πλ. 0.30 μ., ἐν εἴδει χορδῆς τῆς ἁψῖδος.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ κτηρίου, οὐδὲν δύναται μετ' ἀσφαλείας νὰ λεχθῇ, λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς ἀπουσίας χαρακτηριστικῶν εὑρημάτων (ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἀλλὰ ἀρκετὰ ὑπὲρ τὸ δάπεδον εὑρέθη μικρὸν ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον μὲ παράστασιν καθημένης Κυβέλης).

Πιθανῶς τὸ κτήριον ἀνήκει εἰς συγκρότημα ρωμαϊκῶν λουτρῶν, ἡ ὕπαρξις τῶν ὁποίων εἶναι συνήθης εἰς τὴν πέριξ περιοχήν.

Ἡ ἔκθεσις συνετάγη κατὰ τὴν ὑποβληθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐποπτευούσης τὰς ἐργασίας ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ὄ. Δακουρᾶ καὶ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Χαρ. Κριτζᾶ ἔκθεσιν.

Ὁδὸς Ἁγίου Γεωργίου 3 (οἰκόπεδον Στράγκα)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς τὰς Ν. ὑπωρείας τῆς Λαρίσης καὶ εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου πολλάκις εἶχον ἐμφανισθῆ τάφοι εἰς συγκροτήματα καὶ πυκνῶς παρ' ἀλλήλους κείμενοι.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε τάφους πυκνῶς παρ' ἀλλήλους κειμένους, διαφόρων ἐποχῶν (Σ χ έ δ. 23). Ἐκ τῶν ἓξ ἀνευρεθέντων δύο ἦσαν κεραμοσκεπεῖς καὶ δύο ἀρχαϊκοὶ πίθοι. Ἐκ τούτων ὁ III παρουσίασε τρεῖς φάσεις: μίαν ἀρχαϊκὴν καὶ δύο ἑλληνιστικάς. Ἐξ αὐτοῦ περισυνελέγησαν δακρυδόχοι, ἀμφορίσκοι, ἀγγεῖον εἰς τεμάχια, λεκανὶς ἀνοικτὴ περιέχουσα τρία ὠά, ἅπαντα Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ χρῆσις τοῦ ἀρχαϊκοῦ πίθου δι' ἑλληνιστικὴν ταφὴν εἶναι γνωστή.

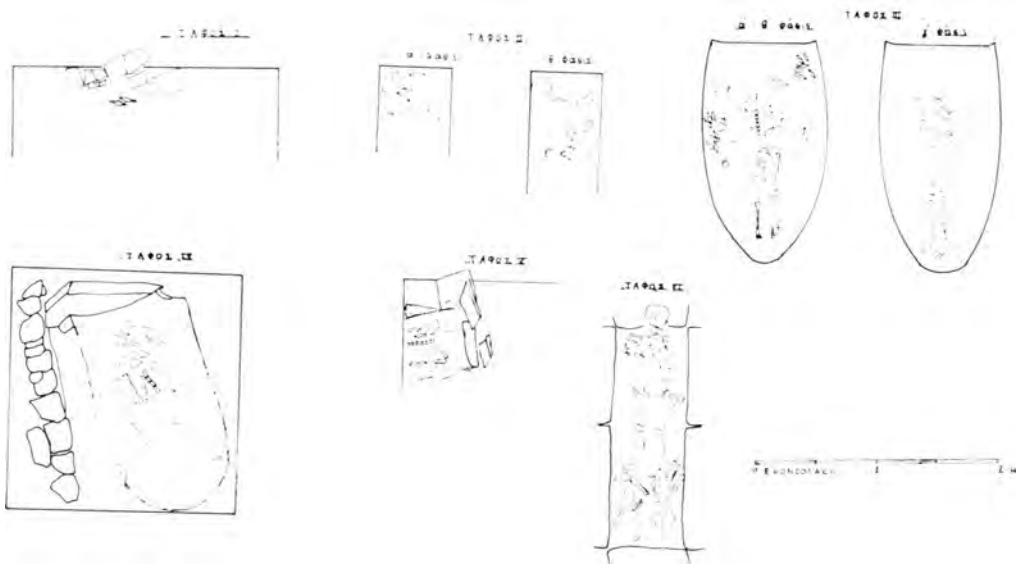
Ὁ τάφος II παρουσίασεν ὁμοίως δύο φάσεις. Ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἀγγείων εἰς τὴν α΄ φάσιν ἀνήκουν δακρυδόχοι καὶ λάγηνος, εἰς δὲ τὴν β΄ δακρυδόχοι, σιδηρᾶ στλεγγὶς καὶ ἀγγεῖα.

Ὁ τάφος IV εἶχε δύο φάσεις ἀντιπροσωπευούσας μεταγενεστέραν χρῆσιν.

Ὁδὸς Ἁγίου Γεωργίου 7 (οἰκόπεδον Ζαχ. Τούμπανου)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τὸ οἰκόπεδον Στράγκα καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ ἀνευρεθέντες ἐντὸς αὐτοῦ τάφοι ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ νεκροταφεῖον.

Ἀνεσκάφησαν δύο ταφικοὶ θάλαμοι, εἰς μονωμένος τάφος Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, εἷς πίθος ὁμοίως τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων καί, τέλος, τμῆμα κτηρίου τῆς αὐτῆς ἐποχῆς συνεχιζόμενον ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ἁγίου Γεωργίου. Οἱ δύο ταφικοὶ θάλαμοι (Α, Β) (Π ί ν. 108 δ - στ), συνδεόμενοι πρὸς ἀλλήλους διὰ τοῦ Α. τοίχου τοῦ Α καὶ τοῦ Δ. τοῦ Β, ἀποτελοῦν οὐσιαστικῶς δίδυμον κτιστὸν μνημεῖον καλῆς κατασκευῆς. Οἱ τοῖχοι ἦσαν κτιστοὶ ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων, φέροντες καλῆς κατασκευῆς ἐπίχρισμα. Τοῦτο διατηρεῖ εἰς τινα σημεῖα διακόσμησιν εἰς τὸν θάλαμον Β.

Σχέδ. 23. Ἄργος. Τάφοι ἀποκαλυφθέντες εἰς οἰκόπεδον Στράγκα

Εἰς τὴν εἴσοδον ἔχουν χρησιμοποιηθῆ μονολιθικά, κατώφλιον καὶ παραστάδες. Ὁ θάλαμος Α φέρει πρὸ τῆς προσόψεως, ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου, δύο τετραγώνους ἀντηρίδας ὡς εἶδος προδόμου. Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν θαλάμων κατὰ μῆκος τῶν τοίχων κατελάμβανον σαρκοφάγοι κτισταὶ ἐπιχρισμέναι. Αὗται εἶχον πολλαπλῆν χρῆσιν, ὁμοιάζουσαι πρὸς ὀστεοφυλάκια. Ταφαὶ εὑρέθησαν καὶ ἐξωτερικῶς, πρὸ τοῦ θαλάμου. Ἐκ τῶν ταφῶν προέρχονται τὰ ἐν Π ί ν. 109 β - ε ἀντικείμενα.

Πάροδος Καρατζᾶ (οἰκόπεδον Σιαμπλῆ)

Ἐντὸς τῆς ἐλεγχομένης ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας περιοχῆς τῆς πόλεως τοῦ Ἄργους, εὐθὺς πρὸς Δ. τῶν Δ. ὑπωρειῶν τῆς Ἀσπίδος, καὶ πρὸς Δ. τοῦ οἰκοπέδου Συρεγγέλα

(βλ. ἀνωτέρω σ. 112), εὑρίσκεται τὸ μεγάλων διαστάσεων οἰκόπεδον Σιαμπλῆ.

Εἰς βαθεῖαν τομὴν μεταξὺ τῶν δύο οἰκοπέδων Συρεγγέλα καὶ Σιαμπλῆ, ἀπεκαλύφθη μυκηναϊκὸν στρῶμα. Κατὰ γενομένην δοκιμαστικὴν ἔρευναν εἰς τὸ οἰκόπεδον Σιαμπλῆ ἀπεκαλύφθησαν ἐν ἀφθονίᾳ μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ὡς καὶ ὄστρακα Γεωμετρικῶν καὶ Ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου συνεχίσθη τὸ 1973.

Νέος Κόσμος Ἄργους

Μικρὰ ἀνασκαφὴ ἐγένετο εἰς τὴν οἰκίαν ἀριθ. 34, ὅπου ἐκαθαρίσθη ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος, ἐνῷ εἰς τὴν οἰκίαν ἀριθ. 40 ἀνευρέθη τάφος ἐκ πωρολίθων (διαστ. 0.60 × 1.95, βάθ. 0.65, πάχ. πωρολίθων 0.19 μ.) Ἐκ τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος εὑρέθη διαταραγμένος, ἐξήχθησαν μόνον ὄστρακα μυκηναϊκά, μεγάλοι χάλικες καὶ κατὰ διαστήματα μεγάλοι λίθοι.

Ὁδὸς Γούναρη 54 (οἰκόπεδον Γ. Κούγια)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων πρὸς ἐπέκτασιν οἰκίας ἀνεφάνησαν τοῖχοι, τῶν τελευταίων Ρωμαϊκῶν χρόνων, οἱ ὁποῖοι ἐπεκτείνοντο ἐφ' ὅλοκλήρου τοῦ ἐλευθέρου χώρου τοῦ οἰκοπέδου. Μεταξὺ τῶν ἀνευρεθέντων τοίχων ἐνεφανίσθη ἕτερος ἐκ μεγάλων κυβολίθων. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος. Τὰ εὑρήματα τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων εἶναι ὄστρακα, Ρωμαϊκῶν καὶ Βυζαντινῶν χρόνων.

ΠΑΛΑΙΑ ΑΣΙΝΗ

Οἰκόπεδον Βλάμου - Μπογιατζῆ

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ἀνασκαφέντος κατὰ τὸ 1969 οἰκοπέδου Μπρουμίδου, ὅπου εὑρέθησαν ΜΕ τάφοι, καὶ τοῦ ἐναντι οἰκοπέδου Κ. Καρμανιόλα, ἔνθα ἐπεσημάνθη ἡ κάτω πόλις τῆς Ἀσίνης (βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 158).

Ἡ ὀλιγοήμερος ἀνασκαφὴ διὰ πέντε τομῶν ἐπαλήθευσε καὶ ἐνταῦθα τὴν ὕπαρξιν μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ.

Εἰς τὴν πρώτην τομήν, ἀπὸ Β. πρὸς Ν., εὑρέθη μυκηναϊκὸς τοῖχος (Τ1), εἰς βάθος 0.40 - 0.45 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, μὲ κατεύθυνσιν Β.- Ν.

Ἐν συνεχείᾳ, ἀνευρέθησαν ἀλλεπάλληλοι φάσεις (τοῖχοι 6 - 9) τοῦ αὐτοῦ κτηρίου.

Ἡ τομὴ Β, διανοιγεῖσα κατ' ὀρθὴν γωνίαν εἰς τὸ Ν. τμῆμα τῆς τομῆς Α, ἔδειξε τὴν συνέχειαν τοῦ τοίχου Τ1 καὶ τοὺς συγχρόνους του Τ3 καὶ Τ4 εἰς τὸ αὐτὸ βάθος. Ἡ πρὸς Ν. ἐκβάθυνσις ἔδειξε τὸν τοῖχον Τ5 εἰς βάθος 1.20 μ.

Ἡ τομὴ Γ, μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.- ΝΔ., ἔδωσε μυκηναϊκὰ ὄστρακα καὶ τεμάχιον εἰδωλίου.

Ἡ τομὴ Δ, ἀπὸ Β. πρὸς Ν., παρουσίασε τοιχάριον εἰς βάθος 0.40 μ. καὶ τὴν αὐτὴν ἐπίχωσιν.

Τέλος, εἰς τὴν τομὴν Ε, ἀπὸ ΒΑ.-ΝΔ., εὑρέθησαν δύο τοῖχοι (Τ 11 καὶ Τ 12).

Ὡς εἶχε διαπιστωθῆ, ἡ περιοχὴ ἀποτελεῖ ἕνα τεχνητὸν προϊστορικὸν γήλοφον μεγάλης σημασίας. Εἶναι δυσάρεστον ὅτι τὰ κυρίως ἐνδιαφέροντα στρώματα εὑρίσκονται ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ὕδατος καὶ οὕτω δυσχεραίνεται ἡ ἔρευνα καὶ εἶναι ἀδύνατος ἡ διατήρησις ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΕΓΑΛΑΚΗ

ΑΡΓΟΣ

Κοίτη Χαράδρου ποταμοῦ[1]

Τὸν Ἰανουάριον 1972, μετὰ ἀπὸ καταστρεπτικὰς πλημμύρας τοῦ ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ Ἄργους ρέοντος χειμάρρου Χαράδρου (σημ. Ξεριᾶς), ἀνεφάνησαν εἰς τὴν κοίτην του πολλοὶ τάφοι καὶ ὡρισμένα κτήρια. Οἱ πλεῖστοι τῶν τάφων παρεσύρθησαν ἀπὸ τὴν ὁρμὴν τῶν ὑδάτων (τὰ ὁποῖα ἄλλωστε παρέσυραν καὶ μέρος τῆς σιδηροδρομικῆς γεφύρας), ἡ δὲ ἀνασκαφὴ τῶν ὑπολοίπων ὑπῆρξε κυριολεκτικῶς σωστική[2].

Ὁ βορειότερος ἐκ τῶν τάφων (τῆς ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῆς) ἀπεκαλύφθη περὶ τὰ 300 - 400 μ. βορείως τῆς σιδηροδρομικῆς γεφύρας. Ἦτο κτιστὸς λακκοειδὴς (ἐσωτ. διαστ. 1.40 × 1.90 μ.), κεκαλυμμένος μὲ μεγάλας ἀκατεργάστους πλάκας. Αἱ μακραὶ πλευραὶ παρουσίαζον ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς τὰ μέσα. Ἡ Ν. στενὴ πλευρὰ ἦτο ἐξ ἀργολιθοδομῆς, ἐνῷ αἱ τρεῖς ἄλλαι εἶχον «ὀρθοστάτας» ἐξ ὀγκωδῶν καὶ ἀνωδομὴν ἐκ πλακοειδῶν λίθων. Ὁ τάφος εἶχε διαταραχθῆ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, οἱ ὁποῖοι εὐτυχῶς δὲν ἔφθασαν εἰς τὸ μέγα σχετικῶς βάθος (1.20 μ.) τοῦ στρώματος τῶν ταφῶν. Εἰς τὸ μέσον τοῦ τάφου εὑρέθησαν

1. Ὁ ὑπογραφόμενος θεωρεῖ ὑποχρέωσίν του νὰ εὐχαριστήσῃ καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτὴν τὴν Ἔφορον κ. Εὐαγγ. Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη διὰ τὴν ἐν γένει ὑποβοήθησιν εἰς τὸ ἀνασκαφικὸν ἔργον καὶ τὰς χρησίμους ὑποδείξεις της. Εὐχαριστεῖ ἐπίσης τὰς μετ' αὐτοῦ συνεργασθείσας ἀρχαιολόγους - ἐπιστημονικοὺς βοηθοὺς Ἑλ. Κονσολάκη - Γιαννοπούλου, Ἑλ. Παλαιολόγου καὶ Ὄ. Δακουρᾶ, διὰ τὴν συνδρομὴν των εἰς ἐνίας τῶν ἀνασκαφῶν. Εὐχαριστίαι ἀπευθύνονται τέλος πρὸς τοὺς φύλακας Ἀρχαιοτήτων Ἄργους καὶ τοὺς ἐργατοτεχνίτας τῶν ἀνασκαφῶν διὰ τὴν ἀγάπην, μὲ τὴν ὁποίαν περιβάλλουν τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰς προσπαθείας τὰς ὁποίας καταβάλλουν διὰ τὴν διάσωσίν των.

2. Περὶ πλημμυρῶν εἰς Χάραδρον καὶ ἀποκαλύψεως ἀρχαίων βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 93, ἀριθ. 5 καὶ ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 126.

ἐλάχιστα ὀστᾶ σκελετοῦ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν., ἐκτερισμένου διὰ μικρᾶς πρόχου. Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ τάφου ἦσαν συσσωρευμένα ὀστᾶ ἑτέρας ταφῆς καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἰδώλιον τύπου Φ, ἀμφορίσκος, κύλιξ μὲ χαμηλὸν πόδα, μικρὰ πρόχους καὶ ψευδόστομος ἀμφορίσκος (Πίν. 110 γ).

Περὶ τὰ 30 μ. ΝΔ. τοῦ ἀνωτέρω, εὑρέθη μικρὸς κιβωτιόσχημος τάφος μὲ ἀκτέριστον συνεσταλμένον σκελετόν, μᾶλλον ΜΕ χρόνων.

Περὶ τὰ 80 μ. νοτίως τῆς γεφύρας, παρὰ τὴν Δ. ὄχθην, περισυνελέγησαν τεμάχια δύο μικρῶν γραπτῶν γεωμετρικῶν πίθων, ἐνῷ εἰς τὸ κέντρον τῆς κοίτης εὑρέθη σύγχρονός των μέγας πίθος κενός. Παρὰ αὐτὸν ὑπῆρχον δύο κτιστοὶ (ὁ εἷς διὰ κεραμίδων καὶ ὁ ἄλλος διὰ πλακῶν) τάφοι, Ἑλληνιστικῶν μᾶλλον χρόνων, μὲ πολλαπλᾶς ταφὰς ἀκτερίστους.

Ὀλίγον νοτιώτερον εὑρέθη ὀρθογώνιος λάκκος, κεκαλυμμένος μὲ τέσσαρας πηλίνας πλάκας, ὅστις περιεῖχεν ἀκτέριστον σκελετόν, Ὑστεροκλασσικῶν μᾶλλον χρόνων. Ἄνευ εὑρημάτων ἦσαν ὁμοίως καὶ ἕτεροι δύο λάκκοι. Ἀντιθέτως, πλουσιώτατος ἦτο ὁ ἐκ κεραμίδων καὶ πλακῶν (διὰ κάλυψιν) τάφος παιδίσκης, περὶ τὰ 100 μ. βορείως τῆς συμβολῆς τῆς ὁδοῦ Ἥρας καὶ τοῦ ποταμοῦ, ἀνήκων εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Πλὴν εἴκοσι πέντε δακρυδόχων, εὑρέθησαν ἔνδεκα ἄλλα ἀγγεῖα (πινάκια, κύαθοι, ἀλάβαστρα, κρατηρίσκοι κλπ.), τινὰ μὲ χαρακτηριστικὴν ἐπικασσιτέρωσιν (Πίν. 110 δ). Ἄλλα κτερίσματα ἦσαν: ὑάλιναι μικροσκοπικαὶ ψῆφοι ὄρμου, δύο μολύβδινοι ἐπίχρυσοι δακτύλιοι, ὑάλιναι ἄτρητοι ψῆφοι καὶ ἀστράγαλος (παίγνιον) καὶ 3 - 4 ὡραῖα γυναικεῖα εἰδώλια (Πίν. 110 α - β, 111 α - β).

Ἠρευνήθησαν προσέτι ἔνδεκα ταφικοὶ πίθοι, οἱ πλεῖστοι ἡμικατεστραμμένοι, Γεωμετρικῶν χρόνων, διάσπαρτοι μεταξὺ τῆς σιδηροδρομικῆς γεφύρας καὶ 200 μ. νοτίως αὐτῆς.

Ἀκόμη νοτιώτερον, ἐκαθαρίσθησαν τὰ πενιχρὰ λείψανα δύο κατασκευῶν τοῦ Ε΄ ἢ ΣΤ΄ μ.Χ. αἰ., πιθανώτατα οἰκιῶν.

Ἡ ὕπαρξις τάφων καὶ κτισμάτων εἰς τὴν σημερινὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ μαρτυρεῖ, ὅτι οὗτος ἔρρεε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς ἄλλο σημεῖον.

Ὁδὸς Θεάτρου 49 (οἰκόπεδον Γ. Ποντίκη)

Τὸ οἰκόπεδον Ποντίκη εὑρίσκεται εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Θεάτρου καὶ Φείδωνος, ἤτοι περὶ τὰ 200 μ. ἀνατολικῶς τῶν μεγάλων θερμῶν. Αἱ ἀνασκαφικαὶ τομαὶ συνέπεσαν βασικῶς μὲ τὰ σκάμματα τῆς θεμελιώσεως, διευρυνθέντα (Σχέδ. 1).

Ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, αἱ ὁποῖαι εἰς ἓν σημεῖον κατέστη δυνατὸν νὰ παρακολουθηθοῦν μέχρι τοῦ ἐντυπωσιακοῦ βάθους τῶν 6 μ. (βλ. Σχέδ. 1, παρὰ τὸν τάφον 1), ἐφάνη ὅτι ὁ χῶρος ἦτο ἐν χρήσει ἀπὸ τῶν μέσων Γεωμετρικῶν χρόνων καὶ ἑξῆς, σχεδὸν ἄνευ διακοπῆς.

Κατὰ τοὺς Κλασσικοὺς χρόνους ἡ περιοχὴ ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐν χρήσει μέχρι καὶ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Τὸ γεγονὸς εἶναι ἀξιοσημείωτον, δοθείσης τῆς μικρᾶς σχετικῶς ἀποστάσεως ἀπὸ τῆς θεωρουμένης Ἀγορᾶς τῆς πόλεως.

Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι εἶναι:

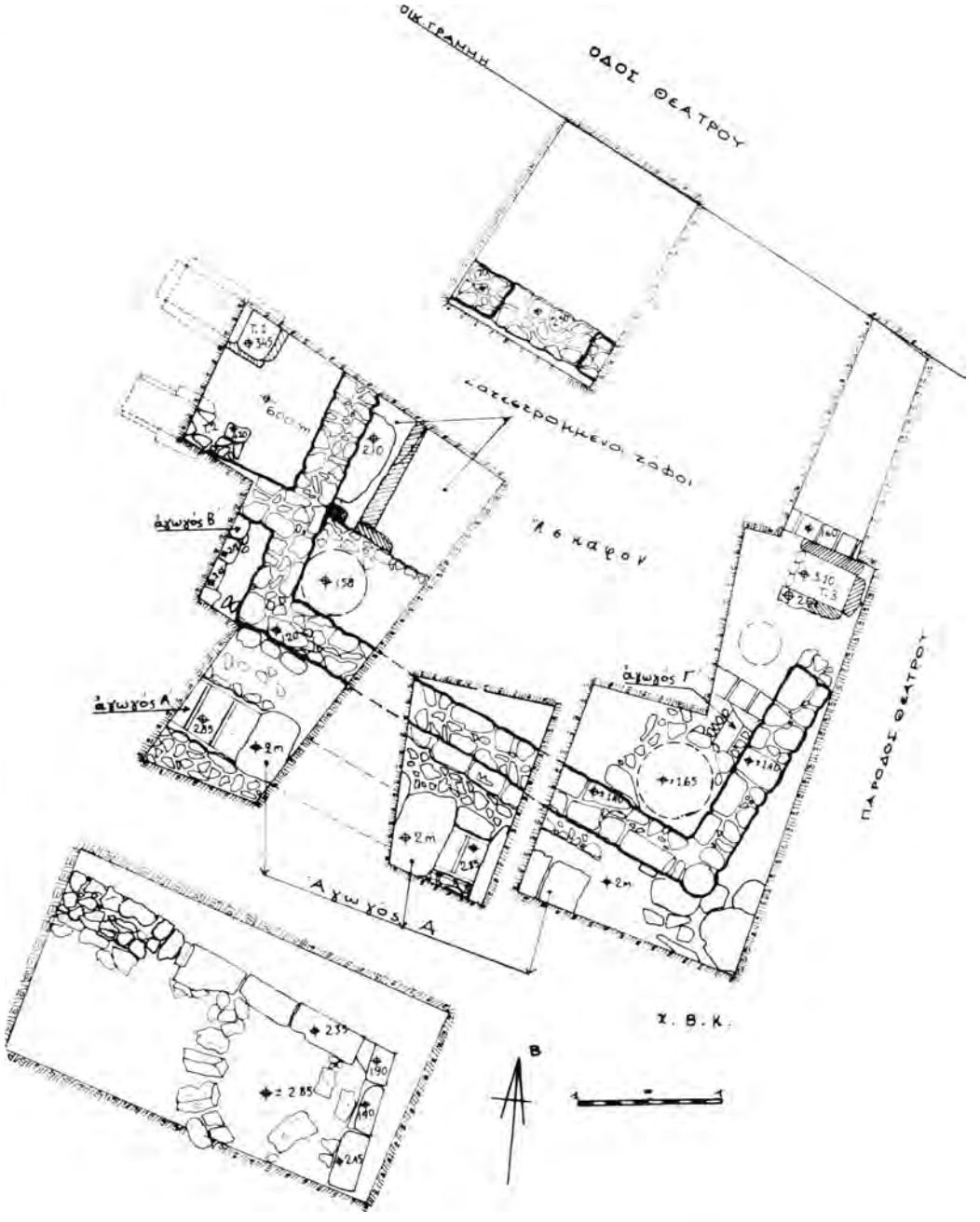
Τάφος 1 (Τ. 1) ἐκ πωρίνων πλακῶν, Ὑστεροκλασσικῶν χρόνων. Περιεῖχε νεκρὸν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α., εἰς τὴν σιαγόνα τῆς ὁποίας ὑπῆρχε χαλκοῦν νόμισμα καὶ δεξιὰ αὐτῆς σιδηρᾶ στλεγγίς.

Τάφος 2 (Τ. 2) κεραμοσκεπὴς λάκκος, μὲ τμῆμα τῶν πλευρικῶν τοιχωμάτων ἐπενδεδυμένον διὰ κεραμίδων καὶ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν. Περιεῖχε νεκρὸν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. καὶ παρ' αὐτὴν μελαμβαφῆ κοτύλην, Κλασσικῶν χρόνων.

Τάφος 3 (Τ. 3) ἐκ πωρίνων πλακῶν, διαταραγμένος. Κατὰ χώραν εὑρέθησαν ὀστᾶ τῶν ποδῶν νεκροῦ, ἐνῷ μεταξὺ τῶν διαταραγμένων ὀστῶν εὑρέθησαν σιδηροῖ ἧλοι, σιδηραῖ χαλκοκέφαλοι περόναι καὶ ἀργυροῦν νόμισμα. Πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Κατὰ τὴν διάνοιξιν τοῦ πεδίλου εὑρέθη ὑπεράνω τοῦ τάφου θραῦσμα ἐπιτυμβίου στήλης εἰς β΄ χρῆσιν μὲ τὴν ἐπιγραφήν (Πίν. 111 γ):

Μυρτίλε
χαῖρε

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχον εἰς ἢ δύο τάφοι ἐκ πωρίνων πλακῶν ἀνατολικῶς τοῦ τάφου 1, χαρακτηριζόμενοι ὡς κατεστραμμένοι τάφοι, οἱ ὁποῖοι διεταράχθησαν κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν μεσαιωνικοῦ τοίχου ἐπ' αὐτῶν (βλ. κατωτ.). Εἰς τὴν ἐπίχωσίν των εὑρέθησαν τετριμμένα ὀστᾶ, τεμάχια δακρυδόχων, τεμάχια εἰδωλίων καὶ ζωδίων, ἐνῷ δυτικῶς τοῦ τοίχου, ὅπου ὑπῆρχον ὡσαύτως ὀστᾶ, ἀνευρέθησαν δακρυδόχος, μικρὸν πήλινον θεατρικὸν προσωπεῖον (Πίν. 112 α) καὶ δύο συνανήκοντα θραύσματα κρατῆρος μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις (Πίν. 112 δ). Εἰκονίζεται ἡ σκηνὴ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ (δὲν ἐσώθη) παραδόσεως τοῦ βρέφους Διονύσου εἰς τὸν Παπποσιληνὸν καὶ τὰς

ΟΔΟΣ ΘΕΑΤΡΟΥ
ΟΙΚ. ΓΡΑΜΜΗ
Κατεστραμμένοι τάφοι
Λάκκος
ΠΛΑΤΕΙΑ ΘΕΑΤΡΟΥ
Αχωχος Α
Αχωχος Β
Αχωχος Γ
Αχωχος Α
Τ. 1
Τ. 2
Τ. 3
Τ. 4
Τ. 5
Τ. 6
Τ. 7
Τ. 8
Τ. 9
Τ. 10
Τ. 11
Τ. 12
Τ. 13
Τ. 14
Τ. 15
Τ. 16
Τ. 17
Τ. 18
Τ. 19
Τ. 20
Τ.

Νύμφας[3]. Τὸ θεῖον βρέφος γυμνὸν (τμῆμα ὑφασματος καλύπτει μερικῶς τοὺς πόδας) πατεῖ ἐπὶ κυλινδρικοῦ βωμοῦ ἐπεστρωμένου μὲ παρδαλίδα καὶ τείνει τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Παπποσιληνόν, ὅστις ἀνοίγει τὰς ἀγκάλας, ἔχων ἐπὶ τῶν χειρῶν ὕφασμα, τὸ ὁποῖον περιβάλλει μερικῶς τὸν θεόν. Ὁ γέρων Σιληνὸς εἶναι γενειῶν, στεφανωμένος μὲ κισσόν, ἐζωσμένος μὲ ἱμάτιον καὶ φέρει ὑψηλὰ ὑποδήματα. Δεξιὰ σώζεται μορφὴ Μαινάδος μὲ μακρὰν κόμην καὶ ἀραχνοῦφαντον χιτῶνα, ἐπὶ τοῦ ὤμου τῆς ὁποίας ὑπάρχει παρδαλίς. Ἡ Μαινὰς εἶναι εἰς κατάστασιν ἐκστάσεως καὶ παίζει δίαυλον. Ἡ παράστασις στέφεται μὲ κληματίδα, φυομένην ὄπισθεν τῆς Μαινάδος. Ἐκ τῶν εὑρημάτων ὁ τάφος πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς πρωίμους Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἡ δὲ ἀνεύρεσις θεατρικοῦ προσωπείου καὶ ἀγγείου μὲ διονυσιακὴν σκηνὴν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι πρόκειται διὰ τάφον διονυσιακοῦ τεχνίτου.

Εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ τμῆμα κτίσματος ἐκ λαξευτῶν ἀσβεστολίθων, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη εἰς τὸ νοτιώτερον σκάμμα τοῦ οἰκοπέδου. Μὲ τὸ κτίσμα συνεδέετο δάπεδον εἰς βάθος 2.85 μ., εἰς τὸ ὁποῖον ἀνευρέθησαν θραύσματα ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, διάτρητα πώματα καὶ ἄλλη ἀκόσμητος κεραμεική, μαρτυροῦσα μίαν μᾶλλον βιοτεχνικὴν χρῆσιν διὰ τὸ κτίσμα. Εἰς τοὺς μέσους Βυζαντινοὺς χρόνους ὁ Β. τοῖχος τοῦ κτίσματος, ἐπεκταθείς, ἐχρησίμευσεν ἐν μέρει ὡς ὑποθεμελίωσις πενιχρᾶς κατασκευῆς μὲ ὀστρακάσβεστον (κουρασάνι).

Εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους θὰ πρέπει νὰ ἀναχθῇ ἡ κατασκευὴ μεγάλου κτιστοῦ ὀχετοῦ (βλ. Σχέδ. 1, ἀγωγὸς Α) μὲ δάπεδον ἐκ κεραμίδων καὶ κάλυψιν ἐκ λαξευτῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν εἰς β΄ χρῆσιν. Θραύσματα λύχνων « βορειοαφρικανικοῦ » τύπου πιστοποιοῦν ὅτι ἡ χρῆσις του ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ ΣΤ΄ - Ζ΄ μ.Χ. αἰ. Εἰς τὸν ἀγωγὸν συνέβαλλον δύο δευτερεύοντες.

Τέλος, εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Ι΄- ΙΑ΄ αἰ.) ἀνήκει κτήριον ἐκ δύο τοὐλάχιστον χώρων, τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος ἀνευρέθη εἰς τὸ βορειότερον σκάμμα τοῦ οἰκοπέδου. Διὰ τὴν κατασκευήν του ἐχρησιμοποιήθη, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἀρχαῖον ὑλικὸν εἰς β΄ χρῆσιν (πώρινοι κίονες, διαμ. 0.37 μ., καὶ μαρμάρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον). Εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀνήκουν καὶ δύο κυκλικαὶ βάσεις κλιβάνων εἰς τὰς γωνίας τοῦ οἰκοδομήματος.

Τὰ ἀρχαῖα διετηρήθησαν διὰ καταχώσεως.

Ὁδὸς Κορίνθου 1 (οἰκόπεδον Βασ. Δοντᾶ)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς κεντρικῆς πλατείας Ἁγ. Πέτρου οἰκόπεδον ἀνεσκάφη τμῆμα τοῦ νεκροταφείου πρωίμων Γεωμετρικῶν χρόνων τῆς περιοχῆς. Εὑρέθησαν τέσσαρες τάφοι καὶ εἰς ἐγχυτρισμός.

Ὁ τάφος 1 ἦτο κιβωτιόσχημος, μὲ δάπεδον ἐκ χαλίκων εἰς βάθος 3.65 μ., περιεῖχε νεκρὸν εἰς συνεσταλμένην στάσιν μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. Ἦτο ἐκτερισμένος μὲ τριφυλλόστομον οἰνοχόην καὶ μόνωτον κύαθον (Πίν. 113 α).

Ὁ τάφος 2 ἦτο ταφὴ ἐν λάκκῳ εἰς βάθος 3.60 μ., ἀνασκαφεῖσα ἐν μέρει. Ἐκαθαρίσθη τὸ ἄνω μέρος σκελετοῦ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. καὶ τὰς χεῖρας ἰσχυρῶς κεκαμμένας ἐπὶ τοῦ στήθους. Κτερίσματα ἦσαν ἀγγεῖον καταστραφὲν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, ἐπὶ ἑκάστου δὲ ὤμου μία σιδηρᾶ χαλκοκέφαλος περόνη.

Ὁ τάφος 3 ἦτο ὁμοίως ἐν λάκκῳ. Εὑρέθησαν ἀκόσμητος ἀμφορεὺς μὲ σφαιρικὴν κοιλίαν καὶ ὁριζοντίους λαβάς, ὅμοιος μεγαλύτερος μὲ καθέτους λαβάς, μόνωτος κύαθος καὶ σιδηροῦν ἐγχειρίδιον ὑπὸ τὸ κρανίον.

Ὁ τάφος 4 ἦτο κιβωτιόσχημος (βάθος δαπέδου 3.45 μ.). Περιεῖχε σκελετὸν εἰς συνεσταλμένην στάσιν, τοποθετημένον διαγωνίως ἐντὸς τοῦ τάφου μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. (Πίν. 113 β). Ἦτο ἐκτερισμένος μὲ τριφυλλόστομον οἰνοχόην, ὀξυπύθμενον πυξίδα καὶ μόνωτον κύαθον. Εἰς τὴν ἐπίχωσίν του εὑρέθησαν τρεῖς πυρῆνες ἐλαιοκάρπου.

Εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ σκάμματος καὶ εἰς βάθος 2.60 - 2.95 μ. εὑρέθη στόμιον καταστραφέντος ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως μικροῦ ταφικοῦ πίθου.

Τέλος, ἐντὸς λάκκου Ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ εἰς

3. Διὰ τὸ θέμα τῆς παραδόσεως τοῦ Διονύσου βρέφους βλ. G. Rodenwaldt, Die Kunst der Antike, Berlin 1927, πίν. 564. Ἐπίσης : Ann Birchall καὶ P. E. Corbett, Greek Gods and Heroes, εἰκ. 10 - 11. Ὁ θεὸς βρέφος ἐπὶ ἀργυροῦ ἀλαβάστρου ἐκ Θεσσαλίας ἐν A.S. Arvanitopulos, Ein thessalischer Gold- und Silberfund, AM 37 (1912), σ. 73 - 118, πίν. III. Ἐπὶ καλυκοειδοῦς κρατῆρος τοῦ ζωγράφου τῆς φιάλης, ἐν Βατικανῷ, Arias - Hirmer, πίν. XLIV. Τὸ αὐτὸ θέμα εἰς μαρμάρινον νεοαττικὸν κρατῆρα τοῦ Σαλπίωνος εἰς τὸ Μουσεῖον Νεαπόλεως, Reinach, Repert. III, σ. 69 καὶ B. Maiuri, Museo Nazionale di Napoli (1957), σ. 66 (παλαιὰ κολυμβήθρα Μητροπόλεως Gaeta). Ὁ Ἑρμῆς μὲ τὸν Διόνυσον βρέφος ἐπὶ ἀναγλύφου ἐκ Ρώμης, G. Zoëga, Die antiken Basreliefe von Rom (1812) πίν. III. Ἀνάλογους μορφὰς θιάσου καὶ κληματίδα βλ. εἰς τὸν μαρμάρινον κρατῆρα μὲ ἀναγλύφους σκηνὰς τοῦ Μουσείου Σπάρτης, ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 103, BCH 85 - II (1961), σ. 685, εἰκ. 10.

βάθος 3 - 3.65 μ., εὑρέθη σωρὸς ἀπορριφθέντων οἰκοδομικῶν μελῶν καὶ τεμαχίων δαπέδου ἐκ κονιάματος.

Πάροδος Ἁγγ. Γεωργαντᾶ 45 (οἰκόπεδον Δημ. Πατούρα)

Ἡ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη κυρίως εἰς τὰ σκάμματα τῶν θεμελίων. Αἱ ἐπιχώσεις ἔδειξαν ὅτι ὁ χῶρος εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἀπὸ τῶν Γεωμετρικῶν χρόνων συνεχῶς. Τρία κλασσικὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα μὲ ἐγχαράξεις εἶναι ἴσως ἔνδειξις ὑπάρξεως πλησίον κάποιου ἱεροῦ, ἐνῷ εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους πρέπει νὰ ἀνήκῃ θραῦσμα πυραύνου μὲ τὴν γνωστὴν προτομὴν γενειῶντος καὶ φέροντος κωνικὸν πῖλον ἀνδρός[4] (Πίν. 114 β).

Τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀντιπροσωπεύουν τμήματα θεμελίων οἰκιῶν δύο τοὐλάχιστον φάσεων: Α΄- Β΄ καὶ Δ΄- Ε΄ μ.Χ. αἰ. Ἐκ τῶν ὀλίγων ἀλλωστε κινητῶν εὑρημάτων μνημονεύεται ὡραῖος κορινθιακὸς λύχνος, τοῦ τέλους τοῦ Β΄ μ.Χ. αἰ., μὲ παράστασιν Ἀρτέμιδος Κυνηγέτιδος καὶ ὑπογραφήν: *Σωτηρίδα*[5] (Πίν. 114 α).

Πάροδος Γούναρη 127 (οἰκόπεδον Ἰω. Σκούρου, πρώην Πιτσικάλη)

Τὸ οἰκόπεδον Σκούρου συνορεύει ἀμέσως μὲ τὴν περιοχήν, ἔνθα ἀνεσκάφη ἡ Ρωμαϊκῶν χρόνων ἔπαυλις μὲ τὰ ψηφιδωτὰ τῶν δώδεκα μηνῶν, τῶν σκηνῶν κυνηγίου καὶ τοῦ τρικλινίου μὲ τὰς διονυσιακὰς σκηνάς[6]. Περιωρισμένη ἔρευνα εἰς τὰ πέδιλα θεμελιώσεως ἀπεκάλυψεν ἐρείπια οἰκίας ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπῆρχον πενιχρὰ βυζαντινὰ κτίσματα. Ἐκ τῶν χωμάτων τῶν ἐκσκαφῶν περισυνελέγη μικρὸν θραῦσμα ἄνω δεξιᾶς γωνίας στήλης ἐξ ἀσβεστολίθου, μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν, τὸ ὁποῖον σώζει τμήματα πέντε στίχων ἐπιγραφῆς τῶν πρωίμων Ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 114 γ):

]ΙΝΟΣΕΡΙ[7] (στοιχηδὸν)
ἀ]ρήτευ-
[ε. . . . .]ΡΙΣ
]ΕΝ
]Ν[-]

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ βόθρου τῆς οἰκοδομῆς, κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἔνθα ἐγένετο κάπως εὐρυτέρα τομή, ἀπεκαλύφθη καλῆς κατασκευῆς τοῖχος οἰκοδομήματος τοῦ Δ΄- Ε΄ μ.Χ. αἰ., μὲ κατεύθυνσιν περίπου Β.- Ν. Εἶναι πιθανὸν ὁ τοῖχος αὐτὸς νὰ ἀπετέλει τὸ Α. ὅριον τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως, ἤτις λόγῳ κλίσεως τοῦ ἐδάφους θὰ ἠδύνατο νὰ παρουσιάζῃ κλιμάκωσιν[8].

Τὸ σημαντικώτερον εὕρημα τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο τεραστίων διαστάσεων ἀσβεστολιθικὴ στήλη, ἀρχικῶς ἐντειχισμένη εἰς τὸν ὡς ἄνω τοῖχον, ἀλλ' ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα θραυσθεῖσα καὶ πεσοῦσα ἀνατολικῶς αὐτοῦ. Φέρει τὴν μεγαλυτέραν ἐκ τῶν μέχρι σήμερον εὑρεθεισῶν εἰς τὸ Ἄργος ἐπιγραφήν[9], χρονολογουμένην ἀκριβῶς εἰς τὰ ἔτη 146 - 144 π.Χ. καὶ ἀφορῶσαν εἰς παροχὴν προνομίων εἰς τοὺς *περὶ τὸν Διόνυσον Τεχνίτας τοὺς ἐξ' Ἰσθμοῦ καὶ Νεμέας* ὑπὸ τῶν Λευκίου Μομμίου καὶ Κοΐντου Φαβίου. Ἡ ἐπιγραφὴ μελετᾶται ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου καὶ ἐλπίζεται νὰ δημοσιευθῇ συντόμως. Ὁ τοῖχος κατεχώσθη, μετατοπισθέντος τοῦ βόθρου.

Θέσις Πορτίτσες - Ἀγροτικὴ ὁδὸς πρὸς Ἄκοβαν (οἰκόπεδον Δ. Μπουκάρα)

Τὸ οἰκόπεδον, μέρος εὐρυτέρου ἀγροῦ, εὑρίσκεται ἀμέσως πρὸς Β. τῶν πυλῶν τῶν *πρὸς τῇ Δειράδι*. Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑπογείου, διὰ τὴν κατασκευὴν τυροκομείου, ἀπεκαλύφθη σειρὰ τάφων ἐκ πωρίνων πλακῶν, Κλασσικῶν χρόνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεσκάφησαν οἱ κάτωθι:

Τάφος 1 (Τ. 1). Περιεῖχε δύο ἐπαλλήλους σκελετοὺς μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς Δ. Ἦσαν ἐκτερισμένοι διὰ δύο πυξίδων (μετὰ τῶν πωμάτων των), τριῶν κοτυλῶν καὶ μιᾶς κοτυλίσκης (Σχέδ. 2· Πίν. 114 δ).

Τάφος 2 (Τ. 2). Περιεῖχεν ἐκτεταμένον σκελετὸν μὲ τὸ κρανίον πρὸς Β. Ὑπὲρ τὸ κρανίον του εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα καὶ ὑπὲρ τοὺς πόδας

4. Πρβλ. Samos XIV, εἰκ. 204. Ἐπίσης I. Metzger, Piraeus - Zisterne, ΑΔ 26 (1971): Μελέται, σ. 92, σημ. 25 (ἔνθα βιβλιογραφία), Πίν. 19, ἀριθ. 177 - 78. J. E. Harrison, Prolegomena (1922), σ. 187, 189, εἰκ. 28, 29, 30. F. Mayence, Fouilles de Délos - Les Rechauds en terre - cuite, BCH 29 (1905), σ. 371 - 404, εἰκ. 28 - 51. Chr. le Roy, Rechauds déliens, BCH 85 (1961), σ. 474 - 500. Thera III, εἰκ. 182, 183, 185. J. Deshayes, Argos, les fouilles de la Deiras (1966), σ. 224, εἰκ. XLIV, 4.

5. Ὁμοιάζει μὲ λυχνον ἐκ Κορίνθου, Corinth I,V, πίν. 17, 3. Πρβλ. καὶ Corinth IV, II, σ. 95, 311, Agora VII, ἀριθ. 278, 312.

6. Βλ. G. Åkerström - Hougen, The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos (Stockholm 1974). Περὶ τομῶν εἰς οἰκόπεδον Πιτσικάλη αὐτ., σ. 14, εἰκ. 3.

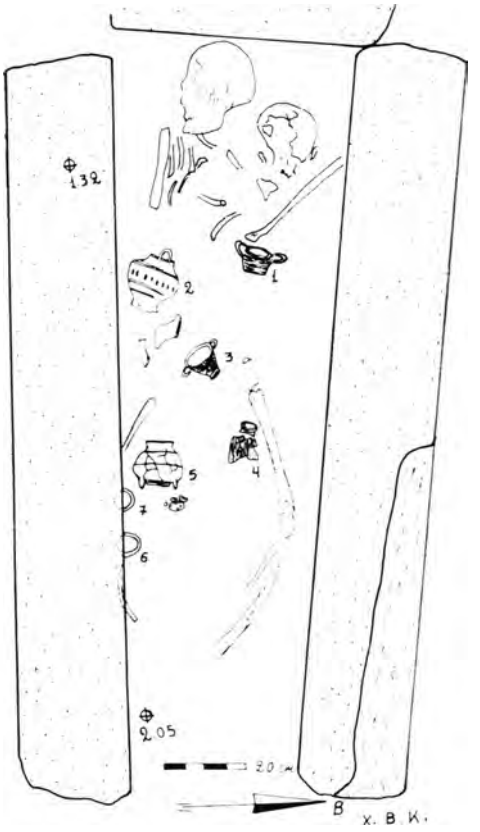
7. Πρόκειται μᾶλλον διὰ ψῆφισμα. Ἐὰν ὁ πρῶτος στίχος συμπληρωθῇ *μ]ηνὸς Ἐρι-* κερδίζομεν τὰς δύο πρώτας συλλαβὰς ἀμαρτύρου μηνὸς τοῦ ἀργειακοῦ ἡμερολογίου, δεδομένου ὅτι τὸ ἰῶτα εἶναι βέβαιον καὶ ἀποκλείεται νὰ εἶναι ὁ γνωστὸς μὴν Ἑρμαῖος.

8. Ὁ τοῖχος ἐνεφανίσθη εἰς βάθος 1 μ. καὶ ἡ ὑποθεμελίωσις ἐπεραιτοῦτο εἰς τὰ 2.20 μ.

9. Εἶναι ἐνεπίγραφοι ἡ προσθία καὶ ἡ δεξιὰ πλαγία ὄψις. Στίχοι ἄνω τῶν 150.

μικρὰ ψῆφος ὑαλομάζης, λεπὶς ὀψιανοῦ καὶ πυρὴν ἐλαιοκάρπου.

Τάφος 3 (Τ. 3). Περιεῖχε τέσσαρας τοὐλάχιστον νεκροὺς μὲ κακῶς διατηρημένα ὀστᾶ. Δύο κρανία ἐνηλίκων καὶ κρανίον βρέφους εὑρέθησαν πρὸς τὸ Δ. ἄκρον τοῦ τάφου καὶ ἕτερον ἐνήλικος εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν, τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς ὀκλάζοντα νεκρόν. Ὡς κτερίσματα εἶχον τεθῆ δώδεκα ἀγγεῖα (τέσσαρες πυξίδες μετὰ πωμάτων, ἓξ ἄποδες κύλικες, μία κοτύλη καὶ μία ἐφθαρμένη ἐρυθρόμορφος λήκυθος), πυραμιδοειδὴς πηλίνη ἀγνύς, πεσσὸς ζώου, χαλκῆ στλεγγίς, γυναικεῖον σανιδόμορφον εἰδώλιον καὶ πιθανώτατα καὶ ἕτερον, ἐντελῶς σαθρόν.

Σχέδ. 2. Ἄργος. Οἰκόπεδον Δ. Μπουκάρα. Τάφος 1

Τάφος 4 (Τ. 4) (Σχέδ. 3). Ἦτο ὁ πλουσιώτερος ὅλων. Διεκρίθησαν τέσσαρα στρώματα ταφῶν, μὲ ἕνα ἐκτεταμένον νεκρὸν ἑκάστη. Ὅλων αἱ κεφαλαὶ ἦσαν πρὸς Δ. Ὁ τάφος ἀπέδωσε συνολικῶς δεκατέσσαρα ἀγγεῖα (ἓξ κοτύλας, μίαν κοτυλίσκην, τρεῖς πυξίδας, μίαν δακρυδόχον καὶ τρεῖς ἄποδας κύλικας), πηνίον, χαλκοῦν δακτύλιον καὶ χαλκοῦν πυραμιδοειδὲς ἐνώτιον. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ πέντε πήλινα γυναικεῖα εἰδώλια, τὰ δύο τῶν ὁποίων, καινοφανῆ διὰ τὸ Ἄργος καθ' ὅσον γνωρίζω, παριστοῦν γυναικείας μορφάς, αἱ ὁποῖαι φαίνεται νὰ ἐκάλυπτον μὲ πέπλον (προφανῶς ἐξ ἰδιαιτέρου τεμαχίου ὑφάσματος) τὴν κεφαλήν (Πίν. 115 α).

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω τάφων ἀνεσκάφη καὶ ταφικὸς πίθος, περιέχων ἐλάχιστα λείψανα ἀκτερίστου νεκροῦ.

Τὸ νεκροταφεῖον τῆς περιοχῆς φαίνεται νὰ ἦτο πυκνόν.

Ὁδὸς Βασ. Γεωργίου Α΄ ἀριθ. 8 (οἰκόπεδον Δημ. Λυγκίτσου)

Εἰς τὸ εὑρισκόμενον ἐπὶ τῆς πλατείας Ἁγ. Πέτρου οἰκόπεδον, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν ὑπογείου, ἀνευρέθη συστὰς γεωμετρικῶν τάφων τοῦ γνωστοῦ[10] πλουσίου νεκροταφείου τῆς περιοχῆς. Ἀνεσκάφησαν τέσσαρες κτιστοὶ τάφοι, ταφικὸς πίθος καὶ ταφικὸς κρατήρ.

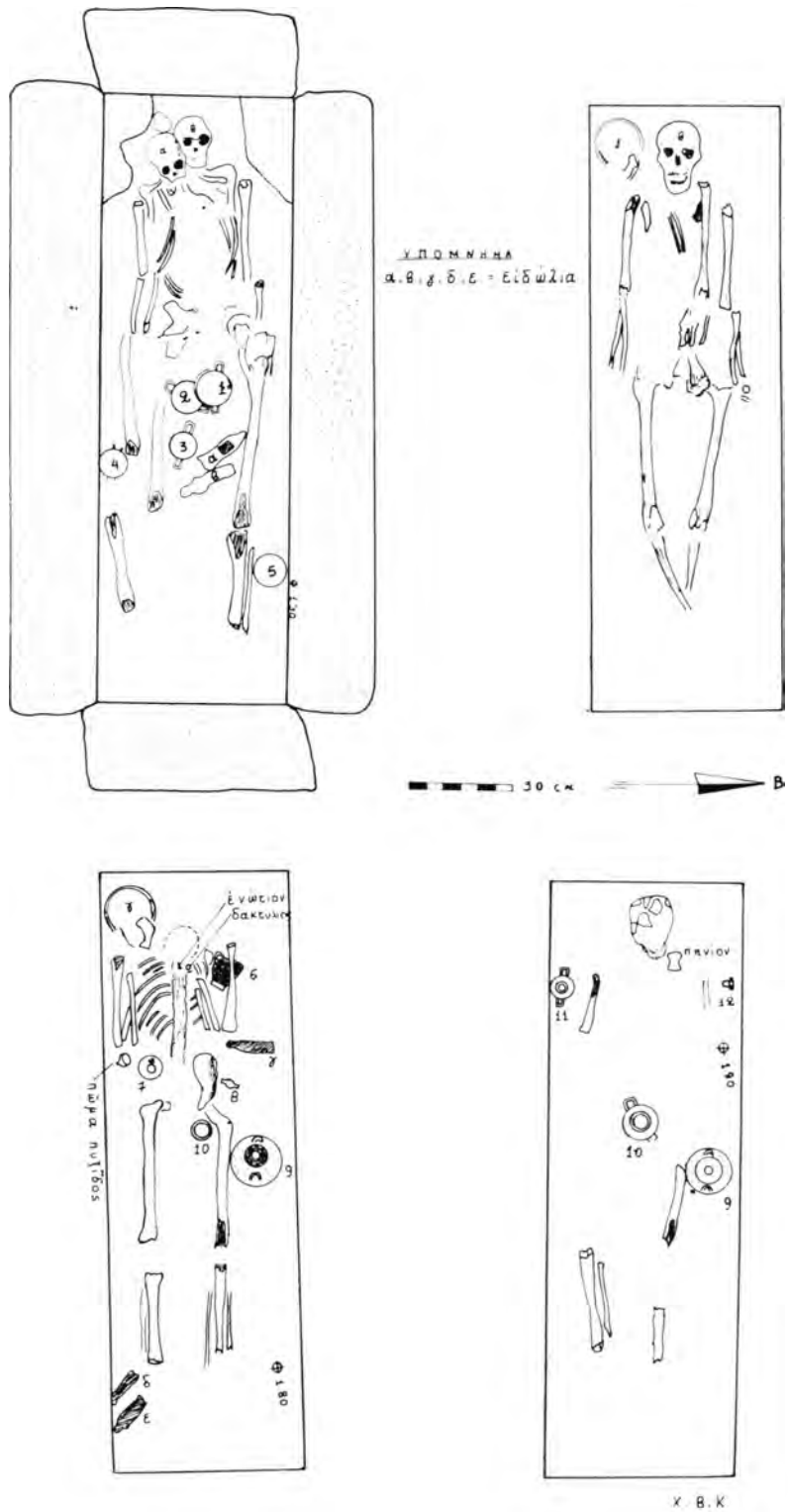
Ὁ τάφος 1 (Σχέδ. 4) ἦτο ὁ σπουδαιότερος πάντων. Καίτοι τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς του εἶχε διαταραχθῆ ἀπὸ τοῖχον μέσων Βυζαντινῶν χρόνων, ὁ σκελετὸς καὶ τὰ κτερίσματα τῆς τελευταίας ταφῆς εὑρέθησαν ἀδιατάρακτα. Ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ τάφου εὑρέθησαν θραυσμένα ἀγγεῖα τῶν προηγηθεισῶν ταφῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὑποκρατηρίδιον (Πίν. 115 β).

Ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπῆρχε σκελετὸς εἰς συνεσταλμένην θέσιν, μὲ κεφαλὴν πρὸς Α. Παρὰ τὸ κρανίον εὑρέθησαν δύο χαλκαῖ ἡμισφαιρικαὶ φιάλαι, δέσμη τεσσάρων - πέντε σιδηρῶν αἰχμῶν δοράτων καὶ τρία ἀγγεῖα ὡρίμων Γεωμετρικῶν χρόνων. Παρὰ τὰ γόνατα τοῦ νεκροῦ ὑπῆρχε τεμάχιον λεπίδος ὀψιανοῦ, ἐνῷ παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευράν του ὑπῆρχον συσσωρευμένα ὀστᾶ προγενεστέρας ταφῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν δύο εἰσέτι ἀγγεῖα, σιδηροῦν χαλκόηλον ἐγχειρίδιον καὶ χαλκοῦς δακτύλιος.

Ὁ τάφος 2 ἦτο κιβωτιόσχημος, μήκ. 1.80, πλ. 0.96 καὶ βάθ. 0.64 μ. Εἶχε διαταραχθῆ ὑπὸ πίθου (βλ. κατωτ.) καὶ εὑρέθη κενός.

Ὁ τάφος 3 ἦτο ὁμοίως κιβωτιόσχημος, μήκ. 1.16, πλ. 0.50 καὶ βάθ. 0.55 μ. Εἶχε διαταραχθῆ ἐν μέρει ὑπὸ βυζαντινοῦ λάκκου. Ὀλίγαι φάλαγγες δακτύλων, θραύσματα οἰνοχόης μὲ τρι-

10. Βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 192, σημ. 2.

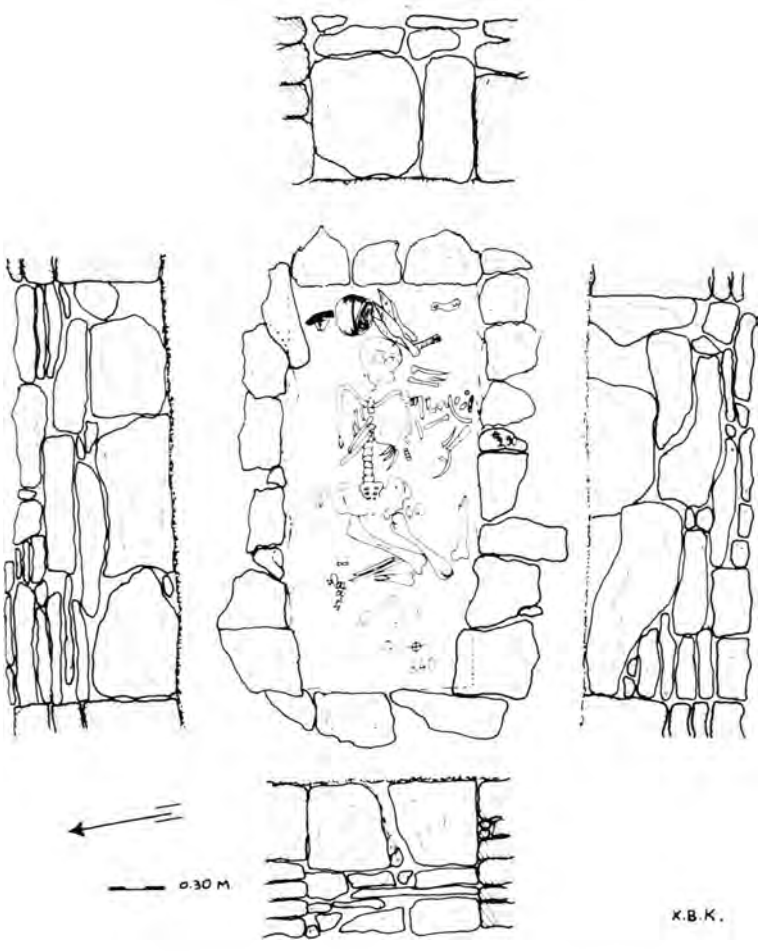
Σχέδ. 3. Ἄργος. Οἰκόπεδον Δ. Μπουκάρα. Τάφος 4 (αἱ τέσσαρες φάσεις)

φυλλοειδῆ προχοὴν καὶ σκύφου ἦσαν τὰ μόνα κατὰ χώραν εὑρήματα, χρονολογοῦντα τὸν τάφον εἰς τοὺς ὡρίμους Γεωμετρικοὺς χρόνους.

Ὁ τάφος 4 ἦτο ἁπλοῦς λάκκος, ἐπενδεδυμένος κατὰ τὸ χεῖλος μὲ χονδροειδεῖς ὀπτοπλίνθους. Περιεῖχε σκελετὸν εἰς ἰσχυρῶς συνεσταλμένην στάσιν, μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐκτεταμένην καὶ τὴν ἀριστερὰν κεκαμμένην ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Παρὰ τὴν κεφαλὴν ὑπῆρχε σκύφος.

Ὁ πίθος, ὅστις διετάραξε τὸν τάφον 2, περιεῖχε κακῆς διατηρήσεως ἀκτέριστον σκελετόν, συνεσταλμένον, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ στόμιον (ΒΑ.). Ὀλίγα ὑστερογεωμετρικὰ ὄστρακα ἦσαν τὰ μόνα εὑρήματα.

Ὁ κρατὴρ εἶχε διαταράξει ἐν μέρει τὴν ΝΑ. στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου 4. Τεμάχια ὀπτοπλίνθων ὁμοῦ μὲ λογάδας λίθους εἶχον χρησιμοποιηθῆ διὰ νὰ ὁρίσουν τὸ χεῖλος τοῦ λάκκου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐτέθη ὁ κρατήρ. Περιεῖχεν ὀστάρια βρέφους. Ὁ ἴδιος ὁ κρατὴρ (ὕψ. 0.40, διαμ. χείλους 0.32 μ.) εἶναι ἔξοχον δεῖγμα τοῦ ὑστέρου γεωμετρικοῦ ἀργειακοῦ ἐργαστηρίου. Εἶναι κατάγραφος μὲ ἐκπληκτικῆς ποικιλίας κοσμήματα,

Σχέδ. 4. Ἄργος. Οἰκόπεδον Δ. Λυγκίτσου. Τάφος 1

τὰ ὁποῖα πλαισιώνουν δύο ἀντωποὺς ἵππους, ἐντὸς μετοπῶν (Πίν. 115 γ).

Πλὴν τῶν τάφων ἐκαθαρίσθη εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ σκάμματος, τμῆμα τοίχου ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅστις διετηρήθη διὰ καταχώσεως.

Πάροδος Γούναρη 7 (οἰκόπεδον Δημ. καὶ Χρ. Ἀθανασοπούλου)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ὄχι μακρὰν τῶν προ-

πόδων τῆς Λαρίσης καὶ ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ οἰκοπέδου Πέτρου Κουτρουμπῆ (βλ. ἀνωτέρω, σ. 105), ὅπου ἀνευρέθη τὸ 1971 ἀψιδωτὸν κτήριον μὲ ψηφιδωτόν[11] (Σ χ έ δ. 5).

Μινύεια καὶ ἀμαυρόχρωμα ΜΕ ὄστρακα, ὡς καὶ ΥΕ ὄστρακα καὶ ὀψιανοί, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὰς ἐπιχώσεις, σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου (ἰδίως εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα), μαρτυροῦν διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ χώρου κατὰ τὰς ἀντιστοίχους περιόδους. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει κεφαλὴ πηλίνου ΥΕ εἰδωλίου, μᾶλλον τύπου Φ, τὸ ὁποῖον εὑρέθη ἐντὸς ἑλληνιστικοῦ στρώματος καὶ φέρει διάτρητον πόλον καὶ ἐνθέτους ὀφθαλμούς, ἐξ ὑαλομάζης. Τὸ τελευταῖον χαρακτηριστικὸν εἶναι μοναδικόν, καθ' ὅσον γνωρίζω. Τὸ εἰδώλιον ἔχει ἐπὶ πλέον πλαστικῶς διαμορφωμένον πλόκαμον εἰς τὸν αὐχένα καὶ ἀνὰ ἕνα γραπτὸν ἑλικοειδῆ πλόκαμον εἰς τὰς παρειάς. Ἔχει ὕψος 0.03 καὶ διάμ. πόλου 0.029 μ. (Π ί ν. 112 γ).

Ὁμοίως δι' ὀστράκων, προερχομένων ὅμως εἴς τινας περιπτώσεις ἀπὸ καθαρὰ στρώματα, ἀντιπροσωπεύοντο οἱ Πρωτογεωμετρικοί, οἱ Γεωμετρικοὶ καὶ οἱ Ἀρχαϊκοὶ χρόνοι. Εἰς τοὺς τελευταίους ἀνήκουν καί τινα εἰδώλια (ἐφίππου πολεμιστοῦ, καθημένης θεᾶς μὲ περιδέραιον, ζῴδια ὡς καὶ κυλινδρικὸν εἰδώλιον ὀρθίας θεᾶς ἐχούσης τὸ ἔνδυμα, τὴν κόμην καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς δηλωμένα μὲ μαῦρον χρῶμα).

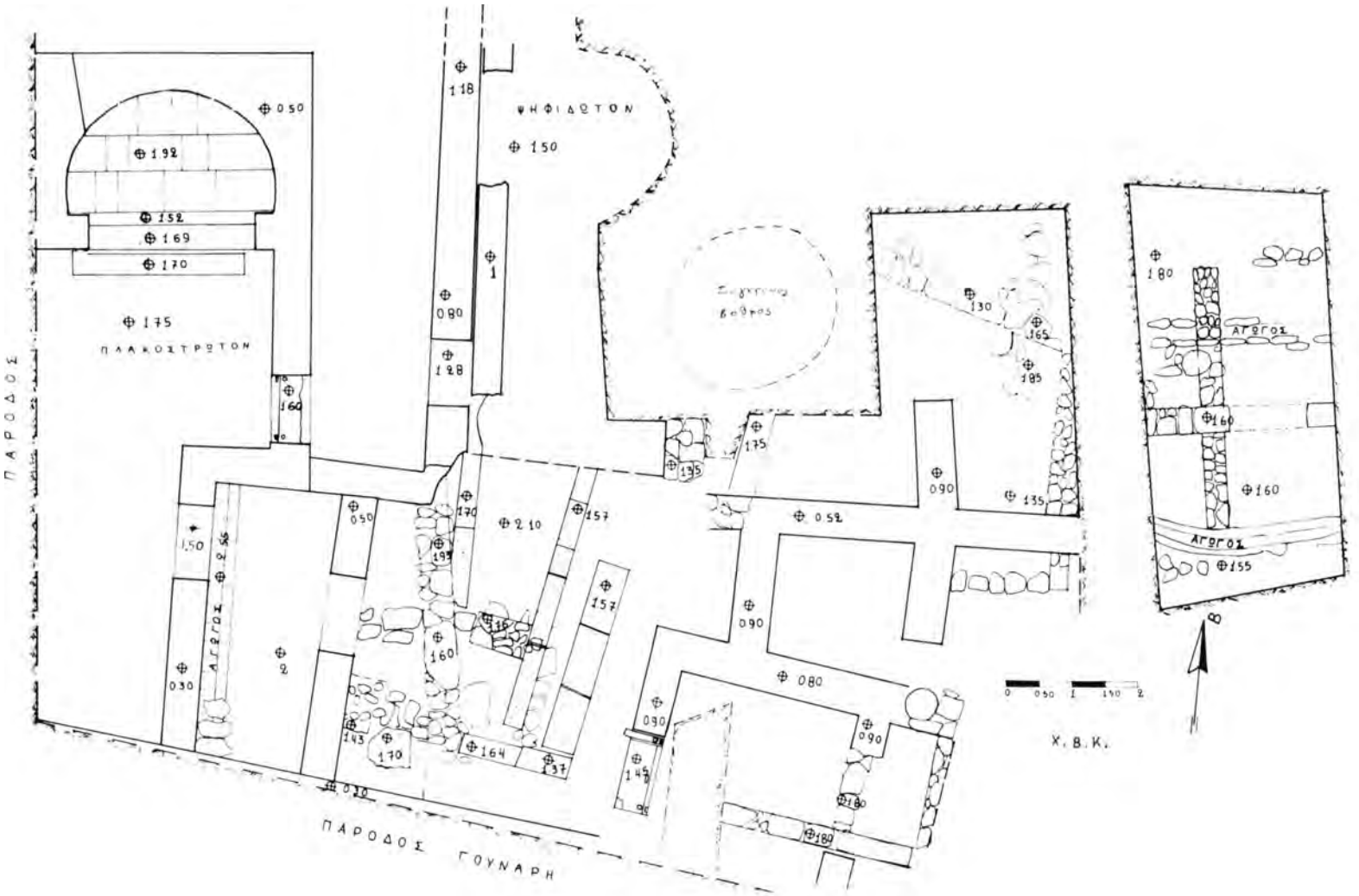
Ἀφθονώτερα εἶναι τὰ κλασσικὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα καὶ ἀρκετὰ τεμάχια εἰδωλίων τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Τὰ πρῶτα σαφῶς χρονολογούμενα κτίσματα ἀνήκουν εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ εἶναι κυρίως οἱ διάστικτοι πώρινοι τοῖχοι τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς ἐπὶ τῆς παρόδου Γούναρη Ν. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου, ὡς καὶ οἱ βαθύτεροι τοῖχοι τῶν δύο σκαμμάτων πρὸς Α. τοῦ συγχρόνου βόθρου (πλὴν τῶν ἀγωγῶν) (βλ. Σ χ έ δ. 5). Εἰς τὰς ἐπιχώσεις τῶν πωρίνων τοίχων εὑρέθησαν ὄστρακα ἐμπορικῶν ἀμφορέων καὶ ἐξ τοὐλάχιστον ἐνσφράγιστοι λαβαί, ἀγνῦθες, τεμάχια λύχνων τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., τεμάχια εἰδωλίων, οἰνοχοΐσκαι, ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων καὶ « Δυτικῆς κλιτύος », ὡς καὶ πολυάριθμα ὄστρεα πορφύρας, τὰ ὁποῖα εἶναι ἔνδειξις διὰ βιοτεχνικὴν ἐγκατάστασιν. Ἐκ τῶν ἑλληνιστικῶν ἐπιχώσεων προέρχεται φακοειδὴς δακτυλιόλιθος ἐξ ὑαλομάζης μὲ γλυπτὴν κεφαλήν, μᾶλλον Μεδούσης (Π ί ν. 112 β).

Εἰς τοὺς πρωΐμους Ρωμαϊκοὺς χρόνους πρέπει νὰ ἀνήκῃ ὁ λοξὸς τοῖχος, ὅστις τέμνει τοὺς πωρίνους. Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνήκουν καὶ τρία γλυπτά. τὰ ὁποῖα ὅμως εὑρέθησαν εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα, προφανῶς φερτά: (α) ἥμισυ μικρᾶς ἀκεφάλου προτομῆς μὲ μακροὺς βοστρύχους (Διονύσου;), (β) ἡμίτομον περιέργου μικροῦ βάθρου, μὲ λαξεύματα δι' ὑποδοχὴν τόρμων (;) εἰς τὴν ἄνω καὶ κάτω ἕδραν, αἱ γωνίαι τοῦ ὁποίου εἶναι διαμορφωμέναι ὡς πόδες ζώου, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰκονίζεται μῦς, καὶ (γ) λίθινον ᾠόν, ἐζωσμένον μὲ ἐγχάρακτον στέφανον δάφνης. Τὸ τελευταῖον ἔχει θρησκειολογικὸν ἐνδιαφέρον, καθ' ὅσον εἶναι γνωστὴ ἡ σχέσις τοῦ ᾠοῦ πρὸς τὴν νεκρικὴν λατρείαν.

Εἰς τὸν Ε΄ ἢ ΣΤ΄ μ.Χ. αἰ. θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ ἡ κατασκευὴ τοῦ κυρίου κτηριακοῦ συγκροτήματος, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Πρόκειται δι' ἐπιμελοῦς κατασκευῆς κτήριον, μὲ ἰσχυροὺς τοίχους ἐκ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος. Τὸ Δ. τμῆμα καταλαμβάνει ἀψιδωτὴ κατασκευή, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἐχωρίζετο ἀπὸ τὸν πρὸ αὐτῆς πλακόστρωτον χῶρον διὰ στηθαίου. Τὸ δάπεδον τῆς ἀψῖδος καὶ τὰ τοιχώματά της καλύπτονται διὰ πλακῶν μαρμαροειδοῦς σχιστολίθου, εἰς δύο ζώνας χωριζομένας διὰ κοσμήτου. Μὲ παρομοίας πλάκας καί τινες μαρμαρίνας εἶναι ἐπεστρωμένος ὁ πρὸ αὐτῆς χῶρος, ἐπὶ τοῦ κονιάματος τοῦ δαπέδου τοῦ ὁποίου σώζονται ἴχνη ἀβακωτῶν καὶ ρομβοειδῶν σχεδίων τῆς πλακοστρώσεως. Οἱ τοῖχοι τῶν δύο αὐτῶν διαμερισμάτων ἔφερον τοιχογραφημένα κονιάματα, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πεσμένα, ὑπ' αὐτὰ δὲ τὰ ἐπιχρίσματα τῶν τοίχων φέρουν μυστρίσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἰχθύος[12] (Π ί ν. 117 α).Τὸ πλακόστρωτον κλείεται πρὸς Ν. διὰ τοίχου ἐκ μεγάλων ξεστῶν λίθων εἰς β΄ χρῆσιν (συμπίπτει σχεδὸν μὲ τὴν παρυφὴν τοῦ σκάμματος), ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ εἶναι ὁ Ν. τοῖχος τοῦ συγκροτήματος. Διὰ δύο θυρῶν ὑπάρχει πρόσβασις πρὸς τὰ Α. διαμερίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ Ν. φαίνεται νὰ ἦτο ὑπαίθριον, ὑπ' αὐτὸ δὲ διήρχετο ἀγωγός, ἐνῷ τὸ Β. εἶναι μᾶλλον διάδρομος. Θύρα εἰς τὸν Α. τοῖχον τοῦ διαδρόμου ὁδηγεῖ εἰς τὸν παρακείμενον χῶρον, τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ἐκόσμει ψηφιδωτόν. Ἐσώθησαν ἐλάχιστα σπαράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἐντὸς διαχώρων, ὁριζομένων ὑπὸ πλοχμῶν, ἀνθέων λωτῶν ἢ τοῦ θέματος τῶν « γεισηπόδων », ὑπάρχουν οἱ λεγόμε-

11. Βλ. G. Åkerström - Hougen, ἔ.ἀ. πίν. IX.

12. Πρβλ. ἀνάλογα μυστρίσματα εἰς βασιλικὴν Λεχαίου, ΠΑΕ 1956. Πίν. 69 β. Εἰς τεῖχος Ἰσθμοῦ, BCH 1970. σ. 937, εἰκ. 106.

Σχέδ. 5. Ἄργος. Οἰκόπεδον Δημ. καὶ Χρ. Ἀθανασοπούλου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

νοι « κόμβοι » ἢ « κλεῖδες τοῦ Σολομῶντος », ἐντὸς δὲ αὐτῶν εἰκονίζονται πτηνὰ καὶ ἰχθύες (Πίν. 116 δ).

Τὸ κτήριον, τοῦ ὁποίου ὁ χαρακτὴρ παραμένει ἄγνωστος, ὑπέστη πολλὰς μετασκευάς. Σχεδὸν ὅλα τὰ κουφώματα ἀπεφράχθησαν ἢ ὑπερυψώθησαν τὰ κατώφλιά των (σημεῖον μακρᾶς χρήσεως τοῦ χώρου). Εἰς τὸν ἁρμὸν δαπέδου καὶ τοίχων τῆς ἁψῖδος ἐτέθη ὑδραυλικὸν κονίαμα διὰ τὴν στεγάνωσίν της. Ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐκτίσθη τοῖχος. Φαίνεται ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ κτηρίου ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ Ζ΄ μ.Χ. αἰ. τοὐλάχιστον.

Ἔντονος χρῆσις τοῦ χώρου διεπιστώθη καὶ κατὰ τοὺς ΙΑ΄- ΙΒ΄ μ.Χ. αἰ., ἐνῷ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὑστέρας Τουρκοκρατίας ἀνάγεται ἡ κατασκευὴ ἑνὸς μεγάλου κτιστοῦ ὀχετοῦ, ὁ ὁποῖος διῆλθεν ἐπὶ τοῦ Α. τοίχου τῆς ἁψῖδος καὶ ἐν μέρει κατέστρεψεν αὐτόν.

Τὰ κυριώτερα ἀρχαῖα διετηρήθησαν ἐν ὑπογείῳ.

Ὁδὸς Τριπόλεως 26 (οἰκόπεδον Ἰωάννου Κανελλοπούλου)

Τὰ παλαιότερα λείψανα χρήσεως τοῦ χώρου ἀνάγονται εἰς τοὺς ΜΕ χρόνους. Πλὴν τῶν ὀλίγων ὀστράκων εὑρέθη μικρὸς κτιστὸς τάφος, ἄνευ πλακῶν καλύψεως, ὅστις ἔκειτο εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου (βάθος δαπέδου 2.99 μ.) καὶ περιεῖχε σκελετὸν εἰς συνεσταλμένην στάσιν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β., ἐκτερισμένον διὰ πρόχου καὶ κανθάρου (Σχέδ. 6 - 7· Πίν. 116 β).

Ὁμοίως ταφικὴ ἦτο ἡ χρῆσις τοῦ χώρου καὶ κατὰ τοὺς Γεωμετρικοὺς χρόνους. Πλὴν ἑνὸς πίθου καταστραφέντος ὑπὸ μεταγενεστέρου τοίχου καὶ ἑνὸς κτιστοῦ τάφου, ὅστις ἐξήρχετο τῶν ὁρίων τοῦ οἰκοπέδου ὑπὸ τὴν ὁδὸν Τριπόλεως καὶ δὲν ἀνεσκάφη, εὑρέθη κιβωτιόσχημος γεωμετρικὸς τάφος, ὅστις περιεῖχεν ὀστᾶ παραμερισμένου σκελετοῦ καὶ σκελετὸν κατὰ χώραν εἰς συνεσταλμένην στάσιν, ἐκτερισμένον μὲ δύο οἰνοχόας, σκύφον, χαλκοῦν δακτύλιον, σιδηρᾶν περόνην. Ἡ κεφαλὴ ἦτο πρὸς Ν. καὶ τὸ βάθος τοῦ δαπέδου του εἰς τὰ 3.32 μ.

Εἰς τὰ τέλη τοῦ 7ου - ἀρχὰς 6ου π.Χ. αἰ. χρονολογοῦνται ἐγχυτρισμὸς καὶ ταφὴ βρεφῶν.

Εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. ἀνάγεται ἡ κατασκευὴ τοῦ σημαντικωτέρου εὑρήματος τῆς ἀνασκαφῆς, μοναδικοῦ μέχρι σήμερον διὰ τὸ Ἄργος. Πρόκειται διὰ ὑπόγειον τετράγωνον δωμάτιον, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη μὲ ἀρίστης λαξεύσεως καὶ ἐφαρμογῆς πωρολίθους καὶ ἐπάτησεν ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς πλακὸς καλύψεως τοῦ γεωμετρικοῦ τάφου. Τὸ δάπεδόν του ἐπεστρώθη μὲ πωρολατύπην, εἰς αὐτὸ δὲ ἤνοιξαν μικροὺς λάκκους καὶ κατέχωσαν κρανία, ὀστᾶ καὶ κτερίσματα προερχόμενα ἐξ ἀνακομιδῆς. Ὁ πώρινος « σηκὸς » ἀπετέλεσεν οὕτως ἀποθέτην δευτερογενῶν ταφῶν νεκρῶν τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἓν κρανίον εὑρέθη ἐντὸς ἀγγείου (Πίν. 117 β).

Πρωτοφανὴς διὰ τὸ Ἄργος εἶναι ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποιότης τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εἶναι κορινθιακά, ἀττικὰ μελανόμορφα καὶ ἐντόπια. Ἐμετρήθησαν περὶ τὰ ἑκατὸν πεντήκοντα ἀγγεῖα, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι μετὰ τὴν συγκόλλησιν τῶν ὀστράκων ὁ ἀριθμὸς θὰ μεταβληθῇ. Συνηθέστερον σχῆμα εἶναι ἡ κοτύλη (Πίν. 116 α), ἀλλὰ ὑπάρχουν ἐπίσης πυξίδες (Πίν. 116 γ), σειρὰ λαμπρῶν ἀττικῶν ληκύθων (Πίν. 118 α - δ), κορινθιακαὶ οἰνοχόαι καὶ σκύφοι (Πίν. 118 ε, 119 δ - ε), ἀττικαὶ κύλικες, ἐξ ὧν μία φέρει μικρογραφικὴν παράστασιν πάλης Ἡρακλέους μὲ τὸν λέοντα τῆς Νεμέας (Πίν. 119 α) καὶ ἑτέρα διονυσιακὴν σκηνήν (Πίν. 119 β - γ), μὲ ἔμβλημα τράγον. Εὑρέθη ἐπίσης ὡραῖον ἀμφίγραφον κορινθιακὸν πινάκιον, ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται πάλη Ἡρακλέους - Τρίτωνος[13], ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἑτέρας ἀετὸς κρατῶν διὰ τοῦ ράμφους καὶ τῶν ὀνύχων ὄφιν. Τὸ πινάκιον ἔχει δύο ὀπὰς ἀναρτήσεως (Πίν. 121 α - β).

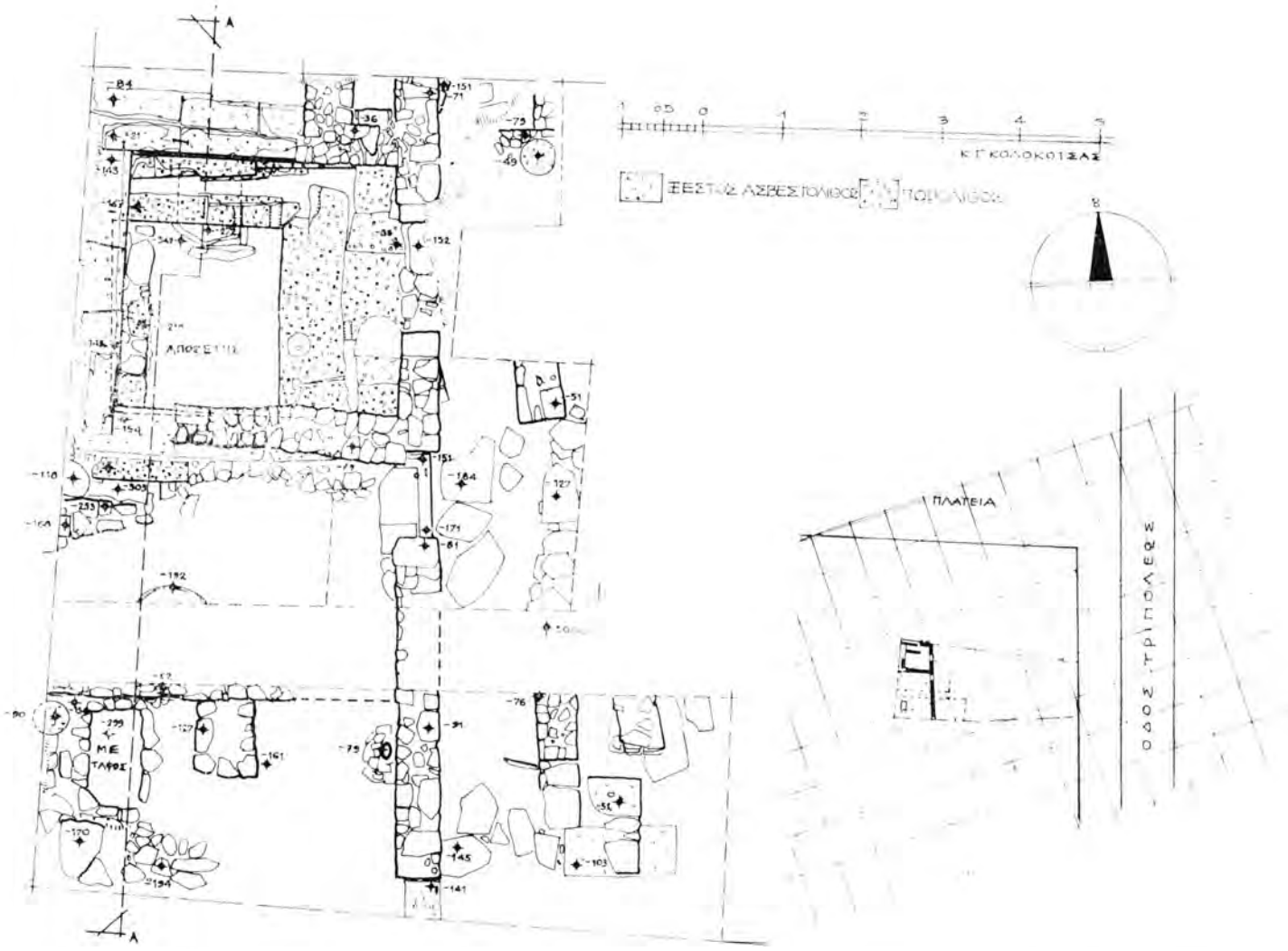
Ἡ σειρὰ τῶν εὑρημάτων συμπληροῦται μὲ ὡραῖον πήλινον εἰδώλιον νέου κρατοῦντος λύραν ἀπὸ κέλυφος χελώνης[14] (Πίν. 120 α, γ). Εὑρέθησαν ἐπίσης ἐν μέσῳ τῶν ὀστῶν λύχνοι, ὀστέιναι περόναι, χαλκαῖ λεπίδες, διάτρητοι ἀστράγαλοι ζώων καὶ μαρμάρινον ὁμοίωμά των, σιδηραῖ λαβαί, μᾶλλον ὄχανα ἀσπίδων καὶ σιδηρᾶ πεταλοειδῆ ἐξαρτήματα, μᾶλλον ἐκ καττυμάτων. Φαίνεται ὅτι οἱ νεκροὶ ἦσαν νεαροὶ πολεμισταί, δι' ὃ καὶ ἔτυχον τόσης τιμῆς.

Εἰς τοὺς Κλασσικοὺς χρόνους ἐκτίσθη λίθινον θρανίον ἐντὸς καὶ κατὰ μῆκος τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ πωρίνου ἀποθέτου.

Εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ. πιθανώτατα ἐκτίσθη ὑπεράνω τοῦ « σηκοῦ » κατασκευὴ σχήματος Π, ἐκ λαξευτῶν ἀσβεστολίθων μὲ ἀναθυρώσεις καὶ

13. Πρβλ. ἀνάλογον θέμα ἐπὶ τῆς ὑδρίας τοῦ Ἀντιμένους, J. Beazley, The Antimenes Painter, JHS 47 (1927), σ. 63 κ.ἑ. πίν. 11 - 14. Ἐπίσης, ἐπὶ κύλικος τοῦ Ξενικλέους, Arias - Hirmer, πίν. XIV. Γενικῶς διὰ τὸ θέμα πάλης Ἡρακλέους μὲ τὸν Ἅλιον γέροντα βλ. F. Brommer, Denkmälerlisten zur griechischen Heldensage, I, σ. 119 κ.ἑ. Τοῦ ἰδίου, Vasenlisten zur griechischen Heldensage (1960[2]), σ. 111 - 117. S. Bleecker Luce, Heracles and the Old Man of the Sea, AJA 26 (1922), σ. 174 - 192.

14. Παρομοίου τύπου ἀλλὰ νεώτερον τὸ εἰδώλιον τῆς Συλλογῆς τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. BCH 77 (1953), πίν. XIX ἀριθ. 49 - 50.

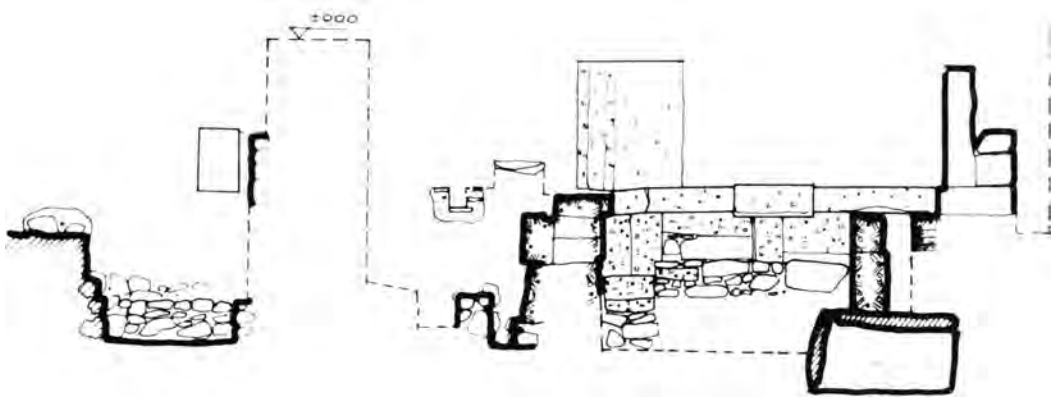
Σχέδ. 6. Ἄργος. Οἰκόπεδον Ἰω. Κανελλοπούλου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς καὶ τοπογραφικὸν περιοχῆς

πελεκίνους συνδέσμους. Ἡ εὐθυντηρία της ἐπάτησεν ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν πωρίνων τοίχων τοῦ ἀποθέτου, πλὴν τῆς Ν. πλευρᾶς, ἥτις ἐθεμελιώθη ἐπὶ τοίχου ἐκ λογάδων λίθων, εἰσχωροῦντος ἐντὸς τοῦ ἀποθέτου. Τὸ δάπεδον τῆς κατασκευῆς ἐκ τριμμένου πωρολίθου ἔφερεν ἔντονα ἴχνη πυρός, μὲ ὀστᾶ ζώων ἐπίσης καμμένα. Φαίνεται ὅτι εἰς τὸν χῶρον ἠσκεῖτο λατρεία, εἰς αὐτὸ δὲ συνηγοροῦν καὶ δύο κωνικαὶ ὀπαὶ πλήρεις μέλανος χώματος (διὰ σπονδάς;), καίτοι βυζαντινὴ παραβίασις εἶχε διαταράξει τὰ στρώματα εἰς τὸ σημεῖον αὐτό (Πίν. 117 β).

Ταφὴ εὑρεθεῖσα εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τοῦ ἀποθέτου χρονολογεῖται ἐκ τῶν κτερισμάτων (λύχνος καὶ δακρυδόχοι) εἰς τὸν 1ον π.Χ.-Α΄ μ.Χ. αἰ. Π, εὑρέθησαν ἐντὸς μικρῶν λάκκων, εἰς μὲν τὴν ΒΑ. γωνίαν λίθινος προϊστορικὸς πέλεκυς ἐξ ὀφείτου καὶ πέντε πήλινα καὶ δύο μαρμάρινα κυκλικὰ «πώματα», εἰς δὲ τὴν ΝΑ., ὀλίγον βαθύτερον, ὄστρακα, πυθμὴν ἀγγείου καὶ τεμάχια λύχνων.

Λύχνοι τοῦ ΣΤ΄-Ζ΄ μ.Χ. αἰ. καὶ ἐπάλληλα δάπεδα τῶν δωματίων ὑποδηλοῦν μακρὰν χρῆσιν τοῦ χώρου, ὅστις ἐγκατελείφθη εἰς τοὺς μέσους Βυζαντινοὺς χρόνους, ὁπότε κατεσκευάσθη ἀκριβῶς εἰς τὸ κέντρον τῆς κατασκευῆς Π μεταλλευτικὸς κλίβανος.

Ἐξ ἑνὸς βυζαντινοῦ λάκκου ἐξ ἄλλου περισυνελέγη μικρὰ πλὰξ μὲ τὴν ἐπιγραφήν (Πίν. 120 ε):

Σχέδ. 7 Ἄργος. Οἰκόπεδον Ἰω. Κανελλοπούλου. Τομὴ Α-Α (πρβλ. Σχέδ. 6)

Εἰς τὰ τέλη τοῦ Δ΄ μ.Χ. αἰ. ἐκτίσθη σειρὰ τεσσάρων δωματίων, τὰ ὁποῖα ἔχουν πρόσβασιν διὰ θυρῶν μὲ κατώφλια εἰς διάδρομον πλακόστρωτον. Ἡ κατασκευή, σχήματος Π, ἐνεσωματώθη εἰς τοὺς τοίχους δωματίου. Εἰς τὸ νοτιώτερον τῶν δωματίων εὑρέθησαν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὁμοῦ μεθ' ἑνὸς λύχνου τοῦ *ΝΑΡΟΥ* (ἢ *ΙΑΑΡΟΥ* κατὰ τὴν A. Bovon, Lampes d'Argos, σ. 98), τοῦ Δ΄ μ.Χ. αἰ., τὰ τεμάχια μαρμαρίνης τραπέζης ἀγαπῶν[15] (Πίν. 120 δ). Θὰ ἦτο ἑλκυστικὴ ἡ ἰδέα, ὅτι ἔχομεν συνέχισιν τῆς ἡρωικῆς λατρείας, πλὴν ὅμως δὲν ὑπάρχουν ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα. Σημειοῦμεν πάντως ὅτι εἰς τὰς γωνίας τοῦ δωματίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνεσωματώθη ἡ κατασκευὴ

ΘΗΡΙ

Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τοὺς ὑστέρους Ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Τὰ ἀρχαῖα διετηρήθησαν ἐν ὑπογείῳ.

Πάροδος Τριπόλεως - Πλατεῖα Χρυσοστόμου Σμύρνης (οἰκόπεδον Παν. Τρικαλιώτη)

Ἀμέσως συνδεομένη μὲ τὴν ἀνασκαφὴν Κανελλοπούλου εἶναι ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ οἰκόπεδον Τρικαλιώτη, δεδομένου ὅτι τὰ οἰκόπεδα εἶναι ὅμορα καὶ τὸ σκάμμα ἔγινεν ἀμέσως πρὸς Δ. τοῦ πωρίνου ἀποθέτου.

Εὑρέθη τοῖχος μικτῆς τοιχοποιίας, μὲ διεύθυνσιν Α.-Δ. καὶ προφανῶς ἀνήκων εἰς τὸ κτηριακὸν συγκρότημα τοῦ Δ΄ μ.Χ. αἰ. Ἐκ τοῦ τοίχου τούτου ἀπετειχίσθη τὸ κατώτερον μέρος μαρμαρίνης στήλης, πιθανώτατα ἀναθηματικῆς,

15. Πρβλ. ἀναλόγους τραπέζας ἐκ Κορίνθου, ἀριθ. καταλ. S 1378, S 1379 καὶ S 1380, Corinth XVI, πίν. 36 b, c, d, σ. 139-40 καὶ AJA 1926, σ. 51. Πρακτικῶς ὁμοία ἡ ὑπ' ἀριθ. S 1380 ἐκ τῆς βασιλικῆς τοῦ Κρανίου. Βλ. ἐπίσης Γ. Α. Σωτηρίου, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, ΑΕ 1929, σ. 234 κ.ἑ., εἰκ. 68 (ἐξ Ἐφέσου). Τοῦ ἰδίου, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, ΑΕ 1929, σ. 102, εἰκ. 136. Σ. Πελεκανίδη, Ἀνασκαφαὶ Φιλίππων, ΑΕ 1967, σ. 71, πίν. 49 α. G. Roux, Une table chrétienne de Delphes, BCH XCVII-1 (1973), σ. 137 κ.ἑ. Α. Ὀρλάνδου, ΑΒΜΕ τ. Ζ (1951) σ. 70. Περὶ τραπεζῶν ἐν γένει, Α. Ὀρλάνδου, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, τ. ΙΙ, σ. 480-488.

ἡ ὁποία φέρει εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν ἀποκεκρουμένην παράστασιν, περιβαλλομένην διὰ ταινίας. Εἰκονίζεται (Π ί ν. 120 β) τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ὀρθίου ἀνδρὸς εἰς ἄνετον στάσιν. Κάθετον στέλεχος δεξιά του ἴσως ἀνήκει εἰς δόρυ, τὸ ὁποῖον ἐκράτει, καίτοι αἱ ἀναλογίαι του εἶναι κάπως βαρεῖαι, προσέτι δὲ ἔχει σφαιροειδῆ ἀπόληξιν. Δεξιὰ τοῦ δόρατος ἡ ράβδου ὄφις φαίνεται ὡς νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν γῆν. Λόγῳ φθορᾶς τοῦ λίθου δὲν εἶναι σαφὲς ἐὰν τὰ καμπύλα σχήματα παρὰ τὸν δεξιὸν πόδα τῆς μορφῆς ἀνήκουν εἰς τὸν ὄφιν. Αἱ πλάγιαι ὄψεις ἔχουν ταινίαν καὶ εἶναι ὁμοίως ἐπιμελοῦς λαξεύσεως, ἡ δεξιὰ δὲ φέρει ἀποκεκρουμένας γλυφάς (ἀνθέμια:).

Ἡ κατάστασις διατηρήσεως τῆς στήλης δὲν ἐπιτρέπει πρὸς τὸ παρὸν ἀκριβῆ χρονολόγησιν, πάντως δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν οἱ Κλασσικοὶ χρόνοι. Σημειοῦμεν ὅτι τὸ μάρμαρον εἶναι σπάνιον εἶδος διὰ τὸ Ἄργος, ἰδίως προκειμένου δι' ἀνάγλυφα.

Εἰς βαθύτερα ἐπίπεδα τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ταφὴ νηπίου Κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ ὑπὸ τὸν τοῖχον τμῆμα τάφου Γεωμετρικῶν χρόνων μὲ ὀκλάζοντα νεκρόν.

Ἀνάγλυφα ἐπὶ βράχων τοῦ Ἄργους

Συστηματικὴ παρακολούθησις καὶ ἔρευνα τῶν βράχων τῶν δύο ἀκροπόλεων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπισήμανσιν τεσσαράκοντα πέντε περίπου ἀγνώστων ἀναγλύφων ἐπὶ βράχων, διὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν ὁποίων γίνεται ἀσαφὴς μνεία ἀπὸ τὸν Curtius[16]. Τὰ ἀνάγλυφα συνδέονται μὲ τὴν ἡρωικὴν λατρείαν καὶ παριστοῦν κατὰ κύριον λόγον νεκρόδειπνα (Π ί ν. 122 α). Ἐγένετο συστηματικὴ τοπογράφησις, σχεδίασις καὶ φωτογράφησις, ὁ ὑπογραφόμενος δὲ ἀνέλαβε τὴν δημοσίευσίν των ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ λοιπὰ ἐπὶ βράχων ἀνάγλυφα τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς τοπογραφίας ἐγένετο περιωρισμένος ἀνασκαφικὸς καθαρισμὸς δύο τοίχων, ὑπεράνω τῆς παλαιᾶς ὑδατοδεξαμενῆς παρὰ τὸ θέατρον.

ΑΡΧΑΙΑ ΚΛΕΩΝΑΙ

Κατὰ γενομένην αὐτοψίαν εἰς θέσιν « Βολιμωτὴ Γούβα » εἰς τὸν ἀγρὸν Παν. Ἀθ. Παπαδᾶ, ὅπου τὸ μηχανικὸν ἄροτρον κατέστρεψε τάφους ἐκ πωρίνων πλακῶν, περισυνελέγη καὶ ἐναπετέθη προσωρινῶς εἰς τὸ κοινοτικὸν γραφεῖον ἀρχαίων Κλεωνῶν ἐπιτυμβία στήλη μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν καὶ ἐπιγραφήν:

Ἀριστανέτου

Αὕτη πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους (Π ί ν. 122 β).

ΝΕΜΕΑ - ΦΛΕΙΟΥΣ

Ἐκ περισυλλογῆς προέρχονται τὰ ἑξῆς:

(α) Ἐκ τοῦ ἀγροῦ Παναγ. Πέππα εἰς Φλειοῦντα προέρχονται δύο συνανήκοντα τεμάχια πλακὸς ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου, πλ. 0.45, ὕψ. 0.29, πάχ. ± 0.08 μ., ὕψ. γραμμάτων 0.04 μ. Ἄνω καὶ κάτω κυμάτιον. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἐπιγραφή:

Ἀχαϊκὴ
χαῖρε

Ἡ ὀπισθία πλευρὰ φέρει τετράγωνον ἐντομήν. Ὑστέρων Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

(β) Ἐκ τοῦ ἀγροῦ Ἰω. Μαλακοῦ εἰς Σκάλαν Φλειοῦντος προέρχεται τεμάχιον ἐνεπιγράφου πλακὸς ἐκ λευκωποῦ ψαμμολίθου, ὕψ. 0.19, πλ. 0.21, πάχ. 0.12 μ., ὕψ. γραμμάτων 0.04 μ. Ἄνω καὶ κάτω κυμάτιον. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἐπιγραφή:

ΝΟΥΛ[ἢ *Λ. Ἰούλ[ιος-ία;]*

Ἡ ὀπισθία πλευρὰ σώζει ἴχνη ἐντομῆς (Ἀριθ. Καταλ. 235). Ρωμαϊκῶν χρόνων.

(γ) Ἀπότμημα πωρίνου ἐνεπιγράφου βάθρου. Ὕψος 0.27, πλάτος 0.34, πάχος 0.19 μ., ὕψος γραμμάτων ± 0.025 μ. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἐπιγραφὴ εἰς κορινθιακὸν ἀλφάβητον (Π ί ν. 122 γ):

[Ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα Φλει]Φάσιοι ἐποίFεσαν

Τὰ γράμματα σώζουν ἐρυθρὰν χρῶσιν. Ἐπὶ τῆς ἄνω πλευρᾶς ὑπάρχει ἐντομὴ γόμφου (Ἀριθ. Καταλ. 234). Χρονολογητέα εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου - ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

(δ) Ἄνω τμῆμα πλακὸς ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ἐνεπιγράφου ὄψεως ὑπάρχει ἔκτυπος ταινία, ὕψους 0.09 μ. Ὕψος ἐπιγραφῆς 0.42, πλάτος 0.53, πάχος 0.12 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.04 (τὰ Ο, Θ, Ω 0.03 μ.). Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως μᾶλλον πλήρης ἐπιγραφή, τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Π ί ν. 122 δ):

Νεαρθίδος
Εὐῶπις
Χρυσίλλα[17]
Ἀγάθων
Ἀστεῖος

Ἡ ὀπισθία πλευρὰ εἶναι ἀδρῶς εἰργασμένη καὶ λοξῶς ἀποτετμημένη κατὰ τὰς ἀκμάς.

16. Peloponnesos II (1852), σ. 561, σημ. 11.

17. Ἀπαντᾶται καὶ ὁ τύπος Χρυσιλλα.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Β. ΚΡΙΤΖΑΣ

EXCAVATIONS AT CORINTH

The excavation at Ancient Corinth was limited to two areas during the spring of 1972 and to Temple Hill during the months of July and August. In the spring excavation in the pre - Roman levels of the forum, three places were examined: the southwest quarter of the forum near and under the west end of the South Stoa, to the north-east of the bema, and in the Sacred Spring (Plan 1). The second area investigated during the spring was in the Demeter sanctuary on the north slope of Acrocorinth.

All School excavation was under the general direction of C. K. Williams, II. Excavation in the Demeter sanctuary was directed by Dr. Nancy Bookidis. Dr. H. S. Robinson directed activity on Temple Hill.

Temple Hill[1]

Excavation in 1972 extended eastward the investigations of previous years on the north slope of Temple Hill. In the course of five seasons a roadway of the 7th c. B. C. that runs from east to west along the north slope of the hill has been exposed. Its surface is now visible over a length of more than 55 m. The new trenches confirm the dates of construction (*ca.* 625 B. C.) and abandonment (*ca.* 580 B. C.); as well, excavation has determined that the road was significantly lowered in its eastern section during its short period of use. The easternmost road surface of the second phase is bedrock, which at some points has been cut down as much as a meter and a half below the natural hill surface in order to provide a comfortable angle of incline.

In the fill that covered the road numerous fragments of bronze were recovered. These had been damaged at the time of the destruction of the old temple (perhaps even subjected to burning within the temple). Among these bronzes we have recognized a fine repoussé head of a warrior (possibly an appliqué ornament on a bronze vessel or cista) and numerous fragments of tripod/lebetes of the Geometric period and of the 7th century.

When the temenos of Apollo was enlarged to the north, after fire destroyed the old temple, the 7th century roadway was abandoned and a new north retaining wall for the sanctuary terrace was constructed along a line lying for the most part north of the old road. In our western trenches of 1968 and 1969 we believed that we had identified a portion of the new 6th century retainig wall. Much of the wall had been pillaged by Roman builders of the early 1st century after Christ; but this year we have found at the east further remains of the wall, including one block set at a point where the wall crossed the line of the abandoned 7th century road. At two points the 6th century wall was marked by deep offsets which successively (from west to east) moved the line of the wall farther and farther away to the north of the foundations of the new temple. One internal angle of the wall happens to constitute also the southeast internal corner of the Greek Painted Building or Bath. That building has been dated in the late 5th century B.C., if that date (for which little secure evidence exists) is correct, we must assume that for this civic structure the builders were allowed to cut back into the rock of the north slope of Temple Hill up to the line of the 6th century retaining wall and to build their Bath against that wall. It is, of course, not impossible that the Bath was built in the 6th century, at the very time of the construction of the new retaining wall of the sanctuary.

The temple which was built *ca.* 550 B.C. to replace the older, fire-damaged structure, survived in good condition until the sack of Corinth by Mummius in 146 B.C. In the late 1st century B.C. Roman Policy decreed the establishment here of a colony, to be the capital for the Roman province of Greece. For the construction of new Roman buildings and the repair of some of the Greek buildings, which had been left in ruins by Mummius much building stone was needed. One quarry for this stone was dug immediately northeast of the 6th century temple. The western part of this quarry was exposed this summer. The quarrying operations had been completed during the first half of the 1st century after Christ and the quarry was then filled, in order to restore a level floor for the sanctuary at north and east. For the filling was used the earth which the Roman diggers had removed to expose the rock surface for quarrying; in

1. Excavation of Case Western Reserve University, Prof. H. S. Robinson.

Plan 1. Period plan of Corinth *ca.* 350 B.C.

addition debris which had accumulated on the hill during the sack of 146 B.C. and in the following century served to fill and conceal the quarry. From the quarry fill we have recovered decorative ornament from the 6th century temple — terracotta revetments and statuary. Pieces of simas, antefixes and ridge antefixes of the 6th century temple were found in the quarry, and it is striking that among the ridge antefixes we have some which are clearly (because of fabric and style of painting) of the 6th century, while others (on the basis of the same criteria) may be considered as work of the 4th or 3rd century — yet the later antefixes are executed in imitation of the shape and the painted design of the original pieces. Most significant among the terracottas found in the quarry filling is a crouching sphinx which probably had served as an acroterion of the temple. The sphinx must have been about 5 feet high; it is at present incomplete — represented by wing, leg and body fragments, only a few of which join one another.

A few fragments of Early Christian marbles found on Temple Hill in past campaigns had led us to suppose that a church had been built, in the 6th century of our era, within the old pagan temple of Apollo. It now appears that the Early Christian church lay rather to the northeast of the temple, where the narthex and the western part of the nave and side aisles have been exposed. The narthex of the church is built in part over the old 7th century B.C. roadway, in part over the higher 6th century terrace filling to the south; over the roadway the foundations of the west wall of the narthex extend down to bedrock at about two meters below the church floor. Excavation of the fill both to west and east of the wall made it possible for the church builders to construct two brick-walled, vaulted osteothekes which are clearly contemporary with the narthex. Pottery found at floor level in both osteothekes establishes the first period of use in the 6th century after Christ. The narthex was paved with marble *opus sectile*, of which a portion was recovered *in situ*, lying upon the cover slab of one of the four graves within the narthex area. Many fragments of Early Christian marble work were recovered — revetment for pilasters, floor and wall casing, and numerous pieces of a panel carved *à jour* in a pattern very similar to some of the decoration of the *ambon* of the 6th century Basilica A at Nea Anchialos (Christian Thebes; see *Arch. Eph.* 1929, p. 86, fig. 106).

The 6th century church on Temple Hill apparently was in ruins by the end of the 6th or in the early 7th century. In the 12th century a Byzantine revival took place; the extent to which the church was then restored at the moment cannot be ascertained. During the past season numerous small fragments of Byzantine frescoes were recovered. The digging in and west of the narthex brought to light some 70 graves ranging in date from the 6th to the 13th century of our era. Many of these graves were used for more than one interment; some were osteothekes containing the remains of nunerous skeletons. At least 150 individuals must be represented by the bones in the graves so far opened in the cemetery. A number of the burials are family interments, containing adults and children who share inheritable characteristics of dental structure; most are Christian, the skeletons laid out east-west, with the head at the west. A few graves of the 12th-13th century levels are oriented north-south and apparently constitute burials of non-Christians or at least of individuals who had not been baptized into the Christian faith. Most of the graves were bare of offerings; but in some were found bronze belt buckles, a silvered cross pendant bearing the name ΑΝΝΑ, a pair of gold earrings with pendant beads of blue glass.

Forum Area[2]

In the southwest quarter of the forum a scattering of unstratified Neolithic pottery was found this year. The earliest undisturbed material, however, was of the Early Helladic period. Much E.H. II pottery was found throughout the area, even in the fill of a later well.

Hero Shrine (Pl. 123 a)

Two graves were found immediately northeast of the Roman rostrum of the forum, cut into bedrock, covered by slabs of roughly

2. Excavations of the American School of Classical Studies.

trimmed poros. The larger of the two graves, 72-4, contained the well - preserved skeleton of an arthritic male, about 45 years old and 164 cm. tall. His body was in a fully flexed position, lying on its proper left side, head to east. A second burial, 72-5, was close to him. This was that of a child. Two hand-made pots were found on the cover slab, five pots within the grave (Pl. 124 a - b, h - i).

Strata of the Early Corinthian period covered the two graves; in these strata was found the first evidence of cult activity in the area. This included mesomphalic phiales, horse and rider figurines, and pockets of burning and bones. The absence of Geometric and Protocorinthian strata makes it difficult to determine what sort of activity was conducted in the area between the two Protogeometric interments and the Early Corinthian period. The absence of evidence does not preclude the possibility that grave markers or an early grave enclosure reserved the area from Protogeometric times onward.

A hypaethral enclosure was built over the graves in the Middle Corinthian period; its foundations were put into an already deposited stratum of Middle Corinthian pottery.

The temenos itself is a simple rectangular area enclosed by a poros wall with coping. Entrance is obtained from the road that runs along the east wall of the enclosure. The wall of the enclosure is built of poros but is more reminiscent of carpentry than of stone cutting. No clamps or dowels are employed; instead, all blocks are held securely in position by mortices and tenons.

The north enclosure wall of the temenos is constructed of orthostates on a socle course, as are the 1.44 m. long preserved stretch of the west wall and the east wall north of the doorway. The east wall south of the door appears to have been built without a socle. Here orthostates were set directly into the natural soft bedrock and considered securely enough held in the rising bedrock not to need a foundation course.

The blocks of the toichobate course, where still preserved, are not simply fitted one against the next. Each vertical joint has one face notched. Into each notch is fitted the tongue of the adjacent toichobate block. The toichobate course has a channel about 0.195 m. wide cut into its top surface; into this are fitted the orthostates. A coping block crowned the orthostates. A channel, similar to that in the toichobate course, was cut along the underside of the coping blocks. Into this channel was fitted the top of the orthostates.

Two shallow pits filled with ash and some bone were found in the floor of the temenos. Along with the ash and bone were found a number of fragments of a large Late Corinthian krater, with two zones of figured decoration, one with Achilles descending from a chariot for combat over a fallen warrior, the other, lower band with horses and riders (Pl. 124 f).

Numerous figurines were found in various strata associated with the walled temenos, the types varying from horse and riders, banqueters, snake stelai, to standing women with doves, doves, and seated women with elaborate swags at the neck. Also found was one 7th century Phoenician glass bead. The temenos appears to have been in use until the fall of Corinth in 146 B.C. (Pl. 124 c-d).

Early Remains under Building III

Excavation this year shows that the earliest remains in the northwest quarter of Building III, previously called the Tavern of Aphrodite, are datable to the second half of the 6th century B.C.

At the southwest corner of Building III, under the South Stoa, is the crushed poros floor of the 4th century court of Building III. This floor covers numerous earlier layers, of which the bottom - most had in it a gulley filled with middle to late 6th century pottery, including fragments of a krater with satyr and maenad, as well as a representation of women at a loom (Pl. 124 e), and a krater rim with a unique representation of a two-masted ship (Pl. 124 g), all in Late Corinthian Black Figure style, and a Late Corinthian ray-based figured kotyle (C-72-39).

In the 1.64 m. wide area later limited by the foundations of the west wall of Building III and that of the east wall of Building IV, northwest of well 72-3, are at least nine shallow pits. Much ash and evidence of burning were found in and around the pits. The inventoried pottery from above bedrock and from the pits includes a Black Figured skyphos (C - 72 - 169). The remains suggest

that the area witnessed light industrial activity, apparently devoted to casting and forging. Apparently the whole area occupied by Buildings II, III, and probably IV, as well, was used for this activity. Even a shallow pit under the west wall of Building II, excavated in 1953 (*Hesperia*, 1953, p. 135), should be associated with casting rather than to be called an unfinished well. As well, more than nine rectangular industrial pits were found in the course of the excavation of this area in 1971 (*Hesperia*, 1972, pp. 149, 169-170).

Although evidence exists for general destruction in the area under Buildings II and III in the first quarter of the 5th century, including the filling of a well at the southeast corner of Building II (*Hesperia*, 1938, pp. 557 - 611) not all of the pits and associated remains should be assigned to the end of the 6th and first quarter of the 5th century. There is evidence that later pits were dug and that metal working continued in the area to the end of the century.

The best proof of continued metalurgical activity exists in 5th century remains underlying and south of room 3 of Building III. A room was excavated here with an iron worker's hearth and well 72 - 6. Well 72 - 6 was apparently in use before Building III was constructed and belongs to the underlying 5th century complex.

The iron worker's structure is preserved only in places. The installation of Byzantine pithoi in the area and even the construction of the walls of the 4th century Building III have done much to destroy the plan of the underlying 5th century complex.

This year the area was excavated and a cobbled hearth was found under Building III. In a corner formed by a brick wall and close to the cobbles was found a heavy layer of black ash, in which were numerous small granules and thin flakes of iron. The hearth with its cobble floor appears to have had the ash raked out onto the earth floor and to the corner of the mud brick wall.

Building III

Building III was also extensively examined, with the purpose of obtaining a complete plan of the structure (for previous work, see *Hesperia*, 1954, pp. 131-140). Therefore that portion of Building III which lies under the colonnade of the South Stoa, i.e., the southwest corner of Building III, was cleared. As well, in the past two years the west side of the building, north of the South Stoa, has been re-examined. A well, 72 - 6, was discovered under the west wall of the room originally identified as a bath, while, at the northwest corner of that room, in a westward extension of the line of the north wall of the bath, a doorway with poros threshold worn by wheel ruts was found. The doorway gave access to a hard, crushed poros chip floor, apparently of a court, in which was easily traced the southward continuation of the wheel ruts. At *ca.* 1.25 m. west of the poros orthostates that formed the west wall of the bath is a north-south line of poros blocks. This previously had been used as evidence for the position of the west wall of Building III. It is now seen that the poros line is the bedding course of a well constructed drain; at the north end of the court cover blocks to the drain, appear in the hard poros chip paving of the court. Excavation this year has uncovered the room from which that drain issued, also a well (72 - 3) in that room, which necessitated the construction of the drain (Pl. 123 b).

The new plan of Building III is that of an almost rectangular structure, 20.20 m. east-west by between 12.70 and 14.75 m. north-south. The front or north façade is oriented parallel to the great east-west drain that runs across the forum toward Peirene. The east and west walls of the building are at right angles to the north façade and to the drain. The back or south wall of Building III flares, making the building deeper toward its west than at its east side. This back wall appears to have taken its orientation from pre-existing buildings south of Building III.

Building III has two courts; one occupies the southeast corner of the structure and most of the east side, the other the west side and the northwest corner of the building. Ingress into both courts of Building III was obtained through the north wall.

The western court of Building III has not been excavated completely. Its northwest corner lies within the line of the stylobate of the South Stoa and under a Roman cement

and rubble foundation, immediately north of the stoa. These later remains bury about 28 square meters of the northwest corner of the court.

The western limit of the court is restored here as a straight wall without any special architectural features. The crushed poros paving comes directly up to the robbed out wall trench that once contained the foundations of the west wall of the court.

A wide opening, designed without doors, which gave onto a well room south of the court. The head of well, 72 - 3, is rectangular and built of five squared poros blocks nicked to interlock at the corners of the well.

The well room is paved with a line cement containing an aggregate of beach sand. The transition between the crushed poros court floor and the cement paving of the well room is made not with a threshold but with a 0.11 m.thick poros curb. Apparently the constant traffic from the court into the well room caused wear in front or north of the curb. As a result, a rectangular poros block 0.46 by 1.10 m. was sunk into the poros chip floor at the north side of the curb.

Destruction Date of Building III

Two deposits of 4th century pottery were found this year that should be associated with the destruction of Building III. Both were found at the southwest quarter of the building. The first is a dump of pottery in an oval pit west of the well room, against the west face of its west wall. The pit probably was filled when the house was demolished or at some time only slightly before the final destruction of Building III. It contained typical household pottery, of which a representative sample was inventoried. Of the fine wares two mushroom jugs, one blister-ware shoulder ribbed oinochoe, two skyphoi, and two kotylai were inventoried; of cooking wares a chytra and a wide cooking bowl, and of the coarser wares two bowls, one deep and one shallow, three Corcyrean (?) or Corinthian type B amphoras, and a stamped amphora handle of Corinthian type A were inventoried. A coin of Syracuse (Coin 72 - 273), datable to 357-344 B.C., also comes from the pit.

The second group of finds that can be used to indicate the date of destruction of Building III is from the debris within foundation trenches looted of their wall blocks.

The west wall of Building III and the east wall of Building IV were robbed of their stones in preparation for the erection of the South Stoa. A number of fragmentary pots were found here, a few of which had had their sherds scattered into both foundation trenches. Among the finds were parts of two Corinthian bell kraters, C-72-164 and C-72-25. Over eight lamps of *The Athenian Agora*, IV, type 21 were found in the debris, but the latest are three lamps of *the Athenian Agora*, IV, type 25 A. Other pottery from the disturbed fill is kotyle C-72-167 and skyphos C-72-178, similar to pots from the drain between Buildings I and II excavated in 1971, and two fish plates, all of the third quarter of the fourth c. B.C.

The Sacred Spring

Excavation in the central forum was continued this year, in order to clear more of the line of bleachers discovered in 1970 (*Hesperia*, 1971, p. 16, phases 4-7). Excavation here has confirmed the general stratigraphic sequence that was distinguished in 1970.

One test was made at the north side of the sanctuary, east of the horos stone that prohibited entrance into the sanctuary. The area had been excavated earlier; thus little stratigraphic material remained in 1972 for a new study.

In that part of the trench which extended into the roadway north of the Temenos of the Sacred Spring, the lowest cobbly stratum reached contained E.H. I pottery with an admixture of late Neolithic. Beneath this, on bedrock, was distinguished pure late Neolithic pottery.

Above the E.H. I level was a second stratum with cobbles, E.H. II in date, covered by a fill of Geometric, Early Protocorinthian and Protocorinthian to Corinthian pottery.

After the Corinthian period, however, each of the strata apparently accumulated during much shorter periods of time.

The following sequence of events from the sixth century B.C. onward can be determined from the 1972 section; precise dating remains problematic, however, without adequate pottery samples.

An early line of east-west curbing, starting

at the west by the horos stone, was built to separate the sanctuary from the road. The curb appears to have been set into a 6th century fill. Sometime thereafter an adjustment was made in the line; a new poros curb and tread into the sanctuary from the road were laid over the first curb at a slightly higher level. This later line does not follow the line of the earlier curb, but deviates from it slightly toward the south as it proceeds eastward. A second part of this curb extends across the road at right angles from the east-west line. This second segment apparently served as some sort of division in the road. No wheel ruts were worn into the curb; apparently no wheeled vehicles used the road when the line was visible. Accumulated strata show that the curb logically could have been constructed in phase 5 of the Sacred Spring of any time thereafter until phase 8; perhaps the curb built across the roadway can best be explained as having been laid when the Northwest Stoa was constructed (see *Hesperia*, 1969, pp. 36 - 62).

Access was denied to the stairway to Temple Hill by means of this road only when the Stoa was built. Such a change in the organization of the area, and in the nature of the roadway, could have demanded construction of the curb, which than would have served as a new property line.

Protocorinthian and Corinthian Levels of the Sacred Spring

Excavation was continued south of the triglyph wall of the Sacred Spring in the area adjacent to the Protocorinthian and Corinthian complex excavated in 1970 (*Hesperia*, 1971, pp. 3 - 10). This year a roughly rectangular courtyard was cleared, the northeast corner of which had been excavated in 1970. A door through the west wall of the court, at 0.65 m. from the southwest corner, gave access to a room at its west side. The west room was not totally excavated this year, but the 3.90 m. long wall that it shared with the court was completely exposed. The room and court apparently were devoted to home industry, for at the northern limit of the court with the casting pits was found a jar sunk into the floor. Close to the center of the room was a pit hearth filled with ash. In a second, slightly smaller pit was found a fragmentary archaic roof tile, here used as a hard surface on which to put hot crucibles. The tile is scarred, with a burnt-out circular area, partially vitrified from exposure to intense heat. No drips, moulds, or other indications of metalurgical activity were found in the room.

Excavation indicates that the court and the room to its west were constructed either just before or during the Early Protocorinthian period. This area probably existed contemporaneously with the house discovered in 1970, phase 2. In the course of this phase the court discovered this year was paved with poros chips, packed hard, to produce a cement-like surface. The court was re-surfaced numerous times. Finally, the last poros chip floor was covered by clay, apparently in the Transitional period, when the complex excavated in 1970 was being rebuilt. The area apparently survived in this new form until the very end of the 6th or into the first quarter of the 5th century.

After the complex went out of use, a hard floor of crushed poros was spread over the whole of the area; at this time the domestic and industrial activity in the immediate vicinity of the Sacred Spring came to an end.

Demeter Sanctuary[3] (Pl. 125 a)

The Demeter Sanctuary on the north slope of Acrocorinth lies along the south side of a roadway that ascends from northeast to southwest to the summit of the mountain. The road forms the north boundary of the sanctuary; it has been cleared for a length of more than 40 m. Its surface is clay, capable of serving foot and animal traffic, but with no trace of cart wheel ruts. The road is between 2 and 2.30 m. wide.

Since the road runs along the lower side of the sanctuary, the earth of the sanctuary above the road is held back by a retaining wall that was constructed in segments, the units varying one from the next by the style of stonework. The earliest segment, large unshaped boulders, appears to have been built in the Protocorinthian period, to judge from the areas of undisturbed fill behind the wall. This, however, is not the earliest evidence found this year for activity in the area.

3. Excavation of the American School of Classical Studies.

One grave, either late Protogeometric or Early Geometric, was found close to the terrace wall in the northwest quarter of the sanctuary. As well, strata of earlier material were excavated, including a burnt floor that was covered by Late Mycenaean IIIC and Protogeometric pottery, including a deep monochrome bowl, C-72-198, and two kraters, C-72-188 and C-72-199.

Upon entering the limits of the Demeter Sanctuary from the roadway which forms the north side of the sanctuary, one immediately climbs toward the sacred inner sanctuary by means of a formal flight of poros steps (*Hesperia*, 1972, pp. 283-288, fig. 1). Excavation this year was conducted within the sanctuary on the second terrace at the right of the flight of steps as well as along the roadway that forms the north limit of the sanctuary.

On the second terrace is a line of dining buildings, of which three were completely excavated this year. One other building, only partially excavated, shows two phases of occupation. All of the buildings are either two or three room units, entered from the north; they have their southern rooms dug into the rising slope of Acrocorinth.

The newly excavated building that lies farthest to the east on this second terrace is a two-room unit, originally with couches on all four walls, interrupted only by the entrance in the north wall and by a single door that leads into the back chamber. This has a bench on its south and west walls; it also, apparently, had a lustral area in its northeast corner.

The second building, lying immediately to the west of the first, is also a two-room unit with dining couches in its main room (4.45 by 4.00 m.) and with a narrow back room, (3.80 by 1.34 m.). This back or south room has a stuccoed bench along its south and west walls, a wash or lustral area against its east wall. This lustral area is drained of its water through the north wall and is deposited in a bothros in the center of the dining room, under the floor (Pl. 125 b).

The third building in the row is a three-room unit, with a dining room *ca.* 4 m. square at the north side of the building, and with two smaller rooms at the south. The eastern of the two back rooms is *ca.* 2.50 by 1.50 m. with couches against its east and south walls. The other room, 2.45 by 2.00 m., has a hearth, in the ash of which were found two phiales, upside down. Both back rooms are entered through the dining room.

The fourth building, closest to the stairs, was not completely excavated this year. It has a late phase or overbuilding of the 1st century A.C. Under this is a 4th century building that, apparently, is planned in the same manner as those dining units to its east. The row of dining buildings all appear to have been constructed in the last quarter of the 5th century and to have been destroyed in the third quarter of the 4th century B.C.

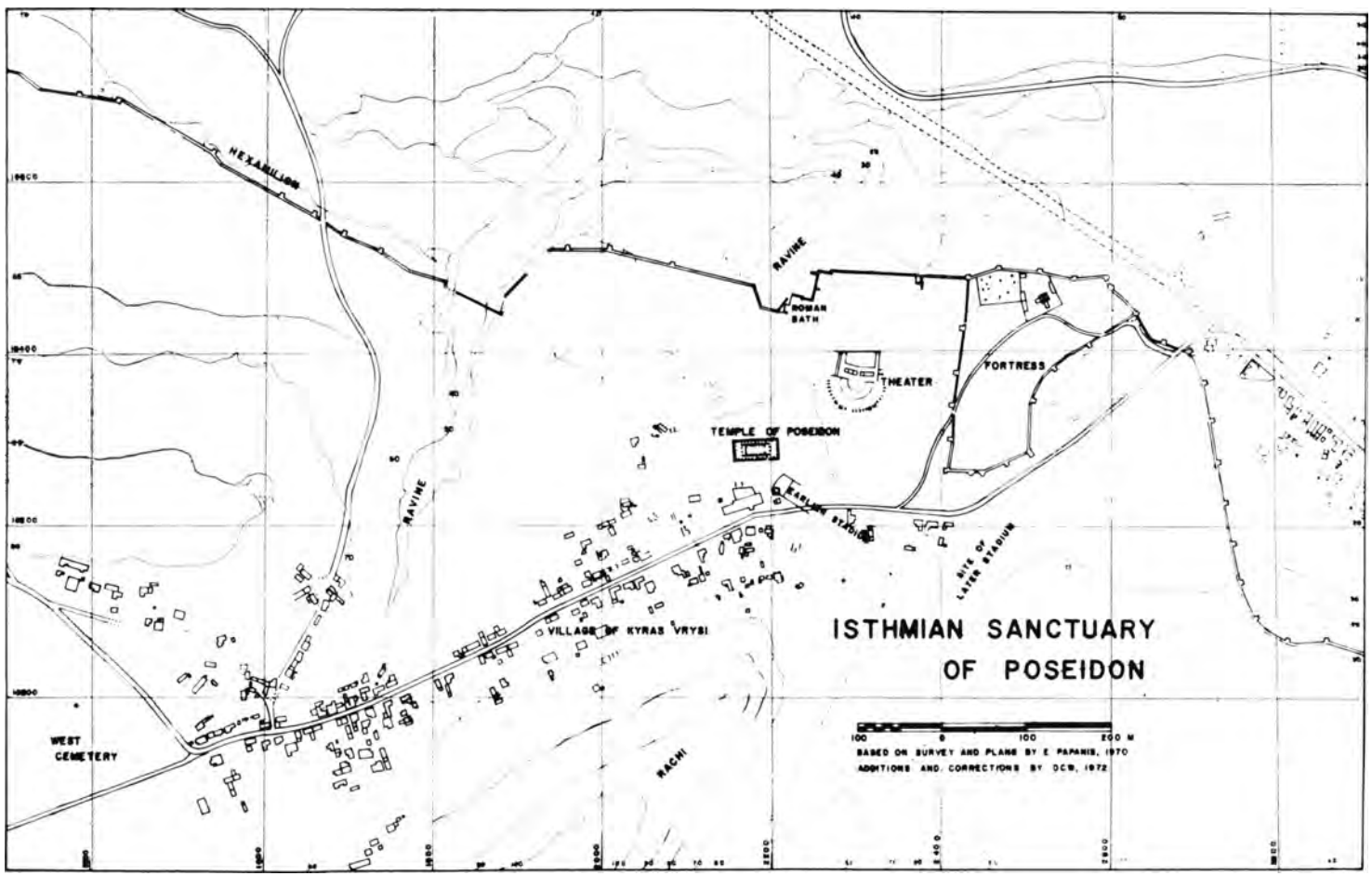
CHARLES KAUFMAN WILLIAMS, II

*

ISTHMIA EXCAVATIONS

The sixth campaign of excavation by the University of California at Los Angeles under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens began on Monday, March 27, and ended on Friday, June 9, a long season of eleven weeks. The staff of Ellen McGrew, Barbara Bolas Greenberg, Kenneth Kaye, and David C. Wilson of the University of California at Los Angeles, Barbara Wittman of San Fransisco State College, Jeanne Marty of the University of Pennsylvania, Maria Mitchell of Princeton University. The foreman was Demetrios Papayoannou, the chief technician George Kachros, his assistant Harilaos Papanikolaou, all of Ancient Corinth. Pamela Mason of Boulder, Colorado, served as staff artist for several weeks. David Wilson acted as assistant field director and architect. The photographer, as in past years, was Emile Serafis of Athens. The daily photographic record of work was the responsibility of the members of the staff, as usual, and to them too were assigned the various inventories of finds, one or more to each member. Inventory photography was again done by David Wilson. Our work, as in past years, was supported by a generous grant by the Samuel H. Kress Foundation of New York.

Four areas were investigated (Plan 1): the field immediately east of the Temple of Poseidon where excavations had begun in 1970 and continued in 1971; the site of a

Plan 1. Isthmia. The neighborhood of Kyras Vrysi

Roman Bath incorporated by the Hexamilion as the wall ran along the edge of the Kyras Vrysi ravine north of the sanctuary of Poseidon; a section of the Hexamilion east of the Bath where Megaw in 1932 had run a trench against the north face of the wall and so had come to far-reaching conclusions (*BSA* 32 (1931 - 32), pp. 77 - 79); and finally the interiors of Towers, 5, 10, 17, and 18 of the Hexamilion Fortress.

East Field

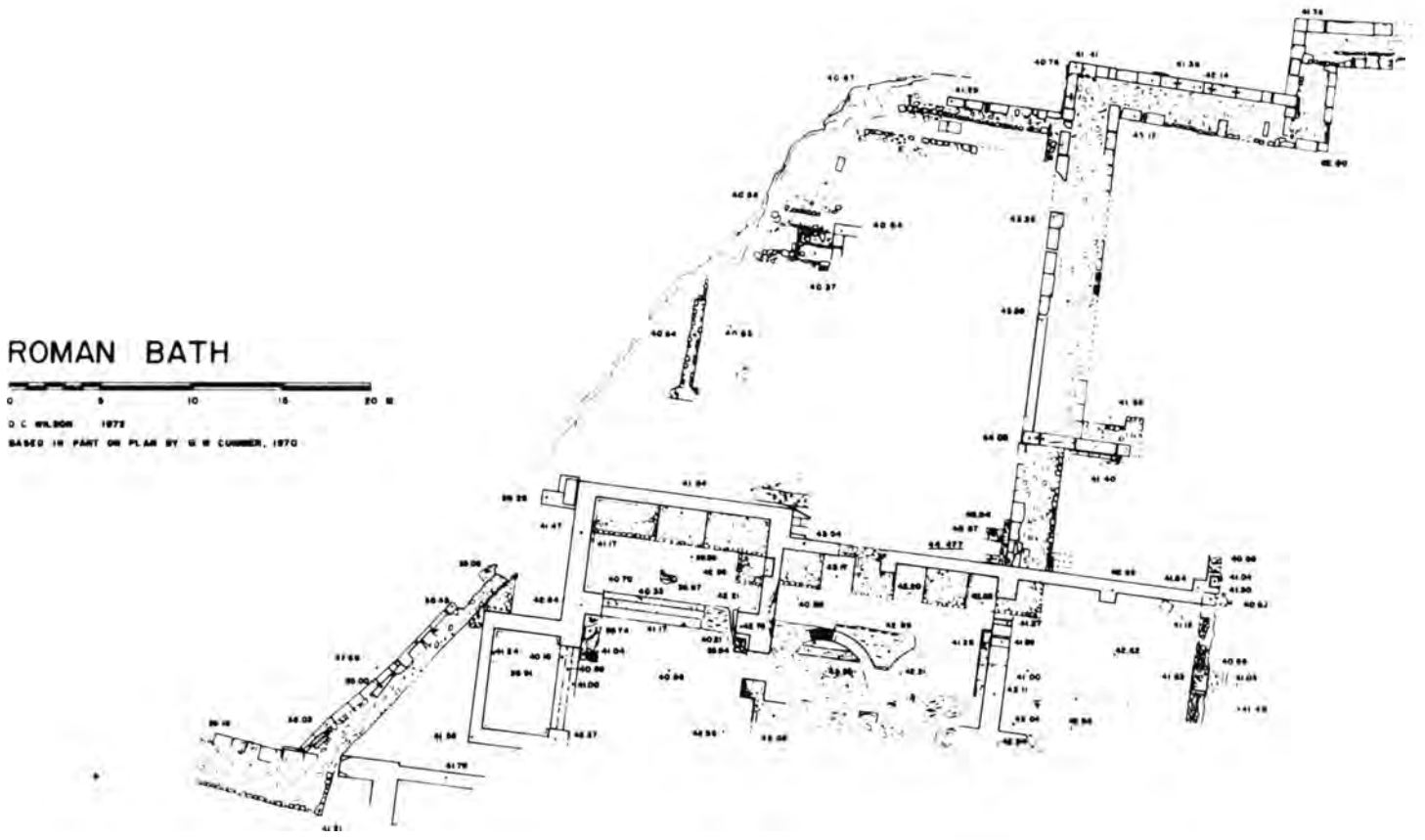
Excavations were extended over about 282 square meters to the northeast of the area cleared in 1971 (Pl. 126 a - b). Walls are of rubble and mortar or of rubble and earth, sometimes with plaster facing. Different construction phases are observable. The remains presumably belonged to houses. No plan has yet been made out. A feature of interest is a cooking area (R-S: 12 - 14) with a section of cobbled pavement and several circular earthern fireplaces (Pl. 126 b - c).

Fifteen bronze coins found in the area excavated were distributed as follows: second century after Christ, 1; third century, 2; fourth, 10; illegible, 2. The latest coins belonged to Theodosius I and his sons. None were struck after A.D. 395. This confirms the evidence reported in 1971 for the destruction of East Field buildings by Alaric. Among other finds from the East Field are what is perhaps a bit (Pl. 127 a, IM 72 - 1, iron) and a well-preserved bronze tack (Pl. 127 b, IM 72 - 21). Two scraps of Greek pottery were recorded, one a small fragment of black-figure which shows part of perhaps a siren (IPG 72 - 1). In Roman pottery, fragments of stamped ware were of interest: a plate with palm leaves and grilles presumably of the late fourth century after Christ (Pl. 127 c, IPR 72 - 4), and a potter's stamp with PROCE (Pl. 127 d, IPR 72 - 34). As in past years the area yielded stamped roof-tiles, one with dolphin and trident, three with some part of COL·I·IVL· COR AC.

Roman Bath

In 1954 Oscar Broneer excavated sections of two rooms which were part of the hypocaust system of a Bath (18420-18440: 2200 - 2220; cf. *Hesperia* XXIV (1955), pp. 123 - 124). This year we were able to acquire the field in which apparently the complete establishment is located. A long trench in the southern part of the area revealed a heavy east-west wall and an extensive cutting in stereo (18400-18420: 2200-2220) which seem to have nothing to do with the Bath. In the northern section where Hexamilion and Bath come together we began systematic excavations (Pl. a n 2). The five northernmost rooms of the Bath were cleared or partly cleared. The Hexamilion overruns the north wall of two rooms and a small section of that of a third. The new masonry is built against the inner face of the north wall of the rooms and is simply bedded on the floor without special footing. The total thickness of the new wall, including Bath and Hexamilion, is *ca.* 2.70 m. to *ca.* 2.80 m. Three or perhaps four vaulted niches were constructed in the military section of the masonry, facing inwards and using the Bath wall for their back walls (Pl. 128 a - c). In the eastern rooms of the Bath a layer of clean earth some 10 cm. deep had accumulated over the marble-tesserae paved floor by the time the Hexamilion was built. The builders of the wall partly cleared this away to bed the wall on the pavement, so leaving a kind of footing-trench detectable against the face of the wall (Pls. 128 d, 129 a). The destruction fill of the building overlay this lowest layer of clean earth, which did not appear in the western rooms the floors of which had been stripped of their large marble paving-slabs by the builders of the Hexamilion. The amount of destruction fill is impressive. Whole sections of wall have retained something of their original form in their fallen state (Pls. 129 b - d, 130 a), due to earthquake.

It is already clear that the Bath was an elegant building. All three westerly rooms were paved with marble slabs set in cement (Pls. 128 c, 130 b). The westernmost and the northernmost lie at lower levels, with stepped access from a foyer, and presumably were bathing-rooms. Their walls have a dado *ca.* 1.20 m. to *ca.* 1.30 m. high revetted with marble slabs set in cement (Pl. 130 c - d). Above the dado is a fine plastered surface (Pl. 131 c) with painted bands of floral pattern-work (Pl. 131 b). In the more westerly of the two eastern rooms the plastered

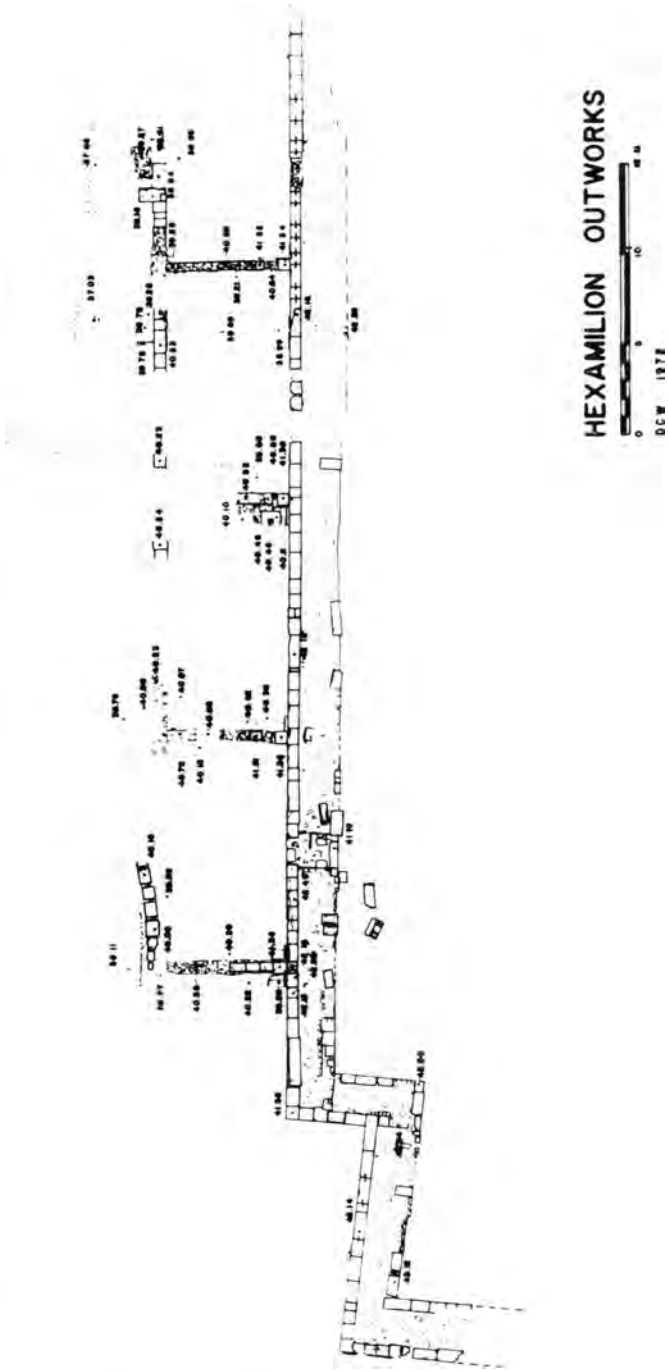

Plan 2. Isthmia. Roman Bath. Plan of area along north of field where Hexamilion incorporates the Bath walls

surface of its west wall is divided into panels by deeply grooved lines in triplet (P l. 131 a) and along its east wall are the foundations of a masonry bench (P l. 131 d). Near the end of this bench on the floor by the dividing wall between the two eastern rooms was found a bronze coin of Constantius II struck at Constantinople 351-354: obv. Bust r. DN CONSTAN-TIVS PF AVG; Rev. Soldier spearing falling horseman FEL TEMP RE-[PARATIO], exergue CON[A] (P l. 132 a - b, IC 72 -29 ; Carson and Kent, II, 2039). Three other Falling Horseman issues (IC 72 - 28 [uncertain] 31 [Julian], 33 [Constantius II]) were found in the eastern parts of the Bath, all at levels below the destruction fill. Two other coins were found in the Bath, one in the western part, the other in the eastern, both in surface fill: a bronze of Argos struck under Marcus Aurelius (IC 72 - 27, *Corinth*, VI, p. 63, no. 395) and a bronze of Valentinian II struck at Thessalonike between 378 and 383 (IC 72-32, Carson and Kent, II, 1825). Other finds in the Bath include a fragment of a highly decorated marble plaque with dolphin and trident flankend by volutes and acanthus, all over an ovolo with carved egg-and-tongue (IA 72 - 55, P l. 132 j); a small head of Pan (IS 72 - 7, P l. 132 h - i); a fragment of relief with an exquisitely carved left foot and a tentacled creature part of which had been dowelled into place (IS 72-5, P l. 133 a); five fragments of tips of fingers or toes, some well over life-size, all from marble statues (IS 72 - 2, 3, 4, 8, 9). Many fragments of raking and horizontal Ionic cornice of a small marble building were found just over the floor level in the foyer in the western part of the Bath (all classed under IA 72 - 66); enough reconstruction of them has been done to give the gable width at just over 2.00 m. Fragments of stamped tiles come from various parts of the building: ΠΟΣΙΣ - - - retrograde (IA 72-48), dolphin and trident (IA 72 - 62), some part of COL·L·IVL·COR· (IA 72 - 52, 60), ΒΑΑΕ - - - (IA 72 - 50), - - - ΜΙΑ - - - (IA 72 - 49), three pieces with a boot-heel stamp (IA 72 - 28, 46, 47). Another tile had what seems to be the impression of the front part of an actual boot showing nineteen nail-heads; the maximum width of the boot impression is 8 cm., preserved length 13½ cm. (IA 72 - 61, P l. 133 b). Two complete lamps were found, one with three circles and ⊏Ш (IPL 72 - 5, P l. 133 c - d ; cf. *Agora*, VII, no. 1339, late fourth century, and for the signature, *ibid.*, pp. 52-53, the Σωτηρία Shop, predominently first half of the fifth century, but some of whose products are reported from the turn of the fourth and fifth centuries at the Athenian Kerameikos). At the end of the season fragments of many lamps began to appear in a burnt stratum in the eastern section of the Bath. The completion of the excavation of this area in a subsequent campaign will certainly complete many of the lamps found this year and add others. Pottery was confined to fragmentary coarse-ware pieces. An exception was an unbroken spouted coarse-ware jug, presumably Byzantine since it was found high in the fill at the northeast corner of the west bathing room (IPB 72 - 24, P l. 134 b).

Hexamilion Outworks

On the basis of his trench of 1932 (P l a n 3; P l. 134 a) and two near-by pits Megaw reported (*loc. cit.*) a well-built wall of poros blocks some 70 cm. thick resting on a rubble-and-cement footing 6.90 m. north of the Trans-Isthmian Wall and parallel to it, north of the lighter wall a ditch, and beyond that an earth rampart — traditional προτείχισμα, τάφρος and ἀντιτείχισμα of military-fortification theory. Our investigations this year confirm the presence of a light east-west wall about 6.90 m. north of the Hexamilion, and beyond the light wall a ditch which, however, seems to lie at varying distances north of the Hexamilion. If the trench of 1932 had been laid a few centimeters towards the west, it would have revealed two courses of a wall running north from the north face of the Hexamilion and bonded with it (P l. 134 e). Actually there are in this area four such walls running north from the Hexamilion at intervals of *ca.* 13.00 m. and all bonded with it. Together with the east-west wall a part of which was revealed by Megaw, they form rectangular areas with inner dimensions of *ca.* 12.30 m. × *ca.* 6.50 m. The eastern wall of the easternmost area has not been found (excavation not yet made). The westernmost part of the east-west wall is a sloppy stretch of single blocks laid with-

Plan 3. Isthmia. Hexamilion Outworks

out foundation on bare ground in a curving line that does not run on with the projected line of the east-west wall; it is certainly later than the original work, a product of one of the periods of abandonment and destruction of the Hexamilion. The south side of the ditch at the northwest corner of this west enclosure is a vertical face of rock. Elsewhere we found the ditch cut into stereo, as had Megaw. From the north face of the east-west wall and bonded with it two blocks project northward, the one from the enclosure next to the easternmost (Pl. 134 c) and the other from the easternmost (Pl. 134 d, the rubble on top of the cut-stone block is again later work from a destruction period). Both may simply be supporting buttresses. Two of the north-south walls are bonded to the east-west wall at the level of their rubble-and-cement footings. Patches of plaster are preserved on faces of the north-south walls and Hexamilion looking towards the interior of the enclosures. Small sections of what were tentatively identified as kiln areas were partially excavated in the enclosure next to the westernmost.

The fill from our trenches yielded an egg-and-tongue from a terra-cotta altar (IA 72-29), several terra-cotta antefixes (the best, IA 72-6), and many stamped roof-tiles: dolphin and trident (IA 72-10, 12, 24, all incomplete), ΠΟΣ·ΙΣΘ retrograde (IA 72-3, 11, 63, the last two incomplete), [ΠΟΣ]ΕΙΔΩΝΟΣ (IA 72-22), COL·L·IVL·COR (IA 72-9, 27, both incomplete), ΒΑΛΕΡ [I---] (IA 72-13, 21, 25, all incomplete), [---Μ] ΤΦΑΡΙ / [---Ε] ΩΣ (IA 72-20), and ΑΝΤΘΕΜΣ·---with dolphin under (IA 72-26 and 23, the last more incomplete). Nine kiln supports were found, none in connection with the structures identified as perhaps kilns. It may be noted here that seven other kiln supports came from RB 72-1, the long exploratory trench in the southern part of the field in which the Roman Bath is located.

West of the west wall of the westernmost rectangular area and *ca.* 1.00 m. north of the Hexamilion at a level within the elevations of the rubble-and-cement footings of both walls was found a deposit of pottery which yielded two fairly complete jars: IPR 72-38 (Pl. 133 e) and IPR 72-39 (Pl. 133 f). At the same level and within centimeters of the deposit was a bronze coin struck at Corinth under Nero: Obv. Head of the Emperor r., laureate, NERO CAESA AVG IMP; Rev. Emperor l. on suggestum, ADLO/AVG and parts of the name of the duovir P. Memmius Cleander (IC 72-24, Pl. 132 c). From another trench in the section north of the Hexamilion came a well-preserved Antoninianus of Gordian III: the Emperor radiate Apollo, the mint Rome, 241-243 (IC 72-10, Pl. 132 e - f).

Fortress Towers

Of the towers investigated the best built was Tower 5. It had been filled with much stone debris including parts of the Classical Temple of Poseidon (the annulets of a capital, fluting). It also contained five bronzes of the Levantine Colonial Coinage of Venice (fourteenth century), one unidentified bronze of fourth-century Roman-imperial issues, a loom-weight of the fourth century B.C. (stamped APXI), and six pretty stone spindle whorls. Tower 10 contained what seemed to be a spur of iron (IM 72-6, Pl. 132 d); from Tower 17 came one fragment of a Megarian bowl (IPG 72-7A) a joining fragment of which came from the East Field excavations in 1970 (IPG 70-58, Pl. 132 g).

PAUL A. CLEMENT

*

PERACHORA

I. EXCAVATION AT THE EARLY HELLADIC SETTLEMENT BY LAKE VOULIAGMÉNI

Professor J. M. Fossey of McGill University, Montréal, resumed during July-September 1972, on behalf of the British School, excavations begun in 1965 (*BSA* 64, 53 ff.). Professor Fossey reports:

"The 1965 campaign had revealed a sequence of occupational deposits of Early Helladic I date in the lowest lying part of the site near to the canal joining the Lake to the sea. This season we excavated at two points higher up the slopes to the West and found that here Bronze Age occupation was limited to the Early Helladic II period.

The excavations

Site A

Here the Bronze Age deposits lay under a much greater depth of soil than had been

encountered in 1965. Some 2½ m. of natural accumulation sealed the last Early Helladic level, and, apart from the remains of a series of wooden structures of archaic date this 2½ m. deposit was virtually barren. The Bronze Age deposits themselves consisted of another 3 m., underneath which lay the natural clay subsoil. Within these 3 m. of deposit, three distinct phases were recognised.

The earliest phase, in all amounting to 2½ m. of deposit immediately above the natural, was a solid mass of pot sherds, many of them clearly "wasters", representing the accumulated rejects and waste from a kiln area. The pottery production area can hardly be far away and its location and investigation could be of considerable importance to our understanding of ceramic techniques in the early Bronze Age. It is noteworthy that the natural subsoil in this very part of the site, a grey clay, provided some of the fabric for the pot manufacture. A full statistical analysis of the waste dump will be undertaken during the study of the finds, but it is already obvious that a large portion of the sherds comes from shallow bowls, small saucers with ring bases, jars, and sauceboats.

In the subsequent phase the top of this dump was flattened off and earth was piled against its South slope to produce a level area on which was erected a solitary, small and freestanding building about 2 m. square (Pl. 135 b). At the most only two courses of very rough stonework are preserved — only one of the North side. It has a partial floor of fine, sterile, grey silt. Above this floor lay eight vases which can either be made up more or less completely or were even preserved intact in some cases. The group contains 2 small saucers with bases (Pl. 135 a), 2 sauceboats, 2 large bowls, a plastic vase in the form of a ram and a small open dish. The building would appear to be too small for a habitation of any sort; it is also obviously not a tomb since no trace of any type of burial occurred. Yet this fine small group of pots was obviously broken *in situ*, and even if the building's construction is not highly accomplished, some considerable effort was put into preparing the ground for it. Everything would seem to suggest that the building had some particular importance or function which escapes us at present.

In the third, and final phase of Early Helladic occupation, the area excavated appears once again to have been levelled off, this time in preparation for the construction of quite a substantial building. This structure, only part of whose plan was recovered, was built of mud brick on solid, well-laid, stone foundations (Pl. 135 c). From smaller parts uncovered to the side of the main area it would appear that this is only a portion of a large complex of building(s) regularly laid out on the same alignement. The occupation deposit of this building was quite limited in quantity. The building seems to have been finally destroyed by fire and a considerable pile of resultant debris sealed off this final level of Bronze Age occupation, still within the EH II period.

The site was then essentially deserted until archaic times and a considerable thickness of soil accumulated naturally. The only interruption of this barren sequence appears in the shape of a very insubstantial (field?) wall of possibly Mycenaean date, to judge from a few associated sherds. Part of this wall had subsequently been robbed out.

The archaic period produced remains of a series of wooden structures. The remains themselves, in the form of post-holes, show in plan what may be the fence of a rectangular enclosure with at least two "hut" circles within (Pl. 135 e). In 1965 remains of stone buildings of the archaic period had been found and it may well be that the timber structures discovered in 1972 represent some sort of outbuildings attached to that settlement.

After the archaic period the site seems never to have been reoccupied to this day.

Site B

A small area of prehistoric occupation on a hill immediately to the North of Site A was also excavated. Here again occupation proved to be limited to the Early Helladic II period.

Two successive buildings were recovered. Of the first very little survives, but sufficient traces remain to give some idea of the plan. From the second phase at least one substantial wall of stone foundations on the East side was preserved (Pl. 135 d), and there are indications of the building's extent in other directions. The occupational deposits asso-

ciated with both periods, although extremely thin, were quite distinct and small quantities of pottery were recovered from each.

Preliminary conclusions

Given the results of the 1965 explorations, the prime purpose of the new excavation was the fuller investigation of a series of stratified EH I deposits and especially the elaboration of the associated ceramic sequence. In fact, no EH I material was recovered. Instead we must assume that at the end of EH I, or during the transitional EH I/II phase for some reason the settlement moved a short distance up the hill slopes to the West and that there occupation continued well into the EH II period. The final large building appears to have been destroyed by fire and radiocarbon dates place this destruction around 2,000 B.C. The site could, thus, provide another example of a destruction by conflagration at the end of EH II.

The move of the site is the other interesting feature. It may be that it has something to do with tectonic activity in the area around the time of the change from EH I to EH II. Such tectonic movement — for which there is geological indication — may have resulted in the lower part of the site being subject to flooding. The "rampart" of the EH I/II transitional period discovered in 1965 and now definitely traced all along both lake- and sea-sides of the site may, in fact, have been a sort of dyke to stop the flooding. The resultant conclusion would be that this proved insufficient and the settlement subsequently moved to higher ground to the West.

While no overlapping stratification is yet available, it is abundantly clear that EH I of the lower area and EH II of the higher zone are not contemporary for the pottery assemblages are quite different, though the latter clearly continues the development of the former. There can surely be no possibility now of EH I and II representing different, contemporary cultural assemblages in different parts of Greece, since the two groups can now be recognised within little more than 100 m. of each other, in such manner as can, apparently, only be explained by a chronological succession as seen at Eutresis. We hope, of course, in a future season, to be able to demonstrate this more clearly in the form of an overlapping sequence. Such a future season will also fully investigate the kiln area revealed in 1972.

One of the other aims of this season's work was the obtention of a large sequence of soil and organic samples which, on analysis, will allow us to reconstruct something of the environment of this site".

Prof. JOHN M. FOSSEY

2. WATER INSTALLATIONS

Minor excavations were conducted by Professor R. A. Tomlinson of the University of Birmingham at the site of the Hellenistic waterworks of Perachora (*BSA* 64 (1969) 195 f.) on behalf of the British School. The artificial platform behind (i.e. immediately to the south) of the easternmost of the three deep shafts was cleaned in hope that traces of the apparatus used for raising the water from the bottom of the shaft might be discovered. The topsoil covering the platform was removed over the front part, and partly from the back of the platform. The platform was proved to extend back to the south for a distance of 16 metres from the edge of shaft, at which point the natural ground there rising more steeply comes to the surface. The topsoil contained only a scatter of sherds of Roman and later dates (in marked distinction to the topsoil over the houses and temple a little to the west, investigated in 1964). The artificial nature of the platform was immediately apparent. It is constructed from the powdered rock debris, obviously removed when the shaft was dug. That it was not just a random dump for the unwanted spoil is demonstrated by the careful way in which the entire area was levelled: from front (as preserved) to the extreme back of the platform the variation in level amounts to only one centimetre, though the natural ground surface on which the platform lies slopes perceptibly. Nevertheless there is no trace whatsoever of the platform having been put to any use, particularly for the type of machinery postulated in *BSA* 64. There are none of the holes for the massive posts that would have been necessary for machinery of that sort, particularly if it were to have a raised axle, that is, one which the turning animals would step over. Nor are there any traces of the circle round which the animals would

have walked in turning the machinery. It is clear that machinery of the form envisaged in *BSA* 64 can never have been installed. There are two possible explanations of this. The lifting machinery may have been turned by a simple treadwheel mechanism; against this explanation is the existence of the carefully levelled platform, which would not then have been necessary. More likely, the platform was designed for machinery which was never installed; the unworn plaster surfaces in other parts of the waterworks (the tunnel, and the storage chambers where these are not marked by subsequent damage or the reuse made of them in the Roman period) suggest the possibility that despite the constructional and architectural completeness of the system, it was never actually used, in the form in which it was designed.

Prof. R. A. TOMLINSON

*

EXCAVATIONS AT PHLIUS

From July 3 to August 11, 1972 the University of Missouri-Columbia in cooperation with the American School of Classical Studies at Athens resumed cleaning and supplementary excavations at the site of ancient Phlius. This season's campaign was a continuation of the work begun in 1970 and again centered in the area known as the "Palati" and the theater complex to the north (Pl. 136 a).

The staff this season consisted of W. R. Biers of the University of Missouri-Columbia as Director, three graduate students, two from Missouri and one from Bryn Mawr College, as Ford Foundation Archaeological Trainees (Nancy Reed Eals, Karl Kilinski, Harriet Anne Weis) and an architect from the University of Illinois (Chicago), Kenneth Schaar.

Work in the Palati was concerned with completing the plan of the building by removing dump from the previous excavation of 1924 and by testing in the few undug areas. We also hoped to be able to further determine the chronology of the building. We succeeded in completing the clearing of practically all the building with the exception of a small portion north of the interior colonnade of the west. Our own observations and the close study of the records of the previous excavation allow us now to piece together to some extent the history of the building.

Our researches this year enabled us to confirm the fifth century B.C. date for the construction of the building but also indicated that the mudbrick construction discovered last season east of the east colonnade was probably an addition of late Hellenistic or early Roman times. A partial destruction occured some time after the addition of the mudbrick and was followed by a rebuilding and rennovation in the Palati perhaps as late as the second century A.D. There seems to have been a major destruction in the building, as elsewhere on the site, in the course of the fourth century A.D. After this, there is evidence for activity within the walls in the fifth or sixth centuries A.D. and in the Byzantine Period, when a wall and part of a cemetery overlay the eastern portion of the building. Finally, the Palati was systematically plundered for blocks for the large late Byzantine settlement found in 1924 to the southwest.

North of the Palati our investigations centered on the eastern half of our excavation area. Here, we tested the space between the North Building and the Palati and encountered a series of pebble floors which apparently originally separated the two buildings. Two of these floors can definitely be associated with floors found within the North Building in 1970 and appear to predate the building. A reused corner block from a triglyph metope frieze was found embedded in the top floor found in this area, which went out of use as late as the fifth-sixth century A.D. The block, badly battered, has a roughly square cutting in its upper surface obliterating a metope. The cutting is similar to those found in the south wall of the North Building in 1970 and would appear to be to support wooden uprights. A similar block, but square, was also found at the extreme southwest corner of the area embedded in the lowest floor.

In the theater, we cleared a portion of the cavea immediately east of the 1925 trench and running to the retaining wall for the cavea on the east. Here, the bedrock cuttings for seats noticed by the earlier excavators did not continue across the slope but are interrupted by a semi-circular cutting which evidently removed the bedrock of the hill to

a depth of almost 1.30 m. The space thus created was the filled with a packing of earth and clay into which were set stone supports for seats, four of which were found *in situ* in the western portion of the filling. These descended at regular intervals towards the south, lining up with the preserved cuttings in the bedrock to the west (Pl. 136 b). The lowest of these blocks is supported on a wall made up of poros blocks, some of them reused. At test through the filling in the semicircular cutting revealed that it was probably put in place in the first century A.D.

The line of poros bench seats found in our first season was found to continue in the area cleared with an entrance through the seats into the cavea situated 2.00 m. from the eastern termination of the line. The entrance consists of three blocks set as steps from the level of the orchestra. The highest block was placed in the line of seats, but slightly below their upper surfaces; the lowest is set over the drain cutting which runs in front of the seats.

Between the poros seats and the filling described above, later intrusions were apparent. One wall, composed of lumps of bedrock lies just to the south of the poros wall mentioned above and runs parallel to the seats. This area, together with the dexamene to the west which was only partially cleared in 1925, is not yet fully understood.

Some 7.50 m. west of the 1925 trench we sank a small test to locate the west end of the line of poros seats. We found the continuation of the seats with an indication of another entrance to the cavea just to the west but evidently are *ca.* 2.00 m. short of the westward termination of the cavea. Behind the benches in this area we came down upon the tops of the sale bedrock lump wall and the packing cut by it as exists to the east.

The area between the cavea and the North Building was tested along the line of the 1925 trench in an attempt to find the orchestra floor. Portions of two floors were identified, but it is difficult to be certain if in fact these stroses do represent orchestra floors. Drainage and wash from the hill seems to have done considerable damage both to the east part of the cavea and to this area where and earthen floor could be easily damaged. Indications are that better preservation can be expected to the west where the slope of the hill is not so steep.

At the end of the season the extension to the North Building, mentioned in the 1970 Excavation Report, was investigated. This takes the form of a wall composed of single narrow blocks of poros laid end to end running east from the east end of the building for *ca.* 1.00 m., then to the north for 3.50 m., and finally turning west in front of the North Building, where it has been exposed for some 5.00 m. before disappearing into the scarp. Two large blocks are placed against the north face of this wall, one at its north east corner, and one 2.00 m. further west. The construction so formed reminds one of a proskenion and is tentatively so identified. The heavy double return at the east end of the North Building which forms a narrow room could then be interpreted as a stairway to give access to the raised stage. Parallels for this sort of arrangement are known but our theater still presents various pecularities especially in the extreme distance between the proposed proskenion and the cavea. This and other problems of the theater still need to be solved.

A full report of this season's work at Phlius will appear in *Hesperia*.

WILLIAM R. BIERS

*

ARGOS

Tandis que l'on poursuivait les recherches entreprises depuis 1967 sur le site de l'*Aphrodision*, on a repris en 1972 l'exploration du secteur de l'*Agora* et la fouille des *Thermes romains* situés près du Théâtre.

I. Aphrodision

La découverte en 1970 (*BCH* 95 (1971), p. 747), au SE du péribole hellénistique, de structures archaïques rendait indispensable une extension de la fouille dans cette direction, qui a été amorcée en mai et juin 1972.

Les deux bases rectangulaires en pôros reconnues en 1970 font partie d'un ensemble plus vaste, dont on a pu poursuivre le dégagement au N et au S. Sept bases identiques, espacées d'1,60 m en moyenne, situées au même niveau et alignées du NE au SO, sont apparues, qui paraissent constituer les restes

d'une sorte de stoa; rien n'étant conservé de l'élévation, et la fondation des bases étant sommaire (un lit de petits moellons), on peut supposer que la colonnade était en bois. A environ 3,50 m au SE de ce stylobate, un mur de grosses pierres, de construction irrégulière, mais dont l'orientation générale est exactement parallèle à l'alignement des bases, faisait office de soutènement, retenant la terrasse artificielle destinée à supporter le sol de la stoa. Ni au N, ni au S l'extrémité du portique ne paraît atteinte, et le mur de soutènement, qui se poursuit dans les deux directions, pourrait bien avoir constitué à l'époque archaïque la limite du sanctuaire, le tracé hellénistique du péribole correspondant en fait à un rétrécissement du téménos. Le remblai de la terrasse, qu'il faut évidemment associer à la construction du mur et de la stoa, contenait en effet un très abondant matériel datable de la seconde moitié du VIe siècle: tessons, vases miniatures et surtout figurines de terre cuite (Pl. 138 a), le tout provenant apparemment du nettoyage massif d'une autre région du sanctuaire. Plusieurs figurines miniatures en plomb moulé, de style dédalisant, (Pl. 138 b) doivent être parmi les éléments les plus anciens de cet ensemble mais la majorité du matériel ne laisse aucun doute sur la date, relativement tardive dans le VIe siècle, de la construction du bâtiment.

Sa destruction est difficile à dater précisément. En tout cas le sol archaïque et les bases étaient recouverts par une couche datable au plus tôt du début du IIe s. ap. J.C. C'est à cette époque que fut installé un grand caniveau en maçonnerie, déjà reconnu en 1967 (*BCH* 92 (1968) p. 1024), dont on a poursuivi le dégagement: contournant l'angle SE du péribole hellénistique, il est venu s'insérer entre celui-ci et les ruines arasées du portique archaïque, qui se trouvaient hors de limites du sanctuaire depuis le IIe s. av. J.C. Au XIIe s. ap. J.C. enfin, rien n'apparaissait plus de ce dispositif, puisqu'un second caniveau maçonné, celui-là même qui plus au N traverse les Thermes du Théâtre, fut construit juste au-dessus du stylobate, presque parallèlement au précédent. Quant aux états antérieurs à la stoa, ils ont été seulement reconnus: le remblai de la terrasse partout où il a pu être entièrement fouillé, repose sur une couche mycénienne de relief très irrégulier.

II. Agora

Dans le secteur de l'Agora, l'exploration systématique du terrain situé à l'E de la Salle Hypostyle et au N du grand portique dégagé au début du siècle par W. Vollgraff a été reprise. Il s'agissait essentiellement cette année de préciser la stratigraphie des abords de la Salle Hypostyle et ses rapports avec la prolongation du portique construite à l'époque romaine.

L'histoire de l'Agora à l'époque classique est apparue comme plus complexe qu'on ne l'avait cru jusqu'à présent: à l'E de la Salle Hypostyle ont été dégagées plusieurs fondations de pôros (en particulier une "base" de 4 m × 3 m env. et l'angle SO d'un bâtiment), très ruinées, mais bien associées à un sol de poussière de pôros tassée (Pl. 137 b). Cet ensemble, daté par la céramique de la première moitié du Ve s. av. J.C., semble avoir été très tôt détruit, arasé au niveau des fondations, dont une seule assise subsiste, et recouvert par un remblai du galets, épais d'une soixantaine de centimètres, sur lequel reposent les fondations de la Salle Hypostyle. Il est donc clair qu'il y a eu, dans le courant du Ve siècle, un important remaniement monumental, le sol ayant été surélevé à cet effet, au moins dans le secteur où l'on construisit la Salle Hypostyle.

Mais cette stratigraphie a été considérablement perturbée par les travaux effectués à l'époque romaine, ceux-ci ayant rétabli le sol à peu près au niveau du premier état classique. Plusieurs coupes perpendiculaires au stylobate du portique tardif ont permis d'identifier en quelques points où elle n'était pas détruite par la tranchée des fouilles antérieures, la couche correspondant à sa construction: le matériel daterait celle-ci, au plus tard, du début du IIIe s. ap. J.C. ce qui est antérieur d'au moins un siècle à la date qu'on lui attribuait jusqu'ici. Puis l'ensemble a été remblayé, et recouvert, sans doute dès le IVe siècle par des constructions de briques: le vestige le plus important en est un gros pilier carré, dont la fonction n'a pu être précisée dans l'état actuel de la fouille.

A env. 50 m au N du portique, un sondage a été effectué, à la demande du Service des Antiquités, dans un terrain à bâtir (propriété Karmoyannis). Au-dessous d'une habitation tardive (IVe-Ve s. ap. J.C.) qui prenait appui

sur elles, ont été mises au jour les fondations d'une grand bâtiment romain, dont seul l'angle SO apparaît (Pl. 137 c), le reste étant recouvert par la route moderne. Enfoncées de plus de 2 m dans la couche antérieure, un remblai massif du 1er s. av. J.C., qui a livré une abondante céramique, les fondations sont faites de petits moellons liés au mortier, et comportent trois murs parallèles, contreforts par de petits murets intermédiaires: leur solidité indique qu'elles devaient supporter un édifice considérable, mais tout a disparu de l'élévation, à l'exception de la première assise de briques. La céramique recueillie à proximité immédiate des fondations les date de la fin du IIe s. ou du début du IIIe s. ap. J.C.

III. Thermes romains

La plus grande partie des Thermes romains d'Argos (" Thermes A " ou " Thermes du Théâtre ") avait été fouillée en 1953 et 1954 par R. Ginouvès (*BCH* 78 (1954), p. 173-175; 79 (1955), p. 323-328). En vue de la publication, que préparent P. Aupert, R. Ginouvès et J. Marcadé la fouille a été reprise en 1972, suivant le carroyage du "secteur" et a porté sur la zone N du bâtiment (Pl. 139 a - b).

Une cour A2, jouxtant au N la salle A (cf. plan *BCH* 79 (1955) p. 322, fig. 36), a été sondée, on a dégagé B2, le N de D, E2, la piscine N de F et le souterrain N (Pl. 138 c). On a de plus poursuivi le dégagement du souterrain S et achevé celui du souterrain E. Enfin des sondages sous le sol correspondant aux Thermes ont été pratiqués de part et d'autre du mur N de la salle A, à l'extérieur du mur N du souterrain N, et dans la pièce H, qui semble avoir en une histoire très compliquée. L'examen de l'abondante récolte de céramique et de monnaies est en cours, mais il semble dès à présent que l'édifice ait fonctionné selon sa destination première jusqu'au Ve s. ap. J.C., puis que ses différentes salles aient connu des sorts et des rythmes de destructions divers. La piscine O de F a été bouchée et transformée en exèdre au Ve/VIe siècle. Les superstructures des salles A et B étaient déjà effondrées quand un aqueduc byzantin a traversé B3, 1 et 2, alimentant par une dérivation quelque robinet ou fontaine au mur O de E2. Tandis que certaines pièces comme D et H voyaient se succéder des installations artisanales ou résidentielles, et que s'y accumulaient les couches d'incendie, E2, qui ouvre par un soupirail élargi en escalier sur le souterrain N, semble être demeurée à peu près intacte jusqu'à une époque récente, comme le souterrain N lui-même, dont la voûte est conservée sur 5 ou 6 m à son extremité O, et dont les parois de stuc portent des graffiti des années 1820-1830.

La piscine N de F contenait le fût complet d'une des deux collonnes (Pl. 138 d) qui en ornaient la façade et le souterrain N trois fragments donnant le fût complet d'une colonne du portique extérieur N. Parallèlement, divers recollages (bases de la salle A, les deux bases et une colonne de la piscine S de F) et d'autres indices permettent, avec les nombreuses trouvailles de 1953-54, la reconstitution sûre de tous les ordres et des parties hautes du monument; seuls quelques éléments paléochrétiens ne trouvent place dans aucun des états successifs.

Enfin la fouille de la piscine N de F et du souterrain N a ajouté trois nouvelles statues à l'abondante récolte de 1953-54 (publiée par J. Marcadé, *BCH* 81 (1957), p. 405 - 450): une Tyché, un seconde Asclépios, et une figure féminine acéphale (Pl. 138 d). Un bon nombre de fragments vient par ailleurs compléter des pièces trouvées en 1953-54, notamment les jambes nº 17, les Muses assises nos 5 et 6, et l'Hygie nº 3.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

ASINE

The excavations of the Swedish Institute in Athens continued at Asine under the direction of Dr Carl-Gustaf Styrenius, Director of the Museum of Mediterranean and Near Eastern Antiquities (Medelhavsmuseet) in Stockholm. Field director of the 1972 campaign was Mr Sören Dietz, Assistant Keeper of the Department of Classical and Near Eastern Antiquities at the National Museum of Copenhagen. Student excavators from the Universities of Copenhagen, Gothenburg, Lund, Stockholm and Uppsala participated in the excavations. The campaign began on May 2nd and ended on June 7th. Funds for

the excavations were once more put at our disposal by the Swede Gösta Enbom, Consul General of Denmark in Piraeus. A summary of results of the excavations at Asine 1970-1972 has been published in Opuscula Atheniensia XI (1975), pp. 177 - 183 (Carl-Gustaf Styrenius, Some Notes on the New Excavations at Asine).

The aim of the 1972 excavations was to examine the Middle Helladic tumulus, the eastern part of which had appeared in the previous year at the western edge of the earlier excavation area. When the excavations were extended to the west, it became clear that the Hellenistic and 4th century B.C. layers were here considerably thicker than in the eastern trenches. A rather thick foundation wall of big stones and with concentrations of roof tiles was discovered. Moreover a Hellenistic tile grave was excavated, which could be dated by the find of a bronze coin of Sicyon from the first half of the 3rd century B.C.

The Geometric layers, which in the eastern trenches were of considerable depth, were here much thinner, probably because of the increased activity in post-Geometric times, and no foundation walls at all were discovered. Only one simple grave had been cut down from the Geometric level and had in part destroyed the Middle Helladic tumulus at its southern edge.

More surprising were the results of the excavations of the Protogeometric horizon (Nationalmuseets Arbejdsmark, pp. 131 - 142, Copenhagen 1974). In the southern part of the area the double wall excavated the previous year turned out to continue in an apse, which marked the northern end of the house. Below the apse there was an older stretch of wall, which constituted the south foundation wall of a rectangular house (Pl. 140 a). This house may be dated either to a very early phase of Protogeometric or more probably to the Submycenaean period. The northern end of this house was not clearly marked by any foundation stones, but in a pit in the northern part, the upper edge of which was on the same level as the house, sherds were found, which probably must be assigned to the 11th century B.C. Especially interesting is a type of hand-made pottery, the surface of which is covered with a thick, fat dark buff slip with decoration in brownish red paint (Pl. 140 d). As decorative motive the cross-hatched triangles may be mentioned (Pl. 140 d - e). The vase forms seem to be neither Mycenaean nor Protogeometric. Thus a Submycenaean date may be supposed. This supposition is supported by the fact that hundreds of clearly Submycenaean sherds have been found in the eastern trenches. Consequently there seems to be a posibility that we have for the first time discovered a Submycenaean settlement layer. The Middle Helladic tumulus (Pl. 140 c), which is somewhat damaged by cuttings from the Early Iron Age level, lay below a thin layer of Mycenaean character but without any stretches of walls. An Early Mycenaean alabastron (Pl. 140 b) was found at the northern outer edge of the tumulus. A preliminar report of the Middle Helladic cemetery has been published in Archaeology, Vol. 28 (1975), no. 3, pp. 157 - 163 (Sören Dietz, A Bronze Age Tululus Cemetery in Asine, Southern Greece).

During the 1972 campaign trenches were opened and dug down to virgin soil in an area starting 26 m. east of the main excavation area. The aim was to get a picture of the stratigraphy in another part of the plain. No special differences in comparison with the stratigraphy in the main area were established. Several Hellenistic tile-graves were examined. From the Mycenaean period stone walls were preserved to a more considerable height than in the main area.

The results of the 1972 excavations on the Barbouna hill are reported separately.

CARL-GUSTAF STYRENIUS
SÖREN DIETZ

Barbouna Area

In the spring of 1972, the exploration of the Barbouna area was continued in different places[1]. On the south-eastern hillside, a retain-

1. The work, which began on 2 May and lasted until 31 May, was supervised by Mrs. Inga Hägg, while Mr. Robin Hägg was in charge of the processing department. Miss Christina Souyouldjoglou served as conservator. The following students took part as assistants: Miss Elisabet Agiannoglou, Miss Yvonne Backe, Miss Cecilia Beer, Mr. Johan Engström, Mrs. Kerstin Engström, Mrs. Annelie Ericsson-Hartmann, Miss Barbro Frizell, Mrs. Marianne Grafström, Miss Anne-Marie Nielsen and Miss Marie-Louise Winbladh. Six workmen were employed in this area.

ing wall of Geometric date (partly uncovered in 1971) was cleared in its entire length of about seven metres; this wall delimited on one side the area containing the three circular stone-settings previously excavated[2]. As in the preceding season, large quantities of Geometric potsherds were found here in the earth washed down from the higher parts of the hillside, but a number of trial trenches dug in the terraces above the retaining wall failed to reveal the source of these sherds. On the fourth terrace from below, a concentration of burnt animal bones was discovered in the Geometric layer; in the next stratum, there were stone walls associated with Mycenaean sherds.

At a short distance to the north-east of the area of the 1971 excavation, other remains of the Geometric period were found just below the cultivated surface of the terrace. A set of rough rubble walls appeared to border on three sides a lower area in the terrace, open towards the slop. In the innermost of these walls, a small cist tomb was found, built of stone slabs (tomb B 1, Pl. 141 c) and containing two complete Late Geometric pots (a hand-made unpainted jug and a one-handled cup, Pl. 141 a) and some fragments but no bones. Framed by the walls, there was a roughly U-shaped wall, likewise open towards the slope and carefully constructed of pink limestone slabs. Much Late Geometric pottery and many animal bones were found between the curved and the straight walls close to the tomb. It is not clear whether these walls are the remains of house foundations or not.

In the lower ground further east, the greater part of which belongs to Mr. M. Levendis, one of the trial trenches dug in 1970 was extended[3]. Here walls of different periods were uncovered (cf. Plan 1; Pl. 141 b), the most important of them being a foundation wall of Geometric date, well built of limestone slabs. Associated with this wall there was a floor deposit consisting of numerous sherds of decorated and plain Late Geometric pottery broken on the spot and some tools. A stone cist (tomb B 3) constructed under the floor contained the skeletal remains of a small child and a Late Geometric one-handled cup. A newborn infant (according to Prof. J. L. Angel, who made the anthropological examination) had been buried in a similar cist nearby (tomb B 4). A third grave (B 2), probably of Protogeometric date, had been partly destroyed when the Geometric wall was constructed.

In the sector last described, excavations were resumed on a smaller scale in November of the same year[4]. A number of trial trenches, oriented according to the grid system established for the site, were laid out (cf. the Plan 1), in order to try and get a clearer picture of the whole area in preparation for the next full-scale excavation season. In addition to the important remains of Mycenaean and Geometric habitation encountered in various trenches, the following six tombs, ranging from the Middle Helladic to the Hellenistic period, were found:

B 5. Tile grave. Orientation E. - W. The cist (dimensions: length 1.90 m, width 0.30 m) was constructed of slightly curved tiles, bearing on the concave side an impressed decoration in the shape of a pointed ovel. It contained the skeleton of an adult, lying outstretched on its right side with the head to the W., and the knees slightly bent. There were no grave goods. Probably Hellenistic.

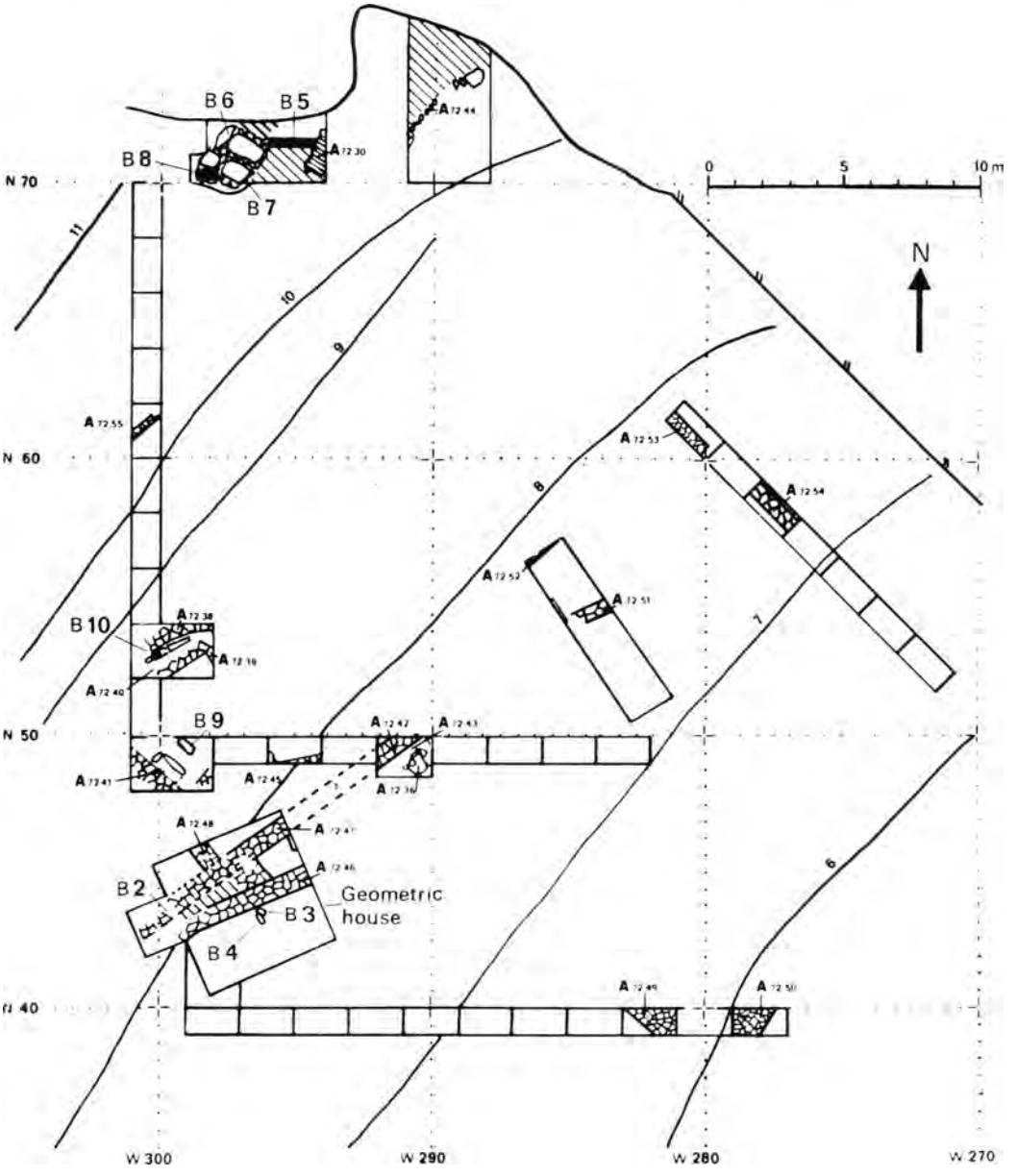
B 6. Middle Helladic cist tomb. Orientation ESE. - WNW. The cist (inner dimensions: length 1.22 - 1.26 m, width 0.40 - 0.53 m), which was covered by limestone slabs, contained the skeleton of an adult lying in a very crouched position on its right side, with the head to the ESE., facing N., the forearms placed over the chest and the legs sharply drawn up, with the knees turned to the N. The bottom consisted of a layer of small pebbles. There were no grave goods.

B 7. Middle Helladic cist tomb. Orientation WNW. - ESE. The cist (inner dimensions: length 1.36 - 1.50 m, width 0.48 - 0.62 m) had been built in close contact with the long southern side of the cist tomb B 6 (of the same type). It contained the badly preserved remains of the skeleton of an adult, lying

2. Cf. our previous report (*ADelt* 27 (1972): Chronika, pp. 232-233, especially the Plan).

3. Cf. C.-G. Styrenius, *ADelt* 26 (1971): Chronika, pp. 113-114.

4. The work, which began on 1 November and lasted until 1 December, was supervised by Mrs. Inga Hägg, assited by Miss Yvonne Backe and Miss Barbro Frizell. Two or three workmen were employed.

Plan 1. Asine. Barbouna area. Levendis sector

outstretched on its back, with the head to the WNW. Just beneath the pelvis, a greyish terracotta whorl was found. No pebbles. The cist had been partly re-used for a later burial (cf. below, tomb B 8, and Pl. 141 d).

B 8. Tile grave. Orientation E. - W. The cist (dimensions: length 0.80 - 1.08 m, width 0.43 m) had been constructed of the same kind of tiles as the neighbouring tomb B 5 (cf. above). It contained the skull, arms, thorax and pelvis of the skeleton of an adult, stretched out on its back, whereas its lower extremities were found lying outside the tile-built cist but in the eastern part of the Middle Helladic cist tomb B 7, the southern wall of which had been partly removed in order to continue the pit of the tile grave in a strictly W. - E. direction (cf. Pl. 141 d). There were no grave goods. Probably Hellenistic.

B 9. Protogeometric cist tomb. Orientation SE. - NW. The cist (inner dimensions: length 0.62 m, width 0.12 - 0.18 m, height 0.36 m) was built of limestone slabs set on edge and covered by similar slabs. It contained the well-preserved skeleton of an infant, lying outstretched on its back, with the head to the SE. At the foot end, two Protogeometric jugs (one of them hand-made) were found lying in the cist.

B 10. Inhumation burial. Orientation WSW.-ENE. A sparse, irregular stone-packing and a layer of loose, comparatively dark earth covered the skeleton of an adult, lying outstretched on its back, with the head to the W. and turned to the right. The burial had obviously been disturbed. Protogeometric?

It seems as if this piece of land was on the outskirts of the ancient habitation area of Asine: it was used as a burial ground in the Middle Helladic period but was probably an important part of the settlement in Mycenaean times; then it was used in turn for Protogeometric burials, for Geometric dwellings, and, finally, for Hellenistic burials.

INGA HÄGG - ROBIN HÄGG

*

EXCAVATIONS IN HALIEIS (PORTO CHELI)

Final Report

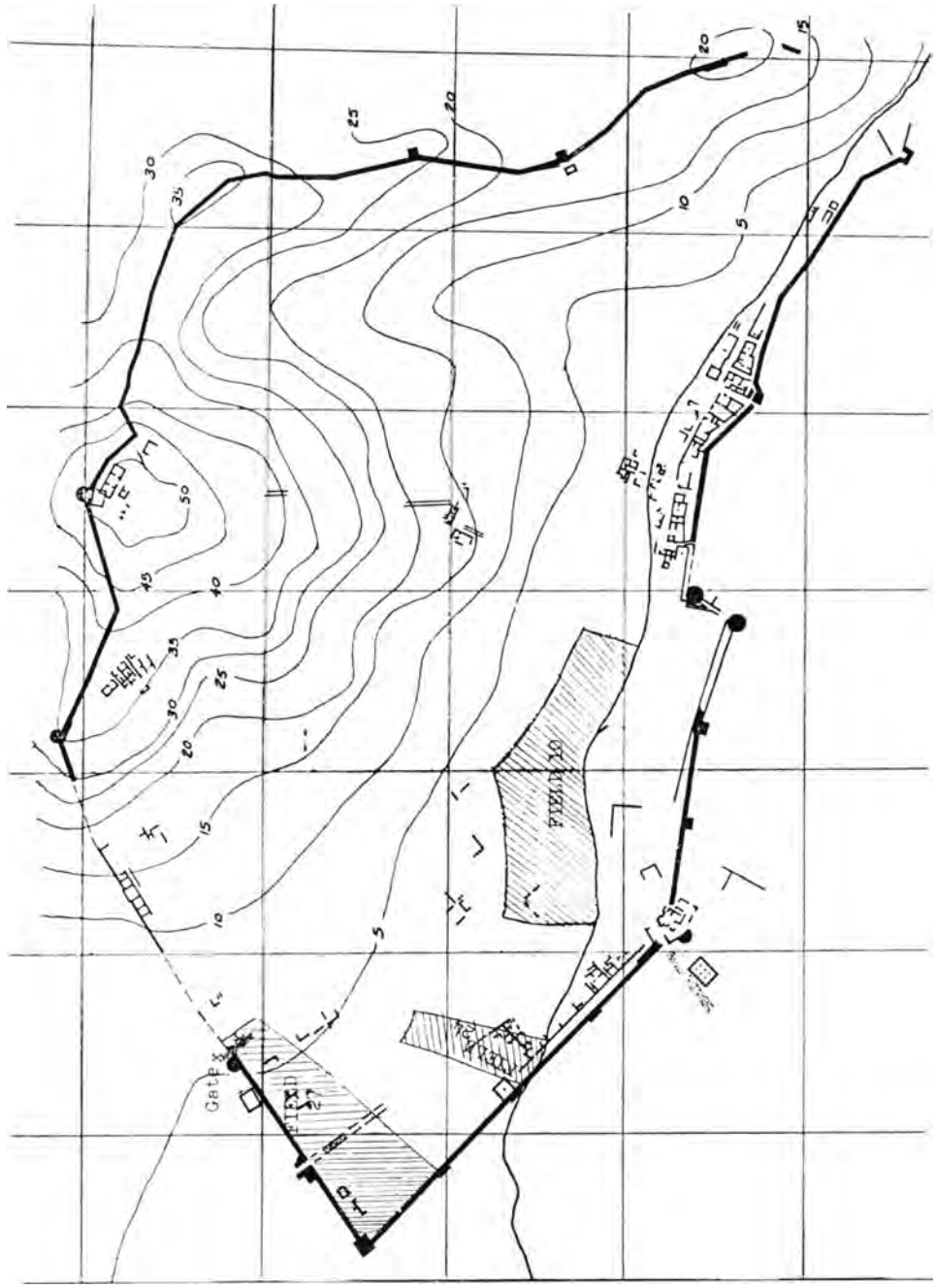
Excavations at the land-site of Halieis were conducted from May 24 to July 20 on behalf of the Greek Archaeological Service and the American School of Classical Studies in Athens represented by Indiana University and the University of Pennsylvania. The undersigned served as director and supervised the excavations. Professor Frederick Cooper, assisted by the staff architect, Mrs. Marian Holland McAllister, undertook a mapping of the visible remains of the site. Professor Reginald Heron was in charge of the photographic operations in Porto Cheli and Nauplion. To the Ephoros of the Fourth Ephoria, Mrs. E. Protonotariou-Deilaki, I wish to express my graditude for granting permission to publish the results of the test excavations in Field 10 of the Archaeological Zone of Halieis.

Work concentrated on three areas in the Lower Town, Fields 10, 24 and 27 of the Archaeological Zone (Plan 1). Twenty-four trenches were opened in Field 10, six in Field 24, and two more in Field 27.

Field 10: This field, approximately 6,000 m², in size, lies at the present shore-line of the site. Its proximity to the small harbor (*Hesperia* 38 (1969), pp. 330 ff.) as well as its central position within the city made it a candidate for the place of important harbor or city installations.

Excavations this summer have shown that the present geomorphic structure differs considerably from that of ancient times. Today the elevations of Field 10 range from *ca.* + 0.20 m. at the southeast corner through *ca.* − 0.30 m. in its central part to *ca.* − 0.05 m. at its western border. This wide, shallow depression was built up from earth which had been washed down from the terraces below the Acropolis. The overall field declines slightly towards the sea-shore. The slope, however, was much more prominent in antiquity; while foundation blocks remain still visible at the southeast corner, they are only found at a depth of approximately 1.50 m. at the nothwestern corner.

The earth deposit from the upper terraces lies above a substantial Late Roman settlement layer which covers roughly three quarters of the field. The difficulty in discerning this stratum from the earth sediment above it, which is filled with many sherds of the same period, is rendered more complicated by the almost complete absence of distinct architec-

Plan 1. Halieis. Areas of Excavation

tural features. At present, one has to assume that the dwellings of the Roman settlers were erected on the foundations of the houses of the preceding habitation period which ended approximately seven hundred years earlier. With the exception of one house, wells dug into the ground without stone alignment at the side and scattered irregularly over the area are the only installations which prove habitation activities. The above-mentioned house deviates from the alignment of the Late Classical city. It is rather deeply founded, and the unusually elaborate floor, laid out from re-used "shelly limestone" flags and Greek roof-tiles, reaches below the lower edge of the large re-used Peloponnesian conglomerate ashlar blocks from which it is erected. The area excavated did not reveal the entrance. It may have served as a cellar. Its Late Roman origin is confirmed by the finds which for the largest part are potsherds.

The pottery consists chiefly of fragments of varying sizes, mostly from amphorae of the usual coarse fabric. Table wares rarely appear, and most of these sherds are small and insignificant. The chronology of this period has yet to be refined, but it is likely that the last destruction of this village dates into the earlier part of the seventh century A.D. This is corroborated by the surface find of a coin. The destruction presumably has to be connected with the invasion of the Slavs during that period.

The Roman habitation stratum penetrates directly into that of the Late Classical period. The two levels are easily distinguished by their coloration: the Roman level is darker brown, the Greek one generally shows a red-brown soil color. This distinction may be explained through the different composition of the earth used for the mud-brick of the walls.

Work in the lower strata of Field 10 — and in Field 24, as well — had to be conducted under very unfavorable conditions. The high ground-water level forced the excavators to employ time-consuming procedures to secure a certain amount of accuracy in recording their work. The slowness of water-seepage did not allow the constant use of a pump, making bailing at regular intervals a necessity. The wet earth, once dug out, was transported to the seashore and washed out in a sieve especially set up for this purpose. The consistency of the earth in some cases was such that it took almost half an hour to finish the contents of one normal-sized rubber basket. I wish to thank all the members of the team for the patience they have shown under these less than inspiring circumstances.

It was almost impossible to observe stratigraphy carefully while excavating. It proved very valuable, however, to pump the trenches completely after the final pass since the actual stratigraphy was washed free by the water. Thus, additional information could be gathered in some instances.

Another problem while working under these conditions was the development of surface float and the breeding of mosquitoes. The use of DDT and oil could not be avoided, despite the ecological misgivings one might have about this.

The architectural remains of the latest Greek stratum for the most part were foundation walls formed from regular oblong ashlar blocks. The material was mostly conglomerate; in some instances Peloponnesian conglomerate, a soft, whitish limestone. The general orientation of the houses is northwest-southeast or northeast-southwest. In this point, they follow the plans of other houses in the city which are already known (cf. *Hesperia* 38 (1969), p. 316, Fig. 2). It is apparent now that the city was laid out regularly, at least from the eastern stretch of the city-wall to the harbor area. The discovery of a road with a compact packing in Trench N7145/E16235, leading southwest-northeast, suggests that the city was subdivided into insulae between long avenues. Some noteworthy building remains have been uncovered in Field 10, described from east to west as follows: A rectangular well in Trench N7165/E16250 was built at the northeast side of what appears to have been a courtyard. The well consists of two lower courses of ashlar masonry, obviously dating from the time of its construction. The third upper course had been added by inhabitants of the Late Roman settlement who re-used an already worn block which was laid face down. Two steps in the southeast corner of the well may also be a later addition. This water reservoir is, in all probability, part of a house unit and may have been accessible from two sides.

Definitely the central part of a house is the

andron whose southwest corner was exposed in Trench N7165/E16235. It again revealed a solid ashlar socle the inside of which was coated with several layers of fine stucco. Its surface was originally decorated with patterns in red (and black?). The raised edge for the dining couches along the sides of this room is approximately 1.00 m. wide. The room opens to the southeast, and its threshold rises above the level of the cement floor at the center of the room but does not reach the height of the raised edge. A narrow drain ending in a round catch-basin leads into the southwest corner of the *andron*. Foundation stones of a wall between the *andron* and an adjacent paved room had been robbed.

A small platform was located in the northwest corner of a trapezoidal room uncovered in Trench N7155/E16220. It had been erected from slabs set on edge with the interior filled with earth. Several large amphorae and other pots suggest it might have been a kitchen. The absence of any ashy remains in the earth-fill of the platform, however, does not support this idea. Under the floor of this room, a larger deposit of pottery was unearthed. It included large fragments of an Attic red-figured oinochoe from the end of the fifth or the beginning of the fourth century B.C.

The two adjacent trenches, N7165/E16210 and N7165/E16215 (Pl. 142 a), contained parts of a substantial building founded on large, well-hewn ashlar blocks. At least two rooms with walls continuing into the scarp could be recognized. The entrances to both are from the northeast, facing the harbor. The threshold of the western room was levelled out with cement. In the eastern room a change of construction from large block to rubble masonry marks the position of the entrance. Within the interior of the western unit, two large slabs were placed against its eastern wall. Their purpose is not entirely clear, but it seems that they served as a support of some sort, perhaps for some large storage bins. Fragments of at least five such vessels have been found in the uppermost Greek destruction level, together with many tile fragments and two grindstones.

Below this construction — possibly a shop — remains of an earlier house were uncovered. It consists of a row of Peloponnesian conglomerate blocks which run at right angles toward the southwest-northeast wall of the western room. The exact measurements and the delineation of this construction could not be determined due to the high ground-water level. Walls of Greek date were discovered in most of the other trenches of Field 10, too, but for the same reason work was too seriously hampered to be continued. Mention should be made here, however, of a particularly well-preserved cistern which was unearthed in Trench N7175/E16140. Its walls, lined with hydraulic cement, are widened under the large oval mouth forming the common *bombylion* shape. Its greatest depth was *ca.* 2.80 m. in the middle of the widely sloping concave bottom. It contained some obviously intrusive Late Roman combed ware sherds at the top, a number of mostly broken roof-tiles, very few other sherds and a large number of blocks in the lower layers from the Classical period. The blocks, worked and well cut, may have belonged to an oblong rectangular cistern head whose outline was still recognizable around the top. Directly to the north of the main cistern, a smaller secondary basin was discovered. Rectangular in shape, it measured *ca.* 0.80 m. × 0.80 m. and was 0.77 m. deep. It was coated with hydraulic cement, too, and had a flat bottom.

Despite the limited possibilities for testing in the deeper layers, it is possible to give a general outline of the archaeology of Field 10. The fifth century B.C. is represented by some fine red-figured sherds as well as by a number of walls or wall stretches such as the one mentioned in Trench N7165/E16210. A number of very characteristic foundations constructed from rubble masonry represents the Archaic period in its later stage, approximately the last three quarters of the sixth century. Sherds also suggest the existence of a settlement in the Early Archaic period for this part of the city starting from *ca.* 700 B.C., but the verification of architectural remains of living quarters has not been entirely successful yet. A round well, dug through a rock outcrop in Trench N7165/E16165, served as a water supply during this period. After being closed during the seventh century, it was later crossed by a wall in the fourth century.

Field 24: Six trenches were opened in this field which extends from the seashore *ca.* 100

m. inland towards the southwest. Five of these were close to the beach, partially re-examining an area where the first land-campaign of 1962 had initiated research. The sixth trench was opened at the southwest end of Field 24 to check the stratigraphical situation there. (For the 1962 work, see *Hesperia* 38 (1969), pp. 325 ff. and 316, Fig, 2, areas B, C).

The Classical layers are found here directly under the modern surface: quite a few of the ancient foundation blocks are still protruding above the ground today. Parts of groundplans of houses, built from well cut ashlar blocks or from smaller fist to head-sized stones, were revealed in all trenches. To the Classical period belongs a large building — the so-called " House Pi ", whose purpose is unknown. It is directly connected with the city-wall and therefore may have served a military purpose. It was erected from especially large smooth blocks, and possibly had column around an open courtyard. Among the finds from this structure are a small, beautifully finished bronze rooster and a number of particularly noteworthy Tirynthian bronze coins. Like the other structures in the direct neighborhood, " House Pi " also rests upon earlier remains. Occupation layers of the fifth century form a stratum varying in depth throughout the area. The general direction of the walls seems to be in alignment with those of the later phase, which means that after a destruction close to the end of the fifth century the new houses basically followed the already existing town-plan.

Archaic layers are still deeper; they produced considerable amounts of ceramics, though mostly broken into small fragments and yielding only few joins. Again the stratum of this period was deeper than in Field 10, and it definitely could be connected with building activities. A pebble pavement in Trench N7135/E16375 may be part of an earlier phase of the city-wall for which a room on approximately the same level in Trench N7130/E16370 suggests a date in the earlier sixth century B.C.

The lowest levels, disturbed in excavation by ground-water, produced a mixture of sherds and small shells. Among the fragments were a number of Neolithic sherds as well as some obsidian blades. This indicates that at least parts of the lower city were occupied for a time in the Stone Age as was the Acropolis. Future excavations further inland may give an opportunity to study the situation in greater detail. Trench N7040/E16320 at the southern end of Field 24 unearthed the rubble-built foundation walls of the interior of a house, with one of the rooms being most likely a *pastas*. Since pottery was scarce, the final analysis of the stratigraphy needs more investigation. It is certain, however, that Classical remains as well as those of the Early and Late Archaic period are present.

Two trenches were opened in Field 27. Heavy rains had washed free parts of the top course of a round tower outside the eastern stretch of the city-wall. The excavations revealed that this semicircular tower with a diameter of approximately 8.00 m. at the base was a later addition to the then existing city-wall (Pl. 142 b). It consists of two courses of conglomerate resting on a supporting layer of Peloponnesian conglomerate. In its interior are enclosed the foundation walls of an earlier square tower erected simultaneously with the construction of the city-wall. The semicircular tower guards the northeast side of a gate through which a road leads towards the southeast, probably to the sanctuary thought to be of Demeter about 300 m. away. This gate was remodeled at the time of the construction of the semicircular tower. It received new guard facilities which could have controlled the traffic from both sides of the outlet. At an unknown time, this gate was closed, three large Peloponnesian conglomerate ashlar blocks shutting the throughway. The remodeling of the installation took place at the same time as the construction of the large semicircular tower on the Acropolis (*Hesperia* 38 (1969), p. 320). It is hoped that more exact data concerning the chronology can be gained from further exploration of the area around this gate.

Work this summer was supported through grants from the National Endowment for the Humanities, the Ford Foundation and the Indiana University Alumni Association. We also are thankful for help received from Mr. M. Baird Smith, Esso Pappas (Greece) and Kodak (Near East) Inc., Athens.

WOLF W. RUDOLPH

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ-ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Σπάρτης

Εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης ἐγένετο ἐπανέκθεσις εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν τῆς Ν. πτέρυγος, ἡ ὁποία περιέλαβεν ἐπιλογὴν ἐκ τῶν γνωστῶν λακωνικῶν ἀναγλύφων τοῦ τύπου τῶν «ἀφηρωισμένων νεκρῶν», καθὼς καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Μπουγάδη (βλ. κατωτέρω) τρία νέα ἀνάγλυφα. Εἰς ἰδιαιτέραν προθήκην ἐξετέθησαν εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἀποθέτου εἰς Ἁγ. Παρασκευὴν Ἀμυκλῶν[1]. Διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν ἀποθηκῶν καὶ τῶν ἐκτεταμένων ἐργασιῶν ταξινομήσεως καὶ τακτοποιήσεως τῶν εἰς τὰς ἀποθήκας καὶ τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου ἀποκειμένων ἀρχαίων ἐτέθησαν αἱ βάσεις διὰ τὴν ὁριστικὴν πλέον ταύτισιν καὶ καταγραφὴν τούτων. Οὕτω τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Γ. Παπαθανασοπούλου κατὰ τὸ ἔτος 1971 κατασκευασθέντα ὑπόστεγα τῆς αὐλῆς ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν τοποθέτησιν καὶ ταξινόμησιν, εἰς μὲν τὴν Ν. πτέρυγα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, εἰς δὲ τὴν Β. τῶν μεγάλου μεγέθους γλυπτῶν καὶ τῶν ἐνεπιγράφων στηλῶν. Εἰς μικρὸν ἰδιαίτερον ὑπόστεγον ἐτοποθετήθησαν τὰ συγκολληθέντα μέλη μεγάλης λατινικῆς ἐπιγραφῆς[2], καθὼς καὶ ἡ πλουσία συλλογὴ ἀναθηματικῶν βωμῶν τῶν αὐτοκρατόρων Ἀδριανοῦ[3] καὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς. Συγχρόνως, διὰ καταλλήλου διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου τῶν παλαιῶν ἀποθηκῶν, ἐπετεύχθη ἡ ταξινόμησις καὶ ἡ κατὰ ἀριθμητικὴν σειρὰν τοῦ καταλόγου τακτοποίησις τῶν πολυπληθῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Μουσείου, καὶ ἡ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἀποθήκευσις τῶν ὁμάδων ὀστράκων ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν τῆς Ἐφορείας.

Τέλος, διὰ τῆς διαμορφώσεως εἰς δύο ἐπίπεδα τοῦ χώρου τῆς τελευταίας πρὸς Β. αἰθούσης τοῦ Μουσείου ἐδημιουργήθησαν αἱ προϋποθέσεις καὶ ἤρχισε τὸ ἔργον τῆς ταξινομήσεως εἰς χωριστὸν διαμέρισμα ἁπάντων τῶν γλυπτῶν - ἀναγλύφων, ἀγαλματίων, κεφαλῶν κλπ., ἐνῶ διὰ τὴν ταξινόμησιν καὶ φύλαξιν τῶν μικροαντικειμένων — χαλκῶν, ὀστεΐνων καὶ πηλίνων — τοῦ Μουσείου ἀφιερώθη ἰδιαίτερος χῶρος τῆς αἰθούσης.

1. ΠΑΕ 1960, σ. 228-31, 1961 σ. 172-78.
2. BSA 18 (1926-27), σ. 46 (Woodward).
3. Hesperia XXXII, σ. 74, 76, πίν. 29 (Benjamin).

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Νεαπόλεως Βοιῶν

Ἐπερατώθη ἡ πρὸ ἐτῶν ἀρξαμένη ἐπανέκθεσις τῶν συγκεντρωθέντων εἰς δύο αἰθούσας τοῦ νέου κοινοτικοῦ καταστήματος ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων τῆς περιοχῆς[4]. Εἰς ἰδιαιτέραν προθήκην ἐξετέθησαν ἀγγεῖα καὶ μικροαντικείμενα, προερχόμενα ἐκ περισυλλογῆς καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐφορείας εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βοιῶν, καθὼς καὶ τὰ περισυλλεγέντα, κατὰ τὴν ὑποβρύχιον ἔρευναν τοῦ παρὰ τὴν νησῖδα Παυλοπέτρι προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ, μικροαντικείμενα[5].

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΣΠΑΡΤΗ

Οἰκόπεδα Ὀργανισμοῦ Ἐργατικῆς Κατοικίας

Ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου τῶν Ἐργατικῶν Κατοικιῶν Σπάρτης.

Ἠρευνήθησαν τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 2 καὶ 3 οἰκόπεδα, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται μεταξὺ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἀνασκαφέντων ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5[6] καὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Σπάρτης - Καστορίου καὶ Σπάρτης - Τριπόλεως.

Ὀλιγώτερον ἐντυπωσιακὴ εἰς εὑρήματα ἢ ἡ τοῦ ἔτους 1971, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1972 προσέφερεν ἐν τούτοις πολύτιμα στοιχεῖα διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνος τῆς ἀρχαίας πόλεως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰ. μ.Χ., ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὡς καθίσταται σαφὲς ἐκ τῆς προόδου τῶν ἀνασκαφῶν τῶν οἰκοπέδων τῆς Σπάρτης, ἐκτεταμέναι ρυμοτομικαὶ ἐργασίαι ἠλλαξαν τὴν ὄψιν αὐτῆς. Συγκεκριμένως, ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ἀρχαίας ὁδοῦ, πλ. 5.50 μ., ἐστρωμένης διὰ ἀμμοχαλίκου καὶ πλαισιουμένης ὑπὸ δύο χαμηλῶν τοιχίων, ἡ ὁποία ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. διέσχιζε τὸν χῶρον τῆς ἀνασκαφῆς κατευθυνομένη πρὸς τὴν ἀκρόπολιν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι αὕτη ἠκολούθει τὴν πορείαν τῆς ἀτραποῦ, ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἀποτελεῖ τὴν συντομωτέραν ὁδὸν προσπελάσεως τῆς ἀκροπόλεως καὶ τοῦ θεάτρου διὰ τὸν ἐρχόμενον ἀπὸ τὴν γέφυραν τοῦ Εὐρώτα.

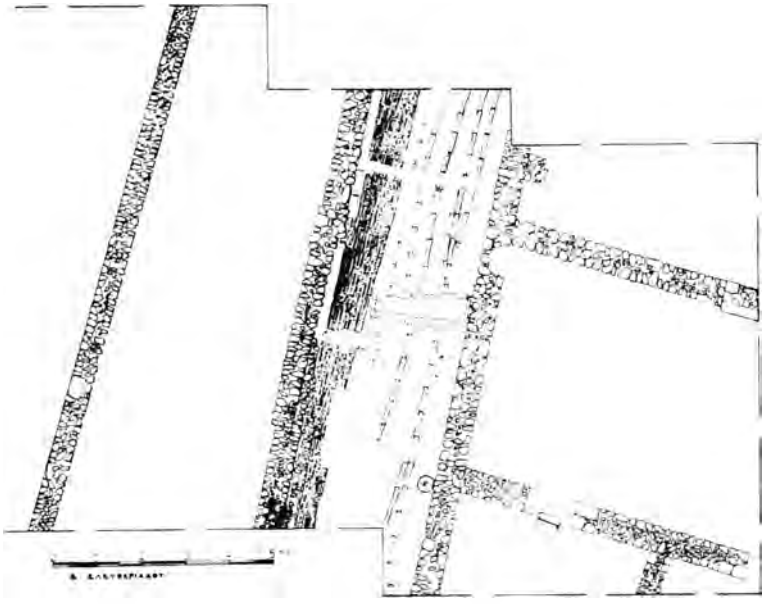
Κατὰ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ βαίνει κτιστὸς — ἐξ ὀπτοπλίνθων — θολωτὸς ὑπόνομος, ὕψ. 0.70 μ., παρ' αὐτὸν δὲ σειρὰ πηλίνων ἀγωγῶν. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ ἐγκαταστάσεως παρομοίας τῆς ἀποκαλυφθείσης εἰς τὸ οἰκόπεδον Πολυχρονάκου πρὸς Ν. τῆς ἀκροπόλεως (βλ. κατωτ., σ. 172).

4. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 140.
5. BSA 64 (1969), σ. 113-142, πίν. 24-33 (Harding, Cadogan, Howell).
6. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 246 κ.ἑ.

Πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ ἐκτείνεται σειρὰ συγχρόνων μὲ αὐτὴν κτηρίων. Τμήματα μεγάλων δωματίων τῶν κτηρίων αὐτῶν, σωζόμενα εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 0.30 - 0.50 μ., κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν οἰκοπέδων 2 καὶ 3 καὶ εἰς τὰς γενομένας δοκιμαστικὰς τομὰς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου 1. Οἱ τοῖχοι των, ἐξ ἀργῶν λίθων καί τινων κεράμων μετ' ἀσβεστοκονίας ὡς συνδετικῆς ὕλης, σώζονται εἰς ὕψος μέχρι 0.50 μ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν οἰκοπέδων 1 καὶ 2 περιωρίσθη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ εἰρημένου ὑστέρου ρωμαϊκοῦ στρώματος (Σχέδ. 1· Πίν. 143 α). Ἀντ' αὐτοῦ εἰς τὸ οἰκόπεδον ὑπ' ἀριθ. 3 (Σχέδ. 2· Πίν. 143 β) ἐπροχώρησεν αὕτη εἰς βάθος, διαπιστωθείσης, ὑπὸ τὸ εἰρημένον ὑστερορρωμαϊκὸν στρῶμα (τὸ ὁποῖον, εὑρεθὲν θησαυρὸς ἐκ 13 νομισμάτων Κωνσταντίου Β΄ χρονολογεῖ ἀναμφιβόλως εἰς τὸν Δ΄ μ.Χ. αἰ.), τῆς παλαιοτέρας (Ἑλληνιστικῆς ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων) οἰκοδομικῆς φάσεως. Ἐντὸς τοῦ ἑλληνιστικοῦ στρώματος ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1.60 μ. τοῖχος, πάχ. 0.90 μ., ἐκ μεγάλων λογάδων λίθων ἐκτισμένος, ὁ ὁποῖος τέμνει διαγωνίως τὸν ἀνασκαφέντα χῶρον, καθὼς καὶ τμήματα ἑτέρων κατεστραμμένων τοίχων, ἀνηκόντων εἰς δωμάτια οἰκίας, τῆς ὁποίας δυστυχῶς δὲν δύναται νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή. Ἑτέρα τομὴ γενομένη κατὰ τὴν ΝΔ. ἄκραν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκάλυψεν ἑλληνιστικὴν κεραμοσκεπῆ ταφήν.

Ἂν καὶ δὲν ὑφίστανται ἀρχιτεκτονικὰ ἴχνη παλαιοτέρων ἐποχῶν, ὁ χῶρος ἐν τούτοις εἶχε κατοικηθῇ ἤδη ἀπὸ τῆς Γεωμετρικῆς τοὐλάχιστον ἐποχῆς, ὡς ἀπέδειξεν ἀποθέτης ὑστερογεωμετρικῶν ὀστράκων προερχομένων ἀπὸ τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου. Ὁ ἀποθέτης ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τὴν ἑλληνιστικὴν οἰκίαν. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ

Σχέδ. 1. Σπάρτη. Ἐργατικαὶ κατοικίαι. Κάτοψις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου 2

ἑλληνιστικοῦ στρώματος προέρχεται τριπτήρ[7] (Πίν. 144 α), ὁ ὁποῖος, ὡς καὶ ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1971 εἰς ὑστεροελληνιστικὸν στρῶμα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Εὐρώτα ἀποστραγγιστικοῦ χάνδακος ἀποκαλυφθείς[8] (Πίν. 144 β), διατηροῦν τύπους τῆς ΠΕ ἐποχῆς[9].

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου 3 προέρχεται καὶ τὸ ἐν Πίν. 144 γ εἰκονιζόμενον Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπιτάφιον ἀνάγλυφον, ταπεινὸν

7. Μῆκ. 0.09 μ.

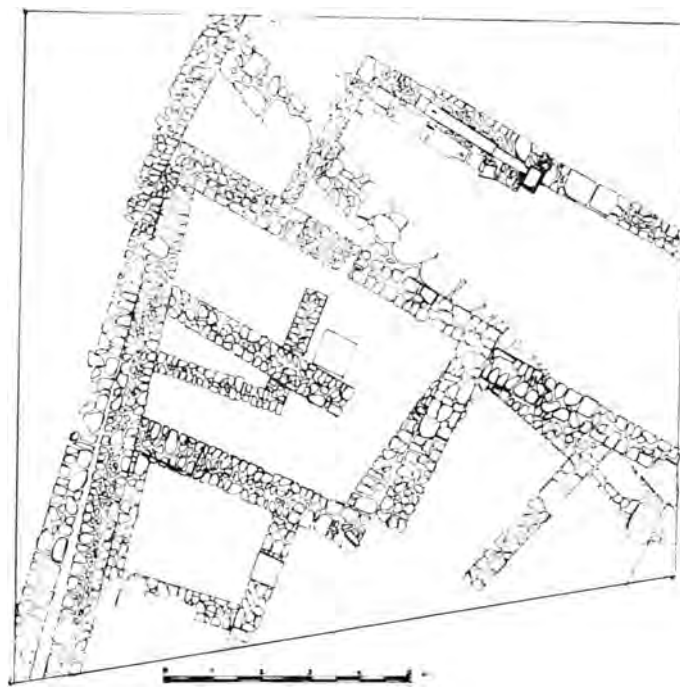
8. Μῆκ. 0.045 μ. Πρβλ. Blegen, Zygouries, σ. 196 εἰκ. 186, πίν. XXII ἀριθ. 13 - 21.

9. Τὰ γνωστὰ ἐκ Σπάρτης στεατοπυγικὰ εἰδώλια καὶ λίθινα ἀγγεῖα (AM 1891, σ. 52) προέρχονται πιθανῶς ἀπὸ τὸν νεολιθικὸν οἰκισμὸν τοῦ Κουφοβούνου, ὄχι πάντως ἀπὸ τὴν Σπάρτην, ὡς ἐσφαλμένως ἀναφέρει ὁ Συριόπουλος ἐν Προϊστορίᾳ Πελοποννήσου, σ. 178.

μνημεῖον ἑνὸς φιλομαθοῦς νέου ἐνθυμίζον ἐκεῖνο τοῦ *ὀρθογραφοῦντος τὸ πάρος* Τιμοκράτους (Conze, 2011, πίν. CCCCXXXVIII).

Οἰκόπεδον Μπουγάδη

Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐντὸς τῆς, μεταξὺ τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῆς ὁδοῦ Σπάρτης - Τριπόλεως, πρὸς Δ. τοῦ ἀνασκαφέντος τὸ 1969 οἰκοπέδου Γ. Λάσκαρη[10], κειμένης ἰδιοκτησίας Ι. Μπουγάδη (Σχέδ. 3), ταν καθήμενον ἐπὶ θρόνου, πρὸς ἀριστερά. Αἱ μορφαὶ εἶναι διατεταγμέναι εἰς ἐπίπεδα κλιμακούμενα εἰς βάθος. Ἡ αὐστηρῶς γεωμετρικὴ σύνθεσις τοῦ τετραγώνου χώρου τοῦ ἀναγλύφου (0.45 × 0.45 μ.) διέπεται ὑπὸ τῶν διαγωνίων καὶ συστήματος τεμνομένων ὁριζοντίων καὶ καθέτων τομῶν. Ἡ εἰκὼν κυριαρχεῖται ὑπὸ τοῦ ἐντόνου «λακωνικοῦ» βλέμματος τῆς πρὸς τὸν θεατὴν στρεφομένης ἀνδρικῆς μορφῆς. Τὰ ἀνάγλυφα εὑρέθησαν εἰς βάθος 0.30 μ. (ἐντὸς

Σχέδ. 2. Σπάρτη. Ἐργατικαὶ κατοικίαι. Κάτοψις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου 3

ἀπετέλεσεν ἡ ἀνεύρεσις κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς τῶν θεμελίων τριῶν ἀναγλύφων τοῦ γνωστοῦ τύπου τῶν «ἀφηρωισμένων νεκρῶν» καὶ τμήματος πωρίνου ἀρχαϊκοῦ δωρικοῦ κιονοκράνου.

Δύο ἐκ τῶν ἀναγλύφων προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀρχαϊκοῦ ἐργαστηρίου[11], ἐλαχίστας δὲ μεταξύ των παρουσιάζουν διαφοράς[12] (Πίν. 146 α - β). Τὸ ζεῦγος τῶν «ἡρώων» παρίστα-

στρώματος Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς), παραλλήλως καὶ μετὰ τῆς ἀναγλύφου ὄψεως πρὸς τὸ ἔδαφος τοποθετημένα.

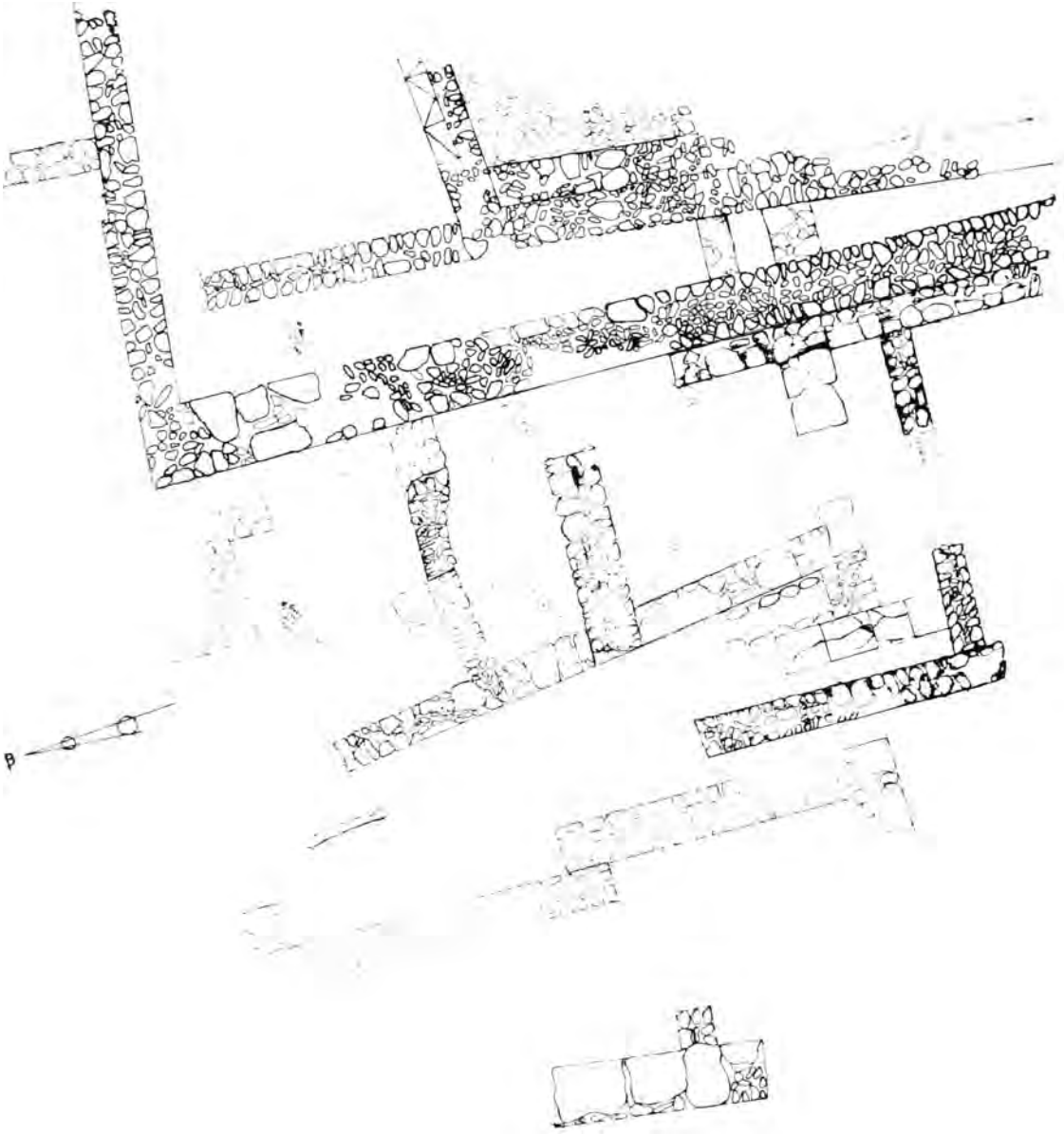
Περὶ τὰ 4 μ. δυτικώτερον καὶ εἰς βάθος μεγαλύτερον (περὶ τὰ 1.50 μ.) εὑρέθη ἕτερον ἀνάγλυφον, διαστ. 0.55 × 0.40 μ., Κλασσικῆς ἐποχῆς (τέλους 5ου ἢ ἀρχῶν 4ου π.Χ. αἰ.) (Πίν. 145). Ἡ ἀνέτως καθημένη ἀνδρικὴ μορφὴ προτείνει ἐδῶ φιάλην, πρὸς τὴν ὁποίαν ὑψώνεται ὄφις. Πρόκειται προφανῶς περὶ ἐντοπίου καὶ ἐν πολλοῖς ἀδεξίας (τόσον εἰς τὸ σχέδιον ὅσον καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ χώρου καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀναλογιῶν) ἀπομιμήσεως ἀττικοῦ ἔργου. Ἀξιοσημείωτος ἐν τούτοις εἶναι ἡ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς γλυπτικῆς πηγάζουσα πλαστικὴ ἀντίληψις.

10. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 137.

11. Περὶ τὸ 520 π.Χ. Τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου πιθανῶς καὶ τὸ ἐκ τῶν ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Θεάτρου προερχόμενον ἀνάγλυφον (BSA 28 (1926 - 27), σ. 22 - 23, πίν. IV).

12. Λίθου ἐπιχωρίου. Διαστάσεις ἀμφοτέρων 0.52 × 0.46 μ. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Πίν. 146 β ὀλιγώτερον προσεγμένον εἰς τὸ σχέδιον καὶ τὴν ἐκτέλεσιν.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου Μπουγάδη, γενομένη μετὰ μεγίστης προσοχῆς ἐν τῇ ἐλπίδι ἀποκαλύψεως στοιχείων δυναμένων νὰ συμβάλουν εἰς τὴν λύσιν τοῦ γνωστοῦ προβλήματος τῶν λακωνικῶν ἀναγλύφων, πενιχρὰ μόνον εἶχεν ἀποτελέσματα. Τὸ Α. τμῆμα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου τέμνει διαγωνίως εἰς βάθος 0.30 μ. μέγας τοῖχος, μήκ. 11 καὶ πάχ. 0.70 μ., ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων. Πρόκειται, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων, περὶ τοίχου Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, πιθανῶς ἀναλημματικοῦ, κατασκευασθέντος μετὰ τὴν κατάχωσιν τῶν πρὸς Δ. εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον εὑρισκομένων ἑλληνιστικῶν ἐρειπίων.

Σχέδ. 3. Σπάρτη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου Μπουγάδη

Ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ στρώματος τοῦ ἱδρυμένου ἐπὶ τοῦ οὕτω σχηματισθέντος ἀνδήρου δὲν σώ-

ζονται εἰ μὴ μόνον τμήματα κατεστραμμένων τοιχίων, πάχ. 0.40 μ., δωματίου πιθανῶς, διαστ. 5 × 5 μ.

Ὑπὸ τὸ ρωμαϊκὸν τοῦτο ἐπίπεδον ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 0.80 μ. ἡμικατεστραμμένα καὶ δυσκόλως ἐπιτρέποντα τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀναπαράστασιν τμήματα τοίχων, ἐξ ἀργῶν λίθων, ἀνήκοντα εἰς δύο παραλλήλως ἐκτισμένας οἰκίας τῆς πρωίμου Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἐντὸς τοῦ στενοῦ διαδρόμου μεταξὺ τῶν οἰκιῶν ἀπεκαλύφθησαν ἴχνη δύο ἐκτισμένων ἀγωγῶν μὲ κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὰς οἰκίας, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως μόνον ὁ εἷς, καλυπτόμενος ὑπὸ πηλίνων πλακῶν, σώζεται εἰς μῆκος 2.50 μ. Τῆς ἀνατολικωτέρας ἐκ τῶν ἐν λόγῳ δύο οἰκιῶν δύναται νὰ ἀποκατασταθοῦν δύο ἴσως δωμάτια· τὸ μεγαλύτερον τούτων ἔχει διαστ. 6 × 3.50 μ. Ὁ χῶρος τῶν ΒΑ. καὶ ΒΔ. γωνιῶν τοῦ δωματίου ὁρίζεται ὑπὸ σειρᾶς λίθων σχηματιζόντων τεταρτημόριον τοῦ κύκλου (Πίν. 147 β). Τὸ εἰκονιζόμενον εἰδώλιον κουροτρόφου εὑρέθη κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ δωματίου (Πίν. 152 η). Πρὸς Β. τούτου εὑρίσκεται μικρότερον δωμάτιον, τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθοῦν μετ' ἀκριβείας αἱ διαστάσεις (πιθανῶς 2.50 × 3.50 μ.). Ὅτε κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ὁ χῶρος ἐπεχωματώθη, τὸ μικρὸν δωμάτιον ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀποθέτης κεράμων.

Τῆς ἑτέρας τῶν οἰκιῶν ἀπεκαλύφθησαν τμήματα μόνον δύο παραλλήλων εἰς ἀπόστασιν 4 μ. τοίχων. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους εἰς βάθος 2 μ. Παλαιοτέρα οἰκοδομικὴ φάσις δὲν διεπιστώθη.

Οἰκόπεδον Λούμου (Ο.Τ. 117) (Πίν. 147 α)

Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ἀμέσως ὑπὸ τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα ἡ ΒΑ. γωνία καὶ ὁ ἐξωτερικὸς Α. τοῖχος τῆς ἀνασκαφείσης κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1970, ἐντὸς τοῦ ὁμόρου οἰκοπέδου Γιάτρα, πρωίμου βυζαντινῆς οἰκίας. Ἡ ἐν λόγῳ οἰκία ἦτο ὡς ἀπεδείχθη θεμελιωμένη ἐπὶ τοῦ τοίχου παλαιοτέρας οἰκοδομῆς, δυναμένης νὰ χρονολογηθῇ, ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ δαπέδου της περισυλλεγέντων νομισμάτων (12 συνολικῶς νομισμάτων Κωνσταντίου Β΄ καί τινων παλαιοτέρων) εἰς τὸν Δ΄ μ.Χ. αἰ. Τῆς οἰκοδομῆς ταύτης ἀνεσκάφησαν δύο δωμάτια, διαστάσεων 5 × 3.20 καὶ 5 × 3.65 μ., καθὼς καὶ τμῆμα τρίτου συνεχιζομένου ὑπὸ τὴν παρακειμένην ὁδόν. Οἱ τοῖχοι, πάχ. 0.45 - 0.60 μ., μετὰ ἐπιχρίσματος ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν, σωζόμενοι εἰς ὕψος 1 - 1.50 μ. Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ κτηρίου εἶναι διαφορετικὸς τοῦ τῆς ὑπερκειμένης οἰκίας Γιάτρα, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς ἑτέραν, διὰ τῆς σαφοῦς τομῆς τῆς γοτθικῆς ἐπιδρομῆς διακρινομένης, οἰκιστικὴν περίοδον τῆς πόλεως.

Ἐντὸς τοῦ νεωτέρου ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων δωματίων, εἰς βάθος 1.55 μ., ἀπεκαλύφθησαν, ἐν μέρει κατεστραμμένα ὑπὸ τῶν τοίχων αὐτοῦ (καὶ ὑπὸ τοῦ Α. τοίχου τῆς οἰκίας Γιάτρα), τὰ θεμέλια δωματίου (πλ. 3 καὶ σωζ. μήκ. 2.50 μ.) μὲ προσανατολισμὸν ἐλαφρῶς πάλιν ἀποκλίνοντα. Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστέρους Ἑλληνιστικοὺς καὶ πρωίμους Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὸ διὰ κουρασανίου καὶ τεθραυσμένων κεράμων ἐστρωμένον δάπεδον τοῦ δωματίου σώζεται καλῶς. Τὸ Α. τμῆμα τούτου, μήκ. 1.60 μ., χωρίζεται ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπον χῶρον διὰ λεπτοῦ τοιχίου, καλύπτεται δὲ ὑπὸ μεγάλων τεμαχίων τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος κονιάματος τῶν τοίχων.

Εἰς τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν φάσιν, πιθανῶς δὲ εἰς τὸ αὐτὸ κτήριον ἀνήκουν τμήματα τοίχων παρομοίας κατασκευῆς, ἀποκαλυφθέντα εἰς τὸ αὐτὸ βάθος καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, καθὼς καὶ δύο ἐκτισμένοι ἀγωγοί.

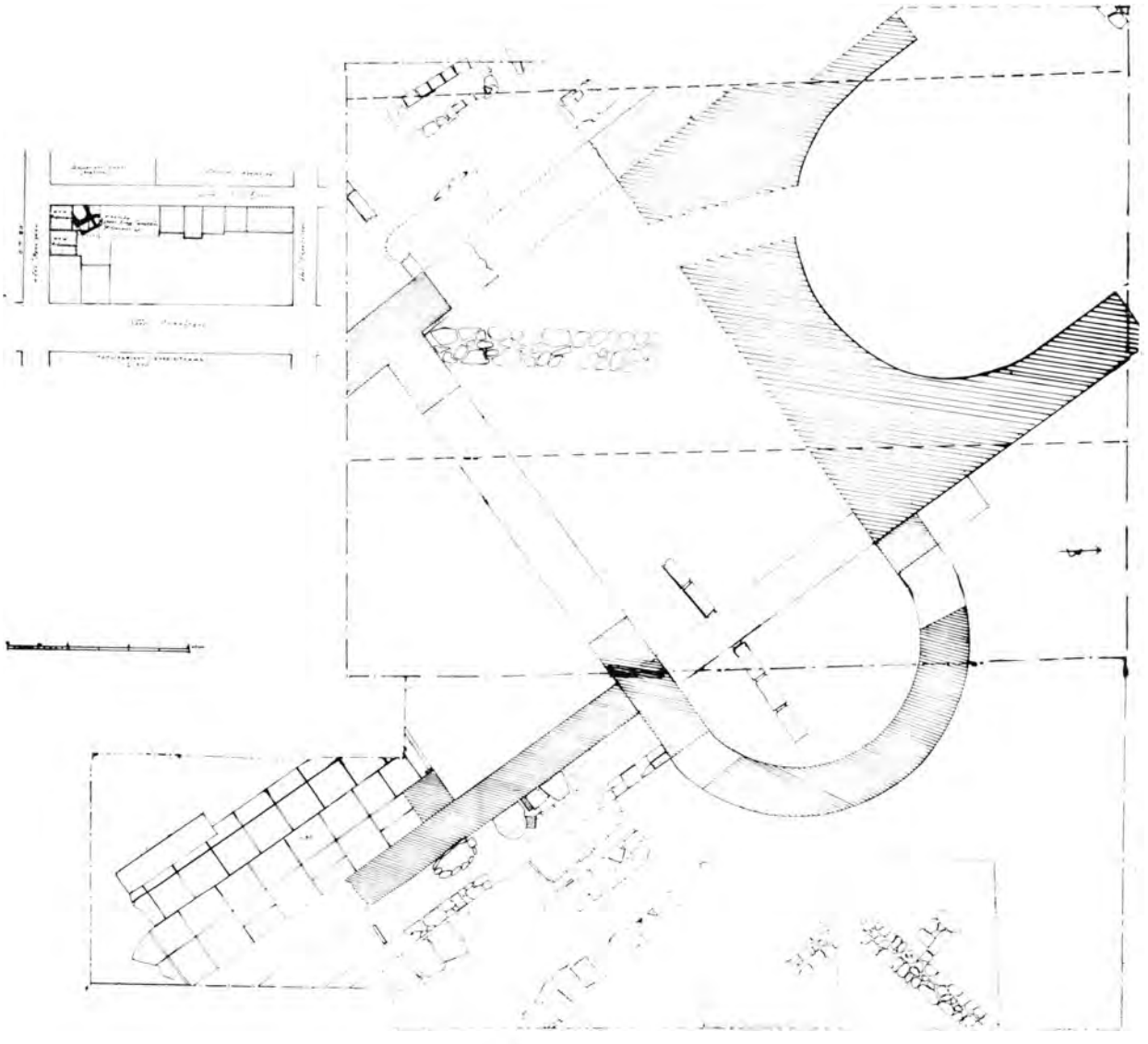
Ἐνδιαφέρον τέλος παρουσίασεν ἡ ἀνασκαφὴ δύο ἀποθετῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν πρῶτος, εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου καὶ πλησίον τοῦ Α. τοίχου τῆς οἰκίας Γιάτρα εὑρισκόμενος, ἦτο πλήρης κλασσικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν ὀστράκων καθὼς καὶ πολυαρίθμων τεμαχίων εἰδωλίων, ἐνῷ ὁ δεύτερος, πλησίον τῆς κατὰ τὸ μέσον τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλυφθείσης βυζαντινῆς καμίνου, ἀνήκει εἰς τὴν τελευταίαν πρὸ τῆς παντελοῦς ἐρημώσεως τῆς περιοχῆς ἐποχήν.

Τὰ περισυλλεγέντα νομίσματα τόσον ἐκ τοῦ ἀποθέτου ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος δὲν ἐξικνοῦνται χρονολογικῶς πέραν τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν.

Οἰκόπεδον Ρουμελιώτη -'Ανδρακάκου (Σχέδ. 4· Πίν. 148 β)

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κλεομβρότου παρὰ τὴν Δημοτικὴν Λαχαναγοράν. Κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τούτου εἰς βάθος 0.70 μ. ἡ ἐγγεγραμμένη κόγχη (ἐξωτ. διαστ. 7.50 × 5.50 μ.) μεγάλης αἰθούσης, ἡ ὁποία ὡς διεπιστώθη συνεχίζεται ὑπὸ τὴν παρακειμένην ὁδὸν καὶ τὸν χῶρον τῆς Δημοτικῆς Λαχαναγορᾶς. Ἄγνωστος ὡς ἐκ τούτου παραμένει ἡ ἔκτασις καὶ ἡ μορφὴ τῆς αἰθούσης. Εἶναι φανερὸν ἐν τούτοις ὅτι πρό-

κειται περὶ τμήματος μεγάλου δημοσίου κτηρίου τῶν ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ τοῖχοι, σωζόμενοι εἰς ὕψος μέχρις 1.60 μ., εἶναι ἐκτισμέρον τῆς ἀψῖδος καταλαμβάνει διάχωρον πεταλόσχημον, πληρούμενον ὑπὸ παραλλήλων τεθλασμένων ταινιῶν καὶ περιβαλλόμενον ὑπὸ

Σχέδ. 4. Σπάρτη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου Ρουμελιώτη - Ἀνδρακάκου καὶ τοπογραφικὸν

νοι κατὰ μὲν τὰς γωνίας διὰ κανονικῶν ἰσοπαχῶν στρώσεων κεράμων καὶ ἀσβεστοκονίας κατὰ δὲ τὴν ὑπόλοιπον αὐτῶν ἔκτασιν ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονίας ἐναλλασσομένων μετὰ στρώσεων κεράμων. Τὸ δάπεδον κοσμεῖται διὰ ψηφιδωτοῦ μετὰ γεωμετρικῶν θεμάτων: τὸν χῶδιπλοῦ πλαισίου ἐκ κυματοειδοῦς ταινίας καὶ ἁλύσεως ροδάκων. Τῆς πρὸς Β. συνεχείας τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀπεκαλύφθη μικρὸν μόνον τμῆμα κύκλου ἐγγεγραμμένου ἐντὸς τετραγώνου. Τὴν γωνίαν τοῦ τετραγώνου κοσμεῖ ὑδρία, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκφύονται ἕλικες καὶ περιστερά.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθησαν τεμάχια ἀρραβδώτων κιόνων, τρία κιονόκρανα — κορινθιακὸν καὶ « περγαμηνὰ » — καὶ μία βάσις κίονος, ἅπαντα προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου τοῦ κτηρίου.

Στενὴ πυλὶς διὰ τῆς κόγχης τῆς ἐν λόγῳ ἀψιδωτῆς αἰθούσης ὁδηγεῖ εἰς ἑτέραν ὄπισθεν αὐτῆς εὑρισκομένην. Τὰ πρὸς Α. καὶ Δ. ἐξέχοντα πτερύγια τῆς ἐγκαρσίας ταύτης αἰθούσης ἀπολήγουν εἰς μικρὰς κόγχας. Τὰ τοιχία κατὰ τὴν βάσιν τῶν ἡμικυκλίων τῶν κογχῶν πιθανῶς ἀπετέλουν στυλοβάτας. Κιονοστοιχίαν προϋποθέτει καὶ τὸ μέγα ἄνοιγμα — 4.50 μ. —, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ χῶρος οὗτος ἐπεκοινώνει μετὰ τῶν πρὸς Ν. διὰ πηλίνων πλακῶν ἐστρωμένων διαμερισμάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς διεπιστώθη κατὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς, εἶναι διατεταγμένα κατὰ τὸν ἄξονα τῆς μεγάλης ἀψιδωτῆς αἰθούσης. Τὸν χῶρον πρὸς Α. ἀλλὰ καὶ πρὸς Δ. τοῦ κτηρίου καταλαμβάνει παλαιοχριστιανικὸν νεκροταφεῖον, τμῆμα τοῦ ὁποίου ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς Λαχαναγορᾶς ἀνεσκάφη τὸ 1968 (βλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 135 - 137, Σχέδ. 2). Οἱ τάφοι κιβωτιόσχημοι ἢ ἐκτισμένοι ἐκ λίθων, κεράμων καί τινων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἔχουν βασικῶς σεβασθῆ τὸ κτήριον ἐπεκταθέντες ἐντὸς αὐτοῦ μόνον κατὰ τὰς ἀψῖδας τοῦ ἐγκαρσίου δωματίου, προκαλέσαντες μάλιστα τὴν καταστροφὴν τῆς Δ. αὐτοῦ κόγχης. Οἱ τάφοι εἶναι διατεταγμένοι εἰς σειράς, δὲν φαίνεται δὲ διαχωρισμὸς των εἰς ὁμάδας. Ἐξαίρεσιν ὡς πρὸς τοῦτο ἀποτελεῖ σειρὰ τριῶν τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων εἷς γυναικὸς (εὑρέθη ἐντὸς αὐτοῦ ὅρμος ἀργυροῦς) καὶ ἕτερος μικροῦ παιδός. Οἱ τάφοι ἦσαν ἱδρυμένοι κατὰ μῆκος τοῦ Α. τοίχου τοῦ κτηρίου, ἐχωρίζοντο δὲ ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους διὰ λεπτοῦ παραλλήλου πρὸς αὐτὸν τοιχίου.

Μικρᾶς ἐκτάσεως τομὴ εἰς βάθος ἐπιχειρηθεῖσα κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἔφερεν εἰς φῶς, εἰς βάθος 2.13 μ., τὰ θεμέλια (ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων) δύο τοίχων Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Προαύλιον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου

Πρὸς προστασίαν τῶν ἐντὸς τοῦ προαυλίου τοῦ Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου Σπάρτης ὁρατῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων καὶ τμημάτων ψηφιδωτοῦ δαπέδου διενηργήθη μικρᾶς ἐκτάσεως καθαρισμὸς καὶ ἀποτύπωσις αὐτῶν (Σχέδ. 5).

Ἔμπροσθεν τῆς εἰσόδου τοῦ σχολικοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη τμῆμα μεγάλης ἀψιδωτῆς ὑστερορρωμαϊκῆς αἰθούσης, πλ. 6.50 μ., ἡ ὁποία συνεχίζεται πρὸς Β. ὑπὸ τὸ κτήριον τοῦ σχολείου. Ἐπ' αὐτῆς εἶχεν οἰκοδομηθῆ, εἰς Μεταβυζαντινοὺς χρόνους, ἐκκλησία (Πίν. 148 α). Πρόκειται, ὡς εὐκόλως συμπεραίνεται ἐκ τῆς θέσεως καὶ τοῦ σχεδίου κατόψεως, περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀρχιτεκτόνων τῆς ἀποστολῆς E. Blouet σημειουμένης ἐν Expédition Scientifique de Morée II, πίν. 46, 5 καὶ πίν. 49, εἰκ. VIII. Εἰς ἀπόστασιν 23 μ. ἀνατολικώτερον ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια τεσσάρων δωματίων ἑτέρου ὑστερορρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος μὲ ἐλαφρῶς διάφορον προσανατολισμόν. Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων ἐκοσμοῦντο διὰ ψηφιδωτῶν μετὰ γεωμετρικῶν ἀποκλειστικῶς θεμάτων. Τούτων ἐλάχιστα τμήματα μόνον σώζονται σήμερον. Οἱ τοῖχοι ἔχουν ἐπίσης καταστραφῆ μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῶν θεμελίων. Κατὰ μῆκος τοῦ Β. τοίχου τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη τμῆμα κτιστοῦ ἀγωγοῦ. Θεμέλια ἑτέρων διαμερισμάτων διακρίνονται εἰς ὁλόκληρον τὸν χῶρον τῆς αὐλῆς τοῦ σχολείου, πιθανῶς δὲ συνεδέοντο εἰς μνημειώδες κτηριακὸν σύνολον μετὰ τῆς οὐχὶ μακράν, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Βαρβιτσιώτη, ἀποκαλυφθείσης πρὸ ἐτῶν βασιλικῆς[13].

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ταύτισις μερικῶν εἰσέτι ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ἀποστολῆς Blouet, ἔ.ἀ. πίν. 46, σημειουμένων ἐρειπίων. Πρόκειται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ὑστερορρωμαϊκῶν κτηρίων, τὰ ὁποῖα, καταχωσθέντα ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ χώρου τῆς ἀνεγειρομένης νέας Σπάρτης, δὲν ἀνευρίσκονται πλέον εἰς τὸν χάρτην τῆς Σπάρτης, τὸν δημοσιευόμενον ἐν BSA XIII (1906 - 7), πίν. 1. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἐφορείας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔφερον πάλιν εἰς φῶς τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ προαναφερθεῖσα « βασιλικὴ Βαρβιτσιώτη » σημειουμένη ὡς κτήριον « Ε » (λουτρά).

2. Τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1972 εἰς τὸ οἰκόπεδον Ρουμελιώτη - Ἀνδρακάκου δημόσιον οἰκοδόμημα. Τοῦτο ταυτίζεται μετὰ τοῦ κτηρίου « F ».

3. Τμῆμα τῶν εἰς τὸ οἰκόπεδον Δίπλα ἀποκαλυφθέντων τὸ ἔτος 1965 λουτρῶν, σημειούμενον ὡς κτήριον « Ι »[14].

4. Τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Δεληβορριᾶ τὸ 1966 ἐπισημανθέντα ἐπὶ τοῦ λόφου Β. τοῦ « ΞΕΝΙΑ » Σπάρτης ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (« R » ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Expédition)[15].

13. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 175 καὶ Σχέδ. 2.
14. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 155 - 56.
15. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 138.

Σχέδ. 5. Σπάρτη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς τὸ προαύλιον τοῦ Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου

Ἀγρὸς Πολυχρονάκου

Ὁ ἀγρὸς Πολυχρονάκου, εὑρισκόμενος εἰς ἀπόστασιν 100 μ. πρὸς Ν. τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως, ὁρίζεται πρὸς Α. ὑπὸ τοῦ ἀθλητικοῦ γηπέδου, ἀπὸ Ν. δὲ ὑπὸ τοῦ Ο.Τ. 124.

Ἠρευνήθη, διὰ τομῶν, ἔκτασις 60 × 15 μ., κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἰδιοκτήτου διὰ χορήγησιν ἀδείας οἰκοδομήσεως.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς δὲν προῆλθον στοιχεῖα διὰ τὴν θέσιν τῆς πλησίον τοποθετουμένης συνήθως ἀρχαίας ἀγορᾶς, διέψευσε δὲ καὶ τὰς ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν βασιζομένας προσδοκίας ἀποκαλύψεως τμήματος τῆς πλουσίας ὑστερορρωμαϊκῆς συνοικίας τῆς πόλεως.

Ὡς καὶ εἰς τὰ περισσότερα ἐκ τῶν μέχρι σήμερον ἀνασκαφέντων οἰκοπέδων τῆς Σπάρτης, τὸ μόνον καλῶς σωζόμενον στρῶμα εἶναι τὸ ὑστερορρωμαϊκόν.

Τοῖχοι τοῦ Δ΄ μ.Χ. αἰ. διεπιστώθησαν εἰς βάθος 0.60 - 0.70 μ. καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς, διατηροῦνται δὲ εἰς ὕψος μέχρις 1.50 μ.

Κατὰ τὴν Δ. ἄκραν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 0.70 μ., τμῆμα ὁδοῦ μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β., ἤτοι πρὸς τὴν ἀκρόπολιν. Τὴν ὁδὸν ἀκολουθεῖ καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς ἀγωγὸς θολωτός, ὕψ. 0.70 μ., ἐκτισμένος δι' ὀπτοπλίνθων καθὼς καὶ σειρὰ πηλίνων σωλήνων.

Ἡ ὁμοιότης τῆς ἐγκαταστάσεως πρὸς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκισμοῦ Ο.Ε.Κ. ἀποτελεῖ μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν διὰ τὴν ἐκτεταμένην καὶ βάσει ἐνιαίου σχεδίου ἀνοικοδόμησιν τῆς Σπάρτης κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ΄ ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ΄ αἰ. μ.Χ. Εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τοῦ ἀγωγοῦ καὶ τοῦ συγχρόνου μὲ αὐτόν, πρὸς Α. ἐκτεινομένου, οἰκοδομήματος — τοῦ ὁποίου σώζεται τὸ πλακόστρωτον δάπεδον — ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 0.50 μ., μεταγενέστερος — τοῦ ΣΤ΄ πιθανῶς μ.Χ. αἰ. — τάφος ἐκτισμένος διὰ ὀπτοπλίνθων. Ὁ τάφος ἦτο ἐσφραγισμένος δι' ἀσβεστοκονίας, τὸ δὲ κάλυμμα ἀπετελεῖτο ἀπὸ μαρμαρίνας πλάκας, δύο ἐκ τῶν ὁποίων ἐνεπίγραφοι. Πρόκειται περὶ τμημάτων καταλόγων ἀρχόντων τοῦ Β΄ μ.Χ. αἰ. Ὁ νεκρὸς εὑρέθη εἰς βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τάφου, μὲ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς Β. Παρὰ τὴν κεφαλὴν ὑπῆρχον ὡς κτερίσματα δύο πινάκια, μία δὲ πρόχους παρὰ τοὺς πόδας (Πίν. 152 στ - ζ, θ). Τὸ ἑλληνιστικὸν στρῶμα ἀντιπροσωπεύουν μεμονωμένα ἴχνη θεμελίων, εἰς βάθος 1.50 μ. Παλαιοτέρα οἰκοδομικὴ φάσις δὲν διεπιστώθη.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἀπεκαλύφθη μέγας ἀποθέτης, διαμ. 3, βάθους ἄνω τῶν 2.50 μ., Βυζαντινῆς ἐποχῆς. Σύγχρονα εἶναι καί τινα μεμονωμένα τοιχία.

ΓΥΘΕΙΟΝ

Οἰκόπεδον Μαστοράκου (Σχέδ. 6· Πίν. 151 γ)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς τὸν Συνοικισμὸν τοῦ Γυθείου — ὅπου ὡς γνωστὸν τοποθετεῖται καὶ ἡ ἀρχαία πόλις — ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἡρακλέους πλησίον τῆς διασταυρώσεως μετὰ τῆς ὁδοῦ Καλκανδῆ.

Εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπεκαλύφθη ἡ ΝΔ. γωνία καὶ τμῆμα, μήκ. 10 μ., τοῦ Ν. τοίχου μεγάλου ὑστερορρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος. Οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ μίαν σειρὰν μεγάλων πωροπλίνθων, μήκ. 2 μ., ἡ δὲ θεμελίωσίς των ἐξικνεῖται εἰς βάθος 3 μ. (ὕψος θεμελίων 1.50 μ.).

Τὸ ἀποκαλυφθὲν κτήριον, βαῖνον διαγωνίως διὰ τοῦ οἰκοπέδου Μαστοράκου, συνεχίζεται ἐντὸς τῶν πρὸς Β. καὶ Α. ὁμόρων οἰκοπέδων.

Ἐσωτερικῶς τοῦτο χωρίζεται διὰ τριῶν παραλλήλων τοίχων — ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ὁ Α. φαίνεται ἐκ τῆς κατασκευῆς του ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ κτηρίου — εἰς μικρὰ διαμερίσματα.

Τὸ πρῶτον ἀπὸ Δ. ἀποτελεῖ εἶδος ὑπαίθρου αὐλῆς : τὸ δάπεδόν του καλύπτεται ὑπὸ χαλικοστρώτου, ἡ ἀποχέτευσις δὲ τοῦ χώρου ἐγίνετο δι' ἀνοικτοῦ ἀγωγοῦ διερχομένου διὰ μέσου τοῦ τοίχου. Εἰς τὸ μέσον τοῦ μεγαλυτέρου κεντρικοῦ δωματίου (διαστ. 2.20 × 4 μ.) σώζονται τὰ θεμέλια κατασκευῆς τετραγώνου, διαστ. 2 × 1.80 μ. Ἀκριβέστερα συμπεράσματα περὶ τῆς μορφῆς, τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς χρήσεως τοῦ κτηρίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθοῦν ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος.

Εἰς τὸ μέσον τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 2 μ., δεξαμενή, διαστ. 1.50 × 1.70 μ., συνεχιζομένη ὑπὸ τὴν πρὸς Ν. νεωτέραν οἰκοδομήν. Ὁ προσανατολισμός της εἶναι διαφορετικὸς τοῦ προειρημένου κτηρίου, δὲν κατέστη δὲ δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ σχέσις της πρὸς αὐτό.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν κτήριον δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν Ε΄ μ.Χ. αἰ. Ἐκ τῶν παλαιοτέρων οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ χώρου σώζονται μεμονωμένα μόνον τμήματα τοίχων κατὰ τὰς ΒΔ. καὶ ΝΔ. γωνίας τοῦ οἰκοπέδου.

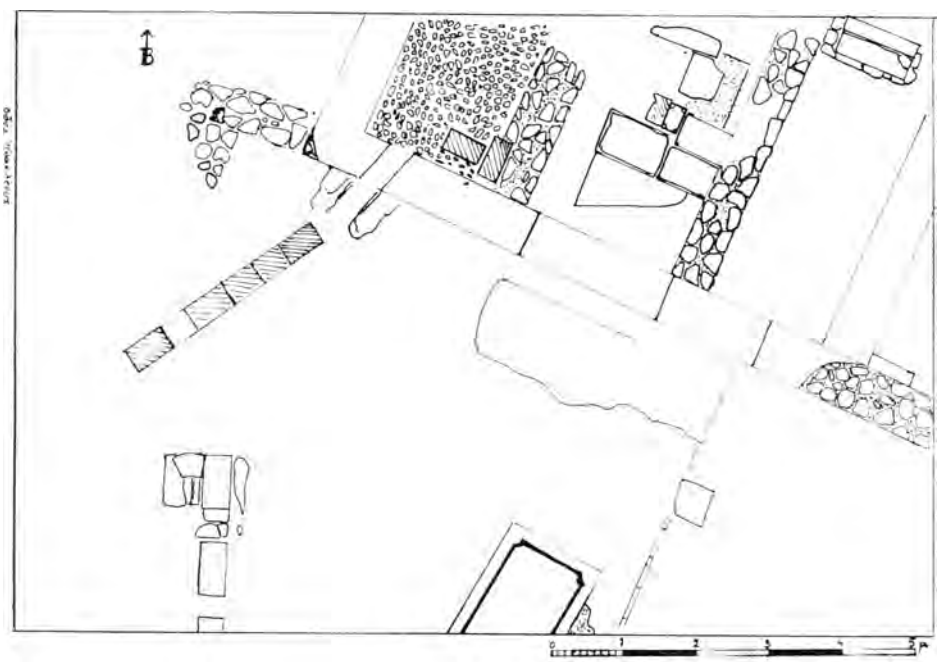
ΝΕΑΠΟΛΙΣ ΒΟΙΩΝ

Συνεπληρώθη κατὰ τὸ 1972 ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τῆς πρὸ τοῦ κοινοτικοῦ γραφείου πλατείας[16] (Σχέδ. 7· Πίν. 151 α-β).

Ἀπεκαλύφθησαν τρία εἰσέτι διαμερίσματα, ἀνήκοντα εἰς δύο οἰκοδομικὰς φάσεις τοῦ ἀνασκαφέντος κατὰ τὸ 1970 ὑστερορρωμαϊκοῦ βαλανείου.

Τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ ἐρευνηθέντος κατὰ τὸ τρέχον ἔτος χώρου καταλαμβάνει μεγάλη ὀρθογώνιος ὑπόκαυστος αἴθουσα (C2 ἐν τῷ Σχεδ. 7), διαστ. 9.20 × 6.20 μ. Αὕτη ἐπεκοινώνει μετὰ τῆς ἤδη ἀπὸ τὸ 1970 γνωστῆς C1 διὰ διπλῆς θύρας πλαισιουμένης ὑπὸ ἀντηρίδων, εἰς τὸ μέσον τοῦ Α. τοίχου της. Αἱ ἀντηρίδες ἐπαναλαμβάνονται συμμετρικῶς εἰς τὸν Δ. τοῖχον. Δύο θύραι εἰς τὸν Ν. καὶ μία εἰς τὸν Β. τοῖχον τῆς αἰθούσης ὡδήγουν εἰς ἕτερα, ὑπὸ τὰς παρακειμένας ὁδούς, εὑρισκόμενα διαμερίσματα τοῦ λουτρῶνος.

Ἡ αἴθουσα C2 παρέμεινεν ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὴν δευτέραν οἰκοδομικὴν φάσιν τοῦ βαλανείου μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς C1. Κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν αἱ θύραι εἰς τὸν Β. καὶ Ν. τοῖχον τῆς αἰθούσης ἀπεφράχθησαν, ἀντικατασταθεῖσαι ὑπὸ τοξωτῶν πυλίδων, μιᾶς εἰς τὸν Ν. καὶ δύο εἰς τὸν Δ. τοῖχον, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ὑπόγειος πλέον αἴθουσα ἐπεκοινώνει μετὰ τῶν ὑποκαύστων, ἤτοι δύο παραλλήλων αἰθουσῶν (C3 καὶ C4) προστεθεισῶν πρὸς Δ. κατὰ τὴν β΄ φάσιν. Σύγχρονος εἶναι καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῶν τοίχων (Ν. καὶ Δ.) τῆς αἰθούσης C2. Εἶναι δύσκολον νὰ διαπιστωθῇ ἡ μορφὴ τῆς ὀροφῆς τῆς αἰθούσης κατὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν φάσιν. Τὸ ἐν μέρει κατεστραμμένον

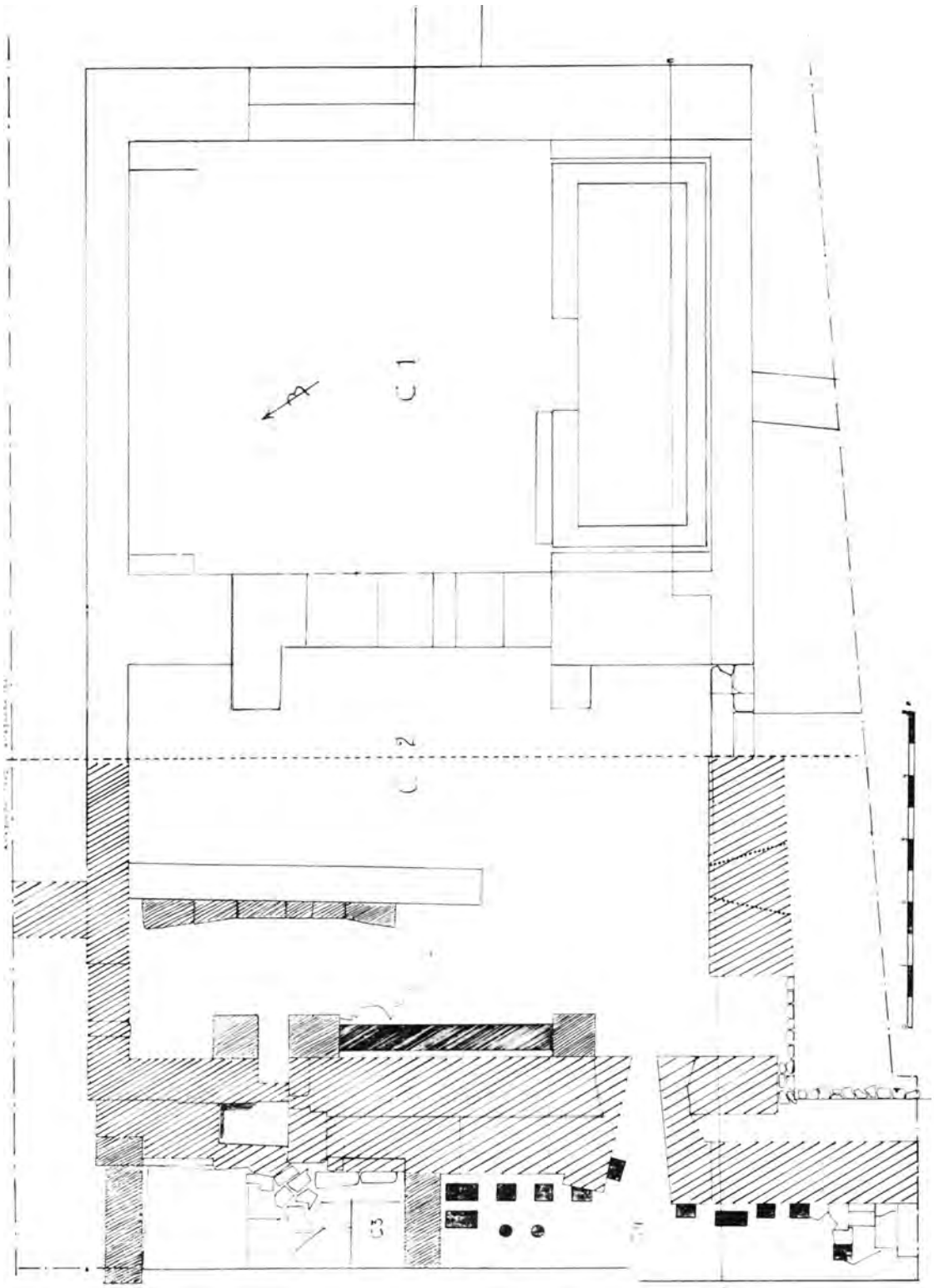
Σχέδ. 6. Γύθειον. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Μαστοράκου

δάπεδον καλύπτεται ὑπὸ ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα πιθανῶς προέρχονται ἀπὸ θολωτὴν κατασκευήν.

Αἱ δύο παράλληλοι αἴθουσαι C3 καὶ C4 — πλ. 4.50 καὶ 7.50 μ. ἀντιστοίχως — συνεχίζονται ὑπὸ τὰς πρὸς Δ. νεωτέρας οἰκοδομάς. Τούτων σώζονται εἰς καλὴν κατάστασιν τὰ ὑπόκαυστα. Τῆς C3 διατηρεῖται καὶ τὸ διὰ μαρμαρίνων πλακῶν ἐστρωμένον δάπεδον. Εἰς τὸ μέσον τοῦ Α. αὐτῆς τοίχου ἀπεκαλύφθη ὁ πυθμὴν δεξαμενῆς θερμοῦ ὕδατος, διαστ. 1.10 × 0.70 μ.

Ἡ δευτέρα αὕτη οἰκοδομικὴ φάσις τοῦ βαλανείου τῆς Νεαπόλεως χρονολογεῖται πιθανῶς εἰς τὸν Ε΄ μ.Χ. αἰ. Μὲ τὴν χρονολόγησιν αὐτὴν συμφωνοῦν καὶ τὰ ἐλάχιστα κεραμεικὰ εὑρήματα, ὡς τὰ εἰκονιζόμενα θραύσματα δύο εἰση-

16. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 120.

Σχέδ. 7. Νεάπολις Βοιών. Κάτοψις ἀνασκαφῆς ρωμαϊκοῦ βαλανείου

γμένων βορειοαφρικανικῶν λύχνων[17] (Πίν. 152 γ - δ).

ΚΥΠΑΡΙΣΣΙ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ

Τὸ χωρίον Κυπαρίσσι εὑρίσκεται Ν.- ΝΔ. τοῦ ὄρους Χελμὸς εἰς ἐξόχως στρατηγικὴν θέσιν κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Λακωνίας.

Κατὰ τὴν φύτευσιν ἐλαιοδένδρων ΒΑ. τοῦ χωρίου εἰς θέσιν « Γιαννόλακκα » εὑρέθη καὶ κατεστράφη κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ μέρος, ταφικὸς πίθος. Ἡ ἐπακολουθήσασα ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ καταστραφέντος πίθου. Τὸ στόμιον αὐτοῦ ἐφράσσετο διὰ λιθίνης πλακός. Πλησίον τοῦ στομίου εὑρέθησαν δύο ὀστᾶ κνήμης καὶ τμῆμα τῆς κάτω γνάθου. Ὁ πίθος φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐπισκευασθῆ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Περισυνελέγησαν δύο χαλκοῖ σύνδεσμοι ὡς καί, μοναδικὸν κτέρισμα, περόνη (μήκ. 0.11 μ.), γνωστοῦ τόσον ἐκ Τεγέας ὅσον καὶ ἐκ Σπάρτης τύπου, ἡ ὁποία καὶ ἐπιτρέπει τὴν χρονολόγησιν τῆς ταφῆς εἰς τοὺς Γεωμετρικοὺς χρόνους[18] (Πίν. 152 ε).

Σημειωτέον, ὅτι κατεστραμμένοι ταφικοὶ πίθοι εἰς θέσιν « Γιάννακας » — ἡ ὁποία κατὰ πληροφορίας τῶν κατοίκων ταυτίζεται μετὰ τῆς καὶ Γιαννόλακκα ἢ Ἅγιος Ἰωάννης ὀνομαζομένης θέσεως — πρὸς Ν. τοῦ ὄρους Χελμός, ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν H. Waterhouse καὶ R. Hope - Simpson ἐν BSA 56, σ. 125, χρονολογούμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν ὀστράκων εἰς τοὺς ΜΕ ἢ Μυκηναϊκοὺς χρόνους. Ὡς ἀποδεικνύεται νῦν πρόκειται περὶ νεκροταφείου Γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Μεγαλοπόλεως

Ἐξεκενώθη ἡ μικρὰ ἑτοιμόρροπος ἀποθήκη, ὅπου ἐφυλάσσετο ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογή, καὶ τὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν καὶ ἐξετέθησαν εἰς παραχωρηθεῖσαν αἴθουσαν τοῦ νέου Γυμνασίου τῆς Μεγαλοπόλεως. Τὰ μικροαντικείμενα ἐξετέθησαν εἰς ἰδιαιτέραν προθήκην. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπανεκθέσεως ἐγένετο ταύτισις τῶν εὑρημάτων καὶ συμπλήρωσις τοῦ καταλόγου τῆς Συλλογῆς.

17. The Athenian Agora VII, Lamps of the Roman Period, ἀριθ. 328.

18. Jacobsthal, Greek Pins, σ. 9 κ.ἑ. εἰκ. 26 (Geometric Group 2).

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

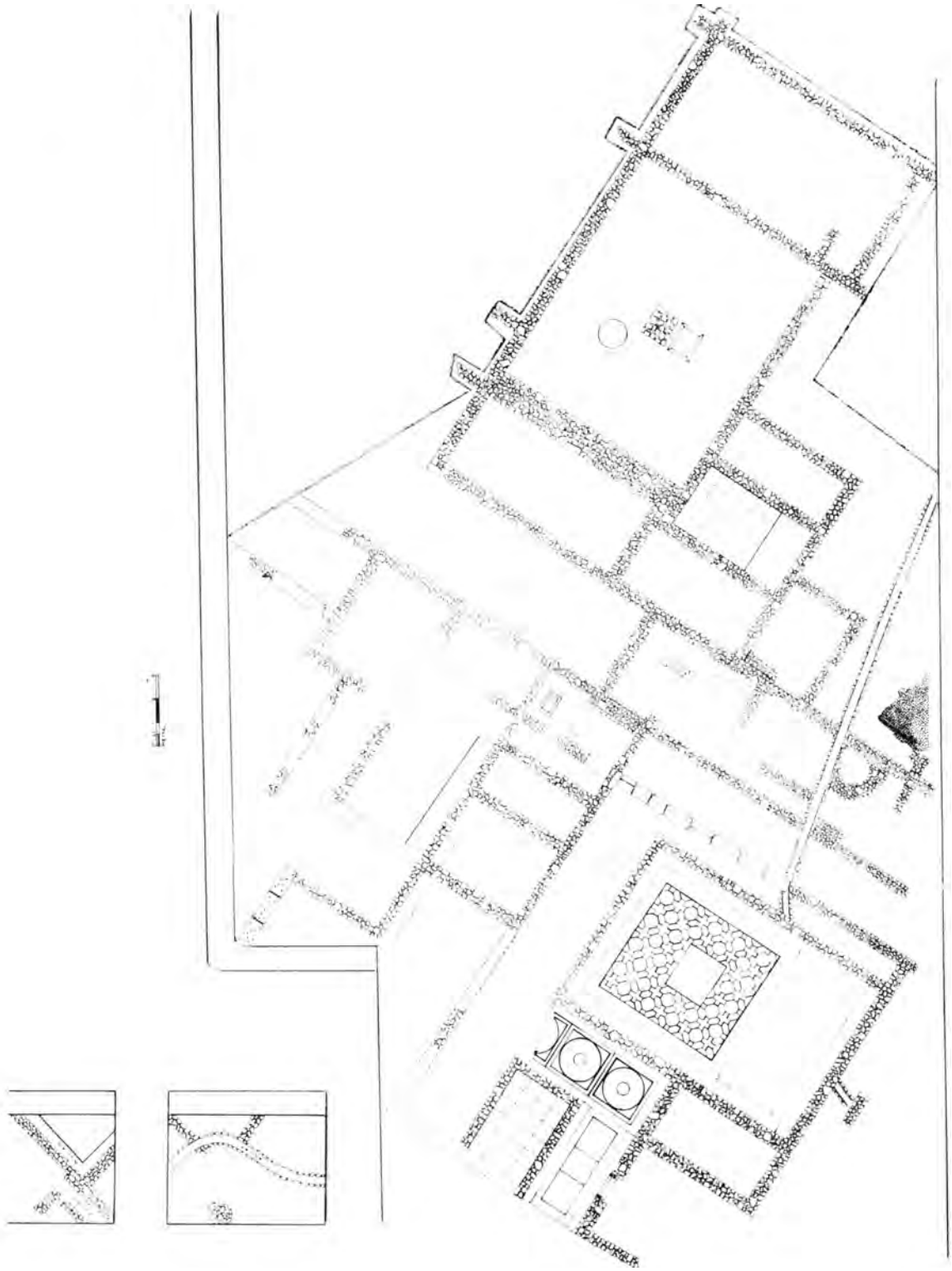
ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΣ

Οἰκισμὸς προσωπικοῦ ΑΗΣ - ΔΕΗ (Σχέδ. 8 - 9, Πίν. 150 β)

Ὁ οἰκισμὸς εὑρίσκεται πρὸς Β. τῆς Μεγαλοπόλεως δεξιὰ τῆς πρὸς Καρύταιναν ὁδοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 500 μ. πρὸς Ν. τῆς γεφύρας τοῦ Ἑλισσῶνος, ἐντὸς δηλαδὴ τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Ἡ ἀνακάλυψις, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως τοῦ ἐσωτερικοῦ ὁδικοῦ δικτύου τοῦ οἰκισμοῦ, τμήματος ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ὡδήγησεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ὁλοκλήρου τοῦ ἐκτάσεως περὶ τὰ 1.500 τ.μ. χώρου μεταξὺ τῶν οἰκοδομῶν Π1, Π4, Π5 τοῦ οἰκισμοῦ (Σχέδ. 8 - 9). Τὸν ἀνασκαφέντα χῶρον ἐκάλυπτον κατὰ τοὺς ὑστέρους Ρωμαϊκοὺς χρόνους δύο μεγάλα οἰκοδομήματα, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς ἓν κτηριακὸν σύνολον.

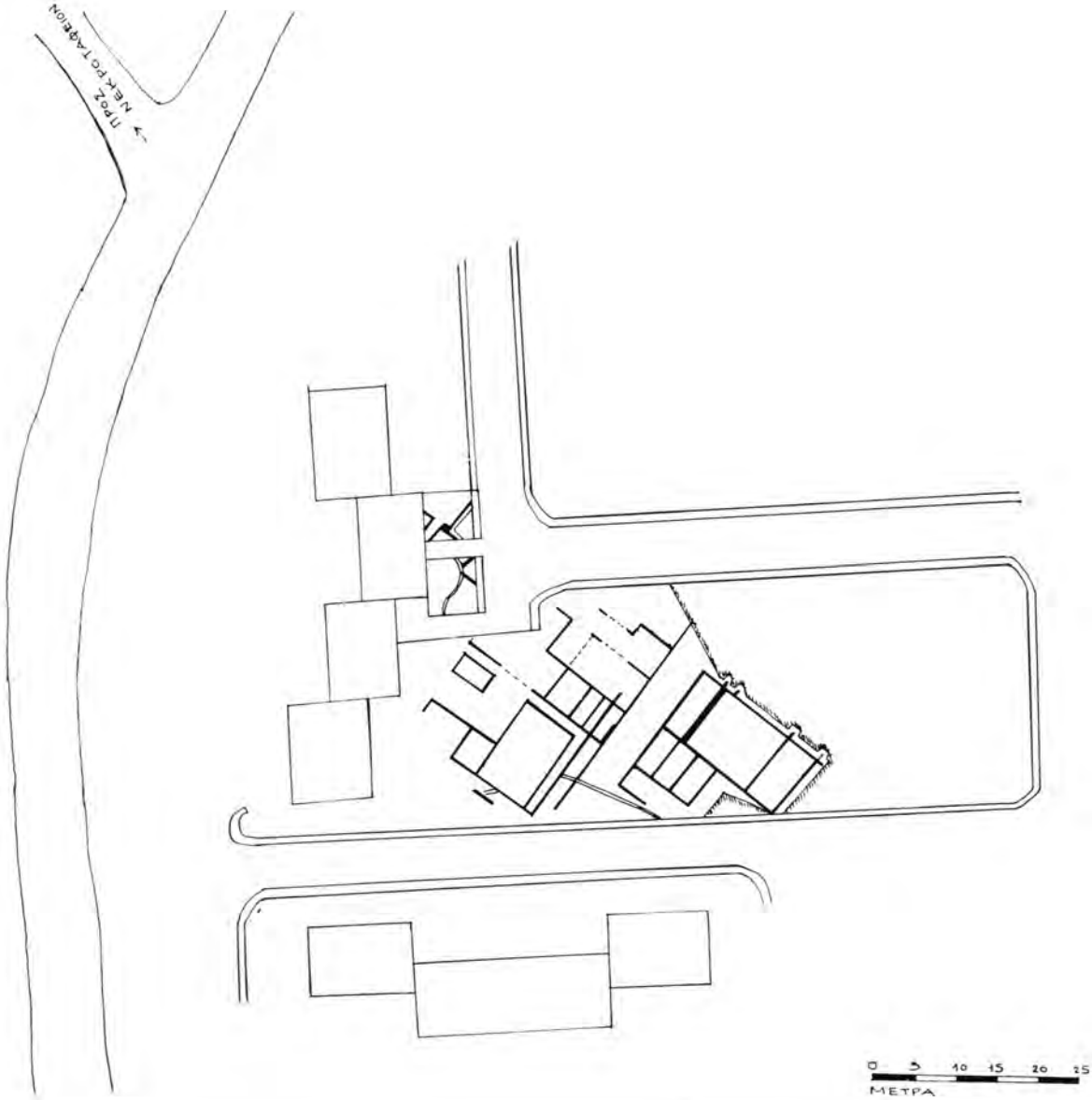
Α. κτήριον: Τὸ κεντρικὸν διαμέρισμα τοῦ Δ. οἰκοδομήματος ἀποτελεῖ αἴθουσα, διαστ. 11 × 7 μ., κοσμουμένη διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Ταύτην περιθέει ἐξωτερικῶς, κατὰ μῆκος τῶν Α., Β. καὶ Δ. πλευρῶν της συνεχὴς διάδρομος, κοσμούμενος κατὰ τὰ Β. καὶ Δ. σκέλη του διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Εἰς τὸ μέσον τῆς Δ. πλευρᾶς ὁ διάδρομος στρέφεται πρὸς Δ., ὅπου ἦτο καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ διαμερίσματος (τὸ κατώφλιον τῆς εἰσόδου σώζεται κατὰ χώραν). Τὸ σύστημα αὐτὸ τῶν διαδρόμων δὲν ἀπετέλει ἀνοικτὴν στοάν: ὁ Β. διάδρομος πλαισιοῦται ἀπὸ Β. ὑπὸ σειρᾶς μικρῶν δωματίων, φαίνεται δὲ ὅτι ἡ αἴθουσα, τοὐλάχιστον κατὰ τὰς Α., Β. καὶ Δ. πλευρὰς αὐτῆς, ἐφωτίζετο ἐμμέσως, μέσῳ δηλαδὴ φωταγωγοῦ — τοῦ ὁποίου τὸ πλακόστρωτον σώζεται κατὰ τὴν γωνίαν τῶν Β. καὶ Δ. διαδρόμων — καὶ τῶν παραθύρων τοῦ Α. διαδρόμου. Ὡς πρὸς τὴν Ν. πλευρὰν τῆς αἰθούσης, ἡ ἀποκάλυψις, κατὰ μῆκος αὐτῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν μόλις 1 μ. δευτέρου ἐξωτερικοῦ τοίχου καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐξώστου. Παρόμοιος ἐξώστης, μὲ πρόσοψιν μάλιστα ἐκ μεγάλων ἀσβεστολιθικῶν δόμων — εἰς δευτέραν χρῆσιν — ὑπῆρχε, κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τοῦ κτηρίου, πρὸ τοῦ Α. τοίχου τῆς αἰθούσης, ἀντικατασταθεὶς διὰ τοῦ κλειστοῦ διαδρόμου, πιθανῶς μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ γειτονικοῦ Α. κτηρίου. Τῶν ὑπολοίπων, πρὸς Β. τῆς αἰθούσης, ἐκτεινομένων διαμερισμάτων τοῦ Δ. κτηρίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ περιγραφὴ λόγῳ τῆς ἀσαφοῦς καὶ κακῆς καταστάσεως αὐτῶν, ἐκ τοῦ μικροῦ βάθους τῆς ἐπιχώσεως (0.25 μ.)

Σχέδ. 8. Μεγαλόπολις. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον οἰκισμοῦ ΑΗΣ - ΔΕΗ

καὶ τῆς συνεχοῦς κατὰ τὸ παρελθὸν ἀρόσεως τοῦ χώρου.

Ἔχει καταστραφῆ ἐπίσης, πλὴν τῶν τμημάτου (Δ.) διαδρόμου ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία ὀρθογώνια διάχωρα ἐντὸς κοινοῦ πλαισίου ἐκ συμπλεκομένων ἁλύσεων, σηρικῶν τροχῶν καὶ ρόμβων.

Σχέδ. 9. Μεγαλόπολις. Τοπογραφικὸν περιοχῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον οἰκισμοῦ ΑΗΣ - ΔΕΗ

των δύο μορφῶν, τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ δαπέδου τοῦ Β. διαδρόμου. Ἀντιθέτως σώζονται εἰς καλὴν κατάστασιν ὁ ψηφιδωτὸς διάκοσμος εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τοῦ διαδρόμου καθὼς καὶ τῆς μεγάλης αἰθούσης. Ἡ χαμωκέντησις τοῦ πρώΤὸ πρὸ τοῦ κατωφλίου εὑρισκόμενον κεντρικὸν διάχωρον κοσμεῖ παράστασις ἀετοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τοὺς ὄνυχάς του κρατεῖ λαγῳόν. Τρία τετράγωνα διάχωρα μετὰ ἐγγεγραμμένων κύκλων — ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἀπὸ Β. κατεστραμμένον

νῦν κατὰ τὰ 3/4 — ἐκόσμουν τὸ δάπεδον τοῦ συνεχομένου Δ. διαδρόμου. Τὰ κατὰ τὰς γωνίας τῶν κύκλων τρίγωνα πληροῦνται τὸ μὲν διὰ παραστάσεων ἀγγείων — ὑδρίας, κανθάρου, κρατῆρος — μεταξὺ ἑλίκων, τὸ δὲ διὰ καλάθων καὶ πτηνῶν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι τὸ ΝΔ. τρίγωνον τοῦ Ν. διαχώρου καταλαμβάνει ἡ γνωστὴ προτομὴ τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου — μορφὴ μετὰ καλύπτρας μεταξὺ νήσσης καὶ καλάμων —, ἐνῶ εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ πολεμιστοῦ τοῦ κυκλικοῦ ἐμβλήματος τοῦ αὐτοῦ διαχώρου πιθανῶς πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν παράστασιν τοῦ μηνὸς Μαρτίου[19]. Τὸ ψηφιδωτὸν τῆς μεγάλης αἰθούσης πλαισιοῦται ὑπὸ ταινίας μετὰ συνεχοῦς φολιδωτοῦ κοσμήματος, χωρίζεται δὲ εἰς δύο μέρη: τὸ νοτιώτερον, μήκ. 2.70 μ., φέρει γεωμετρικὸν διάκοσμον, πλοχμὸν σχηματίζοντα μαίανδρον. Τὸ ὑπόλοιπον καὶ μεγαλύτερον τμῆμα (διαστ. 7 × 8.30 μ.) φέρει ἐντὸς χωριστοῦ πλαισίου ἐκ πολλαπλῶν συμπλεκομένων ρόμβων, σύνθεσιν ἐκ σταυρῶν — ἀποτελούντων σύστημα σταυρομόρφων μαιάνδρων —, ὀκταγώνων καὶ ἑξαγώνων. Τούτων τὰ μὲν ὀκτάγωνα πληροῦνται διὰ παραστάσεων ζώων (λέοντος, ἀγριογαλῆς, ἄρκτου, κάπρου, ταύρου, κριοῦ, τράγου, δορκάδος, ἵππου) ἀλλὰ καὶ παίδων κυνηγῶν, ἱππέων καὶ ἐπὶ δελφίνων ἱππευόντων (Πίν. 149 α - γ). Τὰ ἑξάγωνα, τὰ ὁποῖα πλαισιώνουν τὰς τέσσαρας μακρὰς πλευρὰς τῶν ὀκταγώνων, διακοσμοῦνται ἀντιθέτως ἀποκλειστικῶς ὑπὸ πτηνῶν καὶ ἰχθύων ἐπὶ ἐδάφους λευκοῦ ἢ ἐρυθροῦ.

Τὸ κέντρον περίπου τῆς συνθέσεως καταλαμβάνει μέγα ὀρθογώνιον ἔμβλημα μετὰ παραστάσεως τῶν τριῶν Χαρίτων — τοῦ τύπου τοῦ γνωστοῦ ὑστέρου ἑλληνιστικοῦ συμπλέγματος — μεταξὺ δύο ἐρωτιδέων. Ἡ στερουμένη πλαστικότητος ἀπόδοσις τῶν γυμνῶν γυναικείων μορφῶν καὶ ἡ ἀδεξιότης εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν καὶ τῆς προοπτικῆς — φανερὰ π.χ. εἰς τοὺς πόδας τῆς κεντρικῆς ἐκ τῶν ὄπισθεν ὁρωμένης μορφῆς — καὶ γενικῶς ἡ ἀκαμψία τῶν μορφῶν, μαρτυροῦν περὶ τῆς ὀψίμου ἐποχῆς τοῦ ψηφιδωτοῦ. Εἶναι φανερὰ πρὸς τούτοις, τόσον εἰς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ παρατακτικοῦ τύπου συμπλέγματος ὅσον καὶ εἰς προσθήκην παραπετάσματος ὄπισθεν τῶν μορφῶν, ἡ προσπάθεια ἀποφυγῆς τῆς αἰσθήσεως τοῦ βάθους, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ἐπανεμφάνισιν τοῦ κεντρικοῦ ἐμβλήματος εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἰουστινιανείου περιόδου[20]. Ἡ χρονολόγησις τοῦ ψηφιδωτοῦ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς ἀνευρέσεως ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο τεσσαρακοντανουμμίων τεῦ αὐτοκράτορος αὐτοῦ (Πίν. 152 α - β).

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κτηρίου τούτου ἦτο πτωχὴ εἰς εὑρήματα: τὸ σημαντικώτερον εὕρημα ὑπῆρξε τμῆμα μαρμαρίνης — ἐκ κροκεάτου λίθου — σιγμοειδοῦς τραπέζης[21].

Α. κτήριον: Τὸν πυρῆνα τοῦ πρὸς Α. καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν περιγραφεῖσαν αἴθουσαν ἐκτεινομένου κτηρίου ἀπετέλει αἴθουσα, διαστ. 11 × 9 μ., εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη ἐκτισμένος πεσσὸς πρὸς στήριξιν προφανῶς τῆς στέγης.

Ἡ αἴθουσα ἐπλαισιοῦτο ὑπὸ μεγάλων δωματίων, διαστ. 3.50 × 8.50 καὶ 5 × 10 μ. Λόγῳ τόσον τῆς πτωχῆς κατασκευῆς ὅσον καὶ τῶν πενιχρῶν εὑρημάτων, ἀποτελουμένων κυρίως ἐκ τεμαχίων πίθων, εἶναι πιθανὸν τὸ κτήριον νὰ ἐστέγαζεν ἀποθήκας, ἐργαστήρια κ.ἄ. βοηθητικοὺς χώρους τῆς ἐπαύλεως. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς κεντρικῆς αἰθούσης εὑρέθη θησαυρὸς ἐκ 50 μικροσκοπικῶν νομισμάτων (minimi), τοῦ Ε΄ ἢ ΣΤ΄ αἰ.

Ὁ μεταξὺ τῶν δύο ἀνασκαφέντων κτηρίων χῶρος, πλ. 3.70 μ., ἦτο πιθανῶς ἀκάλυπτος. Ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ἐκτισμένος, μετὰ ἐπιχρίσματος ἐκ κουρασανίου, διήρχετο λοξῶς ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ὑπὸ τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς κεντρικῆς αἰθούσης τῆς ἐπαύλεως, συνεχίζετο δὲ κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ Α. κτηρίου.

Ὡς διεπιστώθη ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος, τοῦτο ἐγνώρισε δύο τοὐλάχιστον οἰκοδομικὰς περιόδους ἐντὸς τοῦ Ε΄ καὶ ΣΤ΄ αἰ.

Μικρὰ εἰς βάθος τομὴ εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τῶν δύο κτηρίων ἔφερεν εἰς φῶς στρῶμα πρωίμου Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ πήλινον ἀνάγλυφον ἱππέως.

ΛΥΚΟΧΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Κατόπιν πληροφοριῶν περὶ διενεργείας λαθρανασκαφῶν ἐγένετο κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1972 μικρᾶς ἐκτάσεως ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν Λυκοχίων Ἀρκαδίας, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδη-

19. Πρβλ. μεταξὺ ἄλλων ψηφιδωτὰ Ἄργους, BCH 81 (1957), σ. 237 εἰκ. 23.

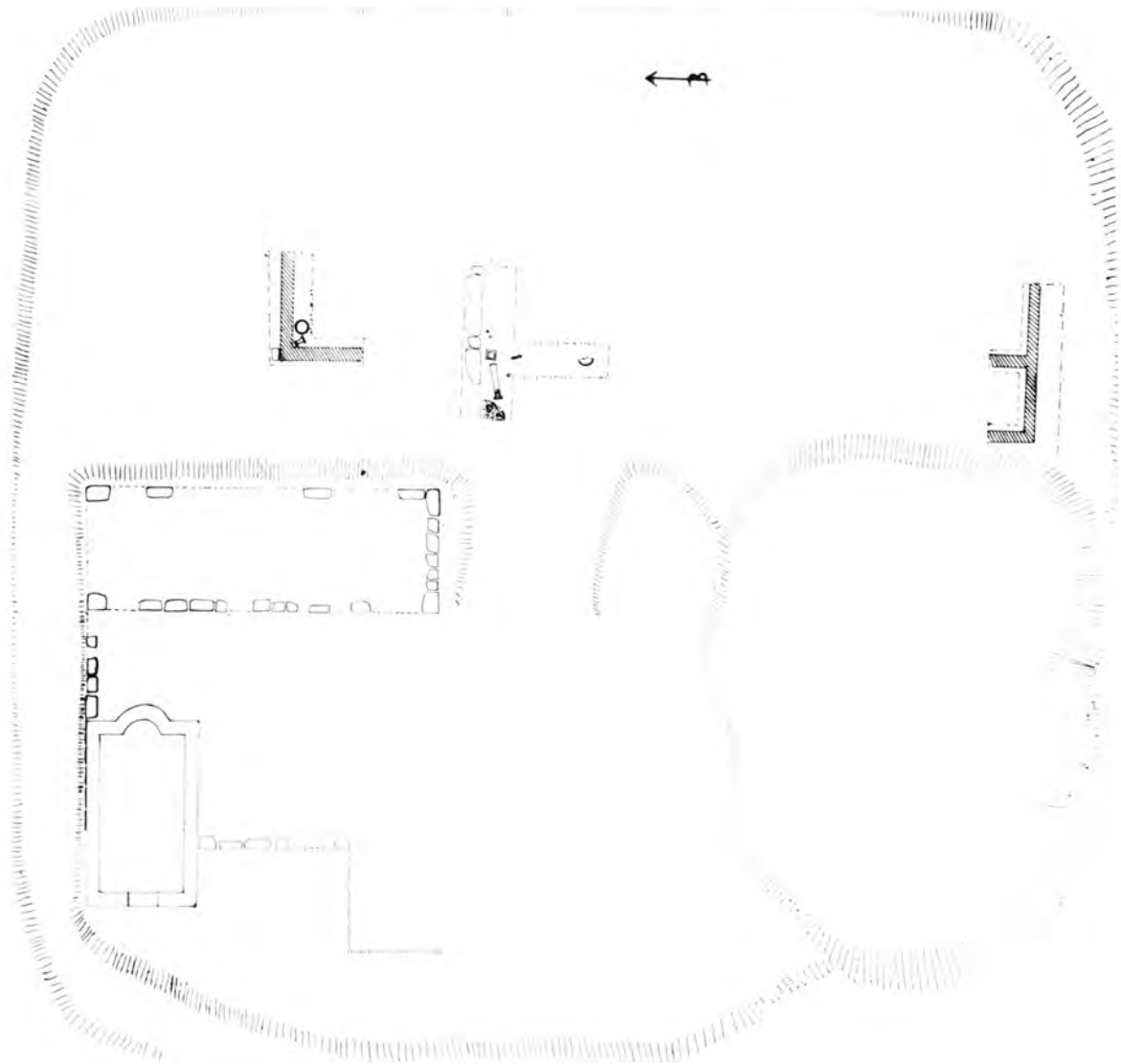
20. E. Kitzinger, Stylistic Developments in Pavement Mosaics in the Greek East from the Age of Constantine to the Age of Justinian, ἐν La Mosaïque Gréco-romaine, σ. 341 κ.ἑ.

21. O. Nussbaum, Zum Problem der runden und sigmaförmigen Altarplatten, ἐν Jahrbuch für Antike und Christentum 4 (1961), σ. 28.

γεῖ ἀπό τὴν Μεγαλόπολιν εἰς Χρυσοβίτσι, ὀλίγα χιλιόμετρα πρὸς Β. τῆς διασταυρώσεως τῆς ὁδοῦ πρὸς Παλαιομοίρι.

Ὁ ἀρχαῖος οἰκισμὸς ἐπεκτείνετο, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν εὑρημάτων, ἐπὶ τριῶν συνεχομένων λόφων, πρὸς Β.-ΒΑ. τοῦ χωρίου.

Ἐπὶ τῆς Α. κλιτύος τοῦ δεσπόζοντος τῆς ὁδοῦ πρὸς Χρυσοβίτσι λόφου Καρυά, τοῦ βορειοτέρου ἐκ τῶν τριῶν, ἐπεσημάνθησαν ἐρείπια τετραγώνων καὶ ὀρθογωνίων (10 - 11 × 5 μ.) κτισμάτων ἐκ μεγάλων ἀργῶν λιθων, ἀγνώστου ἐποχῆς. Ταῦτα ἀπετέλουν πιθανῶς τμῆμα ὀχυρώσεως ἐλεγχούσης τὴν ὁδόν.

Σχέδ. 10. Λυκόχια. Ἱερὸν Πανός

Κατὰ πληροφορίας ἐντοπίων, ἐπὶ τῆς πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ καὶ τοῦ παρ' αὐτὴν ρέματος ὑψουμένης λοφοσειρᾶς τῶν Καζομέικων, εὑρίσκονται παρόμοια ἴχνη ὀχυρώσεως.

Σαφεστέραν εἰκόνα παρέχουν τὰ ἐρείπια ἐπὶ τοῦ πρὸς Β. ὑπὲρ τὸ χωρίον ὑψουμένου λόφου

« Προφήτης 'Ηλίας », εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 400 μ. Ν.- ΝΔ. τῆς προειρημένης θέσεως Καρυά. Ὁ τετράγωνος σχεδὸν χῶρος τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου πλαισιοῦται ἀπὸ Β. ὑπὸ ἀρχαίου ἀναλημματικοῦ πιθανῶς τοίχου, τοῦ ὁποίου τμῆμα ἐχρησίμευσε διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ναϋδρίου τοῦ Προφήτου 'Ηλία (Σχέδ. 10).

Εἰς ὀρθίαν πρὸς αὐτὸν γωνίαν διακρίνονται τὰ θεμέλια ἐπιμήκους ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος, πιθανῶς στοᾶς (διαστ. 17.40 × 6.10 μ.), ἡ ὁποία ἐπλαισίωνεν ἀπὸ Α. τὸν χῶρον.

Εἰς τὴν Α. κλιτὺν τοῦ λόφου, ἀμέσως ὑπὸ τὴν εἰρημένην στοάν, σχηματίζεται φυσικὸν πλάτωμα ἐκτάσεως ἑνὸς περίπου στρέμματος. Τὸ πλῆθος τῶν ὀστράκων καὶ τῶν κεράμων, καθὼς καὶ πληροφορίαι περὶ ἀνευρέσεως παλαιότερον κιονοκράνου, ὡδήγησαν εἰς τὴν διενέργειαν τριῶν μικρᾶς ἐκτάσεως δοκιμαστικῶν τομῶν ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ. Διεπιστώθη οὕτω ὅτι τὸ Β. καὶ Ν. τμῆμα αὐτοῦ κατελάμβανον κατὰ τὴν πρώιμον Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν κτήρια βοηθητικὰ τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ των μορφὴ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως τῶν τομῶν. Οἱ τοῖχοι εὑρίσκονται εἰς βάθος 0.50 μ. ἡ δὲ κατεύθυνσίς των εἶναι ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ εἰς τὴν Β. τομὴν ἀνασκαφέντος δωματίου εὑρέθη πλησίον τῆς κατὰ χώραν κειμένης βάσεώς της ἡ λίθινη λεκάνη περιρραντηρίου. Ἡ εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀγροῦ, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου φυσικὴ ἀνωφέρεια τοῦ ἐδάφους ὁδηγεῖ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, γενομένη τομὴ ἀπεκάλυψε λιθίνην ἐνεπίγραφον στήλην, ὕψ. 1.60 μ. Ἡ ἐπιγραφή ... *ΠΝΙΩΝ ΛΙΟΔΩΡΩ ΠΑΝΙ* ἐπιτρέπει τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἱεροῦ εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀρκαδικὸν θεὸν Πᾶνα.

Τὸ ἀφιέρωμα, τὸ ὁποῖον ἐπέστεφε τὴν στήλην, εὑρέθη πλησίον αὐτῆς. Πρόκειται περὶ μαρμαρίνου ἀγαλματίου νεανίου, λυσιππείου τέχνης (τὸ σωζ. ὕψος, ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν μηρῶν εἶναι 0.25 μ.). Ἡ κεφαλὴ ἦτο στερεωμένη ἐπὶ τοῦ κορμοῦ διὰ σιδηροῦ συνδέσμου (Πίν. 150 α).

Τόσον ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἀγαλματίου ὅσον καὶ ὁ τύπος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς χρονολογοῦν τὸ ἀνάθημα εἰς τοὺς πρωίμους Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἐντὸς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. χρονολογοῦνται καὶ τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα, ἐνῷ τινὰ τῶν ἑτέρων εὑρημάτων, εἰδωλίων γυναικείων καὶ ζώων, ἀνάγονται εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰ.

Αἱ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Λυκοχίων ἐπισημανθεῖσαι ἀρχαιότητες περιέργως ὑπὸ οὐδενὸς ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων παλαιότερον μὲ τὴν τοπογραφίαν τῆς Ἀρκαδίας ἀναφέρονται[22] οὐδὲ σημειοῦνται εἰς τὸν χάρτην τῆς Expédition Scientifique de Morée. Ἐν τούτοις τὰ Λυκόχια εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς φυσικῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς Μεγαλοπόλεως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Μαινάλου, περαιτέρω δὲ ἔρευνα ἐλπίζομεν ὅτι θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ταύτισιν τοῦ χώρου πρὸς μίαν ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (VIII, 355), κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ὁδῶν ἀπὸ Μεγαλοπόλεως εἰς Μεθύδριον, πόλεων καὶ θὰ βοηθήσῃ οὕτω καὶ εἰς τὴν λύσιν ἑνὸς ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ἀρκαδικῆς τοπογραφίας.

22. Leake, Morea 2, σ. 299. Boblaye, Recherches, σ. 167. Curtius, Pelop. I, σ. 306. Bursian, Geogr. σ. 23. Loring, JHS 15 (1895), σ. 84 κ.ἑ.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Κιβωτιόσχημοι τάφοι Ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐπεσημάνθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν χωματουργικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ Γυμνάσιον **Κυπαρισσίας.** Δύο ὅμοιοι τάφοι εὑρέθησαν ἐπίσης κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ προαυλίου τοῦ 2ου Δημοτικοῦ Σχολείου Κυπαρισσίας.

Εἰς τὴν θέσιν Μπόλαλης τῆς περιφερείας **Βρυσῶν** (ΒΑ. τῆς Κυπαρισσίας) ἐπεσημάνθησαν συλημένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι καὶ θεμέλια κτισμάτων, ἀνήκοντα εἰς ἐγκατάστασιν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Περιστερά

Ἐπερατώθη ἡ ἀναστήλωσις τοῦ θολωτοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου τῆς Περιστερᾶς. Ἡ ἀνακατασκευασθεῖσα θόλος μετρεῖ διάμ. 12.10 μ. καὶ ὕψ. 10.50 μ. Τὸ ὑπέρθυρον ἀποκατεστάθη εἰς τὸν τύπον τοῦ ὑπερθύρου τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Μενιδίου· ἀντὶ ἀνακουφιστικοῦ τριγώνου, ἀφέθη ἐπίμηκες ὀρθογώνιον ἀνακουφιστικὸν ἄνοιγμα, ὕψ. 0.30 μ., μεταξὺ τοῦ ἀνωφλίου καὶ τῆς πρώτης ὑπεράνω αὐτοῦ ὁριζοντίας δοκοῦ, ἐκ μπετόν.

Ἐστερεώθησαν αἱ παρειαὶ τοῦ δρόμου, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπεμακρύνθησαν τὰ χώματα ὄπισθεν αὐτῶν καὶ ἐδημιουργήθη ἀντιστήριξις μὲ πλήρωσιν τοῦ κενοῦ διὰ λιθοδέματος.

Αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν διὰ τοῦ ἐμπείρου ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστρ. Φεργαδιώτου.

Μεθώνη

Εἰς τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον τῆς Μεθώνης συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ τείχους, τὰ θεμέλια τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐπικινδύνως ὑποσκάψει τὸ θαλάσσιον κύμα. Σπηλαιώδη χάσματα εἰς τὴν βάσιν τῶν τοιχωμάτων καὶ μεγάλου βαθμοῦ διάβρωσις τῆς τοιχοποιίας ἠπείλουν κατάρρευσιν μεγάλων τμημάτων τοῦ τείχους. Πρὸς ἄμεσον ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου ἀπεφράχθησαν τὰ κενὰ δι' ἰσχυροῦ λιθοδέματος εἰς βάθος μέχρι 2 μ. ἐγκαρσίως πρὸς τὸ πλάτος τοῦ τείχους καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ ἐφθαρμένα τμήματα διὰ νέας τοιχοποιίας, ἡ ὁποία ἐκάλυψε μῆκος 100 μ. περίπου καὶ ὕψος ἀπὸ 0.50 ἕως 2.50 μ.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Νιχώρια Καρποφόρας

Μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τεχνικὴν συνεργασίαν τῆς Ἐφορείας ἀνεσκάφη ὁ θολωτὸς μυκηναϊκὸς τάφος, τοῦ ὁποίου ὁ δρόμος εἶχεν εὑρεθῆ τὸ ἔτος 1971 εἰς τὸ Δ. ἄκρον τοῦ ΒΔ. τομέως τῶν ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν εἰς Νιχώρια Καρποφόρας (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 266). Σχετικὴ ἔκθεσις ἀκολουθεῖ κατωτέρω, σ. 193 κ.ἑ.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Μεσσήνη

Σημ. τ. Συντ.: Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου ἐν Μεσσήνῃ βλ. Τὸ Ἔργον 1972, σ. 67 κ.ἑ.

*

NICHORIA

The Minnesota Messenia Expedition's fourth season of excavations at Nichoria was again conducted by William A. McDonald under the auspices of the American School of Classical Studies. The excavation lasted from June 12 to July 25. The staff included the following: R. Hope Simpson, W. Donovan, C. T. Shay, W. Coulson, D. Hagel, Tania Dickinson, Nancy Wilkie, Sarah Bancroft, and R. Howell as trench supervisors; O. Dickinson, Suzanne Martin, and Cynthia Shelmerdine as pottery supervisors; Jill Carington Smith as small finds expert; Terry Sue Drayman and M. Norman as conservationists; Kay Caranicas, R. Black and D. Bingham as photographers; B. Carlson and L. Folkestad as surveyors and photogrammetrists; D. Wolberg as animal bone specialist; G. Peterson, M.D., expert in forensic medicine; Jeniffer Shay as botanist; N. Theis as geologist; S. Aschenbrenner as gravity concentration expert, and E. McDonald as secretary. G. Anastoulis from Olympia was again foreman. We should like to express our gratitude to the Ephor, Mrs. Theodora Karagiorga-Stathakopoulou, for her every assistance and also to the Archaeological Service for its cooperation.

AREA I (Fig. 1)

In Area I Mrs. Karagiorga and Mrs. Wilkie excavated the tholos tomb which was discovered last year on the northwest edge of the site. (The results of this excavation

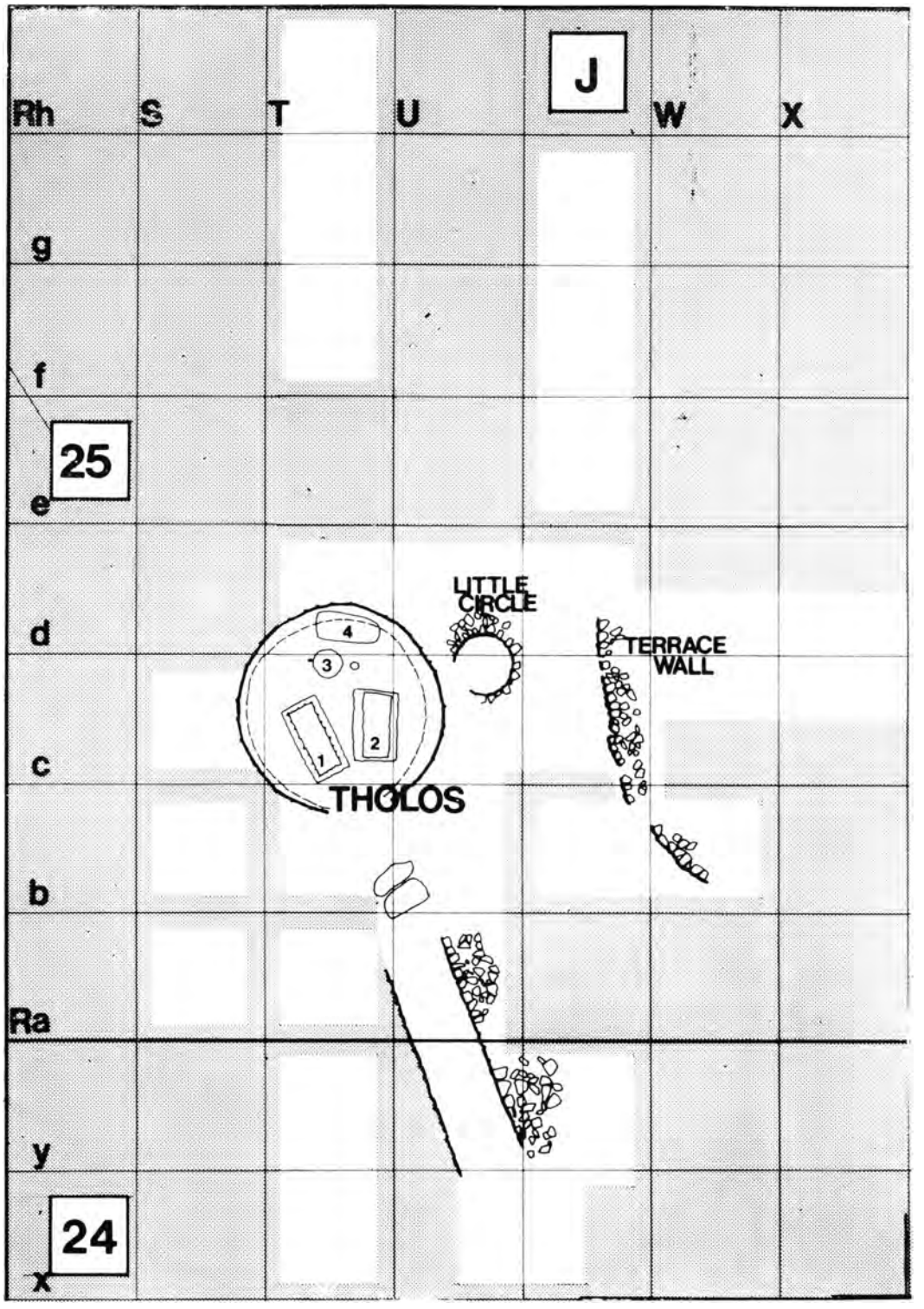

Fig. 1. Nichoria. Area I

are published separately; see below). Work also continued on the Little Circle directly to the east of the tholos, where at least nine burials had been found by the end of the 1972 season. Professor Shay was assisted in this work by Dr. G. Peterson, Deputy Coroner of Ramsey County, Minnesota, who was called in as a forensic pathologist to help elucidate the causes of death.

The floor of the circle was found to be about 2.5 m higher than the floor of the tholos tomb. On its west side about one quarter of its circumference had apparently been removed and replaced by the outer packing wall of the tholos. At least ten individuals, including one six- to seven-year old child, have now been identified. The skeletons vary in their entirety and articulation, from an isolated part of a left parietal to an almost completely articulated extended burial (Pl. 153 a). Altogether, there were four relatively complete skeletons, three partially complete and three still not excavated sufficiently to tell. Of the almost complete skeletons only one was in an extended position; all of the others were in various partly flexed positions. The distorted positions and commingling of the skeletons implies that the individuals were thrown or laid in the circle in a careless manner. The burial units of articulated arms and legs that are not apparently associated with anything else could be the result of dismemberment, but might equally reflect some radical disturbance of the skeletons soon after burial either by man or nature. Unfortunately, the bone epiphyses in such cases were missing so that any evidence that might have existed for the cutting apart of joints is now lost.

The three lowest burials which have been only partly excavated are not in fully articulated association, but ribs and small hand- and foot-bones which are usually missing in secondary burials are present. Next in chronological order of burial came the extended burial, and since no skull has been found so far with it, it too had probably been disturbed. The remains of the other six burials, which must have been made after the extended burial, were either likewise disturbed at a later date or put in as articulated units. Work in 1972 produced no small finds or new dating evidence. The sherds from the fill of the grave range from MH to LH IIA, and most are of plain or coarse fabric unassignable to any specific period. According to Dr. Peterson no clear evidence of either skeletal pathology or pre-mortem violence was found.

AREA III (Fig. 2)

This area was under the supervision of R. Hope Simpson and D. Hagel. The main area investigated was to the south and east of last year's work and being lower down the slope was covered by a deeper accumulation of hill-wash.

Late MH wash was found again in a deep sounding in K24 Uxy, showing that the original slope of the hill was even steeper than under Unit III - 2. Wash of the Early Mycenaean period mixed with some MH material was found in the same area, and some LH IIIA:2 pottery occurred above bedrock not far below the surface on the western edge of the area investigated (K24 Twx, TUu).

LH IIIA:2-IIIB:1 material was found generally throughout the area, below Dark Age levels. To the former period belong, probably, the stub of an east-west wall in L23 Uw, and a terrace wall running in a northeast-southwest direction and curving round to the east on the northeast (between Tvw and Uxy). The maximum height of the terrace wall is 0.60 m, and two or three courses of several large roughly dressed blocks, some caprock, and a packing of small stones and hard earth are preserved. The wall seems to be between 0.55 and 0.60 m wide.

The remains of an apsidal building (Unit III - 3) were found in the south part of the area (Pl. 153 b). The excavation of this building will be continued in 1973, but we can report provisionally that its longitudinal axis is northeast-southwest, and that it was at least 10.43 m long and 4.10 m wide. The walls have been destroyed on the southeast and perhaps on the northwest also. The maximum preserved height of the walls is 0.40 m at the apsidal end, where three courses of stone can be observed on the southwest. The width varies between 0.45 m and 0.60 m. Some large long blocks were used, mostly as stretchers, but in a few cases also as headers, in a fairly neat method of construction.

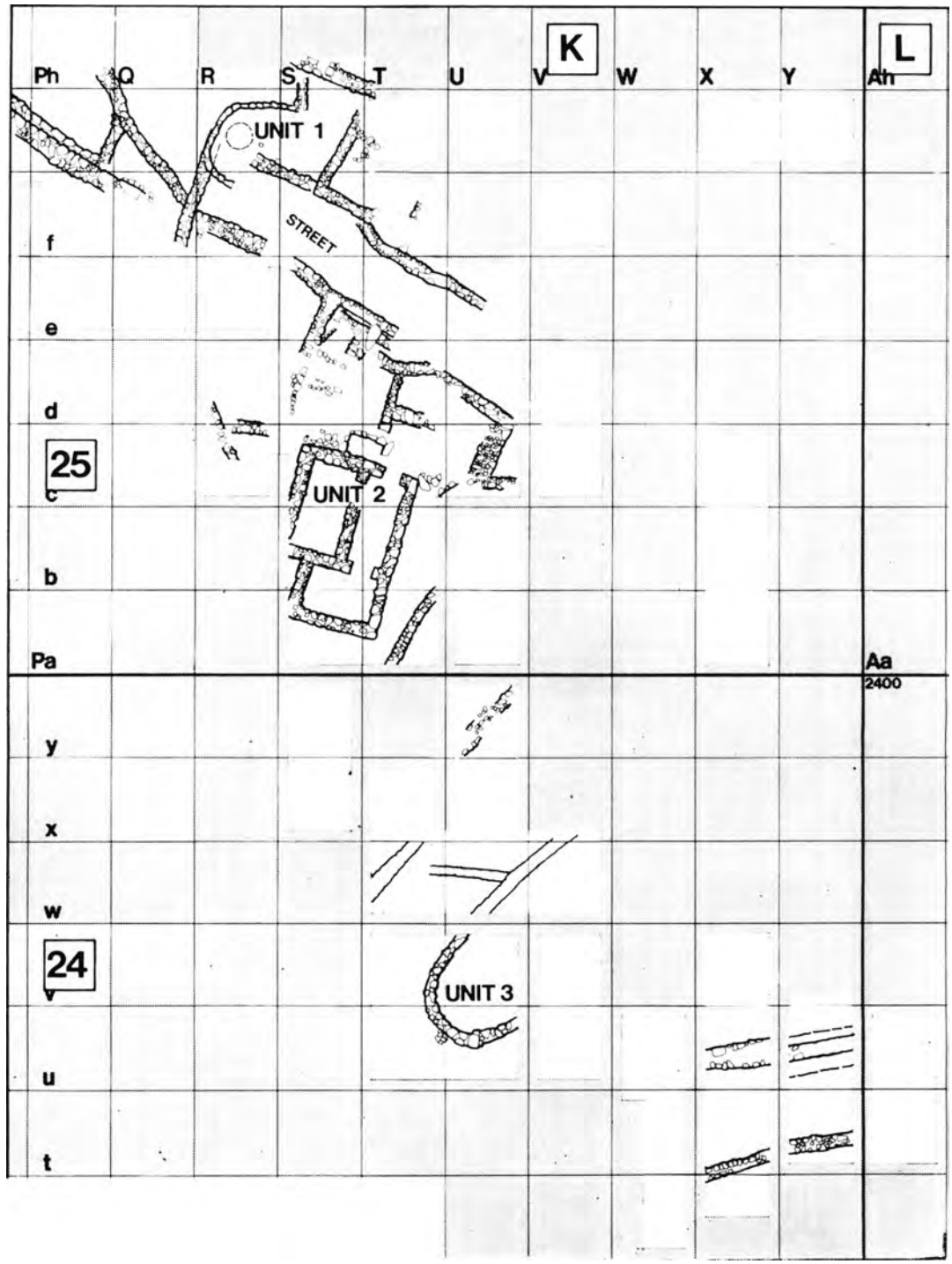

Fig. 2. Nichoria. Area III

Wedge-shaped stones were inserted to strengthen the wall, and mud was used as bonding material. The northwest wall of the building now slopes inwards to the scale of approx. 1:4. Traces of four post-holes were found inside the building approximately parallel to the longitudinal walls, but about halfway between the central axis and the northwest wall.

Dark Age material was found in the region of the walls, on both sides of them, whereas in the interior some Mycenaean was encountered. The excavator explains the presence of much of the Dark Age material as the result of stone-robbing activities, and would provisionally date the construction of the building to a phase within the LH III period or the early Dark Age. In any case, the history of the occupation of this important building should be cleared up next year.

To the southeast of Unit III-3 the massive wall found last year in K24 Xu has now been investigated for a length of 16 m and is seen to have had two constructional phases. The later, which is broader, does not always lie immediately over the earlier. In its first phase the wall was 0.85 - 0.90 m wide and had two faces with rubble and a few large stones between them. The facing stones show little regularity in size and shape and are fairly large. In places two courses are preserved. The wall produced sherds of both Mycenaean and Dark Age periods from its interior, thereby securely dating it to the latter period. In the second phase large stones including pieces of caprock were employed, but a considerable amount of tumble on both sides of the wall makes it difficult to form an accurate estimate of its height and width. It must be Dark Age or later in date, and probably served as a terrace wall.

To the south the foundation of another wall running not quite parallel to the terrace was found. It is at least 8 m in length but has been eroded away at its west end. It was 0.61 - 0.66 m wide and had two faces, but only one course of stones remains. The stones are fairly regularly arranged and the wall dates to the Dark Age. Hill-wash was found to a fair depth over all the constructions in this area and gets progressively deeper towards the south. The wash contains a mixture of Mycenaean and Dark Age sherds, and some Byzantine and modern fragments were found near the present surface. In K24 TUu a small silver coin with a legend in Arabic script was found (Pl. 155 a).

Two trenches (K25 Vcd – Xabc) were opened further to the north. They lie in the line of the street discovered in previous years. Bedrock was found at the north end of both trenches and lines of stone tumble, apparently marking the continuation of the street towards the southeast, were uncovered a little below the surface. The sherds were mixed Mycenaean and Dark Age.

AREA IV (Fig. 3)

In this area William Coulson worked in the north sector, Sarah Bancroft in the southeast, Tania Dickinson in the southwest and William Donovan in the northwest and west.

Professor Coulson continued his investigation of the large apsidal building, Unit IV-1, removing many of the baulks left in previous seasons (Pl. 153 c). At the east end a small open space or courtyard was found to be bounded by crudely constructed extensions of the north and south walls of the building. A scatter of stone tumble was found in the area of the yard and amongst this a bronze nail and a paste bead were found. The interior of the building was cleaned down to a reddish-yellow level which is thought to be the original floor of the building. The inner line of the double southern wall rests on this surface, but the northern wall was found to continue for two courses below it. In the level immediately above, a quantity of bone material was found as well as part of a decorated krater (Fig. 4), terracotta spindle whorls (Pl. 155 b), carbonized seeds, a bronze ring, a bronze rod (Pl. 155 c), some bronze slag, an iron spike (Pl. 155 c, bottom), and an iron blade. At a higher level a roughly constructed north-south wall in L23 Vkl was removed. It seems to have had two outer faces with a rubble core of small stones and was preserved for only one course. Its relationship to Unit IV-1 is not yet clear. A bronze pin and a lead ear-ring were found at this level. A post-hole surrounded by a ring of flat stones was found inside the building near the north wall, and another occurs just outside to the north. The sherds from the levels above the "floor,, were mainly Dark

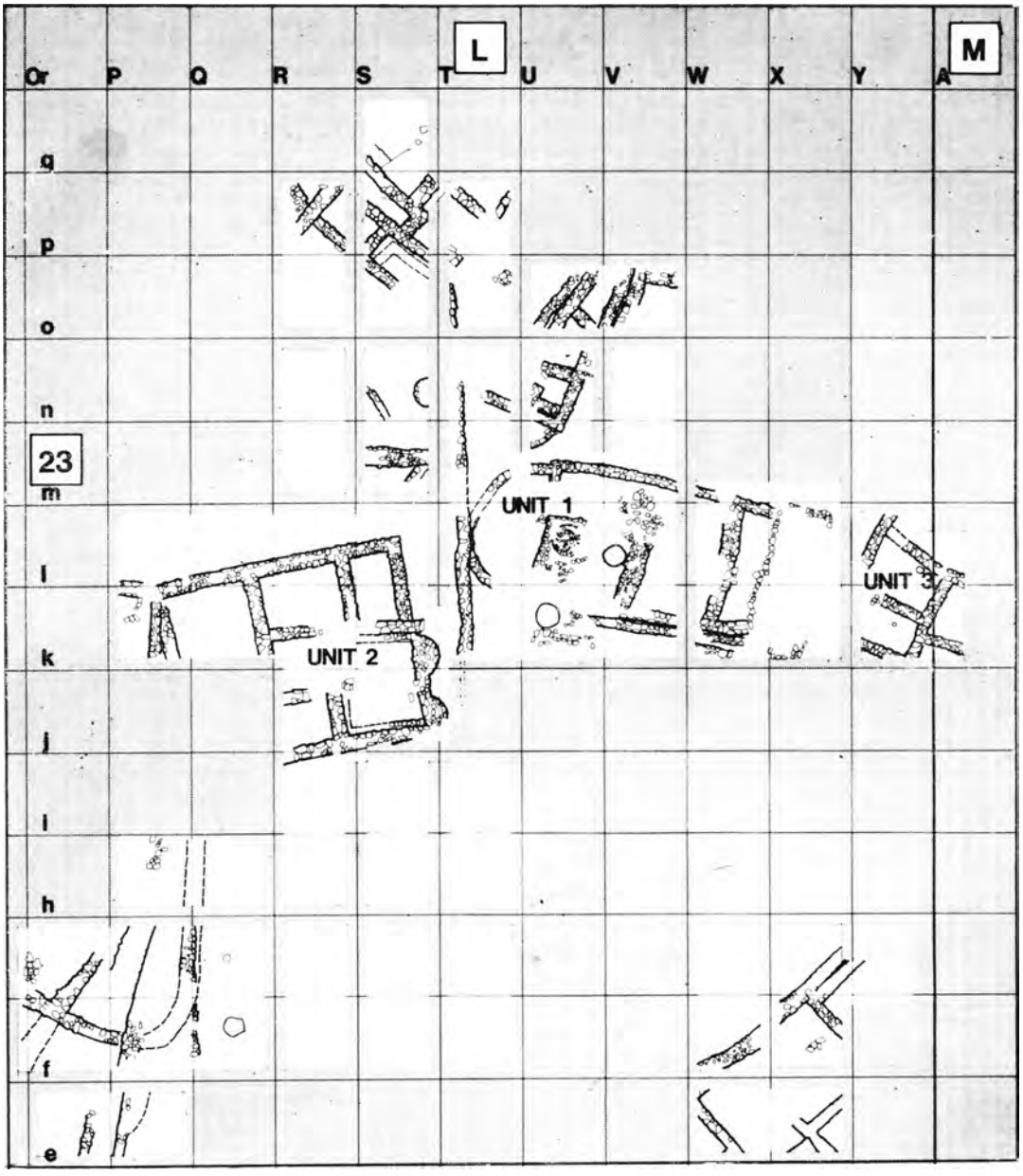

Fig. 3. Nichoria. Area IV

Age. They include examples of the local protogeometric style as well as late geometric. The surface levels contained a mixture of Dark Age and Byzantine sherds, and a few Roman sherds were also found towards the west end of the building. One of these is a moulded piece, probably of the first century A. D. (P l. 155 d). It should be noted that extensive Roman remains have been found in the valley bottoms to the south and southeast of the site, representing perhaps part of the suburban sprawl of the nearby Roman Korone (modern Petalidhi).

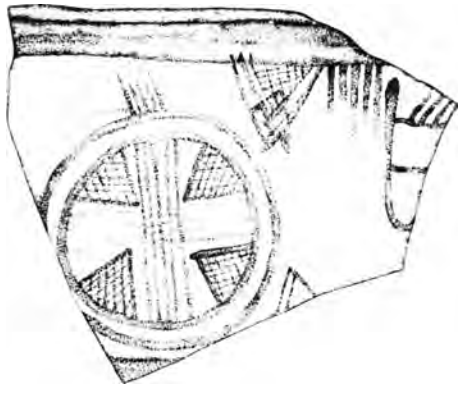

Fig. 4. Nichoria. Dark Age krater sherd from apsidal building Unit IV-1

The two pithoi, which had been set into pits in the line of the south wall, towards the apsidal end, were investigated further. The soil inside both of them was a lighter color near the base, and at the bottom of the larger eastern pithos a coarse mug (P l. 155 e) and a large quantity of small mammal bones were found. The darker soil above contained many stones and pieces of the upper parts of the pithoi. The western pithos had been greatly disturbed, part of its western side was missing, and it had been pushed over towards the east. It was difficult to trace the edges of the pits into which the pithoi had been placed. The soil around them was soft, yellowish and sandy, and below flagstone paving was discovered. A northeast-southwest oriented wall was found running between them, and another wall at right angles to this appeared to the north of the western pithos. The flagstones below the western pithos were at a lower level than those below the eastern one. A single row of large stones was found resting on the flagstones to the west of the former, and may mark the edge of the pithos pit. The flagstone floors and the two walls probably belong to a Mycenaean level into which the pithos pits were sunk. A firmer date for these remains can be expected in the future. To the east of the eastern pithos, the pit seemed to stretch to the point where the southern wall of the apsidal building had been disturbed. Some human bone fragments and spindle whorls were found in the sandy soil below the wall, but jutting out further to the west and curving round slightly towards the north, part of an earlier wall was found. It must also have been destroyed by the pithos pit. The soil was slightly darker around this wall, and near it were found spindle whorls and an interesting incised disc with a handle. The sherds from the area around the pithos include a fair number of Mycenaean (LH IIIA-IIIC) as well as Dark Age sherds.

To the east of the apsidal building and bordering the eastern limit of our property, the plan of what is probably a Mycenaean house (Unit IV-3) was partly recovered (P l. 154 a). It is at a slightly higher level than the apsidal building since the hill slopes down to the west. So far the existence of four rooms has been established, showing that the building was oriented northeast-southwest. (It is worth noting that several other Nichoria buildings of the LH IIIA:2-IIIB period show a similar orientation). The western and southwestern limits of the building have been found, but it extended further to the northeast and southeast. The walls are neatly constructed of flattish slabs in two rows forming the outer faces, with smaller stones and earth between.

On the north, part of a room was excavated down to a hard reddish-yellow surface which may have been a floor. Above this surface was a scatter of stones with LH IIIB sherds as well as some Dark Age. On the southwest, a doorway leads into another room measuring 3.40 m east to west and 2.35 m north to south. Again stone tumble was found above a hard yellowish surface. The sherds amongst this tumble were of LH IIIA:2-IIIB date. Along the north side of the room the base

of a pithos was found, apparently still in its original position. On the southwest a doorway leads into another room to the south, and in the northeast corner a lower section of the east wall may represent a stepped doorway to another room at a higher level to the east. The southern room measures 1.95 m north-south while the western wall has not yet been uncovered. More stone tumble was found here above a surface of hard-packed yellow earth, and the sherds were LH IIIB with some Dark Age. A post hole was found a little to the north of the center of the room. The room to the east has been only partly excavated. It measures 2.75 m north to south. Stone tumble was found above a hard-packed red surface. The sherds were mainly Dark Age. The walls are preserved for two to four courses above the hard surface or floor that has been found in all the rooms. Their average width is about 0.47 m. In the northeast corner of the second room described above, a tree pit which had disturbed the north wall of the room showed that more courses of stone occur below the surface. Over the stone tumble and walls was a layer of dark soil containing mainly Dark Age sherds. The surface levels contained some modern sherds.

In L23 Yij, just to the south of this house, a sound was made which reached a thick deposit of yellow clay sloping down to the northwest. Above it was a layer of reddish clay mixed with whitish grey sand and containing only a few sherds, mainly LH IIIA. Over this was another layer of yellow clay which extends over the whole trench, again sloping down toward the northwest. It contained practically no pottery and was covered by reddish sandy soil, the base of which contained LH II-III sherds and the upper part mainly LH IIIB. The surface level had some modern sherds. All these levels probably represent accumulations of soil washed down from the hill slope to the east.

Miss Bancroft investigated an area to the south of the apsidal building where bedrock sloping down to the south was reached in one spot about 1.82 m below the surface. A terrace wall facing southeast runs in a northeast-southwest direction and backs onto a clayey and sandy level containing very few sherds. In front of the terrace wall the tops of two walls at right angles to each other were uncovered (L23 Xe). Both were well built, about 0.55 m wide, with larger stones forming the faces and smaller stone rubble between them. A maximum of seven courses have been uncovered so far, but the bottom of the walls has not yet been reached. Both the terrace wall and these two walls are possibly of Early Mycenaean date, but more work is necessary before their exact date and relationship can be established. The re-opening of a 1969 trial trench on the northeastern edge of the area under discussion enabled Miss Bancroft to excavate more of the Early Mycenaean level, in which she found numerous small fragments of oxidized copper or bronze in a layer of burnt soil.

In the same area at a slightly higher level, part of a structure discovered in 1969 was found to back onto the terrace wall and was apparently constructed at a slightly later date. One of its walls runs parallel to the terrace and was built up against it; the other wall forms a right angle to it on the southwest. The methods of construction are similar to those employed in the other two walls in front of the terrace described above. They are about 0.50 m wide and the wall parallel to the terrace is preserved for four courses, its base being about 0.15 m above bedrock. The south end of the other wall is especially well preserved with twelve courses (1.04 m high), partly as a result of the downward slope of the hill. Both this building and the terrace wall seem to have fallen into disuse by early LH IIIA times when the upper part of the terrace wall collapsed down the slope to the south. Below the tumble slight traces of burning were noticed. Another wall of similar construction was then built further to the southwest. It runs at right angles to the terrace wall and appears to make another right angle at its southeast end. A gap about 0.85 m from this corner may represent a doorway about 0.50 m wide. Only two courses of stone are preserved at this point, and just to the east a bronze knife was found (Pl. 159 e). The maximum height of the rest of the wall is 0.54 m, with four courses preserved, and its average width is about 0.50 m. Perhaps of the same date at this structure is the corner of a well preserved building, the footing of which rests directly on top of the earliest structure so far found in front of the

terrace wall. The walls are preserved to a maximum height of 0.92 m, in five to nine courses of a primitive header and stretcher arrangement. In L23 Wd to the southwest, the tops of two other walls forming a right angle may have a direct relationship to the building just described, as well as to the wall at the southwest end of the terrace. All of these structures seem to have fallen into disuse during the LH IIIA period, as a thick stratum of soil containing LH IIIA material covered them. The only notable find in this level was a fine carnelian bead. At the south (L23 Wd) some Dark Age material, including a thin walled cup, occurred above the LH IIIA deposit (Pl. 156 a).

Mrs. Dickinson continued the investigation of the area around the gully and the heavy LH II terrace wall found previously in L23 Pfg. Baulks were removed and an area of 12 × 7 m was opened up in L23 NOPQfg. In Pfg and the baulk to the east of its the LH IIIA curving terrace wall (Pl. 154 c) was removed in order to recover more evidence from the important early Mycenaean levels below. The deeper levels were not, however, reached this year. On the extreme west of the large rectangular area NOPQfg, where the original ground surface rose steeply, MH and early Mycenaean sherds were found immediately below the surface. What appeared to be four rows of steps were found rising towards the west, although their exact nature and date are not yet clear.

On the east a deep level of water-deposited sand and clay was reached, while the corresponding level further west was a more homogeneous clay. The sherds from these levels, which include part of a monochrome goblet (Pl. 156 b), are of early LH IIIA:2 date and were more abundant in the clayey soil. In the center of the area, two roughly parallel lines of stones were found running north-south. They may have served as some kind of boundary, although whether there was some relationship between the two lines is not clear. The eastern line, formed of a single row of stones, lay at the point where the division between the water-laid sand and the more clayey soil occurred. The western line had a more or less straight edge on the west and may represent a poorly constructed wall which had collapsed towards the east. A continuation of this line was found to the south in L23 OPe and its north end had been found in 1970 above the heavy LH II terrace wall in Pfg. It seems to die out at the point where the yellow clay revetment rose steeply from the top of the terrace wall.

The other terrace wall discovered in 1970 higher up the slope to the west of the heavy LH II terrace wall, was found to die out before it reached the northern edge of the trench, but it continued to the south, below the curved LH IIIA terrace wall. It seems to have been in use for only a short period of time and can be dated to LH IIIA. The curved terrace wall was constructed further down the slope to the east and was probably meant to replace the one just described. Its western end was of inferior construction and passed over the top of the earlier terrace, but it does not appear to have extended much further to the west. Its continuation to the north was found in PQh. The sherds found in the wall, which was removed in the area of NOPQfg, were of LH IIIA:2 date. The silt which had gathered on both sides of the wall also contained LH IIIA:2 material. To the east and towards the top of the silt and sand deposit, a stone circle about one meter in diameter was found and to the north and east of it two post holes. The sherds associated belong to the LH IIIB period. At this time the terrace wall must have collapsed, for immediately above the stone circle was a mass of stone tumble. Some of this seems to have come from another wall to the east, which remains to be uncovered. Above the stone tumble Dark Age material was found.

To the south, in L23 OPe, a confused mass of stone tumble and rubble was found above the top of what may prove to be the continuation of the heavy LH II terrace wall in Pfg. In the southwest corner of the trench a small area containing LH IIIA:1 sherds was reached, while LH IIIA:2 material was found over the top of the presumed continuation of the heavy terrace wall (Pl. 156 d). Some fine sherds of earlier periods were also found mixed in with these levels (Pl. 156 e - f). On the east the continuation of the western of the two lines of stones found in NOPQfg was better preserved and seems more like a narrow wall of two stones' thickness which had tumbled to the east. More LH IIIA:2

material gathered over the top of this wall, and a basin-like depression was formed to the west of it. In this hollow black silty material containing LH IIIB sherds had collected. Stones seem to have tumbled into it from three directions, i.e. from the northeast (probably from the curved terrace wall), from the northwest (perhaps from the terrace wall of Ofg), and from the south (presumably from an as yet undiscovered structure). Amongst these stones there were some LH IIIC sherds together with the LH IIIB. Above the stone tumble in the northeast and northwest was a Dark Age level with more stone tumble of unknown origin.

Trench PQh was investigated down to the top of the continuation of the curved terrace wall of NOPQfg. Above this level LH IIIB, Dark Age and Byzantine material occurred, and on the west the butt end of a wall running north-south was found in the Byzantine level. The remains of two charred beams lay under the wall.

Professor Donovan investigated areas in the north and west of Area IV. The ancient ground level sloped down much more steeply to the northwest than at present towards the gully which cuts into the northeastern edge of the Nichoria ridge. The natural surface was reached in four trenches (L23 So, Sq, Smn and Tp). Late MH material was found only in the lowest level in the south end of Sop. There are no associated walls and the material probably represents a deposit of wash on the edge of the settlement.

No early Mycenaean deposits were recovered. The only stratified remains of the early LH III period were found in the lowest level of Sq, where what was probably the ancient edge of the hill was found scored by erosion from the winter rains. In the gully so formed the lowest course of an irregular wall was partially exposed. It perhaps marks an effort to halt erosion by blocking the gully. In the earth which had begun to fill the gully were LH IIIA:1 sherds (Pl. 157 a), together with two animal figurine fragments, a bronze ring and a small piece of painted wall plaster. Some sherds of this period were also found in a test in Sop. Late LH IIIA:1 together with LH IIIA:2 material was discovered in Sq, but there were no walls or any other signs of construction. The deposit may represent the clearing of LH IIIA remains prior to the construction of houses in the following LH IIIB period. Two female figurines (Pl. 159 c) and two pieces of bronze belong to this phase.

In LH IIIB the inhabited area was extended to the north over the gully and the wash. Many walls of this period occur in L23 Rop, Sop and Top. No clear plan can yet be made out, but one or more buildings are definitely represented. The walls are again oriented northeast by southwest or northwest by southeast. Exterior walls are about 0.60 m wide, interior ones slightly narrower. There are clear indications that the building was rebuilt or remodelled at some point. One room has been almost completely cleared and measures 1.50 m by 2.50 m. In most cases only the lowest course of stones is in place. No floor deposits were found intact, although a small section of original floor was found close to one wall in Rop. In Smn several slabs of a flagstone paving were still in place.

A deposit which seems to have been part of a dump was discovered at the north end of Top. Quantities of stone tumble and broken pottery perhaps represent debris that Dark Age inhabitants threw down the slope as they cleared LH IIIB remains to build their own structures. Similar debris was found at the north end of Sop and the south end of Sq (Pl. 157 b). Amongst the LH IIIB finds were three terracotta whorls, three steatite whorls, a terracotta spool, a whetstone and two grindstones.

The Dark Age is represented by two walls only partially cleared at the moment (in Sm + Tklmno), and by quantities of pottery in a refuse heap in Top (Pl. 157 c). The walls are oriented differently from those of the LH IIIB period, being approximately north-south and east-west. A circular paving was partially cleared in Smn, with a diameter of about 1.20 m. The dump in Top contained tumbled stones, quantities of animal bones, some carbonized wood fragments and broken pottery. The material seems to date late in the Dark Age. Two skyphoi (Fig. 5; Pl. 158 a - b) and a cup could be restored. The small finds include two terracotta whorls, a steatite whorl, two pieces of bronze, a bead of shell and another of bone, an iron knife

blade, a whetstone, a grinder and a palette. In the upper layer of Top a bronze coin, possibly of Constantine the Great, adds to the meagre number of finds of the Roman period (Pl. 156 c).

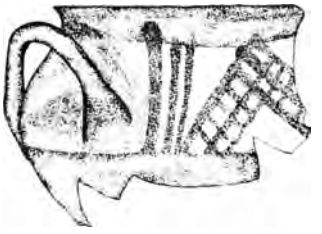

Fig. 5. Nichoria. Dark Age skyphos

The most substantial structure found in this area belongs to the Byzantine period, Unit IV-2. It is about 10.30 m wide and 12.50 m long. The southwest part of the structure has not yet been excavated, and no room has been entirely cleared. At present three rooms or parts of rooms are visible along the north side (Pl. 158 e). The most important room may have been at the southeast corner, where what appears to have been twin apses were built onto the exterior east wall (Pl. 154 b). This room contained a quantity of wall plaster (some painted) either attached to the wall or fallen amid the debris. It had a wooden floor, as is indicated by seventeen iron nails found inside in symmetrical position, and a heavy central rubble construction presumably to support both floor joists and a pier for rafters. A built ledge at the foot of the north, west and south walls of the room may also have been connected with the flooring. The internal measurements of this room are 3.80 by 4.50 m and it is the only room in which large quantities of stone tumble were found, indicating that it had been constructed entirely of stone. The other rooms presumably had mud-brick superstructures. The finds from the southeast room so far include an iron clamp and a lump of iron, a bronze strap and quantities of glass. In other parts of the building Professor Donovan recovered a glass bead (Pl. 158 c, bottom), part of a quartz bead, the greater part of an amphora, a bronze strap, a bronze coin, a bronze pin and many other pieces of bronze, two spindle whorls (one of terracotta and one of steatite), much glass (Pl. 158 c, top) and some glazed Byzantine sherds (Pl. 158 d, 159 f). In every room there was a thick layer of fallen roof tiles, not all of which have yet been removed. The building was clearly destroyed by fire.

AREA V (Fig. 6)

The western part of the Paraskevopoulos property which was purchased this year was designated as Area V. Excavation was supervised by R. Howell. Six new trenches were opened up around three of the 1969 trial trenches. Trench FGop includes the large bothros found in 1969 which had been cut into the natural clay on the edge of the hill above the Vathirema ravine. The bothros was roughly kidney-shaped and 1.40 m deep on the south. On the northwest it was only 0.30 m deep, since the ground surface originally dipped steeply down the side of the ravine. Little was found in the bothros part from fairly large fragments of pottery and animal bones belonging to an early phase of the Middle Helladic period.

On the ravine slopes to the northwest of the bothros a level of red, sandy soil had accumulated which contained a number of pieces of vitreous-looking slag, possibly from copper — or bronze — working activities somewhere in the neighborhood. The sherds from this level, which slopes steeply down the hillside, are also early Middle Helladic. Above was a layer of grey ashy soil with lenses or pockets of sandy soil, and from this level another pit had been cut into the top of the bothros. The second pit was more oval in shape (4.16 by 2.40 m) and was filled with grey ashy soil. At the top several fragments of crucible, with slag and scoria still adhering, were found (Pl. 159 b). Other fragments of crucible and pieces of slag and copper or bronze were found in the upper part of the grey ashy level to the northwest of the pit. The evidence seems to point to a copper — or bronze — working establishment of the early part of the Middle Helladic period.

Typical objects from these early MH levels include chert and obsidian leaf-shaped arrowheads, saw-toothed sickle blades, straight edged knife blades, fragments of bone pins, terracotta spindle whorls and shell beads (Pl. 159 d).

To the northwest of the pit and bothros the remains of a building (Unit V-1) of the same early phase of the MH period were found. Parts of two of its walls had been uncovered in 1969, but their relationship was not established. The complete plan of the building cannot yet be recovered as it extends into the adjoining property. The building has a northwest-southeast axis and parts of three of its walls have been found. The walls were of a fairly loose construction and made up of large and small water-worn stones as well as chunks of the coarse, crumbly sandstone caprock which is to be found in some parts of the site. Two courses are preserved in the northeast and southeast walls, but the southwest wall is preserved for five or six courses in places. A greater height was needed on the southwest to level off the hill slope. The south end of the northeast wall had been disturbed and the greater part of a coarse pot was found lying at an oblique angle amongst the disturbed stones. The building was long and narrow, being 3.30 to 3.40 m wide and over 8.33 m long. Inside the room a yellow clay surface was reached, which may have been a somewhat irregular floor. It dips towards the center of the building and at the edges is level with the tops of the walls. The clay surface contains white limestone nodules and is very similar to the natural clay into which the bothros was cut. Above the clay a fragment of a bone pin, a translucent chert arrow-head and a few fragments of slag and

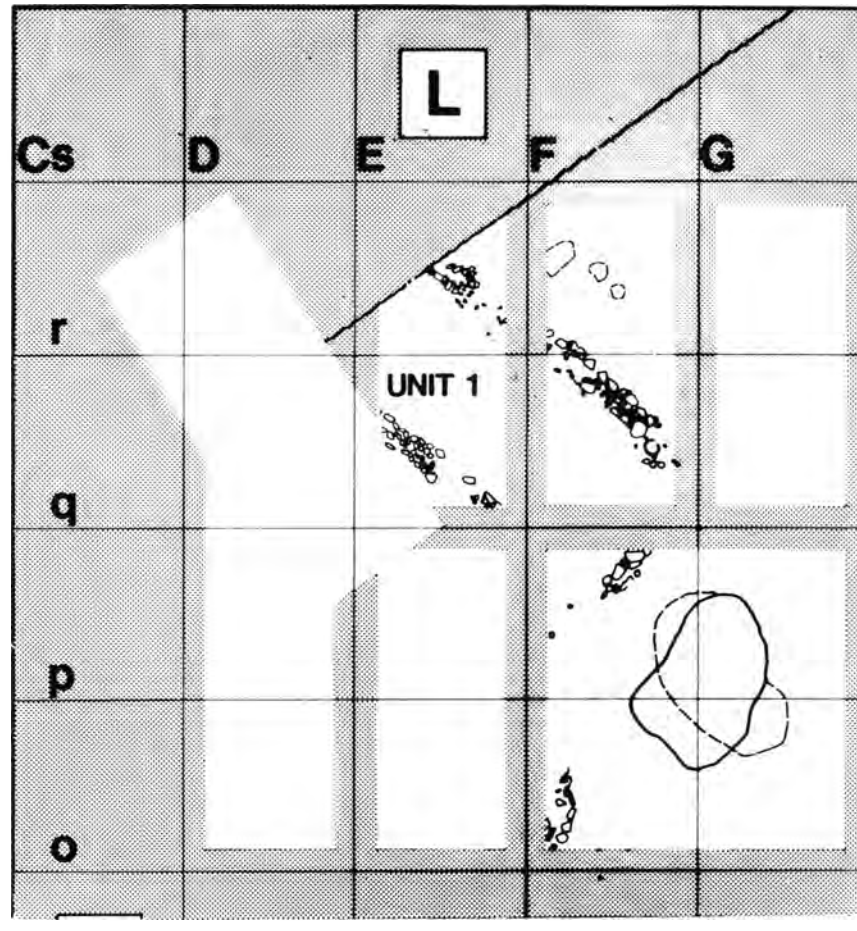

Fig. 6. Nichoria. Area V

copper or bronze were found together with sherds of the early MH period. Outside the building to the northeast an unusual bone arrow-head was found (P l. 159 a).

In the eastern part of the area examined this year, a series of modern vine slots and two tree pits had been cut into the early MH levels. Hardly anything later than MH occurred here and on the extreme east and southeast, undisturbed natural clay lies just below the surface. On the western edge of the area a layer of stone tumble was reached — possibly part of a crude terracing of the side of the hill above the steep-sided Vathirema ravine. A mixture of Early and Late Mycenaean sherds and possibly a few Dark Age as well were found amongst this tumble and to the west of it. These later periods were probably once represented further east, too, but erosion has by now carried away all trace of them and deposited the debris on the slopes of Vathirema.

W. A. McDONALD
R. J. HOWELL

A THOLOS TOMB ON THE NORTHWEST SLOPE OF THE NICHORIA ACROPOLIS

From June 8 to July 22, 1972 the Minnesota Messenia Expedition and the Greek Archaeological Service undertook the joint excavation of a tholos tomb on the northwest edge of the Nichoria acropolis. Mrs. Theodora Karagiorga - Stathakopoulou, representing the VII(Z)Ephorate, and Mrs. Nancy Wilkie assisted by Dr. Stanley Aschenbrenner, representing the Minnesota Messenia Expedition, cooperated in conducting the excavations.

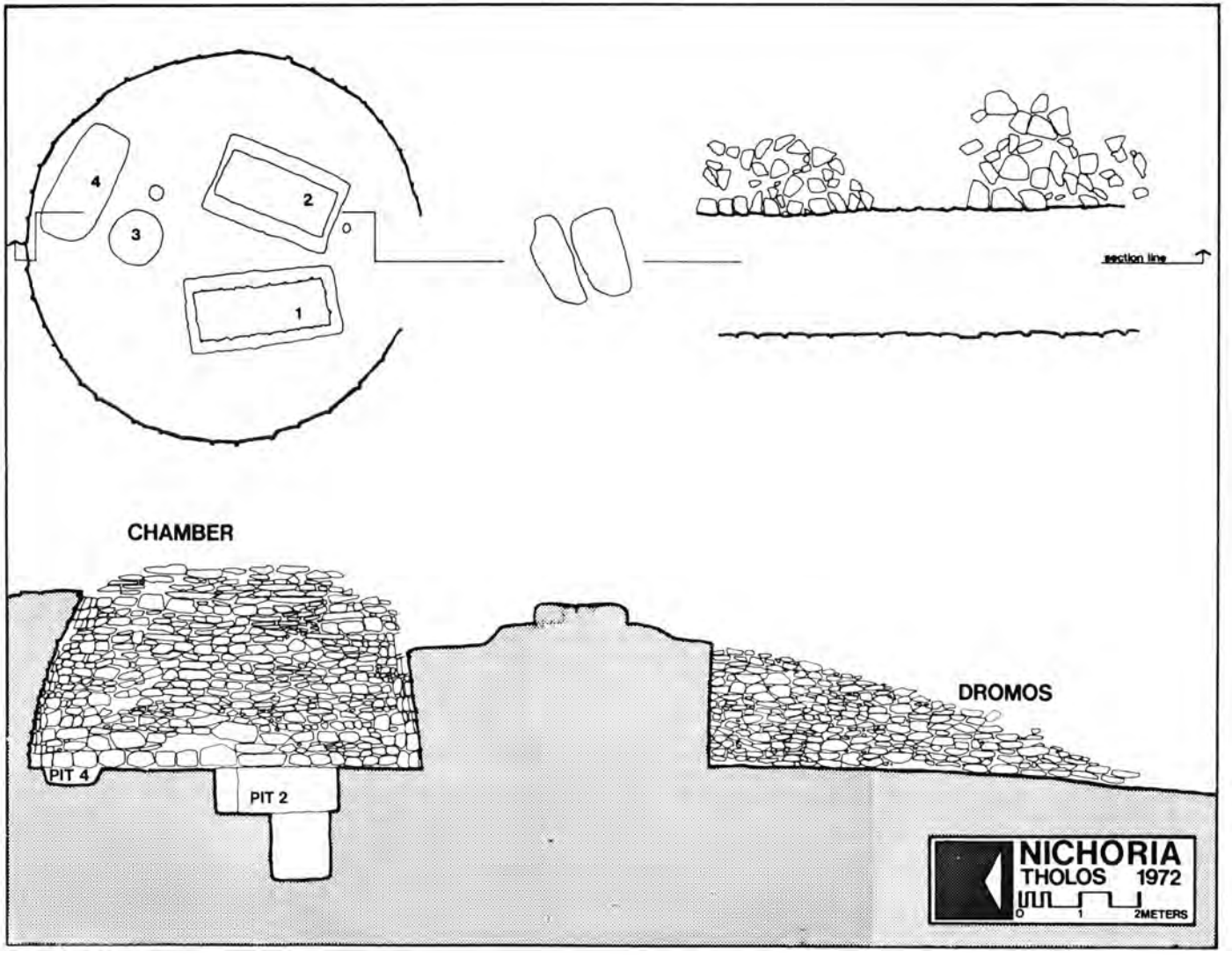
Work began on the dromos which had been partially cleared in the summer of 1971 (P l a n 1; P l. 160 a). It was excavated to its original floor level throughout, with the exception of the final 1.40 meters directly in front of the façade. This area will be cleared in 1973 when the stomion, which was also left unexcavated, is to be opened. Walls built of limestone blocks line both sides of the dromos for its entire length, i.e. 8.90 meters. The width of the opening between these walls averages 1.75 meters both at floor level and at the top of the walls. It appears that the dromos was intentionally filled with earth, probably after the final burial in the tomb, since it contained an unstratified reddish sandy loam. None of the sherds in this fill seem to be later than LH IIIA:2 - LH IIIB, a date which is compatible with the material from the tomb itself.

Since the stomion has not been excavated, only approximate dimensions can be given for it at this time. At the façade, directly under the outermost lintel block, the stomion appears to be 1.06 meters wide at its maximum preserved height (1.33 meters above the floor) (P l. 160 b). It thus seems that the stomion narrows both from bottom to top and from front to rear, a feature not uncommon in other tholos tombs. The depth of the stomion where it can be measured is 3.62 meters. Its outer (south) end is still roofed with two limestone lintel blocks. But at its inner end, where the western wall of the stomion is not preserved to its full height, the lintel blocks appear to have been removed.

Limestone blocks similar to those making up the dromos walls were used in the construction of the circular tomb chamber. Many of these blocks had their faces worked to coincide with both the curvature of the circle and that of the dome, especially in the uppermost preserved courses. The maximum height of the chamber wall is 3.40 meters along its northeast side. In general, the preservation of the tomb is better on its eastern, or uphill side than on the west.

The collapse of the tomb seems to have occurred after the beginning of the Hellenistic period, since at that time the tomb was apparently used as a center for a hero cult, a practice noted in other tholos tombs in Messenia during the same period. The Hellenistic level in the tomb was readily distinguished by its concentrated ash and charcoal content, especially near the center of the tomb where fires seems to have been lit. A preliminary study of the charcoal indicates that oak, ash and possibly plane are represented. Among the animal bones from this level are those of various small mammals along with pig teeth, tusks and a few limb fragments.

Forming a sharp interface with the black Hellenistic level above it was a deposit of sterile, coarse, reddish sand which completely covered the floor of the tomb. This deposit was thickest on the south side of the tomb where it seems to have been washed in through an opening in the west stomion wall. At this point a number of stones are missing

Plan 1. Nichoria. Tholos tomb. Plan and section

from the upper courses of the wall. These were probably removed by the persons who plundered the tomb, leaving none of the floor deposits intact. This disturbance must have occurred long before the beginning of the Hellenistic period since enough sand had entered the tomb by that time to prevent an admixture of the Mycenaean and Hellenistic levels except for a few stray sherds.

Among the floor deposits, a large concentration of bones, seemingly of a sigle individual, was located in the southwest quarter of the tomb directly over Pit 1. The grave goods associated with this burial included gold rosettes, ivory rosettes, and a pair of bronze tweezers. Scattered over the rest of the floor were the remains of two and possibly three other individuals and some of the grave goods which must have accompanied them. Typical of these objects were blue glass rosettes, beads of amber, rock crystal, amethyst, carnelian and glass, and finally a large assortment of silver and bronze fragments along with numerous bronze and gold coverd stud rivets. The pottery associated with the floor deposits included a complete kylix, the base of a globular flask, and a small squat stirrup jar. Both these vases and the rest of the ceramic material from the floor of the tomb can be dated between the end of LH IIIA:2 and the beginning of LH IIIB:1.

Cut into the natural indurated sand and siltstone which forms the floor of the tomb were four pits. Oriented in a northwest-southeast direction on the west side of the tomb is Pit 1. Its dimensions are 2.50 meters long by 1.18 meters wide by 1.70 meters deep. Its construction was similar to that of a shaft grave with lining walls of small limestone blocks on all four sides to a height of 1.05 meters above the bottom of the pit (Pl. 161 c). Resting on these walls and roofing the lower part of the pit were four large limestone slabs with many smaller stones covering the cracks between them (Pl. 161 b). Since these slabs seemed to be lying in their original positions and the 0.30 meters of fill at the bottom of the pit beneath them was completely sterile, it seems likely that the pit was never used for a burial. The fill material in the upper part of the pit above the slabs contained three bronze arrowheads, cylindrical lead fragments, a long bronze needle, and an agate sealstone depicting a bird.

On the east side of the tomb is a second pit (Pit 2) oriented in a north-south direction so that it converges with Pit 1 in front of the stomion. This pit is 2 meters long by 1.35 meters wide by 1.90 meters deep. Its lower 1.10 meters had once been roofed with limestone slabs, but they were no longer in their original positions, showing that the pit had been plundered. To support the covering slabs in this pit, ledges 0.30 meters wide had been cut from the natural "pori" on its two long sides. Lying on one of the covering slabs near the center of the pit was a large bone, probably of an ox, and the base of a globular flask which may belong to the LH IIIB:1 period. In the fill beneath the covering slabs a few human bone fragments were recovered along with numerous grave goods which included beads of carnelian and glass, gold beads in the shape of a lotus bud, gold leaf rosettes, various pieces of amber, and a fragment from the rim of a vase made of alabaster.

Between Pits 1 and 2 at their north ends is a circular pit (Pit 3) 0.70 meters in diameter which contained a large deposit of bronze objects (Pl. 161 a). Among these were seven bronze vessels; an amphora, a bowl which hangs from a small curved handle, a large spouted bowl, a jug with a strap handle, two bowls with ridges on their rims and circular depressions in their bases, and a shallow bowl with two heavy handles. Both the spouted bowl and the jug were decorated with linked pairs of spirals. The same spiral design runs down the midrib of a sword which had been bent at a 90-degree angle before it was placed in the pit. Six gold-covered rivets attached the sword to an ivory handle of which only faint traces remained. Likewise, two gold-covered rivets attached the handle to a pommel of *Lapis Lacedaemonius*. The remainder of the objects in the pit consisted of two daggers, two cleavers, a mirror with an ivory handle, and a curved band, also with the spiral design, which may have been the rim of an object made of some perishable material such as leather or wood.

The last pit (Pit 4) is located on the north side of the tomb beside the tholos wall. It is a shallow pit whose dimensions are 1.80 meters long by 0.70 meters wide by 0.25

meters deep. The remains of two secondary burials, one at either end of the pit, were discovered here along with a number of grave goods, most of which were associated with the burial at the east end of the pit. Among these were a bronze knife blade, two large heavy pieces of gold, two gold beads with granulated decoration, a prismatic agate set in a gold mounting, and six sealstones. Four of these were of agate and of similar size and workmanship.

A final feature noted in the tomb chamber is the presence of two small circular holes cut into the floor, one near the stomion and the other in line with it on the north side of the tomb near Pit 3 (Plan 1). They are 20 and 26 centimeters respectively in diameter. These may represent postholes dug in order to erect scaffolding for the construction of the tomb. Since the diameter of the tomb is 6.60 meters and its height would probably have been close to that dimension, some sort of scaffolding seems to have been necessary for the construction of much of the tomb.

NANCY C. WILKIE
TH. KARAGIORGA-STATHAKOPOULOU

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΛΕΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἀρχαία Ὀλυμπία

Ἤρχισεν εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς Οἰκίας τῶν γερμανικῶν ἀνασκαφῶν ἡ συντήρησις τῶν κονιαμάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἄλτεως, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν συντήρησιν καὶ μελέτην τῶν ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου ἀντικειμένων τῶν αὐτῶν ἀνασκαφῶν.

Συνεχίσθη ἡ ἐκ τοῦ παλαιοῦ Μουσείου μεταφορὰ καὶ ταξινόμησις εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ νέου τῶν λιθίνων καὶ πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, μερίμνῃ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ κλιμακίου τῶν γερμανικῶν ἀνασκαφῶν. Ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Ἐφορείας ἤρχισεν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κλιμακίου ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἀετώματος τοῦ θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων ἐντὸς τοῦ νέου Μουσείου.

Περὶ τῶν γενομένων ἐργασιῶν ἐπανεκθέσεως εἰς τὸ νέον Μουσεῖον βλ. ΑΑΑ VI (1973), σ. 55 κ.ἑ.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ, ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἐκ τῆς ἐκβολῆς τοῦ **Κλαδέου** εἰς τὸν Ἀλφειὸν παρεδόθησαν χαλκῆ κνημὶς ἄνευ διακοσμήσεως, λίαν ἐφθαρμένη, καὶ χαλκοῦν εἰδώλιον βοὸς ἐλλιπὲς τὰ ὀπίσθια σκέλη, τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

Παρὰ τὸν Ἀλφειὸν καὶ εἰς θέσιν Ἀγκώνα τῆς περιοχῆς **Φλόκα** εὑρέθη χαλκοῦν κορινθιακὸν κράνος, τῶν χρόνων περὶ τὸ 650 π.Χ., μὲ τὴν συνήθη σειρὰν ὀπῶν εἰς τὰς παρυφὰς καὶ ἐλλιπὲς κατὰ τμήματα.

Ἐκ τῆς θέσεως Βαμβακιὲς **Ὠλένης** παρεδόθησαν πέντε μελαμβαφῆ μικρὰ ἀγγεῖα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἤτοι δύο ἀκέραιοι κύαθοι μετὰ πεταλοσχήμου λαβῆς κάτωθι τοῦ χείλους, ὕψ. 0.083 καὶ 0.033 μ. ἀντιστοίχως, δύο πυξίδες ἄνευ πώματος, ὕψ. 0.059 καὶ 0.035 μ. ἀντιστοίχως, καὶ μία μικρογραφικὴ ἄπους κύλιξ ἐλλιπὴς τὰς λαβάς, ὕψ. 0.028 μ.

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας κατετέθησαν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα ἐκ διαφόρων θέσεων τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου **Γούμερον:** (α) Ἀττικὸν μελανόμορφον ληκύθιον μὲ παράστασιν συμποσίου, τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., εὑρεθὲν εἰς ἀγρὸν 200 μ. πρὸς Β. τῆς μονῆς Νικόβης, κειμένης περὶ τὰ 4 χλμ. πρὸς Δ. τοῦ Γουμέρου. (β) Ἐπιτύμβιος στήλη ἐξ ἀσβεστολίθου, ὕψ. 0.80 μ., συνήθους διὰ τὴν περιοχὴν τύπου, τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (Πίν. 163 ε). Ἀπολήγει εἰς ἀέτωμα μετ' ἀνθεμωτῶν ἀκρωτηρίων, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν γεισήποδες καὶ ἐπίκρανον. Φέρει ἐπιγραφήν: *ΦΙΛΑ : ΧΑΙΡΕ.* Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λίθου εἰργασμένη δι' ὑποδοχὴν κονιάματος. Ἡ στήλη εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ ἐτῶν περὶ τὰ 2 χλμ. ΝΔ. τῆς μονῆς Νικόβης, εἰς θέσιν Σκασόκολη καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Δημ. Χ. Δημακοπούλου. (γ) Ἀπότμημα παρομοίας στήλης μετ' ἀναγλύφου κυματοειδοῦς βλαστοῦ ἀκάνθης εἰς τὸ ἐπίκρανον παρεδόθη ἐξ ἄλλου ἐκ τῆς θέσεως Ἀθούλι. (δ) Περισυλλεγέντα κατὰ καιροὺς εἰς χῶρον κατολισθήσεων τῆς περιοχῆς τοῦ κάστρου τοῦ Γουμέρου, παρεδόθησαν ἐπίσης τὰ ἑξῆς: λήκυθος τῶν ὑστέρων ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνων μὲ διακόσμησιν ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων ἐπὶ τοῦ ὤμου, λύχνος καὶ ὄστρακα μικρῶν ἀγγείων Κλασσικῶν χρόνων, ἐλλιπὴς λύχνος Ἑλληνιστικῶν χρόνων, χαλκοῦς ὀβολὸς Ἠλείων καὶ λιθίνη σμίλη, μήκ. 0.077 μ.

Εἰς τὴν Κορυφὴν τῆς περιοχῆς **Βουνάργου** καὶ εἰς τὴν θέσιν Βυτινιώτικα κατεστράφη ὑπὸ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως κιβωτιόσχημος τάφος, ἐκ τοῦ ὁποίου περισυνελέγησαν δίσκος πτυκτοῦ κατόπτρου καὶ τέσσαρες μελαμβαφεῖς λήκυθοι μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως, ἐξ ὧν μία ἡμισφαιρικὴ ἀρυβαλλοειδὴς καὶ τρεῖς τῆς κατηγορίας τῶν « ἠλειακῶν ». Τὸ εὕρημα χρονολογεῖται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 163 α).

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ παρὰ τὸ κοιμητήριον τῆς κοινότητος **Χειμαδιοῦ** κατεστράφη ἐν μέρει λαξευτὸς τάφος τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων. Περισυνελέγησαν ΥΕ ΙΙΙΓ θήλαστρον, μελαμβαφὴς ἀμφορεὺς μετὰ καθέτων λαβῶν « ἀχαϊκοῦ » τύπου καὶ τὸ κάτω τμῆμα πιθοειδοῦς ἀμφορίσκου.

Εἰς θέσιν « Κουφὸ » τῆς αὐτῆς κοινότητος εὑρέθη καὶ παρεδόθη βάσις κύλικος Κλασσικῶν χρόνων, ἐκ δὲ τῆς θέσεως Κατώγι τρία χαλκᾶ νομίσματα, δύο Ἑλληνιστικῶν καὶ ἓν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς θέσιν Κουβέλι **Κορακοχωρίου,** ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας Ἰωάννου Κ. Δελῆ, εὑρέθη καὶ ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας κιβωτιόσχημος τάφος τοῦ Β΄- Γ΄ αἰ. μ.Χ., ἐκ τοῦ ὁποίου συνελέγησαν ζεῦγος ἀργυρῶν ἐνωτίων, πήλινος λύχνος καὶ θραύσματα σιδηροῦ ψελίου.

Μεγάλης ἐκτάσεως ἐργασίαι ἀποχωματώσεως καὶ ἰσοπεδώσεως τοῦ ἐδάφους εἰς θέσιν Κορδοκόπι τῆς περιοχῆς **Ἀμαλιάδος** ἔφεραν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κτήματος τοῦ Παναγ. Ἀντωνοπούλου θησαυρὸν νομισμάτων ἐντὸς

διαλελυμένου μικροῦ πηλίνου ἀγγείου. Παρεδόθησαν συνολικῶς 498 νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἐταυτίσθησαν ὑπὸ τῆς Προϊσταμένης τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Μ. Οἰκονομίδου ὡς 3 χρυσᾶ Ἰωάννου Γ΄ Βατάτζη, 2 ἑνετικὰ γρόσια, 6 χρυσᾶ Ἑρρίκου Γ΄, 482 ἀργυρᾶ καὶ 5 χαλκᾶ Λουδοβίκου Θ΄ (1266 - 1270), Ἀλφόνσου τοῦ Πουατιὲ (1241 - 1271) καὶ Καρόλου Ι΄ (1246 - 1285).

Ἐκ τῆς θέσεως Παλαιόπυργος **Βαρθολομιοῦ** παρεδόθησαν ἐλλιπὴς τὸν λαιμὸν μελαμβαφὴς λήκυθος τῆς κατηγορίας τῶν « ἠλειακῶν » καὶ ἐλλιπὴς τὰς λαβὰς μελαμβαφὴς κάνθαρος, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Εἰς θέσιν Ὁμὲρ Ἀγᾶ, 800 μ. ΝΔ. τοῦ **Κάστρου Κυλλήνης** καὶ εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ἀγροτικῶν ὁδῶν πρὸς Κυλλήνην καὶ τὸ λατομεῖον Πετράκη, μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς κατέστρεψε κιβωτιόσχημον ἐκ κορινθιακῶν στρωτήρων τάφον, τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Περισυνελέγησαν τεμάχια τριῶν ἐρυθρομόρφων ληκύθων, τὸ ἥμισυ μελαμβαφοῦς μικρᾶς πρόχου μετ' ἐντύπου διακοσμήσεως ἀνθεμίων καὶ ἡ λαβὴ χαλκῆς ἐπαργύρου στλεγγίδος.

Εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ εὐρυτέρου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς **Σκιλλουντίας** εὑρέθησαν: (α) ἀργυροῦν τριώβολον Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, (β) χαλκοῦν νόμισμα Σικυῶνος (323 - 251 π.Χ.), (γ) δύο χαλκᾶ νομίσματα Ἡραίας, Αὐτοκρατορικῶν χρόνων, (δ) ἀνὰ ἓν χαλκοῦν νόμισμα Κορίνθου, Ἤλιδος καὶ Ἀρκαδίας, Αὐτοκρατορικῶν χρόνων, καὶ (ε) φόλλις Μαξιμίνου νομισματοκοπείου Νικομηδείας.

Εἰς τὴν τοποθεσίαν Χτιράκια **Λεπρέου** εὑρέθη καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας τμῆμα πηλίνου πλακιδίου, διαστ. 0.053 × 0.028 μ., σῶζον ἐν ἀναγλύφῳ τὴν κεφαλὴν καὶ τμῆμα τοῦ στήθους σφιγγὸς μετὰ πόλου, δαιδαλικῶν χρόνων.

Περὶ τὸ 1 χλμ. ΝΔ. τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Λεπρέου, εἰς θέσιν Στρογγυλάδι καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Δημ. Κάτσικα, ἐπεσημάνθη τοῖχος ἐκ πωρολίθων, μήκ. 5 μ. περίπου, ὁρίζων πλευρὰν ψηφιδωτοῦ δαπέδου Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἀρχαία Ὀλυμπία. Ἱερὰ Ἄλτις

Ἐπερατώθη ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἀποθηκευτικοῦ χώρου πρὸς Ν. τοῦ Σταδίου, ὅπου δαπάναις τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ κλιμάκιον τῶν γερμανικῶν ἀνασκαφῶν ἤρχισε τὴν συγκέντρωσιν καὶ ταξινόμησιν τοῦ ἀνὰ τὴν Ἄλτιν διασπάρτου καὶ μὴ ταυτιζομένου ἀρχαίου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ (βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 195).

Ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἐφορείας ἐπρογραμματίσθησαν τὰ μέτρα διαμορφώσεως καὶ προστασίας τοῦ κεκλιμένου ἐπιπέδου προσβάσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ χιλιάδες τῶν ἐπισκεπτῶν προξενοῦν κατ' ἔτος ἀνεπανόρθωτον φθοράν. Ἀπεφασίσθη ἡ συμπλήρωσις τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων διὰ κογχυλιάτου καὶ ἡ ἐπίστρωσις μὲ ἀμμοχάλικον, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατὸν καὶ ἀναγκαῖον. Τῶν ἐργασιῶν προηγήθη καθαρισμὸς καὶ λεπτομερὴς σχεδίασις τοῦ χώρου.

Βάσσαι Φιγαλείας. Ναὸς Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος

Μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι σοβαρώτατος πλέον κίνδυνος ἠπείλει τὸ μνημεῖον ἐκ τῆς γενικῆς σχεδὸν διαβρώσεως καὶ καθιζήσεως τῶν δαπέδων, τῆς ἰσχυρᾶς ἐκ τῆς κατακορύφου ἀποκλίσεως ἐξ κιόνων τοῦ πτεροῦ καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ρηγμάτων τῶν ἐπιστυλίων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1966 καὶ ἐντεῦθεν, ὁπότε εἶχον γίνει καὶ αἱ τελευταῖαι ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 208), ἐλήφθησαν ὡρισμένα προσωρινὰ καὶ πάλιν καὶ ἐπειγούσης φύσεως μέτρα προστασίας.

Πρὸς ἄμεσον ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐκ τῶν ἐπιστυλίων κινδύνου ἐνισχύθη τὸ κατασκευασθὲν ἐν ἔτει 1969 (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 194 κ.ἑ.) ἰκρίωμα τῆς Δ. πλευρᾶς διὰ νέων ἐγκαρσίων δοκῶν, κυρίως εἰς τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου, καὶ διὰ χιαστὶ σανίδων, ἐκαλύφθησαν δὲ διὰ διαφανοῦς πλαστικοῦ τὰ ὑπ' ἀριθ. 5, 6, 7, 8 ἐπιστύλια. Ὁμοίως διὰ νέων δοκῶν καὶ σανίδων ἐνισχύθη ἡ ὑποστύλωσις τοῦ δευτέρου ἀπὸ Δ. ἐπιστυλίου τῆς Β. πλευρᾶς. Κυρίως ἐνισχύθη ἡ ὑποστύλωσις καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς Α. μακρᾶς πλευρᾶς καὶ ἐπυκνώθη τὸ ἰκρίωμα διὰ χιαστὶ ζευκτῶν καὶ δι' ὁριζοντίων δοκῶν, τόσον μεταξὺ τῶν κατακορύφων σχιστῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν τοποθετηθῆ ἀνὰ ἓν ἀντιστοίχως πρὸς ἕκαστον κίονα καὶ μετακιόνιον διάστημα, ὅσον καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ. Νέαι δοκοὶ ὑπεστήριξαν τὰ ἐπιστύλια (Π ί ν. 162 α).

Κάστρον Κυλλήνης

Διὰ συνεργείου ἀναστηλώσεων ὑπὸ τὸν ἀρχιτεχνίτην κ. Εὐστρ. Φεργαδιώτην, συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι εἰς τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον Κυλλήνης (Χλεμούτσι).

Ἀποκατεστάθη ἡ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν ὄψις τῆς καμαροσκεποῦς πύλης, ἀνακατεσκευά-

σθη δηλαδὴ τὸ τόξον τῆς καμάρας διὰ θολιτῶν ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων καὶ συνεπληρώθη τὸ ὕπερθεν κενὸν διὰ χυτῆς τοιχοποιίας. Ἀποκατεστάθη ἐν μέρει καὶ ἡ μορφὴ τῶν ὑπεράνω τῆς πύλης παραθύρων δι' ἀνακατασκευῆς τῶν ἐνδιαμέσων σαθρῶν ἢ ἐλλειπόντων τμημάτων τῶν τοίχων (Πίν. 162 γ).

Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τῆς Α. αἰθούσης ἀνακατεσκευάσθη μέγα σαθρὸν τμῆμα καὶ ἀπεφράχθη ρῆγμα μέχρις ὕψους 2 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ δαπέδου.

Ἐγένετο πλήρης ἀνακατασκευὴ εἰς μῆκος 4.50 μ. τμήματος τῆς καμάρας εἰς τὸ Δ. μέρος τῆς Ν. μακρᾶς αἰθούσης. Τὸ ὑλικὸν εἶναι σιδηροπαγὲς λιθόδεμα ἐπενδεδυμένον ἐσωτερικῶς διὰ πελεκητῶν πωρολίθων ὁμοίων πρὸς ἐκείνους τῆς παλαιᾶς τοιχοποιίας (Πίν. 162 β). Εἰς τὸ Α. τμῆμα τῆς αὐτῆς αἰθούσης ἐγένετο ἀντιστήριξις τοῦ Β. τοίχου καὶ ἐκαθαρίσθησαν τὰ σαθρὰ ὑπολείμματα τῆς καμάρας ἐπὶ τῇ προοπτικῇ τῆς ἀνακατασκευῆς της.

Εἰς τὸν πρὸς τὴν αὐλὴν τοῖχον τῆς ΝΔ. αἰθούσης ἐστερεώθησαν τὰ σαθρὰ τμήματα τοῦ θεμελίου καὶ ἀνακατεσκευάσθη ἡ ἐκεῖ θυρίς.

Εἰς τὴν αἴθουσαν πρὸς Α. τῆς πύλης τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου ἀπεφράχθησαν τὰ κάτωθι τῶν παραθύρων κενὰ τῶν τοίχων.

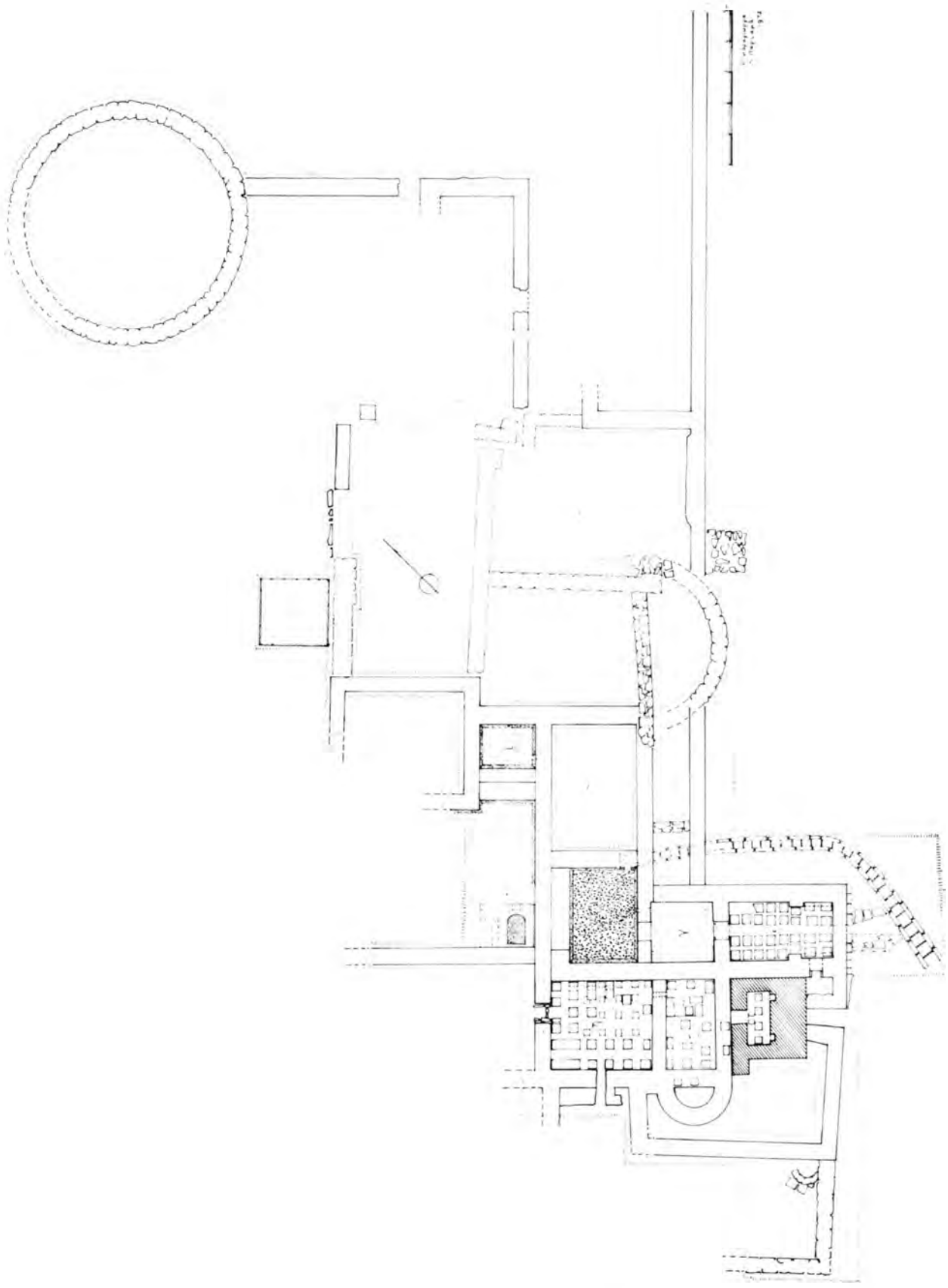
ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Φλόκα Ὀλυμπίας

Εἰς θέσιν Πανούκλα, ΒΔ. τοῦ χωρίου Φλόκα, διεξήχθη ἀνασκαφή, ἡ ὁποία ἔφερεν εἰς φῶς ἐκτεταμένον βαλανεῖον. Ἠρευνήθη ἔκτασις 1000 τ.μ. ἐντὸς τῶν δύο συνεχομένων ἀγρῶν τῆς Ἀνθῆς Γ. Χρυσανθακοπούλου καὶ τῆς Περσ. Γ. Παπαβασιλείου καὶ δοκιμαστικῶς μόνον ἔκτασις 120 τ.μ. ἐντὸς τοῦ παρακειμένου ἀγροῦ Ἀλεξ. Γαλανοπούλου.

Εἰς τὸν ὡς ἄνω πρῶτον τομέα τὸ συγκρότημα τῶν λουτρῶν ἀπαρτίζουν ὀρθογώνιοι χῶροι μὲ προσανατολισμὸν ΒΑ. - ΝΔ. (Σχέδ. 1). Ἡ προσπέλασις ἐγίνετο ἀπὸ τῆς ΒΑ. πλευρᾶς. Ἡ ἀνασκαφὴ εἶχεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνιχνευτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐνετόπισε μεταγενεστέρας μετασκευὰς καὶ προσθήκας εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατελάμβανε τὸ atrium τῆς ἀρχικῆς οἰκοδομικῆς φάσεως. Ἐκ τῶν ἐστεγασμένων χώρων τοῦ κυρίου συγκροτήματος τῆς ἀρχικῆς ταύτης ἐγκαταστάσεως ἀνεσκάφη ὀρθογώνιος αἴθουσα, διαστ. 2.70 × 4.15 μ., ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀποδυτήριον (α), καὶ ΝΔ. αὐτῆς στενομήκης χῶρος (β), πλ. 1.15 μ. Οὗτος ὁδηγεῖ εἰς δωμάτιον, διαστ. 2.10 × 1.90 μ., τὸ ὁποῖον φέρει δάπεδον ἐκ κονιάματος καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς tepidarium (γ). Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ δαπέδου εὑρέθησαν κεραμίδες μετὰ κωνικῶν ἀποφύσεων, ἀνήκουσαι εἰς τὸ σύστημα θερμάνσεως τῶν τοίχων δι' ἐσωτερικῆς κυκλοφορίας τοῦ θερμοῦ ἀέρος. Θερμότης διωχετεύετο ἐπίσης ἐκ τοῦ συνεχομένου πρὸς Ν. δωματίου μεθ' ὑποκαύστου (δ), διὰ μέσου τοξωτοῦ ἀνοίγματος εἰς τὴν βάσιν τοῦ τοίχου (τὸ ἄνοιγμα ἔχει φραχθῇ μεταγενεστέρως), ἐν συνεχείᾳ δὲ διενέμετο ἐντεῦθεν διὰ δύο μικρῶν (διαμ. 0.10 - 0.12 μ.) ἀεραγωγῶν ἀνοιγμάτων τῶν τοίχων, ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὸν προαναφερθέντα διάδρομον (β) καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἕτερον δωμάτιον συνεχόμενον πρὸς τὴν ΒΑ. πλευράν (ε). Τοῦτο ἦτο δωμάτιον λουτροῦ χλιαροῦ ἢ ψυχροῦ ὕδατος· φέρει δάπεδον ἐκ χαλίκων ἐντὸς συμπαγοῦς ὑδραυλικοῦ κονιάματος, ἐπίχρισμα εἰς τοὺς τοίχους καὶ θρανίον κτιστόν, ὕψ. 0.37 μ., κατὰ μῆκος τῆς ΒΔ. πλευρᾶς του. Εἰς τὴν Α. γωνίαν ἀνοίγεται τὸ στόμιον ἀποχετευτικοῦ τετραπλεύρου ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος διερχόμενος κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου (β) λαμβάνει ΝΑ. κατεύθυνσιν καὶ εἶτα κάμπτεται ἀκολουθῶν τὰς ἐξωτερικὰς πλευρὰς τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου (Πίν. 164 α).

Ὁ ἐπικοινωνῶν μὲ τὸ tepidarium χῶρος μεθ' ὑποκαύστου (δ) εἶναι λουτρὸν ἐφιδρώσεως (laconicum) καὶ ἔχει ἐσωτ. διαστ. 3.40 × 1.90 μ. Σειραὶ πεσσίσκων ἐξ ἐπαλλήλων τετραπλεύρων ὀπτοπλίνθων (ἀνὰ τέσσαρες εἰς ὀκτὼ στοίχους), βαίνουσαι ἐπὶ δαπέδου ἐστρωμένου διὰ πηλίνων πλακῶν, στηρίζουν εἰς ὕψος 0.80 μ. τὸ ἐκ κεράμων, ἀσβέστου καὶ μαρμαρίνων πλακῶν δάπεδον τοῦ ὑπερκειμένου δωματίου. Τούτου οἱ τοῖχοι ἔφερον ἐπένδυσιν ἐξ ὀπτοπλίνθων μετὰ κωνικῶν ἐξαρμάτων καὶ ἐπ' αὐτῶν ὀρθομαρμάρωσιν, ἐθερμαίνοντο δηλαδὴ ἐσωτερικῶς, ὡς καὶ ἐκεῖνοι τοῦ tepidarium, διὰ τοῦ θερμοῦ ἀέρος, ὅστις ἐκυκλοφόρει ὄπισθεν τῶν πλακῶν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως εἰς τὰ κενά, τὰ ὁποῖα ἐσχημάτιζον τὰ κωνικὰ ἐξάρματα τῶν πλίνθων. Ἡ πυρὰ ἠνάπτετο ἐξωτερικῶς, εἰς τὴν ΝΑ. πλευράν, ὅπου δύο συγκλίνοντα τοιχάρια σχηματίζουν χοάνην· ἡ θερμότης διωχετεύετο ἐκεῖθεν εἰς τὸ ὑπόκαυστον διὰ τοξωτοῦ ἀνοίγματος (Πίν. 165 γ). Ἕτερος ἀγωγὸς θερμότητος ἀνοίγεται πρὸς τὸ ΝΔ. συγκρότημα, ὅπου ἐλειτούργουν τὰ λουτρὰ θερμοῦ ὕδατος (caldaria). Οἱ χῶροι ἐθερμαίνοντο ἰσχυρῶς ἔξωθεν. Χοανόσχημοι δίοδοι, προσαγωγοὶ τοῦ θερμοῦ ἀέρος, ἀπεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὰς τρεῖς πλευράς. Ἡ ἀρχικὴ δεξαμενὴ τοῦ θερμαινομένου ὕδατος εὐ-

Σχέδ. 1. Φλόκα Ὀλυμπίας. Κάτοψις ἀνασκαφῆς βαλανείου

ρίσκετο πιθανῶς εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ ΝΑ. ἀγωγοῦ, ἐκεῖ ὅπου εἰς νεωτέραν μετασκευὴν τοῦ κτηρίου ἐγκατεστάθη δωμάτιον, ἐσωτ. διαστ. 1.70 × 0.80 μ., μὲ ἰσχυρὰ τοιχώματα καὶ μὲ ὑπόκαυστον τεσσάρων πεσσίσκων (στ). Μικροτέρα δεξαμενὴ ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς ἀψῖδος τοῦ μεσαίου χώρου (ζ), θερμαινομένη ἔξωθεν, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἄφθονα ἴχνη πυρᾶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ὁ χῶρος, ἐσωτ. διαστ. 2.90 × 1.50 μ., φέρει ἀκανονίστους σειρὰς τετραπλεύρων στυλίσκων ἐκ τῆς νεωτέρας μετασκευῆς του καὶ ἐπικοινωνεῖ δι' ἀγωγοῦ πρὸς τὸ δυτικῶς αὐτοῦ εὑρισκόμενον ὑπόκαυστον (η). Τοῦτο ἔχει ἐσωτ. διαστ. 3.45 × 2.90 μ., φέρει ἀγωγοὺς θερμότητος εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐξωτερικὰς πλευράς του καὶ σώζει τὰς σειρὰς τῶν πεσσίσκων τῆς ἀρχικῆς (διαστ. πλίνθων 0.20 × 0.20 μ.) καὶ τῆς νεωτέρας οἰκοδομικῆς φάσεως (διαστ. πλίνθων 0.30× 0.30 μ.) (Πίν. 164 β).

Οἱ ὀρθογώνιοι χῶροι πρὸς Β. τοῦ ἀποδυτηρίου καὶ τῆς χαλικοστρώτου αἰθούσης ἐστέγαζον, συμφώνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διαρρύθμισιν τῶν ρωμαϊκῶν βαλανείων, λουτρὰ ψυχροῦ ὕδατος (frigidaria). Ἀμφότεραι αἱ ἀνασκαφεῖσαι αἴθουσαι (θ, ι) ἔχουν τὰ δάπεδα καὶ τοὺς τοίχους ἐπικεχρισμένα διὰ παχέος κονιάματος· σώζονται ἀβαθὴς κτιστὸς λουτήρ, κτιστὰ θρανία κατὰ μῆκος τῶν τοίχων καὶ οἱ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοί.

Ἐκ τῶν νεωτέρων μετασκευῶν καὶ προσθηκῶν ἀξιοσημείωτα εἶναι ἡ ΝΑ. ἀψιδωτὴ αἴθουσα καὶ ὁ Β. κυκλικὸς χῶρος, ἐσωτ. διαμ. 6.80 μ., ὅστις θὰ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἔχῃ χρησιμοποιηθῆ ὡς ὑπαίθριος δεξαμενὴ (piscina).

Οἱ τοῖχοι τῆς παλαιοτέρας οἰκοδομικῆς φάσεως παρουσιάζουν κανονικὴν κατασκευὴν ἐκ στρώσεων ὀπτοπλίνθων, θραυσμάτων τινῶν κεράμων καὶ μικρῶν λίθων ἐντὸς ἀσβέστου καὶ σώζονται μέχρις ὕψους 1.70 μ. Χρονολογοῦνται εἰς τὸν Γ΄ αἰ. μ.Χ., ἐνῷ τὰ κτίσματα τῆς νεωτέρας φάσεως, μὲ ἀμελεστέραν τοιχοποιίαν ἐξ ὀπτοπλίνθων, λίθων καὶ ἀσβέστου, ἀνήκουν εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Δ΄ αἰ. μ.Χ. (νόμισμα Οὐάλεντος).

Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν δεύτερον τομέα, ἤτοι εἰς ἀπόστασιν 25 μ. περίπου Β. τῆς νεωτέρας ἀψιδωτῆς αἰθούσης τοῦ βαλανείου, ἐνετόπισεν εἰς μεγάλην ἔκτασιν θεμέλια ὀρθογωνίων κτισμάτων (οἰκιῶν;) συγχρόνων πρὸς τὰς οἰκοδομικὰς φάσεις τοῦ συγκροτήματος τῶν λουτρῶν (Γ΄ καὶ Δ΄ αἰ. μ.Χ.).

Ἀρχαία Ἦλις

Εἰς τὴν θέσιν Μουχμίτσα παρὰ τὸ Αὐγεῖον Ἦλιδος ἀνεσκάφη* κτιστὸς ταφικὸς θάλαμος «μακεδονικοῦ» τύπου (Σχέδ. 2).

Τὰς πλευρὰς τοῦ θαλάμου, ὅστις μετρεῖ μῆκος 2.65 καὶ πλάτος 1.30 μ., σχηματίζουν ὀρθογώνιοι λίθοι ἐκτισμένοι κατ' ἀκανόνιστον ἰσόδομον σύστημα εἰς δύο στρώσεις. Τὸ ἀκανόνιστον τοῦ συστήματος συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τὰ μήκη τῶν λίθων διαφέρουν μεταξύ των, κυμαινόμενα ἀπὸ 0.35 ἕως 1.35 μ., καὶ εἰς τὸ ὅτι δύο τῆς Δ. μακρᾶς πλευρᾶς εἶναι διάτονοι, ἐνῷ πάντες οἱ λοιποὶ εἶναι τεθειμένοι παρὰ μῆκος. Τὸ πλάτος τῶν λιθοπλίνθων εἶναι 0.45 - 0.50 μ., καλύπτει δηλαδὴ ὅλον τὸ πάχος τοῦ τοίχου, τὸ δὲ ὕψος 0.65 μ., πλὴν τῶν δύο ἐπαλλήλων τῆς Ν. στενῆς πλευρᾶς, αἱ ὁποῖαι μετροῦν ὕψος 0.60 καὶ 0.70 μ.

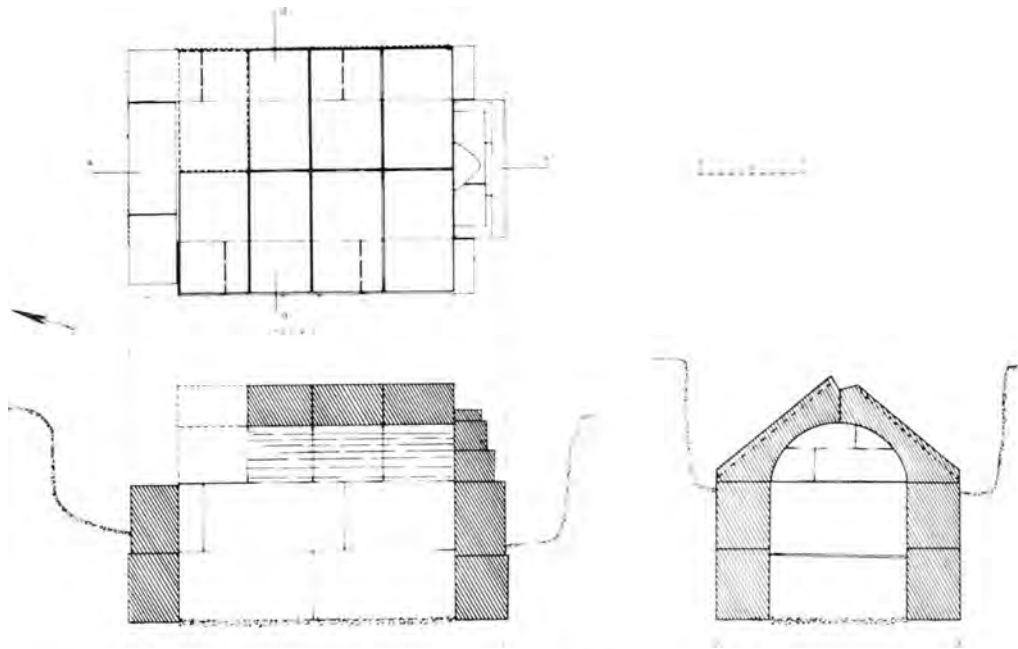
Εἰς τὰς γωνίας ἡ συναρμογὴ τῶν λιθοπλίνθων ἔχει γίνει ἐπιμελῶς μὲ ἐμπλοκὴν τῶν στρώσεων, ἤτοι μὲ ἀμοιβαίαν ἐναλλὰξ διείσδυσιν τῶν λίθων τῶν στρώσεων τῶν ἐγκαρσίων καὶ τῶν κατὰ μῆκος τοίχων. Οὕτω εἰς μὲν τὴν πρώτην στρῶσιν ἡ Δ. πλευρὰ προεκτείνεται εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐγκαρσίας Β., ἡ ὁποία ἐν συνεχείᾳ εἰσέρχεται εἰς ἐκεῖνον τῆς Α., εἰς δὲ τὴν δευτέραν στρῶσιν προεκτείνεται ἀντιστρόφως ἡ Α. ἐπὶ τῆς Β., τῆς ὁποίας αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ προέκτασις εἰσδύει εἰς τὴν Δ. Εἰς τὴν Ν. πλευράν, ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ ἤρχισεν ἡ κατασκευὴ τῶν τοιχωμάτων, ἡ πρώτη τεθεῖσα λιθόπλινθος, μήκ. 1.70 μ., ὑπερβαίνει τὸ πλάτος τοῦ θαλάμου καὶ καλύπτεται κατὰ τὰ ἄκρα της ὑπὸ τῶν προεκτάσεων τῶν λιθοπλίνθων τῆς δευτέρας στρώσεως τῶν κατὰ μῆκος πλευρῶν.

Ἐπὶ τῶν μακρῶν τοίχων βαίνουν τέσσαρα ζεύγη κεκλιμένων καὶ ἀντερειδομένων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι, συναντώμεναι ἀνὰ δύο εἰς γωνίαν 110° περίπου, σχηματίζουν ἐξωτερικῶς δικλινῆ στέγην (Πίν. 165 α). Αἱ καλυπτήριοι αὗται «πλάκες», αἱ ὁποῖαι εἶναι λίαν ὀγκώδεις, μὲ πάχος 0.30 - 0.40 μ., παρουσιάζουν κατὰ τὴν κάθετον τομήν των τραπεζοειδὲς σχῆμα μὲ παραλλήλους τὰς μακρὰς πλευράς. Αἱ στεναὶ πλευραὶ ἔχουν ἀποτμηθῆ λοξῶς, εἰς τρόπον ὥστε, δεδομένης τῆς γωνίας τῆς στέγης, νὰ ἐπιτυγχάνεται εἰς μὲν τὴν κορυφὴν συναρμογὴ τῶν πλακῶν πρὸς ἀλλήλας κατὰ κατακόρυφον ἀξονικὸν ἁρμόν, ἐπὶ δὲ τῶν φερόντων τοίχων ὁριζοντία ἔδρασις αὐτῶν. Καὶ ἐδῶ ἡ τομὴ εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἐδράσεως νὰ καλύπτῃ πλή-

* Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη διὰ τῆς πτυχιούχου τῆς Ἀρχαιολογίας δ. Ἀγγ. Ντούζουγλη, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἀνετέθη ἡ δημοσίευσις τοῦ εὑρήματος.

ρως ὁλόκληρον τὸ πάχος τοῦ τοίχου (0.45 - 0.50 μ.). Ἡ μεγαλυτέρα τῶν βάσεων τοῦ τραπεζίου εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ ἐξωτερική. Μετρεῖ μῆκος 1.40 - 1.50 μ., τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν εἶναι τὸ ἀρχικόν, δεδομένου ὅτι μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν πλακῶν ἀπελαξεύθησαν τόσον τὰ πέραν τῶν τοίχων ἐξέχοντα ἄκρα ὡρισμένων ἐξ αὐτῶν, ὅσον καὶ ἡ ὀξεῖα ἀπόληξις τῆς κατὰ τὴν κορυφὴν πλευρᾶς των. Ἀντὶ κορυφαίας ἀκμῆς ἔχομεν συνεπῶς ἀβαθῆ κοιλότητα ἐν εἴδει συνεχοῦς αὔλακος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς στέγης. Διὰ τὸ εἰς τὸ νὰ συγκρατηθοῦν καλύτερον τὰ ὑπὲρ τὸν τάφον χώματα τοῦ τύμβου. Ἀνάλογον σκοπὸν φαίνεται ὅτι ὑπηρετεῖ καὶ τὸ κατὰ τὴν κορυφὴν αὐλακοειδὲς λάξευμα τοῦ τάφου τῆς Ἠλιδος. Τὴν περαιτέρω πρὸς τὰ κάτω ὀλίσθησιν τῶν χωμάτων παρεκώλυον ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἀνώμαλος, ἁδρομερῶς πελεκημένη καὶ ἄνευ ἐνιαίας κλίσεως, ἐπιφάνεια τῶν πλακῶν, ὡς καὶ αἱ μεταξὺ τούτων διαφοραὶ ἐπιπέδου, αἱ προκύπτουσαι ἐκ τοῦ ἀνίσου πάχους των.

Αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῶν καλυπτηρίων

Σχέδ. 2. Αὐγεῖον Ἠλιδος. Κάτοψις καὶ τομαὶ ταφικοῦ θαλάμου

εἶδος τοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖον ἦτο ὑπόγειον μὲ μόνην τὴν στέγην ἐξέχουσαν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ καλυπτομένην ὑπὸ τοῦ τύμβου, ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι ἴσως τυχαῖος. Ἐνθυμίζει τὸ ὁριζόντιον ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον εἰς ἄλλα μνημεῖα τῆς αὐτῆς κατηγορίας (Κύμη, Ποσειδωνία) δημιουργεῖ ἡ κατὰ τὴν ὁριζόντιον ἀπότμησις ὁλοκλήρου τῆς κορυφῆς. Ἡ τραπεζιοειδὴς μορφή, τὴν ὁποίαν εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις λαμβάνει ἐξωτερικῶς ἡ στέγη, ἐξυπηρετεῖ ἀπὸ πλευρᾶς στατικῆς τὸ μνημεῖον, ἰσοσταθμίζουσα κατακορύφους πιέσεις καὶ πλαγίας ὠθήσεις ὁριζοντίων καὶ κεκλιμένων ἐπιφανειῶν ἀντιστοίχως, ἀπὸ δὲ καθαρῶς πρακτικῆς πλευρᾶς, καταργοῦσα τὴν ὀξυκόρυφον ἀπόληξιν καὶ μειώνουσα τὸ ὕψος τῆς στέγης, βοηθεῖ λίθων ἔχουν λαξευθῆ καμπύλαι, οὕτως ὥστε ἀντὶ διέδρου γωνίας νὰ σχηματίζεται ἐσωτερικῶς καμάρα (βλ. Σχέδ. 2).

Τὸ σύνθετον τοῦτο σχῆμα θόλου, διέδρου ἐξωτερικῶς καὶ κυλινδρικοῦ ἐσωτερικῶς, σπανίζει ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν μνημείων τῆς κατηγορίας τῶν ταφικῶν θαλάμων (πρβλ. π.χ. τὰ ἑλληνιστικὰ νεκροταφεῖα τῆς Ὀλβίας), ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ὡς τρόπος στεγάσεως. Ὁ τάφος τῆς Ἠλιδος ἀποκτᾷ κατὰ ταῦτα ἰδιαιτέραν σημασίαν μεταξὺ τῶν τυμβοχώστων θαλαμοειδῶν τάφων τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ καμάρα δὲν εἶναι πλήρης ἡμικύλινδρος· τὸ κέντρον τοῦ κύκλου εὑρίσκεται κατὰ 0.10 μ. περίπου χαμηλότερον τῆς χορδῆς τοῦ τόξου της, τοῦ ὁριζοντίου δηλαδὴ ἐπιπέδου, τὸ ὁποῖον ὁ-

ρίζει ὁ ἁρμὸς ἐδράσεως τῶν πλακῶν ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ σημεῖον γενέσεως τῆς καμάρας. Τὸ ὅτι τὸ τόξον τῆς καμάρας εἶναι χαμηλωμένον συνάγεται ἄλλωστε καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ γωνία τῆς στέγης εἶναι ἀμβλεῖα.

Τὸ ὕψος τοῦ θαλάμου εἰς μὲν τὸ Ν. πέρας τῆς καμάρας εἶναι 1.80 μ. εἰς δὲ τὸ Β. 1.85 μ. Ὑπάρχει δηλαδὴ ἐμφανὴς ἀνύψωσις τῆς στέγης πρὸς τὴν Β. πλευράν, ἡ ὁποία, ὡς προκύπτει καὶ ἐξ ἄλλων στοιχείων, ἦτο ἡ πλευρὰ τῆς προσόψεως. Τὸ τμῆμα ὅμως τοῦτο τῆς στέγης εἶχε καταστρέψει μηχανικὸς ἐκσκαφεύς, θρυμματίσας καὶ τὴν μίαν τῶν καλυπτηρίων πλακῶν. Οὕτω δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ μὲ ποῖον τρόπον εἶχεν ἀποφραχθῇ, μετὰ τὴν γενομένην ταφήν, τὸ Β. τύμπανον, ἀπὸ τοῦ καθέτου τοίχου μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς καμάρας.

Τὸ εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ βάθους τύμπανον διατηρεῖται ἄθικτον. Τοῦτο ἀποτελοῦν δύο ἐπάλληλοι στοῖχοι ὀρθογωνίων λίθων, μικροτέρων διαστάσεων ἢ αἱ λιθόπλινθοι τῶν τοίχων, καὶ ἐπιμελῶς ἐκτισμένων κατὰ τὸ αὐτὸ ἰσόδομον σύστημα. Μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρου ἐξ αὐτῶν καὶ τῆς κορυφῆς τῆς καμάρας ἔχει σφηνωθῇ πλακοειδὴς τριγωνικὸς σφηνόλιθος, ὁ ὁποῖος ἔσωθεν δὲν εἶναι ὁρατός. Ἄρα μᾶλλον συγκρατεῖ τοὺς λίθους τοῦ τυμπάνου στερρῶς εἰς τὰς θέσεις των παρὰ φράσσει κενόν (Πίν. 165 β).

Ἔξωθεν θεωρούμενοι οἱ λίθοι τῶν δόμων τῆς στενῆς ταύτης πλευρᾶς παρουσιάζουν βαθμιδωτὴν πρὸς τὴν κορυφὴν διάταξιν. Ἡ στέγη ἀποκτᾷ οὕτω οἱονεὶ μίαν τρίτην κεκλιμένην πλευράν, ἐν τῷ συνόλῳ της δὲ πυραμιδοειδῆ γενικῶς μορφήν, ἡ ὁποία σκοπὸν ἔχει νὰ διοχετεύῃ τὰς ὠθήσεις τοῦ ὑπερκειμένου χώματος τοῦ τύμβου πρὸς τὰς κατακορύφους παρειὰς τοῦ θαλάμου, τόσον τὰς πλευρικὰς ὅσον καὶ ἐκείνας τοῦ βάθους καὶ τῆς προσόψεως, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν πρόσοψιν οἱ λίθοι ἀποφράξεως τοῦ τυμπάνου εἶχον ἀνάλογον ἐκφορὰν πρὸς τὰ ἔσω.

Ἐσωτερικῶς ὅλας τὰς σωζομένας ἐπιφανείας τῶν τοίχων καὶ τῆς καμάρας καλύπτει παχὺ κονίαμα. Τὸ δάπεδον ἔφερε στρῶσιν ἐκ λιθαρίων καὶ χαλίκων.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὁ τάφος εὑρέθη πλήρης ὕδατος καὶ ἰλύος ἐκ τῆς παραρρεούσης ἀρδευτικῆς αὔλακος, ἡ ἀνόρυξις τῆς ὁποίας προεκάλεσε καὶ τὴν μερικὴν καταστροφὴν τοῦ μνημείου. Οὕτω ὁ σκελετὸς (γυναικὸς πιθανώτατα) εὑρέθη ἐν διαλύσει, ὁπωσδήποτε ὅμως εἰς τὴν ἀρχικὴν περίπου θέσιν του, ὡς καὶ τὰ περισσότερα τῶν κτερισμάτων.

Παρὰ τὸ κρανίον, τὸ ὁποῖον ἔκειτο κατὰ τὴν Ν. πλευράν, τὴν τοῦ βάθους, συνελέγησαν πλῆρες χαλκοῦν πτυκτὸν κάτοπτρον (Πίν. 163 γ), αἱ λαβαὶ καὶ ἡ βάσις χαλκῆς ὑδρίας, τῆς ὁποίας εἶχον διαλυθῇ τὰ ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος τοιχώματα, τὰ σκέλη σιδηρᾶς ψαλίδος, δύο ἐπιμήκη σιδηρᾶ πεπλατυσμένα στελέχη καὶ ἕτερα τρία λίαν ὠξειδωμένα μικρὰ τεμάχια σιδηρῶν ἀντικειμένων. Ἐπὶ πάντων τῶν σιδηρῶν ἀντικειμένων διετηροῦντο ἴχνη ξύλου, προφανῶς ὑπολείμματα ἐκ τῆς ξυλίνης νεκρικῆς κλίνης ἢ σαρκοφάγου. Ὀλίγον ἀνατολικώτερον συνελέγη πηλίνη ἀκεραία τριφυλλόστομος οἰνοχοΐσκη, ἐνῷ κατὰ τὸ κέντρον τοῦ θαλάμου περίπου εὑρέθησαν ὄωτον σκυφίδιον, λύχνος εἰς τεμάχια, δύο ἀκέραια ἀτρακτοειδῆ μυροδοχεῖα καὶ θραύσματα τρίτου (Πίν. 163 β). Κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου εὑρέθη πρόχους μετὰ διπλῶν λαβῶν (Πίν. 163 δ), ἐνῷ τὰ τεμάχια ὀξυπυθμένου ἀμφορέως συνελέγησαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ δαπέδου ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς ἰλύος.

Ἀξιολογώτατον εὕρημα, τὸ κάτοπτρον, διετηρήθη πλῆρες, πλὴν τοῦ ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος ἀναγλύφου θέματος, τὸ ὁποῖον ἐκόσμει τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ καλύμματος καὶ τοῦ ὁποίου ἐσώθησαν τμήματα μόνον. Ἐπρόκειτο περὶ συνθέσεως μορφῶν Σατύρου καὶ Νύμφης καθημένων ἐπὶ βράχου. Εἰς θαυμασίαν κατάστασιν διετηρήθη ἀντιθέτως ἡ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐγχάρακτος παράστασις τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δίσκου, ἀναφερομένη ἐπίσης εἰς τὸν διονυσιακὸν κύκλον. Ἡ σύνθεσις ἐδῶ εἶναι τρίμορφος, μὲ καθημένην ἀνδρικὴν μορφὴν εἰς τὸ κέντρον καὶ ἀνὰ μίαν ἱσταμένην γυναικείαν ἑκατέρωθεν (Πίν. 163 γ)· ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου ἔχει ἀναγραφῆ τὸ ὄνομα ἑκάστης μορφῆς:

ΟΠΩΡΑ ΘΙΑΣΟΣ ΚΩΜΩΙΔΙΑ

Προϊὸν ἐργαστηρίου τῆς περιοχῆς τοῦ Τάραντος, μεταγενέστερον τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., τὸ κάτοπτρον εἶναι κατὰ μίαν πεντηκονταετίαν περίπου παλαιότερον τῶν πηλίνων κτερισμάτων τοῦ τάφου, οἱ χρόνοι τοῦ ὁποίου τοποθετοῦνται κατὰ ταῦτα ἐντὸς τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Θέατρον Ἤλιδος

Σημ. τ. Συντ. Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀρχαίου θεάτρου Ἤλιδος ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Γιαλούρη βλ. Τὸ Ἔργον 1972, σ. 84 κ.ἑ.

Καλύβια Ἠλιδος

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1972, ἐξ ἀφορμῆς διανοίξεως χάνδακος διὰ τὴν ἄρδευσιν τῶν ἀγρῶν τῆς κοινότητος Καλυβίων Ἠλιδος ἐκ τοῦ φράγματος τοῦ Πηνειοῦ, ἠρευνήθη ὁμὰς ἑλληνιστικῶν τάφων, ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τμῆμα τοῦ χάνδακος, μήκ. 12 μ., εὑρισκόμενον εἰς ἀπόστασιν 500 μ. πρὸς Ν. τοῦ χωρίου. Οἱ τάφοι (Σχέδ. 3) ἦσαν δύο εἰδῶν: Κεραμοσκεπεῖς καλυβῖται (οἱ I καὶ IV) καὶ κτιστοὶ δι' ὀπτοπλίνθων (οἱ II, III, V)[1]. Ἐξ αὐτῶν οἱ I, II καὶ III εἶχον ἄξονα γενικῶς ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., ἐνῷ οἱ IV καὶ V ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. Ἰσχυρὰν διατάραξιν ἐκ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως εἶχον ὑποστῆ οἱ τάφοι I III καὶ IV· οἱ II καὶ V, διαφυγόντες τὴν καταστροφήν, ἀνεσκάφησαν κανονικῶς. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κτερισμάτων εἰς τοὺς τάφους III, IV καὶ V συνάγεται ὅτι ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. μέχρι τῶν ἀρχῶν τοὐλάχιστον τῆς Ρωμαιοκρατίας. Ἡ κεραμεικὴ τῶν ἀνωτέρω τριῶν τάφων δεικνύει, ὅτι ὁ καλυβίτης IV εἶναι νεώτερος τῶν δύο κτιστῶν III καὶ V. Καὶ ἐπειδὴ ὁ IV ἐχρησιμοποίησεν ἐν μέρει, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τοιχάριον ἐξ ὀπτοπλίνθων, προφανῶς ὑπόλειμμα παλαιοτέρου τάφου τοῦ τύπου τῶν III καὶ V, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ κτιστοὶ τάφοι δηλοῦν τὴν παλαιοτέραν χρῆσιν τοῦ χώρου καὶ οἱ καλυβῖται τὴν νεωτέραν.

Τάφος I: Σωζ. μῆκ. 1.10, πλ. 0.40 μ. Ἀνευρέθησαν ὑπολείμματα σκελετοῦ ἄνευ κτερισμάτων.

Τάφος II (Πίν. 166 α - β): Διαστάσεις ἐξωτερικῶς 2.45 × 1.25 καὶ ἐσωτερικῶς 1.95 × 0.68 × 0.50 μ. Διὰ τὴν κατασκευήν του ἐχρησιμοποιήθησαν κυρίως ὀπτόπλινθοι εἰς ἐπαλλήλους σειράς, ἀλλὰ καὶ λίθοι σποραδικῶς. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο ὑπὸ τριῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν, προερχομένων πιθανώτατα ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς ἀρχαίας Ἠλιδος, ἡμικυλινδρικοῦ σχήματος, μὲ ταινίαν κατὰ τὴν μίαν πλευράν (Πίν. 166 ε). Ἕκαστον τούτων ἔχει μῆκ. 1.38, πλ. 0.50 καὶ μέγ. ὕψ. 0.25 μ. Δύο σκελετοὶ χωρὶς κτερίσματα ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου, ἀνήκοντες εἰς νεκρούς, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀποτεθῆ ἐνηγκαλισμένοι: τὰ μέτωπα τῶν κρανίων ἐφήπτοντο, ἐνῷ οἱ πόδες καὶ αἱ χεῖρες συνεπλέκοντο.

Τάφος III: Τούτου διετηρεῖτο μόνον ἡ ΒΑ. γωνία. Αἱ ἐξ ὀπτοπλίνθων πλευραὶ ἔφερον ἐσωτερικῶς κονίαμα. Ἀνευρέθησαν λύχνος καὶ ἄωτον σκυφίδιον (Πίν. 167 α), ὡς καὶ μικρότατον τεμάχιον χρυσοῦ ἐλάσματος. Ὁ λύχνος, ἐκ κιτρινερύθρου πηλοῦ μὲ ἴχνη μελανοῦ γανώματος, ἔχει ὕψος 0.033, μῆκος 0.08 μ. καὶ ἀνήκει εἰς τὸν τύπον 43 D τῆς Ἀγορᾶς (Agora IV, σ. 137, ἀριθ. 554 καὶ 555, πίν. 21 καὶ 46), ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 3ου καὶ τὸ α' ἥμισυ τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.[2]. Τὸ σκυφίδιον, τοῦ τύπου τοῦ συστελλομένου πρὸς τὰ ἔσω χείλους[3], ἐκ τοῦ ἰδίου πηλοῦ μὲ ἴχνη ἐπίσης μελανοῦ γανώματος, ἀπετελέσθη ἐξ ὀστράκων καὶ ἔχει ὕψ. 0.038, διάμ. χείλους 0.055 καὶ διάμ. βάσεως 0.034 μ.

Τάφος IV: Κατεστράφη κατὰ τὸ ἓν τρίτον περίπου ἀπὸ τὸν μηχανικὸν ἐκσκαφέα. Τὸ διατηρηθὲν μῆκος του ἔφθανε τὸ 1.62 μ., τὸ δὲ πλάτος του κατὰ τὴν βάσιν τῶν κεραμίδων ἦτο 0.80 μ. Ὡς ἤδη εἴπομεν αἱ κεραμίδες τῆς Α. πλευρᾶς ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοιχαρίου ἐξ ὀπτοπλίνθων (βλ. τομὴν Α - Α', Σχέδ. 3). Ὁ τάφος εἶχε κατασκευασθῆ κατὰ τὸν συνήθη τρόπον. Ἐγκαρσίως τοποθετημέναι κεραμίδες ὥριζον τὰ δύο ἄκρα, ὑπεράνω δὲ τῆς κορυφῆς τῶν πλευρῶν εἶχον τοποθετηθῆ ἀσυμμέτρως τεμάχια κεραμίδων. Τοῦ σκελετοῦ ἀνευρέθη ἄθικτον τὸ κάτω ἥμισυ ἀπὸ τῆς λεκάνης· τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα του ἦτο εἰς τὸ καταστραφὲν τμῆμα τοῦ τάφου, ὅπου ἀνευρέθησαν μόνον θραύσματα τοῦ κρανίου, ὄστρακα, ὡς καὶ σιδηροῦν μαχαιρίδιον. Παρὰ τὴν λεκάνην ἀνευρέθη ἀβαφὲς unguentarium[4], ὕψ. 0.085 καὶ μεγ. διαμ. κοιλίας 0.05 μ., ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ ἀβαφὲς ἄωτον σκυφίδιον (Πίν. 167 ε), ὕψ. 0.035, διαμ. χείλους 0.056 καὶ διαμ. βάσεως 0.03 μ., παρὰ δὲ τὸ ἀριστερὸν γόνατον βάσις ἑτέρου σκυφιδίου, ἅπαντα ἐκ πηλοῦ ἐρυθρωποῦ.

Τάφος V: Πρόκειται περὶ τοῦ καλύτερον διατηρηθέντος καὶ τοῦ πλουσιωτέρου εἰς εὑρήματα

1. Πλινθόκτιστοι ἑλληνιστικοὶ τάφοι εἶναι συνηθεῖς εἰς τὰ νεκροταφεῖα τῆς ἀρχαίας Ἠλιδος· βλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 153 καὶ Πίν. 149 γ - δ (Γ. Α. Παπαθανασόπουλος).

2. Ὡς πρὸς τὸ γωνιῶδες σχῆμα του ὁ λύχνος μας πλησιάζει περισσότερον τὸν ἀριθ. 555 τῆς Ἀγορᾶς. Πρβλ. ἐπίσης Μ. Ἀνδρονίκου, Ἑλληνιστικὸς τάφος Βεροίας, ΑΕ 1955, εἰκ. 8, ἀριθ. 1 καὶ 4.

3. Μ. Ἀνδρόνικος, ἔ.ἀ., σ. 36 - 37, εἰκ. 17, ἄνω δεξιά.

4. Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ unguentarium μὲ τὸ σφαιρικὸν σῶμα χρονολογεῖ τὸν τάφον τοὐλάχιστον εἰς τὸν 1ον π.Χ. αἰ. Πρόκειται περὶ «μορφῆς βιζαντινοῦ κανίου» (Ἀνδρόνικος, ἔ.ἀ., σ. 36 καὶ εἰκ. 23, 2). Ὁ τύπος θεωρεῖται ὡς νεώτερος τῶν ὑστερωτέρων ἀτρακτοσχήμων. Βλ. ἐπίσης Ph. Bruneau, Tombes d'Argos, BCH 94 (1970), σ.481, ὅπου ὁ τύπος αὐτὸς χρονολογεῖται εἰς τοὺς 1ον π.Χ. - 1ον μ.Χ. αἰ.· πρβλ. ἐπίσης B. Schlörb - Vierneisel, Eridanos Nekropole, AM 81 (1966), σ. 110 καὶ πίν. 62, 4, καθὼς καὶ C. G. Boulter, Graves in Lenormant Street, Athens, Hesperia 32 (1963), πίν. 46 καὶ σ. 128 (Μ 5).

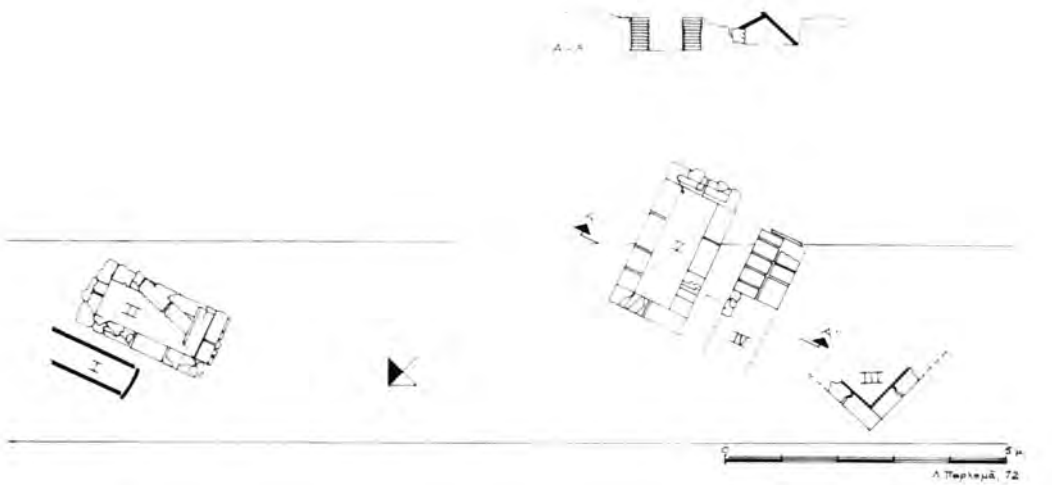
τάφου. Ἦτο ἐκτισμένος ἐξ ἐπιμήκων ὀπτοπλίνθων, διαστ. 0.62 × 0.32 μ., εἰς ἐπαλλήλους σειράς (Π ί ν. 166 γ - δ), ἔφερε δὲ καὶ οὗτος ἐπίχρισμα ἐσωτερικῶς ἐξ ἐρυθροῦ κονιάματος. Αἱ διαστάσεις του ἦσαν ἐξωτερικῶς 2.60 × 1.35 καὶ ἐσωτερικῶς 1.90 × 0.68 × 0.62 μ. Δὲν ἀνευρέθησαν καλυπτήριοι πλάκες. Κατὰ τὴν ΝΔ. στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου ἀνευρέθη εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τῶν χειλέων του σωρὸς ὀστῶν μετὰ κρανίου. Εἰς τὴν θέσιν των ἀνευρέθησαν δύο σκελετοί, ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον, καὶ τὰ ἀκόλουθα κτερίσματα:

(1) Πρόχους μὲ διπλᾶς καθέτους λαβάς[5] ἐκ κιτρινοφαίου πηλοῦ μὲ ἴχνη μελανοῦ γανώματος.

(4) Σκυφίδιον ἄωτον (Π ί ν. 167 γ) μετὰ ἐπιπέδου πρὸς τὰ ἔσω χείλους, ὕψ. 0.036, διαμ. βάσεως 0.031, διαμ. χείλους 0.08 μ., ἐκ κιτρινερύθρου πηλοῦ μὲ ὑπολείμματα μελανοῦ γανώματος.

(5) Κυάθιον (Π ί ν. 167 γ), ἐλλιπὲς τὴν λαβήν, ὕψ. 0.045, διαμ. βάσεως 0.04, διαμ. χείλους 0.054 μ., ἐκ κιτρινωποῦ πηλοῦ μὲ ἴχνη μελανοῦ γανώματος.

(6) Λύχνος[7] (Π ί ν. 167 γ), μετὰ κεντρικοῦ αὐλοῦ, ὕψ. 0.029 - 0.032 καὶ διαμ. βάσεως 0.039

Σχέδ. 3. Καλύβια Ἠλίδος. Κάτοψις ἀνασκαφέντων τάφων καὶ τομὴ Α - Α΄

(Π ί ν. 167 β), ὕψ. 0.175, διαμ. βάσεως 0.06 καὶ μεγ. διαμ. κοιλίας 0.182 μ., ἐκ πηλοῦ κιτρινωποῦ, ἄνευ γανώματος.

(2) Πινάκιον (Π ί ν. 167 β), ὕψ. 0.03, διαμ. χείλους 0.165 καὶ διαμ. βάσεως 0.06 μ., ἐκ πηλοῦ ἐρυθρωποῦ μεθ' ὁμοιοχρώμου ἐπιχρίσματος. Συνεκολλήθη καὶ συνεπληρώθη.

(3) Unguentarium[6] (Π ί ν. 167 β), ἀτρακτόσχημον, ὕψ. 0.155, μεγ. διαμ. κοιλίας 0.034, διαμ. βάσεως 0.018 καὶ διαμ. χείλους 0.024 μ., μ., ἐκ κιτρινερύθρου πηλοῦ μὲ ἴχνη μελανοῦ γανώματος.

(7) Σκυφίδιον ἄωτον (Π ί ν. 167 γ), μὲ χεῖλος περισσότερον ἐπίπεδον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4, ὕψ. 0.038, διαμ. χείλους 0.055 καὶ διαμ. βάσεως 0.035 μ., ἐκ κιτρινερύθρου πηλοῦ μετὰ μελανοῦ γανώματος.

(8) Unguentarium σφαιρικόν, λίαν ἐφθαρμένον καὶ ἐλλιπές, σωζ. ὕψ. 0.058 μ., ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ.

(9) Χαλκῆ βάσις, ὕψ. 0.02 καὶ διαμ. 0.045 μ.

(10) Ὑάλινον bowl[8], σωζόμενον κατὰ τὸ ἥ-

5. Ἡ οἰνοχόη τοῦ ταφου V μὲ τὸ ἰσχυρῶς γωνιώδες σχῆμα τῆς κοιλίας ἀνήκει εἰς τύπον περισσότερον προχωρημένον ἐκείνου τῆς ὑπ' ἀριθ. 174 τῆς Ἀγορᾶς, ἡ ὁποία χρονολογεῖται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Βλ. Agora XII, 1, σ. 248 καὶ XII, 2, πίν. 9· περὶ τοῦ τύπου γενικώτερον βλ. σ. 67 - 68.

6. Πρβλ. Ph. Bruneau, ἔ.ἀ., εἰκ. 68, σ. 463 καὶ εἰκ. 210, σ. 516, ἀριθ. 58.8 καὶ 58.10. Ἀμφότερα χρονολογοῦνται εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.

7. Ὁ λύχνος ἀνήκει εἰς τὸν τύπον 27C τῆς Ἀγορᾶς, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 3ου π.Χ. καὶ συνεχίζεται καὶ κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰ. (Agora IV, ἀριθ. 385, πίν. 13, 40). Ἐπίσης, H. A. Thompson, Two Centuries of Hellenistic Pottery, Hesperia 3 (1934), E 87, εἰκ. 98, σ. 411.

8. Πρβλ. Gl. Davison - Weinberg, Hellenistic Vessels,

μισυ, ὕψ. 0.07 καὶ διαμ. χείλους 0.115 μ., ἐκ λευκοκιτρίνης ὑάλου μὲ τέσσαρας ραβδώσεις ὁριζοντίους πλησίον τοῦ χείλους (Πίν. 167 στ).

(11) Τεμάχια σιδηρῶν στλεγγίδων καὶ σιδηρᾶ στεφάνη, διαμ. 0.15 μ. (Πίν. 167 δ).

ΜΑΝΑ ΠΑΡΑΜΑ

*

INVESTIGATIONS AT BASSAI AND PERIVOLIA

Bassai

Work began at the site on July 8 and continued until September 4. A total of 32 days were spent in the field. Between July 25 and July 28 work was conducted at Perivolia (see report below).

The staff consisted of Frederick Cooper, Director, Nancy Cooper, assistant, and Linnea Wren, a graduate student at the University of Minnesota and her husband, David Wren. The work at Bassai as a continuation of the project begun in 1969: the systematic drawing, measurement, photographing and cataloguing of all fallen blocks and fragments from the temple of Apollo. The blocks on the east and north sides were completed in 1970 and 1971. (A brief report appears in the *American Journal of Archaeology*, spring 1972). Stones next to the temple and along the west and south sides were identified and catalogued this year. Those stones in outlying terraces to the south and west are yet to be catalogued. This year about 900 stones and marble fragments were inventoried as compared with about 600 items for each of the previous two summers.

A review of the catalogue to date shows that much of the superstructure of the temple of Apollo is extant, but mostly in fragmented form. Especially valuable are the blocks from the upperparts of the temple. The construction of the ceilings, interior frieze and roof was particularly intricate and ornate.

Previously unknown pieces of the architrave and backers for the interior frieze were uncovered. This new information will make a valuable contribution to the persistent and vexing problem of the arrangement of frieze slabs in the British Museum.

Hesperia 30 (1961), εἰκ. 2C καὶ 2E, σ. 385 καὶ πίν. 92 D καὶ 92 E.

Marble fragments from the roof will permit a detailed analysis of the design and technique used in the construction of the roof. This study (undertaken by Nancy Cooper) also has shown that there were no lateral simas. However, fragments from three different sets of raking simas are extant (two decorated and one plain). So far, we have not surmised an explanation for the existence of three sets of raking simas.

This year we discovered that the ceilings of the temple were adorned by seven different styles of coffers: two are carved in limestone, five are carved in marble. The original disposition of the seven types of coffers throughout the temple can be decided once I have completed an analysis of mouldings and fascia on stones from the epikranitis.

Additionally, a fragment of marble with a crowning moulding, which was discovered to the northwest of the temple, proved to be a part of the abacus to the Corinthian capital, drawn by Haller van Hallerstein but subsequently lost. Other fragments of the same abacus are preserved in the apotheke.

30 masons marks were found this year on a variety of block types. This number is in addition to the 19 catalogued in previous years and those perhaps to be located in the future. Their appearance on the same parts of coffer blocks and roof tiles and elsewhere could develop into interesting conclusions as to their general purpose and use at Bassai and in the Classical Period.

Still left to be catalogued are the blocks lying to the south and west of the temple on lower terraces. Completion of this project will require at least one more season. Afterwards, my plans are to publish the results in a detailed study of the temple. I shall also submit to the Archaeological Service of Greece a photocopy of the catalogue.

Perivolia

Fieldwork at Perivolia was limited in scope and required four days to complete according to the terms of my permit. A topographic survey was made of the area surrounding the ruins: 400 meters, north to south and 150 meters, east to west. In addition, a large scale plan (1:25) was made showing the disposition of ancient blocks as they appear on the surface. However, most of the ancient

blocks are obscured by an overlay of small, loose stones and a low but thick cover of *akladia*. The work was carried out under my direction, Nancy Cooper kept field notes, Linnea Wren and David Wren acted as rodmen for the elevations. Tom Boyd, a graduate student at Indiana University, executed the ink-line tracing. Without cleaning very little more than the following information can be ascertained.

The remains lie adjacent to the Bassai-Perivolia-Kato Phigalia road and opposite a small hill with a memorial to a battle of World War II. The structure is constructed of local limestone. Orthostates of the north wall remain standing for a length of 7 meters. The presence of Doric frieze blocks and column drums suggest a temple of the Doric order. The dimensions of a preserved corner block with triglyph and metope (1.08 m. by 0.69 m.) indicate a width of about 6.9 meters (if the building is distyle in antis). The length of the building is about 14 to 15 meters, judging by the east-west length of the area of ruins. The temple is oriented S69-15E or, in other words, 20°45′ south of due east. A fragment of a coffer block or wall panel (0.37 m. by 0.39 m. by 0.16 m.) and decorated with palmettes was discovered lying loose and face upwards among a row of stones alongside the road. The block was removed to the apotheke at Phigalia for safekeeping by the guard D. Zangos.

The evidence for a date of late fourth century B.C. or third century B.C. is based on the style of decoration of the aforementioned coffer or wall block, raised decorated panels on a stylobate block, a base moulding for a wall (interior or exterior), the profile and dimensions of the frieze course.

The building, if a temple, was part of a larger sanctuary. A conduit constructed with oblong limestone blocks slopes for more than 110 meters down the flanking hill. It appears to end near a long wall which is parallel and approximately 15 meters to the north of the cella wall.

The work undertaken at Perivolia this summer is a preliminary and a necessary step for a more extensive investigation. I would hope to receive permission to continue a study of this very interesting and provocative site.

FR. A. COOPER

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 συνεχίσθη εἰς Πάτρας ἡ διενέργεια σωστικῶν ἀνασκαφῶν εἰς τοὺς ὑπὸ οἰκοδόμησιν χώρους τῆς πόλεως καὶ ἡ ἐργασία διὰ τὴν νέαν ἔκθεσιν τῶν ἀγγείων καὶ τῶν μικροαντικειμένων τοῦ Μουσείου. Τῆς Ἐφορείας προΐστατο μέχρι καὶ τοῦ Αὐγούστου ὁ κ. Φ. Μ. Πέτσας. Εἰς τὰς ἐργασίας ἐβοήθησαν ἡ δ. Τιτίκα Παπαζαφείρη καὶ οἱ κκ. Π. Κουραχάνης καὶ Μ. Πετρόπουλος.

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Εἰς τὸ **Μουσεῖον Πατρῶν** συνεχίσθη ἡ τακτοποίησις καὶ ἡ ἔκθεσις τῶν ἀγγείων καὶ τῶν ἔργων μικροτεχνίας εἰς τὰς δύο αἰθούσας τοῦ ὀρόφου. Ἐξετέθησαν εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν ΜΕ ἀγγεῖα, τὰ μυκηναϊκὰ ἐκ τῆς Δύμης καὶ τὰ εὑρήματα τῶν μυκηναϊκῶν νεκροταφείων ἐκ διαφόρων τόπων τῆς Ἀχαΐας. Εἰς τὴν δευτέραν αἴθουσαν συνεχίσθη ἡ ἔκθεσις μυκηναϊκῶν ἀγγείων καὶ μικροαντικειμένων, ὡς καὶ τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων τῆς Ἀχαΐας. Προσωρινῶς ἔλαβον θέσιν ἀντικείμενα τῆς Ἑλληνιστικῆς καὶ Ἑλληνορρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

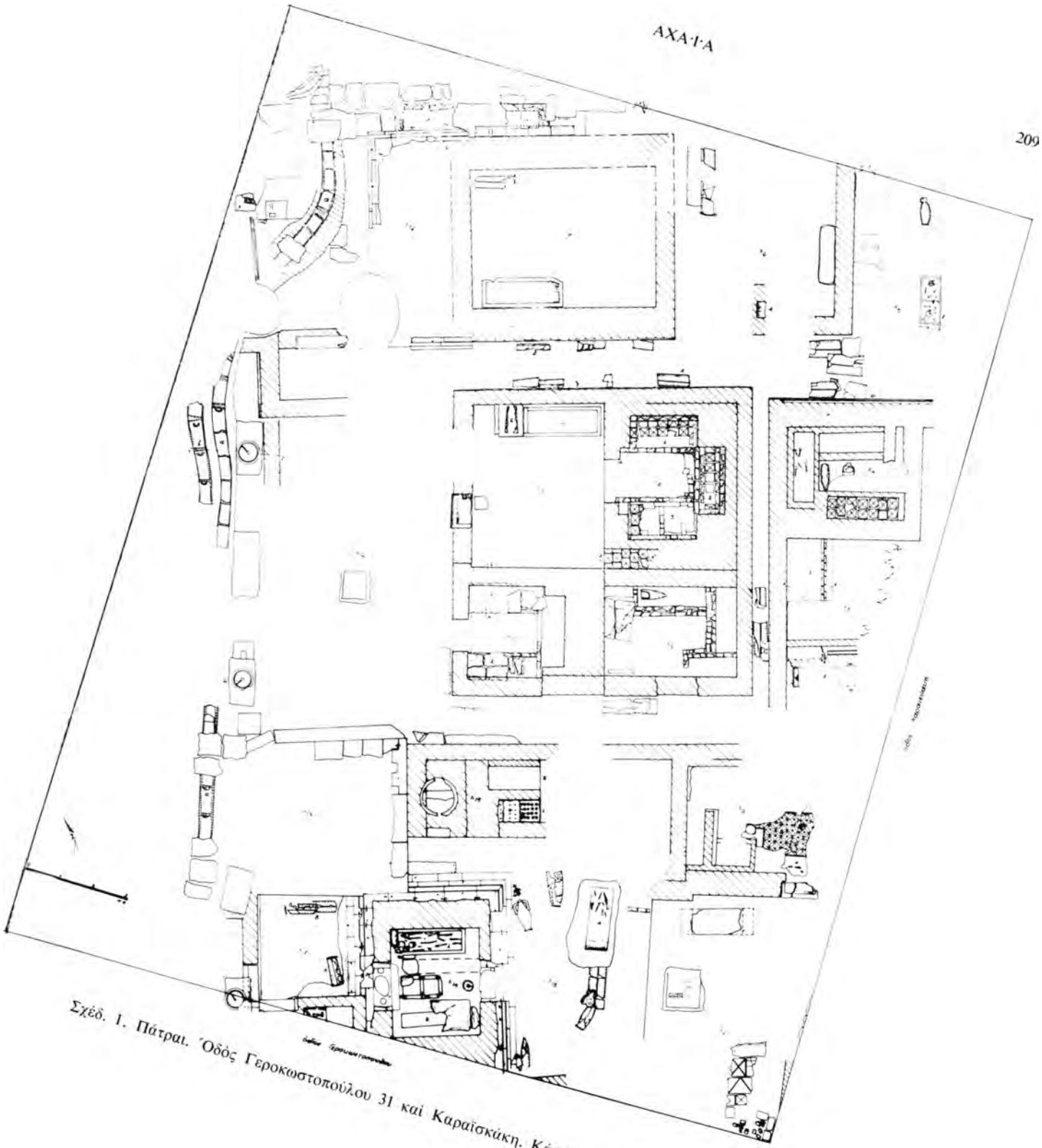
Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου 31 καὶ Καραϊσκάκη

Εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν ἠλθεν εἰς φῶς τμῆμα νεκροταφείου Ρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 1· Πίν. 168 α). Κατὰ μῆκος τοῦ Δ. μέρους τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη στυλοβάτης, τοῦ ὁποίου σώζονται κατὰ χώραν τρεῖς λιθόπλινθοι ἐπὶ δὲ τῶν δύο ἀκραίων βάσεις ἰωνικῶν κιόνων (Πίν. 168 α - β). Ἡ θεμελίωσις τοῦ στυλοβάτου εἶναι ἐκ πλινθοδομῆς καὶ εἰς ἓν σημεῖον ἔχει χρησιμοποιηθῆ λιθίνη βάσις φέρουσα τόρμον (Πίν. 169 α). Πρὸ τοῦ στυλοβάτου διέρχεται ἀγωγὸς μὲ κτιστὰ τοιχώματα καὶ πυθμένα ἐστρωμένον διὰ κεραμίδων. Κατὰ τὸ Β. μέρος τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη ταφικὸν διαμέρισμα μὲ λιθίνην σαρκοφάγον ἐντὸς αὐτοῦ. Κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν ὑπάρχει βάθρον κτιστὸν μὲ ἐπένδυσιν λιθίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι περιέβαλλον τὸ ἐσωτερικὸν γέμισμα καὶ ἐπάτουν ἐπὶ τοιχοβάτου ἐκ δύο σειρῶν λιθοπλίνθων ἐκ λίθου Ἀστακοῦ. Ἐκ τούτων ἡ ἀνωτέρα ἔχει λοξὴν κατατομήν (Πίν. 169 β).

Πρὸς Ν. τοῦ ταφικοῦ τούτου κτίσματος ὑπάρχει μέγας τετράγωνος περίβολος, διηρημένος ἐσωτερικῶς εἰς τέσσαρας θαλάμους (Πίν. 169 γ, ἄνω). Εἰς τὸν ΒΔ. θάλαμον ὑπῆρχε μόνον μία ἐκ πωρίνων πλακῶν σαρκοφάγος καὶ παρὰ τὴν στενὴν Δ. πλευρὰν της τάφος κεραμοσκεπὴς ἐπὶ κτιστοῦ βάθρου. Εἰς τὸν ΒΑ. ὡς καὶ εἰς τὸν ΝΔ. θάλαμον ὑπῆρχον τρεῖς κτιστοὶ λακκοειδεῖς τάφοι εἰς σχῆμα Π διατεταγμένοι. Ἕκαστος τάφος ἔφερε θολωτὴν στέγασιν (Πίν. 170 γ). Ὑπὲρ τὰ « ἀρκοσόλια » ταῦτα ἐσχηματίζετο διὰ προσθέτου σειρᾶς κεραμίδων ἰδιαίτερον τόξον (Πίν. 171 α). Τὸν κεντρικὸν χῶρον τῶν διαμερισμάτων ἐστέγαζε κατὰ τὰ φαινόμενα θόλος. Εἰς τὸ ΝΔ. διαμέρισμα ὁ πυθμὴν τῶν τάφων ἦτο ἐστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν, ἐκαλύπτετο δὲ διὰ λιθίνων. Εἰς τὸν Ν. τάφον ὑπῆρχον τρία κρανία καὶ ὑάλινον σκεῦος μὲ ὀστᾶ, εἰς τὸν Β. δύο κρανία. Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τάφων ἔφερε κονιάματα. Παρὰ τὸν Ν. τοῖχον τοῦ ΒΑ. θαλάμου ὑπάρχει κλῖμαξ μὲ ἓξ βαθμίδας διὰ τὴν ἄνοδον προφανῶς εἰς ὄροφον ἢ δῶμα τοῦ θαλάμου (Πίν. 170 α). Εἰς τὸ ΝΑ. διαμέρισμα ὑπῆρχε πωρίνη σαρκοφάγος καὶ τρεῖς κτιστοὶ διὰ κεραμίδων τάφοι (Πίν. 170 β).

Ἄλλο τετράγωνον συγκρότημα ταφικῶν διαμερισμάτων εὑρέθη ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ ἀνωτέρω καὶ ἀπεκαλύφθη ἐν μέρει, διότι συνεχίζεται ὑπὸ τὴν ὁδὸν Καραϊσκάκη (Πίν. 168 α δεξιά, 169 γ κάτω, 171 γ). Στενὸς διάδρομος χωρίζει τὰ δύο συγκροτήματα (Πίν. 170 δ). Ἡ Β. πρόσοψις φέρει κάτω κυμάτιον ἐκ κεραμίδων καὶ τοιχοδομίαν κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα (Πίν. 171 β). Εἰς τὸ ΒΔ. διαμέρισμα ὑπῆρχον τρεῖς κτιστοὶ τάφοι (Πίν. 171 δ). Ὁ παρακείμενος πρὸς Ν. χῶρος περιεῖχε δύο κτιστοὺς τάφους: ὁ εἷς ἔφερε δικλινῆ ἐκ κεραμίδων στέγασιν, ὁ ἄλλος καμαρωτήν, ἐπίσης διὰ κεραμίδων, κάλυψιν. Ἐντὸς τοῦ πρώτου τάφου ὑπῆρχον μετὰ τῶν ὀστῶν λύχνοι, ὑάλινα δακρυδόχα ἀγγεῖα καὶ σκύφος τοῦ Β' μ.Χ. αἰ. (ἀριθ. Εὑρ. 1582 - 1591· Πίν. 172 α - γ) (πρβλ. Agora VII, πίν. 5, 9).

Εἰς τὸ Ν. μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἠλθεν ἐπίσης εἰς φῶς λιθόκτιστος τετραγωνικὸς ταφικὸς θάλαμος ἐπὶ βαθμιδωτοῦ λιθίνου βάθρου, φέροντος κυματιοφόρον κορωνίδα (Πίν. 173 β). Τὸ διαμέρισμα τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον εἰσήρχοντο διὰ θύρας (σώζεται κατὰ χώραν τὸ κατώφλιον) (Πίν. 173 γ) περιεῖχε δύο κτιστοὺς τάφους, ἀνὰ ἕνα εἰς ἑκάστην πλευρὰν καὶ εἰς τὸ μέσον δύο κτιστοὺς τετραγωνικοὺς λάκκους. Σκελετοὶ εὑρέθησαν εἰς τὸν ἕτερον τῶν τάφων. Ἐξωτερικῶς αὐτοῦ παρὰ τὸ κρηπίδωμα εὑρέθη λιθίνη συμπαγὴς λουτροφόρος, προφανῶς ταφικὸν σῆμα (Πίν. 173 α). Ἀμέσως πρὸς Δ. τοῦ ἀνωτέρω ταφικοῦ θαλάμου ὑπάρχουν δύο συνεχόμενοι κτιστοὶ τάφοι (Πίν. 172 δ).

Σχέδ. 1. Πάτραι. Όδός Γεροκωστοπούλου 31 καί Καραϊσκάκη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Τοῦ ἑνὸς ὁ πυθμὴν καλύπτεται ὑπὸ λιθίνων πλακῶν φερουσῶν εἰς κανονικὰς σειρὰς τρύματα, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ εἰς σταυροειδῆ διάταξιν (Π ί ν. 173 δ). Οἱ δύο οὗτοι τάφοι εἶναι χριστιανικοί (πρβλ. Ὀρλάνδος, Ἀρχεῖον 7 (1951), σ. 45 εἰκ. 38).

Τὸ Ν. συγκρότημα περιλαμβάνει καὶ χῶρον σώζοντα ἕνα κτιστὸν τάφον καὶ ὑπόλοιπον ψηφιδωτοῦ δαπέδου (Π ί ν. 173 ε). Πρὸς Δ. τοῦ στυλοβάτου καὶ 1.50 μ. βαθύτερον, εὑρέθησαν τὰ θεμέλια ἐκ μεγάλων ἀσβεστολιθικῶν πλίνθων τριῶν κατασκευῶν ἐν σχήματι Π μὲ βραχέα τὰ κάθετα σκέλη (Π ί ν. 168 β, δεξιά). Πρόκειται περὶ λειψάνων παλαιοτέρων ταφικῶν κατασκευῶν. Στρῶσις λιθοπλίνθων εἰς τὸ αὐτὸ βάθος εὑρέθη καὶ ἀνατολικώτερον τῶν θεμελίων τούτων παρὰ τὸν ἐκεῖ ταφικὸν θάλαμον (Π ί ν. 169 β).

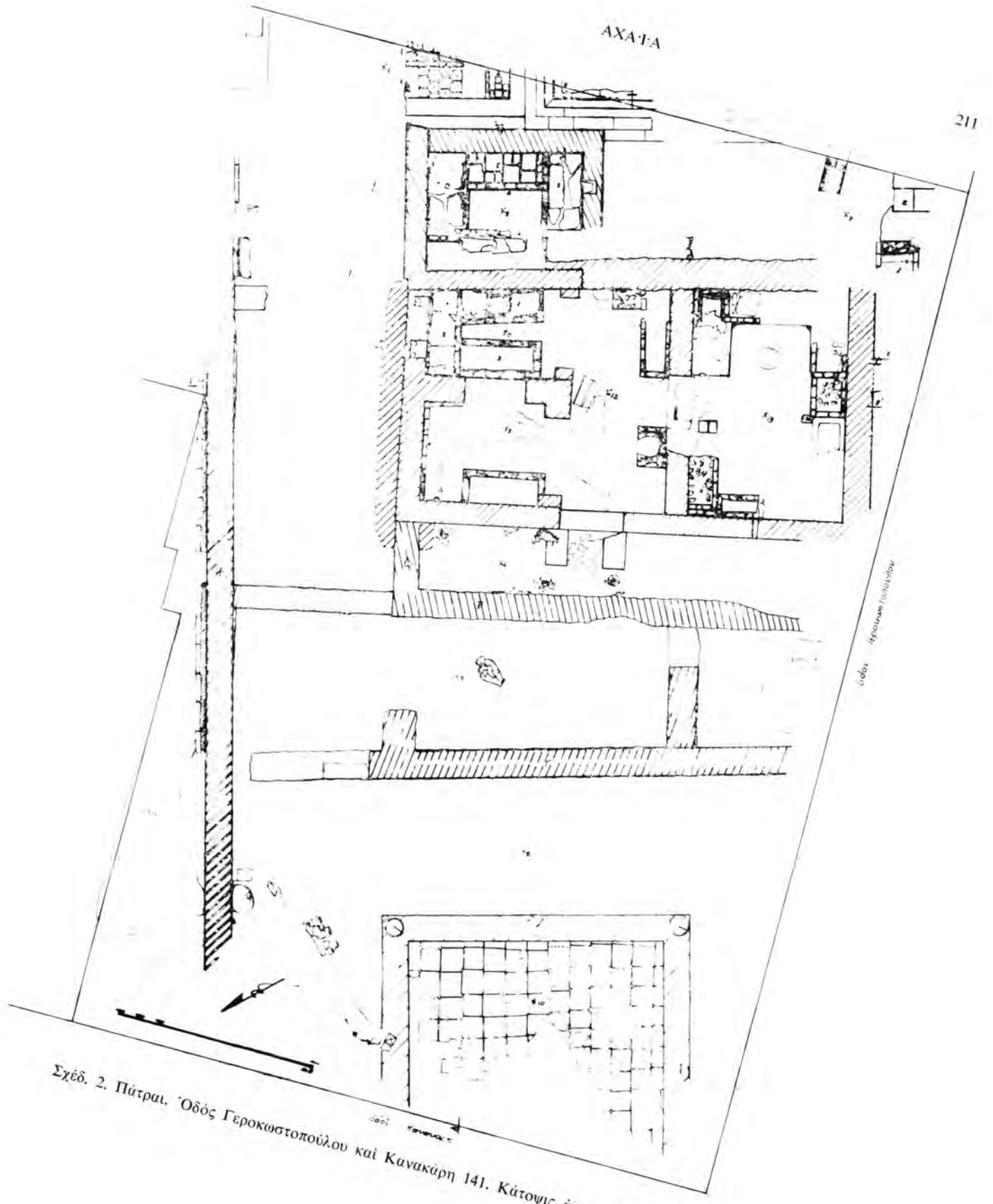
Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141

Πρὸς Δ. τοῦ προηγουμένου οἰκοπέδου, κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν, εὑρέθη ἡ συνέχεια τοῦ ἀνωτέρω νεκροταφείου (Σ χ έ δ. 2· Π ί ν. 174 β). Κατὰ τὸ Α. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη κρηπίδωμα ταφικοῦ θαλάμου, κειμένου ὑπὸ τὴν παρακειμένην οἰκίαν (Π ί ν. 175 β, δεξιά). Πρὸ αὐτοῦ εὑρέθη ταφικὸν διαμέρισμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπῆρχον τρεῖς κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι. Δύο τούτων περιεῖχον σκελετοὺς νεκρῶν (Σ χ έ δ. 3). Ὁ εἷς ἔδωσε τὰ κτερίσματα τοῦ Π ί ν. 176 β - δ (Ἀριθ. Εὐρ. 1424 - 1430), τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν Γ΄ μ.Χ. αἰ. (πρβλ. Agora VII, πίν. 15 κ.ἑ.).

Πρὸς Δ. τοῦ διαμερίσματος τούτου ὑπάρχει ἐπιμήκης χῶρος, περικλειόμενος ἐν σχήματι ὀρθογωνίῳ ὑπὸ τοίχου πλινθοκτίστου κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα (Π ί ν. 175 α). Ὁ χῶρος χωρίζεται διὰ τοίχου εἰς δύο τμήματα. Τὸ Β. τμῆμα ἦτο ὁ ταφικὸς περίβολος, ἐνῷ τὸ Ν. ἦτο, φαίνεται, προωρισμένον διὰ τὴν λατρείαν. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ταφικοῦ περιβόλου ὑπάρχει ταφικὸν διαμέρισμα περιέχον τρεῖς κτιστοὺς τάφους. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο συνεδέετο διὰ τοξωτοῦ ἀνοίγματος πρὸς ἕτερον παρακείμενον πρὸς Δ. Ἀμφότερα ἐστεγάζοντο διὰ θολωτῆς καμάρας. Ὁ πρῶτος θάλαμος ἔχει τρεῖς, κατὰ τὴν συνήθη ἐν σχήματι Π διάταξιν, τάφους (Π ί ν. 175 γ), ἔφερε δὲ ἐντὸς τοῦ Β. τοίχου δύο κόγχας, εἰς τὴν βάσιν τῶν ὁποίων (μόνην σωζομένην) ὑπῆρχον ἐνσωματωμένα εἰς τὸ τοίχωμα ἀγγεῖα, δύο εἰς τὴν μίαν, ἓν εἰς τὴν ἄλλην, διὰ νεκρικὰς προφανῶς προσφοράς (Π ί ν. 175 δ). Ἀνὰ δύο σκελετοὶ ὑπῆρχον εἰς τὸν Β. καὶ τὸν Δ. τάφον. Ὁ τρίτος τάφος τοῦ θαλάμου περιεῖχεν ὀστᾶ καὶ τὰ κτερίσματα τοῦ Π ί ν. 176 α, ε (Ἀριθ. Εὐρ. 1431 - 1434), τοῦ Β΄ - Γ΄ μ.Χ. αἰ. (βλ. Spitzer, Hesperia XI (1942), σ. 162 - 192). Ὁ δεύτερος θάλαμος εἶχε μίαν κτιστὴν διὰ πλίνθων σαρκοφάγον. Εἰς τὸν Β. τοῖχον ἔφερεν ἐπίσης κόγχην μὲ ἐντειχισμένα εἰς τὴν βάσιν της ἀγγεῖα (Π ί ν. 177 γ). Ὁ Β. καὶ ὁ Δ. τοῖχος εἶναι ἐκτισμένοι ἀμελῶς κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα. Ἀρχὴ τῆς γενέσεως τῆς καμάρας σώζεται εἰς τὸν Δ. τοῖχον τοῦ διαμερίσματος. Διὰ πρώτην φορὰν ἐδῶ καὶ εἰς τὸ προηγούμενον οἰκόπεδον διατηροῦνται εἰς τοιαύτην καλὴν κατάστασιν ταφικοὶ θάλαμοι τοῦ εἴδους (πρβλ. παρομοίους θαλάμους εἰς Φραγκονήσι παρὰ τὴν Ὀλυμπίαν, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 164, Πίν. 119 α).

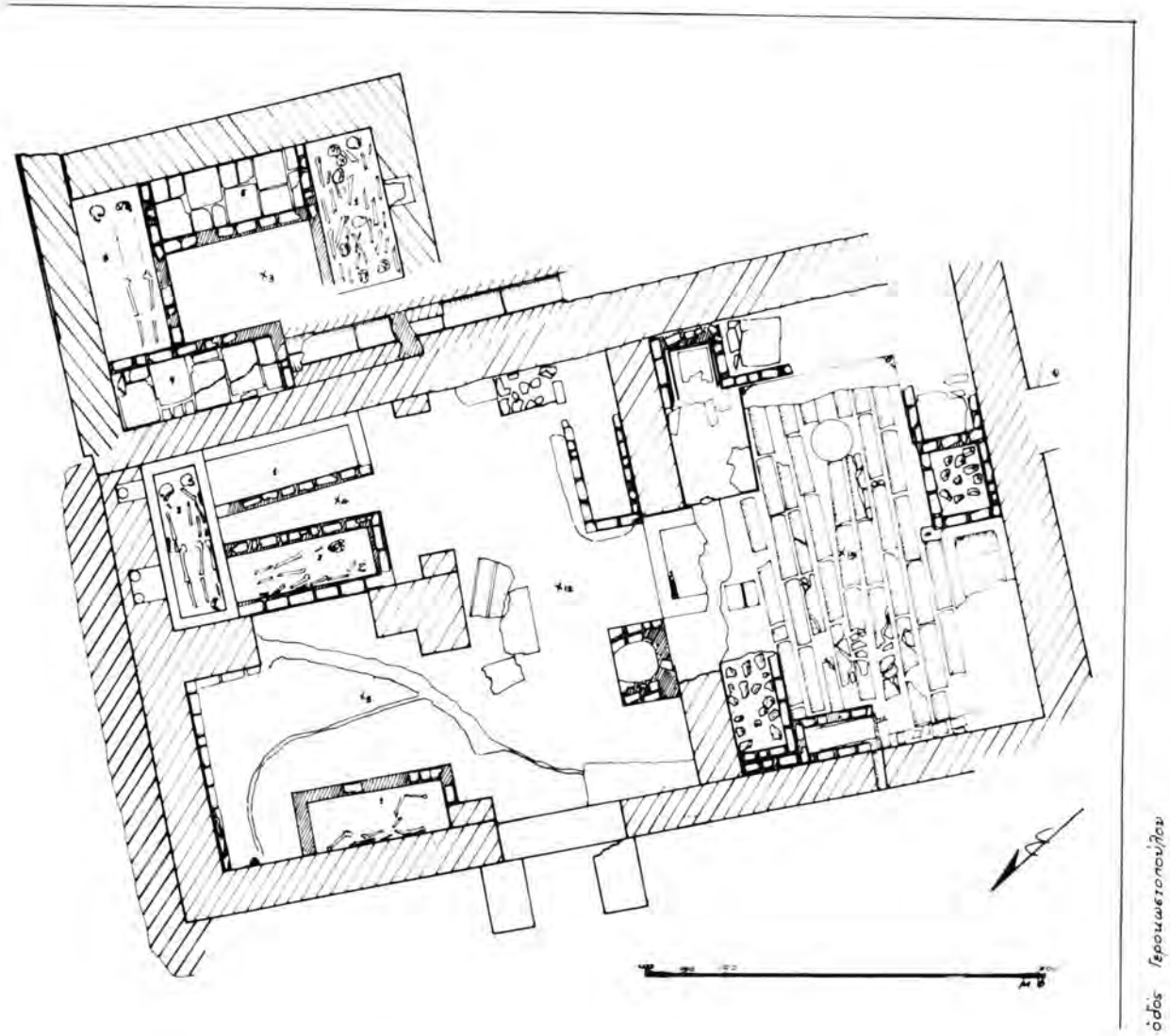
Πρὸς Ν. τῶν δύο ἀνωτέρω θαλάμων ὑπῆρχεν ἐνιαῖος χῶρος καταλαμβάνων τὸ πλάτος ἀμφοτέρων σχεδὸν τῶν δύο προηγουμένων. Εἰς τὸν Δ. τοῖχον τοῦ χώρου ὑπῆρχεν ἡ εἴσοδος. Τὸ κατώφλιον σώζεται κατὰ χώραν (Π ί ν. 177 α). Δεξιὰ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν ταφικὸν περίβολον, ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸν τοῖχον, εὑρέθη κτιστὸς τάφος, κενός. Ἀριστερὰ ὑπάρχει χωστὴ ἐντὸς τοῦ ἐκ πηλοῦ δαπέδου πεταλόσχημος κατασκευή, τῆς ὁποίας ὁ πυθμὴν ἦτο ἐστρωμένος διὰ λευκωποῦ κονιάματος. Εὑρέθη ἐντὸς αὐτῆς πλῆθος ὀστῶν μικρῶν ζώων.

Ὁ πρὸς Ν. τοῦ ταφικοῦ περιβόλου χῶρος ἀπετέλει προφανῶς ὕπαιθρον αὐλήν, περικλειομένην ὑπὸ τοίχου, διαστ. 5.50 × 3.85 μ., μὲ δάπεδον ἐστρωμένον διὰ κουρασανίου. Ἡ ἐπικοινωνία ἐγίνετο διὰ τῆς σημειωθείσης θύρας. Εἰς τὸ μέσον τοῦ Α. τμήματός του εἶναι βυθισμένος ἐντὸς τοῦ δαπέδου στρογγύλος ἀκόσμητος βωμός. Παρὰ τὸν βωμὸν ἐν τετραγώνῳ ὑπάρχουν ὀπαί, εἰς ἑκάστην τῶν ὁποίων ἔχει χωσθῇ πήλινος σωλὴν ἐπενδύων αὐτήν (Π ί ν. 177 β). Τί εἰσήρχετο πρὸς στερέωσιν ἐντὸς αὐτῶν εἶναι ἄγνωστον, εἰκάζεται ὅμως, ὅτι ἐτίθεντο στύλοι, οἱ ὁποῖοι ὑπεβάσταζον κινητὸν ἐλαφρὸν στέγαστρον ἐκ ξύλου ἢ ὑφάσματος. Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου εὑρέθη τμῆμα μαρμαρίνου κορμοῦ δένδρου μὲ ἄκρον ἱματίου ἐξ ἀγάλματος καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον (Π ί ν. 177 α). Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ χώρου δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει κτιστὸν ὀρθογώνιον βάθρον, ἐπενδεδυμένον ἐξωτερικῶς διὰ πλινθοδομῆς (διαστ. 1.15 × 0.80, σωζ. ὕψ. 0.30 μ.) καὶ παρ' αὐτὸ αὐλαξ, ἐπίσης κτιστὴ (μακρὰ πλευρὰ 0.90 μ.) καμπτομένη κατ' ὀρθὴν γωνίαν διὰ νὰ ἐκβάλῃ διὰ τοῦ τοίχου ἐκτὸς τοῦ χώρου. Ὁ πυθμὴν τῆς αὐλακος εἶναι

Σχέδ. 2. Πάτραι. Όδός Γερακωστοπούλου καί Κανακάρη 141. Κάτοψις άνασκαφῆς

ἐστρωμένος διὰ φύλλων μολύβδου καὶ ἐπ' αὐτοῦ εὑρέθησαν ὀστᾶ μικρῶν ζώων καὶ κατάλοιπα πυρᾶς. Πρόκειται προφανῶς περὶ ἑστίας. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου ὁ χῶρος φράσσεται ὀρθογωνίως ὑπὸ μαρμαρίνης χαμηλῆς ἐπενδύσεως, ἐπιστεφομένης διὰ κυματιοφόρου κανόνος. Ἡ ἐπένδυσις εὑρίσκετο ὑπὸ τὸ νεώτερον δάπεδον καὶ ὁρατὴ ἦτο μόνον ἡ ἐπίστεψις. Τὸ ἐσωτερικὸν περιεῖχε χῶμα. Πρὸς Α. καὶ ἐν ἐπαφῇ ὑπάρχει κτιστός, πιθανῶς τάφος ἢ ὀστεοθήκη, μὲ ἐσωτερικὴν μαρμαρίνην ἐπένδυσιν. Λείψανα ἄλλης ὁμοίας κατασκευῆς, ἀλλὰ χωρὶς ἐπένδυσιν, ἐφάπτονται πρὸς Ν. τῆς προηγουμένης. Κτιστὴ συμπαγὴς κατασκευή (βάθρον ;), ὁμοία πρὸς τὴν παρὰ τὸ κατώφλιον, ὑπάρχει καὶ παρὰ τὸν Ν. τοῖχον τοῦ χώρου.

Σχέδ. 3. Ταφικὰ διαμερίσματα (πρβλ. Σ χ έ δ. 2)

Ὑπὸ τὸ ἐκ κουρασανίου δάπεδον ὑπῆρχε στρῶσις ἐννέα σειρῶν κοίλων κεραμίδων, τοποθετημένων μὲ τὴν κοίλην των ἐπιφάνειαν πρὸς τὰ κάτω, διὰ τὴν ἀποστράγγισιν προφανῶς τοῦ χώρου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναβλύζουν καὶ σήμερον ὕδατα (Π ί ν. 178 α). Ὅμοιον σύστημα εὑρέθη

καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ πρὸς Β. ταφικοῦ περιβόλου (Π ί ν. 175 γ). Αἱ κεραμίδες βαίνουν ἐπὶ ἑτέρου δαπέδου ἐκ κουρασανίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ πατεῖ ὁ βωμός. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἡ διὰ τῶν κεραμίδων σωλήνωσις καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς δάπεδον ἐκ κουρασανίου εἶναι μεταγενέστεραι τοῦ βωμοῦ κατασκευαί.

Ὁ χῶρος οὗτος πρὸ τοῦ ταφικοῦ περιβόλου ἦτο προφανῶς προωρισμένος διὰ τὴν λατρείαν, ὡς δεικνύουν ὁ βωμὸς καὶ ἡ ἑστία.

Κατὰ τὸ Δ. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη ὁ στυλοβάτης τετραγώνου, ἀνοικτοῦ ὡς στοά, κτίσματος. Δὲν ἀπεκαλύφθη ἡ Δ. πλευρὰ αὐτοῦ, ἐνῷ ἦλθεν εἰς φῶς ὁλόκληρος ἡ Α. (μήκ. 7.60, πλ. 0.65 μ.) καὶ μέρος τῆς Β. καὶ Ν. πλευρᾶς. Ἐπὶ τοῦ τοίχου - στυλοβάτου ἓξ ὀπτοπλίνθων μὲ ἐξωτερικὴν κονίαν (σωζ. ὕψ. 0.30 - 0.50 μ.) πατοῦν βάσεις ἰωνικῶν κιόνων, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο γωνιαῖαι στηρίζονται καὶ ἐπὶ ἰδιαιτέρων τετραγώνων πλίνθων (Π ί ν. 178 β). Ἡ Α. πλευρὰ ἔφερε τρεῖς κίονας. Εἰς τὸν Ν. στυλοβάτην εὑρέθη βάσις κίονος. Εἰς ὅλας ὑπάρχει τόρμος, διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ κατωτάτου σπονδύλου καὶ αὐλαξ μολυβδοχοήσεως. Εἰς μίαν σώζεται ὁ μολύβδινος σύνδεσμος. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κατασκευῆς εἶναι ἐστρωμένον διὰ πηλίνων τετραγωνικῶν πλακῶν, φερουσῶν τριπλᾶς ἐγχαράξεις εἰς σχῆμα Χ.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης προῆλθον θραύσματα λύχνων γνωστῶν κεραμουργῶν, ὅπως τοῦ Πρείμου, τοῦ Πωσφόρου, τοῦ Σωτηρίδα καὶ πιθανῶς τοῦ Ζωσίμου, τοῦ τέλους τοῦ Β΄ καὶ τοῦ Γ΄ μ.Χ. αἰ. Εὑρέθη ἐπίσης πινάκιον terra sigillata μὲ σφραγῖδα φέρουσαν τὸ ὄνομα *Διόγα*.

Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου 56 καὶ Ἡφαίστου 43

Ἀπεκαλύφθησαν τμήματα δύο, μεγάλων διαστάσεων, κτηρίων (Σ χ έ δ. 4). Χαλικόστρωτος διάδρομος, πλ. 0.55 - 0.65 μ., διήκων ἀπὸ Δ. πρὸς Α., χωρίζει ταῦτα (Π ί ν. 178 γ). Οὗτος ἦτο ἐστεγασμένος διὰ θόλου. Τοῦ Β. κτηρίου εὑρέθησαν δύο τοῖχοι (τὸ μεγαλύτερον πλάτος τοῦ ἑνός, ἀποκαλυφθὲν ὁλόκληρον, εἶναι 1.45, τὸ σωζ. ὕψ. 2.20 μ.). Φέρονται καμπυλούμενοι πρὸς ΒΔ. (Π ί ν. 179 γ). Τὰ θεμέλια τῶν τοίχων τούτων εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ χαλίκων, ἐνῷ ἡ ἀνωδομὴ ἐκ λίθων ἀκανονίστων, εἰς τοὺς ὁποίους παρεμβάλλονται ὁριζοντίως σειραὶ κεραμίδων. Πρὸς Δ. αὐτῶν ὁ χῶρος ἐπληροῦτο συμπαγοῦς μείγματος ἐκ χαλίκων καὶ χωμάτων (Π ί ν. 178 δ).

Τοῦ ἑτέρου κτηρίου πρὸς Ν. ἦλθον εἰς φῶς δύο μακροὶ παράλληλοι ἀπὸ Β. πρὸς Ν. τοῖχοι, κάθετοι εἰς τὸν τοῖχον, τὸν ἀποτελοῦντα τὸ Ν. ὅριον τοῦ διαδρόμου (ὁ εἷς ἔχει σωζ. ὕψος 2.10 μ.) (Π ί ν. 179 α). Εἰς τὸ Δ. μέρος ὑπάρχει τμῆμα θολωτῆς κατασκευῆς μετ' ἀνοίγματος θύρας πρὸς τὸν διάδρομον (Π ί ν. 179 β, δ). Οὗτος ἀπολήγει κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου εἰς τοξωτόν, ἐν μέρει φραχθέν, ἄνοιγμα θύρας (Π ί ν. 180 α). Δείγματα τῆς τοιχοδομίας τοῦ τοίχου τούτου βλ. ἐν τῷ Σ χ ε δ ί ῳ 5.

Ὁδὸς Βότση 58 καὶ Κανακάρη

Κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ, ἡ ὁποία εἶχε τὸ πρῶτον εὑρεθῆ εἰς γειτονικὸν οἰκόπεδον τῆς αὐτῆς ὁδοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1971 (βλ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 305 κ.ἑ., ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 287 κ.ἑ.). Εὑρέθη ἐπίσης ὁ τοῖχος ὁ ἀποτελῶν τὸ Β. ὅριον τῆς ὁδοῦ. Τρεῖς λιθόπλινθοι κατὰ χώραν, εἰς ἐπίπεδον βαθύτερον, μαρτυροῦν καὶ ἐδῶ τὴν ὕπαρξιν παλαιοτέρας κατασκευῆς, ὡς καὶ εἰς τὸ προαναφερθὲν τμῆμα τῆς αὐτῆς ἀρχαίας ὁδοῦ (Σ χ έ δ. 6· Π ί ν. 180 β).

Πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ ἀνεσκάφη ἐπίμηκες κτήριον, χωριζόμενον δι' ἐγκαρσίων τοίχων εἰς πλείονα διαμερίσματα. Εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τῆς καταστροφῆς τούτου ἀνήκει κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος, Χριστιανικῶν χρόνων. Ἐσωτερικῶς ἔφερε κονίαμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον χαραχθῆ σταυροί. Ὁ τάφος περιεῖχεν ὀστᾶ μιᾶς παλαιοτέρας καὶ μιᾶς παραμερισμένης ταφῆς. Πενιχρὰ ὑπόλοιπα κεραμεικοῦ κλιβάνου, ἤτοι δάπεδον ἐστρωμένον δι' ὀπτοῦ πηλοῦ καὶ ὑπόλοιπα χαμηλῶν κιονοσχήμων στηριγμάτων, εὑρέθησαν πρὸς Α. τοῦ τάφου τούτου. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης προέρχονται δύο πήλιναι μῆτραι μὲ ἐρωτικὰς σκηνὰς καὶ πήλινον δισκίον μὲ ἀποτύπωμα παραστάσεως Ἔρωτος παίζοντος μετὰ πτηνοῦ. Παρ' αὐτὸν λύρα καὶ φαρέτρα. Ἀριστερὰ ἡ ἐπιγραφή: *Ο ΠΑΙΣ ΑΙΠΝΟΥ*. Φυτικὸν θέμα κοσμεῖ τὸν ὑπὸ τὴν παράστασιν χῶρον. Εὑρέθησαν ἐπίσης περὶ τὰ εἴκοσι θραύσματα λύχνων μὲ ὑπογραφὴν Σπωσιανοῦ καὶ Σπωσιαίου, τοῦ Β΄ μ.Χ. αἰ. (πρβλ. Agora VII, ἀριθ. 227, 244, 313, 314). Εἷς λύχνος, προφανῶς κορινθιακός, φέρει ὑπογραφήν: *ΕΡΙ*. . . . .

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὀστράκων ἀνήκει εἰς τὸν Β΄ - Γ΄ μ.Χ. αἰ.

Ὁδὸς Καραϊσκάκη 134

Κατὰ τὸ νότιον ὅριον τοῦ οἰκοπέδου ὑπάρχει τοῖχος μὲ τοξωτὸν ἄνοιγμα, ἴσως τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι θεμελιωμένη ἡ παρακειμένη οἰκοδομή. Ἀριστερὰ τὸ

τόξον έδράζεται έπὶ δύο λιθοπλίνθων παλαιοτέρας κατασκευῆς. Ὑπόλοιπον συγχρόνου πρὸς αὐτὴν κατασκευῆς εὑρέθη καὶ ἀνατολικώτερον. Ἀποχετευτικὸς κτιστὸς ἀγωγός, καμπτόμενος δύο φοράς, διατρέχει τὸ οἰκόπεδον. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἀκανονίστων πλακῶν καὶ ἦτο ἐστρωμένος μὲ κοίλας κεραμίδας.

Ὁδὸς Φιλοποίμενος 58 καὶ Καραϊσκάκη

Ἐνταῦθα εὑρέθησαν ὑπόλοιπα τοίχων δύο τοὐλάχιστον χώρων. Σώζονται τὰ θεμέλια καὶ μικρὸν μέρος τῆς ἐκ λίθων ἀνωδομῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν ὀπαὶ διὰ τὴν στερέωσιν ξυλίνων δοκῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐξ ὠμῶν πλίνθων ἀνωτέρου μέρους τοῦ τοίχου.

Ὁδὸς Μαιζῶνος

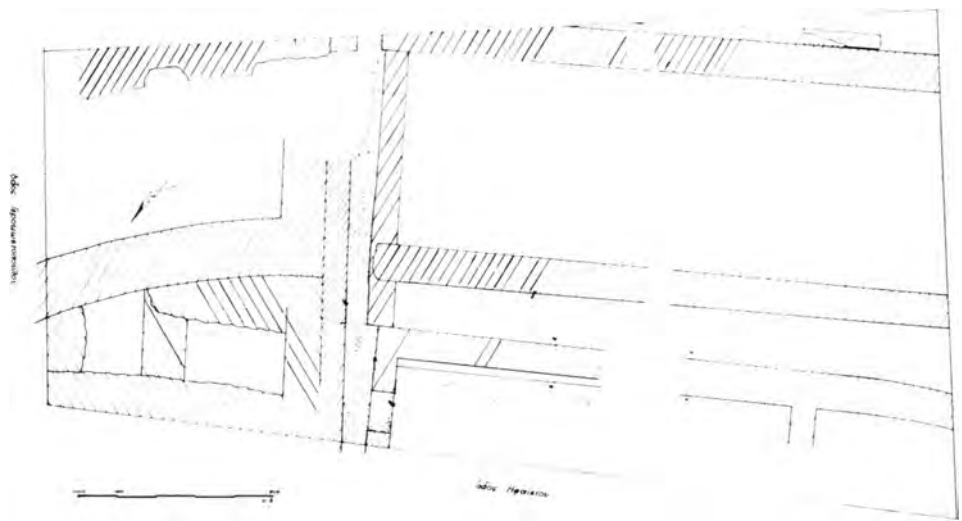
Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μαιζῶνος καὶ πρὸ τοῦ οἰκοπέδου ἀριθ. 177 - 179, ὅπου κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀνεσκάφη τμῆμα μεγάλου ρωμαϊκοῦ κτηρίου μὲ αἴθουσαν βαλανείου (frigidarium), ἀνευρέθη κατά τινας σκαπτικὰς ἐργασίας ὑπόλοιπον ὑποκαύστου μὲ τοὺς πεσσίσκους ἐξ ὀπτοπλίνθων, ὡς καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοὺς δάπεδον. Τὸ ὑπόκαυστον τοῦτο ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὸ αὐτὸ βαλανεῖον.

Ὁδὸς Τριῶν Ναυάρχων καὶ Μαιζῶνος 205[1]

Εἰς οἰκόπεδον ἀνεσκάφη σημαντικὸν ρωμαϊκὸν κτήριον (Σχέδ. 7), τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται:

(1) Ἐκ μιᾶς ὑποστύλου αἰθούσης, διαστ. 13 × 16 μ., μὲ μακρὸν ἄξονα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Πίν. 181 α - δ). Ἡ αἴθουσα ἦτο ἐστρωμένη διὰ λιθίνων πλακῶν καὶ ἔφερε κατὰ μὲν τοὺς μακροὺς πλινθοκτίστους τοίχους ἐξεχούσας παραστάδας, κατὰ δὲ τὸ ἐσωτερικὸν δύο σειρὰς ἐκ τριῶν τοὐλάχιστον ἑκάστη, τετραγώνων πεσσῶν στηρίξεως τῆς ὀροφῆς. Σώζονται εἰς τὴν θέσιν των πέντε ἐν ὅλῳ τετράγωνοι κυματιοφόροι λίθιναι βάσεις τῶν πεσσῶν. Ἴσως ὑπῆρχε καὶ ἀνὰ εἷς ἀκόμη πεσσὸς εἰς τὸ Α. μέρος.

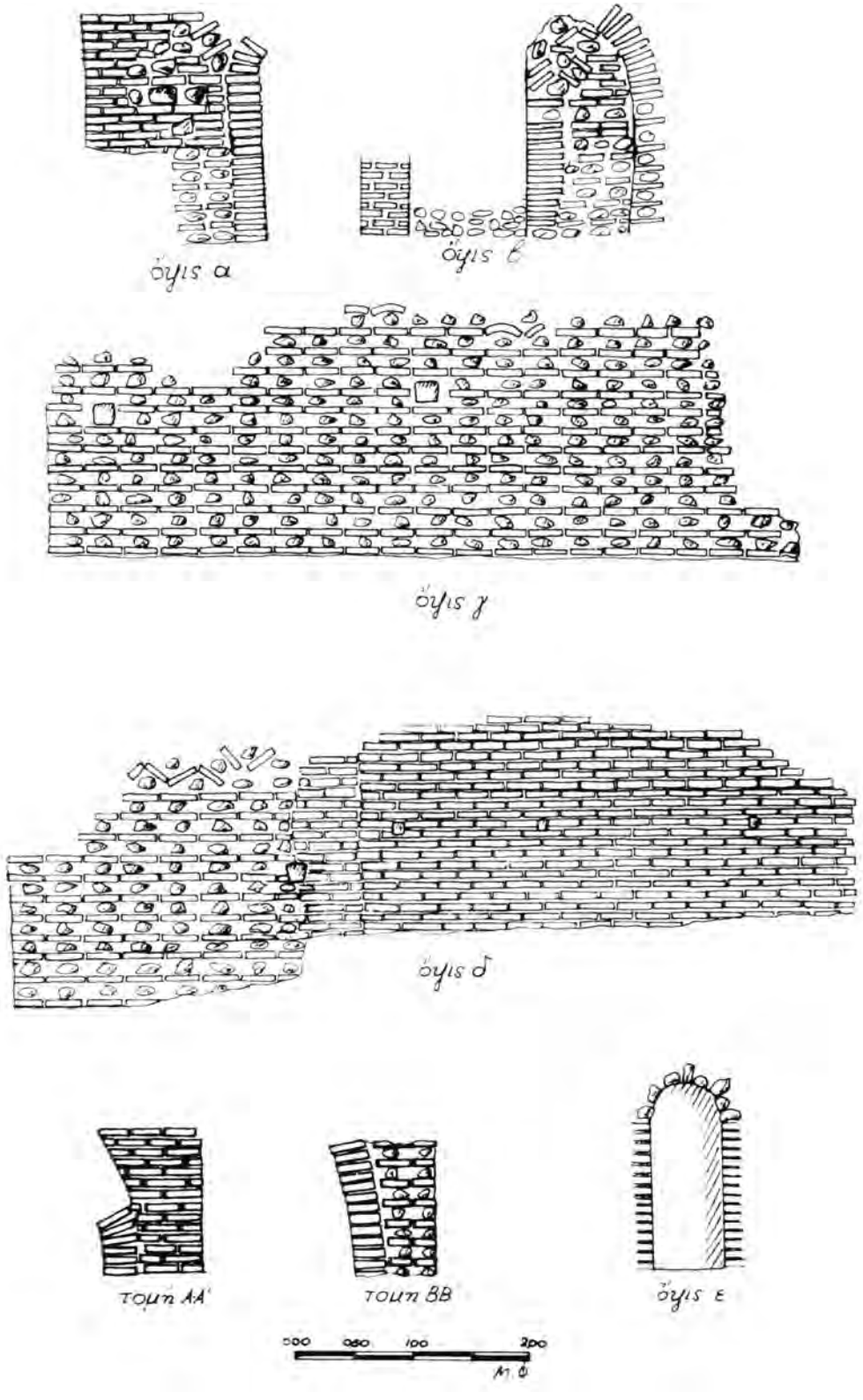
Ἡ εἴσοδος ἦτο εἰς τὴν Δ. πλευράν. Προφανῶς

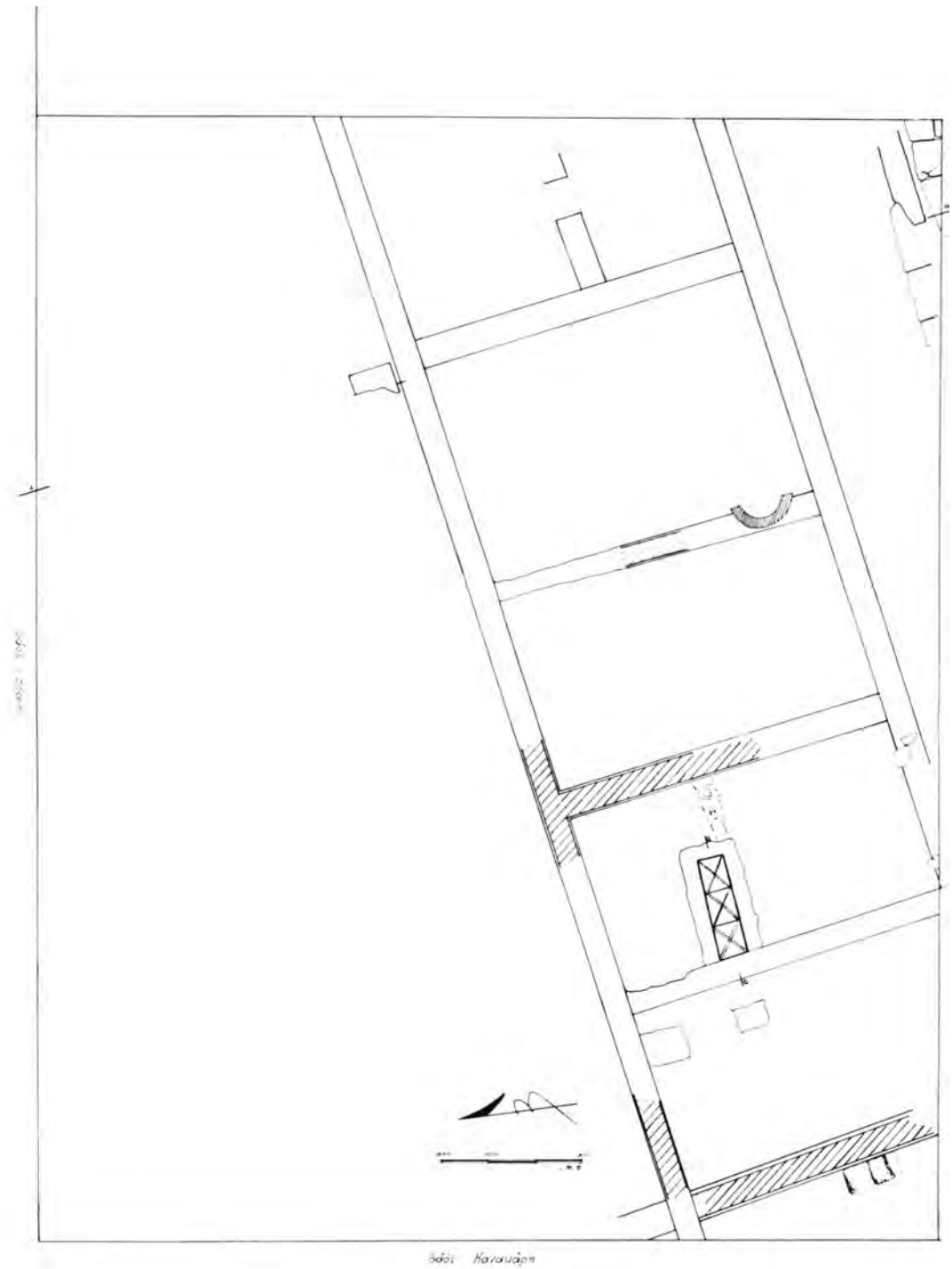
Σχέδ. 4. Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου 56 καὶ Ἡφαίστου 43. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

ὑπῆρχον τρεῖς θύραι μεταξὺ μεγάλων λιθίνων ὀρθογωνίων βάθρων ἢ τοιχοβατῶν. Πρέπει νὰ ἀποκατασταθοῦν τέσσαρα τοιαῦτα βάθρα. Σώζεται τὸ κατώτερον μέρος τοῦ νοτιωτέρου, ἀποτελούμενον ἐκ δύο στοιχείων: ἑνὸς κατωτάτου ὀρθογωνισμένου μέλους καὶ στρώσεως κυματιοφόρων πλακῶν ὑπὲρ αὐτό. Τόρμοι ἐπ' αὐτῶν δεικνύουν ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλος δόμος πλακῶν (Πίν. 181 ε). Εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. σώζεται ὑπόλοιπον ὁμοίας κατασκευῆς (Πίν. 181 στ). Τὰ δύο αὐτὰ βάθρα ἀντιστοιχοῦν τὸ μὲν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐσωτερικῶν Ν. παραστάδων, τὸ δὲ εἰς τὴν Ν. σειρὰν τῶν πεσσῶν. Ἐκ τούτου συμπεραίνεται, ὅτι ἄλλα δύο τοιαῦτα βάθρα ὑπῆρχον βορειότερον, ἀντιστοίχως πρὸς τὰς ἄλλας δύο σειρὰς πεσσῶν καὶ παραστάδων. Ὅτι τὰ μεταξὺ αὐτῶν ἀνοίγματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μεσαῖον ἦτο πλατύτερον, ἐχρησίμευον διὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν ὑπόστυλον αἴθουσαν, δεικνύει ἡ ὕπαρξις

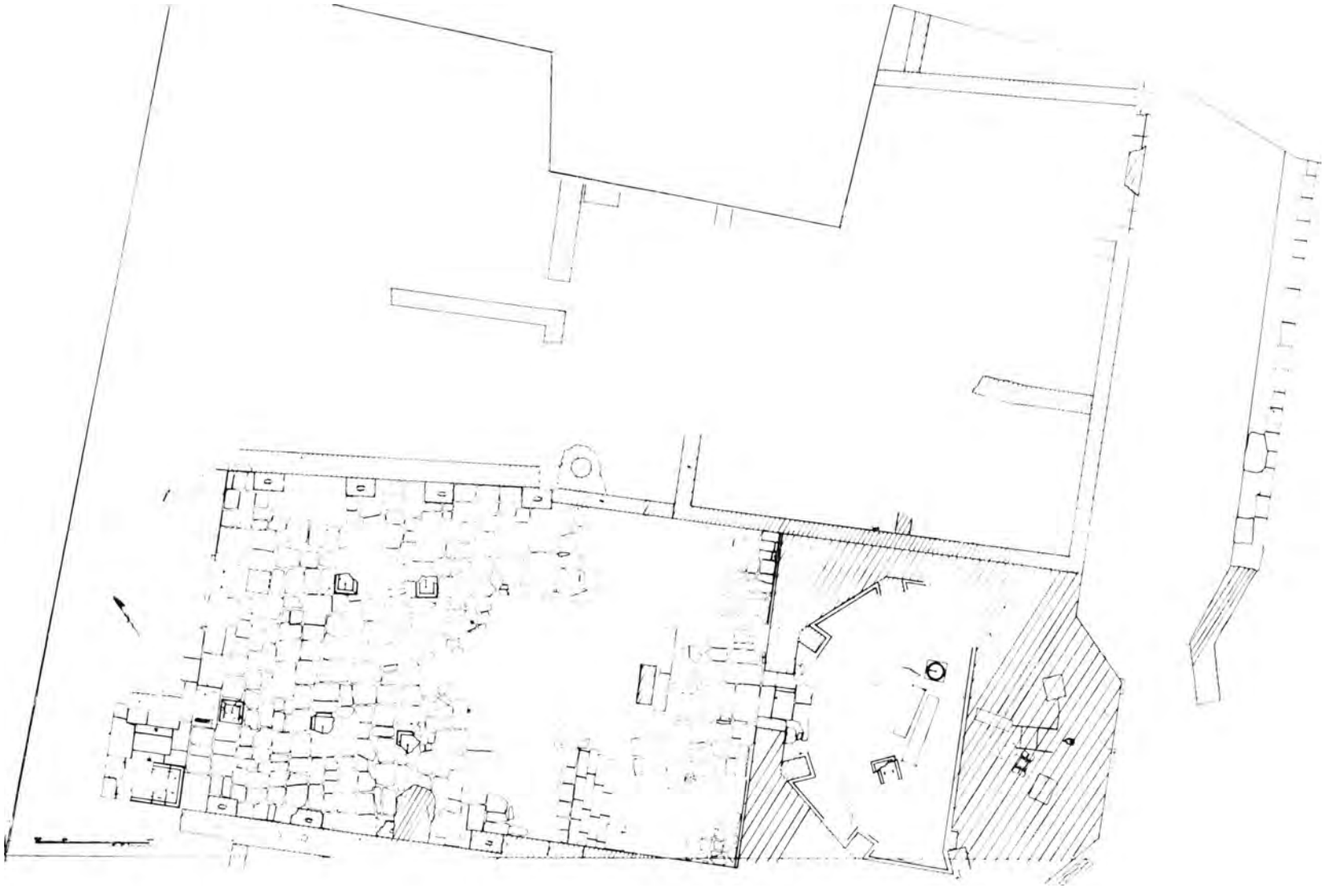
1. Δυστυχῶς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δοθοῦν πρὸς δημοσίευσιν καταλληλότεραι φωτογραφίαι, ὡς μὴ ἀνευρισκόμεναι πλέον εἰς Πάτρας.

Σχέδ. 5. Δείγματα τοιχοδομίας (πρβλ. Σ χ έ δ. 4)

Σχέδ. 6. Πάτραι. Ὁδὸς Βότση 58 καὶ Κανακάρη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

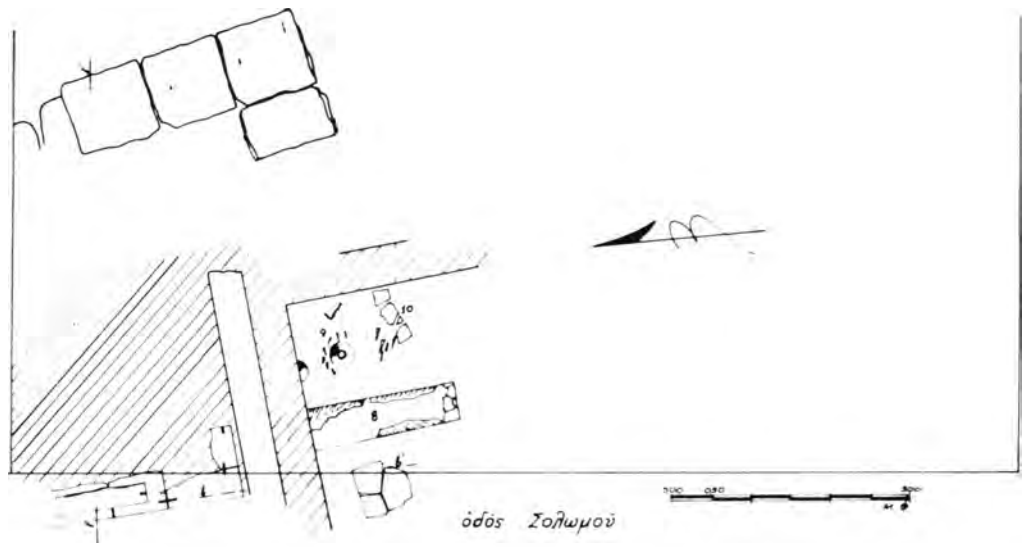

Σχέδ. 7. Πάτραι. Ὁδὸς Τριῶν Ναυάρχων καὶ Μαιζῶνος 205. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

τόρμων διὰ στρόφιγγας θύρας εἰς τὸ πλακόστρωτον τοῦ μεταξὺ τῶν δύο Ν. βάθρων ἀνοίγματος (Π ί ν. 181 στ). Εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ὑπὲρ τὰ βάθρα ταῦτα ὑψοῦντο τοῖχοι πλινθόκτιστοι ἀποτελοῦντες τὴν πρόσοψιν τῆς αἰθούσης. Ἴσως ἐντὸς τῶν τοιχωμάτων τούτων καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν των ὄψιν ἠνοίγοντο κόγχαι διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀγαλμάτων. Λόγῳ τοῦ πάχους του δὲν θὰ ἐξησθένει ἐκ τῶν κογχῶν τούτων ὁ βαστάζων τοῖχος τῆς προσόψεως. Εἰς τοιαύτην κόγχην θὰ ἵστατο τὸ γυμνὸν ἀνδρικὸν ἄγαλμα, τοῦ ὁποίου εὑρέθη, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Δ. τοῦ Ν. βάθρου, ὁ ἀκέφαλος κορμός.

τος εἰς τὸ Α. τοῦτο τμῆμα τοῦ ὀκταγώνου. Κίονες καὶ βάσεις κιόνων ἐρριμμέναι ἐντὸς τοῦ ὀκταγώνου, ὡς καὶ πλῆθος λιθίνων ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων ἐκ τῆς ἀνωδομῆς, κορινθιάζοντα κιονόκρανα (ἓν ἀκέραιον καὶ πλῆθος θραυσμάτων), εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς ὑποστύλου αἰθούσης, ἀνήκουν εἰς τὸ κτήριον, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἦτο δημοσίου χαρακτῆρος. Τὸ ψηφιδωτὸν ἀπεκολλήθη.

Σημειωθήτω ἐνταῦθα ὅτι τὸ κτήριον τοῦτο, παρὰ τὰς ἀνυποχωρήτους προσπαθείας τῆς Ἐφορείας, διελύθη κατόπιν ἀδείας τῆς τότε Γενικῆς Διευθύνσεως τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς ἐπιμο-

Σχέδ. 8. Πάτραι. Ὁδὸς Σμύρνης καὶ Σολωμοῦ 53. Νεωτέρα φάσις νεκροταφείου

(2) Κατὰ τὴν Α. στενὴν πλευρὰν τῆς αἰθούσης ὑπῆρχε κλιμακοστάσιον ἐκ πέντε βαθμίδων (Π ί ν. 181 δ), διὰ τῶν ὁποίων ἀνήρχοντο εἰς ὑπερυψωμένον πλακόστρωτον (Π ί ν. 182 γ). Εἰς τοῦτο ἤνοιγε τὸ πλινθόκτιστον ὀκτάγωνον τμῆμα τοῦ κτηρίου (Π ί ν. 182 α - β). Τὸ Δ. ἥμισυ τοῦ ἐσωτερικοῦ του ἔφερε κατὰ τὰς γωνίας πεσσούς, σώζοντας μαρμαρίνην ἐπένδυσιν, καὶ εἰς τὸ δάπεδον ψηφιδωτὸν μὲ παράστασιν θεοῦ - ποταμοῦ ἀνακεκλιμένου, κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς κέρας Ἀμαλθείας, διὰ τῆς δεξιᾶς δέσμην στάχεων καὶ περιβαλλομένου ὑπὸ παίδων. Ὑπὸ τὸν θεὸν δηλοῦται τὸ ὕδωρ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πλέουν παῖδες καὶ πτηνά (Π ί ν. 183 α). Τὸ ἕτερον ἥμισυ τῆς αἰθούσης τοῦ ὀκταγώνου κατείχετο ὑπὸ συμπαγοῦς λιθοδομῆς, ἡ ὁποία ἀνῆκεν ἴσως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ποδίου ὑπάρχον-

νῆς τεχνικῶν τοῦ Ὑπουργείου, ὅτι δῆθεν ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ οἰκοδόμησις πολυωρόφου κτηρίου, ἡ ὁποία καὶ ἠκολούθησε, μετά τινα εὔσχημον καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων.

Ὁδὸς Σμύρνης καὶ Σολωμοῦ 53

Κατὰ τὸ ΒΔ. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀνεσκάφη μικρὸν τμῆμα νεκροταφείου, δύο τοὐλάχιστον ἐπαλλήλων φάσεων. Ἡ νεωτέρα, ἀπὸ βάθους 1.50 ἕως 2.50 μ., ἔδωσε ταφικὰ ἀγγεῖα περιέχοντα ὀστᾶ, ἕνα κεραμοσκεπῆ καὶ ἕνα κτιστὸν δι' ὀπτοπλίνθων τάφον (Σ χ έ δ. 8· Π ί ν. 183 β, 184 β). Εἰς τὴν φάσιν ταύτην ἀνήκει καὶ ὑπόλοιπον ταφικοῦ θαλάμου, σώζοντος τὸ ἐκ χαλίκων ὑπόστρωμα καὶ μέρος τοῦ πλαισιοῦντος λιθίνου κρηπιδώματος μὲ τοὺς μολυβδίνους συνδέσμους εἰς τὴν θέσιν των (Π ί ν. 184 α).

Κτερίσματα εἰς τοὺς τάφους τούτους δὲν εὑρέθησαν, πλὴν μικρῶν δακρυδόχων ἀγγείων ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τὰ μεγάλα ταφικὰ ἀγγεῖα χώματος. Εἰς βάθος 3.75 μ. κεῖται ὑπόλοιπον κατασκευῆς ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων εἰς δύο δόμους, διατηρούσης ἓν μακρὸν καὶ ἕτερον βραχὺ σκέλος, κάθετον εἰς τὸ ἄκρον τοῦ πρώτου (Σχέδ. 9· Πίν. 184 γ). Προφανῶς πρόκειται περὶ παλαιοτέρου ταφικοῦ μνημείου, σχήματος Π, προδρόμου τοῦ νεωτέρου ταφικοῦ θαλάμου. Παρομοία διαδοχὴ παρετηρήθη καὶ εἰς τὰ οἰκόπεδα τῆς ὁδοῦ Γεροκωστοπούλου (βλ. σ. 208 - 210), οἱ τάφοι τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τὸ Α. νεκροταφεῖον τῆς ρωμαϊκῆς καὶ τῆς πρωίμου χριστιανικῆς πόλεως. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος, πρὸς Δ. τῆς κατασκευῆς ταύτης, πιθανῶς δὲ σχετιζόμενος πρὸς αὐτήν, εὑρέθη τάφος κιβωτιόσχημος ἀποτελούμενος ἐκ λιθίνων ὀρθίων πλακῶν (Πίν. 184 γ). Τὸ μέσον του λείπει, μεταγενεστέρως δὲ ἀπετελέσθησαν ἐκ τοῦ τάφου δύο θῆκαι, περιέχουσαι ὀστᾶ ἄνευ κτερισμάτων. Ὑπόλοιπα σκελετοῦ ὑπῆρχον καὶ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὀστεοθηκῶν. Πρὸς Β. τοῦ τάφου τούτου ἦλθεν εἰς φῶς σκελετὸς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μὲ τὰς χεῖρας καθειμένας. Ἔφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς χρυσοῦν στέφανον ἐκ φύλλων δρυὸς (Πίν. 185 α) καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα δακτύλιον χρυσοῦν μὲ ἀνάγλυφον αἰχμὴν δόρατος ἐπὶ τῆς ἐπίσης χρυσῆς ἐλλειψοειδοῦς σφενδόνης (Πίν. 185 β - γ).

Ἐπὶ τοῦ σκελετοῦ τούτου εὑρέθησαν καὶ περισυνελέγησαν ὑπόλοιπα ὑφάσματος ἐκ χρυσοῦ νήματος.

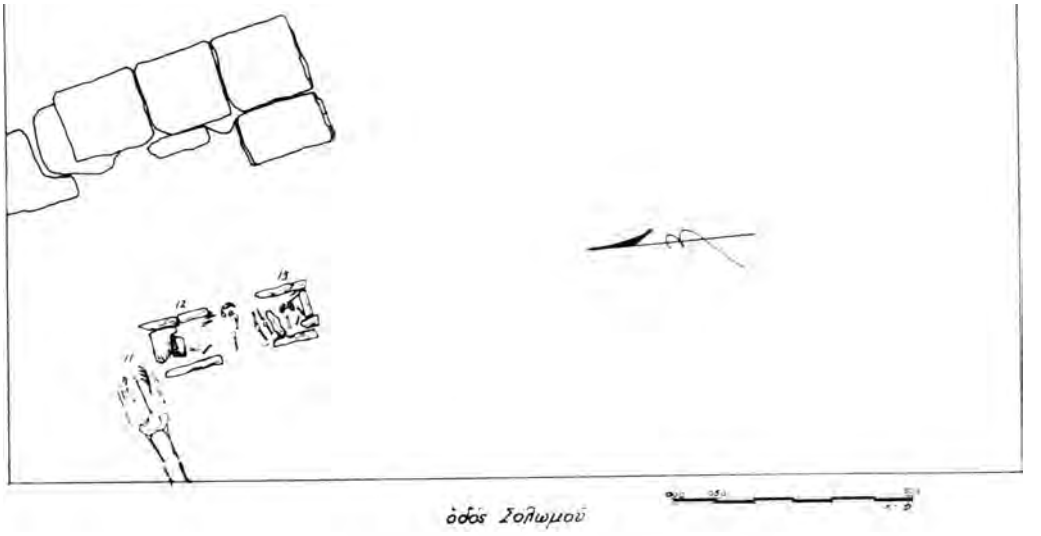
Ὁδὸς Πετμεζᾶ 3

Οἱ τάφοι τοῦ προηγουμένου οἰκοπέδου ἀνήκουν εἰς τὸ Ν. νεκροταφεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀνευρέθησαν τάφοι καὶ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πετμεζᾶ 3 οἰκόπεδον (Σχέδ. 10). Πρόκειται περὶ ταφικοῦ θαλάμου, διαστ. 6.20 × 4.90 μ. περίπου, τοῦ ὁποίου σώζονται οἱ πλινθόκτιστοι τοῖχοι μέχρις ὕψους 1 - 1.50 μ., πλὴν τοῦ Α. ὅπου θὰ ὑπῆρχεν ἡ εἴσοδος. Κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ὑπάρχουν ἀνὰ δύο τάφοι πλινθόκτιστοι, σχεδὸν ὁλοσχερῶς κατεστραμμένοι. Τὸ δάπεδον κοσμεῖται διὰ ψηφιδωτοῦ, τοῦ ὁποίου σώζεται τὸ ἥμισυ (Πίν. 185 δ). Ἐχωρίζετο εἰς τρία συνεχόμενα διακοσμητικὰ πεδία, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ Α. καὶ τὸ Δ. ἔφερον σειρὰς ὀρθογωνίων τριγώνων καὶ τὸ μεσαῖον τετράφυλλα κοσμήματα. Οὐδὲν εὑρέθη εἰς τὸν ταφικὸν τοῦτον θάλαμον. Τὸ ψηφιδωτὸν ἀπεκολλήθη.

Εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν κεραμοσκεπεῖς τάφοι, διπλοῦς κτιστὸς κιβωτιόσχημος καὶ τεφροδόχος κύστις.

Ὁδὸς Δ. Ὑψηλάντου καὶ Κουμανιώτου 14

Κεραμοσκεπεῖς τάφοι εὑρέθησαν καὶ εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ὁδῶν οἰκόπεδον.

Σχέδ. 9. Πάτραι. Ὁδὸς Σμύρνης καὶ Σολωμοῦ 53. Ἀρχαιοτέρα φάσις νεκροταφείου

Ὁδὸς Ἀλ. Ὑψηλάντου 261 - 263

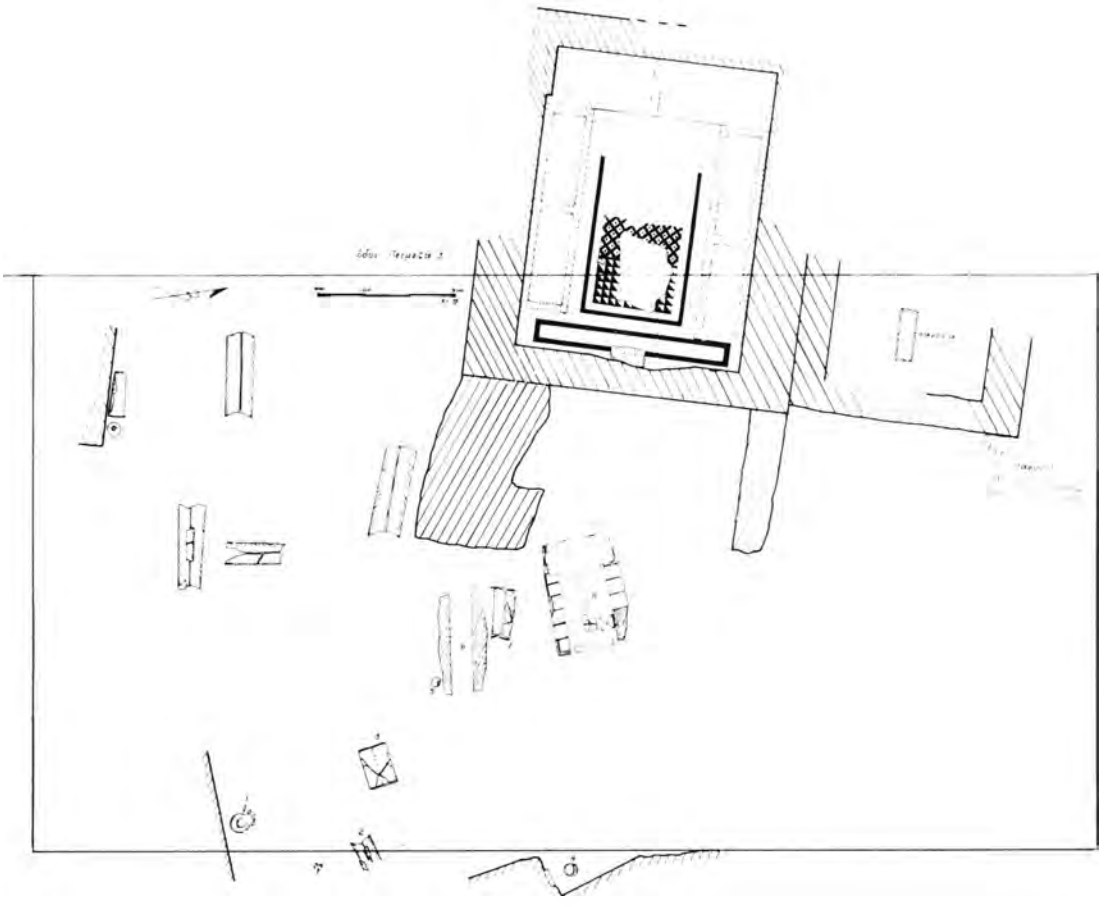
Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχήν, τὴν Ν. τῆς πόλεως, ἤλθον εἰς φῶς δύο ὀρθογώνιοι χῶροι, τῶν ὁποίων σώζονται τὰ θεμέλια καὶ εἰς μικρὸν ὕψος ἡ ἀνωδομή (εἰς πολλὰ σημεῖα ἐκτισμένη κατὰ τὸ σύστημα opus reticulatum) (Σ χ έ δ. 11). Μικρὸν ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἄλλου χώρου, συνεχιζομένου ὑπὸ παρακειμένην οἰκοδομήν, εἶναι ἐστρωμένον διὰ χαλίκων. Τὰ περισσότερα ὄστρακα ἀνήκουν εἰς τὴν πρώιμον Ρωμαιοκρατίαν.

Ὁδὸς Κουμανιώτου καὶ Γεωργ. Ὀλυμπίου 58

Ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ὑστέρων ρωμαϊκῶν κτηρίων. Ταῦτα ἐπάτησαν ἐπὶ παλαιοτέρων κατασκευῶν, ὡς δεικνύει ἡ ὕπαρξις τοίχων καὶ ἀγωγοῦ μὲ κτιστὰ τοιχώματα καὶ στρῶσιν πηλίνων πλακῶν εἰς τὸν πυθμένα (Π ί ν. 185 ε).

Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 34 καὶ Γεωργ. Ὀλυμπίου

Εὑρέθη κατὰ τὸ Ν. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου τμῆμα ρωμαϊκῆς κατασκευῆς. Πρόκειται περὶ δύο πλινθοκτίστων παραλλήλων τοίχων. Ὁ μεταξύ των χῶρος, πλ. 0.65 μ., εἶναι ἐστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν. Τὰ τοιχώματα φέρουν κονίαμα κουρασανίου. Μία ἐσοχὴ εἰς τὸν ἕνα τοῖχον σχηματίζει ὑποδοχὴν τῆς καλύψεως τῆς κατασκευῆς, ἡ ὁποία ἦτο ἴσως ὑπόνομος (Π ί ν. 186 α). Παρ' αὐτὴν εὑρέθη τμῆμα θολωτῆς στεγάσεως, πάχ. 0.70 μ. Παραμένει ἄγνωστον ἂν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα λείψανα εἰς τὸ ὑπὸ μηχανήματος σκαφὲν οἰκόπεδον.

Σχέδ. 10. Πάτραι. Ὁδὸς Πετμεζᾶ 3. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

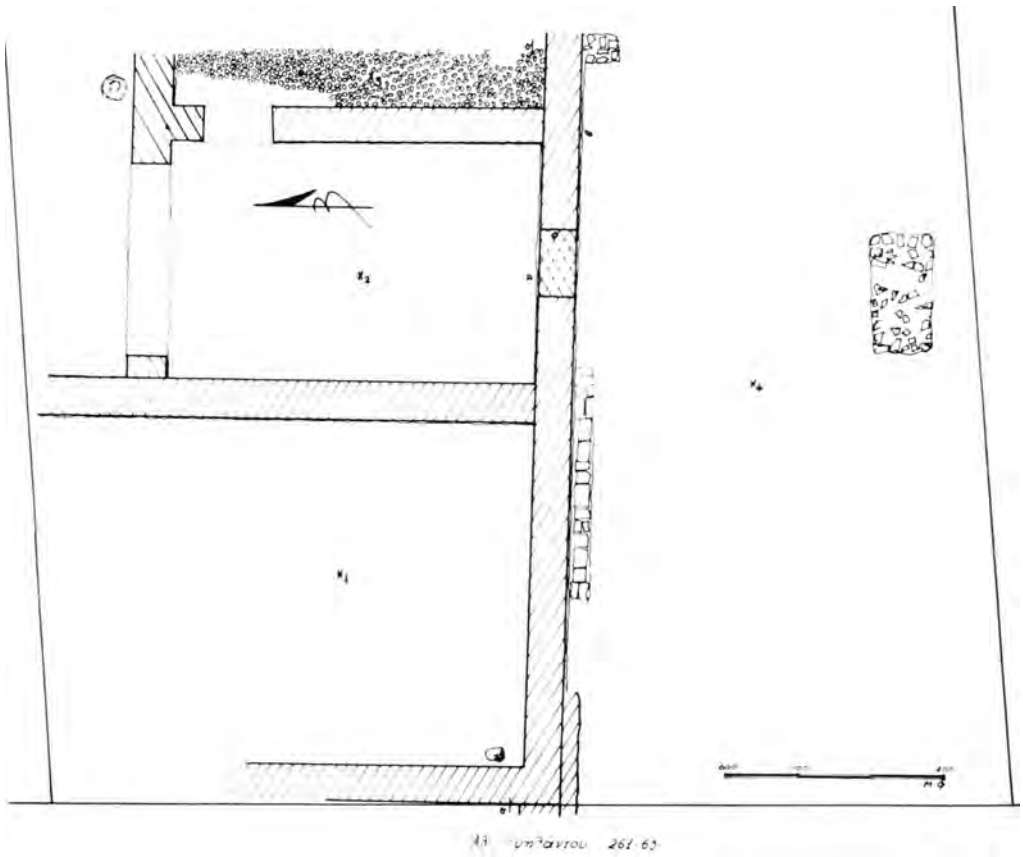
Πλατεῖα Ὁμονοίας 3

Ἀπεκαλύφθη τμῆμα λιθοστρώτου ρωμαϊκῆς ὁδοῦ (Σ χ έ δ. 12· Π ί ν. 186 β - γ), φερομένης

ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Αἱ πλάκες εἶναι ἐκ λίθου Ἀστακοῦ, ἐδράζονται δὲ ἐπὶ στρώματος ἀποτελουμένου ἐκ μιᾶς στρώσεως ἄμμου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν ἀναμειχθῆ τρίμματα καὶ ἀποτμήματα λίθων, ὁμοίων πρὸς ἐκείνους τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, καὶ τεμάχια κεραμίδων. Ἀκολουθεῖ καθαρὰ ἄμμος. Οἱ λίθοι ἔχουν πάχ. 0.20 - 0.25 μ. καὶ διαστ. 1.20 × 1.05 μ. καὶ 1.60 × 0.89 ἕως 0.80 × 0.66 μ. Ἴχνη τροχῶν εὑρέθησαν εἰς ἓν σημεῖον, κυρίως ἐπὶ δύο πλακῶν. Κατὰ μῆκος τοῦ Β. ὁρίου εὑρέθη τμῆμα πεζοδρομίου, πλ. 1.55 μ. (Πίν. 186 δ). Εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦτο δὲν σώζεται, ἀλλὰ ἐδῶ διατηρεῖται ἀντιθέτως ὁ τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ Ν. ὅριον τῆς ὁδοῦ. Τὸ πλάτος τοῦ καταστρώματος εἶναι 2.55 μ. Ἡ ἀπόκλισις τοῦ ἄξονος τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος πρὸς Ν. καὶ Β. εἶναι 12° (ἡ μέτρησις ἔγινεν ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ Ν. ὅριον τῆς ὁδοῦ). Ὑπὸ τὴν ὁδὸν ἀνευρέθη ὑπόνομος κτιστὸς μὲ στέγασιν δι' ἀκανονίστων λίθων καὶ ὑπ' αὐτοὺς δικλινῆ κάλυψιν διὰ κεραμίδων. Ἔχει ἐσωτ. ὕψ. 1, πλ. 0.40 μ. καὶ εἶναι ἐστρωμένος διὰ κονιάματος ἐκ κουρασανίου.

Ὁδὸς Σισίνη καὶ Γούναρη 90 - 100

Ἐνταῦθα ἀπεκαλύφθη ἕτερον τμῆμα τῆς ἰδίας προφανῶς ἀρχαίας ὁδοῦ (Σχέδ. 13). Αὕτη

Σχέδ. 11. Πάτραι. Ὁδὸς Ἀλ. Ὑψηλάντου 261 - 263. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

εἶναι πλ. 3 καὶ σωζ. μήκ. 11 μ. Σώζει ἐπί τι διπλᾶ ἴχνη τροχῶν (Πίν. 186 ε). Κατὰ μῆκος τοῦ Ν. ὁρίου της διέρχεται λίθινος ἀκάλυπτος ἀγωγὸς εἰς τὸ ὕψος τῆς ὁδοῦ (Πίν. 187 β). Ἀποτελεῖται ἐκ τμημάτων φερόντων κατὰ μῆκος ἐγγεγλυμμένην αὔλακα ἡμικυκλικῆς τομῆς. Τὸ ὑπόστρωμα τῆς ὁδοῦ εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ παρατηρηθὲν εἰς τὸ τμῆμα αὐτῆς ἐπὶ τῆς πλατείας Ὁμονοίας. Πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ εὑρέθη τοῖχος ἀνήκων εἰς τὸ παρόδιον κτίσμα. Παρὰ τὸ Α. ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου ὑπάρχει ἐπιμήκης κτι-

στὴ κατασκευή, εὑρισκομένη εἰς χαμηλότερον τῆς ὁδοῦ ἐπίπεδον. Ὁ πυθμὴν ἦτο ἐστρωμένος διὰ τριῶν πλακῶν μὲ ὀπάς. Πρόκειται περὶ δεξαμενῆς χρησιμοποιηθείσης ἀργότερον, εἰς τοὺς πρωίμους Χριστιανικοὺς χρόνους, διὰ ταφάς, ἐξ οὗ καὶ ἡ στρῶσις τῶν διατρήτων πλακῶν (βλ. ἀνωτ. σ. 210).

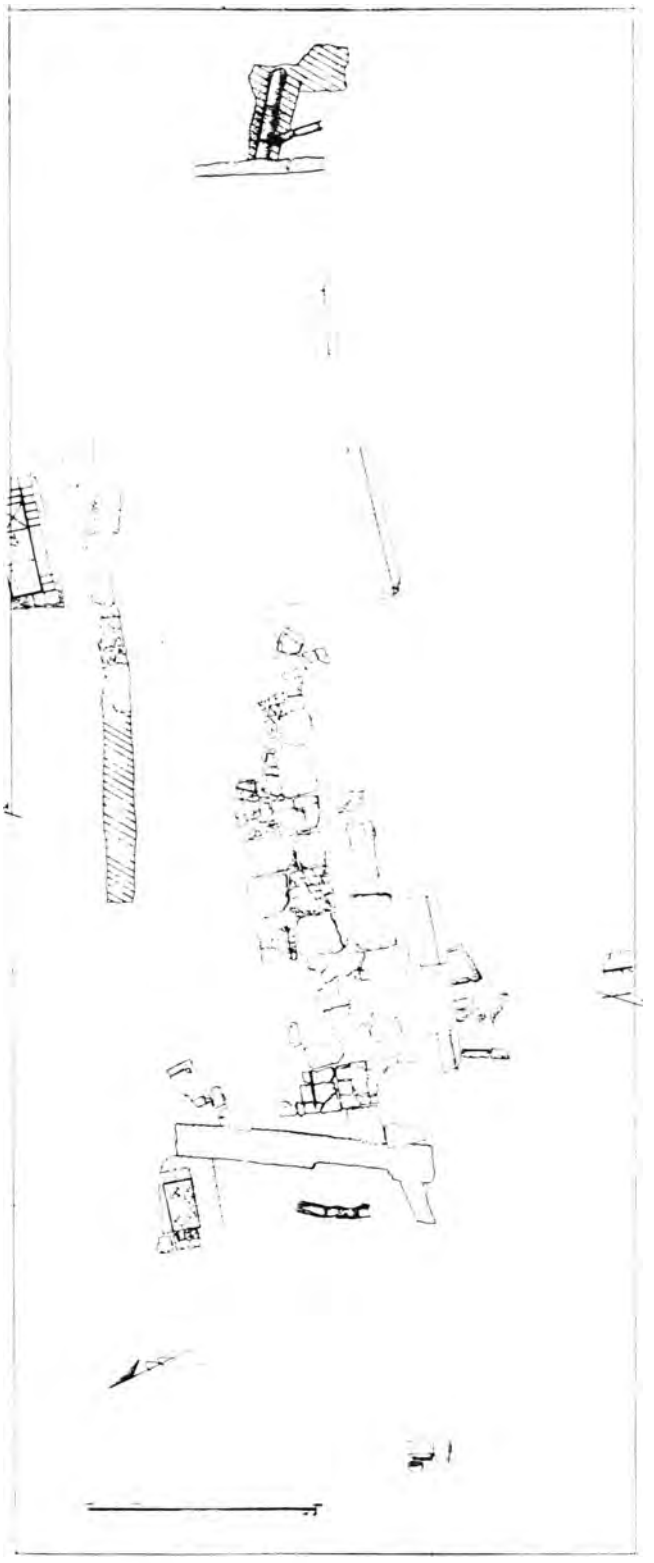

Σχέδ. 12. Πάτραι. Πλατεῖα Ὁμονοίας 3. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Ὑπὸ τὴν ὁδὸν διήρχοντο δύο ἀγωγοὶ ἐπάλληλοι, προσανατολισμένοι, μὲ ἐλαφρὰς ἀποκλίσεις, κατὰ τὸν ἄξονα αὐτῆς. Ὁ ἀνώτερος εἶναι κτιστὸς δι' ὀπτοπλίνθων καὶ καλύπτεται ὑπὸ ὁριζοντίων λιθίνων πλακῶν, ὁ ἄλλος εἶναι ἐπίσης ὀπτοπλινθόκτιστος ἀλλὰ ἔχει δικλινῆ κάλυψιν ἐκ πηλίνων πλακῶν. Ἡ ἀπόκλισις τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος εἶναι περὶ τὰς 10^{0}.

Ὁδὸς Λόντου 69 - 71

Λείψανα μιᾶς ἄλλης ὁδοῦ, παραλλήλου, πρὸς Α. τῆς ἀνωτέρω, εὑρέθησαν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο. Τὸ κατάστρωμα αὐτῆς εὑρίσκεται μόλις 0.15 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πεζοδρομίου,

Σχέδ. 13. Πάτραι. Ὁδὸς Σισίνη καὶ Γούναρη 90 - 100. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

καταλαμβάνει δὲ ἔκτασιν 3.50 × 2 μ. περίπου. Ἡ κάτω στρῶσις τῆς προετοιμασίας τοῦ λιθοστρώτου ἀποτελεῖται ἐξ ἄμμου καὶ χαλίκων· ἀκολουθεῖ στρῶσις κουρασανίου μετὰ μεγαλυτέρων λίθων, ἐπὶ τῆς ὁποίας κεῖνται αἱ πλάκες ἐκ λίθου Ἀστακοῦ (Πίν. 187 γ). Ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχουν ἴχνη τροχοῦ. Ὁ ἄξων τῆς ὁδοῦ ἀποκλίνει ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος περὶ τὰς 10°. Τὰ ὑπόλοιπα τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ τμήματος τῆς ὁδοῦ κτηρίων δὲν ἀποτελοῦν παρόδια κτίσματα, ἂν καὶ ἔχουν περίπου τὸν προσανατολισμὸν τῆς ὁδοῦ. Εἰς τὸ Α. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη κτιστὸς ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, πλ. 0.45 μ. περίπου, ἐστρωμένος διὰ κεραμίδων, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν.-Β.

Ὁδὸς Λόντου 76 καὶ Γούναρη

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κτίσματος, περιέχοντος δεξαμενὴν ἐπενδεδυμένην διὰ γκριζωποῦ μαρμάρου. Μολύβδινος σωλὴν κατὰ χώραν παρὰ τὴν δεξαμενήν, ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀποχέτευσιν. Εἰς ἕνα τῶν τοίχων ὑπάρχει μαρμάρινον κατώφλιον.

Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου 60 - 62

Εὑρέθη τοῖχος ἐκ καθαρᾶς ὀπτοπλινθοδομῆς, φέρων τοξωτὸν ἄνοιγμα.

Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου καὶ Γούναρη 168

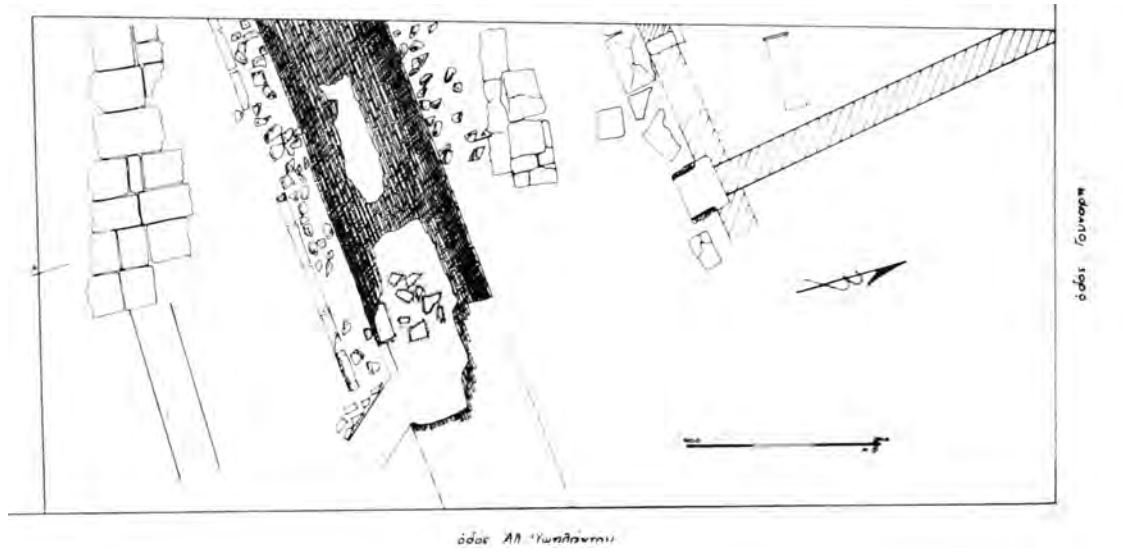
Ἦλθον εἰς φῶς τοῖχοι κτηρίων δύο ἀλλεπαλλήλων φάσεων (Πίν. 187 α). Χαρακτηρίζονται δι' ἀμελοῦς ἐκτελέσεως τοῦ δομικοῦ συστήματος opus reticulatum (Πίν. 187 δ) καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὴν ὑστέραν Ρωμαιοκρατίαν.

Ὁδὸς Δημ. Ὑψηλάντου 216 καὶ Δημ. Γούναρη

Εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν εὑρέθησαν τὰ ἐν τῷ Σχεδίῳ 14 σημειούμενα:

(1) Πλακόστρωτον, τὸ ὁποῖον δὲν φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς ὁδόν (Πίν. 188 α). Ἡ κατεύθυνσις τῶν ἁρμῶν τῶν πλακῶν εἶναι ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

(2) Εἰς ἐπίπεδον βαθύτερον τοῦ πλακοστρώ-

Σχέδ. 14. Πάτραι. Ὁδὸς Δημ. Ὑψηλάντου 216 καὶ Γούναρη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

του μέγας ἀγωγός, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ. καὶ ἀπόκλισιν 25° περίπου, ἐπὶ μήκους 8.10 μ. Ἔχει πλ. 1.90 καὶ ὕψ. 1.80 μ. (Πίν. 188 β). Τὰ πλάγια τοιχώματα εἶναι κατεσκευασμένα ἐξ ἀργῶν λίθων, ὁ πυθμὴν εἶναι ἐστρωμένος διὰ κεραμίδων καὶ στεγάζεται διὰ καμάρας ἐξ ὀπτῶν πλίνθων ἐπιμήκων καὶ ὁμοίου σχήματος λίθων. Κατὰ μῆκος τοῦ Ν. τοίχου τοῦ ἀγωγοῦ ὑπάρχει ὀχετὸς μὲ πηλίνους ἀγωγούς. Κατὰ τὸ Α. ὅριον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη μικρότερος ἀγωγὸς ἐκβάλλων εἰς τὸν μέγαν, ἐκτισμένος δι' ὀπτῶν πλίνθων. Πρόκειται ἑπομένως περὶ ἑνὸς κεντρικοῦ ἀγωγοῦ συλλέγοντος τὰ ὕδατα πιθανῶς χειμάρρου καὶ δεχομένου ταυτοχρόνως ὕδατα ἐκ πλαγίων διευθύνσεων. Κατὰ μῆκος τοῦ Ν. τοίχου εὑρέθησαν πολυπληθῆ θραύσματα χαλκῶν ἀντικειμένων καὶ νομίσματα.

(3) Πρὸς Β. τοῦ ἀγωγοῦ κατασκευὴ ἐκ λίθων, πιθανῶς ὑπόλοιπον ὁδοῦ καὶ πεζοδρομίου καὶ παρ' αὐτὴν γωνία μεταγενεστέρου κτηρίου, συνεχιζομένου ὑπὸ τὴν παρακειμένην οἰκίαν καὶ τὴν ὁδὸν Γούναρη. Τὰ νεώτερα χαρακτηριστικὰ ὄστρακα ἀνάγονται εἰς τὸν Β΄ μ.Χ. αἰ.

Ὁδὸς Λόντου 11

Ἐνταῦθα εὑρέθησαν λείψανα παλαιοχριστιανικῶν κατασκευῶν καὶ τάφος κτιστὸς περιέχων τέσσαρα κρανία. Εἰς τῶν τοίχων, λιθόκτιστος, φέρει κονίαμα διακοπτόμενον ὑπὸ διπλῆς ὁριζοντίου σειρᾶς κεραμίδων. Τοιαῦται σειραὶ ὑπῆρχον ἀνὰ 0.60 μ. (σώζονται μόνον δύο) (Πίν. 188 γ - δ).

Ὁδὸς Λόντου καὶ Ἐρενστρῶλε 72

Εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν ἤλθον εἰς φῶς θεμέλια, σωζόμενα εἰς χαμηλὸν ὕψος, συμπλέγματος κτηριακῶν κατασκευῶν, τῶν Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (Πίν. 188 ε).

Ὁδὸς Χαραλάμπη καὶ Ἐρενστρῶλε 7

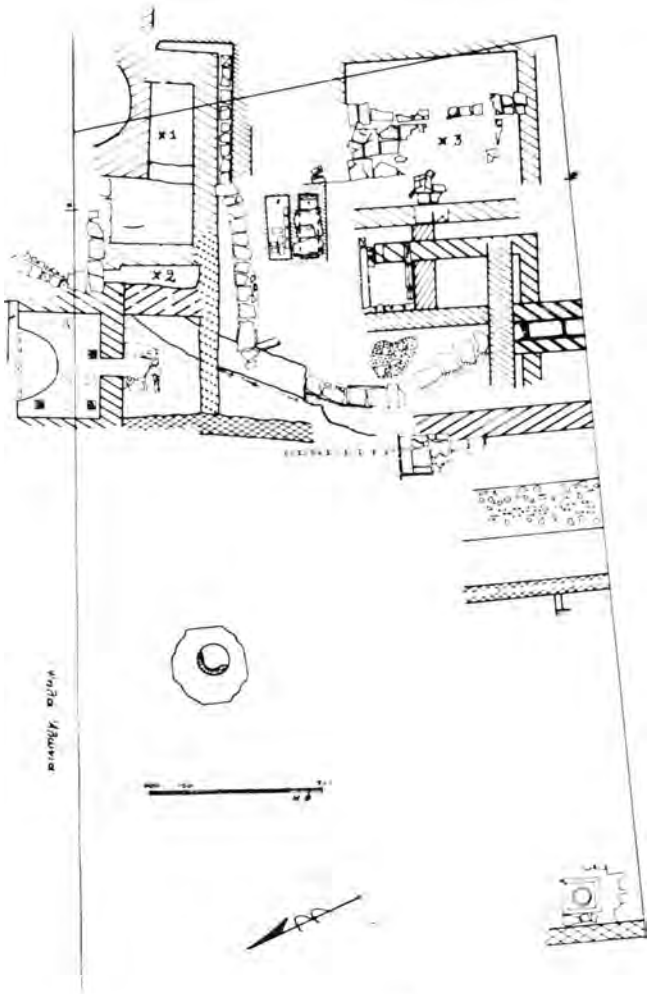
Εὑρέθησαν οἰκοδομικὰ λείψανα τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω χρόνων. Μεταξὺ τούτων ὑπόνομος, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., καλυπτόμενος δι' ἀκανονίστων λίθων, δέχεται ἀποχετεύσεις δι' ἐγκαρσίων ἀγωγῶν μὲ κεραμωτὴν κάλυψιν, προερχομένων ἐκ τῶν ἑκατέρωθεν τοίχων. Ἴσως πρόκειται περὶ ὁδοῦ. Εἰς τὸ Β. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη τμῆμα τοίχου ἐξ ὀπτοπλίνθων· ὁ τοῖχος ὥριζε πλακόστρωτον ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν.

Πλατεῖα Ψηλῶν Ἁλωνίων καὶ ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 1

Εἰς τὴν νεωτέραν φάσιν τῶν ἀρχαίων, τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον, ἀνήκουν τρεῖς σαφεῖς χῶροι ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως (Σχέδ. 15). Συγκεκριμένως, ἀνεσκάφη κατὰ τὸ ΒΑ. περίπου ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου δωμάτιον, διαστ. 3.40 × 2.10 μ. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐξ ὀπτοπλινθοδομῆς. Ἡ εἴσοδος αὐτοῦ μετὰ θύρας, πλ. 0.95 μ., ἔκειτο εἰς τὴν Δ. πλευράν. Τὸ κατώφλιον σώζεται κατὰ χώραν. Τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου εἶναι ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ, ἀποτελουμένου ἐκ τριῶν πεδίων: εἰς τὸ μεσαῖον ὑπάρχει παράστασις Ἀφροδίτης. Ἡ θεὰ ἔχει λάβει ἐκ κυτίου, ἀνοικτοῦ ἐπὶ τραπέζης δεξιά, καὶ κρατεῖ πρὸ τοῦ προσώπου της κάτοπτρον, κοσμούμενον ἐξωτερικῶς διὰ κεφαλῆς Μεδούσης. Ἐπὶ στηθαίου ὑπὲρ τὴν τράπεζαν, ζεῦγος περιστερῶν καὶ κατωτέρω Ἔρως κύπτων διὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν θεάν. Ἀριστερὰ τῆς θεᾶς ἀνασυρθὲν παραπέτασμα, ἐστερεωμένον εἰς πεσσόν, πρὸ τοῦ ὁποίου αὕτη ἵσταται. Ἡ πλαισίωσις γίνεται διὰ κυματοειδοῦς γραμμῆς καὶ περαιτέρω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, δι' ἁλύσεως ρόμβων. Τὰ ἄκραῖα πεδία τοῦ δαπέδου κοσμοῦνται διὰ γεωμετρικοῦ θέματος τεμνομένων κύκλων καὶ συμμετρικῶς διατεταγμένων τετραγώνων. Εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῶν πεδίων τούτων κάθετος ταινία φέρει κληματίδα. Τὸ πλαίσιον τοῦ ὅλου δαπέδου ἀποτελεῖ πλοχμός. Τὸ ψηφιδωτὸν ἀπεκολλήθη.

Τὸ δωμάτιον τῆς Ἀφροδίτης συνορεύει ἀπὸ Δ. πρὸς ἕτερον μεγαλύτερον δωμάτιον (Χ. 2), ἐστρωμένον ἐπίσης διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ γεωμετρικῶν κοσμημάτων. Μεταγενεστέρως κατεσκευάσθησαν δύο κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι, καλυπτόμενοι δι' ὁριζοντίων πλακῶν (Πίν. 188 στ). Πρὸς Ν. τοῦ δωματίου τῆς Ἀφροδίτης ἕτερος χῶρος (Χ. 3) φέρει λίθινον πλακόστρωτον, διακοπτόμενον κατὰ ἓν ἐπίμηκες τμῆμα του, πλ. 0.95 μ., ὑπὸ στρώσεως πηλίνων πλακῶν (Πίν. 189 β). Πρὸς Ν. τοῦ χώρου τούτου οἱ νεώτεροι τοῖχοι πατοῦν καὶ συμπλέκονται πρὸς τοίχους τῆς παλαιοτέρας οἰκοδομικῆς φάσεως. Ὑπόλοιπον πλακοστρώτου ἀνήκει εἰς τὴν νεωτέραν φάσιν (Πίν. 189 α). Τῆς παλαιοτέρας ἀπεκαλύφθησαν σαφεῖς χῶροι ὑπὸ τὰ δωμάτια, τὰ ὁποῖα διετήρουν τὰ ψηφιδωτά των δάπεδα (Σχέδ. 15· Πίν. 190 γ, ἀριστερά). Πρόκειται περὶ τριῶν διαμερισμάτων σχετιζομένων πρὸς βαλανεῖον, τοῦ ὁποίου εὑρέθη τὸ ὑπόκαυστον, ἄνευ τοῦ δαπέδου τοῦ ὑπερκειμένου χώρου. Ἐντὸς αὐτοῦ σώζονται, μέχρις ὕψους 0.30 μ., τέσσαρες πεσσίσκοι ἐκ πηλίνων πλακῶν, ὡς καὶ ὑπόλοιπα τεσσάρων ἄλλων (Πίν. 189 γ). Εἰς τὸ Β. τμῆμα τοῦ ὑποκαύστου ὑπάρχει ἡμικυκλικὸς λάκκος ἐπιχρισμένος διὰ κονιάματος, φρασσόμενος κατὰ τὸ Β. μέρος ὑπὸ μικροῦ τοίχου μετὰ πηλίνων πλακῶν. Εἶναι ἡ θέσις τῆς, πιθανῶς μαρμαρίνης, δεξαμενῆς. Εἰς τὸν Ν. τοῖχον σώζεται ὑπόλοιπον τοῦ κλιβάνου. Περιεῖχε λείψανα πυρᾶς. Εἷς κύριος ὑπόνομος μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. διέρχεται ὑπὸ τὸ κτήριον τοῦ βαλανείου. Εἶναι ἐκτισμένος ἀλλοῦ διὰ λίθων καὶ ἀλλοῦ δι' ὀπτοπλίνθων. Καλύπτεται ἐν μέρει ὑπὸ καμάρας ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ἐν μέρει ὑπὸ λιθίνων πλακῶν. Ὁ πυθμὴν εἶναι ἐστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν (Πίν. 190 α). Εἰς αὐτὸν ἐκβάλλει μικρότερος ἀγωγός, φερόμενος κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ ἀνωτέρω κτίσματος (Πίν. 190 β) καὶ καλυπτόμενος ὑπὸ λιθίνων πλακῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐκβολῆς σχηματίζεται φρεάτιον.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδωσεν εἰς τὰ κατώτερα ἐπίπεδα ἑλληνιστικὰ καὶ πιθανῶς καὶ ἀρχαιότερα ὄστρακα. Θραύσματα λύχνων δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. μέχρι τοῦ Γ΄ καὶ τοῦ Δ΄ μ.Χ. αἰ. Τμῆμα βάσεως λύχνου φέρει ὑπογραφήν: *Πωσφ(όρου)*. Βάσις πινακίου μέρος τῆς ἀψῖδος ἠνοίγοντο τρία τοξωτὰ παράθυρα κλειστὰ διὰ μεταγενεστέρας ὀπτοπλινθοδομῆς (Πίν. 191 στ). Εἰς τὸ κάτω μέρος, ἐπίσης ἐκτισμένον, ὑπάρχει ἄνοιγμα θύρας ἢ τετραγώνου παραθύρου. Μεταγενεστέρως ἐκτίσθη πρὸς Β. τοῦ ἀψιδωτοῦ καὶ εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότε-

Σχέδ. 15. Πάτραι. Πλατεῖα Ψηλῶν Ἀλωνίων καὶ ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 1. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

terra sigillata ἔχει σφραγῖδα εἰς planta pedis: *CPOMF*.

Ὁδὸς Γεωργίου Ρούφου 18 - 20

Ἀνεσκάφη τμῆμα ἀψιδωτοῦ ρωμαϊκοῦ κτίσματος (Σχέδ. 16· Πίν. 191 ε). Σώζεται ἡ ἀψὶς καὶ ὁ Α. τοῖχος ἐξ ὀπτοπλινθοδομῆς.

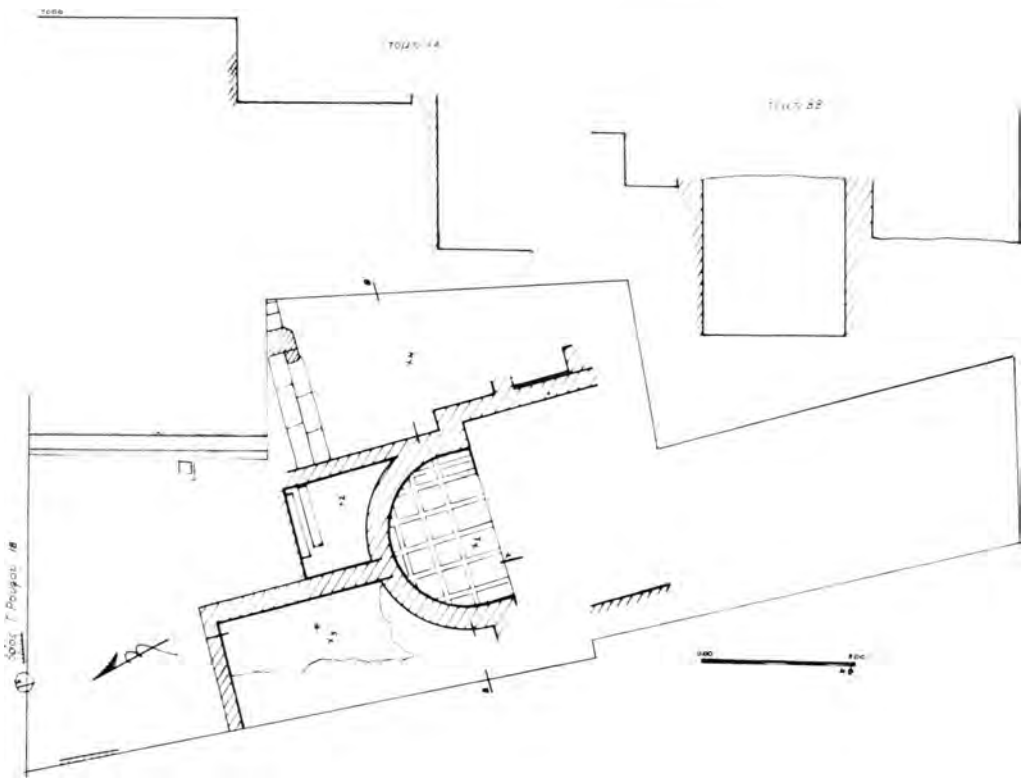
Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς ἀψῖδος ὑπάρχουν ἴχνη πηλίνης πλακοστρώσεως. Εἰς τὸ ἄνω σωζόμενον ρον, παλαιοχριστιανικὸν κτίσμα. Τὸ ἔδαφος ἐκεῖ ἦτο ἀσφαλῶς ἐπικλινές, ἐσχηματίσθη ὅμως τεχνητὴ ἐπίχωσις πρὸς δημιουργίαν ἰσοπέδου χώρου. Τοῦ νεωτέρου τούτου κτηρίου ἐσώθη χῶρος μὲ ψηφιδωτὸν δάπεδον καὶ οἱ ἀρράβδωτοι κορμοὶ δύο μονολιθικῶν κιόνων, κείμενοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους παρακειμένου χώρου (Πίν. 191 δ). Τότε ἴσως ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἀψιδωτὸν κτίσμα ὡς ὑπόγειον καὶ ἐσφραγίσθησαν τὰ ἀνοίγματά

του. Ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀψιδωτοῦ προῆλθον πολυπληθῆ χαλκᾶ ἐξαρτήματα, ἀνήκοντα εἰς διακόσμησιν καὶ ἐπένδυσιν ξυλίνης κατασκευῆς (ἁμάξης;) (Πίν. 191 β-γ). Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἀγαλμάτιον Ἔρωτος κρατοῦντος κέρας Ἀμαλθείας, προσηλωμένον ἐπὶ καμπυλοσχήμου ἐλάσματος (Πίν. 191 α). Παρὰ τὸ δωμάτιον μὲ τοὺς κίονας ἀπεκαλύφθησαν δύο βαθμίδες ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, ἴσως ἀνήκουσαι εἰς ὁδόν.

ἀπόστασιν ΒΔ. τοῦ Ὠδείου, ἦλθον εἰς φῶς τμήματα ὀγκώδους τοίχου, ὁ ὁποῖος πιθανώτατα ἦτο ἀναλημματικός. Ὁ χῶρος εὑρίσκεται πλησίον τῆς ὀφρύος τοῦ ὑψώματος, παρὰ τὴν ὁποίαν, ὡς συμπεραίνεται καὶ ἐξ ἄλλων λειψάνων, ὑπῆρχε σειρὰ ἀναλημματικῶν τοίχων (βλ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 305 κ.ἑ.).

Ὁδὸς Μητροπολίτου Νεοφύτου 20

Παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Παντοκράτορος ἡ

Σχέδ. 16. Πάτραι. Ὁδὸς Γεωργίου Ρούφου 18-20. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Ὁδὸς Βασ. Ρούφου 118

Πενιχρὰ κτηριακὰ λείψανα, εἷς τοῖχος ἀπὸ Α. πρὸς Β. καὶ ἕτερος κάθετος, ὡς καὶ ὑπόλοιπον λευκοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἑκατέρωθεν, εὑρέθησαν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο. Ἡ τοιχοδομία ἐκ λίθων ἀκανονίστων δεικνύει μεταγενεστέρους χρόνους.

Ὁδὸς Ἁγίου Γεωργίου

Εἰς τάφρον, ἡ ὁποία διηνοίγη κατὰ μῆκος τοῦ Δ. ὁρίου τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Γεωργίου, εἰς μικρὰν ἐκσκαφὴ διὰ τὴν θεμελίωσιν, ἡ ὁποία ἔφθασε σχεδὸν μέχρι βάθους 4 μ., οὐδὲν οἰκοδομικὸν λείψανον ἔφερεν εἰς φῶς. Παρὰ τὴν Α. ἄκραν ὅμως τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη ἐντὸς παλαιοῦ ἀχρηστευθέντος βόθρου θησαυρὸς νομισμάτων, ὁ ὁποῖος εἶχε φυλαχθῆ εἰς πήλινον σκεῦος, εὑρεθὲν τεθραυσμένον. Πρόκειται περὶ 6.845 περίπου χαλκῶν ἑνετικῶν νομισμάτων τοῦ ΙΔ΄ αἰ. (κατὰ ταύτισιν τῆς κ. Μάντως Οἰκονομίδου. Βλ. Schlumberger, 471 κ.ἑ.).

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Κατὰ τὸ πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ ἔτους 1972 ἐξετελέσθησαν διὰ τῆς ὑπογραφομένης, ὑπηρετούσης εἰς τὴν ἕδραν τῆς Ἐφορείας (Ἀρχαίαν Κόρινθον), αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Ἀναγκαστικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐγένοντο ἐντὸς οἰκοπέδων τῆς Ἀρχαίας Κορίνθου προκειμένου νὰ χορηγηθοῦν οἰκοδομικαὶ ἄδειαι.

Οἰκόπεδον Τσιμπούρη

Ἡ ἔρευνα, γενομένη ἐν συνεχείᾳ τῶν διενεργηθεισῶν κατὰ τὰ ἔτη 1967 καὶ 1968[1], ἐξετάθη πρὸς ΒΑ. τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἀνασκαφέντων τμημάτων τοῦ οἰκοπέδου καὶ διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις διαφόρων τοίχων, βαινόντων πρὸς Δ. καὶ Ν. Κάτωθεν τῶν τοίχων τούτων ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ἐπάλληλοι ἀγωγοί. Διὰ τῆς νέας αὐτῆς ἐρεύνης δὲν ἦλθεν εἰς φῶς συγκεκριμένον κτήριον. Ἐκ τῶν ἐρευνηθέντων ὅμως, καλῶς ἐκτισμένων ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων, τοίχων, δαπέδων ἐστρωμένων διὰ πηλίνων ὀρθογωνίων πλακῶν, ὡς καὶ τῶν ἐπαλλήλων ἀγωγῶν περισυλλογῆς ὑδάτων, εἶναι προφανὲς ὅτι ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Τσιμπούρη ἀποκαλύπτεται τμῆμα συνοικίας τῆς πόλεως Κορίνθου.

Βορειότερον ἠνοίχθη ἑτέρα τομή, ὅπου εὑρέθησαν μόνον ὄστρακα ἀγγείων καὶ ἀκέραιος πήλινος λύχνος, χρονολογούμενος εἰς τὸν Γ΄ ἢ Δ΄ αἰ. μ.Χ.[2].

Κινητὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν τὰ ἑξῆς:

(1) Ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς (Α΄ αἰ. μ.Χ.)[3]. (2) Μικρὸν χαλκοῦν νόμισμα ἐκ τῶν λεγομένων « βανδαλικῶν ». (3) Ὄστρακα ἀγγείων μὲ ἐκτύπους παραστάσεις ροδάκων, σταφυλῶν, σπειρῶν καὶ ζώων (Α΄ αἰ. μ.Χ.)[4]. (4) Λύχνος πήλινος, τεθραυσμένος (Γ΄ - Δ΄ αἰ. μ.Χ.). (5) Ψηφῖδες, ὄστρακα καὶ τμήματα ὑαλίνων ἀγγείων.

Ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασσικῶν Σπουδῶν ἀνέλαβε νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς εὐρυτέραν κλίμακα.

Οἰκόπεδα Γέρου καὶ Γιαννάκη

Περιωρισμένης ἐκτάσεως ἀναγκαστικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐξετελέσθησαν ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων Γέρου, εἰς θέσιν « Χελιώτη μύλος », καὶ Σπ. Γιαννάκη. Εἰς τὸ πρῶτον τούτων ἀπεκαλύφθη κατεστραμμένος κεραμοσκεπὴς τάφος, εἰς δὲ τὸ οἰκόπεδον Γιαννάκη μικρὸς κίων ἐκ μαρμάρου, πήλινος λύχνος, μικρὰ τεμάχια τοιχογραφιῶν καὶ ἀσήμαντα ὄστρακα ἀγγείων.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΛΕΧΑΙΟΥ

Θέσις Ταγαρᾶ

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο μεταξὺ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ τῆς παλαιᾶς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Κορίνθου - Πατρῶν, πρὸς Α. τῆς ἐκ τῆς ὁδοῦ αὐτῆς παρακάμψεως πρὸς Ἀρχαίαν Κόρινθον.

Ἡ ἔρευνα κατέστη ἀναγκαία κατόπιν τῆς ἀποκαλύψεως ἀρχαιοτήτων κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν, ἐκτελουμένων ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ Κορίνθου διὰ μηχανικῶν μέσων καὶ ἄνευ ἀδείας τῆς Ὑπηρεσίας, διὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ τηλεφωνικοῦ δικτύου τῆς Κορίνθου.

Ἠνοίχθη τομή, μήκ. 24 μ. περίπου. Εἰς τὸ Δ. τμῆμα αὐτῆς (11 μ.) ἀπεκαλύφθη ὑστερορρωμαϊκὸς τοῖχος βαίνων ἀπὸ Α. πρὸς Δ., τοῦ ὁποίου τὰ 6 μ. πρὸς Δ. ἐκτίσθησαν ἐξ ὑλικοῦ (δόμων, δύο σπονδύλων κιόνων καὶ δωρικοῦ κιονοκράνου) εἰς β΄ χρῆσιν. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο προέρχεται πιθανῶς ἐκ μεγάλου κτηρίου (στοᾶς) τῆς πρωίμου Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Πρὸς Α. αὐτοῦ, κάτωθεν ἀκαθορίστων ἐπαλλήλων νεωτέρων κτισμάτων, εὑρέθη κίων σωζόμενος in situ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, ὅστις στηρίζεται ἐπὶ δύο βαθμίδων θεμελιώσεως. Τὸ ὡς ἄνω κτήριον, δηλαδὴ ἡ στοά, ἐπανακατεσκευάσθη κατὰ τὴν Ὑστερορρωμαϊκὴν ἐποχήν, ὅτε ἐκτίσθησαν δύο τοῖχοι πρὸς Β. καὶ Α. τοῦ ὡς ἄνω κίονος, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν γωνίαν δωματίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διακρίνονται ἴχνη πυρᾶς, πιθανῶς τῆς ἐποχῆς τῆς καταστροφῆς τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου (395 μ.Χ.), ὡς καθορίζεται ἐκ τῶν εὑρεθέντων νομισμάτων. Τὸ ὑστερορρωμαϊκὸν κτήριον φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Δ΄ αἰ. μ.Χ., ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων νομισμάτων καὶ τῆς κεραμεικῆς.

1. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 195 - 200, Πίν. 149 - 152. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 164.

2. Ὅμοιος πρὸς τοὺς ἐν O. Broneer, Terracotta Lamps, Corinth IV, σ. 238, ἀριθ. 1034 - 1035. H. Robinson, Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora V, σ. 80-81, πίν. 45, L62, L64. J. Perlzweig, Lamps of the Roman Period, The Athenian Agora VII, σ. 142, 154, πίν. 66, ἀριθ. 1393 καὶ σ. 31, ἀριθ. 1871, 1912, 1856.

3. Ὅμοιος πρὸς τὸν εἰς H. Robinson, ἔ.ἀ., σ. 86, πίν. 19, M14.

4. Ὁμοιάζουν μὲ τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ H. Robinson, ἔ.ἀ., σ. 26 καὶ 40, πίν. 5 G36 - G38 καὶ G172.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης διεπιστώθη ὅτι τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ μεταγενεστέρου κτηρίου εὑρίσκεται κάτωθεν τῆς ὁδοῦ, τὸ παλαιότερον ὅμως οἰκοδόμημα φαίνεται ὅτι εἶχεν ὄψιν πρὸς Β. καὶ πρὸς τὸν λιμένα Λεχαίου. Οὕτως ὁ ὀπίσθιος τοῖχος τῆς στοᾶς ὡς καὶ τὰ δωμάτια κεῖνται κάτωθεν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς.

Παρὰ τὸν ὑστερορρωμαϊκὸν τοῖχον, εἰς βάθος 1.35 μ., εὑρέθησαν: Πήλινος παλαιοχριστιανικὸς λύχνος εἰς σχῆμα ἄκρου ποδὸς μὲ σανδάλιον (Πίν. 194 α). Νῆμα τῆς στάθμης. Ἑπτὰ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων δύο χρονολογοῦνται εἰς τὸν Δ΄ αἰ. μ.Χ.[5], τὰ δὲ ἄλλα μεταξὺ Α΄ καὶ ΣΤ΄ αἰ. μ.Χ.[6]. Τμῆμα πηλίνου σκύφου μὲ ἔκτυπον διακόσμησιν, κάλυμμα πυξίδος καὶ διάφορα ὄστρακα ἀγγείων.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἐφορείας, ἡ κάλυψις ὅμως τῶν ἀνασκαφεισῶν τομῶν, αἱ λεπτομερεῖς παρατηρήσεις καὶ ἡ ταύτισις τῶν νομισμάτων ὀφείλονται εἰς τὴν εὐγενῆ φροντίδα τοῦ Διευθυντοῦ τῶν Ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κορίνθου κ. Charles K. Williams, τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης.

Θέσις Διαβατίκι

Ἀναγκαστικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐγένοντο ἐπίσης εἰς τά, εἰς θέσιν «Διαβατίκι» τῆς περιοχῆς τοῦ ἀρχαίου λιμένος Λεχαίου, οἰκόπεδα Βοΐσκου καὶ Χιώτη. Ὡς γνωστόν, εἰς τὴν ἐν λόγω περιοχὴν ἔχουν ἀνασκαφῆ ρωμαϊκὸν νυμφαῖον[7] καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1971 μέγα παλαιοχριστιανικὸν κτήριον[8]. Αἱ ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων αὐτῶν γενόμεναι ἐργασίαι οὐδὲν σημαντικὸν εὕρημα ἀπέδωσαν.

Εἰς τὰς ἀνασκαφικὰς ἐργασίας τῆς ἀρχαίας Κορίνθου καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ ἀρχαίου λιμένος Λεχαίου εἰργάσθη ἡ πτυχιοῦχος τῆς ἀρχαιολογίας κ. Μίνα Κρίκου - Γαλάνη.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΡΑΝΕΙΟΥ

Σημ. τ. Συντ. Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μετὰ μαρτυρίου, ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δ. Πάλλα, βλ. Τὸ Ἔργον 1972, σ. 53 - 59.

5. Late Roman Bronze Coinage 2295.

6. RIC V, I, σ. 183, 587. Late Roman Bronze Coinage, 1105, BMC IV, σ. 655, 1584 κ.ἑ., πίν. 87, 3.

7. Ἀλ. Φιλαδελφεύς, Ἀρχαία ἔπαυλις μετὰ νυμφαίου ἐν Λεχαίῳ Κορινθίας, ΑΔ 4 (1918), σ. 125 κ.ἑ. Εὐστ. Στίκας, Ἀνασκαφὴ ρωμαϊκοῦ νυμφαίου καὶ παλαιοχριστιανικῆς κρήνης παρὰ τὸ Λέχαιον Κορινθίας, ΠΑΕ 1957, σ. 89 - 94.

8. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 293, Πίν. 229 α - β.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΠΑΤΡΑΙ

Φρούριον[9]

Συνεχίσθησαν αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐργασίαι στερεώσεως τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων τοῦ φρουρίου.

Ἐφέτος αἱ ἐργασίαι ἐξετάθησαν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν περίβολον τῶν τειχῶν καὶ κυρίως εἰς τὸ Ν. τμῆμα αὐτοῦ. Ἐστερεώθη ἡ τοιχοποιία τῶν ἑτοιμορρόπων τμημάτων τοῦ τείχους καὶ ἐστερεώθη καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν της ἡ καὶ σήμερον χρησιμοποιουμένη πύλη εἰσόδου τοῦ φρουρίου (Πίν. 192 α).

Αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἐμπείρου ἀρχιτεχνίτου στερεώσεως μνημείων κ. Εὐστρ. Φεργαδιώτου.

ΧΑΕΜΟΥΤΣΙ[10]

Φρούριον

Συνεχίσθησαν αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ παρελθὸν ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ φρουρίου. Αὗται περιωρίσθησαν κυρίως εἰς τὸν ἐσωτερικὸν περίβολον αὐτοῦ. Οὕτως ἐγένοντο ὑποθεμελιώσεις, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, εἰς τὸ πρὸς Α. καὶ Ν. τμῆμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους τοῦ περιβόλου. Ἐκτίσθησαν οἱ γωνιόλιθοι εἰς τὰ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν παράθυρα τῆς Ν. θολωτῆς αἰθούσης καὶ ἐπανεκτίσθη διὰ πωρολίθων τὸ κατάπεσὸν πρὸς Α. τμῆμα τῆς καμάρας τῆς Ν. αἰθούσης (βλ. καὶ σ. 198, Πίν. 162 β - γ).

Αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου στερεώσεως μνημείων κ. Εὐστρ. Φεργαδιώτου.

ΟΡΟΣ ΙΘΩΜΗ

Μονὴ Βουλκάνου[11]

Εἰς τὴν μονὴν Βουλκάνου ἐξετελέσθησαν δαπάναις τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Μεσσηνίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἐφορείας, διὰ τοῦ ἐμπείρου

9. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 295, ὅπου καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία.

10. Γ. Σωτηρίου, Τὸ φραγκικὸν κάστρον Χλουμουτσίου καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν Γλαρέντζαν, Mélanges Octave et Melpo Merlier, Ἀθῆναι 1956, τ. 2, σ. 425 - 437, εἰκ. 5, πίν. 4. K. Andrews, Castles of the Morea, σ. 147, ἔνθα καὶ ἡ προγενεστέρα περὶ τοῦ φρουρίου βιβλιογραφία. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 161 καὶ ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 195. Ἱ. Σφηκοπούλου, Τὰ μεσαιωνικὰ κάστρα τοῦ Μορηᾶ. Ἀθῆναι 1968. σ. 260 - 268. Antoine Bon, La Morée Franque, Paris 1969, σ. 325 - 328, πίν. 34 - 50.

11. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 194. Κ. Καλοκύρης, Βυζαντιναὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Μεσσηνίας, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 118 - 164, ἔνθα καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία.

ἀρχιτεχνίτου στερεώσεως μνημείων κ. Ρ. Ξένου, αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

(1) Καθολικόν: Εἰς τὴν εὑρισκομένην εἰς κακὴν κατάστασιν στέγην ἐγένετο γενικὸς καθαρισμός, κατεσκευάσθη περιμετρικὴ δοκὸς (σενάζ) ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος καὶ ἐκλείσθησαν αἱ ρωγμαί. Ἐν συνεχείᾳ ἐπληρώθησαν τὰ κενὰ μὲ ἐλαφρόπετραν καὶ ἡ στέγη ἐπεστρώθη μὲ λεπτὸν μανδύαν ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος. Τέλος, ἐγένετο ἡ ἀνακεράμωσις διὰ παλαιῶν κεράμων.

(2) Καμαροσκεπὴς εἴσοδος: Διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου ἐγένετο καὶ ἡ στερέωσις τῆς καμάρας, τῆς καλυπτούσης τὸ διαμέρισμα τῆς εἰσόδου.

(3) Κελλία: Ἐκ τῶν ἄλλων προσκτισμάτων τῆς μονῆς, ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ στερέωσις ὡς καὶ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης τοῦ κελλίου, τοῦ κειμένου εἰς τὴν ΝΔ. πλευρὰν τοῦ καθολικοῦ.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

Διὰ συνεργείων τοῦ Κ.Ε.Σ. μὲ ὑπευθύνους συντηρητὰς τὴν κ. Θ. Παπαγεωργίου καὶ τὸν κ. Στ. Παπαγεωργίου, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Τ. Μαργαριτώφ, ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων εἰς μνημεῖα τῶν νομῶν Λακωνίας καὶ Ἀχαΐας.

ΓΕΡΑΚΙ[12]

(α) Ἅγιος Ἀθανάσιος[13]

Συνεχίσθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἤρχισεν ἡ μελέτη αἰσθητικῆς παρουσιάσεως τῶν τοιχογραφιῶν.

(β) Ἅγιος Νικόλαος[14]

Ἰδιαιτέρα φροντὶς κατεβλήθη κυρίως διὰ τὴν πλήρη στερέωσιν τῶν εἰς κακὴν κατάστασιν εὑρισκομένων τοιχογραφιῶν.

ΛΕΙΒΑΡΤΖΙ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ

Εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἐγένετο συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν. Εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐγένετο συντήρησις τῶν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων.

12. ΑΔ ἔ.ἀ., σ. 192 - 193, ὅπου καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 296.

13. Ἐ. Κουνουπιώτου, Γεράκι, Συντήρησις τοιχογραφιῶν, ΑΑΑ IV (1971), σ. 154 - 161, εἰκ. 1 - 12. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 297.

14. Μαρ. Γ. Σωτηρίου, Ἡ πρώιμος παλαιολόγειος ἀναγέννησις, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. Δ (1964 - 1965), σ. 266 - 268, πίν. 57 - 60.

Ε. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ - ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ

*

ΝΑΥΠΛΙΟΝ

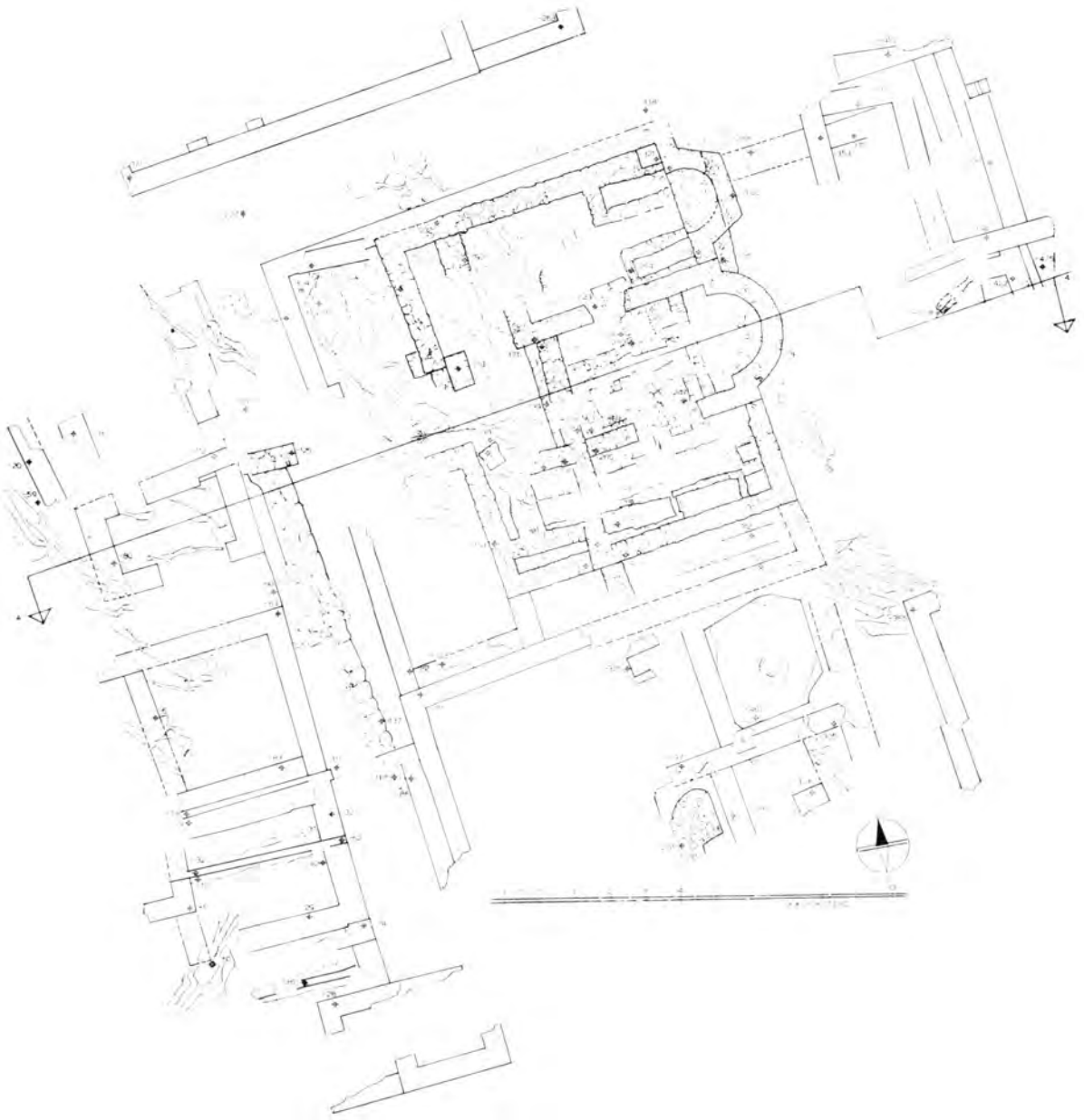
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΑΚΡΟΝΑΥΠΛΙΑΝ

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 24266/16-12-1971 ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργείου ἀνετέθη εἰς τὸν Ἔφορον τῆς 1ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (Ἀθηνῶν) ἡ ἐποπτεία ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῆς Ἀκροναυπλίας, εἰς θέσιν ὅπου ὁ ΕΟΤ εἶχε προγραμματίσει τὴν ἀνέγερσιν πολυτελοῦς ξενοδοχείου, δυνάμεως 162 κλινῶν, ἂν καὶ ὁ Νομὸς Ἀργολίδος δὲν ὑπήγετο εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῆς Περιφερείας αὐτῆς. Τὰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι διήρκεσαν ἀπὸ 10-1-1972 ἕως 10-6-1972, ἐπέβλεψαν ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μυστρᾶ Νίκη Ἐτζέογλου (δι' ἐλάχιστον ὅμως χρονικὸν διάστημα) καὶ οἱ ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν Ἑλ. Γκίνη καὶ Νικ. Παπαδάκης. Τὴν σχεδιαστικὴν ἀποτύπωσιν τῶν εὑρημάτων ἔκαμεν ὁ ἀρχιτέκτων Κ. Κολοκοτσᾶς. Αἱ ἐργασίαι διεξήχθησαν μὲ πολλὰς δυσκολίας. Αἱ δυσμενεῖς καιρικαὶ συνθῆκαι δὲν ἐπέτρεψαν νὰ πραγματοποιηθῇ παρὰ μόνον τὸ 60% τῶν ἐργασίμων ὡρῶν. Ἡ ἔλλειψις εἰδικευμένων εἰς ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφὰς ἐργατῶν, ὡς καὶ ἡ ἔλλειψις μεταφορικοῦ μέσου, ἦσαν σοβαροὶ λόγοι διὰ τὴν καθυστέρησιν τῆς ἐργασίας. Τέλος, ἡ ἀδυναμία τοῦ ΕΟΤ, παρ' ὅλον ὅτι ἦτο ὁ ἀμέσως ἐνδιαφερόμενος, ἀφ' ἑνὸς νὰ καταβάλῃ εἰς τακτὰς ἡμερομηνίας τὰς σχετικὰς πιστώσεις διὰ τὴν κατὰ δεκαπενθήμερον πληρωμὴν τῶν ἡμερομισθίων, ἀφ' ἑτέρου νὰ διαθέσῃ ὅλον τὸ ποσὸν τῆς προυπολογισθείσης καὶ ἐγκριθείσης ὑπ' αὐτοῦ δαπάνης, ὄχι μόνον ἐπέφερεν ἀνωμαλίαν εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν ἀλλὰ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ὁριστικὴν διακοπήν των τὴν 10-6-1972, χωρὶς νὰ ὁλοκληρωθῇ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Εἰς τὰς δυσχερείας αὐτὰς πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ φοβερὰ ἀναταραχὴ τῆς ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία εἶχε προκληθῇ ἀπὸ τὴν κατασκευὴν πυροβολείου καὶ τὴν διάνοιξιν χαρακωμάτων ὑπὸ τῶν στρατευμάτων κατοχῆς κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον. Παρ' ὅλα αὐτά, χάρις εἰς τὴν φιλότιμον προσπάθειαν τῶν ἐργατῶν καὶ τὴν εὐσυνειδησίαν καὶ τὸ σθένος τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν ἡ ἀνασκαφὴ διενεργήθη ἐπιτυχῶς, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν δεοντολογίαν.

Ἡ θέσις, ὅπου ἔγινεν ἡ ἔρευνα, γνωστὴ εἰς τοὺς ἐντοπίους ὡς «Ἅγιος Θεόδωρος », ἐκτείνεται εἰς τὴν Ν. κλιτὺν τῆς χερσονήσου τῆς Ἀκροναυπλίας καὶ ἀμέσως πρὸς Δ. τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον, μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς σιδηροφράκτους στρατιώτας τῆς 4ης

Σταυροφορίας, ἐχώριζε τὴν συνοικίαν τῶν Φράγκων (ἀνατολικὸν τμῆμα) ἀπὸ τὴν συνοικίαν τῶν Ἑλλήνων (δυτικὸν τμῆμα) (Σ χ έ δ. 1).

1971 ὑπὸ τῆς Δ΄ Περιφερείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων (Ἔφορος κ. Δεϊλάκη) (βλ. ἀνωτέρω σ. 87 κ.έ.).

Σχέδ. 1. Κάτοψις τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου εἰς θέσιν Ἅγιοι Θεόδωροι Ἀκροναυπλίας

Ἂν ληφθῇ ὡς ἀφετηρία τὸ τεῖχος τοῦτο, ὁ ἐρευνηθεὶς χῶρος ἔχει μῆκος 125 μ. καὶ πλάτος 45 μ., ἤτοι τὸ ἐμβαδόν του εἶναι 5.000 τ.μ. Ἐκ τοῦ χώρου αὐτοῦ, 600 τ.μ. εἶχον ἀνασκαφῆ τὸ

Ὁ χῶρος, ὁ ὁποῖος ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς 1ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων διηρέθη εἰς ἓξ τομεῖς (Α - ΣΤ). Εἰς αὐτοὺς ἀπεκαλύφθησαν ἐρείπια, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς πολλά, ὄχι σύγ-

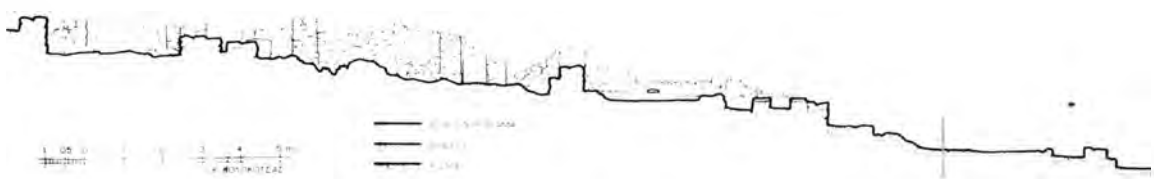
χρονα, κτήρια. Ἀπὸ τὰ εὑρήματα, κυρίως κεραμεικὰ καὶ νομίσματα, συμπεραίνεται ὅτι ἡ οἰκοδόμησις εἰς τὸν ἐρευνηθέντα χῶρον θὰ ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰ. Τὰ κτήρια ἔχουν θεμελιωθῆ ἐπάνω εἰς τὴν ἀνώμαλον καὶ βραχώδη ἐπιφάνειαν τῆς χερσονήσου. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτὴ εἶναι κατωφερής, μὲ κλίσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Οὕτω ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ τῶν ἐρειπίων τοῦ Δ. ἄκρου τοῦ χώρου ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ Α. εἶναι 7.50 μ. (Σ χ έ δ. 2). Διεπιστώθη ὅτι τὴν βραχώδη ἐπιφάνειαν ἐκάλυπτε στρῶμα ἐρυθροῦ χώματος (κοκκινόχωμα), τὸ ὕψος τοῦ ὁποίου ἐκυμαίνετο, ἀναλόγως τῆς διαμορφώσεως τοῦ βράχου, ἀπὸ 0.10 ἕως 0.20 μ. Εἰς τὸ στρῶμα αὐτὸ εὑρέθησαν ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς τὴν Μυκηναϊκήν, Γεωμετρικήν, Κλασσικήν, Ἑλληνιστικὴν καὶ Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ νομίσματα τοῦ 4ου καὶ 3ου αἰ. π.Χ. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι πλὴν ἑνὸς νομίσματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α΄, χρονολογίας κοπῆς 539 - 540 μ.Χ., καὶ ἑνὸς τοῦ Κώνσταντος Β΄ (641 - 668 μ.Χ.) οὐδὲν ἄλλο παλαιοχριστιανικὸν εὕρημα ὑπῆρξεν.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν συνετελέσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ πλήρης περιγραφὴ τῶν ἀρχαίων κτηρίων, νὰ καθορισθοῦν περίοδοι καὶ χρονολογίαι καὶ νὰ ἐξαχθοῦν τεκμηριωμένα ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα. Δι' ὃ καὶ δίδονται ἐδῶ σύντομοι μόνον πληροφορίαι διὰ τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ ἀποκαλυφθέντα κτήρια, τὰ ὁποῖα εἶναι ὁ « τρίκλιτος » ναός, ἡ δεξαμενὴ πρὸς Ν. τούτου καὶ τὸ ἐπίμηκες κτήριον πρὸς Δ. (Σ χ έ δ. 1).

Δὲν θὰ γίνῃ, φυσικά, ἐδῶ λόγος διὰ τὸ λεγόμενον « θησαυροφυλάκιον », εὑρισκόμενον εἰς τὸ Α. τέρμα τοῦ χώρου, καθ' ὅσον τοῦτο μετὰ τοῦ περιβόλου του σώζεται ἀκέραιον.

Ἡ « τρίκλιτος » ἐκκλησία εἰς τὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖται ἀπὸ κτίσματα διαφόρου μορφῆς καὶ διαφόρου χρόνου κατασκευῆς, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν τελικήν των φάσιν ἀπετέλεσαν ἕνα τρίδυμον ναόν. Τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἦτο 1.78 μ. εἰς τὸν Δ. τοῖχον τοῦ Β. ναοῦ καὶ 3.44 μ. εἰς τὴν ἁψῖδα του. Ἡ τοιχοποιία σώζεται εἰς ὕψος 0.70 - 0.75 μ.

Ἐκ τῆς κατόψεως εἰκάζεται ὅτι ὁ μεσαῖος ναΐσκος μὲ τὴν ἡμικυκλικὴν ἁψῖδα ἦτο ὁ ἀρχικός. Τὸ πλάτος του εἶναι 3.05 μ. καὶ ἔχει διάμετρον ἁψῖδος 2.20 μ. Λόγῳ τῆς μεγάλης διαταράξεως τοῦ Δ. μέρους του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς ποῖον ἦτο τὸ ἀρχικόν του μῆκος. Μὲ ἐλαχίστην χρονικὴν διαφορὰν θὰ ἀνηγέρθη ὁ Β. ναΐσκος. Οὗτος ἔχει ἡμιεξάγωνον ἐξωτερικῶς ἁψῖδα ἱεροῦ, διαμ. 1.80 καὶ ἀκτῖνος 1.15 μ. (Σ χ έ δ. 1). Τὸ ἐξωτερικόν του μῆκος, χωρὶς νὰ ὑπολογισθῇ ἡ ἁψίς, ἦτο 12.15 μ. καὶ τὸ ἐσωτερικόν του πλάτος 3.50 μ. Ἀργότερον ὅμως, προφανῶς ὅτε κατεσκευάσθη τὸ Ν. κτίσμα, ὁ Β. τοῖχος, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχε καταστραφῇ ἢ θὰ ἦτο ἑτοιμόρροπος, ἀντικατεστάθη ἢ ἐνισχύθη δι' ἑτέρου τοίχου, κατασκευασθέντος εἰς τὴν ἐσωτερικήν του παρειὰν καὶ οὕτω τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ Β. ναΐσκου ἐμειώθη εἰς 3.05 μ. τὸ δὲ μῆκος του εἰς 7.70 μ. Ἀπὸ τὰ εὑρήματα, κυρίως νομίσματα καὶ ὄστρακα βυζαντινῶν πηλίνων σκευῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν τοιχοποιίαν συμπεραίνεται ὅτι οἱ δύο ναοί, ὁ μεσαῖος καὶ ὁ Β., θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὴν περίοδον τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ ΙΑ΄ αἰ. ἕως τὴν α΄ δεκαετίαν τοῦ ΙΓ΄ αἰ. Πάντως, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ἄρχοντος τῆς Ναυπλίας Λέοντος Σγουροῦ, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἀνεστάτωσε τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἀνατολικὴν Κεντρικὴν Ἑλλάδα εἶχε τραγικὸν τέλος εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον τὸ 1208 μ.Χ., οἱ δύο ναοὶ ὑπῆρχον εἰς τὴν ἀρχικήν των μορφὴν καί, ἂν ὄχι καὶ οἱ δύο, τοὐλάχιστον ὁ μεσαῖος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὸν Ἅγιον Θεόδωρον τὸν Στρατηλάτην. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ μικροῦ τεμαχίου στεατίτου, διαστ. 0.0425 × 0.042 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου διεσώθη ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ ἄνω ἡ μορφὴ τοῦ ἐνδόξου τούτου στρατιωτικοῦ ἁγίου καὶ τὰ γράμματα: *Ὁ [ἅγιος] Θε[όδωρος].* Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται εἰς τὴν συνήθη τῆς ἐποχῆς στάσιν, κατ' ἐνώπιον, μὲ ἐλαφρὰν μόνον κλίσιν τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ δεξιά, φέρει πλήρη τὴν

Σχέδ. 2. Κατὰ μῆκος τομὴ τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου εἰς θέσιν Ἅγιοι Θεόδωροι Ἀκροναυπλίας

στρατιωτικήν του πανοπλίαν καὶ κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ μακρὺ δόρυ (βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Δύο βυζαντινοὶ στεατίται τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἐν Κρητ. Χρον. Β΄ (1948), σ. 265 - 73). Τὸ πλακίδιον τοῦτο εὑρέθη εἰς τετράγωνον ὄρυγμα - ἐγκαίνιον, κάτω ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τοῦ Ἱεροῦ τοῦ μεσαίου ναοῦ. Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἅγιος τοῦ στεατίτου εἶναι ὁ Ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης, τὸν ὁποῖον ὁ Λέων Σγουρὸς εἶχεν ὡς προστάτην του. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Λέων, ἀφοῦ κατέλαβε τὸ Ἄργος, τὴν Κόρινθον, τὰς Ἀθήνας — πλὴν τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν ὁποίαν ὑπερήσπισεν ὁ Μητροπολίτης Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος (Χωνιάτης) —, τὰς Θήβας καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Λάρισαν, ἔλαβεν ἐκεῖ ὡς σύζυγον τὴν Εὐδοκίαν, κόρην τοῦ ἐκπτώτου αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Γ΄ (1195 - 1210) καὶ οὕτω ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ Σεβαστοϋπερτάτου. Εἰς τὴν σφραγῖδα του εἶχε τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου καὶ τὴν ἐπιγραφήν: *Σεβαστοϋπέρτατον Μάρτυς με σκέποις Λέοντα Σγουρὸν ἐκ γένους κατηγμένον* (W. Miller, Ἡ Φραγκοκρατία στὴν Ἑλλάδα. Μετάφραση Ἄγγελου Φουριώτη, Ἀθήνα 1960, σ. 48). Ἄλλωστε καὶ ἡ τοπικὴ παράδοσις ὀνομάζει τὴν θέσιν αὐτὴν καὶ σήμερον «Ἅγιοι Θεόδωροι ». Ἑπομένως ὁ στεατίτης θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ τὸ ἀργότερον μέχρι τὰ πρῶτα ἔτη τῆς α΄ δεκαετίας τοῦ ΙΓ΄ αἰ.

Εἰς τρίτην φάσιν, πιθανῶς ὅτε οἱ δύο προηγούμενοι ναΐσκοι εἶχον ὑποστῇ ζημίας, ἀνήκει ἡ πρὸς Ν. προσθήκη, χωρὶς ἀψῖδα, τῆς ὁποίας ὁ Δ. τοῖχος συνεχίσθη μέχρι τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ Β. ναοῦ. Οὕτω, τὸ μῆκος τῶν ναῶν περιωρίσθη εἰς 8.70 μ. καὶ τὸ συνολικὸν πλάτος καὶ τῶν τριῶν ἔγινε 10.80 μ. Ὁ Δ. τοῖχος τοῦ Β. ναοῦ θὰ ἐσώζετο ἀκόμη. Οὗτος συνεχίσθη πρὸς Ν. καὶ οὕτω ἐδημιουργήθη εἰς κοινὸς νάρθηξ, μήκ. 12.15 καὶ πλ. 3.10 μ. (Σ χ έ δ. 1).

Ὁ χῶρος τῶν ναῶν, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς, ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ταφὴν νεκρῶν. Οἱ τάφοι κατέστρεψαν τὰ δάπεδα τῶν ναῶν καὶ οὕτω ἡ ἔρευνα ἐστερήθη πολυτίμων στοιχείων. Αἱ ταφαὶ ἠνοίγοντο ἀδιακρίτως εἰς ὅλα τὰ σημεῖα καὶ κατεσκευάζοντο ἐκ τῶν ὑλικῶν τῶν ναῶν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον, ὅτε οἱ ναοὶ εἶχον ἐρειπωθῆ.

Ἡ δεξαμενή, πρὸς Ν. τῶν ναῶν, ἔχει κατασκευασθῆ ἐξ ὁλοκλήρου ἐντὸς τοῦ κοιλανθέντος εἰς βάθος 1.65 μ. βράχου. Τὸ σχῆμα της εἶναι ἀκανόνιστον καὶ ὁ πυθμὴν μὲ τὰς παρειὰς τοῦ βράχου ἔχουν ἐπιχρισθῆ μὲ ἰσχυρότατον ὑδραυλικὸν κονίαμα (κουρασάνι). Ἡ ἐπίχωσις ἐδῶ ἦτο ὑψηλή, 4.60 μ. Εἰς τὸν πυθμένα σχηματίζεται μικρὰ κοιλότης διὰ τὴν ἀποστράγγισιν τῶν ὑδάτων κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς δεξαμενῆς. Χρονικῶς ἡ ὕπαρξις τῆς δεξαμενῆς εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ πρὸ τῆς κατασκευῆς τῶν ναῶν. Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς δεξαμενῆς περισυνελέγησαν τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ὄστρακα καὶ εἰς μεγάλην ποσότητα. Ταῦτα παρουσιάζουν ποικιλίαν μορφῶν καὶ πλούσιον διάκοσμον, ἔγχρωμον ἢ ἐγχάρακτον, μὲ θέματα γεωμετρικά, φυτικὰ καὶ ζωόμορφα, ὡς π.χ. κεφαλὴν κυνός, ἰχθῦς κ.ἄ. Ἐπίσης περισυνελέγησαν νομίσματα, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα (1059 - 1067 μ.Χ.) μέχρι τοῦ ΙΗ΄ αἰ.

Πρὸς Δ. τῶν ναῶν καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν Δ. τοῖχον τοῦ νάρθηκος αὐτῶν ἀπεκαλύφθη μέρος κτηρίου, μήκ. 23 καὶ πλ. 6 μ. (Σ χ έ δ. 1). Τὸ κτήριον τοῦτο, τὸ ὁποῖον διὰ καθέτων ἐνδιαμέσων τοίχων χωρίζεται εἰς πέντε δωμάτια, δὲν κατεσκευάσθη, ὡς φαίνεται, ὅλον κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον. Οὕτω, ὡρισμένα τμήματά του, ὡς π.χ. τὸ τρίτον δωμάτιον, παρουσιάζουν ἐπιμελημένην τοιχοποιίαν μὲ ἀργοὺς λίθους, σειρὰς πλίνθων, ὄχι ὅμως εἰς κανονικὴν τάξιν, καὶ ἰσχυρὸν συνδετικὸν μεῖγμα, ἐνῷ ἄλλα εἶναι ἀμελεστέρας κατασκευῆς μὲ πρόχειρα καὶ ἀσθενέστερα ὑλικά. Οἱ μελετηταὶ τοποθετοῦν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τὸ πυροβολεῖον τῶν Cavalieri, τὸ ὁποῖον χρονολογοῦν τὸ 1686 (K. Andrews, Castles of the Morea, Princeton 1935, σ. 227, πίν. XXIII).

Ἐκ τῆς προσεκτικῆς ἐξετάσεως τῆς τοιχοποιίας τῶν μερῶν τοῦ κτηρίου, δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι τὸ πυροβολεῖον τῶν Cavalieri κατεσκευάσθη ἐπάνω εἰς παλαιότερα κτίσματα, τὰ ὁποῖα φθάνουν εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν καὶ φυσικὰ τοῦ ἄρχοντος Σγουροῦ.

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ πυροβολείου εὑρέθη νόμισμα τοῦ Κώνσταντος Β΄ (641 - 668 μ.Χ.), περὶ τοῦ ὁποίου ἔγινεν ἤδη λόγος, καὶ ἄλλα τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ (1081 - 1118 μ.Χ.), τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1142 - 1180 μ.Χ.), ἑνετικὰ τῆς περιόδου 1389 - 1540 μ.Χ. καὶ ἄλλα φραγκικά.

Ἡ ἀνεύρεσις νομίσματος τοῦ Ζ΄ αἰ., ὡς καὶ μερικῶν παλαιοχριστιανικῶν ὀστράκων, ὅπως ἀναφέρεται κατωτέρω, δικαιολογεῖ καὶ τὴν ἄλλην ἄποψιν, ὅτι εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ὑπῆρχεν ἄλλη βασιλική, ἐκτὸς τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ἡ ὁποία τοποθετεῖται δυτικώτερον. Πάντως ἐρείπια παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὸν ἀνασκαφέντα χῶρον.

Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα. Ἐλάχιστα εἶναι παλαιοχριστιανικά, ἐνῶ τὰ περισσότερα εἶναι ἀπὸ τὴν κυρίως Βυζαντινὴν περίοδον ἀλλὰ καὶ τὴν Μεταβυζαντινήν, ἄλλα κοινά, ἄλλα μὲ ἐφυάλωσιν, ἄλλα μὲ ἐγχάρακτον διάκοσμον εἰς ποικίλα θέματα, φυτικά, ἐσχηματοποιημένα, γραμμικά, ζωόμορφα, ὡς π.χ. κεφαλὴ λεοπαρδάλεως, κ.ἄ. Τὰ κυριαρχοῦντα χρώματα εἶναι τὸ πράσινον εἰς πολλὰς ἀποχρώσεις, τὸ κυανοῦν ἐπὶ λευκοῦ κάμπου, τὸ καστανόν, τὸ ἰῶδες κλπ. Εἰς τὰ μεταβυζαντινὰ παρατηρεῖται ἀνάγλυφος κόσμησις.

Σημειοῦται ὅτι μεταξὺ τῶν ναῶν καὶ τοῦ πυροβολείου ἀπεκαλύφθη ἰσχυρὰ κατασκευή, μήκ. 4.90 καὶ πλ. 1 μ., ἀπὸ κατειργασμένους σκληροὺς λίθους. Πρόκειται πιθανῶς περὶ κρηπιδώματος ἢ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἐκ τινων εὑρημάτων θὰ ἠδύνατο νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν Γεωμετρικὴν περίοδον.

Τέλος, ἀναφέρεται ὅτι κάτωθεν τοῦ τελευταίου δαπέδου τοῦ Β. ναοῦ καὶ εἰς βάθος 2.60 μ. περισυνελέγησαν περὶ τὰ 100 σπαράγματα τοιχογραφιῶν.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ὁ ὑπογραφόμενος διὰ τῆς ἀπὸ 24-7-1972 ἐκθέσεώς του πρὸς τὸν Γενικὸν Ἐπιθεωρητὴν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως ἐπρότεινε τὴν ἀπόρριψιν τοῦ αἰτήματος περὶ οἰκοδομήσεως μεγάλης ξενοδοχειακῆς μονάδος εἰς τὴν θέσιν «Ἅγιοι Θεόδωροι » τῆς Ἀκροναυπλίας.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκτεταμένην ἀνασκαφὴν εἰς τὸν χῶρον τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἔγιναν καὶ ἄλλαι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι μικροτέρας κλίμακος, εἰς διάφορα σημεῖα τῆς χερσονήσου τῆς Ἀκροναυπλίας, ὅπου κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ΕΟΤ ἐκτελουμένας ἐργασίας ἀπεκαλύπτοντο λείψανα παλαιοτέρων κτηρίων.

Οὕτω, παρὰ τὸν πύργον τοῦ ὡρολογίου, εὑρισκόμενον βορείως τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν σωλήνων ἀποχετεύσεως, εὑρέθη τοῖχος ἰσχυρᾶς κατασκευῆς καὶ μεγάλου πλάτους, μὲ κατεύθυνσιν Β.- Ν., κατεσκευασμένος εἰς δύο οἰκοδομικὰς περιόδους. Ὁ τοῖχος θὰ ἀνῆκε προφανῶς εἰς τὴν σταυρόσχημον ἐκκλησίαν τῶν Δομινικανῶν, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν (Kirsten - Kraiker, Griechenlandkunde I, Heidelberg 1967[5], σ. 355, εἰκ. 99). Ἡ πορεία τῆς ἀποχετευτικῆς τάφρου ἐτροποποιήθη καὶ οὕτω ὁ εὑρεθεὶς τοῖχος παρέμεινεν ἄθικτος.

Δυτικώτερον, εἰς τὴν θέσιν ὅπου κατασκευάζεται δεξαμενὴ κολυμβήσεως εὑρέθησαν λείψανα τοιχοποιίας ἀνήκοντα εἰς δύο διαφορετικὰ κτήρια. Τὸ παλαιότερον, τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου εἶναι εἰς βάθος 4.50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, παρουσιάζει εἰς τὴν κάτοψιν δίκλιτον ναόν, εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει καὶ ἕτερον « κλίτος », τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐπικοινωνεῖ, τοὐλάχιστον ὅσον ἀπέδειξεν ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα, μὲ τὰ δύο ἄλλα (Σ χ έ δ. 3). Τὰ κλίτη ἐχωρίζοντο διὰ δύο τόξων, τὰ ὁποῖα ἔβαινον ἐπὶ τετραγώνου πεσσοῦ, διαστ. 0.60 × 0.60 μ. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ Δ. τόξου ἦτο 1.98 μ. καὶ τὸ τοῦ Α. 2.02 μ. Τὸ μῆκος τοῦ Β. κλίτους ἐσωτερικῶς ἦτο 5.45 τὸ δὲ πλάτος του 2.44 μ.· τὸ Ν. κλίτος ἦτο στενότερον (1.75 μ.).

Καὶ τὰ δύο κλίτη ἔφερον εἰς τὴν Α. πλευρὰν των ἡμικυκλικὴν ἁψῖδα. Τὸ Β. κλίτος εἶχε μίαν μεγάλην θύραν εἰς τὴν Δ. του πλευράν, ἐνῶ τὸ Ν. μίαν στενοτέραν εἰς τὸ Δ. ἄκρον τοῦ Ν. τοίχου του. Τὸ δάπεδον τοῦ Β. κλίτους δὲν ἐσώθη. Τὸ τοῦ Ν. ἦτο ἐστρωμένον μὲ μικρὰς λιθίνας πλάκας ἀλλὰ καὶ μεγαλυτέρας μαρμαρίνας εἰς τετράγωνον σχῆμα. Ἀπὸ τὰς τελευταίας ἐσώθησαν μόνον δύο. Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ κλίτους τούτου ὑπῆρχε κάτωθεν τοῦ δαπέδου κτιστὸς τάφος, διαστ. 2.14 × 0.93 μ., ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο μὲ λαξευτοὺς λίθους καὶ ἓν τεμάχιον μαρμαρίνου θωρακίου μὲ ἀνάγλυφον σταυρόν (Σ χ έ δ. 3).

Ὁ ναός, ὡς φαίνεται, κατεστράφη συστηματικῶς, διὰ νὰ ἀφαιρεθῇ τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικόν του. Ἴσως μὲ τὸ ὑλικὸν τοῦτο ἐκτίσθη ἐπάνω εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ μέγα κτήριον, ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον εἰς τὴν κάτοψίν του. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ εἰς ποῖον ναὸν ἀνῆκον τὰ ἀνωτέρω ἐρείπια. Πάντως ἡ ἐρείπωσίς του θὰ εἶχε συντελεσθῇ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς Ἐνετοκρατίας (1686 - 1715), καθ' ὅσον εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν ἐκτίσθησαν τὸ 1706 ἀπὸ τὸν Grimani οἱ μεγάλοι στρατῶνες.

Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ διετηρήθησαν ἐν καταχώσει.

Τέλος, εἰς τὸ Δ. ἄκρον τῆς χερσονήσου τῆς Ἀκροναυπλίας, εὑρέθη ὁ πυθμὴν δεξαμενῆς ὕδατος, μὲ στρῶμα κουρασανίου, κατὰ τὴν διάνοιξιν νέας ὁδοῦ, διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐπισκεπτῶν.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΙΑ ΜΥΣΤΡΑ

Ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Πελοποννήσου κατόπιν προτάσεως τοῦ Καθηγη-

Σχέδ. 3. Κάτοψις και τομή ναοῦ εἰς τὸν χῶρον τῆς πισίνας ἐπὶ τῆς Ἀκροναυπλίας

τοῦ κ. Ν. Δρανδάκη ἀπεφάσισε την περισυλλογήν τῶν ἀνὰ τὴν Μέσα Μάνην διασπάρτων βυζαντινῶν γλυπτῶν καὶ τὴν διαφύλαξιν τούτων εἰς κλειστοὺς χώρους. Ὡς τοιοῦτοι προετάθησαν οἱ κεντρικώτεροι ναοί, οἱ ὁποῖοι θὰ πρέπει νὰ ἀσφαλισθοῦν καὶ νὰ τελοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ Ἐφορεία προέβη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν καταγραφὴν καὶ φωτογράφησιν τῶν ὡς ἄνω γλυπτῶν διὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ κ. Ἰσ. Κακούρη, ἐργασθέντος ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἐπιμελητείας Μυστρᾶ. Κατὰ τὸ ἔτος 1972 κατεγράφησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν περὶ τὰ ἑκατὸν ἑβδομήκοντα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα σώζονται ἀκέραια ἢ εἰς τεμάχια καὶ εὑρίσκονται εἴτε συσσωρευμένα ἐντὸς τῶν ἀπομεμακρυσμένων ναῶν, εἴτε διεσπαρμένα πέριξ τούτων, εἴτε ἐνσωματωμένα εἰς μεταγενεστέρους περιβόλους ἢ ναΐσκους. Λεπτομερὴς κατάλογος τῶν καταγραφέντων γλυπτῶν ὡς καὶ φωτογραφίαι των ἀπόκεινται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἐπιμελητείας Μυστρᾶ.

Ἐπίσης, κατὰ τὰς ὑπηρεσιακὰς μετακινήσεις κατεβλήθη προσπάθεια ἐπισκέψεως τῶν μᾶλλον ἀγνώστων καὶ δυσπροσίτων μνημείων πρὸς ἐπισήμανσιν τῶν ἀναγκῶν συντηρήσεως τούτων, διεπιστώθησαν δὲ τὰ κάτωθι:

Ἡ νῦν ἠρειπωμένη πόλις τῆς **παλαιᾶς Καρυουπόλεως,** κειμένη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Γυθείου τοῦ Νομοῦ Λακωνίας, ἀκμάσασα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς - Μεταβυζαντινοὺς χρόνους καὶ τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ ἔτους 1833[1], διασώζει τὸν βυζαντινὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πίν. 192 β), ὑποστάντα μεταγενεστέρας ἐπισκευάς, ὡς καὶ ἕτερον βυζαντινὸν ναόν, τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Πίν. 192 γ), εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν. Διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ἀξιολόγων τούτων μνημείων ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ παρόντος δυσχέρειαι μεταφορᾶς τῶν ὑλικῶν, διαμονῆς τοῦ συνεργείου κλπ.

Εἰς τὸ χωρίον **Παλαιοχώριον** τῆς ἐπαρχίας Κυνουρίας τοῦ Νομοῦ Ἀρκαδίας σώζεται μεταβυζαντινὸς ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἔνθα κατεγράφησαν ἑπτὰ φορηταὶ εἰκόνες τοῦ ΙΗ΄ αἰ. Διὰ τὸν ἐκτὸς τοῦ χωρίου μοναστηριακὸν ναὸν τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, εἰς σχῆμα σταυρεπίστεγον μετὰ ἐλλειπτικοῦ τρούλλου, διασώζοντα τοιχογραφίας δυναμένας νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὸν ΙΖ΄ αἰ., ἐπισκευασθέντα δὲ ὑπὸ τῶν ἐντοπίων καὶ εὑρισκόμενον εἰς κατάστασιν ἑτοιμορροπίας, ὑπεβλήθη σχετικὴ ἀναφορὰ πρὸς τὴν Διεύθυνσιν Ἀναστηλώσεως διὰ τὴν σύνταξιν μελέτης στερεώσεως τούτου.

Περιοδεία εἰς τὸν νομὸν Ἠλείας σκοπὸν εἶχε τὴν κατόπιν ἐντολῆς ἐπίσκεψιν τοῦ εἰς τὸ χωρίον **Μίνθη** ὑπὸ τῶν σεισμῶν πληγέντος ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Πίν. 193 α). Πρόκειται περὶ κτίσματος μεγάλων διαστάσεων, τοῦ ἔτους 1832, εἰς μεικτὸν τύπον βασιλικῆς καὶ σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου καὶ νάρθηκος, παρουσιάζοντος ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐπιμελῆ τοιχοδομίαν του, τὸν ἐκ λιθίνων καὶ κεραμεικῶν ταινιῶν διάκοσμον, τὰς ψευδοκόγχας καὶ τὰς ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων ὑπερθύρων λαϊκῆς τέχνης παραστάσεις. Ἐπίσης ἐξητάσθησαν ἡ ὑπὸ τῶν μοναχῶν ἀναστηλωθεῖσα μονὴ Σκαφιδιᾶς, ὡς καὶ τὰ ἐρείπια τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς Ἀνήλιον Κακοβάτου, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχει κτισθῆ μεταγενέστερος ναΐσκος, νῦν ἑτοιμόρροπος. Δι' ἀναφορᾶς ἐζητήθη ἡ ἄδεια κατεδαφίσεως τούτου καὶ ἡ διενέργεια ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Εἰς τὸ χωρίον **Κρυονέριον** ἐγένετο ἔλεγχος τῶν ὑπὸ τῶν ἐντοπίων διεξαχθεισῶν ἐπισκευῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, διασώζοντα καί τινας τοιχογραφίας τοῦ ΙΗ΄ αἰ. Ὡσαύτως εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἔξωθι τοῦ χωρίου **Κάτω Φιγαλεία** (Ζούρτσα)[2] ἐπεσημάνθη ἡ ἀνάγκη ἐκπονήσεως μελέτης στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ λίαν σημαντικοῦ τούτου μνημείου εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφήν (Πίν. 193 β).

Ἀκολουθεῖ ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἐπιμελητείας Μυστρᾶ ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν εἰς τοὺς νομοὺς Λακωνίας καὶ Μεσσηνίας[3].

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

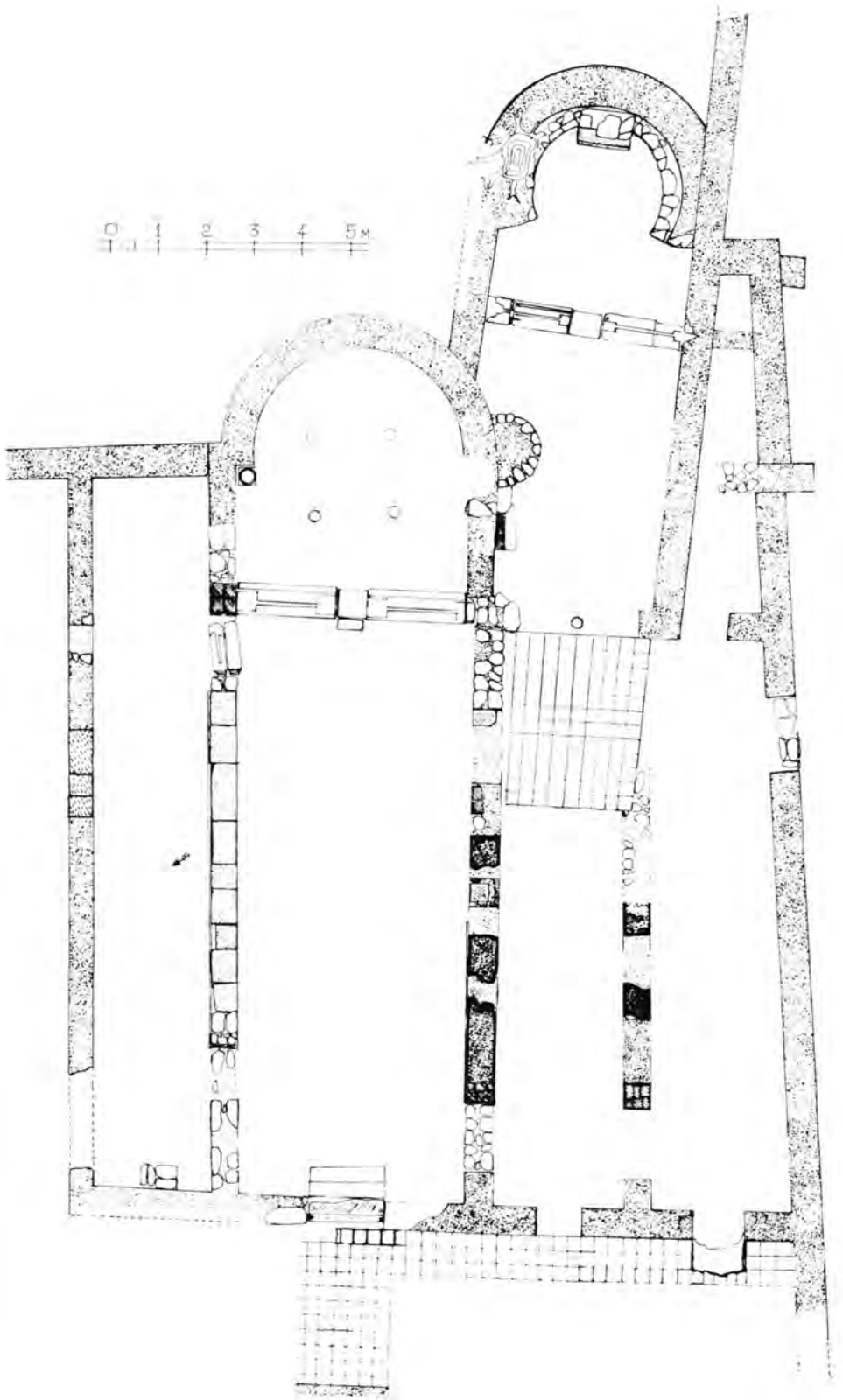
Μολάοι (Σχέδ. 1)

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἡ ἀνασκαφὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κατσουρίνη παρὰ τοὺς Μολάους

1. Βλ. Δικαίου Βαγιακάκου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Μάνης, ἐν Θεολογία ΚΖ (1956), σ. 549, ἔνθα καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία.

2. Ch. Bouras, Zourtsa. Une basilique byzantine au Péloponnèse, ἐν Calliers Archéologiques XXI (1971), σ. 137 κ.ἑ.

3. Αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι διενεργοῦνται εἰς μὲν τὸν Μυστρᾶν διὰ τοπικοῦ συνεργείου ὑπὸ τὸν ἀρχιτεχνίτην κ. Ἀθ. Ρουμελιώτην, εἰς τὰ λοιπὰ δὲ μνημεῖα ὑπὸ τῶν ἐμπείρων τεχνιτῶν κκ. Ροβ. καὶ Γ. Ξένου. Τὴν ἀνασκαφὴν Κονιδίτσας ἐπέβλεψεν ὁ ἐπιστημονικὸς βοηθὸς κ. Ἰσ. Κακούρης, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος μετὰ τοῦ κ. Γκιαούρη καὶ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν Μολάων.

Σχέδ. 1. Μολάοι. Κάτοψις παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

(βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 303 - 304).

Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην φάσιν ἀπεκαλύφθη παρεκκλήσιον, μήκ. 11.80 μ., προσκεκολλημένον πρὸς Ν. τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἐκτεινόμενον κατὰ πολὺ πέραν τούτου πρὸς Α. Τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο ἐπέχον θέσιν διακονικοῦ ἀποτελεῖται ἐκ δύο χώρων, τοῦ ἀνατολικωτέρου τούτων ἀπολήγοντος εἰς ἁψῖδα καὶ ἀποτελοῦντος οὕτω τὸ Ἱερόν[4]. Ἀμφότεροι οἱ χῶροι εἶναι ἐστρωμένοι διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ φράγματος τέμπλου.

Τὰ θέματα τοῦ ψηφιδωτοῦ ὁμοιάζουν πρὸς αὐτὰ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ἤτοι καὶ ἐδῶ ὁ χῶρος κατανέμεται εἰς ὀρθογώνια διάχωρα, κοσμούμενα διὰ μορφῶν ἐκ τοῦ ζωικοῦ καὶ φυτικοῦ βασιλείου (Πίν. 194 β), ὡς καὶ διὰ γεωμετρικῶν συνδυασμῶν. Δυτικῶς τοῦ διακονικοῦ ἐκτείνεται προαύλιον, μήκ. 3.70 μ., ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν.

Ἐν συνεχείᾳ ἠρευνήθη ὁ χῶρος ἀφ' ἑνὸς μὲν μέχρι τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἀποκαλυφθέντος Ν. τοίχου (Πίν. 193 γ), ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς Β. τοῦ ἐκ πωρολίθων στυλοβάτου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Οὕτω ἀπεκαλύφθησαν διάφορα διαμερίσματα ἀνήκοντα εἴτε εἰς τὸ ἀρχικὸν κτίσμα εἴτε εἰς μεταγενεστέρας ἐπισκευὰς καὶ προσθήκας, ὡς ταῦτα ἀναλύονται εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς ἀνασκαφῆς (ΑΕ 1974, σ. 248 καὶ εἰκ. 1).

Ἐν συνόψει σημειοῦμεν ὅτι τὸ ἀρχικὸν κτίσμα — βασιλικὴ πεντάκλιτος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα — χρονολογεῖται εἰς τὰ μέσα τοῦ ΣΤ΄ αἰ., τὸ δὲ διακονικὸν ἀποτελεῖ ὀλίγον μεταγενεστέραν προσθήκην, γενομένην κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἰδίου αἰῶνος.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἐπεχειρήθη ἔρευνα ἐν τῇ περιοχῇ, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν « Χαλάσματα »[5]. Ἐνετοπίσθησαν τρεῖς εἰσέτι ναοί, ὡς καὶ ἐρείπια ἀνήκοντα μᾶλλον εἰς κοσμικὰ κτήρια.

Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν ἐλήφθη μέριμνα διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων, ἤτοι πρόχειρος περίφραξις τοῦ χώρου καὶ κάλυψις τῶν ψηφιδωτῶν, μεταφορὰ τῶν φορητῶν εὑρημάτων εἰς τὴν ἀποθήκην Μονεμβασίας, ἐγένοντο δὲ αἱ σχετικαὶ ἐνέργειαι διὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Ἀπόκειται ἡ συντήρησις τῶν ψηφιδωτῶν καὶ ἡ περίφραξις τοῦ χώρου, ἡ συγκόλλησις τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν κεραμεικῶν, ὡς καὶ ἡ εἰς ὡρισμένα σημεῖα λεπτομερὴς ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Κονιδίτσα[6] (Σχέδ. 2)

Κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, κατόπιν ὑποδείξεως ἀρχαίων ἐρειπίων εἰς τὸν ἀγρὸν Γιαννᾶ ἐντὸς τοῦ χωρίου Κονιδίτσα τῆς ἐπαρχίας Λακεδαίμονος, ἀπεκαλύφθη μονόχωρος δρομικὸς ναός, συνολικοῦ ἐξωτερικοῦ μήκους 14.50 καὶ πλάτους 5.10 μ. (Πίν. 193 δ). Τούτου οἱ εἰς χαμηλὸν σχετικῶς ὕψος σωζόμενοι τοῖχοι (μέγ. ὕψ. 1.20 μ.), πάχ. 0.85 - 1 μ., εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ πλίνθων, συνδεδεμένων δι' ἀραιοῦ ἀσβεστοκονιάματος. Ἡ ἡμικυκλικὴ ἁψὶς εἰς τὸ Α. ἄκρον, σωζομένη κατὰ τὸ Ν. αὐτῆς τμῆμα εἰς ὕψος 1.75 μ., παρουσιάζει πλέον ἐπιμελῆ τοιχοδομίαν διὰ σχεδὸν κανονικῶν στρώσεων λίθων καὶ πλίνθων· ἠρευνήθη μόνον κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς τμῆμα, καθ' ὅσον τὰ ὑπερκείμενα χώματα καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ δένδρα ἠμπόδιζον τὴν περαιτέρω ἔρευναν. Ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ ἀνευρέθη κτιστὴ ὀρθογωνία βάσις ἁγίας Τραπέζης, διαστ. 0.93 × 0.83 μ., σωζομένη εἰς ὕψος 0.22 μ. Κατὰ μῆκος τοῦ Β. καὶ τοῦ Ν. μακροῦ τοίχου ἐσωτερικῶς διεπιστώθησαν χαμηλὰ κτιστὰ θρανία.

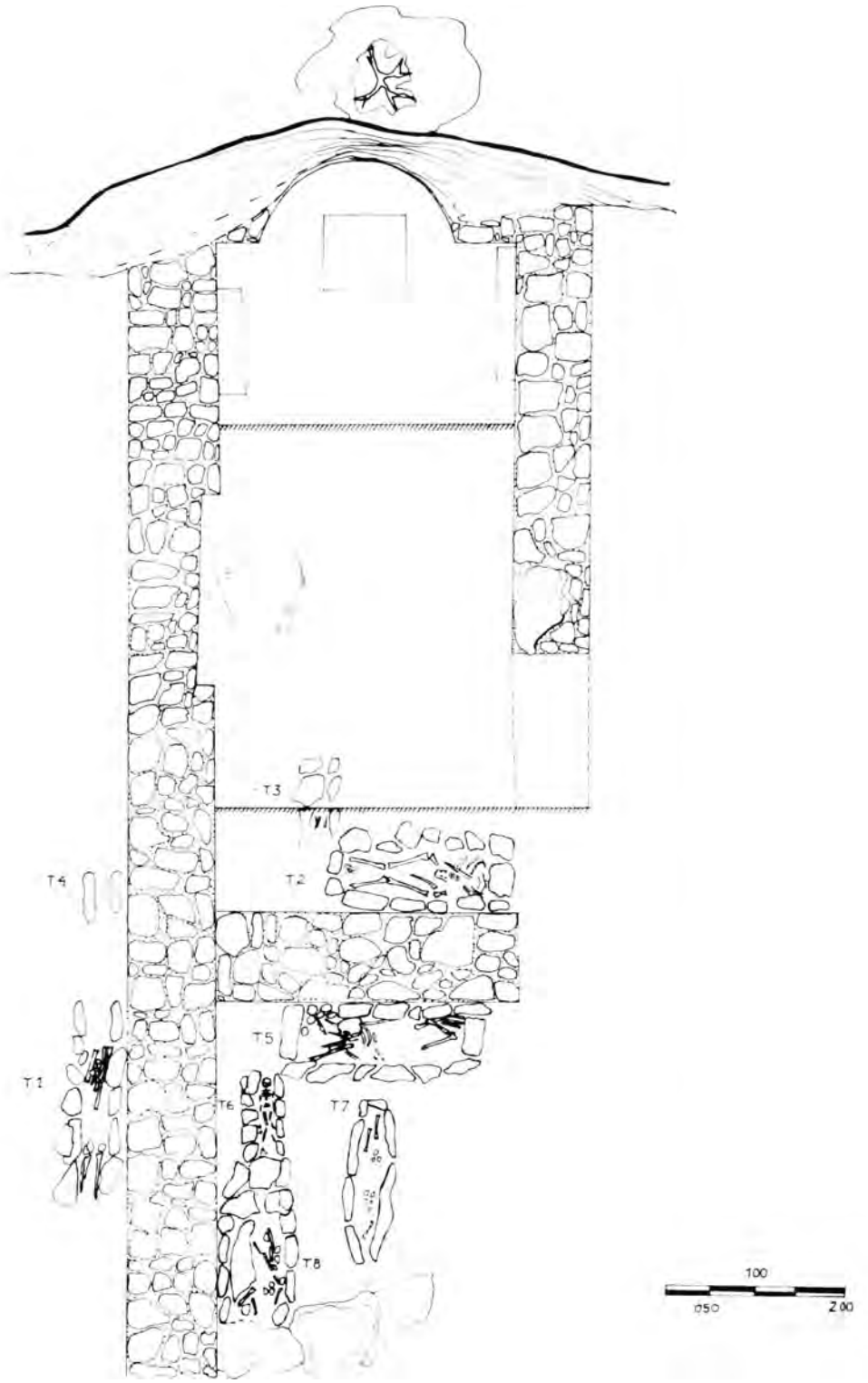
Ὁ χῶρος ἐσωτερικῶς διῃρεῖτο κατὰ μῆκος εἰς δύο ἄνισα μεταξύ των τμήματα διὰ κτιστοῦ τοίχου, πάχ. 1 μ., τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις δὲν ἐπεσημάνθη τὸ πρὸς Ν. πέρας, καθ' ὅσον ἡ περιοχὴ εἶχεν ὡς φαίνεται εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναμοχλευθῆ παλαιότερον, προφανῶς ἐκ τῆς καλλιεργείας τοῦ ἀγροῦ, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν διάλυσιν καὶ μεγάλου τμήματος τοῦ Ν. ἐξωτερικοῦ τοίχου. Εἰς τὸ μικρὸν σχετικῶς ὕψος τῆς ἐπιχώσεως ἐπὶ τοῦ Δ. ἄκρου τοῦ κτηρίου καὶ τῆς ὡς ἐκ τούτου εὐκόλου ἀφαιρέσεως ἢ καταστροφῆς, ὀφείλεται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δ. τοῖχος, πάχ. 1.07 μ., διεσώθη μόνον κατὰ τὴν θεμελίωσίν του.

Παρὰ τὰς προσπαθείας δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀνευρεθῇ τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις ἠδύνατο νὰ ἦτο καὶ πεπατημένη ἁπλῶς γῆ. Διεπιστώθη παρὰ ταῦτα ὅτι μεταξὺ κυρίως ναοῦ καὶ Ἱεροῦ ὑπῆρχε βαθμιδωτὴ μετάβασις, ὕψ. 0.22 μ., ἑτέρα δὲ τοιαύτη, ὕψ. 0.72 μ., παρετηρήθη εἰς ἀπόστασιν 1.10 μ. προς Α. τοῦ ἐγκαρ-

4. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ διακονικοῦ εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς βλ. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸ Ἱερὸν μετακίνησις τοῦ διακονικοῦ, ΔΧΑΕ, περ. Δ΄, τόμ. Δ΄ (1964 - 65), σ. 366 κ.ἑ.

5. BSA 14 (1907 - 8), σ. 162 - 163 καὶ 15 (1908 - 9), σ. 162.

6. Εἰς τὸ χωρίον Κονιδίτσα σῴζεται ἀκέραιος ὁ βυζαντινός, εἰς σχῆμα σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου δικιονίου μετὰ τρούλλου, ναὸς τοῦ Προφήτου Ἠλία (ΙΑ΄ αἰ.), δημοσιευθεὶς ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Α. Ὀρλάνδου, Ἄγνωστος βυζαντινὸς ναὸς τῆς Λακωνίας, ἐν Ἑλληνικὰ 15 (1957), σ. 89 κ.ἑ.

Σχέδ. 2. Κονιδίτσα. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

σίου τοίχου. Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἀνευρέθη σχιστολιθικὴ πλάξ, διαστ. 0.90 × 0.80 μ., προφανῶς ἡ μεταγενεστέρως μετατοπισθεῖσα πλάξ τῆς ἁγίας Τραπέζης. Μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω βαθμίδων ἐπεσημάνθη κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ Β. τοίχου ἀβαθὴς ἐσοχὴ ὀρθογωνίου διατομῆς, ἀγνώστου πρὸς τὸ παρὸν χρήσεως.

Ὁ πιθανὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀποκαλυφθέντος ναοῦ ὡς κοιμητηριακοῦ συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τόσον ἐντὸς ὅσον καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν ὀκτὼ κιβωτιόσχημοι τάφοι, ὧν οἱ ἓξ εἰς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν. Οὗτοι εἶχον κτισθῆ κατὰ τὰς καθέτους αὐτῶν πλευρὰς καὶ εἶχον ἐπικαλυφθῆ δι' ἀκανονίστου σχήματος σχιστολιθικῶν ἢ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν ἢ ἀργῶν λίθων (Π ί ν. 194 γ - δ).

Ὁ προσανατολισμὸς τῶν ἀνευρεθέντων ἀκτερίστων σκελετῶν ποικίλλει: δύο ἐξ αὐτῶν ἔχουν κατεύθυνσιν Ν.- Β., εἷς Α.- Δ., εἷς Δ.- Α., ἐνῷ τῶν ὑπολοίπων λόγῳ διαλύσεως τῶν ὀστῶν δὲν κατέστη δυνατὸς ὁ προσανατολισμός. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς πλείστας τῆς μιᾶς περιπτώσεις παρετηρήθησαν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τάφου ὀστᾶ ἀνήκοντα εἰς δύο σκελετούς (Π ί ν. 194 δ).

Ἐκ τῆς ὅλης ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἀποκαλυφθέντος ναοῦ καὶ ἐκ τοῦ τύπου τῶν συγχρόνων πρὸς τοῦτον τάφων, ἡ κατασκευὴ δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν Παλαιοχριστιανικὴν ἐποχήν.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΧΩΡΩΝ

ΜΥΣΤΡΑΣ

Κτηριακαὶ στερεώσεις

Μεταξὺ τῶν ἐπὶ τῆς πλατείας κτηρίων τῶν Παλατίων καὶ τοῦ πρὸς Δ. τούτων τείχους τῆς Ἄνω Χώρας μέχρι τῆς πύλης τοῦ Ναυπλίου ἐκτείνονται συγκροτήματα οἰκιῶν[7], δυνάμενα νὰ χρονολογηθοῦν ἀπὸ τοῦ ΙΓ΄ - ΙΕ΄ αἰ., τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ κεντρικὰ συγκροτήματα καὶ θὰ ἐχρησίμευον ὡς κατοικίαι τῶν αὐλικῶν ἢ ὡς βοηθητικοὶ χῶροι τῶν Παλατίων (καταλύματα τῆς φρουρᾶς κλπ.)[8].

Τὰ οἰκήματα ταῦτα εὑρίσκοντο ἐγκαταλελειμμένα, οἱ τοῖχοι κατέρρεον, τὰ ἐπιχρίσματα τῶν ἐσωτερικῶν ἀπεκολλῶντο, τὰ καταστραφέντα πώρινα ἢ λίθινα πλαίσια τῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων εἶχον παρασύρει τὰ ὑπερκείμενα τμήματα τῆς τοιχοδομίας κλπ.

Λόγῳ τῆς σημασίας τοῦ συγκροτήματος ἐθεωρήθη σκόπιμος ἡ ἄμεσος ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως, ὡς καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου, δεδομένης τῆς γειτνιάσεως τούτου πρὸς τὰς ἀναστηλωμένας πτέρυγας τῶν Παλατίων.

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 διὰ τοῦ ἐντοπίου συνεργείου ἀναστηλώσεως ἐπετεύχθη ἡ στερέωσις τῶν πρὸς Δ. τῆς πτέρυγος Δ[9] κειμένων οἰκημάτων, διὰ τῆς συγκρατήσεως τῶν κονιαμάτων καὶ τῶν τοίχων, τῆς ἀνακατασκευῆς τῶν κατεστραμμένων ὑπερθύρων καὶ τοῦ ἐν γένει εὐτρεπισμοῦ τοῦ χώρου (Π ί ν. 195 α - β).

Πλήρης καὶ ἀναλυτικὴ ἔκθεσις τῶν ἐργασιῶν θὰ δοθῇ εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ ἔτους 1973, μετὰ τὴν περάτωσιν τῆς λεπτομεροῦς ἀποτυπώσεως ὅλων τῶν ὡς ἄνω συγκροτημάτων καὶ τὴν κατόπιν ἐπιβλέψεως ὑπὸ ἀρχιτέκτονος συνέχισιν τῆς ἐργασίας ἐπὶ τοῦ προαναφερθέντος χώρου.

Διαμόρφωσις χώρου

Ὁ ἐκτεταμένος ἀρχαιολογικὸς χῶρος τοῦ Μυστρᾶ ἔχει ἀνάγκην διαμορφώσεως ἢ μᾶλλον ἀποκαταστάσεως, κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὴν παλαιάν του μορφήν, καθ' ὅσον λόγῳ τοῦ χρόνου καὶ τῆς βαθμιαίας κατερειπώσεως οἱ παλαιοὶ δρομίσκοι ἔχουν καταχωσθῆ καὶ τὰ λιθόστρωτα ἔχουν καταστραφῆ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δυσχεραίνεται ἡ πρόσβασις πρὸς τὰ μνημεῖα, ἐνῷ αἱ πλεῖσται τῶν ἀστικῶν οἰκιῶν ἔχουν καταστῆ τελείως ἀπρόσιτοι.

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 διὰ τῶν διατεθεισῶν πιστώσεων ἤρχισεν ἀφ' ἑνὸς ἡ διάνοιξις καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἡ λιθόστρωσις τῶν δρομίσκων.

Τὸ ἔργον τῆς διανοίξεως ἀντιμετωπίζει δυσχερείας, δεδομένου ὅτι μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως καθίσταται ἀναγκαία ἡ ἀφαίρεσις τοῦ πάσης φύσεως οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ χρόνου ἔχει συσσωρευθῆ καὶ τοῦ ὁποίου ἡ μεταφορὰ καὶ ἀπόρριψις ἐκτὸς τοῦ χώρου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ εἰ μὴ μόνον διὰ τῶν ἡμιόνων, ἐργασία δυσχερεστάτη καὶ λίαν δαπανηρά. Διὰ τοῦτο ὁ καθαρισμὸς τῶν δρόμων καὶ τῶν κτηρίων ἀντιμετωπίζεται ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ περιπτωσιακῶς.

Οὕτω διηνοίχθη ἡ ὁδός, ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Μητροπόλεως περίπου καὶ διερχομένη ὄπισθεν τοῦ συγκροτήματος τῶν οἰκιῶν « Λάσκαρη » καὶ τῶν ἐκεῖσε παρεκκλησίων, ὁδηγεῖ εἰς τὰ παρεκκλήσια τῆς Ἁγ. Ἄννης καὶ τῆς Ἁγ. Κυριακῆς καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Παντάνασσαν ἀφ'

7. Τὰ συγκροτήματα ταῦτα ἔχουν ἀποτυπωθῆ ὑπὸ τοῦ Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, πιν. I.

8. Α. Ὀρλάνδου, Τὰ παλάτια καὶ τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ, ΑΒΜΕ Γ΄ (1937), σ. 3 κ.ἑ.

9. Α. Ὀρλάνδου, ἔ.ἀ., εἰκ. 6.

ένὸς καὶ τὴν Περίβλεπτον ἀφ' ἑτέρου[10] (Π ί ν. 198 γ). Ἐπίσης ἐκαθαρίσθησαν δρομίσκοι παρὰ τὴν οἰκίαν τὴν γνωστὴν ὡς « Παλατάκι », ὡς καὶ ὁ χῶρος ἐντὸς καὶ πέριξ ταύτης, δημιουργηθείσης καὶ προχείρου λιθοστρώτου κλίμακος διὰ τὴν προσπέλασιν τοῦ σημαντικοῦ τούτου συγκροτήματος ἐκ τῆς Δ. του πλευρᾶς.

Διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς διακινήσεως τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ χώρου ἐπεσκευάσθησαν τμήματα τοῦ δρομίσκου ἀνόδου πρὸς τὸ κάστρον, διηυρύνθησαν καὶ κατέστησαν πλέον ὁμαλαὶ αἱ κλίμακες τοῦ λιθοστρώτου. Ἐπίσης ἐπεστρώθη διὰ λιθοστρώτου ἀκάλυπτον τμῆμα τῆς κεντρικῆς ὁδικῆς ἀρτηρίας πρὸς τὴν Μητρόπολιν, ἔνθα λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους συνεσωρεύοντο τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς καὶ καθίστων ἀδιάβατον τὸν χῶρον.

Συντήρησις τοιχογραφιῶν

Διὰ τοῦ ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Φ. Ζαχαρίου συνεργείου τοῦ Κ.Ε.Σ., συνεχίσθη ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας (Ἀφεντικό) καὶ ἤρχισεν ἡ ἀποκάλυψις τῶν ὑπὸ στρώματος σκληρῶν ἀλάτων κεκαλυμμένων λίαν σημαντικῶν γραπτῶν παραστάσεων εἰς τὸ ΒΔ. παρεκκλήσιον, τὸν νάρθηκα καὶ τὸ ὑπερῷον. Οὕτω συμπληροῦνται καὶ διορθοῦνται ἐν μέρει αἱ παρατηρήσεις καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς βυζαντινολόγου κ. S. Dufrenne, ὡς ἀναλύονται εἰς τὸ ἔργον της, Les programmes iconographiques des églises byzantines de Mistra, Paris 1970[11].

Οὕτω εἰς τὸ ΒΔ. παρεκκλήσιον — τὸ ταφικὸν παρεκκλήσιον τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς μονῆς ἡγουμένου Παχωμίου — ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐφάνησαν ὅλαι αἱ μορφαὶ τῶν ἤδη γνωστῶν σκηνῶν (βλ. Dufrenne, ἔ.ἀ., πίν. 17), ἀπεκαλύφθησαν δὲ νέαι συμπληρώνουσαι τὸν εἰκονογραφικὸν κύκλον τοῦ παρεκκλησίου. Σημαντικώτεραι τούτων εἶναι ὁ χορὸς τῶν Ἱεραρχῶν ἐπὶ τοῦ Α. τοίχου καὶ ὁ χορὸς τῶν Ἀποστόλων ἐπὶ τοῦ Δ. τοίχου (Π ί ν. 196 α), ὑπεράνω τῆς παραστάσεως τῶν Μαρτύρων.

Εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ νάρθηκος (Dufrenne, πίν. 13) συνετηρήθησαν καὶ ἐστερεώθησαν αἱ σκηναὶ τῶν Θαυμάτων τῆς Β. καμάρας, ἐπεχειρήθη δὲ καθαρισμὸς εἰς τὴν Ν. καμάραν, ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν ἄλλα θαύματα τοῦ Χριστοῦ.

Εἰς τὸ ὑπερῷον τοῦ νάρθηκος (Dufrenne, πίν. 14), ἐκτὸς τῆς Θεοτόκου μετὰ τῶν Προφητῶν ἐπὶ τοῦ τρουλλίσκου καί τινων μορφῶν ἐκ τῶν Ἑβδομήκοντα Ἀποστόλων εἰς τὰ χαμηλὰ μέρη τῶν τοίχων, οὐδεμία ἄλλη παράστασις ἦτο γνωστή, δεδομένου ὅτι τὸ μνημεῖον εἶχε μείνει ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀκάλυπτον καὶ παχὺ στρῶμα ἁλάτων εἶχε καλύψει τὰς σωζομένας τοιχογραφίας. Διὰ τοῦ καθαρισμοῦ ἀνεφάνησαν σκηναὶ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Παθῶν ἐπὶ τῆς Β. καμάρας καὶ τοῦ ἀντιστοίχου τυμπάνου (Π ί ν. 196 β), τὸ Ἅγιον Μανδήλιον, ἡ Πεντηκοστή, μορφαὶ ἀσκητῶν κ.ἄ. εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων.

Τμήματα σκηνῶν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Παθῶν ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης ἐπὶ τῆς Δ. καμάρας καὶ τοῦ ἀντιστοίχου τυμπάνου τοῦ Δ. τοίχου τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὸ τύμπανον τῆς Ν. καμάρας (ἔνθα εἰκονίζονται αἱ σκηναὶ τῆς Βαπτίσεως καὶ τῆς Μεταμορφώσεως, Dufrenne, πίν. 15), ἀνεφάνη ἡ παράστασις τῆς φυγῆς εἰς Αἴγυπτον.

Διὰ τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν ἐμπλουτίζονται αἱ γνώσεις μας περὶ τοῦ εἰκονογραφικοῦ κύκλου τοῦ ναοῦ καὶ διευκολύνεται ἡ ἐπίλυσις τῶν εἰκονογραφικῶν καὶ τεχνοτροπικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει τὸ μνημεῖον.

Πρὸς τὸν κ. Φ. Ζαχαρίου καὶ τοὺς συνεργάτας του ἐκφράζονται καὶ ἐντεῦθεν θερμαὶ εὐχαριστίαι διὰ τὴν οὐσιαστικὴν καὶ ἀποτελεσματικὴν συμβολήν των εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μνημείου.

Στερέωσις μαρμαροθετημάτων

Ἁγία Σοφία

Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας παρουσίαζεν ὄψιν ἐγκαταλείψεως, ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἀρχικῆς μαρμαροστρώσεως ἐσώζετο μόνον τὸ μαρμαροθετημένον ὀμφάλιον τοῦ Α. τμήματος τοῦ ναοῦ μετὰ τμήματος τοῦ πλαισίου του καὶ τινες μαρμάριναι πλάκες εἰς τὸ Ἱερόν, τὸ δὲ λοιπὸν παρέμενε τελείως ἀκάλυπτον, προκαλουμένης οὕτω φθορᾶς εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ καὶ ἀσχημίας εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ μνημείου[12]. Κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ ζωγράφου-συντηρητοῦ ψηφιδωτῶν κ. Κολέφα ἀπεφασίσθη ἡ στερέωσις τῶν μαρμαροθετημάτων καὶ ἡ ἐπίστρωσις τοῦ δαπέδου δι' εἰδικοῦ κονιάματος,

10. Βλ. G. Millet, ἔ.ἀ. καὶ Μ. Χατζηδάκη, Μυστρᾶς, Ἀθῆναι 1956, τοπογραφικὸν διάγραμμα.

11. Ἡ ὑπογραφομένη προέβη εἰς κριτικὴν παρουσίασιν τῶν ἀποκαλυφθεισῶν νέων τοιχογραφιῶν δι' ἀνακοινώσεώς της κατὰ μῆνα Μάϊον 1974 πρὸς τὰ μέλη τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

12. G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 31.6 καὶ 42.2, ἔνθα παρέχεται σχεδίασις τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σωζομένης μαρμαροστρώσεως τοῦ ναοῦ.

χρώματος ὑπορροδίνου, συνισταμένου ἐξ ἀσβέστου, ἄμμου, ὀστρακοκονίας καὶ θηραϊκῆς γῆς, ἐπέχοντος θέσιν ὑποστρώματος τῶν πάλαι ποτὲ ὑπαρχόντων μαρμαροθετημάτων καὶ τοποθετηθέντος εἰς χαμηλότερον τῶν σωζομένων ἐπίπεδον.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπεκαλύφθη τὸ προσχέδιον τῶν ὀμφαλίων τοῦ Δ. τμήματος τοῦ ναοῦ[13] καὶ τοῦ νάρθηκος, συνιστάμενον ὡσαύτως ἐξ ἀσβέστου, ἄμμου, ὀστρακοκονίας καὶ θηραϊκῆς γῆς. Πρὸς διαφύλαξιν τούτων ἐτοποθετήθη εἰδικὴ κατασκευὴ ἐκ φύλλου ἀλουμινίου ἐπικαλυφθέντος ἐν συνεχείᾳ διὰ κονιάματος, ὡς τὸ τοῦ λοιποῦ δαπέδου, οὕτως ὥστε ἐπετεύχθη ἑνιαῖον στρῶμα ἐπικαλύψεως τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ.

Μητρόπολις

Τὸ δάπεδον τῆς Μητροπόλεως εἶναι ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ἐνιαχοῦ δὲ διασώζει τεμάχιά τινα εἰς τετράγωνα ἢ ὀρθογώνια πλαίσια ἢ ὀμφάλια κοσμούμενα διὰ μαρμαροθετημάτων ἢ ψηφιδωτῶν[14], τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς δὲν ἀνήκουν ὅλα εἰς τὴν ἀρχικὴν διακόσμησιν ἀλλὰ προέρχονται ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς διαφόρων ἐπισκευῶν. Ἐπειδὴ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχον καλυφθῆ διὰ σιμεντοκονίας καταστραφέντα τμήματα τῆς μαρμαροστρώσεως καὶ τῶν μαρμαροθετημάτων, ἀπεφασίσθη ἡ ἀφαίρεσις τοῦ σιμέντου, ἡ στερέωσις τῶν μαρμαροθετημάτων καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν κενῶν δι' εἰδικοῦ κονιάματος (κουρασάνι).

Εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τμήματα, ἀποτελούμενα ἐκ λευκῶν, μελανῶν, κυανῶν, ἐρυθρῶν καί τινων χρυσῶν ψηφίδων, εἶχον παρατηρηθῆ ἀποκολλήσεις, ἰδίᾳ τῶν χρυσῶν ψηφίδων, λόγῳ τῆς ἀποσαθρώσεως τῆς ὑποδομῆς. Διὰ τοῦτο κατέστη ἀναγκαία ἡ ἀπόσπασις τούτων, ἡ ἀφαίρεσις τοῦ σαθροῦ κονιάματος καὶ ἡ ἐπικόλλησις νέου τῆς αὐτῆς συστάσεως, μετὰ τὴν ὁποίαν ἐγένετο ἡ ἀποκατάστασις εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν (Πίν. 198 α).

Ἡ ἐργασία αὕτη ἐπετεύχθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέχνίτου συντηρήσεως ψηφιδωτῶν κ. Χρήστου Σκόρδα.

Διὰ τὴν καλυτέραν ἐμφάνισιν τοῦ μνημείου ἐκαλύφθησαν τὰ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ σιμέντου κενὰ τῆς μαρμαροστρώσεως διὰ καινουργῶν μαρμαρίνων πλακῶν, προσηρμοσμένων κατὰ τὰ χρώματα καὶ τὰ μεγέθη πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν μαρμαρόστρωσιν.

13. G. Millet, ἔ.ἀ., πίν. 31.6.
14. G. Millet, ἔ.ἀ., πίν. 42.1 καὶ 43.3-4.

ΜΕΣΗ ΜΑΝΗ

ΚΤΗΡΙΑΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ

Κοῦνος

Διενηργήθησαν στερεωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τοὺς κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἐπισημανθέντας δύο βυζαντινοὺς ναοὺς ἐντὸς τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου Κοῦνος (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 300 - 301) (Πίν. 197 β).

Οἱ ναοὶ οὗτοι, ἀπέχοντες περὶ τὰ 6 μ. ὁ εἷς τοῦ ἄλλου, ἀπετέλουν τμῆμα συστάδος ναῶν, πιθανώτατα πέντε, ὡς δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τῆς ὀνομασίας τῆς τοποθεσίας « Πεντάκια », προφανῶς ἐκ τοῦ « Πεντάγια ». Πράγματι κατὰ τὸν γενόμενον καθαρισμὸν τοῦ πέριξ χώρου ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια ἑτέρων δύο ναΐσκων, ὧν ὁ εἷς εὑρίσκεται ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ ἑνὸς τῶν ὡς ἄνω σωζομένων, ὁ δ' ἕτερος δυτικῶς τούτων.

Ναὸς Α (ὁ ἀνατολικώτερος τούτων). Ὁ ναός, μονοκάμαρος μετὰ μιᾶς θύρας εἰς τὴν Δ. ὄψιν, εἶναι ἐκτισμένος δι' ἐντοπίων ἀργῶν λίθων συνδεδεμένων διὰ ἀσβεστοκονιάματος, πλὴν τῆς Δ. καὶ Ν. πλευρᾶς, ἔνθα ἔχουν χρησιμοποιηθῇ ἀσβεστολιθικοὶ καὶ πώρινοι γωνιόλιθοι εἰς β' χρῆσιν (Πίν. 197 α).

Οἱ τοῖχοι καὶ ἡ στέγη τοῦ ναΐσκου εἶχον ἐκ τοῦ χρόνου διαβρωθῇ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστρέφωνται αἱ ἐνδιαφέρουσαι τοιχογραφίαι τοῦ ἐσωτερικοῦ, χρονολογούμεναι εἰς τὸν ΙΑ' αἰ.

Διὰ τὴν στερέωσιν τῆς στέγης ἐτοποθετήθη περιμετρικὴ σιδηροδοκὸς καὶ ἐγένετο χρῆσις ὡπλισμένου σκυροδέματος, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐπικάλυψις διὰ τῶν συνήθων εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μάνης σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ἡρμολογήθησαν καλῶς οἱ τοῖχοι ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἐπεσκευάσθησαν αἱ κεραμεικαὶ ταινίαι, αἱ ἐπιστέφουσαι τὴν τοξωτὴν κόγχην ὑπεράνω τῆς Δ. θύρας ὡς καὶ τὸ μικρὸν παράθυρον τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἱεροῦ, ἐν γένει δὲ ἐλήφθη μέριμνα διὰ τὰς ἀπαραιτήτους συμπληρώσεις καὶ τὸν καλλωπισμὸν τοῦ ναΐσκου.

Ναὸς Β (ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου). Ὁ ναΐσκος οὗτος, παρομοίου ὡς καὶ ὁ προηγούμενος σχήματος, εὑρίσκετο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Εἶχον καταστραφῆ μεγάλα τμήματα τῆς τοιχοποιίας εἰς τὸ Ν. τμῆμα τῆς Δ. ὄψεως (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, Πίν. 242 α), εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ ὡς καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου ὑπεράνω θύρας ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ παρακειμένου ἠρειπωμένου ναοῦ. Ἀνεστηλώθησαν τὰ καταπεσόντα τμήματα, προηγηθείσης τῆς κατασκευῆς ξυλοτύπων, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, ἡ στέγη ἐνισχύθη διὰ περιμετρι-

κῆς σιδηροδοκοῦ καὶ ὡπλισμένου σκυροδέματος καὶ ἐπεκαλύφθη διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Διενηργήθη γενικὴ στερέωσις καὶ συμπλήρωσις τῆς τοιχοδομίας πρὸς προστασίαν τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι σώζονται εἰς δύο στρώματα χρονολογούμενα εἰς τὸν ΙΑ΄ καὶ ΙΓ΄ αἰ.

Ὡς ἐλέχθη ἤδη, πρὸς Β. τοῦ ναΐσκου τούτου εἶχε προσαρτηθῆ ἕτερος σωζόμενος ἐν ἐρειπίοις. Ἐγένετο καθαρισμὸς τούτου, ἀποκάλυψις τῶν τοίχων καὶ γενικὴ διαμόρφωσις τοῦ πέριξ χώρου. Ἐπίσης ἐπεσκευάσθη ὁ ἐπὶ τῶν τοίχων ἐπαφῆς ὑπάρχων ἀποχετευτικὸς ἀγωγός.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τοιχογραφιῶν διὰ τμήματος τοῦ ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Ἀν. Μαργαριτὼφ συνεργείου τοῦ Κ.Ε.Σ., μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν καλλιτέχνην - συντηρητὴν κ. Σταῦρον Παπαγεωργίου. Τῆς λεπτοτάτης ἐργασίας τοῦ καθαρισμοῦ ἐπιμελεῖται ἡ κ. Θάλεια Παπαγεωργίου.

Εἰς τὰ κατωτέρω ἀναγραφόμενα μνημεῖα ὑπ' ἀριθ. 1 - 4 ἐγένετο πλήρης στερέωσις, συνισταμένη εἰς τὴν ἔμφραξιν τῶν ρωγμῶν, τὴν συμπλήρωσιν τῶν φθαρέντων τμημάτων δι' εἰδικοῦ κονιάματος, τὸν ἐμποτισμὸν στερεωτικοῦ ὑλικοῦ εἰς τὸ ὑπόστρωμα τῆς γραπτῆς ἐπιφανείας διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἐνέσεων, ὡς καὶ εἰς μερικὸν καθαρισμὸν ἐκ τῶν ἁλάτων, τῶν λειχήνων καὶ τῆς αἰθάλης. Ἁπλαῖ συγκρατήσεις διὰ κονιάματος ὑπὸ μορφὴν σωστικῶν ἐργασιῶν, ὅπου τοῦτο καθίστατο ἀπολύτως ἀναγκαῖον, ἐγένοντο εἰς τὰ κατωτέρω ἀναγραφόμενα μνημεῖα ὑπ' ἀριθ. 5 - 9.

(1) Ἅγιος Σέργιος καὶ Βάκχος (κοινῶς Τρουλλωτὴ) Κίττας[15]. Σταυροειδὴς τετρακιόνιος μετὰ τρούλλου ναὸς τοῦ ΙΒ΄ αἰ., κείμενος ἔξωθι τοῦ χωρίου Κίττα καὶ ὁρατὸς σήμερον ἀπὸ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Πύργου Διροῦ - Γερολιμένος. Γνωστὸς εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν διὰ τὸν ἀρχιτεκτονικόν του τύπον, διασώζει σχεδὸν ἀκέραιον τὸν λίαν ἐνδιαφέροντα γραπτὸν διάκοσμόν του μὴ μελετηθέντα εἰσέτι ἐν τῷ συνόλῳ.

(2) Ἅγιος Νικόλαος Κίττας[16]. Ἡμιηρειπωμένος, μονόκλιτος, καμαροσκεπὴς μετ' ἐνισχυτικῶν ζωνῶν ναὸς τοῦ ΙΓ΄ αἰ., κείμενος εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΝΑ. τοῦ προηγουμένου. Ἐστερεώθησαν αἱ σωζόμεναι τοιχογραφίαι.

(3) Ἅγιος Γεώργιος Κίττας. Καμαροσκεπὴς μετὰ νάρθηκος ναΐσκος, νῦν τὸ πρῶτον ἐπισημανθεὶς ὑπὸ τοῦ συνεργείου συντηρήσεως, εὑρισκόμενος περὶ τὰ 200 μ. νοτίως τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου. Κυρίως ναὸς καὶ νάρθηξ κατάγραφοι διὰ τοιχογραφιῶν, δυναμένων νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὸν ΙΓ΄ αἰῶνα.

(4) Ναοὶ Κούνου (βλ. ἀνωτέρω). Ἐπεχειρήθη ἡ στερέωσις τῶν σαθρῶν κονιαμάτων τῶν τοιχογραφιῶν ὡς καὶ δειγματολειπτικὸς καθαρισμός (Πίν. 199 α - β).

(5) Ἅγιος Νικήτας εἰς Ἄνω Πούλαν[17]. Μονόχωρος, καμαροσκεπής, μετ' ἐνισχυτικῶν ζωνῶν ναΐσκος, διατηρεῖ τοιχογραφίας εἰς δύο στρώματα (Ι΄- ΙΓ΄ αἰ.). Ἐστερεώθη διὰ κονιάματος ἡ σωζομένη ἑτοιμόρροπος κεφαλὴ τῆς Πλατυτέρας τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἱεροῦ.

(6) Ἅγιος Γεώργιος παρὰ τὸ χωρίον Βρίκιον[18]. Ἠρειπωμένος, μονοκάμαρος, μετ' ἐνισχυτικῶν ζωνῶν ναός, διασώζων ἐλαχίστας τοιχογραφίας τοῦ ΙΓ΄ αἰ., ἐξ ὧν εἰς καλὴν κατάστασιν μόνον ἡ Πλατυτέρα τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἱεροῦ, ἥτις καὶ ἐστερεώθη διὰ κονιάματος.

(7) Ἅγιος Ἀνδρέας εἰς Κεχριάνικα. Ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ στερεώσεις (βλ. καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 300).

(8) Ἅγιος Γεώργιος εἰς συνοικίαν Καρύνια τοῦ χωρίου Μίνα. Δίδυμος ναΐσκος, ἐσχάτως ἐπισημανθείς, μὲ τοιχογραφίας τοῦ ΙΓ΄ αἰ. Ἐστερεώθη ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ὑπεράνω τῆς Ὡραίας Πύλης.

(9) Ἁγία Παρασκευή. Παρομοίου σχήματος ἠρειπωμένος ναΐσκος, εὑρισκόμενος πλησίον καὶ ΝΑ. τοῦ προηγουμένου. Σώζονται ἴχνη τοιχογραφιῶν εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ βορείου παρεκκλησίου, τὰ ὁποῖα καὶ συνεκρατήθησαν.

ΓΕΡΑΚΙ

Διεξήχθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἐργασίαι συντηρήσεως τοιχογραφιῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Γερακίου (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά,

15. R. Traquair, The Churches of Western Mani, ἐν BSA 15 (1908 - 9), σ. 188 καὶ 211. H. Megaw, Byzantine Architecture in Mani, ἐν BSA 33 (1932 - 33), σ. 145 - 47, 159 καὶ 162. Ἀ. Ὀρλάνδου, Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐν ΠΑΕ 1956, σ. 272. Ν. Δρανδάκη, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης, Ἀθῆναι 1964, σ. 66 ὑποσ. 2, σ. 77 ὑποσ. 5, σ. 80 ὑποσ. 2. Τοῦ ἰδίου, Δεόμενοι ἅγιοι εἰς ἐκκλησίας τῆς Μέσα Μάνης, ἐν ΑΑΑ IV (1971), σ. 235.

16. Ν. Δρανδάκη, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης, σ. 80 ὑποσ. 2.

17. Ν. Δρανδάκη, Ἅγιος Παντελεήμων Μπουλαριῶν, ἐν ΕΕΒΣ ΛΖ (1969 - 70), σ. 447 ὑποσ. 2, σ. 452.

18. Ν. Δρανδάκη, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης, σ. 20, σ. 71 ὑποσ. 1, σ. 73, σ. 80 ὑποσ. 2 καὶ σ. 114 ὑποσ. 2. Τοῦ ἰδίου, Νικήτας Μαρμαρᾶς, ἐν ΕΕΦΣΠΙ, Α΄ (1972) σ. 23, 30 κ.ἑ. πίν. VIII β.

σ. 296 - 97) διὰ τοῦ ἐργασθέντος καὶ εἰς Μάνην συνεργείου τοῦ Κ.Ε.Σ.

Εἰς **Ἅγιον Ἀθανάσιον** συνεχίσθη ὁ καθαρισμὸς τῶν ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐπιχρισμάτων καλυφθέντων τοιχογραφιῶν καὶ ἤρχισεν ἡ μελέτη τῆς αἰσθητικῆς παρουσιάσεως τούτων. Εἰς **Ἅγιον Νικόλαον** κατεβλήθη ἰδιαιτέρα φροντὶς διὰ τὴν πλήρη στερέωσιν τῶν σαθρῶν κονιαμάτων τοῦ λίαν σημαντικοῦ γραπτοῦ διακόσμου[19].

ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ

Ναὸς Παναγίας Μυρτιδιώτισσας (Παναγία Κρητικιὰ)

Ὁ μονόκλιτος μετὰ τρούλλου ναὸς τῆς Παναγίας Μυρτιδιώτισσας ἢ Παναγίας Κρητικιᾶς (ὡς κείμενος εἰς τὴν συνοικίαν τῶν Κρητικῶν), εἶναι κτίσμα τῆς Ἐνετοκρατίας, τῶν ἐτῶν 1687 - 1715[20].

Αἱ ἐργασίαι στερεώσεως περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ τρούλλου καὶ τῆς Δ. καμάρας, ὅπου εἶχον παρατηρηθῆ φθοραὶ τῶν πωρολίθων καὶ τῶν συνδετικῶν κονιαμάτων. Ἀφῃρέθησαν οἱ κατεστραμμένοι πωρόλιθοι, ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ νέων καταλλήλως λαξευθέντων καὶ ἐφράχθησαν οἱ ἁρμοὶ δι' ἀραιοῦ κονιάματος.

ΚΡΟΚΕΑΙ

Ἅγιος Δημήτριος

Ὁ σταυρεπίστεγος ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν συνοικίαν Κουβαρακιάνικα Κροκεῶν, σώζων σχεδὸν ἀκέραιον τὸν γραπτόν του διάκοσμον, χρονολογεῖται ἐξ ἐπιγραφῆς ὑπεράνω τῆς Δ. θύρας εἰς τὸ ἔτος 1285/86[21]. Ὁ ναΐσκος οὗτος εὑρίσκετο εἰς κατάστασιν ἐπικινδύνου ἑτοιμορροπίας, λόγῳ τῆς κακῆς ὑποθεμελιώσεως καὶ τῆς τοποθετήσεως τῆς ἐγκαρσίας καμάρας κατὰ πολὺ ὑψηλότερον τῆς κλειδὸς τῆς κατακορύφου. Τεράστιαι ρωγμαὶ διεκρίνοντο εἰς τὴν ἁψῖδα, εἰς τὴν Α. καὶ τὴν Ν. πλευρὰν τῆς ἐγκαρσίας καμάρας, εἰς τὸ Δ. τμῆμα τῆς κατακορύφου, εἰς τὸν Δ. τοῖχον, ὡς καὶ εἰς τὰ σημεῖα συμβολῆς τῶν δύο καμαρῶν.

Εὐθὺς ὡς διεπιστώθη ἡ τοιαύτη κατάστασις τοῦ ναΐσκου, ἐλήφθησαν τὰ πρῶτα μέτρα διὰ τὴν πρόληψιν τῆς ἐπικειμένης καταρρεύσεως, ἤτοι κατεσκευάσθη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τούτου ἐπένδυσις διὰ ξυλίνου σκελετοῦ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν πρὸς τὰ ἔξω ὠθήσεων τῶν τοίχων.

Ἐν συνεχείᾳ, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν δυσχερειῶν τῆς στερεώσεως τοῦ ναΐσκου, ἐκλήθη ὁ μηχανικὸς τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, κ. Ν. Θεοτοκᾶτος, ὁ ὁποῖος συνέταξεν εἰδικὴν πρὸς τοῦτο ἔκθεσιν.

Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο ὡς ἑξῆς:

(1) Διάνοιξις καὶ καθαρισμὸς τῶν ρωγμῶν τῆς τοιχοποιίας (ἀψὶς Ἱεροῦ, Α. τοῖχος, τοῖχοι ἐγκαρσίας καμάρας, Δ. τοῖχος).

(2) Ἀφαίρεσις τῶν νεωτέρων ἐπιχρισμάτων τῶν τοίχων καὶ καθαίρεσις τῶν κεράμων, μετὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη ὅτι ἡ στέγη, ἐκτισμένη διὰ μεγάλων ἀσβεστολίθων, εἶχεν ὑποστῆ μεγάλην διάβρωσιν. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ταύτης εὑρέθησαν δύο πήλινα ἀγγεῖα σχήματος στάμνου, τοποθετημένα πρὸς τὸν σκοπὸν μειώσεως τοῦ βάρους εἰς τὰ φέροντα σημεῖα[22] (ἐπὶ τῆς κατακορύφου καμάρας).

(3) Συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία τῆς στέγης καὶ ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ διὰ σιμεντοκονίας ἀναμεμειγμένης μετὰ θηραϊκῆς γῆς διὰ τὴν ἀποφυγὴν ἐπιθέσεως βάρους ἐπὶ τοῦ μνημείου. Ἐνισχύθησαν τὰ φέροντα μέρη τῶν καμαρῶν διὰ διακεκομμένων σιδηροδοκῶν καὶ ἐπεκαλύφθη ἡ στέγη διὰ ἰσχυρῶς ὠπλισμένου σκυροδέματος.

(4) Συνεπληρώθησαν αἱ ρωγμαὶ τῶν πλαγίων τοίχων ἐπίσης δι' ἀραιᾶς σιμεντοκονίας καὶ ἐγένετο γενικὴ ἁρμολόγησις ἰδίᾳ εἰς τὸ Ἱερόν, ἡ τοιχοποιία τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀρχίσει νὰ καταρρέῃ.

(5) Αἱ διακοσμητικαὶ κεραμεικαὶ ταινίαι τοῦ Ἱεροῦ, τῶν πλαγίων τοίχων καὶ τῆς Δ. ὄψεως, αἱ ὁποῖαι ἦλθον εἰς φῶς μετὰ τὴν ἀπόξεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων, ἐπεσκευάσθησαν καὶ συνεπληρώθησαν. Ἡ στέγη ἐπεκαλύφθη διὰ παλαιῶν κεράμων.

(6) Διὰ τὴν ἀποτελεσματικωτέραν στερέωσιν τοῦ ναοῦ κατεσκευάσθησαν εἰς τὴν Β. πλευρὰν τέσσαρες ἀντηρίδες ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, φθάνουσαι μέχρι τοῦ ὕψους τῆς γενέσεως τῆς ἐγκαρσίας καμάρας. Ἐπίσης, λόγῳ τῆς σχεδὸν ἀνυπαρξίας θεμελίων κατεσκευάσθη περιμετρικῶς τοῦ ναοῦ προστατευτικὸν πεζοδρόμιον ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος καὶ ἐλήφθη μέριμνα διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδά-

19. Βλ. Μ. Σωτηρίου, Ἡ πρώιμος Παλαιολόγειος Ἀναγέννησις, ἐν ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Δ' (1964 - 65), σ. 266 - 68, πίν. 57 - 60.

20. R. Traquair, Laconia. Mediaeval Fortresses, ἐν BSA 12 (1905 - 6), σ. 271 - 72. Ν. Βέη, Ὁ Ἑλκόμενος Χριστὸς τῆς Μονεμβασίας κλπ., ἐν BNJ 10 (1934), σ. 206 - 7.

21. Ν. Δρανδάκη, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Λακωνικῆς, ἐν ΑΕ 1967, σ. 137 - 38.

22. Παρόμοια ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν καὶ ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ τῆς Ὁδηγητρίας (Ἀφεντικό) Μυστρᾶ. Βλ. Ἀ. Ὀρλάνδος ἐν ΑΒΜΕ Α' (1935), σ. 204.

των μακρὰν τοῦ ναοῦ (Π ί ν. 198 β, 200 α - β).

(7) Διὰ τὴν προστασίαν καὶ στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν ἐπεκολλήθησαν ταινίαι ἐκ λεπτοῦ ὑφάσματος (τουλουπάνι).

Ἡ δυσχερεστάτη ἐργασία στερεώσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κροκεῶν θὰ καθίστατο ἀδύνατος ἄνευ τῆς ἱκανότητος καὶ τοῦ ἐπιδειχθέντος ἰδιαιτέρου ζήλου τοῦ ἐμπείρου τεχνίτου κ. Ροβέρτου Ξένου.

ΜΟΝΗ ΓΟΛΙΤΣΑ[23]

Ἡ μονή, ἀφιερωμένη εἰς τὴν Θεοτόκον τὴν ἐπονομαζομένην Χρυσοπηγὴν συμφώνως πρὸς τὴν κτιτορικὴν ἐπιγραφήν, εὑρίσκεται εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ Ταϋγέτου, εἰς ὕψος 1.010 μ., παρὰ τὸ χωρίον Γοράνοι, εἰς ἔρημον πλὴν ὅμως ὡραιότατον ἀπὸ ἀπόψεως φυσικοῦ κάλλους τόπον, πλησίον πηγῆς ὕδατος.

Ἡ μονὴ ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ καθολικοῦ καὶ τῶν πέριξ τούτου μονωρόφων κελλίων, σωζομένων εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν. Τὸ καθολικόν, εἰς σχῆμα σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου ναοῦ καὶ χορῶν, διασώζει τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1632, ἐκτελεσθείσας ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ μεταβυζαντινοῦ ζωγράφου Δημητρίου Κακαβᾶ, ὡς μνημονεύεται ἐν τῇ κτιτορικῇ ἐπιγραφῇ ὑπεράνω τῆς Δ. θύρας τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἐνδιαφέρουσαι τοιχογραφίαι τοῦ ἔτους 1673 σώζονται ἐντὸς τοῦ ὀλίγον μεταγενεστέρως προστεθέντος νάρθηκος, ἔνθα εἰς τὴν ἀνωτέραν ζώνην τοῦ Ν. τοίχου εἰκονίζονται ἀρχαῖοι σοφοὶ ὡς ὁ Χίλων, ὁ Σόλων, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς καὶ ἡ Σίβυλλα, ὁ Πλούταρχος κ.ἄ., ἀπεικονίσεις ἀπαντώμεναι καὶ εἰς ἕτερα μνημεῖα τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων (τράπεζα μονῆς Λαύρας, μονὴ Ἰβήρων, μονὴ Φιλανθρωπηνῶν κλπ.)[24].

Αἱ στέγαι τοῦ καθολικοῦ εἶχον ἐπισκευασθῆ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος (ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων σταυρῶν τοῦ τρούλλου καὶ τοῦ κωδωνοστασίου εὑρέθη ἐπιγραφή: *ἐπὶ ἡγουμένου Παύλου 1903*), κατὰ τρόπον ὥστε εἶχεν ἀλλοιωθῆ ἡ μορφὴ τούτων ἐκ τῆς δι' ἐπιθέσεως ἀφθόνου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ κατασκευῆς δύο ἐπιπέδων εἰς τοὺς χοροὺς καὶ τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐκ τῆς ἐπικαλύψεως τούτων διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν ἀντὶ τῶν παλαιῶν κεράμων. Βεβαίως καὶ αἱ τοιαῦται στέγαι εἶχον ἐκ τοῦ χρόνου καταστραφῆ καὶ ἐδημιουργεῖτο οὕτω εὐχερὴς διείσδυσις τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐντὸς τῆς τοιχοποιίας.

Ἐγένετο πρῶτον ἀφαίρεσις τῆς ἐπικαλύψεως τῶν στεγῶν, εἶτα δὲ ἐπεχειρήθη μετὰ πλείστης προσοχῆς ἡ καθαίρεσις τῶν προσθέτων βαρῶν πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ναοῦ εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφήν. Ἐν συνεχείᾳ αἱ στέγαι ἐπεστρώθησαν δι' ὠπλισμένου σκυροδέματος καὶ ἐπεκαλύφθησαν διὰ παλαιῶν κεράμων, ἐπισκευασθεισῶν καὶ τῶν κάτωθι τούτων κεραμεικῶν ὀδοντωτῶν ταινιῶν. Εἰς τὸν νάρθηκα ἐπεσκευάσθη ἡ ξυλίνη στέγη καὶ ἀντικατεστάθησαν αἱ κατεστραμμέναι παλαιαὶ κέραμοι (Π ί ν. 202 β).

Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι ἐπετεύχθησαν χάρις εἰς τὴν πρόθυμον χρηματικὴν προσφορὰν τῆς ἐν Ἀμερικῇ ὁμογενοῦς κ. Κωνστ. Ζώγου, κατόπιν τοῦ ἐπιδειχθέντος ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος τοῦ προέδρου τῆς κοινότητος Γοράνων κ. Δημ. Πλαγιάννη.

ΚΑΜΠΟΣ ΑΒΙΑΣ

Ναὸς Παναγίας Ἀντρουμπεβίτζας

Διὰ συνεργείου τοῦ Κ.Ε.Σ. ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Φ. Ζαχαρίου ἐπεχειρήθη ἡ στερέωσις καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἀναστηλωθέντος παλαιοῦ ναΐσκου τῆς Παναγίας Ἀντρουμπεβίτζας, κειμένου ἔξωθι τοῦ χωρίου Κάμπος Ἀβίας.

Ἡ στερέωσις συνέκειτο βασικῶς εἰς τὴν ἔμφραξιν τῶν ρωγμῶν (Θεοτόκος ἁψῖδος), τὴν στερέωσιν τοῦ κονιάματος πέριξ τῶν σωζομένων τοιχογραφιῶν (μέτωπον ἁψῖδος, ἔνθα σώζονται τμήματα Ἁγίου Μανδηλίου καὶ δύο Ἁγίων ἐν μεταλλίοις) καὶ τὸν δι' ἐνέσεων ἐμποτισμὸν τοῦ ὑποστρώματος τῆς γραπτῆς ἐπιφανείας.

Ὁ καθαρισμὸς συνέτεινεν εἰς τὴν ἐξάλειψιν τῶν λειχήνων, τῆς αἰθάλης καὶ τῶν ἁλάτων καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποκατάστασιν τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὴν ἀρχικήν των ἐμφάνισιν (Π ί ν. 201 α - β).

Ὁ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν παλαιὸν βυζαντινὸν ναΐσκον νεώτερος μεταβυζαντινὸς ναός (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 305 - 306) σώζει κτιστὴν ἁγίαν Τράπεζαν, τῆς ὁποίας ἡ λιθίνη πλάξ, ἐπικεχρισμένη δι' ὑπολεύκου ἀσβεστοκονιάματος, φέρει γραπτὸν διάκοσμον ἐξ ἑνὸς ἐσχηματοποιημένου ρόδακος κατὰ τὸ κέντρον αὐτῆς, περιβαλλομένου ὑπὸ ταινίας ἐκ φυτικοῦ διακόσμου ροδάκων καὶ φύλλων ἐναλλάξ. Ἡ διακόσμησις

23. Κ. Ζησίου, Ἐπιγραφαὶ χριστιανικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος, ἐν Βυζαντὶς Α' (1909), σ. 427 - 29. Α. Ξυγγοπούλου, Σχεδίασμα Ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἀθῆναι 1970, σ. 194 - 95. Ἀρχιμανδρίτου Θεοφ. Σιμοπούλου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ Ζερμπίτσης, Ἀθῆναι 1966, σ. 107 - 18, εἰκ. 63 - 75 καὶ 79 - 81.

24. Κ. Σπετσιέρη, Εἰκόνες Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1964, σ. 24 εἰκ. 20 -27. Μ. Ἀχειμάστου - Ποταμιάνου, Τὸ πρόβλημα μιᾶς μορφῆς Ἕλληνος φιλοσόφου, ἐν ΔΧΑΕ περ. Δ', τόμ. ΣΤ' (1970 - 72) σ. 68 ὑποσ. 7.

αὕτη, ἐπισημανθεῖσα τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας, ἐκαθαρίσθη καὶ συνετηρήθη, καθ' ὅσον τὸ ἐξ ἀσβέστου, ἄμμου καὶ ἀχύρων ὑπόστρωμα εἶχε τελείως ἀποσαθρωθῆ μὲ κίνδυνον διαλύσεως τῆς ὅλης κατασκευῆς (Πίν. 202 α).

ΡΟΔΟΝΙΚΗ ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ - ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

ΒΟΙΩΤΙΑ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Εἰς τὰ Μουσεῖα τῆς περιοχῆς ἐγένοντο ἐργασίαι διαμορφώσεως καὶ ἐπανεκθέσεως (Θεσπιαὶ - Τανάγρα - Χαιρώνεια). Εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν ὡλοκληρώθη ἡ ἔκθεσις τῶν λαρνάκων καὶ τῶν ἄλλων εὑρημάτων τῆς μυκηναϊκῆς Τανάγρας. Αἱ ἐκτεθεῖσαι διὰ τὸ κοινὸν λάρνακες ἀνέρχονται εἰς δεκαπέντε καὶ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ἐτῶν 1969 - 1971 τῶν μυκηναϊκῶν νεκροταφείων τῆς Τανάγρας. Τὸ λοιπὸν ὑλικὸν ἐτοποθετήθη ἐντὸς προθηκῶν (Πίν. 203 α - γ).

Μὲ ἐντατικὸν ρυθμὸν συνεχίσθη ἡ συγκόλλησις καὶ ἡ ἐν γένει φροντὶς διὰ τὰ πάσης φύσεως εὑρήματα ὑπὸ τοῦ ζεύγους Κρίμτσιαλη καὶ τοῦ Π. Βαλμᾶ. Ἐγένετο συσκευασία καὶ ἀποθήκευσίς των ὡς καὶ μερικὴ καταγραφή των.

Συνεπληρώθη ἐξ ἄλλου ἡ ἀνασύνταξις τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐφορείας, ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1971.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Συνεχίσθησαν αἱ συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ εἰς Τανάγραν, Παραλίμνην, Λιθαρές, Ἀμφεῖον, Μεγάλο Καστέλλι, Πλαταιάς, Ποσειδώνιον Ὀγχηστοῦ, Ἰτώνιον, Ὀρχομενόν, Σπηλιὰν Σαρακηνοῦ.

Ὡρισμέναι ἐκ τῶν θέσεων αὐτῶν ἐρευνῶνται ἤδη ἀπό τινων ἐτῶν. Κατὰ τὸ 1972 αἱ ἀνασκαφαὶ εἷς τινας ἐξ αὐτῶν προωθήθησαν τόσον, ὥστε νὰ πλησιάσουν πρὸς τὸ τέρμα των, ἐνῶ ἄλλαι ἀφέθησαν διὰ μελλοντικὴν συστηματικὴν ἔρευναν.

ΘΗΒΑΙ

Ὁδὸς Ἐπαμεινώνδου καὶ Μεταξᾶ (οἰκόπεδον ἀδελφῶν Σωτηρίου)

Τὸ οἰκόπεδον ἠρευνήθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος 1970, ἀπεκαλύφθη δὲ σπουδαῖον μέρος τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου καὶ τμῆμα τοῦ ἀρχείου του (βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 195 κ.ἑ., ΑΑΑ III (1970), σ. 272 κ.ἑ., ΑΑΑ IV (1971), σ. 32 κ.ἑ., Κάδμος IX, 2, σ. 170 κ.ἑ.).

Ἐγένοντο ἐπίσης συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεκαλύφθη πλήρως κτηριακὸν συγκρότημα ἐκ τριῶν δωματίων (τὸ τρίτον μερικῶς) (Πίν. 204 α - β). Πρόκειται διὰ τὴν Δ. πιθανῶς πτέρυγα (Β.- Ν.) τοῦ ἀνακτόρου, ἡ ὁποία ἐκτίσθη κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ κατεστράφη, μετὰ τοῦ λοιποῦ ἀνακτόρου, εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ IIIΒ περιόδου. Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη ἐπιλύει πολλὰ χρονολογικὰ καὶ τοπογραφικὰ προβλήματα τοῦ ἀνακτόρου, τὰ ὁποῖα θὰ δημοσιευθοῦν ἀλλαχοῦ. Βλ. καὶ Minos, Suppl. IV (Theodore G. Spyropoulos - John Chadwick, Thebes Tablets II).

Ὁδὸς Κέβητος (οἰκόπεδον Χαρ. Σταμάτη)

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου ἀνεκαλύφθη πρὸς τὸ Ν. τμῆμα του εὐρύχωρος καὶ βαθὺς ἀποθέτης, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται πρὸς Ν. Περιεῖχεν ἑκατοντάδας εἰδωλίων καὶ ἀγγείων ἀπὸ τῶν Ἀρχαϊκῶν μέχρι καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ κολοβὸν εἰδώλιον τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων. Τὰ εἰδώλια παριστοῦν θεοὺς καὶ γυναῖκας, ζῶα καὶ πτηνά, τὰ ἀγγεῖα εἶναι κυρίως θραύσματα κυλίκων διαφόρων τύπων καὶ ἐποχῶν. Εὑρέθησαν καί τινα ἄλλα μικροαντικείμενα (Πίν. 205 α - στ).

Ὁ ἀποθέτης οὗτος, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται πρὸς Ν., ἀνήκει εἰς παρακείμενον ἱερόν, τὸ Θεσμοφορεῖον, τὸ ὁποῖον ὁ Παυσανίας μνημονεύει τελευταῖον ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν μνημείων τῆς Καδμείας ἀκροπόλεως, ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Διὰ πολλοὺς ἄλλους λόγους, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀναπτυχθοῦν ἀλλαχοῦ, ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος εἶναι ἐκεῖ πλησίον καὶ ὄχι εἰς τὸν χῶρον τοῦ λεγομένου « Νέου Καδμείου », ὡς εἶχεν ἄλλοτε ὑποτεθῆ. Ὑπάρχουν καὶ παλαιότεραι ἐπιγραφικαὶ μαρτυρίαι, αἱ ὁποῖαι θέλουν εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ἡ ἀποκάλυψις δὲ τοῦ ἀποθέτου, ἐκτὸς τοῦ πλουσιωτάτου ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς εἰς ἀναλυτικὴν μελέτην, συμπληρώνει ἓν ἀκόμη κενόν, καὶ μάλιστα ἀποφασιστικῶς, εἰς τὴν μνημειακὴν τοπογραφίαν τῆς Καδμείας. Ὅσον διὰ τὰ μυκηναϊκὰ εὑρήματα τοῦ ἀποθέτου θεωροῦνται φυσικά, ἂν ἐνθυμηθῶμεν τὸ τοῦ Παυσανίου (IX, 16.5): *Τὸ δὲ τῆς Δήμητρος ἱερὸν τῆς Θεσμοφόρου Κάδμου καὶ τῶν ἀπογόνων οἰκίαν ποτὲ εἶναι λέγουσι.*

Ὁδὸς Ἐπαμεινώνδου 114 (οἰκόπεδον Παντ. Καραμαγκιόλη)

Κύριον ἔργον τῆς Ὑπηρεσίας εἰς τὰς Θήβας ἦτο ἡ προστασία τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς πόλεως καὶ ἡ ἐξασφάλισις τοῦ χώρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὡροθετήθη τοῦτο (βλ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 32 κ.ἑ.)

Κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ οἰκοπέδου δι' ἀγορὰν τοῦ ἀκινήτου του ὑπὸ τῆς

'Αρχαιολογικῆς Ύπηρεσίας καὶ πρὸ τῆς διαδικασίας ταύτης, διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ οἰκοπέδου, ἡ πρώτη ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς τὸ ἐπίδικον τετράγωνον τῆς πόλεως, τὸ περικλειόμενον ὑπὸ τῶν ὁδῶν Πινδάρου, 'Επαμεινώνδου, 'Αντιγόνης καὶ Οἰδίποδος, τὸ χαρακτηρισθὲν ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου ὡς τὸ κατέχον τὸν πυρῆνα τῶν ἀνακτορικῶν κτισμάτων τῶν Θηβῶν τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου (βλ. ΑΑΑ, ἔ.ἀ.). Ή ἀνασκαφὴ ὑπῆρξε τῷ ὄντι λίαν διδακτικὴ διὰ τὰ συναφῆ ζητήματα. Κύριον χαρακτηριστικόν της ἦσαν αἱ βαθεῖαι ἐπιχώσεις: Μέχρι βάθους 5 μ. περίπου ἀνήκουν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ μεταγενεστέρους χρόνους (μπάζα κυρίως καί τινες τάφοι). Τὰ ὑπόλοιπα 2 μ. περιλαμβάνουν πλέον συμπαγεῖς ἐπιχώσεις καὶ λείψανα κτισμάτων τῶν Κλασσικῶν χρόνων (ἡ τομὴ δὲν ἀπεσαφήνισε τὸ εἶδος τῶν κτηρίων), ἀπὸ τοῦ βάθους δὲ τῶν 7 μ. ἀρχίζει ἡ μυκηναϊκὴ ἐπίχωσις, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύεται μὲ ἄφθονα κεραμεικὰ εὑρήματα καὶ τεμάχια τοιχογραφιῶν. Ή μυκηναϊκὴ ἐπίχωσις ἀνεσκάφη εἰς βάθος 1.50 μ. περίπου.

Αἱ ἀνωτέρω διαπιστώσεις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς θηβαϊκὰς ἐπιχώσεις, συμφωνοῦν μὲ τὰς παρατηρηθείσας εἰς τὸν χῶρον τοῦ « Νέου Καδμείου » καὶ τοῦ οἰκοπέδου Σωτηρίου, δηλαδὴ εἰς δύο « ἀνακτορικὰς » θέσεις.

Νέος Συνοικισμὸς Θηβῶν. Ρωμαϊκὸν ἀμφιθέατρον

Ἓν ἀκόμη τμῆμα τοῦ ἐξωτερικοῦ (πρὸς Β.) περιβόλου τοῦ θεωρουμένου ὡς τὸ ρωμαϊκὸν ἀμφιθέατρον (Πίν. 204 γ), κατὰ τὸν Νέον Συνοικισμὸν Θηβῶν, ἐκαθαρίσθη κατὰ τὸ 1972. Εὑρήματα δὲν ἀνεκαλύφθησαν. Ό τοῖχος εἶναι πώρινος, ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, καὶ εἰς ἓν σημεῖον του φέρει συμφυῆ κλίμακα ἐξ ὁμοίων λίθων. Ή κατασκευὴ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ περίεργος, ἐφ' ὅσον εἰς ὅσα σημεῖα της ἠρευνήθη ἐσωτερικῶς, οὐδὲν σχεδὸν εὕρημα ἔδωσεν ἱκανὸν νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀποστολήν της. Διὰ τὰς παλαιοτέρας ἐρεύνας τοῦ χώρου βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 235, Πίν. 165 α, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 211, Πίν. 184 α.

'Αμφεῖον

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1971 (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 307), ἀπεκαλύφθη ὁ ἐκ πλίνθων τύμβος καὶ ὁ κοινὸς τάφος Ζήθου καὶ 'Αμφίονος εἰς τὸ μέσον τοῦ τύμβου. 'Ηρευνήθη ἡ ὑφὴ τοῦ κώνου τοῦ λόφου, τὸν ὁποῖον, ὡς εἴδομεν, ὁ Κεραμόπουλλος ἐξέλαβεν ὡς τὸν ἴδιον τὸν τύμβον. Ή διαπίστωσις, ὅτι ὁ πραγματικὸς τύμβος ἱδρύθη ἐπὶ τοῦ κώνου τοῦ λόφου ἐκ πλίνθων ὀπτῶν, ἐνίσχυσε τὴν ἀκρίβειαν τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Παυσανίου, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ τύμβος *γῆς χῶμά ἐστιν οὐ μέγα* (IX, 17. 4). Ἴσως εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ περιηγητοῦ, ἡ καλύπτουσα τὸν τύμβον ἐπίχωσις ἦτο χαμηλοτέρα τῆς σημερινῆς (2 μ. περίπου), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἀνωτέρω χαρακτηρισμόν.

Κύριον μέλημα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 'Αμφείου ὑπῆρξεν ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ τύμβου. Τὸ ἔργον τοῦτο ὑπῆρξε λεπτὸν καὶ ἀπῄτησε μακρὸν χρόνον, διότι ἐκτὸς τῶν πολλῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ μετακινηθοῦν, ἀπῃτεῖτο συνεχὴς ἐπαγρύπνησις διὰ νὰ ἀποχωρισθοῦν αἱ δυσδιάκριτοι καὶ σχεδὸν ἐνιαῖαι πλίνθοι ἀπὸ τὸν καλύπτοντα αὐτὰς μανδύαν. Μέρος τῆς καλυπτούσης τὸν τύμβον ἐπιχώσεως ἀνῆκεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν τοῦ μνημείου, σκοπὸν δὲ εἶχε τὴν προστασίαν τοῦ ἐκ πλίνθων πυρῆνος αὐτοῦ. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων τῆς ἐπιχώσεως, τὰ ὁποῖα εἶναι τῶν ΠΕ χρόνων.

'Εκρίθη σκόπιμον νὰ ἀφαιρεθῇ ἅπασα ἡ καλύπτουσα τὸν τύμβον ἐπίχωσις, διὰ νὰ φανῇ τὸ ἀκριβὲς σχῆμα τούτου καὶ διὰ νὰ μελετηθοῦν συναφῆ ζητήματα μορφολογίας καὶ χρονολογήσεως. Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ μνημείου προσετέθη, μετὰ τὴν ἀνασκαφήν, ἐπίχωσις ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώματος.

Νεώτεραι παραβιάσεις (ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων) εἶχον ἀλλοιώσει καὶ βλάψει τήν τε ἐπίχωσιν καὶ τὸν τύμβον. Εἰς ἓν σημεῖον ἀπεκαλύφθη τάφος τῶν ὑστέρων Βυζαντινῶν χρόνων. Τὸν νεκρὸν συνώδευον εὐάριθμα σκυφωτὰ χαλκᾶ νομίσματα. Εἰς ἄλλο σημεῖον ἀπεκαλύφθησαν λείψανα εὐτελῶν τοίχων, ἐπίσης τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ τύμβου ἔταμε βαθέως ἀσβεστόλακκος προσφάτων χρόνων, ἐνῷ τὸ Β. τμῆμα του ἠλλοίωσε τάφρος καὶ θεμελίωσις τοῦ ἠρῴου τῆς πόλεως, ἐπίσης τῶν προσφάτων χρόνων. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἰς τὸν λόφον τοῦ 'Αμφείου οὐδαμοῦ εὑρέθη κτίσμα, τάφος ἢ κινητὸν εὕρημα ἀρχαιότερον τῶν Ύστερορρωμαϊκῶν ἢ τῶν Χριστιανικῶν χρόνων.

Τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως τυχαῖον, ἀλλὰ συνδέεται πρὸς τὴν ἱερότητα, ὄχι μόνον τοῦ τύμβου, ἀλλὰ τοῦ λόφου τοῦ 'Αμφείου καθόλου, ἱερότητα, ἣν ἡ 'Αρχαιότης ἐσεβάσθη καὶ ἐτήρησε τὸν λόφον ἄβατον, ὡς μνημεῖον σεπτὸν καὶ συνδεδεμένον πρὸς τὰ ἱερὰ καὶ ὅσια τῆς παναρχαίας πόλεως.

Συνεπληρώθη ἐπίσης ὁ καθαρισμὸς τοῦ κοινοῦ κατὰ τὴν παράδοσιν τάφου τῶν Θηβαίων Διοσκούρων (Π ί ν. 206 α). Ἡ Β. πλευρὰ τοῦ τάφου ἠνοίγετο διὰ θύρας διφύλλου, ἀποτελουμένης ἀπὸ δύο λευκοὺς ἀσβεστολίθους, συνεπῶς ὁ τάφος ἠνοίγετο κατὰ περίπτωσιν, ὅταν διάφοροι ἀνάγκαι ἢ σκοποὶ ἐπέβαλλον τοῦτο. Ἡ σύλησις τοῦ τάφου δὲν ἐπέτρεψε τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων σχετικῶν πρὸς τὰς ἀνωτέρω ὑποθέσεις. Ὅ,τι ἐνισχύει τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ. ὡς τοῦ κοινοῦ μνήματος τῶν δύο ἀδελφῶν τοῦ θηβαϊκοῦ κύκλου, εἶναι καὶ μία πρόσθετος, ἴσσων ἴσως ἀλλὰ πάντως χαρακτηριστική, λεπτομέρεια τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου. Συγκεκριμένως, τὸ δάπεδον τοῦ τάφου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ φυσικὸς βράχος τοῦ λόφου, φέρει πρὸς τὸ Ν. μέρος του δύο ὀρθογωνίους ἀποθέτας, διαστ. 0.38 × 0.30 μ. Οἱ ἀποθέται οὗτοι, δι' οἱονδήποτε λόγον καὶ ἂν ἐλαξεύθησαν (λ.χ. ἀπόθεσιν κτερισμάτων, χοάς), δηλοῦν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ των ἰσαρίθμους νεκρούς, ταφέντας εἰς τὸ μνημεῖον.

Ὁ τάφος τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου εἶναι ἐν μέρει κατάγειος, ἐν μέρει ὑπέργειος, εἶναι δὲ ὁ μόνος τάφος τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ὡς ἐδείχθη ἀπὸ τὴν ἐκτεταμένην ἀνασκαφὴν καὶ τὰς μικρὰς διερευνητικὰς τομὰς εἰς τὸ σῶμα τοῦ τύμβου. Συνεπῶς διὰ τὸν τάφον τοῦτον ἔγιναν αἱ διαμορφώσεις τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου καὶ ὁ γήινος τύμβος.

Μετὰ τὴν πλήρη ἔρευναν τοῦ τύμβου (Π ί ν. 206 β), ὁ ὁποῖος, παρὰ τὰς ἀλλοιώσεις, δίδει μᾶλλον εὐκρινῶς τὸ σχῆμα χαμηλοῦ κολούρου κώνου, διηνοίχθη περιμετρικῶς ζώνη, πλ. μέχρις 1 μ., ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ μελετηθῇ ἡ μορφὴ τοῦ φυσικοῦ βράχου περὶ τὸν τύμβον, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ δημιουργηθῇ ἐλεύθερος χῶρος προσπελάσεως τοῦ μνημείου καὶ ἀπορροῆς τῶν ὑδάτων.

Ἡ ζώνη αὕτη ἔδειξεν ὅτι ὁ φυσικὸς βράχος εἶχε λαξευθῆ, διὰ νὰ δημιουργηθῇ τὸ εὐρὺ ἄνδηρον τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἱδρύθη ὁ τύμβος. Ἡ λάξευσις αὕτη τοῦ λόφου ἀπέκοψεν ἱκανὸν τμῆμα λακκοειδῶν τινων τάφων, οἱ ὁποῖοι εἶχον λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ βράχου. Οἱ τάφοι αὐτοὶ εἶναι ὀρθογώνιοι λάκκοι, διαφόρου προσανατολισμοῦ. Ἐντὸς αὐτῶν εὑρέθησαν ἐλάχιστα ὄστρακα τῶν ΠΕ χρόνων, πάντως μόνον τὰ πέρατα αὐτῶν ἠρευνήθησαν, διότι οἱ λοιποὶ εἰσέρχονται ὑπὸ τὸν τύμβον.

Διὰ τὴν ἐνδελεχῆ μελέτην τῆς μορφῆς τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου καὶ τὴν ἐπαλήθευσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (IX, 17.7) μαρτυρουμένης ὑπάρξεως λίθων, ἴσως περὶ τὸν τύμβον ἢ εἰς ἀποστασίν τινα ἀπ' αὐτοῦ (*τοὺς δὲ παρὰ τὸ Ἀμφίονος μνῆμα λίθους, οἳ κάτωθεν ὑποβέβληνται, μήτε ἄλλως εἰργασμένοι πρὸς τὸ ἀκριβέστατον, ἐκείνας εἶναί φασι τὰς πέτρας, αἳ τῇ ᾠδῇ τοῦ Ἀμφίονος ἠκολούθησαν*), διηυρύνθη ἡ ἀρχικὴ τομὴ πρὸς τὸ Δ. τμῆμα τοῦ λόφου. Εἰς τὴν εὐρεῖαν τομὴν (πλ. 4 μ.) οὐδαμοῦ συνηντήσαμεν ἐπὶ τοῦ ἀνδήρου κρηπῖδα τινὰ ἢ ἄλλην συναφῆ κατασκευήν, ἀλλὰ μόνον καθαρὰς καὶ συμπαγεῖς ἐπιχώσεις ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν κατάχωσιν τοῦ χώρου. Βεβαίως τὸ πάχος τῶν ἐπιχώσεων καὶ ἡ μορφὴ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου εἶναι σήμερον διάφορα τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ μνημείου, ἀλλὰ πάντως ἐπὶ τῶν θεμάτων τούτων θὰ διαλάβωμεν ἀλλαχοῦ ἐκτενέστερον.

Ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου ἀπεδείχθη ἐπίπεδος, διὰ λαξεύσεως καὶ διαμορφώσεως, σχετιζομένων πρὸς τὴν ὅλην μνημειακὴν ἀνάδειξιν τοῦ λόφου. Λείψανα μικρῶν λιθαρίων, πρὸς τὴν ὀφρὺν τοῦ ἀνδήρου, φαίνεται νὰ ἀνῆκον εἰς παλαιοτέραν κατάληψιν τοῦ χώρου, ἰσοπεδωθέντος ἀκολούθως κατὰ νεωτέραν διαμόρφωσιν τοῦ λόφου. Ἠρέμα κυρτὸν κατέρχεται τὸ ἄνδηρον τῆς κορυφῆς πρὸς τὴν ὀξεῖαν κλιτὺν τοῦ ἀκραίου κώνου τοῦ λόφου, ἡ ὁποία μὲ τὴν σειράν της περατοῦται εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπιπέδου ἢ ὀλίγον κυρτῆς ζώνης, ἡ ὁποία ἐλαξεύθη περιμετρικῶς εἰς τὴν βάσιν τοῦ κώνου. Ἡ ζώνη αὕτη ἔφερε λεπτὴν ἐπίχωσιν, περιέχουσαν ὄστρακά τινα τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καί τινας εὐτελοῦς κατασκευῆς βυζαντινοὺς τάφους. Τοῦτο εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κοπῇ καὶ ἀλλοιωθῇ ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς, πρὸς τὸ Δ. μέρος τοῦ λόφου. Ὁ Κεραμόπουλλος εἶχε διακρίνει τὴν ζώνην αὐτήν, ὑπέθεσε δὲ ὅτι εἶχε λαξευθῆ διὰ τὴν τέλεσιν δημοτελῶν ἀγώνων καὶ ἐναγισμῶν πρὸς τιμὴν τῶν ἡρώων καὶ διὰ τὸ συρρέον εἰς ἀναλόγους περιπτώσεις πλῆθος (ΑΔ 3 (1917), σ. 395).

Ὁ καθαρισμὸς ἱκανοῦ πλάτους τμήματος τῆς ζώνης αὐτῆς ἔδειξεν, ὅτι νέα κύρτωσις τοῦ πέρατος αὐτῆς ὡδήγει πάλιν εἰς νέαν ὀξεῖαν κλιτύν. Ἡ συνεχιζομένη ἀνασκαφὴ ἔδειξε νέαν ζώνην εἰς τὴν βάσιν τῆς δευτέρας κλιτύος. Ἡ νέα αὕτη ζώνη ἔφερε βαθυτέρας ἐπιχώσεις καὶ ἦτο σχεδὸν ἐντελῶς ἐπίπεδος, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πρώτην, ἡ ὁποία ἔχει κυρτὴν ἐπιφάνειαν. Ἡ δευτέρα πάλιν ζώνη, δι' ὁμοίας πρὸς τὴν προηγουμένην κυρτότητος, ἐφέρετο πρὸς νέαν ὀξεῖαν κλιτύν, ἡ ὁποία μετά τινα ἀπόστασιν διεκόπτετο ὑπὸ τῆς διερχομένης ἐκεῖ ἁμαξιτῆς ὁδοῦ. Τοιουτοτρόπως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ λόφου τοῦ Ἀμφείου ἐφάνη ἡ ἀκόλουθος διαμόρφωσις τοῦ φυσικοῦ βράχου τοῦ λόφου, γενομένη πασιδήλως

διὰ χειρὸς ἀνθρωπίνης. Τρεῖς κόλουροι κῶνοι ὑψοῦνται ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀκραίου βραχώδους κώνου ἱδρύθη τέταρτος ὅμοιος κῶνος (βλ. ἀνωτέρω), ἐκ πλίνθων ὀπτῶν οὗτος.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ τελευταίου τούτου κώνου κατεσκευάσθη ὁ μέγας τάφος. Τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ Ἀμφείου, μετὰ τὰς διαμορφώσεις αὐτάς, προσέλαβε τὴν μορφὴν βαθμιδωτῆς πυραμίδος (Πίν. 207 δ). Ὅπως τὰ ἀνάλογα αἰγυπτιακὰ μνημεῖα τοῦ Ἀρχαίου Βασιλείου, οἱ γνωστοὶ Mastabas, ὁ λόφος τοῦ Ἀμφείου συμμορφοῦται πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν ταφικῶν βαθμιδωτῶν μνημείων.

Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα εἶναι μόνον ὅτι, ἀντὶ τῶν κτιστῶν κώνων, τὸ Ἀμφεῖον παρουσιάζει λαξευτοὺς κώνους, ἀλλὰ καὶ ἕνα κτιστόν, ὅπως τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα. Ὑπάρχει ὅμως καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον μία βαθμιδωτὴ πυραμὶς λελαξευμένη εἰς τὸν βράχον, ὅπως καὶ τὸ Ἀμφεῖον εἰς τὰς Θήβας. Πρόκειται διὰ τὴν πυραμίδα τοῦ Snefru εἰς τὸ Medum, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρας βαθμίδας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ Ἀμφεῖον.

Περαιτέρω ἔρευνα τοῦ λόφου ἐνίσχυε συνεχῶς τὰ προκαταρκτικὰ αὐτὰ συμπεράσματα. Κατ' ἀρχὴν ἠνοίχθη μία ἀκόμη τάφρος, στενοτέρα, πρὸς Α. τοῦ τύμβου. Διῆλθε καὶ αὕτη διὰ μέσου συμπαγῶν ἐπιχώσεων καὶ ἀφοῦ ἤγγισε τὴν ὀφρὺν τοῦ ἀνδήρου τοῦ κώνου, ἤρχισε νὰ κατέρχεται ἀποτόμως, ὡς καὶ ὁ φυσικὸς βράχος, μέχρι τῆς διερχομένης διὰ τῆς Α. κλιτύος τοῦ λόφου ἁμαξιτῆς ὁδοῦ. Συνεπῶς, ἀπεδείχθη ὅτι καὶ πρὸς τὸ Α. μέρος του ὁ λόφος ἔχει τὴν αὐτὴν βαθμιδωτὴν διαμόρφωσιν, ὡς καὶ εἰς τὸ Δ. μέρος του. Ἡ ζώνη, εἰς τὴν βάσιν τοῦ πρώτου ἐκ τῶν ἄνω κώνου, φαίνεται ὅτι συμπίπτει ἐνταῦθα πρὸς τὴν ἁμαξιτὴν ὁδόν. Τὸ λοιπὸν τμῆμα τοῦ λόφου ὑπὸ τὴν ὁδόν, καταλαμβάνεται κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ οἰκιῶν καὶ παραπηγμάτων, τὰ ὁποῖα καὶ τὴν μορφήν του ἔχουν ἀλλοιώσει καὶ τὴν ἔρευναν τοῦ λόφου καθιστοῦν δυσχερῆ. Ἐμφανὴς εἶναι ἡ βαθμιδωτὴ διαμόρφωσις τοῦ λόφου καθ' ὅλον τὸ Β. τμῆμα του.

Ἐκ τοῦ σημείου ἄλλως τε τούτου, καὶ κυρίως ἐκ τῆς Δ. κλιτύος, ἀφωρμήθησαν αἱ διαπιστώσεις μας περὶ τῆς βαθμιδωτῆς μορφῆς τοῦ Ἀμφείου, αἱ ὁποῖαι ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἐνδείξεις τῆς ἀνασκαφῆς ὡδήγησαν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μοναδικοῦ τούτου μνημείου τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Διαφορετικὰ εἶς τινα σημεῖα ἐμφανίζονται τὰ πράγματα ὡς πρὸς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ λόφου. Ἀνασκαφὴ δὲν ἀνελήφθη ἐνταῦθα, ἀλλὰ ἡ μορφὴ τοῦ λόφου ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἀφήνει μὲν τὸν πρῶτον κῶνον ἐμφανῆ, εἶτα ὅμως ἡ μορφὴ συγχέεται πρὸς χαμηλὸν λαιμόν, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ λόφος ἐκδίδει πρὸς τὰ πρόρριζα τοῦ λόφου τῆς Καδμείας ἀκροπόλεως.

Ἰσχυραὶ ἐπιχώσεις, μεγάλαι οἰκοδομαὶ (ΔΕΗ, Παιδικὸς Σταθμὸς) καὶ ἀσφαλῶς ἀπολαξεύσεις καὶ ἰσοπεδώσεις τινὲς εὐθύνονται κατὰ μέγα μέρος διὰ τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ ἀρχικοῦ σχήματος τοῦ σημείου αὐτοῦ τοῦ λόφου. Ἐὰν τὸ τμῆμα τοῦτο δὲν παρηκολούθει τὴν βαθμιδωτὴν διαμόρφωσιν τοῦ ὑπολοίπου λόφου, πρᾶγμα ἄγνωστον εἰσέτι, τότε ἴσως τοῦτο ἐγένετο διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀνετωτέρα προσπέλασις τοῦ τάφου ἀπὸ τῆς Καδμείας ἀκροπόλεως, ἡ ὁποία εὑρίσκεται ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ σημείου τούτου τοῦ λόφου. Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς περὶ τὸν τύμβον ζώνης (βλ. ἀνωτέρω), ἀπεκαλύφθη πρὸς τὸ Β. μέρος τοῦ τύμβου καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν περίμετρον αὐτοῦ φρέαρ εἰς τὸν βράχον, ἡ ἀρχὴ τοῦ ὁποίου ἐκαλύπτετο ὑπὸ συμπαγοῦς χώματος.

Τελικῶς, ἀπεδείχθη ὅτι τὸ χῶμα τοῦτο ἐκάλυπτε μικρὸν μόνον τμῆμα τοῦ φρέατος (2 μ. περίπου), ἐνῷ τὸ λοιπὸν ἦτο κενόν. Τὸ βάθος τοῦ φρέατος τούτου ἔφθασε τὰ 19.60 μ. Τὸ φρέαρ εἶναι κυκλικόν, διαμ. 1.20 μ. Ἐγκατεστήσαμεν χειροκίνητον συσκευὴν (βαροῦλκον) καὶ κατήλθομεν εἰς τὸ βάθος τοῦ φρέατος, ἐφωδιασμένοι μὲ κράνη καὶ φανοὺς συσσωρευτοῦ. Εἰς τὸ τέρμα τοῦ φρέατος, πρὸς Α. μὲν ἠνοίγετο ὁ βράχος εἰς εὐρύχωρον λάξευμα σχήματος τριλόβου κόγχης (τριφυλλίου), πρὸς Δ. δὲ κατήρχετο διὰ λαξευτῶν βαθμίδων καὶ ἠνοίγετο εἰς ὑψηλὴν καὶ εὐρεῖαν σύριγγα, χαίνουσαν ἐν τῷ βάθει. Αἱ εὐρεῖαι αὐταὶ τομαὶ τοῦ βράχου ἐπέτρεψαν τὴν κάθοδον ὁλοκλήρου συνεργείου εἰς τὸ κενὸν τοῦ λόφου. Κατ' ἀρχὴν ἐκαθαρίσθη ἡ τριφυλλόσχημος κόγχη πρὸς Α. τοῦ φρέατος. Τὸ δάπεδον εἶναι ἐπίπεδον, ἡ ὀροφὴ τῶν κογχῶν θολωτή, τὸ ὕψος ὑπερβαίνει τὰ 3 μ. Ρίζαι, χώματα, μικροί τινες λίθοι ἀπεμακρύνθησαν συντόμως. Οὐδὲν στοιχεῖον προέκυψεν ἐντεῦθεν ἱκανὸν νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν διαμορφώσεων αὐτῶν.

Ἐν τῷ μεταξύ, πατοῦντες συνεχῶς ἐπὶ τοῦ τέρματος τοῦ φρέατος, κυρίως διὰ τὴν φόρτωσιν καὶ ἀνέλκυσιν τῶν χωμάτων, παρετηρήσαμεν ὅτι τὸ δάπεδον εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ὑπεχώρησεν ἐλαφρῶς, ἐρευνήσαντες δὲ διεκρίναμεν τὸ στόμιον ἑτέρου, στενοτέρου, φρέατος (διαμ. 0.85 - 1 μ.). Ἀνεσκάψαμεν εἰς βάθος. Τὸ δεύτερον φρέαρ ἐκαλύπτετο ὑπὸ χαλαρᾶς ἐπιχώσεως χαλίκων καὶ λατύπης. Οὐδὲν κεραμεικὸν

εὕρημα ἐγένετο ἐδῶ. Τὸ φρέαρ κατήρχετο κατακορύφως εἰς βάθος 5.40 μ. Εἶτα ἀνήρχετο πρὸς Δ. εἰς σκολιὰν ἀπόφυσιν, μήκ. 3.85 μ., στενουμένην συνεχῶς καὶ τυφλὴν ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἡ ἀρχικὴ λάξευσις εἶχε διατηρηθῆ θαυμασίως καθ' ὅλην της τὴν ἔκτασιν.

Ἡ μεγάλη καὶ ὑψηλὴ σῦριγξ, ἡ ἀνοιγομένη πρὸς Δ. τοῦ φρέατος, συνέχιζεν εἰς ἄγνωστον βάθος, ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦ λόφου. Ἀρχικῶς, ὡς ἐλέχθη, ἦτο προσιτὴ διὰ βαθμίδων λαξευτῶν εἰς τὸν βράχον, εἶτα συνεχίζετο δι' ἠπιωτέρας κλίσεως. Τὸ δάπεδον τοῦ βράχου ἐκάλυπτε ταπεινὴ ἐπίχωσις χώματος καὶ λατύπης. Τῇ βοηθείᾳ νήματος διεδράμομεν τὴν σύριγγα ταύτην, ἡ ὁποία μετ' ὀλίγον ἐκάμπτετο πρὸς Β., κατόπιν πάλιν πρὸς Α., ἤγετο δὲ μέχρι τοῦ σημείου τῆς τομῆς τῆς Α. κλιτύος τοῦ λόφου ὑπὸ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ (βλ. ἀνωτέρω)· ἐν τῷ μεταξύ, ὀλίγον μετὰ τὴν καμπὴν τῆς σύριγγος πρὸς Α. ἑτέρα σῦριγξ ὁμοία ἠνοίγετο πλαγίως καὶ ἐστρέφετο πρὸς Ν. εἰς ἱκανὸν μῆκος. Καθ' ὅλον τὸ μῆκος των αἱ σύριγγες αὐταὶ ἔφερον εἰς ἀκανόνιστα διαστήματα βαθείας καὶ εὐρυχώρους κόγχας, ἀρχομένας ἀπὸ τοῦ δαπέδου τῶν συρίγγων καὶ ἐξικνουμένας εἰς ὕψος 3 καὶ πλέον μέτρων. Πρὸς τὰ ἄνω αἱ κόγχαι αὐταὶ ἀπολήγουν εἰς σχῆμα καμάρας, ἐνῷ κατὰ τὰ 2/3 περίπου τοῦ ὕψους των εἶναι ἐκτισμέναι μὲ ξηρολιθιὰν ἀπὸ εὐμεγέθη θραύσματα λατύπης καὶ πληροῦνται ἐσωτερικῶς διὰ λεπτῆς λατύπης πάλιν καὶ χαλίκων.

Αἱ περίεργοι αὐταὶ κατασκευαί, αἱ διατρέχουσαι τὸ σύνολον σχεδὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ λόφου, ἀπετέλουν νέον κεφάλαιον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θαυμασίου καὶ μοναδικοῦ αὐτοῦ μνημείου. Μετὰ τὴν λῆψιν τῶν ἐνδεδειγμένων μέτρων ἀσφαλείας ἤρχισεν ἡ ἔρευνα τῶν συρίγγων καὶ ὡς πρῶτον βῆμα ὡρίσθη ἡ διερεύνησις μιᾶς τῶν πολλῶν κογχῶν τῶν συρίγγων.

Ἡ κόγχη, ἡ πρώτη ἐξ ἀριστερῶν τῷ κατερχομένῳ τὴν κεντρικὴν σύριγγα, ἐκαθαρίσθη πλήρως, ἀλλὰ πλὴν τῆς λατύπης καὶ τῶν χαλίκων οὐδὲν ἕτερον περιεῖχεν. Ἐν τῷ μεταξύ, τὸ κύριον πρόβλημά μας ἦτο (ἐξ ἀρχῆς) ὁ ἀερισμὸς τοῦ χώρου καὶ πρὸς τοῦτο ἐχρειάζετο, εἴτε νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ πέρας τῆς σύριγγος εἴτε νὰ εὑρεθῇ ἄλλος τρόπος εἰσόδου ὀξυγόνου εἰς τὸ βάθος τοῦ λόφου. Μετ' ὀλίγον οἱ ἐργάται ἀνεκάλυψαν εἰς τὴν ὀροφὴν τῆς σύριγγος, ὀλίγα μέτρα δυτικώτερον τοῦ φρέατος, εὐρὺ κυκλικὸν ὀπαῖον πλῆρες χώματος. Ἐπρόκειτο διὰ τὸ πέρας ἑτέρου φρέατος, ἡ ἀρχὴ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῇ ἐξωτερικῶς ἐντὸς τῆς τομῆς, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψε τὴν βαθμιδωτὴν διαμόρφωσιν τοῦ λόφου (βλ. ἀνωτέρω).

Οἱ ἐργάται ἀνέλαβον νὰ καθαρίσουν τὸ φρέαρ τοῦτο, ἐργαζόμενοι ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐσχεδιάσθησαν αἱ σύριγγες καὶ ἐκαθαρίσθη τὸ μεγαλύτερον μέρος των ἀπὸ τὴν λατύπην, τὰς ρίζας καὶ ἄλλα λείψανα, ζώων κυρίως, τὰ ὁποῖα εἰσῆλθον, ὡς φαίνεται, εἰς τὰς σύριγγας καί, παγιδευθέντα, ἀπέθανον ἐκεῖ.

Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπληροφορήθην ὅτι αἱ σύριγγες ἦσαν παλαιόθεν γνωσταὶ εἰς τοὺς Θηβαίους, εἰσῆλθον δὲ καί τινες ἐντὸς αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Δ. τμήματος τοῦ λόφου, ἔνθα καὶ σήμερον διακρίνεται εὐμεγέθης ὀπὴ εἰς τὸ μέτωπον τοῦ βράχου, τὸ δημιουργηθὲν ἀπὸ τὴν διερχομένην ἐκεῖ ἁμαξιτὴν ὁδόν. Ἡ ὀπὴ αὐτὴ ἐξελήφθη ἐνίοτε ἐσφαλμένως καὶ ἀβασανίστως ὡς λείψανον θαλαμοειδοῦς τάφου καὶ ὁ λόφος τοῦ Ἀμφείου ἐπιστεύθη, ὅτι ἀπετέλει ἓν τῶν μυκηναϊκῶν νεκροταφείων τῆς πόλεως, ἄποψις ἐσφαλμένη βεβαίως (βλ. Atti e memorie del 1o Congr. Internazionale di Micenologia, 1, σ. 19. ΑΔ 26 (1971): Μελέται, σ. 119. Πρβλ. καὶ τὰς ἡμετέρας παρατηρήσεις ἀνωτέρω). Δυνατὸν οἱ αὐτοὶ Θηβαῖοι νὰ ἀπέρριψαν ἐντὸς τῶν συρίγγων διάφορα ἄχρηστα ἀντικείμενα κλπ.

Μετὰ τὸ συντελεσθὲν ἔργον καὶ ἐνῷ ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ, κυρίως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ λόφου, ἐπιτρέπονται, ἐν εἴδει προσωρινῶν συμπερασμάτων, αἱ ἀκόλουθοι διαπιστώσεις καὶ ἑρμηνεῖαι: Τὸ Ἀμφεῖον ἀποτελεῖ μνημεῖον σπουδαῖον καὶ μοναδικὸν διὰ τὴν ἑλληνικὴν προϊστορίαν, διὰ τὴν ὀρθότητα τῆς παραδόσεως καὶ τὴν ταφικὴν ἀρχιτεκτονικήν. Ἡ ἐξωτερικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ μορφὴ καὶ λειτουργικότης του εἶναι κατ' ἀρχὴν στοιχεῖα ἀλλότρια διὰ τὰ εἰθισμένα τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Ταφικὸν μνημεῖον εἰς σχῆμα βαθμιδωτῆς πυραμίδος καὶ ἐσωτερικὴ διαρρύθμισις λόφου, οἷα ἡ τοῦ Ἀμφείου, εἶναι γνώριμα στοιχεῖα τῆς ταφικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Αἰγύπτου (βλ. προχείρως Lange - Hirmer, Ägypten, σ. 50 κ.ἑ.).

Ἐν συγκεφαλαιώσει λοιπὸν τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν μέχρι στιγμῆς, δικαιούμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ Ἀμφεῖον ὡς μνημεῖον αἰγυπτιακὸν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν οὐ μόνον τῆς μορφολογίας ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς κατασκευῆς του (βλ. σχετικῶς Θ. Γ. Σπυροπούλου, Αἰγυπτιακὸς ἐποικισμὸς ἐν Βοιωτίᾳ, ΑΑΑ V (1972), σ. 16 κ.ἑ., ἔνθα καὶ βιβλιογραφία).

Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς προτεινομένης ἑρμηνείας τοῦ μνημείου καὶ τῆς παραδόσεως, ἡ ἔκθεσις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἀμφείου τοῦ ἔτους 1972

συμπληροῦται μὲ χρονολογικάς τινας διασαφήσεις:

Δύο τοὐλάχιστον φάσεις παρουσιάζει σαφῶς ὁ λόφος τοῦ Ἀμφείου. Ἡ πρώτη εἶναι τῶν ΠΕ Ι χρόνων. Κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου ἔφερε τάφους τινάς, πιθανῶς δὲ καί τινα λείψανα. Κατὰ τὴν ΠΕ ΙΙ περίοδον εἰς τὸν λόφον ἐγένοντο ἐκτεταμέναι διαμορφώσεις, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνουν ἰσοπέδωσιν τῆς κορυφῆς του, κατασκευὴν τοῦ τύμβου καὶ τοῦ τάφου, διαμόρφωσιν τῆς ἐξωτερικῆς του ἐπιφανείας εἰς βαθμιδωτὴν πυραμίδα, πιθανῶς δέ, καὶ πάντως μετ' ἐπιφυλάξεως μέχρι περατώσεως τῆς ἀνασκαφῆς των, κατασκευὴν τῶν συρίγγων τοῦ ἐσωτερικοῦ του διὰ ταφικὴν χρῆσιν. Εἰδικῶς διὰ τὰς σύριγγας ἀπαιτοῦνται συμπληρωματικά τινα σχόλια.

Ὁ Κεραμόπουλλος ἴσως ἐγνώριζεν ὁ ἴδιος, ἴσως ἔμαθε ὑπὸ τῶν συγχρόνων του Θηβαίων, περὶ τῆς ὑπάρξεως διαδρόμων καὶ ὀρυγμάτων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ λόφου. Ἀπέδωσε ταῦτα εἰς βυζαντινὸν ὑδραγωγεῖον, ἐπιθανολόγησε δὲ τὴν ὄρυξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ λόφου ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀναζητήσεως γεώδους τινὸς ὕλης, τοῦ σηπίου, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὄθωνος, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ λόφου, ὁ ὁποῖος φέρει τῷ ὄντι ἱκανὰς φλέβας τοῦ ὀρυκτοῦ τούτου (βλ. ΑΔ 3 (1917), σ. 388).

Ἐν τούτοις, φαίνεται, ὅτι ἐν προκειμένῳ ὁ σοφὸς ἀρχαιολόγος παρεῖδε μαρτυρίαν τινὰ τοῦ Παυσανίου καὶ δὲν ἀνεγνώρισεν αὐτάς (ὡς σύριγγας). Ὁ Παυσανίας εἰς τὴν περὶ τοῦ Ἀμφείου διήγησιν καταχωρεῖ παράγραφον τινά, ἡ ὁποία φαίνεται σαφῶς ὅτι ἀποδίδει πληροφορίαν δοθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν συγχρόνων του Θηβαίων. Τοῦτο δηλοῖ τὸ ρῆμα *ἐθέλουσιν* (IX, 17.4: *Ὑφωρεῖσθαι δὲ ἐθέλουσιν ἀπ' αὐτοῦ τῆς γῆς οἱ Τιθορέαν ἐν τῇ Φωκίδι ἔχοντες.... καὶ ἐπὶ τούτῳ φρουρὰν οἱ Θηβαῖοι τότε ἔχουσι τοῦ μνήματος*).

Τὸ *ὑφωρεῖσθαι* δηλοῖ περιγραφικῶς τὰ δρώμενα εἰς τὸ Ἀμφεῖον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κυριολεκτεῖ, ὡς ἐν σχολίῳ, περὶ τὴν ὕπαρξιν τῶν συρίγγων καὶ τοῦ φρέατος ὑπὸ τὸν τύμβον. Τοῦτο εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ ἀναιρέσῃ τὰς περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν συρίγγων γνώμας τοῦ Κεραμοπούλλου, περαιτέρω δὲ νὰ συνδέσῃ τάς τε σύριγγας καὶ τὸν τύμβον εἰς ἐνιαῖον χρονικὸν συσχετισμόν, διατηρηθέντα διὰ τῶν αἰώνων εἰς τὴν ζῶσαν πίστιν τῶν Θηβαίων. Ἀσφαλῶς οὐδ' ὁ περιηγητὴς αὐτὸς φαίνεται νὰ ἐννοῇ τὴν πληροφορίαν του, ἣν καταχωρεῖ πάντως κατὰ τὸν γνωστὸν σεβασμόν του πρὸς τὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ἀντιλαμβάνεται ἢ ὑπονοεῖ ὡς ὑγιεῖς καὶ δοκίμους. Ἡ τοποθέτησις, τέλος, φρουρᾶς εἰς τὸ μνημεῖον δηλοῖ ἀρκούντως τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ καὶ ἐνθυμίζει ἀμέσως ἀνάλογα εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα. Αἱ δαιδαλώδεις σύριγγες τοῦ Ἀμφείου, αἱ βαθμίδες, τὰ φρεάτια, αἱ παραπειστικαὶ ἀποφύσεις τῶν συρίγγων ἐνθυμίζουν ἀμέσως τοὺς αἰγυπτιακοὺς τάφους. Καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀνοίγονται τὰ φρεάτια κατακορύφως ἄνωθεν ἢ λοξῶς ἀπὸ τῶν κλιτύων, κατέρχονται διὰ βαθμίδων, διακλαδοῦνται εἰς διαδρόμους, εἰς τὸ πέρας ἑνὸς τῶν δρόμων δέ, ὁ ὁποῖος ἔχει μέγα κατὰ κανόνα μῆκος, ἐξικνούμενον εἰς τὰ 250 μ. διὰ τὸν τάφον τῆς Χατσεψούτ, εὕρηται τὸ σπέος μὲ τὴν ταφικὴν λάρνακα καὶ τὴν μούμιαν τοῦ Φαραώ.

Περὶ αἰγυπτιακοῦ ἐποικισμοῦ ἐν Βοιωτίᾳ ἔγραψεν ἤδη ὁ ὑπογραφόμενος εἰς ΑΑΑ V (1972), σ. 16 κ.ἑ., συστηματικώτερον δὲ θὰ διαλάβῃ εἰς προσεχῆ μελέτην.

Μεγάλο Καστέλλι

Συνεχίσθη ἐντατικῶς καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἔτος ἡ ἔρευνα τοῦ μεγάλου μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τοῦ Μεγάλου Καστελλίου Θηβῶν (βλ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 161 - 164, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 309). Εἰς τὸν μέγαν τάφον τῆς Β. κλιτύος, τὸν ταυτισθέντα ἤδη (ΑΔ ἔ.ἀ., σ. 309) πρὸς τὰ « Οἰδίποδος παίδων μνήματα », συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι πλήρους ἀνασκαφῆς καὶ καθαρισμοῦ τοῦ θαλάμου καὶ τῶν δρόμων, στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν, ὑποστυλώσεως τοῦ θαλάμου καὶ ἀντιστηρίξεως τῶν δρόμων. Ἐξ ἄλλου συνεπληρώθη ἡ προσεκτικὴ σχεδίασις τοῦ τάφου, γενομένη κατὰ τρόπον ὑποδειγματικὸν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Unesco καὶ τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Wolfgang Heyder. Παραλλήλως, ἐκαθαρίσθη ἡ Β. κυρίως πλευρὰ τοῦ λόφου ἀπὸ τὰς ἐπιχώσεις της, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπεκάλυψε καί τινας ἀκόμη τάφους. Πρῶτος ἀπεκαλύφθη καὶ ἀνεσκάφη ὁ ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ μεγάλου τάφου θαλαμοειδὴς τάφος τοῦ Π ί ν. 207 α. Ὁ τάφος οὗτος εἶχεν ὑποστῆ σημαντικὰς ἀλλοιώσεις. Ὁ δρόμος του εὑρίσκεται 1.50 μ. ὑψηλότερον τῆς σημερινῆς στάθμης, ἡ πρόσβασίς του λοιπὸν εἶναι δυσχερής. Τοῦτο δηλοῖ ἢ ὅτι ὁ τάφος εἰς τὴν ἀρχικήν του χρῆσιν ἦτο προσιτὸς διὰ κλίμακος τινός, φορητῆς ἢ λαξευτῆς, ἢ ὅτι νεώτεραι ἐργασίαι κατεβίβασαν τὴν στάθμην τοῦ λόφου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστῇ ὁ τάφος πρακτικῶς ἀπρόσβατος καὶ ἄχρηστος.

Ἡ τελευταία ἐκδοχὴ εἶναι πιθανωτέρα, ὡς θὰ εἴπομεν κατωτέρω. Περίπου εὐθὺ ἢ μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν ἄγεται τὸ δάπεδον τοῦ δρόμου πρὸς τὴν

εἴσοδον τοῦ τάφου. Οἱ βραχίονες τοῦ δρόμου, μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ σωζομένου σήμερον ὕψους των, εἶναι σχεδὸν κατακόρυφοι, πρᾶγμα ἐνέχον βεβαίως χρονολογικὴν σημασίαν διὰ τὸν τάφον (βλ. ΑΔ, ἔ.ἀ.). Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἐκλείετο διὰ μικρῶν λιθαρίων (Πίν. 207 β), συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ καὶ ἀσβέστου. Συνεπῶς ἡ κατασκευὴ αὕτη εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα τοῦ μνημείου (Βυζαντινῶν χρόνων). Ἡ ὀροφὴ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου εἶχε καταρρεύσει, ἐνῷ τὸ δάπεδον αὐτοῦ εἶχε σκαφῆ 1 μ. βαθύτερον τῆς προεκτάσεως τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου. Ὁ θάλαμος εὑρέθη πλήρης χωμάτων, λίθων, ὀστῶν ζώων καὶ πολλῶν ὀστράκων βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων, ἐνῷ εἰς τὰς πλευράς του, ὑψηλά, ἔφερε δύο μικρὰς κόγχας καμαρωτάς, κενάς. Εἰς τὸ Ν. πέρας του ὁ θάλαμος ἔφερε μεγάλην ὀπήν, δίκην θύρας καμαρωτῆς, τὸ κάτω μέρος τῆς ὁποίας ἐκλείετο ὑπὸ χαμηλῆς ἀσβεστοπαγοῦς λιθοδομῆς (Πίν. 207 γ). Ἡ νέα αὕτη θύρα ὡδήγει, διὰ βραχείας σύριγγος εἰς τὸν βράχον, πρὸς ἕτερον εὐρὺν χῶρον, γέμοντα χωμάτων. Ὁ χῶρος αὐτὸς ἐκαθαρίσθη κατὰ μέγα μέρος διὰ τῆς σύριγγος. Ἦτο πλήρης χαλαρῶν χωμάτων καὶ ἄλλων ἐπεισάκτων ὑλικῶν.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἱκανῆς ἐπιχώσεως διεκρίναμεν ὑψηλὰ εἰς τὸν βράχον προσεκτικὴν ἐπεξεργασίαν εἰς σχῆμα δικλινοῦς στέγης. Ἀπεδείχθη λοιπὸν ὅτι ὁ χῶρος οὗτος ἦτο εἰς ἀκόμη θαλαμωτὸς τάφος. Ἡ ὀροφή του ἦτο διάτρητος, ἐκεῖθεν δὲ κατὰ μέγα μέρος ἐπληρώθη ὁ θάλαμος διὰ φορητῶν ὑλῶν. Ὁ Κεραμόπουλλος εἶχεν ἴδει τὴν ὀπὴν αὐτήν, τὴν ὁποίαν ὑπέθεσε φρεατίαν ἢ ὄρυγμα διὰ τὴν ἐξαγωγὴν σηπίου, ὡς εἶχεν ὑποθέσει καὶ διὰ τὸ Ἀμφεῖον (βλ. ΑΔ 3 (1917), σ. 101 σημ. 1).

Ὁ δρόμος τοῦ νέου αὐτοῦ τάφου ἀπεκαλύφθη ἐν συνεχείᾳ. Εἶναι μέγας καὶ εὐρὺς ἀπὸ Α.- Δ. ἀνεσκάφη δὲ μερικῶς. Εἰς τὸν Β. βραχίονά του, ἔχει λαξευθῆ εἰς τὸν βράχον βαθὺς ἀποθέτης (σιρός), τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, κεκονιαμένος ἐσωτερικῶς ἐπιμελέστατα. Ὁ σιρὸς αὐτὸς ἐκαθαρίσθη μερικῶς ἐφέτος. Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου ἐκαθαρίσθη πλήρως. Εἶναι περίπου τετράγωνος ἐν κατόψει μὲ κατακόρυφα τοιχώματα, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν Β. καὶ Ν. πλευρὰν θλῶνται εἰς ἀμβλεῖαν γωνίαν, σχηματίζουσαν τὴν ἀετωματικὴν ὀροφὴν τοῦ θαλάμου. Ὁ θάλαμος διατηρεῖται γενικῶς ἄριστα πλὴν μικρῶν καταρρεύσεων ἢ ἀπολαξεύσεων τοῦ Β. κυρίως τμήματός του.

Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου εἶναι μεγαλοπρεπὴς καὶ μεγάλων διαστάσεων, ὀρθογωνία, μὲ μικρὰν κυρτότητα ἄνω, ἐξωτερικῶς δὲ ἔφερεν ἀσβεστοκονίαμα ἔγχρωμον, τμήματα τοῦ ὁποίου ἐσώθησαν κατὰ χώραν. Εἰς ὡρισμένα διακρίνεται καλῶς ζωηρὸν ἐρυθρὸν χρῶμα. Οὗτος εἶναι τὸ δεύτερον παράδειγμα τάφου εἰς Θήβας, ὁ ὁποῖος εἶχε τοιχογραφηθῆ. Ἄγνωστον εἶναι ἐὰν ὁ τάφος διεκοσμεῖτο καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν του· ἡ μεγάλη ἀλλοίωσις καὶ ἡ χρῆσις τοῦ μνημείου εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἴσως κατέστρεψαν ὑπάρχουσαν τυχὸν τοιχογράφησιν καὶ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου. Ὁ τάφος πάντως οὗτος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀμέσως ἑπόμενος ἀπὸ πλευρᾶς διαστάσεων καὶ ἐπιμελοῦς κατασκευῆς πρὸς τὸν μέγαν τάφον τῆς Β. κλιτύος τοῦ λόφου. Καὶ τοῦ τάφου τούτου, ὁ ὁποῖος μέχρι στιγμῆς οὐδὲν μυκηναϊκὸν εὕρημα ἔδωσε, συνεχίζεται ἡ ἀνασκαφή. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου εἶχε βεβαίως παραβιασθῆ καὶ ἡ ξηρολιθιὰ κρημνισθῆ, πλὴν τῆς ἐσχάτης σειρᾶς, ἡ ὁποία ἀπέμεινε κατὰ χώραν ὡς κατώφλιον τῆς εἰσόδου.

Αἱ πολλαὶ ἀλλοιώσεις εἰς τοὺς δύο τάφους, ἀνάγονται ἀσφαλῶς εἰς κατάληψιν, διαμόρφωσιν καὶ χρῆσιν τοῦ χώρου αὐτοῦ τοῦ λόφου κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον. Ὁ ἀμέσως πρὸς Β. λόφος, ὅπου ἐκτίσθη τὸ Γυμνάσιον Θηβῶν, τὸ Μικρὸ Καστέλλι, ἔδειξεν ἄφθονα ἴχνη ἀναλόγου καταλήψεως. Ἐδῶ μάλιστα ὁ Κεραμόπουλλος ἀνεκάλυψε καὶ ὁλόκληρον κατακόμβην, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη καὶ πολύτιμος τοιχογραφία τοῦ Χριστοῦ, τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων (βλ. ΑΔ 3 (1917), σ. 115, εἰκ. 83).

Ἀνάλογον σκοπὸν ὑπηρέτησαν καὶ οἱ τάφοι τοῦ Μεγάλου Καστελλίου. Οἱ Χριστιανοὶ εὗρον ἐδῶ πρόσφορον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως χῶρον διὰ τὴν διάνοιξιν κρυπτῶν καὶ κατακομβῶν, ὀρύσσοντες δὲ θὰ ἐνεσωμάτωσαν καὶ τοὺς πολλοὺς θαλαμωτοὺς τάφους τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου, τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποίησαν διὰ καταφύγια ἢ καὶ διὰ ταφάς (βλ. κατωτέρω). Οὕτως ἐξηγοῦνται αἱ διατρήσεις τῶν τάφων, ἡ κατάρριψις τῶν λίθων ἢ ἡ ἐκ νέου ἀπόφραξις τῶν εἰσόδων, αἱ κόγχαι καὶ αἱ λοιπαὶ ἀλλοιώσεις τῶν μυκηναϊκῶν τάφων, ἐὰν ὄχι καὶ ἡ σύλησις τῶν τάφων ἢ ἡ συμπλήρωσις αὐτῆς.

Μετὰ τοὺς δύο αὐτοὺς ἐρευνηθέντας τάφους ἀπεκαλύφθη τρίτος ἐν συνεχείᾳ, πάντοτε ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐρεύνης πρὸς Α. Ὁ τάφος αὐτὸς εἶναι ἐκ τῶν μικροτέρων τοῦ νεκροταφείου, ἡ ὀροφή του εἶχεν ὑποχωρήσει, ὁ θάλαμός του εἶναι κριβανοειδής, εὑρέθησαν δὲ ἐν μόνον ἀγγεῖον καὶ σεσαθρωμένα τινὰ ὀστᾶ, ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ.

Περαιτέρω πρὸς Ν., κατὰ σειράν, εὑρίσκονται οἱ τάφοι τῆς Α. κλιτύος τοῦ λόφου, οἱ ἐρευνηθέν-

τες εἰς παλαιοτέρας ἀνασκαφικὰς περιόδους. Δύο ἐκ τῶν πέντε τάφων τῆς Α. πλευρᾶς εἶναι μνημεῖα ἀξιόλογα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Διετηρήθησαν ἄριστα διὰ τῶν αἰώνων, καίτοι δὲ τεταραγμένοι ἔδωσαν ἀξιολογώτατα εὑρήματα (βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 227 κ.ἑ., Πίν. 160. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 218 κ.ἑ., Σχέδ. 4).

Οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς τάφοι, τῆς Α. πάντοτε κλιτύος, εἶναι κατεστραμμένα πλέον ὀρύγματα, ἐλάχιστα πράγματα διασώζοντα ἀπὸ τὴν ἀρχικήν των εἰκόνα.

Ἡ ἔρευνά μας συνεχίσθη πρὸς τὴν Ν. κλιτὺν τοῦ λόφου. Τὸ σχῆμα τοῦ ἄνω μέρους τοῦ λόφου τοῦ Μεγάλου Καστελλίου (βλ. κατωτέρω), εἶναι μεγάλη ἔλλειψις μὲ κύριον ἄξονα ἀπὸ Α.- Δ. Ἡ στενὴ Α. πλευρὰ τῆς ἐλλείψεως ἀπέδωσε τελικῶς ἑπτὰ θαλαμοειδεῖς τάφους, ἐξ ὧν οἱ τρεῖς μεγάλοι καὶ ἀξιόλογοι. Περιέργως, ἡ Ν. κλιτὺς δὲν παρουσίασε τὴν ἀφθονίαν αὐτήν. Ὁλόκληρον τὸ πρὸς Α. ἥμισυ τῆς Ν. κλιτύος οὐδένα τάφον παρουσίασε, παρὰ τὴν προσεκτικήν του διερεύνησιν. Εἶναι γεγονὸς ὅτι τοὺς πόδας τοῦ λόφου καταλαμβάνει ἐδῶ τὸ κτήριον τοῦ Γηροκομείου τῆς πόλεως, εἰς τὸν χῶρον τοῦ ὁποίου δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἔρευνα. Πάντως καὶ εἰς τὸν ἀποκοπέντα ἐδῶ βράχον καὶ ἄνω τοῦ μετώπου του, ἔνθα διηνοίγησαν πυκναὶ τομαί, οὐδαμοῦ διεκρίθη ἢ ἀπεκαλύφθη δρόμος τάφου ἢ τάφος. Οὕτω, ὁ πρῶτος τάφος, ὁ εὑρεθεὶς ἐδῶ κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐρεύνης, εἶναι ὁ ἀνασκαφεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1971, ὁ ὁποῖος πάλιν εἶχε δεινῶς παραβιασθῆ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 309 κ.ἑ.). Μετὰ τὸν τάφον τοῦτον ἀπεκαλύφθη εἰς ἀκόμη, πρὸς τὸ πρὸς Δ. πέρας τῆς Ν. κλιτύος τοῦ λόφου. Ὁ τάφος ἔφερε βαθυτάτας ἐπιχώσεις εἰς τὸ τμῆμα τοῦ δρόμου του, ὁ δὲ θάλαμός του, ἠλλοιωμένος κατὰ τὴν εἴσοδόν του, εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς ὀστεοθήκη, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, διότι ἦτο κατάμεστος ὀστῶν καὶ ἀγγείων μέχρι τοῦ δαπέδου του (Πίν. 208 α). Μόνον τὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου τούτου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔρευνα εὑρίσκεται ἐν ἐξελίξει, θὰ ἀνέλθουν εἰς ἑκατοντάδας.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Δ. κλιτύος τοῦ λόφου, ἀπὸ Ν., ὑπάρχει τὸ μερικῶς κεχωσμένον ὄρυγμα τοῦ τάφου, τὸν ὁποῖον ἠρεύνησεν ὁ Κεραμόπουλλος (βλ. ΑΔ 3 (1917), σ. 8 κ.ἑ., εἰκ. 78), ἐνῷ εἰς τὸ πέρας αὐτῆς ἀπεκαλύφθη ὁ θάλαμος μόνον ἄλλου τάφου, ἐντελῶς σχεδὸν καταστραφέντος καὶ χρησιμοποιηθέντος ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ὡς χῶρος κατοικίας ἢ ἀποθήκης. Οἱ τελευταῖοι συνεπλήρωσαν τὸν χῶρον τοῦτον διὰ τῆς κατασκευῆς τοίχου ἐκ λίθων καὶ κεράμων εἰς τὸ Α. πέρας τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τοῦ κατὰ τὸ μέσον τῆς Β. κλιτύος τοῦ λόφου μεγάλου τάφου, οὐδεὶς τάφος ὑπάρχει, ἐκτὸς ἀπὸ μικρόν τινα θαλαμωτὸν τάφον, κείμενον δεξιὰ καὶ ὑψηλὰ ἐν σχέσει πρὸς τὸν πρῶτον δρόμον τοῦ μεγάλου τάφου. Ὁ ταφίσκος αὐτὸς ἦτο ἱκανῶς κατεστραμμένος καὶ ἐντελῶς τεταραγμένος.

Ἐκεῖθεν τοῦ μεγάλου τάφου καὶ τοῦ παρ' αὐτὸν κειμένου μικροτέρου (Πίν. 207 α), ὁ φυσικὸς βράχος τοῦ λόφου φέρει ὀρύγματά τινα καὶ κοιλότητας, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἀνῆκον εἰς θαλάμους μυκηναϊκῶν τάφων (Πίν. 208 β), καταστραφέντων εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Διὰ τοῦ ὅρου μεταγενέστεροι χρόνοι δὲν ἀποκλείονται ἐδῶ καὶ οἱ Μυκηναϊκοὶ τοιοῦτοι, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ὑφίστατο ὁ λόφος διαφόρους διαμορφώσεις (βλ. κατωτέρω). Μετὰ τὴν πλήρη ἔρευναν τῆς περιμέτρου τοῦ λόφου ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καὶ ἐπὶ τῆς εὐρείας ἐπιφανείας τῆς σαγματοειδοῦς κορυφῆς του. Ἱκαναὶ τομαὶ πρὸς τὸ Α. μέρος ἀπεκάλυψαν ἰσχυρὰ καὶ πυκνὰ λείψανα βυζαντινῶν κτισμάτων. Πρὸς τὸ Δ. μέρος τῆς κορυφῆς αἱ ἐπιχώσεις εἶναι νεώτεραι ἐπίσης, ἀλλὰ χωρὶς κτίσματα. Ὑπάρχουν ὅμως ἐδῶ πολλοὶ τάφοι τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἀκτέριστοι, καλυβῖται. Εἰς τὸ μέσον τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ὅμως ἀπεκαλύφθη βαθὺ λάξευμα ὀρθογώνιον (ἡ μακρὰ πλευρὰ Α.- Δ.). Τὸ λάξευμα χωρίζεται εἰς δύο, σχεδὸν ἰσομήκη, τμήματα, διὰ βραχίονός τινος τοῦ βράχου ἐκφυομένου ἀπὸ τοῦ Α. καὶ μικρὸν μόνον ἀπολειπομένου ἀπὸ τοῦ Ν. μετώπου τοῦ λαξεύματος. Τὸ κενὸν ἦτο ἀσφαλῶς θύρα εἰσόδου ἀπὸ τοῦ πρώτου πρὸς τὸν δεύτερον χῶρον. Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ α΄ τμήματος τοῦ λαξεύματος ἄρχεται στενὸς καὶ ἀβαθὴς διάδρομος, χωρῶν ἐπί τινα μέτρα πρὸς Ν. Καὶ ὁ διάδρομος οὗτος καὶ ὁ διπλοῦς θάλαμος τοῦ λαξεύματος ἔφερον τεταραγμένας ἐπιχώσεις, ἐντὸς τῶν ὁποίων πλὴν βυζαντινῶν εὑρέθησαν ἱκανὰ ὄστρακα τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων. Ὁ θάλαμος τοῦ λαξεύματος ἔφερεν ἐπίσης εἰς τὸν δεύτερον χῶρον του κατασκευάς τινας νεωτάτων, ἀγνώστων ὅμως ἀκριβῶς, χρόνων.

Ὁ τάφος οὗτος, λόγῳ τῆς θέσεως καὶ τοῦ σχήματος (δύο χῶροι) καὶ τοῦ περιέργου δρόμου του, ἀποτελεῖ ἰδιότυπον, τοὐλάχιστον, περίπτωσιν ταφικοῦ μνημείου, ἀσυνήθους διὰ τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ διὰ τὸν ἑλλαδικὸν χῶρον, δὲν εἶναι ὅμως συνετὸν νὰ προχωρήσωμεν περισσότερον ἐνταῦθα καὶ πρὶν ὁ-

λοκληρώσωμεν τὴν ἐν ἐξελίξει ἔρευνάν μας.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω περιγραφεισῶν ἀνασκαφῶν, ἠρευνήθη ὁλόκληρος ὁ ἐλλειψοειδὴς κῶνος τοῦ λόφου τοῦ Μεγάλου Καστελλίου. Τὸ σπουδαιότατον μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τοῦ λόφου ἠρευνήθη σχεδὸν πλήρως· οἱ ἐρευνηθέντες τάφοι, συμπεριλαμβανομένου καὶ ἐκείνου τοῦ Κεραμοπούλλου καὶ τῶν τάφων τῆς Α. κλιτύος (βλ. ἀνωτέρω), ἀνέρχονται εἰς δεκαπέντε. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ τάφοι δὲν εἶναι βεβαίως σύγχρονοι. Ἀτυχῶς ἡ σύλησις τῶν τάφων καὶ ἡ ἀλλοίωσις ἱκανῶν μορφολογικῶν στοιχείων των δὲν ἐπιτρέπει ἀκριβεστέραν χρονολόγησίν των. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὰ εὑρήματα τῶν κυρίων τάφων τῆς Α. κλιτύος ἐπιτρέπουν χρονολόγησιν κατασκευῆς καὶ χρήσεως αὐτῶν ἀπὸ τῶν ΥΕ ΙΙΙΑ1 ἢ ἀκόμη τῶν ΥΕ ΙΙ χρόνων (βλ. ΑΔ 22 (1961): Χρονικά, σ. 228, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 220).

Ὁ μέγας τάφος τῆς Β. κλιτύος ἔχει, ὡς ἐτονίσθη εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς, δύο περιόδους, ἐξ ὧν ἡ πρώτη τῶν ΥΕ ΙΙΙΑ καὶ ἡ δευτέρα τῶν ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνων. Τὸ τέλος χρήσεως τοῦ νεκροταφείου ἐξ ἄλλου φαίνεται νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὸ τέλος τῶν ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνων (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 309 κ.ἑ.).

Συνεπῶς, τὸ μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τοῦ Μεγάλου Καστελλίου καλύπτει περίοδον δύο καὶ πλέον αἰώνων, τῶν αἰώνων ἀκμῆς καὶ δόξης τῶν Θηβῶν, ἐπειδὴ δὲ ἔχει τοὺς μέχρι στιγμῆς μεγαλυτέρους καὶ ἐν παντὶ σπουδαιοτέρους μυκηναϊκοὺς τάφους τῆς πόλεως, δικαίως χαρακτηρίζεται ἐνταῦθα ὡς τὸ βασιλικὸν μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῶν Θηβῶν. Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος ἀνήκει πρὸ πάντων εἰς τὸν μέγαν τάφον τῆς Β. κλιτύος, τὸν ὁποῖον ἤδη ἡ παράδοσις περιέβαλε μὲ τὴν αἴγλην τῶν μνημάτων τῶν τέκνων τοῦ τραγικοῦ βασιλέως, τοῦ Οἰδίποδος. Ἀλλ' ἐὰν δεχθῶμεν αὐτὸν ὡς τάφον τῶν αὐταδέλφων, ἀγόμεθα νὰ θεωρήσωμεν τοῦτον ὡς τὸν τάφον τῆς θηβαϊκῆς δυναστείας. Ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὴν Ἀντιγόνην φαίνεται νὰ ἀρχαιολογῇ ἐπὶ τοῦ τάφου τούτου, ὅταν περιγράφῃ, ὡς ἐὰν εἶχε ποτὲ ἴδει αὐτόν, τὸ μνῆμα τῆς παρθένου διὰ τῶν ἑξῆς στίχων (891 κ.ἑ.): *ὦ τύμβος, ὦ νυμφεῖον, ὦ κατασκαφὴς/ οἴκησις ἀείφρουρος.*

Κατασκαφὴς οἴκησις εἶναι ὁ τάφος τοῦ Μεγάλου Καστελλίου καὶ οὐχὶ θολωτός, εἶναι μάλιστα, ὡς ἐσημειώθη εἰς τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν ἔκθεσιν, *ἀείφρουρος*, ἐὰν οὕτω πρέπει νὰ ἑρμηνευθοῦν αἱ δύο κόγχαι, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου δρόμου του.

Καὶ ἐπάγεται ἡ Ἀντιγόνη: *οἳ πορεύομαι/ πρὸς τοὺς ἐμαυτῆς, ὧν ἀριθμὸν ἐν νεκροῖς/ πλεῖστον δέδεκται Φερσέφασσ' ὀλωλότων.*

Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν ἱκανὴν ἀπόδειξιν τῶν γνώσεων τοῦ Σοφοκλέους διὰ τοὺς τάφους τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων, ἢ τοῦ τάφου αὐτοῦ, ὡς οἰκογενειακῶν μνημείων. Ὁ τάφος τοῦ Μεγάλου Καστελλίου ἦτο ἀσφαλῶς ὁρατὸς καὶ γνωστὸς καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα καὶ μάλιστα ἠσκεῖτο ἐν αὐτῷ καὶ ἡρωολατρεία τίς, τεκμηριουμένη ὑπὸ εὑρημάτων τινῶν (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 310), γνωστὴ καὶ ἐξ ἄλλων τόπων καὶ μνημείων τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος (βλ. M. Andronikos, Totenkult, σ. W 127 κ.ἑ.), δηλουμένη δὲ καὶ διὰ μαρτυριῶν καὶ ἀναφορῶν τῆς παραδόσεως (βλ. ΑΔ 3 (1917), σ. 395, σημ. 1).

Πλὴν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ νεκροταφείου τοῦ Μεγάλου Καστελλίου, ἠρευνήθη τὸ 1972 ὁ ἴδιος ὁ λόφος διὰ νὰ ἀποσαφηνισθοῦν μορφολογικά τινα προβλήματα αὐτοῦ. Ὡς ἐμνημονεύθη προηγουμένως, ὁ λόφος τοῦ Μεγάλου Καστελλίου παρουσιάζει σήμερον τὸ ἑξῆς σχῆμα: Εἶναι μέγας κῶνος χαλικοπαγοῦς βράχου, κατέχων τὸν μεταξὺ τοῦ ρεύματος τοῦ Χρυσορρόα (τῆς ἀρχαίας Κοίλης ὁδοῦ), πρὸς Δ., καὶ τῆς κοίτης τοῦ Ἰσμηνοῦ, πρὸς Α., χῶρον. Σήμερον εἶναι ὀξύτερος καὶ ὑψηλότερος κατὰ τὸ πρὸς Α. τμῆμα του, ἐνῷ τὰ πρὸς τὰς ἄλλας διευθύνσεις μέρη αὐτοῦ καλύπτονται ὑπὸ παχείας ἐπιχώσεως. Εἰς ὕψος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ 2/3 περίπου τοῦ συνολικοῦ ὕψους του (ἐκ τῶν κάτω) ὁ λόφος διατέμνεται ὑπὸ περιμετρικῆς ἐπιπέδου ζώνης, ἡ ὁποία ἀποχωρίζει σαφῶς τὸν κάτω ἀπὸ τοῦ ἄνω κώνου τοῦ λόφου.

Αὐτὰ ὡς πρὸς τὴν σημερινὴν εἰκόνα τῶν ἀρχαίων, διὰ νὰ παραλείψωμεν ἐνταῦθα πιθανὴν ἀρχαιοτέραν μορφὴν αὐτοῦ, δηλουμένην διὰ τοῦ γνωστοῦ σκαριφήματος τοῦ Leake (βλ. Travels in Northern Greece, 1835, II, σ. 226).

Ὁ κάτω κῶνος εἶναι ἀκανόνιστος καὶ ἀνισοϋψής, ἡ ζώνη ὅμως καὶ ὁ δεύτερος κῶνος φαίνονται ἔργα χειρὸς ἀνθρώπου, λόγῳ τῆς κανονικότητος τοῦ σχήματός των (βλ. ἀνωτέρω περὶ τοῦ β' κώνου). Ὁ Κεραμόπουλλος ἡρμήνευσε τὴν ζώνην αὐτὴν ὡς ὁδόν, ὑπηρετοῦσαν σκοπὸν ἀνάλογον ἐκείνου, ὃν ὑπέλαβε διὰ τὸ Ἀμφεῖον (βλ. ἀνωτέρω). Ἀπεφασίσαμεν νὰ διερευνήσωμεν ἀνασκαφικῶς τὸ πρόβλημα. Εἰς τρία σημεῖα τῆς ζώνης (Α., Δ. καὶ Β.) ἠνοίγησαν εὐρέα φρέατα. Ἀφῃρέθησαν ἐπιχώσεις ἀνάλογοι πρὸς ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τοὺς δρόμους τοῦ μεγάλου τάφου, ἤτοι νεώτεραι, τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, τῶν Ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς συνεπεράναμεν κατόπιν

προχείρου, μᾶλλον, ἐρεύνης τῶν κινητῶν εὑρημάτων.

Ἡ διάταξις τῶν στρώσεων τῶν ἐπιχώσεων ἐντὸς τῶν φρεάτων μας ἔδειξε σαφῶς ὅτι αὗται ὠλίσθησαν κυρίως ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου κώνου τοῦ λόφου (Σ χ έ δ. 1 - 2), εἰς τὸ Β. φρέαρ ὅμως εὑρέθησαν πρὸς τὸ τέρμα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ λείψανα τοίχου τῶν Μεταβυζαντινῶν χρόνων.

Πλὴν τοῦ φρέατος τῆς Β. πλευρᾶς τὰ λοιπὰ δύο συνήντησαν πρὸς Β. καὶ Ν. τὸν τυπικὸν βράχον, κατερχόμενον δίκην στηθαίου. Διὰ τὸ φρέαρ τῆς Β. πλευρᾶς τοῦτο συνέβη μόνον διὰ τὸ Ν., τὸ πρὸς τὸν κῶνον τοῦ λόφου, πέρας αὐτοῦ, ἐνῷ τὸ πρὸς Β., καίτοι ἐξῆλθε τοῦ διαφαινομένου ἄνωθεν πλάτους τῆς ζώνης, ἀπήντα μόνον ὁμοίας ἐπιχώσεις. Ὁ φυσικὸς βράχος πάντως, ὅπου ἐνετοπίσθη, ὅλως ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὸ Β. φρέαρ, ἦτο εἰργασμένος, λελαξευμένος καὶ σχεδὸν λελεασμένος, συνέκλινε δὲ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ κάτω εἰς τομὴν σκαφωτήν.

Τελικῶς, τὸ φυσικὸν δάπεδον εὑρέθη εἰς διάφορα βάθη εἰς τὰ τρία φρέατα, δοθείσης τῆς κάπως ἀνωμάλου ἐπιφανείας τῆς ζώνης. Τὰ τρία φρέατα ἔδειξαν ὅτι ἡ περιτρέχουσα τὸν κῶνον τοῦ λόφου ζώνη ἦτο εἰς τὴν πραγματικότητα λαξευτὴ εἰς τὸν βράχον ὁδός, πλάτους μέχρις 6 μ., βάθους δὲ κυμαινομένου ἀπὸ 1.40 - 3.60 μ. (μετρουμένου πάντοτε ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ στηθαίου τοῦ βράχου). Τοῦτο βεβαίως ἤνοιγε νέας προοπτικὰς ἐρεύνης τοῦ λόφου καὶ ἀπεφασίσθη νὰ καθαρισθῇ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ὁδοῦ, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ πρώτου δρόμου τοῦ μεγάλου τάφου καὶ πρὸς Δ.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ ὑπῆρξεν βεβαίως ἐκτεταμένη καὶ προοιωνίζετο ἐξ ἀρχῆς μακρά, θὰ ἐκτεθοῦν δὲ ἐνταῦθα παρατηρήσεις τινές, αἱ ὁποῖαι ἐλπίζεται νὰ ὁριστικοποιηθοῦν μὲ τὴν προσεχῆ ἔκθεσιν, βάσει καὶ νέων στοιχείων. Πρὸς Δ. λοιπὸν τοῦ πρώτου δρόμου τοῦ μεγάλου τάφου καὶ βραχὺ πρὸ τῶν κογχῶν αὐτοῦ ἤρχιζεν ἡ ὁδός, χωροῦσα πρὸς Δ. Τὸ Β. στηθαῖον τῆς ὁδοῦ ὥριζεν ὁ φυσικὸς βράχος τοῦ λόφου, ὁ ὁποῖος πρὸς Β. κατήρχετο εἰς ἤρεμον κλιτύν, ἡ ὁποία παρὰ τὴν ἀλλοίωσίν της ἔσωζε καλῶς τρεῖς σειρὰς λαξευτῶν βαθμίδων (Πίν. 208 γ). Ἡ « ἐξέδρα » αὕτη τοῦ βράχου κατέληγεν εἰς κεκλιμένον καὶ ἀνώμαλόν πως σήμερον ἐπίπεδον καὶ εὐρὺν χῶρον. Ἀσφαλῶς, ἱκανὸν μέρος τῆς ἐξέδρας ἀπεκόπη εἰς νεωτέρους χρόνους καὶ ἠλλοιώθη, ἰδίᾳ πρὸς Α. καὶ Δ. Πρὸς τὴν τελευταίαν κατεύθυνσιν τὸ ὕψος αὐτῆς κατέρχεται εἰς τὸ ἐλάχιστον, χαμηλὸν δὲ μόνον κράσπεδον, εἴς τι σημεῖον μάλιστα διακοπτόμενον ἐντελῶς, ὁρίζει ἐπί τι τὸ Β. μέρος τῆς ὁδοῦ (βλ. ἀνωτέρω), ἀνερχόμενον περαιτέρω εἰς τὸ ὑψηλὸν φυσικὸν στηθαῖον πάλιν.

Πρὸς Α. ἡ ἐξέδρα ἔφθανε περίπου μέχρι τῆς προεκτάσεως τοῦ ἐπιπέδου πρὸς τὸν α΄ δρόμον τοῦ μεγάλου τάφου. Ἐκεῖ, νεώτερον κτίσμα ἀσβεστόκτιστον καὶ ἐκ κεράμων ἀπέκοψε τμῆμα τοῦ βράχου, μεταξὺ δὲ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐξέδρας μεσολαβεῖ βραχὺ ὄρυγμα τοῦ βράχου, τὸ ὁποῖον πρὸς Ν. διακόπτεται ὑπὸ τῆς λαξευτῆς ὁδοῦ. Τὸ ὄρυγμα τοῦτο ἔφερεν ἐπίχωσιν λατύπης, καθαρισθὲν δὲ ἀπέδωσε θαυμασίαν συλλογὴν εὑρημάτων, πολυτιμοτάτων διὰ προβλήματα χρονολογίας τῶν κατασκευῶν, αἱ ὁποῖα περιεγράφησαν προηγουμένως. Τὰ εὑρήματα εἰς τὸ ὄρυγμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι κατάλοιπον δρόμου μυκηναϊκοῦ τάφου, περιλαμβάνουν: Ἐννέα ἀλάβαστρα (ἀρτόσχημα) πλήρη ἢ κολοβά, τρεῖς πιθαμφορίσκους, μίαν πυξίδα, ἕνα ἀμφορέα, καὶ δύο σφραγιδολίθους. Χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΑ2 - ΥΕ ΙΙΙΒ1 περίοδον.

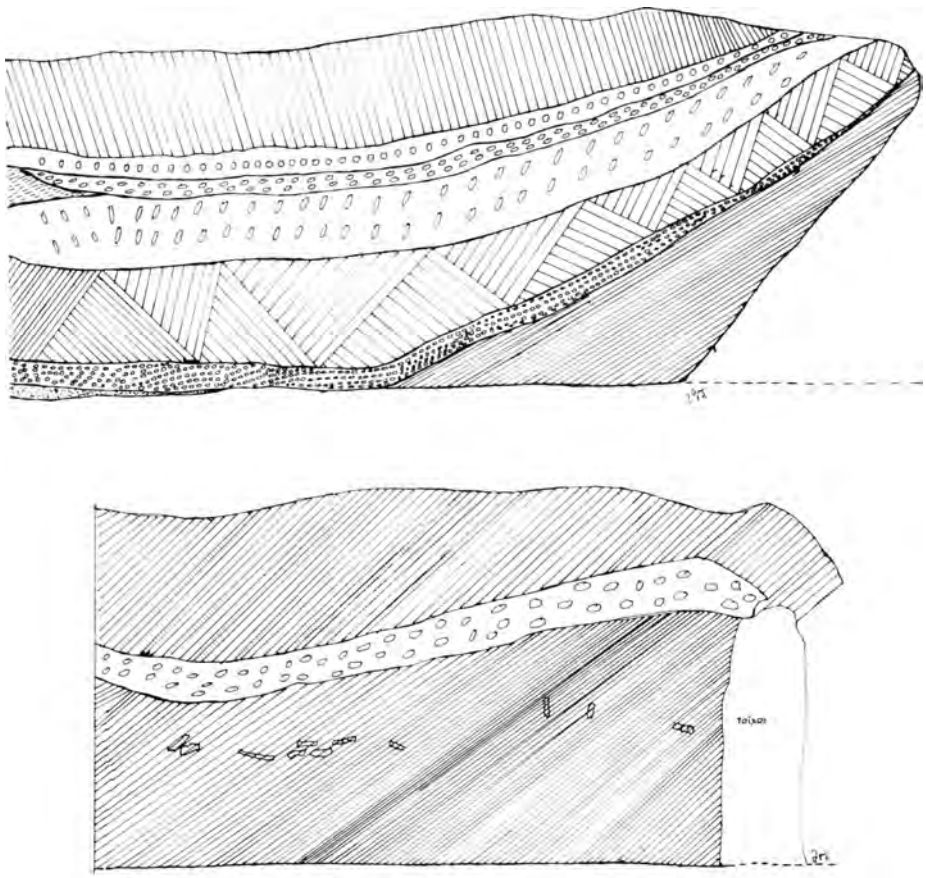
Ἡ λαξευτὴ ὁδὸς φαίνεται κανονικὸς περίδρομος περὶ τὸν δεύτερον κῶνον τοῦ λόφου. Πότε ὅμως κατεσκευάσθη ὁ περίδρομος οὗτος καὶ τί ὑπηρέτει; Ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ περιδρόμου διαθέτομεν τὴν πολύτιμον μαρτυρίαν τοῦ ἀποθέτου τῶν ἀγγείων καὶ σφραγίδων τοῦ λειψάνου τοῦ δρόμου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου (βλ. ἀνωτέρω). Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ σημειώνουν τὸν terminus post quem διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ περιδρόμου, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος κατέστρεψε τὸν τάφον καὶ ἠχρήστευσε τὸν δρόμον αὐτοῦ. Συνεπῶς ὁ περίδρομος κατεσκευάσθη μετὰ τὴν ΥΕ ΙΙΙΒ1 περίοδον. Ἐνῷ ὅμως ἔχομεν τὸν terminus post quem, δὲν ἔχομεν, μέχρι στιγμῆς τοὐλάχιστον, τὸν terminus ante quem διὰ τὴν λάξευσιν τοῦ περιδρόμου. Βεβαίως, εἶναι λίαν ἐνισχυτικὴ διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ ἡ εὕρεσις τοῦ ἀποθέτου τῶν ἀγγείων εἰς τὸν δρόμον τοῦ τάφου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ περιδρόμου καὶ ἡ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἀχρήστευσις τοῦ δρόμου τοῦ τάφου δὲν πρέπει νὰ ἀφίστανται πολὺ ἀπὸ τοῦ χρόνου καταθέσεως τῆς ὁμάδος τῶν ἀγγείων καὶ τῶν σφραγίδων εἰς τὸν δρόμον τοῦ τάφου ὡς κτερισμάτων ταφῆς τινός, ἐκ τῶν γινομένων διὰ γνωστοὺς λόγους εἰς τοὺς δρόμους τῶν θαλαμοειδῶν μυκηναϊκῶν τάφων.

Ἐὰν ὁ τάφος καὶ βεβαίως καὶ ὁ δρόμος του δὲν κατεστρέφοντο καὶ δὲν ἠχρηστεύοντο ὑπὸ τοῦ περιδρόμου ἡ ἀποκόμισις τῶν κτερισμάτων, τῶν ἐντὸς τοῦ δρόμου, θὰ ἦτο ἔργον βραχέος χρόνου ἀπὸ τῆς καταθέσεώς των.

Συνεπῶς, ὡς πρῶτον συμπέρασμα προκύπτει

ὅτι ὁ περίδρομος εἶναι τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ δὴ τῆς ΥΕ ΙΙΙ περιόδου. Τοῦτο εἶναι ἀσφαλῶς μεγάλης σπουδαιότητος καὶ ὁδηγεῖ εἰς σημαντικὰς προεκτάσεις. Ὁ περίδρομος ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ ἐνιαίου μνημειακοῦ χώρου τοῦ βασιλικοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τοῦ Μεγάλου Καστελλίου, φαίνεται δὲ ὅτι κατεσκευάσθη συγχρόνως μὲ τὴν προέκτασιν τοῦ μεγάλου τάφου τῆς Β. κλιτύος. Κατὰ τὴν περίοδον ἀκριβῶς αὐτὴν ὑπέστη ὁ λόφος ἱκανὰς διαμορφώσεις, διὰ νὰ ἀναδειχθῇ τὸ κύριον μνημεῖον τῆς Β. κλιτύος, ὁ τάφος τῆς ἀρχούσης δυναστείας. Ὡρισμένοι τάφοι τῆς Β. κυρίως κλιτύος ἠχρηστεύθησαν ἐντελῶς ὑπὸ τοῦ περιδρόμου, τῶν ὑπολοίπων ἐκολοβώθησαν οἱ δρόμοι. Ἤδη ὁ Κεραμόπουλλος, παρετήρησε, καίτοι ἀγνοῶν τὰ περὶ τοῦ περιδρόμου ἀκριβῶς, ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφεὶς τάφος (βλ. ἀνωτέρω) εἶχε δυσαναλόγως βραχὺν δρόμον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν μέγαν θάλαμόν του (ΑΔ 3 (1917), σ. 109).

Τὸ αὐτὸ βεβαίως συμβαίνει καὶ μὲ ὅλους τοὺς λοιποὺς τάφους, τῶν ὁποίων οἱ δρόμοι εἶναι βραχύτεροι, εἰς ὡρισμένους μάλιστα τάφους τῆς Α. καὶ Ν. κλιτύος οἱ δρόμοι ἔχουν ἀποκοπῆ ἐντελῶς ὑπὸ τοῦ περιδρόμου.

Σχέδ. 1 - 2. Θῆβαι. Μεγάλο Καστέλλι. Στρωματογραφία Β. καὶ Ν. μετώπου τομῆς Α

Ὡς πρώτην σκέψιν ἐκφράζω τὴν ἄποψιν ὅτι μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ περιδρόμου δὲν ἐλαξεύθη πλέον ἕτερος τάφος εἰς τὸν λόφον, ὁ ὁποῖος ἀπέβη πλέον μνημεῖον καὶ ἔδος τῆς δυναστείας. Ἡ κατασκευὴ τοῦ περιδρόμου μετέβαλε τὸν λόφον εἰς χῶρον δημοτελῶν τελετῶν καὶ ἀγώνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐλάμβανον μέρος ἥρωες καὶ ἄλλων κέντρων τῆς Ἑλλάδος (βλ. Ἰλιάδος Ψ 677 κ.ἑ.). Οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ βεβαίως ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν ἡρώων τῆς παλαιφάτου πόλεως, πρὸ πάντων δὲ πρὸς τιμὴν τῶν υἱῶν τοῦ

Οἰδίποδος (Παυσανίας IX, 18.3 : *φασὶ γὰρ καὶ τοῖς παισὶν ἐναγίζειν τοῖς Οἰδίποδος*· τὸ *καὶ* ἐνταῦθα, μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ κατ' ἐξοχήν, πρὸ πάντων) καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ τραγικοῦ βασιλέως.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ

Συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θεάτρου, τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου, τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διονύσου, τοῦ ἱεροῦ τῶν Χαρίτων καὶ ἄλλων λειψάνων τῶν Ἀρχαϊκῶν καὶ Κλασσικῶν χρόνων, εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀκροπόλεως, ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ὁποίων εἶχεν ἀρχίσει ἀπό τινων ἐτῶν (βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 218, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 312). Λόγῳ τοῦ μεγάλου ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐξετελέσθη, ἡ ἔκθεσις τῆς ἀνασκαφῆς θὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατὸν εὐσύνοπτος καὶ προεξαγγελτικὴ μόνον τῆς μελλούσης ὁριστικῆς δημοσιεύσεως.

Ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἤτοι ἀπὸ Δ. πρὸς Α., τὰ ἀνασκαπτόμενα μνημεῖα παρουσίασαν ἐφέτος τὰ ἑξῆς πορίσματα.

Ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου, ὁ ὁποῖος κεῖται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου, δὲν ἐσώθη εἰς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν. Ἠρευνήθη περαιτέρω πρὸς Δ. τὸ διατηρηθὲν κρηπίδωμά του, ἀλλὰ τὰ εὑρήματα ὑπῆρξαν πενιχρά. Ἐπειδὴ πάντως ἡ ἔρευνα τοῦ χώρου τούτου ἔγινε πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου, περισσότερα θὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ ἑπομένου ἔτους.

Ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦ Διονύσου εὑρίσκεται τὸ θέατρον τῆς πόλεως. Ναὸς τοῦ Διονύσου καὶ θέατρον ἀποτελοῦν ἐνταῦθα ἕνα ἐνιαῖον μνημειακὸν καὶ λειτουργικὸν χῶρον. Ὁ θεὸς τοῦ θεάτρου ἔχει τὸ ἓν πλησίον τοῦ ἄλλου τὰ δύο μνημεῖα του, ἤτοι τὸ θέατρον καὶ τὸν ναόν του. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν εἰς τὸν χῶρον τοῦ θεάτρου, ἤτοι βάθρων χορηγικῶν μνημείων (βλ. P. Amandry - Th. Spyropoulos, Monuments chorégiques d' Orchomène de Béotie, ἐν BCH XCVIII (1974), σ. 172 - 242) (Πίν. 209 α - δ), προκύπτει ὅτι εἰς τὸν Ὀρχομενὸν ἐτελοῦντο δύο μουσικοὶ ἀγῶνες κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὰ Χαριτήσια καὶ τὰ Διονύσια. Τὰ παλαιότερα εὑρήματα καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ θεάτρου δεικνύουν ὅτι τοῦτο ἱδρύθη περὶ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἀλλὰ εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι καὶ εἰς παλαιοτέρους χρόνους ἐτελοῦντο ἐνταῦθα μουσικοὶ καὶ θεατρικοὶ ἴσως ἀγῶνες, ἀφοῦ ὁ ναὸς ὑπάρχει ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ 7ου ἤδη αἰ. π.Χ. (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 314).

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου ἔχει λαξευθῆ εἰς τὸν βράχον (Πίν. 209 ε), κυρίως πρὸς τὸ Ν. μέρος του· τὸ ὑπόλοιπον πρὸς Β. εἶναι ἐν μέρει λαξευτόν, ἐν μέρει κτιστὸν διὰ ξεστῶν ἀσβεστολίθων (Πίν. 209 στ - ζ). Πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχουν γίνει καὶ τινες μεταγενέστεραι συμπληρώσεις εἰς τὰ ἕδρανα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου.

Εἴτε λοιπὸν λελαξευμένον κοῖλον εἴτε ἄλλης ἴσης μορφῆς κατασκευὴ (ἰκρίωμα; Πρβλ. τὸ Διονυσιακὸν θέατρον Ἀθηνῶν) ὑπηρέτησαν τὰς μουσικὰς καὶ θεατρικὰς παραστάσεις ἐν Ὀρχομενῷ, εἰς παλαιοτέρους πιθανῶς χρόνους. Τὸ θέατρον ἢ ᾠδεῖον τοῦ Ὀρχομενοῦ δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Παυσανίου, φαίνεται ὅμως ἀπίθανον νὰ διέλαθε τοῦτο τῆς προσοχῆς τοῦ περιηγητοῦ· πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ θέατρον καὶ οἱ ἐν αὐτῷ τελούμενοι μουσικοὶ ἀγῶνες εἶχον λησμονηθῆ πλέον, τὸ δὲ θέατρον ἴσως εἶχε καὶ καταχωσθῆ. Αἱ ἐπιγραφαὶ ὅμως, αἱ ὁποῖαι εἶχον εὑρεθῆ παλαιότερον εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ Ὀρχομενοῦ (βλ. IG VII, 3171 κ.ἑ.), ὡμίλουν περὶ ἀγώνων μουσικῶν πρὸς τιμὴν τῶν Χαρίτων καὶ τοῦ Διονύσου, καὶ θὰ ἔπρεπε βασίμως νὰ ἀναμένεται ἡ ὕπαρξις ᾠδείου διὰ τὴν τέλεσίν των. Ἡ γερμανικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Ὀρχομενοῦ ἠστόχησε καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν, καίτοι ὡρισμέναι τομαὶ διηνοίχθησαν πλησίον ἢ καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ χώρου τοῦ θεάτρου (βλ. Orchomenos I, Πίν. II, J, H[1]).

Ἡ ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου διατηρεῖται καλῶς. Εἶναι πεταλοειδής, διαμ. 16 μ. Ἡ πρώτη σειρὰ τῶν ἑδράνων τοῦ θεάτρου, ἡ προεδρία, εἶχε μορφωθῆ εἰς χαμηλοὺς θρόνους μὲ ἐρεισίνωτον, φέρον ἀνάγλυφον διακόσμησιν, οἱ πλεῖστοι ὅμως τούτων ἔχουν θραυσθῆ καὶ καταστραφῆ. Πρὸ τῆς ὀρχήστρας, πρὸς Α., ἀπεκαλύφθη τὸ θεμέλιον τοῦ προσκηνίου καὶ αἱ πάροδοι τοῦ θεάτρου. Ἡ ὀρχήστρα εὑρέθη πλήρης μαρμαρίνων καὶ λιθίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (τῆς σκηνῆς), τριγωνικῶν ἢ ὀρθογωνίων βάσεων χορηγικῶν μνημείων καὶ εὐαρίθμων κύβων, ἐνεπιγράφων ἢ μή (βλ. BCH, ἔ.ἀ.).

Τὰ μικρά, κινητὰ εὑρήματα ὑπῆρξαν ἐλάχιστα: νομίσματά τινα χαλκᾶ, μὴ ταυτισθέντα εἰσέτι, καὶ μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ κορασίδος, τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Τὸ θέατρον ἀνεσκάφη ἐν τῷ συνόλῳ του κατὰ τὸ ἔτος 1972. Τὸ κοῖλον ἔχει δώδεκα σειρὰς ἑδράνων, αἱ μεταξὺ τῶν ἑδράνων κλίμακες, διατηρούμεναι ἄριστα, ἔχουν κατασκευασθῆ ἀπὸ μελανὸν σκληρὸν ἀσβεστόλιθον, ἐφ' ἑκάστου λιθίνου κύβου δὲ ἔχουν λαξευθῆ, περισσότεραι τῆς μιᾶς βαθμίδες.

Πρὸς Α. τοῦ ΥΕ Ι νεκροταφείου (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 312), ἀπεκαλύφθη, ἀκρι-

βῶς εἰς τὸ Δ. ὅριον τῆς διερχομένης ἐκεῖθεν ὁδοῦ, ἰσχυρὸς λιθόκτιστος τοῖχος, ἀρίστης διατηρήσεως καὶ δομήσεως (πολυγωνικός).

Ὁ τοῖχος οὗτος, κατευθυνόμενος ἀπὸ Β. - Ν., εἶναι πιθανώτατα ἀνάλημμα τῶν Ἀρχαϊκῶν χρόνων, κτισθὲν εἰς τὸ τέρμα τῆς Α. κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως, ἴσως ὅμως ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως, τῶν Ἀρχαϊκῶν χρόνων. Τοῦτο θὰ ἀποσαφηνίσῃ, πιστεύω, ἡ συνεχιζομένη ἐνταῦθα ἔρευνα.

Μέχρι τοῦ ἀρχαϊκοῦ τούτου τοίχου ὁλόκληρος ἡ Α. κλιτὺς τῆς ἀκροπόλεως ἠρευνήθη συστηματικῶς εἰς διάρκειαν τεσσάρων ἐτῶν, ἀπεκάλυψε δὲ τὸν ναὸν τοῦ Διονύσου, τὸ θέατρον, τὸ ΥΕ Ι νεκροταφεῖον, τμήματα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου καί, τέλος, περιβόλους καὶ ἀναλήμματα, τῶν Ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Τὸ μυκηναϊκὸν ὅμως ἀνάκτορον καὶ τὸ ἱερὸν τῶν Χαρίτων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὸν κύριον στόχον τῆς ἐρεύνης μας, δὲν εὑρέθησαν εἰς τὸν ἐκτεταμένον τοῦτον χῶρον, συνεπῶς ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὸν πρὸς Α. τῆς ἀκροπόλεως ἐπίπεδον χῶρον, τὸν ὁποῖον κατελάμβανεν ἐν πολλοῖς ἄλλοτε μὲν ἡ μονὴ τῆς Παναγίας τῆς Σκριποῦς μετὰ τῶν λοιπῶν κτισμάτων, σήμερον δὲ ἡ ἐκκλησία τῆς Σκριποῦς καὶ κατάλοιπά τινα τῶν κελλίων τῶν μοναχῶν. Εὐτυχῶς ὑπῆρχεν ἀρκετὸς ἐλεύθερος χῶρος, παραχωρηθεὶς πρὸς ἔρευναν προφρόνως ὑπὸ τῆς Μητροπόλεως Λεβαδείας καὶ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Ὀρχομενοῦ.

Αἱ πρῶται ἔρευναι ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1971, διὰ δοκιμαστικῶν τομῶν, γενομένων εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ χώρου. Οἱ Γερμανοὶ δὲν ὑπωπτεύοντο, ὡς φαίνεται, τὴν ὕπαρξιν ἐδῶ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου, ἀλλ' ἤνοιξαν δοκιμαστικάς τινας τομὰς διὰ νὰ ἀποκαλύψουν τὸ ἱερὸν τῶν Χαρίτων, τὸ ὁποῖον ἐπίστευον ὅτι ἔκειτο ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν ἐκκλησίαν τῆς Σκριποῦς. Ἐδοκίμασαν μάλιστα τότε οἱ Γερμανοὶ νὰ ἀνασκάψουν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἀλλὰ οἱ ἐργάται των ἠρνήθησαν νὰ πειθαρχήσουν, φοβούμενοι, ὡς γράφουν οἱ ἀνασκαφεῖς, κατάρρευσιν τῆς ἑτοιμορρόπου στέγης τῆς ἐκκλησίας.

Οἱ Γερμανοὶ ἔσκαψαν πρὸ τοῦ ἱεροῦ καὶ πρὸ τοῦ νάρθηκος τοῦ ναοῦ, οὐδὲν σημαντικὸν ἀποκαλύψαντες (βλ. Orchomenos I, Πίν. II, U, V).

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἔσκαψαν καὶ ἄλλην τομὴν ἔξω τοῦ χώρου τῆς μονῆς, πρὸς Ν. τῶν κελλίων. Ἡ τομὴ αὐτή, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐγένετο ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου, ἀλλὰ περιέργως δὲν ἐξετιμήθη, ὡς φαίνεται, δεόντως ὑπὸ τῶν ἀνασκαφέων της (Orchomenos I, Πίν. II, T).

Αἱ ἰδικαί μας ἔρευναι ἐγένοντο εἰς δύο σημεῖα. Τὸ πρῶτον εὑρίσκεται ΝΔ. τῶν κελλίων τῆς μονῆς, εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ (βλ. ἀνωτέρω.).

Τὸ δεύτερον σημεῖον κεῖται ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς μονῆς, ἀκριβῶς πρὸς Α. τοῦ σωζομένου ἀκόμη σήμερον πυλῶνος αὐτῆς. Καὶ εἰς τὰς δύο θέσεις αἱ τομαὶ ἀπεκάλυψαν τμήματα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ὀρχομενοῦ.

Τομὴ Α'

Διηνοίχθη μικρὰ κατ' ἀρχὴν τομὴ πρὸς μελέτην τῶν ἐπιχώσεων, διευρυνθεῖσα ἀκολούθως, ὥστε νὰ ἀποκαλύψῃ ἱκανὸν τμῆμα τοῦ ἀνακτόρου. Ἀπὸ πλευρᾶς ἐπιχώσεων τὰ πράγματα ἔχουν ὡς ἀκολούθως: Μέχρι βάθους 3.60 μ. ἀπεκαλύφθησαν στρώματα ἀπὸ τῶν σημερινῶν μέχρι τῶν ΜΕ χρόνων. Αἱ ἐπιχώσεις συνεχίζονται περαιτέρω εἰς βάθος.

Ὑπὸ τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα εὑρίσκονται τεταραγμέναι ἐπιχώσεις τῶν Μεταβυζαντινῶν χρόνων καὶ ἐν συνεχείᾳ κεκινημέναι στρώσεις τῶν Βυζαντινῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων. Εὐθὺς ἀμέσως ἀκολουθεῖ τὸ μυκηναϊκὸν ἀνακτορικὸν στρῶμα, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἔχει ὑποστῆ δεινοτάτην διατάραξιν καὶ καταστροφήν. Πυκνοὶ καὶ βαθεῖς τάφοι τῶν μοναχῶν, ἀλλὰ καὶ εὐάριθμοι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 211 α), ἔχουν κατασκάψει τὸ μυκηναϊκὸν αὐτὸ στρῶμα. Δάπεδον, τοῖχοι καὶ ἐπιχώσεις ἐκ τοῦ στρώματος τούτου ἔχουν δεινῶς ἀκρωτηριασθῆ καὶ ἀποκομισθῆ. Μόνον τὰ θεμέλια τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ἀνακτορικοῦ συγκροτήματος ἔχουν κάπως διατηρηθῆ, λόγῳ τοῦ μεγέθους των καὶ τοῦ βάθους, εἰς τὸ ὁποῖον κατέρχονται (Πίν. 210 α). Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐξήγησιν διὰ τὴν μὴ ἀποκάλυψιν τοῦ δεινῶς καταστραφέντος, εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν πρὸ πάντων, μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ στρῶμα τοῦ ἀνακτόρου παρουσίασεν ἐδῶ λείψανα τοῦ δαπέδου του, τὴν μεγάλην κυκλικὴν ἑστίαν τοῦ μεγάρου (Πίν. 211 β), πρὸς Α. τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους (οὐχὶ ἐντελῶς) καὶ ὀλίγα κινητὰ εὑρήματα (ὄστρακα ἀγγείων καὶ τοιχογραφήματα). Τὸ στρῶμα τοῦτο εἶναι τῶν ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνων. Ὑπὸ τὸ στρῶμα τοῦ ἀνακτόρου ἀκολουθεῖ σειρὰ στρωμάτων τῶν μέσων καὶ τῶν πρωίμων ΥΕ καὶ τῶν ΜΕ χρόνων (Πίν. 211 γ - δ). Τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης τῶν στρωμάτων τούτων, λίαν σημαντικῶν δι' οἰκοδομικὰς λεπτομερείας καὶ χρονολογικὰ ζητήματα, δὲν δύνανται νὰ ἐκτεθοῦν ἐδῶ, ἀλλὰ θὰ ἀναπτυχθοῦν εἰς τὴν τελικήν,

ὁριστικὴν δημοσίευσιν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ὀρχομενοῦ.

Τομὴ Β΄

Εὐτυχεστέρα ὑπῆρξεν ἡ τομὴ Β΄, ἡ γενομένη παρὰ τὸν πυλῶνα τῆς μονῆς. Μετὰ ἀπὸ ἐλάχιστον βάθος ἀπεκαλύφθη ὁ Β. ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ ἀνακτόρου, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἦλθεν εἰς φῶς ὁλόκληρος ἀνακτορικὴ πτέρυξ. Ἀπὸ πλευρᾶς ἐπιχώσεων τὰ πράγματα δὲν εἶναι πολὺ διάφορα. Νεώτεραι παραβιάσεις ἔχουν ἀποξέσει τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν ἐπιχώσεων τοῦ ἀνακτόρου.

Ἡ ἀνασκαφεῖσα ἀνακτορικὴ πτέρυξ εἶναι ἐπίμηκες ὀρθογώνιον κτίσμα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Πίν. 210 β). Ἡ εἴσοδος εἶναι πρὸς Δ. Ἡ πτέρυξ ἔχει τρεῖς χώρους. Ὁ πρῶτος ἀπὸ Δ. εἶναι ἀνοικτὸς ἐμπρός, ἀλλ' ὁ βυζαντινὸς πυλὼν καταλαμβάνει τὸ μέγιστον μέρος του καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς του μορφῆς (ἐν παραστάσι ;). Ὁ χῶρος οὗτος εἶναι ἀσφαλῶς ἡ αἴθουσα. Ὁ ἐν συνεχείᾳ πρὸς Α. χῶρος, ὀλίγον βραχύτερος τῆς αἰθούσης, πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν πρόδομον (Πίν. 211 ε), ἐνῷ ὁ τελευταῖος πρὸς Α. πρὸς τὸν δόμον ἢ μέγαρον τοῦ ἀνακτόρου ἢ μᾶλλον τῆς παρούσης ἀνακτορικῆς πτέρυγος.

Λείψανα παλαιοτέρων τοίχων ἐντὸς τῆς πτέρυγος παραλλάσσουν κάπως τὴν εἰκόνα της (βλ. Πίν. 210 β), ἀλλὰ ἀσφαλῶς οὗτοι ἐκρύπτοντο ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ἀνακτόρου. Ἐκ τῶν τοίχων τοῦ ἀνακτόρου ἐσώθησαν αἱ λίθιναι κρηπῖδες, χωρὶς οἱοδήποτε ἐπίχρισμα. Χαρακτηριστικὸν τῶν τοίχων, ἰδίᾳ τοῦ ἐξωτερικοῦ πρὸς Β. (Πίν. 212 δ), εἶναι τὸ ἀσυνήθως μέγα πάχος των (ὑπὲρ τὰ 2 μ.) καὶ ἡ στερεὰ κατασκευή των, τοῦτο δὲ ἐξηγεῖται ἀφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τῆς μεγάλης ἀνακτορικῆς κατασκευῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῆς ἀνάγκης ἰσχυρᾶς θεμελιώσεως, γενομένης ἐντὸς μαλακῶν ἐπιχώσεων παλαιοτέρων οἰκιστικῶν λειψάνων. Πράγματι, οἱ τοῖχοι, παρ' ὅτι ἤχθησαν εἰς μέγα βάθος, στηρίζονται ἐπὶ μαλακῶν χωμάτων, κυρίως ἐκ διαλελυμένων πλίνθων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀνωδομὴν παλαιοτέρων κτισμάτων.

Ἐπιπολαιότερον ἔχουν κτισθῆ οἱ διαχωριστικοὶ τῶν δωματίων τοῖχοι, εἶναι δὲ καὶ στενότεροι τῶν ἐξωτερικῶν. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι φέρουν ἄνω μικρὰν ὀδόντωσιν διὰ περιορισμοῦ τοῦ πλάτους τοῦ τοίχου, προφανῶς διὰ νὰ συνεχισθῇ μετὰ τὸ σημεῖον τοῦτο καθ' ὕψος ἡ ἀνέγερσις τοῦ τοίχου, ἐν μέρει διὰ λίθων, εἶτα δὲ διὰ τῶν συνήθων πλίνθων, πηλοῦ καὶ ξύλων. Ἡ ὀδόντωσις αὕτη διακρίνεται καλῶς εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τῆς Β. καὶ τῆς Ν. πτέρυγος (Πίν. 210 α, 212 δ).

Τὰ ἐλάχιστα σωθέντα ἴχνη τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου τοῦ ἀνακτόρου δεικνύουν ὅτι τοῦτο ἀπετελεῖτο ἀπὸ παχὺ στρῶμα ἀσβέστου καὶ χαλίκων (Πίν. 212 ε).

Μεταξὺ τῆς Β. καὶ τῆς Ν. πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου ὑπάρχει ἀρκετὸς χῶρος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς ἀκόμη πτέρυγος, ὁμοιομόρφου πρὸς τὰς ἀποκαλυφθείσας καὶ ἴσου πλάτους πρὸς αὐτάς. Ἡ πτέρυξ ὅμως αὕτη καλύπτεται σχεδὸν εἰς τὸ σύνολόν της ὑπὸ τῶν κελλίων καὶ μόνον τὸ Δ. τμῆμα της ἀνεσκάφη, μερικῶς μόνον ἐφέτος, συνεπῶς τὰ κατ' αὐτὴν θὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὴν προσεχῆ ἔκθεσιν.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἀντιλαμβάνεταί τις εὐθύς, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθοῦν κινητὰ εὑρήματα εἰς τὸ ἀνασκαφὲν μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον τοῦ Ὀρχομένου.

Ἐντὸς τῆς Β. πτέρυγος εὑρέθησαν ὀλίγα τοιχογραφήματα, μεγάλα μολύβδινα ἐλάσματα καὶ εὐάριθμα ὄστρακα τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων. Μεταξὺ ὅμως τοῦ προδόμου καὶ τοῦ μεγάρου εὑρέθη μικρὰ συλλογὴ ἀγγείων, οὐχὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ, ἀλλὰ εἰς μικρὰν κοιλότητα, δημιουργηθεῖσαν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον ἀπὸ μεταγενεστέραν τινὰ παραβίασιν (ἀφαίρεσιν λίθων)· τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἀσφαλῶς ὠλίσθησαν ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ ἐφυλάχθησαν ἐκεῖ. Εἶναι κύλικές τινες ἀβαφεῖς καὶ ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι μὲ διακόσμησιν γραμμικήν, χαρακτηριστικὴν τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου (περὶ τὸ 1200 π.Χ.) (Πίν. 212 α - γ). Τὸ εὕρημα τοῦτο καὶ ὀλιγώτερον ὅμοιά τινα εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ Β. τοίχου τῆς πτέρυγος ἐπίχωσιν (βλ. κατωτέρω) χρονολογοῦν τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ὀρχομενοῦ εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου. Ἐνδειξίς τις περὶ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ τρόπου τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου δὲν προέκυψεν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, λόγῳ τῆς φοβερᾶς διαταραχῆς τοῦ χώρου.

Ὁπωσδήποτε, ἡ τεκμηρίωσις τῆς χρονολογίας καταστροφῆς καὶ ἐγκαταλείψεως τοῦ ἀνακτόρου ἀποτελεῖ μέγα κέρδος τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον τοῦ Ὀρχομενοῦ κατεστράφη καὶ ἐγκατελείφθη ὡς χῶρος κατοικίας τῆς δυναστείας εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου, δηλαδὴ συγχρόνως πρὸς τὴν καταστροφὴν καὶ τοῦ θηβαϊκοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου («Καδμείου») καὶ τῶν ἄλλων μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων καὶ οἰκισμῶν (βλ. διὰ τὰς Θήβας, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 201 καὶ Minos, Supplement IV· διὰ ἄλλας θέσεις, P. Åström, Das Ende der myke-

nischen Fundstätten auf dem griechischen Festland, σποράδην).

Μὲ τὴν ἐλπίδα πιθανῆς προεκτάσεως τοῦ ἀνακτόρου πρὸς Β. τῆς ἀνασκαφείσης Β. πτέρυγός του, διηνοίγησαν ὡρισμέναι τομαὶ πρὸς αὐτὴν τὴν πλευράν. Οἰκοδομικὰ λείψανα δὲν ἀπεκαλύφθησαν, ἦλθον ὅμως εἰς φῶς σπουδαιότατα εὑρήματα. Παχεῖαι ἐπιχώσεις τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων περιεῖχον, μετὰ μικρὸν μόνον βάθος, πολλὰ θραύσματα τοιχογραφημάτων. Τὰ τοιχογραφήματα καὶ αἱ διακοσμημέναι ἐπιφάνειαί των μετὰ τῶν παραστάσεων διατηροῦνται καλῶς. Αἱ τοιχογραφίαι αὗται ἔχουν καταπέσει καὶ εὑρίσκονται ἐντὸς διαλελυμένων πλίνθων. Ἐκτὸς τῶν τοιχογραφημάτων εὑρέθησαν καὶ πολλὰ θραύσματα ἀγγείων, κυρίως ἀβαφῶν κυλίκων (Πίν. 214 α). Ἡ ἑρμηνεία τῆς παρούσης καινοτομίας τῆς ἀνασκαφῆς, εἶναι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ὑπογραφομένου ἡ ἀκόλουθος:

Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν κτίσματα τῆς παρούσης φάσεως βορειότερον τῆς ἀνασκαφείσης ἐδῶ πτέρυγος, ἡ τελευταία αὕτη εἶναι ὁριστικῶς ἡ Β. πτέρυξ τοῦ ἀνακτόρου.

Πρὸς Β. τῆς πτέρυγος αὐτῆς ὑπῆρχε συνεπῶς ὑπαίθριος χῶρος - αὐλὴ καὶ μάλιστα εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνακτόρου. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων. Εἰς τὸν αὔλειον τοῦτον χῶρον ἀπερρίπτοντο καὶ τεθραυσμένα ἀγγεῖα, ἀκόμη δὲ καὶ ἄλλα περιττὰ πράγματα (λ.χ. ὀργανικὰ κατάλοιπα τροφῆς, ὀστᾶ ζώων κλπ.), ἀποκαλυφθέντα ἐδῶ κατὰ στρώσεις. Ὅτε κατέρρευσε τὸ ἀνάκτορον, μέγα μέρος τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Β. τοίχου κατέπεσεν εἰς τὸν κενὸν τοῦτον χῶρον, συμπαρασύρασα, ὡς εἰκός, καὶ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ἐσωτερικοῦ της. Αἱ τοιχογραφίαι αὗται ἐφυλάχθησαν ἐκεῖ καλῶς καὶ ἐσώθησαν ἀπὸ τὰς νεωτέρας παραβιάσεις τοῦ χώρου. Μετὰ τῶν τοιχογραφημάτων ὠλίσθησαν ἐδῶ καὶ ὡρισμένα ἐκ τῶν τελευταίων κεραμεικῶν εὑρημάτων τοῦ ἀνακτόρου.

Αἱ τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν ἐδῶ, εἶναι πολλαὶ καὶ ἀξιολογώταται. Δυστυχῶς δὲν κατέστη ἀκόμη δυνατὴ ἡ σύνθεσις καὶ ὁ καθαρισμός των· μία πρώτη των μελέτη ὅμως ἐπιτρέπει ἀρκετὰς διαπιστώσεις. Καλλιτεχνικῶς αἱ τοιχογραφίαι μας ἀνήκουν εἰς τὰ καλύτερα παραδείγματα τῆς ἀνακτορικῆς ζωγραφικῆς τῶν ΥΕ IIIΒ χρόνων. Ἡ χρονολόγησις αὕτη γίνεται, οὐχὶ μόνον βάσει τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων, ἀλλὰ καὶ βάσει τῆς τεχνοτροπίας των. Θεματολογικῶς αἱ τοιχογραφίαι συμφωνοῦν ἀπολύτως πρὸς τὸν εἰκονιστικὸν καὶ διακοσμητικὸν κύκλον, τὸν γνωστὸν ἐξ ἄλλων ἀνακτορικῶν θέσεων τῆς Ἑλλάδος (Τίρυνθος κυρίως, Μυκηνῶν, Θηβῶν).

Τὰ θέματα τοῦ καλλιτέχνου ἢ τῶν καλλιτεχνῶν τοῦ ἀνακτορικοῦ διαμερίσματος τοῦ Ὀρχομενοῦ περιλαμβάνουν σκηνὰς κυνηγίου, ἀθλοπαιδιάς, δωροφόρους καὶ ἄλλα, ὀλιγώτερον εὐκρινῆ ἀκόμη, θέματα.

Ἡ σκηνὴ τοῦ κυνηγίου παριστάνει θήραν κάπρου, πιθανώτατα ὑπὸ μορφὴν ἀφηγηματικῆς ἀπεικονίσεως.

Ἐσώθησαν τμήματα τῆς συνωρίδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπέβαινον κυρίως αἱ πριγκίπισσαι τῆς αὐλῆς, μὴ παρορῶσαι καὶ τοιαῦτα ἔργα, ὡς δεικνύει ἡ γνωστὴ τοιχογραφία τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος. Οἱ νεαροὶ ἄνδρες ἀσκεπεῖς ἢ μὲ τὰ γνωστὰ κράνη ἐκ χαυλίων κάπρων, μὲ τὰ δύο δόρατα (σιγύνας), πιθανῶς δὲ καὶ πυργοειδεῖς ἀσπίδας, ἐκστρατεύουν διὰ τὸ προσφιλὲς τοῦτο μυκηναϊκὸν ἄθλημα (Πίν. 213 α - στ). Περαιτέρω τὸ κυνήγιον εὑρίσκεται ἐν πλήρει ἀναπτύξει. Μεγαλόσωμοι κύνες μὲ μελανὰς κηλῖδας, οἱ πρόγονοι τῶν Δαλματῶν, καταδιώκουν ἀπηνῶς καὶ δάκνουν τὸν ἱπτάμενον κάπρον (flie-gender Gallop), ὁ ὁποῖος φεύγει ἐναγώνιος ἐντὸς πυκνῆς βλαστήσεως ὑψικόρμων δένδρων καὶ πλατυφύλλων καλαμοειδῶν.

Παρὰ τὴν ἀποσπασματικὴν μορφὴν τῶν ἀσυνδέτων εἰσέτι τοιχογραφημάτων αἱ ἀρεταὶ τῆς παραστάσεως εἶναι σαφεῖς. Θεματογραφικὴ ἑνότης, γοργὴ ἐναλλαγὴ ἀφηγήσεως, αἴσθησις συμμετρίας χώρου καὶ μορφῶν καὶ περαιτέρω ἐπιτυχὴς ἀπόδοσις τοῦ μένους καὶ τῆς ἐντάσεως, τοῦ « ἤθους » τῆς προσφιλοῦς, διὰ τοὺς Μυκηναίους, παραστάσεως κυνηγίου. Ἡ σύνθεσις τῶν τοιχογραφημάτων θὰ δώσῃ ἀσφαλῶς ἓν ἀκόμη ἀριστούργημα μυκηναϊκῆς ζωγραφικῆς.

Ἄλλα τοιχογραφήματα ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς διάφορον θεματολογικὸν κύκλον. Ἡ γυμνὴ ἀνδρικὴ μορφή, εἰς AAA VII (1974), σ. 321, ἔγχρ. πίν. Β΄ α, ἀποδίδει ἀσφαλῶς ὑπηρετικήν τινα μορφήν, κομίζουσαν δῶρα ἢ σπονδικόν τι σκεῦος ἢ σεβίζουσαν πρὸ ἱεροῦ τινός.

Πιστεύω ὅτι ἡ μορφὴ αὕτη δὲν εἶναι μεμονωμένη, ἀλλὰ τμῆμα μεγαλυτέρας ἀφηγήσεως. Ἀξίζει πάντως νὰ τονισθῇ ἡ προοπτικὴ ἀπόδοσις τοῦ ὤμου τῆς παρούσης μορφῆς, ὡς στοιχεῖον τῆς ἐμπειρίας τοῦ καλλιτέχνου μας.

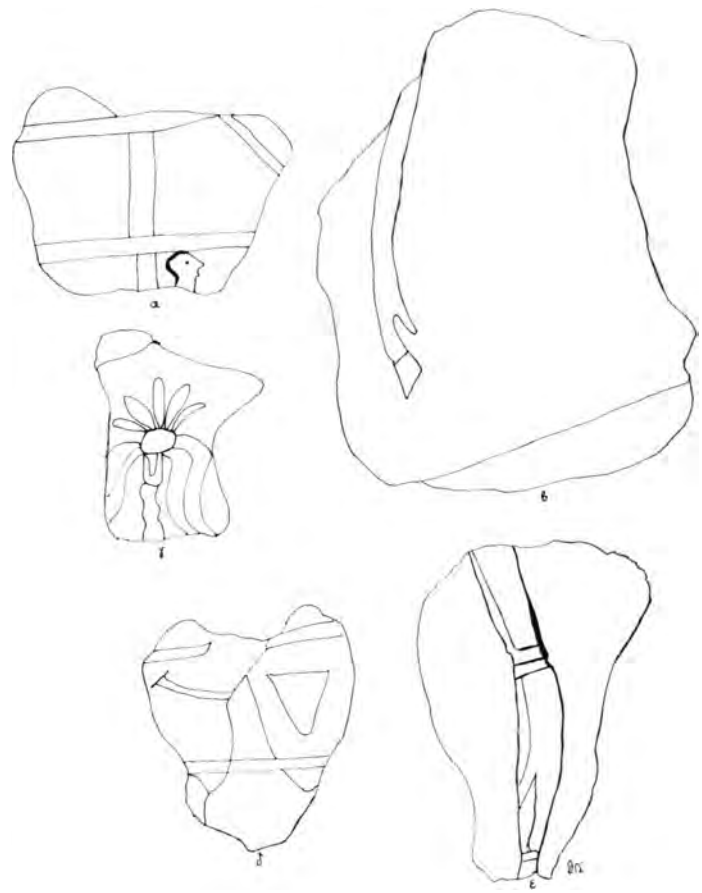
Ἡ θαυμασία νεανικὴ κεφαλή (αὐτόθι, ἔγχρ. πίν. Β΄ β) μὲ τὴν ἐπιμελημένην κόμην καὶ τὴν ἤρεμον καὶ εὐγενῆ ἔκφρασιν ἀποδίδει ἀσφαλῶς ἐξέχουσάν τινα μορφήν, θεότητα ἴσως, ἢ τὸν ἄνακτα, πρὸς τὸν ὁποῖον κατευθύνεται ἡ πομπὴ τῶν δωροφόρων.

Τέλος, ἄλλα θραύσματα μὲ μικρογραφικὰς παραστάσεις ἀποδίδουν ἴσως ἀθλοπαιδιάς (βλ. αὐτόθι, σ. 321, ἔγχρ. πίν. Β΄ β) τῶν εὐγενῶν παίδων τῆς αὐλῆς, ἢ εἶδος στρατιωτικῆς παρελάσεως καὶ γυμνασίων (βλ. καὶ Σ χ έ δ. 3 - 4).

Εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1971 (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 313) εἴδομεν ὅτι εἰς τὰ πρόρριζα τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἔναντι τοῦ παρόντος ἀνακτόρου ἀπεκαλύφθη μικρὸν διαμέρισμα μὲ λαμπρὰ εὑρήματα (ὅπλα, ἀγγεῖα, σφραγῖδες κ.ἄ.), τὸ ὁποῖον ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἀνακτορικὸν φυλακεῖον, εἴτε πύλης τινὸς πρὸς τὴν ἀκρόπολιν εἴτε καὶ τοῦ παρὰ τὴν ἀκρόπολιν βασιλικοῦ νεκροταφείου τῶν ΥΕ Ι χρόνων. Τὸ φυλακεῖον τοῦτο ἐγκατελείφθη αἰφνιδίως περὶ τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ περιόδου, ἄγνωστον διατί.

Οἱ κάτοικοί του οὐδέν, ὡς φαίνεται, ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκομίσουν, ἀκόμη καὶ ἐκ τῶν προσωπικῶν των ἀντικειμένων (σφραγῖδες, ὅπλα). Συνεπῶς, κατελήφθησαν ἐξαπίνης ἴσως κατόπιν αἰφνιδίας τινὸς καὶ φοβερᾶς φυσικῆς καταστροφῆς.

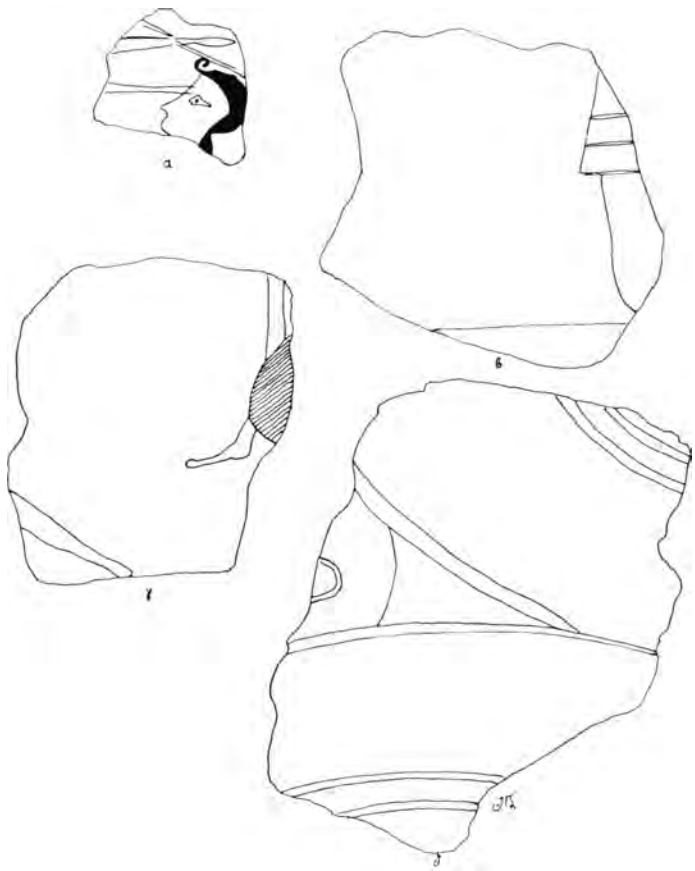
Ἐὰν θεωρήσωμεν τὸ κτίσμα τοῦτο ἀνακτορικόν, τότε ἀγόμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ὕπαρξιν ἀνακτόρου κατὰ τοὺς προειρημένους χρόνους, τὸ ὁποῖον θὰ ἔκειτο εἰς τὸν ἴδιον χῶρον πρὸς τὸ ἐρευνηθὲν τοιοῦτον τῶν ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνων, ἴσως μάλιστα ἔκειτο ὑπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀνάκτορον. Ἡ ἀνέγερσις τοῦ τελευταίου καὶ αἱ παραβιάσεις, αἱ ὁποῖαι κατέστρεψαν αὐτό, ἔβλαψαν καὶ τὸ παλαιότερον καιρίως, ἐὰν δὲν τὸ κατέστρεψαν ριζικῶς.

Σχέδ. 3. Ὀρχομενός. Τοιχογραφήματα μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου

Ὡρισμένα στοιχεῖα αὐτοῦ ἀναφέρομεν ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ ὑλικοῦ τῶν ἐπιχώσεων, αἱ ὁποῖαι κεῖνται ὑπὸ τὸ νεώτερον ἀνάκτορον. Εἶναι λογικὸν νὰ ὑπολογίσωμεν ὅτι τὸ τελευταῖον ἀνά-

κτορον ἐκτίσθη ὡς διάδοχος τοῦ παλαιοτέρου, τοῦ καταστραφέντος, ὡς τὸ φυλακεῖον, πρὸς τὸ τέλος τῶν ΥΕ ΙΙΙΑ2 χρόνων. Τὸ τελευταῖον ἀνάκτορον ἴσως ἐκτίσθη ἐν πολλοῖς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ παλαιοτέρου, πιθανῶς μάλιστα ἐχρησιμοποίησε τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους ἐκείνου (πρβλ. τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω ὀδόντωσιν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων) δι' ἀσφαλεστέρων θεμελίων. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων τὸ τελευταῖον — καὶ ἀνασκαφέν — μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον τοῦ Ὀρχομενοῦ, ἐκτίσθη μὲν κατὰ τὰς ἀρχάς, κατεστράφη δὲ ἐκ νέου καί, πιθανώτατα, ἐγκατελείφθη πλέον ὁριστικῶς εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου, συμφωνοῦν κατὰ τοῦτο πρὸς τὸ θηβαϊκὸν ἀνάκτορον (βλ. Minos, ἔ.ἀ.).

Σχέδ. 4. Ὀρχομενός. Τοιχογραφήματα μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου

ΣΠΗΛΑΙΑ ΣΑΡΑΚΗΝΟΥ ΚΩΠΑΪΔΟΣ (Πίν. 214 β)

Συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σπηλαίου τούτου (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 314). Ἡ ἀρχικὴ τομὴ διηυρύνθη περισσότερον καὶ ἐσχηματίσθη τετράγωνον, διαστ. 16 × 16 μ. Ὁ μέγας οὗτος χῶρος διηρέθη ἐν συνεχείᾳ εἰς δεκαὲξ ἴσα τετράγωνα, πλευρᾶς 4 μ.

Ἀπὸ πλευρᾶς ἐπιχώσεων, ἀλλὰ καὶ εὑρημάτων δὲν παρουσιάσθησαν ἀξιοπρόσεκτοι καινοτομίαι ἐφέτος, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν περυσινὴν ἔρευναν. Κατ' ἀρχὴν ἀφηρέθη τὸ παχὺ στρῶμα κόπρου, τὸ ὁποῖον ἀπετέθη ἐπὶ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ σπηλαίου ἀπὸ τὰ σταυλιζόμενα εἰς τὸν εὐρύχωρον χῶρον του ποίμνια.

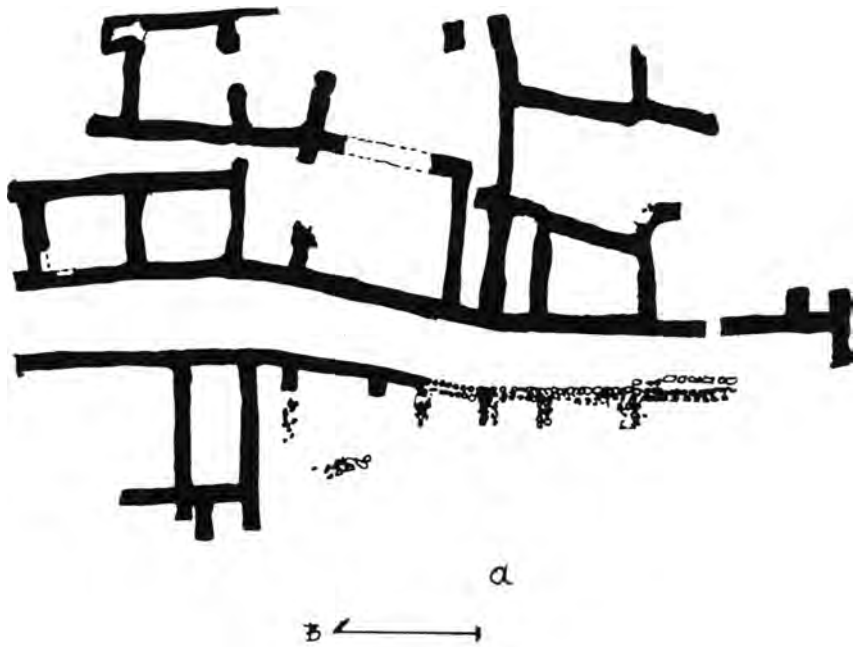
Τὰ πρῶτα εὑρήματα εἶναι ὄστρακα τῶν ΜΕ χρόνων καὶ ἐλάχιστα μυκηναϊκὰ γραπτά. Ἀκολουθοῦν εἰς σειρὰν ΠΕ ὄστρακα καὶ λοιπὰ εὑρήματα (λίθινα καὶ ὀστέινα ἐργαλεῖα, εἰδώλιά τινα πήλινα) (Πίν. 215 α - β), ἔπεται δὲ τὸ παχὺ στρῶμα τῶν Νεολιθικῶν χρόνων μὲ ἄφθο-

να εὑρήματα (κεραμεική, ἐργαλεῖα, εἰδώλια) (Πίν. 215 γ - δ, 216 α - ε) καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ἐπίσης παχὺ προκεραμεικὸν στρῶμα.

Ἡ διαδοχὴ τῶν στρωμάτων δὲν εἶναι παντοῦ κανονική. Κάποια διαταραχὴ τῶν στρωμάτων, ἐνιαχοῦ ἐντονωτέρα, εἶναι ἐμφανής. Τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν σύγχυσιν τῶν στρωμάτων καὶ τὴν πρόσμειξιν νεωτέρων πρὸς παλαιότερα κεραμεικὰ εὑρήματα.

Ἐξ ἄλλου ἀρκετὰ ἀκανόνιστα ὀρύγματα, εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς ὀφείλονται ἴσως ἢ, ὅπου τὰ ὕδατα ἐκινήθησαν ὁρμητικώτερον, εἰσῆλθον εἰς τὰς σχηματισθείσας ρωγμάς. Τὰ ὕδατα, τὰ ὁποῖα καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἐδημιούργησαν ἐνοχλήσεις, εὐθύνονται καὶ διὰ τὰς πολλὰς διαταραχὰς τῶν στρωμάτων καὶ τὴν πρόσμειξιν τῶν εὑρημάτων τοῦ πρὸς τὸ στόμιον τοῦ σπηλαίου (πρὸς Ν.) κυρίως τμήματος αὐτοῦ.

Οὕτως ἐκ τοῦ καλύτερον διατηρηθέντος Β. τμήματος τῆς ἀνασκαφῆς εἴχομεν καὶ τὰ καλύτερον στρωματογραφημένα εὑρήματα. Εἰς τὸ νεώ-

Σχέδ. 5. Λιθαρές. Ὁ οἰκισμός

τερον νεολιθικὸν στρῶμα ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ ΒΑ. τετράγωνον τῆς ἀνασκαφῆς μεγάλη κυκλικὴ ἑστία, ἐκ κτυπητῆς γῆς καὶ ὀστράκων καὶ παρ' αὐτὴν πίθος μὲ ταφὴν νέου, ὡς φαίνεται, ἀτόμου. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σπηλαίου συνεχίζεται.

ΛΙΘΑΡΕΣ

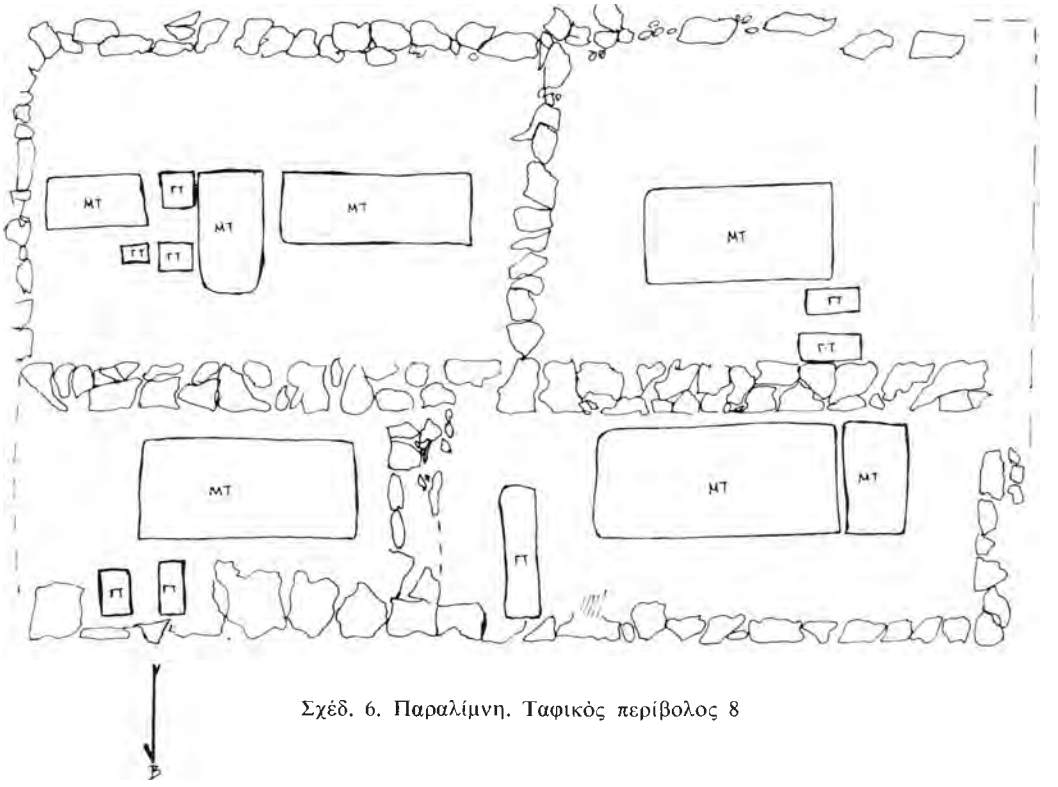
Ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1968 διεξαγομένη ἀνασκαφὴ τοῦ μεγάλου οἰκισμοῦ τῶν ΠΕ χρόνων καὶ τοῦ νεκροταφείου του εἰς Λιθαρές, παρὰ τὴν ΝΔ. ἀκτὴν τῆς λίμνης Ὑλίκης, συνεχίσθη καὶ ἐφέτος, πάλιν τῇ συνεργασίᾳ τῆς κ. Χαρᾶς Τζαβέλλα - Evjen. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη (περὶ αὐτῆς βλ. ΑΑΑ VI (1973), σ. 371 κ.ἑ.) περαιτέρω κατὰ μῆκος καὶ πλάτος, ὅπου ἀπεκαλύφθη

εἰς μεταγενεστέρας ἀνασκαφάς, γενομένας δι' ἄγνωστον λόγον. Ἐπίσης, εἰς διάφορα στρώματα καὶ θέσεις, πρὸ πάντων δὲ εὐθὺς μετὰ τὸ στρῶμα τῆς κόπρου, πλῆθος μικρῶν λιθαρίων εἰς ἀκανόνιστον διάταξιν καταλαμβάνει τὸ σύνολον σχεδὸν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Πολλὰ τῶν λιθαρίων ἔχουν ἐπίσης εἰσχωρήσει εἰς βάθος καὶ ἔχουν ἀποτεθῆ εἰς λάκκους καὶ ρωγμὰς τῶν ἐπιχώσεων τοῦ σπηλαίου. Ἡ λογικωτέρα ἐξήγησις διὰ τὴν παροῦσαν κατάστασιν εἶναι ὅτι τὰ λιθάρια παρεσύρθησαν ὑπὸ δυνατῶν βροχῶν καὶ ὀλισθήσαντα ἀπὸ τοῦ στομίου τοῦ σπηλαίου, τὸ ὁποῖον εἶναι εὐρύ, κάθετον καὶ εἰσέχει ἐντὸς αὐτοῦ, κατέπεσαν καὶ ἐν συνεχείᾳ, ὑπὸ τῶν βροχῶν πάλιν, διεσκορπίσθησαν εἰς τὸ σπήλαιον

ἡ συνέχεια τῶν παλαιότερον ἀνασκαφέντων οἰκιστικῶν λειψάνων τῶν ΠΕ χρόνων, εἰς τὸν ἀπαλλοτριωθέντα ἤδη ἀγρόν, ἐκτάσεως 10 στρεμμάτων, τὸν κείμενον πρὸς Ν. τῆς ἀκροπόλεως τοῦ οἰκισμοῦ. Συνεπληρώθη ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ χώρου, διαστ. περίπου 70 × 45 μ. (Πίν. 217 γ). Ὁ χῶρος οὗτος περιλαμβάνει συνολικῶς εἴκοσι ἑπτὰ δωμάτια, πλήρως ἢ μερικῶς ἐρευνηθέντα, καὶ μίαν ὁδὸν διατέμνουσαν τὸν οἰκισμὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (βλ. ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 371, εἰκ. 1) (Σχέδ. 5).

μνης, ἡ ὁποία ἔδωσεν εὑρήματα ἀπὸ τῶν ΠΕ, ἴσως καὶ τῶν Νεολιθικῶν χρόνων, μέχρι καὶ τῶν Βυζαντινῶν. Ἀπὸ τὴν ἐσχάτην αὐτὴν περίοδον διακρίνεται ἐκκλησία ἐν θεμελίοις, ὀλίγα μέτρα βορειότερον τοῦ ρεύματος, τὸ ὁποῖον φέρει πλεονάζοντα ὕδατα ἀπὸ τὴν λίμνην Ὑλίκην πρὸς τὴν Παραλίμνιην.

Τονίζεται ἰδιαιτέρως ὅτι ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως εἶναι ἀπιστεύτως μεγάλη, ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ τὰ ὁρατὰ λείψανα τοίχων καὶ κρημνισθέντων λίθων, οἱ ὁποῖοι καλύπτουν τεραστίαν ἔκτασιν,

Σχέδ. 6. Παραλίμνη. Ταφικὸς περίβολος 8

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα κεραμεικὴ καί τινα μικρότερα εὑρήματα (αὐτόθι, σ. 372 κ.ἑ., εἰκ. 2, 3, 4), ὡς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ὀστράκων, ἀνήκουν εἰς τὰ καλῶς γνωστὰ σχήματα καὶ τὰς ποικιλίας τῆς κεραμεικῆς τῶν Λιθαρῶν. Κύριαι φάσεις εἶναι ἡ ΠΕ Ι καὶ ΙΙ μὲ ὀλιγώτερα παραδείγματα τῶν ΠΕ ΙΙΙ χρόνων.

ΠΑΡΑΛΙΜΝΗ

Μετὰ τὴν ἀποσαφήνισιν τῶν κυρίων ζητημάτων τῆς ἀνασκαφῆς διὰ τῆς ἐρεύνης τοῦ 1971 (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 316), συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τῆς πόλεως τοῦ ΒΔ. μυχοῦ τῆς Παραλίἰδίως εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Πτῴου. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κτίσματα αὐτὰ ἐκαθαρίσθησαν, μερικὰ δὲ καὶ ἀνεσκάφησαν ἐφέτος.

Οἱ ταφικοὶ περίβολοι, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινεν ἐκτενὴς λόγος εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1971, φαίνεται ὅτι ἀφθονοῦν κυρίως εἰς τὴν ἐπιμήκη λωρίδα, ἡ ὁποία ὁρίζεται πρὸς Ν. μὲν ὑπὸ τῆς Δ. ἀκτῆς τῆς λίμνης, πρὸς Β. δὲ ὑπὸ τῶν βραχωδῶν ὄγκων τοῦ Πτῴου.

Μερικοὶ ἀκόμη ταφικοὶ περίβολοι (Σχέδ. 6· Πίν. 217 α) ἀνεσκάφησαν ἐφέτος μὲ τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα:

Εἰς τὸ τελευταῖον πρὸς τὰ κάτω στρῶμα ἀπαν-

τοῦν εὐάριθμοι μεγάλοι τάφοι, κιβωτιόσχημοι, τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 7· Πίν. 217 β). Ἀποτελοῦνται ἀπὸ πελωρίας πλάκας μέλανος σκληροῦ ἀσβεστολίθου, λατομημένας ἐκ τοῦ Πτώου.

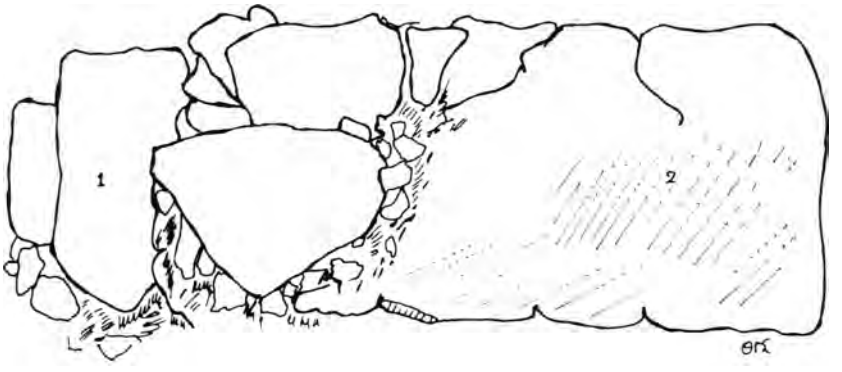
Ὅμοιαι πλάκες (τρεῖς ἢ τέσσαρες) μὲ μικροτέρας ὁμοίας, ὡς «σφῆνας», μεταξύ των, χρησιμοποιοῦνται ὡς καλυπτήριοι. Οἱ τάφοι εἶναι κατὰ κανόνα πλήρεις χώματος λεπτοῦ καὶ ἰλύος, ἐκ τῶν ὑδάτων καὶ τῆς βραδείας διηθήσεως. Τὰ ὀργανικὰ λείψανα ἐντὸς τῶν τάφων ἔχουν ὑποστῆ ἔντονον διάβρωσιν καὶ φθοράν, κυρίως ἐκ τῶν ὑδάτων, τὰ δὲ εὑρήματα φέρουν ἀποθέσεις ἁλάτων καὶ συμπαγοῦς ἰλύος. Ὀστᾶ ἐκ προγενεστέρων ταφῶν ἔχουν συσσωρευθῆ εἰς τὰς γωνίας τῶν τάφων μετὰ τῶν κτερισμάτων των· τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι καὶ κατ' ἐπέκτασιν καὶ οἱ περίβολοι εἶναι κοινὰ (οἰκογενειακὰ) μνημεῖα μακρᾶς χρήσεως. Τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα εἶναι ἀκέραια, ἄφθονα καὶ ἀρίστης ποιότητος (Πίν. 218 α - στ, 219 α - δ). Ὑπὲρ τὸ στρῶμα τῶν μυκηναϊκῶν τάφων ἀκολουθεῖ ἕτερον μὲ γεωμετρικοὺς τοιούτους, κιβωτιοσχήμους ἐπίσης, ἀλλὰ μικροτέρους καὶ ταπεινοτέρους ἐν παντί. Οἱ γεωμετρικοὶ τάφοι περιέχουν μονὰς ταφὰς (ὄχι καύσεις) μὲ τὸν νεκρὸν εἰς ὑπτίαν θέσιν καὶ ἐλάχιστα κτερίσματα. Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις γεωμετρικὰ ἀγγεῖα εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν μυκηναϊκῶν τάφων. Πρόκειται διὰ ταφὰς γενομένας ἐντὸς τῶν παλαιῶν τάφων ἢ μόνον δι' ἀνάθεσιν προσφορῶν εἰς τοὺς «προγόνους».

Ἡ λεπτομερεστέρα ἔρευνα τῶν πραγμάτων καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀνασκαφικῶν ἀποτελεσμάτων καὶ εὑρημάτων θὰ ἀποσαφηνίσῃ τὰ πράγματα.

Γεωμετρικοί, ὡς καὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι, εὑρίσκονται καὶ ἐκτὸς τῶν περιβόλων, μεμονωμένοι. Ἡ τεραστία νεκρόπολις τῆς Παραλίμνης ἀριθμεῖ ἀσφαλῶς πλῆθος τοιούτων μνημείων.

Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς ὡρισμέναι τομαὶ εἰς τὴν κατοίκησιν τοῦ χώρου, ἀλλὰ δὲν θὰ διεκινδύνευον περισσότερον συγκεκριμένας χρονολογήσεις, πρὶν ἀποπερατωθοῦν ἀνασκαφαὶ τινές, εὑρισκόμεναι ἐν ἐξελίξει, καὶ μελετηθοῦν ὁριστικῶς τὰ εὑρήματα.

Εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Παραλίμνης καὶ τῆς Ὑλίκης, ὡς καὶ εἰς τὸ μεταξὺ Ὑλίκης καὶ Παραλίμνης διάστημα ἐνετοπίσθησαν, ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐμελετήθησαν διὰ μικρῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν ἱκανὰ οἰκιστικὰ λείψανα, χρονολογούμενα εἰς προϊστορικοὺς καὶ μεταγενεστέρους χρόνους. Ἐνετοπίσθησαν ἐπίσης ἱκανοὶ τάφοι, τῶν Κλασσικῶν κυρίως χρόνων, σεσυλη-

Σχέδ. 7. Παραλίμνη. Μυκηναϊκὸς τάφος ταφικοῦ περιβόλου 8

μένοι ἢ κατεστραμμένοι ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἢ ἄλλων αἰτιῶν.

ΤΑΝΑΓΡΑ

Μὲ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους 1971 ἡ ἔρευνα τῆς μυκηναϊκῆς Τανάγρας εἰσῆλθεν εἰς τὸ πέμπτον ἔτος.

Τὸ ἔτος 1972 ἀνεσκάφη τμῆμα τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς θέσεως «Δένδρον». Ἠρευνήθησαν ἀρκετοὶ τάφοι, ὅλοι λίαν ἐνδιαφέροντες ἀπὸ πλευρᾶς κατασκευῆς καὶ εὑρημάτων (Σχέδ. 8· Πίν. 220 α - β). Μετὰ ἀπὸ ἐπανειλημμένας ἀνασκαφικὰς περιόδους τὰ κύρια τοπογραφικά, μορφολογικὰ καὶ χρονολογικὰ προβλήματα τοῦ νεκροταφείου ἔχουν ἀποσαφηνισθῆ ἀρκούντως, ὥστε μόνον τυχὸν νέα στοιχεῖα χρειάζονται ἰδιαιτέραν μνείαν.

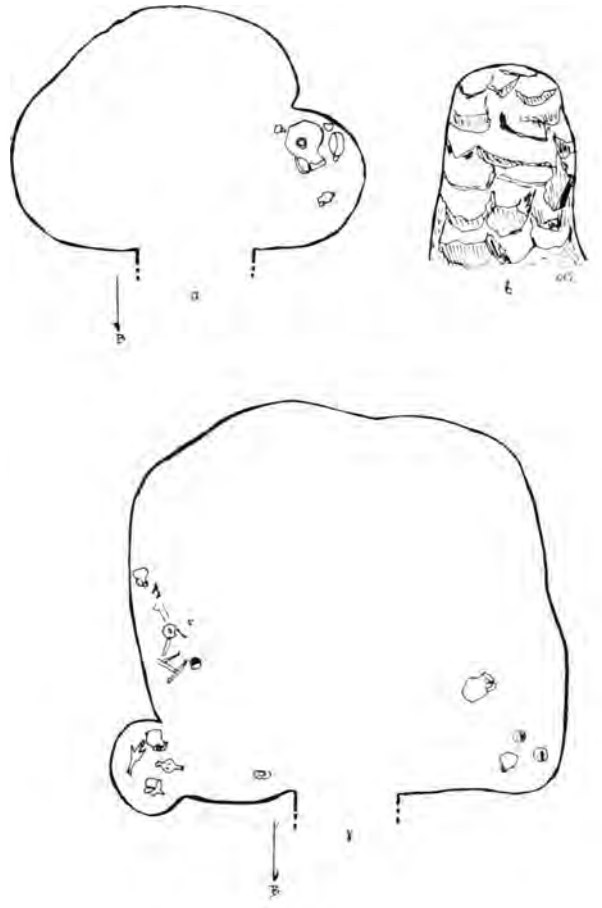
Τὸ τμῆμα τοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἠρευνήθη ἐφέτος, ἐκτείνεται πρὸς τὴν Α. πλευρὰν τῆς κλιτύος τῆς θέσεως «Δένδρον». Εἰς τὸ

τμῆμα τοῦτο οἱ τάφοι ἀνήκουν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνους. Τάφοι τῆς προηγουμένης περιόδου καλύπτουν κυρίως τὸ Δ. τμῆμα τῆς κλιτύος. Τὰ εὑρήματα ἦσαν κυρίως κεραμεικά. Δεκάδες ἀγγείων διαφόρων τύπων (πρόχοι, κύλικες, ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι, κύπελλα, κρατηρίσκοι, θήλαστρα, ἀλάβαστρα, πυξίδες κ.ἄ.) ἀπεκαλύφθησαν εἰς τοὺς τεσσαράκοντα τάφους, οἱ ὁποῖοι ἀνεσκάφησαν ἐφέτος.

Εἰδώλια τύπου Φ καὶ Ψ ὑπῆρξαν σπανιώτερα, ἐν ἀφθονίᾳ ὅμως εὑρέθησαν κοσμήματα ἐξ ὑαλομάζης καὶ ψῆφοι ἐξ ἡμιπολυτίμων λίθων. Ἰδιαιτέρας μνείας ἀξίζουν αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι γραπταὶ λάρνακες (Π ί ν. 220 γ), αἱ ὁποῖαι ἀνῆλθον εἰς δώδεκα.

Εἰς τὴν λάρνακα τοῦ Π ί ν. 221 α ἔχομεν ἄνω μὲν πομπὴν δέκα θρηνῳδῶν, κάτω δὲ τὸ γνωστὸν θέμα τῶν ταύρων. Ἡ φέρουσα τὴν παράστασιν λάρναξ εἶναι μία τῶν μεγαλυτέρων καὶ σπουδαιοτέρων τοῦ νεκροταφείου.

Εἰς τὴν λάρνακα τοῦ Π ί ν. 221 β εἰκονίζεται τὸ γνωστὸν θέμα τῆς Σφιγγὸς ἐντὸς πλουσίου φυτικοῦ διακόσμου. Ἡ στάσις εἶναι στυλιζαρισμένη καὶ ἐπιδεικτική, τὰ φυτικὰ κοσμήματα

Σχέδ. 8. Τανάγρα: α. Τάφος 60, β. Τάφος 68, γ. Τάφος 63

τονίζουν τὴν ἀφαίρεσιν καὶ συμβατικότητα τῆς συμβολικῆς ἀπεικονίσεως.

Εἰς ἑτέραν λάρνακα (Π ί ν. 221 γ) εἰκονίζεται ἐντὸς πυκνοῦ φυτικοῦ ὀργασμοῦ τὸ πρῳραῖον τμῆμα πλοίου (νεκρικοῦ πλοίου;). Ἡ παράστασις εἶναι ἀλληγορικὴ καὶ νέα εἰς τὸ θεματολόγιον τῶν γραπτῶν λαρνάκων τῆς Τανάγρας.

ΠΛΑΤΑΙΑΙ (Σ χ έ δ. 9)

Συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν ἀγρὸν Ἰω.

Μακρῆ, ἔνθα, κατὰ τὰ ἐκτεθέντα εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1971 (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 318 κ.ἑ.), φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν ὁ βωμὸς τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς καὶ οἱ τάφοι τῶν Ἑλλήνων, τῶν πεσόντων κατὰ τὴν μάχην τοῦ 479 π.Χ. Κατὰ τὸ 1971 ἀπεκαλύφθη καὶ ἀνεσκάφη τάφος κιβωτιόσχημος πλήρης κρανίων καὶ ὀστῶν, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς πεσόντας Ἕλληνας, ἄγνωστον βεβαίως εἰς ποίους, ἀφοῦ οὐδὲν ἐπιγραφικὸν εὕρημα, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα μνημονεύουν ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Παυσανίας, ἀπεκαλύφθη. Ἐκτὸς τοῦ τάφου τούτου ἀνεσκάφησαν κατὰ τὸ 1972 καὶ ἄλλοι τάφοι, πλησίον αὐτοῦ, πάντες ὅμως ἢ ἦσαν τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἢ περιεῖχον ταφὰς καὶ κτερίσματα τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων εἰς β΄ χρῆσιν (Πίν. 222 γ - δ), διότι τὸ ὑλικὸν κατασκευῆς αὐτῶν ἔχει καταφανῶς ληφθῆ ἀπὸ τάφους, ὁμοίους πρὸς τὸν ἀνασκαφέντα πέρυσιν, ὁ ὁποῖος ἐχρονολογήθη εἰς τοὺς Κλασσικοὺς χρόνους. Οἱ ρωμαϊκοὶ τάφοι εἶναι κεραμοσκεπεῖς καὶ περιέχουν συνήθως εὐάριθμα κτερίσματα, πήλινα ἢ ὑάλινα (Πίν. 222 α - β).

Πρὸς Δ. τῆς συστάδος αὐτῆς τῶν τάφων καὶ περὶ τὸ φρέαρ τοῦ Ἰω. Μακρῆ ἀπεκαλύφθη, οἰκτρῶς παραμορφωμένον, κτίσμα (Πίν. 223 γ), τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν τὰ θεμέλια μόνον, ἀπὸ ἐντοπίους πωρολίθους καὶ κροκαλοπαγεῖς. Τὰ θεμέλια τοῦ κτίσματος παρουσιάζουν τὸ ἀκόλουθον σχῆμα: ὀρθογώνιον ἐπίμηκες ἀπὸ Α.- Δ., μὲ ὄψιν πρὸς Β., δηλαδὴ πρὸς τὴν ὑποτιθεμένην ἀρχαίαν ὁδόν, καὶ μὲ τρεῖς « ἐξέδρας », μίαν κεντρικὴν πλατυτέραν καὶ δύο στενοτέρας πλευρικάς.

Ἡ ὀπισθία Ν. πλευρὰ τοῦ κτίσματος ὑποτίθεται εὐθεῖα (βλ. Σχέδ. 9), ὅπως καὶ αἱ στεναὶ πρὸς Α. καὶ Δ. Τὸ θεμέλιον τοῦτο ἔχει σωζ. μῆκ. 15 καὶ πλ. 4 μ. Τὸ θεμέλιον ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ, τεφροῦ βράχου. Κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ θεμελίου ὁ βράχος φέρει βαθεῖαν ἀκανόνιστον κοιλότητα, ἡ ὁποία ἔδωσε λείψανα ἀπηνθρακωμένου ξύλου. Τὰ πάντα ὅμως εἶναι οἰκτρῶς τεταραγμένα καὶ ἀναμοχλευμένα.

Μία ἀκόμη τομὴ ἠνοίχθη πρὸς Δ. τοῦ κτίσματος. Εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη ἑτέρα συστὰς τάφων, κιβωτιοσχήμων, καλῆς κατασκευῆς, ἐνίων διδύμων (μετὰ κοινῆς μεσαίας πλακός). Ἅπαντες ἀνεξαιρέτως ἦσαν σεσυλημένοι. Εἰς τὸ Β. ἄκρον τῆς τομῆς ἀπεκαλύφθησαν μεγάλοι κυβόλιθοι λευκοῦ ἀσβεστολίθου, θαυμασίως εἰργασμένοι μὲ ἀναθυρώσεις καὶ τόρμους, ὁπωσδήποτε ὅμως τὸ τελευταῖον τῶν αὐτὸ

Σχέδ. 9. Πλαταιαί. Τάφοι καὶ βωμός

χαρακτηριστικὸν δὲν ἐπιτρέπει χρονολόγησιν ἐπεξεργασίας τῶν κύβων αὐτῶν εἰς τὸν 5ον ἢ τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

Ἐκτὸς τῶν κύβων αὐτῶν πολλοὶ ἀκόμη ὀρθογώνιοι ἀσβεστόλιθοι ἀνεσύρθησαν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφήν, πολλοὶ ἦσαν περὶ τὸ φρέαρ καὶ ἄλλοι εἶχον ἀποκομισθῆ ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ. Ἅπαντες δύνανται λογικῶς νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἀνωδομὴ τοῦ κτίσματος, τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια. Ἀσφαλῶς καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ κτίσματος, κρύπτονται ὑπὸ τὴν γῆν, πιστεύω δὲ πρὸς Β. κυρίως τῆς Δ. τομῆς, λόγῳ τῆς φυσικῆς κλίσεως τοῦ χώρου. Ἐξ ὅσων ἐξετέθησαν εἰς ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 318, ἐκ τοῦ σχήματος τῶν θεμελίων, τῶν διαστάσεων τούτου, τῆς θέσεως καὶ τοῦ προσανατολισμοῦ των καὶ τῶν λοιπῶν στοιχείων, συμπεραίνεται ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν κτίσμα εἶναι ὁ περιώνυμος βωμὸς τοῦ Ἐλευθερίου Διός. Οἱ κύβοι τῆς ἀνωδομῆς του προέρχονται ἴσως ἀπὸ μεταγενεστέραν ἐπισκευὴν τοῦ

μνημείου. Τοιαῦται ἐπισκευαὶ δὲν ἦσαν βεβαίως ἀσυνήθεις εἰς μνημεῖα τοῦ μεγέθους καὶ τῆς διαρκείας τοῦ βωμοῦ τῶν Πλαταιῶν.

Ἀπομένει βεβαίως νὰ ἀνασκαφῇ ἐντελῶς ὁ παρὼν χῶρος, νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ ἀρχαία ὁδός, νὰ συλλεγοῦν τὰ λοιπὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, οὐ μόνον τοῦ βωμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑπάρχοντος παρ' αὐτὸν ἱεροῦ τοῦ Διός, ἴσως δὲ καὶ ἄλλων ἐπιγραφῶν· ταῦτα πάντα θὰ ὁριστικοποιήσουν τὴν εἰκόνα τῆς ἀνασκαφῆς ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἱερωτέρους καὶ ἐνδοξοτέρους χώρους τῆς πατρίδος μας.

ΟΓΧΗΣΤΟΣ - ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΟΝ

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1971 ἤρχισεν ἡ ἔρευνα εἰς τὸν χῶρον τῆς Ὀγχηστοῦ. Στόχος τῆς ἐρεύνης ἦτο ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος.

Αἱ ἀρχαιότητες κινδυνεύουν εἰς μέγαν βαθμὸν ἀπὸ τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν, ἰδίᾳ δὲ τὴν βαθεῖαν μηχανικὴν ἄροσιν, καὶ ἀπαιτεῖται ταχεῖα καὶ δραστικὴ ἐνέργεια διὰ τὴν πρόληψιν τῆς ὁλοκληρωτικῆς καταστροφῆς των. Οὕτω αἱ μελέται καὶ αἱ μικραὶ κατ' ἀρχὴν ἀνασκαφαὶ σκοπὸν ἔχουν νὰ ἐντοπίσουν τὰ ὑπὸ τῆς παραδόσεως μνημονευόμενα μεγάλα μνημεῖα καὶ ἱερά, ὥστε διὰ τῆς ἀποκαλύψεώς των νὰ προωθηθῇ ἡ νόμιμος διαδικασία εἴτε ἀπαλλοτριώσεως τῶν ἀγρῶν εἴτε προσωρινῆς στερήσεως τοῦ δικαιώματος μηχανικῆς καλλιεργείας εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας των, μέχρις ὁριστικωτέρας προστασίας τῶν μνημείων.

Αἱ ἐργασίαι αὐταὶ ὁδηγοῦν πολλάκις εἰς εὐτυχῆ ἀποτελέσματα καὶ ἐξελίσσονται εἰς μακρὰς καὶ καρποφόρους ἐρεύνας. Μία ἀπὸ τὰς περιπτώσεις αὐτὰς εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς Ὀγχηστοῦ.

Ἡ Ὀγχηστὸς ὑπῆρξε μία τῶν σημαντικῶν πόλεων τῆς Βοιωτίας. Εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῶν δύο μεγάλων καὶ ἐχθρικῶν πόλεων τῶν Θηβῶν καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ, ἐπὶ χαμηλῶν λόφων, ἀκριβῶς πρὸ τῆς Κωπαΐδος. Ἡ πόλις εἶναι γνωστὴ ὡς ἀμφικτιονικὸν κέντρον τοῦ βοιωτικοῦ χώρου καὶ ὡς τόπος, ἔνθα ἱδρύθη, ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων, τὸ περίφημον ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ πατρῴου θεοῦ τῶν Μινυῶν. Τὸ ἱερὸν τοῦτο, τὸ Ποσειδώνιον, εἶναι ἤδη γνωστὸν εἰς τὸν Ὅμηρον, ὁ ὁποῖος ἐπαινεῖ τὸ λαμπρόν του ἄλσος (Ἰλιάδος Β, 506): *Ποσιδήϊον ἀγλαὸν ἄλσος* (βλ. καὶ ΑΑΑ VI (1973), σ. 379 - 380).

Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ δείξῃ τὴν σπουδαιότητα καὶ νὰ ὑπαινιχθῇ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἱεροῦ. Ἀσφαλῶς καὶ εἰς τοὺς Μυκηναϊκοὺς ἀλλὰ καὶ εἰς παλαιοτέρους ἀκόμη χρόνους (βλ. κατωτέρω) κατῳκεῖτο ἡ θέσις καὶ θεωρῶ πιθανωτάτην τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἱεροῦ, ἤδη ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἐκείνης ἐποχῆς, ἐφ' ὅσον ὁ θεὸς ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Μινυῶν ὡς πατρῷος καὶ προστάτης τῶν ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεώς των εἰς τὸν βοιωτικὸν χῶρον, ἐγκατάστασιν τὴν ὁποίαν ἀλλαχοῦ ἐχρονολογήσαμεν εἰς τὸ τέλος τῶν ΠΕ χρόνων (βλ. Θ. Γ. Σπυροπούλου, Αἰγυπτιακὸς ἐποικισμὸς ἐν Βοιωτίᾳ, ΑΑΑ V (1972), σ. 10 - 27).

Τὸ Ποσειδώνιον λοιπὸν τοῦτο ἦτο τὸ ἱερὸν κέντρον τῆς ἀμφικτιονικῆς ἑνώσεως τῶν βοιωτικῶν μινυακῶν πόλεων, οὐ μόνον κατὰ τοὺς Προϊστορικούς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς Ἱστορικοὺς χρόνους. Ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ διαιτησίαν τοῦ μεγάλου πατρῴου θεοῦ συνήρχετο ἐνταῦθα τὸ συνέδριον τῆς Ἀμφικτιονίας τῶν κωπαϊδικῶν ἴσως κατ' ἀρχὴν πόλεων, τὸ δὲ κοινὸν τοῦτο συνέδριον θὰ εἶχε πλὴν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἄλλα σοβαρώτατα «πολιτικὰ» ἔργα. Ἡ ἀποξήρανσις καὶ ἄρδευσις τῆς Κωπαΐδος, ἡ διανομὴ τῶν γαιῶν, ἡ λειτουργία τῶν τεχνικῶν ἔργων ἀπῄτουν τὴν συνεργασίαν τῶν πόλεων. Ἡ τεραστία αὕτη δραστηριότης ἦτο ἀναγκαῖον νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ διαιτησίαν ἑνὸς κοινοῦ συνεδρίου, τὸ ὁποῖον ἐλάμβανε μεγαλύτερον κῦρος καὶ δύναμιν, συνερχόμενον εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὰ κοινὰ συνέδρια τῶν Ἑλλήνων, τὰ συνερχόμενα εἰς τοὺς χώρους τῶν πανελληνίων ἱερῶν τῶν Κλασσικῶν χρόνων. Τὸ Ποσειδώνιον τῆς Ὀγχηστοῦ ἦτο κατὰ τοὺς Κλασσικοὺς χρόνους κέντρον τοῦ Κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν, ὡς δεικνύουν αἱ ἐπιγραφικαὶ μαρτυρίαι (βλ. κατωτέρω).

Αἱ γεωργικαὶ ἐργασίαι εἶχον προξενήσει παλαιότερον μεγάλας ζημίας εἰς τὸ ἱερόν (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 200 - 201 καὶ ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 242). Κατ' ἀρχὴν περισυνελέγη τὸ ἐπιφανειακὸν ὑλικὸν (λίθοι καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη) καὶ ἀκολούθως ἀνεσκάφη ὁ χῶρος. Τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ αὐχένος, ὁ ὁποῖος ὑψοῦται ἄνω τῆς Κωπαΐδος εἰς θέσιν Στενή, ἀριστερὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ πρὸς Λεβάδειαν. Πλὴν τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ ζημίας προὐξένει ἐπίσης καὶ ὁ γείτων αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἐφύτευσεν ἄμπελον εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν. Μεγάλοι καὶ ἐπάλληλοι πωρόλιθοι, ἐκ τοῦ ἰσχυροῦ κρηπιδώματος (στερεοβάτου) τοῦ ναοῦ ἐφαίνοντο εἰς τὸ Ν. μέτωπον τῆς ὁδοῦ. Ἀφοῦ ἐκαθαρίσθησαν αἱ στρώσεις τοῦ κρηπιδώματος, ἀπεμακρύνθη ἡ τεταραγμένη ἐπίχωσις τοῦ ἀνδήρου τοῦ ναοῦ. Ἡ καταστροφὴ εἶναι ὄντως δεινή. Ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος ἔχουν κτισθῇ νε-

ώτερα κτίσματα ἐν πολλοῖς διὰ ὑλικῶν αὐτοῦ τοῦ ναοῦ. Φρέαρ, λείψανα πηλίνου ἀγωγοῦ καὶ μεγάλος πωρόλιθος τοῦ ἱεροῦ, λαξευθεὶς ὡς ὑποδοχὴ μηχανῆς τινὸς συνθλίψεως σταφυλῶν ἢ ἐλαιοκάρπου (Πίν. 223 α), δεικνύουν ὅτι πιθανῶς ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ὡς τόπος ἀγροικίας τινὸς κατὰ τοὺς Ὑστερορρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὴν τελευταίαν αὐτὴν καταστροφὴν τοῦ ἱεροῦ συνεπλήρωσεν ἡ πρόσφατος. Ἀπὸ τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν ἔχουν θρυμματισθῆ ἀρκετοὶ λίθοι, πολλοὶ δέ, ὡς ἐπληροφορήθην, μετεφέρθησαν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ μακρὰν καὶ ἀπερρίφθησαν. Τὸ κρηπίδωμα ἐκάλυπτε χαμηλὴ ἐπίχωσις, τεταραγμένη ἐπίσης. Ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὁπωσδήποτε εἰς τυχαίαν θέσιν, εὑρέθη μικρὰ πλάξ πωρίνη, ἐπιμελοῦς ἐπεξεργασίας, ἀετωματική, κολοβή, φέρουσα τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφήν:

Θιὸς Ὀλυμπίχω ἄρχοντος
ἔδοξε τῶ κοινῶ Βοιωτῶν
Καλλιπίδαν Θεόκλειον
Ἀθάνηον πρόξενον εἶμεν
καὶ εὐεργέταν τῶ κοινῶ
Βοιωτῶν καὶ αὐτὸν καὶ ἐκγό-
νως καὶ εἶμεν αὖ[τὸν]
vacat

Πρὸς Ν. τοῦ κρηπιδώματος, ἐφ' οὗ ὑποθέτομεν ἀνεγερθέντα τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, ἁπλοῦται ἐπὶ ἰσοπεδωθέντος ἀσφαλῶς χώρου, εὐρὺ ὀρθογώνιον κτίσμα (Πίν. 223 β), τμῆμα τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφη ἐφέτος. Συγκεκριμένως ἀνεσκάφη τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ κτίσματος ἀπὸ τοῦ Ν. πέρατος αὐτοῦ. Οἱ ἐξωτερικοί του τοῖχοι ἀπεκαλύφθησαν σχεδὸν πλήρως, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τμῆμα τὸ εὑρισκόμενον ὑπὸ τὴν ἄμπελον καὶ τὰ νεώτερα κτηριακὰ λείψανα. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου ἀποτελοῦνται ἐκ μελανῶν ἀσβεστολίθων, ἐκτισμένων κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα, οὐχὶ ἐπιμελῶς. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα των οἱ τοῖχοι ἔχουν συμπληρωθῆ ἢ ἀνακαινισθῆ μὲ κανονικοὺς τεφροὺς πωρολίθους, ἀσφαλῶς εἰς μεταγενεστέρους τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος χρόνους. Εἶναι λογικὸν νὰ συμπληροῦται κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειάν του τὸ ἱερὸν μὲ νεώτερα στοιχεῖα καὶ νὰ ἀνακαινίζεται εἰς τὰ καταπονούμενα τμήματά του.

Αἱ ἐπιχώσεις τοῦ κτηρίου ἦσαν ὁμοίως τεταραγμέναι, συνήθως μέχρι τοῦ δαπέδου του. Τὸ ἄροτρον ἔχει προξενήσει καὶ ἐδῶ πολλὰς ἀναμοχλεύσεις καὶ συντριβὴν τῶν λίθων. Τὰ κινητὰ εὑρήματα ὑπῆρξαν ἄφθονα, ἀλλὰ τὰ περισσότερα τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἶναι κυρίως ἤλοι, μάχαιραι καὶ σιδηρᾶ κατάλοιπα δυσδιαγνώστων ἐργαλείων καὶ σκευῶν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ παλαιότερα εὑρήματα, δυστυχῶς τὰ πλεῖστα ἀνάμεικτα μετὰ τῶν νεωτέρων καὶ ἱκανῶς κατεστραμμένα (Πίν. 224 α - ζ). Θραύσματα ξιφῶν τύπου Naue II, χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ ἐλάσματα, λεπτὰ φύλλα χαλκοῦ μὲ ἔκτυπον διακόσμησιν, ὀλίγα κεραμεικὰ εὑρήματα (5ου αἰ. π.Χ.· ἓν μικρὸν ὄστρακον φέρει καὶ γραπτὴν τρίαιναν).

Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος τοῦ κτηρίου κατὰ τὴν Ν. πλευράν του φέρει in situ ἢ ὀλίγον μετακινημένας τρεῖς λιθίνας βάσεις κιόνων. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ κτηρίου λοιπὸν ἀπετέλει ἐπιμήκη (Α.- Δ.) ὑπόστυλον αἴθουσαν, ἴσως χῶρον συναθροίσεως ἢ συνεδριάσεως. Συμφώνως μὲ ὅσα εἴπομεν προηγουμένως περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἱεροῦ, δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ ὀρθογώνιον κτήριον ὡς Βουλευτήριον τοῦ Κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν, τὴν δὲ ὑπόστυλον αἴθουσαν ὡς αἴθουσαν τῶν συνεδριάσεών του.

Πρὸς Β. τῆς σειρᾶς τῶν λιθίνων βάσεων ἀνεκαλύφθησαν δύο κεκινημένοι ἐνεπίγραφοι λίθοι.

Ὁ πρῶτος εἶναι ἁδρῶς εἰργασμένος ἀσβεστόλιθος, ὕψ. 1.26, πλ. 0.32 - 0.41 καὶ πάχ. 0.20 μ. Ἄνω φέρει τόρμον ὀρθογώνιον, διαστ. 0.105 × 0.07 × 0.02 μ. (βάθος), ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας του δὲ τὴν ἐπιγραφήν:

Ποτειδάονι μ..ων ἀνέθεκε

Χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Ὁ δεύτερος λίθος εἶναι κύβος ἐξ ἀσβεστολίθου, ἐπιμελεστέρας ἐπεξεργασίας, ὕψ. 0.97, πλ. 0.26, πάχ. 0.17 μ., φέρων ἄνω κυκλικὸν τόρμον, διαμ. 0.10 καὶ βάθ. 0.02 μ., καὶ εἰς τὴν μίαν πλευράν του τὴν ἐπιγραφήν:

Π]ολυστρ[ά]τα
Ποτιδάονι
Πουθινάω
Ἰαραρχίοντος

Χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Οἱ δύο αὐτοὶ λίθοι ἦσαν ἀσφαλῶς βάσεις ἀγαλμάτων - εἰκόνων τοῦ θεοῦ, ἀνατεθειμένων εἰς τὸ ἱερόν του, πιθανώτατα δὲ διεκόσμουν, μετ' ἄλλων ἀσφαλῶς ἀπολεσθέντων ἀναθημάτων, τὸ Βουλευτήριον τοῦ Κοινοῦ.

Οὐδὲν δυστυχῶς ἄλλο εὕρημα ἐσώθη ἐκ τοῦ σημαντικοῦ καὶ ἀσφαλῶς πλουσίου ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος. Τὴν ἔλλειψιν αὐτὴν ἀναπληροῦν μερικῶς αἱ τρεῖς ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀποφασιστικαὶ διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ ἱεροῦ καὶ ὡρισμένας χρονολογήσεις. Εἶναι πιθανόν, ὑπὸ τὸ παρὸν ἱερόν, νὰ ὑπάρχουν καὶ παλαιότεραι φάσεις αὐτοῦ, τοῦτο ὅμως ἀπαιτεῖ περαιτέρω ἔρευ-

ναν. Πρὸς Α. τοῦ ἱεροῦ εἰς ἀβαθῆ χαράδραν καὶ εἰς τὴν πρὸς Δ. αὐτῆς κλιτὺν φέρονται εὑρεθέντες τάφοι τινὲς μὲ πλούσια κτερίσματα. Ἀσφαλῶς θὰ ἀνῆκον εἰς τὸ ἱερατεῖον καὶ τὸ ἄλλο προσωπικὸν τοῦ ἱεροῦ.

Τὴν κατοίκησιν τοῦ χώρου τῆς Ὀγχηστοῦ εἰς παλαιοτέρους χρόνους ἔδειξεν ἡ, ἐπὶ τῆς ἐναντι τοῦ ἱεροῦ (πρὸς Β.) κορυφῆς, ὕπαρξις πλουσίας ΠΕ ἐπιχώσεως, ὑπὸ τὸ εὐρὺ τουρκικὸν κτίσμα, τὸ γνωστὸν ὡς Καζάρμα.

Προσκτίσματα τέλος τοῦ ἱεροῦ ἢ συναφεῖς χῶροι θὰ ὑπῆρχον δεξιὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ (βλ. ἀνωτέρω). Ἱκανὰ λείψανα κτισμάτων διακρίνει τις καὶ σήμερον ἐντὸς τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν θάμνων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν.

ΤΙΛΦΟΥΣΙΟΝ

Τὸ ἱερὸν τοῦ Τιλφουσίου Ἀπόλλωνος ἔκειτο παρὰ τὴν Τιλφοῦσαν πηγήν, παρὰ τὴν ὁποίαν ἀπέθανε, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ Τειρεσίας, κειμένην εἰς ἀπόστασιν 50 σταδίων ἀπὸ τὴν Ἁλίαρτον (Παυσανίας IX, 33.1). Εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ ἐκτίσθη, κατὰ γνωστὴν παράδοσιν, ἐκκλησία τῶν Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, σήμερον δὲ ὑπάρχει μικρὸν παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Τὰ δύο νεώτερα κτίσματα εὑρίσκονται, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ, διότι ὁ μικρὸς ναός, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη πρὸς Β. τοῦ παρεκκλησίου, ἐκτείνεται πρὸς Β. καὶ ἔχει κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του καταστραφῆ ἀπὸ γεωργικὰς ἐργασίας. Πέριξ τοῦ παρεκκλησίου εὑρέθησαν πολλὰ εἰδώλια καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα ἐντὸς τεταραγμένων ἐπιχώσεων.

Τοῦ μικροῦ ναοῦ ἐσώθη τὸ Ν. μέρος κατὰ τὰ θεμέλια μόνον (Πίν. 225 α). Δὲν ἀπέφυγε καὶ οὗτος τὰς μεταγενεστέρας (Βυζαντινῶν χρόνων) καταλήψεις καὶ παραβιάσεις, αἱ ὁποῖαι κατέστρεψαν καὶ ἠφάνισαν καὶ τὸ κτίσμα καὶ τὰ κινητὰ εὑρήματά του. Δύο μόνον ἀντικείμενα εὑρέθησαν ἐδῶ, τὸ ἓν ἐντὸς τοῦ ναοῦ, τὸ ἕτερον εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν του, ἐξωτερικῶς. Τὸ πρῶτον εἶναι ἀπότμημα μαρμαρίνου ἀγάλματος, τμῆμα τοῦ ἐνδύματος, πιθανῶς τοῦ θεοῦ. Ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ ἐργασία χρονολογοῦν τοῦτο εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Τὸ δεύτερον εἶναι μικρὸν βάθρον, διαστ. 0.355 × 0.315 καὶ ὕψ. 0.095 μ. Ἄνω σώζει ἴχνη μολυβδοχοήσεως καὶ εἰς τὴν πλευράν του τὴν ἐπιγραφήν:

Ἀριστοκλεῖς Ἀθανὶς Ἀρτάμιδι

Τὸ Τιλφούσιον λοιπὸν ἦτο ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ἡ ὁποία πιθανῶς διεδέχθη τὴν λατρείαν τῆς νύμφης Τιλφούσης.

Τὴν χθονίαν ὑπόστασιν τῆς νύμφης, ἴσως τῆς ἀρχεγόνου θεᾶς τῆς βλαστήσεως καὶ τῆς ζωῆς (καὶ τοῦ θανάτου), ὑποδηλοῖ πιθανῶς ὁ μεγάλος κατάγειος βωμός (ἐσχάρα), ὁ ὁποῖος εὑρέθη ἐντὸς τοῦ ναοῦ, γέμων τέφρας καὶ ἀνθράκων (βλ. ΑΑΑ VI (1973), σ. 384 εἰκ. 13). Ἀνάλογοι προσμείξεις στοιχείων μιᾶς προϊστορικῆς θηλείας θεότητος, χθονίου βασικῶς χαρακτῆρος, πρὸς νεώτερα θρησκευτικὰ στοιχεῖα εἶναι συνήθεις εἰς τὸν ἀέναον συγκρητισμὸν τῶν λατρευτικῶν καὶ θρησκευτικῶν δοξασιῶν.

Τέλος, ἐκτὸς ἑνὸς μεγάλου καὶ συλημένου κιβωτιοσχήμου τάφου εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ παρεκκλησίου, νεωτέρου ἀσφαλῶς, εὑρέθη ἐδῶ καὶ καλυπτήριος πλὰξ τοῦ τάφου. Εἶναι ἀσβεστόλιθος, ἁδρᾶς ἐργασίας, φέρων τόρμον κατὰ τὴν μίαν τῶν μακρῶν του πλευρῶν, κατὰ δὲ τὴν μίαν τῶν στενῶν του πλευρῶν τὴν ἐπιγραφήν:

Εὐμάρης ἐποίησε [Θη]βαῖος

Ἡ πλὰξ προέρχεται ἀσφαλῶς ἀπὸ βάθρον φέρον ἀπολεσθὲν ἄγαλμα.

ΙΤΩΝΙΟΝ

Συνεπληρώθη ἡ β΄ ἀνασκαφικὴ περίοδος εἰς τὸ περιώνυμον βοιωτικὸν ἱερὸν τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 317), παρὰ τὴν ἀρχαίαν Κορώνειαν.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1971 εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δευτέρου κτηρίου τοῦ ἱεροῦ. Ὡρισμέναι περιφερικαὶ διερευνήσεις σκοπὸν εἶχον νὰ ὁρίσουν τὴν ἐμφανῶς μεγάλην ἔκτασιν τοῦ ἱεροῦ, διὰ νὰ ἀπαγορευθῇ ἐντὸς αὐτῆς ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ φύτευσις ἐλαιῶν καὶ διὰ νὰ προωθηθῇ ἡ διαδικασία ἀπαλλοτριώσεως τοῦ χώρου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ β΄ κτηρίου (κτήριον Β) ἔδωσε σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Τοῦτο εὑρίσκεται εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν πρὸς Α. τοῦ ἀποκαλυφθέντος τὸ ἔτος 1971 ναοῦ (κτήριον Α). Εἶναι ἐπίμηκες ὀρθογώνιον ἀπὸ Α.-Δ., οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι του ἀποτελοῦνται ἀπὸ μαλακοὺς πώρους, οἱ ὁποῖοι εἰς ὡρισμένα σημεῖα των ἔχουν συμπληρωθῆ διὰ κοινῆς ἀργολιθοδομῆς.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιφανειακῶν χωμάτων, ἀνεκαλύφθη ἡ ἀρχὴ τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ κτηρίου, καλυπτομένη ἀπὸ τὰς κεράμους τῆς στέγης. Εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο ἀπεκαλύφθη μικρὰ ὀρθογώνιος βάσις ἀσβεστολίθου, φέρουσα δύο ὀπὰς εἰς εὐθεῖαν γραμμήν.

Ἦτο φανερὸν καὶ ἐνθαρρυντικὸν ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἐπίχωσις τοῦ κτηρίου εἶχε διατηρηθῆ εἰς τὴν

θέσιν της. Αὕτη ἀφῃρέθη μέχρι τοῦ δαπέδου (χώματος) τοῦ κτηρίου. Ὀλίγα εἰδώλια καὶ ὀλιγώτερα κεραμεικὰ εὑρήματα συνελέγησαν ἐκ τῆς ἐπιχώσεως. Τὸ κτήριον χωρίζεται εἰς δύο, ἴσα περίπου, μέρη δι' ἐγκαρσίου τοίχου ἐκ πώρων, ἔχοντος εἰς τὸ μέσον κατώφλιον ἐξ ἀσβεστολίθου (Πίν. 225 β). Ἐνταῦθα καὶ πλησίον τοῦ Δ. τοίχου εὑρέθη ἡ χαμηλὴ βάσις ἐξ ἀσβεστολίθου μὲ τὰς δύο ὀπάς (βλ. ἀνωτέρω) (Πίν. 226 α). Ἐκ τῆς βάσεως αὐτῆς ὠλίσθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων δύο μικροὶ « ἑρμαῖ », ὕψ. 0.30 μ. Πλησίον τῶν « ἑρμῶν » ἀπεκαλύφθη καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἀναθέτιδος:

Καλλίππα
Ὀλυμπίχου
Νίκη εὐχήν

Οἱ « ἑρμαῖ » καὶ ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογοῦνται εἰς τοὺς πρωίμους Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὸ κτήριον Β εἶναι ναϊκὸν κτίσμα τῆς ὑστέρας περιόδου τοῦ ἱεροῦ (Πίν. 226 β), ἔχει ὅμως καὶ παλαιοτέραν φάσιν, διακριβωθεῖσαν μέχρι στιγμῆς ἐκ κινητῶν μόνον εὑρημάτων. Ἐκ τῆς παλαιοτέρας αὐτῆς φάσεως προέρχονται τὰ ἀκόλουθα γλυπτά:

(1) Μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικός, φυσικοῦ μεγέθους, ἀκεραία, α΄ ἡμίσεος 4ου αἰ. π.Χ.

(2) Δύο μεγάλα θραύσματα μαρμάρου, πιθανώτατα ἐκ γυναικείων ἀγαλμάτων.

(3) Ἀπότμημα μαρμαρίνου ἀνδρικοῦ κορμοῦ, σωζ. ὕψ. 0.12 μ.

(4) Σπαράγματα μαρμαρίνου ἀνδρικοῦ ἀγάλματος (κορμὸς - ἄκρα).

Τὰ τελευταῖα αὐτὰ εὑρήματα ὑπόσχονται ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ μεγάλου βοιωτικοῦ ἱεροῦ. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ τεραστία ἔκτασις καὶ αἱ σχετικῶς ἀδιατάρακτοι ἐπιχώσεις τοῦ ἱεροῦ περιλαμβάνουν κτήρια καὶ εὑρήματα ἱκανὰ νὰ προσδώσουν εἰς τὸ Ἰτώνιον σημασίαν καὶ σπουδαιότητα ἀνάλογον πρὸς τὰ μεγάλα ἱερὰ τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ὀλυμπίας.

Διὰ μίαν χιλιετηρίδα καὶ πλέον τὸ Ἰτώνιον ὑπῆρξε θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν κέντρον τῆς Βοιωτίας. Τοῦτο καθιστᾷ αὐτονόητον τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ πολύτιμα ἀρχαιολογικὰ (ναοὶ - γλυπτὰ κ.ἄ.) καὶ ἱστορικὰ (ἐπιγραφαὶ κυρίως) εὑρήματα, τὰ ὁποῖα δικαίως ἀναμένομεν ἀπὸ τὴν ἔρευνάν του.

Ὅπως τὸ Ποσειδώνιον τῆς Ὀγχηστοῦ, οὕτω καὶ τὸ Ἰτώνιον εἶναι ἡ καρδία τοῦ πολιτιστικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῆς Βοιωτίας.

Ἡ περαιτέρω ἔρευνα τοῦ ἱεροῦ ἀφέθη διὰ τὴν προσεχῆ περίοδον ἀνασκαφῆς.

ΑΓΟΡΙΑΝΗ

Ἀγρὸς Σπ. Λάμπρου

Ὀλίγας ἑκατοντάδας μέτρων πρὸς Ν. τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Θηβῶν - Λεβαδείας μικροῦ οἰκισμοῦ (Ἁγία Παρασκευὴ ἢ Ἀγόριανη) εἰς ἠπίαν κλιτύν, ἀνεσκάφη λείψανον κατεστραμμένου κτηρίου ἐκ κοινῶν λίθων καὶ πώρων, τῶν Κλασσικῶν χρόνων (Πίν. 227 δ), καί τινα ἄλλα λείψανα.

Ἀπροσδόκητον καὶ μόνον εὕρημα ὑπῆρξε μικρὸς θησαυρὸς τριάκοντα πέντε ἀργυρῶν νομισμάτων διαφόρων βοιωτικῶν πόλεων (Τανάγρας - Θηβῶν - Ὀρχομενοῦ). Μεταξὺ τῶν νομισμάτων τούτων εὑρέθη καὶ ἀργυροῦς δαρεικός. Ὁ θησαυρὸς εὑρέθη ἐντὸς μικροῦ ἀγγείου μελαμβαφοῦς, τοῦ ὁποίου ἔλειπε τὸ ἄνω μέρος. Τὸ ἀγγεῖον εὑρέθη εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κτηρίου. Ὁ μικρὸς ἀλλὰ πολύτιμος αὐτὸς θησαυρὸς χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καὶ παλαιότερον, πιθανῶς δὲ σχετίζεται πρὸς τὴν μάχην τῆς Κορωνείας (447 π.Χ.), ἡ ὁποία ἀπέχει ὀλίγας ἑκατοντάδας μέτρα πρὸς Δ.

Τὸ εὕρημα παρεχωρήθη πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὸν Ἐπιμελητὴν κ. Ν. Παπαδάκην.

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς αὐτῆς κλιτύος καὶ ἐντὸς τοῦ ἰδίου κτήματος ἀνεσκάφη μέγα τμῆμα ΥΓ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον εἶχε δεινῶς καταστρέψει ἡ γεωργικὴ καλλιέργεια καὶ ἡ φύτευσις ἐλαιῶν. Ἐκαθαρίσθησαν ἀρκετοὶ τάφοι (λάκκοι - κεραμοσκεπεῖς - πίθοι) (Σχέδ. 10· Πίν. 227 α - γ). Τὸ σύνηθες ἔθος εἶναι ἡ καῦσις, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἀρκεταὶ ταφαί. Τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα εἶναι ἐλάχιστα, ἀφθονοῦν ὅμως τὰ χαλκᾶ (πόρπαι - δακτύλιοι - περόναι).

ΠΟΤΖΑ

Συνεχίσθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου τῆς ρωμαϊκῆς στοᾶς (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 316). Προσεχῶς θὰ δημοσιευθοῦν αἱ σημαντικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς θέσεως.

ΑΝΤΕΡΑΣ

Ἓν ἀκόμη τμῆμα τοῦ ἀναχώματος τῆς Β. πλευρᾶς τῆς Κωπαΐδος (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 315) ἐκαθαρίσθη καὶ ἐμελετήθη ἐφέτος.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ - ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Τὸ ἔτος 1972 ἐγένετο εὐρύτατος καθαρισμὸς καὶ διαμόρφωσις εἰς τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς περιφερείας (Θῆβαι, Ὀρχομενός, Αὐλίς, Πτῶον, Γκλᾶς, Θεσπιαί, Ἄσκρα, Ἐ-

ξαρχος κ.ἄ.). Ἐκαθαρίσθη καὶ διεμορφώθη εὐρύτατα ἡ αὐλὴ τοῦ Μουσείου Θηβῶν καὶ τῆς μουσειακῆς συλλογῆς Τανάγρας.

Ὡσαύτως διεμορφώθησαν οἱ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν καὶ ἐφράχθησαν καταλλήλως (Νέον Καδμεῖον, οἰκόπεδον Δ. Παυλογιαννοπούλου, οἰκόπεδον Σωτηρίου, οἰκόπεδον Δούρου κ.ἄ.).

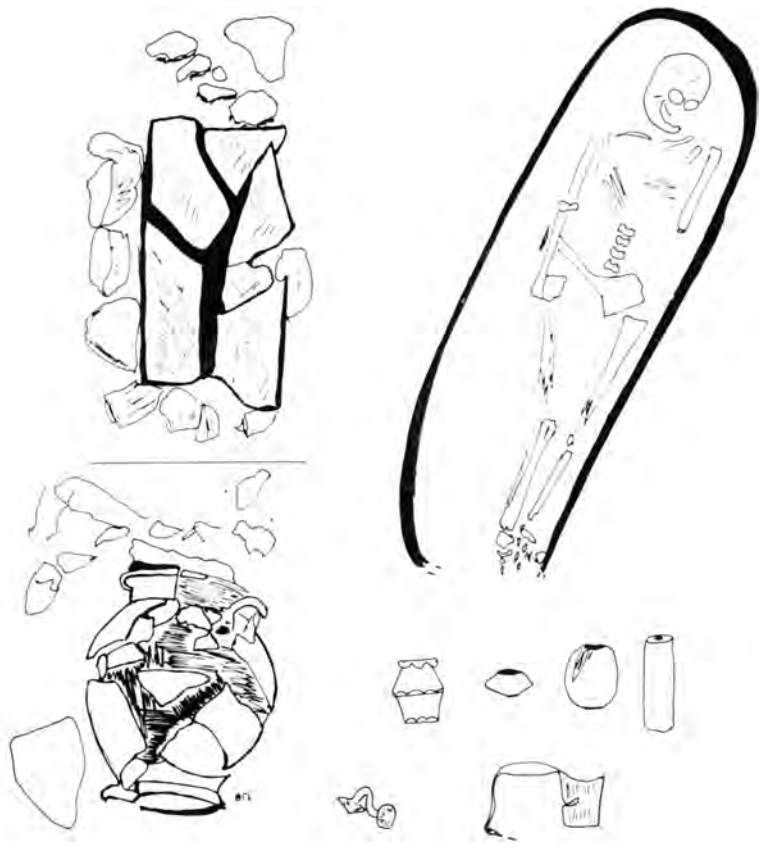
ΘΕΟΔ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τὸ δεκάμηνον τῆς παραμονῆς τῆς ὑπογραφομένης εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων Θηβῶν, κατὰ τὸ 1972, ἐδαπανήθη εἰς ἔρευναν οἰκοπέδων, κυρίως τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν καὶ ὀλιγώτερον τῆς Λαμίας, εἰς περισυλλογὴν τυχαίως ἀνευρεθέντων ἀρχαίων καὶ εἰς ἐπανεκθετικὴν ἐργασίαν.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἐγένετο μερικὴ τροποποίησις τῆς διαρρυθμίσεως τῆς αἰθούσης ΙΙΙ τοῦ Μουσείου Θηβῶν (αἴθουσα ἀγγείων καὶ μικρῶν ἀντικειμένων) καὶ δὴ τοῦ Δ. τμήματος αὐτῆς εἰς τρόπον, ὥστε τὸ προϊστορικὸν ὑλικόν της — τὸ περιλαμβάνον κυρίως τὰ παλαιότερα καὶ νεώτερα εὑρήματα τοῦ θηβαϊκοῦ ἀνακτόρου — νὰ ἐκτεθῇ ὡς μία ἑνότης ἐν σχέσει πρὸς τὸ λοιπὸν τμῆμα τῆς αἰθούσης, τὸ περιλαμβάνον ἐκθέματα ἀπὸ τῆς Γεωμετρικῆς μέχρι καὶ τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου ἐξ ὅλης τῆς Βοιωτίας. Ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἀνασκαφέως, Ἐπιμελητοῦ κ. Θ. Σπυροπούλου, ἐξετέθη τὸ νέον ὑλικὸν ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου τῆς Παραλίμνης καὶ τοῦ «Τύμβου τοῦ Ἀμφείου»· ἐπίσης, τὰ πήλινα ζῴδια ἐκ τοῦ ΠΕ οἰκισμοῦ τῶν Λιθαρῶν καὶ διὰ δευτέραν φορὰν — μετὰ τὴν πρώτην ἐπανέκθεσιν τῆς Ἐφόρου κ. Εὔης Τουλούπα — τὰ θαυμάσια χαλκᾶ εὑρήματα ἐκ τῆς πυρᾶς τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ τῆς Οἴτης.

Τέλος, ἡ ὑπογραφομένη ἀνέλαβε τὴν ἔκθεσιν

Σχέδ. 10. Ἀγόριανη. Τάφοι καὶ εὑρήματα Γεωμετρικῶν χρόνων

τῶν ἀγγείων καὶ τῶν κοσμημάτων ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Τανάγρας ὑπὸ τὰς ὁδηγίας καὶ πάλιν τοῦ ἀνασκαφέως. Ἐγένετο ἐπίσης μερικὴ τακτοποίησις τῶν στηλῶν καὶ ἐπιγραφῶν εἰς τὴν Β. αὐλὴν τοῦ Μουσείου μετὰ σχετικὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΘΗΒΑΙ

Ὁδὸς Κιθαιρῶνος - Ἠλέκτρας (οἰκόπεδον Γ. Κατσέλη)

Κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ οἰκόπεδον ἀνευρέθησαν βυζαντινὰ καὶ ὑστεροκλασσικὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, σωζόμενα ἀποσπασματικῶς. Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ἡ ΒΔ. γωνία (Σχέδ. 1, τοῖχος Γ - Α - Β) βυζαντινοῦ κτίσματος, ὁ Δ. τοῖχος τοῦ ὁποίου διεκόπτετο ὑπὸ κτιστοῦ ἀποθηκευτικοῦ πίθου, βάθ. 2.50 καὶ μεγίστης ἐσωτ. διαμ. 1.65 μ. (Σχέδ. 1, ΙΙΙ). Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ φρέατος διήρχετο ἕτερος τοῖχος κατευθύνσεως Ν.- Β. (Σχέδ. 1, Δ - Ε). Εἰς τὴν Α. καταστραφεῖσαν προέκτασίν του, παρὰ τὸ ὅριον τοῦ οἰκοπέδου Γ. Κατσέλη μετὰ τῆς ἰδιοκτησίας Ζ. Πετρούλια, ἀνευρέθη ἕτερος κτιστὸς πίθος (Σχέδ. 1, ΙV). Οἱ ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι εἶχον τὴν συνήθη κατασκευήν, δι' ἀργῶν δηλαδὴ λίθων καὶ κουρασανίου.

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ ἀνωτέρω κτίσματος Γ - Α - Β ἀνευρέθη εἷς ἔτι ἀποθηκευτικὸς ὑπόγειος πίθος (Σχέδ. 1, ΙΙ· Πίν. 228 α), τὸ ἐκ στρωτήρων κεράμων ἀποτελούμενον στόμιον τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου. Εἶχε καὶ αὐτὸς τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα κτιστὰ διὰ κεράμων, ἔφθανεν εἰς βάθος 2 μ., εἶχε δὲ μεγίστην διάμετρον 1.30 μ. Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω πίθων, περισυνελέγη ἄφθονος βυζαντινὴ κεραμεική, κυρίως τοῦ ΙΒ΄- ΙΓ΄ μ.Χ. αἰ., ὀλιγωτέρα δὲ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας (Πίν. 229 α - β).

Ἔξωθι τοῦ ὁριζομένου διὰ τῶν τοίχων Γ - Α - Β δωματίου ἀπεκαλύφθη ἐπίσης φρέαρ, βάθ. 2.30 καὶ διαμ. 1.45 μ., μὲ κτιστὰς ὡς ἀνωτέρω τὰς παρειάς. Τὸ στόμιόν του ἀπετελεῖτο ἐκ πωρίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἐσωτερικῶς εἶχον τοιουτοτρόπως λαξευθῆ, ὥστε νὰ δέχωνται τὴν ἐπίσης πωρίνην τετράγωνον καλυπτήριον πλάκα (Σχέδ. 1, Ι· Πίν. 228 γ). Τοιχάριον, πλ. 0.40 μ., εὑρισκόμενον πρὸς Δ. τοῦ φρέατος, περιέθεεν ἴσως τοῦτο ἐλλειψοειδῶς. Εἰς τὸ ΒΔ. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ παρὰ τὴν διερχομένην ὁδὸν Κιθαιρῶνος ἀνευρέθη, εἰς βάθος 1.80 μ. ἐκ τοῦ καταστρώματος τῆς προαναφερθείσης ὁδοῦ, τοῖχος ἐκ δόμων πωρολίθου εἰς δύο σειρὰς μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. (Σχέδ. 1, Ζ - Η). Οὗτος ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 5 μ., εἶχε πλάτος 0.70 καὶ συνολ. ὕψος 1.10 μ.

Πιστεύεται ὅτι σχετικὸν πρὸς τὸ κτίσμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ ἀνωτέρω ἀποκαλυφθεὶς πώρινος τοῖχος, ἦτο καὶ τὸ ἀποσπασματικῶς ἀποκαλυφθὲν ἀποχετευτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐκ δύο πηλίνων ἀμφορέων (Σχέδ. 1, α, β), καταλλήλως ἀποτμηθέντων εἰς τὰ πλευρικὰ τοιχώματα, προκειμένου νὰ διέλθῃ μεταξύ των πήλινος ἀποχετευτικὸς σωλὴν κυλινδρικῆς τομῆς (διαμ. 0.18 μ.) (Πίν. 228 β).

Παρὰ τὴν ΒΔ. ἄκραν τοῦ τοίχου Ζ - Η ἀνευρέθη μικρὸν τμῆμα δαπέδου ἐκ κτυπητῆς γῆς. Ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ τελευταίου αὐτοῦ τμήματος περισυνελέγη μικρὸς ἀριθμὸς ὑστεροκλασσικῶν ὀστράκων.

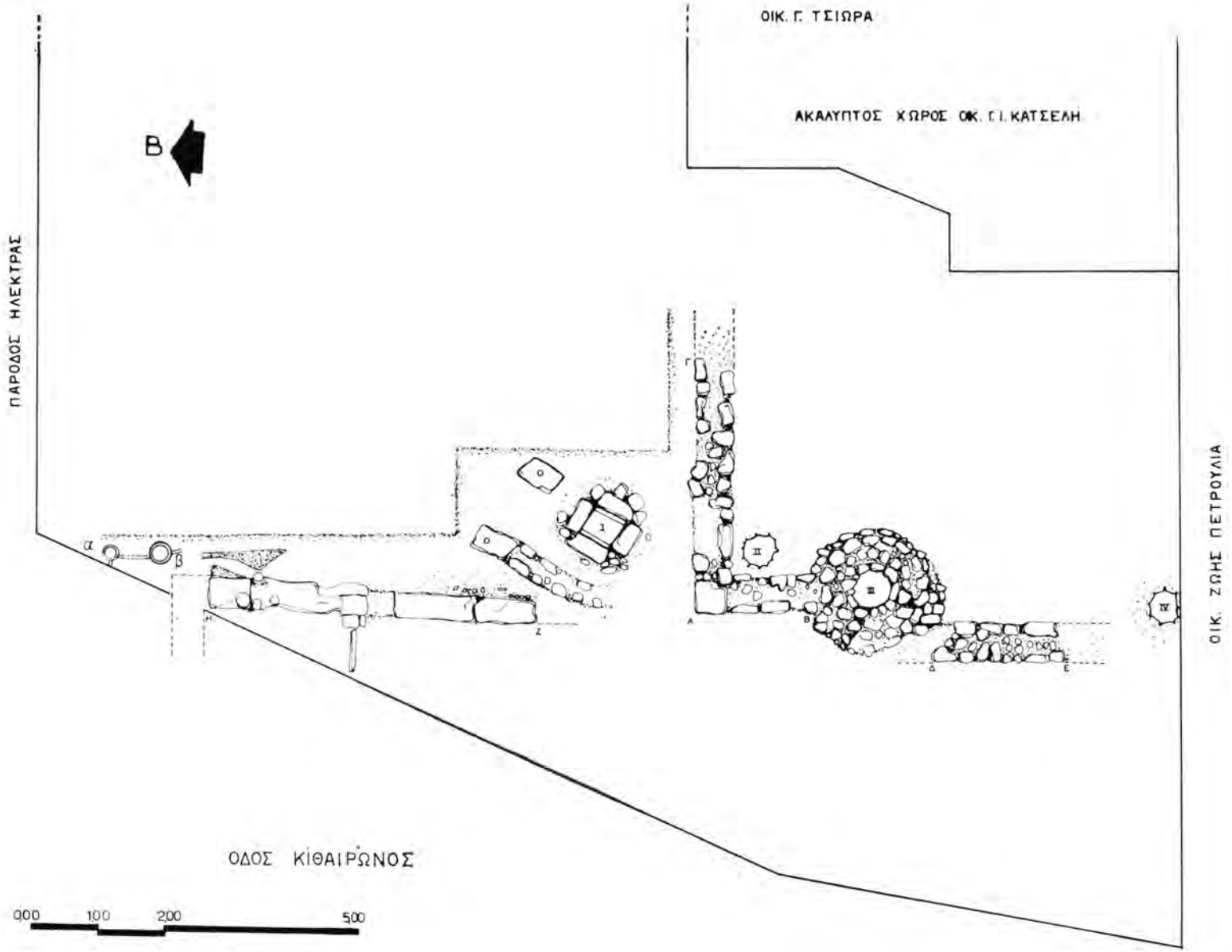
Ὁδὸς Πελοπίδου 14 (οἰκόπεδον Ἀθ. Σταμάτη)

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀρχικῆς ἀποχωματώσεως τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου, ἐμβαδοῦ 240 τ.μ. περίπου, ἠρευνήθη ἀρχικῶς εἰς τὸ κέντρον περίπου αὐτοῦ λίαν κατεστραμμένον κτίσμα τῆς ὑστέρας Βυζαντινῆς περιόδου (Πίν. 230 α). Τοῦτο εὑρίσκετο εἰς βάθος 0.48 μ. ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου, οὗσης ἰσοϋψοῦς πρὸς τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ. Διετηρεῖτο τοῖχος προχείρου κατασκευῆς, διευθύνσεως ἀπὸ Ν. πρὸς Β., μήκ. 3.80, πλ. 1 καὶ ὕψ. 1.20 μ., ὡς καὶ μικρὸν τμῆμα τοῦ Ν. τοίχου. Περισυνελέγη σποραδικῶς κεραμεικὴ Ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου μὲ ἐφυάλωσιν.

Κατὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ διάνοιξιν τῶν πεδίλων τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου, παρὰ τὴν παραλλήλως βαίνουσαν ὁδόν, ἦλθεν εἰς φῶς μονόχρωμος ΜΕ (Urfirnis) κεραμεική. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἠρευνήθη ἔκτασις 3 × 3 μ. καὶ περισυνελέγησαν ΜΕ ὄστρακα, μονόχρωμα κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἀραιότερα ἦσαν τὰ γραπτὰ ΜΕ ὄστρακα (Matt painted) μὲ δικτυωτὰ θέματα μεταξὺ παραλλήλων γραμμῶν (καστανὸν χρῶμα ἐπὶ ἐρυθροβαφοῦς ἐπιφανείας[1]). Σπανιώτερα ἐπίσης ἦσαν τὰ μινύεια ὄστρακα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς κύλικας μὲ ὑψηλὸν πόδα τοῦ τύπου μετ' ἐπαλλήλων δακτυλίων (Minyan high stemmed goblet[2]). Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦ συνολικοῦ ἐρευνηθέντος βάθους τῶν 6 μ. ἐκ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ.

Εἰς δευτέραν τομήν, διανοιγεῖσαν εἰς νοτιώ-

1. H. Goldman, Excavation at Eutresis, fig. 241, 1.
2. Ἔ.ἀ., fig. 183, 1 - 3.

Σχέδ. 1. Θῆβαι. Ὁδὸς Κιθαιρῶνος - Ἠλέκτρας. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

τερον σημεῖον τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου, ἀνευρέθη, εἰς βάθος 7.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, κιβωτιόσχημος ΜΕ τάφος (Πίν. 230 γ)[3], διαστ. 1.60 × 0.80, βάθ. 0.55 μ. Ὁ σκελετὸς εἶχε τελείως καταστραφῆ. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ ἐσώζετο ἐλλιπὲς σφαιρικὸν ἀγγεῖον μὲ μελανὸν στίλβωμα (Πίν. 231 α).

Τρίτη τομή, διαστ. 3 × 3 μ., διανοιγεῖσα εἰς τὴν ἀντίθετον (τὴν Α.) πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου, εἰς τὸ μέσον καὶ πάλιν, ἔδωσε μεγαλυτέραν ποσότητα βυζαντινῆς καὶ ΜΕ κεραμεικῆς, κυρίως εἰς ὄστρακα τῶν αὐτῶν ὡς ἀνωτέρω κατηγοριῶν.

Εἰς τὴν ἰδίαν τομὴν καὶ εἰς βάθος 4.80 μ. ἐκ τοῦ καταστρώματος καὶ πάλιν τῆς ὁδοῦ Πελοπίδου ἀπεκαλύφθησαν δύο ὀρύγματα, πλ. 0.46 - 0.55 μ. ἕκαστον, συναντώμενα εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῶν κατ' ὀξεῖαν γωνίαν (Πίν. 230 β). Ἦσαν λελαξευμένα εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, δὲν ἐπεκοινώνουν μεταξύ των, εὑρίσκοντο εἰς διάφορον ἐπίπεδον (διαφορὰ ὕψους 0.50 μ.) καὶ εἶχον κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν καὶ ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. τὸ ἕτερον.

Ἡ ἐντὸς αὐτῶν ἔρευνα συνεχίσθη μέχρι βάθους 4 μ. χωρὶς νὰ εὑρεθῇ ὁ πυθμήν των, τὸ συνολικὸν μῆκος των ἢ νὰ διευκρινηθῇ ἡ χρῆσις των[4]. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι συνεχίζοντο ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου μὲ τὴν ἀρχικήν των διεύθυνσιν.

Ἐκ τῶν ὀρυγμάτων περισυνελέγη ἄφθονος βυζαντινὴ κεραμεικὴ ἀνάμεικτος μὲ μονόχρωμον ΜΕ κεραμεικήν, μονόχρωμον χοανοειδὲς ἀγγεῖον[5] ἄνευ στιλβώσεως καὶ λαβῆς (Πίν. 231 γ), μονόχρωμον ἐπίσης στιλβωτὸν ἀγγεῖον φέρον πορτοκαλόχρουν ἐπίχρισμα καλῆς διατηρήσεως[6] (Πίν. 231 β), συμπληρωθὲν εἰς τὸ χεῖλος καὶ τὴν λαβήν. Πλὴν τούτων εὑρέθησαν μικρὸς ἀριθμὸς πηλίνων ἀγνύθων καὶ σφαιρικὴ λιθίνη ψῆφος (Πίν. 231 ε), φέρουσα ἐγχάρακτον γραμμικὸν διάκοσμον.

Ὁδὸς Δίρκης καὶ Ἰσμήνης (οἰκόπεδον Ἰ. Γεώργα)

Κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.60 μ. ἐκ τῆς ὁδοῦ Ἰσμήνης, ἀνευρέθη εἰς τὸν φυσικὸν βράχον κυκλικὸν λάξευμα, διαμ. 1.80 καὶ βάθ. 1.10 μ. Τὸ λάξευμα, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀποθέτης, ἔδωσεν ἄφθονον ἀξιόλογον βυζαντινὴν κεραμεικὴν τοῦ ΙΒ΄-ΙΓ΄ αἰ., καθὼς καὶ μεγάλον ἀριθμὸν ὀστράκων τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ κυρίως περιόδου.

Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθη, εἰς μικρὸν βάθος, πλινθόκτιστος τοῖχος, καλῆς κατασκευῆς (μῆκ. 2.50, ὕψ. 0.80, πλ. 0.60 μ.), κατευθύνσεως ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Εἰς τὴν Β. ἀπόληξιν τοῦ τοίχου εἶχε διανοιγῆ φρέαρ μὲ κτιστὸν χεῖλος καὶ ἐσωτερικὰ τοιχώματα. Καὶ αὐτό, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενον, περιεῖχε κεραμεικὴν Βυζαντινῶν χρόνων.

Ὁδὸς Ἐπαμεινώνδου 114 (οἰκόπεδον Π. Καραμαγκιόλη)

Τὸ κατάστημα Π. Καραμαγκιόλη ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ εὑρίσκεται παρὰ τὸ ἀπαλλοτριωθὲν οἰκόπεδον Φασουλοπούλου. Εἰς τὴν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ κατάστημα Α. ἀποθήκην διηνοίγησαν, μὲ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ ἰδιώτου, τρεῖς δοκιμαστικαὶ τομαί, διαστ. 2 × 2 μ. Εἰς τὴν Ν. τομὴν καὶ εἰς βάθος 0.40 μ. ἐκ τοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθη κτιστὸς ἀποθηκευτικὸς πίθος, βάθ. 1.80 καὶ διαμ. 1.30 μ., τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

Τῶν νεωτέρων Βυζαντινῶν χρόνων ἦσαν καὶ οἱ εἰς ἄλλας δύο τομάς, τὴν Δ. καὶ Β., ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι ἀμελοῦς γενικῶς κατασκευῆς. Οἱ τελευταῖοι εὑρίσκοντο εἰς βάθος 1.95 μ. ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς ἀποθήκης, ἐκάλυπτον ὅλον τὸ μῆκος τῶν δοκιμαστικῶν τομῶν, εἶχον πλάτος 1.20 μ. καὶ ἔβαινον παραλλήλως πρὸς τοὺς ἀντιστοίχους πλευρικοὺς τοίχους.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῶν τοίχων αὐτῶν, πλὴν ὀλίγων ὀστράκων τῆς νεωτέρας Βυζαντινῆς ἐποχῆς, περισυνελέγησαν ἐπίσης καὶ ἀραιὰ γραπτὰ ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου. Τὴν περαιτέρω ἔρευναν τοῦ οἰκοπέδου ἀνέλαβεν ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Θ. Σπυρόπουλος, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας βλ. ἀνωτέρω, σ. 247 - 48.

Ὁδὸς Βουρδουμπᾶ (οἰκόπεδον ΟΤΕ)

Μαρμάρινον νεοκλασσικὸν ἀνάγλυφον μὲ παράστασιν συμπλέγματος δύο δελφίνων ἦτο ἐντετειχισμένον εἰς τὸ παλαιὸν οἴκημα τῆς Ἀστυνομίας (Πίν. 232 γ). Τὸ ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον ἐκόσμει ὡς φαίνεται τὴν ὄψιν κρήνης[7], μειώνεται ἐλαφρῶς ἄνω, ἀπολῆγον εἰς ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν.

3. Ἡ φωτογραφία τοῦ Πίν. 230 γ ὀφείλεται εἰς τὸν συνάδελφον κ. Θ. Σπυρόπουλον.

4. Ἡ στενότης τοῦ χώρου καθιστᾶ λίαν ἐπικίνδυνον τὴν εἰς βάθος ἔρευναν. Δι' εἰδικοὺς ἐξ ἄλλου λόγους ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἐρεύνης τοῦ οἰκοπέδου κατέστη ἀδύνατος.

5. Δι' ἀνάλογον σχῆμα βλ. F. Kunze, Orchomenos III, σ. 57, Abb. 16.

6. E. Kunze ἔ.ἀ., πίν. XXII, ἀριθ. 4, σ. 54, ἀριθ. 42.

7. Εἰς ἀνάλογον θέσιν ἐτοποθετήθη καὶ σήμερον τὸ ἀνάγλυφον εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν.

Ἅγιοι Θεόδωροι (οἰκόπεδον ἀδελφῶν Σταυρῆ)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἀποχωματώσεως τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου, παρὰ τὴν παλαιὰν ὁδὸν Θηβῶν - Ἀθηνῶν, ἀνευρέθησαν δύο κατεστραμμένοι καλυβῖται τάφοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων διετηροῦντο ἐλάχιστα ὀστᾶ.

Εἰς τὸ ἴδιον οἰκόπεδον, παρὰ τὸ Ν. ὅριόν του πρὸς τὸ οἰκόπεδον Σοφοῦ, ἀνευρέθη τμηματικῶς ἀγωγὸς (πλ. 0.25 καὶ βάθ. 0.30 μ.) ἐκ πωρίνων πλακῶν, ἐπενδεδυμένων ἐσωτερικῶς διὰ κουρασανίου. Ὁ ἀγωγὸς εἶχε κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀθηνῶν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεῖχε 4.80 μ.

Ὁδὸς Λίρκης 36 (οἰκόπεδον Σπυρ. Περγαντῆ)

Κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ψηφιδωτὸν δάπεδον Παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, τὴν ἔρευναν τοῦ ὁποίου ἀνέλαβεν ἡ ἁρμοδία Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων. Εἰς τὴν ἐκ διαμέτρου ἀντίστοιχον (ΝΑ.) γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ παρὰ τὸ Α. ὅριόν του, ἠρευνήθη ἡ ἐσωτερικὴ γωνία ὑστεροκλασσικοῦ κτηρίου, διαστ. 3.45 × 1.60 μ., ἀποτελουμένη ἐκ μιᾶς σειρᾶς δόμων, ὕψ. 0.50 μ.

Ὁδὸς Λεύκτρων καὶ Οἰδίποδος (οἰκόπεδον Στυλ. Δεληγιάννη)

Ἀποσπασματικὰ καὶ λίαν κατεστραμμένα ἦσαν τὰ εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον ἐρευνηθέντα νεώτερα Βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς μικρὰν προφανῶς οἰκίαν. Ἠρευνήθη τμῆμα ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, ὀρθογωνίου τομῆς, σωζόμενον εἰς κακὴν κατάστασιν (μήκ. 2, πλ. 0.20, βάθ. 0.15 μ.). Πλέον ἐνδιαφέρουσα ἦτο ἡ ἐκ τῆς τεταραγμένης ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοπέδου περισυλλεγεῖσα ΥΕ ΙΙΙΒ κεραμεική, ἡ παρουσία τῆς ὁποίας ὀφείλεται μᾶλλον εἰς μεταφορὰν ἐπιχώσεως, δεδομένου ὅτι ἀντίστοιχα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα δὲν ἀνευρέθησαν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀρχικῆς ἀποχωματώσεως τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθη πώρινον ἐπίθημα (Π ί ν. 231 δ), μήκ. 0.50, ὕψ. 0.18 μ.

Ὁδὸς Βουρδουμπᾶ καὶ Ἠλέκτρας (οἰκόπεδον Ἁγγ. Κατσόγιαννη - Β. Μπεκρῆ)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς τὴν κατωφερικὴν Δ. πλευρὰν τοῦ λόφου τῆς Καδμείας.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀρχικῆς ἀποχωματώσεως τοῦ οἰκοπέδου δι' ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς, ἀνευρέθη εἰς τὸ Δ. τμῆμα αὐτοῦ κτίσμα τῆς ὑστέρας Βυζαντινῆς περιόδου, ἀποτελούμενον ἐκ πέντε χώρων (Σ χ έ δ. 2), οἱ ὁποῖοι εἶχον κοινὸν τὸν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. τοῖχον Α - Β (Σ χ έ δ. 2). Πρὸς Α. αὐτοῦ εὑρίσκετο χῶρος, διαστ. 2.60 × 2.60 μ., μὲ λιθόστρωτον δάπεδον, ἐν μέρει διατηρούμενον. Ὁ πρὸς Δ. τοῦ ἰδίου τοίχου χῶρος διηρεῖτο εἰς τέσσαρα μικρὰ διαμερίσματα διὰ τῶν τοίχων Γ - Δ - Ε καὶ Η - Ζ. Παραλλήλως πρὸς τὸν τοῖχον Α - Β καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.70 μ. πρὸς Α. αὐτοῦ ἔβαινεν ἕτερος τοῖχος χ-κ΄, συνολ. μήκ. 6, πλ. 1 καὶ ὕψ. 1.10 μ., σωζόμενος ἀποσπασματικῶς, ἐκτισμένος ἐκ πωρολίθων. Πωρίνη τετράγωνος βάσις κίονος, διαστ. 0.60× 0.70 μ., διετηρεῖτο εἰς τὴν Β. ἄκραν τοῦ ἀποκαλυφθέντος τοίχου χ - κ΄ (Σ χ έ δ. 2). Ἐκ τῆς εἰκόνος τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων εἰκάζεται ὅτι ταῦτα ἀνῆκον εἰς δημόσιον μᾶλλον οἰκοδόμημα.

Εἰς τὰς διανοιγείσας ἑκατέρωθι τοῦ ἀνωτέρω τοίχου χ - κ΄ δοκιμαστικὰς τάφρους Ι καὶ ΙΙ, ἐρευνηθείσας μέχρι βάθ. 6 μ. συνολικῶς, ἀπεκαλύφθησαν δύο παράλληλα πρὸς ἄλληλα τοιχάρια, μήκ. 1.90 καὶ πλ. 0.50 μ., εὑρισκόμενα διαγωνίως πρὸς τοὺς τοίχους χ - κ΄ καὶ Α - Β. Μὴ ὑπαρχούσης δυνατότητος περαιτέρω ἐρεύνης οὐδὲν βέβαιον δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τῶν τοιχαρίων αὐτῶν, πλὴν ὅτι κατὰ τὸν καθαρισμόν των περισυνελέγησαν ἀρκετὰ ΜΕ μονόχρωμα ὄστρακα.

Νέος Συνοικισμός (οἰκόπεδον Δημ. Κίτσου)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κυριακοῦ 18 οἰκόπεδον, εὑρισκόμενον εἰς τὴν θέσιν « Λίμνη » τοῦ Νέου Συνοικισμοῦ Θηβῶν, ἀνευρέθη, εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου, τὸ θεμέλιον ἑνὸς προχείρου κατασκευῆς τοίχου ἐκ τεσσάρων δόμων πωρολίθου (μήκ. 2.43, πλ. 1.20, ὕψ. 0.48 μ.). Ὁ τοῖχος ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν Κυριακοῦ, ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Περισυνελέγησαν ἐλάχιστα ὑστεροκλασσικὰ ὄστρακα.

Πάροδος ὁδοῦ 19 (οἰκόπεδον Ἀθαν. Νερούτσου)

Ἀποθηκευτικὸς πίθος τῶν νεωτέρων Βυζαντινῶν χρόνων, λαξευτὸς εἰς τὸν φυσικὸν βράχον καὶ ἐπενδεδυμένος ἐσωτερικῶς διὰ κουρασανίου, ἀνευρέθη εἰς τὸ μέσον τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου. Ὁ πίθος εὑρίσκετο εἰς βάθος 0.85 μ. ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εἶχεν ὕψος 2.20 καὶ διάμετρον 2 μ.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ζεμενὸ Ἀραχώβης

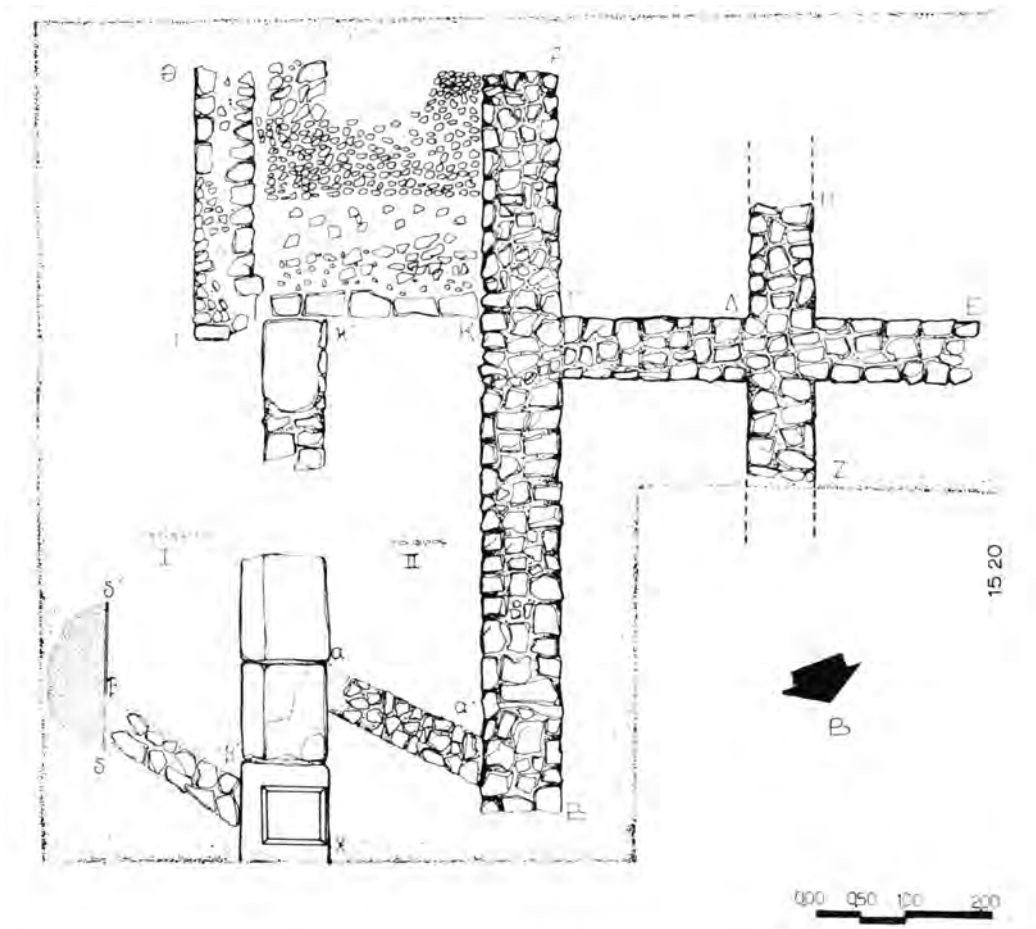
Παρὰ τὸ « Χάνι »[8] τοῦ Ζεμενοῦ, 8 χλμ. πρὸ τῆς

8. Εἰς τὸ ἴδιον ἐπίσης « Χάνι » τοῦ Ζεμενοῦ, ὀλίγον πρὸ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ περιγραφομένου ἀγαλματιδίου, ἀπε-

'Αραχώβης καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν διανοίξεως τῆς νέας ὁδοῦ Λεβαδείας - Δελφῶν, ἀνευρέθη ὑπὸ συνεργείου τῆς ΞΕΚΤΕ μαρμάρινον ἀγαλματίδιον ἀναπαυομένου παιδός, ὕψ. 0.58 μ., ἐλλιπὲς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἀπὸ τῶν γονάτων. Παρὰ τὴν ἐπὶ μέρους φθορὰν τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἐπιδερμίδος γενικώτερον τὸ ἀγαλματίδιον σώζεται εἰς καλὴν κατάστασιν (Π ί ν. 232 δ)[9].

Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ σώζεται ἴχνος τοῦ στηρίγματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἔπιπτε τὸ βάρος τοῦ σώματος. Πρὸς τὴν ἰδίαν πλευρὰν κατευθύνεται καὶ ἡ κίνησις τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἐνῷ ἡ δεξιὰ ἐφέρετο ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, ὅπου ἀκκουμβᾷ καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ παιδός. Μολονότι εἰς τὴν ράχιν δὲν σώζονται πτέρυγες ἢ ἴχνη των, ἐπιβεβαιοῦσαι τὸν τύπον τοῦ Ἔρωτος, εἰκονογραφικῶς δύναται ἴσως νὰ καταταγῇ εἰς τὸν κύκλον αὐτοῦ. Ἡ περίπτωσις βεβαίως νὰ ἀποτελῇ τὸ ἀγαλματίδιον τὴν συμπληρωματικὴν μορφὴν ἑνὸς συμπλέγματος παραμένει πάντοτε πιθανωτέρα.

Εἰς τὸ ὑποδειχθὲν σημεῖον ἀνευρέσεως τοῦ ἀγαλματιδίου ἀνελήφθη μικρὰ ἔρευνα, ἥτις ἐπεβεβαίωσε τὴν ἐκεῖ τυχαίαν μεταφοράν του. Ἀντὶ ἄλλων ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος 4.10 μ. ἐκ τοῦ

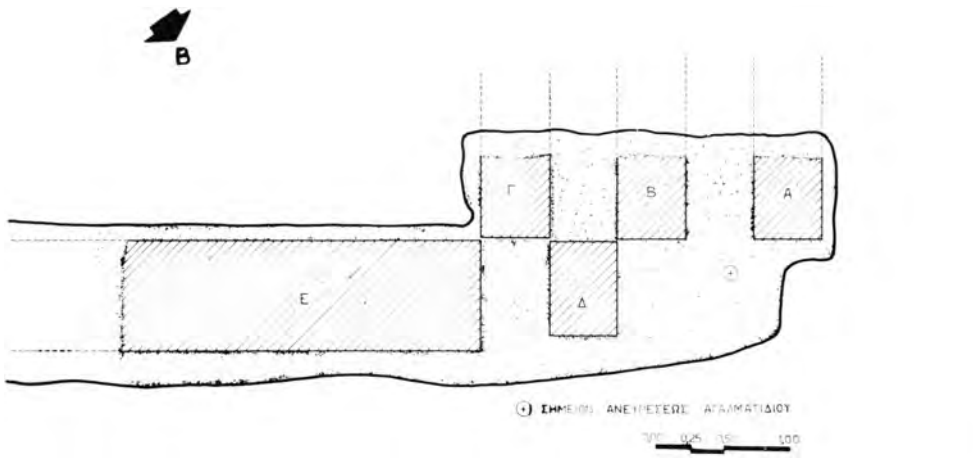
Σχέδ. 2. Ὁδὸς Βουρδουμπᾶ καὶ Ἠλέκτρας. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

καλύφθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἰσοπεδώσεως χώρου, εὑρισκομένου βορείως τοῦ ἐκεῖ πανδοχείου, μαρμάρινος πεσσὸς τέμπλου πρωτοχριστιανικοῦ ναοῦ μὲ ἀνάγλυφον διάκοσμον ἐπαλλήλων παραλληλογράμμων. Ὁ πεσσὸς μετεφέρθη ὑπὸ τοῦ φύλακος Ἰωάν. Λαγοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον Χαιρωνείας.

9. Ἡ φωτογραφία τοῦ Π ί ν. 232 δ ὀφείλεται εἰς τὸν κ. Δ. Σκιλλάρντι.

καταστρώματος τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ πρὸς Δελφούς, κατεστραμμένος τοῖχος (μήκ. 2.65, πλ. 0.80, ὕψ. 0.55 μ.) (Σχέδ. 3, τοῖχος Ε), ἐκτισμένος δι' ἀκανονίστων λίθων συνδεδεμένων διὰ κουρασανίου, προχείρου γενικῶς κατασκευῆς, ὡς καὶ ἕτερον τοιχάριον σχήματος πεσσοῦ, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο δυτικώτερον τοῦ προηγουμένου (Σχέδ. 3, τοῖχος Δ). Ἀνεφάνησαν ἐπίσης τὰ Β. ἄκρα τριῶν ὁμοίας κατασκευῆς τοίχων (Σχέδ. 3, Α - Γ), οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν μόνον εἰς μῆκος 0.60 μ., λόγῳ τῆς ἐπισωρευθείσης ὀγκώδους ἐπιχώσεως ἐκ τοῦ κατασκευαζομένου ἔργου.

Τὰ ἐρευνηθέντα τμήματα Α - Γ (Σχέδ. 3) ἐδείκνυον ὅτι συνεχίζοντο κάτωθι τῆς εἰς ἀπόστασιν 3.20 μ. διερχομένης ὁδοῦ. Τὸ ἀγαλμάτιον ἀνευρέθη εἰς τὸν πρὸ τῶν τοιχαρίων Α - Β χῶρον. Κεραμεικὴ ἢ ἕτερα εὑρήματα δὲν ἀνευρέθησαν.

Σχέδ. 3. Ζεμενὸ Ἀραχώβης. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

Ἀταλάντη

(1) Ἀπὸ τὸ Γυμνάσιον τῆς Ἀταλάντης, ὅπου ἐφυλάσσετο ἀπὸ ἐτῶν, μετεφέρθη ἀξιόλογος μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλή, ὕψ. 0.17 μ. (Πίν. 232 α - β), ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς καλὸν ἐπαρχιακόν, ρωμαϊκὸν μᾶλλον, ἀντίγραφον τοῦ γνωστοῦ τύπου τῆς Ἀφροδίτης Frejus[10]. Ἡ ταύτισις κατέστη ἀσφαλεστέρα μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν εἰς τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου φωτογραφίας, ὅπου εἰκονίζεται τὸ ἐκ τριῶν τεμαχίων ἀποτελούμενον ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης μετὰ τῆς πλίνθου[11]. Ὁ κορμὸς τοῦ ἀγάλματος θεωρεῖται ἀπὸ ἐτῶν ἀπολεσθείς.

Ἡ κόμμωσις τῆς θεᾶς χωριζομένη εἰς τὸ μέσον πλαισιώνει τὸ μέτωπον καὶ τοὺς κροτάφους κυματοειδῶς καὶ δένεται ὀπίσω, ἐνῷ εἰς τὸν λαιμόν, ἀλλὰ κυρίως εἰς τοὺς ὤμους, πίπτουν πλόκαμοι δεξιὰ καὶ ἀριστερά, προσθήκη πιθανῶς τοῦ ἀντιγραφέως. Παρὰ τὴν φθορὰν τῆς ρινός, τῶν καλογραμμένων χειλέων καὶ τοῦ πώγωνος, ἡ διατήρησις τῆς κεφαλῆς εἶναι καλή. Τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου, ἡ καλῶς ἐπεξειργασμένη ἐπιδερμίς, ἀλλὰ κυρίως οἱ ὀφθαλμοὶ μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν ἀπόδοσιν τῶν ἄνω βλεφάρων ἐνθυμίζουν ἐντόνως κλασσικιστικὸν ἀντίγραφον τοῦ Β΄ μ.Χ. αἰ. (τῶν τελευταίων δηλαδὴ χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ ἕως τὴν πρώιμον ἐποχὴν τῶν Ἀντωνίνων)[12].

(2) Ἐκ τῆς προσκοπικῆς λέσχης μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν ἡ ἐκ δέκα στίχων ἀποτελουμένη ρωμαϊκὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Πίν. 231 στ. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἑξῆς:

Γάιος Καλπόρνιος ΕΛΙΞ
ὁ ἱερεὺς Θεοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος καὶ ἄρχων ἀγορανομήσας
ἔν τε τῷ αὐτῷ ἐνιαυτῷ ἀγωνοθετήσας τῶν τριετηρικῶν Διονυ-

10. Ὅτε παρεδόθη τὸ χειρόγραφον τοῦτο δὲν εἶχε δημοσιευθῆ τὸ ἄρθρον τῆς κ. Σ. Καρούζου, Neues zur Aphrodite Frejus, ἐν AM 89 (1974), σ. 151 - 172.

11. Βλ. ἔ.ἀ., πίν. 66, 1 - 2, καὶ φωτοθήκην Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου «γλυπτὰ Ἀταλάντης ἀριθ. 1».

12. Εἰς τὸν Καθηγητὴν κ. Γ. Δεσπίνην ἐκφράζονται εὐχαριστίαι διὰ τὴν βοήθειάν του.

σείων ἐκ τῶν ἰδίων Λήμῳ Ρωμαίων Θεῷ Σεβαστῷ Καίσαρι καὶ Λήμῳ Ὀπουντίων τὴν εἰρήνην καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀγάλματα καὶ τὴν λῆνον.

Τὸ ἀκριβὲς σημεῖον εὑρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἐξηκριβώθη. Ἡ εὑρεθεῖσα ἔνδειξις ἀνέφερε «νοτίως τῆς Ἀταλάντης».

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΥ ΕΙΣ ΚΑΜΜΕΝΑ ΒΟΥΡΛΑ

Εἰς Καμμένα Βοῦρλα κατεγράφη ἡ μικρὰ συλλογὴ Καρανάσιου, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς:

Οἰνοχόην, ΠΓ ἐποχῆς, ἐξ ἐρυθροκιτρίνου πηλοῦ μὲ διάκοσμον ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων μελανοῦ χρώματος ἐπὶ τῶν ὤμων, ὕψ. 0.18 μ.

Μονόχρωμον οἰνοχοΐσκην, Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐλλιπῆ ἄνω, ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ. Ὕψ. 0.068 μ.

Ἑτέραν μελαμβαφῆ οἰνοχοΐσκην, Ἑλληνιστικῆς ἐπίσης ἐποχῆς, ἀποκεκρουμένην κατὰ τὴν δακτυλιοειδῆ βάσιν, ἄνευ λαβῆς. Ἐπὶ τῶν ὤμων φέρει ἔκτυπον ἀνθεμωτὸν διάκοσμον. Ὕψος 0.055 μ.

Ἐρυθροβαφῆ μονόμυξον λύχνον, μήκ. 0.08 καὶ ὕψ. 0.025 μ., ἄνευ λαβῆς.

Ἕτερον ὅμοιον μετὰ καθέτου λαβῆς καὶ ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένου χείλους, μήκ. 0.10 καὶ ὕψ. 0.04 μ.

Τὸ ἓν τρίτον μονοχρώμου σκύφου τοῦ τύπου «Δυτικῆς κλιτύος» (West Slope) ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, μετὰ δακτυλιοειδοῦς βάσεως. Κάτωθεν τοῦ χείλους φέρει ἐγχάρακτον κυματοειδῆ γραμμήν, πλαισιουμένην ὑπὸ στιγμῶν ἐξ ἐπιθέτου λευκοῦ χρώματος. Ὕψος 0.06 μ.

Μελαμβαφὲς πινάκιον ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, εὐτελοῦς ἀξίας. Ὕψος 0.02, διάμ. 0.06 μ.

Ἀκέραιον ἐρυθροβαφὲς κυάθιον, ὕψ. 0.045 μ.

Τὸν πυθμένα ἀνοικτοῦ ἑλληνιστικοῦ ἀγγείου μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν θεατρικῆς μάσκας, διαμ. 0.07 μ.

Περιλαμβάνει ἐπίσης ἀγνῦθας, ὑφαντικὰ βάρη, πλῆθος ὀστράκων Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ θραύσματα λύχνων, τοῦ τέλους τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐπίσης ἐποχῆς.

Κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ συλλέκτου τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν συγκεντρωθέντων εἰς τὴν συλλογήν του ἀντικειμένων προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου «Θρονίου» παρὰ τὰ Καμμένα Βοῦρλα.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

ΦΘΙΩΤΙΣ

Τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας εἰς τὴν Φθιώτιδα περιωρίσθη εἰς παρακολούθησιν τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, εἰς τὴν πόλιν τῆς Λαμίας κυρίως, καὶ εἰς ἄλλας συναφεῖς ἐργασίας εἰς τὸν Νομόν (περιοδεῖαι καὶ περισυλλογὴ ὑλικοῦ). Ἐκ τῶν μικροανασκαφῶν μνημονεύονται τρεῖς μόνον, αἱ ὁποῖαι ἔδωσαν συγκεκριμένα πως στοιχεῖα καὶ εὑρήματα, τὰ ὁποῖα κατέστη δυνατὸν νὰ μελετηθοῦν ἐν τάχει.

ΛΑΜΙΑ

Στρατῶνες Λαμίας

Ἀπεκαλύφθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι τῶν πρωίμων Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ κατασκευὴ τῶν τάφων εἶναι ἐπιμελὴς ἐκ πωρίνων πλακῶν. Αἱ καλύπτουσαι τοὺς τάφους ἐπιχώσεις εἶναι σκληρόταται.

Πλὴν τῶν συνήθων καὶ πτωχῶν κτερισμάτων ἐξ εὐτελῶν τινων ἀγγείων ὁ δεύτερος τάφος ἔδωσε θαυμάσια (εἰς θραύσματα) χρυσᾶ κοσμήματα (ἐκ διαδήματος).

Οἰκόπεδον Α. Χαλβατζῆ

Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη παχὺς τοῖχος ἐκ δύο σκελῶν, ἑνουμένων κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς ΒΑ. (Πίν. 227 ε). Ὁ τοῖχος ἔχει κτισθῆ ἐπιμελῶς διὰ μεγάλων πωρολίθων καὶ πατεῖ ἐπὶ τοῦ βράχου. Πρόκειται δι' ἰσχυρὰν κατασκευήν, ἀνήκουσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ τεῖχος τῆς πόλεως τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Αἱ ἐπιχώσεις τοῦ τμήματος τοῦ τείχους ἦσαν χαλαραὶ καὶ τεταραγμέναι, περιεῖχον δὲ ἐλάχιστα κεραμεικὰ εὑρήματα ἀνάμεικτα (κλασσικὰ - ρωμαϊκὰ - βυζαντινὰ καὶ νεώτερα). Τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν συνεχῆ κατάληψιν τοῦ χώρου. Τμῆμα τοῦ τείχους τούτου εἶναι ὁρατὸν εἰς τὸ ἀμέσως πρὸς Β. ὅμορον οἰκόπεδον.

Ὁδὸς Καραϊσκάκη (οἰκόπεδον ἀδελφῶν Συριοπούλου)

Ἡ παρακολούθησις τῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον ἐξειλίχθη εἰς μικρὰν ἀνασκαφήν, εἰς δὲ τὸ Α. τμῆμα αὐτοῦ διετηρήθησαν ἴχνη ἀναλήμματος ὡς ἑξῆς:

Σειρὰ πωρίνων δόμων (πυρρῶν), εἰς μῆκος ἀπὸ Β.- Ν. 3.60 μ., στηρίζεται ἐπὶ μαλακῶν χωμάτων. Ἐνιαχοῦ ὑπὸ τοὺς λίθους ἀπαντοῦν κοιναὶ κέραμοι. Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ λίθοι ἀνήκουν εἰς β΄ χρῆσιν. Ἐπὶ τῶν πώρων στηρίζονται ἀσβεστόλιθοι πολυγωνικοί, ἔχοντες μέτωπον

πρὸς Δ., ἐνῷ ὄπισθεν εἶναι ἀκανόνιστοι καὶ ἀνεπεξέργαστοι. Τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ πλευρὰ αὕτη ἦτο ἀθέατος, ἄποψις ἐνισχυομένη καὶ ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους εἰς τὸ παρὸν σημεῖον, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἀπῃτεῖτο κατασκευὴ ἀναλήμματος διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν ἐπιχώσεων.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ θεωρήσωμεν τὰ σωθέντα λείψανα διαδοχικὰς κατασκευὰς ἀναλημμάτων, ἀγνώστων ὅμως χρόνων, λόγῳ ἐλλείψεως ἀνασκαφικῶν ἐνδείξεων. Τὰ ἀναλήμματα εἶναι κατεσκευασμένα ἀπὸ ὑλικὸν εἰς β΄ χρῆσιν, δύνανται δὲ ὑποθετικῶς νὰ χρονολογηθοῦν εἰς χρόνους μετὰ τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

ΜΕΛΙΤΑΙΑ

Εἰς Μελιταίαν, ἡ ὁποία ἔδωσε παλαιότερον ἐνδιαφέρον ἐπιγραφικὸν ὑλικόν (βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 241), ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος 1972 μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἐνεργείαις καὶ τοῦ φιλαρχαίου ἰατροῦ κ. Κασσιδοπούλου ἐκ Δομοκοῦ. Διηνοίχθησαν μικραὶ ἀνασκαφικαὶ τομαὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀκροπόλεως καὶ τοῦ χώρου, ὅπου φαίνεται ὅτι ἁπλοῦται ἡ πόλις. Τὰ πορίσματα καὶ τὰ εὑρήματα ὑπῆρξαν πενιχρά.

Ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, παρὰ τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος, συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἔτους 1971 (βλ. ΑΑΑ V (1972), σ. 47 κ.ἑ.).

Ἀπεκαλύφθη καὶ ἕτερον τμῆμα τῆς κατὰ τὸ 1971 ἀποκαλυφθείσης κατασκευῆς. Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ 1972, τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα φαίνεται ὡς τεῖχος ἑλληνιστικόν.

Εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας πόλεως ἡ ἔκτασις εἶναι ἀναμοχλευμένη καὶ τὰ ὀλίγα ἀποκαλυπτόμενα λείψανα τεταραγμένα καὶ κατεστραμμένα.

Μόνον εὐτυχὴς συγκυρία ἴσως ἀποκαλύψῃ καλύτερα καὶ ἀδιατάρακτά πως στρώματα ἐκ τῆς γνωστῆς αὐτῆς πόλεως τῆς κοιλάδος τοῦ Ἐνιπέως ποταμοῦ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΛΑΜΙΑΣ

Μὲ ἐπιμονὴν ἐπεδιώχθη ἡ προώθησις τῆς διαδικασίας ἀνεγέρσεως ἀρχαιολογικοῦ μουσείου εἰς Λαμίαν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Δημητριαδείου κληροδοτήματος, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα προσκρούει εἰς νομικάς τινας δυσκολίας καὶ διατυπώσεις.

Ἡ μικρὰ συλλογὴ τῆς πόλεως, φιλοξενουμένη εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦ Νομαρχιακοῦ Καταστήματος, περιέχει ἀρκετὰ καὶ ἀξιόλογα ἀντικείμενα. Κατὰ διαστήματα ἀπεστάλη τὸ συνεργεῖον τῶν συγκολλητῶν τοῦ Μουσείου Θηβῶν διὰ τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα ἀποκτήματα τῆς συλλογῆς.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΠΑΛΙΟΜΥΛΟΣ ΛΙΑΝΟΚΛΑΔΙΟΥ

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1972 διενηργήθη εἰκοσαήμερος ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν προϊστορικὴν θέσιν «Παλιόμυλος» Λιανοκλαδίου, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Σπερχειοῦ ποταμοῦ. Ἡ ἔρευνα ἐπραγματοποιήθη μὲ σκοπὸν νὰ ληφθοῦν τελικαὶ ἀποφάσεις διὰ τὴν ἔκτασιν τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῆς προϊστορικῆς μαγούλας, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Wace - Tompson. Διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1972 βλ. ΑΑΑ VI (1973), σ. 392 - 401.

ΕΚΚΑΡΑ ΔΟΜΟΚΟΥ

Μὲ ἀπόφασιν τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ κατόπιν αἰτήσεως ἰδιώτου ἐπραγματοποιήθη, μὲ μικρὰν πίστωσιν, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπτὰ ἡμερῶν εἰς τὴν ἐπίπεδον κορυφὴν τῆς ἑλληνιστικῆς ἀκροπόλεως, ἡ ὁποία εὑρίσκεται πρὸς Ν. τοῦ σημερινοῦ χωρίου Ἐκκάρα, ΒΔ. τοῦ Δομοκοῦ, εἰς τὰ κράσπεδα δηλαδὴ τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου.

Τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀναφέρεται ὡς *Ἄκκαρα πόλις τῆς Ἀχαΐας Φθιώτιδος* ἀπὸ τὸν Πολύβιον[14], ἐνῷ εἰς τὸν Λίβιον[15] ἀπαντᾶται καὶ ὁ τύπος Acharrae. Ὁ F. Stählin[16], ἐκτὸς τῶν περὶ τὸ ὄνομα καὶ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως σχολίων, δίδει καὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ «πολυγωνικοῦ» τείχους, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὴν τραπεζιοειδοῦς σχήματος ἀρχαίαν ἀκρόπολιν. Σήμερον τὸ τεῖχος αὐτὸ σώζεται εἰς καλὴν κατάστασιν εἰς τὴν Ν. κυρίως πλευρὰν τοῦ λόφου (Πίν. 233 α - β).

Εἰς τὴν ἐπίπεδον ἄνω ἐπιφάνειαν τῆς ἀκροπόλεως ἠνοίχθησαν τρεῖς συνολικῶς δοκιμαστικαὶ τάφροι. Ἀπεκαλύφθη τὸ θεμέλιον τοῦ βορειοτέρου τμήματος ἑνὸς ὀρθογωνίου, ταπεινοῦ κτίσματος, μήκ. 9.50 καὶ ἀποκαλυφθέντος πλ. 3.20 μ. (Πίν. 233 γ), τὸ ὁποῖον εἶχε κτισθῆ μὲ ἀκατεργάστους, κατὰ τὸ πλεῖστον, κροκαλοπαγεῖς λίθους. Ὁ Β. ἰσχυρὸς τοῖχος εἶχε μῆκος 9.50 καὶ πλάτος 0.85 μ., τὴν Δ. δὲ ἀπόληξίν του ἀπετέλουν φυσικοὶ σχεδὸν βράχοι (μεγ. ὕψ. 1.10 μ.), ἐν μέρει ἐπεξειργασμένοι. Ἐκτὸς μονοχρώμου ἄνευ ἰδιαιτέρας ἀξίας κεραμεικῆς τῆς μέσης κυρίως Ἑλληνιστικῆς περιόδου, ἀνευρέθησαν

13. Διὰ προσφάτως περισυλλεγείσας ἐπιγραφὰς βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 236 - 37.

14. Friedrich Stählin, Das Hellenistische Thessalien, σ. 154, σημ. 5 καὶ ΑΜ 39 (1914), σ. 103.

15. Livius 33, 13. 13.

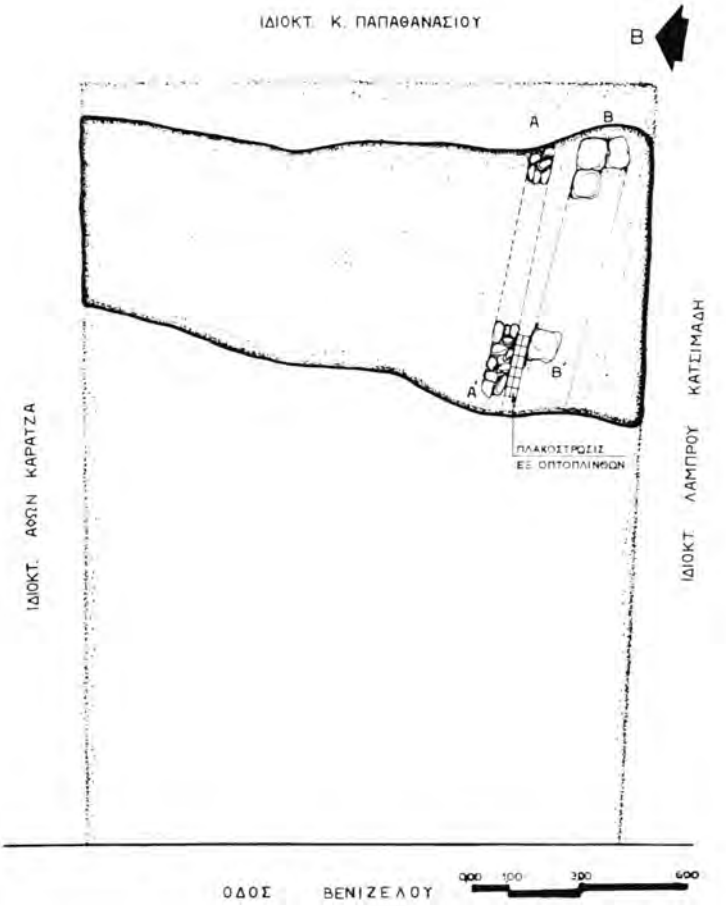
16. F. Stählin, ἔ.ἀ. σ. 155.

σφονδύλια, λιθίνη σμίλη καὶ δύο θεσσαλικὰ χαλκᾶ νομίσματα, τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.

Εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον τῆς Ἐκκάρας ἔχει δημιουργηθῆ μικρὰ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ μὲ τὴν φροντίδα τοῦ διδασκάλου Κ. Σταυρογιάννη

Κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου Ἡρακλέους, Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

ΜΕ μονόχρωμος πρόχους ἀπὸ προϊστορικὸν οἰκισμόν, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται ΒΔ. τοῦ χωρίου (Π ί ν. 235 α).

Σχέδ. 1. Λαμία. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Ν. Κουτσομπόλη

καὶ τῶν μαθητῶν. Τὰ σημαντικώτερα ἀντικείμενα τῆς συλλογῆς εἶναι:

Ληκύθιον, ἐλλιπὲς τὸ χεῖλος, μὲ ἀνθεμωτὴν διακόσμησιν.

Μονόχρωμον μόνωτον ἀγγεῖον, μὲ σφαιρικὴν κοιλίαν.

Μόνωτον, ἐρυθροβαφές, ἀπιόσχημον ἀγγεῖον, μὲ κάθετον ταινιόσχημον λαβὴν καὶ δισκοειδῆ βάσιν.

Δύο ἐρυθροβαφεῖς, πήλινοι λύχνοι τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.[17].

17. Βλ. ἀνάλογον λύχνον ἐν Perachora II, πίν. 162, ἀριθ. 4254, σ. 392.

ΔΟΜΟΚΟΣ

Κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν κεντρικὴν πλατεῖαν τοῦ Δομοκοῦ πρὸς τὴν ἀκρόπολιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἤλθον εἰς φῶς τμήματα τοῦ ἑλληνιστικοῦ τείχους (Π ί ν. 234 α - β). Τὸ εἰκονιζόμενον τμῆμα, μήκ. 3.80, ὕψ. 2.20 καὶ πλ. 2.15 μ., ἔχει κτισθῆ δι' ἀσβεστολίθων τῆς περιοχῆς κατὰ τὸ ἰσόδομον ὀρθογωνικὸν σύστημα μὲ « σφυροκοπημένην ἐπιφάνειαν » (rustica). Εἰς τὴν ἰδίαν πλευρὰν τοῦ λόφου (ΝΑ.) ἀπεκαλύφθησαν τρία ἀνάλογα τμήματα τοῦ τείχους καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἡμικυκλικοῦ πύργου, διαμ. 3.20 καὶ

ὕψ. 2.15 μ. (Πίν. 234 γ). Ἡ περισυλλεγεῖσα κεραμεικὴ ἀνήκει εἰς τοὺς ὑστέρους Ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

ΑΝΩ ΦΤΕΡΗ ΣΠΕΡΧΕΙΑΔΟΣ

Εἰς περισυλλογὴν ὀφείλεται ἡ ἀνεύρεσις ἀκεφάλου πωρίνου γυναικείου κορμοῦ[18], Ἀφροδίτης πιθανώτατα (Πίν. 235 γ). Κατὰ τὰς παρασχεθείσας πληροφορίας οὗτος εἶχεν ἀνευρεθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως εἰς τὰς ΒΔ. παρυφὰς τοῦ χωρίου Ἄνω Φτέρη, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος τοῦ 1972. Ὁ ἄνευ χειρῶν διατηρούμενος κορμὸς ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τεμαχίων, σώζει δὲ καὶ τὴν συμφυῆ πλίνθον του.

Ἡ μορφή, παριστανομένη κατ' ἐνώπιον, στηρίζεται εἰς τὸν ἀριστερὸν πόδα, προβάλλει δὲ τὸν δεξιόν. Ὁ ἄνω κορμὸς στρέφεται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ δεξιά, κλίνων ὀλίγον πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἱμάτιον, καλύπτον τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ κορμοῦ, φέρεται πρὸς τὰ ἐμπρὸς καλύπτον μὲ πυκνὰς καθέτους πτυχώσεις καὶ τὸν κάτω κορμόν. Ἡ ράχις τῆς μορφῆς ἐλλείπει ἐξ ὁλοκλήρου, εἶναι δὲ ἰσχυρῶς ἀποκεκρουμένον τὸ δεξιὸν τμῆμα τοῦ στήθους. Τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ κορμοῦ εἶναι ἀτελῶς εἰργασμένον. Ἡ ὅλη ἐργασία τοῦ ἀγάλματος δεικνύει ἐπαρχιακὸν ἐργαστήριον, τῆς Ὑστεροελληνιστικῆς πιθανώτατα περιόδου.

ΛΑΜΙΑ

Ὁδὸς Ἐλευθ. Βενιζέλου (οἰκόπεδον Ν. Κουτσομπόλη)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς πεδίλων διὰ τὴν ἀνέγερσιν νέας οἰκοδομῆς, πλησίον τῆς Πλατείας Πάρκου (Σχέδ. 1), ἀνευρέθησαν, εἰς βάθος 3.20 μ. ἐκ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, δύο παράλληλοι σχεδὸν τοῖχοι διαφόρου δομῆς. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν (Σχέδ. 1, Α - Α΄), ἐκτισμένος δι' ἀκατεργάστων μικρῶν λίθων, εἶχε συνολικὸν μῆκος 3.50, πλάτος 0.60 καὶ ὕψος 0.42 μ., ἐνῷ τοῦ τοίχου Β - Β΄ διετηροῦντο μόνον τρεῖς εἰργασμένοι πωρόλιθοι. Μεταξὺ τῶν τοίχων Α - Α΄ καὶ Β - Β΄ καὶ κατὰ τὸ νοτιώτερον τμῆμα των, ἀπεκαλύφθη πλακόστρωτον ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, συνολικῆς ἐκτάσεως 1.80 τ.μ. Ἐκ τοῦ ἰδίου ΝΔ. χώρου τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου διεσώθησαν τὰ ἐλάχιστα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, περισυνελέγη μονόχρωμος κεραμεική, τῆς ὑστέρας Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ὁδὸς Φειδίου (οἰκόπεδον Κ. Κρόκου)

Κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐπίσης ἐργασιῶν εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φειδίου οἰκόπεδον Κ. Κρόκου, ἀπεκαλύφθη ἡ ΒΔ. γωνία ἑλληνιστικοῦ κτίσματος (Πίν. 235 δ), τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ μίαν σειρὰν πωρίνων δόμων καλῶς πελεκημένων (ὕψ. 0.68 μ.). Ὁ Β. τοῖχος, μήκ. 8.30 μ., παράλληλος πρὸς τὴν ὁδὸν Βενιζέλου, ἀπεῖχε μόνον 1 - 1.30 μ. ἐξ αὐτῆς. Ὁ Α. τοῖχος, συνολ. μήκ. 10.70, πλ. 0.64 μ., διεκόπτετο ἀπὸ ἀποθηκευτικὸν πίθον, ὕψ. 0.78 μ. (διαμέτρου ἄνω 0.35 μ.). Περισυνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα τῆς μέσης Ἑλληνιστικῆς περιόδου.

Ὁδὸς Ἐκκλησιῶν (οἰκόπεδον Ν. Στούκα)

Κιβωτιόσχημος ἑλληνιστικὸς τάφος[19], λελαξευμένος εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, ἠρευνήθη εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Ν. Στούκα. Ὁ τάφος, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἀποχωματώσεως, εὑρίσκετο ἐν ἐπαφῇ σχεδὸν μὲ τὴν πρὸς Α. τοῦ οἰκοπέδου Στούκα ἰδιοκτησίαν Κουμαρτσιώτη καὶ Κάπουλα, εἰς τὴν μέσην περίπου ἀπόστασιν. Εἶχε μῆκος 1.90, πλάτος 0.90 μ. καὶ διετήρει ἐλάχιστα τὸ σκελετικὸν ὑλικόν του. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ εἶχεν ἀποτεθῆ ὁμὰς ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, ἀποτελουμένη ἐκ πέντε ἐρυθροβαφῶν δακρυδόχων, τριῶν μελαμβαφῶν πινακίων, μεγάλης λαγύνου καὶ θραυσμάτων ἑτέρας ὁμοίας (Πίν. 235 β).

18. Ὁ κορμὸς φυλάσσεται εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Λαμίας.

19. Δι' ἄλλους ἑλληνιστικοὺς τάφους βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 264. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 235. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 230.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

ΛΕΥΚΤΡΑ

Ναὸς Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου

Ὀλίγον ἔξωθι τῶν Λεύκτρων ὑπάρχει ἡ ξυλόστεγος τρίκλιτος βασιλικὴ τῶν Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου. Αἱ τοξοστοιχίαι, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται, εἰς τὸν χῶρον τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐκ δύο ἀνοικτῶν τόξων, καταλήγουν εἰς τὸ Α. ἄκρον των εἰς τοίχους, οἱ ὁποῖοι χωρίζουν τὸ Ἱερὸν ἀπὸ τὴν πρόθεσιν καὶ τὸ διακονικόν. Τὰ μικρὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται εἰς τοὺς τοίχους διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν τριῶν μερῶν τοῦ Ἱεροῦ μεταξύ των, ἔχουν ὑποστῆ μετατροπάς. Ἀπὸ τὰς ἡμικυκλικὰς καμάρας, αἱ ὁποῖαι ἀρχικῶς ἐστέγαζον τὰ τρία μέρη τοῦ Ἱεροῦ, σώζεται, εἰς ἐπικίνδυνον ὅμως κατάστασιν, μόνον ἡ τοῦ διακονικοῦ. Τὸ κτήριον στεγάζει ἐνιαία δικλινὴς ξυλίνη στέγη μετὰ κοινῶν κεράμων. Μόνον εἰς τὴν στέγην τοῦ Ἱεροῦ ἐσώζετο εἰς μικρὰν ἔκτασιν ἡ ἀρχικὴ κεράμωσις ἐκ βυζαντινῶν κεράμων μεγάλων διαστάσεων. Αἱ ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων εἶναι ἐπικεχρισμέναι καὶ ἀσβεστωμέναι (Πίν. 236 γ). Εἰς τὴν τοιχοποιίαν, κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μετασκευήν του, ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἄφθονον ἀρχαῖον ὑλικόν, ἤτοι ἐπιγραφαί, στῆλαι ἀφιερωτικαὶ εἰς Βοιωτοὺς ἥρωας ἱππεῖς, μὲ ἐπιγραφὰς ὡς π.χ. *ΕΠΙ ΝΕΙΚΙΑ ΗΡΩΙ* (Πίν. 236 α), βάσεις στηλῶν, εἰργασμένοι δόμοι κτηρίων κ.ἄ. Ἐπίσης ἔχουν χρησιμοποιηθῆ κατὰ τὴν μετασκευήν του βυζαντινὰ γλυπτά, ἀνήκοντα εἰς τὸν ἀρχικὸν ναόν, ὡς θωράκια (Πίν. 236 β), κοσμῆται, κιονίσκοι, πεσσίσκοι κ.ἄ. Ἡ χρῆσις τοῦ ὑλικοῦ τούτου ἔχει γίνει μὲ καλαισθησίαν καὶ τάξιν καὶ μὲ τρόπον, ὥστε τὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, γλυπτά, ἐπιγραφαὶ κλπ., νὰ εἶναι ὁρατά.

Ἐντύπωσιν προκαλεῖ καὶ τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς ὑπάρξεως ἡμιεξαγώνου κόγχης Ἱεροῦ πρὸς τὸν ρυθμὸν τῆς τρικλίτου βασιλικῆς, τὴν ἐνιαίαν δικλινῆ ξυλίνην στέγην καὶ τὴν τοιχοποιίαν τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ ναοῦ, ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐκεῖθεν.

Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ἐκτισμένη μετὰ μεγίστης προσοχῆς, παρουσιάζει δὲ διακοσμητικὴν διάθεσιν. Λοξότμητον γεῖσον, ὕψ. 0.22 καὶ πλ. 0.155 μ., διαιρεῖ τὰς τρεῖς πλευρὰς τῆς κόγχης εἰς δύο ἀνισοϋψῆ τμήματα. Εἰς τὸ κάτω, τὸ χαμηλότερον, ἔχουν χρησιμοποιηθῆ καλῶς λαξευμένοι δόμοι, μεγάλων διαστάσεων, ἑδραζόμενοι ἐπὶ εὐθυντηρίας, ἡ ὁποία προεξέχει ἐλαφρῶς. Εἰς τοὺς ἁρμούς, ἔχουν χρησιμοποιηθῆ μικροὶ τετράγωνοι λίθοι καὶ πλίνθοι. Τὸ ἄνω τμῆμα τῆς κόγχης, ὕψ. 2.62 μ. ἀπὸ τοῦ γείσου - κοσμήτου εἰς τὴν Β. καὶ τὴν Ν. πλευράν, εἶναι ἐκτισμένον ἐξ ἀρχαίων μελῶν, διακοπτομένων ἐκ σειρῶν πλίνθων τοποθετημένων κατὰ τὸ ψευδοπερίκλειστον ἢ ἡμιπερίκλειστον σύστημα. Μεταξὺ τῆς τρίτης καὶ τῆς τετάρτης σειρᾶς τῶν δόμων μεσολαβεῖ διπλῆ ζώνη πλίνθων, ἐνῷ μεταξὺ τῆς τετάρτης καὶ τῆς πέμπτης σχηματίζεται ὀδοντωτὴ ταινία ἐκ πλίνθων. Ἡ Β. πλευρὰ παρουσιάζει μεγαλυτέραν πλαστικότητα καὶ πλουσιώτερον διάκοσμον. Ὁριζόντιοι καὶ κάθετοι πλίνθοι χωρίζουν τοὺς δόμους, ἐνῷ οἱ πλατύτεροι κάθετοι ἁρμοὶ πληροῦνται διὰ μικρῶν τεμαχίων κεράμων εἰς διάφορα σχέδια ζίγκ - ζὰγκ κ.ἄ.

Ὁλόκληρον τὴν Α. πλευρὰν τῆς ἡμιεξαγώνου κόγχης καταλαμβάνει τρίλοβον παράθυρον, ὕψ. 2.50 μ. Τοῦτο, πλὴν τῶν ζημιῶν, τὰς ὁποίας ἔχει ὑποστῆ, ἔχει ἐπιχρισθῆ καὶ φραχθῆ διὰ τοιχοποιίας, ἀσφαλῶς διὰ νὰ δημιουργηθῆ ἀρκετὴ ἐπιφάνεια εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κόγχης πρὸς τοιχογράφησιν τοῦ Ἱεροῦ. Τοῦτο θὰ συνέβη, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν ἐπὶ μαρμάρου, σωζομένην εἰς τὸν Δ. τοῖχον, τὸ ἔτος 1886. Μετὰ πρόχειρον ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων ἐφάνησαν αἱ λίαν ραδιναὶ ἀναλογίαι τοῦ παραθύρου καὶ ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμός του, διεπιστώθησαν αἱ ζημίαι τὰς ὁποίας ἔχει ὑποστῆ καὶ κατέστη δυνατὴ ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς του (Πίν. 237 β). Σημειοῦται, ὅτι ἐκ τῶν δύο διαχωριστικῶν κιονίσκων ὁ Β. εἶναι μαρμαρίνη πλάξ, μετασκευασθεῖσα καταλλήλως διὰ τὴν θέσιν αὐτήν. Ἐκ τῶν δύο ἐπιθημάτων τὸ Ν. φέρει τετράφυλλον ρόδακα ἐντὸς κύκλου, τὸ Β. σταυρὸν μὲ φύλλα εἰς τὰ μεταξὺ τῶν κεραιῶν του κενά. Μὲ τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα θὰ ἐπιχειρηθῆ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ τριλόβου παραθύρου τοῦ Ἱεροῦ, μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως καὶ ἀσφαλίσεως τοῦ ναοῦ, αἱ ὁποῖαι θὰ περιγραφοῦν κατωτέρω.

Ἡ τοιχοποιία τῶν δύο τμημάτων τοῦ Α. τοίχου τοῦ ναοῦ, δηλαδὴ τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ, διαφέρει τῆς τοιχοποιίας τῆς ἡμιεξαγώνου κόγχης. Εἰς τὸν τοῖχον τῆς προθέσεως (Πίν. 237 α) ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὀλίγα ἀρχαῖα μέλη, κυρίως εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ τοίχου καὶ εἰς τὴν Β. γωνίαν, ἐνῷ εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἔκτασίν του ὑπάρχει κοινὴ τοιχοποιία ἐξ ἀκατεργάστων λίθων καὶ ἀρχαίου ὑλικοῦ, χρησιμοποιηθέντος ἄνευ συνοχῆς καὶ προκαθωρισμένου

σχεδίου. Εἷς μόνον στενὸς φεγγίτης ὑπάρχει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Β. τοίχου, χαμηλά, κάτωθι τοῦ ὕψους τοῦ κοσμήτου τῆς κόγχης. Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι τὸ ὕψος τοῦ φεγγίτου τούτου εἶναι μεγαλύτερον. Τοῦτο θὰ διαπιστωθῇ κατὰ τὰς ἐργασίας. Τὸ Ν. τμῆμα τοῦ Α. τοίχου, δηλαδὴ τὸ διακονικόν, ἔχει τὴν αὐτὴν τοιχοποιίαν, εἶναι ὅμως ἐπιμελέστερον ἐκτισμένον. Κάτωθεν τοῦ ἐπιχρίσματος διαγράφεται τὸ μονόλοβον παράθυρον ἐκ διπλῆς σειρᾶς ἐπαλλήλων πλίνθων, περιβαλλομένης διὰ τρίτης ἐκ συνεχομένων πλίνθων.

Εἰς τοὺς δύο μακροὺς τοίχους τοῦ ναοῦ, τὸν Β. καὶ τὸν Ν., παρατηρεῖται σαφὴς διαχωρισμὸς τοιχοποιίας. Τὸ ἓν τέταρτον περίπου τοῦ μήκους των, τὸ Α., ἔχει κτισθῆ ἐξ ὁλοκλήρου δι' ἀρχαίου ὑλικοῦ, ἐνῷ τὸ ὑπόλοιπον διὰ κοινῆς τοιχοποιίας, μὲ σποραδικὴν χρῆσιν ἀρχαίων δόμων, ὡς π.χ. εἰς τὴν θύραν τοῦ Ν. τοίχου, τὴν ΝΔ. καὶ ΒΔ. γωνίαν του.

Τέλος, ὁ Δ. τοῖχος εἶναι ἐκτισμένος ἐξ ὁλοκλήρου διὰ κοινῆς τοιχοποιίας. Εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς Δ. θύρας εἰσόδου εἶναι λαξευμένος ἰσοσκελὴς σταυρὸς μὲ πεπλατυσμένας τὰς κεραίας καὶ ἑκατέρωθεν δύο ἐξάφυλλοι ρόδακες ἐντὸς κύκλων. Ἐκ τῆς διαφορᾶς εἰς τὸν τρόπον κατασκευῆς, εἰς τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν μεταξὺ τοῦ Ἱεροῦ καὶ τοῦ λοιποῦ κτηρίου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἡμιεξάγωνον κόγχην καὶ τὰς ἡμικυκλικὰς καμάρας, αἱ ὁποῖαι ἐστέγαζον ἀρχικῶς — σήμερον σώζεται μόνον τοῦ διακονικοῦ — τὰ τρία μέρη τοῦ Ἱεροῦ, συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ σημερινὴ τρίκλιτος βασιλικὴ τῶν Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου εἶναι μεταγενεστέρα τροποποίησις, πιθανῶς τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καὶ ὅτι ὁ ἀρχικὸς ναὸς ἦτο τετρακιόνιος σταυροειδὴς μετὰ τρούλλου, χρονολογούμενος εἰς τὸν ΙΑ΄ ἢ ΙΒ΄ αἰ. Παραδείγματα ἄλλωστε ναῶν, τῆς ἰδίας περιόδου, οἱ ὁποῖοι μετετράπησαν εἰς βασιλικάς, ἔχομεν εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἑλλάδα, ὡς π.χ. ὁ ναὸς τῆς μονῆς Ἁγιᾶς παρὰ τὰ Καμμένα Βοῦρλα (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 164, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 310 καὶ ΑΔ 26 (1969): Χρονικά, σ. 218), ὁ ὁποῖος μετετράπη εἰς τρίκλιτον μετὰ τοξοστοιχιῶν, καὶ ὁ ναὸς τῆς βυζαντινῆς μονῆς Παναγίας Μελινίτζας, παρὰ τὴν Μαλεσίναν πάλιν τῆς Λοκρίδος, ὁ ὁποῖος μετετράπη εἰς μονόχωρον ξυλόστεγον (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 160 - 64 καὶ ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 235 - 36).

Ἐπειδὴ ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου εὑρίσκετο εἰς πολὺ ἐπικίνδυνον κατάστασιν, ἐγένοντο κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐξῆς σωστικαὶ ἐργασίαι:

(1) Διελύθη ἡ ἐκ κοινῶν κεράμων (λούκια) καὶ ξύλων στέγη. Ὅπως ἀνεφέρθη ἤδη, πολλαὶ τῶν ἀρχικῶν κεράμων τῆς στέγης ἐσώζοντο εἰς τὸ Ἱερόν.

(2) Διελύθησαν τὰ δύο Δ. τόξα τῆς Δ. πλευρᾶς καὶ τὸ ἥμισυ τῶν Α. τῶν δύο τοξοστοιχιῶν, διότι εἶχον διαρραγῆ καὶ ἡ τοιχοποιία των εἶχε σαθρωθῆ εἰς σημεῖον, ὥστε ἡ ἐπισκευή των νὰ εἶναι ἀδύνατος.

(3) Διελύθη ὁλόκληρος ὁ Δ. τοῖχος, διότι εἶχεν ὑποστῆ σάθρωσιν, μεγάλας ρωγμάς, ἀποκόλλησιν ἀπὸ τῶν μακρῶν τοίχων καὶ ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν. Συγχρόνως διελύθησαν καὶ αἱ δύο Δ. γωνίαι καὶ μέρος τῶν μακρῶν τοίχων.

(4) Μὲ τὴν βοήθειαν ξυλοτύπων ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ τόξα τῶν τοξοστοιχιῶν εἰς τὰς ἰδίας διαστάσεις καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δομῆς. Διὰ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν ἐνισχύθησαν εἰς τὴν κορυφήν των διὰ « σενάζ ».

(5) Ἐπανεκτίσθη ὁ Δ. τοῖχος καὶ τὰ διαλυθέντα τμήματα τῶν μακρῶν τοίχων μὲ τὸν αὐτὸν ὡς καὶ πρότερον τρόπον τοιχοποιίας (Πίν. 238 α) καὶ ἔγινε σύνδεσίς του μὲ τὰ « σενάζ » τῶν τοξοστοιχιῶν.

(6) Ἐπανακατεσκευάσθη ἡ δικλινὴς ξυλίνη ὀροφή, ἐξ ἀγρίας ὁμοίως ξυλείας. Ἐπ' αὐτῆς ἐστρώθη ἀσφαλτόπανον καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐτοποθετήθησαν αἱ κέραμοι.

(7) Διελύθη καὶ ἀνακατεσκευάσθη ἡ καμάρα (ἀρχική), ἡ ὁποία στεγάζει τὸ διακονικόν. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἔγινεν ἔρευνα εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ κτιστοῦ τέμπλου καὶ τοῦ Ἱεροῦ, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐλέχθη, χρονολογοῦνται εἰς τὸ 1886, καὶ διεπιστώθη ὅτι ὑπάρχει καὶ παλαιότερον στρῶμα. Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο διακρίνονται σκηναί, κυρίως ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν θαυμάτων τοῦ Χριστοῦ, ἐντὸς τετραγώνων πλαισίων.

(8) Τέλος, ἐπειδὴ ὑπῆρχεν ὑψηλὴ ἐπίχωσις κυρίως εἰς τὴν Α. πλευρὰν (Πίν. 238 β) καὶ τὴν Β., ἔγινεν ἀποχωμάτωσις, ἀφ' ἑνὸς διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἐργασιῶν, ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ ἀναδειχθῇ τὸ κτήριον.

Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν καὶ τὸ προσεχὲς ἔτος 1973.

ΘΗΒΑΙ

Οἰκόπεδον Λούκου

Κατὰ τὴν κατασκευὴν βόθρου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χ. Λούκου[1], κειμένην εἰς πάροδον τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Καλοκτένους, εὗ-

1. Βλ. καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 321.

ρέθη μέρος ψηφιδωτοῦ δαπέδου, διαμέτρου 2 μ. Ὁ διάκοσμος τοῦ ἀπεκαλυφθέντος ψηφιδωτοῦ ἀποτελεῖται ἐκ γεωμετρικῶν σχεδίων, πτηνοῦ, κόμβου τοῦ Σολομῶντος κ.ἄ., ἐντὸς τετραγώνων. Αἱ ψηφῖδες, διαστ. 0.01 - 0.012 μ., εἶναι ἐκ φυσικῶν λίθων εἰς διάφορα χρώματα, λευκόν, μέλαν, κίτρινον, φαιόν, κεραμόχρουν κλπ.

Τὸ ψηφιδωτὸν ἀπεκολλήθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου Θηβῶν πρὸς συντήρησιν.

Οἰκόπεδον Σπ. Περγαντῆ

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων εἰς τὸ οἰκόπεδον Σπ. Περγαντῆ, κείμενον μεταξὺ τῶν ὁδῶν Σκουρτανιώτου καὶ Δίρκης, εὑρέθησαν, εἰς βάθος 1.20 - 3 μ., λείψανα τοίχων κτηρίων διαφόρων ἐποχῶν, τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, παλαιοχριστιανικῶν καὶ προχριστιανικῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἡ ὁποία ἔγινεν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν Ἀ. Κούρεντα καὶ Ν. Παπαδάκη, διεπιστώθη, ὅτι ἀπὸ τὸ παλαιοχριστιανικὸν κτήριον ἐλάχιστον μόνον μέρος εὑρίσκεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ οἰκοπέδου Περγαντῆ, ἐνῷ τὸ κυρίως κτήριον συνεχίζεται ὑπὸ τὴν ὁδὸν Δίρκης καὶ τὰς ἑκατέρωθεν οἰκίας (Πίν. 239 γ). Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν, εἰς βάθος 1.80 μ., ἀπεκαλύφθη ἀγωγὸς ἐκ πηλίνων σωλήνων τετραγώνου διατομῆς, ἀνοικτῶν ὅμως ἄνω, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἔχει μῆκος 0.60, πλάτος 0.12 καὶ ὕψος 0.15 μ. Ὁ ἀγωγὸς εἶναι πακτωμένος ἐντὸς κοινῆς τοιχοποιίας μὲ ἀσβεστοκονίαν, πλ. 0.38 μ.

Ἡ ἔρευνα ἔγινεν ὑπὸ δυσμενεῖς συνθήκας ἀφ' ἑνὸς λόγῳ τοῦ καιροῦ, ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τοῦ κινδύνου καταρρεύσεως τῶν τοίχων τῶν ἑκατέρωθεν οἰκοδομῶν.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν συντριμμάτων ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῆς πρὸς Δ. κειμένης οἰκίας, ἀπεκαλύφθησαν δύο τμήματα ψηφιδωτῶν δαπέδων. Τὸ ἕν, πλ. 0.50 μ. περίπου, κατὰ μῆκος τοῦ καταρρεύσαντος τοίχου τῆς Δ. οἰκίας, παρουσιάζει διάχωρον μὲ διπλοῦν πλαίσιον ἐκ πλοχμοῦ καὶ σχοινοειδοῦς κοσμήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πέρδικα. Τὸ ἕτερον τμῆμα πρὸς τὴν ὁδὸν Δίρκης καὶ εἰς βάθος 2.10 μ., ἔχει μέγιστον μῆκος 4 καὶ πλάτος 3 μ. Ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου δαπέδου, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται ὑπὸ τὴν ὁδόν, εἰς τὸ οἰκόπεδον Περγαντῆ ἀπεκαλύφθη ἐφθαρμένον τμῆμα, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τετραπλοῦν πλαίσιον μὲ πλοχμούς, κυματοειδὲς κόσμημα (τρέχων κύων) κ.ἄ. Τὸ πλαίσιον περιβάλλει διάχωρον μὲ γεωμετρικὰ σχέδια, τὰ ὁποῖα συνεχίζονται ὑπὸ τὴν ὁδὸν Δίρκης.

Τὰ ψηφιδωτὰ ἀπεκολλήθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν, τὰ δὲ ἐρείπια, ἀφοῦ ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν, κατεστράφησαν.

ΘΕΣΠΙΑΙ

Ἅγιος Ἀθανάσιος

Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ χαμηλοῦ λοφίσκου, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται τὸ χωρίον Θεσπιαί (παλαιότερον ἐλέγετο Ἐρημόκαστρο), εὑρίσκεται ὁ μονόχωρος ξυλόστεγος ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (Πίν. 238 γ). Τὸ ἐκκλησιαστικὸν συμβούλιον τοῦ χωρίου ἐπεχείρησε μὲ μηχανικὸν ἐκσκαφέα νὰ ἀφαιρέσῃ τοὺς ὄγκους τῶν χωμάτων, οἱ ὁποῖοι ἐκάλυπτον ἀρκετὸν ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ ναΐσκου. Ἐπειδὴ ὅμως μεταξὺ τῶν χωμάτων ὑπῆρχον μαρμάρινα γλυπτὰ μέλη, δόμοι ἀρχαίων κτηρίων κ.ἄ. (Πίν. 239 α), ἀνέλαβε τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ χώρου ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων· ταύτην ἐπέβλεψεν ὁ ἐπιστημονικὸς βοηθὸς Ν. Παπαδάκης.

Κατὰ τὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια πλαιοτέρου ναοῦ, τρικλίτου, ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη ὁ ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Τὸ Β. κλίτος τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ, μέρος τοῦ πλάτους τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται ὑπὸ τὸν νεώτερον ναΐσκον, ἔχει μῆκος ἐσωτερικῶς 6.15 μ. καὶ καταλήγει πρὸς Α. εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην. Ὁ Β. τοῖχος του, πλ. 0.66 μ., καὶ ἡ κόγχη διατηροῦνται καλῶς, ὥστε νὰ δίδουν πλήρη στοιχεῖα διὰ τὴν σωστὴν σχεδίασίν των. Ἀντιθέτως ἡ τοιχοποιία τοῦ Ν. κλίτους εἶναι λίαν κατεστραμμένη ἐκ τῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κατασκευασθῆ εἰς τὸν χῶρον τοῦ κλίτους (Πίν. 240 α) καὶ ἐκ τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ του.

Ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους σώζεται σήμερον μόνον ἡ εὐρεῖα ἡμικυκλικὴ κόγχη, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχει κτισθῆ ἡ τρίπλευρος κόγχη τοῦ νεωτέρου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (Πίν. 240 β). Λείψανα νάρθηκος καὶ αἰθρίου τοῦ ἠρειπωμένου ναοῦ δὲν ἀνευρέθησαν. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἦ ἦτο τρίκλιτος βασιλική, μικροῦ μήκους, ἴσου περίπου πρὸς τὸν σημερινὸν ναΐσκον, ἢ ἀνῆκεν εἰς ἄλλον ρυθμόν, σταυροειδῆ π.χ., διὰ τὴν μορφὴν ὅμως τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ τίποτε μετὰ βεβαιότητος. Κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν πολλοὶ τάφοι. Εἶναι κτιστοί, λακκοειδεῖς, κατεσκευασμένοι διὰ ποικίλων ὑλικῶν, πωρολίθων, τεμαχίων μαρμάρου κ.ἄ., καλύπτονται δὲ διὰ λιθίνων πλακῶν (Πίν. 239 β). Οἱ τάφοι εὑρί-

σκονται εἰς διάφορα ἐπίπεδα καὶ συχνάκις ὁ εἷς εἶναι κατεσκευασμένος ἐπὶ τοῦ ἄλλου.

Ἐντὸς τῶν τάφων εὑρίσκεται εἷς νεκρός, εἰς ἄλλους δύο ἢ καὶ περισσότεροι, εἰς ἄλλους ὑπάρχουν μόνον κρανία — εἰς ἕνα ἐμετρήθησαν ἐννέα — καὶ εἰς ἄλλους μόνον ὀστᾶ ἄνευ κρανίων. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ καὶ ἐκ τοῦ ὑλικοῦ του, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἀρχαίων κτηρίων τῶν Θεσπιῶν, ἐχρησίμευσεν ἐπὶ αἰῶνας ὡς ναὸς τοῦ κοιμητηρίου τοῦ χωρίου. Τὰ περισυλλεγέντα ἀντικείμενα κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Θεσπιῶν. Τρεῖς ἐνεπίγραφοι λίθοι ἔχουν ἐν μεταγραφῇ ὡς ἑξῆς (Π ί ν. 241 γ):

(1) . . *ΣΙΠΟ*

(2) *ΘΕΟΥ*
ΤΑΥΡΟΥ

(3) *ΟΥΤΟΥΤ*
ΑΕΞΑΚΟΣΙΑ
ΑΓΑΓΩΝΟΣ
ΟΝΤΟΝ ΕΙΣ
ΡΑΙΣΑΓΑΙΣΟΑ
ΕΘΑΙΕΝΤΩΝ
ΟΣΟΙΠΜ
ΑΛΑΙΝΟΣΣ
. ΑΜΑΤΑΑ
ΤΟΣΤΕ
Τ

Ἀναφέρομεν ἐπίσης ὄστρακα βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινά, ἀγγεῖον ἐλλιπὲς τὸ στόμιον καὶ τὴν λαβήν, μὲ στιλπνὴν γάνωσιν πρασίνου χρώματος (Π ί ν. 241 α), δωρικὸν κιονόκρανον, ἀμφικιονίσκον, τρία νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν Γαλερίου, τὸ δεύτερον Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τὸ τρίτον τῶν Δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν, τεμάχιον ἰωνικοῦ κιονοκράνου, ἐπιτυμβίαν πλάκα μὲ παράστασιν ἱππέως (Π ί ν. 241 β) κ.ἄ.

Οἱ τάφοι καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ (πλὴν τοῦ Β. κλίτους) ἐκαλύφθησαν διὰ χωμάτων κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου, ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθοῦν ἐν ὑπαίθρῳ.

Εἰς τὸν ναΐσκον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἔγιναν αἱ ἑξῆς ἐργασίαι: ἀντικατάστασις τῆς ξυλοκατασκευῆς καὶ τῶν κεράμων τῆς δικλινοῦς στέγης, στερέωσις τῆς τοιχοποιίας καὶ ἀσφάλισις τῶν τοίχων διὰ τῆς κατασκευῆς « σενάζ » εἰς τὰς κορυφὰς των περιμετρικῶς.

Εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων ὑπάρχουν τοιχογραφίαι καλῆς τέχνης, τοῦ ΙΗ΄ αἰ., πολλαὶ ὅμως τῶν ὁποίων ἔχουν ἐπιχρισθῆ, αἱ δὲ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου ἔχουν ἐπιζωγραφηθῆ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὡς πληροφορούμεθα ἀπὸ σωζομένας ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφάς: *τ'ου δούλου σου δημητρίου κα κοσέω 1858* ἢ *Διὰ συνδρομῆς κὺ* (κυροῦ) *βασίλη ἀλμπάνη* ἢ *Διὰ συνδρομῆς τοῦ ἀθανασίου χρίστο(υ)* κ.ἄ. (Π ί ν. 242 α - β).

ΠΑΝΑΓΙΑ - ΛΙΣΚΗ

Ναὸς Χριστοῦ

Εἰς τὸν ἀναστηλωθέντα κατὰ τὸ 1971 βυζαντινὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ[2], ὀλίγα χιλιόμετρα ἔξωθι τοῦ χωρίου Παναγιά, ἔγιναν κατὰ τὸ 1972 συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι, ὅπως ἀποχωμάτωσις πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ μνημείου, διαμόρφωσις τοῦ πέριξ χώρου, κατασκευὴ πεζουλίων διὰ τὴν προστασίαν του ἀπὸ τῶν ὑδάτων, τοποθέτησις νέας ξυλίνης θύρας κ.ἄ.

ΚΟΚΚΙΝΟΝ

Ἅγιος Ἀθανάσιος

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν κατὰ τὸ παρελθόν (βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 226 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 333).

Ἐπειδὴ ἡ ἐπικάλυψις τῆς δικλινοῦς στέγης τοῦ ναοῦ διὰ σιμεντοκονίας, ἡ ὁποία εἶχε γίνει πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τῶν κατοίκων, εἶχεν ὑποστῇ ζημίας εἰς μεγάλην ἔκτασιν, ὥστε κάθε προσπάθεια ἐπισκευῆς ἀπεδείχθη ματαία, ἀφῃρέθη ἡ σιμεντοκονία ἐξ ὁλοκλήρου ὡς καὶ τὸ σαθρὸν ὑπόστρωμά της. Ἐν συνεχείᾳ κατεσκευάσθη εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς στέγης μανδύας ἐκ σκυροδέματος, πάχ. 0.10 - 0.12 μ., ἐνισχυθεὶς διὰ σιδηροῦ πλέγματος. Ὁ μανδύας, πρὸς μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν, συνεδέθη διὰ « σενάζ » εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων καθ' ὅλον τὸ περίγραμμά των. Ἐν συνεχείᾳ ἐκαλύφθη ἡ δικλινὴς στέγη καὶ ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ διὰ κοινῶν κεράμων (λούκια) (Π ί ν. 243 α).

Ἡ ἀποχωμάτωσις, ἡ ὁποία συνεχίσθη ἐφέτος κατὰ τὴν Δ. καὶ Ν. πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἔφερεν εἰς φῶς τὰ ἐρείπια παλαιοτέρου ναοῦ, αἱ διαστάσεις τοῦ ὁποίου εἶναι μεγαλύτεραι τοῦ σημερινοῦ (Σ χ έ δ. 1).

Ἐκ παραστάδος, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Δ. τοίχου, συμπεραί-

2. Βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 333.

νεται, ὅτι ὁ παλαιὸς ναὸς ἦτο δίκλιτος μὲ τοξοστοιχίαν. Καὶ τὸ μὲν Ν. κλίτος του ἀπεκαλύφθη σχεδὸν ὁλόκληρον μὲ τὴν ἡμικυκλικὴν κόγχην του, συνολ. ἐξωτ. μήκ. 11.50 μ., τὸ δὲ Β. εὑρίσκεται ὑπὸ τὸν σημερινὸν ναόν. Ἕκαστον κλίτος τοῦ παλαιοῦ εἶχεν ἀνὰ μίαν θύραν μὲ μαρμάρινα κατώφλια, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των (Σχέδ. 1· Πίν. 243 β).

Ἡ ἡμικυκλικὴ καμάρα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ νεωτέρου ναοῦ στηρίζεται ἐπὶ δύο σφενδονίων, τὰ ὁποῖα βαίνουν ἐπὶ ποδαρικῶν μεγαλυτέρων διαστάσεων (Σχέδ. 1). Τὰ σφενδόνια αὐτὰ ἔχουν ἓν ἐλαφρὸν « τσάκισμα » εἰς τὴν κορυφήν των, οὕτως ὥστε νὰ μὴ εἶναι καὶ αὐτὰ τέλεια ἡμικύκλια, ὅπως ἡ καμάρα.

Ἀποκατεστάθη καὶ ἡ μικρὰ τυφλὴ κόγχη ὑπεράνω τῆς Δ. θύρας τοῦ ναοῦ (Πίν. 243 γ). Κατηρτίσθη πρόγραμμα διὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι καλῆς τέχνης τοῦ ΙΖ΄- ΙΗ΄ αἰ.

Κατὰ τὰς ἐργασίας περισυνελέγησαν: δύο τεμάχια μαρμαρίνων κιόνων, τέσσαρα τεμάχια θωρακίων μὲ χαμηλὸν γλυπτὸν διάκοσμον, (ἀποτελούμενον ἐκ σταυροῦ μὲ πεπλατυσμένας τὰς κεραίας, ροδάκων, δενδρυλλίων κ.ἄ.), πεσσίσκος μὲ συμφυὲς κιονόκρανον, καὶ ἡ ἐπιγραφή :

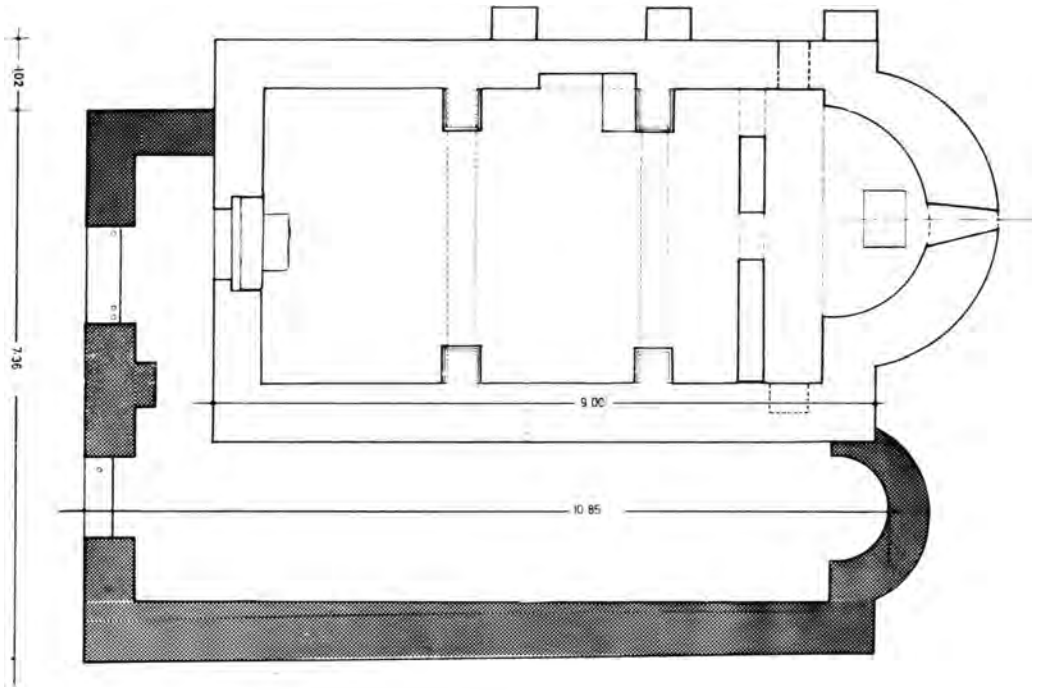
ΙΠΟΙΑΟΣ ΚΑΙΓΙ . .

Τὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Ἐφορείας.

Ἅγιος Νικόλαος

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον ἔγινε λεπτομερεστέρα ἐξέτασις τοῦ βυζαντινοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται περὶ τὰ 100 μ. ΝΔ. καὶ εἰς τὸν ὁποῖον τὸ 1971 ἔγιναν αἱ πλέον ἐπείγουσαι ἐργασίαι συντηρήσεως[3]. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐξετάσεως αὐτῆς ἦτο νὰ σχεδιασθῇ ἡ κάτοψις τοῦ μνημείου (Σχέδ. 2), νὰ ληφθοῦν τὰ ἀπαιτούμενα στοιχεῖα διὰ τὴν σχεδιαστικὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀνωδομῆς του καὶ νὰ προσδιορισθοῦν ἀκριβέστερον αἱ χρονικαὶ περίοδοι τοιχογραφήσεως τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὴν κάτοψιν φαίνεται σαφῶς ἡ ἐκ τῶν ὑ-

Σχέδ. 1. Κόκκινον. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου. Κάτοψις

3. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 226. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 332.

στέρων προσθήκη τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ κτιστοῦ Ἱεροῦ, τὸ τέμπλον τοῦ ὁποίου ἐκάλυψε καὶ μέρος τῶν ἀρχικῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ.

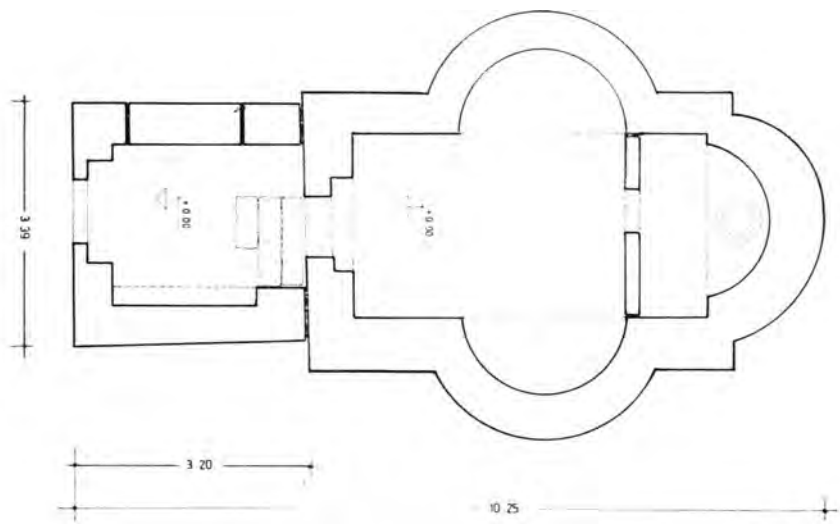
Ὁ σωζόμενος ζωγραφικὸς διάκοσμος κατανέμεται εἰς τρεῖς περιόδους. Εἰς τὴν α΄ ἀνήκουν ὀλίγα ἴχνη εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ, μικρὸν τμῆμα εἰς τὸν Ν. τοῖχον τοῦ Ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τὸ κτιστὸν τέμπλον, ὀλίγα ἴχνη εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τοῦ Ν. χοροῦ καὶ τμῆμα τοῦ δεξιοῦ μέρους σώματος ἱεράρχου, ὁ ὁποῖος φέρει πολυσταύριον φελόνιον καὶ εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, εἰς τὴν Α. γένεσιν τῆς κόγχης τοῦ Β. χοροῦ (Πίν. 244 α - β). Τὰ τμήματα ταῦτα θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸν ΙΓ΄ ἢ ΙΔ΄ αἰ., ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν πιθανῶς ἐκτίσθη ὁ ναός.

Εἰς τὴν β΄ περίοδον ἀνήκει ἡ τοιχογραφία, ἡ ὁποία σώζεται εἰς τὴν κάθετον ἐπιφάνειαν τῆς Β. πλευρᾶς τῆς Δ. κεραίας. Ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου, μήκ. 1.40 καὶ ὕψ. 1.50 μ., εἰκονίζονται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος μὲ ἀγριωπὴν ἔκφρασιν (Πίν. 245 α), εἰς τὸ μέσον μάρτυς, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ σταυροῦ τὸν ὁποῖον κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, καὶ εἰς τὸ ἄκρον ὁ ἐπιβλητικὸς Ἅγιος Νικόλαος, κατεστραμμένος ὅμως κατὰ τὸ δεξιόν του ἥμισυ. Ὁ Ἅγιος φέρει πολυσταύριον φελόνιον καὶ κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κλειστὸν εὐαγγέλιον. Παρ' ὅλην τὴν καταστροφὴν αἱ μορφαὶ δεικνύουν δύναμιν ἐκφράσεως καὶ μαρτυροῦν δεξιοτέχνην ζωγράφον, δύνανται δὲ νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν Παλαιολόγειον ἐποχήν, πιθανῶς πρὸς τὸ τέλος της.

Εἰς τὴν γ΄ περίοδον ἀνήκουν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ τέμπλου, τῆς Ν. κόγχης καὶ τοῦ Δ. τοίχου. Τὸ τέμπλον χωρίζεται εἰς ὀρθογώνια πλαίσια, ὕψ. 1.32 μ., ὅπου εἰκονίζοντο αἱ μορφαί, δυστυχῶς σήμερον πολὺ κατεστραμμέναι. Εἰς τὸ Β. τμῆμα σώζεται τὸ κάτω μόνον μέρος δύο γυναικῶν. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τῆς Παναγίας καὶ Ἁγίας. Εἰς τὸ Ν. ἥμισυ σώζεται τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ σῶμα, ἄνευ τῆς κεφαλῆς, τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (Πίν. 244 β). Παρὰ τὸν ἀρχάγγελον, εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, εἰκονίζεται εἰς τετράγωνον πλαίσιον, μήκ. 1.18 καὶ ὕψ. 1.56 μ., ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἔφιππος (Πίν. 245 β). Δυστυχῶς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος τοῦ Ἁγίου καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ ἵππου εἶναι κατεστραμμένα. Εἶναι καταφανὴς ἡ κίνησις καὶ ἡ ζωηρότης τῆς σκηνῆς, ἡ ὀρθὴ ἀπόδοσις τῶν σωμάτων καὶ ἡ λεπτολόγος διάθεσις τοῦ ζωγράφου (Πίν. 246 β - γ).

Εἰς τὴν ἰδίαν περίοδον ἀνήκει καὶ μάρτυς (Παρασκευὴ ἢ Μαρῖνα), ἀκέφαλος δυστυχῶς, εἰς τὸ Β. τμῆμα τοῦ Δ. τοίχου (Πίν. 246 α), σωζ. ὕψ. 1.10 μ. Εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος, πλησίον τῆς καθέτου γραμμῆς τοῦ πλαισίου, ἀνεγνώσθη ἐπιγραφὴ μὲ λευκὸν χρῶμα γεγραμμένη: *Λέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Μαρτίνου.*

Τὰ χρώματα τῶν τοιχογραφιῶν τῆς γ΄ περιόδου εἶναι πολὺ ζωηρὰ καὶ φωτεινά· κυριαρ-

Σχέδ. 2. Κόκκινον. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου. Κάτοψις

χοῦν τὸ κόκκινον, τὸ πράσινον καὶ τὸ λευκόν.

Αἱ τελευταῖαι αὐταὶ τοιχογραφίαι θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ ΙΣΤ΄ ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ΄ αἰ.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ

Μονὴ Σκριποῦς

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι, αἱ ἐκτελούμεναι ἀπὸ τοῦ 1966 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς (873/4 μ.Χ.) καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν χώρου[4].

Συνετελέσθη εἰς μεγάλην ἀκτῖνα πέριξ τοῦ ναοῦ ἡ ἀποχωμάτωσις, ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν ἀχρήστων ὑλικῶν καὶ ἡ ἰσοπέδωσις τοῦ χώρου, ὥστε τὸ μνημεῖον νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τοῦ κλειοῦ, ὁ ὁποῖος τὸ περιέβαλλεν ἀσφυκτικῶς, καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὰς ἀρχικάς του ἀναλογίας καὶ τὴν σωστὴν τοποθέτησίν του εἰς τὸν χῶρον (Πίν. 247 α - β).

Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ, εἶχον ἀφεθῇ ἀκάλυπτοι αἱ σιμεντοκατασκευαὶ εἰς τὰς καμάρας καὶ τὸν τροῦλλον, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχῃ δημιουργηθῇ ἀναταραχὴ εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν μερῶν τοῦ κτηρίου. Αἱ ζημίαι δὲ τῶν παλαιῶν ἐπιχρισμάτων ἐπηύξανον τὴν θλιβερὰν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν προϋξένει τὸ μνημεῖον εἰς τοὺς ἐπισκέπτας. Μὲ τὴν βοήθειαν ἰκριωμάτων, τὰ ὁποῖα ὑψώθησαν μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου, καθηρέθησαν τὰ κατεστραμμένα ἐπιχρίσματα καὶ κατεσκευάσθησαν νέα εἰς τὰς ἐπιφανείας τῆς ἀνωδομίας, εἰς οὐδετέραν ἀπόχρωσιν. Συγχρόνως, ἐπεσκευάσθησαν τὰ δεκαὲξ παράθυρα τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου, ἀντικατεστάθησαν ὑαλοστάσια κλπ. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς τοποθετήσεως τῶν ἰκριωμάτων ἔγιναν λεπτομερεῖς μετρήσεις τοῦ τρούλλου καὶ τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ τῆς στέγης (Σχέδ. 3). Σημειοῦται, ὅτι ἡ διάμετρος τοῦ τρούλλου εἶναι ἴση πρὸς τὸ ὕψος του, ἀπὸ τοῦ κοσμήτου μέχρι τῆς κορυφῆς του, ἤτοι 5.30 μ., καὶ ὅτι ἡ κορυφή του εὑρίσκεται εἰς ὕψος 16.44 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Ὁ κοσμήτης εἰς τὴν βάσιν τοῦ τρούλλου, ἔχει ὕψος 0.19 μ. καὶ ἐξέχον πλάτος 0.10 - 0.15 μ. Τὰ δεκαὲξ παράθυρα τοῦ τρούλλου ἔχουν ὕψος 1.40, πλάτος 0.45 καὶ ἡ μεταξύ των ἀπόστασις εἶναι 0.60 μ.

Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ περιβάλλοντος τὸν ναὸν χώρου, περισυνελέγη ἄφθονον γλυπτὸν ὑλικόν, τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ χρησιμοποιηθέντος εἰς τὴν τοιχοποιίαν τοῦ μνημείου ἀποτελεῖ πλουσιωτάτην συλλογὴν τοῦ εἴδους. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο συνεκεντρώθη εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ, ἐταξινομήθη κατ' εἶδος καὶ ἐτακτοποιήθη κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι ἐπισκέψιμον (Πίν. 248 α - β, 249 α - γ, 250 α - ε). Παραλλήλως ἐπεχειρήθη συγκόλλησις καὶ ἀποκατάστασις πολλῶν μαρμαρίνων μελῶν, ὄχι μόνον βυζαντινῶν ἀλλὰ καὶ ἀρχαίων.

Τέλος, ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ στερέωσις τῶν πολυαρίθμων μαρμαρίνων τεμαχίων, τὰ ὁποῖα ἔχουν χρησιμοποιηθῇ εἰς τὴν τοιχοποιίαν τοῦ ναοῦ, ὅπως π.χ. αἱ κτητορικαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Πρωτοσπαθαρίου εἰς τὰς ἀψῖδας τοῦ Ἱεροῦ (Πίν. 251), αἱ ἀνάγλυφοι ζῶναι ὁμοίως εἰς τὰς ἀψῖδας (Πίν. 248 γ), τὸ ἡλιακὸν ὡρολόγιον εἰς τὸν Ν. τοῖχον (Πίν. 248 δ) κ.ἀ.[5].

ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Σημαντικαὶ εἰς ἔκτασιν ἐργασίαι ἔγιναν καὶ τὸ 1972 εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ὡς συνέχεια τῆς ἀπὸ ἐτῶν ἰδιαιτέρας μερίμνης τῆς Ἐφορείας, διὰ τὸ πολυτιμότατον τοῦτο βυζαντινὸν μνημεῖον[6].

Κατὰ τὴν ἐξέτασιν, ἡ ὁποία ἔγινεν ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ διὰ τὰ ψηφιδωτὰ καλλιτέχνου - συντηρητοῦ Ἰ. Κολέφα, διεπιστώθη ὅτι εἶχον δημιουργηθῇ « φουσκώματα », ἀποκολλήσεις τοῦ στρώματος τῶν ψηφίδων ἐκ τῆς προετοιμασίας καὶ γενικῶς ἐπικίνδυνοι καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσουν σοβαρὰς ζημίας εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ ναοῦ καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν προτομὴν τοῦ Χριστοῦ - Διδασκάλου, ἄνωθεν τῆς θύρας τοῦ νάρθηκος, εἰς τὸ σταυροθόλιον πρὸ τοῦ Χριστοῦ, ὅπου εἰκονίζονται εἰς στηθάρια ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ἡ Παναγία, ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (Πίν. 252 α - γ), εἰς τὸ πρὸς Β. τούτου σταυροθόλιον, ὅπου εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι Κοσμᾶς, Δαμιανός, Κῦρος καὶ Ἰωάννης (Πίν. 252 δ, στ), εἰς τὸ Δ. παράθυρον τοῦ νάρθηκος ἔναντι τοῦ Χριστοῦ, ὅπου εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι Ἀνεμπόδιστος, Πηγάσιος, Ἀκίνδυ-

4. Βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 332, ὑποσημ. 2, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

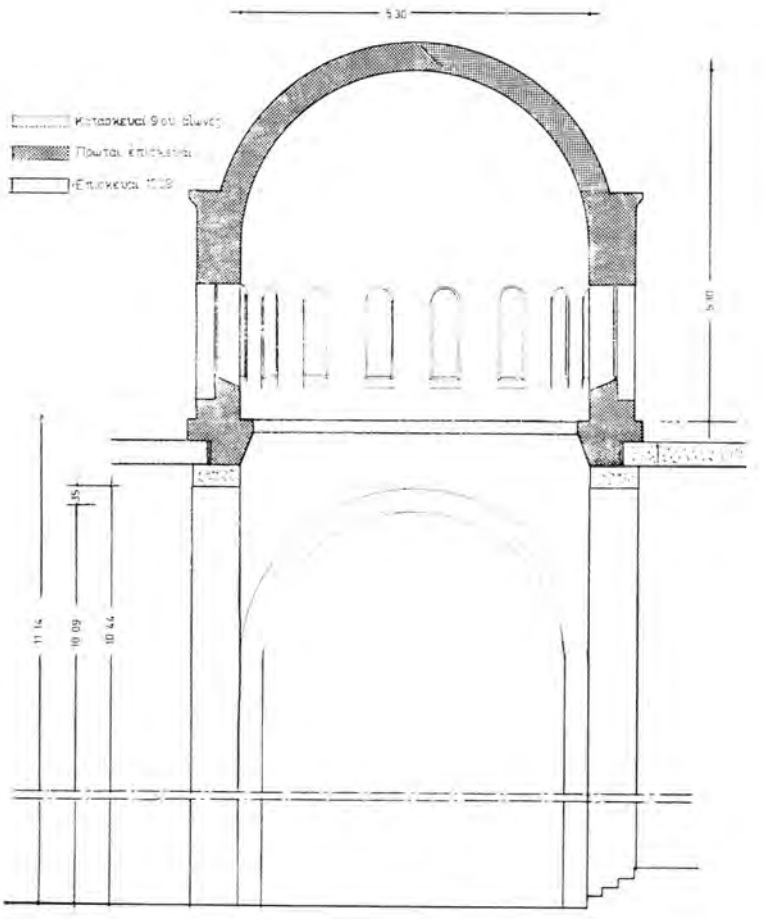
5. Παρέχονται μόνον φωτογραφίαι τοῦ πλουσιωτάτου γλυπτοῦ ὑλικοῦ τῆς Σκριποῦς, διὰ νὰ κατανοηθῇ τὸ γενόμενον ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἔργον, δεδομένου ὅτι τοῦτο ἔχει ἤδη μελετηθῇ καὶ δημοσιευθῇ ἐπαρκῶς (βλ. ΑΕ 1931, σ. 119 - 57 καὶ BSA 1966, σ. 1 - 32).

6. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 247. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 293. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 246. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 246 - 47· ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 332.

νος, Ἀφθόνιος καὶ Ἐλπιδοφόρος, εἰς τὸ Β. σταυροθόλιον τοῦ κυρίως ναοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας, ὅπου εἰκονίζονται ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὁ Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος καὶ ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ (Πίν. 252 ε, 253 α, ε), εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ σταυροθολίου τούτου, ὅπου οἱ Ἅγιοι Βαρνάβας, Στέφανος ὁ Πρωτομάρτυς καὶ *Πρόχωρος* (Πίν. 253 δ - στ) καὶ εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ ἰδίου σταυροθολίου, ἄνωθεν τοῦ τριλόβου ἀνοίγματος, ὅπου εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι Σίλας, Τιμόθεος καὶ Νικάνωρ (Πίν. 253 β - γ).

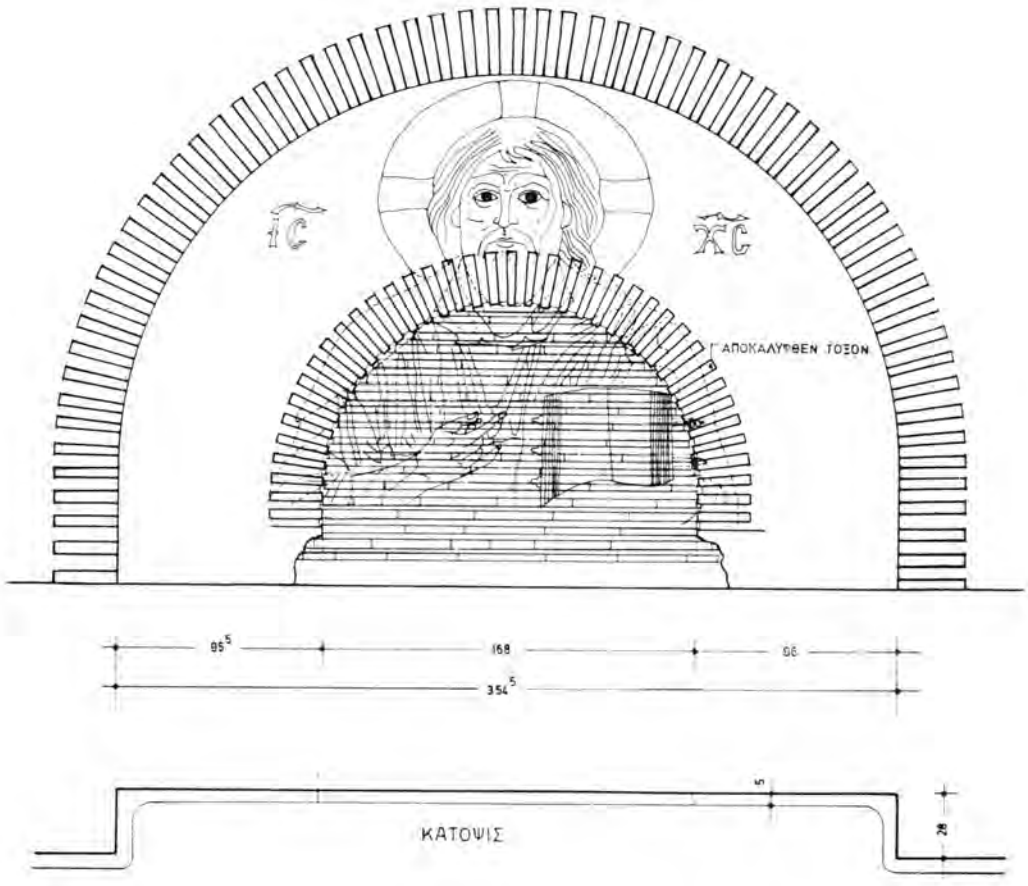
Δεδομένου ὅτι ἡ ἔκθεσις διὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, διὰ τὴν τεχνικὴν ἡ ὁποία ἐφηρμόσθη κλπ., ἀνήκει εἰς τοὺς ὑπευθύνους τοῦ Κ.Ε.Σ., ἐνταῦθα παρέχονται μόνον φωτογραφίαι τῶν ψηφιδωτῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἐγένετο συντήρησις. Κρίνεται ὅμως σκόπιμον νὰ ἀναφερθοῦν ὡρισμένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρετηρήθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως εἰς τὴν προτομὴν τοῦ Χριστοῦ - Διδασκάλου εἰς τὴν μεγάλην κόγχην ὑπεράνω τῆς θύρας τοῦ νάρθηκος.

Εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο καθὼς καὶ εἰς τὸ πρὸ αὐτοῦ σταυροθόλιον εἶχον γίνει ἀπὸ τὸ 1953 ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς μεγάλην ἔκτασιν, κατὰ τὰς ὁποίας μάλιστα ἀφῃρέθησαν τὰ ψηφιδωτά, ἀπηλλάγησαν ἀπὸ τὰ σαθρὰ ἀσβεστοκονιάματα καὶ ἐπανεκολλήθησαν εἰς τὴν θέσιν των μὲ τὴν βοήθειαν νέου στερεωτέρου μείγματος (ΠΑΕ 1953, σ. 310, ΠΑΕ 1954, σ. 286). Κατόπιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν δὲν ἐδικαιολογεῖτο ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων τεχνικῶν ἡ δημιουργηθεῖσα ἐπικίνδυνος κατάστασις διὰ τὰ ψηφιδωτά.

Σχέδ. 3. Μονὴ Σκριποῦς. Τομὴ τρούλλου

Εἰς τὴν παρεχομένην γραμμικὴν παράστασιν τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Χριστοῦ σημειοῦνται τὰ μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα διεπιστώθησαν διογκώσεις κλπ. καὶ τὰ ὁποῖα ἀπεκολλήθησαν ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ Κ.Ε.Σ. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τῆς σαθρᾶς προετοιμασίας ἀπεκαλύφθη ἀνακουφιστικὸν τόξον ἐκ πλίνθων, διαστ. 0.23 × 0.035 μ. δημιουργηθῇ δὲ ἐνιαία ἐπιφάνεια ἐφράγη τὸ ἀνοικτὸν τοῦτο τόξον διὰ δεκαεπτὰ σειρῶν πλίνθων, διαφόρου προελεύσεως καὶ ποικίλων διαστάσεων, μήκ. 0.10 - 0.45 καὶ πάχ. 0.035 - 0.055 μ. (Σχέδ. 4· Πίν. 254 β). Τὸ χρησιμοποιηθὲν συνδετικὸν μεῖγμα εἰς τὴν τείχισιν τοῦ ἀνοικτοῦ τόξου οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ

Σχέδ. 4. Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἀποκαλυφθὲν τόξον ὑπὸ τὸ ψηφιδωτὸν τῆς θύρας τοῦ νάρθηκος

Τοῦτο, ὕψ. 1.27 καὶ διαμ. 1.68 μ., δὲν ἐδράζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου, ἀλλ' εἶχεν ἀρχικῶς ἰδικήν του βάσιν, ὕψ. 0.25 μ., πιθανῶς μαρμαρίνην, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θὰ ἐξεῖχε τῆς ἐπιφανείας τοῦ τυμπάνου τῆς μεγάλης κόγχης, ἡ διάμετρος τῆς ὁποίας εἶναι 3.545, τὸ βάθος 0.28 καὶ τὸ ὕψος 2.325 μ. (Σχέδ. 4). Ὅταν λοιπὸν ἐπρόκειτο νὰ τοποθετηθῇ τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Χριστοῦ, ἀφῃρέθη ἡ μαρμαρίνη βάσις τοῦ ἀνακουφιστικοῦ τόξου, διότι ἠμπόδιζε. Διὰ νὰ τὸ μεῖγμα, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν ἀρχικὴν τοιχοποιίαν τοῦ τυμπάνου καὶ τοῦ τόξου τῆς μεγάλης τυφλῆς κόγχης. Μέρος μάλιστα τοῦ μεγάλου τούτου τόξου ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ἀποκόλλησιν τμήματος τοῦ ψηφιδωτοῦ διακόσμου καὶ οὕτω ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ φωτογραφηθῇ καὶ νὰ μελετηθῇ ὁ τρόπος κατασκευῆς του (Πίν. 254 α).

Εἰς τὴν ἐνιαίαν λοιπὸν ἐπιφάνειαν, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη μὲ τὴν ἔμφραξιν τοῦ ἀνοικτοῦ

ἀνακουφιστικοῦ τόξου, κατεσκευάσθη ἡ ἐπιβλητικὴ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ - Διδασκάλου ἐπὶ προετοιμασίας ἐκ κουρασανίου, πάχ. 0.05 μ. Τοῦτο ἐγένετο ἀργότερον. Θὰ ἐμεσολάβησε δηλαδὴ ἄγνωστον χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ ναοῦ καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ψηφιδωτῶν[7].

Αἱ διαστάσεις τῆς προτομῆς τοῦ Χριστοῦ εἶναι αἱ ἑξῆς: διάμετρος σταυροφόρου φωτοστεφάνου 1.275, πλάτος τοῦ φωτοστεφάνου ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν 0.205, πλάτος προσώπου 0.80, μῆκος ὀφθαλμῶν 0.101, ὕψος 0.049, μῆκος ρινὸς 0.19 καὶ πλάτος αὐτῆς εἰς τὸ κάτω μέρος 0.12 μ.

Παραλλήλως, ἐτοποθετήθησαν πεντήκοντα πέντε κρύσταλλα μελίχροα εἰς τὰ στρογγύλα ἀνοίγματα τῶν φεγγιτῶν, τῶν εὑρισκομένων εἰς τὸ Β. σταυροθόλιον τοῦ ἰσογείου τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐτακτοποιήθησαν τὰ θολωτὰ παλαιὰ κελλία εἰς τὸ ἰσόγειον τῆς Δ. πτέρυγος κ.ἄ.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

7. Βλ. P. Lazaridis, Hossios Loukas (Ἔκδοσις Ε. Τζαφέρης, Ἀθῆναι).

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

ΧΑΛΚΙΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἐγένετο συγκόλλησις τῶν νεοεισαχθέντων ἀρχαίων εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος, τῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1972 καὶ δὴ ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῶν οἰκοπέδων Γεροντίτη, τὰ ὁποῖα ἀνέρχονται εἰς τριακόσια περίπου.

Ἐφωτογραφήθησαν καὶ κατεγράφησαν τετρακόσια περίπου ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα προήρχοντο ἐξ ἀνασκαφῶν τοῦ 1972, ἢ ἦσαν τυχαῖα εὑρήματα. Ἐγένοντο ἐπισκευαὶ τοῦ κτηρίου τοῦ Μουσείου καὶ διαμόρφωσις ἐργαστηρίων, κειμένων ὄπισθεν αὐτοῦ.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Οἰκόπεδα Εὐ. Γαρεφάλου καὶ Ἀντ. Σάλιαρη (Ο.Τ. 349)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Εὐ. Γαρεφάλου, εὑρισκόμενον εἰς τὴν συνοικίαν « Πλάτανος », εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων τμῆμα τοίχου καὶ τάφος. Κατόπιν τούτου διεκόπησαν αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι καὶ διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τόσον εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον, ὅσον καὶ εἰς τὸ συνορεῦον οἰκόπεδον τοῦ Ἀντ. Σάλιαρη, καθ' ὅσον τμήματα τῶν εὑρεθέντων τάφων ἔβαινον ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ὁ ἰδιοκτήτης του εἶχεν ἐπίσης ζητήσει ἄδειαν οἰκοδομήσεως.

Ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψε δέκα τάφους Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τμήματα δαπέδου ἐξ ἀσβεστοκονίας, ἀνήκοντα εἰς κτήριον ἑλληνιστικόν, τὸ ὁποῖον κατεστράφη τελείως εἰς ἄγνωστον μεταγενεστέραν ἐποχὴν καὶ τοῦ ὁποίου ὁλόκληρον τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν εἶχεν ἀπομακρυνθῆ. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Σάλιαρη πλὴν τῶν τάφων ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοίχων ἐξ ἀργολιθοδομῆς (Σχέδ. 1).

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων σημαντικὸς εἶναι μαρμάρινος κιονίσκος (ἀριθ. Εὐρ. 2236) (Πίν. 255 α), σχήματος πυρσοῦ, εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.: *Λιογένεια Βίωνος Λήμητρι καὶ Κόρῃ*. Ὕψ. 1, διάμ. κάτω 0.19, ἄνω 0.21 μ. Ὁ κιονίσκος εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς ἀκραῖος καλυπτήριος λίθος τοῦ τάφου VII (Σχέδ. 1). Εἶναι ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν μαρτυρεῖται λατρεία Ἐλευσινίων θεαινῶν ἐν Χαλκίδι.

Λόγῳ τῆς μικρᾶς σημασίας τῶν διασωθέντων λειψάνων, ἐχορηγήθη εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας τῶν ὡς ἄνω οἰκοπέδων ἄδεια οἰκοδομήσεως διὰ καταχώσεως τῶν ἀρχαίων.

Οἰκόπεδον Εὐ. Θεοδώρου (Ο.Τ. 348, ἀριθ. 17, 18)

Εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον, εὑρισκόμενον ἐπίσης εἰς τὴν συνοικίαν « Πλάτανος », διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, καθ' ἣν ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ἐπαλλήλων κτηρίων, χρονολογουμένων ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Χριστιανικῆς ἐποχῆς (2ος π.Χ. - ΣΤ΄ μ.Χ. αἰ.) (Σχέδ. 2).

Τμήματα ὡρισμένων κτηρίων εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὸ 1970 εἰς τὸ συνορεῦον πρὸς Β. οἰκόπεδον Κ. Κουτσαυλῆ ὡς καὶ ἐφέτος εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἡ. Σταματούκου (βλ. κατωτέρω) (Σχέδ. 2· Πίν. 255 στ).

Λόγῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζουν αἱ εὑρεθεῖσαι ἐπάλληλοι φάσεις τῶν κτηρίων, καὶ ἐπειδὴ τμήματα αὐτῶν εἶχον ἤδη διατηρηθῆ κάτωθεν τῆς οἰκίας Κουτσαυλῆ ἐν ὑπογείῳ[1], ἀποτελοῦντα μετ' αὐτῶν καὶ τῶν εὑρεθέντων τμημάτων εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἡ. Σταματούκου ἓν σύνολον, ἀπεφασίσθη ἡ διατήρησις τῶν ἐν λόγῳ κτηρίων ἐν ὑπογείῳ.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν ἐρυθροβαφῆ λεκανίδα (ἀριθ. Εὐρ. 2274) (Πίν. 255 ε), δύο λύχνους (ἀριθ. Εὐρ. 2303, 2304) διακεκοσμημένους μετ' ἐκτύπων κοσμημάτων, Ε΄-ΣΤ΄ μ.Χ. αἰ. (Πίν. 255 β - δ), οἰνοχόην (ἀριθ. Εὐρ. 2272), ἀκόσμητον ἀμφορίσκον, ὑστέρας Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (ἀριθ. Εὐρ. 2273), ὡς καὶ χαλκοῦν νόμισμα Ἀρκαδίου (392 - 395 μ.Χ.)[2].

Οἰκόπεδον Ἡ. Σταματούκου (Ο.Τ. 348, ἀριθ. 20)

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸ οἰκόπεδον Ἡ. Σταματούκου συνορεύει πρὸς Ν. μετὰ τοῦ οἰκοπέδου Κ. Κουτσαυλῆ, ἔνθα τὸ 1970 εἶχον εὑρεθῆ σημαντικαὶ ἀρχαιότητες[3], ἐκτεινόμεναι καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Εὐ. Θεοδώρου. Κατὰ τὴν διεξαχθεῖσαν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν τμήματα κτηρίων, μέρος τῶν ὁποίων εἶχεν εὑρεθῆ εἰς τὸ οἰκόπεδον Κουτσαυλῆ, φρέαρ, βάθ. 8.50 μ., καὶ πέντε τάφοι, ἤτοι εἰς κεραμοσκεπής (Ι), δύο κιβωτιόσχημοι (ΙΙ, ΙΙΙ) καὶ δύο λακκοειδεῖς (IV, V) (Σχέδ. 2· Πίν. 257 α - γ).

Τὰ εὑρεθέντα τμήματα τῶν κτηρίων καὶ τὸ φρέαρ χρονολογοῦνται εἰς τὴν ὑστέραν Ἑλληνιστικὴν - Ρωμαϊκὴν ἐποχήν. Οἱ τάφοι, οἵτινες ἦσαν ἀκτέριστοι, θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν. Ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι εἰς τὸν τάφον IV εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς καλυπτήριοι πλάκες μεγάλα καὶ βαρύτατα τμή-

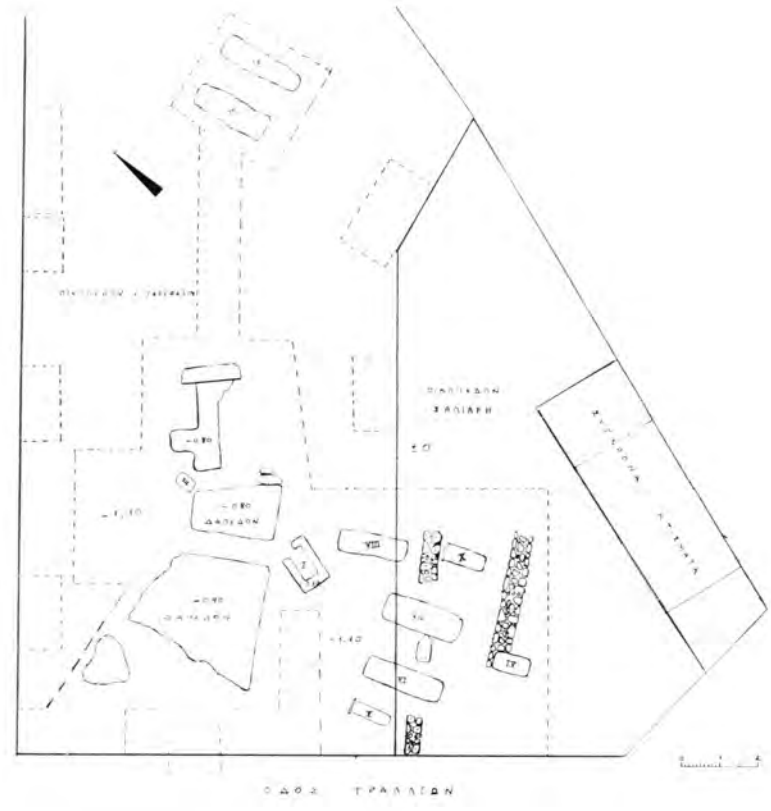
1. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 253.
2. RIC IX, σ. 295, ἀριθ. 70 b.
3. Βλ. ὑποσημ. 1.

ματα ἐκ πωρίνου γείσου καὶ ἐξ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνδυαζόμενον μετὰ τοῦ εὑρεθέντος εἰς τὸ οἰκόπεδον Εὐ. Γαρεφάλου ἐνεπιγράφου κιονίσκου, ἀφιερωμένου εἰς τὴν Δήμητραν καὶ τὴν Κόρην (βλ. ἀνωτέρω καὶ Π ί ν. 255 α) μαρτυρεῖ, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν θὰ ὑπῆρχεν ἱερόν, καθ' ὅσον τὰ προαναφερθέντα τεμάχια δὲν θὰ ἦτο εὐχερὲς νὰ μεταφερθοῦν ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως, λόγῳ τοῦ μεγάλου ὄγκου καὶ βάρους αὐτῶν. Ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, τὰ ἀρχαῖα διετηρήθησαν ἐν ὑπογείῳ.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν δύο λύχνους, ὑστέρας Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (2ου - 1ου π.Χ. αἰ.) (Π ί ν. 256 α - β) (ἀριθ. Εὐρ. 2276, 2277), κύπελλον (ἀριθ. Εὐρ. 2275) (Π ί ν. 256 δ) καὶ δύο οἰνοχοΐσκας, Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐκ τοῦ τάφου VI (Π ί ν. 256 γ). Ἐπίσης, τὸ ἄνω μέρος ἐπιτυμβίας ἀετωματικῆς στήλης, φερούσης ἐπιγραφήν : *Βουλάρχη/Γαργηλίου*, ὑστέρας Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (Π ί ν. 256 ε), καὶ χαλκοῦν νόμισμα Χαλκίδος (197 - 146 π.Χ.)[4].

Οἰκόπεδον Ἐ. Ἀντζινᾶ (Ο.Τ. 348, ἀριθ. 23)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν πεδίλων θεμελιώσεως εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον εὑρέθησαν ἑπτὰ κεραμοσκεπεῖς τάφοι, εἰς βάθος 1 - 1.20 μ. Ἅπαντες ἠρευνήθησαν καὶ ἦσαν ἀκτέριστοι. Ἐκ τῶν ὀλίγων εὑρεθέντων ὀστράκων, οἱ τάφοι οὗτοι χρονολογοῦνται εἰς τὴν ὑστέραν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν.

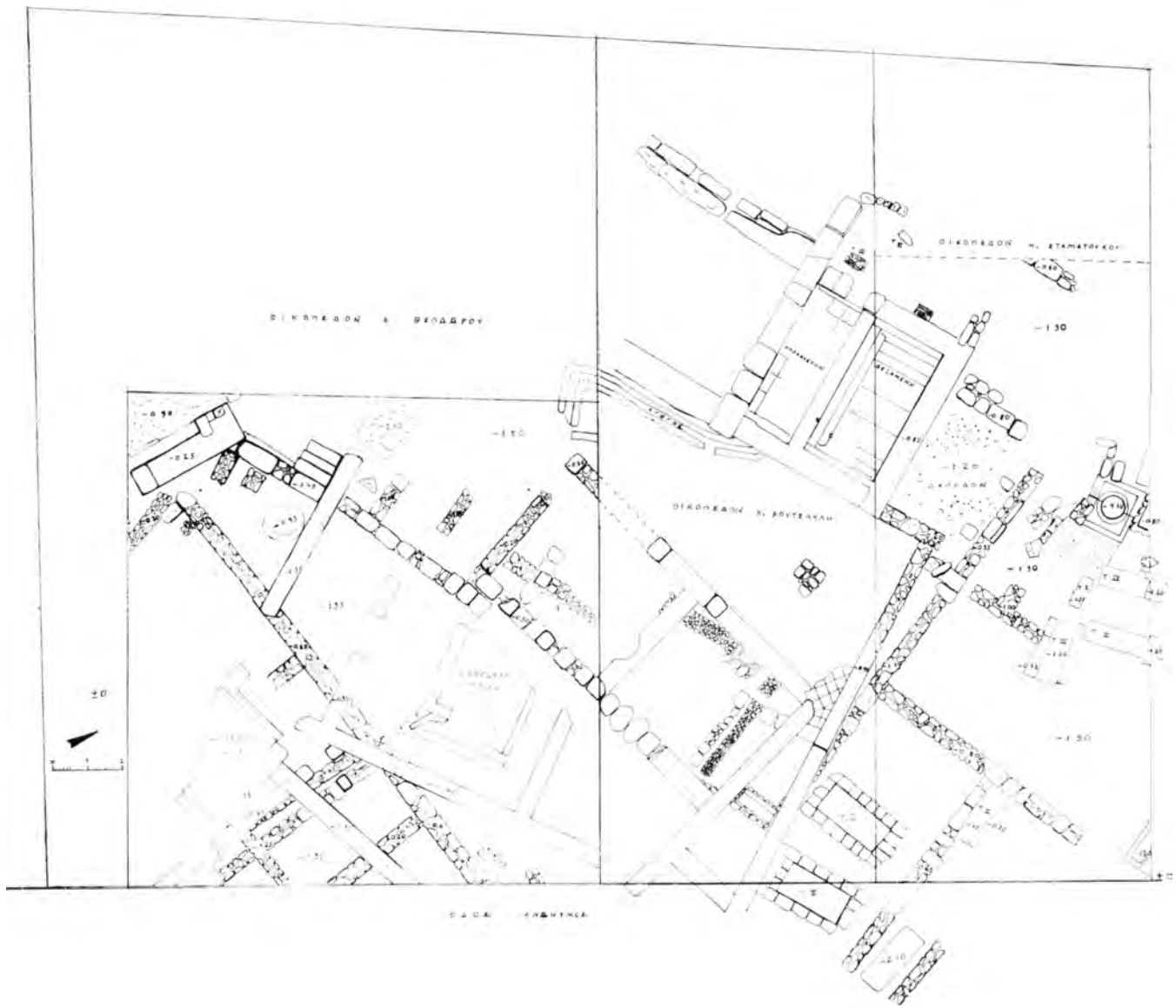
Σχέδ. 1. Χαλκίς. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδα Εὐ. Γαρεφάλου καὶ Ἀντ. Σάλιαρη

Μετὰ τὴν ἔρευναν, τὴν φωτογράφησιν καὶ τὴν σχεδίασιν τῶν τάφων ἐπετράπη ἡ συνέχισις τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον.

Οἰκόπεδον Β. Φάλαρη (Ο.Τ. 391)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καρύστου 16 οἰκόπεδον, συνορεῦον πρὸς τὸ οἰκόπεδον Α. Ἀναστασιάδου, ἔνθα κατὰ τὸ 1970 εἶχον εὑρεθῆ σημαντικὰ

4. SNG Cop., ἀριθ. 451 κ.ἑ.

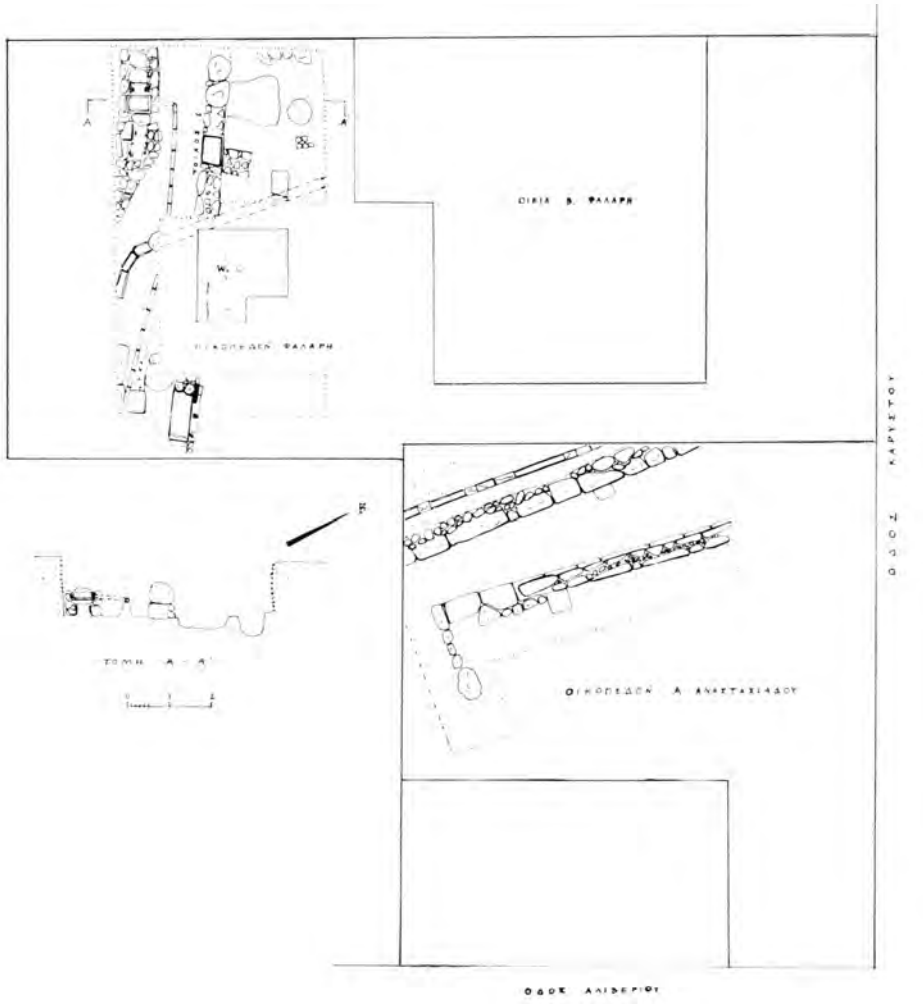
Σχέδ. 2. Χαλκίς. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδα Εὐ. Θεοδώρου, Ἡ. Σταματούκου καὶ Κ. Κουτσαυλῆ (ἀνασκαφὴ 1970)

ἀρχαῖα[5], διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατόπιν εὑρέσεως ἀρχαίων κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων.

Πρὸς Ν. τῆς ὑπαρχούσης οἰκίας καὶ εἰς βάθος 0.60 μ., ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος 1, πλ. 0.60, σωζ. ὕψ. 0.75 μ., μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.- ΝΑ. περίπου, παρακολουθούμενος ἐπὶ μήκους 9.50 μ. (Σχέδ. 3· Πίν. 257 δ). Εἶναι ἐκτισμένος δι' ἡμικατειργασμένων ὀρθογωνίων πωροπλίνθων, ἀργῶν λίθων καὶ ὀγκολίθων, ὡς καί τινων κεράμων εἰς τὸ ἄνω μέρος αὐτοῦ, μὲ ἀσβεστοκονίαν ὡς συνεκτικὴν ὕλην.

Πρὸς Β. τοῦ τοίχου 1, εἰς βάθος 1.30 μ., ἐντὸς κυκλικοῦ λαξεύματος, διαμ. 0.60, βάθ. 0.50 μ., εὑρέθη τεθραυσμένη τεφροδόχος, παρ' αὐτὴν δὲ ὑπολείμματα πυρᾶς, θρυμματισμένα ὀστᾶ, ὄστρακα, κέραμοι καὶ χαλκοῦν νόμισμα ἐντὸς ὀρθογωνίου λαξεύματος, διαστ. 1.10 × 1.20, βάθ. 0.25 μ.

Εἰς τὸ ΝΔ. μέρος τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου, εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου 1 καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀγωγοῦ, πλ. 0.85, ἀποκαλυφθέντος μήκους 4 μ., ὅστις κατὰ τὸ Α. τμῆμα βαίνει πρὸς Ν. ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον (Σχέδ. 3· Πίν. 258 α). Τὰ τοιχώματά

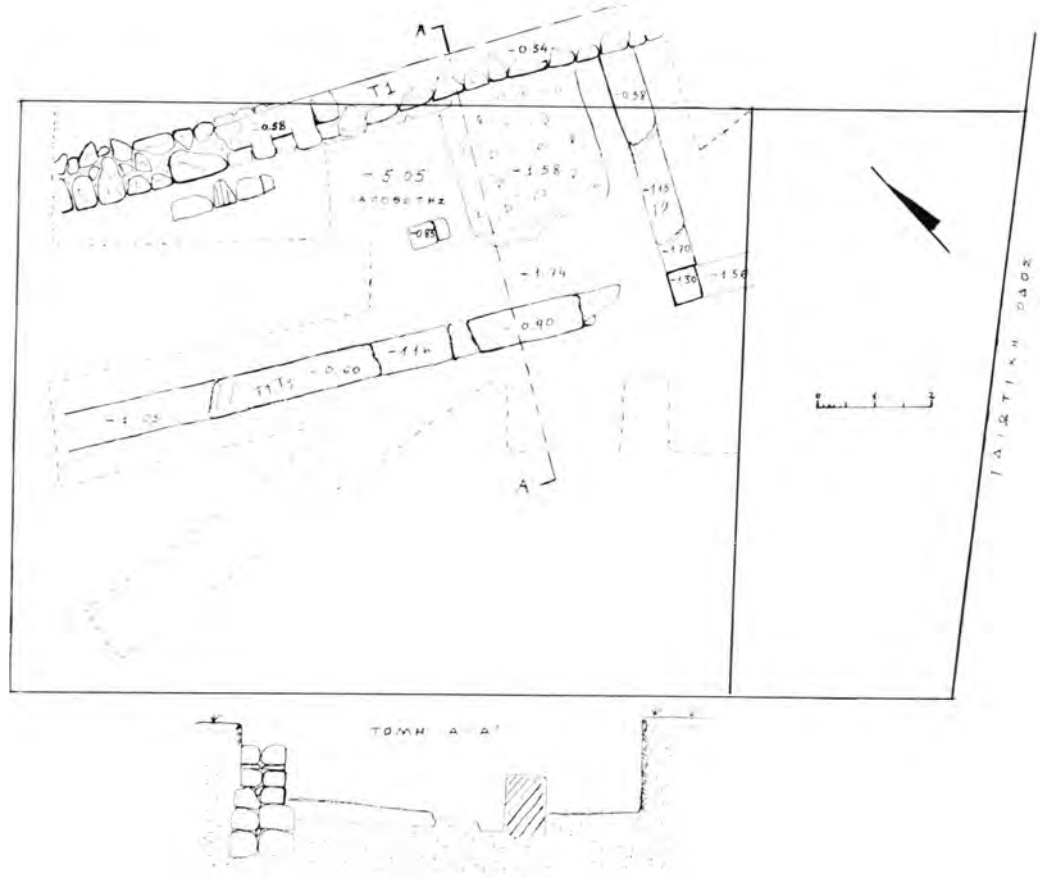
Σχέδ. 3. Χαλκίς. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδα Β. Φάλαρη (1972) καὶ Ἀ. Ἀναστασιάδου (1970)

5. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 254.

του εἶναι ἐκτισμένα δι' ἀργῶν λίθων μὲ ἀσβεστοκονίαν ὡς συνεκτικὴν ὕλην, καλύπτεται δὲ δι' ἀργῶν λίθων. Ἐπὶ τοῦ ἀγωγοῦ αὐτοῦ εὑρέθη τοποθετημένη ὀρθογωνία λιθίνη λεκάνη, διαστ. 0.43 × 0.55, βάθ. 0.13 μ., φέρουσα ἀνὰ μίαν ὀπὴν εἰς ἑκάστην στενὴν πλευράν της.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν ἐνσφράγιστον λαβὴν ἀμφορέως ἐκ Κνίδου (Π ί ν. 259 α) μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

Ἐπὶ Ἀριστάρ[ο]
χ]ου Ἀρχαγο[ῦ
κνιδίων

Σχέδ. 4. Χαλκίς. Κάτοψις εἰς οἰκόπεδον Κ. Κώτσαρη

Προφανῶς ἐκ τῆς Ν. ὀπῆς εἰσέρρεεν ὕδωρ, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς Β. διωχετεύετο ἐντὸς τοῦ πηλίνου σωληνοειδοῦς ἀγωγοῦ, διαμ. 0.10 μ., εὑρεθέντος εἰς βάθος 1.10 μ. καὶ βαίνοντος κατωφερικῶς πρὸς ΝΑ., ἐπὶ μήκους 7.50 μ. (Σ χ έ δ. 3· Π ί ν. 258 α). Τμῆμα ἑτέρου πηλίνου ἀγωγοῦ, ὀρθογωνίου διατομῆς, εὑρέθη εἰς βάθος 0.70 μ. Οὗτος διέρχεται ἄνωθεν τοῦ σωληνοειδοῦς ἀγωγοῦ βαίνων πρὸς ΝΑ.

Τὰ εὑρεθέντα ἀρχαῖα χρονολογοῦνται εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχήν, διετηρήθησαν δὲ ἐν καταχώσει.

Οἰκόπεδον Κ. Κώτσαρη

Εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον εἰς συνοικίαν Γύφτικα, κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων, εὑρέθησαν τμήματα ἀρχαίων τοίχων. Ἐπηκολούθησεν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη τμῆμα μεγάλου κτηρίου, Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Σ χ έ δ. 4· Π ί ν. 258 β - δ). Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων, κεράμων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Ὁ τοῖχος 1 κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του εἶναι παλαιότερος, Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐκτισμένος διὰ μεγάλων ἀργῶν λίθων. Οὗτος ἐπεκταθεὶς

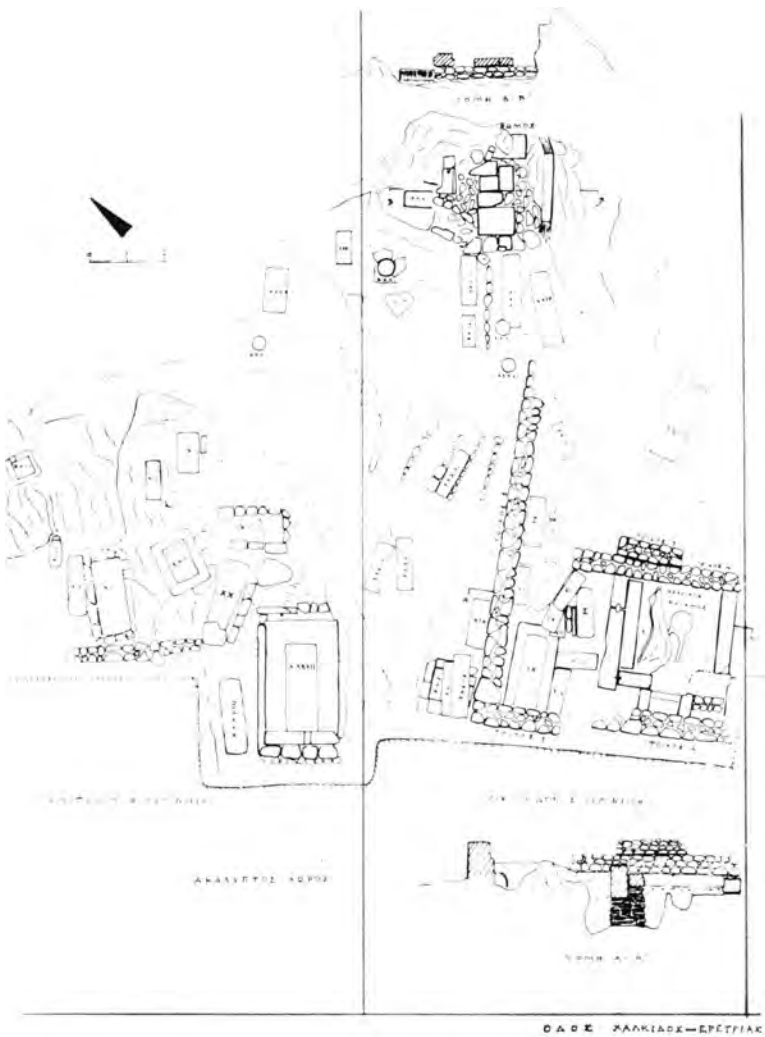
πρὸς Α. ἐχρησίμευσεν ὡς τοῖχος τοῦ ὡς ἄνω ρωμαϊκοῦ κτηρίου (Π ί ν. 258 γ).

Παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ κτηρίου, εἰς βάθος 1.58 μ., εὑρέθη στρῶμα τεμαχίων κονιάματος διαφόρων χρωμάτων μὲ κυριαρχοῦν τὸ ἐρυθρόν, τὰ ὁποῖα προφανῶς ἀπεσπάσθησαν ἐκ τῶν τοίχων 1 καὶ 2, ἐφ' ὧν ἐσώθησαν καὶ ὑπολείμματα κονιάματος (Π ί ν. 258 β). Παρὰ τὸν τοῖχον 1 καὶ πρὸς Δ. τοῦ σημείου, ὅπου ἀπεκαλύφθη τὸ προαναφερθὲν στρῶμα, εὑρέθη ἀποθέτης, βάθ. 5 μ., περιέχων κεραμεικὴν ὑστέρας Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. ΝΔ. τοῦ τοίχου 2 εὑρέθη κεραμοσκεπὴς τάφος, Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἀφοῦ ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν τὰ εὑρεθέντα ἀρχαῖα, κατεχώσθησαν καὶ ἐπετράπη ἡ οἰκοδόμησις.

Οἰκόπεδα ἀδελφῶν Γεροντίτη

Εἰς τὰ συνεχόμενα οἰκόπεδα τῶν ἀδελφῶν Γεροντίτη εἰς Ἅγιον Στέφανον, κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων, εὑρέθησαν ἀρχαῖοι τάφοι. Κατόπιν τούτου ἐπηκολούθησεν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις ἀπεκάλυψεν ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον, χρονολογούμενον ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Χριστιανικῆς ἐποχῆς (Σ χ έ δ. 5).

Σχέδ. 5. Χαλκίς. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδα Γεροντίτη

Εἰς τὸ τμῆμα, τὸ περιλαμβανόμενον ἐντὸς τοῦ

οἰκοπέδου Α0. Γεροντίτη, ἀνεσκάφησαν δεκαπέντε τάφοι, ἐξ ὧν πέντε κιβωτιόσχημοι, ἑπτὰ κεραμοσκεπεῖς καὶ δύο ἐγχυτρισμοί. Οἱ ὡς ἄνω τάφοι ἔχουν κατασκευασθῆ ἐπὶ κατωφερικοῦ βραχώδους ἐδάφους, εἴτε ἐντὸς φυσικῶν κοιλοτήτων εἴτε ἐντὸς λελαξευμένων τοιούτων.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων τὰ σημαντικώτερα εἶναι ὀγδοήκοντα δύο χρυσᾶ φύλλα ἐλαίας ἐκ στεφάνου ἀθλητοῦ καὶ μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 0.90, πλ. 0.32 καὶ 0.38 μ., μὲ ἐπιγραφήν:

Καλλίστιον / Διονυσίου

Ἐπίσης εὑρέθησαν ἀρκετὰ ἀγγεῖα Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (Π ί ν. 259 β, ε - στ).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Εὐ. Γεροντίτη, εὑρισκομένου Ν. τοῦ προηγουμένου, ἀνεσκάφησαν εἰκοσιπέντε τάφοι, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι κεραμοσκεπεῖς, ὀλίγοι κιβωτιόσχημοι καὶ κυκλικὰ λαξεύματα πλήρη ὀστῶν (ὀστεοφυλάκια). Εἰς τὸ ΝΔ. μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη νεκρικὸς θάλαμος « μακεδονικοῦ τύπου » μὲ θύραν πρὸς Δ., κλίνην εἰς τὸ Α. μέρος καὶ θρανία εἰς τὴν Β. καὶ Ν. πλευράν (Σ χ έ δ. 5 - 6). Ἐπὶ τῆς κλίνης πρὸς Α. καὶ ἐγκαρσίως πρὸς τὰς παραστάδας τῆς θύρας πρὸς Δ. ἐκτίσθησαν, κατὰ τοὺς Χριστιανικοὺς προφανῶς χρόνους, τοῖχοι ἐξ ἀργολιθοδομῆς, μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.- ΝΑ. (Σ χ έ δ. 6). Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, πρέπει νὰ ἐκτίσθησαν καὶ οἱ τοῖχοι 1 καὶ 3, οἵτινες πιθανώτατα ὥριζον τὸ χριστιανικὸν κοιμητήριον.

Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου εἶναι φυσικὸς βράχος λελεασμένος. Κατὰ τὸ κέντρον περίπου αὐτοῦ εὑρέθη κυκλικὸν λάξευμα, διαμ. 0.60, βάθ. 0.35 μ., εἰς δὲ τὸ Β. μέρος παρὰ τὸ θρανίον φυσικὴ κοιλότης. Ὁ θάλαμος καὶ αἱ προαναφερθεῖσαι κοιλότητες ἦσαν πλήρεις ὀστῶν καὶ τεθραυσμένων ἀγγείων. Μία ἐκτάδην ταφή, πιθανώτατα χριστιανική, εὑρέθη παρὰ τὸ Β. θρανίον μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. καὶ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους. Προφανῶς, ὁ θάλαμος ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἐποχὴν διὰ ταφάς, ἀλλὰ καὶ ὡς ὀστεοφυλάκιον.

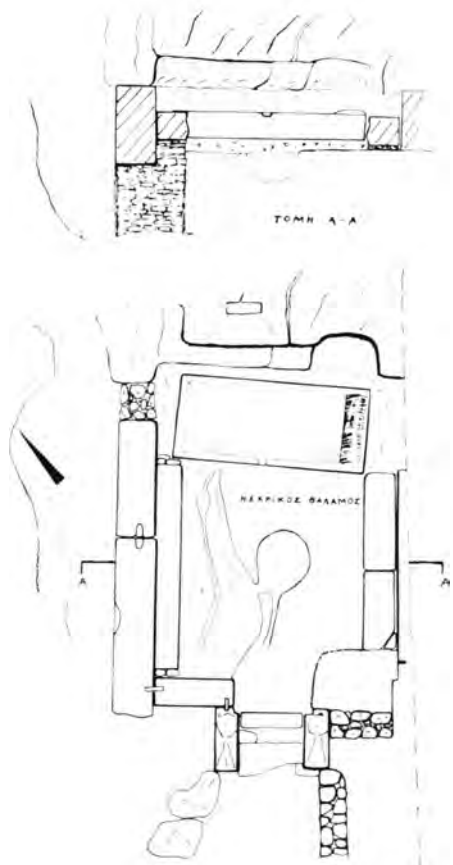
Εἰς τὸ Α. μέρος τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη βωμοειδὴς κατασκευή, ἤτοι ὀρθογώνιον κρηπίδωμα ἔμπροσθεν τραπεζιοσχήμου βράχου μετὰ βαθμιδωτοῦ χώρου προσφορῶν, ἐπιμελῶς λελαξευμένου (Σ χ έ δ. 5). Πλησίον τῆς ὡς ἄνω κατασκευῆς εὑρέθησαν δύο τεμάχια ἐνεπιγράφου ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς καὶ σιδηρᾶ μάχαιρα θυσιῶν. Ἐκ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν:

(1) Ἐπιτυμβίαν στήλην, ὕψ. 0.75, πλ. 0.31 μ., μετ' ἐπιγράμματος:

Ἀσκληπιάδης / Ἀναξίππου / Ἐφέσιος
εἴκοσι καὶ δὺ ἔτη ζήσας πολὺν οἶνον ἀπνευστὶ
ἄκρατον πίνων αἱμαναγῶν ἔθανον
υἱὸς Ἀναξίππου κλήζουτ' Ἀσκληπιάδην
οὔνομα καὶ πατέρων ἦν γένος ἐξ Ἐφέσου

(2) Τμῆμα ἀναθηματικῆς στήλης μετ' ἀνθεμοειδοῦς ἐπιστέψεως, εἰς δύο τεμάχια, σωζ. ὕψ. 0.33, πλ. 0.32 μ. Ἐπιγραφή:

Νίκων Α. . . . . / τὴν στ[ήλην] / ἔστ[ησεν]

Σχέδ. 6. Χαλκίς. Οἰκόπεδον Εὐ. Γεροντίτη. Κάτοψις καὶ τομὴ νεκρικοῦ θαλάμου

(3) Ἐνεπίγραφον κιονίσκον, ὕψ. 0.47, διαμ. ἄνω 0.21, κάτω 0.13 μ., μὲ χριστιανικὴν ἐπιγραφήν:

+Κοιμητήρ-
ιον τοῦ μακα-
ρίου μαύρου
μιζοτέρου
τοῦ κυροῦ Ἀν
πελίου+

(4) Ἐπίσης ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀγγείων καὶ εἰδωλίων (Πίν. 259 γ - δ).

Τέλος, εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Θ. Γεροντίτη, πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου Εὐ. Γεροντίτη, εἰς τὸν πρὸ τῆς ὑπαρχούσης οἰκίας ἀκάλυπτον χῶρον, κατὰ τὴν διάνοιξιν βόθρου, εὑρέθησαν μικρὰ ἐντὸς πίθου ταφή, εἰς βάθος 0.60 μ., καὶ δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, καλυπτόμενοι διὰ πωρίνων πλακῶν, εἰς βάθος 1.25 - 1.50 μ. Ἅπαντες εἶναι Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, Α΄- Β΄ αἰ. μ.Χ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου ΙΙ εὑρέθησαν τὰ ὀστᾶ τεσσάρων σκελετῶν, δίωτος λεβητοειδὴς τεφροδόχος, ὑαλίνη φιάλη, δύο λύχνοι καὶ ἕτερα ἀγγεῖα εἰς τεμάχια.

Ἐντὸς τοῦ τάφου ΙΙΙ εὑρέθησαν τὰ ὀστᾶ ἓξ σκελετῶν, ὧν ὁ εἷς κατὰ χώραν μὲ τοὺς πόδας ὀλίγον συνεσταλμένους καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., ἐρειδομένην ἐπὶ μαρμαρίνης ἐπιτυμβίας ἀετωματικῆς στήλης, φερούσης τὴν ἐπιγραφήν:

Ἐλπὶς / Ἐπαφροδείτου

Ὕψ. 1.10, πλ. ἄνω 0.35, κάτω 0.415, πάχ. 0.17 μ. Τοῦ Α΄ αἰ. μ.Χ.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω εὑρέθησαν ἀρκετὰ ἀγγεῖα καὶ λύχνοι.

Μετὰ τὴν ἔρευναν τοῦ νεκροταφείου ἀπεδόθησαν τὰ οἰκόπεδα εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας πρὸς οἰκοδόμησιν, ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς διατηρήσεως ἐν ὑπογείῳ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου.

Οἰκόπεδον Ἰ. Συρόγιαννη

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον, ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Ἀθηνῶν 34, εὑρέθη ἐπιτυμβία ἀετωματικὴ στήλη, τοῦ 3ου - 2ου αἰ. π.Χ., μὲ ἐπιγραφήν:

Δάϊππος / Θράσωνος / Ἀθηναῖος

Ἐγένετο μικρὰ ἔρευνα καὶ ἐκαθαρίσθησαν δύο ἡμικατεστραμμένοι κεραμοσκεπεῖς τάφοι.

ΠΑΡΑΔΟΘΕΝΤΑ ΚΑΙ ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 παρεδόθησαν ὑπὸ ἰδιωτῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος:

(1) Ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ κ. Σπ. Σούλα, κατοίκου Χαλκίδος, σκύφος κορινθιακοῦ τύπου, τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 2210), ὕψ. 0.074, διαμ. στομ. 0.095 μ., μετ' ἐξιτήλου διακοσμήσεως ἐκ πυκνῶν κατακορύφων γραμμῶν περὶ τὴν βάσιν.

(2) Ὑπὸ τοῦ κ. Ἀθαν. Κούτου τὰ κάτωθι ἀρχαῖα, προερχόμενα ἐκ Μακρυμάλλης: Ἐνεπίγραφος ἀετωματικὴ στήλη ἐκ τεφρόχρου λίθου (ἀριθ. Εὐρ. 2232), ἐλλιπὴς τὸ κάτω μέρος, ἀποκεκρουμένη τὰ ἀκρωτήρια. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν, ἐπὶ καλῶς λελεασμένης ζώνης, πλ. 0.10 μ., ἐπιγραφή, διὰ γραμμάτων ὕψ. 0.03 μ., τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.:

Φορβὰς / Νεοτήρο

Ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια ἁδρῶς εἰργασμένη μὲ ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τῆς βελόνης. Σωζ. ὕψ. 0.51, πλ. 0.45, πάχ. 0.17 μ. Ἀετωματικὴ στήλη μετ' ἀκρωτηρίων, ἐκ ψαμμολίθου (ἀριθ. Εὐρ. 2233), ἐλλιπὴς τὸ κάτω μέρος αὐτῆς. Πιθανῶς ἔφερε γραπτὸν διάκοσμον ἢ ἐπιγραφήν, τὰ ὁποῖα ἐξηλείφθησαν. Σωζ. ὕψ. 0.47, πλ. 0.46, πάχ. 0.14 μ. Χαλκοῦν βοιωτικὸν νόμισμα (ἀριθ. Εὐρ. 2234) καὶ ἕτερον ρωμαϊκόν, ἐποχῆς Αὐρηλίου (ἀριθ. Εὐρ. 2235).

(3) Ὑπὸ τοῦ κ. Ἰω. Μπέτσα μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη (ἀριθ. Εὐρ. 2663), εὑρεθεῖσα εἰς τὸ κτῆμα Σωτ. Φουσέκα εἰς τὸ χωρίον Γυμνὸν Εὐβοίας, φέρουσα ἐπιγραφὴν τοῦ 1ου π.Χ. - Α΄ αἰ. μ.Χ.:

Πάραμος / Φιλέου

(4) Ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Μυτιληναίου χαλκοῦν νόμισμα Χαλκίδος, τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. (ἀριθ. Εὐρ. 2441).

(5) Ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ G. - J. Te Riele χαλκοῦν νόμισμα Λαρίσης, τοῦ 400 - 344 π.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 2442), εὑρεθὲν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως τῆς Χαλκίδος (Βαθροβούνιον).

(6) Ὑπὸ τοῦ προέδρου Κοινότητος Ἄνω Ποταμιᾶς δέκα χαλκᾶ νομίσματα, εὑρεθέντα εἰς θέσιν Καστρὶ ἢ Ἅγιος Νικόλαος Κύμης, ἤτοι:

Χαλκοῦν νόμισμα Εὐβοίας (ἀριθ. Εὐρ. 2431)[6], χαλκοῦν νόμισμα Ὀπουντίων Λοκρῶν, τοῦ 369 - 338 π.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 2432)[7], χαλκοῦν νόμισμα ἀνατολικῆς προελεύσεως (ἀριθ. Εὐρ. 2433), χαλκοῦν νόμισμα Ἀθηνῶν, τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (ἀριθ. Εὐρ. 2434)[8], χαλκοῦν νόμισμα Εὐβοίας (ἀριθ. Εὐρ. 2435)[9], δύο χαλκᾶ νομίσματα Εὐβοίας (ἀριθ. Εὐρ. 2436, 2437)[10], χαλκοῦν νόμισμα Χίου τοῦ 190 - 84 π.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 2438)[11] καὶ τρία χαλκᾶ νομίσματα ἐφθαρμένα (ἀριθ. Εὐρ. 2439 - 2440).

ΕΡΕΤΡΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Οἰκόπεδον Χρ. Μαυρογένους (Ο.Τ. 686 Γ/10)

Εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευ-

6. Wallace, The Euboian League and its Coinage, ἐν NNM 134 (1956), σ. 128.
7. SNG Cop., ἀριθ. 65 κ.ἑ.
8. Σβορῶνος, πίν. 81, ἀριθ. 17 κ.ἑ.
9. Wallace, ἔ.ἀ., σ. 127.
10. Wallace, ἔ.ἀ., σ. 129 - 130.
11. SNG Cop., ἀριθ. 1607 κ.ἑ.

να ἤρχισε κατὰ τὸ ἔτος 1971 καὶ ἀπεκάλυψε τμῆμα ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ δύο κτήρια Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (τέλος 4ου - 2ος αἰ. π.Χ.)[12].

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον 1972 διεπιστώθη, ὅτι ἐκ τῶν κτηρίων, τοὐλάχιστον τὸ Ν. ἀλλὰ καὶ τμῆμα τοῦ Β., εἶχον παλαιοτέραν χρῆσιν, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (Σχέδ. 7· Πίν. 260 α - δ, 261 α - β).

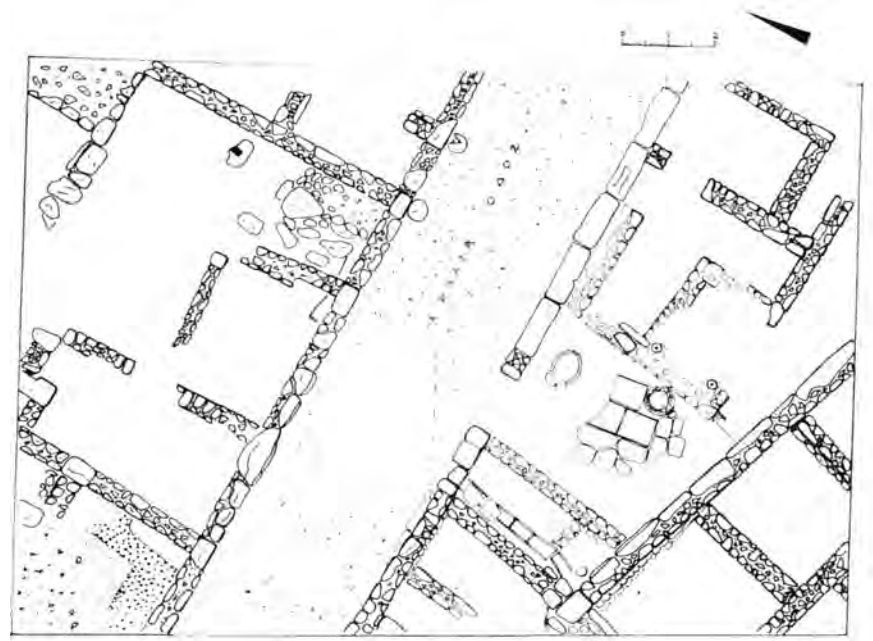
Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τοῦ στρώματος τῆς περσικῆς καταστροφῆς, ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν κτηρίων τούτων καὶ βαθύτερον τοῦ στρώματος τούτου ἡ περισυλλογὴ κεραμεικῆς τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Εἰς τινα σημεῖα ἡ θεμελίωσις τῶν δύο κτηρίων ἔχει διαπεράσει τὸ στρῶμα τῆς περσικῆς καταστροφῆς καὶ ἔχει ἐδρασθῆ πολὺ βαθύτερον, μέχρι καὶ 1 μ. κάτωθεν αὐτοῦ. Τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐεξήγητον λόγῳ τῆς ἀσταθείας τοῦ βαλτώδους ἐδάφους τῆς περιοχῆς.

Ἐκαθαρίσθη πλήρως τὸ μεταξὺ τῶν δύο κυρίων κτηρίων τμῆμα τῆς ὁδοῦ καὶ διεπιστώθη, ὅτι αὕτη ὁδηγεῖ εὐθέως εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς ἀρχαίας Ἐρετρίας. Τὸ πλάτος (3.30 μ.) μαρτυρεῖ, ὅτι πρόκειται περὶ μεγάλης καὶ σημαντικῆς ὁδοῦ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων καὶ ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου, καθ' ἣν οἱ Πέρσαι κατέκαυσαν τὸ 490 π.Χ. τὰ ἱερὰ τῆς Ἐρετρίας, συνάγεται, ὅτι τὰ εὑρεθέντα κτήρια εὑρίσκονται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἱερῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Πράγματι τὸ οἰκόπεδον Μαυρογένους κεῖται ἐγγὺς τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος, ἐγγύτατα δὲ πρὸς τὸ οἰκόπεδον Στ. Κουρμαδᾶ, ὅπου ὁ Ἔφορος κ. Εὐθ. Μαστροκώστας εὗρε προσφάτως ἐπιγραφήν: *ΠΟΡΟΣ ΙΕΡΟΥ*.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν ἀξιόλογον κεραμεικὴν τοῦ τέλους τοῦ 6ου - 2ου π.Χ. αἰ. κυρίως, ἀλλὰ καὶ δείγματα κεραμεικῆς, Γεωμετρικῆς καὶ Ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 262 α - ζ), ὀλίγα χαλκᾶ νομίσματα, 4ου - 2ου π.Χ. αἰ. κ.ἄ.

Λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τῶν εὑρεθέντων ἀρχαίων, ἐπροτάθη ἡ ἐξαγορὰ τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου, δαπάναις τῆς Ἑλβετικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀποστολῆς.

Σχέδ. 7. Ἐρέτρια. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Χρ. Μαυρογένους

ΩΡΕΟΙ

Θέσις Κολώνα

Εἰς τὸν ἀγρὸν Λαγούδη, ἔνθα κατὰ τὸ 1971[13]

12. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 349.

13. Αὐτόθι, σ. 351, ὑποσημ. 11 - 12

εἶχεν εὑρεθῆ σημαντικὸν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. καὶ ἑτέρα ἐπιτυμβία στήλη μετὰ μεγάλης ἀνθεμωτῆς ἐπιστέψεως, τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., διενηργήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Ἀπεκαλύφθησαν ἓξ κιβωτιόσχημοι τάφοι, ὧν ὁ εἷς συλημένος, καὶ εἷς κεραμοσκεπής. Ἅπαντες εἶχον κατεύθυνσιν Α.-Δ. καὶ ἦσαν ἀκτέριστοι, πλὴν ἑνός, ὅστις περιεῖχεν οἰνοχοΐσκην ἀκόσμητον καὶ ἀβαφῆ (ἀριθ. Εὐρ. 58). Ἐκ τοῦ τάφου τούτου προέρχονται τὰ ἀναφερθέντα ἀνωτέρω ἐπιτύμβια μνημεῖα, τὰ ὁποῖα προφανῶς εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς καλυπτήριοι πλάκες αὐτοῦ.

Οἱ τάφοι ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ πωροπλίνθων, εἰς δευτέραν χρῆσιν, καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ σχιστολιθικῶν ἢ πωρίνων πλακῶν καὶ στηλῶν, προερχομένων ἐκ παλαιοτέρου νεκροταφείου (4ου - 3ου π.Χ. αἰ.), τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εὑρίσκετο ἐκεῖ πλησίον. Οἱ τάφοι θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν ὑστέραν Ρωμαϊκὴν - Χριστιανικὴν ἐποχήν.

Θέσις Σταφίδα

Ἐντὸς τοῦ κτήματος Χρ. Βαλῆ κατόπιν ἐπιφανειακῆς ἐρεύνης, ἐνετοπίσθη ἀρχαῖον νεκροταφεῖον. Πλῆθος πλακῶν καὶ ὀστράκων εὑρίσκεται ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ ἐδάφους.

Παράδοσις ἀρχαίων

Κατὰ τὸ 1972 παρεδόθησαν εἰς τὴν Συλλογὴν Ὠρεῶν ὑπὸ ἰδιωτῶν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα:

Ὑπὸ τοῦ Σωτ. Μήτσου, προερχόμενον ἐκ τῆς θέσεως Κολώνα, ἀγαλματίδιον Πανός, ἐλλιπὲς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν δεξιὸν πόδα. Παριστάνεται ὄρθιος, φέρων χλαμύδα δεμένην πρὸ τοῦ στήθους. Αἱ χεῖρες καθείμεναι. Διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ πιθανῶς σύριγγα, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀσκόν. Πόδες τράγιοι. Διάπλασις κορμοῦ κακότεχνος. Σωζ. ὕψ. 0.19 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 53).

Ὑπὸ Κωνστ. Ἀναστασίου, ἀπότμημα μαρμαρίνου ἀνθεμίου. Μεγ. διάστ. 0.20 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 54).

Ὑπὸ Σταμ. Φαράντου, παρεδόθησαν εὑρεθέντα εἰς Κάστρον Ὠρεῶν:

Ἄνω μέρος ἐπιτυμβίας ἀετωματικῆς στήλης, ἀποκεκρουμένης τὸ ἀέτωμα. Ἐπιγραφή:

Ἀημο..... / Λυσανίου / Σμυρναῖο[ς]

Σωζ. ὕψ. 0.40, πλ. 0.35, πάχ. 0.08 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 55).

Τμῆμα ἐνεπιγράφου στήλης. Ἐπιγραφή:

Λιο[γένιο]ς / Δ[ιονυσοδώ]ρου

Σωζ. ὕψ. 0.47, πλ. 0.30, πάχ. 0.095 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 57).

Κάτω μέρος στήλης. Σώζονται τμήματα δύο ἀναγλύφων ροδάκων ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας αὐτῆς. Σωζ. ὕψ. 0.39, πλ. 0.41, πάχ. 0.095 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 57).

Ἐκ τοῦ ἀγροῦ Λαγούδη, εἰς θέσιν Κολώνα (βλ. καὶ ἀνωτέρω), προέρχεται ἐπιτυμβία στήλη ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου. Ἐπιγραφὴ δυσανάγνωστος. Ἐλλιπὴς τὴν ἀριστερὰν καὶ τὴν κάτω πλευράν. Σωζ. ὕψ. 0.59, πλ. 0.35 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 59).

Ἐπιτυμβία στήλη μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν, ἐλλιπὴς τὸ κεντρικὸν καὶ ἀριστερὸν ἀκρωτήριον. Ἐπιγραφὴ δυσανάγνωστος λόγῳ φθορᾶς. Περισυνελέγη ἔξωθεν τῆς οἰκίας Κωνστ. Καραδημητρίου (ἀριθ. Εὐρ. 60).

Χαλκοῦν νόμισμα Μαγνήτων, 197 - 146 π.Χ. Παρεδόθη ὑπὸ τοῦ προέδρου Κοινότητος Ὠρεῶν κ. Γ. Σταμπόρη (ἀριθ. Εὐρ. 61).

ΛΟΥΤΡΑ ΑΙΔΗΨΟΥ

Εἰς Λουτρὰ Αἰδηψοῦ, ἐναντι τοῦ ξενοδοχείου «Χαρά», ἰδιοκτησίας κ. Ἰωάννας Μάρκου, κατὰ τὴν διάρκειαν δημοτικῶν ἔργων, ἀπεκαλύφθη ἄψις ρωμαϊκοῦ κτηρίου, πιθανώτατα λουτροῦ (Πίν. 261 γ).

ΣΚΥΡΟΣ

Εἰς θέσιν Παληόχωρα, πλησίον τοῦ χωρίου Τραχύ, ἐνετοπίσθησαν ἐρείπια ἀρχαίου κτίσματος (Πίν. 261 δ).

Εἰς θέσιν Καταφρᾶς εὑρέθησαν ἐντετειχισμέναι ἀρχαῖαι ὀρθογώνιοι πωρόπλινθοι καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μαρμάρινα μέλη εἰς μανδρότοιχον τοῦ ἀγροῦ Κωνστ. Τσακαμῆ.

Εἰς θέσιν Ἀνεμοδούρα - Καλλικρὶ εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Κ. Κουναδίνη μαρμάρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον, Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Σκύρου (Πίν. 264 β).

ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΚΥΜΗΣ

Εἰς θέσιν Ρομάντζα, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ἠλία Γλυκύ, ἐνετοπίσθη μυκηναϊκὸς θαλαμοειδὴς τάφος, κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ συλλόγου τῶν ἐν Ἀττικῇ Κυμαίων.

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ

Ὑπὸ τοῦ Κωνστ. Δημητρίου ὑπεδείχθη ἀρχαῖον οἰκοδομικὸν ὑλικόν, ἐντετειχισμένον εἰς τὸν ναὸν Ἁγίου Ἰωάννου. Ἐπίσης ὑπὸ τοῦ ἰδίου παρεδόθη ἐπιτυμβία ἀετωματικὴ στήλη (ἀριθ. Εὐρ. Μουσ. Χαλκίδος 2302), Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐλλιπὴς τὸ κάτω μέρος αὐτῆς καὶ τὰς παραστά-

δας, διαβεβρωμένη εἰς ἱκανὰ σημεῖα. Ἐπ' αὐτῆς ἀνάγλυφος παράστασις ζεύγους κατ' ἐνώπιον. Ἡ ἀριστερὰ μορφὴ φέρει τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ στήθους, διὰ δὲ τῆς καθειμένης ἀριστερᾶς κρατεῖ τὴν δεξιὰν χεῖρα τῆς ἑτέρας μορφῆς, ἥτις ἔχει ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας καθειμένας. Μεταξὺ τῶν κεφαλῶν δυσδιάγνωστον ἀνάγλυφον ἀντικείμενον. Σωζ. ὕψ. 0.59, πλ. 0.38 μ. (Π ί ν. 262 η).

ΑΓΙΟΣ ΛΟΥΚΑΣ ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ

Εἰς θέσιν « Κώτσα ἐλιά », ἐντὸς τοῦ ἀγροκτήματος Παλόγλου, ἐνετοπίσθη κιβωτιόσχημος τάφος ἐπενδεδυμένος διὰ στρωτήρων κεράμων, Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ ἀγροφύλακος κ. Δ. Κεχρῆ.

ΚΑΔΙΟΝ

Εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ Κοιμήσεως Θεοτόκου ἀπεκαλύφθη ἡμικατεστραμμένος ταφικὸς πίθος, κατόπιν καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους. Κατὰ πληροφορίας, συχνὰ ἀνευρίσκονται εἰς τὴν περιοχὴν κέραμοι, ὄστρακα καὶ τεμάχια πλακῶν, προερχόμενα ἐξ Ἑλληνιστικῶν πιθανῶς τάφων.

ΒΡΥΣΗ ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ

Εἰς Βρύσην Καρυστίας, ἐπὶ λόφου καλουμένου « Δραγωνάρα », ὑπάρχουν ἐρείπια κτηρίων καὶ τείχη, διατηρούμενα εἰς ἱκανὸν ὕψος καὶ ἔκτασιν, χρονολογούμενα εἰς τοὺς 5ον καὶ 4ον π.Χ. αἰ. (Π ί ν. 263 α - δ).

Ἔξωθεν ἐκκλησιδίου, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λόφου, εὑρέθησαν: δωρικὸν κιονόκρανον Κλασσικῆς ἐποχῆς, ἰωνικὸν Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ καλυκόσχημον Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Π ί ν. 264 γ, ε).

ΚΑΡΥΣΤΟΣ

Εἰς θέσιν « Τρύπια Καμάρα », νοτίως τῆς Παληόχωρας, ἐνετοπίσθη τμῆμα ἀρχαίου κτίσματος, κατόπιν ὑποδείξεως τῆς ἐκτάκτου Ἐπιμελητρίας Καρύστου κ. Ἀγγελικῆς Κυριαζῆ - Μπουρνέλου.

Μουσεῖον Καρύστου

Κατὰ τὸ ἔτος 1972 εἰσήχθησαν εἰς τὸ Γιοκάλειον Μουσεῖον Καρύστου τὰ κάτωθι ἀρχαῖα:

Ἐπιτυμβία ναϊδιόσχημος στήλη. Παριστάνεται κατ' ἐνώπιον ἀνδρική, ἱματιοφόρος μορφή. Ἐλλείπουν τὸ κάτω μέρος μετὰ τῶν ἄκρων ποδῶν καὶ τὸ ἀριστερὸν ἀκρωτήριον. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἐπιγραφή:

Διόνιχος Θρεπτὸς

Σωζ. ὕψ. 0.43, πλ. ἄνω 0.31, κάτω 0.34 μ. Μετεφέρθη ἐκ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Καρύστου (ἀριθ. Εὐρ. 118).

Ἐπιτυμβία ἀετωματικὴ στήλη, ἐλλιπὴς τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν, ἀποκεκρουμένη τὰ ἀκρωτήρια. Ἐπιγραφή:

...οιλος / Βουλίδου

Ἐγχάρακτος σταυρὸς ἐν περιγράμματι καταλαμβάνει ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν. Οὗτος προφανῶς ἐχαράχθη κατὰ μεταγενεστέραν χρῆσιν τῆς πλακός. Ὕψ. 0.45, πλ. 0.37 μ. Ἐκ Καστρίου - Γεραιστοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 119).

Μικρὸν ἰωνικὸν κιονόκρανον, ἀποκεκρουμένον τὸ ἄκρον τῆς μιᾶς ἕλικος. Διαστ. 0.20 × 0.27 μ. Ἐκ Καστρίου - Γεραιστοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 120).

ΔΕΤΟΣ ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ

Εἰς θέσιν « Μάρμαρο », πλησίον τοῦ ὡς ἄνω χωρίου, ἐνετοπίσθη ἀρχαῖον λατομεῖον, ἤτοι βαθμίδες λελαξευμέναι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ ὀρθογώνιοι δόμοι ἐντετειχισμένοι εἰς σύγχρονον μανδρότοιχον (Π ί ν. 264 δ).

ΠΟΘΙΟΝ ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ

Εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ Εὐαγγελισμὸς (Μοναστήρι) Ποθίου εὑρίσκονται ἐνεπίγραφος βάσις κίονος μὲ ἀποτετριμμένην τὴν ἐπιγραφήν, δωρικὸν κιονόκρανον, Κλασσικῆς ἐποχῆς, καὶ μαρμάρινος θρόνος (Π ί ν. 264 στ).

ΦΥΛΑΓΡΑ

Εἰς τὸ ἀκρωτήριον τῆς Φυλάγρας, εὑρισκόμενον εἰς τὴν Α. παραλίαν τῆς Εὐβοίας καὶ πρὸς Β. τοῦ ἀκρωτηρίου Καφηρεύς (Κάβο - Ντόρο), ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ, δεσπόζοντος δύο ὅρμων (Π ί ν. 265 α - β), ὑπάρχει ἀρχαῖον τεῖχος, σωζόμενον εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ ἱκανὸν ὕψος, μέχρι 4 μ. περίπου (Π ί ν. 265 γ - δ). Περιβάλλει τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ λόφου, ἥτις εἶναι περισσότερον βατή, ἐνῷ εἰς τὴν Β., ἥτις εἶναι ἀπόκρημνος, ὑπάρχουν τμήματα τείχους εἰς τὰ βατὰ μόνον σημεῖα. Εἶναι ἐκτισμένον δι' ὀρθογωνίων λιθοπλίνθων ὀλίγον κατειργασμένων, μετρίου μεγέθους, καὶ διὰ πλακοειδῶν τοιούτων. Κατὰ διαστήματα ὑπάρχουν ὀρθογώνιοι πύργοι. Εἰς ἓν σημεῖον ἐνετοπίσθη ὑπογεία σῦριγξ, λελαξευμένη εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, ὁδηγοῦσα ἐκτὸς τῶν τειχῶν, πιθανώτατα μέχρι τῆς θαλάσσης. Τὰ τείχη θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 5ον - 4ον π.Χ. αἰ.

ΑΡΧΑΜΠΟΛΙΣ (ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ) ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ

Ὑπὸ τῆς χωροφυλακῆς Καρύστου κατεσχέθησαν εἰς χεῖρας ἀρχαιοκαπήλου βάσις καὶ ὁριζοντία λαβὴ μετ' ἀνθεμωτῶν προσαρμογῶν χαλκῆς ὑδρίας (Π ί ν. 264 α), τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Τὰ ἀνωτέρω παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκί-

δος (ἀριθ. Εὐρ. 2660, 2661) ὑπὸ τοῦ Εἰσαγγελέως Πλημμελειοδικῶν Χαλκίδος, μετὰ τὸ πέρας τῆς δίκης κατὰ τοῦ ἀρχαιοκαπήλου.

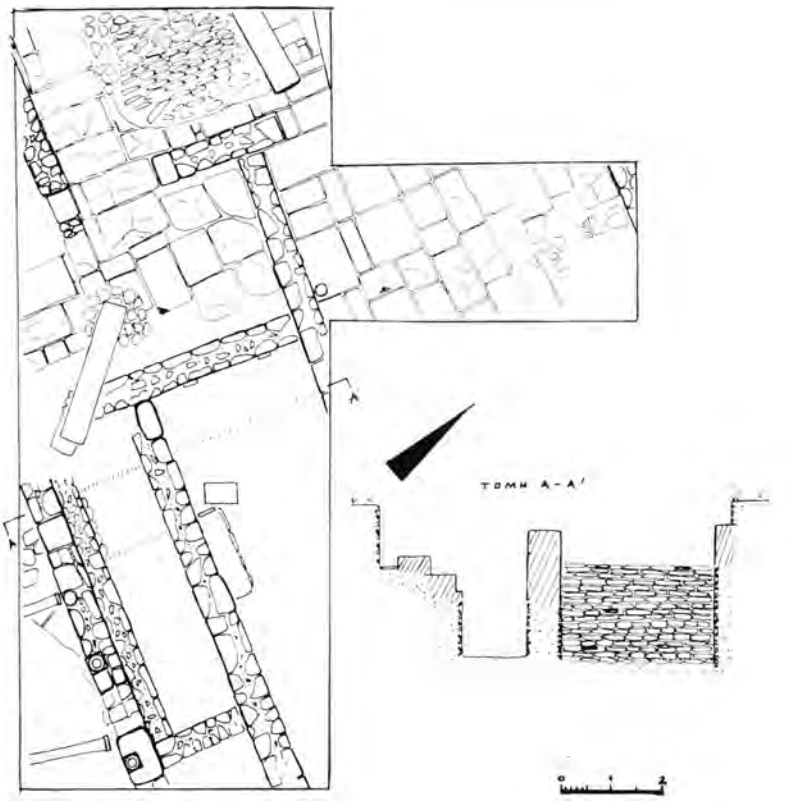
ΓΕΡΑΙΣΤΟΣ (ΚΑΣΤΡΙ) ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ

Εἰς Καστρὶ Καρυστίας, περὶ τὰ 20 χλμ. ΒΑ. τῆς Καρύστου, κατόπιν ἀποκαλύψεως σημαντικῶν μελῶν ἀρχαίου κτηρίου, κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ, διενηργήθη μικρὰ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Τὸ Καστρὶ εὑρίσκεται εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Γεραιστοῦ, ἥτις ἀναφέρεται ὑπὸ πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὡς ἔχουσα ἄριστον λιμένα καὶ ἱερὸν τοῦ Γεραιστίου Ποσειδῶνος[14]. Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη καὶ διὰ τῆς εὑρέσεως δύο τμημάτων τιμητικῶν ψηφισμάτων τῶν Κιμωλίων[15].

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθη τμῆμα μεγάλου κτηρίου, ὑστέρας Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκτισμένον ἐπὶ παλαιοτέρου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον εὑρεθέντων τοίχων καὶ ἐκ τοῦ εἰς β΄ χρῆσιν ἐντετειχισμένου ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ (τρίγλυφα, ἐπιστύλια κλπ.) (Σ χ έ δ. 8, κάτοψις καὶ τομή).

Εἰς τὸ Ν. μέρος τοῦ κτηρίου εὑρέθη στοὰ μετὰ

Σχέδ. 8. Γεραιστὸς (Καστρὶ) Καρυστίας. Κάτοψις καὶ τομὴ ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων

κιονοστοιχίας ἐκ μικρῶν ἀρραβδώτων ἰωνικῶν κιόνων (Σ χ έ δ. 8· Π ί ν. 266 α), εἰς δὲ τὸ Δ. ἀπεκαλύφθησαν μεγάλοι χῶροι μετὰ πλακοστρώτου δαπέδου δι' ὀρθογωνίων καὶ τετραγώνων μαρμαρίνων πλακῶν (Σ χ έ δ. 8· Π ί ν. 266 γ). Ἐπίσης εὑρέθη τμῆμα τοίχου, ἀποσπασθὲν καὶ καταπεσὸν συμπαγές, προφανῶς ἐκ σεισμοῦ (Π ί ν. 266 β). Ἀνεσκάφη ἐπίσης λακκοειδὴς τάφος, ἀκτέριστος.

Λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι εὑρέθη ἐντετειχισμένον εἰς τοῖχον τμῆμα ἐπιγραφῆς: *Ποσε[ιδῶνος]*, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ κτηρίου εὑρίσκεται ἐντὸς

14. Ὀδύσσ. γ 177. Στράβων Χ 446. Ἀρριανοῦ Ἀνάβασις ΙΙ 1.2. Τ. Livius XXXI, 45. 10. Ξενοφῶντος Ἑλληνικὰ ΙΙΙ 4. 4 κ. ἀ.

15. BCH (1891), σ. 404 - 405. Hesperia 1968, σ. 184 - 99.

τοῦ ἱεροῦ τοῦ Γεραιστίου Ποσειδῶνος. Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν εὑρέθη καὶ τὸ προαναφερθὲν τιμητικὸν ψήφισμα τῶν Κιμωλίων κατὰ τὸ 1963[16].

Ἐπειδή, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, πρόκειται περὶ ἑνὸς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἱερῶν τῆς Εὐβοίας, ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἀπαραίτητος.

ΑΓΓΕΛΟΣ Κ. ΧΩΡΕΜΗΣ

*

GRABUNGEN IN ERETRIA

Die wichtigsten Ergebnisse dieser Campagne sind die Freilegung der Front des geometrischen « Bienenkorbs »[1] und der Westfront der archaischen und der klassischen Stadtbefestigung zwischen Westtor und Museum mit einem archaischen Turm und drei klassischen, dazu eine Fülle vorzüglicher geometrischer Keramik.

Die Grabungen begannen am 16. August und dauerten bis zum 29. September unter der Leitung des Unterzeichneten. L. Kahil setzte die Ausgrabung des Heiligtums (des Enyalios und der Aphrodite?) fort (Assistentin C. Biucchi), Chr. Dunant die der hellenistischen Perioden im Süden von Palast I, J.M. Gard die des Palastes zwischen Palast I und II (Assistent A. von Vietinghoff), P. Ducrey übernahm die Grabung in E 5, M. von Kaenel die der Stadtmauer (Assistentin M. Galestin), D. Knoepfler die der Topographie, beim Bienenkorb arbeiteten vor allem P. Auberson, Cl. Bérard und G. Passardi. I. Metzger bearbeitete die Funde im Museum.

Den Behörden, besonders Herrn Direktor A. Vavritsas, Herrn Ephoros E. Mastrokostas, Herrn Epimeliten A. Choremis und Herrn Botschafter E. von Graffenried sind wir für ihr Interesse und für vielfache Hilfe dankbar besonders aber Herrn Professor O. Reverdin, dem Präsidenten des Nationalen Forschungsrates.

(1) Apollontempel : Während die mächtigen Quaderfundamente anderer spätarchaischer Tempel, z.B. in Aigina die Fundamente der Vorgänger überbauen oder ersetzen, ruht das kyklopische Fundament des eretrischen Tempels auf einem kleinen Tell, einer Magula, die durch den Lehmziegelschutt der Vorgängerbauten entstanden ist[2]. Dieser – in Samos wiederkehrenden – Besonderheit verdanken wir die ungewöhnlich gute Erhaltung der älteren Fundamente, besonders der in den letzten beiden Jahren entdeckten des spätgeometrischen Hekatompedos mit seiner Apsis, des Daphnephoreions und des « Bienenkorbs ». Bei der weiteren Untersuchung zeigt sich, dass dieser Bau an den Hügel angelehnt war, auf dem der Apollontempel steht. Deshalb sind die kraftvollen Sockel seiner Vorderseite 1 m hoch erhalten, während die Langwände, die sich jetzt als parallel herausgestellt haben, flacher auf dem festen Grund lagen. Ferner zeigt sich dass nicht nur die erhaltenen inneren Ecken mit Steinplatten unterlegt sind, auf denen Holzpfosten gestanden haben müssen, sondern dass auch die Anten von solchen Pfostenbasen flankiert sind. In dieser Zuordnung der Pfosten zur Wand stimmen Lorbeerhütte und « Bienenkorb » überein, einer Konstruktion, die ich sonst nur von bronzezeitlichen Bauten in Byblos kenne[3]. Bei solchen nimmt M. Dunand auch vegetabilische Wände an, wie sie für die Lorbeerhütte vorauszusetzen sind.

Sonst aber sind Bienenkorb und Lorbeerhütte bewusst verschieden strukturiert: jener mit den kraftvollen Steinsockeln für Lehmziegelwände, diese mit leichteren Sockeln und reicherer Ausstattung mit Pfosten. Leider konnte die Rückseite des Bienenkorbs unter dem spätarchaischen Stylobatfundament noch nicht gefunden werden, wir hoffen auf 1973.

(2) Heiligtum (des Enyalios und der Aphrodite?)[4]: Beiderseits der Westkante des spätklassischen Oikos wurde ein tiefer Schuttgraben mit reicher geometrischer Keramik und Resten gleichzeitiger Lehmziegelmauern gefunden. Die Reste hier und in dem im Vorjahr gefundenen « Bothros » deuten auf einen Bau, in dem die geweihten Gefässe aufgestellt waren und der einer früharchaischen Neuanlage weichen musste. Von einer solchen konnte ausser der kleinen gebogenen

16. Hesperia, ἔ.ἀ., σ. 184.

1. P. Auberson und K. Schefold, Führer durch Eretria, Francke, Bern 1972, S. 120 (im folgenden « Führer »).

2. Führer, S. 116ff.

3. M. Dunand, Byblos (1972).

4. Führer, S. 97ff.

Mauer nichts festgestellt werden, denn das erhaltene Propylon und die Temenosmauer scheinen erst ins 5. Jh. zu gehören und die älteren Reste mussten sonst der Planierung für den grossen spätklassischen Bau weichen.

Westlich des Propylons, also ausserhalb des Heiligtums, wurde ein Kannenhals der Westabhanggattung mit eingeritzter Weihinschrift an Aphrodite gefunden, vielleicht war das Heiligtum also Ares und Aphrodite geweiht. Die Kratere und Trinkgefässe und der hausartige Grundriss des Tempels lassen auf Symposien im Heiligtum schliessen; vor dem Tempel scheint sich ein Garten befunden zu haben.

(3) Neuer Palast zwischen Palast I und II: Das schöne um 400 errichtete Gebäude konnte wegen der tiefen, im Führer, S. 96 besprochenen Verschüttung nur zum Teil ausgegraben werden. Da der Westteil bei der Eroberung durch die Römer verschüttet und erst durch uns wieder ausgegraben wurde, durfte man hoffen, seine bewegliche Ausstattung wiederzufinden. Diese Hoffnung hat getrogen. Die Bewohner waren vermutlich Makedonier oder makedonisch gesinnte Eretrier, die rechtzeitig ihre Habe mitnahmen und die Stadt verliessen. Polybios berichtet (bei Livius 32, 16), dass die Eretrier bei der Belagerung in einer unglücklichen Lage waren zwischen ihren bisherigen Zwingherrn, den Makedonen und den drohenden, den Römern.

Der Palast war noch vornehmer als I und II. Schon jetzt sind grosse nach Osten zu einem Hof geöffnete Räume kenntlich mit hervorragend schönen Orthostaten, die noch hochklassischen Charakter haben. Die Westmauer besteht aus Schildmauer und eigentlicher Hausmauer; die beiden sind also nicht verschmolzen wie bei Palast II (Führer, S. 94 f). Ferner ist er wie dieser durch einen breiteren Rondenweg von der Stadtmauer getrennt. Die Vergrösserung des Abstands beginnt schon vor dem Südteil von Palast I. Dessen Westfront ist nicht, wie im Plan Führer, S. 86 Abb. 15 vereinfachend gezeichnet ist, genau parallel zur Stadtmauer, sondern vor u n beginnt die Flucht etwas nach Osten abzuweichen, so dass sich der Abstand von 2,50 auf 3,50 m nach und nach vergrössert. Die westöstliche Mauer südlich von H^2 steht senkrecht zu jener Flucht und bildete ursprünglich die Nordfront einer o p q analogen Raumgruppe, ja vielleicht sogar die Nordmauer des Palastes zwischen Palast I und Palast II. Die Innenwände sind in feinem Polygonalmauerwerk gefügt, ebenso wie die des Brunnenhauses H^2; alle diese Bauten gehören sicher noch ins 5. Jh.

Die Südmauer des neugefundenen Palastes ist in ihrer Osthälfte in schlechterem Mauerwerk erneuert worden, als die Gasse vor Palast II noch nicht verschüttet war. Denn ein Wasserabfluss aus dem Hof des neuen Palastes in dieser schlechteren Mauer hat noch das Niveau, das vor der römischen Zerstörung bestand, während die nördlich anstossenden Mauern das Niveau nach dieser Zerstörung voraussetzen.

(4) Der Südteil von Palast I: Auch die späten Bauten im Südteil von Palast I setzen dieses Niveau voraus. Man erkennt jetzt die Südgrenze des Gebiets, das nach 198 hinzuerworben wurde (Führer, S. 88). Auf Abb. 15 hat die letzte Mauer rechts unten Front nach Norden. Hier schliesst also ein anderes noch nicht ausgegrabenes Gebäude an. Vom südwestende dieser Mauer geht eine kleine Terrasse nach Westen, die dort den Schutthügel über dem «neuen Palast» begrenzte; bis herher reichten also die Wirtschaftsräume im Süden von Palast I. Sie überbauen auch den schönen Bau des 5. Jh. südlich vom Brunnenhaus H^1, den wir schon nannten. I, L^1 und L^2 waren vielleicht ein Stall, denn L^2, weist eine charakteristische Pflasterung auf. Davor ein grosser Hof. Auf die Becken (für Färber ?) in E wurde schon früher hingewiesen. Nördlich vom Nordpfeil auf Abb. 15 befindet sich ein Hof mit eigenem Tor zur Strasse und einem runden aus hochkantgestellten Steinplatten gebildeten Becken in der Mitte, vielleicht für Schlämmung von Ton (gefärbter Ton wurde hier gefunden) und ein mit Tonplatten gepflasterter Nachbarraum könnte einer analogen Aufgabe gedient haben. All dies hat grosses Interesse für die Geschichte von Wirtschaft und Handwerk.

(5) Westfront der Stadtbefestigung: Den ersten starken Eindruck gibt dem Besucher Eretrias die Stadtmauer im Westen (Führer, S. 44 f). Dort ist jetzt eine 230 m lange Front der um 400 errichteten Mauer mit drei Türmen zwischen dem Museum S und dem

Westtor U freigelegt. Sie ist leichter zu verstehen als die komplizierte, im Führer, S. 57 ff beschriebene Geschichte des Westtors. Der Kalksteinsockel der Lehmziegelmauer und der Türme ragt hoch über dem jetzt trockenen Flussbett auf. Zwischen den Türmen erkennt man eine Stützmauer, die mehrfach wiederhergestellt wurde, bis der Bach nach der Zerstörung Eretrias 198 durch die Römer weiter nach Westen verlegt wurde, wo er heute fliesst. Die Stützmauer ist ursprünglich etwa um 550 erbaut worden, als man auch das älteste erhaltene Westtor errichtete. Zu diesem gehört ein rechteckiger Turm (im Führer, S. 60 Abb. 8 X), dessen Vorderschale einer späteren Terrassenmauer geöpfert wurde. Ein entsprechender Turm wurde jetzt zwischen T 1 und T 2 gefunden. Er steht über einem tiefen Schacht, der nach der Eroberung Eretrias durch die Perser aufgefüllt wurde. Der Turm wurde damals wiederhergestellt. Der Schacht muss religiöse Bedeutung gehabt haben.

Unter den Scherben aus der Füllung des Schachtes ist die jüngste der schwarzfigurige Griff eines Stangenkraters aus dem frühen fünften Jahrhundert. Unter den übrigen überwiegen solche etwa aus der Mitte des sechsten Jahrhunderts. In 6,50 m Tiefe lagen im Schacht vier ungewöhnliche fragmentierte Architekturglieder aus Poros, die offenbar vom Aufbau des Turms stammen und nach dessen Zerstörung zuerst hineingeworfen wurden, weil man sie aus dem Weg räumen wollte. Nach ihrer Schwere müssen sie jedenfalls aus der unmittelbaren Nachbarschaft des Turms stammen. Der Turm selbst wird wie alle älteren eretrischen Befestigungen über dem Steinsockel aus Lehmziegeln gemauert gewesen sein. Deren Bekrönung wird aber wie bei archaischen Grabbauten in Kerameikos aus Stein bestanden haben.

Alle drei Blöcke weisen Falze und Löcher für hölzerne Dübel auf, mit denen sie in ein Fachwerk aus Holz und Lehmziegeln eingezapft waren. Die einst unsichtbaren Oberflächen sind so unregelmässig geebnet, dass sie nur für Verbindung mit Holz und Lehmziegeln, nicht für Anschluss an Steinarchitektur bestimmt gewesen sein können. Die Sichtflächen sind fein geglättet. Der noch 1,22 m lange Türsturz lässt erkennen, dass die Tür etwa 88 cm breit war, der ganze Türsturz etwas über 1,50. Er ist 47,5 cm tief und 24 cm hoch. Die Innenseite ist leicht, die äussere stärker konkav und trug vielleicht einen Blattstab. Der Turm war nur 2,80 m breit. Auf seine Stadtseite passt der Türsturz gut. Seine Oberseite ist seitlich abgekantet und zu schwach, eine Lehmziegelmasse zu tragen; es ist also ein Entlastungsdreieck anzunehmen. Die drei andern Blöcke scheinen von der Plattform des Turms zu stammen und ziemlich weit vorgekragt zu haben, denn sie sind etwa in der Mitte ihrer Länge gebrochen.

Zwischen den Türmen T1 und T2 ist ferner eine mit schlechterem Mauerwerk verschlossene Bresche zu erkennen, die im chremonideischen Krieg (267/1) entstanden sein könnte. Da die Ausbesserung tiefer herabreicht als der übrige Mauersockel, haben die Angreifer hier die Mauer untergraben und zum Einsturz gebracht. Das wird auch durch den Befund der Zerstörungsschichten bestätigt.

An dieser Stelle müssen auch die Römer 198 die Mauer zum Einsturz gebracht haben. So erklärt sich der Hügel von Lehmziegelschutt, der den Westteil des neuen Palastes hinter T1 bedeckte und verhinderte, dass dieser Westteil nach 198 wieder aufgebaut wurde. Dem Hügel verdanken wir die ungewöhnlich gute Erhaltung. Dagegen scheint sich die Lehmziegelmauer in der Gegend des Westtors U lange erhalten zu haben. Das Tor wurde stärker verteidigt und konnte deshalb nicht eingestürzt werden. Das alte Tor wurde noch berücksichtigt, als (vermutlich von Antiochos III) das Bollwerk vor dem Tor erbaut wurde (Führer, S. 70 Abb. 11) und noch heute steht ein Kern von Lehmziegeln über dem Nordturm des Westtors.

In der Auffüllung des Flussbetts, die wir nach den geschichtlichen Zusammenhängen und nach dem Befund am Westtor in die Zeit nach 198 datieren müssen, fand sich eine Schicht mit archaischer Keramik über einer solchen mit Keramik der 4./3. Jahrhunderts. Das ist natürlich Zufall, der sich aus der Herkunft des Auffüllungsschutts erklären muss. Bei der hellenistischen Keramik war nichts, was sicher jünger wäre als der chremonideische Krieg. Das mag damit zusammenhängen, dass die Keramik aus dieser Niedergangszeit Eretrias schwerer zu erkennen ist, als die kräftigeren Formen der West-

abhangkeramik. Dazu kommt, dass auch im benachbarten Palast II die frühhellenistische Keramik überwiegt. An der radikalen Zerstörung der Stadt durch die Römer 198 v. Chr. kann nach dem Befund von Westtor, Theater und Palast II kein Zweifel sein. Palast II wurde nach 198 nicht wieder aufgebaut. Von der Zerstörung von 198 ist die Auffüllung des Flussbetts nicht zu trennen, auch wenn sich in dieser Auffüllung vor T und T1 bisher keine Keramik der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts nachweisen lässt.

Die Zerstörung im chremonideischen Krieg war schlimmer, als man es sich nach den literarischen Nachrichten vorstellen konnte[5]. Für den ärmlichen Neubau von Palast II musste man sogar dessen Südterrasse zum Teil neu aufführen. Von der gleichzeitigen Erneuerung des Ostteils des neuen Palastes war schon die Rede. Hier wurde nach 198 von neuen umgebaut, wie im Südteil von Palast I, während Palast II und der Westteil des Neuen Palastes nach 198 im Schutt liegen blieben.

In den nach 198 wiederaufgebauten Teilen von Palast I lässt sich bisher nur Keramik der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts nachweisen, obwohl mehrere Umbauperioden zu unterscheiden sind. Man kann sich fragen, ob vor der Zerstörung im mithridatischen Krieg eine weitere stattgefunden hat.

(6) Westfront der Stadtgründung: Hinter der archaischen Terrassenmauer liegen tiefe geometrische und früharchaische Schichten horizontal. Aehnliches haben Cl. Bérard und Cl. Krause südlich vom Westtor beobachtet. Die archaische Terrassenmauer muss eine Vorgängerin schon aus dem 8. Jahrhundert besessen haben. Dann aber muss das grossartige Unterfangen, dem Fluss ein tiefes gerades Bett zu geben und damit zugleich die Landenge zwischen Akropolis und Meer abzuriegeln, die «Thermopylen Euboias» in die Gründungszeit der Stadt zurückgehen!

Dass der Fluss heute noch ein so tief gegrabenes Bett hat, geht auf die Gründer des griechischen Eretriazurück. Andere Wildbäche in der Nachbarschaft haben ein flacheres Bett und einen unregelmässigen Lauf. Der Fluss wurde von den Stadtgründern vor der Westmauer der Stadt in einem geradlinigen tiefen Bett zum Meer geführt und bildete so einen Festungsgraben, der nur von leichten Befestigungen begleitet werden musste. Diese älteste Spur der Stadtbefestigung verrät einen ganz anderen Geist als die kolossale Anlage des 7. Jahrhunderts unter dem Westtor (Führer, S. 58 Abb. 7).

(7) Die nord-südliche Hauptstrasse: Eine der wichtigsten Aufgaben für die Zukunft ist die Ausgrabung des Osttors, dessen Lehmziegelschutt auf dem Plan bei A zu erkennen ist. Die Hauptstrasse, die Ost- und Westtor verband, wurde in F 5 in fünf Perioden festgestellt (Führer, S. 108 ff). 1972 wurde in E 5 die von P. Themelis 1970 in E 6 entdeckte wichtige Nord-Südstrasse wiedergefunden, dazu deren Kreuzung mit einer Parallelstrasse der ost-westlichen Hauptstrasse. Die Fortsetzung dieser Grabung nach Norden wird also für das Stadtbild von zentraler Bedeutung sein.

Südöstlich der genannten Kreuzung sind Porosfundamente und im Osten und Norden auch der Kalksteinsockel eines stattlichen Gebäudes gefunden worden. Dieser Bau wurde nach einer Zerstörung, vermutlich nach dem chremonideischen Krieg oder dem von 198 umgebaut. Etwa in die Mitte seiner Westfront wurde eine nach O geöffnete Apsis angebaut. Ein einige Meter weiter östlich liegender Quader bewahrt eine viereckige Einlassung für eine Basis, die eine Kultbedeutung der Apsis vermuten lässt[6]. In dieser Periode wurde nach dem Schichtenbefund die kräftige Tonrohrleitung unter der Strasse verlegt, die auch Themelis gefunden hat.

Ueber dem Bau mit der Apsis liegt eine hohe Lehmziegelschuttschicht von der definitiven Zerstörung der hellenistischen Stadt, wohl 87 v. Chr. Darüber folgt ein festes Niveau der Neubesiedlung in der frühen Kaiserzeit, die aber so ärmlich war, dass sich an dieser Stelle nicht einmal Bauten erhalten haben. Jedoch wurde die Strasse mit einer dünneren Tonrohrleitung erneuert.

Im obersten Schutt fand sich der noch 7,7 cm hohe Oberkörper einer feinen um 420 gefestigten Statuette aus parischem Marmor, die vom hoch über dieser Ruine liegenden Thesmophorion stammen könnte, denn sie

5. Vgl. dazu I. Metzger, Eretria II, 1969, S. 10.

6. Vgl. B. Schweitzer, Ein Nymphäum des frühen Hellenismus, und K. Schefold, Vergessenes Pompeji.

stellt sicher eine mütterliche Göttin dar. Der Torso ist auf Rück- und Unterseite stark versintert. Auch sonst liessen sich die Sinterspuren nicht überall beseitigen. Neben den auf der Photographie kenntlichen Beschädigungen stört besonders, dass die linke Brust stark bestossen ist.

Die Göttin stand mit rechtem Standbein und erhob den rechten Arm, sich entschleiernd. Der Unterarm des gesenkten linken Arms war vorgehalten und trug wohl ein Attribut. Die Rechte hielt ein Ende des Mantels, der über den Rücken und über den angewinkelten linken Arm zur linken Hüfte geführt ist.

Als Untergeward trägt die Göttin einen Chiton, der nur noch an einer schwachen Erhebung seines oberen Randes am Hals zu erkennen ist, weil er auf den jetzt nackt wirkenden Körper aufgemalt war. Ueber dem Chiton trägt die Göttin einen Peplos mit Ueberschlag, der aber über der rechten Schulter zusammengesteckt war und die linke Schulter und Brust frei lässt. Der Stil ist etwas altertümlicher als der der Nemesisbasis, auch attischer und das Format etwas kleiner als das der Figuren der Basis.

(8) Anderes: Bei einer griechischen Grabung etwa 150 m östlich von R am Ufer wurde 1970/2 über der geometrischen und archaischen Nekropole ein stattliches Gebäude des 5. Jh. gefunden, über das eine harte Arbeitsschicht von Werkstätten weggeht; z.T. lässt sich Glasfabrikation erschliessen. Man sieht, dass die Stadt hier in Wohlstand der Klassik über die archaischen Grenzen hinausgewaschen ist, vermutlich in der Zeit der Athenerherrschaft, in der die Städte der Bundesgenossen entfestigt waren. Dann folgt auf die Zerstörung des Baus (im Krieg von 198 ?) eine Neubesiedlung mit Werkstätten. P. Themelis weist mich darauf hin, dass auch am nach Westen gewandten Ufer Bauten ausserhalb der Stadtmauer zu erkennen sind, die mit der Ausdehnung der Stadt in der «Athenerzeit» zusammenhängen könnten.

K. SCHEFOLD

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΧΑΛΚΙΣ

Οἰκία Βαπτιστηρίου ἢ Βενετοῦ Βαΐλου

Ἐν συνεχείᾳ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἐτῶν 1970 - 71 ἐγένετο κατὰ τὸ 1972 ἐπισκευὴ τῆς στέγης, ἡ ὁποία καίτοι εἶχεν ἐπισκευασθῆ σχετικῶς προσφάτως, παρουσίασε καθίζησιν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἰσρέουν ὕδατα εἰς τὰ πρόσθια δωμάτια τοῦ α΄ ὀρόφου. Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτάς, παρέστη ἀνάγκη νὰ ἀφαιρεθῆ ἡ χαμηλὴ ξυλίνη ὀροφὴ τοῦ διαδρόμου τοῦ α΄ ὀρόφου,διὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς στέγης. Ὑπεράνω τῆς ὀροφῆς ἀπεκαλύφθησαν ξύλιναι δοκοὶ παλαιοτέρας ὀροφῆς, αἱ ὁποῖαι εἰς τὰ ἄκρα των φέρουν ξυλογλύπτους μετὰ κυματίου κιλλίβαντας[1]. Ὁμοίους κιλλίβαντας φέρουν αἱ ξύλιναι δοκοὶ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἡ κατασκευὴ δὲ αὕτη θὰ πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τοὺς χρόνους τῆς Ἐνετοκρατίας εἰς τὴν νῆσον.

Ἐξετάζοντες τὰ σημεῖα, ἔνθα διασώζονται αἱ δοκοὶ αὗται, δυνάμεθα νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν διαρρύθμισιν τοῦ α΄ ὀρόφου κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἐνετῶν, ἐνῷ σήμερον ἡ οἰκία διατηρεῖ τὴν διαρρύθμισιν, ἣν ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας μὲ μικροὺς χώρους καὶ χαμηλὰς « ταμπλαδωτὰς » ὀροφάς.

Ἡ κατασκευὴ τῆς οἰκίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐνετοκρατίας θὰ πρέπει νὰ ἐγένετο τὴν αὐτὴν ἐποχήν, καθ' ἣν μετετράπη ἡ Ἁγία Παρασκευὴ εἰς φραγκικὸν ναόν (ΙΓ΄ αἰ.)[2]. Ἐπιμελὴς μελέτη τῶν διαφόρων οἰκοδομικῶν στοιχείων τῆς οἰκίας, ὁ ἐντετειχισμένος ἐνετικὸς θυρεός, ἡ ἀρχικὴ διαμόρφωσις τοῦ ἰσογείου, τὰ νῦν ἀποκαλυφθέντα στοιχεῖα τῆς στέγης, ἴσως θὰ διευκόλυνον εἰς τὴν χρονολόγησιν καὶ τῶν δύο μνημείων.

Τζαμὶ Χαλκίδος

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1972 αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ τζαμιοῦ εἰς μουσεῖον. Συγκεκριμένως ἐγένετο πλακόστρωσις τῆς αὐλῆς, ὅπου δὲν ἔχει τοποθετηθῆ ψηφιδωτὸν δάπεδον[3], καὶ ὑπερυψώθησαν οἱ περιβάλλοντες τὴν αὐλὴν τοῖχοι, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἀπαραίτητος διὰ μουσεῖον ἀσφάλεια (Πίν. 267 α).

Φρούριον Καράμπαμπα

Δι' οἰκονομικῆς συμβολῆς τοῦ Δήμου Χαλκιδέων εἰς τὸ ἔργον τῆς Ὑπηρεσίας διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ φρουρίου Καράμπαμπα, συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι. Οὕτως ἐγένοντο τὰ κάτωθι:

(α) Ἀποπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τοῦ τείχους τῆς Β. πλευρᾶς καὶ τῆς « ράμπας » ἀνόδου εἰς τὰς κανονιοθυρίδας (Πίν. 267 β, 268 α), κατεδαφισθέντων ὅλων τῶν προσκτισμάτων.

(β) Ἀποκατεστάθη τὸ Ν. τεῖχος[4]. Κάτωθεν μικροῦ τοξωτοῦ ἀνοίγματος ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους, εὑρέθη ὑπόγειος χῶρος πλήρης πυρομαχικῶν τοῦ τελευταίου πιθανώτατα πολέμου. Οὕτως αἱ ἐργασίαι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐσταμάτησαν, διὰ νὰ καθαρισθῆ ὁ χῶρος ὑπὸ εἰδικῆς στρατιωτικῆς μονάδος.

(γ) Ἀποκατεστάθησαν ὅλα τὰ παράθυρα τοῦ Δ. προμαχῶνος, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα εἶχον προχείρως τειχισθῆ καὶ ἄλλα εἶχον τελείως ἀλλοιωθῆ ἀπὸ προχείρους ἐπισκευάς, αἱ ὁποῖαι εἶχον παραμορφώσει τὰς διαστάσεις των. Ἐν συνεχείᾳ ἐτοποθετήθησαν σιδηρᾶ κιγκλιδώματα καὶ ἐκαθαρίσθη τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ προμαχῶνος.

(δ) Κατηδαφίσθησαν τὰ ἐπὶ τοῦ Α. προμαχῶνος ἀνεγερθέντα ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν πολυβολεῖα καὶ ἀποκατεστάθη ἡ μορφὴ αὐτοῦ.

ΠΟΛΙΤΙΚΑ

Φραγκικὸς πύργος

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ χωρίου Πολιτικὰ τῆς περιοχῆς Χαλκίδος εὑρίσκεται τετράγωνος, λιθόκτιστος, σωζόμενος καθ' ὅλον του τὸ ὕψος, πύργος. Οἰκοδόμημα τῶν χρόνων τῆς Ἐνετοκρατίας εἰς τὴν νῆσον, ὡς πλεῖστα ἄλλα κατὰ μῆκος τῆς Εὐβοϊκῆς ἀκτῆς, παρουσίαζεν ἐπικινδύνους ρωγμάς, ἐκ τῶν κάτω δὲ τμημάτων τῆς τοιχοδομίας του εἶχον ἀφαιρεθῆ λίθοι μέχρι καὶ τοῦ θεμελίου, ὥστε παρουσιάζοντο μεγάλα ρήγματα.

Ἐπὶ πλέον αἱ δύο πλευραὶ αὐτοῦ εἶχον ἀποκλεισθῆ διὰ μανδροτοίχου ἐκ σιμεντολίθων καὶ ὁ ἐντὸς αὐτοῦ χῶρος εἶχε πληρωθῆ ὑπὸ μπάζων.

(α) Ἐγένετο κατεδάφισις τοῦ μανδροτοίχου καὶ καθαρισμὸς τοῦ πέριξ χώρου ὡς καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ πύργου.

(β) Ἐγένετο στερέωσις τῶν θεμελίων καὶ τῶν κάτω τμημάτων τῆς τοιχοδομίας διὰ σιμεντενέ-

1. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 274.

2. Βλ. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Ἡ Μεσαιωνικὴ Χαλκίδα καὶ τὰ μνημεῖα της, ΑΕΜ ΙΣΤ΄(1970), σ. 200.

3. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 365.

4. Ἔ.ἀ., σ. 364.

σεων καὶ ἐξωτερικῶς ἀποκατεστάθη ἡ λιθοδομή.

(γ) Ἐστερεώθησαν αἱ πλέον ἐπικίνδυνοι ρωγμαί, ἤτοι εἰς τὴν Β. καὶ τὴν Δ. πλευρὰν μέχρι τοῦ ὕψους τῶν παραθύρων, τὰ ὁποῖα καὶ ἀποκατεστάθησαν (Πίν. 269 α).

(δ) Ρῆγμα τῆς Ν. πλευρᾶς εἶχε διαμορφωθῆ προχείρως εἰς θύραν. Ἀποκατασταθείσης τῆς τοιχοδομίας τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἀφέθη ἡ θύρα, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ εἴσοδος εἰς τὸν χῶρον.

(ε) Ἐγένετο διαμόρφωσις τοῦ πέριξ χώρου δι' ἀποχωματώσεως εἰς σημεῖα τινὰ καὶ ἐπιχώσεως εἰς ἕτερα, ὅπου εἶχον ἀποκαλυφθῆ τὰ θεμέλια.

ΦΛΙΛΙΑ

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου «Ἁρμᾶ»

Παρ' ὅλον ὅτι παλαιότερον[5] ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀνακεράμωσις τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, λόγῳ μικρᾶς ὑποχωρήσεως τοῦ ἐδάφους, παρουσιάσθησαν ρωγμαὶ εἰς τὴν στέγην, κυρίως εἰς τὰ σημεῖα συνδέσεως τῶν χώρων τοῦ ναοῦ, ἤτοι μεταξὺ νάρθηκος καὶ προνάου, ὡς καὶ προνάου καὶ κυρίως ναοῦ, κυρίως διότι οἱ χῶροι αὐτοί, ᾠκοδομημένοι εἰς διαφορετικὰς περιόδους, δὲν συνδέονται μεταξύ των, ἀλλὰ ἔχουν ἀνεγερθῆ ἐν ἐπαφῇ ὁ εἷς πρὸ τοῦ ἄλλου. Οὕτως ὁ μεταξὺ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος χῶρος («πρόναος»), ὁ ὁποῖος ἔχει χαμηλοτέραν τῶν ἄλλων στέγην, παρουσίαζεν ἐσωτερικῶς μεγάλην ὑγρασίαν, καταστρέφουσαν τὰς ἐπὶ τοῦ Δ. τοίχου τοῦ χώρου αὐτοῦ σωζομένας τοιχογραφίας.

Ἐγένετο ἐκ νέου ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν, στεγανοποίησις καὶ ἀνακεράμωσις, ἐν συνεχείᾳ δὲ στερέωσις καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν (βλ. κατωτέρω).

ΚΑΡΥΣΤΟΣ

Μπούρτζι

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μικροῦ ἐπιλιμενίου φρουρίου τῆς Καρύστου, εἰς τὸ ἀριστερὸν τμῆμα τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς ὑπάρχει λιθόκτιστος κλῖμαξ, δι' ἧς ἀνέρχεταί τις εἰς τὸν α΄ ὄροφον τοῦ φρουρίου. Ὁ πεσσός, ὁ ὁποῖος ἐστήριζε τὴν κλίμακα, εἶχεν ὑποστῆ μεγάλην ζημίαν, συνέπεια τῆς ὁποίας ἦτο ἡ δημιουργία τόσων ρηγμάτων εἰς αὐτήν, ὥστε νὰ ἔχῃ καταστῆ ἐπικίνδυνος. Ἐγένετο στερέωσις τοῦ πεσσοῦ, παρέστη δὲ ἀνάγκη νὰ κτισθῇ ἐξ ἀρχῆς τὸ Α. τμῆμα καὶ νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ κλῖμαξ (Πίν. 268 β).

5. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 238.

Καστέλλο Ρόσσο

Δι' οἰκονομικῆς συμβολῆς τοῦ Δήμου Καρύστου ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ καθαρισμὸς καὶ ἀποκατάστασις τοῦ παλαιοῦ λιθοστρώτου ἀνόδου εἰς τὸ φρούριον. Τὸ λιθόστρωτον, λόγῳ ἀποκολλήσεως λίθων καὶ ἐκ τῆς πυκνῆς βλαστήσεως, εἶχε καταστῆ δύσβατον καὶ ἐπικινδύνως ὀλισθηρόν. Ἐν συνεχείᾳ ἐπεχειρήθη καθαρισμὸς καὶ στοιχειώδης διαμόρφωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ φρουρίου, ὥστε νὰ εἶναι ἐπισκέψιμοι οἱ χῶροι αὐτοῦ.

Διὰ συνεργείου τῆς Ἐφορείας ἐγένετο στερέωσις τῶν θεμελίων ἐξωτερικῶς καὶ τῆς τοιχοδομίας τοῦ Ν. τείχους τοῦ κάστρου (Πίν. 269 β), συνεπληρώθη δὲ καθ' ὕψος ἡ τοιχοδομία, ὅπου ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐπισκεπτῶν[6].

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΧΑΛΚΙΣ

Λεωφόρος Ἐλ. Βενιζέλου (οἰκόπεδον Σ. Σιλβέστρου)

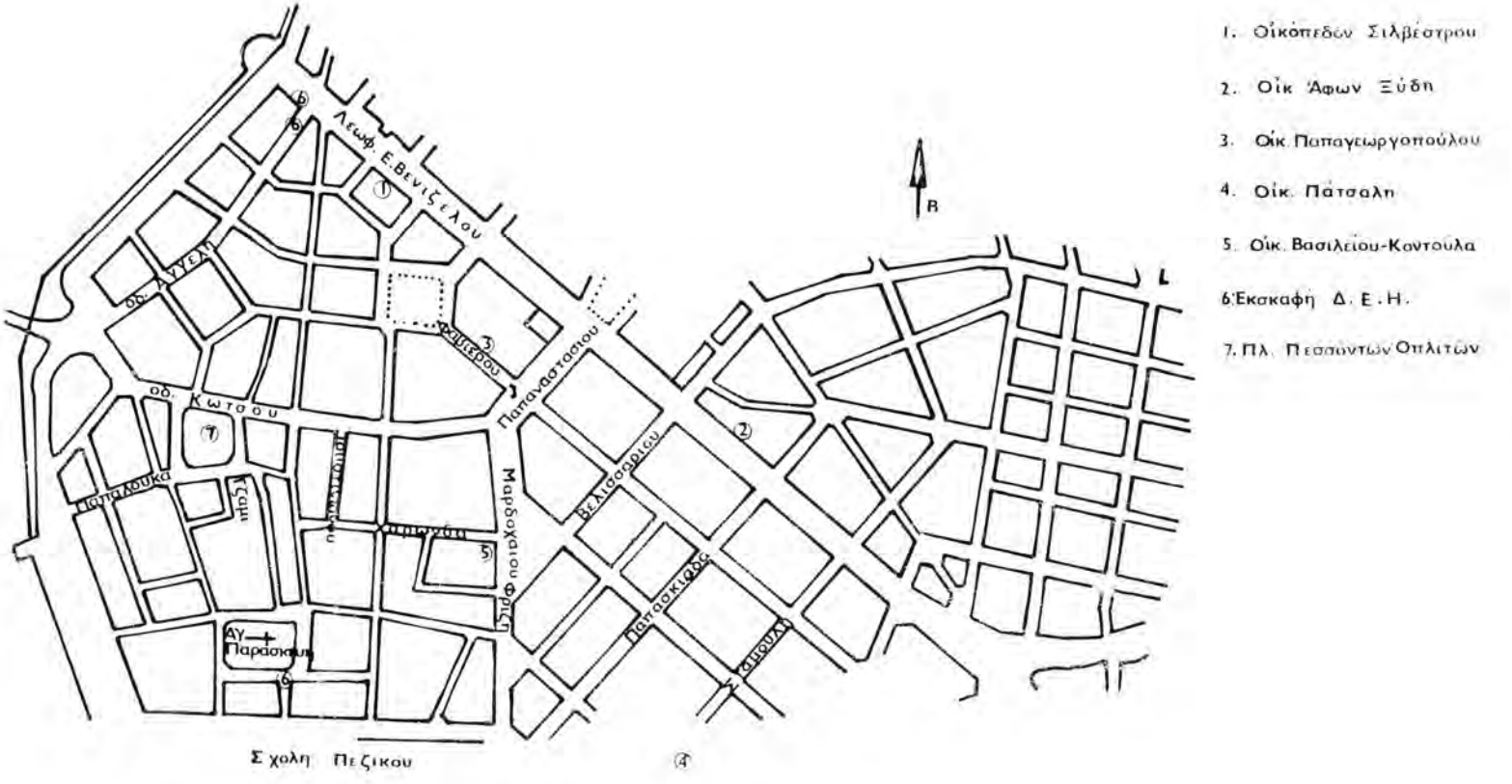
Ἐν συνεχείᾳ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1971 γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, εἰς τὸ ἐπὶ τῆς λεωφόρου Ἐλ. Βενιζέλου οἰκόπεδον Σ. Σιλβέστρου[7] (Σχέδ. 1, ἀπόσπασμα τοπογραφικοῦ σχεδιογραφήματος πόλεως Χαλκίδος), καὶ τῆς σχετικῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου περὶ διατηρήσεως ἐν ὑπογείῳ μόνον τοῦ βυζαντινοῦ τείχους Α΄ (Πίν. 268 γ), κατὰ τὸ 1972 κατηδαφίσθησαν τὰ τουρκικῆς περιόδου προσκτίσματα καὶ οὕτως ἀπεκαλύφθη καὶ ἀνεσκάφη ἡ συνέχεια αὐτοῦ, ἕως τὸ ὅριον τοῦ οἰκοπέδου, ἤτοι τμῆμα μήκους 4 μ.

Ἡ τοιχοδομία του ἀποτελεῖται ἐκ δύο ὄψεων καὶ « γεμίσματος », ἡ Β. δὲ ὄψις αὐτοῦ εἶναι ᾠκοδομημένη δι' ἀκατεργάστων μικρῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, λίθων μετὰ παχέος συνδετικοῦ κονιάματος. Ἐλάχιστοι ὀγκόλιθοι ἐκ μαρμάρου ἔχουν ἐνσωματωθῆ εἰς αὐτό, ἐνῷ ἀντιθέτως ἔχει γίνει εὐρεῖα χρῆσις πλίνθων. Οὕτως ἡ ὄψις τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἔχει τελείως διαφορετικὴν μορφὴν τῆς τοῦ Δ. τμήματος τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀνασκαφέντος.

Ἡ κεραμεική, ἡ ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1972, δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς μέσους Βυζαντινοὺς χρόνους (ΙΒ΄- ΙΓ΄ αἰ.), ἡ μορφὴ δὲ τῆς τοιχοδομίας, τὸ πάχος καὶ ἡ κα-

6. Διὰ παλαιοτέρας ἐργασίας βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 245 καὶ ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 211.

7. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 365 - 66.

Σχέδ. 1. Χαλκίς. Ἀπόσπασμα τοπογραφικοῦ σχεδιογραφήματος τῆς πόλεως

τασκευὴ τῶν πλίνθων συμφωνοῦν πρὸς μίαν τοιαύτην χρονολόγησιν. Ἡ διαφορὰ τῆς τοιχοδομίας τῆς ὄψεως τοῦ τμήματος αὐτοῦ καὶ τοῦ Δ., μετὰ μάλιστα ἀπὸ σαφῆ ἁρμολόγησιν καθ' ὅλον τὸ σωζόμενον ὕψος, καθιστᾷ προφανῆ τὴν ὕπαρξιν δύο οἰκοδομικῶν φάσεων. Πρόκειται ἑπομένως περὶ τμήματος τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἐπεσκευάσθη κατὰ τὸν ΙΒ΄-ΙΓ΄ αἰ., ἡ πρώτη δὲ οἰκοδομικὴ φάσις θὰ πρέπει ἀναμφισβητήτως νὰ θεωρηθῇ παλαιοτέρα[8].

Λεωφόρος Ἐλ. Βενιζέλου 53 (οἰκόπεδον Ξύδη)

Κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς διὰ τὴν ἀνέγερσιν πολυκατοικίας ἀπεκαλύφθη τμῆμα μεσαιωνικοῦ νεκροταφείου (βλ. Σχέδ. 1). Δυστυχῶς αἱ ἐκσκαφαὶ ἐγένοντο διὰ μηχανικῶν μέσων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστραφοῦν ὡρισμένοι ἐκ τῶν τάφων, πρὶν προλάβῃ ἡ Ὑπηρεσία νὰ ἐπέμβῃ. Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς πέντε τάφοι, τρεῖς εἰς τὸ πλησίον τῆς λεωφόρου Βενιζέλου τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἕτεροι δύο εἰς τὸ Α. τμῆμα αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅτι κατὰ πληροφορίαν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀ. Χωρέμη, πρὸ διετίας περίπου, κατόπιν καθιζήσεως τοῦ ὁδοστρώματος τῆς λεωφόρου Βενιζέλου εἰς τὸ τμῆμα αὐτῆς πρὸ τοῦ τάφου Ι, ἀπεκαλύφθη μέγας καμαροσκεπὴς τάφος, ὅστις ὅμως δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀνασκαφῇ λόγῳ τῆς θέσεώς του.

Καὶ οἱ πέντε ἀνασκαφέντες τάφοι ἦσαν λελαξευμέναι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἀκανόνιστοι κοιλότητες, φέρουσαι ἄνω κτιστὸν τμῆμα καὶ εἴσοδον, ἥτις ἐφράσσετο διὰ πλακῶν ἢ κεράμων.

Τάφος Ι. Κατεστραμμένος εἰς τὸ ἄνω τμῆμα αὐτοῦ. Παλαιότερον ἐκαλύπτετο, ὡς φαίνεται ἐξ ἀποκαλυφθέντων τεμαχίων, διὰ κεράμων μεγάλων διαστάσεων. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου εὑρίσκεται εἰς βάθος 1.14 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ, τὸ δάπεδον δὲ αὐτοῦ εἰς βάθος 3.68 μ. Τὸ ἄνω τμῆμα ἦτο κτιστὸν ἐκ λιθοδομῆς, πάχ. 0.17 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν πλεῖστα ὄστρακα ἐκ κοινῶν ἀγγείων ἀκοσμήτων, ἀλλὰ καὶ τμήματα πινακίων μετὰ διακοσμήσεως sgraffito (Πίν. 270 α - β), χρονολογούμενα εἰς τὰ τέλη τοῦ ΙΒ΄-ΙΓ΄ αἰ.[9].

Τάφος ΙΙ. Μικροτέρων διαστάσεων, ἐλλειψοειδοῦς σχήματος κοιλότης, λαξευθεῖσα εἰς τὸν πῶρον. Ἐσωτερικῶς ἔφερεν εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν ἀσβεστοκονίαν. Εὑρέθη εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τοῦ τάφου Ι, ἤτοι ἡ εἴσοδος αὐτοῦ εἰς βάθος 0.87 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ, τὸ δὲ δάπεδον αὐτοῦ εἰς βάθος 2.57 μ. Ἡ εἴσοδος ἐκλείετο διὰ μεγάλης πλακός, ἥτις εὑρέθη τεθραυσμένη.

Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν ὀλίγα σχετικῶς ὄστρακα δυνάμενα ἅπαντα νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας.

Τάφος ΙΙΙ. Ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, λαξευθεῖσα ἐντὸς τοῦ πώρου κοιλότης, ἐσωτερικῶς κεκαλυμμένη δι' ἀσβεστοκονίας, πλὴν τοῦ δαπέδου καὶ τμήματος τῶν πλαγίων τοίχων, ὕψ. 0.10 μ. ἄνωθεν αὐτοῦ. Ἡ εἴσοδος εὑρίσκετο εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ, τὸ δάπεδον δέ, τὸ ὁποῖον καὶ ἦτο κανονικὸς κύκλος, εἰς βάθος 2.90 μ. Ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐντὸς αὐτοῦ κεραμεικὴ ἦτο χονδροειδής, δυναμένη νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας.

Τάφος ΙΥ. Σφαιρικὴ κοιλότης, λαξευθεῖσα ἐντὸς τοῦ πώρου, ἔχουσα τὴν εἴσοδον εἰς βάθος 2 μ. καὶ τὸ δάπεδον εἰς βάθος 4.77 μ. ἐσωτερικῶς δὲν ἔφερεν ἐπίχρισμα. Ἐντὸς αὐτῆς εὑρέθησαν ὄστρακα ἐκ κοινῶν ἀκοσμήτων ἀγγείων, ὡς καὶ πλεῖστα ἄλλα μετ' ἐμπιέστου διακοσμήσεως, sgraffito ἢ incised ware, μὲ παραστάσεις πτηνῶν, ἰχθύων καὶ πολυπλόκων φυτικῶν κοσμημάτων (Πίν. 270 γ - ζ)[10]. Ἅπαντα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὰ μέσα τοῦ ΙΒ΄ αἰ.

Τάφος Υ. Ἀνάλογος κατασκευὴ πρὸς τὸν ΙΥ καὶ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος. Εὑρέθη σχεδὸν τελείως κατεστραμμένος.

Ἐκ τῆς μικρᾶς αὐτῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὑπῆρχεν ὠργανωμένον νεκροταφεῖον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Οἱ τάφοι Ι, ΙΥ, Υ, ἄνευ ἐσωτερικοῦ ἐπιχρίσματος, δύνανται ἐκ τῶν εὑρημάτων των νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον.

Τοῦ νεκροταφείου ἡ χρῆσις διήρκεσε προφανῶς μέχρι καὶ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας.

Ὁδὸς Φαβιέρου 10 (οἰκόπεδον Ν. Παπαγεωργοπούλου) (Σχέδ. 1)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν νέας οἰκοδομῆς, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους τῆς μεσαιωνικῆς ὀχυρώσεως τῆς Χαλκίδος, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπετέλει τὸ

8. ΑΑΑ VI (1973), σ. 67.

9. Βλ. D. Talbot - Rice, Byzantine glazed Pottery, Oxford 1930, πίν. XIV καὶ Ch. Morgan, The Byzantine Pottery, Corinth XI (1942), εἰκ. 23 C καὶ 105.

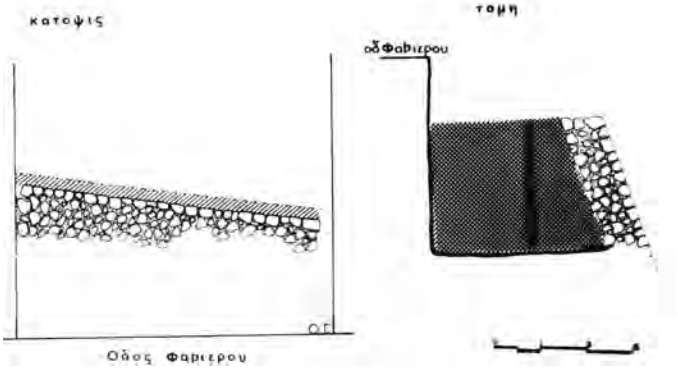
10. Βλ. Corinth, ἔ.ἀ., πίν. XXXIX a, b εἰκ. 20 c, εἰκ. 138 καὶ πίν. XLII b, c, ὡς καὶ Χ. Κριτζᾶ, Τὸ βυζαντινὸν ναυάγιον Πελαγοννήσου Σποράδων, ΑΑΑ IV (1971), σ. 179, εἰκ. 8 - 9.

πρανὲς τῆς περιβαλλούσης τὸ «στεριανὸν» τεῖχος τοῦ «Κάστρου» τάφρου[11]. Ἡ κατασκευὴ τοῦ τείχους αὐτοῦ, ὁμοία πρὸς τὰ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα τμήματα, παρουσιάζει ἐξωτερικῶς συμπαγῆ ἀλλ' ἀκανονίστου μορφῆς τοιχοδομίαν ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἰσχυροῦ κονιάματος, ἐλαφρῶς ἐπικλινῆ (Πίν. 271 α). Ἡ ὀπισθία αὐτῆς πλευρὰ δὲν ἔχει κανονικὴν ὄψιν τοιχοδομίας, πιθανῶς διότι δὲν ἦτο ὁρατή, ἀλλὰ μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν εἶχε πληρωθῆ ὑπὸ μπάζων. Ἀπεκαλύφθη τμῆμα, μήκ. 6.90 μ., εὑρέθη δὲ εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ Φαβιέρου. Ἀνεσκάφη μέχρι βάθους 2.50 μ., δὲν ἐκρίθη δὲ σκόπιμος ἡ εἰς μεγαλύτερον βάθος ἀνασκαφή του, λόγῳ τῆς στενότητος τοῦ χώρου, τὴν τοποθετήσωμεν παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Φαβιέρου καὶ Παπαναστασίου.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης τὸ τμῆμα τοῦ τείχους ἀπεφασίσθη ὅπως διατηρηθῇ ἐν ὑπογείῳ.

Ὁδὸς Ὡρίωνος καὶ Σταμούλη (οἰκόπεδον Πάτσαλη)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων ἀπεκαλύφθη κτιστὸν φρέαρ, βάθ. 10 μ., καὶ δύο τάφοι λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν ἦτο ἐν μέρει κτιστὸς διὰ λίθων, πλίνθων καὶ ἰσχυροῦ κουρασανίου, εἶχε δὲ ἀνοιγῆ καὶ καταστραφῆ τμῆμα του, διότι ἐντὸς αὐτοῦ εἶχον παλαιότερον ἐγκαταστήσει ἀποχετευτικὸν σωλῆνα. Οὕτως ὁ καθαρισμὸς τοῦ τάφου, ὡς καὶ τοῦ φρέατος, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, οὐδὲν σημαντικὸν ἀπέδωσεν.

Σχέδ. 2. Χαλκίς. Οἰκόπεδον Ν. Παπαγεωργοπούλου. Κάτοψις καὶ τομὴ ἐξωτερικοῦ τείχους τοῦ «Κάστρου»

ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν ὅτι τὸ βάθος τῆς τάφρου ὑπερέβαινε τὰ δέκα μέτρα[12].

Ἡ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρεθεῖσα ὀλίγη κεραμεική, δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Διὰ τοῦ ἀποκαλυφθέντος νῦν τμήματος τοῦ τείχους (Σχέδ. 2), δύναται νὰ καθορισθῇ ἡ πορεία αὐτοῦ κατὰ τὸ ΒΑ. τμῆμα τοῦ «Κάστρου» καὶ νὰ τοποθετηθῇ ἀκριβέστερον ἡ λεγομένη Ἄνω πύλη, ἡ ὁποία συμφώνως πρὸς παλαιὰ σχεδιογραφήματα τοῦ κάστρου ἐτοποθετεῖτο εἰς τὸ ὕψος τῶν ὁδῶν Παπαναστασίου καὶ Βενιζέλου[13]. Κατόπιν τῆς ἀνασκαφῆς ὅμως αὐτῆς, προεκτείνοντες τὴν γραμμὴν τοῦ εὑρεθέντος τείχους, θὰ πρέπει νὰ

Ὁ δεύτερος τάφος ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1.70 μ. Ἦτο ἀκανόνιστος κοιλότης, ἔχουσα ἐσωτ. ὕψ. 1.46 - 0.65 μ., μὲ προσανατολισμὸν ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἡ εἴσοδός του ἦτο ἐκ τῶν ἄνω εἰς τὴν Δ. πλευράν, ἡ πλὰξ ὅμως, ἡ ὁποία ἔφρασσε τὴν εἴσοδον, εὑρέθη τεθραυσμένη καὶ οὕτω ὁ τάφος ἦτο πλήρης μπάζων.

Εὑρέθησαν πολλὰ ὄστρακα ἐκ κοινῶν ἀκοσμήτων ἀγγείων, ἀγγείων μετ' ἐφυαλώσεως καὶ ἐγχαράκτου διακοσμήσεως, χονδροειδοῦς ὅμως μορφῆς. Ἅπαντα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας.

Οἱ τάφοι αὐτοὶ εὑρίσκονται ἀνατολικώτερον τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ τείχους, ἡ ὁποία πιθανῶς διέρχεται ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Φριζῆ καὶ πρὸς τὴν Σχολὴν Πεζικοῦ (Σχέδ. 1). Εἰ-

11. Βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 365.

12. Βλ. Γ. Ι. Φουσάρα, Τὰ Εὐβοϊκὰ τοῦ Ἐβλιὰ Τσελεμπῆ, ΑΕΜ ΣΤ' (1959), σ. 157.

13. Σ. Κοκκίνη, Ἱστορικὰ μνημεῖα καὶ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴ Χαλκίδα, ΑΕΜ ΙΕ (1969), σ. 202 καὶ σημ. 31.

ναι ἑπομένως ἐκτὸς τοῦ «Κάστρου» ὡς καὶ οἱ ἀποκαλυφθέντες ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ξύδη (βλ. ἀνωτέρω). Αἱ πηγαὶ ἀναφέρουν ὅτι «στὰ πλευρὰ τοῦ Κάστρου βρίσκονται τουρκικοὶ ὑπόγειοι τάφοι πέραν τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἡ χριστιανικὴ πύλη...»[14], κατὰ τὸ παρελθὸν δὲ ἔτος εὑρέθησαν ἐνδείξεις διὰ τὴν ὕπαρξιν ὠργανωμένου τουρκικοῦ νεκροταφείου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου[15]. Δυστυχῶς τὸ ἀνασκαφικὸν ὑλικὸν δὲν παρέχει τὴν δυνατότητα ἀκριβεστέρας χρονολογήσεως τῶν τάφων αὐτῶν.

Ὁδὸς Χαρώνδα καὶ Φριζῆ 18 (οἰκόπεδον Βασιλείου - Κοντούλα)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων ἀπεκαλύφθησαν ἐρείπια τοίχων οἰκοδομημάτων, δυναμένων νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας. Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον στοιχεῖον τῆς μικρᾶς αὐτῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εἶναι, ὅτι εἰς τὸ παρὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν τμῆμα καὶ παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Φριζῆ δὲν εὑρέθησαν θεμέλια τοίχων, ἀλλὰ σειρὰ κτιστῶν πίθων ἢ «σιρῶν». Οὗτοι ἦσαν ἐν μέρει λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (βάθος πυθμένος 6.20 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ) ἐν μέρει δὲ κτιστοί, ἐσωτερικῶς ἐπιχρισμένοι διὰ κουρασανίου, ὁμοίας καθ' ὅλα κατασκευῆς καὶ διαστάσεων πρὸς τοὺς παρὰ τὸ βυζαντινὸν τεῖχος τῆς πόλεως ἀποκαλυφθέντας[16].

Καὶ τοῦτο ἔχει ἴσως σημασίαν, διότι μέχρι τοῦδε τὸ τεῖχος δὲν ἔχει ἀκριβῶς ἐντοπισθῆ εἰς τὴν πλευρὰν αὐτήν, θεωρεῖται ὅμως πιθανὸν ὅτι τοῦτο διέρχεται περίπου ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Μαρδοχαίου Φριζῆ (Σχέδ. 1).

Χάνδακες ΔΕΗ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1972 ἡ ΔΕΗ Χαλκίδος διενήργησεν ἐκσκαφὰς χανδάκων διὰ τὴν τοποθέτησιν νέων καλωδίων εἰς τὰς κεντρικὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως. Κατ' αὐτὰς ἀπεκαλύφθησαν:

(α) Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγγελῆ Γοβιοῦ εἰς τὸ Δ. τμῆμα αὐτῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 5 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας τῆς λεωφόρου Βενιζέλου κάτωθεν τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, τοῖχος ὕψους 0.60 μ., λίαν ἐπιμελημένης τοιχοδομίας ἐκ πωρολίθων πλινθοπερικλείστων (Πίν. 271 β). Ἐντὸς τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ τοίχου ὑπῆρχεν ἐντετειχισμένος μαρμάρινος πεσσίσκος τέμπλου[17].

(β) Εἰς τὸν αὐτὸν χάνδακα παρὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀγγ. Γοβιοῦ καὶ Ἐλ. Βενιζέλου ἀπεκαλύφθη ἕτερον τμῆμα τοίχου ἀναλόγου κατασκευῆς πρὸς τὸν ἀνωτέρω (Πίν. 271 γ). Ἡ ἐπίχωσις τοῦ χάνδακος ἦτο πλήρης ὀστράκων ἐκ κοινῶν ἀγγείων ἀλλὰ καὶ πλείστων μετ' ἐφυαλώσεως καὶ ἐπιμελημένης διακοσμήσεως, δυνάμενα νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους.

(γ) Εἰς τὴν πλατεῖαν Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ ἐπὶ τῆς Α. γωνίας τῶν ὁδῶν Ὀλύνθου καὶ Ἐρωτοκρίτου ἀπεκαλύφθη παιδικὸς τάφος κιβωτιόσχημος, προχείρου κατασκευῆς, καλυπτόμενος διὰ πλακῶν (διαστ. 0.45 × 1 μ.), εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ. Πλὴν τῶν ὀστῶν οὐδὲν εὑρέθη ἐντὸς αὐτοῦ (Σχέδ. 1).

Πλατεῖα τζαμιοῦ

Προκειμένου νὰ γίνῃ ἡ διαμόρφωσις τῆς πρὸ τοῦ τζαμιοῦ Χαλκίδος πλατείας Πεσόντων Ὁπλιτῶν ὑπὸ τοῦ Δήμου Χαλκιδέων, ἀπεφασίσθη ἡ διάνοιξις καὶ ἐξέτασις τῶν κάτωθι τῆς πλατείας γνωστῶν ἐκ πληροφοριῶν τῶν περιοίκων θολωτῶν κατασκευῶν καί, εἰ δυνατόν, ὁ καθαρισμός των, ὥστε νὰ εἶναι ἐπισκέψιμοι.

Προφανῶς πρόκειται περὶ δεξαμενῆς ὕδατος, πιθανώτατα τουρκικῆς κατασκευῆς, ἰδιαιτέρως ἐπιμελημένης. Αὕτη ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν ἐπιμήκων χώρων, καλυπτομένων διὰ κατὰ μῆκος βαινόντων θόλων.

Αἱ διαστάσεις ἑκάστου χώρου εἶναι περίπου 12 × 3 μ., ἐπικοινωνοῦν δὲ μεταξύ των διὰ χαμηλωτέρων (περίπου εἰς τὴν γένεσιν τοῦ θόλου) τοξωτῶν ἀνοιγμάτων. Ἑκάστη «στοὰ» φέρει τρεῖς ὀρθογωνίους φωταγωγοὺς στενουμένους πρὸς τὰ ἄνω.

Ἐγένετο μικρὰ τομὴ παρὰ τὸν Ν. τοῖχον διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ κατὰ πόσον εἶχεν ὑπερυψωθῇ τὸ δάπεδον ἐκ τῆς ἐπιχώσεως καὶ ἀπεκαλύφθη τὸ ἀρχικὸν δάπεδον, εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐπιπέδου, καλυμμένον καὶ αὐτό, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ τοῖχοι ἐσωτερικῶς, δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μάλιστα εἶναι ἐμφανῆ τὰ σημεῖα τῆς στάθμης τοῦ πάλαι ποτὲ πληροῦντος τὸν χῶρον ὕδατος.

Γενικῶς ἡ διατήρησις τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι ἀρίστη, ἀλλ' ὁ καθαρισμός του λίαν δυσχερής· οὕτω ἐγκατελείφθη ἐκ νέου, φραχθείσης τῆς εἰσόδου αὐτοῦ.

14. W. Leake, Travels in Greece, 1535, τ. II, σ. 254.

15. Βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 367.

16. Βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 294 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 365.

17. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 367 κ.ἑ.

Αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ συχνὰ ὁμιλοῦν περὶ τοῦ τρόπου ὑδρεύσεως τῆς πόλεως. Ὁ Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ, Τοῦρκος περιηγητὴς τοῦ ΙΖ΄ αἰ., σημειώνει ὀκτακόσια «σπιτικὰ πηγάδια καὶ δεκαεννέα βρύσες». Ἀναφέρει δὲ ὅτι «τὸν παλιὸ καιρὸ δὲν εἶχε νερὸ ἡ μεγάλη τούτη πολιτεία. Ὁ Καπουδὰν Χαλὶς Πασὰς ἔφερε στὰ... νερὸ ἀπὸ πέντε ὧρες μακρυὰ μὲ ὑδραγωγεῖο μὲ ἀπανωτὲς καμάρες... Μέσα στὸ προάστιο μονάχα καὶ μπροστὰ στὸ Τζαμὶ τοῦ Μουσταφᾶ ὑπάρχουνε πενήντα καμάρες ποὺ κάθε μιά τους μοιάζει μὲ οὐράνιο τόξο...[18]». Δὲν ἀναφέρει ὅμως καθόλου τὴν θολοσκεπῆ δεξαμενὴν τοῦ «Κάστρου».

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν Φλαμανδὸν Ντάπερ[19], ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι «μέσα σὲ τοῦτο τὸ καστέλλι εἶναι καὶ κάτι θαυμαστὰ ὑδραγωγεῖα», ἀλλὰ δὲν δίδει περισσοτέρας λεπτομερείας περὶ αὐτοῦ.

Μία προσεκτικωτέρα ἔρευνα τῶν ἱστορικῶν πηγῶν ἀλλὰ καὶ ὁ καθαρισμὸς τοῦ χώρου, ἴσως δώσουν περισσότερα στοιχεῖα διὰ τὸν χρόνον κατασκευῆς καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ οἰκοδομήματος.

18. Γ. Ι. Φουσάρα, ἔ.ἀ., σ. 163.

19. Description exacte des îles de l'Archipel et des quelques autres adjacentes... Amsterdam, 1703, σ. 285 - 335 καὶ Σ. Κοκκίνη, ἔ.ἀ., σ. 170 κ.ἑ.

ΒΑΤΩΝΤΑΣ

Ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ ἀπὸ 1968 ἀνασκαφέντος τμήματος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Ἁγίας Παρασκευῆς πλησίον τοῦ χωρίου Βατώντας[20] καὶ συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τοῦ ναοῦ. Ἔκθεσις καὶ ἀποτύπωσις τῆς ἐρεύνης θὰ γίνῃ εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ ἔτους 1973, καθ' ὅσον ἡ σχεδίασις καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ θὰ γίνουν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Ἁρμᾶ

Εἰς τὸν Δ. τοῖχον τοῦ χώρου μεταξὺ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος τοῦ καθολικοῦ ὑπάρχει μεγάλη τοιχογραφία, παρουσιάζουσα εἰς ἐνιαίαν σύνθεσιν τὰς σκηνὰς «ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀνάβασις», Σταύρωσις καὶ Ἀποκαθήλωσις. Λόγῳ τῶν ἐκ τῆς ὀροφῆς εἰσρεόντων ὑδάτων (βλ. ἀνωτέρω, σ. 312), ἡ τοιχογραφία αὕτη εἶχεν ὑποστῆ μεγάλην φθοράν. Ἐγένετο στερέωσις καὶ συντήρησις αὐτῆς, ὡς καὶ μερικὸς καθαρισμός της (Πίν. 272 β - γ).

Στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο ἐπίσης καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ τρούλλου τοῦ νάρθηκος (Πίν. 272 α).

20. Βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 214 καὶ ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 211.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΕΛΑΔΙΝΗ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ - ΦΩΚΙΔΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΚΙΡΡΑ

Ἡ κατεδάφισις τῆς ἐτοιμορρόπου ἐκκλησίας τῆς Κίρρας καὶ ἡ θεμελίωσις νέας, ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῆς εἰς τὸν πέριξ τῆς ἐκκλησίας χῶρον καὶ μεταξὺ τῶν θεμελίων αὐτῆς. Ἡ ἐκκλησία κεῖται παρὰ τὸν χῶρον, ὅπου κατὰ τὸ παρελθὸν ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ εἶχε διενεργήσει ἐκτεταμένας ἀνασκαφάς (βλ. L. Dor, J. Jannoray, H. Van Effenterre, Kirrha, Paris 1960, διὰ τὸν προϊστορικὸν συνοικισμόν, καὶ BCH 61 (1937): Chronique σ. 457, διὰ τὴν κλασσικὴν Κίρραν).

Ὁ χῶρος τῆς ἀνασκαφῆς εἶχε σφοδρῶς ταραχθῆ ἐκ τῆς οἰκοδομήσεως τῆς παλαιᾶς καὶ μεγάλης ἐκκλησίας, ἡ δὲ διάνοιξις τῶν θεμελίων τῆς νέας διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, λάθρα καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, ἐδημιούργησεν ἀκόμη μεγαλυτέραν ἀναστάτωσιν καὶ σημαντικὰς δυσχερείας εἰς τὴν ἀνασκαφήν, ἥτις περιωρίσθη, ἀναγκαστικῶς, εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ὅπου ἦτο δυνατὴ ἡ διεξαγωγή της, διότι μεγάλοι ὄγκοι χώματος καὶ συμπαγῆ τμήματα τοῦ κατεδαφισθέντος κτηρίου (πεσσοί, τοῖχοι κλπ.) ἐκάλυπτον σημαντικὴν ἔκτασιν.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε τμῆμα τοῦ Ν. τοίχου (Πίν. 273 α) καὶ ἐξ βάσεις κιόνων ἢ στύλων τῆς ἐν μέρει ὑπὸ τῶν Γάλλων εὑρεθείσης τετραγώνου στοᾶς· τῶν εὑρεθεισῶν κατὰ τὸ 1972 βάσεων ἡ θέσις ἐδηλοῦτο ὑποθετικῶς εἰς τὸ σχέδιον τῆς γαλλικῆς ἀνασκαφῆς (Kirrha, πίν. 131). Ἐνδιαφέρει ἴσως νὰ ὑπομνησθῇ καὶ ἡ γνώμη τοῦ Ch. Picard (Revue Archéologique, 1938, σ. 97 - 99) περὶ τοῦ προορισμοῦ τῶν βάσεων αὐτῶν. Εἰς τὸ σύντομον δημοσίευμά του ὁ Picard ὑποστηρίζει ὅτι αὗται ἔφερον ἀναθήματα, τρίποδας. Τὴν γνώμην ταύτην διετύπωσε στηριζόμενος εἰς τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀπόλλωνα (στ. 438 κ.ἑ.), δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἀνταποκρίνεται αὕτη εἰς τὰ πράγματα.

Εὑρήματα ἐκ τῆς Κλασσικῆς καὶ τῆς μετέπειτα ἐποχῆς δὲν ὑπῆρξαν, εἰ μὴ μόνον ὡραῖος μελαμβαφὴς ἀττικὸς σκύφος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., εὑρεθεὶς ἀκριβῶς ὑπὸ μίαν τῶν βάσεων, καὶ χαλκοῦν νόμισμα τῶν Αἰτωλῶν (279 - 168 π.Χ.).

Οἱ τοῖχοι τῶν θεμελίων τῶν μυκηναϊκῶν οἰκημάτων ἀποτελοῦνται ἐξ ἀργῶν λίθων διαφόρων μεγεθῶν, εἰς οὓς ἀναμειγνύονται καὶ μεγάλοι ποτάμιοι χάλικες (Σχέδ. 1· Πίν. 273 β). Ἡ ἐπίχωσις δὲν ἦτο μεγάλη. Εἰς τὸν τοῖχον καὶ τὰς βάσεις μάλιστα τῆς στοᾶς μόλις ἔφθανεν, εἰς ὡρισμένα σημεῖα, τὰ 0.10 μ., ἐνῷ διὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς τοίχους ἐποίκιλλε μεταξὺ 0.20 - 0.40 μ. (Πίν. 273 γ).

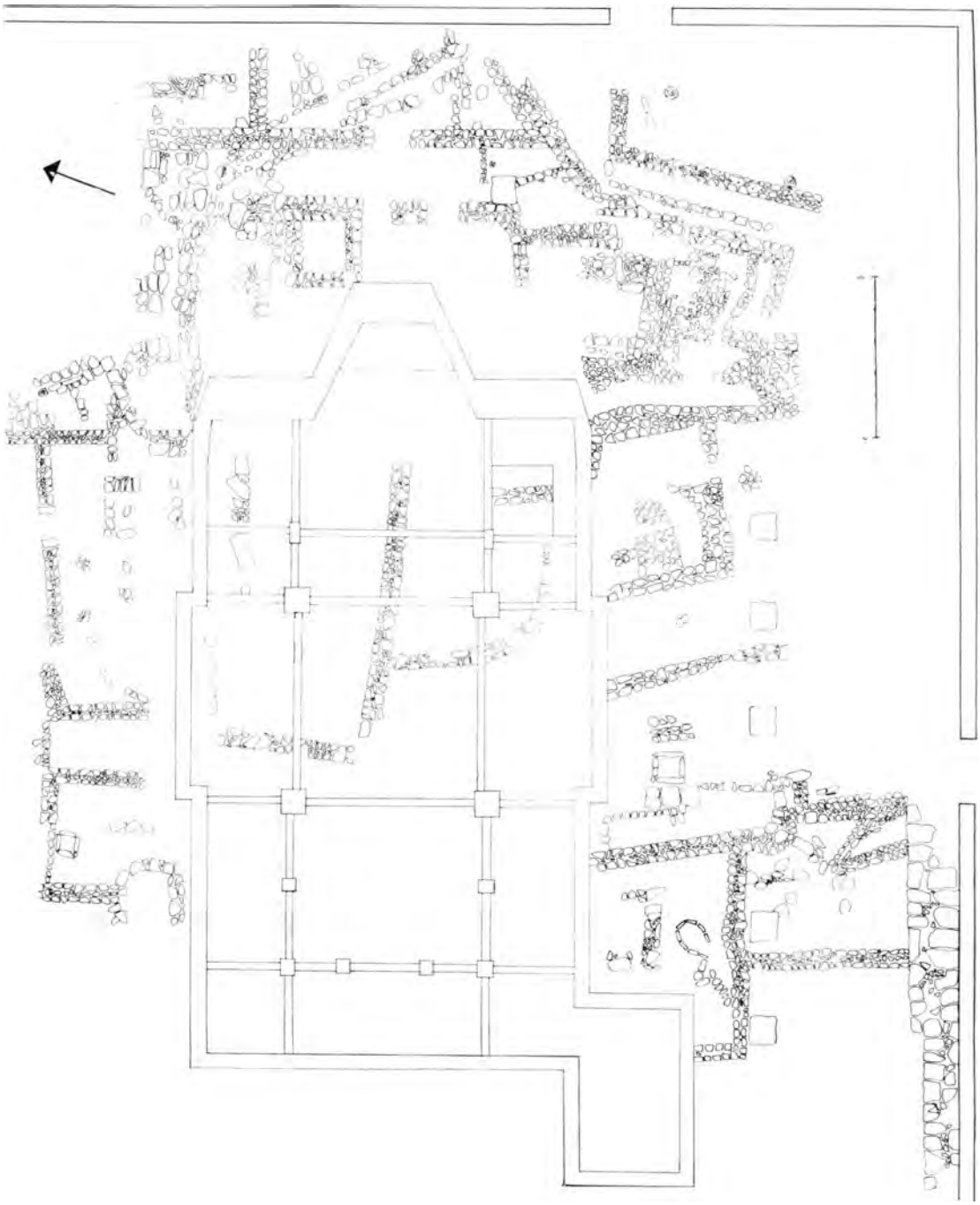
Τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς παρουσιάζουν σημαντικὸν ἐνδιαφέρον, θὰ ἀποτελέσουν δὲ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας δημοσιεύσεως. Πολλῶν ὅμως δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ ἀκριβὴς τόπος εὑρέσεως, διότι προέρχονται ἐκ τῶν μπάζων τῆς ἐκσκαφῆς τῶν θεμελίων τῆς ἐκκλησίας.

Πάντα τὰ κινητὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι καταγεγραμμένα εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Μουσείου τῶν Δελφῶν (ἀριθ. Εὑρ. 9473 - 9674). Ἀνήκουν γενικῶς εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΒ - ΙΙΙΓ περίοδον, εἶναι δὲ κύαθοι, κύλικες, σκύφοι, κρατῆρες, κύπελλα, πρόχοι κλπ. Εὑρέθησαν ὡσαύτως ἀνθρωπόμορφα καὶ ζωόμορφα εἰδώλια, πήλινα καὶ λίθινα σταθμία, κομβία ἐκ πηλοῦ ἢ στεατίτου, χάνδραι κ.ἄ. Ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας τυγχάνει τμῆμα ἀνοικτοῦ ἀγγείου (ἀριθ. 9552), σῶζον μέρος παραστάσεως ἅρματος ἐπὶ καστανερύθρου γανώματος. Τοῦ σύροντος τὸ ἅρμα ἵππου, εἰκονιζομένου ἐν στάσει, σώζεται τὸ ὀπίσθιον τμῆμα, ἐνῷ τοῦ ἅρματος σώζονται ὁ δίφρος καὶ ὁ τροχός. Σώζονται ἐπίσης τὰ σκέλη τοῦ ἀναβάτου καὶ μέρος τῶν ἡνίων. Ἐπίσης, δέον νὰ μνημονευθῇ πήλινον ὁμοίωμα τρίποδος. Ἡ ὁριζοντία καὶ ἡ κατακόρυφος ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς στεφάνης περιθέονται ὑπὸ ὁμοκέντρων ἐγχαράκτων κύκλων.

Εἰς τὸ Β. μέρος τοῦ γηπέδου τῆς ἐκκλησίας κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνασκαφὴ βαθυτέρων στρωμάτων. Οὕτω, εἰς βάθος 1.85 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν νέων θεμελίων τοῦ ναοῦ, ἀπεκαλύφθησαν ΜΕ ταφαὶ παίδων. Ἐκ τῶν τάφων ἄλλοι ἔφερον κάλυμμα, ἄλλοι ὄχι, αἱ δὲ πλευραὶ των ἀπετελοῦντο ἐξ ὀρθίων ἀκατεργάστων λίθων.

ΒΑΣ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

*

Σχέδ. 1. Κίρρα. Κάτοψις ἀνασκαφῆς

DELPHES

Au NE du Portique d'Attale, on a élargi vers l'ouest un des sondages pratiqués en 1971 au pied même des Phédriades. On a continué ainsi à dégager le mur polygonal qui longe à cet endroit le pied du rocher, et le sol de la terrasse, contemporaine de ce mur, qui s'étendait devant lui (Pl. 274 b). Un sondage limité effectué sous ce sol paraît confirmer la datation de l'ensemble: VIe siècle av. J.C. Sur le sol même, on a trouvé une monnaie d'argent archaïque d'Egine (« tortue »). Implantée une vingtaine de centimètres au-dessus de ce sol, une petite fondation de pierres brutes, aujourd'hui très ruinée, avait été recouverte par un remblai épais de plus d'un mètre et demi. Ce remblai ne paraît pas antérieur à l'époque hellénistique. Il contenait, épars, plusieurs objets de bronze d'époques diverses: les plus anciens sont des anses de trépieds géométriques, les plus récents paraissent être d'époque classique; à noter surtout une belle protomé de serpent en excellent état de conservation (Pl. 274 a).

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Ἂν καὶ ὁ Νομὸς Φθιώτιδος εὑρίσκεται μακρὰν τῆς ἕδρας τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἡ ἔλλειψις ὑπηρεσιακοῦ μεταφορικοῦ μέσου δημιουργεῖ δυσκολίας καὶ σοβαρὰ προβλήματα εἰς τὰς μετακινήσεις τῶν συνεργείων καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ, ἐν τούτοις καὶ αἱ περιοδεῖαι εἰς τὸν Νομὸν αὐτὸν ἦσαν συνεχεῖς ἀλλὰ καὶ σημαντικαὶ καὶ εἰς μεγάλην κλίμακα ἐργασίαι ἔγιναν κατὰ τὸ 1972.

Αἱ κυριώτεραι τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν εἶναι αἱ ἑξῆς:

Λουτρὰ Ὑπάτης

Ψηφιδωτὰ εἰς θέσιν Βαρκᾶ

Μετὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τοῦ οἰκοπέδου τοῦ Χρ. Ἀντωνίου συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν συντήρησιν τῶν ψηφιδωτῶν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου τοῦ λουτρικοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη πέρυσιν (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικὰ σ. 390). Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος ἔχει διαστάσεις 19.90 × 19.30 μ. Τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως ἦτο 1 μ. περίπου. Εὑρέθησαν ἐρείπια τοιχοποιίας, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς δωμάτια περὶ τὴν αἴθουσαν μὲ τὰ ψηφιδωτά, ἀγωγοὶ ὕδατος κ.ἄ.

Ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τὴν ΒΔ. γωνίαν τὰ τεμάχια τοῦ μαρμαρίνου λουτῆρος διὰ νὰ συγκολληθοῦν. Οὕτω ἀπεκολλήθη, ἐπεσκευάσθη καὶ ἐπανετοποθετήθη ἐπὶ νέου ὑποστρώματος τὸ τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ὑπὸ τὸν λουτῆρα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποστῆ μεγάλας φθορὰς καὶ καθιζήσεις. Αἱ διαστάσεις τοῦ ψηφιδωτοῦ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι 1.45 × 2.50 μ. (Πίν. 275 α). Τὰ ἐννέα τεμάχια τοῦ μαρμαρίνου λουτῆρος συνεκολλήθησαν καὶ ὁ λουτὴρ ἐτοποθετήθη καὶ πάλιν εἰς τὴν θέσιν του. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς μεγάλης αἰθούσης ἔγιναν ἐργασίαι συντηρήσεως, ἀκολούθως δὲ ἐκαλύφθησαν μὲ ἄμμον διὰ τὴν ἀσφάλειάν των.

Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ἀρχαίου κτηρίου ἀπὸ τῶν ὑδάτων τῆς ποτιστικῆς ὕλακος, ἡ ὁποία διήρχετο διὰ τῶν ἐρειπίων, κατεσκευάσθη φρεάτιον, ὕψ. 1.45 καὶ διαστ. πλευρῶν 0.95 × 0.95 μ., ὡς καὶ κτιστὸς ἀγωγὸς ἔξω καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Β. τοίχου, διὰ τοῦ ὁποίου διοχετεύονται τὰ ὕδατα χωρὶς νὰ θίγουν τὸ ἀρχαῖον κτίσμα.

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ εἰς θέσιν Βαρκᾶ

Εἰς τὴν πλησίον τῶν Λουτρῶν κειμένην παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ὁποίας ἐπερατώθη τὸ 1970 (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 286), ἔγιναν αἱ ἑξῆς συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι: Διάνοιξις ἐλευθέρου χώρου πέριξ τῶν ἐρειπίων τοῦ κτηρίου, ἀπομάκρυνσις μεγάλων ὄγκων χωμάτων, ὥστε νὰ ἀναδειχθῇ τὸ μνημεῖον (Πίν. 276 α) καὶ διευθέτησις τῶν κλίσεων τοῦ ἐδάφους, ὥστε τοῦτο νὰ μὴ κατακλύζεται ὑπὸ τῶν ὑδάτων.

Κατὰ τὸν λεπτομερῆ καθαρισμὸν τῶν ἐρειπίων εὑρέθησαν λακκοειδεῖς τάφοι ἔξω τοῦ Ν. κλίτους, χωρὶς ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον.

Ὑπάτη

Ψηφιδωτὰ Ἁγίου Νικολάου

Ἐγένετο μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διὰ νὰ ἀποκαλυφθοῦν τελείως τὰ ψηφιδωτὰ πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἡ ὕπαρξις τῶν ὁποίων ἦτο γνωστή[1].

Κατὰ μῆκος τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος συγκρατεῖ τὸν ὄχθον τῶν χωμάτων πρὸς Ν. τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἀπεκαλύφθησαν δύο ψηφιδωτά, ἄνισα ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις καὶ διαφορετικὰ ὡς πρὸς τὸν διάκοσμον. Τὸ ἓν ἔχει διαστάσεις 6 × 0.80 μ. καὶ τὸ ἄλλο 4.80 × 2.50 μ. Εἰς τὸ πρῶτον ὁ διάκοσμος εἶναι γεωμετρικός: συνεχῆ τετράγωνα, αἱ πλευραὶ τῶν ὁποίων σχηματίζονται μὲ ἀτέρμονα μικρὰ τετραγωνίδια ἐκ τεσσάρων ψηφίδων· ὅμοιον τετραγωνίδιον κοσμεῖ καὶ τὸ κέντρον τῶν μεγάλων τετραγώνων. Εἰς τὸ ἄλλο ψηφιδωτὸν ὑπάρχει πλουσία διακόσμησις ἐκ πτηνῶν. Ἕκαστον πτηνὸν εἰκονίζεται μόνον του ἐντὸς κύκλου, ὁ ὁποῖος ἐγγράφεται εἰς τετράγωνον.

Ἐπειδὴ τὰ ψηφιδωτὰ εἶχον ὑποστῆ πολλὰς φθοράς, ἡ δὲ διατήρησίς των εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ἐκρίθη ἀδύνατος, λόγῳ τοῦ ὑπερκειμένου ὄγκου χωμάτων, ἀπεκολλήθησαν πρὸς ἐπισκευήν. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησεν, ἀπεκαλύφθησαν μικρὰ λείψανα τοῦ Ν. τοίχου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται πρὸς Δ. ὑπὸ τὸν ὄχθον τῶν χωμάτων. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν εἶχε σαθρωθῇ καὶ ἡ ὁλοκληρωτικὴ κατάρρευσίς του ἦτο βεβαία. Διὰ τοῦτο διελύθη καὶ ἀνακατεσκευάσθη, πρὸς μεγαλυτέραν δὲ ἐξασφάλισιν ἐνισχύθη εἰς τὴν βάσιν του μὲ ἀντηρίδα, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὁποίας κατεσκευάσθη «σενάζ». Τὰ λείψανα τοῦ Ν. τοίχου

1. Νέος Ἑλληνομνήμων 13 (1916), σ. 374, ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 165 - 166.

τῆς βασιλικῆς ἀφέθησαν ὁρατά, ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου.

Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ περιβόλου τοῦ Ἁγίου Νικολάου διερρυθμίσθη χῶρος, διαστ. 13.80 × 4.90 μ., εἰς τὸν ὁποῖον, ἀφοῦ κατεσκευάσθη τὸ κανονικὸν ὑπόστρωμα, ἐπανετοποθετήθησαν τὰ δύο ψηφιδωτά, τὰ ἀποκολληθέντα ἀπὸ τὸν χῶρον πρὸς Ν. τῆς ἐκκλησίας (Πίν. 275 β - γ). Διὰ μεγαλυτέραν μάλιστα ἀσφάλειαν τῶν ψηφιδωτῶν κατεσκευάσθη εἰς τὴν Ν. καὶ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ χώρου τοῖχος ἐξ ἀρχαίων ὑλικῶν, περισυλλεγέντων εἰς τὸν χῶρον τῶν ἐργασιῶν. Εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἀφέθη ἄνοιγμα, μήκ. 1.52 μ., τὸ ὁποῖον, διὰ τῶν συγκολληθέντων λιθαναγλύφων, διεμορφώθη εἰς θύραν, ὕψ. 2.29 μ. Ὡς ἐπίθυρον ἐτοποθετήθη ἡ βυζαντινὴ ἐπιγραφή:

† *ΔΙΜΗΤΡΙΟC ΠΡΟΕΔΡΟC ΚΕ ΚΤΗΤΩΡ Ο ΚΑΤΑΚΑΛΩΝ*[2]

Ἡ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔκειτο εἰς τὴν αὐλήν, χωρὶς νὰ τῆς ἔχῃ δοθῇ σημασία μέχρι σήμερον, ἔχει χαραχθῇ εἰς τεμάχιον λίθου, μήκ. 1.78, ὕψ. 0.22 μ. (Πίν. 276 β).

Εἰς τὴν κάτω πλευράν του ὑπάρχουν δύο κοιλότητες, εἰς τὰς ὁποίας περιεστρέφοντο οἱ ἄξονες τῆς θύρας, ἡ ὁποία θὰ πρέπει νὰ εἶχε πλάτος 1.34 μ.

Βορείως τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὑπῆρχε κακότεχνος μικρὰ ἐξέδρα. Κατὰ τὴν διάλυσίν της περισυνελέγησαν: (1) Ἀρράβδωτος κορμὸς κίονος, ὕψ. 0.74, διαμ. κάτω 0.55, ἄνω 0.37 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *ΕΡΩΣ ΧΑΙΡΕ.* (2) Μαρμαρίνη πλάξ, διαστ. 1.03 × 0.69 × 0.22 μ. Ἐκ δύο κοιλοτήτων εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν της, συμπεραίνεται ὅτι ἡ πλὰξ ἦτο βάσις ἀγάλματος. Εἰς τὴν στενὴν πλευρὰν σώζεται ἡ ἐπιγραφή:

Ν.. ΛΙΕΥΣ Ε. ΙΛΑΣΚΕΝ

(3) Δύο κίονες ἀρράβδωτοι, ὕψ. 1.54 μ. Ὁ εἷς ἔχει διάμετρον κάτω 0.32 καὶ ἄνω 0.305 μ., ὁ ἄλλος κάτω 0.31 μ. καὶ ἄνω 0.28 μ.

Τὰ ὡς ἄνω ἀρχαῖα, ὡς καὶ ἅπαντα τὰ περισυλλεγέντα κατὰ τὰς ἐργασίας, ἐτακτοποιήθησαν εἰς τὸν διαμορφωθέντα χῶρον τῶν ψηφιδωτῶν.

Μενδενίτσα

Φρούριον[3]

Ἡ ἱστορία τῆς Μαρκιωνίας τῆς Βουδονίτσης ἢ Βοδονίτσης, ἤ, ὅπως ἐπεκράτησε, Μενδενίτσης, ἡ ὁποία ἀναφαίνεται ἀπὸ τοῦ 1204 εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Φαρυγῶν, ἔχει ἐξετασθῇ ὑπὸ τῶν δύο πρώτων ὡς ἀνωτέρω μελετητῶν.

Κατὰ τὸ 1972 ἤρχισεν ἐφαρμοζόμενον ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τὸ πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ ἐξασφαλίσεως τοῦ διπλοῦ τείχους τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον εἶχε καταρτισθῇ πέρυσι (ΑΔ, ἔ.ἀ.).

Κύριος σκοπὸς τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ παρὸν στάδιον ἦτο ἡ ἐξασφάλισις τῶν πλέον ἐτοιμορρόπων τμημάτων τῶν τειχῶν. Κατὰ τὴν γενομένην λεπτομερῆ ἐξέτασιν διεπιστώθη ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος εἶχε τὰς περισσοτέρας ζημίας, ὅπου καὶ ἐγένετο τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐργασιῶν (κάτοψιν τοῦ τείχους βλ. ἐν BCH, ἔ.ἀ.).

Ἐσωτερικὸν τεῖχος

(α) Δυτικὸν σκέλος. Παλαιότερον εἶχον κατασκευασθῇ ἀντηρίδες διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ ὑπερκειμένου τείχους. Αὗται εἶχον σχεδὸν διαλυθῇ καὶ τὸ τεῖχος εἶχεν ὑποστῇ ζημίας εἰς πολλὰ σημεῖα. Τὸ 1972 ἀνακατεσκευάσθησαν αἱ ἀντηρίδες καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος καὶ ὕψος των, διὰ λίθων ὁμοίων πρὸς τοὺς παλαιοὺς καὶ ἰσχυροῦ μείγματος εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀοράτου ἔξωθεν.

Κατεσκευάσθησαν ἰκριώματα καθ' ὅλον τὸ ὕψος τοῦ τείχους καὶ ἐστερεώθη ἡ τοιχοποιία, συνεπληρώθησαν οἱ ἐλλείποντες λίθοι καὶ ἔγινεν ἁρμολόγημα δι' ὁμοίου πρὸς τὸ παλαιὸν μείγματος (Πίν. 277 α - β).

(β) Βορεία πλευρά. Ἡ Β. πλευρὰ εἶναι πολὺ στενὴ καὶ ἔχει δύο τετραγώνους πύργους, ὑποστηριζομένους ὑπὸ ἀντηρίδων. Τὸ τεῖχος καὶ αἱ ἀντηρίδες εἶχον ὑποστῇ σοβαρὰς ζημίας καὶ ρωγμάς. Ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

Εἰς τὸν ΒΔ. πύργον συνεπληρώθη καὶ ἐστερεώθη τοιχοποιία, ὕψ. 3, μήκ. 2 μ. Ἐγένετο ἁρμολόγημα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, μήκ. 8.70 καὶ ὕψ. 2 μ. Εἰς τὸν ΒΑ. τετράγωνον πύργον συνεπληρώθη ἡ ἀντηρίς, ὕψ. 3.30, μήκ. 4.10, βάθ. 0.80 μ., καὶ ἀποκατεστάθη ἡ πλαγία πυλίς (Πίν. 277 δ). Ἐπίσης συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία τῆς μεταξὺ τῶν δύο πύργων ἀντηρίδος, μήκ. 5.80, ὕψ. 4.50 μ. (Πίν. 277 γ). Ἔγιναν ἰκριώματα διὰ τὰς ἐργασίας εἰς τοὺς τοίχους.

(γ) Ἀνατολικὴ πλευρά. Ἡ ὑποθεμελίωσις κατὰ τὸ πλεῖστον ἦτο διαλελυμένη καὶ ἐξηφανισμένη μὲ κίνδυνον καταρρεύσεως τοῦ τείχους (Πίν. 278 α). Ἡ καταστροφὴ τῆς θεμελιώσεως ὀφείλεται εἰς τὸ μαλακὸν ἀργιλῶδες ἔδαφος καὶ τὴν ἀφαίρεσιν δόμων.

Διηνοίγη χάνδαξ εἰς τὴν θέσιν τῆς κατεστραμ-

2. Νέος Ἑλληνομνήμων, ἔ. ἀ.

3. W. Miller, JHS XXVIII (1908), σ. 234 - 47. A. Bon, BCH 1937, σ. 137 - 208. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 391-92.

μένης ὑποθεμελιώσεως, μήκ. 22, πλ. 0.70 - 0.80 καὶ ὕψ. 0.40 - 0.80 μ. Εἰς τὴν αὔλακα κατεσκευάσθη ἰσχυρὰ βάσις ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης, ἡ ὁποία βεβαίως εἶναι ἀθέατος, ἐκτίσθη δι' ὁμοίων λίθων καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ θεμελίωσις τοῦ τείχους (Π ί ν. 278 β).

(δ) Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τείχους:

(1) Ἀποκατεστάθη ἡ τετράγωνος πύλη, εὑρισκομένη ἀκριβῶς δυτικῶς τοῦ πύργου. Συνεπληρώθησαν οἱ σταθμοὶ καὶ τὸ ὑπέρθυρον δι' ὀκτὼ κορμῶν δένδρων, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἔχει μῆκος 2.50 καὶ διάμετρον ἕως 0.20 μ. Οἱ κορμοὶ ἐτοποθετήθησαν ὄπισθεν τοῦ μονολιθικοῦ ὑπερθύρου, τὸ ὁποῖον ἐπιστέφεται μὲ ὀδοντωτὴν ταινίαν ἐκ πλίνθων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πύλης συνεπληρώθη ἡ ὑπεράνω τοῦ ὑπερθύρου τοιχοποιία (Π ί ν. 278 γ).

(2) Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ Δ. σκέλους τοῦ τείχους συνεπληρώθησαν δύο τμήματα, μήκ. 3 καὶ 5 μ. καὶ ὕψ. 2.20 μ.

(3) Εἰς τὴν αὐτὴν πλευρὰν τοῦ τείχους ἀποκατεστάθη μικρὰ τοξωτὴ κόγχη μετὰ μικροῦ παραθύρου, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τὸ ἐξαφανισθὲν σήμερον παρεκκλήσιον τοῦ φρουρίου (Π ί ν. 279 α).

Ἐξωτερικὸς περίβολος τείχους

Συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία καὶ ἐστερεώθη ὁ τετράγωνος πύργος C, ὅπου καὶ τὰ λείψανα τῆς « ράμπας » πρὸς τὴν πύλην (Π ί ν. 279 β). Ὁ A. Bon (ἔ.ἀ.) τοποθετεῖ τὴν πύλην τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους μεταξὺ τῶν πύργων B καὶ C.

Λαμία

Φρούριον[4]

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1972 αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν πλέον ἑτοιμορρόπων τμημάτων τοῦ κάστρου τῆς Λαμίας.

Διὰ τῆς κατασκευῆς ἱκριωμάτων κατέστη δυνατὴ ἡ στερέωσις καί, ὅπου ἐχρειάζετο, ἡ συμπλήρωσις τῆς τοιχοποιίας εἰς ὅλον τὸ ὕψος τῶν δύο τετραγώνων πύργων καὶ τοῦ ἑκατέρωθεν τούτων τείχους, ἀνατολικῶς τῆς B. πύλης τοῦ φρουρίου. Εἰς τὸν πρῶτον ἀπὸ τῆς πύλης ταύτης πύργον ἐστερεώθη ἡ ἀνωδομία του καὶ ἀποκατεστάθη τὸ A. τμῆμα τῆς ἐπάλξεώς του (διαστ. 1.20 × 0.60 × 0.50 μ.) (Π ί ν. 279 δ). Ἐπειδὴ τὸ μεταξὺ τῶν δύο πύργων τεῖχος εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας εἰς μέγα βάθος (1.60 μ.) καὶ παρουσίαζε μεγαλύτερον κίνδυνον, κατέστη ἀναγκαία ἡ κατασκευὴ « σενὰζ » ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, ἀθεάτου βεβαίως ἐξωτερικῶς, μήκ. 8.80 καὶ διατομῆς 0.30 × 0.40 μ. Αἱ διαστάσεις τῆς συμπληρωθείσης τοιχοποιίας εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ τείχους εἶναι ὕψους 2, μήκ. 1.40, βάθ. 0.75 μ. ἀφ' ἑνὸς καὶ ὕψ. 5, μήκ. 8.80 καὶ βάθ. ἀπὸ 0.80 - 1.60 μ. ἀφ' ἑτέρου (Π ί ν. 278 δ).

Εἰς τὸν δεύτερον, τὸν ἀνατολικώτερον, πύργον συνεπληρώθη τοιχοποιία, ὕψ. 1.15, μήκ. 0.70 καὶ βάθ. 0.50 μ. (Π ί ν. 279 γ). Ἀνατολικῶς τοῦ πύργου τούτου συνεπληρώθησαν καὶ ἠσφαλίσθησαν δύο τμήματα τοῦ τείχους, διαστ. 2.20 × 2.50 × 0.60 μ. καὶ 1.50 × 1.50 × 0.60 μ., καὶ ἔγινεν ἁρμολόγημα τῆς τοιχοποιίας εἰς μῆκος 8.80 καὶ ὕψος 4 μ.

Ἐπεσκευάσθη ἡ B. πλευρὰ τοῦ πύργου δυτικῶς τῆς ἀνωτέρω πύλης.

Τέλος, συμπληρώσεις καὶ στερεώσεις ἔγιναν εἰς τὸ Δ. τεῖχος, ὅπου σώζονται μεγάλα τμήματα τῆς ἀρχαίας Ἀκρολαμίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκτίσθησαν αἱ μεταγενέστεραι ὀχυρώσεις (Π ί ν. 280 α - β).

Ἡράκλεια

Ἐξητάσθησαν οἱ ἀρχαῖοι τάφοι, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται ἄνωθεν τοῦ χωρίου καὶ χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῶν ποιμένων. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως.

Κομποτάδες

Ἐξητάσθησαν τὰ μεγάλα σπήλαια πλησίον τοῦ ὀρεινοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ εἰς τὰ μεταλλεῖα τῆς Οἴτης. Ἐντὸς τῶν σπηλαίων σώζονται λείψανα τοιχογραφιῶν. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως.

Μονὴ Ἀντινίτσης[5]

Συνεστήθη ἐρανικὴ ἐπιτροπὴ διὰ τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς μονῆς Ἀντινίτσης, ἡ ὁποία ὡς γνωστὸν κατεστράφη κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον. Δαπάναις τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ἀσπ. Κούρεντα. Ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, τὸ ὁποῖον ἦτο τοῦ ἰδίου ρυθμοῦ μὲ τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς Ἀγάθωνος, τῆς ἄλλης σημαντικῆς μονῆς τοῦ Νομοῦ Φθιώτιδος.

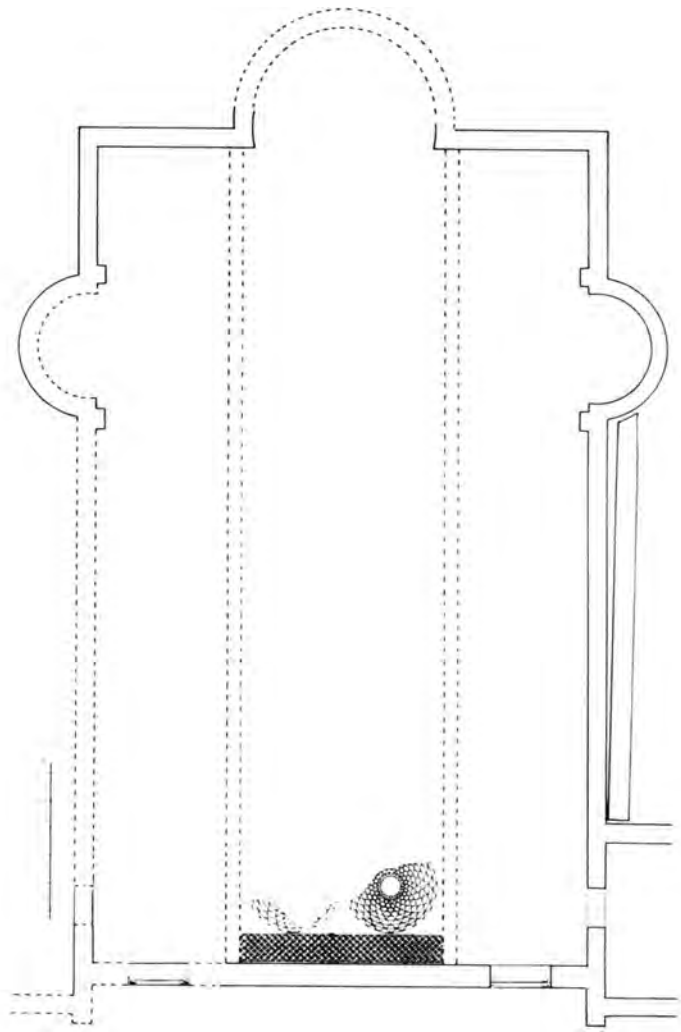
Θαυμακὸς

Κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἐκ-

4. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 161-162 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 390.

5. ΕΕΒΣ Ζ (1930), σ. 369. ΑΔ 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 166.

κάραν ὑπὸ τῆς 4ης ΜΟΜΑ Λαμίας, εὑρέθησαν εἰς θέσιν Παλαιοκκλησιὲς ἢ Ἀνάθεμα ἢ Μνήματα, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων δεκάδων μέτρων ἀπὸ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ τοῦ χωρίου Θαυμακός, παρὰ τὸν Δομοκόν, τὰ ἑξῆς: μαρμάμέλη, διεπιστώθη ὅτι πρόκειται περὶ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἡ κατασκευὴ τῆς ὁδοῦ διεκόπη καὶ διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὰς ἐπέβλεπον αἱ ἐπιστημονικαὶ βοηθοὶ Ἑλ. Γκίνη καὶ Ἀσπ. Κούρεντα,

Σχέδ. 1. Σχεδιαστικὴ ἀποκατάστασις κατόψεως παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Θαυμακοῦ

ρινος ἀμφικιονίσκος παραθύρου, μαρμάρινος πεσσίσκος τετραγώνου διατομῆς, ἐπίθημα ἀμφικιονίσκου μετ' ἀναγλύφου σταυροῦ εἰς τὴν μίαν στενὴν πλευράν, πηλίνη πλάξ, διαστ. 0.30 × 0.30 μ., καὶ τεμάχιον μαρμαρίνης βάσεως. Ταῦτα μετεφέρθησαν πρὸς φύλαξιν εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Θαυμακοῦ. Κατὰ σύντομον ἐξέτασιν τοῦ χώρου, ὅπου εὑρέθησαν τὰ ἀνωτέρω ἐν συνεχείᾳ δὲ μόνη ἡ δευτέρα. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο, σκοπὸς τῆς ἐρεύνης ἦτο ἡ ἐξακρίβωσις τῆς μορφῆς καὶ κυρίως τῶν ὁρίων τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, προκειμένου νὰ καθορισθῇ ἡ πορεία τῆς νέας ὁδοῦ.

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τῆς τοιχοποιίας τῆς βασιλικῆς (Πίν. 280 γ), ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων κατέστη δυνατὴ ἡ ἀπο-

τύπωσις, κατὰ προσέγγισιν, τῆς κατόψεως αὐτῆς (Σχέδ. 1). Δὲν ἀπεκαλύφθησαν ἀκόμη στοιχεῖα περὶ τῆς μορφῆς καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ ἱεροῦ, τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ αἰθρίου. Ἡ βασιλικὴ εἶναι τρίκλιτος, ἐσωτ. μήκ. 29.55 καὶ πλ. 17.90 μ., καὶ φέρει ἀνὰ μίαν ἀψῖδα, διαμ. 3.76 μ., εἰς τοὺς δύο μακροὺς τοίχους, τὸν Β. καὶ τὸν Ν. Αἱ ἀψῖδες αὐταὶ δὲν ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ σχηματίζονται δυτικώτερον, εἰς ἀπόστασιν 5.40 μ. ἀπὸ τοῦ Α. τοίχου. Δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι πρόκειται περὶ σταυρικῆς βασιλικῆς μὲ ἐγκάρσιον κλίτος, αἱ κεραῖαι τοῦ ὁποίου ἀπολήγουν εἰς ἡμικυκλικὰς κόγχας, ἐξεχούσας τῶν τοίχων (Σχέδ. 1).

Παρὰ τὸν Δ. τοῖχον καὶ εἰς βάθος 0.65 μ. ἀπεκαλύφθη μέρος ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ πλαισίου μὲ ἀλληλοτεμνομένους κύκλους καὶ πρὸς Α. τούτου ἐκ δύο μεγάλων κύκλων, ἐντὸς τῶν ὁποίων σχηματίζονται ἀντίθετοι πυρροστρόβιλοι.

Περισυνελέγησαν ὀλίγα μαρμάρινα μέλη καὶ νομίσματα, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α΄.

Ἡ τοιχοποιία τῆς βασιλικῆς εἶναι κατὰ τὸ μεικτὸν σύστημα, ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ σειρῶν πλίνθων, διαστ. 0.34 × 0.315 × 0.03 μ. ἢ 0.29 × 0.20 × 0.04 μ., μὲ ἀσβεστοκονίαμα. Ἡ τοιχοποιία σώζεται εἰς ὕψος 0.60 μ. περίπου.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ ἀποκάλυψις τῆς βασιλικῆς θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν πληρεστέραν μελέτην τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης τοῦ Θαυμακοῦ. Πρὸς τὸ παρὸν ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη μέχρις ὅτου πραγματοποιηθῇ ἡ μετατόπισις τῆς νέας πρὸς Ἐκκάραν ὁδοῦ.

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα, γενομένη εἰς τὸν παρακείμενον ἀγρὸν τοῦ Β. Πετροπούλου, ἀπεκάλυψε στοιχεῖα, ἀνήκοντα εἰς ὑπόκαυστον, ὅπως ᾠοειδῆ δεξαμενήν, ἐσωτ. διαστ. 4.55 × 3 μ., ἐπεστρωμένην διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστ. 0.61 × 0.62 μ., καὶ στρογγύλας πλίνθους στυλίσκων δαπέδου ὑποκαύστου.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Χαλκοῦν ἄγαλμα Ἰουλίας Μαμαίας ἐκ Σπάρτης

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

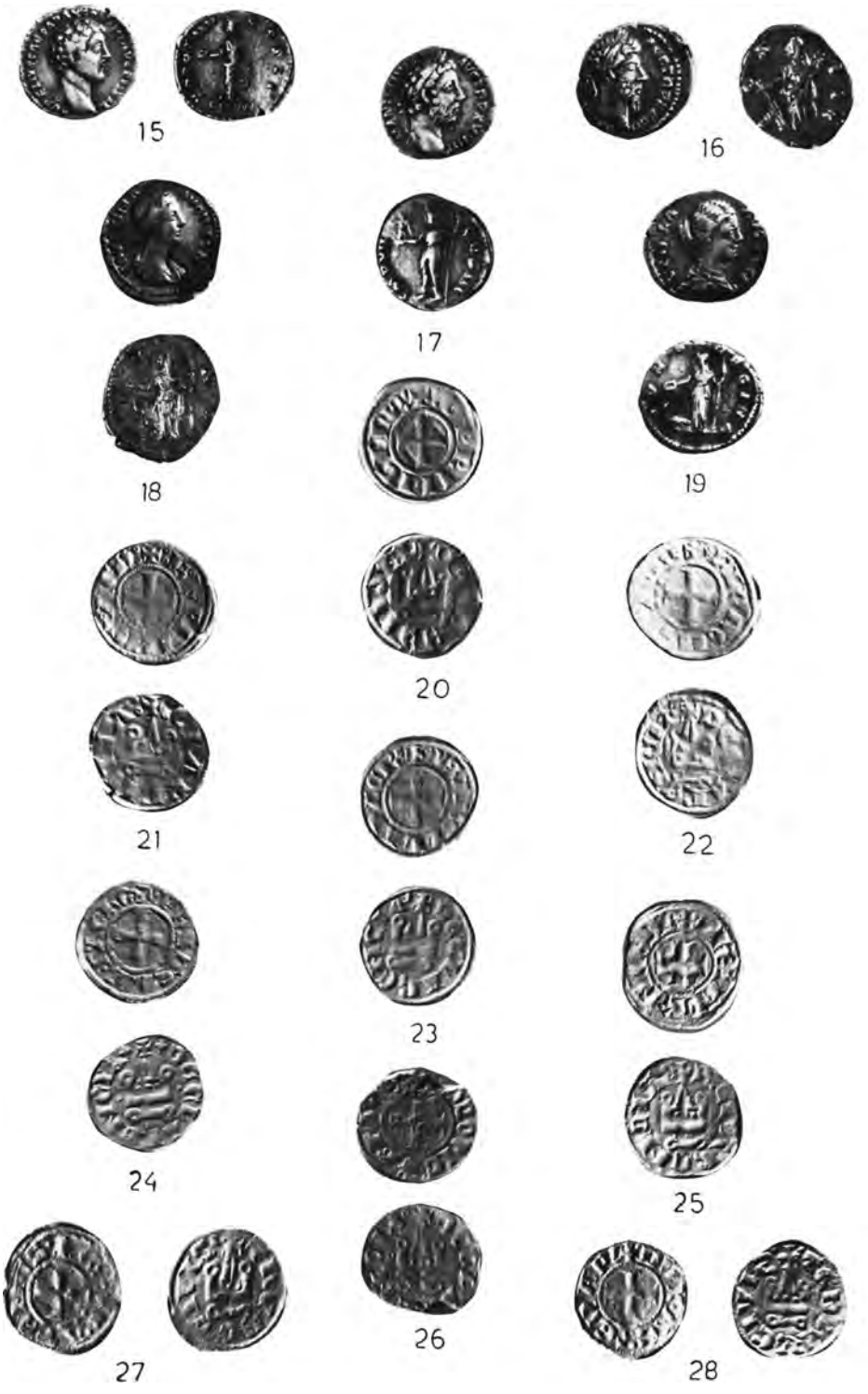

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α. Ἀνάγλυφον ἐκ σφυρηλάτου χαλκοῦ ἐλάσματος (Χ 17236), β. Σύμπλεγμα ἐξ Ἐπιδαύρου συμπληρωθὲν (304+309+310)

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Ἀθῆναι. Νομισματικὴ Συλλογὴ

'Αθῆναι. Νομισματικὴ Συλλογή

Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Ἀθῆναι. Νομισματικὴ Συλλογή

'Αθῆναι. Νομισματικὴ Συλλογὴ

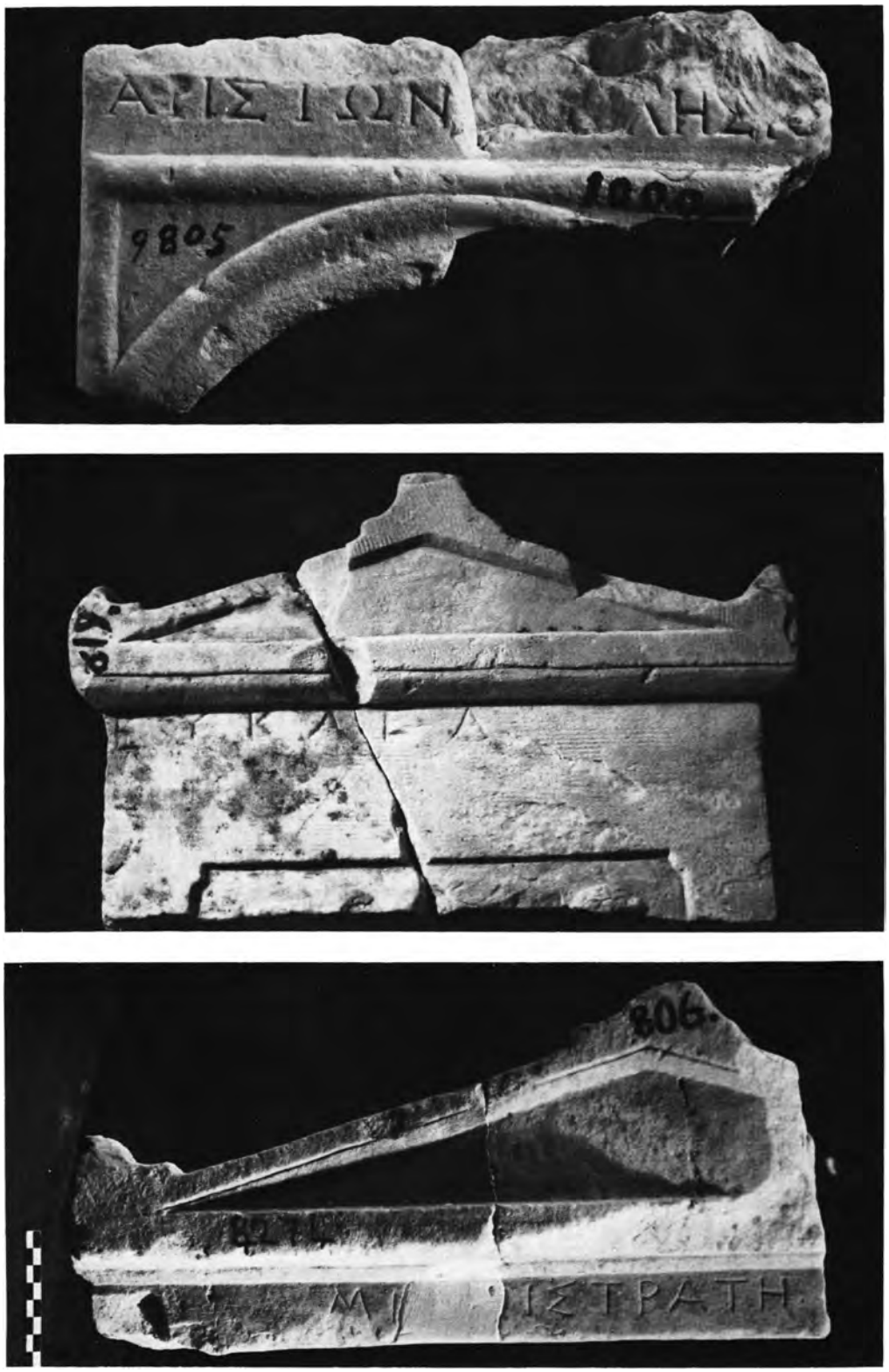
Ἀθῆναι. Ἐπιγραφικὴ Συλλογή. ΕΜ 13297. Ἡ στήλη τοῦ Ἀρύββα

Ἀθῆναι. Ἐπιγραφικὴ Συλλογή: α. EM 11609β (IG II², 5240)=IG II², 5236, β. EM 10541+996=IG II², 7942 καὶ IG II², 11283

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Ἀθῆναι. Ἐπιγραφικὴ Συλλογή: α. EM 9805 (IG II², 10807)+EM 1000, β. EM 819+9365=IG II², 11407, γ. EM 4274+EM 806 (IG II², 12162)

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

α-β. Λουτροφόρος-ὑδρία τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (Γλυπτὰ 1697) καὶ λεπτομέρειά της

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ-ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

Βυζαντινὸν Μουσεῖον: α. Εἰκὼν ἡ «Ρίζα Ἰεσσαί», μετὰ τὸν καθαρισμόν, β-γ. Εἰκὼν Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Βυζαντινὸν Μουσεῖον: α-β. Εἰκὼν «ἡ ξηρανθεῖσα συκῆ», πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μονὴ Δαφνίου: α-β. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ πρὸ αὐτοῦ

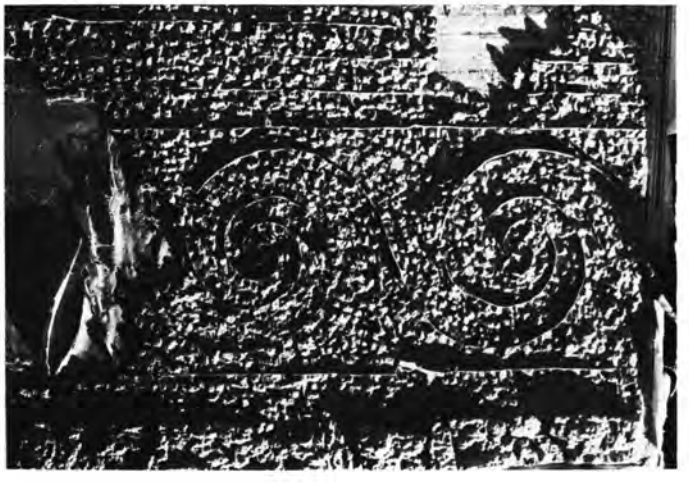

Μονὴ Δαφνίου: α-β. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ πρὸ αὐτοῦ

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

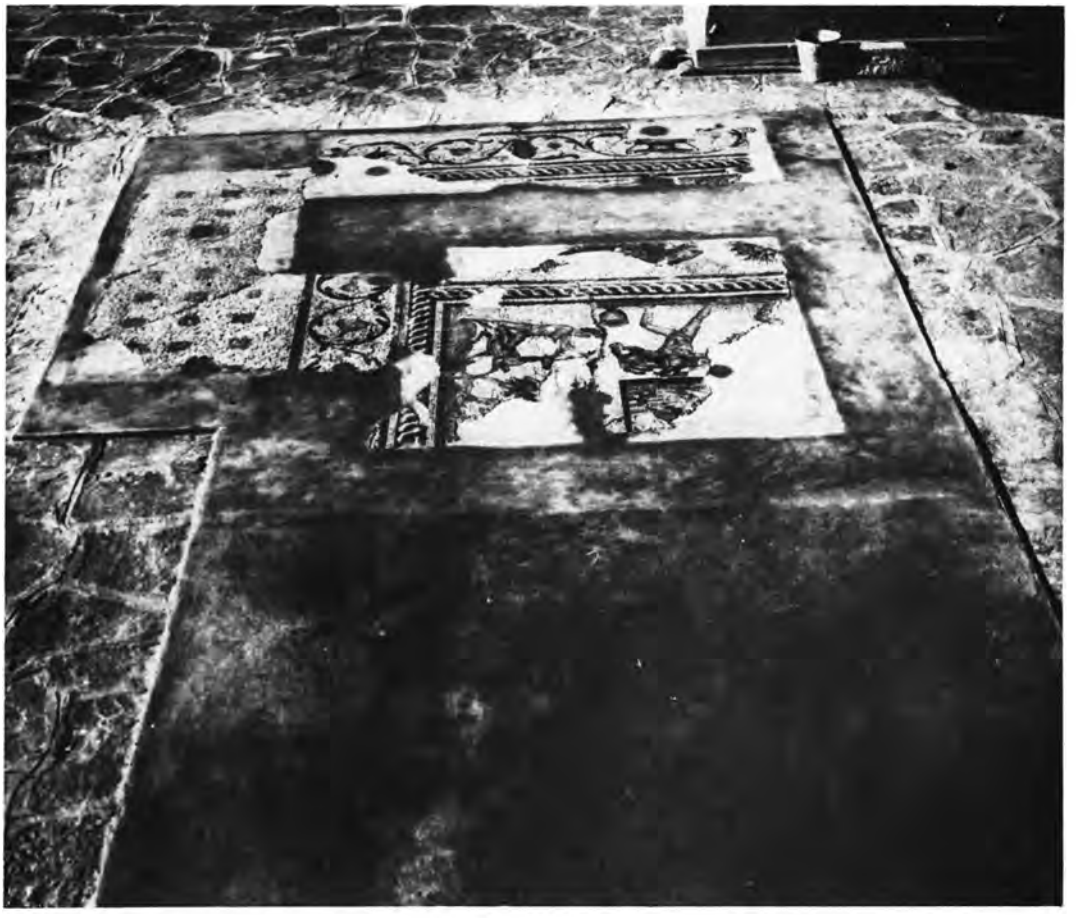

α-β. Ὅσιος Λουκᾶς. Ψηφιδωτὸν κατὰ τὰς ἐργασίας καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν, γ. Ἀσκληπιεῖον Φενεοῦ. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου μετὰ τὸν καθαρισμόν (ὀπισθία ὄψις), δ-ε. Πάτραι. Οἰκόπεδον ὁδοῦ Πετμεζᾶ. Ψηφιδωτὸν πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

α. Πάρος. Καταπολιανή. Ψηφιδωτὸν μετὰ τὴν τοποθέτησιν, β-γ. Δράμα. Ἅγιος Ἀθανάσιος. Τεμάχια ψηφιδωτοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὴν συναρμολόγησιν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

α. Παιανία. Ἅγ. Ἀθανάσιος. Τοιχογραφία τέμπλου κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν παλαιοτέρου στρώματος,
β. Βέροια. Ἁγ. Βαρβάρα. Ἀποτείχισις τοιχογραφιῶν, γ. Καβάσιλα Βεροίας.
Ἅγ. Δημήτριος. Ἀποτείχισις τοιχογραφιῶν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

α. Καστοριά. Δεῖγμα καθαρισμοῦ εἰκόνος, β. Ἅγιον Ὄρος. Καθολικὸν μονῆς Χελανδαρίου. Ἡ ἐκδίωξις τῶν ἐμπόρων, μετὰ τὸν καθαρισμόν (λεπτομέρεια)

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Ἀθῆναι: α. Ὁδὸς Ἀμφιπόλεως καὶ Σιδηροκάστρου. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς, β. Ὁδὸς Προπυλαίων 23. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπὸ Ν.

'Αθῆναι: α. 'Οδὸς Δημητρακοπούλου 97 καὶ Μεϊντάνη. Χαλκοῦν πλαστικὸν ἀγγεῖον, β-γ. 'Οδὸς Κοκκίνη 4-6. 'Αγγεῖα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, δ-ε. 'Οδὸς Θεοφιλοπούλου 1-3-5 καὶ Παρασκευοπούλου. Μελανόμορφοι λήκυθοι

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

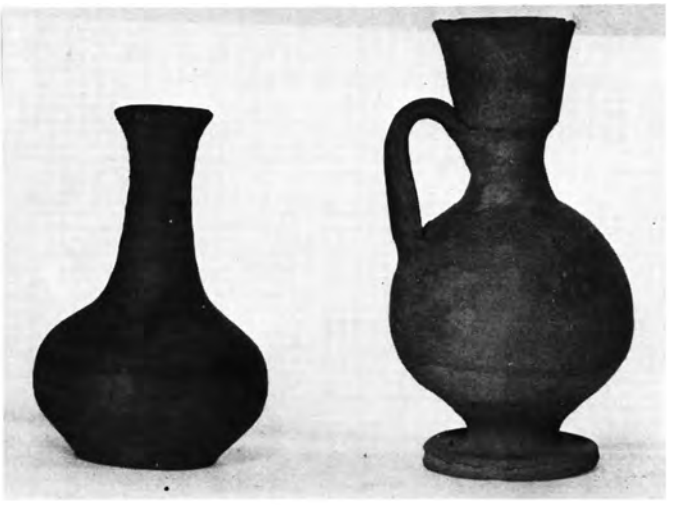

Ἀθῆναι: α. Ὁδὸς Β. Ἠπείρου 85 καὶ Ξανθίππης. Ὁ τάφος Ι ἀπὸ Β., β. Ὁδὸς Κοκκίνη 4-6. Ὁ Δ. τομεὺς τῆς ἀνασκαφῆς

Ἀθῆναι. Ὁδὸς Κοκκίνη 4-6: α. Τάφος XXI ἀπὸ Ν., β. Ὁ Α. τομεὺς τῆς ἀνασκαφῆς

Ἀθῆναι. Ὁδὸς Κοκκίνη 4-6: α-δ. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν τάφων

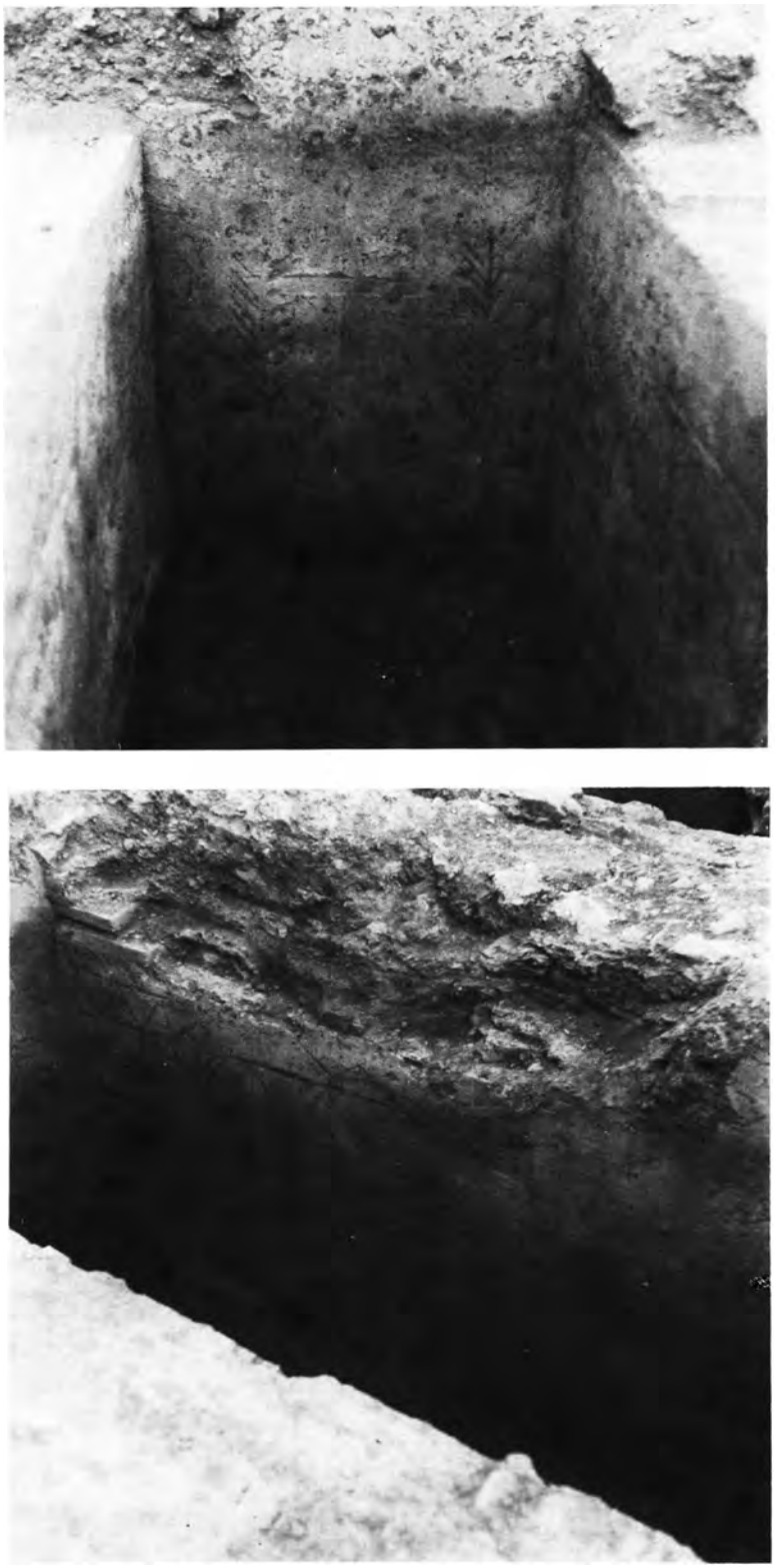

'Αθῆναι. 'Οδὸς Κοκκίνη 4-6: α-β. 'Αγγεῖα ἐκ τῶν ταφῶν, γ. Τάφος XLII ἀπὸ Δ.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Ἀθῆναι. Ὁδὸς Κοκκίνη 4-6: α. Ἡ Α. στενὴ πλευρὰ τοῦ τάφου XVIII, β. Ἡ Ν. μακρὰ πλευρὰ τοῦ τάφου XIX

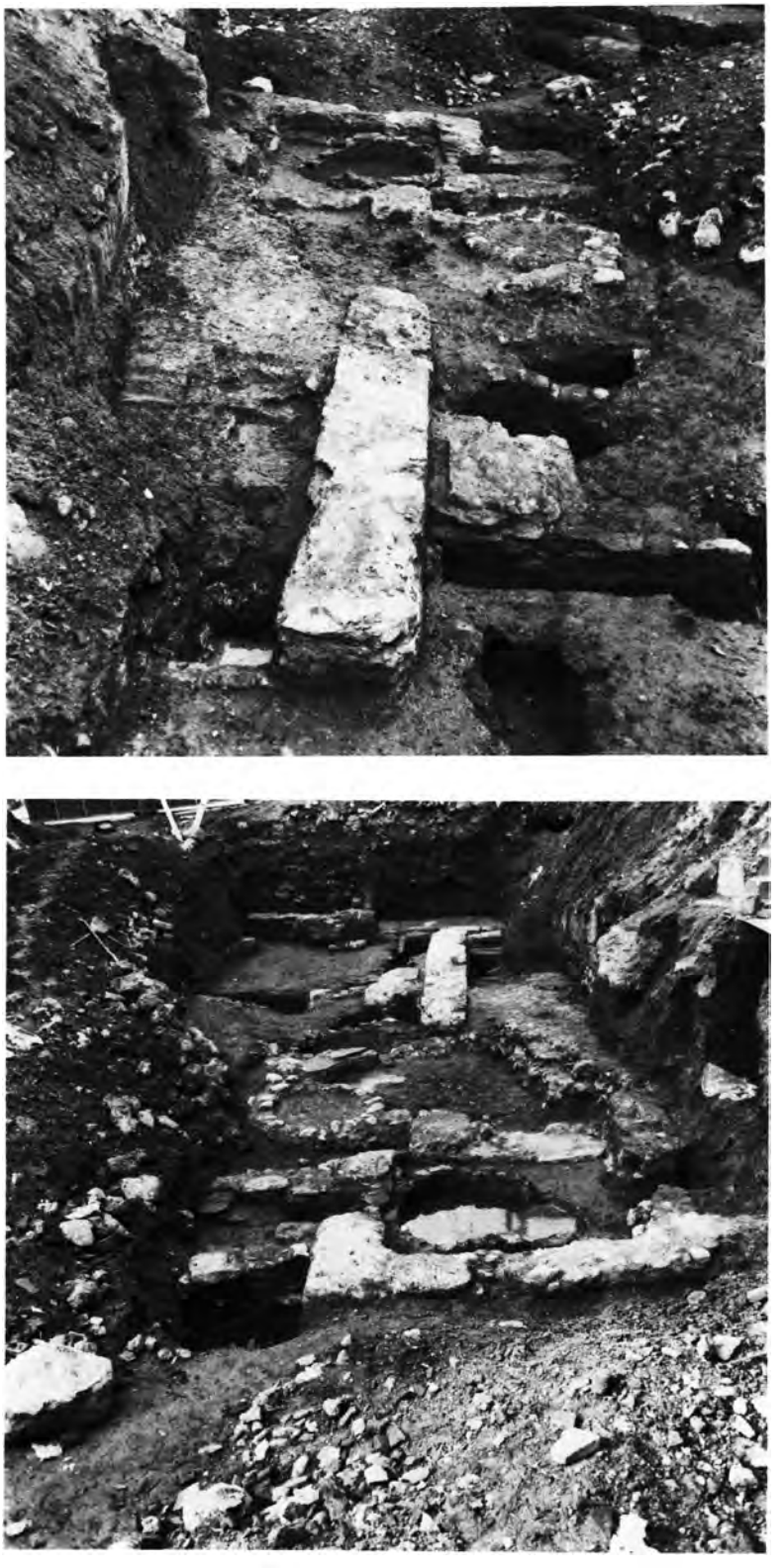

Ἀθῆναι: α-γ. Ἱερὰ Ὁδὸς 71. Μαρμάριναι λήκυθοι καὶ ἐπιτυμβία στήλη, δ. Ὁδὸς Μητσαίων 5-7 καὶ Ζήτρου. Ἀρχαία ὁδὸς ἀπὸ Ν.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Ἀθῆναι. Ὁδὸς Μακρῆ 3: α-β. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἐκ Δ. καὶ Α.

Ἀθῆναι. Ὁδὸς Σπ. Πάτση 65. Ἐνεπίγραφος μαρμαρίνη λήκυθος

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Ἀθῆναι. Ὁδὸς Μητροπόλεως-Πεντέλης-Πετράκη: α. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπὸ ΒΑ., β. Ὑδατοδεξαμενὴ καὶ ἀρχαία ὁδὸς ἀπὸ Β.

'Αθῆναι. 'Οδὸς Συγγροῦ 10, Ντ' 'Ανζὲ Δαβὶδ καὶ Τζηραίων: α. Ἄποψις ἀνασκαφῆς, β. 'Ο τοῖχος Ι

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Ἀθῆναι. Ὁδὸς Συγγροῦ 10, Ντ' Ἀνζὲ Δαβὶδ καὶ Τζηραίων: α. Ὁ τοῖχος XXII, β. Τοῖχοι δωματίου μετὰ τοιχογραφιῶν

Πειραιεύς. Προφήτης Ἠλίας. Τὰ συγκροτήματα Α καὶ Β ἀπὸ Β.

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Πειραιεύς. Προφήτης Ἠλίας: α. Κλῖμαξ ἄγουσα εἰς τὸ συγκρότημα Γ ἀπὸ Δ., β. Οἱ χῶροι ΙΙ καὶ V τοῦ συγκροτήματος Γ ἀπὸ Ν., γ. Ὁ πρὸς Β. τοῦ συγκροτήματος Α χῶρος ἀπὸ Ν. (εἰς τὸ βάθος ὁ χῶρος τῆς παλαιᾶς δεξαμενῆς)

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Πειραιεύς. Προφήτης Ἠλίας: α. Κλιμακοειδὴς κατασκευὴ συγκροτήματος Β ἀπὸ Β., β. Συγκρότημα Β ἀπὸ Δ., γ. Ἄποψις τῶν συγκροτημάτων Β καὶ Γ ἀπὸ Δ.

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Μοσχᾶτον. Κτῆμα Μιχαλοδημητράκη: α. Τμῆμα μαρμαρίνης κεφαλῆς, β-γ. Τμήματα μαρμαρίνου ἀγάλματος, δ. Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος ἀπὸ Α.

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Αἰγάλεω. Ὁδὸς Γιαννιτσῶν: α. Ἡ μία τῶν καλυπτηρίων πλακῶν τοῦ τάφου, β-γ. Μέρος τῆς μαρμαρίνης σαρκοφάγου καὶ ἡ ἐντὸς αὐτῆς ξυλίνη

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

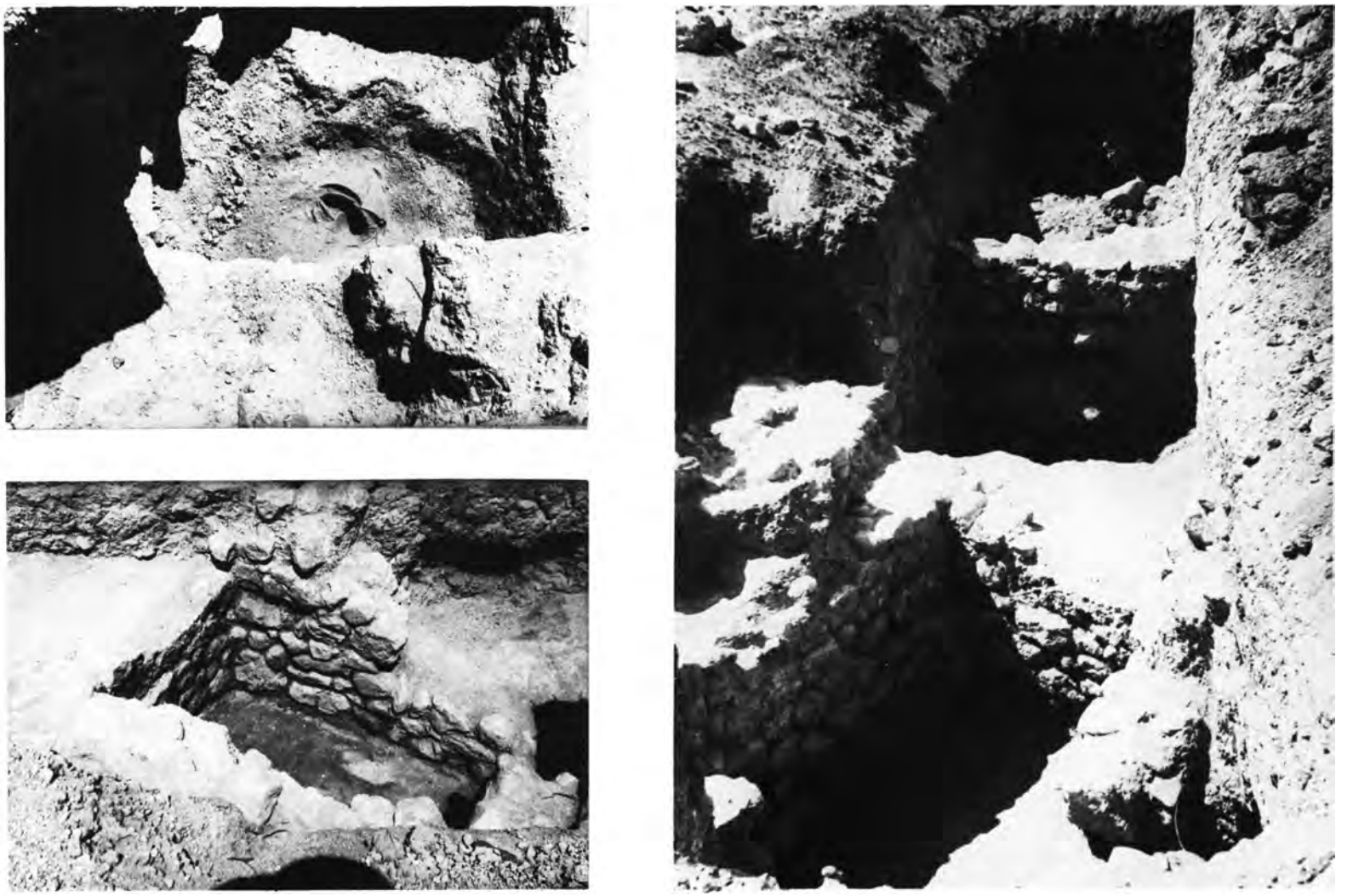

Αἴγινα. Οἰκόπεδον Παπακωνσταντίνου: α-β. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Δ. καὶ Β., γ. Πήλινον φρέαρ καὶ μέρος τοίχου τῆς παλαιοτέρας φάσεως ἀπὸ ΒΔ.

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Αἴγινα. Οἰκόπεδον Κουτσοδόντη: α. Ὁ ἐρευνηθεὶς χῶρος ἀπὸ Ν., β. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κατασκευῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐρεύνης, γ. Ἡ ὀρθογώνιος κατασκευὴ ἀπὸ Δ. μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἐπιχώσεως

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Αἴγινα: α. Οἰκόπεδον Λυκούρη. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τάφος ἀπὸ Α., β. Φανερωμένη. Ἡ κάθοδος πρὸς τὸν τάφον ΙΙ

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Αἴγινα. Φανερωμένη: α. Οἱ ἀποκαλυφθέντες τάφοι ἀπὸ ΒΑ., β. Τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου ΙΙ

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Grotte de Kitsos: a. Vase en poterie peinte mate de la couche 4c, b. Poinçon en os du foyer Σl, c. La couche 4c au N de la salle l: dichets de cuisine et céramiques brisées parmi lesquelles le vase peint de la P l. 41 a

Μητροπολιτικὸς ναὸς Ἀθηνῶν: α. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπὸ Δ., β. Οἱ τοῖχοι II, IV, V καὶ ὁ πήλινος ἀγωγός, γ. Τὸ δάπεδον Δα καὶ οἱ ἐπ' αὐτοῦ πίθοι 1 καὶ 2, δ. Πώρινος δωρικὸς κίων ὡς εὑρέθη

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μητροπολιτικὸς ναὸς Ἀθηνῶν: α. Ὁ τοῖχος ΙΙ, β. Τὸ Β. ἥμισυ τοῦ τοίχου Ι ἀπὸ Δ., γ. Οἱ πίθοι 8 καὶ 9, δ. Ἡ Α. κλῖμαξ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

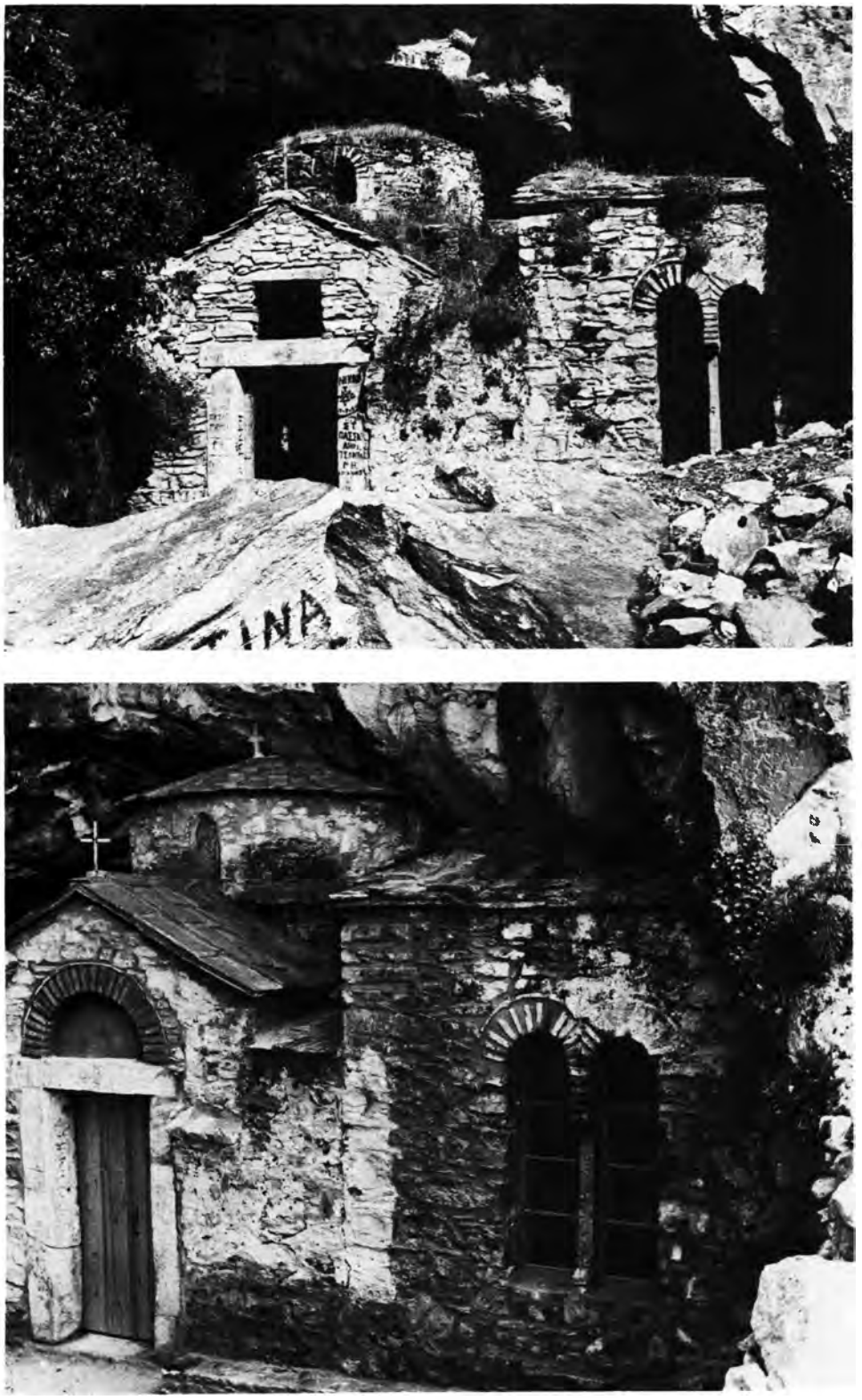
Ναὸς Ἐξαρχείου Παναγίου Τάφου: α. Τὸ Β. ἥμισυ τοῦ Δ. τοίχου μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων,
β. Παράθυρα Β. τοίχου πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Πεντελικόν. Ἡ σπηλιὰ τοῦ Νταβέλη μετὰ τῶν βυζαντινῶν ναΐσκων Ἁγ. Νικολάου καὶ Ἁγ. Σπυρίδωνος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Πεντελικόν: α-β. Οἱ δύο ναΐσκοι τῆς σπηλιᾶς τοῦ Νταβέλη πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

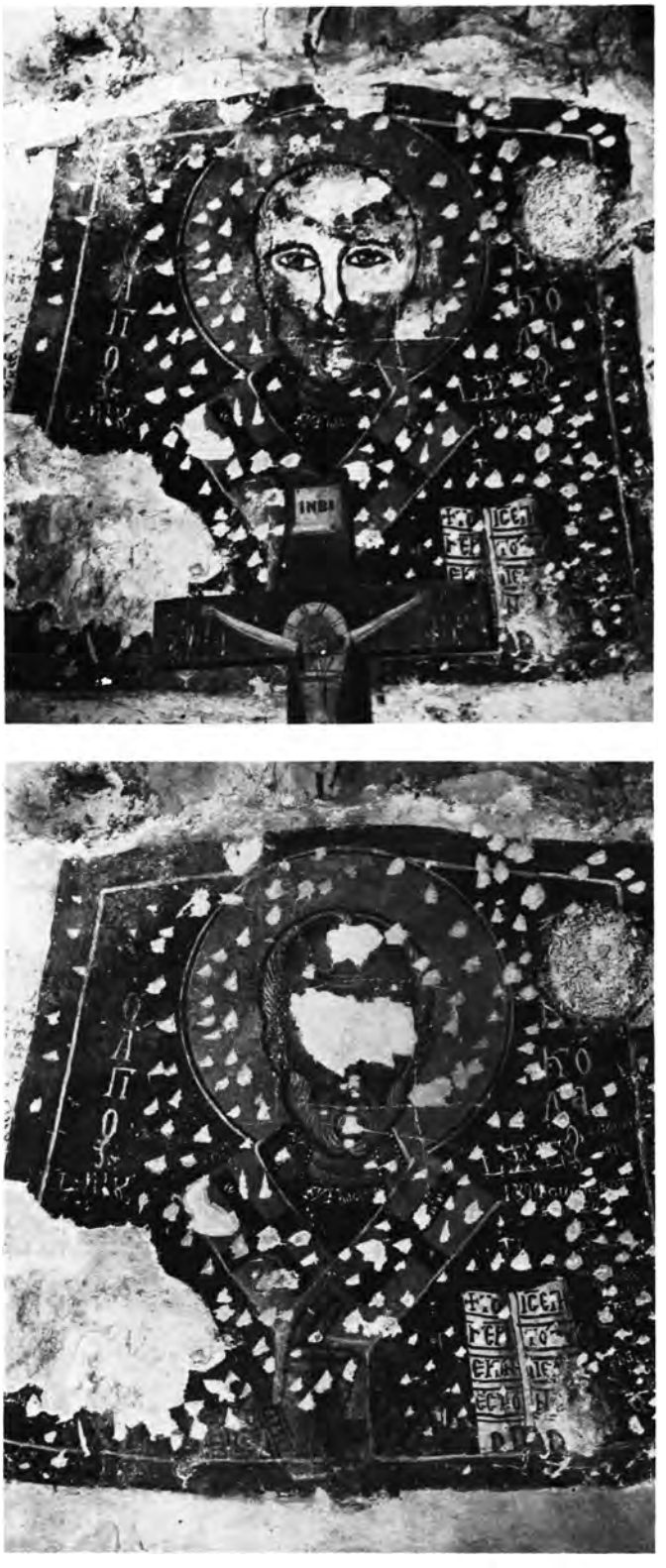
Σπηλιὰ Νταβέλη: α-β. Τὸ Β. τμῆμα τοῦ κτιστοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος καὶ ἡ Β. ὄψις τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἀντιστοίχως, μετὰ τὰς ἐργασίας

Σπηλιὰ Νταβέλη: α. Ἡ Δ. θύρα τοῦ Ἁγ. Νικολάου, β. Ἡ Β. πλευρὰ τοῦ προστώου μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σπηλιὰ Νταβέλη: α-β. Ὁ Ἅγ. Νικόλαος εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου πρὸ καὶ μετὰ τὴν συντήρησιν

Σπηλιὰ Νταβέλη. Τοιχογραφίαι τοῦ Β. τμήματος τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγ. Νικολάου μετὰ τὸν καθαρισμόν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σπηλιὰ Νταβέλη. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα τοιχογραφία τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον τοῦ Ἁγ. Νικολάου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σπηλιὰ Νταβέλη. Ἅγιος Νικόλαος: α. Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ εἰς τὸν ΝΑ. πεσσόν, β. Τοιχογραφίαι τοῦ τρούλλου μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σπηλιὰ Νταβέλη. Ἅγιος Νικόλαος: α-δ. Λεπτομέρειαι τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τρούλλου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σπηλιὰ Νταβέλη: α. Ἅγιος Νικόλαος. Ὁ προφήτης Ἠλίας εἰς τὸν τροῦλλον, β-δ. Τοιχογραφίαι εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

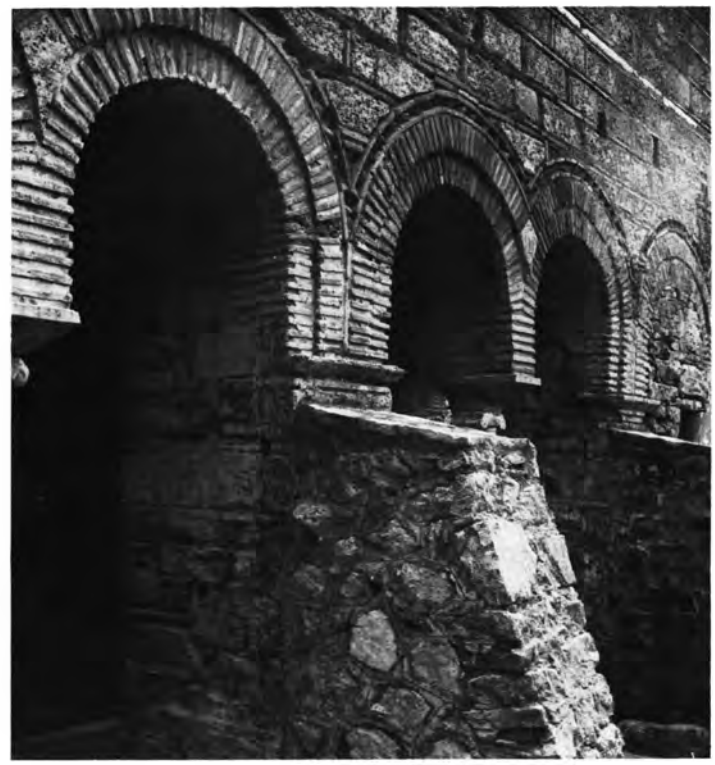

α-γ. Σπηλιὰ Νταβέλη. Ἅγιος Σπυρίδων. Γλυπτὰ ἐπὶ τοῦ βράχου, δ. Μονὴ Ὁσίου Μελετίου. Τὸ ὑπέρθυρον τῆς μεσαίας θύρας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α. Αἱ ἀντηρίδες τῆς Δ. πλευρᾶς, β. Τὸ παράθυρον τοῦ ἐσωνάρθηκος μετὰ τὴν διάνοιξιν

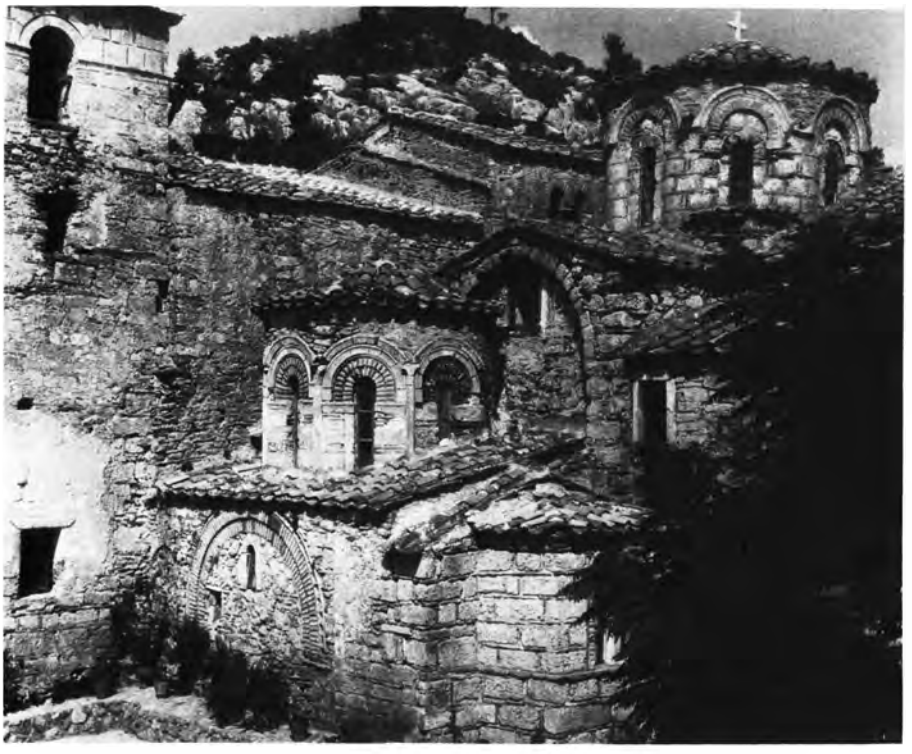
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α. Ὁ τροῦλλος τοῦ καθολικοῦ μετὰ τὴν ἀνακεράμωσιν, β. Αἱ στέγαι τοῦ ἐσωνάρθηκος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α. Τὸ καθολικὸν καὶ τὸ παρεκκλήσιον ἀπὸ ΝΑ., β. Ἡ Ν. καμάρα τοῦ καθολικοῦ κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α-β. Ἡ Ν. καμάρα τοῦ καθολικοῦ καὶ μεταγενέστερον παράθυρον αὐτῆς πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α-β. Παράθυρον τοῦ τρούλλου τοῦ παρεκκλησίου καὶ τὸ τύμπανον τοῦ ΒΔ. τόξου τοῦ νάρθηκος μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου. Τοιχογραφίαι τοῦ ΒΑ. τυμπάνου τοῦ νάρθηκος μετὰ τὸν καθαρισμόν

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α. ΚΗ (Νοεμβρίου). Τὸ μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τοῦ Ὁμολογητοῦ, β. ΚΖ (Νοεμβρίου). Τὸ μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Πέρσου

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α-β. Οἱ δίκαιοι Ἄβελ (;) καὶ Δαβίδ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

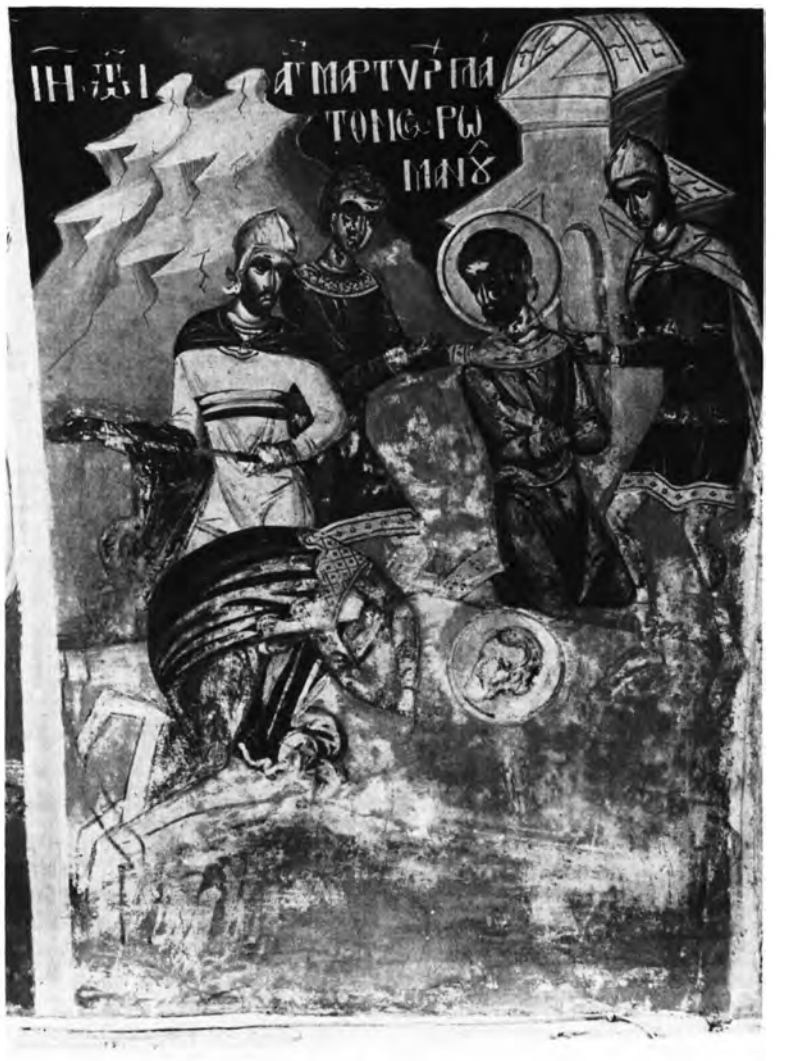

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α-β. Λεπτομέρειαι τῆς συνθέσεως «Πᾶσα πνοὴ»

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α. ΙΕ (Νοεμβρίου). Τὸ μαρτύριον τῶν Ἁγίων Γουρία, Σαμωνᾶ καὶ Ἀβίβου, β. ΙΗ (Νοεμβρίου). Τὸ μαρτύριον τῶν Ἁγίων Πλάτωνος καὶ Ρωμανοῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α. ΚΘ (Νοεμβρίου). Τὸ μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Παραμόνου μετὰ τῆς συνοδείας του, β. Λ (Νοεμβρίου). Τὸ μαρτύριον τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου

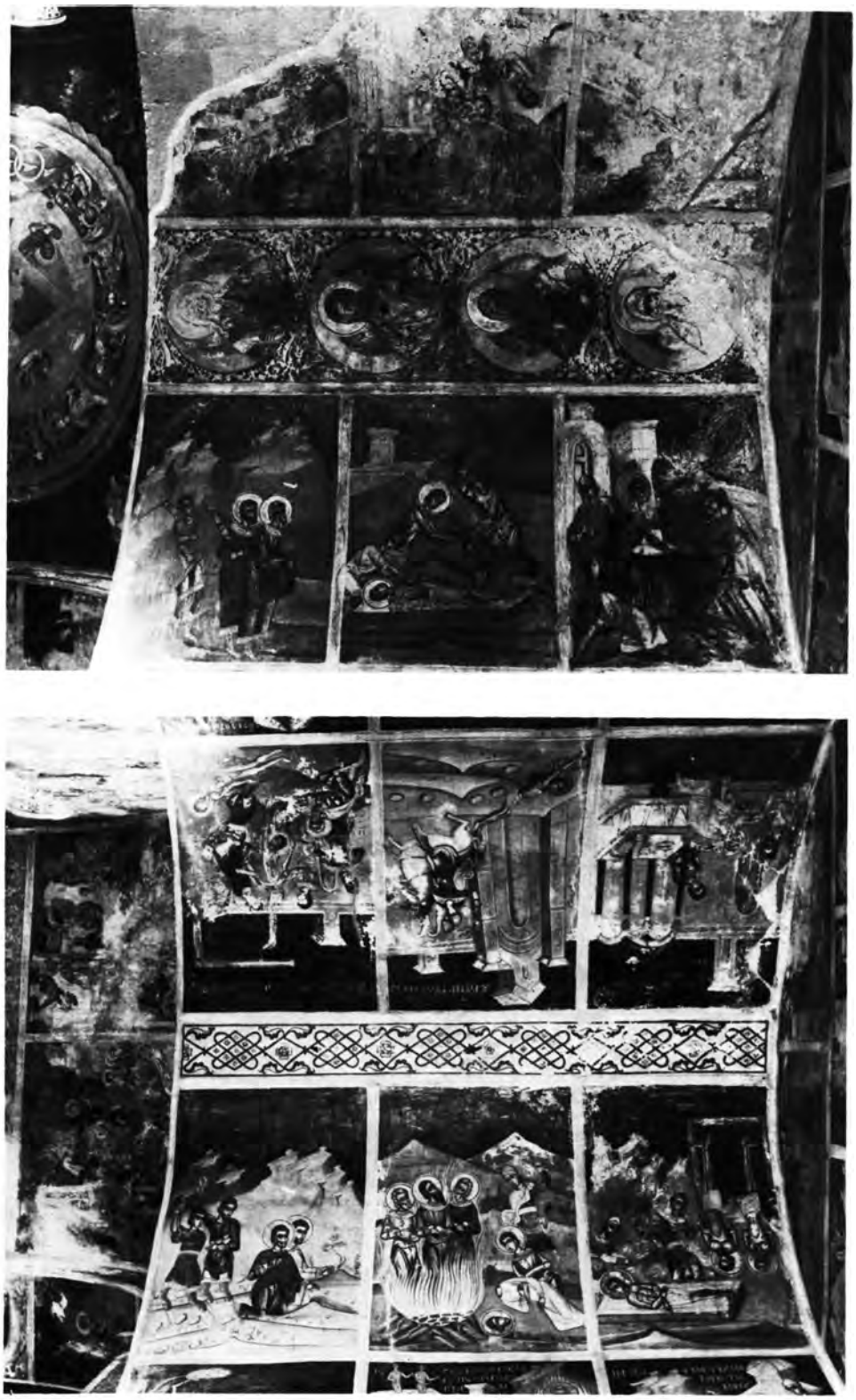
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α. ΛΑ (Ἰανουαρίου). Τὸ μαρτύριον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Κύρου καὶ Ἰωάννου, β. ΚΓ (Φεβρουαρίου). Τὸ μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Ἱερομάρτυρος Πολυκάρπου ἐπισκόπου Σμύρνης

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α-β. Διάταξις τοιχογραφιῶν εἰς τὰς καμάρας τοῦ νάρθηκος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α-β. Οἱ δίκαιοι Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α-β. Οἱ δίκαιοι Ἰακὼβ καὶ Λάμεχ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α. Ὁ δίκαιος Νῶε, β. Οἱ οἶκοι Κ, Λ καὶ Μ

Μονὴ Ὁσίου Μελετίου: α-β. Οἱ οἶκοι Κ καὶ Λ (πρβλ. Πίν. 71 β)

Ἅγ. Ἀθανάσιος Παιανίας: α. Τοιχογραφίαι εἰς τὸν Δ. τοῖχον καὶ τὴν Ν. τοξοστοιχίαν, β. Τοιχογραφίαι τέμπλου πρὸ τῶν ἐργασιῶν

α. Ὅσιος Μελέτιος. Ἀποκαλυφθέντα ἠχεῖα εἰς τὸ τύμπανον τῆς ΒΔ. καμάρας τοῦ νάρθηκος, β. Ἅγ. Ἀθανάσιος Παιανίας. Ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν της

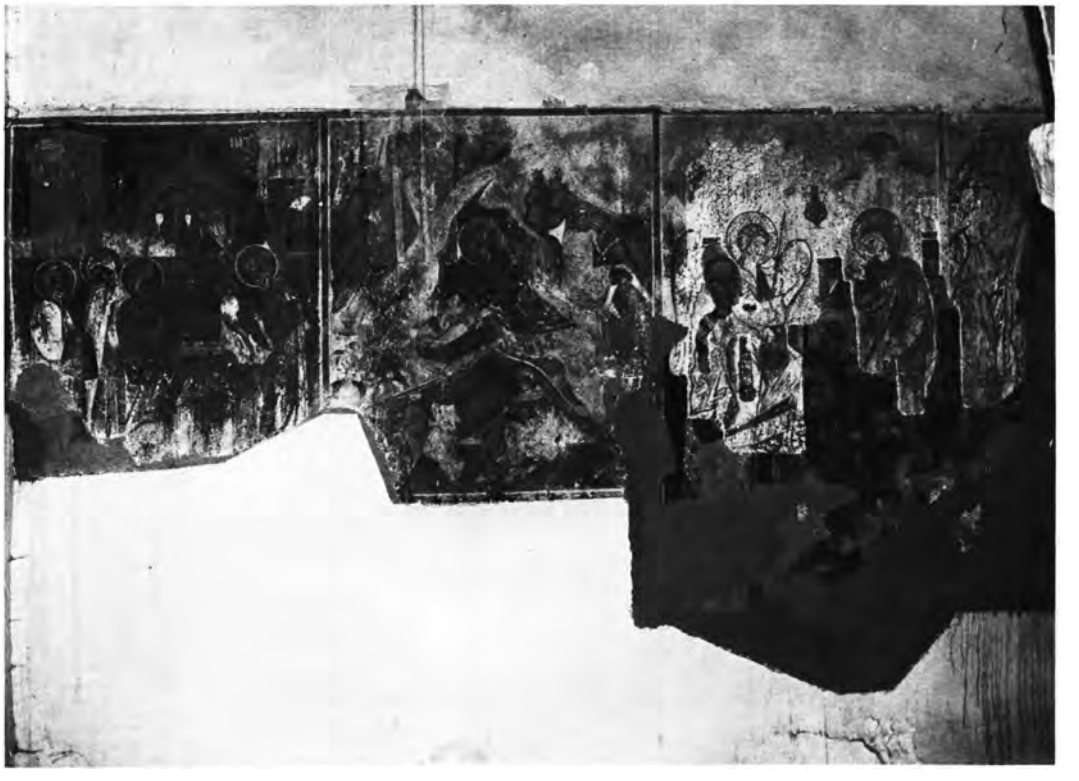
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἅγ. Ἀθανάσιος Παιανίας: α-β. Τοιχογραφίαι τέμπλου καὶ ἡ Πλατυτέρα εἰς δύο στρώματα

Ἅγ. Ἀθανάσιος Παιανίας: α. Κεφαλὴ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ α΄ στρώματος, β. Τοιχογραφίαι εἰς δύο στρώματα

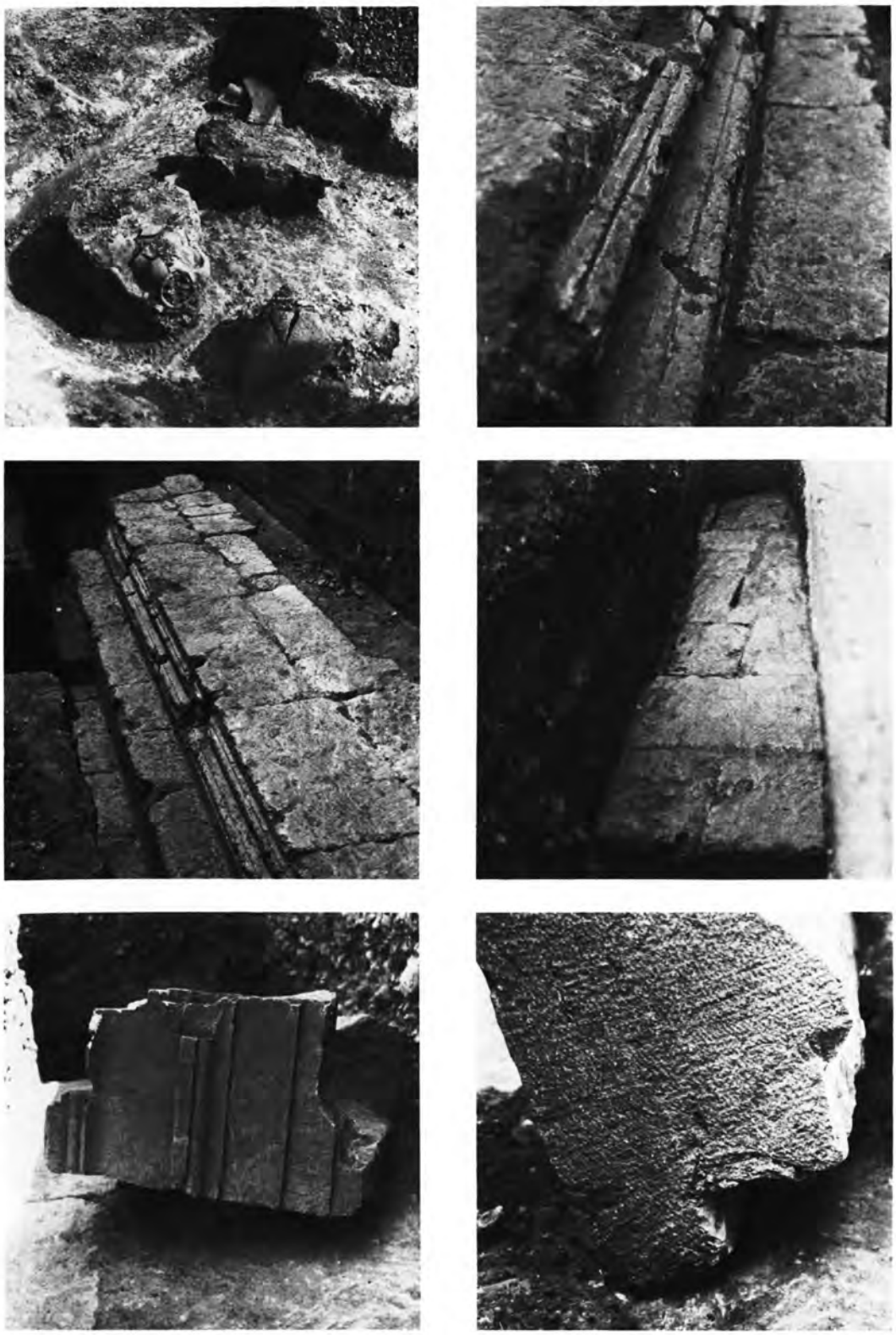
Ἅγ. Ἀθανάσιος Παιανίας: α-γ. Οἱ ἅγιοι Μερκούριος, Νικόλαος καὶ Κυριακή

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α. Ἀρχαία Κόρινθος. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον ἐξ οἰκοπέδου Ρεκλείτη, β. Μουσεῖον Ἐπιδαύρου

α. Παλαιὰ Κόρινθος. Ἀμφορεῖς εἰς οἰκόπεδον Ρεκλείτη, β-στ. Λουτράκι. Τμήματα τῆς κρηπῖδος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ναοῦ καὶ ἀρχιτεκτονικὸν μέλος του

α-β. Ἐκ τῆς προσωρινῆς ἐκθέσεως εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν τοῦ Μουσείου Ναυπλίου

α-β. Κατουνίστρα Λουτρακίου. Ἄποψις λουτρῶνος καὶ τεμάχιον θριγκοῦ ἀντιστοίχως, γ-δ. Θέατρον ἀρχαίας Ἐπιδαύρου. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ἑδωλίων

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

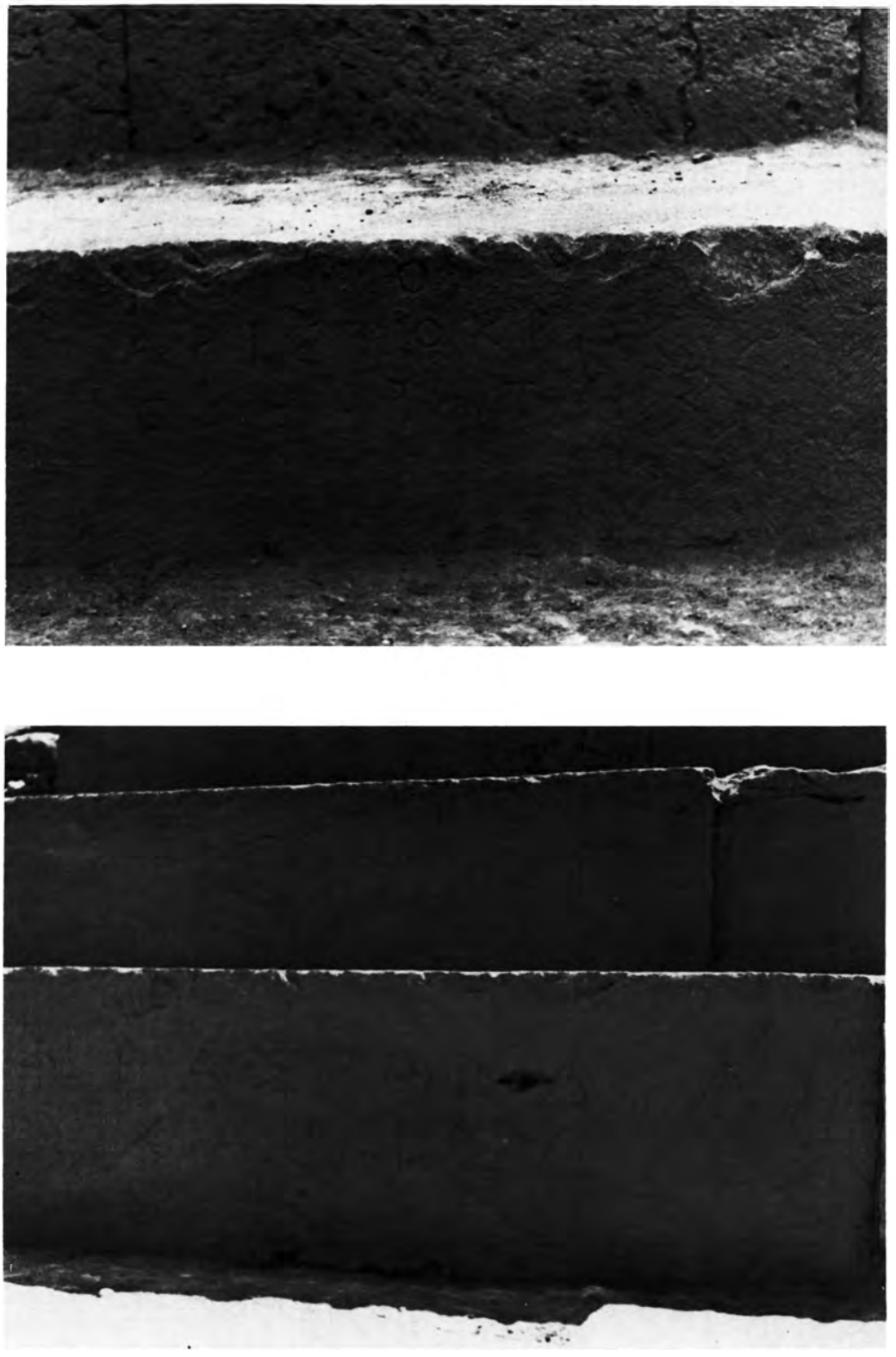
Θέατρον ἀρχαίας Ἐπιδαύρου: α. Ἄποψις τῶν κεντρικῶν κερκίδων, β. Κερκὶς μετὰ ἐνεπιγράφων λίθων

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Θέατρον ἀρχαίας Ἐπιδαύρου: α. Θρόνος, β. Κερκίδες μὲ διαφόρου τύπου ἑδώλια

Θέατρον ἀρχαίας Ἐπιδαύρου: α-γ. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ἑδωλίων

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

α. Θέατρον ἀρχαίας Ἐπιδαύρου. Λεπτομέρεια θρόνου (πρβλ. Π ί ν. 83 α), β. Ἀρχαία Ἐπίδαυρος. Τεῖχος ἀκροπόλεως μετ' ἐντειχισμένων λίθων ἐκ τοῦ θεάτρου, γ. Λιγουριό. Τεχνητὸς γήλοφος (μαγούλα)

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

α-δ. Δεξαμεναὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροναυπλίας, ε. Λιγουριό. Οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἐπὶ τεχνητοῦ γηλόφου (μαγούλας)

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΛΑΚΗ

Ἀκροναυπλία. Πύργος τῆς β΄ Τουρκοκρατίας περιβάλλων τὸν ἐνετικὸν-βυζαντινὸν

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

'Ακροναυπλία: α. Χαλκοῦν εἰδώλιον, β. Κιονόκρανον εἰς β΄ χρῆσιν, γ. 'Ο χῶρος τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ν. πλευρᾶς ἀπὸ ΒΑ., δ. 'Υπόγειος χῶρος μεθ' ἁψιδωτῆς κόγχης, ε. Τὸ βυζαντινὸν τεῖχος παρὰ τὴν πύλην τῆς Εἰρήνης

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

Ναυπλία: α. Ἀεροφωτογραφία ἀνασκαφῆς, β-γ. Οἱ τάφοι Κ καὶ ΙΘ ἀντιστοίχως

Ναυπλία: α-στ. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

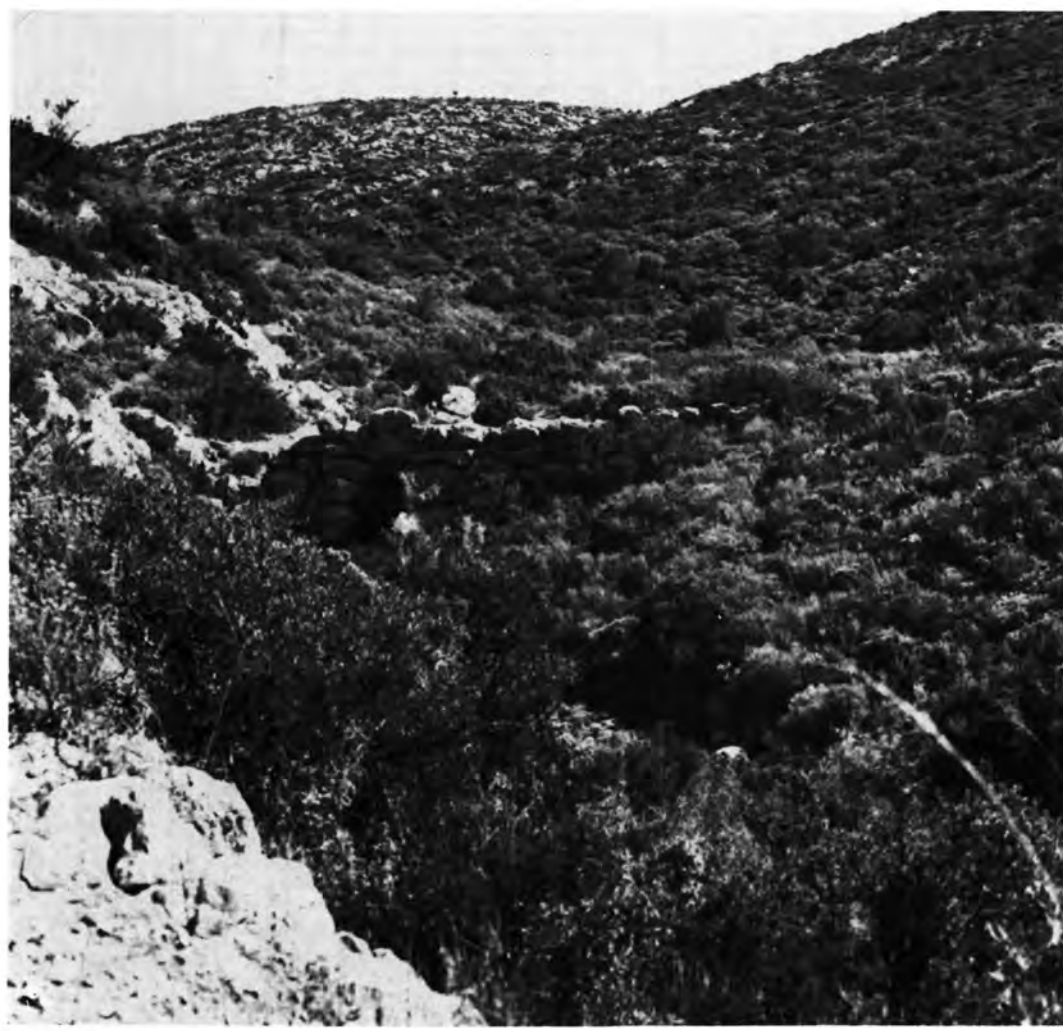
ΕΥΑΓΓ. ΔΕΛΑΚΗ

Ναυπλία: α-β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου ΣΤ, γ-ε. Ἐργαλεῖα ἰατροῦ, ἐκ τοῦ τάφου Κ

α. Ναυπλία. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ΙΣΤ, β. Ναυπλία. Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου ΣΤ, γ. Καζάρμα. Μυκηναϊκὴ γέφυρα

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

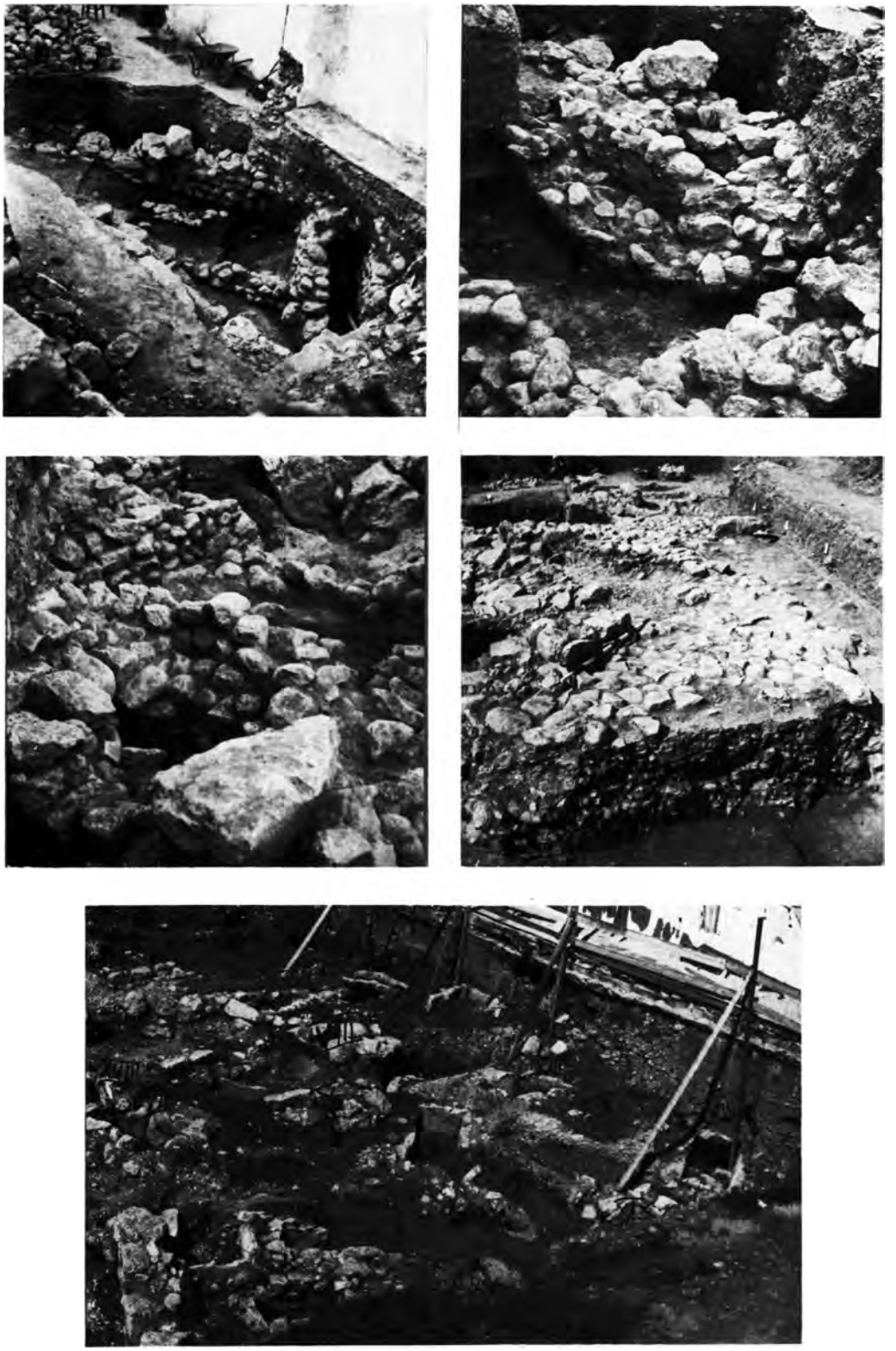

Ἄργος: α-β. Οἰκόπεδον Τσελεμπατιώτου. Μυκηναϊκὴ ἑστία καὶ τοῖχοι ΜΕ καὶ ΥΕ, γ. Οἰκόπεδον Τσελεμπατιώτου. ΜΕ τάφος Ι ἀπὸ Ν., δ. Οἰκόπεδον Οἰκονόμου. Ὁ β΄ κύκλος τοῦ τύμβου, ε. Οἰκόπεδον Καπετάνου. Ἄποψις ἀνασκαφῆς

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

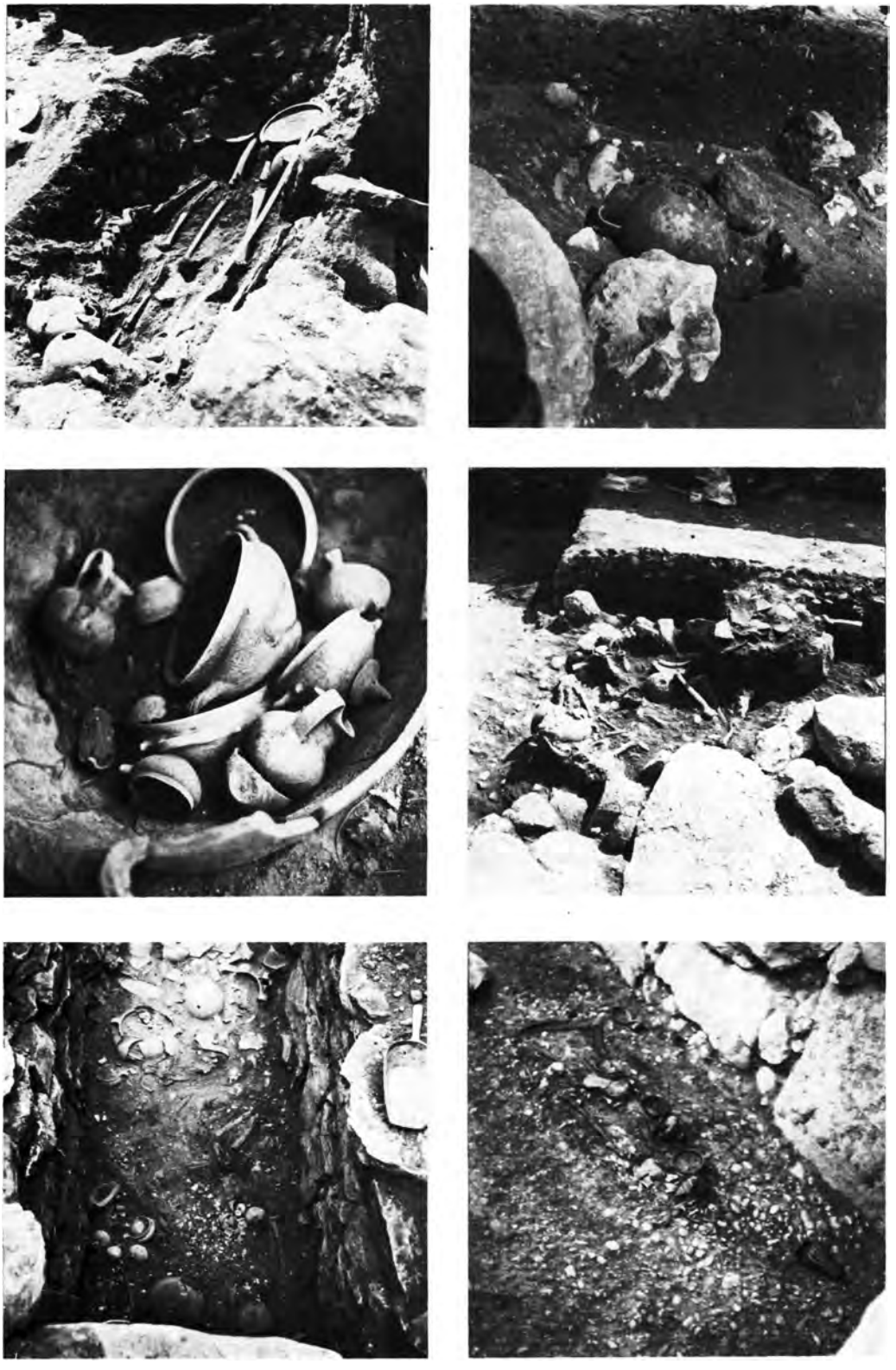

Ἄργος: α-γ. Ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδον Παπαδοπούλου, δ-ε. Οἰκόπεδον Θεοδωροπούλου. Ἑλληνιστικὸν λιθόστρωτον καὶ γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς

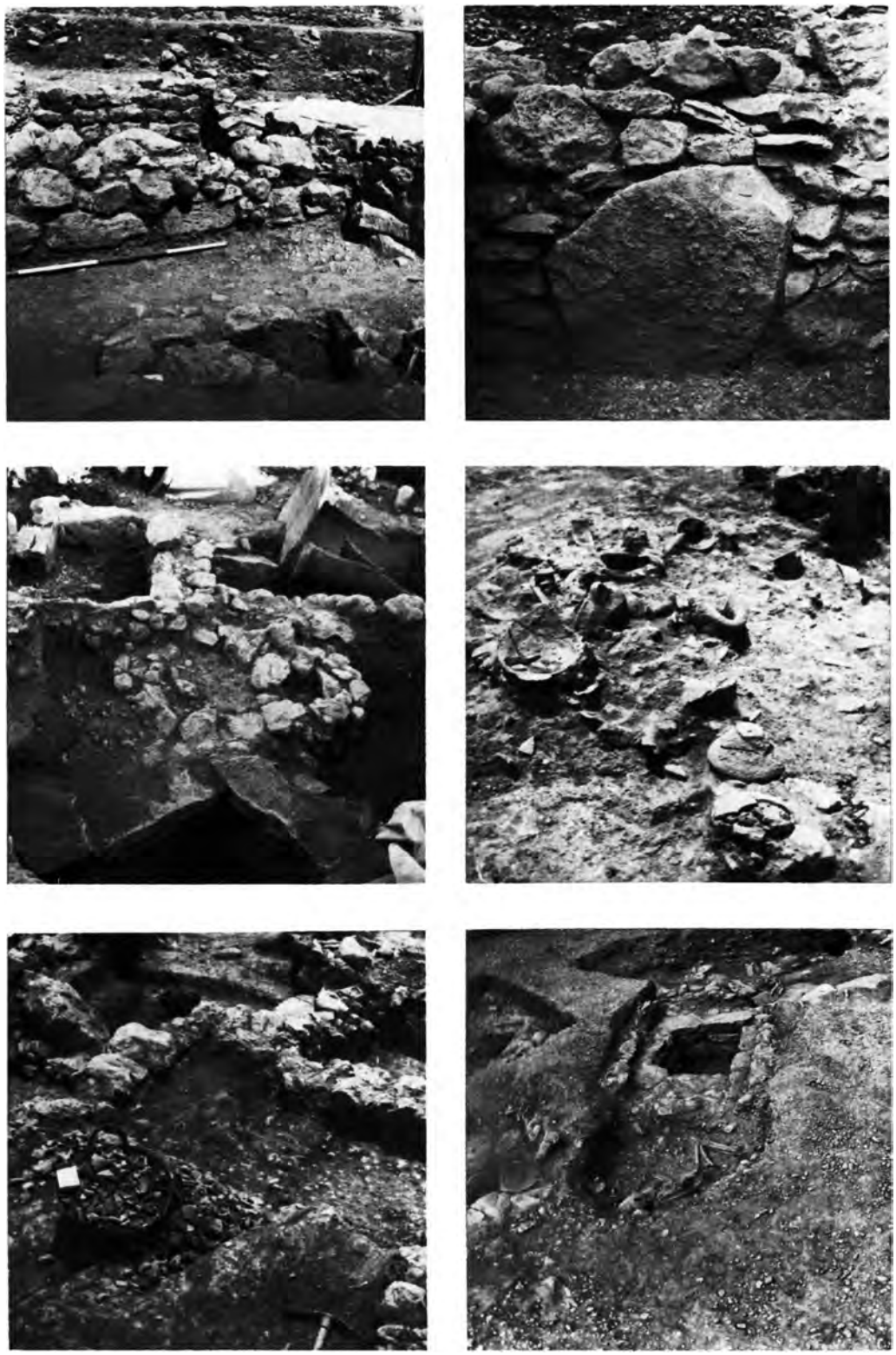
ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Θεοδωροπούλου: α-ε. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

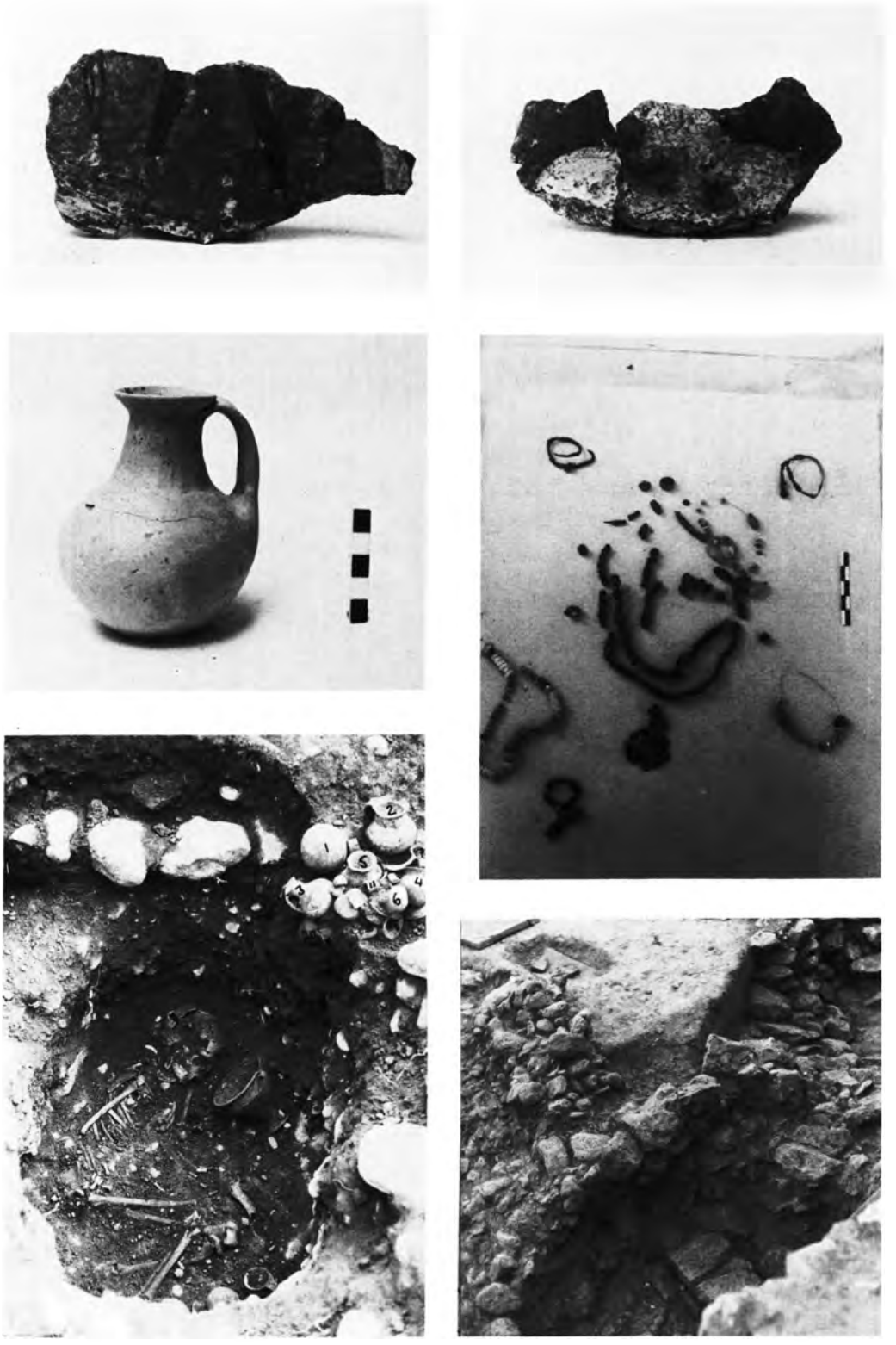

Ἄργος. Οἰκόπεδον Θεοδωροπούλου: α-στ. Ἀποκαλυφθέντες τάφοι

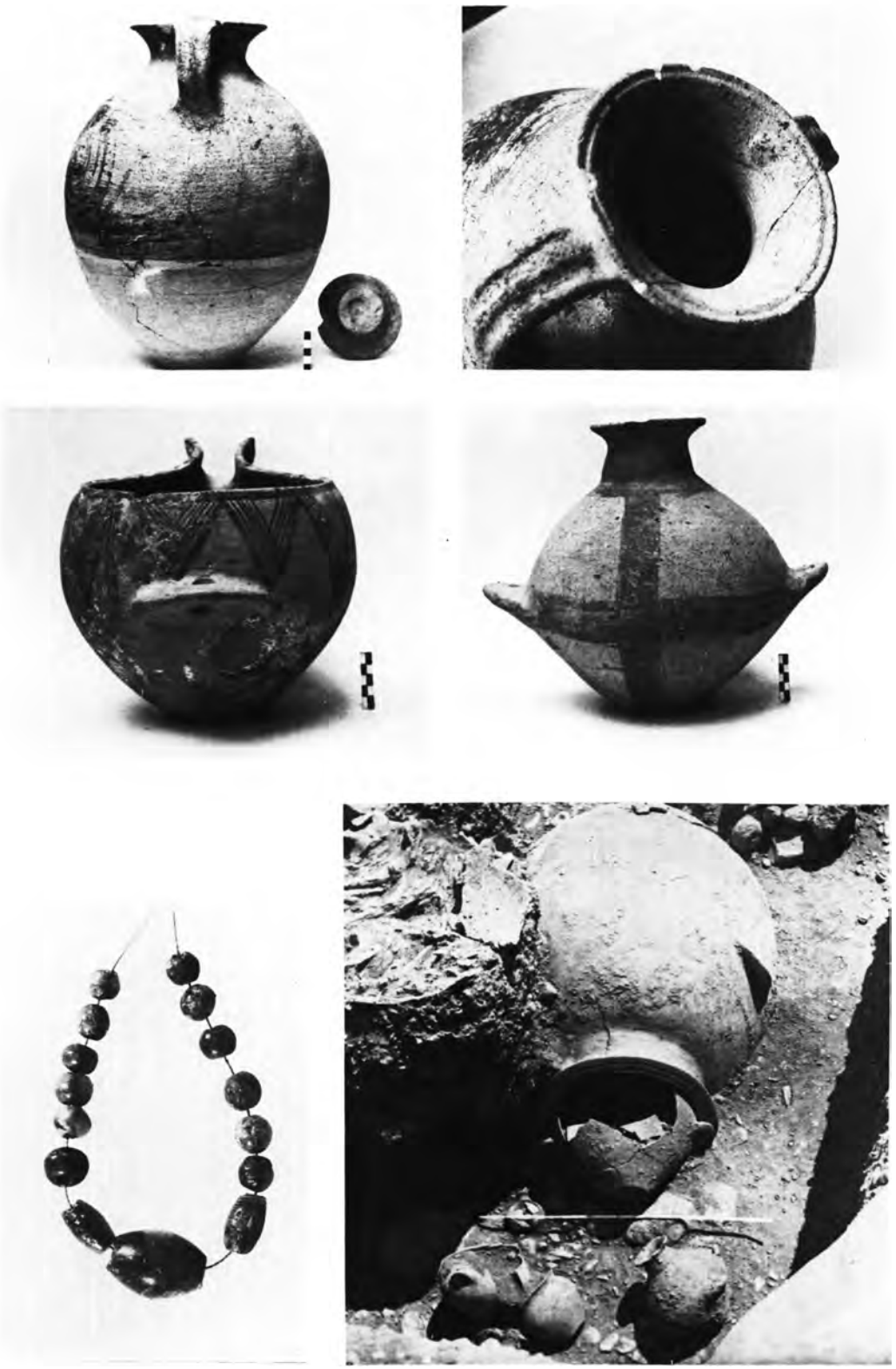

Ἄργος: α-ε. Τοῖχοι, ψευδόθυρα, συγκρότημα τάφων καὶ μυκηναϊκὸς ἀποθέτης εἰς οἰκόπεδον Θεοδωροπούλου, στ. Δίδυμος τάφος εἰς οἰκόπεδον Προκοπίου

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Βλάχου: α-β. Τεμάχια τοιχογραφιῶν, γ-ε. Κτερίσματα καὶ ἐσωτερικὸν τάφου Ι, στ. Τοῖχοι μεγάρου

Ἄργος: α-β. Οἰκόπεδον Καζῆ. Εὑρήματα ἐκ τῶν ταφῶν, γ-δ. ΜΕ ἀγγεῖα ἐξ οἰκοπέδου Προκοπίου, ε. Ψῆφοι ἠλέκτρου ἐξ οἰκοπέδου Καζῆ, στ. Ταφικὸς πίθος 12, εἰς οἰκόπεδον Προκοπίου

Ἄργος. Οἰκόπεδον Καζᾶ: α-γ. Εὑρήματα ἐκ ταφῶν, δ-ε. ΜΕ τάφοι

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ἄργος: α. Τάφοι εἰς οἰκόπεδον Μαντέση, β-γ. Τοῖχοι εἰς οἰκόπεδον 6ου Δημοτ. Σχολείου, δ-στ. Οἰκόπεδον Κουτρουμπῆ. Τοῖχος καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΛΑΚΗ

Ἄργος: α. Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ 6ου Δημοτ. Σχολείου, β-γ. Οἰκόπεδον Φίλη. Χρυσοῦν βυζαντινὸν νόμισμα καὶ λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου, δ-ε. Οἰκόπεδον Πήλιου. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΝΑ. καὶ ΒΔ.

Ἄργος. Οἰκόπεδον Πήλιου: α-δ. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, ε-στ. Ὁ τοῖχος 1 καὶ τμῆμα τοῦ τοίχου 3 ἀπὸ ΒΔ. καὶ ὁ τοῖχος 3 ἀπὸ Ν.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Παναγιωτοπούλου: α-β. Κεφαλὴ ἀθλητοῦ, γ. Ἀγαλμάτιον, δ-ε. Τοῖχοι καὶ ὀχετός

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

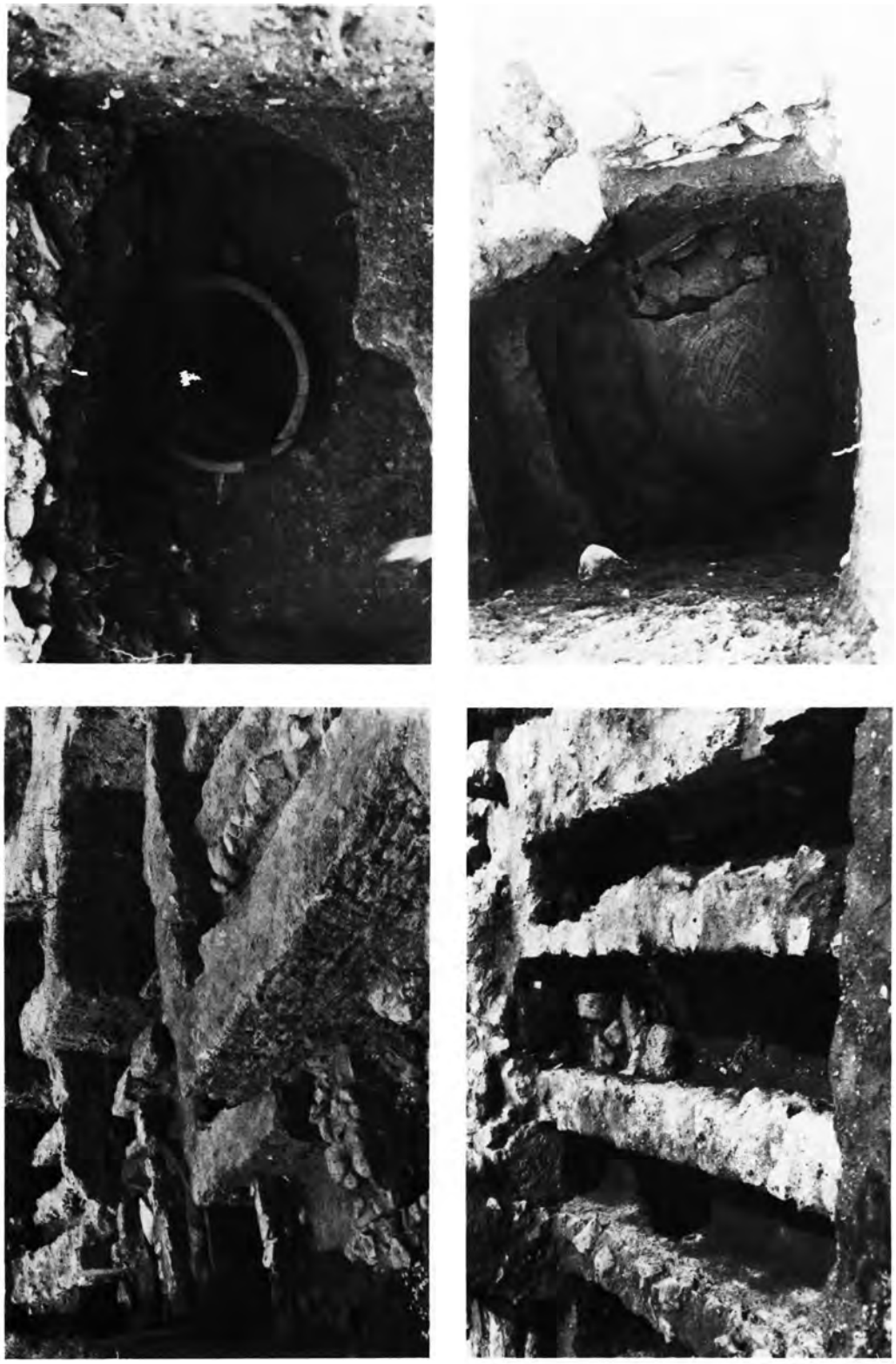

Ἄργος: α-δ. Ἀνασκαφὴ πρατηρίου SHELL. Ταφικοὶ θάλαμοι Α καὶ Β, ε-στ. Οἰκόπεδον Βασιλάκου. Ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Σιρούνη: α. Ἄποψις ἀνασκαφῆς ἀπὸ Β., β. Φρέαρ, γ. Ἀγωγοί, δ. Ταφικὸς πίθος

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ἄργος: α. Οἰκόπεδον Κούρου. Συστάδες τάφων, β-γ. Οἰκόπεδον Δελαβίνια. Μακεδονικὸς πυραμιδοειδὴς τάφος, δ-ε. Οἰκόπεδον Θεοφανοπούλου. Ἄποψις ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΝΔ. καὶ γεωμετρικὸς τάφος VI

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ἄργος: α-β. Οἰκόπεδον Σπ. Κώρου. Κεφαλὴ ἀγαλματιδίου καὶ ἡ εὐθυντηρία τοῦ ναοῦ, γ. Οἰκόπεδον Δριμούρα. Ἡ μεταγενεστέρα φάσις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Β., δ-στ. Οἰκόπεδον Τούμπανου. Ταφικὸς θάλαμος Α

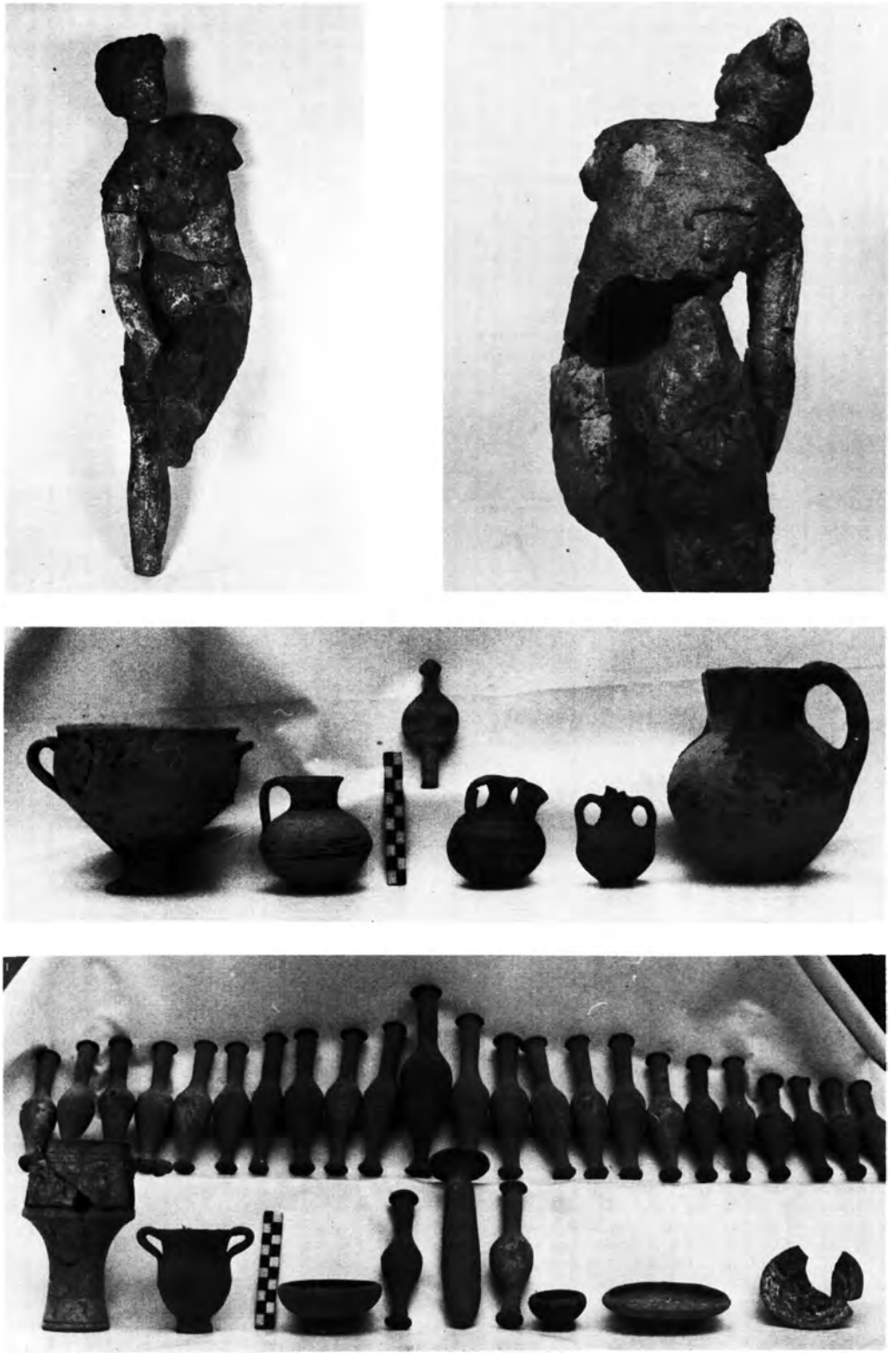

Ἄργος: α. Οἰκόπεδον Σπ. Κώρου. Γυναικεία μορφὴ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, β-ε. Οἰκόπεδον Τούμπανου. Εὑρήματα ἐκ τῶν ταφικῶν θαλάμων Α καὶ Β

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

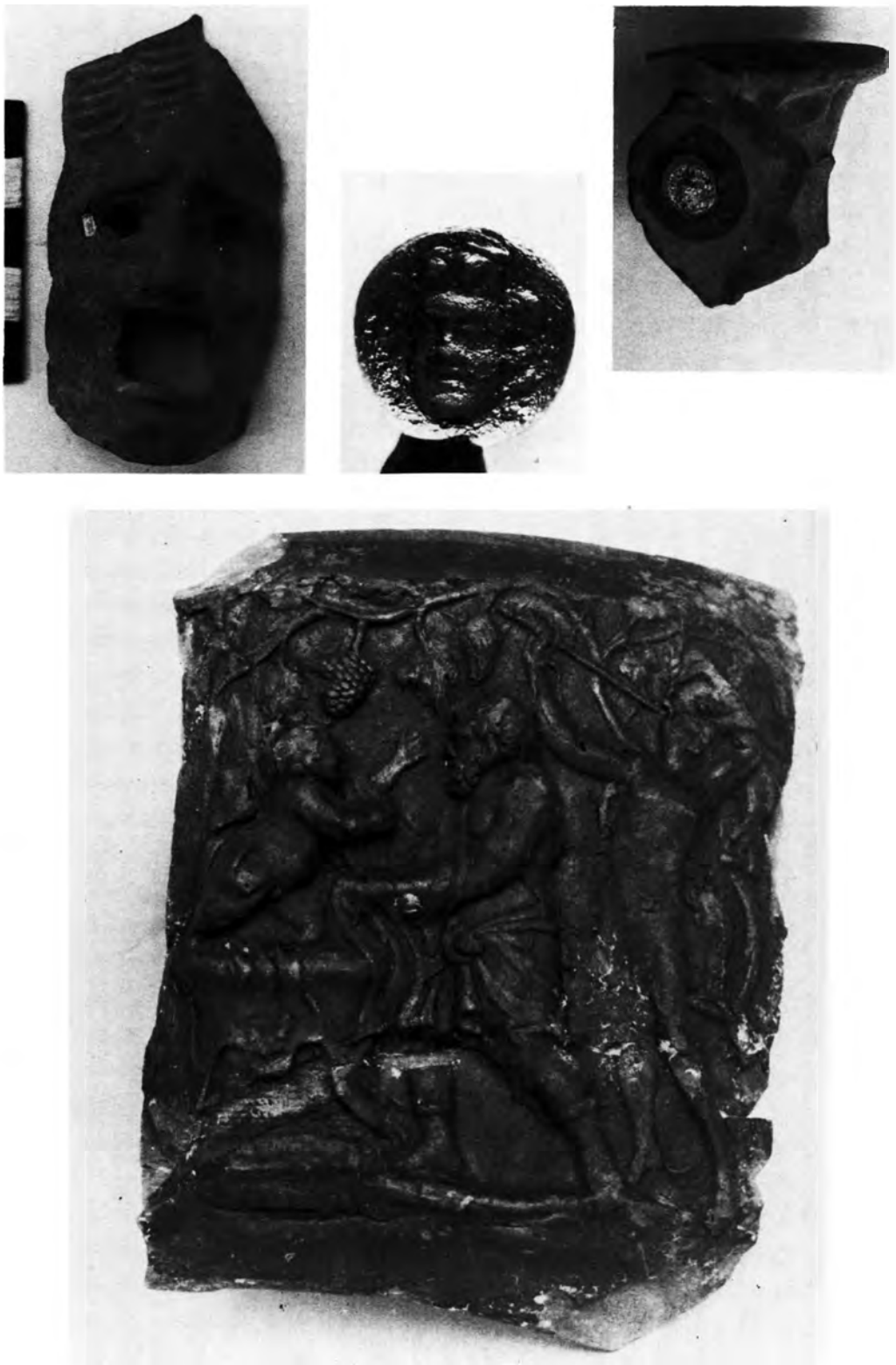
Ἄργος: Κοίτη Χαράδρου ποταμοῦ: α-δ. Εὑρήματα ἐκ τάφων

Ἄργος: α-β. Κοίτη Χαράδρου ποταμοῦ. Εἰδώλια ἐκ τάφων, γ. Οἰκόπεδον Ποντίκη. Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή

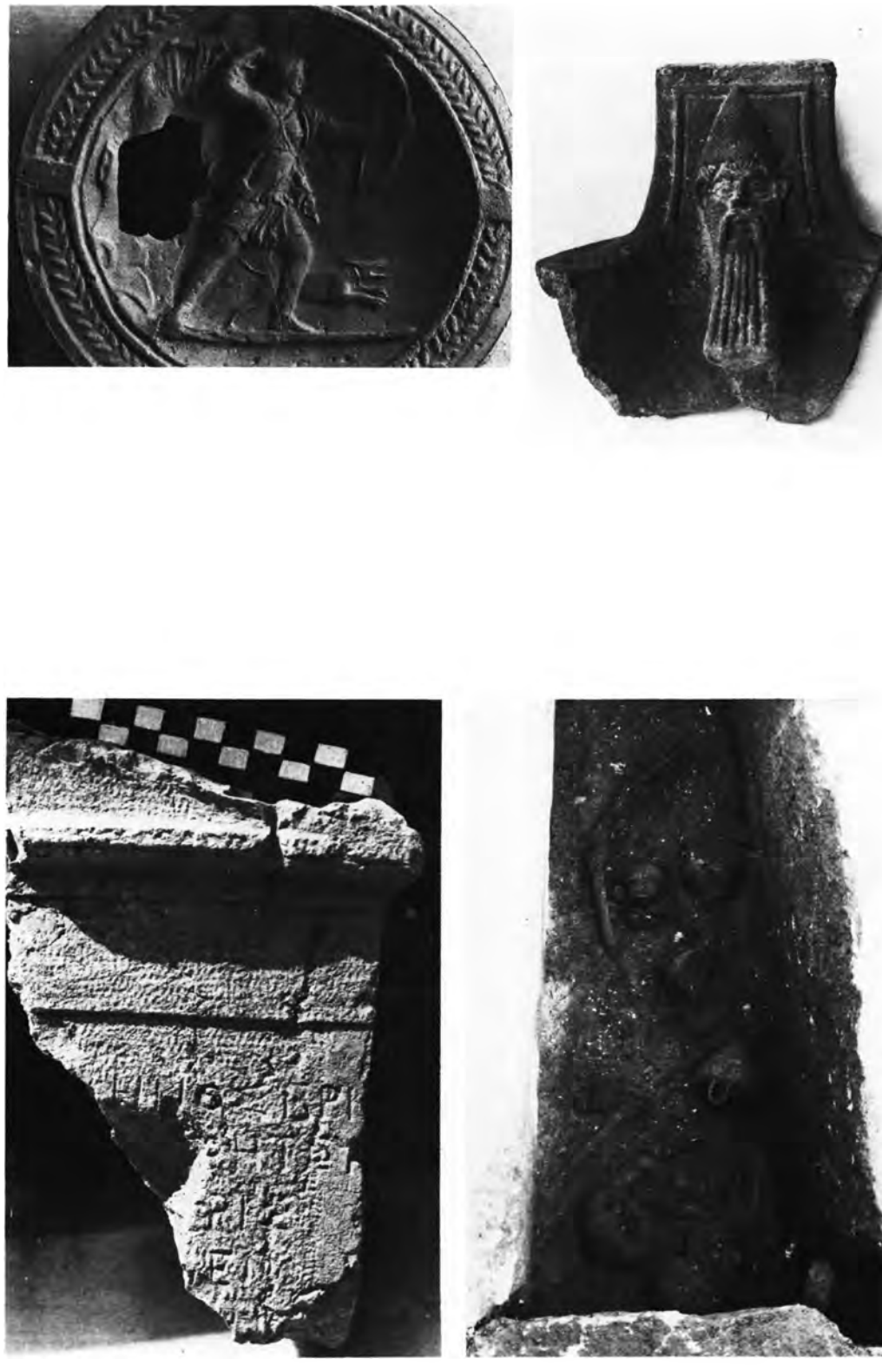
Ἄργος: α, δ. Οἰκόπεδον Ποντίκη. Πήλινον προσωπεῖον καὶ τμῆμα κρατῆρος, β-γ. Οἰκόπεδον Ἀθανασοπούλου. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος: α-β. Τάφος 1 καὶ 4 ἀντιστοίχως εἰς οἰκόπεδον Δοντᾶ

Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος: α-β. Εὑρήματα ἐξ οἰκοπέδου Πατούρα, γ. Οἰκόπεδον Σκούρου. Θραῦσμα ἐπιγραφῆς, δ. Οἰκόπεδον Μπουκάρα. Τάφος 1

Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος: α. Εἰδώλια ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μπουκάρα, β-γ. Οἰκόπεδον Λυγκίτσου. Ἀγγεῖα

Ἄργος: α-γ. Οἰκόπεδον Κανελλοπούλου. Ἀγγεῖα, δ. Οἰκόπεδον Ἀθανασοπούλου. Μωσαϊκὸν δάπεδον

Ἄργος: α. Οἰκόπεδον Ἀθανασοπούλου. Χάραγμα ἰχθύος ἐπὶ τοίχου, β. Οἰκόπεδον Κανελλοπούλου. Πώρινος ἀποθέτης

Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Κανελλοπούλου: α-ε. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἀποθέτου

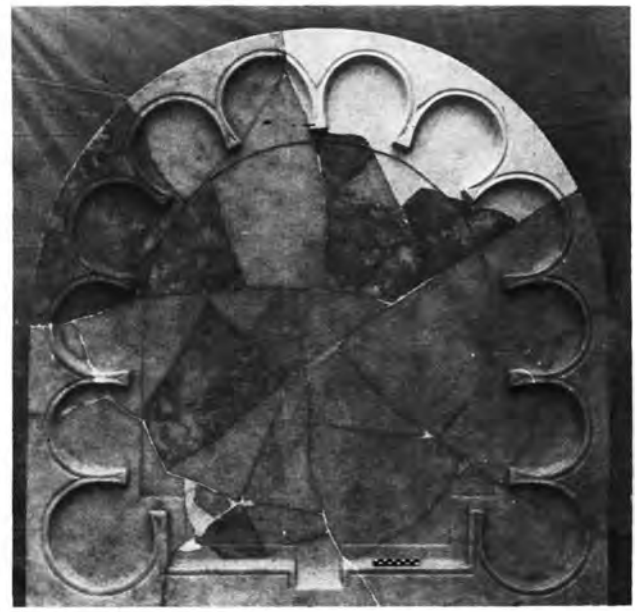

Ἄργος. Οἰκόπεδον Κανελλοπούλου: α-ε. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἀποθέτου

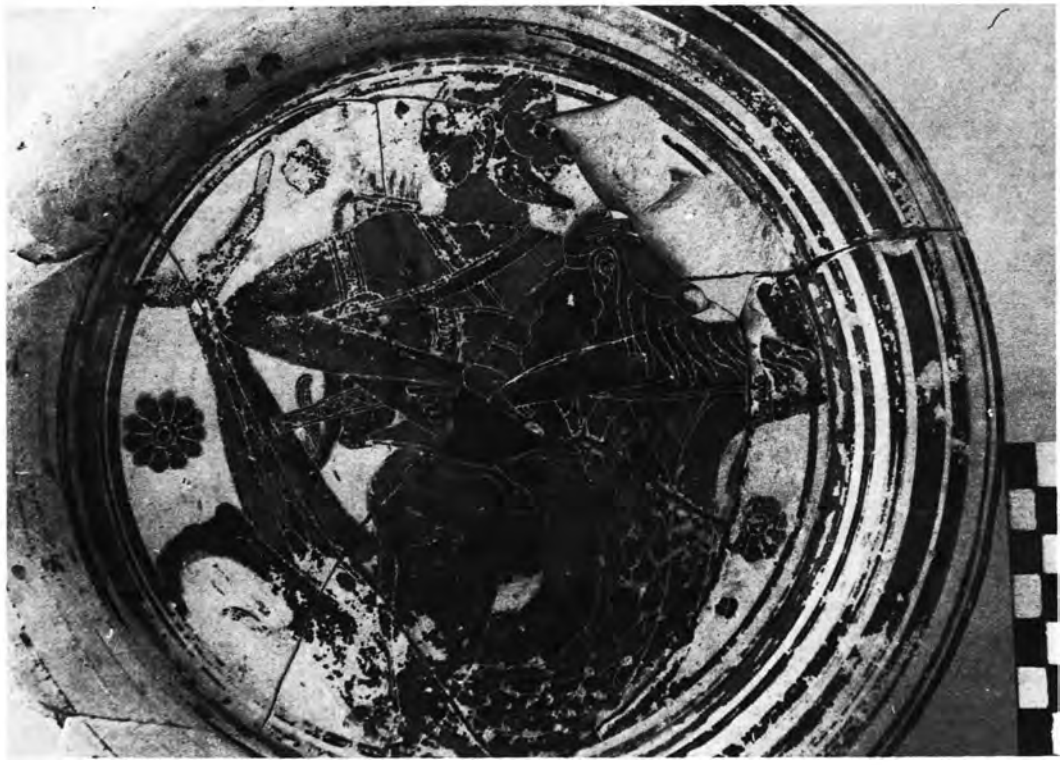

Ἄργος: α, γ-ε. Εὑρήματα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Κανελλοπούλου, β. Οἰκόπεδον Τρικαλιώτη. Ἐπιτύμβιος (;) στήλη

Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Κανελλοπούλου: α-β. Ἀμφίγραφον κορινθιακὸν πινάκιον ἐκ τοῦ ἀποθέτου

α. Ἄργος. Ἀκρόπολις Λαρίσης. Ἀνάγλυφον ἐπὶ βράχου, β. Ἀρχαῖαι Κλεωναί. Ἐπιτύμβιος στήλη,
γ-δ. Νεμέα. Ἐπιγραφαί

Corinth: a. Enclosure wall of Hero Shrine, showing graves, from S., b. Building III. Excavated area under South Stoa, showing well room, from NE.

C. K. WILLIAMS, II

Corinth: a-i. Pottery and clay figurines from Hero Shrine and Building III

Corinth. Demeter Sanctuary: a. General view with road and stairway, b. Detail of dining complex of late 5th c. B.C.

C. K. WILLIAMS, II

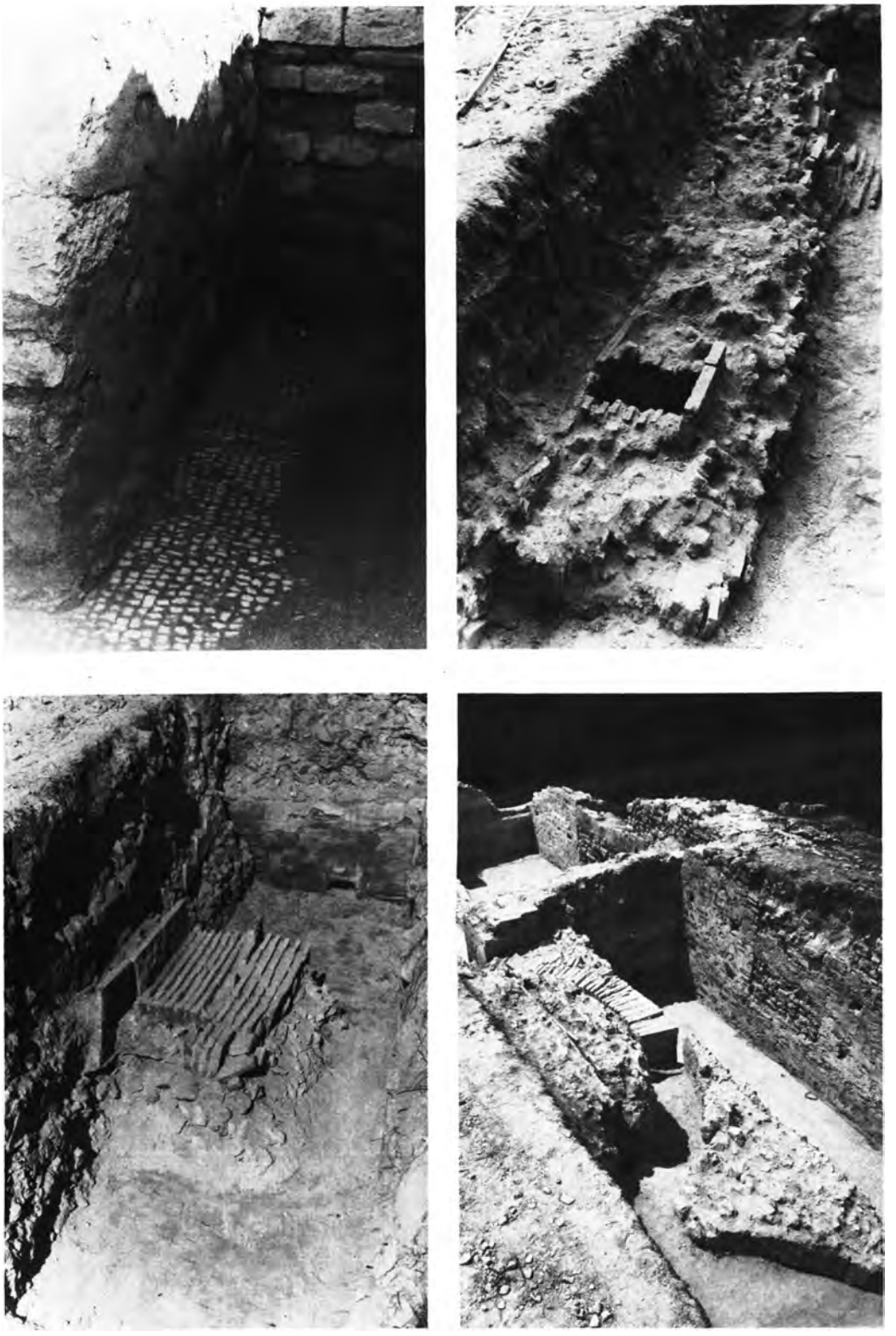
Isthmia. East Field: a-b. From NW. and SE., b. Cooking area

Isthmia. East Field: a. Iron bit (IM 72-1), b. Bronze tack (IM 72-21), c. Red ware plate (IPR 72-4), d. Potter's stamp (IPR 72-34)

Isthmia. Roman Bath: a. Eastern rooms, from SE., b. North wall with Hexamilion widening, view from south, c. Western bathing-rooms and foyer, view SW., d. Footing of south face of Hexamilion

Isthmia. Roman Bath: a. Footing of east face of Hexamilion, b. Fallen section of wall with windows, from E., c. A fragment of fallen brickwork, from E., d. Parts of two blind arches in a fallen wall, from SE.

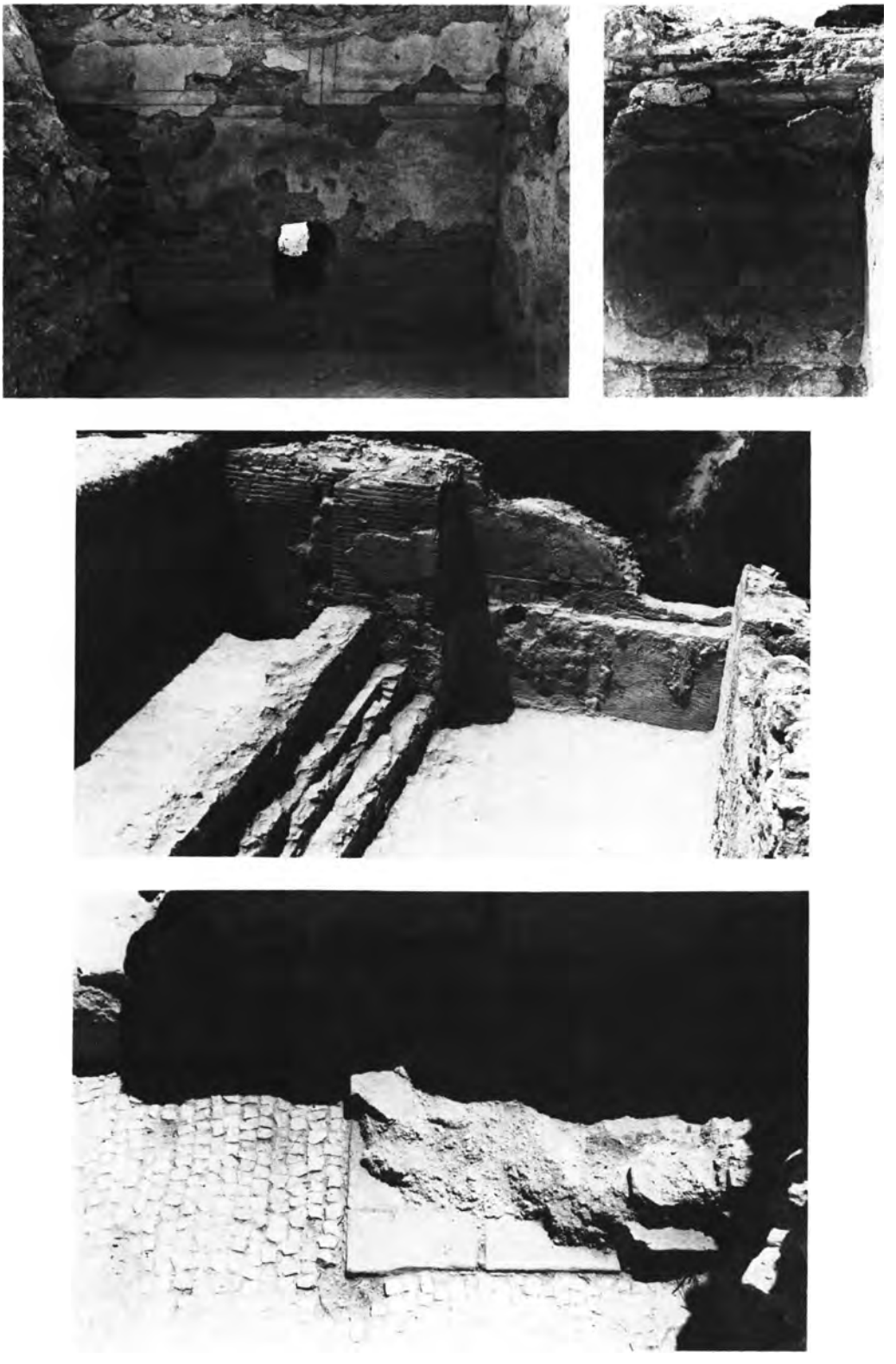

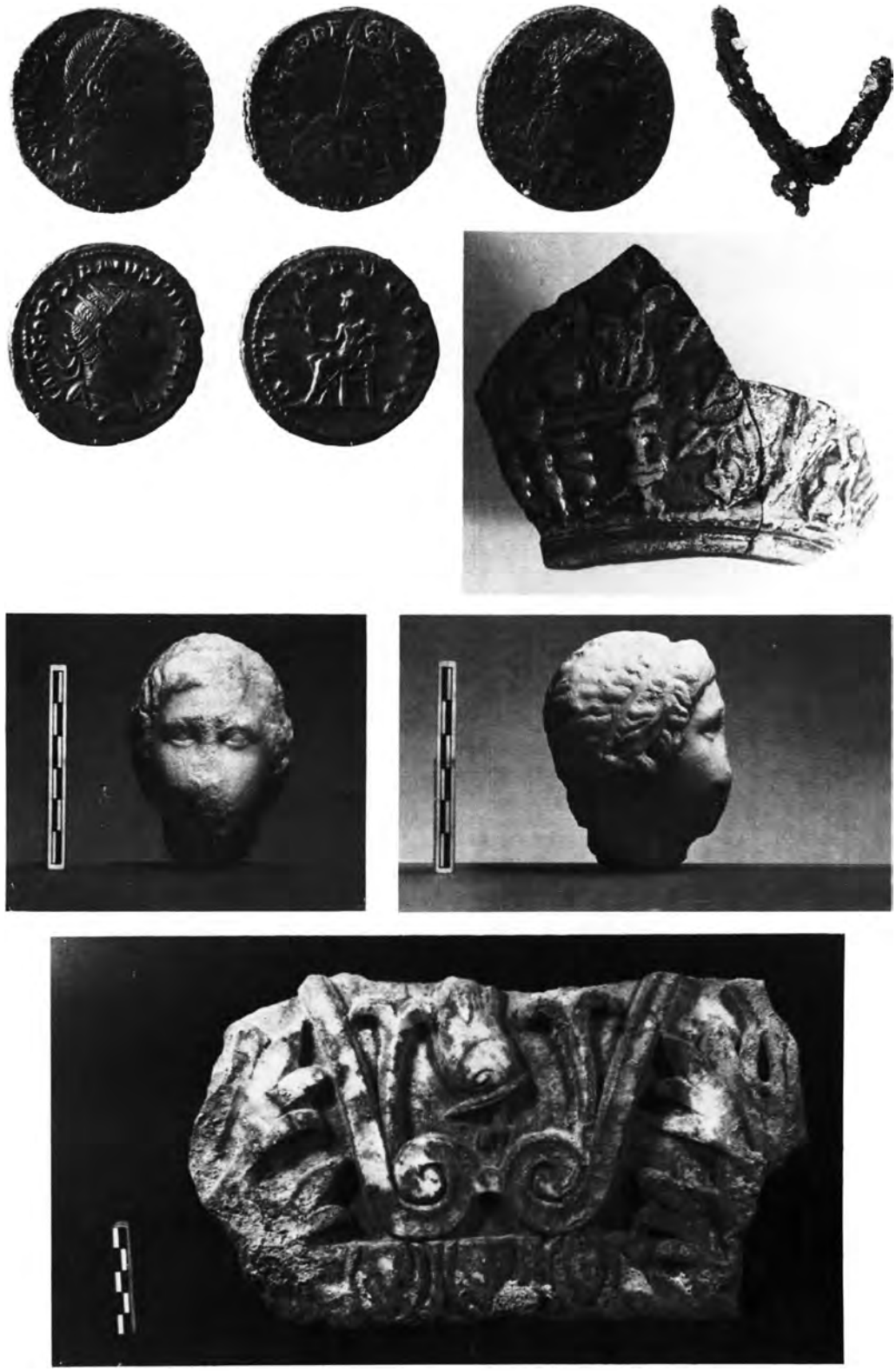

Isthmia. Roman Bath: a. Fallen wall with arches from NE. (see Pl. 129 d), b. Foyer and NW. bathing-room, c. Westernmost bathing-room, from E., d. Foyer and western bathing-rooms, from SE.

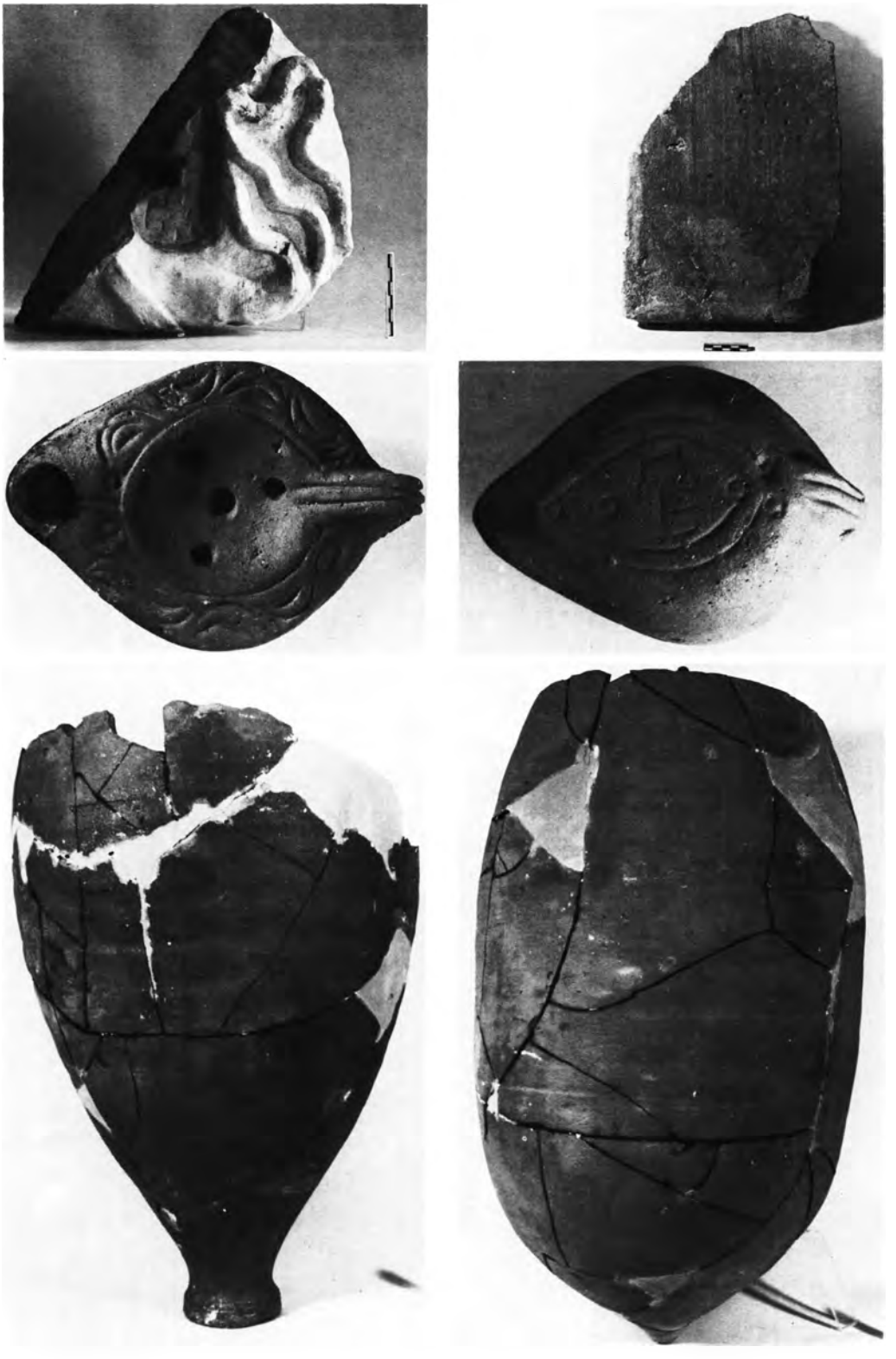

Isthmia. Roman Bath: a. Plastered wall with deeply grooved lines, from E., b. Detail of painted bands in the NW. bathing-room, from N., c. NW. bathing room, once with marble-revetted dado and painted plaster walls, d. Foundations of bench in eastern section of the Bath, from W.

P. A. CLEMENT

Isthmia: a-b. Constantius II (IC 72-29), c. IC 72-24, issued at Corinth, d. Iron spur from Tower 10 (IM 72-6), e-f. Antonianus of Gordian III (IC 72-10), g. Two fragments of a Megarian bowl (IPG 72-7A and IPG 70-58), h-i. Marble head of Pan (IS 72-7), j. Marble plaque (IA 72-55)

Isthmia: a. Marble relief (IS 72-5), b. Tile (IA 72-61), c-d. Lamp (IPL 72-5), e-f. IPR 72-38 and IPR 72-39 of the Hexamilion deposit

Isthmia: a. Hexamilion. Megaw trench of 1932 from N., b. Byzantine jug (IPB 72-24), c-d. Hexamilion Outworks, blocks from the north face of the east-west wall, e. Hexamilion Outworks, south end of the north-south wall next to the most easterly

Vouliagmeni, Perakhora: a. Small saucer from phase 2, b. Square building of phase 2, from E., c. Walls and part of corridor of phase 3 buillding, from NE., d. East wall of second building phase in area B, from S., e. Postholes of archaic phase, from S.

J. M. FOSSEY

Phlius: a. View of excavation Area from N. Palati in background, b. Theater Cavea from SW.

Argos: a. Fouille de l'Aphrodision, b. Fouille sur l'Agora, c. Fouille du terrain Karmoyannis

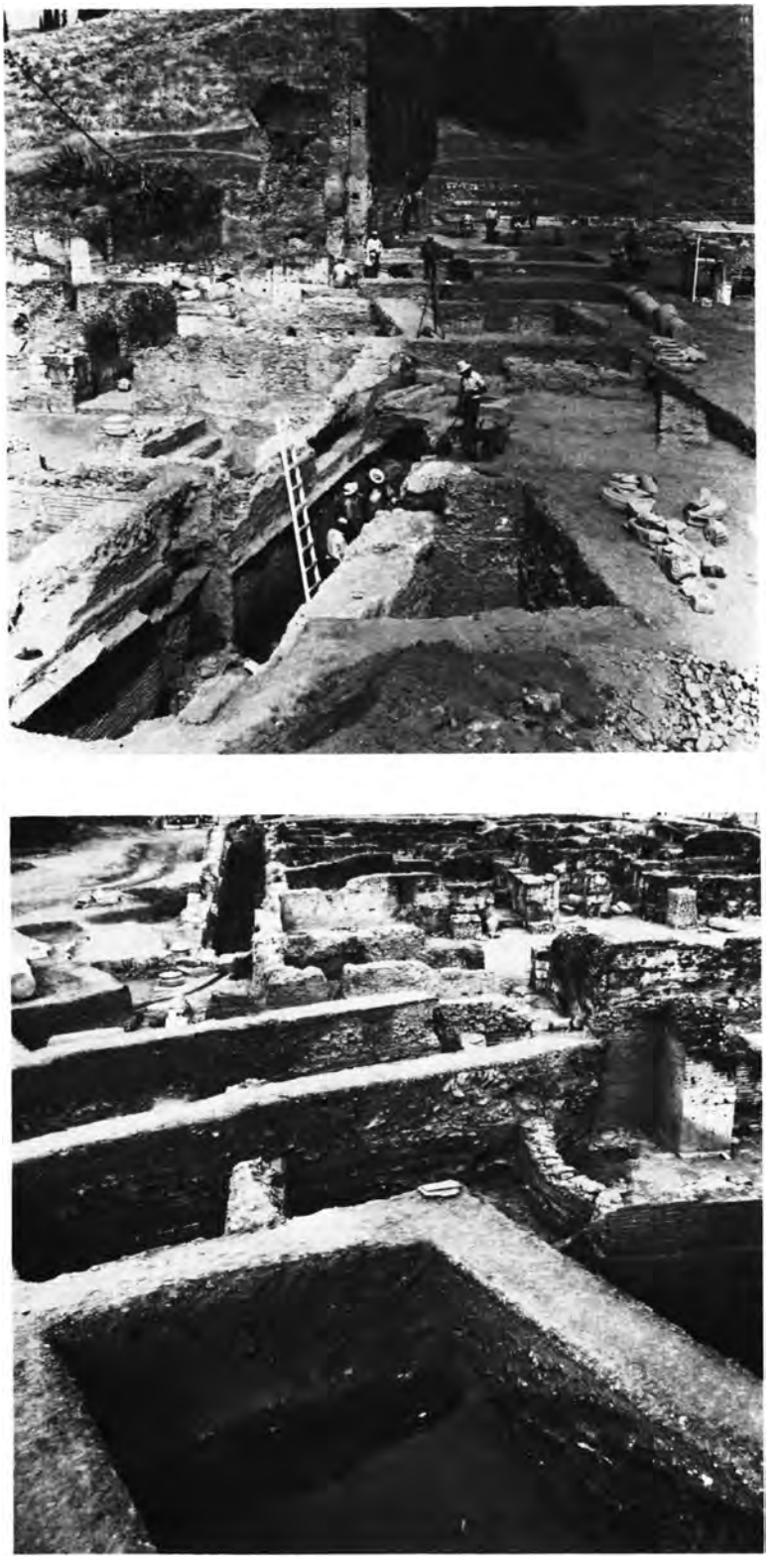

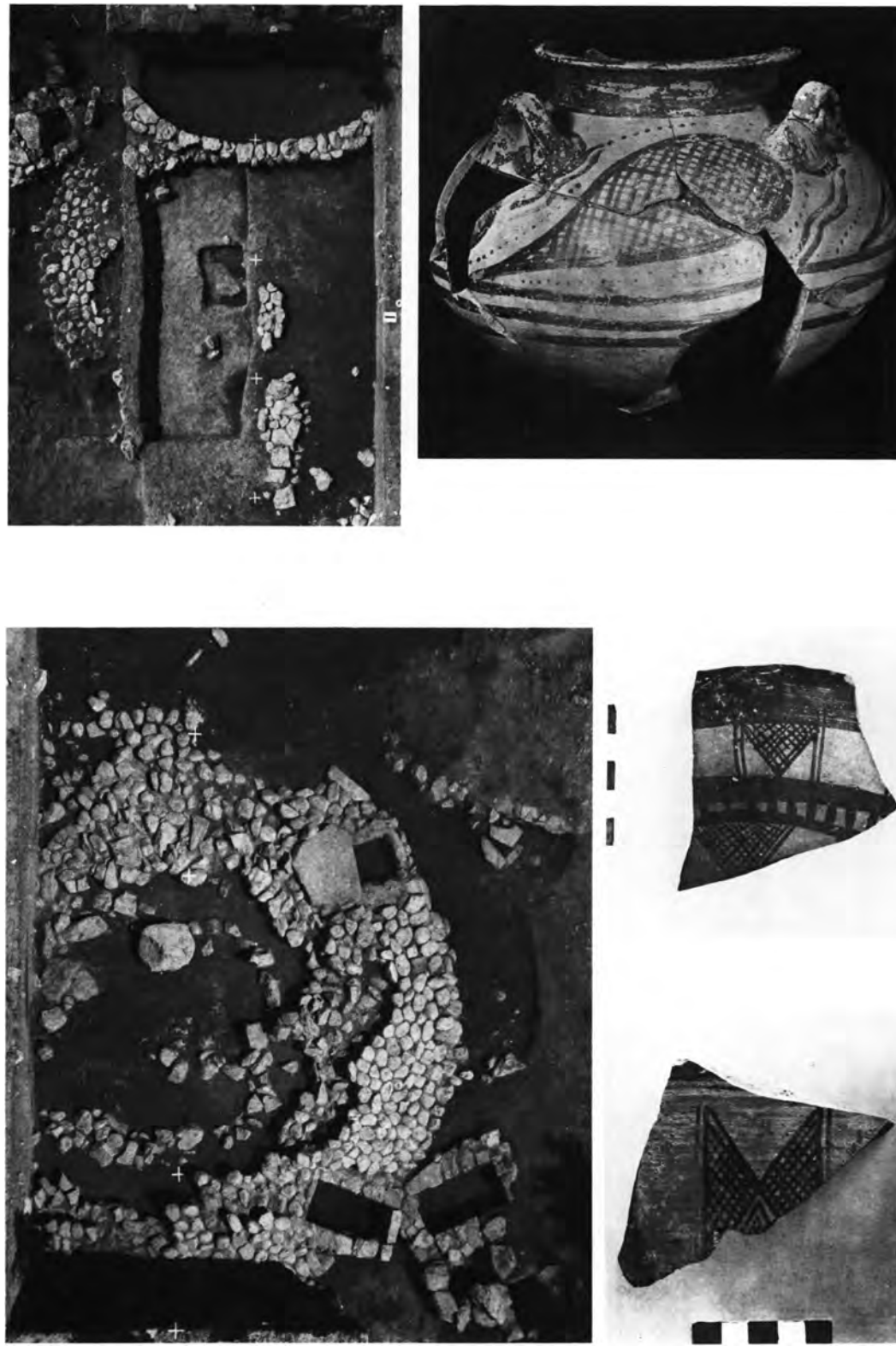

Argos: a-b. Aphrodision. Figurine en terre cuite et figurines en plomb, c. Thermes A. Souterrain nord vu de l'est, d. Statues dans la piscine nord du frigidarium

Argos. Thermes A: a-b. Fouille de la zone nord-ouest

Asine: a. Protogeometric apse above Submycenaean house wall, b. Early Mycenaean alabastron, c. The Middle Helladic tumulus, d. Submycenaean sherd, e. Submycenaean or Early Protogeometric sherd

Asine. Barbouna Hill: a. Pottery from cist tomb B 1, b. Walls of different periods (vertical photograph, taken by means of the Swedish «photo-turret»), c. Late Geometric cist tomb B 1, d. MH cist tomb B 7, partly re-used for a later burial (tile grave B 8)

INGA HÄGG-ROBIN HÄGG

Halieis: a. Field 10. Housefoundations of the 5th/4th c. B.C. from SW., b. Field 27. New Gate from W.-SW.

Σπάρτη. Ἐργατικαὶ κατοικίαι: α-β. Ὄψεις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδων ἀριθ. 2 καὶ 3 ἀντιστοίχως

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Σπάρτη: α, γ. Ἐργατικαὶ κατοικίαι. Λίθινος τριπτὴρ καὶ ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, β. Ἀποστραγγιστικὸς χάνδαξ Εὐρώτα. Λίθινος τριπτὴρ

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Σπάρτη. Οἰκόπεδον Μπουγάδη. Λακωνικὸν ἀνάγλυφον Κλασσικῶν χρόνων

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Σπάρτη. Οἰκόπεδον Μπουγάδη: α-β. Ἀρχαϊκὰ λακωνικὰ ἀνάγλυφα

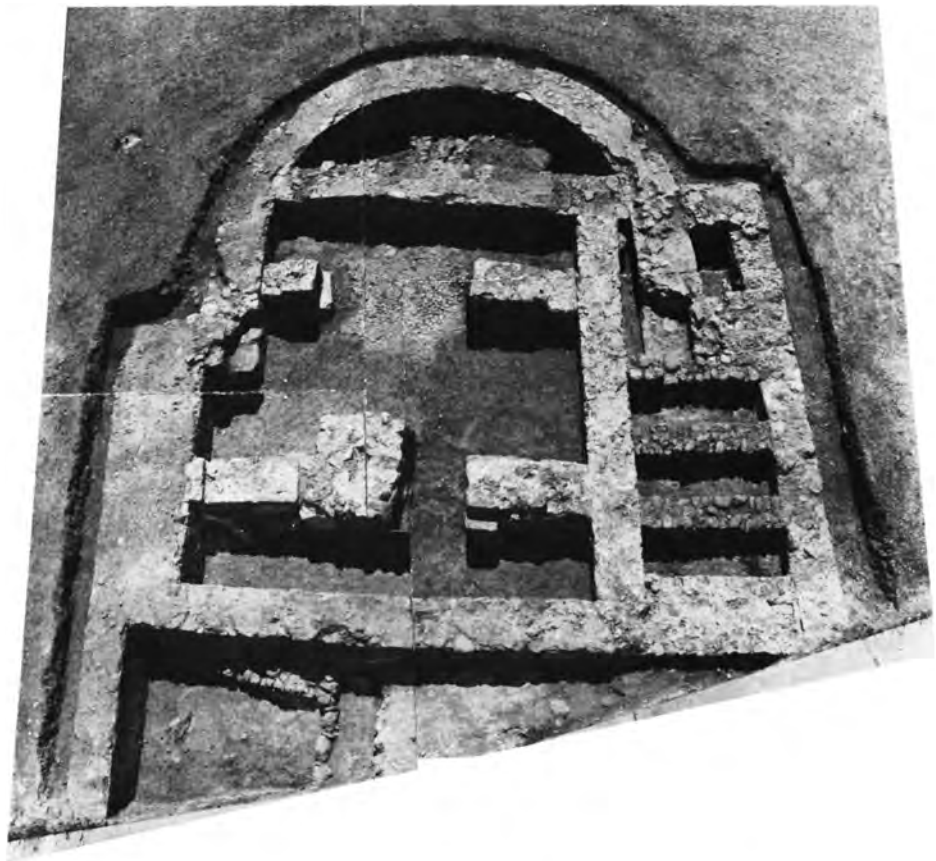
Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

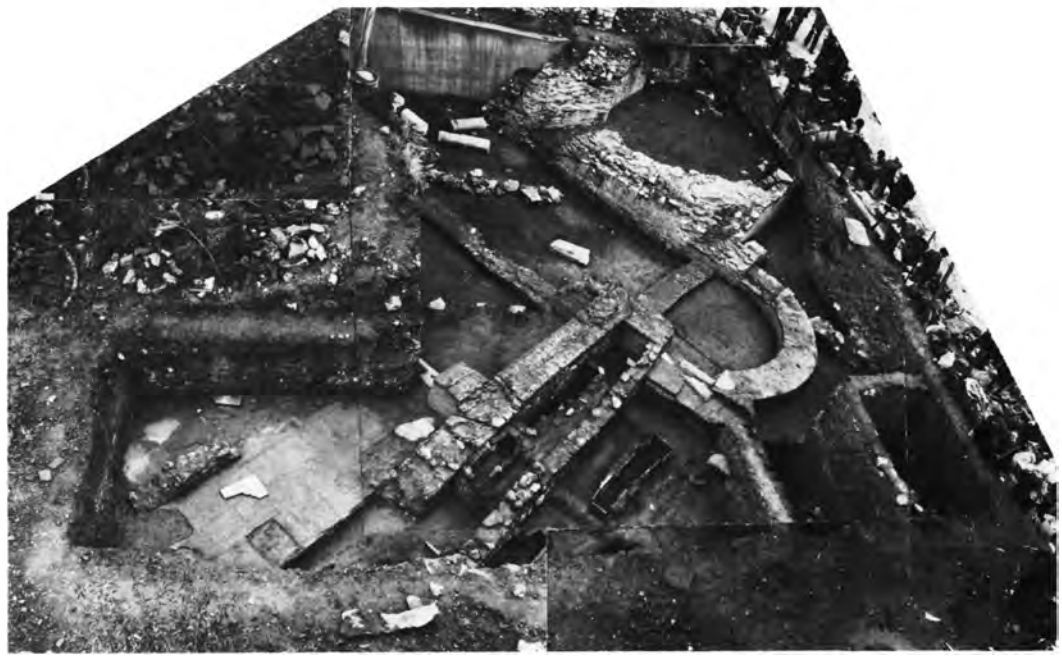

Σπάρτη: α. Οἰκόπεδον Λούμου. Γενικὴ ἄποψις ἀνασκαφῆς, β. Οἰκόπεδον Μπουγάδη. Ἑλληνιστικὴ οἰκία

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Σπάρτη: α. Ὑστερορρωμαϊκὸν κτήριον εἰς Β΄ Δημοτικὸν Σχολεῖον, Β. Οἰκόπεδον Ρουμελιώτη-Ἀνδρακάκου. Ἄποψις ἀνασκαφῆς

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

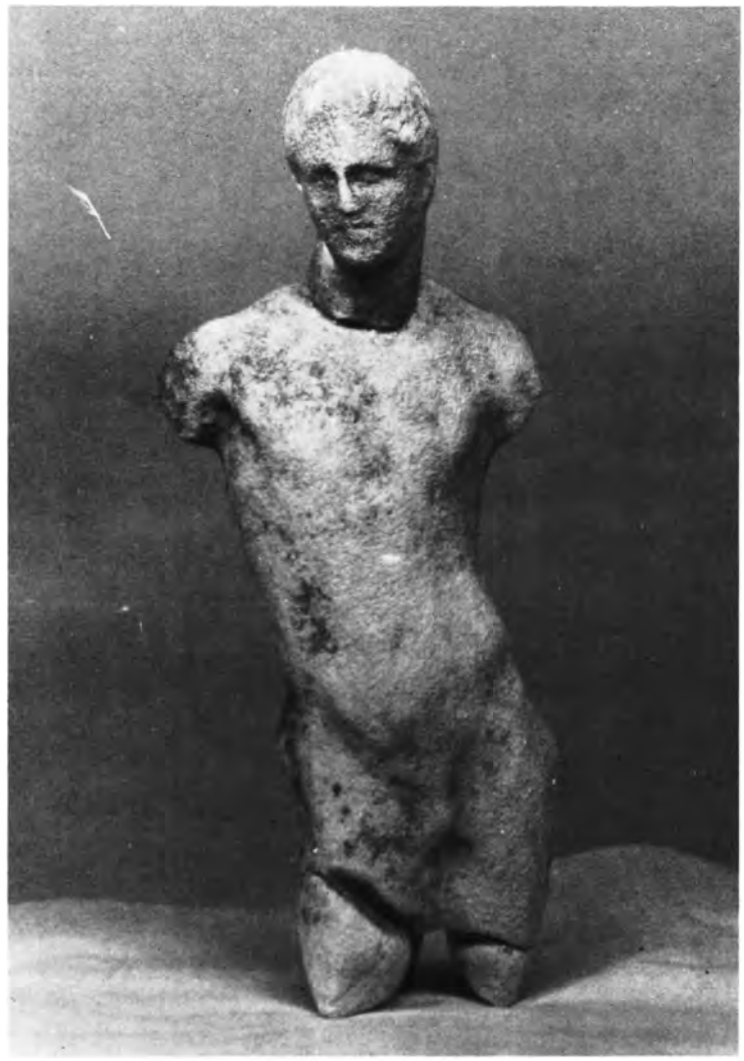

Μεγαλόπολις. Οἰκισμὸς ΑΗΣ-ΔΕΗ: α-γ. Λεπτομέρειαι ψηφιδωτοῦ δαπέδου ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

α. Λυκόχια. Ἱερὸν Πανός. Ἀγαλμάτιον νέου, β. Μεγαλόπολις. Οἰκισμός ΑΗΣ-ΔΕΗ. Ἄποψις ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

α-β. Νεάπολις Βοιῶν. Ἄποψις ἀνασκαφῆς ὑστεροῤῥωμαϊκοῦ βαλανείου, γ. Γύθειον. Ἄποψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Μαστοράκου

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

α-β. Μεγαλόπολις. Τεσσαρακοντανούμμιον Ἰουστιανιανοῦ Α΄, ἐξ οἰκισμοῦ ΑΗΣ-ΔΕΗ, γ-δ. Λύχνοι ἐκ Νεαπόλεως Βοιῶν, ε. Περόνη ἐκ Κυπαρισσίου, στ-ζ, θ. Σπάρτη. Κτερίσματα τάφου εἰς ἀγρὸν Πολυχρονάκου, η. Σπάρτη. Εἰδώλιον κουροτρόφου ἐξ οἰκοπέδου Μπουγάδη

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Nichoria: a. Burials in the Little Circle, b. Apsidal building Unit III-3 from the NW., c. Dark Age apsidal building Unit IV-1 from the W.

W. A. McDONALD - R. J. HOWELL

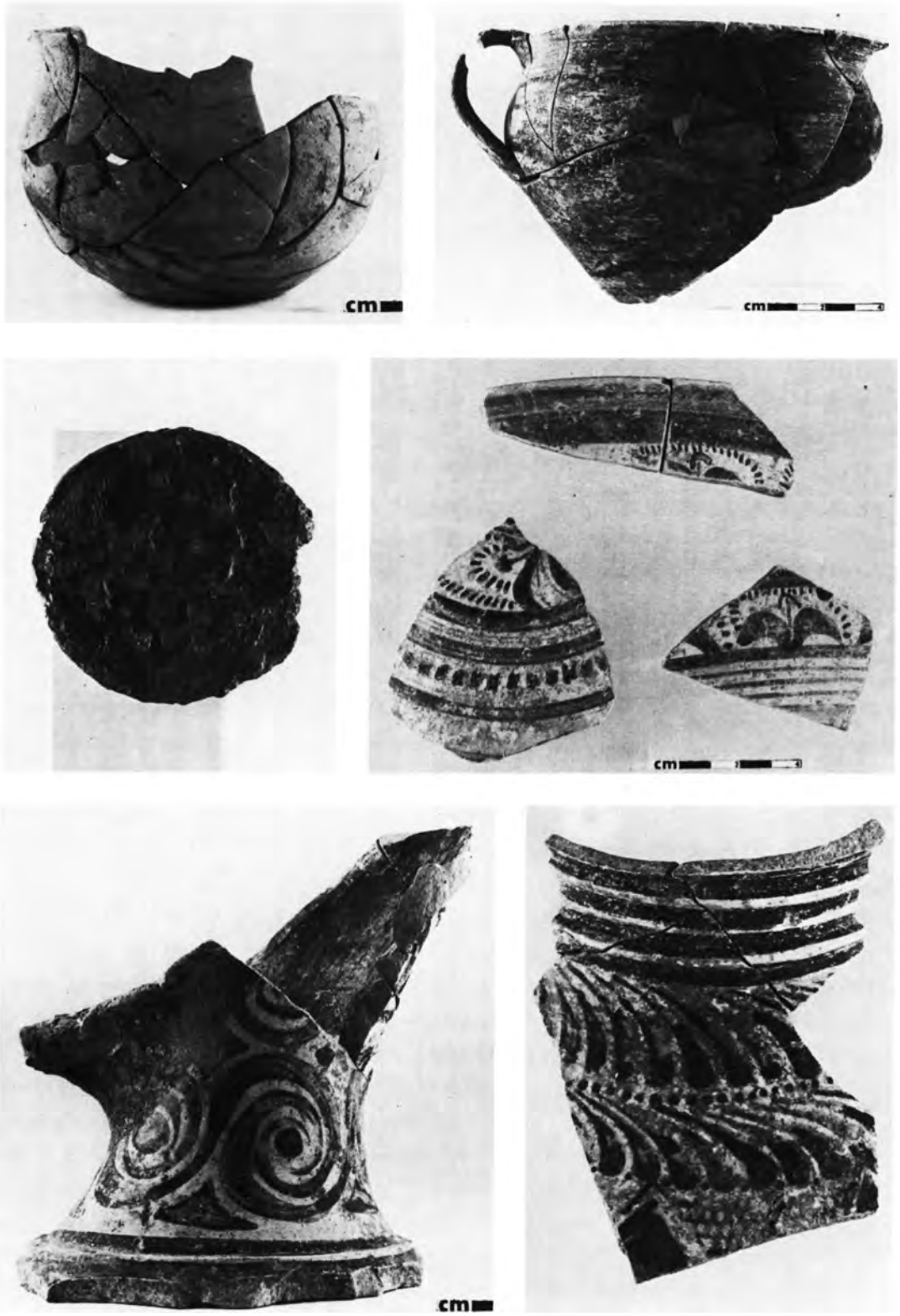

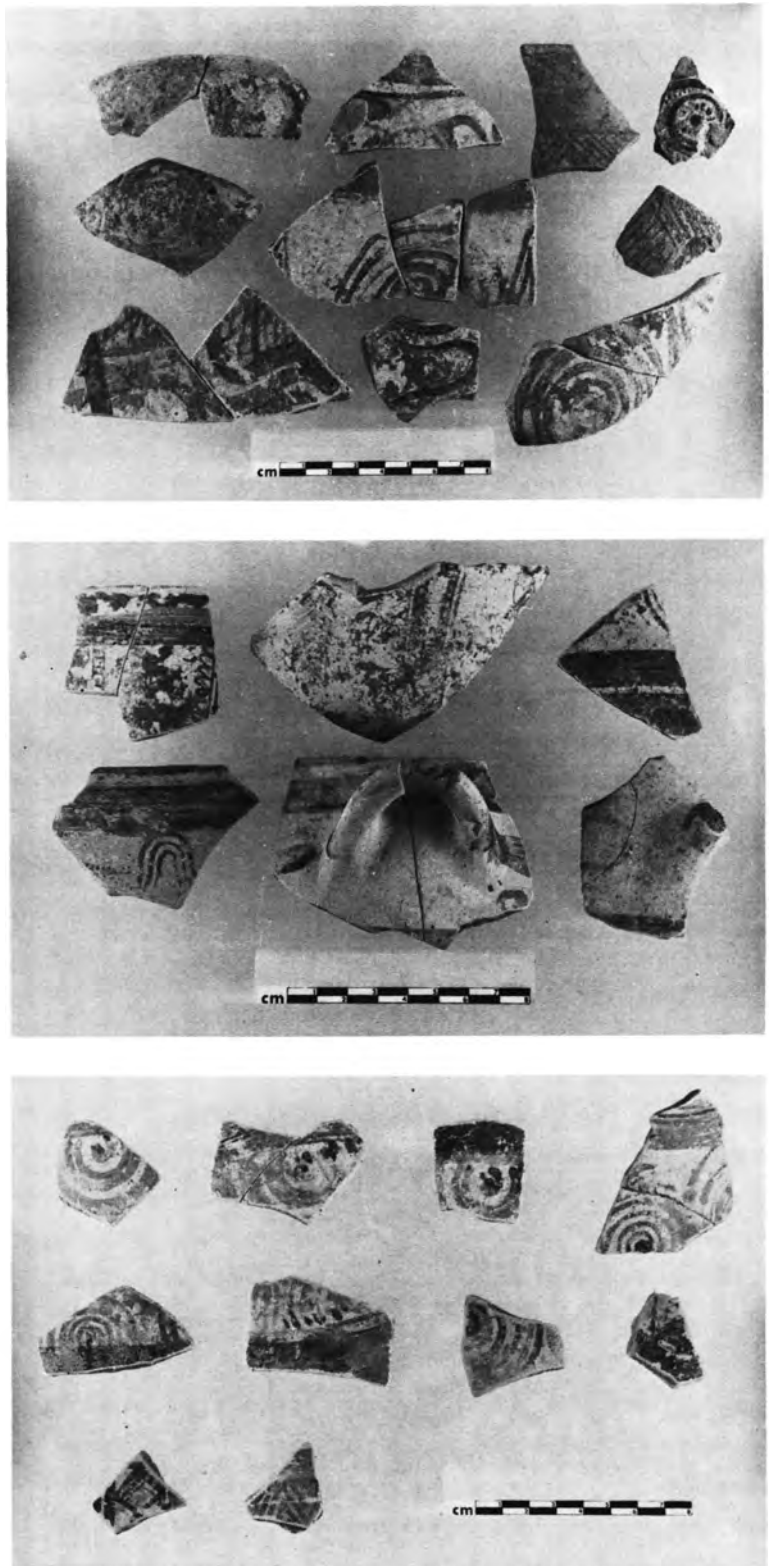
Nichoria: a. Mycenaean house Unit IV-3, b. Room with apses Unit IV-2, c. Curving LH IIIA terrace wall from southeast

Nichoria: a. Coin, with legend in Arabic script, b. Spindle whorls from apsidal building Unit IV-1, c. Bronze rod and iron spike from apsidal building Unit IV-1, d. Moulded Roman sherd, e. Coarse geometric mug

Nichoria: a. Dark Age cup, b. LH IIIA2 monochrome goblet, c. Coin of Constantine the Great, d. LH IIIA2 sherds, e-f. LH IIA palatial style sherds

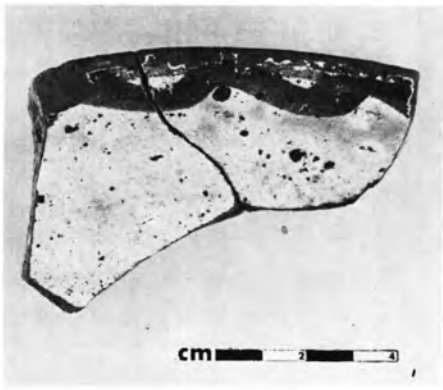

Nichoria: a. LH IIIA1 sherds, b. LH IIIB sherds, c. Dark Age sherds

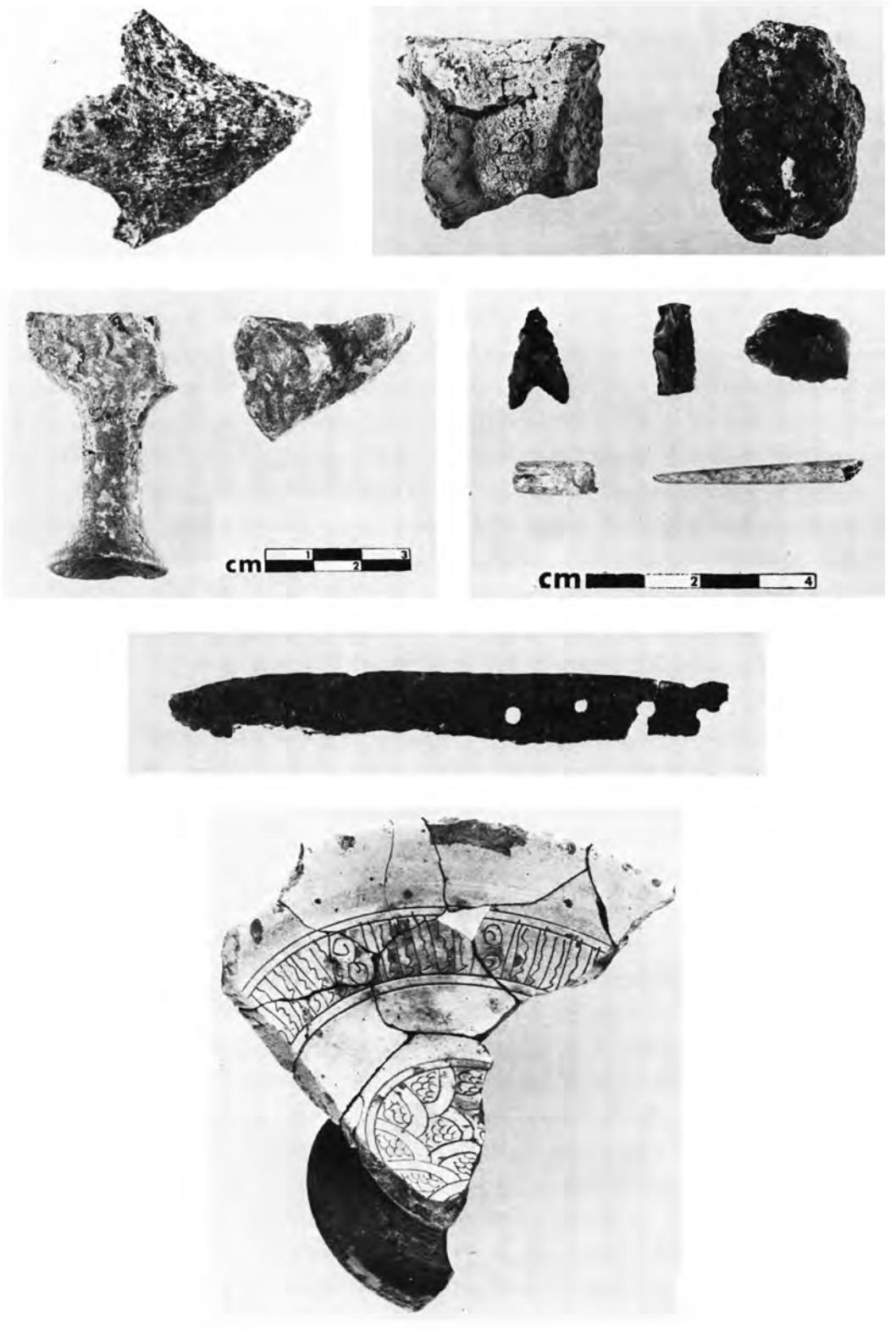

Nichoria: a-b. Dark Age skyphoi, c-d. Byzantine glass and byzantine glazed sherd, e. Byzantine building Unit IV-2

Nichoria: a. MH bone arrow-head, b. MH crucible fragments with slag adhering, c. LH IIIA female figurines, d. Typical early MH objects, e. Bronze knife (LH IIIA ?), f. Byzantine sgraffito ware

Nichoria. Tholos Tomb: a. Dromos from south, b. Tomb chamber from north

Nichoria. Tholos Tomb: a. Hoard of bronze objects found in Pit 3, b. Stone slabs covering Pit 1, c. Pit 1 with slabs removed

N. C. WILKIE - TH. KARAGIORGA-STATHAKOPOULOU

α. Βάσσαι. Ναὸς Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος. Ὑποστύλωσις τῆς Α. κιονοστοιχίας, β-γ. Κάστρον Κυλλήνης. Ἀνακατασκευὴ τμήματος καμάρας τῆς Ν. αἰθούσης καὶ ἡ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν πλευρὰ τῆς Β. πτέρυγος μετὰ τὰς ἐργασίας, ἀντιστοίχως

α. Ἀγγεῖα ἐκ τάφου εἰς περιοχὴν Βουνάργου, β-δ. Αὐγεῖον Ἤλιδος. Κτερίσματα ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου, ε. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ τῆς περιοχῆς Γουμέρου

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Φλόκα 'Ολυμπίας: α-β. Τὸ βαλανεῖον ἀπὸ Ν. καὶ Δ., ἀντιστοίχως

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

α-β. Αὐγεῖον Ἤλιδος. Ἑλληνιστικὸς θαλαμοειδὴς τάφος ἀπὸ Β. καὶ Ν., γ. Φλόκα Ὀλυμπίας. Οἱ κεντρικοὶ χῶροι τοῦ βαλανείου ἀπὸ Ν.

Θ. ΚΑΡΑΪ ΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

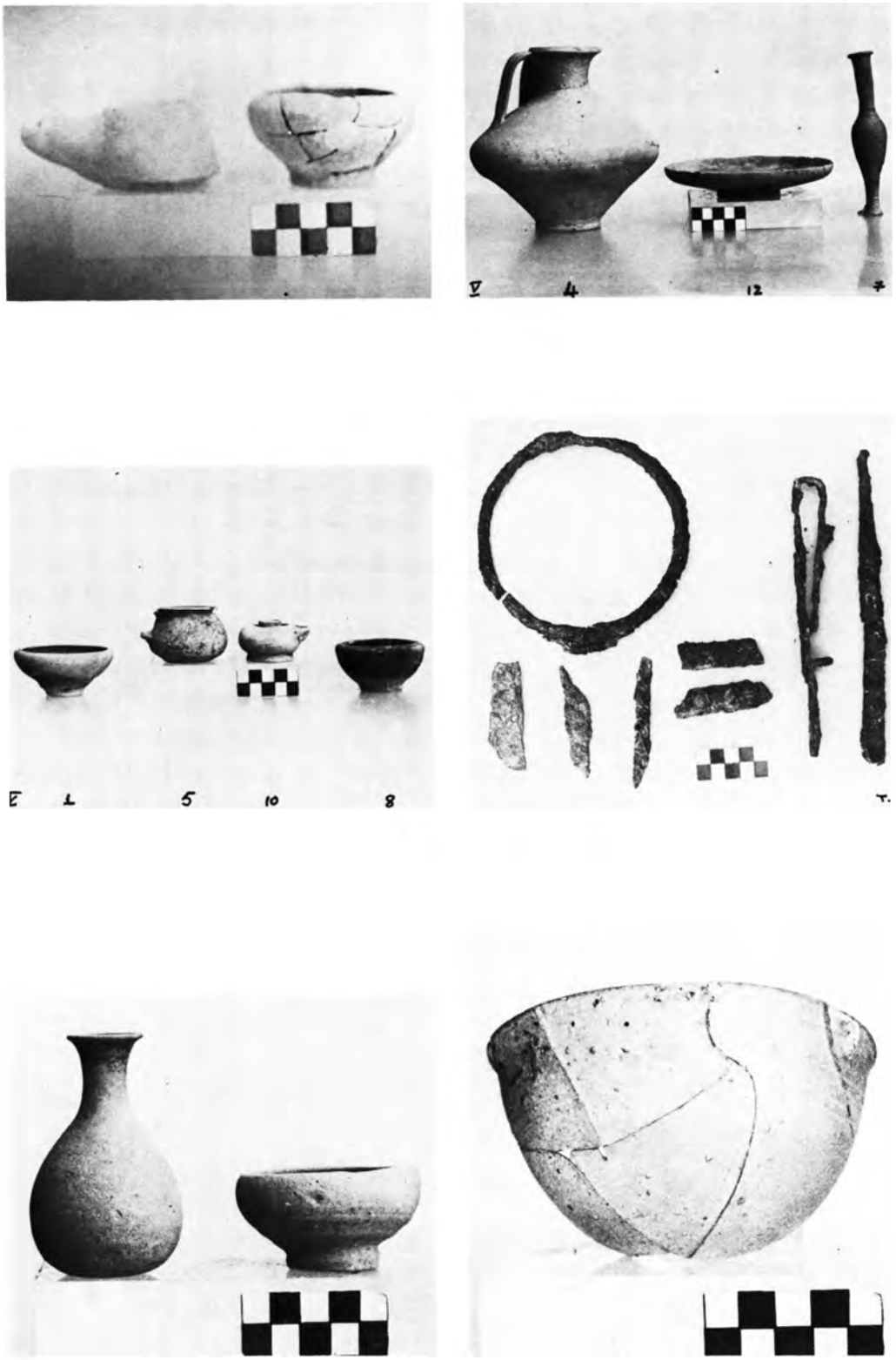

Καλύβια Ἠλιδος: α-δ. Τάφοι ΙΙ καὶ V, ε. Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος εἰς β΄ χρῆσιν, ἐκ τῆς καλύψεως τοῦ τάφου ΙΙ

Καλύβια Ἠλιδος: α-στ. Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων III, IV καὶ V

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Καραϊσκάκη: α-β. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καί Καραϊσκάκη: α-γ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Καραϊσκάκη: α-δ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Καραϊσκάκη: α-δ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Καραϊσκάκη: α-δ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Καραϊσκάκη: α-ε. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι: α. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Καραϊσκάκη. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου, β. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141. Ἄποψις ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141: α-δ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141: α-ε. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141: α-γ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου

Πάτραι: α-β. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου, γ-δ. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου 56 καὶ Ἡφαίστου. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ρωμαϊκοῦ κτηρίου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου 56 καὶ Ἡφαίστου: α-δ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ρωμαϊκοῦ κτηρίου

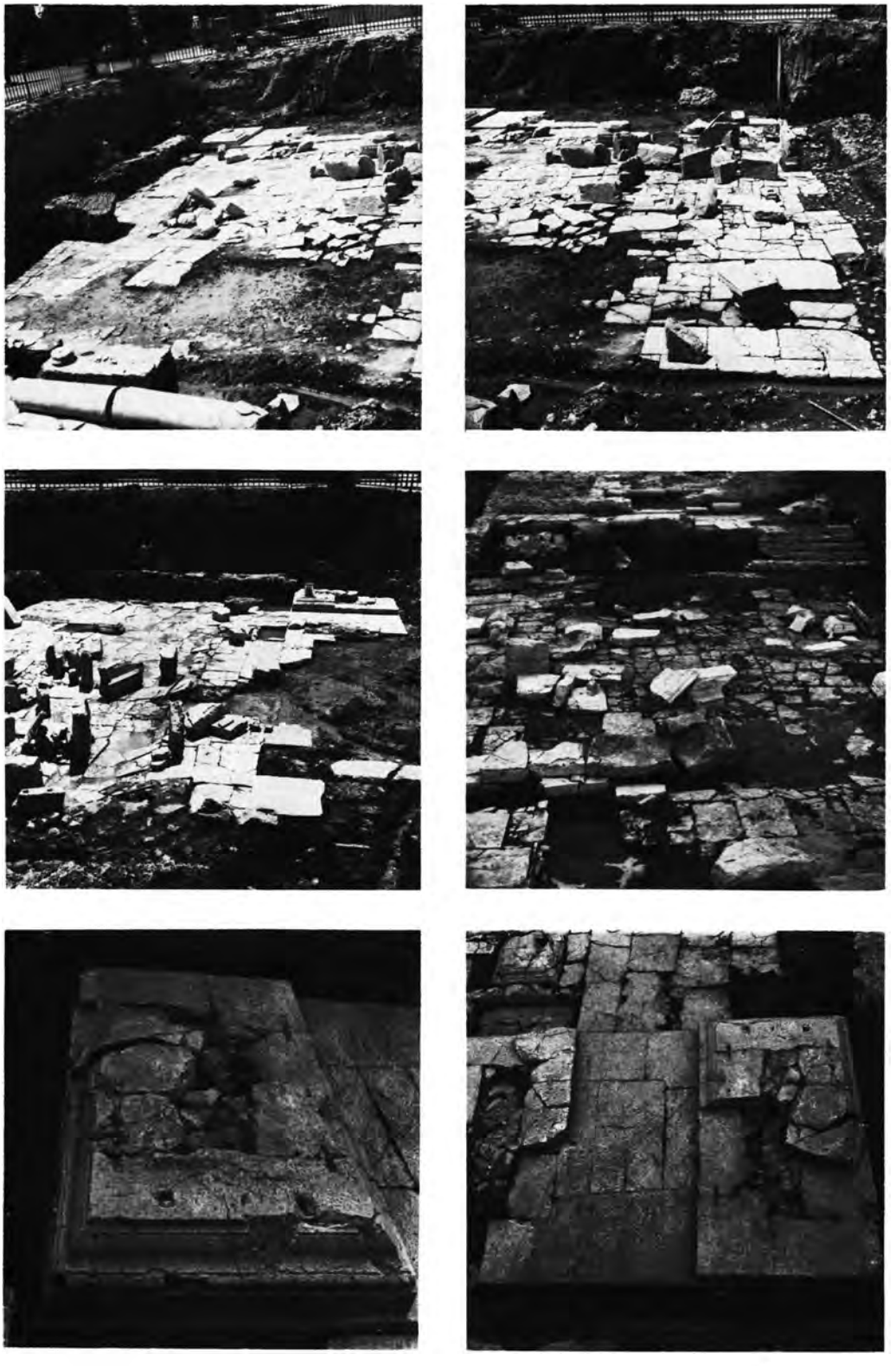
Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι: α. Ὁδὸς Γεροκωστοπούλου 56 καὶ Ἡφαίστου. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ρωμαϊκοῦ κτηρίου, β. Ὁδὸς Βότση 58 καὶ Κανακάρη. Ὑπόλοιπον ρωμαϊκῆς ὁδοῦ

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Μαιζῶνος 205 καὶ Τριῶν Ναυάρχων: α-στ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ρωμαϊκοῦ κτηρίου

Πάτραι. Ὁδὸς Μαιζῶνος 205 καὶ Τριῶν Ναυάρχων: α-γ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ρωμαϊκοῦ κτηρίου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι: α. Ὁδὸς Μαιζῶνος 205 καὶ Τριῶν Ναυάρχων. Ψηφιδωτὸν δάπεδον, β. Τάφος παρὰ τὰς ὁδοὺς Σμύρνης καὶ Σολωμοῦ 53

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

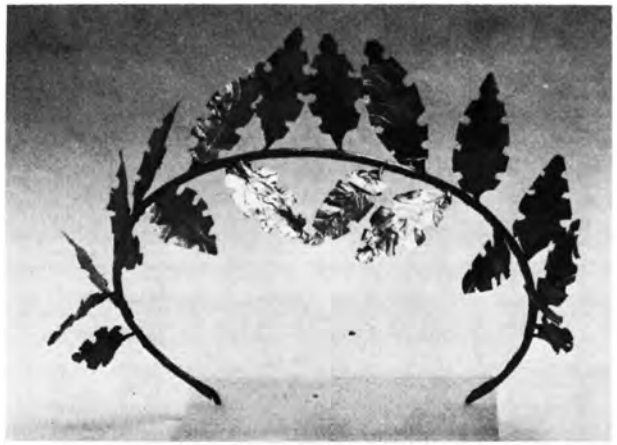

Πάτραι: α-γ. Τάφοι παρὰ τὰς ὁδοὺς Σμύρνης καὶ Σολωμοῦ 53

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι: α-γ. Εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου παρὰ τὰς ὁδοὺς Σμύρνης καὶ Σολωμοῦ 53, δ. Ὁδὸς Πετμεζᾶ 3. Ψηφιδωτὸν ταφικοῦ θαλάμου, ε. Ὁδὸς Κουμανιώτου καὶ Γ. Ὀλυμπίου 58. Τοῖχοι ὑστερορρωμαϊκοῦ κτηρίου

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι: α. Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 34 καὶ Γ. Ὀλυμπίου. Ὑπόλοιπον ὑπονόμου καὶ θολωτῆς στεγάσεως κτηρίου, β-δ. Πλατεῖα Ὁμονοίας 3. Ρωμαϊκὴ ὁδὸς ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ε. Ὁδὸς Σισίνη καὶ Γούναρη 90-100. Ἕτερον τμῆμα τῆς αὐτῆς ὁδοῦ

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

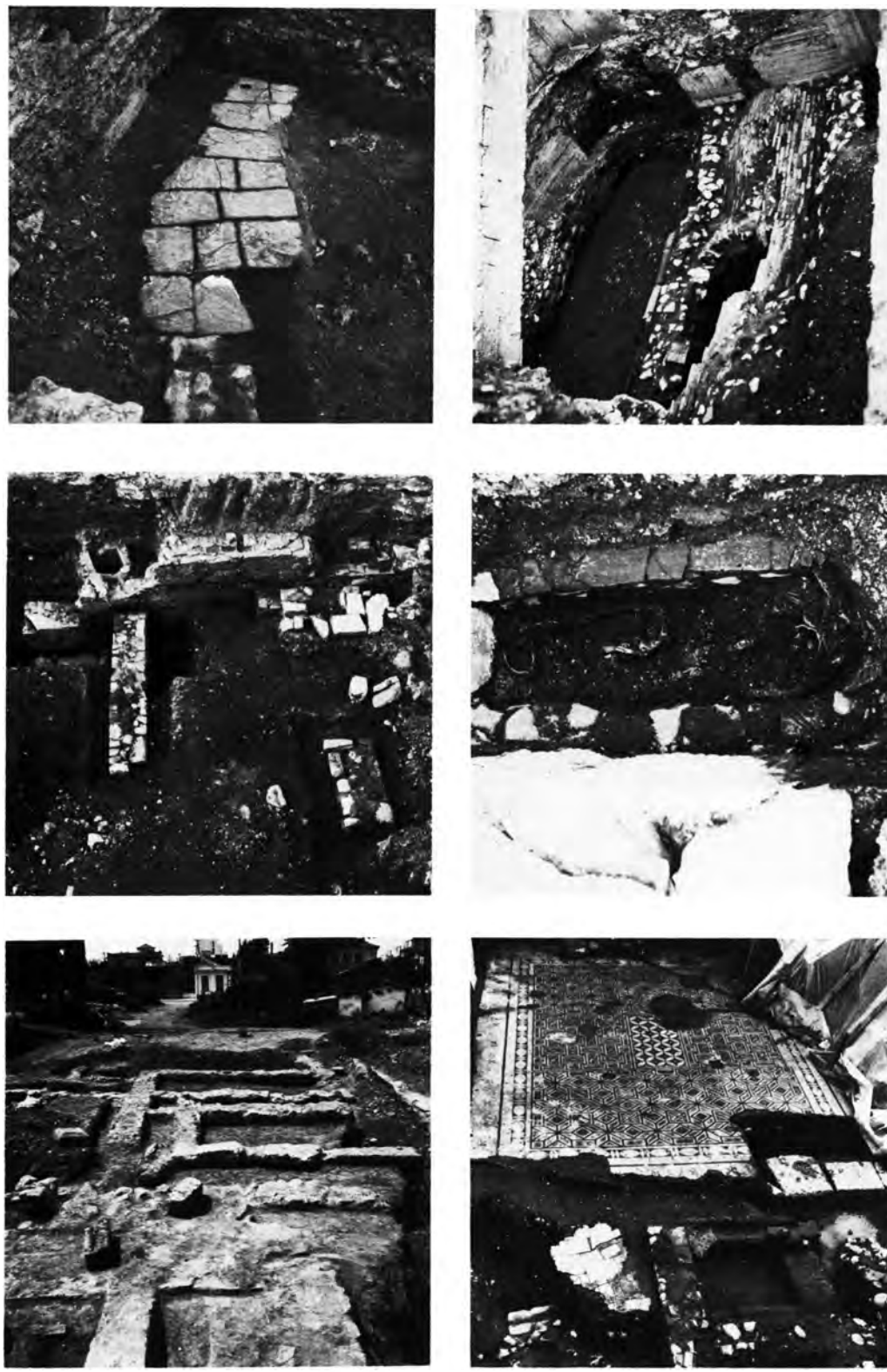

Πάτραι: α, δ. Ὁδὸς Ἁγ. Δημητρίου καὶ Γούναρη 168. Λείψανα ρωμαϊκοῦ κτηρίου, β. Ὁδὸς Σισίνη καὶ Γούναρη 90-100. Ἀγωγὸς παρὰ τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ (πρβλ. Πίν. 186γ), γ. Ὁδὸς Λόντου 69-71. Λείψανα ρωμαϊκῆς ὁδοῦ

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι: α-β. Ὁδὸς Δ. Ὑψηλάντου 216 καὶ Δ. Γούναρη. Ὑπόλοιπα ὁδοῦ (;) καὶ ἀγωγοῦ, γ-δ. Ὁδὸς Λόντου 11. Λείψανα παλαιοχριστιανικῶν κατασκευῶν καὶ τάφος, ε. Ὁδὸς Λόντου καὶ Ἐρενστρῶλε 72. Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων τοῖχοι, στ. Ψηλὰ Ἀλώνια καὶ Παναχαϊκοῦ 1. Λείψανα ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ψηλὰ Ἀλώνια καὶ Παναχαϊκοῦ 1: α-γ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

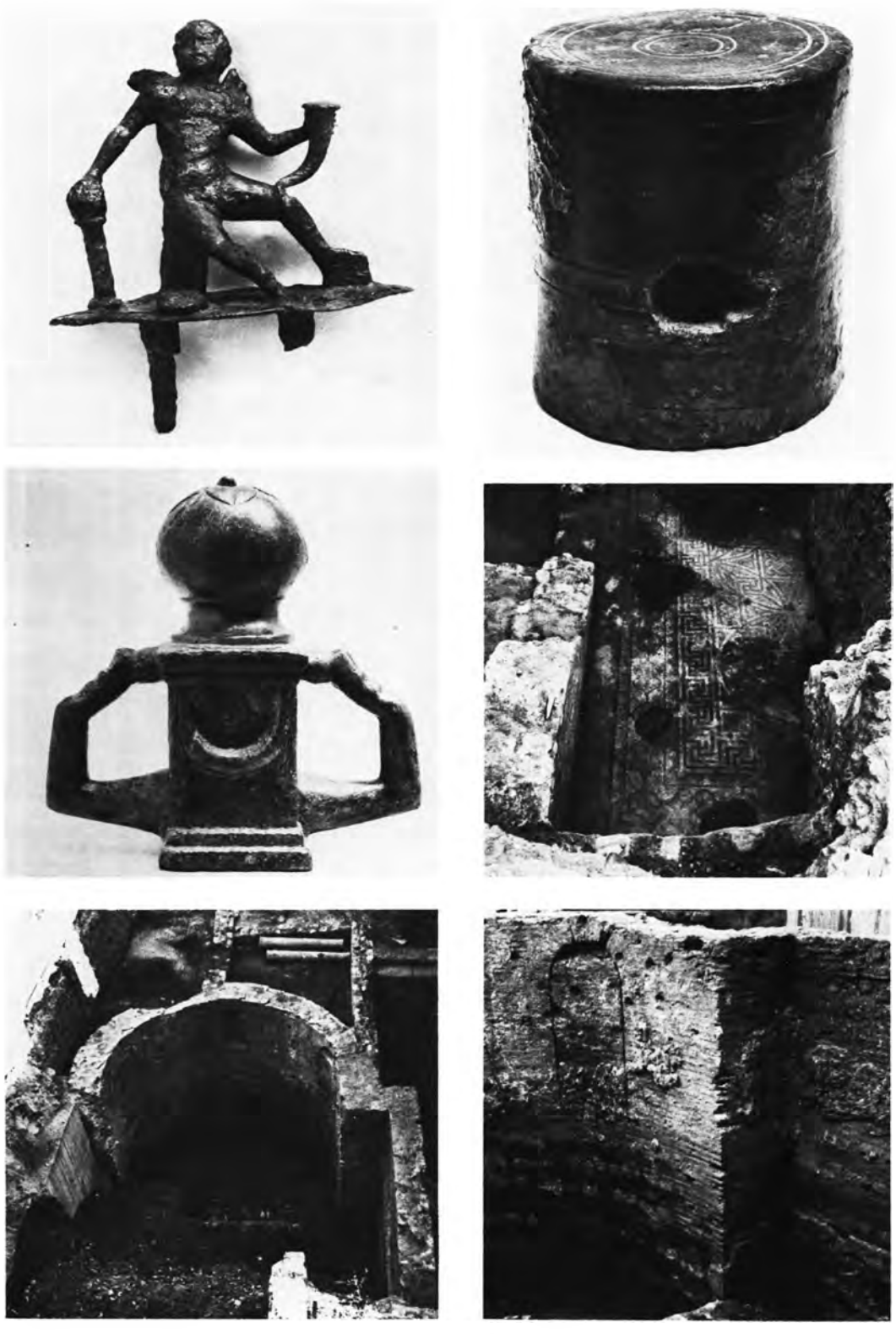

Πάτραι. Ψηλὰ Ἀλώνια καὶ Παναχαϊκοῦ 1: α-γ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γ. Ρούφου 18-20: α-γ. Χαλκαῖ ἐπενδύσεις καὶ διακοσμήσεις, δ-στ. Ἀψιδωτὸν κτίσμα καὶ μέρος παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου

α. Πάτραι. Ἡ πύλη εἰσόδου τοῦ κάστρου μετὰ τὴν στερέωσιν, β-γ. Παλαιὰ Καρυούπολις. Οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἀντιστοίχως

Ε. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ-ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ - Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

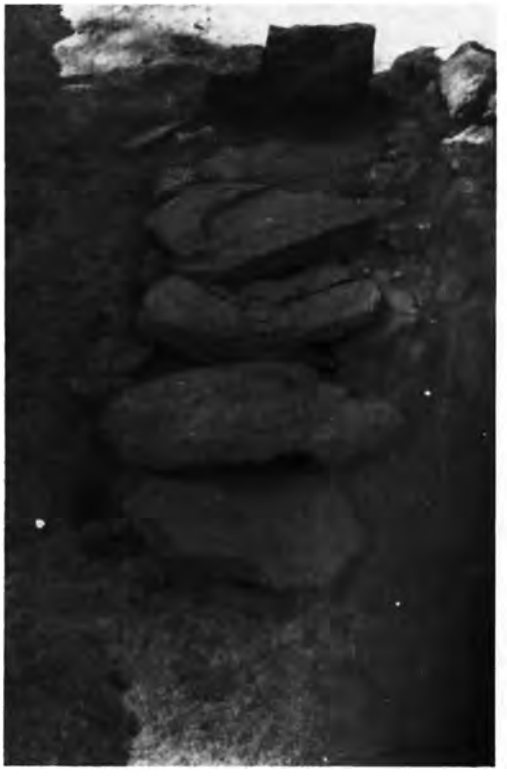

α. Μίνθη Ἠλείας. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἀπό ΝΔ., β. Κάτω Φιγαλεία. Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Τὸ ἱερὸν ἀπὸ ΒΑ., γ. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Μολάων. Τὰ Ν. κλίτη, δ. Κονιδίτσα. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΝΔ.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

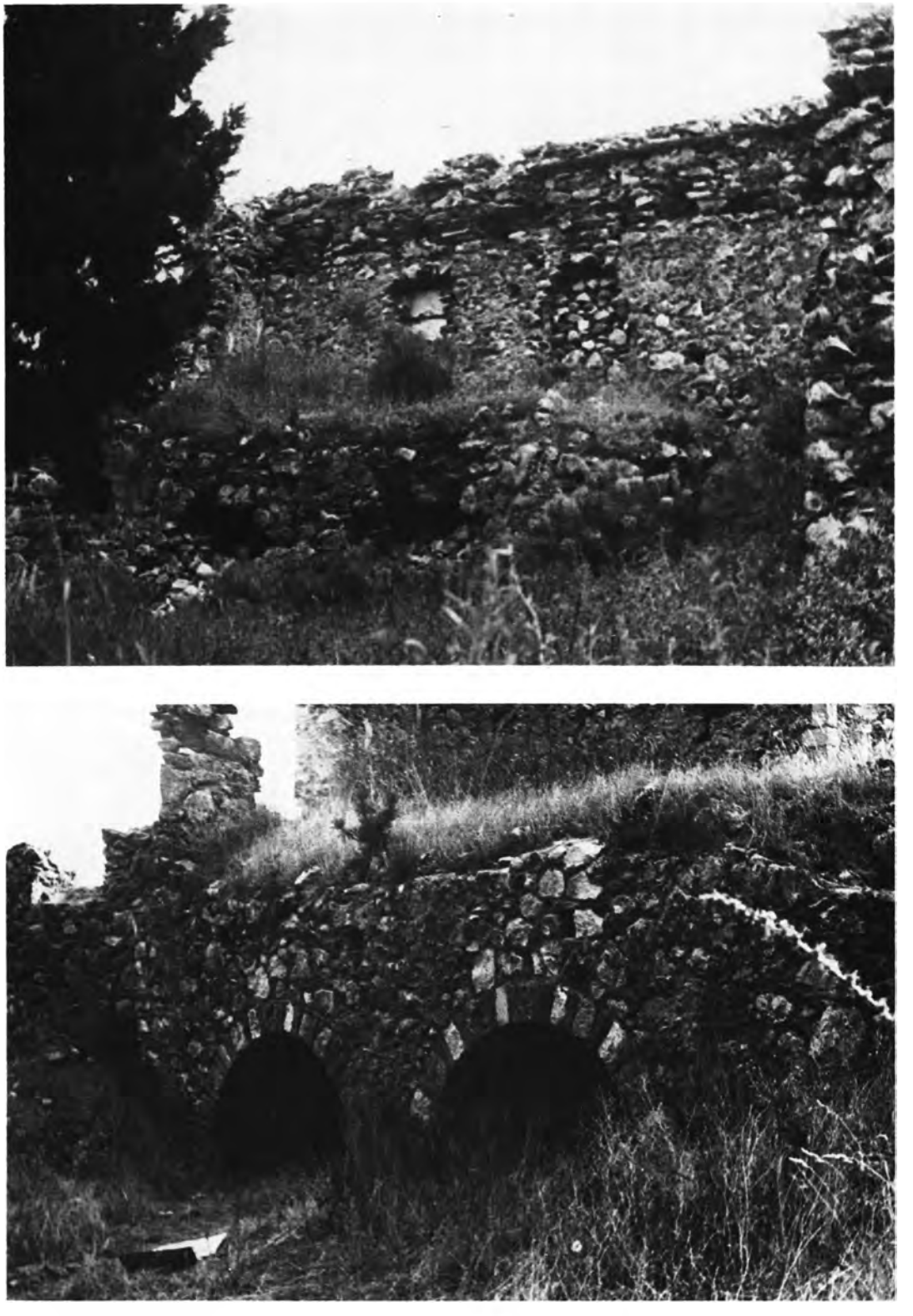

α. Θέσις Ταγαρᾶ Λεχαίου. Πήλινος λύχνος, β. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Μολάων. Λεπτομέρεια τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ διακονικοῦ, γ-δ. Κονιδίτσα. Οἱ τάφοι 2 καὶ 5 ἀντιστοίχως

Ε. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ-ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ - Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

Μυστρᾶς: α-β. Κτίσμα δυτικῶς τῆς Δ. πτέρυγος τῶν παλατίων πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μυστρᾶς. Ἀφεντικό: α. Ὁ χορὸς τῶν Ἀποστόλων εἰς τὸ ΒΔ. παρεκκλήσιον, β. Τμῆμα τῆς σκηνῆς τῆς Ἀρνήσεως τοῦ Πέτρου ἐπὶ τοῦ Β. τυμπάνου τοῦ ὑπερῴου τοῦ νάρθηκος

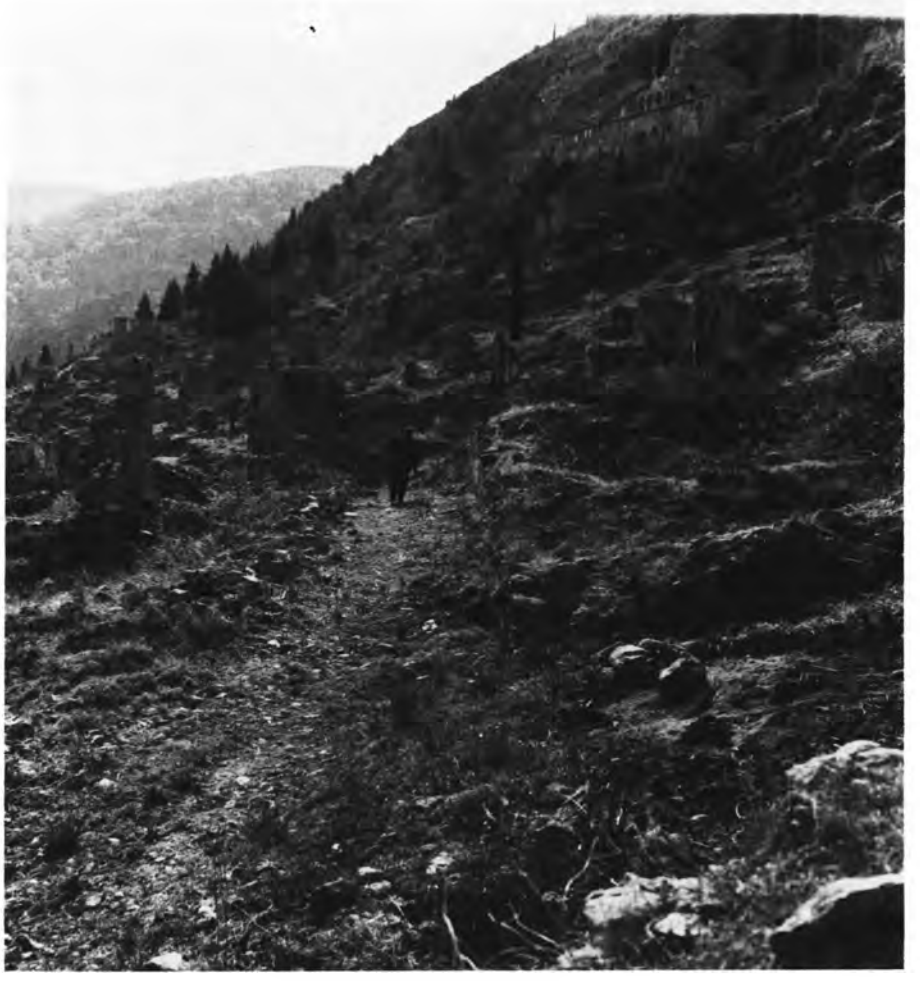

Μάνη. Κοῦνος: α. Ὁ ναὸς Α ὡς εὑρέθη, β. Οἱ ναοὶ Α καὶ Β μετὰ τὴν στερέωσιν

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

α. Μυστρᾶς. Μητρόπολις. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου μετὰ τὴν στερέωσιν, β. Κροκεαί. Ναὸς Ἁγ. Δημητρίου πρὸ τῆς στερεώσεως, γ. Μυστρᾶς. Ἡ ἀπὸ τῆς Μητροπόλεως πρὸς τὰ παρεκκλήσια ὁδὸς μετὰ τὴν διάνοιξιν

Μάνη. Κοῦνος: α-β. Τοιχογραφία στρατιωτικῶν Ἁγίων ὡς εὑρέθη καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν καὶ τὸν μερικὸν καθαρισμόν

Κροκεαί: α-β. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου μετὰ τὰς ἐργασίας

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

Κάμπος Ἁβίας. Παναγία Ἀντρουμπεβίτζα: α-β. Ἡ Πλατυτέρα μετὰ τὰς ἐργασίας καὶ πρὸ αὐτῶν

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

α. Κάμπος Ἀβίας. Παναγία Ἀντρουμπεβίτζα. Ἡ πλὰξ τῆς ἁγίας Τραπέζης μετὰ τὴν συντήρησιν, β. Καθολικὸν μονῆς Γόλας. Ἄποψις ἀπὸ ΝΔ. πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

Μουσεῖον Θηβῶν: α-γ. Αἴθουσα Τανάγρας

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θῆβαι: α-β. Τὸ ἀποκαλυφθὲν συγκρότημα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἐπαμεινώνδου καὶ Μεταξᾶ, γ. Νέος Συνοικισμός. Ρωμαϊκὸν ἀμφιθέατρον. Δ. ὄψις

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θῆβαι: α-στ. Οἰκόπεδον Σταμάτη. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀμφεῖον: α. Ὁ τάφος Ζήθου καὶ Ἀμφίονος, β. Ὁ τύμβος

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θῆβαι: α-γ. Μεγάλο Καστέλλι. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου πρὸς Α. τοῦ τάφου 1 τῆς Β. κλιτύος καὶ ἡ ἐσωτερικὴ θύρα αὐτοῦ, δ. Ἀμφεῖον. Δ. κλιτύς. Ἡ πυραμίς

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Μεγάλο Καστέλλι: α. Μυκηναϊκὸς τάφος, β. Λείψανα θαλαμοειδῶν τάφων, γ. Ἡ «ἐξέδρα» μὲ τὰς λαξευτὰς βαθμίδας

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ὀρχομενός: α-δ. Ἐνεπίγραφα βάθρα ἐκ τοῦ θεάτρου, ε-ζ. Τὸ θέατρον ἀπὸ Α., Ν. καὶ ΒΑ. ἀντιστοίχως

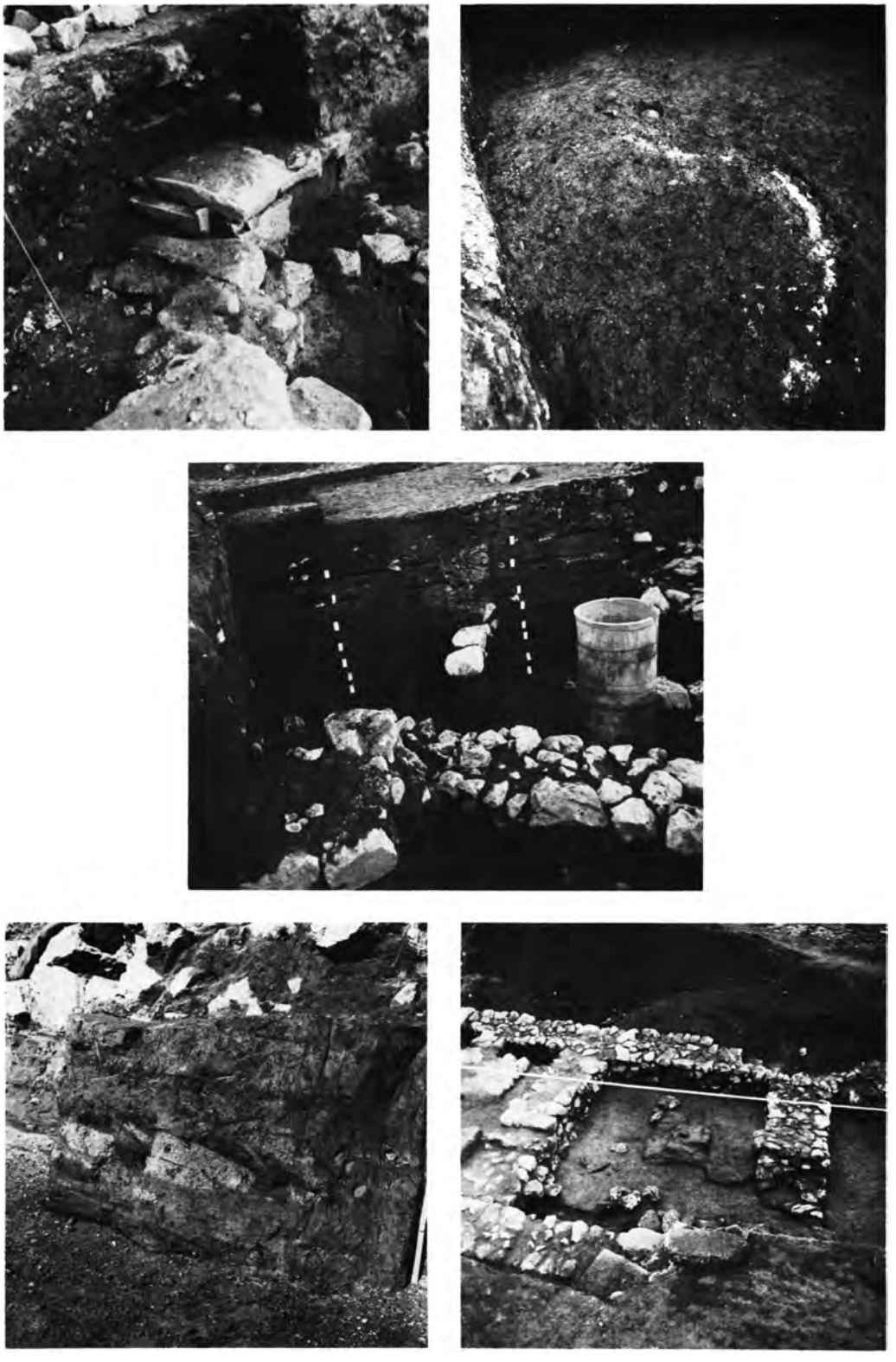
Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ὀρχομενός. Μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον: α. Τομὴ Α, β. Ἡ Β. πτέρυξ

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ὀρχομενός: α-ε. Ἀνασκαφὴ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

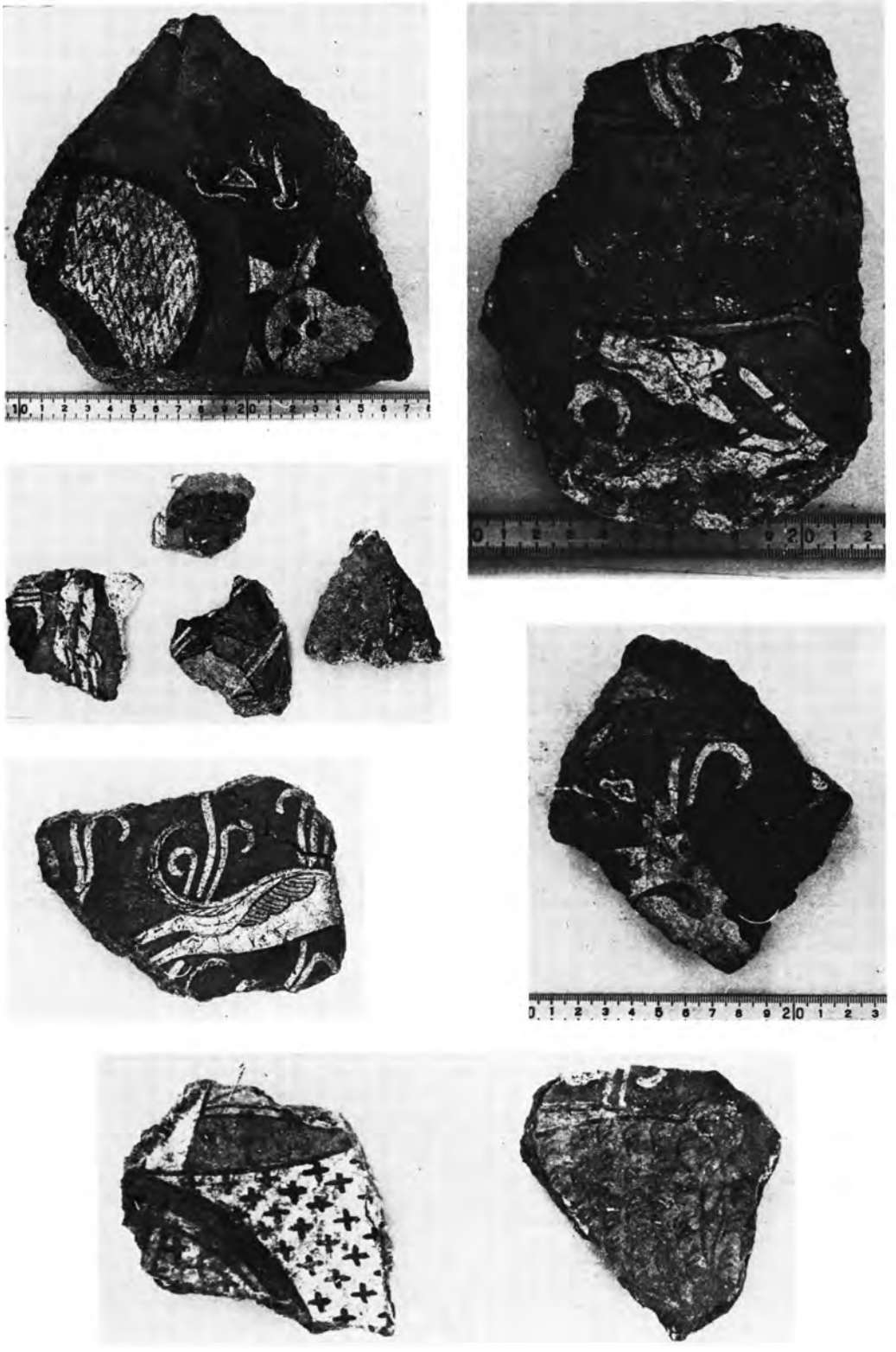

'Ορχομενός. Μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον: α-γ. 'Αγγεῖα, δ-ε. Β. πτέρυξ. 'Ο ἐξωτερικὸς τοῖχος καὶ λείψανα δαπέδου, ἀντιστοίχως

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

'Ορχομενός: α-στ. Τεμάχια τοιχογραφιῶν ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου

α. Ὀρχομενός. Β. πτέρυξ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου. Ἀγγεῖα κατὰ χώραν, β. Κωπαΐς. Ἡ «σπηλιὰ τοῦ Σαρακηνοῦ»

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Κωπαΐς: α-δ. Εὑρήματα ἐκ τῆς «σπηλιᾶς τοῦ Σαρακηνοῦ»

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Κωπαΐς: α-ε. Εὑρήματα ἐκ τῆς «σπηλιᾶς τοῦ Σαρακηνοῦ»

α-β. Παραλίμνη. Ταφικοὶ περίβολοι, γ. Λιθαρές. Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ ΠΕ οἰκισμοῦ

Παραλίμνη: α-στ. Ἀγγεῖα

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Παραλίμνη: α-δ. Ἀγγεῖα

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τανάγρα: α-β. Δρόμος καί εἴσοδος θαλαμοειδοῦς τάφου, γ. Λάρνακες κατὰ χώραν

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τανάγρα: α-γ. Λάρνακες

Πλαταιαί: α-β. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν τάφων, γ-δ. Τάφοι

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

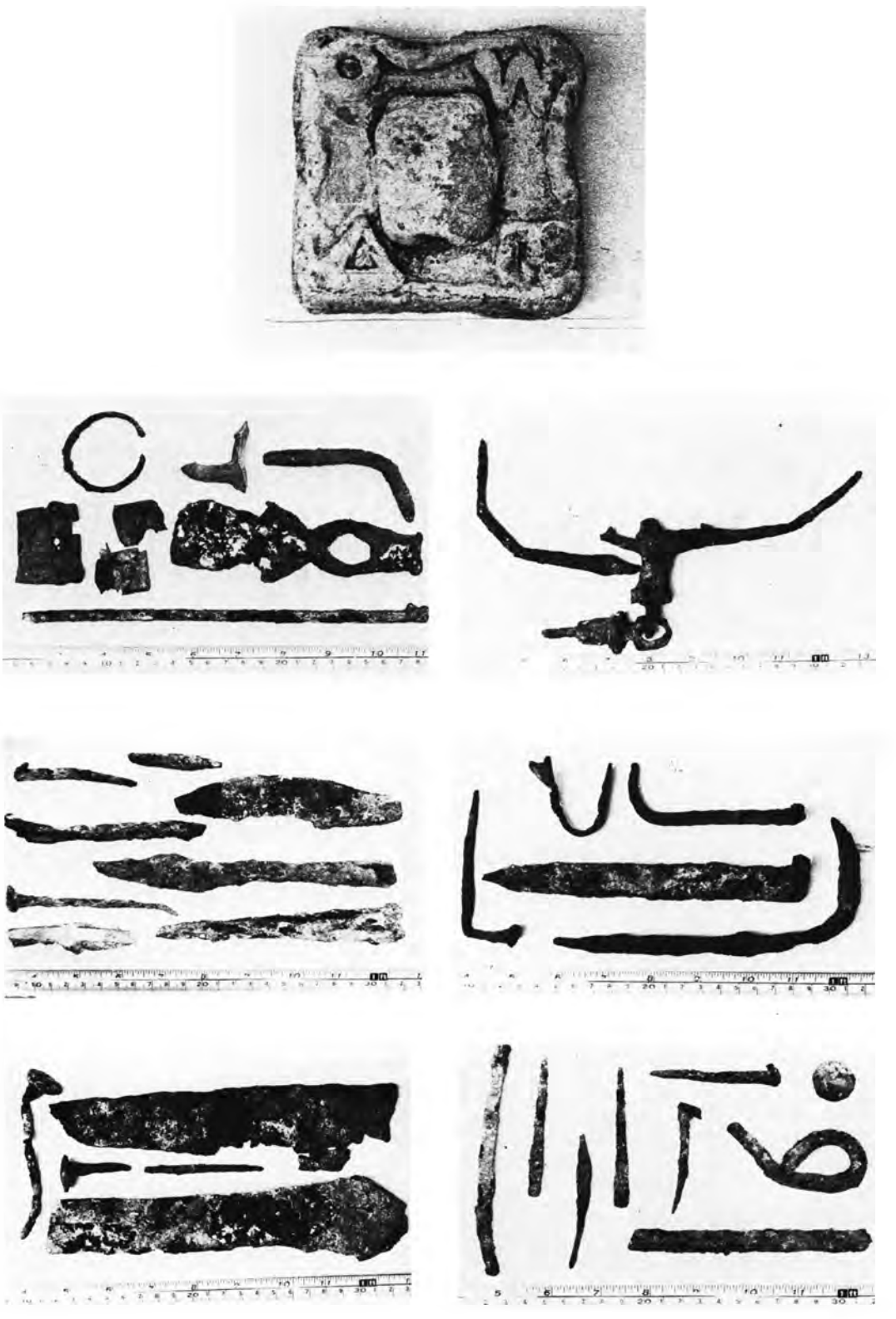

α. Ποσειδώνιον Ὀγχηστοῦ. Λίθος τοῦ ἱεροῦ εἰς β΄ χρῆσιν, β. Ποσειδώνιον Ὀγχηστοῦ. Ἄποψις τμήματος τοῦ βουλευτηρίου, γ. Πλαταιαί. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς ἀγρὸν Ἰω. Μακρῆ

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ποσειδώνιον Ὀγχηστοῦ: α-ζ. Εὑρήματα

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

α. Τιλφούσιον. Ὁ ναός, β. Κορώνεια. Τὸ Ἰτώνιον. Ἄποψις τοῦ κτηρίου Β ἀπὸ Α.

Κορώνεια. Τὸ Ἰτώνιον: α. Τὸ βάθρον τῶν Ἑρμῶν, β. Τὸ κτήριον Β ἀπὸ ΒΑ.

α-γ. Ἀγόριανη. Ἀγγεῖα μὲ ταφὰς βρεφῶν καὶ κεραμοσκεπὴς τάφος 2, δ. Ἀγόριανη. Μαρμάρινοι σπόνδυλοι (ἀγωγοί), ε. Λαμία. Τμῆμα ἑλληνιστικοῦ τείχους

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θῆβαι. Οἰκόπεδον Γ. Κατσέλη: α. Γωνιαῖον τμῆμα βυζαντινοῦ κτίσματος, β. Τμῆμα ἀποχετευτικοῦ συστήματος, γ. Φρέαρ Ι

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Θῆβαι. Οἰκόπεδον Γ. Κατσέλη: α. Τμῆμα βυζαντινοῦ πινακίου, β. Sgraffito κεραμεικὴ ΙΒ΄ αἰ. καὶ ἐποχῆς Τουρκοκρατίας

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Θῆβαι. Οἰκόπεδον Α. Σταμάτη: α. Τμῆμα τοῦ ἀποκαλυφθέντος βυζαντινοῦ κτίσματος ἀπὸ ΝΑ., β. Λαξευμένα ἀνισοϋψῆ ὀρύγματα, γ. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ΜΕ τάφος ἀπὸ ΒΑ.

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

α-γ, ε. Θῆβαι. Εὑρήματα ἐξ οἰκοπέδου Α. Σταμάτη, δ. Θῆβαι. Οἰκόπεδον Δεληγιάννη. Πώρινον ἐπίθημα, στ. Ἀταλάντη. Ρωμαϊκὴ ἀφιερωτικὴ ἐπιγραφή

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

α-β. Ἀταλάντη. Μαρμαρίνη κεφαλὴ τοῦ τύπου Ἀφροδίτης Frejus, γ. Θῆβαι. Οἰκόπεδον ΟΤΕ. Νεοκλασσικὸν ἀνάγλυφον, δ. Ζεμενὸ Ἀραχώβης. Περισυλλεγὲν ἀγαλμάτιον παιδὸς

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Ἐκκάρα Φθιώτιδος: α-β. Τμῆμα τοῦ περιβάλλοντος τὴν ἀκρόπολιν τείχους, γ. Τμῆμα ἀποκαλυφθέντος ἑλληνιστικοῦ κτίσματος

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Δομοκός: α-γ. Τμῆμα τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως καὶ ἡμικυκλικὸς πύργος αὐτοῦ

α. Ἐκκάρα Φθιώτιδος. ΜΕ πρόχους, β. Λαμία. Οἰκόπεδον Ν. Στούκα. Κεραμεικὴ ἐντὸς ἑλληνιστικοῦ τάφου, γ. Ἄνω Φτέρη Σπερχειάδος. Πώρινος γυναικεῖος κορμός, δ. Λαμία. Οἰκόπεδον Κ. Κρόκου. Τμῆμα ἑλληνιστικοῦ κτίσματος

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

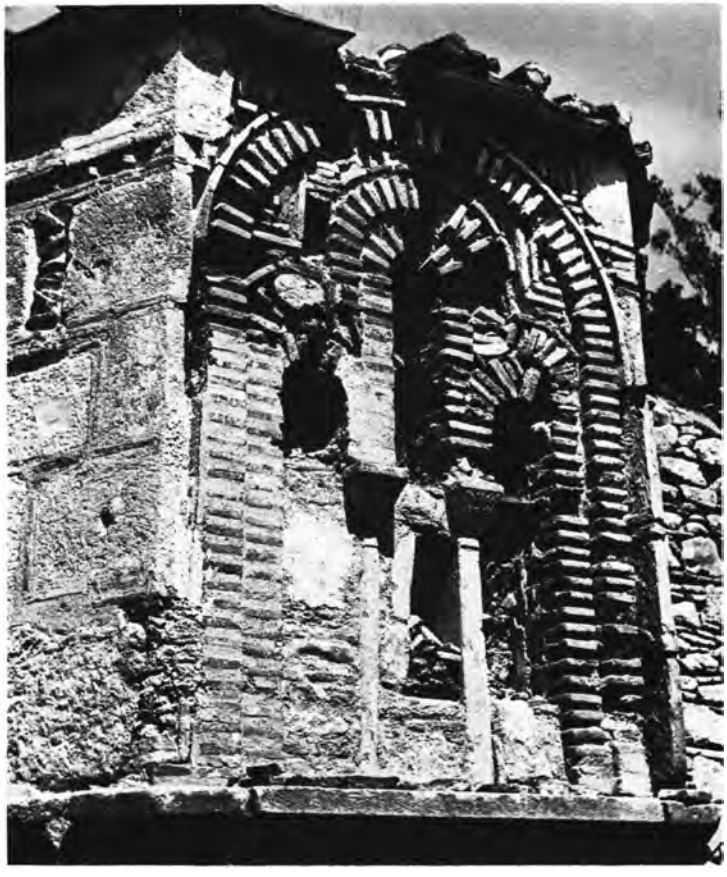

Λεῦκτρα. Ναὸς Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου: α. Ἀνάγλυφον ἱππέως, β. Θωράκιον ὡς κατώφλιον τῆς Δ. θύρας, γ. Ὁ ναὸς κατὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Λεῦκτρα. Ναὸς Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου: α. Ὁ τοῖχος τῆς προθέσεως, β. Τὸ τρίλοβον παράθυρον τοῦ Ἱεροῦ

α-β. Λεῦκτρα. Ναὸς Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου. Ὁ Δ. τοῖχος μετὰ τὴν ἀνακατασκευήν του καὶ ἡ ἐπίχωσις εἰς τὴν Α. πλευράν, ἀντιστοίχως, γ. Θεσπιαί. Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος κατὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α-β. Θεσπιαί. Ἅγιος Ἀθανάσιος. Ἀρχαῖα μέλη καὶ τάφοι, ἀντιστοίχως, γ. Θῆβαι. Οἰκόπεδον Περγαντῆ. Λείψανα τοιχοποιίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσπιαί. Ἅγιος Ἀθανάσιος: α. Τὰ λείψανα τοῦ Ν. κλίτους, β. Τὰ λείψανα τῆς ἡμικυκλικῆς ἁψῖδος τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσπιαί. Ἅγιος Ἀθανάσιος: α. Ἀγγεῖον, β. Στήλη μὲ παράστασιν ἱππέως, γ. Ἐπιγραφαί

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσπιαί. Ἅγιος Ἀθανάσιος: α-β. Τοιχογραφίαι

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κόκκινον. Ἅγιος Ἀθανάσιος: α, γ. Μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, β. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια παλαιοτέρου ναοῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

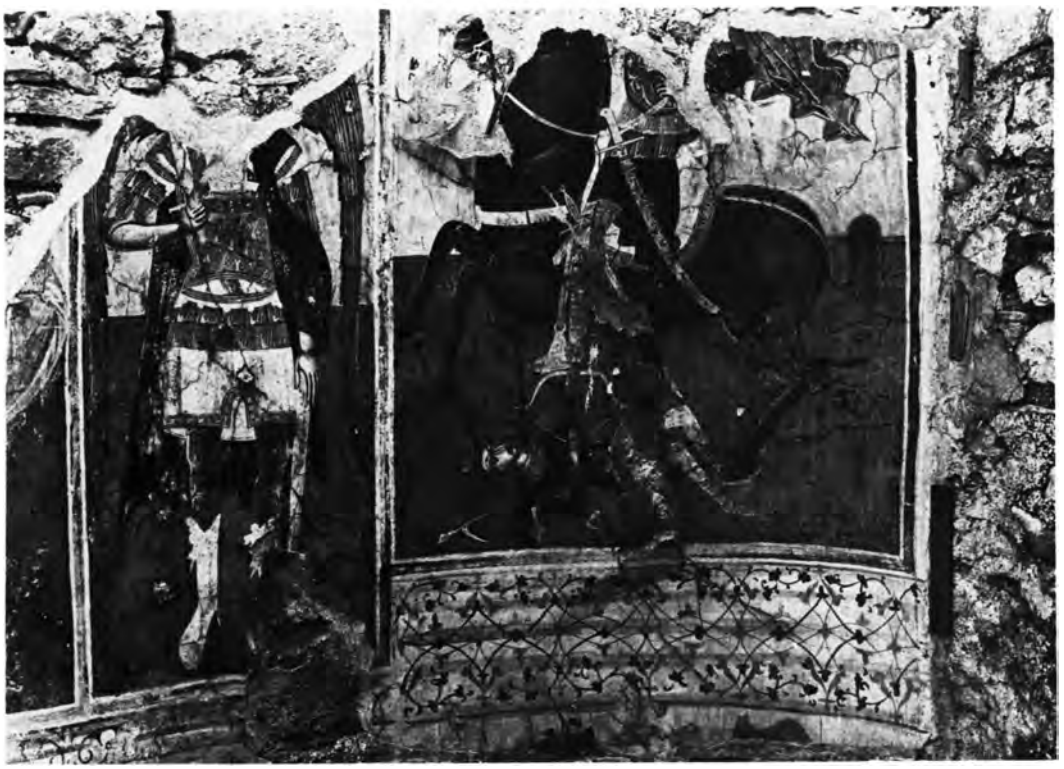

Κόκκινον. Ἅγιος Νικόλαος: α-β. Τοιχογραφίαι

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κόκκινον. Ἅγιος Νικόλαος: α. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος εἰς τὴν Δ. κεραίαν, β. Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κόκκινον. Ἅγιος Νικόλαος: α. Μάρτυς εἰς τὸν Δ. τοῖχον, β-γ. Ἅγιος Δημήτριος καὶ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, λεπτομέρεια (πρβλ. Πίν. 245 β)

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Σκριποῦς: α-β. Ἡ Δ. ὄψις τοῦ ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου

Μονὴ Σκριποῦς: α-β. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, γ. Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψῖδα, δ. Τὸ ἡλιακὸν ὡρολόγιον εἰς τὸν Ν. τοῖχον

Μονὴ Σκριποῦς: α-γ. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη

Μονὴ Σκριποῦς: α-ε. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Σκριποῦ. Ἐπιγραφὴ Λέοντος τοῦ Πρωτοσπαθαρίου μετὰ τὸν καθαρισμόν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ: α-β. Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, γ. Ἡ Παναγία, δ, στ. Οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι Κῦρος καὶ Ἰωάννης, ε. Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ εἰς τὸ Β. σταυροθόλιον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

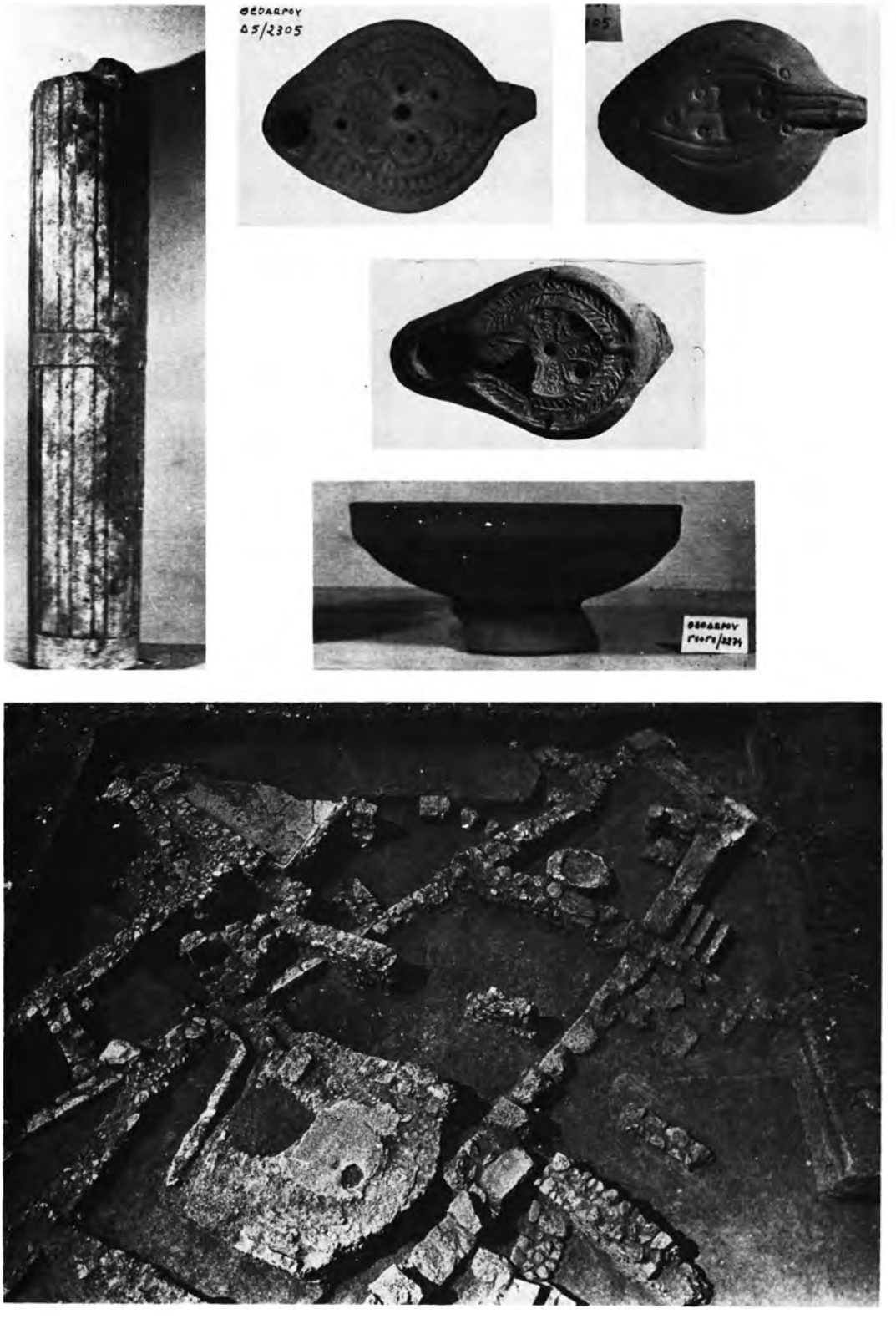
Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ: α-στ. Ψηφιδωτὰ Β. σταυροθολίου

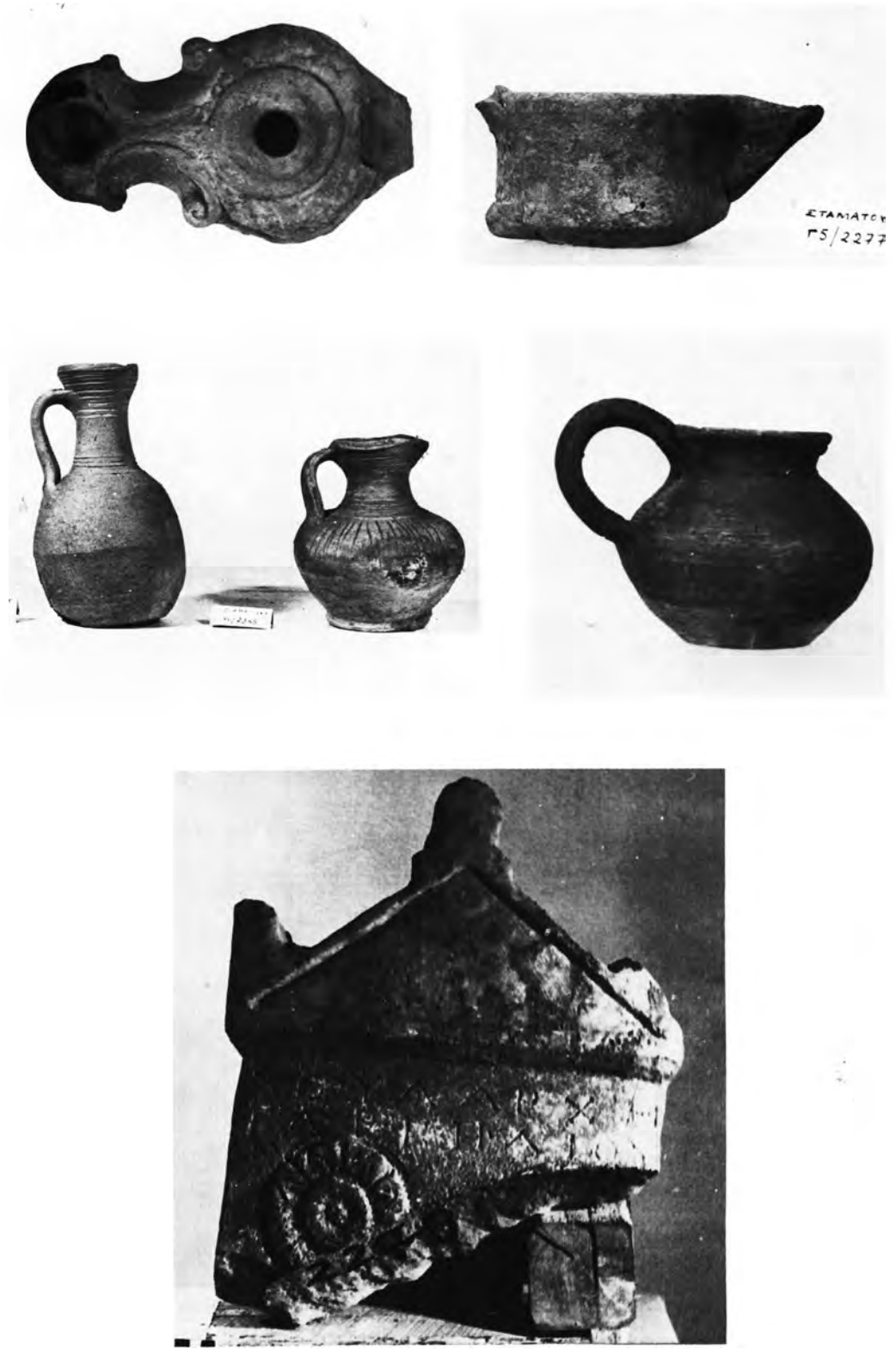
Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ: α. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ μεγάλου τόξου τῆς κόγχης, β. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνακουφιστικὸν τόξον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

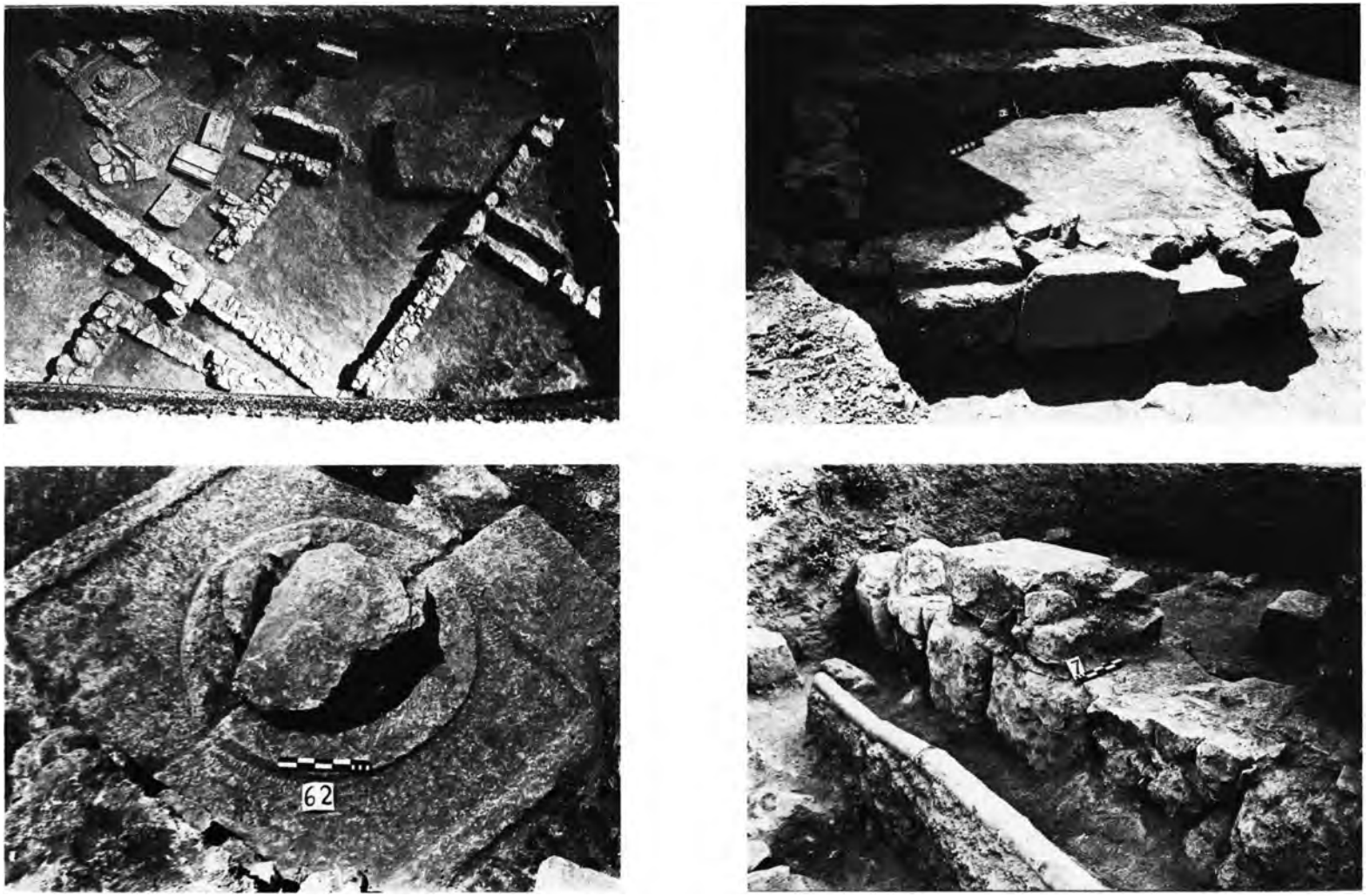

Χαλκίς: α. Ἐνεπίγραφος κιονίσκος ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Γαρεφάλου, β-ε. Εὑρήματα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Θεοδώρου, στ. Ἄποψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Θεοδώρου

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Χαλκίς. Οἰκόπεδον Σταματούκου: α-ε. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Χαλκίς: α-γ. Οἰκόπεδον Σταματούκου. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς, δωμάτιον καὶ φρέαρ, δ. Τοῖχος εἰς οἰκόπεδον Φάλαρη

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Χαλκίς: α. Οἰκόπεδον Φάλαρη. Λιθίνη λεκάνη καὶ ἀγωγός, β-δ. Οἰκόπεδον Κώτσαρη. Τοῖχοι ρωμαϊκοῦ κτηρίου

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

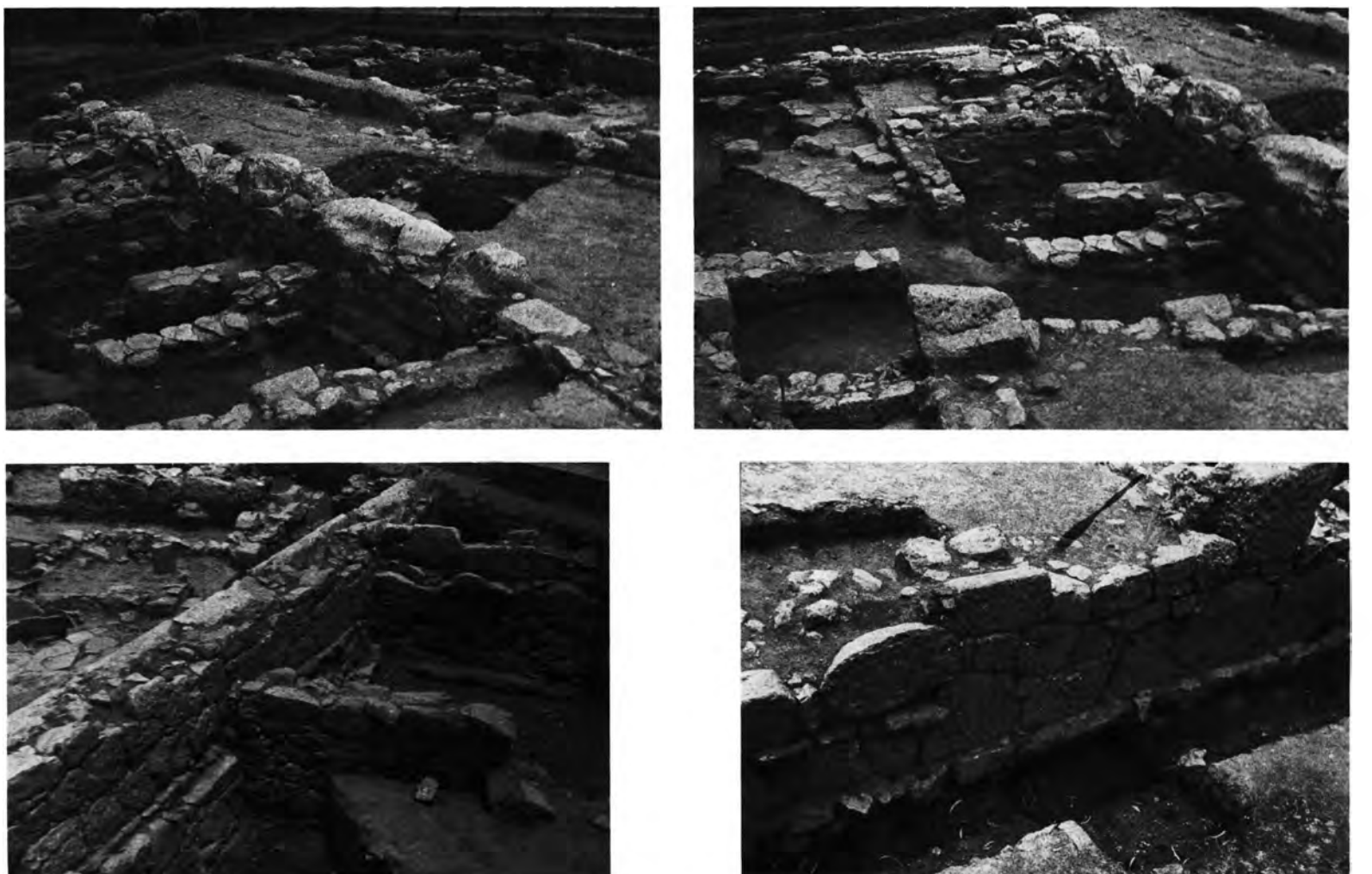

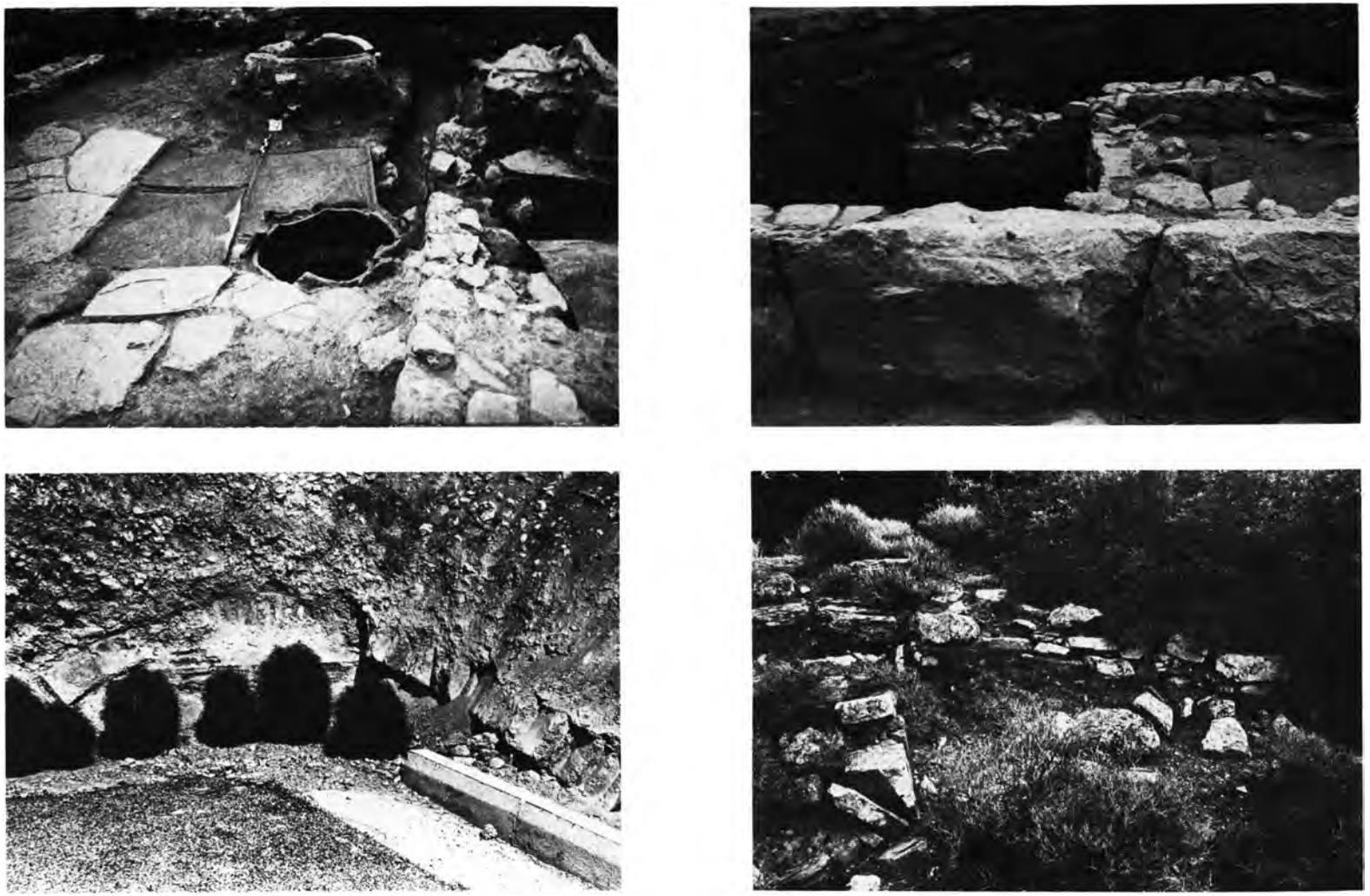
Χαλκίς: α. Οἰκόπεδον Φάλαρη. Ἐνσφράγιστος λαβὴ ἀμφορέως, β-στ. Εὑρήματα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Γεροντίτη

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

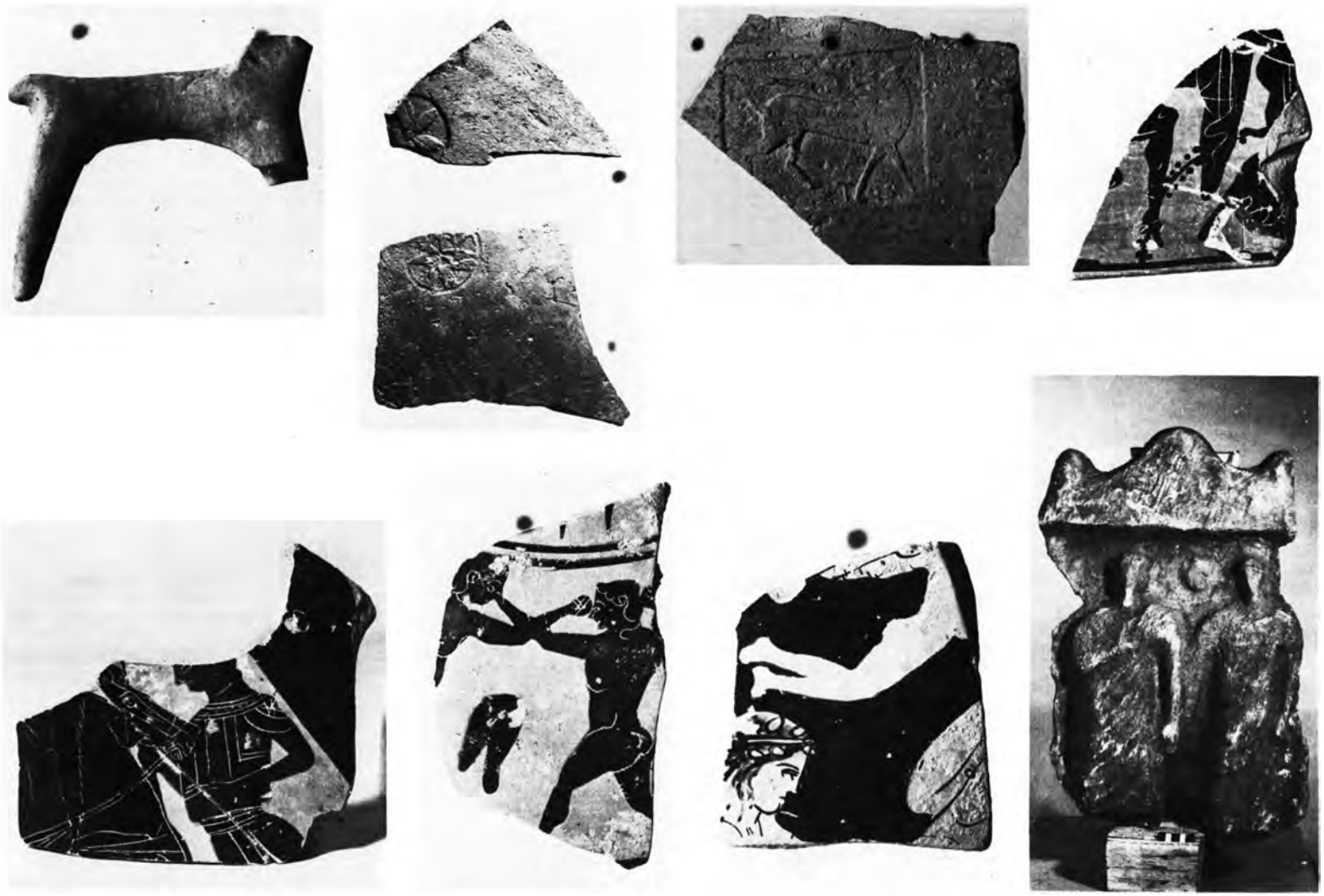
Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Μαυρογένους: α-β. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΒΔ. καὶ ὁ ΒΑ. τομεὺς αὐτῆς, γ-δ. Χῶρος εἰς τὸ ΒΔ. τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τοῖχος εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

α-β. Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Μαυρογένους. Φρέατα καὶ τοῖχος Ν. κτηρίου, γ. Λουτρὰ Αἰδηψοῦ. Ἀψὶς ρωμαϊκοῦ κτηρίου, δ. Παληόχωρα Σκύρου. Ἐρείπια ἀρχαίου οἰκοδομήματος

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

α-ζ. Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Μαυρογένους. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, η. Ἅγιος Γεώργιος Καρυστίας. Ἐπιτυμβία στήλη

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Βρύση Καρυστίας. Δραγωνάρα: α-δ. Τὸ ἀρχαῖον τεῖχος

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

α. Χαλκῆ λαβὴ ὑδρίας ἐξ Ἀρχαμπόλεως Καρυστίας, β. Μουσεῖον Σκύρου. Ἰωνικὸν κιονόκρανον, γ, ε. Βρύση Καρυστίας. Δραγωνάρα. Κιονόκρανα, δ. Ἀετὸς Καρυστίας. Λαξευμέναι βαθμίδες λατομείου, στ. Πόθιον Καρυστίας. Μαρμάρινος θρόνος

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Φυλάγρα: α-δ. Ὁ λόφος καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ τεῖχος

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Γεραιστὸς (Καστρὶ) Καρυστίας: α. Τμῆμα στοᾶς, β. Τοῖχος καταπεσὼν ἐκ σεισμοῦ, γ. Πλακόστρωτον δάπεδον

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

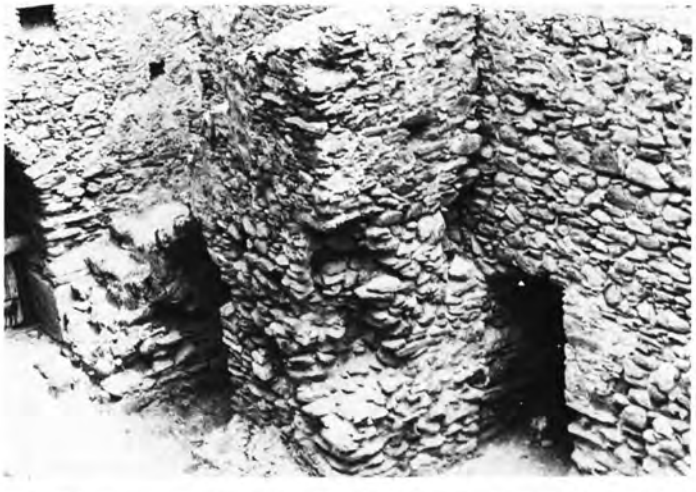

Χαλκίς: α. Πλακόστρωσις αὐλῆς τζαμιοῦ, β. Φρούριον Καράμπαμπα. Τὸ Β. τεῖχος μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

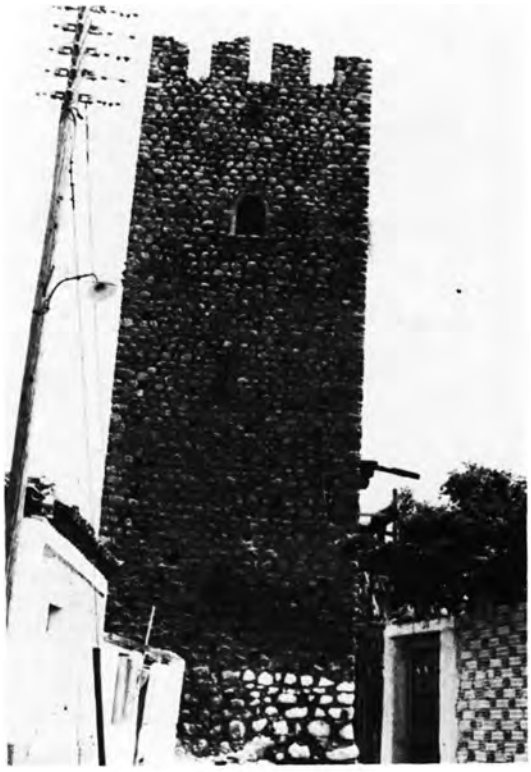

α. Χαλκίς. Φρούριον Καράμπαμπα. Ἡ Β. «ράμπα» μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Κάρυστος. Μπούρτζι. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ φρουρίου πρὸ τῶν ἐργασιῶν, γ. Χαλκίς. Οἰκόπεδον Σιλβέστρου. Τὸ βυζαντινὸν τεῖχος Α΄

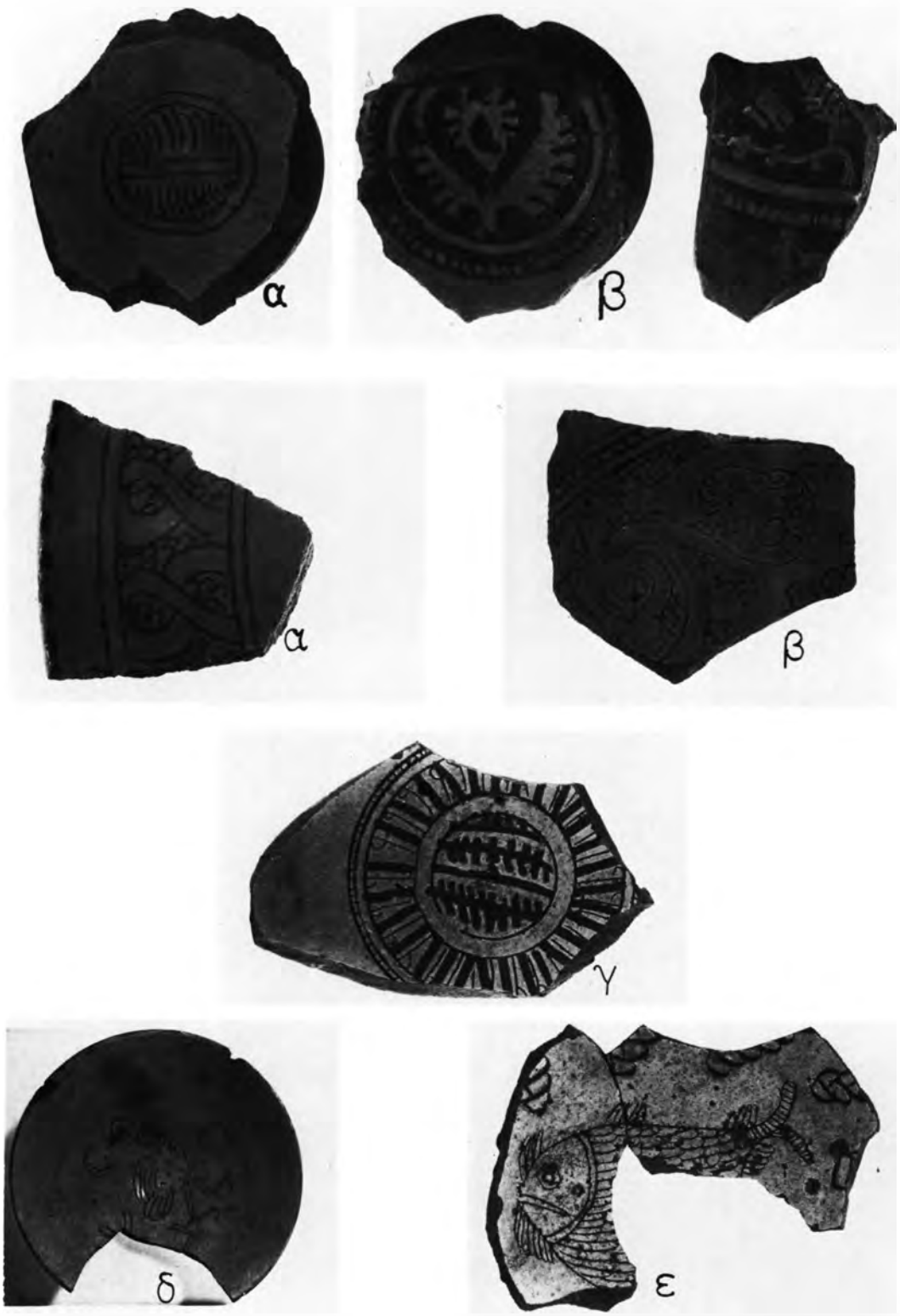
Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

α. Πολιτικά. Ἡ Δ. πλευρὰ τοῦ φραγκικοῦ πύργου μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Καστέλλο Ρόσσο Καρύστου. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ φρουρίου μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

Χαλκίς. Οἰκόπεδον Ξύδη: α-ζ. Βυζαντινὰ ὄστρακα ἐκ τάφων

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

Χαλκίς: α. Οἰκόπεδον Παπαγεωργοπούλου. Τὸ πρανὲς τῆς τάφρου τοῦ μεσαιωνικοῦ «κάστρου», β. Βυζαντινὸς τοῖχος εἰς ὁδὸν Ἁγγ. Γοβιοῦ, γ. Βυζαντινὸς τοῖχος παρὰ τὰς ὁδοὺς Ἁγγ. Γοβιοῦ καὶ Βενιζέλου

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Ἀρμᾶ: α. Τοιχογραφίαι τοῦ νάρθηκος μετὰ τὰς ἐργασίας, β-γ. Λεπτομέρειαι τῆς τοιχογραφίας τῆς Σταυρώσεως μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

Κίρρα: α-γ. Τοῖχοι θεμελίων μυκηναϊκῶν οἰκημάτων

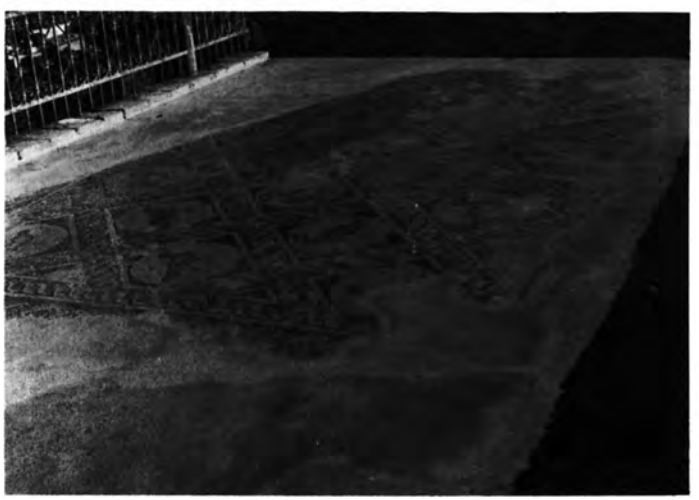
Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

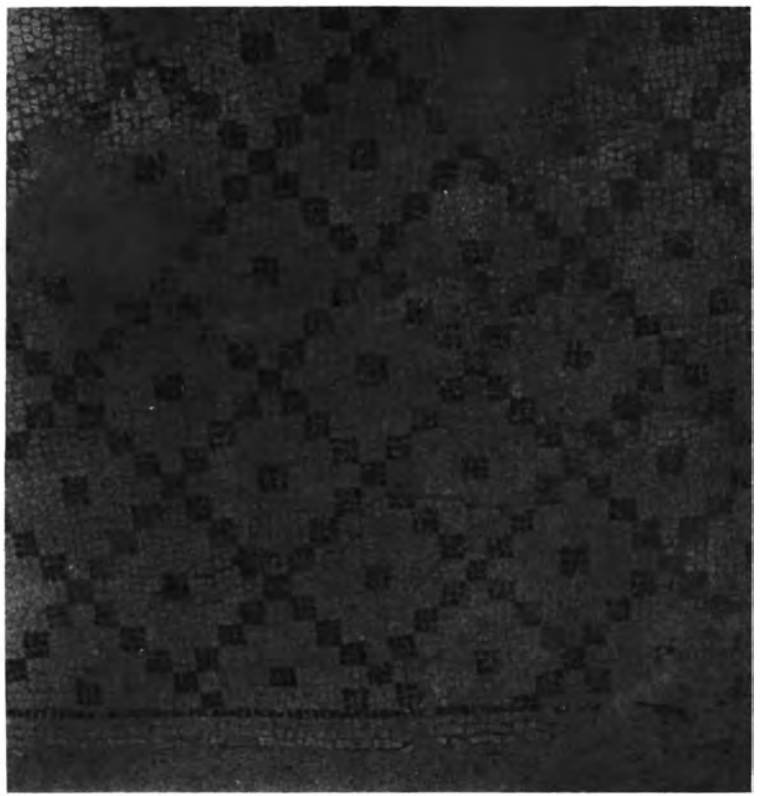

Delphes: a. Protome de serpent de bronze, b. Sondages à l' Est du sanctuaire d' Apollon; le mur polygonal

Φθιῶτις: α. Λουτρὰ Ὑπάτης. Λουτρὼν εἰς θέσιν Βαρκᾶ. Τὸ ψηφιδωτὸν μετὰ τὴν ἐπισκευὴν καὶ ἐπανατοποθέτησιν, β-γ. Ὑπάτη. Ἅγιος Νικόλαος. Ψηφιδωτὰ μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν

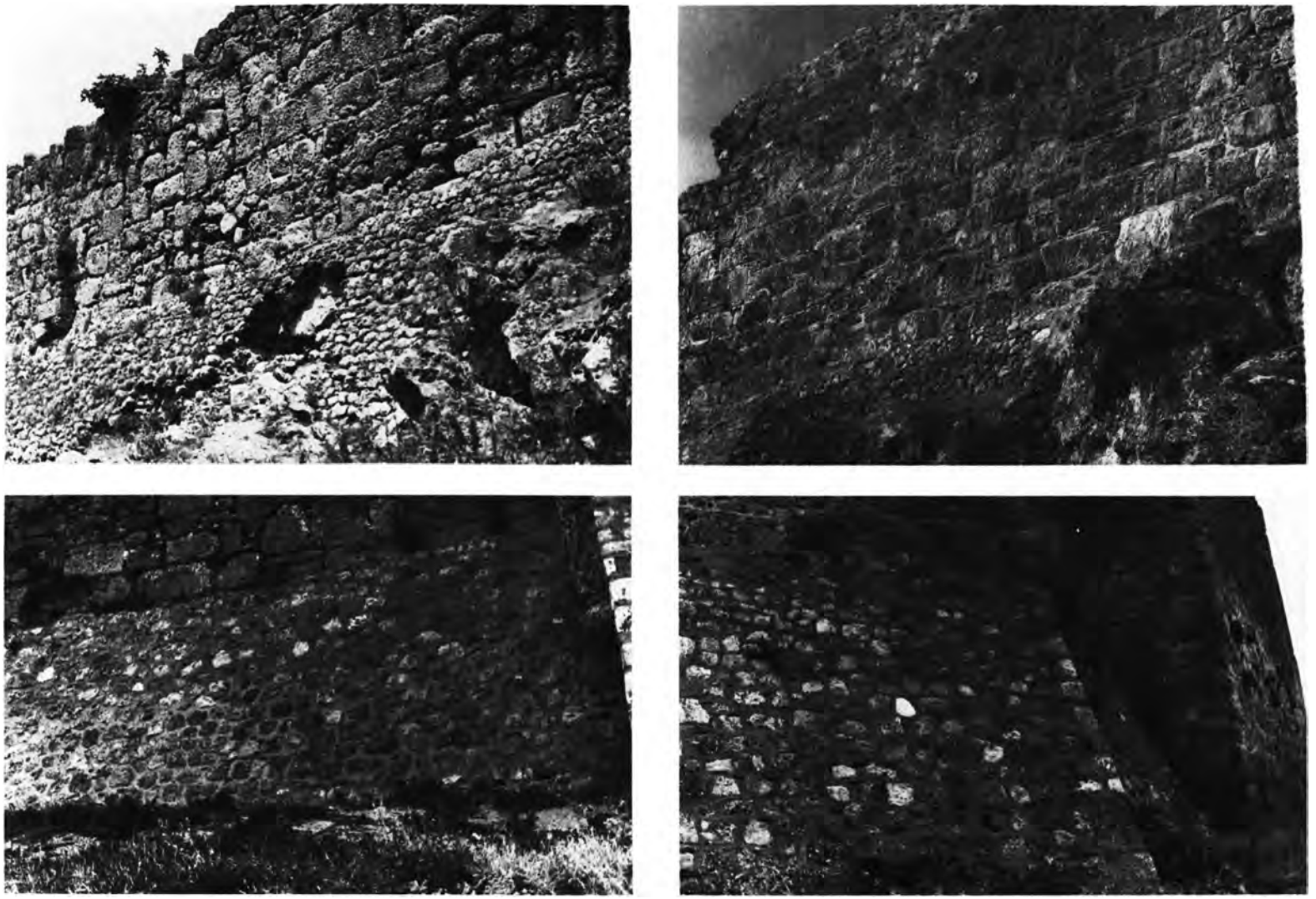
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις: α. Λουτρὰ Ὑπάτης. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ εἰς θέσιν Βαρκᾶ, μετὰ τὴν ἀνασκαφήν, β. Ὑπάτη. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Κατακαλῶν καὶ λιθανάγλυφα

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κάστρον Μενδενίτσας: α-β. Τμῆμα τοῦ Δ. ἐσωτερικοῦ τείχους πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο πύργων τῆς Β. πλευρᾶς ἀντηρὶς μετὰ τὰς ἐργασίας, δ. Ἡ ἀντηρὶς καὶ ἡ Α. πλευρὰ τοῦ ΒΑ. πύργου μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α-β. Κάστρον Μενδενίτσας. Ἡ βάσις τοῦ τείχους τῆς Α. πλευρᾶς πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Κάστρον Μενδενίτσας. Ἡ ἐσωτερικὴ πύλη μετὰ τὰς ἐργασίας, δ. Κάστρον Λαμίας. Τὸ μεταξὺ τῶν δύο πύργων τμῆμα τοῦ τείχους μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α. Κάστρον Μενδενίτσας. Ἡ κόγχη τοῦ παρεκκλησίου μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν, β. Κάστρον Μενδενίτσας. Τετράγωνος πύργος τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους μετὰ τὴν ἐπισκευήν, γ-δ. Κάστρον Λαμίας. Ὁ ΒΔ. πύργος καὶ τμῆμα τοῦ τείχους πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α-β. Κάστρον Λαμίας. Τμῆμα τοῦ Δ. τείχους καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Θαυμακός. Παλαιοκλησιές. Ἡ Β. ἀψὶς τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς κατὰ τὴν ἀνασκαφήν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ